

I/XXXIII + 3 hojas

17.000.—

NOVA EVROPA

KNJIGA PRVA

OD 16. SEPTEMBRA DO 30. DECEMBRA, 1920

UREDIO, M. ĆURČIN

ZAGREB

TISAK „TIPOGRAFIJE" GRAFIČKO-NAKLADNOG ZAVODA, D. D.

1920

Osnivači južnoslovenske „Nove Evrope":

Dr. Jovan Cvijić (Beograd).
Dr. Josip Smodlaka (Split).
Ivan Meštrović.
Dr. Matija Murko (Prag).
Dr. Ivan Prijatelj (Ljubljana).
Dr. Nikola Stojanović (Sarajevo).
Dr. Milan Rešetar (Zagreb).
Dr. Leonid Pitamic (Ljubljana).
Dr. Kosta Kumanudi (Beograd).
Dr. M. Kostrenčić (Zagreb).
Dr. Tihomir Ostojić (Novisad).
Dr. Laza Popović (Zagreb).
Milan M. Rakić.
Dr. Svetislav Popović (Zemun).
Julije Benešić (Zagreb).
Dr. Voj. M. Jovanović (Beograd).
Dr. Branimir Livadić (Zagreb).
Miodrag Ibrovac (Pariz).
Milan Grol (Beograd).
Milan Ćurčin.

Saradnici „Nove Evrope":

N. Andrić, A. Arnautović, Dr. Josip Badalić, M. Band, S. Batušić, I. Belin, A. Behmen, A. Bilić, Marko Car, M. Crnjanski, Gj. Ćurčin, Mirka Demirova, Drag. Domjanić, Dr. Vl. Dvorniković, U. Džonić, Dr. Tih. R. Gjorgjević, F. Ivanišević, Oton Iveković, Dr. Vatroslav Jagić, B. Jeremić, Dr. I. Kolbe, Josip Kosor, Jov. M. Jovanović, Slobodan Jovanović, G. Krklec, Branko Lazarević, Dr. F. D. Marušić, Ljubomir Micić, Dr. Nikola Milutinović, Vojvoda Ž. Mišić, Dr. R. Mitković, Dr. Josip Nagj, D. Novak, Dr. V. Novak, Munib Osmanagić, major A. Petrinčić, Dr. Lj. Radić, M. Sardelić, Isidora Sekulić, Bogdan Stanojević, Mih. Tomandl, Vl. Treščec, Dr. Hugo Verk.

Saradnikom se smatra samo onaj koji je prilog ne samo obećao već i predao ili poslao uredništvu.

SADRŽAJ.

Broj 1. (16. Septembra 1920).

ŠTA HOĆE „NOVA EVROPA".

Uz ovaj prvi broj „Nove Evrope" išla je kao prilog novela H. B. Stendala „Vanina Vanini", u prevodu M. Ćurčina.

Broj 2. (7. Oktobra).

SELJAČKA BUNA U HRVATSKOJ.

*„Državnici imaju da sleduju opštoj misli
koja se razbistrava, ili će biti slomljeni".*

Vilson, 27. septembra 1918.

Broj 3. (14. Oktobra).

TALIJANSKO-JUŽNOSLOVENSKI SPORAZUM.

*Ni najmirniji ne može mirovati —
Ako zao sused neće tako.*

Šiler, „Viljem Tel",
4. čin, 3. pojava.

Broj 4. (21. Oktobra).

ALBANIJA.

„Vojska koja ne umire".
Fortier Jones
(„Sa Srbijom u izgnanstvo".)

Broj 5. (28. Oktobra).

SKERLIĆEVA ZASTAVA.

„Samo neodoljiva ljubav prema čistoj istini može spasti. Skerlić je voleo istinu".
Bogdan Popović
(„Jovan Skerlić", u „S. K. Glasniku" od 1. septembra 1920).

Broj 6. (4. Novembra)

JUBILEJI NAŠE KULTURE.

„Nestaje štetnih predrasudah, koje su nezlobivi narod naš jadno rastrzavale; nestaje tašte i lude nepoverenosti, koja je uzajamno kolo naše narodne sloge nesretno raskidala".

Danica Ilirska,
26. veljače 1842.

Broj 7. (11. Novembra).

NOVE VREDNOSTI.

Pravo koje možeš oteti, nedaj da ti ga poklone.

Niče, „Tako je govorio Zaratustra".
(„O starim i novim tablicama".)

Broj 10. (2. Decembra).

NARODNE MANJINE.

„Mi možemo postati dostojni slobode i kulture jedino ako proširimo tu istu slobodu i na sve one s kojima dolazimo u dodir, ma koje vere ili kojeg plemena oni bili".

Štrosmajer.

Broj 11. (9. Decembra).

U IZGNANSTVU.

Zlato se u vatri kuša, a prijatelj u nevolji.
Narodna poslovica.

Broj 12. (16. Decembra).

TRI MEDICINSKA FAKULTETA.

„S temelja, ne s krova“.

F. Ivanišević („Nova Evropa“, 2. decembra 1920).

Broj 13. (23. Decembra).

MEŠTROVIĆ.

„Kad ostali narodi imadnu koristi od naših velikih ljudi, čije su tvorevine i ideje izdržale svetsku konkurenciju, onda će se tek priznati da smo ravnopravni s civilizovanim narodima“.

J. Cvijić.

Broj 14. (30. Decembra).

PUTEM JUGOSLAVIJE.

„Srpski je prost narod pošteniji, pametniji i prosvećeniji od sviju naroda koje sam ja do danas video; a viša klasa, ako prostoj ne čini sramote, ***časti ne čini suviše nigde***“.

Vuk Karadžić.

Uz ovaj prvi broj „Nove Evrope“ ide kao prilog novela H. Beyle-Stendhal-a: „Vanina Vanini“ u prevodu M. Ćurčina.

Drugi broj „Nove Evrope“ izići će u četvrtak 7. oktobra 1920., i doneće, medju ostalim, sledeće priloge:

Dr. Josip Smodlaka: Talijansko-jugoslovenski sporazum.
Ofenziva u povlačenju [po kazivanju Vojvode Mišića].
Vatroslav Jagić: Pamet i poštenje u politici.
M. Rešetar: Staro dubrovačko poštenje.
Rodzjanko: Rusko-poljski odnosi.
N. M. Bubnov: Bolševici i Univerziteti.
K. Kumanudi: Naša jugoslovenska vojska u Rusiji.
Dr. Laza Popović: Naš medicinski fakultet.
M. Sardelić: Naše pomorsko ribarstvo.
M. Ibrovac: August Gauvain.
Slobodan Jovanović: George Meredith.
Isidora Sekulić: Beogradski Stil.
Dr. A. Šnajder: Strajnić o Plečniku.
Dr. V. Novak: Žganjčeve pučke popijevke.
Branimir Livadić: Isabeau [novela].

Dosad su obećali saradjivati na „Novoj Evropi“ još i sledeći nasi odlični pisci i javni radnici: A. Arnautović, N. Bartulović, Dr. A. Bazala, Milan Begović, Julije Benešić, Marko Car, I. Ćipiko, M. Crnjanski, Dr. Gjordje Djurić, A. Dobronić, Drag. Domjanić, Jovan Dučić, Dr. Tih. R. Gjordjević, M. Ibrovac, P. Karlić, R. Katalinić-Jeretov, Petar Konjević, Mirko Korolija, Josip Kosor, Gustav Krklec, Miroslav Krleža, Branko Lazarević, Dr. Boža Marković, Adela Milčinović, Andrija Milčinović, Prof. J. Nagy, Branislav Nušić, Svetislav Petrović, Dr. Ladislav Polić, Dr. Dušan Popović, Pavle Popović, Milan Predić, A. Šantić, Dr. F. Šišić, T. Slegl, M. Tomandl, Dr. A. Trumbić, Augustin Ujević, St. Hristić, Branko Vodnik, Ivo Vojnović, Dr. Pavle Vujević, i drugi.

Šta se čuje.

Jedan naš sanitetski major bio je nedavno u Nici, po svoju ženu. Tom prilikom obišao je grob jednog svog malog rodjaka koji je umro za vreme izgnanstva. Grobar ga povede u grobljansku kapelu, i pokaza mu kovčeg na kome je pisalo francuskim jezikom: „Ovde počiva telo srpskog Vojvode Putnika". Kovčeg stoji na postolju spreman da ga ponesu otuda na drugo mesto.

— Čeka se svaki dan naredjenje za transport u Srbiju, — šaptao je objašnjavajući grobar našem majoru.

Vojvoda Putnik umro je u Nici 5. maja 1917.

Ko reče: Sve će to narod pozlatiti . . .?

Naš slavni vojvoda M . . . ć, koji je dobio toliko odsudnih bitaka i proslavio sebe i nas u ratu, nalazio se u decembru 1919, usled ratnih napora teško bolestan u Parizu, u jednom malom hotelu jedne sporedne ulice od Avenue de l'Opéra.

Jednog jutra, 4. decembra, ulazi k njemu u sobu naš vojni izaslanik, i medju prvim saopštenjima reče mu:

— Gospodine Vojvodo, onog akta za vašu platu još nema.

— Uh, bolan brate — huknu vojvoda; šta ću sad, kako ću da platim hotel. Gledaj molim te, izradi kod poslanika da mi dadu nešto à conto plate. Mora doći akt . . .

U Engleskoj, godinu dana pre toga, odmah po zaključenom primirju, Parlament je votirao mnogo desetina hiljada funata sterlinga kao poklon narodni za 17 generala koji su učestvovali u ratu, tako da su i oni i njihove porodice osigurani za sva vremena. Za ovaj su poklon glasali i socijaliste.

Malo proste računice za g. Ministra Finansija.

Skakanje cena životnih namirnica povlači za sobom traženje za povišenje nadnica; traženje za povišenje nadnica povlači za sobom skakanje cena životnih namirnica; skakanje cena životnih namirnica povlači za sobom opet i t. d. i t. d. Ko je pozvan da zaustavi ovaj fatalni circulus vitiosus, i da mu obrne kretanje unazad? — Naravno, država. — A šta radi država?

Država diže tarifu saobraćaja na državnim željeznicama sa 100% i 200%. Na taj znak od strane države, trgovci dižu cenu svojoj robi sa 500% i 1000%, i sa x% — jer ko može da ih kontrolira. Onda hleb, koji raste u Jugoslaviji više nego igde u Evropi, skače na 14 kruna po kilogramu.

Zašto država tako radi? — Treba, kaže, Ministru Finansija novaca. Treba mu, recimo, 1,000 milijuna da napuni državnu kasu. — I šta radi? —: Vadi iz narodnog džepa, koji je ujedno i državni džep, 50,000 milijuna, da bi izvadio onih 1,000 koliko mu treba; a ostalo deli medju milijunaše!

Gde je Stevan Sremac, da opiše kako ministruju ovi naši Kir-Gerasi.

Malo je za to 100%!

Jedna engleska bolničarka vratila se nedavno sa otsustva iz Dubrovnika u Beograd, preko Sarajeva i Broda. Kad je izišla pred doktorku-upravnicu svoje bolnice, ova se nije mogla uzdržati da joj odmah ne pridje sasvim blizu i ne zagleda vrat;

— Otkud Vam ta gadna kožna bolest na vratu odjedared; Vi ste bili sasvim zdravi kad ste pošli odavde?

Nije to bila nikakva kožna bolest, već posledica jedne noći provedene u prvoj klasi južnoslovenskih željeznica.

Ako se gospodin Ministar Saobraćaja interesuje za ovaj slučaj i slične slučajeve, uredništvo je spremno da mu dâ svako bliže obaveštenje.

Najskuplja vožnja u Evropi.

Da li se ko seća štrajka brodarskog osoblja početkom ove godine, koji je tako brzo rešen? Brodarski sindikat usvojio je, bez dugog opiranja, skoro sve zahteve brodaraca. Išlo je vrlo g l a t k o. Sad znamo i zašto.

Čitamo u jednom našem provincijskom listu jedan dokumentovan članak, u kojem se iznosi, kako su za podmirenje svih povišica nadnicâ i platâ usled štrajka troškovi sindikata porasli sa 5%. A sindikat je, na račun štrajka, povisio tarifu za prevoz putnika sa 50% i robe sa 100%. Da udobnost za putovanje nije povišena, i o tome pruža dokaze pisac članka, koji do danas nije demantovan.

Ali su zato akcije Brodarskog Društva najunosnije od svih hartija bankarskih i privrednih ustanova u Jugoslaviji.

Pod gospodinom S. P . . . . . m, kao Ministrom-predsednikom i Ministrom za Konstituantu, donesen je, pre više meseca, zakon za uredjenje kirija posle-ratnih stanova u Beogradu. Prema tome zakonu, Ministarstvo za Konstituantu imalo je 1. jula da se iseli iz kuće broj 56 Ulica Miloša Velikog, i da je preda gazdi od kuće koji je ostao bez stana. Ministar za Konstituantu ne samo da je odbio da se iseli iz kuće, nego je prestao i da plaća kiriju. Sud Opštine Beogradske rešio je, da se kuća ima predati sopstveniku, ali ne može da se nadje „eksekutivna vlast“ da gosp. Ministra baci van. Tako će sad gazda od kuće, s pomoću policije, izbaciti iz jedne druge kuće jednog predratnog kirajdžiju (koji po zakonu ima pravo da sedi u stanu do maja 1921), oca porodice sa šestero dece.

Zemlja u kojoj se poštuju zakoni.

Iz Emigracije.

Gosp. F. P . . . . . . k, u svojoj drugoj knjizi, tuži se da je naša javnost njegovu prvu knjigu zapisaka „t o t g e s c h w i e g e n“, i dokazuje da su ga neki njegovi neprijatelji i protivnici hteli proglasiti mrtvim 1918.

Koliko je nama poznato, on *je* mrtav.

Pikanterije južnoslovenske politike.

Medju onima koje gosp. F. P.......k, u svojim zapisima iz emigracije, optužuje da su mu radili o glavi, nalazi se i predsednik Jugoslovenskog Odbora, gosp. Dr. A. T.....ć. U predgovoru druge knjige, datiranom 29. oktobra 1919, tuži se pisac „ne na hladni već upravo na mrski prijem sa strane naše javnosti" svoje prve knjige.

Izuzetak od ovakog držanja javnosti čini „Novi Život", časopis gosp M. N.....a, koji i sam od svoje strane zamera što naša kritika ne govori o ovim zapisima iz emigracije, koje naziva dokumentom od trajne vrednosti. Jedino žali što je g. P. „imao nekih skrupula" i što nije bio još indiskretniji na račun svojih drugova u Jugoslovenskom Odboru.

Gosp. M. N.....ć je, kao što je poznato, bez malog prekida, jednako u istom kabinetu sa gosp. A. T.......m, i u ovaj čas zamenjuje ga kao Ministar Vanjskih Posala. A gosp. F. P.......k, koji je svoju glavnu tužbu uputio bio i kao predstavku g. D........u, dok je ovaj bio Ministar-predsednik (10. okt. 1919), postao je podbanom u Hrvatskoj i ostao je na tom mestu do pre kratkog vremena, za koje je sve vreme bio u kabinetu i g. T.....ć.

Ukoliko su dakle lični odnosi članova u Jugoslovenskom Odboru bili zaoštreni, utoliko su, kao što se vidi, srdačniji odnosi medju članovima Jugoslovenske Vlade.

Niko nema što Srbin imade....

Niko nema tako malog ministra kao što je novi jugoslovenski Ministar za Konstituantu, Dr. L....a M......ć, najmanji po rastu ministar u celoj Evropi. On jedva prelazi 1·40 m visine, i nije učestvovao u ratu, kažu, zato što je „ispod mere". Kad govori s Ministrom Unutrašnjih Dela, gosp. D.........m, on mora da se popne na stolicu i još da se digne na prste. On spada dakle više u rod patuljaka nego ljudi. Pravi Sima Bob.

On je tako mali, da mora neko da mu vodi ruku kad piše (u „S........i"), i da ga vodi za ruku kad ide, da ga ne bi pregazili. Zna se i ko ga vodi: gosp. S. P....ć. On ga je vodio kad se išlo u izgnanstvo, on ga vodi otkako su se vratili natrag; on ga je doveo i u Komisiju za nacrt ustava, na iznenadjenje svih ostalih članova komisije. Tu je odmah kod prvog paragrafa odvojio mišljenje i tražio da se skrati, jer je paragraf bio za njega odviše veliki!

Jedno samo nije mogao učiniti za njega gosp. S. P....ć, — nagoniti profesore Univerziteta da ga izaberu za „kolegu"; tako svi drugi odoše napred, samo Dr. L....a ostade što je i bio, vanredni profesor. Tada se jako rasplakao, i njegov ga mentor jedva mogao utešiti: „Umiri se, mali, daću ja tebi nešto bolje". I dojista, posadi ga na ministarsku fotelju, pošto je sam sišao s nje.

Jedno se ipak mora priznati gosp. S. P.....u: Da dobro plaća svoje ljude. — Samo na čiji račun?

Nova Evropa

Knjiga I, broj 1. 16. septembra, 1920

Šta hoće Nova Evropa.

Da li je Evropa sa svojom starom i složenom civilizacijom — uz to još, civilizacijom koja u sebi sadrži mnoge krupne protivrečnosti — sposobna da se preporodi, i da svoje goleme energije, trošene u ratu, posveti u budućnosti miroljubivom i prosvetilačkom napretku čovečanstva? Ovaj najveći svetski problem — jer od njega zavisi sudbina celog ljudskog roda — nalazi se danas u procesu političkog rešavanja. Svetski je rat otkrio svu trulost sistema na kojem smo tako lakoumno dopuštali da počivaju sve naše nade u socijalni i moralni napredak; i otkrio je u isti mah neminovnu potrebu, da se nadje nova osnovica za društvo narodâ, ako nećemo da isti uzroci ponovo deluju i ne samo dovedu sve nas do ruba propasti, nego nas ovaj put strmoglave pravo u ponor. Stara Evropa, kao što vidimo, utonula je u krvi, ostavivši za sobom još po kojeg od svojih pobornika da se grčevito drži položaja i služi svim sredstvima koja bi ga mogla spasti od gneva prevarenoga naroda. Nova Evropa, sva zadihana i iznurena, ima pred sobom dva velika zadatka, jedan rekonstruktivan, drugi konstruktivan. Prvi zadatak — obnova onog što je rat razorio u materijalnom pogledu, ukoliko je to mogućno — očigledan je, i nema potrebe isticati njegovu važnost. Ali ostaje onaj drugi zadatak, beskrajno veći i važniji: da se pretvore u delo sve one teorije o novom poretku, o kojima se toliko govorilo u — da je tako nazovemo — vilzonskoj periodi rata, a bez kojih, ako su i lebdele pred očima tek iz daljnih daljina, ne bi bilo mogućno podneti onu ratnu halabuku koja se jednako produžavala. Koliko smo puta slušali, onih dana, da je tajnoj diplomaciji odzvonilo, da će u buduće internacijonalni odnosi počivati na razoružanju, na odlukama medjunarodnog suda, i na načelu samoopredeljenja. A gle, u godini 1919, usprkos onoj tako mučno i naširoko priredjenoj kamuflaži od Mirovne Konferencije — poslove Evrope vode još uvek, onako kako je njima po ćudi, šaka državnika, koji većinom ne poznaju predmete koje treba da reše, koji su često i suviše uobraženi a da bi hteli učiti, a uvek su i pre svega obuzeti razlozima unutrašnje stranačke politike. Još gore, iste te velesile koje nameću razoružanje svojim protivnicima, pokazale su i suviše jasno da nisu smislile nikakav stvarni plan za dalje, opšte razoružanje, koje bi imalo sledovati, niti (da kažemo sasvim iskreno što mislimo) uistini imaju življu želju da primenjuju na sebi načela koja tako rado ispovedaju dok je reč samo o protivniku. Medjunarodni sud, medjutim, smatra se od strane pobedničkih sila i suviše često zgodnom teorijom koja se daje vrlo lepo dopuniti izuzecima čim se radi o tome da bi je trebalo primeniti i na njihove ponekad na nepravdi zadobijene dobitke.

Da li će iko ko bespristrano posmatra današnju evropsku situaciju smeti reći, da je ovakav sud odviše oštar? — No, iako stvari tako stoje, to ipak ne može nipošto biti razlogom da mi napustimo naš ideal o jednoj novoj i preporodjenoj Evropi. Naprotiv, to je samo znak da napore treba obnoviti i udvostručiti: Samo oni koji nisu verovali u pobedu, mogu sada neverovati u Ligu Narodâ koja ima da kruniše delo. Rim nije sazidan u jedan dan, pa bi bilo smešno tražiti i da Liga iskoči cela i u oklopu kao boginja Atina iz čela Zevsova; kao što bi bilo, na drugoj strani, beskorisno iščekivati da se za nove ideje oduševljavaju oni isti državnici i javni radnici čija je nesavremenost toliko doprinela da dodje do onako tragičnog zapleta starog poretka. Oni koji su za vreme rata propovedali Novu Evropu nikad nisu prestajali ponavljati tvrdnju, da će biti mnogo teže dobiti mir nego dobiti rat, i da će se tek posle pobede a ne pre nje upravo videti ko je pravi državnik. Danas je očevidno da su oni ispali bolji proroci nego što su i sami mislili, te se možemo od njih učiti kako da čeličimo naše mišice i živce za dane skore budućnosti, kada će svi koji su nespremni za borbu u miru najzad popustiti i zabosti kopljem o ledinu. A skepticima, koji za Ligu kažu da je to neostvariva utopija, mi ćemo najbolje odvratiti, ako ih pozovemo da smisle i izvedu nešto bolje. Jer ako bi oni imali pravo, onda smo mi doista najadniji stvorovi na svetu, i treba da skrštenih ruku gledamo gde Evropa pada — brže i potpunije, usled pet godina rata i pokolja — natrag u vrtlog surevnjivog nadmetanja u oružanju i imperijalističke intrige. Može biti da je naš ideal utopistički, i može biti da će naši napori ostati uzaludni, ali mi znamo bar jedno: da je to *jedini put*, i da oni koji nas pobijaju priznaju odmah na početku svoje bankrotstvo. Nije valjda potrebno potsećati Jugoslovene, kao ni ikog drugog suseda nekadašnje dvojne monarhije, kuda vodi ona politika što se bečkim narečjem zove „sich fortwursteln“. Evropu nije mogućno izlečiti od bolesti koja je danas troši homeopatičkim metodima.

Bilo je neizbežno, da posle visokog idealizma koji je proizveo rat nastupi reakcija, i to u obliku koji se javljao u slična vremena još od pamtiveka: „Daj da jedemo, da pijemo i da se veselimo, — jer danas jesmo, sutra nismo, prekosutra bog zna di smo“. Ali oni medju nama koji ne pristaju nato da ostave svoju decu i svoje potomke pred potopom, moraju u svakoj zemlji da se prikupe i da prionu uz posao. Budućnost Evrope i spasenje celog sveta zavise od toga u kojoj će se meri udružiti ljudi dobre volje, od svakog roda i svakog kolena; stoga se mi na Zapadu, koji nepokolebivo verujemo u jednu novu i preporodjenu Evropu, koja ne bi počivala na visokoparnim utopističkim teorijama već na temeljnom realizmu dokazanih fakata, osećamo pozvani da iz sveg srca pomognemo preduzeće kao što je vaša „Nova Evropa“.

Kao osnivač engleske „Nove Evrope“ ja bih još naročito da iskažem nadu, da će vaša „Nova Evropa“ zavesti u južnoslovensku žurnalistiku koristan običaj: da donosi članke i argumente i od ljudi i sa strana s kojima se u načelu *ne* slaže, — običaj koji održavaju skoro svi britanski nedeljni i mesečni časopisi bez razlike, a koji im, po mome mišljenju, diže u mnogome vrednost; ovaj običaj, sudeći po raznovrsnim žučnim napadajima beogradske štampe na moj časopis („The New Europe“), ne razumeju i ne cene zasad dovoljno s one strane Triglava. U to ime, ja vam obeća-

vam svoju saradnju, i činiću sve što do mene stoji da pridobijem vašem časopisu što više odličnih britanskih pisaca.

Ne može se, naravno, pretpostaviti, da bi dva pokreta koji pripadaju raznim zemljama i koji raspravljaju sve moguće predmete inostrane i domaće politike, u svakom slučaju i u svemu išli naporedo. Ali se lako možemo složiti u tome da idemo za istim osnovnim ciljevima: da, ostajući verni dobrim tradicijama prošlosti i odlučni da ne žrtvujemo ništa od vrednosti u nasledstvu koje nam je od otaca ostalo, tražimo nov i trajniji poredak stvari, osnovan na široj uzajamnoj snošljivosti nego onaj što ga je stvorila era nacijonalizma. Za vreme velikoga sukoba bilo je potrebno da se jednako naglašuju narodni ciljevi, no pre svega iz razloga koje su često previdjali na Zapadu, a možda nikad i ne uzimali u obzir na Istoku — a to je, što se naš pravi cilj, zdrav i uredan internacijonalizam, *može* jedino tako postići ako se veštački stvorene i iz raznih nesrodnih elemenata sastavljene dinastičke države prošlosti prekroje i preobraze na temelju zadovoljenog nacijonalizma. Danas kad je više manje potpuno oslobodjenje svih ugnjetanih rasâ evropskih stvorilo ovakav temelj (— jedino Irska ostaje još sasvim nerešen i kako se čini nerešljiv problem; sva ostala rasna pitanja u Evropi svedena su od problema nacijonalne ekzistencije i slobode na stepen pitanja čisto pograničnog uredjenja ili traženja garancija za manjine), ostaje da mi, dobivši mesto za zidanje, podignemo zgradu onakvu kakva treba da je.

Ako dakle stavljam Ligu Narodâ kao prvu tačku svakog konstruktivnog programa, pretpostavljajući da će svaki pokret novih političkih ideja — i u Jugoslaviji isto kao u Britaniji — pristati uz ovo i naći da je to ono za čim on ide, ne treba ipak ni za časak pomisliti, da možda meni ova postojeća Liga Naroda izgleda savršena tvorevina. Njene su slabe strane i suviše očigledne; no ja se usudjujem tvrditi, da Osnovni Zakon (Covenant), ako se pošteno i iskreno primeni, sadrži u sebi potrebno orudje za reviziju. Francuzi, sa svojom poznatom logikom, otkrili su vrlo brzo ozbiljan nedostatak u tome što nema nikakve medjunarodne oružane sile (Streitkraft) koja bi mogla načiniti obaveznim odluke Lige; a novo stvorene države srednje i istočne Evrope ogorčene su, i postale su nepoverljive, usled nejednako primenjenog merila na velike i male narode. U ovoj poslednjoj, vrlo važnoj tačci, ja ne oklevam ni za časak da iskažem mišljenje, da Liga ne može raditi glatko i na opšte zadovoljstvo, dogod se ova teškoća ne uzme u obzir i ne otkloni. Ne može da bude dve kategorije ljudi u jednom ravnopravnom društvu, i razlika u obimu izmedju raznih država nije dovoljan razlog da se podrede manje većima. Osobito zgodan primer pruža u ovom pogledu federalni ustav Sjedinjenih Američkih Država, u kojem je svaka jedinica suverena i ravna ostalima, tako da svaka uživa izvestan minimum prava, dok veći prestiž i uticaj većih jedinica dolazi do izraza u stotinu drugih pravaca. Jednakost je uvek relativan pojam. U privatnom životu, apsolutna jednakost medju pojedincima mora ostati večito tek idejom, dogod se ljudski stvorovi budu radjali na svet sa raznolikim i nejednakim količinama i kakvoćama mozga, energije, i moći prilagodjavanja; ne može dakle biti svrhom apstraktna jednakost, nego *jednakost prilikâ*. Isto to važi i za medjunarodne odnose. Nikad neće biti mogućno uspostaviti potpunu ravnopravnost medju narodima i rasama na

zemlji; ali ne mora biti nemogućno postići ravnopravnost u pogledu prilika u kojima žive, s pomoću Lige, — ili, drugim rečima, doći do izvesnog minimuma prava koje se nikom ne sme odreći ili oduzeti, i do glasa koji svakom pripada da bi bio u stanju da sebe zaštiti.

Raspravljanje i posredovanje u korist Lige Naroda, kao novog medijuma za internacijonalne odnose, izgleda meni ugaoni kamen svake plodonosne zajedničke akcije. Van ove polazne i glavne tačke, žiža u kojoj se usredsredjuje vanjska politika pomicaće se svakako prema stanovištu koje ko bude zauzimao na raznim stranama. Za Britance ostaće uvek u suštini najvažnije: širenje i jačanje anglo-američkog prijateljstva, koje počiva na zajedničkim tradicijama i istim političkim idealima; i dalje, održanje po svaku cenu kordijalne antante sa Francuskom. Jugoslovenima, čak i onima koji su najveći pobornici zapadnjaštva, mora uvek i pre svega lebdeti pred očima Rusija, kao barjaktar, ne diskreditovanog panslavizma šezdesetih godina već Slovenstva kao nove i još nedovoljno razvijene svetske sile. Mi rusofili znamo da pomračenje sunca u Rusiji neće dugo trajati, i da će — kad obe suprotne autokracije s desna i s leva budu istrošile svoju nagomilanu zloću — Rusija još imati da izvrši misiju i da donese poruku celom širokom svetu. Naša je zadaća, da dovedemo u sklad različne poglede na stvari izmedju Slovena i Anglo-saksonaca, i u tom će pravcu mnogo zavisiti od naših veza sa Jugoslavijom i Čehoslovačkom, jer oni treba da budu i da sebe smatraju posrednicima i, u izvesnom smislu, tumačima izmedju istočne i zapadne Evrope. Drugom prilikom pokušaću da analizujem u nekim pojedinostima buduće odnose izmedju Velike Britanije i novih slovenskih država (osobito Jugoslavije). Zasad znam da smem pretpostaviti, da će vaša „Nova Evropa" i naša „Nova Evropa" zajednički propovedati i predočavati potrebu najtešnjih odnosa izmedju Jugoslavije, Čehoslovačke, i Rumunije (a donekle i Grčke), kao garancije za stalnost i mir u Srednjoj Evropi. Držim, dalje, da se već može govoriti i o tom, da bi uspostavljanje nečeg više nego samo snošljivih političkih i ekonomskih odnosa izmedju gornjega bloka i Austrije — koja je, ne kao Madjarska, naučila šta znači biti nasrtljiv, i koja je sad, kako izgleda, spremna da živi i da pusti i druge da žive — bilo od velikog značaja za idući korak na putu sredjivanja i rekonstrukcije Evrope.

U svemu ovom, medjutim, prvo što se ima danas učiniti jeste uklanjanje ograda koje sprečavaju ili otežavaju intelektualne, socijalne, ekonomske, i političke veze medju narodima. U ovom će pogledu, držim, „Nova Evropa" moći učiniti jedan naročito koristan i potreban posao. Moram priznati da sam se čudom čudio, za vreme svoga poslednjeg putovanja po Jugoslaviji, koliko je visok i debeo kineski zid koji odvaja celu zemlju ne samo od Zapada, nego i od njenih neposrednih suseda. Sasvim je čudnovato, naprimer, ali je nažalost istina, da ćete u dalekome Parizu ili Londonu više novosti čuti o Bukureštu ili Atini, o Sofiji i Pragu, nego u Beogradu. Izolovanost je danas glavna i životna opasnost Jugoslavije, a ona nije samo posledica neuredjenosti željeznica i poštanskog saobraćaja, niti neverovatne slabosti i neumešnosti carinarnica i pograničnih ustanova po celoj Evropi, već isto toliko i još više indiferentnosti i prekomerne provincijalnosti intelektualnih klasa, u Beogradu isto onako kao i u Zagrebu, Ljubljani, ili Sarajevu. U svojim naporima da proširi platformu i

poveća merilo intelektualnom radu i uticaju na svet, „Nova Evropa" naići će pouzdano na simpatije svih onih koji u zapadnim zemljama čine što do njih stoji da bi suzbili kod svoje kuće svoje rodjene nedostatke i političke predrasude.

R. W. Seton-Watson.

Iz našeg programa.

Ko je mogao i pomisliti, kad smo ono posle sloma Srbije išli kroz Albaniju, i dok smo živeli u izgnanstvu, da će isti ljudi koji su vodili politiku u nekadašnjoj Srbiji pre i na početku rata, i koji su se zadržali na upravi države bez zemlje samo zato što nije bilo nikoga organizovanog da ih zameni; ko je mogao pomisliti tada kad se sve ono dešavalo, i posle svega onog što se desilo, da će ti stari državnici, političari, narodni poslanici i novinari, ulazeći uz Srpsku Vojsku — ili posle vojske — u proširenu i ujedinjenu otadžbinu, ili zatekavši se onde, opet stati na čelo državne uprave? I ko je mogao pomisliti, ako je poznavao narodne ljude i političke prilike i stranke u bivšoj Hrvatskoj, Bosni, Slovenačkoj, i Vojvodini, i ako je video ili čuo kako se ko držao za vreme borbe i za vreme prividnih pobeda i konačnog pada Monarhije; ko je mogao i pomisliti tada, dok se spremao i dešavao taj veličanstveni raspad dvojne monarhije, da će isti ljudi i iste stranke voditi narod i posle, vrativši se na svoja stara mesta i predratna gledišta, i na svoje ranije stranačke programe? — Zar nije bilo prirodno i opravdano imati uverenje, 28. oktobra 1918, da je sve staro i predratno otišlo u nepovrat; da treba sve lokalne i provincijalne tendencije i tradicije, ako ih još ima, u sebi ugušiti, a sve hartije strpati u jedan veliki koš iz kojeg će ih nekad izvlačiti za svoje svrhe samo još plemenski istoričari i narodni pesnici? Ako išta, jedno je bilo jasno onima koji su i tada, u onim najcrnijim danima godinâ 1916, 1917, i 1918, ispovedali i propovedali javno i glasno, da su „sinovi naroda koji niko ne može pokoriti niti uništiti, i koji će pre ili posle doći opet do značaja"; jedno im je bilo jasno: „Da niko ne zna danas koji će ljudi rešavati konačno i u pojedinostima naše pitanje, i u kakvim prilikama".*) A gle, šta se desilo! —: U prilikama koje su novinom i povoljnim izgledima premašile svako narodno nadanje, koje su prekonoć načinile javom petvekovni san, rešava se konačno i u pojedinostima naše narodno pitanje isključivo od starih političara, i skoro isključivo od stranaka koje su vodile politiku svojih pokrajina pre rata, čije se oko naučilo dopirati samo do ranijih pokrajinskih granica i gledati na stvari u njihovu predratnom poretku. Ovako rešenje odista niko, ni medju njima samima nije predvidjao. I jedino se ovakom rešenju ima pripisati, što mi još ni danas, kraj svih pozitivnih uslova — sjajnog držanja vojske u ratu, zdrave i duboke narodne svesti

---

*) Navedene reči stajale su u jednom memorandumu upućenom početkom 1917 godine svima zvaničnim i nezvaničnim vodjama i uglednim narodnim ljudima na strani, u ime mladjeg pokolenja narodnih radnika koji pre toga nisu učestvovali u partajskoj politici, pozivajući sve da se udruže i da organizuju narodnu snagu u izgnanstvu.

i snage seljaka, prirodnog bogatstva zemlje, i uopšte očiglednog moralnog i materijalnog blagostanja što ga nosi sa sobom proširenje i ujedinjenje —, ni danas, dve godine posle zaključenog primirja, nemamo u Jugoslaviji ni narodne vlade, ni narodnog predstavništva, ni državnog ustava. Još gore, što još ni do danas u nas nisu raspisani izbori za ustavotvornu skupštinu, dok su sve ostale države koje su učestvovale u ratu, velike i male, prijateljske i neprijateljske (ubrajajući tu i one ratom najviše rastrojene, kao što je Madžarska), odavna već izabrale sebi svoje skupštine, neke već i po drugi put (naprimer, Rumunija).

Pitamo se, kako je moglo doći do ovakog neprirodnog rešavanja našeg narodnog pitanja, i do ovog nepovoljnog stanja naše opšte stvari. Pitamo se, ne radi toga da bismo našli razloga da udarimo na naše stare političare i naše predratne stranke — čast i poštovanje svakome ko je išta za narod učinio; već zato, da bismo ispitujući došli do fakata i faktora koji su uputili dogadjaje ovim putem, te da bismo se mi mogli prema njima orijentisati i opredeliti, i naći pravac i polazne tačke za našu akciju.

Jedno nam je jasno. Zid koji je za vreme rata razdvajao narod kod kuće, pod neprijateljem, od vojske i izbeglica, medju saveznicima i neutralnima, bio je velik i skoro neprobojan, — jedni nisu znali za druge, niti su mogli raspoznati šta se i šta ko na drugoj strani radi. Kad je taj zid, kao nekim čudom, iznenada pao, dogadjaji su se stali razvijati takom brzinom, da se naša zemlja našla tako reći pred gotovim činom. Oslobodjeni narod, onako u prvom oduševljenju, proklamovao je ujedinjenje kako su ga trenutak i vojska sa sobom doneli. To je bilo 28. oktobra 1918. Posle toga, kad je došao red na političare, oni su zadržali i omeli prirodni tok dogadjaja —: Od 29. oktobra počevši, naša se narodna politika kreće unazad mesto unapred.

I jasno je, dalje, da zato što, usled prilika, nije bilo organizovane veze ili uopšte veze medju narodnim pokrajinama pod neprijateljskom okupacijom; i zato što su na strani, u inozemstvu, veze medju predstavnicima i političarima iz Srbije na jednoj strani i onih iz delova pod Austro-Ugarskom na drugoj bile labave i nedovoljno srdačne i iskrene; i najzad zato što nije bilo skoro nikakve veze izmedju oba dela naroda, s ove i s one strane neprijatelja, u vreme najcrnje i najgore, — zbog svega toga dočekao je čas oslobodjenja naše političare nespremne, nesredjene, i nemoćne da i formalno izvedu narodno ujedinjenje. Sastavši se iznenada i sa raznih strana, naši stari pokrajinski političari, koji su se medju sobom poznavali ili vrlo slabo ili nikako, izašli su jedan drugom na susret odmah na početku s primišlju i s podozrenjem, i držali su da je najsigurnije ako nastave politiku onde gde ju je svaki ostavio bio u julu 1914.

Jer stari političari, u ogromnoj većini, nisu razumeli smisao rata; osobito ne posle sloma Srbijina. Oni su smatrali rat kao jedan težak san, koji lako može svršiti delirijumom i smrću; ili, u svakom slučaju, smatrali su ga kao jednu neprijatnu bolest koju treba, ako je još mogućno, što pre prekužiti, i to sa što manje štete za svoju dragu ličnost i za sve svoje ranije posede i navike. Oni bi najradije prošli bili kroz rat žmurećki, s pokrivačem preko glave; ako je baš nagon za održanjem imperativno nalagao da se udahne malo vazduha — da se izda neka izjava lojalnosti u

Austriji, ili potpiše neki ugovor na Krfu —, to bi se radilo silom, „pod moranje", i čim bi preka opasnost prešla, navlačio bi se pokrivač još dublje preko ušiju. Prirodno je dakle, da oni nisu mogli videti šta se uistini oko njih, i malo dalje od njih, dešava, i u čemu je pravi smisao rata i za svet i za nas.

Za ovo što smo dovde samo konstatovali, ostalo bi da se iznesu dokazi i podaci, i smatraćemo za svoju dužnost da to učinimo. Taj informativni deo našeg zadataka obuhvatiće prilike i ljude naše narodne politike od pre rata, za vreme rata, i od danas. Jer ne znaju svi, a treba da znaju, prvo, ko je ko bio i kako se ko držao ranije, u raznim fazama i teškoćama pokrajinske politike; zatim, gde je ko bio i šta je radio za vreme rata, pod čijim i kakvim pritiskom i uticajem; i naposletku, ko koga danas reprezentuje i u kojoj meri. Na taj način, izgleda nam, moći će da se objasni i protumači, kako da rat i dogadjaji tako krupni i elementarni, koji su iz temelja zadrmali Evropu i ceo svet, nisu prešli kao žrvanj preko naših starih političara; kako da je duh vremena dopustio njima i njihovoj starosti i nesavremenosti da stanu ponova na čelo državne uprave, i da prosto nastave onde gde su stali pre rata.

Mi instinktivno osećamo da je u shvatanju zamašaja rata i njegovih posledica ključ situacije, i imamo uverenje, da nova pokolenja moraju voditi narodne poslove na novim temeljima; da pre svega moraju terati politiku jedinstvenog naroda inaugurisanu 28. oktobra 1918 a upuštenu sutradan od naših provincijalnih i profesijonalnih političara. Ali to nije dosta samo osećati; potrebno je da za ovo naše uverenje nadjemo potvrdu u faktima, konkretnim i poznatim, da ga, kako se to kaže, potkrepimo razlozima i dokumentujemo, i pokažemo da je tačno u svakom danom slučaju. Savladjujući bespristrasno ovaj zadatak i izvršujući ga savesno, držimo da ćemo se najbolje legitimirati za učešće u pozitivnoj i konstruktivnoj aktuelnoj politici, za dobro zemlje.

Ne sumnjamo, medjutim, ni za časak, da će ono što zovemo duhom vremena, a što je kod nas sticajem prilika i usled našeg rasnog mentaliteta donekle veštački zaustavljeno, uskoro probiti prirodnom silinom i doći do svog pravog izraza. Mi smo postavili svojim ciljem, da pomognemo gdegod i kolikogod do nas stoji, da taj izraz bude što snažniji. Počinjući skromno i s početka, mi gajimo častoljubivu nadu, da ćemo se u bliskoj budućnosti naći naporedo s našim prijateljima na Zapadu u izgradjivanju nove Evrope i novog čovečanstva, te tako doprineti da se pripremi za našu rasu i našu državu mesto koje im pripada u savezu naroda.

Savremeni nacionalizam.

U jednom svom pismu profesoru Štrausu, Renan veli: „Mi smo našom revolucijom stvorili svest naroda. Vi ste u svetu uzdigli zastavu etnografske i arheološke politike . ." A francuski istoričar Fistel de Kulanž, u pismu nemačkom istoričaru Momzenu oktobra 1870, kaže: „Po vašem mišljenju, načelo narodnosti daje pravo jednoj državi da prigrabi jednu pokrajinu silom, na prostu tvrdnju da je ta pokrajina naseljena istom rasom kojom i ta država... Ali mi imamo u devetnaestom veku jedno načelo

javnog prava koje je beskrajno jasnije no vaše tobožnje načelo narodnosti. Naše je načelo: da se nad jednim stanovništvom može vladati samo ustanovama koje ono samo slobodno usvoji, i da se ono može priključiti jednoj državi samo svojom slobodnom voljom i pristankom".

Dve su nacionalne ideje, i duboko različne.

Prva je ponikla *ozdo*, iz naroda, u borbi *za slobodu*. Oni isti koji se bore za čovekova prava bore se i za prava čovekovih zajednica, zasnovanih na prirodnim srodnostima i na solidarnosti osećaja i interesa. Druga je ideja proglašena *ozgo*, od monarhâ, vladâ i od državne nauke, u borbi *za prevlast*.

Prva je ideja delo smelih apostola budućnosti. Ne povodeći se iz prošlosti ničim do smislom evolucije, oni, u istom duhu, iz onoga što je danas, podižu novu gradjevinu. Druga je ideja delo sujevernih obožavalaca prošlosti, u njenim najprolaznijim i najslučajnijim pojavama. Ne predvidjajući ono što mora biti, i ne osećajući ono što već biva, oni se upinju da silom zadrže ili čak obrnu tok vekova, dokazujući državna prava svojinom predaka, ratovima srednjeg veka, obeležjima rase i jezika. Žučne diskusije vode se o tom kome pripada čovek tog i tog kroja lubanje ili istog dijalekta, i u diskusijama sve je značajnije od njegova osnovnog čovečanskog prava: da živi slobodan, u slobodnoj zajednici s ljudima s kojima on sam oseća srodnost i potrebu da živi zajedno.

Kao pojam zajednice zasnovane slobodnom voljom svih koji u nju ulaze, prva ideja, već samim načinom postanka uslovljava demokratsko uredjenje zajednice. Kao izraz sile i prevlasti, druga sledstveno i predstavlja vladu sile. U prvoj, država nije ništa drugo do *organizovana nacija*, u drugoj je država nešto što postoji samo sobom, pre nacije, prema tome i *nad nacijom*.

Ograničen surovim materijalizmom svoje podloge, državno-rasni nacionalizam ostao je u glavnom nepromenljiv; on je još uvek u idejama Hegelova božanskog državnog prava. Demokratski nacionalizam svesne solidarnosti razvija se i uzdiže neprestano. U velikom pokretu ideja naših dana on teži da ostvari neispunjeni san Francuske Revolucije, Macinijeve Mlade Italije i Mlade Evrope: Društvo slobodnih nacija.

•

Ubedljivije no Švajcarska, republika Sjedinjenih Država Američkih sama sobom pobija isključivost rasne i jezične teorije o naciji. Uistini, američka nacija postala je mešavinom bezbrojnih rasa, a svoju volju da živi kao nezavisna nacija zasvedočila je borbom za oslobodjenje ispod vlasti naroda čiji jezik govori. To je uostalom prvi slučaj da jedan narod bez predanja, bez krvnog jedinstva, prostim probudjenjem svesti o svom prirodnom pravu, zasniva svoju slobodnu zajednicu.

U junu 1776 narodna skupština kolonije Virginije proglasila je oslobodjenje od Engleske izjavom da „sva vlast pripada narodu te sledstveno i proizilazi od njega..." 4. jula 1776 izaslanici Sjedinjenih Država izglasali su čuvenu izjavu o nezavisnosti nove republike, u kojoj se izmedju ostaloga veli: „Svaki put kad jedan oblik vladavine postane razoran za svrhe radi kojih je postavljen, pravo je naroda da ga promeni i prekine i da ustanovi novu vladu, zasnivajući je na načelima i organizujući joj

vlast u obliku koji mu se učine najpogodniji za njegovo obezbedjenje i njegovu sreću. Doduše mudrost kaže, da olako i sa prolaznih uzroka ne treba menjati vlade davno ustanovljene, a iskustvo svih vremena pokazalo je, da dogod su zla podnošljiva ljudi radije trpe no što daju sami sebi zadovoljenje uništavajući oblike na koje su naviknuti. Ali kada dugi niz zloupotreba i samovlašća, težeći nepromenljivo jednom istom cilju, očigledno pokaže nameru da se jedan narod potčini potpunom despotizmu, narod ima pravo, i dužnost mu je, da obori takvu vladu i da osigura novim jemstvima svoju bezbednost u budućnosti".

Na tim idejama o suverenim narodnim pravima zasnovao je pre skoro vek i po američki narod svoje ujedinjenje i svoju nezavisnost, i njih on ističe iznad svega i u današnjoj borbi za slobodu nacija i pobedu demokratije. U jedinstvu ovoga dvoga osnova je svih pogleda predsednika Američke Republike Wilsona, i u pitanju narodnosti i u pitanju budućeg uredjenja Evrope.

U svojoj poslanici Rusiji, prilikom odašiljanja Američke Komisije, Wilson poručuje:

„Nijedan narod ne može biti nagnan da živi pod suverenstvom koje on neće. Nikoji kraj ne može preći u druge ruke, ako to nije u cilju da onima koji ga nastanjuju obezbedi njihov pravedni deo blagostanja i slobode... Narodi treba da postanu svesni solidarnosti koja ih ujedinjuje, i da korisnom kooperacijom obezbede zajedničke životne interese od napasti autokratije i despotizma..."

Medjunarodna pravda za sve narode, jednakost velikih i malih, pravo samoopredeljenja, optuživanje pojedinih vlada a ne naroda: to su načela koja, isto kao američka demokratija, ističe i demokratija Velike Britanije.

Britanski ministar-predsednik Lloyd George drži veliki govor 5. januara 1918 pred delegatima radničkih udruženja u Londonu, u kome izmedju ostaloga kaže: „Dani Bečkog Ugovora davno su prošli. Mi ne možemo više ostavljati da budućnost evropske civilizacije zavisi od proizvoljnih odluka nekoliko pregovarača koji bi hteli da šikanama ili nadmudrivanjem zaštite interese ove ili one dinastije ili interese jednog naroda. Poredak nove Evrope mora biti zasnovan na načelima razlogâ i pravde, koja jedino mogu zajemčiti stalnost. Zato mi i mislimo da *vlada po pristanku onih kojima se vlada* mora biti osnova svakog teritorijalnog uredjenja ovog rata".

U glavnome iste misli razvija i bivši ministar spoljnih poslova Velike Britanije, Edward Grey, u svojoj brošuri o Društvu Naroda. Priznajući puno prava narodnog samoopredeljenja svakom narodu, Grey postavlja u isti mah brane nacionalnoj samoživosti i isključivosti. Društvo Naroda ne može se ostvariti bez izvesnih ograničenja i obveza s kojima se moraju pomiriti pojedine nacionalne delatnosti: „Mir ne može biti obezbedjen vladavinom u kojoj jedan narod zasniva svoju moć i blagostanje na podčinjenosti suseda i nameće drugome uslove nepovoljne..."

Sve ove misli dobile su svoje najasnije izražene zaključke u ove četiri tačke Wilsonova akta od 12. januara 1918:

„1. Svaki deo konačnog uredjenja mora biti zasnovan na pravdi u svakom pojedinačnom slučaju, uz prizrenje osobenih propisa koji su gde potrebni za obezbedjenje stalnoga mira.

2. Treba da narodi i oblasti prestanu biti predmet razmene izmedju vlada kao obična pokretna dobra, ili kao moneta za potkusurivanje u kocki, u velikoj kocki Ravnoteže Sila danas ozloglašenoj za uvek.

3. U ovom ratu ne sme biti nikoje teritorijalne odluke koja nije u interesu i na korist stanovništva koga se tiče, i koja bi bila samo jedna tačka nagodbe ili poravnanja izmedju ambicija država suparnica.

4. Svaka jasno odredjena narodnost treba da dodje do ostvarenja svojih težnja u najvećoj mogućoj meri, na način koji otklanja svaki novi ili stari povod neslozi i protivnosti, iz kojih bi u budućnosti proizašle nove opasnosti za mir Evrope i sveta".

Isto tako, u svom govoru od 27. septembra 1918, Wilson formuliše ideje o Društvu Naroda u pet tačaka, u kojima traži nepristrasnu *pravdu za sve*. Na kraju toga svoga govora, Wilson naglašava evoluciju narodnosnih ideja, kao plod velikih iskustava i velikih žrtava svetskoga rata: „Narodnosni ciljevi sve su više odbacivani u drugi red a njihovo mesto zauzeo je zajednički cilj prosvećenog čovečanstva. Mišljenja ljudi zdravog razuma postala su prostija, otvorenija i jednodušnija, nego sofizmi ljudi od spekulacija, koji se uvek zamišljaju kao da su za stolom pri kocki i da brane velike uloge u igri. Stoga sam ja rekao da je ovaj rat — rat naroda, a ne rat državnika. Državnici imaju da sleduju opštoj misli koja se razbistrava, ili će biti slomljeni".

Ova se pretnja proročanski ispunila i ispunjava se još prema onima koji su bili pošli u gusarski rat o prevlast nad Srednjom Evropom. Ali je ona iz usta Wilsonovih bila upućena isto tako i kao prijateljska opomena državnicima *svih* naroda, da ne bi zakasnili da shvate veliku evoluciju ideja izvršenu za ovih velikih pet godina, koje će u istoriji čovečanstva značiti mnogo više od pet decenija.

•

U sto godina svoga razvoja, od Francuske Revolucije do Svetskoga Rata, narodnosna ideja pokazuje tri faze.

Rodjena u slobodi Francuske Revolucije, ona se javlja kao idealna manifestacija jednog zapostavljenog prava. Macini, sa svojim kolom Mlade Italije i Mlade Evrope, proširuje ideju slobode narodnosti u ideju solidarnosti i slobode svih nacija. Iako izražen s više poleta i lepote nego sadržine i odredjene podloge, nacionalizam ove romantične epohe postaje kao prvi pravi korak ka demokratskom i čovečanskom razvoju narodonosnih ideja.

Presadjeno u Nemačku, zagušenu apsolutizmom, narodnosno načelo izrodjava se: načelo slobode i solidarnosti postaje sredstvom za tlačenje, podloga isključivosti i megalomanije. Dok je u Francuskoj i Italiji bilo slobodoumno, narodno i opšte-čovečansko, u Nemačkoj se ono izopačava u legitimističko-državno i samoživo-rasno. Na jednoj strani ostaje romantični idealizam Macinija, na drugoj dolazi kasarnski materijalizam Bizmarka i Molkea. Pod uticajem ove druge državno-rasne ideologije, u glavnome, razvijao se i nacionalizam svih istočnih naroda, pa i slovenskih.

Iza romantičnog i materijalističkog nacionalizma, kao treći stupanj, dolazi racionalni nacionalizam što ga danas propoveda demokratija krajnjeg Zapada i Novog Sveta. Pravo narodnosti, isto kao pravo čovekovo, ide do

najširih mera, do krajnjih granica gde uživanje slobode jednog naroda ne krnji isto toliko pravo na uživanje slobode drugih naroda. Demokratija XX veka svesna je moralne snage koju sadrže slobodne nacije kao prirodne zajednice, zasnovane na najtešnjim vezama srodstva, uspomena i interesa. Demokratija ih priznaje i zalaže se za njihovo slobodno razviće; ali u isti mah ona od njih traži da i one, poštujući načela na osnovu kojih postoje, priznaju i od svoje strane se založe za ostvarenje jedne šire zajednice, bez koje se ne može postaviti jedan trajan poredak pravde i mira u svetu. U društvu već nema više porodice koja bi bila dovoljna sama sebi, niti opštine koja bi mogla živeti bez veza i obaveza prema drugima opštinama, oko sebe. Još je teže ovako bezobzirno i samoživo izdvajanje medju nacijama. Ostavljene same sebi, male nacije morale bi biti uništene od velikih, u surovoj borbi za život koju su germanski naučnici iz Darvinova životinjskog sveta preneli u zakone savremene civilizacije.

Ograničenje takog bezobzirnog i samoživog rasnog nacionalizma, i vezivanje u šire zajednice naroda, prvi je dakle uslov za bezbednost i pravdu. Oni su isto tako neophodan uslov i za opšti napredak.

Pravo narodnosti ne dopušta da ikoji deo zemlje ili življa može biti pod vlašću koju taj deo sam slobodnom voljom i izborom ne priznaje. Pravo čovečanstva ide zatim dalje, i ne dopušta ni samome tom slobodnom življu, da, ogradjujući se kineskim zidom, sprečava slobodni tok ljudskog prometa i civilizacije. Dakle, ni samo osnovno pravo uživanja nacionalne teritorije nije više apsolutno, baš kao što ni pravo uživanja lične nepokretne svojine nije više apsolutno u današnjem društvu.

I kao što su duga i skupa iskustva opravdala razumna ograničavanja pojedinačnih ličnih prava, u cilju zajedničkih uživanja ravnopravnosti svih članova društvene zajednice, tako nas isto danas preskupa iskustva uveravaju o nužnosti razumnog ograničenja i izmirenja pojedinačnih nacionalnih prava, u cilju bezbednog slobodnog razvoja narodnosti i mirnog opšteg napretka čovečanstva.

Ovaj poslednji i najviši interes, napredak čovečanstva, danas se ponajmanje vidi, jer se gubi u brigama pojedinaca da zajamče sebi pre svega bezbedan i miran život u slobodi. Medjutim, taj opšti interes biće sutra najubedljiviji savetnik široke zajedničke radnje i uzajamnosti.

Samo širokom saradnjom svih na svemu i razmenom svih sa svima, postiglo je čovečanstvo napredak kojim se danas koriste svi. Ono što u njemu vredi, u materijalnoj kulturi isto tako kao i u ideji i moralu, nije delo nikakvog ograničenog šovinizma, već nerazdvojnih napora vekova i svetova, i vredi utoliko više ukoliko je postalo radom ljudi koji su umeli videti svet daleko iza granica u kojima su se rodili.

Milan Grol.

Novi pogledi na Sokolstvo.

Ja mogu da razumem, da Sokolstvo sprema borbu za oslobodjenje i ujedinjenje. Tako smo živeli i radili desetinama godina. I sad je to svršeno.

Ja mogu da razumem, da Sokolstvo sudeluje, za vreme jedne kronične revolucije, na strani pozitivnoga, konstruktivnoga, idealno-državotvornoga. Recimo da smo mi i to kako-tako od kraja 1918 pa do danas činili. Pa i to se približuje kraju.

Ali ja ne bih mogao da razumem, da Sokolstvo robstva bude jednako Sokolstvu slobode! — Slobodom nazivam oslobodjenje od nacijonalizma, koji je kraj svih lepih i dragih iluzija nosio reakcijonarstvo plemensko, staleško, i versko.

Predratni nacijonalizam bio je krilatom težnjom. Doletevši do cilja, krila su se istrošila. Sad mu treba dati drugi smisao. Sloboda i nacijonalističko Sokolstvo ne mogu više zajedno. Sloboda zahteva od Sokolstva da postane opštenarodno. Smernica mu mora da bude: obaranje smetnji i prepreka što u jednom ljudskom društvu dovode do nemira, nejednakosti, nezadovoljstva, nesreće. Bez obzira na pleme, na stalež, i na veru, ima Sokolstvo da postane zajedničko, svojina celoga društva, bez izuzetka. Izmedju narodâ i čovečanstva ima da dodje nešto, što ne kida i ne ruši, već zida i stvara. Put vodi u slobodno razvijanje naroda, a u hrlenju napred, u progresu, Sokolstvu je mesto medju prvima. Društvena i čovečanska misao došla je da zameni nacijonalizam, ona ima da pruži Sokolstvu nove i neizmerne snage, toplotu i svež čar. Jačanje naroda, kao delo čovečanstva, postaje bespredmetno i besmisleno, jer je čovečanstvo tu, — imamo samo da udjemo unutra, sa Sokolstvom na čelu.

Kraj sve trenutne nejasnoće i prividne zamagljenosti, osetićemo svi da se ovde radi o jednom velikom i presudnom shvatanju. Baš mi Jugosloveni stojimo u metežu stvaranja nečega novog, lepog i uzvišenog, kako za nas tako i za ceo svet, — stojimo posred tajne začetka. Začetak celine i zajednice jugoslavenske, države jugoslavenske, Jugoslavenstva, tu je, u napredovanju je, ostvaruje se, — a to je divnije i više od naroda, to je već odista deo čovečanstva. Zato mi jugoslovenski Sokoli gledamo u Sokolstvo kao u nešto još nerešeno, u nešto zanimljivo i važno, što ima tek da se zbude, dok se preobrazi i razvije i usavrši, i postane novim, slobodnim, velikim, i korisnim. Baš mi jugoslavenski Sokoli, do juče najveći i najzagriženiji nacijonaliste, ustajemo, stresamo okove i podižemo glave u vis, i stvaramo Jugoslaviju, odvažno i bezobzirno, idealistički ali konkretno; dižemo prestol slobode i lepote, i ulazimo junačno u krasni okršaj: Za čovečanstvo!

Gledajući oko sebe ovo staro, poznato i milo Sokolstvo od pre; nepromenjeno i isto kao ono pre dvadeset godina, kad smo ga prvi put poznali i zavoleli, mi imamo duševne hrabrosti da zapitamo: gde je to novo i lepo i zanimljivo u Sokolstvu što odgovara onom novom i lepom i zanimljivom što smo doživeli izvan Sokolstva; gde su promene, gde su novi pupoljci i nove grane na staroj slovenskoj našoj lipi? Zar naša sokolska lipa da jedina ne procveta ni jednim novim cvetom za cela dva godišta strahovitog sejačkog vihora čovečanskog proleća! — Sa uspostavom naše slobodne države, kao institucije celokupnog društva, imaju da se funkcije svih naših ustanova privatne inicijative prirodno promenu. I Sokolstvo je

ovaka ustanova, i ono mora da stupi u odnošaj prema celini i da podesi svoju inicijativu prema inicijativi koja dolazi od države.

Zvanična država, nosilac inicijative za ostvarenje svega što je potrebno za održanje i razvijanje celokupnoga društva, pošto ostvari t. zv. minimum, ostaviće privatnoj inicijativi rad na usavršavanju delova i ostvarenju viših težnja. Na polju telesnog obrazovanja, a to je polje rada Sokolstva, država mora pružiti sredstva za telesno obrazovanje svakog svog člana; a Sokolstvo će prihvatiti rad od države na tom polju, da ga podigne u vis i usavrši, sa težnjom da prestigne sve što je u tom pravcu postignuto u ljudskom društvu. S ove se tačke dakle otvaraju Sokolstvu novi vidici: Telesno obrazovanje gradjana, svih i bez razlike, postaje obavezno i redovno, isto kao i drugo obrazovanje. Država uzima na sebe osnovni deo rada na telesnom obrazovanju stvaranjem temeljnog državnog zakona o obavezi telesnog obrazovanja, te gradeći institucije za sprovadjanje istoga.*)

Dosad je sistematsko telesno obrazovanje u nas vršilo jedino Sokolstvo. Od toga sokolskog rada prešlo bi nešto pod zaštitu celoga društva, da bi se telesno obrazovanje podiglo i potpuno obezbedilo. U važnome prelaznom perijodu, Sokolstvo bi bilo na pomoći državi i ne bi ostavljalo posao pre nego što dodje zamena. Praznina što bi u sokolskom radu nastala oduzimanjem s desne strane, imala bi da se naknadi dodavanjem i proširivanjem u levo. Eto, tako bi se funkcija Sokolstva preobrazila, usavršila, i pomakla napred.

Najposle dolazi još nešto, a to je Slovenstvo! — Ovaj pojam ima da se raščisti i rasvetli. Jer se mnogo njime operiše, a nikad se ne kaže tačno i jasno, šta je to; osobito kod Sokolstva, koje se uvek nazivalo kopljem i štitom Slovenstva.

Šta je to dakle, Slovenstvo? To bi bila ideja čovečanstva, kako je Sloveni shvataju i izvode.

---

*) Normalno izvršavanje života jeste zdravlje. Zdravlje može biti pojedinačno ili zajedničko. Samo izvan društva i zajednice ima pojedinačnog zdravlja; u državi, kao zajednici i društvu, može zdravlje biti samo zajedničko, opšte, javno. Zajedničko je zdravlje zbir pojedinačnog zdravlja, prosečna zdrava snaga koju sačinjavaju svi pojedinci zajedno. Na njemu počiva cela kulturna i ekonomska snaga države i društva. Održanje, jačanje i razvijanje zajedničkog zdravlja spada u delokrug zajednice. Pojedinac nema prava da raspolaže svojim zdravljem, ili da ga ne razvija. Kao što nema u državi pojedinačnog, tako nema ni delomičnog zdravlja; ono je celokupno, i to intelektualno, moralno i fizičko. Dosada je najviše zapušten fizički deo zdravlja; a pošto je zdravlje celokupno, to bez obrazovanja fizičkog zdravlja nema zdravlja uopšte. I fizičko obrazovanje dakle spada u delokrug celine, zajednice, i imalo bi biti obavezno za sve njene članove bez izuzetka. Obavezno telesno obrazovanje gradjana države jeste temeljni i životni državni zakon. Prema tome, i svaki gradjanin države jugoslovenske dužan je da se telesno obrazuje i prosveti. A jugoslovenska država dužna je, da u osnovi sprovede i ostvari telesno obrazovanje svih svojih gradjana.

Ako je Slovenstvo jedan odredjen pogled na svet, prvo je, da bi morao biti jedinstven, t. j. jedan i jednak u bitnosti za sve faktore i snage koji u slovenskim grupama delaju. Ne bi moglo, kao dosad, da Sokoli teraju jedno, narodi drugo, a države treće Slovenstvo .

Slovenstvo je slovensko čovečanstvo, jedna od velikih karakterističnih grupa koje sačinjavaju čovečanstvo, i od kojih svaka doprinosi svoj deo savršenstvu čovečanstva. Utakmicom, borbom i odabiranjem imaju sve slovenske grupe — a sve su više i lepše od naroda — da u Slovenstvu dadu od sebe samo ono što je u njih najbolje, najljepše i najpozitivnije. Ono ne sme da služi za eksploatisanje nijednom plemenu, nijednoj veri, i nijednom staležu, već mora uvek biti zastupnikom i borcem najveće i najšire društvene narodne slobode. Konačno formiranje četiri jugoslovenske grupe (ruske, poljske, čehoslovačke, i jugoslovenske) još nije izvršeno, gotove su samo jezgre.

Igranje predratnim Slovenstvom prošlo je zauvek. Sokoli su preko pola veka bili kulturni panslaviste. Sad su na skretnici. Novo, moderno i veliko Slovenstvo kuca na njihovim vratima. I nije mala i nevažna stvar, kojim će se putem da krene jedna interslovenska organizacija koja danas broji oko milijon članova! Predratni Sveslovenski Sokolski Savez pao je u grob još jula meseca 1914, kada se Sloveni medju sobom poklaše.

Ostavimo na miru mrtve! Život se nije zaustavio toga radi. Ima nečega divnog u tome, kako je napredak bezobziran i bez srca. U traženju novog Slovenstva, začet je u Pragu ove godine jedan nov mali početak, to je Savez čehoslovačkog i jugoslovenskog Sokolstva. Toliko se zna; što je u daljini, to se zasad još ne vidi. Priznajući teškoće, moramo da sačekamo i da vidimo, kako će ovaj savez shvatiti svoj nov zadatak i veliki slovenski poziv.

Da rekapituramo. Novo Sokolstvo postaje u tri pravca: U pravcu potpune slobode, od nacijonalne ustanove pomaknuto u ustanovu socijalnu i opštu; u pravcu stvaranja novog odnošaja prema svojoj novoj i slobodnoj državi (država preuzima deo sokolskoga rada); i u pravcu novog Slovenstva, kao glavnog ideala, od kojeg ostvarenog imaju da se očekuju glavne i najkorisnije promene za život našeg društva.

Dr. Laza Popović.

Seljačka demokratija.

(Postaraćemo se da što skorije donesemo informativan članak o političkom kretanju i strujama medju našim seljacima. Kao što je poznato, obrazovana je nedavno seljačka stranka, koja je proglašena kao jedinstvena stranka za celu Jugoslaviju na skupu delegata seljačkih političkih organizacija 1. avgusta t. g. u Beogradu. Prvi put istupila je ova stranka pri poslednjim opštinskim izborima u Srbiji osvojivši do 60 opština. — Obraćamo pažnju ovom prilikom na raspravu našeg pokretača Dra. Nikole Stojanovića: „Seljačka demokratija“ (Sarajevo 1920), koja je izazvala živo interesovanje i mnoge

komentare u našoj javnosti. Članak koji sleduje pouzdano će pomoći da se unese više čistih pojmova u ovo pitanje.)

Vrlo je važno — možda je to jedna od najvažnijih stvari — da u našoj novoj državi inteligencija pravilno shvati svoj odnos prema seljaštvu. Seljak — misli se upravo ratar ili težak, i to je tačniji naziv, ali se u Srbiji reč seljak uobičajila — seljak čini 80, u nekim krajevima i do 90 postotaka našega društva. On je široka i čvrsta podina naše državne zgrade. On je, može se reći, — kao što se obično i govori — prosto Narod. Ko hoće da se brine za Narod, taj ima u prvom redu da se postara za seljaka, ratara i težaka. I, ako našoj ujedinjenoj državi to podje za rukom: da dobro uputi ovaj najveći sloj našega društva, da mu zadobije mesto koje mu pripada, da se pobrine za njegovo pravilno razvijanje i stalno napredovanje, onda ćemo tek moći reći da ona stoji na zdravu temelju. Jer dosadašnji odnos inteligencije — a školovani ljudi su vodili javne poslove i davali pravac društvu — prema seljaštvu, bio je nejasan i kolebljiv, često čak pogrešan i lažan.

Odnos taj odredjivala je, u glavnom, svagdašnja demokratska svest inteligencije. Prvobitno je izmedju varoši i sela, izmedju gradjanina i seljaka bila ne samo kulturna nego i socijalna opreka, čak i pod tudjim gospodstvom. Koliko je poznato, prvi su od inteligencije savladali opreku, u drugoj polovini XVIII veka, Relković i Obradović. Rukovodjeni humanim i racionalističkim idejama, ova dva odlična muža vide, — u doba kad se seljak još uvek smatra za stoku koja ima da tegli gospodaru, — i u seljaku čoveka. Samo „zelene tikvice" ne cene „mnogo vridnog težaka", i surovo se osecaju na nj, — tako misli narodnjak oficir. A jugoslovenski Anaharzis je ogorčen na spahiju što muči seljake, samo da bi mogao on što bolje živeti; nije sposoban da pomisli: „Ovih je telo kao i moje, imaju dušu slovesnu, podobnu mojoj, i čuvstvuju, — čuvstvuju i zlo i dobro koje im se čini".

Tada granuše dogadjaji koji odjednom izbaciše seljaka na najvidjenije mesto u našem narodu. Seljački ustaši u Šumadiji 1804 i 1815 čine odsek u našoj istoriji. Seljaci su digli iz groba državu koju su gospoda, u XV veku, onako lakomisleno upropastila. Seljak je postao poglavica nove države. Ugled seljaka ratara je posle toga znatno odskočio.

Ali u stvaranju nove države seljak je, u glavnom, svršio fizički posao. On je umeo da oružjem izvojuje slobodu. Kad je trebalo državu urediti, umešali se školovani ljudi i unesoše u državu, pa i u odnos prema seljaku, svoje buržoaske pojmove. Otvorena reakcija nastala je tek onda, kad se oko književnog seljaka, Vuka Karadžića, obrazovala nacionalno-romantička stranka. Oko polovine XIX veka bacio je Vuk buržoaziji u lice ovu krupnu reč: „Srpski je prosti narod pošteniji, pametniji i prosvećeniji od sviju naroda koje sam ja do danas video"; a viša klasa, „ako prostoj ne čini sramote, časti ne čini suviše nigde".

Vuk ovde, dabogme, govori kao strančar. Danas se ne poriču velike zasluge „više klase" za obnovu našega staleža. Iz istorijske perspektive, mi umemo da cenimo i zasluge jednoga Dra. Jovana Hadžića, koji je bio izraziti tip buržoazije, gorde na svoju „kulturu". Ali se ne može poreći da je naša „viša klasa" dugo zaboravljala na onoga koji je najviše prolio krvi za oslobodjenje nacije i vaskrs države, koji do danas čini ogromnu većinu,

koji je vazda bio, i sad je, neiscrpan izvor naše snage, koji je čuvar rasnih vrednosti.

Trebaše da prevrvi revolucija u Austro-Ugarskoj, i za njom reakcija i pritisak apsolutizma, i s ove i s one strane Dunava i Save, da Vukove nacionalističke ideje prodru u krugove inteligencije. Naša bužoazija je bojažljivo i neodlučno prihvatila novi pogled na narod, i često se izvlačila golim izjavama. U tom treba gledati uticaj primera i škole kulturne buržoazije austrijske i madjarske; s druge strane, instinktivnu težnju buržoazije da ostane gospodarem masa. Morao je doći nov utisak sa strane, i to iz dalje Evrope, preko omladine, koja se školovala izvan Austro-Ugarske, da se savlada opreka izmedju kaputa i opanka. Vodj i ideolog ovoga pokreta bio je Svetozar Marković. On je pojačao i nanovo formirao demokratsku struju, ali ne više u duhu romantičnog nacionalizma, nego socialističkog. Tek je sad shvaćen realno, i pravilno odredjen, značaj najšireg sloja u sklopu našega društva.

Ali u nazorima Svetozara Markovića je bilo, kao i kod romantičara, dosta doktrinarnosti. Praksa je modifikovala njegove ideje, i to onako kako on nikada ne bi pristao. Njegovi naslednici su ubrzo zabacili naročito onu etičku, rusku, belegu demokratizma, koja karakteriše Markovića. U našoj sredini, odveć materijalističkog mentaliteta, okrenuo se demokratizam u eksploatisanje seljaka u političke svrhe. Inteligencija je uzela narod, ne kao svrhu, nego kao sredstvo. Prema predjašnjim prilikama, sad se otišlo u drugu krajnost: selo se počelo obožavati, ali bez prave koristi za seljaka. U ideologiji je nastao neki kompromis izmedju Markovićeva demokratizma i Vukova nacionalizma.

Ovaj novi odnos inteligencije prema seljaku svakojako je bio bolji od nekadašnjega, recimo onoga pre 1848. Dva glavna, dosad prilično udaljena, sloja našega društva znatno su se zbližila. Ali to nisu bile još zdrave prilike. Inteligencija, organizovana u stranke, gledala je u masi seljaka glasače, dakle vojsku u političkim borbama, kojima se u društvu i u državi dolazilo do vlasti. Razume se, kad bi došlo do pobede, i vojniku je dopao deo plena. Ali to za nj nije bila prava dobit. Nije se ni vojevalo u prvom redu za sudbinu i sreću vojnikovu, nego za uspeh i korist vodja, koji su bili toliko neskromni da su korist nacije identifikovali sa svojom pobedom. Vidik je bio još skučen. Ideja o zdravoj, prosvećenoj i produktivnoj naciji nije bila inteligenciji još jasna. Da masa narodna i njegova kultura moraju postati centralni problem javnoga rada, to je bilo uverenje tek malog broja najsvesnijih.

Kod nas se rado ponavlja tvrdnja da smo mi demokratski narod, da je nama demokratizam čak urodjen. Da to mišljenje nije tačno, vidi se već iz letimičnog pogleda na razvitak demokratije u nas. *Uvek su demokratske ideje dolazile sa strane.* I uvek su one imale da savladjuju otpor, ili bar nepoverenje, naše buržoazije. Nego je istina to da smo mi, u glavnom, patrijarhalno društvo. A demokratija nije isto što patrijarhalnost. Baš naprotiv, patrijarhalni duh ceni ličnu vlast, koja se često izvrgne u apsolutizam. Zar nije karakteristično da seljak knez, Miloš Obrenović, postaje krut autokrat? Pa i od naše inteligencije retko kome nije otac, ili bar ded, išao u opancima, pa da li je ona u tom odnosu demokratska?

Demokratija predstavlja viši stupanj političke i društvene kulture. Demokratija je etika. Demokratija znači odricanje od sile i vlasti, u ime pravde i humanosti, znači izjednačenje prava svih članova društva i podredjenje pojedinca celini, zarad dobra celine. Postulat demokratije je pomaganje kulturno slabih i politički neobaveštenih. Ali ovaka demokratija nije u našem društvu nikad imala mnogo iskrenih pristalica, iako se krug ovih u toku XIX veka sve više širio. U ovom veku, do rata, kao da je ovako shvatanje počelo nešto jače osvajati, opet u bližem dodiru s raznim demokratskim pokretima u Evropi, naročito u Českoj. U teškim patnjama Svetskoga Rata naša socijalna svest je znatno sazrela. Svi čestiti kod nas, kao i na celom svetu, osećaju da je rešavanje političkih i socijalnih pitanja silom i nasiljem odveć skupa stvar, koju treba izbegavati. Pogibija miliona nedužnih stvorova na najnečovečniji način, i patnje onih koji su iza njih ostali, vapiju, s Tolstojem: „Nije u sili Bog, nego u pravdi!"

Svaki trezven Jugosloven oseća da je veliki prevrat u Evropi najvažnija obrtna tačka naše istorije. Prirodni proces koji je 1400 godina ometan sad je došao do rešenja. Našem normalnom kulturnom razvijanju i duhovnom preporodjaju ne stoje sad nikakve prepone na putu. Sudbina je naša u našim rukama. Ali je sad i odgovornost na nama za sve što radimo. Sad, kad gradimo našu novu kuću, trudimo se da joj udarimo čvrst temelj i da u zgradu ne unosimo ništa staro i izandjalo. Potreban je našoj naciji jedan momenat svetle trezvenosti i vedre prisebnosti. Treba rešiti odma ona pitanja koja se potežu i smetaju. Od njih je jedno i seljačko.

Priznajmo iskreno: seljački stalež nije bio ni u slobodnoj Srbiji cenjen i pažen, još manje negovan, po svojoj vrednosti, a kamo li u Austriji. I u Srbiji je seljak bio zapušten: nije imao, krivicom gospode, ni kulture, ni zdravlja, ni pune političke slobode. Više se o tom vikalo nego što je bilo u stvari. Seljakov obraz je i tamo taksiran niže od obraza poslednjeg kaputaša. Njegovi nedostaci su lečeni više policijom nego školom i prosvećivanjem. A kako je našem seljaku bilo u pravoj gospodskoj državi, kao što je bila Austro-Ugarska, ne treba ni govoriti.

Naš odnos prema seljaku ne treba da diktuje ni sentimentalnost ni romantika, kapitalistički prohtevi i demagogija nikako, nego humanost i zdrav razum, a pre svega pravda. Kad je u ovoj zemlji 80 i više od sto seljak, onda je ovo izrazito seljačka država, i taj najveći i najproduktivniji stalež — jer on daje i najviše radne snage, i najviše narodne odbrane, i najviše podmladka — imao bi prava da državu udesi za sebe i prema sebi. Kad bi jednoga dana toj masi ratara i težaka puklo pred očima i došla do svesti njegova snaga, bez sumnje bi se brzo ustanovila „seljačka diktatura". Medjutim, seljak ima duboko ukorenjeno strahopoštovanje prema pismenosti i „učevnosti", a nema dovoljno političke svesti. Tako je došlo do — „diktature buržoazije".

A naša buržoazija se sad ne sastoji samo iz školovanih ljudi. Sve više dolazi do uticaja kapitalizam koji ima pohotljivu sklonost da sve, pa i seljaka, i ekonomijski eksploatiše. Buržoazija udešava državu isključivo za svoju potrebu, a seljaka, koji ne ume da se razabere u zakučastim mudrolijama buržoaske države, upreže u svoj jaram. Velik deo inteligencije vuče kola kapitalizma, i simulira demokratizam. Tako dikta-

tura buržoazije postaje za seljaka sve teža. Protiv ove diktature se diže kao konkurenat, „diktatura proletarijata". Seljak, pak, ne ume sam da se pomogne i, kao pitom div, ćuti i trpi.

Demokratija ne može biti ni za kakvu daktaturu ljudi, čak ni za diktaturu filosofa, a kamo li diktaturu buržoazije ili proletarijata. Mi smo jedino za diktaturu pravde. *Samo korist celokupne kulture nacije može dati nekom prava — ne na diktaturu, nego da vodi društvo i da upravlja državom, i ništa drugo.* Seljak se instinktivno podaje vodstvu buržoazije, jer i on oseća da je kultura moć, i pretpostavlja da buržoazija tu kulturu ima. A mi velimo: Koliko buržoazija hoće i ume da ostvari ideal kulturnoga društva, toliko, i samo toliko, ima i prava da ga vodi.

Na praznim frazama, platonskim izjavama i demogoškim obećanjima, sad više ne može ostati. Svesna demokratija mora za prosvećenje, negovanje i razvijanje ratarskog staleža stvoriti radikalan program, a zakonodavstvo demokratske države je dužno obezbediti izvodjenje toga programa. Navešću ovde za taj program nekoliko tačaka koje su, mislim, ponajvažnije.

Prva tačka programa treba da bude: *pravična agrarna reforma.* Socijalni položaj seljakov učvrstiće se samo tako, ako seljak dobije dovoljno zemlje za obradu. Pred očima treba da nam lebde agrarne prilike u Srbiji. Poznati madžarski socijolog Oskar Jasi pohodio je u početku 1917, dakle za vreme neprijateljske okupacije, Srbiju, radi proučavanja prilika. Jasi je našao — i posle neprestanog ratovanja, od 1912, i posle tolike pljačke neprijateljske — da je ekonomijski život Srbije zdrav i netaknut, i tako produktivan, da se čovek mora diviti. U svom izveštaju tumači Jasi ovako: „Srbija je tipska seljačka država. Osamdeset od sto stanovnika živi od poljske privrede, veliki posed je, tako rekuć, nepoznat, a 90 od sto ekonoma radi na površini manjoj od 20 hektara. Istina, ovo je ekonomisanje, prema pojmovima zapadne Evrope, prilično primitivno, ali tehničku zaostalost u mnogome uravnotežuje trezven i jak egoizam koji svakog malog gazdu vezuje za zemlju. Lep primer dobro obradjenih velikih poseda nije, istina, razvio stručno znanje srpskog seljaka, ali mu nije dao da oseti ni morbus latifundii".

Srbija je, dakle, jednom strahovitom probom, pokazala šta vredi pravična podela zemlje. To je najbolji putokaz šta treba činiti i u ostalim krajevima naše nove države. Ali nedostatke u stručnoj ekonomskoj spremi našega ratara svakojako treba dopuniti. Kojim se načinima i sredstvima to danas može učiniti, to nije nepoznato, stoga o tom ne ću govoriti.

Na drugom mestu spominjem: *dizanje umnog i moralnog nivoa našeg ratara na viši stupanj.* Današnja narodna pedagogija ima zato raznih načina, i sve zgodne i dobre treba i mi da upotrebimo. Najglavniji je: narodna škola. Bez dobro uredjene škole, bez dovoljnog broja takih škola, i bez dobro spremljenih i svom idealnom pozivu predatih učitelja, ne može se govoriti o pravom prosvećenju narodnih masa. I ovde je teško što novo reći, ali jedno treba svakojako naglasiti, a to je: da inteligencija treba školsku stvar pošteno i potpuno da uredi, a ne polovno i licemerno kao dosad.

Treća tačka mora biti: *fizičko podizanje naroda*, koje se ne može ni zamisliti bez dovoljnog broja dobro spremljenih i moderno uredjenih bolnica, bez potrebne množine lekara, i bez sistematskog higijenskog prosvećivanja. Naročito bi se morao svom energijom zapodenuti boj protiv boleština koje u masi tamane narod i slabe mu životnu snagu, kao što su tuberkuloza i sifilis, na primer.

Prava demokratija vidi napredak naroda i države — što je sad kod nas jedno isto — u obilatoj produkciji kulturnih dobara, u razvijanju i razgranjavanju dobre komunikacije, u što brižljivijem negovanju narodnog zdravlja, u što savesnijoj i poštenijoj državnoj administraciji, u što savremenijem uredjenju gradjanskih i državnih ustanova, u što boljoj organizaciji narodne prosvete, — jednom rečju: u takom sastavu države koji će svakom gradjaninu dati najveću meru pogodnosti, zadovoljstva i prosvećenja, najvišu mogućnost za razvijanje, a nada sve što više gradjanskih sloboda.

Taka demokratija će lako uvideti i to, da je prävo, a i za celu državu korisno, da se najvećem i najproduktivnijem sloju društva poklanja i najozbiljnija pažnja, da bi se osposobio za onu važnu funkciju koju ima u državi. Prava demokratija će pošteno priznati da ova država, prema svojoj socijalnoj strukturi, ne može biti druga nego seljačka, pa će smatrati za stvar svoje savesti da ovu državu i uredi prema toj strukturi društva, da od nje načini Seljačku Demokratiju. Uredjivači države koji ne bi vodili računa o toj bitnoj činjenici našeg društvenog organizma stvoriće nastranu i nesolidnu zgradu, koja neće odgovarati pravoj potrebi, niti će moći odolevati napastima koje navaljuju na nju i iznutra i spolja.

Tihomir Ostojić.

Borba Istoka i Zapada.

(Sir Charles Oman, jedan od najvećih živih engleskih istoričara, i jedan od najvećih prijatelja našega naroda u Engleskoj, stavio nam je na raspoloženje za „Novu Evropu“ svoje još neštampano predavanje „Istok i Zapad“ koje je držao kao predsednik britanskog Istorijskog Društva na ovogodišnjem skupu. Iz njega vadimo jedan deo.

Profesor Oman je jedan od retkih evropskih naučnika i političara, koji su dobro poznavali prilike na balkanskom poluostrvu i pre balkanskih ratova i svetskoga rata, i koji su oduvek dokazivali da Turke, kao rodjene neprijatelje evropske kulture, treba isterati iz Evrope. On je, isto tako, oduvek obraćao pažnju na neevropsko držanje Madžara i tražio je na osnovu istorijskog iskustva, da se ne polaže odviše vere u njihovu sposobnost za evropeiziranjem. U jednom članku, koji ćemo doneti u jednom od narednih brojeva, pokazao je, naprimer, vrlo lepo, kako je dobrim delom krivica do Madžara što smo doživeli pogibiju na Kosovu.)

Otkako povesnica pamti, a zacelo i nebrojena stoleća pre toga, vodi se i nikada ne prestaje borba izmedju Istoka i Zapada. Plima i oseka na-

vale i osvojenja, i prema zapadu i prema istoku, kretale su se dok ne bi doprle do najviše tačke, da onda, posle trenutnog zastoja, brže ili lakše, podju opet unazad. Piscima starog klasičnog doba bilo je ovo dobro poznato. Herodot, otac svih evropskih istoričara, počinje svoju slavnu knjigu pričom o legendarnim upadima i protu-upadima izmedju Evrope i Azije, i vodi od njih poreklo velikoga rata izmedju Grka i Perzijanaca koji je na sebe privlačio svu pažnju njegove rodjene mladosti.

Razni su se narodi sukobljavali tu u razno doba: na jednoj strani Grci, Rimljani, Franački Krstonosci, i u naše doba Britansko Carstvo; na drugoj strani Perzijanci, Saraceni, Tatari i Turci Osmanlije. Tri ili četiri puta činilo se kao da će Evropa poplaviti Zapadnu Aziju, i učvrstiti se u njoj tako da će njene zemlje za uvek ostati utelovljene u zapadnom svetu. Aleksandar Veliki, i posle njega Rimljani, osvojiše tako potpuno Malu Aziju, Siriju i Egipat, i usadiše u njih tako duboko zakone i jezike Zapada, da je izgledalo neverovatno da bi ti krajevi i posle stotine godina mogli pasti natrag u orijentalstvo. A opet, s druge strane, Perzijanci, u davno predhrišćansko doba, pa onda Muhamedovi Saraceni, u ranom mračnom Srednjem Veku, horde Džingis-Kana u kasnijem Srednjem Veku, i otomanski Turci u novija vremena, ocepljivali su zamašne delove Evrope i pribijali ih istoku. Šest stotina godina bila je Južna Španija orijentalna zemlja, i crpla je svoju kulturu i svoju veru od Meke i Bagdada. U sličnom položaju nalazio se Carigrad sa svojim zaledjem u Evropi duže nego četiri i po stoleća. I danas, u ovome času, nije pouzdano da neće tako ostati još koju godinu dana — zahvaljujući medjusobnoj surevnjivosti medju hrišćanima, koji i sad, kao i u toku celoga prošlog stoleća, odlažu ono što mora doći, i ostavljaju još uvek Sultana, iako s prtljagom spremnim za put, da sedi skrštenih nogu na Zlatnom Rogu.

Mi smo navikli, da smatramo krstaške ratove kao jednu jedinstvenu pojavu, zbog toga što u pokretu jedanajstog i dvanajstog veka, koji je bacio legije hrišanskoga Zapada na Palestinu i Siriju i Egipat, prevladjuje religijozni momenat. Starija pokolenja istoričara koji su smatrali sebe gradjanima sveta, i živeli u uverenju da što ljudi rade posmatraju ozgo s gledišta filozofskog kosmopolitanstva, držali su krstaške ratove isključivo nerazumnim izlivima slepog fanatizma, koji je prouzrokovao nedogledne gubitke u životima i ogromno traženje blaga bez prave svrhe. Oni nisu videli, da je uistini taj veliki pokret bio tek jedna od najživljih i najslikovitijih epizoda one beskrajne borbe izmedju Istoka i Zapada. Antagonizam izmedju Evrope i Azije uzeo je samo nov oblik, a što je taj oblik u tome času nosio religijozan karakter, zato nije bio kriv Zapad, — prvi pokret te vrste učinjen je na azijskoj strani.

Mavri, koje je Muhamedovo učenje izvuklo iz njihovih pustinja, i koji su prekrili azijske i afričke pokrajine Istočnog Rimskog Carstva, ili Gotsko Carstvo u Španiji, išli su napred osvajajući, i osvajali su, sa čisto religijoznim ratnim povikom: „Bog je Bog, a Muhamed je prorok; narodi sveta moraju se prikloniti Koranu, haraču, ili maču". Pošto su ostali više od četiri stoleća u opasnosti pred muhamedovskom navalom, narodi Zapada digoše se najzad na odmazdu, i pokret, po svom obliku isto onako fana-

tičan kao što je bio onaj koji su poduzeli Saraceni u sedmome veku, poneo je kao oluj viteške konjanike Zapadne Evrope prema Istoku, i urodio je velikim napadajem koji učini Jerusalim, Antiohiju i Edesu, za neko vreme prestolnicom hrišćanskih država. Bio je to jedan nov povraćaj šetalice na satu, koja se jednako kretala tamo i natrag, sve od danâ Darija i Velikog Aleksandra. Brzinu kojom će se šetalica kretati, ovamo prema Zapadu ili natrag prema Istoku; uzroke dolasku svakog talasa novih osvajača, kao i koja će rasa predvoditi rulju pri svakom takom osvajanju, — sve to nije mogao predskazati nikad ni najveći prorok. Ali sam proces jednako se nastavljao: Godine 1090 bilo je krajnje vreme da opet otpočne kretanje šetalice unazad, — isto kao što je već bilo krajnje vreme da otpočne i godine 1918, tada zadnji put, kada je Velika Britanija prvi put bila vodjom pokreta.

Ne odgovara stvarnom stanju stvari mišljenje, da se godine 1095 hrišćanstvo nalazilo u težem položaju nego ikada ranije, i da je pohod na Turke i osvojenje Jerusalima bio jedini put k spasenju. Bar dvaput pre toga stajale su stvari za hrišćansku Evropu još gore. Carigrad su opsadjivali Muslimani još u godinama 673 i 717, i nikakva pomoć nije mu tada došla od Zapada. Hadžije, posetioci Svetoga Groba, zlostavljani su i ranije, ali hrišćanstvo se nije dizalo u masama da bi osvetilo njihove patnje. Novi faktor u svetu, godine 1095, nije bila naročita svirepost ili opasna sila Seldžuka Turaka — čije se sultanstvo baš u tom momentu raspadalo u više delova, tako da je u stvari prestajalo da bude opasno —, već u gotovosti Zapada da otpočne aktivnu borbu protiv Orijentalstva. Evropa je 1095 bila bolje opremljena da preduzme velik pohod protiv krivovernika nego ikada pre toga od propasti starog rimskog carstva. Prvi put u toku čitavih stoleća ona je bila u mogućnosti da obrati glavnu svoju pažnju na borbu s Istokom.

U trima stolećima pre toga, hrišćanstvo je imalo pune ruke posla odbijajući napadaje triju smrtnih neprijatelja koji su udarali u isti mah. Vikinzi, sa skandinavskog severa, pustošili su Englesku, Irsku, Francusku, i Severnu Nemačku, uništujući ostatke stare civilizacije, skidajući s prestolja dinastije, i brišući medje i granice. Sa istoka u isto vreme, ili nešto kasnije, došli behu divlji madjarski strelci na konjima, napast koja se bila pustila niz Dunav pustošeći Južnu Nemačku i Severnu Italiju. Treći neprijatelj bili su Muhamedovci, još uvek opasni i aktivni, iako je kalifat ukinut i napadaj s njihove strane vodjen ne od jedne velike jedinstvene sile već od mnogih medju sobom razdvojenih grupâ: Saracena, Mavara, i Turaka, koji su napadali na kopnu u Maloj Aziji i Španiji, na moru u Siciliji i na Kreti, pa čak i u Južnoj Italiji, a za neko kratko vreme i u Provansi. Desilo se tad, u desetom stoleću, da su saracenski upadači sa Fraksineta na Rivijeri dolazili u dodir i borili se zajedno s madjarskim upadačima sa Dunava, i to u samom srcu Švajcarske, u Orbe u kantonu vodskom. — Izgledalo je kao da su zaštitni položaji hrišćana probijeni s obeju strana. Podsednuta od svih vanjskih napadača u isti mah, Evropa je tada pa za više generacija jedva mogla odbraniti i održati ono što je bilo njeno. No 1095, hrišćanstvo je već bilo van opasnosti: dva unutrašnja neprijatelja, Vikinzi

i Madžari nisu bili pokoreni niti istrebljeni, ali su prvo odbijeni pa onda progutani i pretvoreni u Evropljane, pošto su primili hrišćansku veru i hrišćansku kulturu. Najgori pak napadači trećeg neprijatelja, Muhamedovaca, koje zbog njihove vere nije bilo mogućno pretopiti kao Dance ili Madžare, bili su konačno odbijeni duž celoga fronta, od jednog do drugog kraja Sre dozemnog Mora, osim na krajnjoj istočnoj tačci. Taj je neprijatelj odavna već bio izgubio nadu da će ostati gospodarem hrišćanske Španije, — sad ga behu oterali i sa svih ostrva odakle bi mogao biti opasan Srednjoj Evropi — od Sardinije, Sicilije, Krete, Kipra; sve je to opet bilo hrišćansko. Jedino u vizantijskoj Maloj Aziji ugnezdiše se Seldžuci Turci posle kobne bitke kod Mazakerta (1071) i prisvojiše za sva vremena Angoru i Ikonijum, pa čak i Nikeju, a za nekoliko godina pregled nad Bosporom. No na ovu poslednju navalu najnovijeg muhamedovskog neprijatelja hrišćanstva odgovorila je Evropa takim napadajem od svoje strane kaki se nije pamtio još nikad otkako je Veliki Pompej pošao da pokori kraljeve azijske u prvom veku pre Hrista, dakle na nekih jedanajst stotina godina pre toga.

Ima dva puta iz Zapadne Evrope u Levant, jedan morem i jedan suvim. Tri stotine godina bio je ovaj drugi put opasan, a onaj prvi sa raznih strana opsednut. Prirodni put iz Francuske ili Nemačke, u Carigrad i u Malu Aziju, vodio je niz Dunav kroz Ugarsku. Ali od kraja šestog stoleća nalazile su se ravnice srednjeg Dunava u rukama divljih neznabožačkih plemena, neprijateljski raspoloženih prema hrišćanstvu i prema civilizaciji. Prvo su bili došli Arapi, zatim još mnogo strašniji Madžari, prava napast za Srednju Evropu. Prolaz iz Nemačke za Carigrad potpuno je zaustavljen za više od tri stotine godina. Situacija se u tom pogledu iz temelja promenula tek kad su Madžari prešli i sami u hrišćanstvo, pod Svetim Stevanom, u ranom jedanajstom stoleću. Put je tada ponovo otvoren, i prvi put nakon toliko stoleća bilo je sad mogućno preći preko evropskoga kopna i dospeti na Istok bez napuštanja prijateljskog hrišćanskog tla.

Dogod se nije moglo ići suvim, jedini put koji je preostajao bio je, naravno, morem. Iz pristaništa talijanskih, putovanje u Levant ne bi bilo odveć teško. Ali je i taj put za poslednja dva stoleća bio pun opasnosti, jer su Muhamedovci imali nadmoć nad srednjim delom Sredozemnog Mora. Imajući u svojim rukama Siciliju i Sardiniju, pa neko vreme čak i Kretu i naseobine po Južnoj Italiji, krstarile su morem bezbrojne gusarske četice njihove, onemogućujući i svaku trgovinu i putovanje na hadžiluk. Vizantijski carevi bili su, sve do jedanajstog veka, jedina hrišćanska sila koja je raspolagala ratnim brodovljem, ali su njih kraj sveg tog izgonili i iz poslednjeg njihovog poseda na moru, iz Sicilije; kad je ova, pedeset godina kasnije, opet pripala hrišćanstvu, osvojenje je izvršila ne Vizantija nego nova jedna sila. U ranom jedanajstom stoleću vizantijska je flota držala otvorenu za trgovački promet egejsku a ponekad i jadransku obalu, ali nije bila u stanju da drži srednje vode Sredozemnog Mora.

Tako su stajale stvari na morskoj strani sve do druge četvrtine jedanajstog veka, kad se prvi put počeše da pojavljuju morska preduzeća na Zapadu. I Talijani, najzad, stadoše se otiskivati na more i graditi ratne

brodove. Prvo se Mleci na severo-istoku, pa onda Piza i Gjenova na severo-zapadu, razviše u pomorske sile, i počeše da odupiru muhamedovskim gusarima, pa naskoro i da ih teraju od sardinske, sicilijske i mavarske obale. Još 1011 godine, poslednjim muhamedovskim pomorskim pohodom, opustošena je Piza, — ali već na nekoliko godina kasnije predjoše Piza i Gjenova u napadaj i osvojiše Sardiniju od krivovernika. Iduće pokolenje dade poslednju, i za neko vreme najmoćniju, talijansku pomorsku silu, kojoj osnove udariše normanski pustolovi u Napulju i po južnoj Italiji. U dugom nizu pomorskih bitaka od 1060 do 1091, oni konačno isteraše Mavre iz Sicilije. Tada se udružiše sve talijanske pomorske sile i poteraše zajednički gusare barbare, tako da je oko 1095, kad su otpočeli krstaški ratovi, srednje Sredozemno More opet postalo hrišćanskim morem, što nije bilo stotinama godina. Neprijatelja goniše čak u Afriku, i izgoniše iz mora. Prelaz morem sa Zapada na Istok bio je najzad otvoren i siguran.

Jasno je, prema svemu ovome, da je oko 1095 godine stvoreno sasvim novo stanje stvari u Evropi. Bilo je mogućno ići bez teškoća iz Francuske ili iz Nemačke ili iz Italije u Levant obojim putevima. Ovakav sticaj prilika učinio je mogućnom, upravo, potrebnom, prvu krstašku vojnu. Jer Evropa je već bila napala muhamedovskog neprijatelja u zapadnim i srednjim vodama Sredozemnoga Mora, i trebalo je samo potstreka i dobra početka, pa da navali i na zapadne vode. Nove pomorske sile, medjutim, tri talijanske republike i normanski kralj od Napulja i Sicilije, bile su ratoborne i željne osvajanja.

Napadaj Turaka Seldžuka na Carigrad i njihovo zlostavljanje evropskih hadžija u Palestini, bili su dovoljno jaki razlozi za akciju. Ranija pokolenja, pre 1095, morala su ćutke prelaziti preko ovakih i sličnih neprijateljstava i provokacija, jer nisu bila u mogućnosti da se opru; sad je Evropa bila u stanju da dâ snažna izraza svome ogorčenju. Da je kazna došla u vidu ne samo izolovanih pohoda talijanskih pomorskih državica, koje su tražile sebi nova polja za svoju trgovinu, već u iznenadnom izlivu energije koji je uzdrmao skoro sve hrišćanske nacije, ima se pripisati pre svega državničkoj mudrosti papstva. Tačno je savsim da su „krstaški ratovi sačinjavali spoljnu politiku papâ". Papstvo je, dabome, imalo razloga da se udruži u ovoj velikoj borbi sa vladarima Zapadne Evrope; — ono je zadobilo ogromno moralno preimućstvo stavljajući se na čelo pokretu čije je moralne ciljeve hrišćanski svet mogao samo odobravati. Ideal za koji se imalo boriti bio je tako visok, da su moćne ambicije careva i kraljeva, u pogledu njih samih i njihovih dinastija, iščezavale i izgledale lokalne, sitne, i neozbiljne. Otuda religijozni karakter pokreta.

Ali ako tražimo osnovne uzroke koji su bacali desetinama hiljada oružanih hadžija sa Zapada protiv Istoka, i morskim putem i kopnom, sa namerom da otmu sveta mesta iz ruku muslimanskih, naići ćemo na tri izvora: — pored religijoznog, jedan politički, i jedan koji potiče iz pomorske preduzimljivosti. Sva ta tri pokreta izmešali su se i isprepletali jedan s drugim — mnogi krstaši išli su samo za jednom — više njih za dva

— a neki (tako je kadikad složena ljudska duša) za sva tri u isti mah.

Naporedo sa iskrenim i pobožnim krstašima-hadžijama, i sa onima srednjevekovnim riterima kod kojih se ratoborna pobožnost mešala sa željom za avanturama, išli su mnogi čiji su ciljevi i smerovi bili manje idealne prirode. Sa gledišta italijanskih republika i Normana iz Sicilije, naprimer, krstaški su ratovi besumnje značili veliki podvig za osiguranje nadmoći na moru i za eksploatisanje trgovine s Levantom. Mleci i Gjenova su živo pristali uz pohode, — i oni su govorili kao svi drugi o osvajanju svetih mesta, ali njihov rad pokazuje da je njima glavno bilo zagospodariti nad velikim morskim putevima ka Istoku. Kad je osvojena Sirija, Italijani su gramzljivo prigrabili sebi sva pristaništa, na štetu novokrunisanog Kralja Jerusalimskog, i činili su sve što je do njih stajalo da obrnu trgovinu suvim na more. Oni nisu dopuštali feudalnim kneževima Palestine i Sirije da vrše nadzor u svojim rodjenim pristaništima, ili da porežu uvoz i izvoz koji su išli kroz njih. Uopšte, ova sebičnost talijanska i bila je docnije ne malim razlogom propasti kratkovekog Kraljevstva Jerusalimskog. — Naposletku, pored pobožnih entuzijasta i trgovačkih monopolista, bila je medju krstašima, kao treći element, vojna kasta, — mladji sinovi svih onih plemića feudalnog Zapada koji su kod kuće ostali bez zemlje, te koji su tražili kule i palače po bogatome i šarenome Istoku.

Osvojenjem sirijskih pristaništa franačkih od strane Mameluka, krajem trinajstog veka, završena je katastrofalno epizoda pokušaja Evrope da ovlada Levantom. Sve do drzovitog podviga Napoleonova u Egiptu, kada je u jednom času (1798) došao i do Sirije, nije evropska vojska stala opet nogom na vruće zapadno-azijsko tle. — No nisu Mameluci medju Muhamedovcima bili oni koji su nastavili da iskorišćuju poraze krstaša; oni su samo pripremili polje za poslednji veliki napadaj Istoka na Evropu, koji je izvela jedna druga sila — Otomanski Turci. To je bilo poslednje veliko kretanje šetalice prema Zapadu (ako se ne uzme u obzir strahovita ali prolazna navala Mongola, koja se desila još na pedeset godina pre pada Kraljevstva Jerusalimskog). Dok je hrišćanstvo imalo veliki grudobran u Levantu, nije bio moguć snažan i svestran napadaj Istoka na Zapad; ali kad su krstaši 1204 razbili u komade staro Vizantijsko Carstvo, čuvara tvrdjave od istočnih pustolova, ne ostade ništa da spreči prodiranje Turaka Osmanlija prvo u Maloj Aziji, pa onda, u četrnajstom veku, i u Evropi.

Naskoro je stigla odmazda za trgovačke republike talijanske, koje behu zadržale nadzor nad trgovinom u Levantu i posle pada sirijskih pristaništa. Udešavajući trgovinske ugovore sa Mamelucima još za daljih dvesta godina, oni su u svom trgovačkom zanosu obnevideli, i nisu se obazirali na to što Turci snažno napreduju i što neće da znaju za hrišćanstvo, sve dok ovi nisu sagradili flotu i osvojili Carigrad, 1453. Ni Mleci ni Gjenova ne htedoše poslati pomoć Carigradu; još je mletačka flota u poslednjem času, pred samu opsadu, pobegla povedavši sa sobom veći deo ondašnje kolonije. Ali je pad Carigrada zadrmao svetom iz temelja. Još pre nego što je umro Sultan Muhamed II, zatvorio je bio put u Crno

More a bio je gospodar u Egejskom Moru. Hrišćanski brodovi nisu mogli dalje od Krete, i Kipra, i Roda. Uzalud se Mleci sad otimali, bilo je dockan. Četrdeset godina kasnije, Selim Strašni osvojio je Siriju i Egipat, i zauzevši Aleksandriju (1517) prekinuo je jedinu preostalu vezu izmedju zapadne i istočne trgovine. U to doba svojih triumfa Turci su bili sasvim fanatični i netrgovački; oni nisu nipošto hteli da dodju u dodir sa Zapadom osim posredstvom mača.

Šta je dalje bilo — veliki bojevi Otomanskog Carstva protiv Južne i Srednje Evrope, koji kulminiraju u opsadi Beča 1529 — to je druga priča, dobro poznata. Još nam je bolje poznato, iz rodjenog iskustva, poslednje kretanje šetalice, vraćanje njeno prema Istoku, čiji će pravi zamašaj oceniti istoričari tek dok dobiju malo više istorijske perspektive.

C. Oman.

Koruški plebiscit.

I.

Plebiscit je nesumnjivo jedan od najpravičnijih i najvećih demokratskih principa. Narod se ne izražava samo za jednu ili drugu partiju, za jedan ili drugi način upravljanja, kao u političkim izborima za skupštinu. Rešava veću stvar nego i na Ustavotvornoj Skupštini. Pri plebiscitu narod ima sam, svojom voljom da se izjasni kojoj od dveju država želi pripasti i u kojoj želi vekovima živeti. Ali plebiscit može imati pravu vrednost samo ako je slobodan i čestit, i ako mu pravu vrednost ne spore nezainteresovani. Tada će plebiscitna oblast biti čvršće spojena sa državom no da je dobijena ma kojim drugim načinom. Savoja je plebiscitom prišla Francuskoj, i Italijani, koji su u poslednje vreme tražili skoro svaku od oblasti oko svoje države, nisu se nikad usudili da zahtevaju Savoju.

Dok je princip tako čist i prost, eksekucija plebiscita je jedan od najtežih poslova. Najpre, različne su koncepcije pojedinih članova Internacionalne Plebiscitne Komisije o merama koje se imaju preduzeti da se osigura slobodan i čestit plebiscit. Narodi koji su stavljeni pred jednu takvu izjavu svoje volje padnu u uzrujanost sa kojom se, prirodno, ne može porediti uzrujanost koja se javlja pred obične izbore u jednoj zemlji Razumni ljudi bivaju potisnuti u stranu, šoveni i bezobzirni propagandisti izbiju na površinu. I u novinama dolaze do izražaja poglavito njihove želje i „misli". Svaki traži sve za sebe, retko ko zahteva ono što je pravično. Upleću se i interesi političkih partija, od kojih svaka želi da iz svoga udela u plebiscitu zadobije glasače u plebiscitnoj oblasti. Pri tome beže od odgovornosti, koja bi u slučaju neuspeha na njih pala, jer bi to imalo znatnu reperkusiju na njihov položaj u samoj zemlji, izvan plebiscitne oblasti. Više nego što rade, vodje političke vrebaju povoljne trenutke da se upletu i da po tome mogu docnije isticati svoje zasluge.

To zapleće i otežava pravi posao oko plebiscita. Dalje, mali narodi koji su u prošlosti mnogo izgubili od svoga nacionalnoga poseda, po-

staju često neukrotljivi gramzljivci, koji se ni našta ne obziru ako mogu da prisvoje ma i tudju oblast, i ako će to njima i celoj državi u budućnosti stvarati najveće neprilike. Narodi koji su dosada gutali i asimilovali druge, pri plebiscitu pokažu svu svoju nezajažljivost i svoj bes. Sve osione strasti ljudi i naroda izbiju u najoštrijem obliku. Ima trenutaka kada se učini da ste na uzburkanom moru bez primorja. Ali to ipak legne. S mirnoćom i čvrstinom se može postići da se plebiscitom izrazi bar u glavnome narodna volja. Sasvim čista? Jedva što čistija nego pri običnim izborima u ovim zemljama.

II.

Od celokupnog našeg naroda prvi put dato je pravo koruškim Slovencima da izjasne plebiscitom žele li pripasti našoj državi ili Austriji.

Kao što je poznato, Pariska Konferencija je Saint-Germainskim Ugovorom podelila sporni deo Koruške na dve oblasti, koje su u glavnome razdvojene Vrbskim Jezerom (Wörthersee). Na jugu toga jezera je zona A, sa varošicama Borovljem (1584 stanovnika), Velikovcem (2631), Pliberkom (1070), Labudom (1548), Grebinjem (1457) i Železnom Kaplom (1176), i u toj je zoni 16 meseci naša uprava i okupaciona vojska. Na severu od Vrbskog Jezera je zona B, sa varoši Celovcem (Klagenfurt, oko 26.000 stanovnika), i po Saint-Germainskom Ugovoru je tamo austrijska administracija i vojska.

Cela plebiscitna oblast je velika oko 2120 km^2 od čega na zonu A dolazi 1768 km^2 a na zonu B samo 352 km^2. U celoj plebiscitnoj oblasti ima od prilike 130.000 stanovnika od kojih veći broj, 73.615, dolazi na zonu A a ostatak na zonu B; polovica stanovništva te druge zone skoncentrisana je u varoši Celovcu. Zona A je ne samo veća nego i bogatija od zone B, naročito šumom, voćem i rudnicima oko Pliberka i Železne Kaple; ali u severnoj zoni je glavno mesto Koruške, Celovac, i sva glavna mesta za letnje boravljenje i zimski šport na Vrbskom Jezeru, naročito Poreče i Vrba.

Na Pariskoj Konferenciji se imalo uverenje da je u zoni A većina slovenačka a da u zoni B nesumnjivo Nemci prevladjuju. Ali dok u etnografskom pogledu Slovenci čine znatnu većinu u zoni A, oni su podeljeni u pogledu osećanja i nacijonalne svesti. To je utvrdila amerikanska misija, zatim neki engleski izaslanici koji su za vreme trajanja Pariske Konferencije prošli zonu A. U velikom su broju t. zv. „deutschfreundliche Slowenen" u svima varošima i po nekim selima, i njih Slovenci nazivaju „Nemčurima" ili „Nemškutarima", „Nemčuri" su u stvari bez prave nacijonalne svesti; postali su naklonjeni Nemcima uticajem administracije, škole, vojske, i nemačke civilizacije. Jako podsećaju na onu flotantnu narodnu masu u Makedoniji koja pod uticajem prilika menja svoja nacionalna osećanja. Čine tako znatnu masu, da mnogi misle da od toga kako će oni glasati zavisi rezultat plebiscita. Baš zato što je ova zona A u nacionalnom pogledu tako mešovita i kolebljiva, ma da je etnografski slovenačka, Slovenci su u pitanju koruškog plebiscita jako osetljivi, i loš rezultat imao bi jakog

uticaja na naše konsolidovanje i razvitak. Sasvim razumljivo. Malom narodu, koji je u toku vekova usled germanizacije izgubio na severu od Vrbskog Jezera velike nacijonalne oblasti i od koga su po Londonskom Paktu odvojeni i dati Italiji znatni zapadni delovi, vrlo je teško da izgubi više ijednog svog čoveka, a kamo li ovako znatnu slovenačku masu u zoni A.

S druge strane, koruški Nemci, koji sa ponemčenim Slovencima i „Nemčurima" prevladjuju u zoni B, ističu načelo da je celovačka kotlina jedna geografska i ekonomska celina, da je ona od vekova činila jednu pokrajinu, Korušku (Kärnten), koja je najače individualizovana oblast u Austriji. Po njima, u toj oblasti kao celini Slovenci čine manjinu prema Nemcima i ponemčenim Slovencima. Oni se tvrdo nadaju da bi pri plebiscitu imali većinu ako bi se ceo bazen uzeo kao jedna glasačka celina.

Mi smo u Koruškoj dakle u sporu sa velikim nemačkim narodom. Ako se slobodnim i čestitim plebiscitom reši ovo pitanje izmedju Slovenaca i Nemaca, onda ne bi bilo mesta nemačkoj iridenti, niti bismo se ljuto zavadili sa Nemačkom, kojoj će u bližoj ili daljoj budućnosti, po opštem uverenju, nemačka Austrija pripasti.

III.

Pod kakvim se pogodbama za nas vrši plebiscit? Mi imamo po Saint-Germainskom Ugovoru izvesna preimućstva u zoni A, kao što ih Austrija ima u zoni B. Istina ta preimućstva su naročito za nas oslabljena rešenjem Saveta Ambasadora, koji su protumačili na svoju ruku Saint-Germainski Ugovor.

Po tome ugovoru, zone A i B dve su zasebne plebiscitne oblasti i u prvoj je naša, a u drugoj austrijska uprava i vojska. Vojska se ima postepeno povlačiti iz ovih zona i zameniti žandarmerijom, koja se ima rekrutovati samo od lokalnog stanovništva. Radi čistoće prebiscita, rad jedne i druge uprave kontroliše Plebiscitna Komisija u Celovcu, koja se sastoji od delegata antantinih sila (nažalost bez Amerike) i delegata naše države i Austrije. Ona ima prava preduzeti sve potrebne mere da bi se osigurao slobodan plebiscit. Konferencija Ambasadora, interpretirajući Saint-Germainski Ugovor, smatra ceo celovački bazen kao celinu, i naredila je da se ukine demarkaciona linija koja razdvaja zonu A i B; dalje zahteva slobodan prelaz svih ličnosti, slobodan prenos svih produkata, i na posletku, da se ukinu straže koje smo mi postavili kao kordon na severnoj granici zone A. Naša vlada nije priznala rešenje Saveta Ambasadora o ukidanju demarkacione linije, kao i neke druge odredbe (n. pr. to što je oduzeto pravo glasa našem delegatu u Plebiscitnoj Komisiji, koga nesumnjivo ima po Saint-Germainskom Ugovoru), i to je naša delegacija u Parizu obrazložila u jednom opširnom aktu. Ti razlozi nisu primljeni, i Savet Ambasadora ostao je pri svome rešenju. Plebiscitna Komisija nema prava menjati rešenja Saveta Ambasadora; ona je samo njegov eksekutivni organ. Pod takvim su prilikama pošli naši delegati u Plebiscitnu Komisiju u Celovac.

Posle mučnih transakcija, u Celovcu je ovo postignuto. Demarkaciona se linija ne ukida, već samo otvara saobraćaj izmedju zona A i B pod na-

ročitim pogodbama. Naša žandarmerija i financi ostaju na demarkacionoj liniji kao i dosad, i imaju za zadatak da pregledaju legitimacije onih ličnosti koje ulaze u zonu A, ili iz nje izlaze, i da nadziravaju da se ne izvoze artikli koje naša država liferuje zoni A kao aprovizacione artikle (brašno, mast, šećer i t. d.). Protiv izvoženja zdrave valute naša država ima da upotrebi mere koje za potrebne nadje. Iako je sa legitimacijom slobodan prelaz iz zone B u zonu A, samo glasači zone A imaju prava uzimati reč na zborovima koji se u toj zoni priredjuju radi plebiscita, i voditi aktivnu propagandu. I još neke druge odredbe (da ne može biti prelaza iz jedne zone u drugu u masama i većim grupama, da se ne smeju vredjati naše vlasti i narodnost, i t. d.).

Zatim je Komisija prišla organizaciji samog plebiscita. Svršeno je na zemljištu detaljno ograničavanje zone A, i prema zoni B i prema našoj državi, i nije nigde izvršeno na našu štetu. Zona A i B su podeljene na šest okruga i u njima su postavljeni kontrolni organi Plebiscitne Komisije, u svakom tri oficira antantinih sila, koji imaju da kontrolišu rad vlasti ukoliko se on odnosi na plebiscit. Njima su dodani kao tumači članovi naše delegacije. Dalje, naš i austrijski delegat su naimenovali po tri poverenika za glasačke odbore u svakoj opštini. Plebiscitna Komisija je izradila statut u kome su tačno odredjene funkcije njenih organa i način rada pri glasanju. Sve je to izradjeno u duhu potpune objektivnosti i pravičnosti. Ostaje da onih šest poverenika u opštinama izrade liste glasača, da se te liste izlože javno, da ona tri antantina oficira prime i ispitaju reklamacije (o kojima rešava Plebiscitna Komisija), i da se ustanovi način glasanja — pa će se po tom prići plebiscitu. Ako ostane ovako stanje, bez ozbiljnih incidenata, plebiscit će se u zoni A izvršiti najdalje do 1. oktobra. A po Saint-Germainskom Ugovoru tri nedjelje posle ovog glasanja mora biti glasanje u zoni B, ako bi se zona A izjasnila za našu državu. U protivnom slučaju, prirodno, nema glasanja u zoni B, već ona bez glasanja pripada Austriji.

IV.

Kakve su stvarne prilike, i kakvi su izgledi za nas u zoni A?

Pravih Nemaca je malo, izuzevši kompaktne nemačke mase na severoistočnoj i istočnoj ivici zone A, naročito okolice Pustrice, Velfnica i Labuda, i na južnoj obali Vrbskog Jezera. Ostalo su sve čisti Slovenci u etnografskom smislu, izuzevši po neku neznatnu nemačku oazu, najviše u varošicama. Ali ti, u etnografskom pogledu čisti Slovenci, podeljeni su u glavnom u dve grupe: jedni su svesni, i ti će svi glasati za našu državu, a drugi, „Nemčuri", tegle nemačkoj Austriji. Ove dve grupe Slovenaca nisu oštro odvojene, nego su vezane prelazima, jednom grupom kolebljivih koji ne kazuju kako će glasati, i zavisi od prilika na koju će stranu preći; za njih Slovenci imaju lepu reč: „omahljivci". Da li svesni Slovenci čine većinu prema Nemcima, „Nemčurima" i „omahljivcima"? Kad bi to bilo, onda bi rezultat plebiscita pouzdano ispao u našu korist, ali o tome niko nema podataka, niti ih izgleda može imati, naročito zbog omahljivaca.

Jedno je samo sigurno, da se broj svesnih Slovenaca uvećao otkako je u zoni A naša uprava i vojska, i da se smanjio broj omahljivaca, a možda i „Nemčura", te je tim u nekoliko poništen onaj rezultat germanizacije koju je austro-ugarska uprava ovde vekovima vršila nad Slovencima.

Teško je dakle predvideti rezultat glasanja u jednoj oblasti gde je tako mnogo omahljivaca. Ovo tim teže što se svi Slovenci Koruške, a ponajviše njihova inteligencija, odlikuju izvesnim psihičkim osobinama, koje im s jedne strane smanjuju hrabrost i pouzdanje a s druge otežavaju posmatraču da dodje do sigurnih zaključaka o njihovu raspoloženju. Te osobine potiču od njihova potčinjenog položaja u toku vekova, i nema sumnje da će ih postepeno nestajati kad počnu živeti slobodnim životom.

Na prvom mestu imaju oni stvaran strah od Nemaca, njihovih vekovnih gospodara i vodeće klase. Prilikom ma i kakve neznatne nemačke ofanzive u zoni A, panika spopadne većinu ovdašnjih inteligentnih Slovenaca, i treba da prodje dosta vremena, i da se uvere da to nije tako opasno, pa da ih strah predje. Na primer, niko od Slovenaca, razumno misleći, nije mogao pretpostaviti da će zona A i B za vreme plebiscita moći ostati odvojene kineskim zidom. Iako je ostao kordon naše žandarmerije i carinskih straža na severnoj granici zone A a samo dopušten prelaz ličnosti sa legitimacijama (koje se imadu da pokažu našim žandarima iako je shodnim merama jako otežan rad nemačkih propagandista, medju inteligentnim Slovencima je ipak vladala panika i klonulost. Trebalo je vremena da se isprave, i još se nisu svi ohrabrili. Kad je u isto vreme dopušteno putnicima da prenose jedino proizvode zone A u zonu B, i obratno, mnogi su tvrdili da će to iscrpsti i osiromašiti ne samo Sloveniju već i celu našu državu. Pokazalo se praksom da je to sasvim neznatno, i čak Nemci sada tvrde da to njima škodi. Strah i vera u moć gospodara vrlo su duboke psihičke osobine ovih Slovenaca. To su po svima znacima iste one osobine kakve se vide u centralnim delovima Balkanskog Poluostrva, samo unekoliko preinačene pod uticajem druge civilizacije.

Ali, iako ima i stvarnog straha, on nije uvek takav .Bivši podčinjeni, navikli su se da predstavljaju svoje stanje, položaj i prilike, kao da ih treba odozgo pomagati da bi isplivali. Mnogo više nego što treba veruju da „gore" ima ličnosti koje vedre i oblače, i da od njih svaki posao najviše zavisi. Još nije dovoljno prodrlo shvatanje, da su glavno snaga i volja širokih narodnih masa, i da je to pravi oslonac svakoga javnog rada. Usled takvih shvatanja preteruju i kad predstavljaju svoje rdjave prilike, i strah i bojazan koje osećaju.

Opet usled vekovnog potčinjenog položaja, staložilo se u njihovu karakteru, da ono što dolazi odozgo (u ovom slučaju od Plebiscitne Komisije) uzimaju tako kao da je mahom udešeno i upereno protiv njih, i posednuti takvim shvatanjima oni menjaju fakta, unoseći u njih ta svoja osećanja, ili tačnim faktima dodaju netačna. Na taj način stvaraju mnoge pogrešne sudove, i treba velikih napora da se to istisne iz njihovih glava i osećaja.

Ako čovek o svemu ovome ne dâ sebi računa, njime može ovladati pesimizam i može izgubiti veru u uspeh plebiscita. Ali sve to što se pred-

stavlja, ili nije baš sasvim tako ili se daje izmeniti. Učinjeno je vrlo mnogo da se koruški Slovenci, naročito inteligencija, oslobode što je mogućno više stvarnoga straha i zlih misli. Konsultiraju se narodni ljudi, oni koji najbolje poznaju narodni karakter, o tome kako će uticati na ovaj mere koje se radi plebiscita imaju preduzeti. Usled toga su i činjeni najveći napori da se održe naša žandarmerija i financi na severnoj granici zone A, a sve druge mere tako se sprovode da ne izazovu kod Slovenaca pogrešna osećanja. Jer oni koji o ovim stvarima misle, došli su do uverenja da su strah od Nemaca i ono nepoverenje prema radu ozgo ozbiljne smetnje za slobodan i čestit plebiscit — gotovo onakve iste smetnje kao što bi bile kad bi naše vlasti preduzimale nasilne mere protiv Nemaca zone A.

Jasno se dakle opaža da koruški Slovenci, i sama ovdašnja inteligencija, sve više dolaze k sebi i prikupljaju hrabrost. Osobito se dobro drži sveštenstvo, koje je skroz nacijonalno i ima najveći uticaj na narod; mnogo doprinosi što su župnici siromašni ili srednje imućnosti, tako da se načinom života nisu udaljili od naroda, i u svakodnevnom dodiru najbolje shvataju njegove potrebe i interese. (Šteta što će i ovde crv partijske politike podgristi visoki tip koruškog sveštenstva i njegov značaj, — koliko bi vredelo kad bi ono ostalo i dalje čisto narodno, ne partijsko).

Kad se uzme u obzir sve dosad izloženo, mogao bi se ipak, pored svih teškoća i ograda, izvesti ovaj rezultat o koruškom plebiscitu. On se vodi pod povlašćenim prilikama za Slovence u zoni A, a pod istim takvim okolnostima za Nemce u zoni B. Tim su date povoljne prilike da se Slovenci zone A izjasne za našu državu i spasu od daljnje germanizacije. To će biti velika dobit za sve Jugoslovene, jer koruški Slovenci imaju solidnih osobina, vrednoću, pitominu, izvestan unutrašnji život, kojima se diže vrednost naše narodne celine. Naposledku, nijedan deo slovenačkog naroda nije imao da izdrži tako ljutu borbu kao koruški Slovenci u poslednje vreme, naročito za perijode plebiscita. Prošli su kroz školu borbe, naučili su se na kritiku i mogu postati vrlo koristan politički faktor u Sloveniji.

Jovan Cvijić.

Iz istorije Svetskog Rata.

Posle Sarajevskog Atentata, u Beču.

(Zamolili smo g. Jov. M. Jovanovića, koji je bio srpski poslanik u Beču kad je Austro-Ugarska predala ultimatum Srbiji, da nam opiše situaciju u Beču u danima neposredno posle sarajevskog atentata. Dobili smo o tome od njega zasad sledeće.)

O sarajevskom atentatu, koji su Nemačka i Austro-Ugarska uzele za povod da ratuju, ima raznih dokumenata, kao i svakojakih objašnjenja. Austrougarska teza bila je, da je atentat spreman u Beogradu, od zvanične Srbije; u Zapadnoj Evropi, medjutim, preovladjivalo je mišljenje, da je sarajevska tragedija priredjena u Pešti, gde bivšeg austro-ugarskog

naslednika prestola nisu voleli, kao uostalom ni on Madžare. Jedni su u atentatu videli nevidljivu ruku slobodnih zidara, drugi mladoturskih revolucijonara i široko razgranate jevrejske mafije, koja je izazvala pad sultana Abdula Hamida, i ubistvo grčkog kralja Gjordja, u Solunu; treći su verovali u neumitnu sudbinu. I kod nas još traje prepirka, da li su ovi ili oni spremali ovaj sudbonosni dogadjaj — smrt nadvojvode Franje Ferdinanda. Kad se stalože prilike, doznaće se istina i jasno utvrditi fakta.*)

Vest o tome, da su u Sarajevu ubijeni Franja Ferdinand i njegova žena, izazvala je najdublji utisak po celoj monarhiji. Ali ih je malo bilo koji su ih iskreno oplakivali; da nije bilo vojnih krugova i najbliže okolice pokojnikâ, ne bi se, može se reći, ni onoliko manifestovala tuga za njima. Uzak je bio krug onih koji su prestolonaslednika voleli. I da Berlin nije hteo rata, ne bi ga bilo zbog Franje Ferdinanda.

Od časa kad su stigli prvi glasovi o atentatu u Seilerstätte Br. 30 (gde je bilo Zajedničko Ministarstvo i Ministarstvo za Bosnu i Hercegovinu), pa do pred predaju ultimatuma Srbiji, vladala je u ministarstvu depresija. Ustavno, ono je bilo odgovorno za dogadjaj u Sarajevu; odgovorno pred svetom, koji nije, naravno, znao, da zajednički ministar finansija, Bilinski, nije kriv više nego ma koji drugi ministar u Austro-Ugarskoj za ono što se desilo. I on i njegovi činovnici popreko su gledani, zajedljivo peckani i napadani od ostalog činovništva. I Bilinski i njegovi područni organi izgubili su odjednom svaki dodir sa spoljašnim svetom, osobito sa predstavnicima stranih država. Svaki pokušaj da se dodje do razgovora sa zajedničkim ministrom finansija, bio bi u to doba, na više manje lep način, onemogućen. Najteže je bilo našem poslanstvu, koje je baš s ovim ministarstvom održavalo dobre veze i redovne odnose. Ministar Bilinski bio je skroz Austrijanac, ali za vreme naših ratova 1912—13 njegove su simpatije bile na našoj strani; lukavi čiča osećao je ipak izvestan ponos što Sloveni pobedjuju vekovnog dušmanina. Zbog toga je imao i nekih neprilika i nesuglasica sa sitničarskim birokratama na Balplacu.

Iz tih prvih dana po atentatu datira se i sledeće pismo, koje je Bilinski, ministar za Bosnu i Hercegovinu, uputio 3. jula p. n. 1914, šefu zemaljske vlade, Feldcajgmajsteru Poćoreku u Sarajevo. Pismo glasi:

„Način na koji se vodi istraga protiv atentatora izazvao je u svima merodavnim krugovima — naročito usled oskudice svake diskrecije — opravdane prekore, te sam smatrao za potrebno, da Vašoj Preuzvišenosti u današnjem telegramu skrenem pažnju na neophodnu potrebu, da se ovome odmah učini kraj. No i pre mojih poslednjih telegrama, tamošnje upravne vlasti pokazale su se slabe, jer njihova najpreča briga

*) Čini nam se, da su fakta po ovoj stvari već dosta jasno utvrdjena, i da nema više sumnje da je atentat pripreman na našoj strani, od naših revolucijonarnih elemenata. Poslednji i, koliko je nama poznato, dosad najiscrpniji opis samog dogadjaja i njegovih učesnika dao je B. Jeftić, u ovogodišnjem vidovdanskom broju sarajevske „Prosvete“ („Nacionalistička Omladina 1914.“. — br. 6 i 7 „Prosvete“, Str. 144—148). *Uredništvo.*

trebala je biti da od samoga početka ustanu najenergičnije protiv putovanja blaženopočivšega Gospodara Nadvojvode. Vašoj je Preuzvišenosti najbolje poznato, da su i plan i izvodjenje puta utvrdjeni isključivo sa vojničkog gledišta, i to jedino izmedju blaženopočivšega Nadvojvode i Vaše Preuzvišenosti. Svaki moj uticaj u tome projektu bio je isključen, u tolikoj meri da niko od činovnika u područnom mi Ministarstvu nije bio posvećen u stvar. Stoga sam najmanje mogao očekivati, da će se jedan čisto vojnički program pretopiti u jednu nimalo vojničku posetu u Sarajevu. A da sam iz izveštaja Vaše Preuzvišenosti mogao videti, da policijska uprava nije bila dorasla svome pozivu, smatrali bismo za svoju očiglednu dužnost, da sprečimo onaj put po svaku cenu. Mene je užasnula i sama vest, koja je poluslužbeno po novinama objavljena, da je jedva 120 policajaca stajalo na raspoloženju. Ako je bio u pitanju kredit za pojačavanje straža, razume se samo po sebi da bi to bilo odmah odobreno. Isto tako držim, da se i žandarmerija mogla korisno upotrebiti kao straža . . . Što se tiče mera koje predlažete da se sad preduzmu . . mi se ne slažemo jedino u pogledu Sabora. Vaša Preuzvišenost traži da se sednice saborske odmah zaključe, dok bih ja imao ove protiv-razloge: 1) Nemogućno izgleda, kazniti celo narodno predstavništvo zbog zločina koji je učinila jedna frakcija; 2) Ako se saborske sednice zaključe, propašće dva zakonska predloga gotovo neophodno potrebna za buduću upravu zemljom; 3) Izgubiće se platforma za iduće izbore s pomoću koje bi se dala uništiti radikalna partija; 4) Okolnost da je Sabor na okupu, iako jedan nemiran sabor, predstavlja za Evropu dokaz da su se u Bosni i Hercegovini povratile normalne prilike. Sa znanjem Vaše Preuzvišenosti, sutra po podne (4. jula t. g.) izaći će pred mene predsedništvo bosansko-hercegovačkog sabora, i ja ću se postarati, da iz razgovora sa pojedincima stvorim sebi definitivan zaključak. Ali mogu već sad izjaviti Vašoj Preuzvišenosti, da ću ja, u slučaju da bi isledni sudija doneo odluku da se neki članovi Sabora imaju zatvoriti — u smislu onog telegrama kojim je Vaša Preuzvišenost dostavila imena narodnih poslanika koje treba uhapsiti, — izdejstvovati kod Njegova Veličanstva, da se sednice saborske odmah zaključe. . . ."

Feldcajgmajstor Poćorek radio je preko svojih ljudi u Ministarstvu Vojnom u Beču, da se u Bosni i Hercegovini proglasi opsadno stanje, odmah po atentatu, napusrot Bilinskome, koga je sâm car podržavao u svemu što je radio i kako se držao tada prema Bosni i Hercegcovini. Tek 17. jula (1914) potpisan je ukaz o uvodjenju izuzetnih mera u Bosni i Hercegovini, i od toga dana potekao je zemljom jad i čemer.

Jov. M. Jovanović.

Politički i književni portreti.

Dr. Milenko R. Vesnić.

Mora se početi s dekorativne strane kad je o njemu reč. Profesor Univerziteta, član Francuskog Instituta, opunomoćeni ministar, predsednik Narodne Skupštine, delegat na Konferenciji Mira, predsednik Vlade,

g. Vesnić ima nesumnjivo od svih srpskih državnika najpotpuniju kolekciju titula, i u njegovoj naučnoj i političkoj karijeri izvesno ne nedostaje ni jedna hijerarhijska lestvica. Sjajnim nimbusom svoje duge diplomatske prošlosti on zasenjuje savremenike, kojima njegovo penjanje ka počastima izgleda kao kakva sveštena radnja ispunjena ceremonijama. Danas, u velikoj državi, šef jednog koalicijonog kabineta obrazovanog iz dve najače parlamentarne grupe, dospevši do najvišeg vrha zvanja, g. Vesnić nam pruža celu svoju figuru u punoj svetlosti.

Kada sa nje skinemo oreol službene slave i ublažimo blesak ordena i šarenilo lenti, pa izbliže zagledamo, u njegovoj prirodnoj prostoti, duhovni sklop ovoga premijera, s njega na mah počinje padati tama i pojavljuje se odjednom nešto bezlično. Čim se ukloni ceo spoljni aparat koji obavija g. Vesnića kao javnog radnika, on ostaje bez ikakve naučne i političke fizionomije. Njegova moralna ličnost jedna je od onih mnogih koje se gube u gomili istih takvih. On nema ni jednu intelektualnu osobinu koja bi se izdvajala i isticala toliko da mu služi kao obeležje, da mu stvara njegov, naročit tip, i da mu odredjuje posebno mesto u našem društvu. On je, kod nas, jedan izvrsan primer kako se sve može postići prosečnim sredstvima, po jednom opštem kalupu, s najmanjom životnom snagom.

U tom prosečnom leži sva tajna njegovih uspeha na svima poljima rada. U svemu čega se prihvatio, on je durašno i savesno povlačio jednu srednju liniju, preko koje nikad nije ni pokušavao da se uzdigne. To nije ona zlatna sredina koju su pronašli stari Rimljani nego poštena osrednost, kako su je krstili današnji Francuzi koji njome obiluju.

* * *

Uzalud se čovek pita, koje je kapitalno delo g. Vesnića što ga je dovelo na nekadašnju Veliku Školu i uvelo nedavno u najviše francusko naučno telo. Mi koji smo ga čitali, ne sećamo se tačno ni jednog naslova njegovih knjiga, ni za jednu ne bismo s pouzdanošću mogli reći šta sadrži, nikakav citat ni odakle nije nam ostao u pameti. Pri svem tom, čak i publika koja ne prati nauku, zna da se g. Vesnić obično bavio pravnom književnošću, da je prevodio korisne udžbenike i pisao dobro sastavljene rasprave i članke iz diplomatske istorije, da je objavljivao mnogobrojne studije o Bugarima, o pravopisu, o prednosti naše Monarhije nad republikom, i o vazdan koječemu drugom. On je za masu „jedan pisac", čije se ime dovoljno često ponavlja da bi mogao da posluži kao kaucija za njegovu pismenost.

Medjutim, g. Vesnić, kao naučnik, sem osnovne školske erudicije, nema ničeg, a najmanje istraživačkog duha; kao publicisti mu nedostaje inventivnost i gipkost stila. Cela njegova literarna proizvodnja ostavlja utisak teškog i nespretnog, ali, u isti mah, pokazuje veliki i iskren napor čoveka koji je želeo da što potpunije obradi predmet svojih studija. Ta istrajnost i to pošteno odužívanje postavljenom zadatku stvorili su od g. Vesnića jednog marljivog radnika, istrajnog na poslu, i otvorili mu vrata velikih državnih institucija u kojima caruje solidni mediokritet. Držeći se čvrsto one srednje linije koju mu je brižljivo čitanje knjiga

pomoglo da na ovom polju brzo dostigne, g. Vesniću je ostalo još samo da postane članom Kraljevske Srpske Akademije Nauka.

* * *

U politici, njegovi koraci bili su manje pouzdani, lutao je u početku pa zadugo nikako nije mogao da se probije iz pozadnih redova i da popravi svoj rang. Našavši se u partiji koja je imala na svome čelu Pašića, Protića, Pačua, Milovana Milovanovića, on se morao zadovoljiti ulogom više ili manje nemog figuranta. Njegovo kratko ministrovanje pre mnogo godina prošlo je nezapaženo i zaboravilo se. Ono što je u njegovim knjigama tako bledo i bezlično izraženo, pokazalo se u politici mlitavo i beskrvno. G. Vesnić je čovek bez temperamenta, bez borbene sposobnosti i bez otporne snage. Pa ipak, i tu je on dao, prema svojoj opštoj meri, jednu poštenu srednju dozu stradanja. On je u požarevačkom zatvoru podneo žrtvu koju su zahtevala njegova načela slobodoumnog čoveka, i odužio se na taj način svojoj stranci. Stranka mu je to vratila, otvorivši mu put u diplomatskoj karijeri.

Izgleda da je to bio pravi poziv g. Vesnića. Bez programa i bez političkih ideja, on nije mogao postati vodj radikalskih masa; bez oštrine pera i bez govorničke inspiracije, on nije mogao biti partajski zatočnik; bez brutalnih manira i ćudljive upornosti, on nije mogao držati u svojim šakama skupštinske klubove. Ugladjen, s odmerenim manirama, biranih izraza, s dovoljno hladnoće da stavi ljude na pristojno odstojanje, g. Vesnića kao da je sudba odredila za diplomatu. U stranom svetu on je morao činiti utisak jednog izdanka stare diplomatske škole, koja je sva pitanja rešavala u kancelarijama i po formularima. Naši su ga ljudi smatrali kao odrodjenog šumadinca koji se u Molierovoj postojbini izmetnuo u gradjanina-vlastelina i, postavši tudjinac-skorojević, izgubio svoje domaće navike.

Taj spolnji izgled, medjutim, varljiv je. G. Vesnić, van svake sumnje, sačuvao je, u svoj potpunosti, svoja narodna osećanja. Više svega, on je i kao pisac i kao političar bio i ostao nacijonalist, u lepom smislu te reči. Kao takav, on je dao sve što je mogao. On nije imao velikog uspeha ni za vreme rata ni za vreme konferencije mira, često puta ne svojom krivicom, ali je naša stvar uvek imala u njemu branioca koji je i razume i voli, i koji i sam trpi što nije u stanju više i bolje da učini.

* * *

U našoj novoj državi on je treći predsednik jedne Vlade koja je, ovako široko sastavljena, imala uslova da postane moćna, i da izvuče zemlju iz vrtloga u koji su je bacili unutrašnja nesredjenost i spoljašne teškoće. Ali g. Vesnić, po celoj svojoj prošlosti, nije bio čovek situacije. On razume i oseća, ali ne utiče i ne dela. Njegova srednja linija ne dopušta mu da se izdigne na visine odakle se upravlja, i zato na ovom polju, gde se pre svega traži orlovski pogled i lavovska snaga, on izgleda još više sićušan i nemoćan. Došavši na to mesto zbog svoje pomirljivosti, da bi izgladio zaoštrenosti, on je, baš svojom neborbenošću, raspalio partijske strasti i, svojim odsustvom temperamenta, dao maha da se sve ćudi razbuktaju. Ovo doba krajnosti prelazi preko njega kao žrvanj preko kamička koji jedva štrči iznad zemlje. *Simplex.*

Politički pregled.

a) Domaća situacija.

Drugo ministarstvo Vesnićevo, koje smo najzad dobili posle jedne krize skoro od mesec dana, sastavljeno je, s malim izuzetkom, od istih onih ljudi od kojih je bilo sastavljeno i prvo Vesnićevo ministarstvo. Ali, ma da su u starom Vesnićevu ministarstvu učinjene male lične izmene, one mogu biti od velikog političkog značaja. Stojan Protić, najborbeniji čovek parlamentarne zajednice, istupio je iz kabineta. Svetozar Pribićević, najborbeniji čovek demokratske stranke, ostao je i dalje u kabinetu. Šta više, on je pojačan Draškovićem, koji je postao ministar unutrašnjih poslova na mesto Davidovića, i koji je zacelo borbeniji od Davidovića, jer ovaj nije bio borben nimalo. Usled tih ličnih promena, može se desiti, da drugo Vesnićevo ministarstvo jače naginje ka demokratskoj stranci nego ka parlamentarnoj zajednici. U prvom Vesnićevu ministarstvu te su dve rivalne grupe bile gotovo potpuno uravnotežene jedna drugom. Sada, ta je ravnoteža nešto poremećena, i to u korist demokrata.

Ubrzo posle sastava drugog Vesnićeva ministarstva, izvršeni su opštinski izbori u celoj Srbiji. Komunisti su dobili mnogo veći broj varoši nego što se očekivalo. Radikalna stranka izgubila je mnogo manje svojih predratnih pozicija nego što su se njeni protivnici nadali. Komunisti su uspeli u varošima, zahvaljujući jednoj primernoj disciplini, kakvu nijedna druga srbijanska stranka nije dostigla. Od buržoaskih stranaka, radikali su još najbolje organizovani, i time se objašnjuje zašto su se, u glavnome, održali na svojim predratnim pozicijama. Na ovim se izborima potvrdilo nanovo, da je u srbijanskoj političkoj borbi organizacija važnija nego program. U ovaj mah demokrati imaju sa slobodom izvoza popularniji program nego radikali, koji su obeleženi kao protivnici slobodnog izvoza. Isto tako, to što se zove demokratski centralizam mnogo je razumljivije i primamljivije za srbijansku publiku, nego to što se zove radikalni federalizam. Ipak zato, demokrati nisu bili u stanju odneti nad radikalima onu veliku pobedu na koju su računali. To dolazi otuda, što su radikali jedna stara jednostavna stranka, sa čvrstom organizacijom, a demokrati jedna nova stranka, sastavljena od nekoliko grupa, sa organizacijom još labavom.

Interesantno je, da se sami radikali ne pokazuju mnogo zadovoljni rezultatom opštinskih izbora. Oni, istina, nisu bili pobedjeni, ali, isto tako nisu bili ni pobedioci. Borba izmedju njih i demokrata svršila se kao partie remise. Što je glavno, radikali koji su do sada bili stranka mase, osećaju da njihov uticaj na masu slabi. U varošima masa se obrnula socijalistima. U selima se još nije javila jedna stranka koja bi uspela da u toj meri opčini seosku masu u kojoj su komunisti opčinili varošku masu, ali se kod seljaka opaža neko potmulo nezadovoljstvo i težnja za nečim novim. Po izvesnim člancima „Samouprave“, izgleda da su se radikali zabrinuli da ne izgube seosku masu, kao što su izgubili varošku.

Na beogradsku publiku učinio je najveći utisak uspeh komunista u Beogradu, iako je taj uspeh bio više ili manje slučajan. Komunisti bi bili sigurno tučeni u Beogradu, da su se dve buržoaske stranke složile na zajedničku listu; one su se, medjutim, razišle u poslednjem času na jednom sitnom ličnom pitanju. Isprva se sumnjalo da će nova komunistička uprava hteti primiti dužnost, ali ti revolucijonari pokazali su se ujedanput vrlo gipki oportunisti, došli u opštinu, položili zakletvu, i njihov predsednik držao jedan sasvim pomirljiv govor koji se u publici razumeo tako, da komunistička uprava namerava poštovati buržoaske zakone i raditi sporazumno sa buržoaskim strankama u opštinskom odboru. Ali ovo pomirljivo raspoloženje pokvario je ujedanput ministar unutrašnjih poslova Drašković. On je našao, da zakletva komunističke uprave nije izvršena strogo po zakonu, i rešio da se ta uprava neuvodi u dužnost. Ne samo socijalistička štampa, nego i jedan deo buržoaske, spori zakonitost ovog ministrovog akta. Sukob izmedju njega i komunističke uprave raspraviće se konačno kod državnog saveta. — I tek pošto ovaj donese svoje rešenje, znaćemo da li će komunisti ostati u beogradskoj opštini ili ne. —*b*—

b) Spoljna situacija.

M a l a a n t a n t a — savez za odbranu, zasad izmedju Čehoslovačke, Jugoslavije i Rumunije, a koji bi se eventualno mogao proširiti i na Austriju, pa možda i na Grčku, i u daljoj budućnosti čak i na Bugarsku, — te dve reči danas dominiraju vanjskom situacijom. One se ponavljaju kao rubrika kroz sve novine, i prvi put od svršetka rata uzbudila se svojski usled njih evropska diplomacija. Više nego što bi se, po prirodi stvari moglo iščekivati. Jer šta je prirodnije nego da se slože u odbrani svojih zajedničkih interesa male države Srednje Evrope, da bi osigurale krvavim znojem stečenu nezavisnost svojih zemalja i minimum svojih prava izvojevanih Pariskim Ugovorom; da se slože, dok još velike teritorije Evrope bukte u plamenu rata, da niko ne bi mogao pokušati povratiti staro stanje stvari ili stvoriti neko novo slično onom što je bilo? Zar nam nisu baš ovakav savez jednako propovedali i preporučivali naši iskreni prijatelji medju samim velikim saveznicima, oni koji su nas često pomagali pa i predvodili protiv svoje rodjene stare diplomacije?

Inicijativu za ovaj savez uzeli su Čehoslovaci, koji su oduvek pokazivali medju malim narodima najviše smisla za organizaciju i sitni rad, a kojima su sada na čelu ljudi novog doba i novih ideja, kao Masarik i Beneš. Negativni podstrek, da do male antante dodje baš u ovom času, dala je francuska diplomacija, udarivši prva starim putem i obnovivši staru praksu tajnog pregovaranja i izigravanja jednih malih protiv drugih malih. Ovaj put, gosp. Paleologue, prestrašen od pokušaja Britanaca da stupe u ekonomske veze sa balkanskim državama i dobiju što većeg uticaja na plovidbu Dunavom, izmislio je kao kontrapotez „novu orijentaciju“ francuske spoljne politike, i to u pravcu „dizanja na noge Madžarske“ na štetu njenih suseda. On je objavio notom vladama Čehoslovačke, Rumunije, i Jugoslavije ovaj svoj novi „kurs“: pomoći i ojačati Madžarsku u privrednom pogledu, i uz to nastojati da se Trijanonski Ugovor podvrgne reviziji u korist Madžara (da Požun i Košice pripadnu opet Madžarskoj, pa even-

tualno da se k njima prisajedine i Malorusi [Rusini] na zapadu bivše Austro-Ugarske, kao i da dodje do proglašenja autonomije Erdelja). U ovom je smislu zvanična Francuska otpočela pregovore sa Madžarima, i tražila je — preko emisara (barona Ulmana i nekog Keleti-ja) — da joj u ime kompenzacijâ Madžari ustupe kontrolu nad željeznicama i nad fabrikama duvana. Madžarski ministar vanjskih poslova, Teleki, medjutim, u ime svoje i svojih anglofilskih drugova, obratio se je tada na Engleze s ponudom, da bi Madžarska njima, Englezima, ustupila što Francuzi od nje traže, ako joj oni ispune što Francuzi obećavaju. Englezi su, naravno, odbili svako pregovaranje s Madžarima dok ovi ne ratifikuju mir, ali ne pre nego što su se prvo osvedočili da francuske ponude ove vrste odista postoje. Ovo je autentična verzija iz engleskih zvaničnih krugova. Šta je madžarska vlada dalje radila, i da li se vratila Francuzima, to ne znamo; ali je ovaj francuski „novi kurs" imao kao posledicu, da na vreme skrene pažnju susedima Madžarske na opasnost koja im preti, i da ih požuri da sklapaju savez.

Ako bi put Dra. Beneša u Beograd i Bukurešt urodio još i tim plodom, da uskori razgraničavanje medju pojedinim članovima male antante, — ukoliko se tiče Jugoslavije: prema Bugarskoj i Rumuniji, i prema Austriji —, onda bi se desilo čudo, da naša država, neimajući ministra za vanjske poslove (gosp. Trumbić je stvarno još uvek samo delegat na Mirovinskoj Konferenciji), ni uopšte svoje vanjske politike, dodje u vrlo povoljan i snažan položaj kao jedan od glavnih članova male antante, te da iz rata i pregovora iznese i osigura skoro sve što joj po pravu pripada — i bez zasluge svoje diplomacije. Jer povoljno rešenje malog saveza uticalo bi pouzdano i na povoljnije rešenje Jadranskog pitanja.

—c—

c) Akademska omladina i stranačka politika.

(Dr. Seton-Watson, prilikom svoje posete u Jugoslaviji ovog leta, želeo je naročito da čuje od univerzitetskih studenata šta misle u današnjim našim prilikama. Studenti su, s punim razumevanjem značaja koji ima pokret naših britanskih prijatelja za današnje generacije i osobito za našu zemlju posle rata, dočekali s jednodušnom srdačnošću odličnog borca za prava malih naroda, i dali mu obaveštenja koja je tražio. Sve akademske ustanove u Zagrebu i Beogradu izaslale su svoje poverenike, i u prijateljskom razgovoru izvestili su Dra. Watson-a o svojoj ideologiji i o svome radu. Razgovori su bili naročito opširni i zanimljivi sa predstavnicima političkih klubova na našim univerzitetima. U sledećem donosimo glavne podatke o sadašnjem političkom grupisanju naše akademske omladine (onako kako su ih njeni predstavnici dali Dru. Setonu-Watsonu), uz izvod iz obaveštenja dobijenih i diskusija vodjenih tom prilikom. Komunistička omladina nije neposredno učestvovala u ovim razgovorima, iz razloga što nije zasebno organizovana na univerzitetu (u Beogradu), ili što su njeni delegati izostali (u Zagrebu).

Pokušaćemo da prikupimo podatke i o broju i rasporedu naših studentskih kolonija na strani, po inozemnim univerzitetima i viso-

kim školama, te ćemo u jednom od narednih brojeva „Nove Evrope" doneti izveštaj o pokretima i strujama medju njima.)

I u Zagrebu i u Beogradu upada pre svega u oči veliki broj politički neopredeljenih akademskih omladinaca. Na zagrebačkom univerzitetu, naprimer, u dvema najvećim političkim grupama ima ukupno 600 članova: u „Jugoslaviji" (demokrate, 350) i u „Ligi" (Hrvatska Zajednica, 250); a sa manjim organizovanim partajskim klubovima (radikali, seljačka demokratija, republikanci) celokupan broj politički organizovanih studenata ne premaša 800, — dok u samom Jugoslovenskom Potpornom Društvu ima 1400 upisanih studenata. U Beogradu je srazmerno još više neopredeljenih studenata nego u Zagrebu: Od preko 4000 akademaca, partajski klubovi, radikalni i demokratski, broje 200 odnosno 220 članova, a republikanski 100 članova, dok u samom „Pobratimstvu" (zajednički) ima 1800, a u „Fondu za potpomaganje siromašnih studenata" — 3000 članova. Kad se ovamo računaju i komuniste, kojih ima i u Beogradu i u Zagrebu, broj neopredeljenih ostaje još uvek vrlo velik, i iznosi u najmanju ruku preko polovine od svih upisanih studenata. Na pitanje, kako treba tumačiti ovu pojavu, navodjeni su razni razlozi. Pored izvesnog broja akademskih gradjana koji se interesuju jedino za svoj predmet, te uopšte ne ulaze u akademska udruženja a još manje u političke klubove — pojava koja je poznata na svima univerzitetima —, i pored studenata koji su samo „nominalno" upisani na univerzitet a stvarno rade druge poslove (što je u današnjim našim prilikama donekle razumljivo), ili čak ni ne žive u mestu gde je sveučilište; pored jedno 10—15% takih studenata, — ističu neutralni akademci kao glavni razlog svojoj neopredeljenosti, nezadovoljstvo današnjim stanjem i radom naših političkih stranaka, poglavito usled njihove isključivosti i korupcije. Očigledno je, da velik deo ovih neutralnih studenata spada medju inače najaktivnije radnike na svakom studentskom pokretu, da živo i s velikim interesovanjem prati sve što se dešava u javnom životu, i da stoji na vrlo naprednom gledištu u pogledu rada koji se ima vršiti u bliskoj budućnosti. Medju ovim neutralnim aktivnim studentima ima ih koji vrlo rečito ispovedaju, da univerzitetski omladinci treba da učestvuju u javnom životu svoje zemlje ali samo kao nacijonalni radnici u širem smislu a ne opredeljeni i organizovani u stranačke klubove; ali ih ima još više, koji bi odmah i rado pristupili organizaciji i podvrgli se partajskoj disciplini, „opredelili se", kad bi samo postojala stranka čiji bi program odgovarao njihovim naprednim idejama i bio, po njihovu shvatanju, savremeniji od programa današnjih naših stranaka.

Treba, medjutim, odmah naglasiti, da i svi partijski studentski klubovi, u odnosu prema svojim strankama, stoje na naprednijem stupnju i ispovedaju donekle radikalnija načela. Neki predstavnici studentskih klubova ovo i sami ističu. Ima čak, u Zagrebu, organizovan partajski klub medju studentima („Seljačka demokratija"), koji nema veze ni sa kojom starijom strankom, jer je svojim naprednim načelima ostavio sve ostale za sobom. Inače, postoje neke razlike izmedju Zagreba i Beograda u pogledu pravca kojim je akademska omladina izmakla unapred od svojih starijih: U Beogradu se ovaj pravac kreće više u levo s o c i j a l n o, tojest svi se partijski klubovi — kao uostalom i aktivni neutralci — pri-

bližuju više manje komunistima; dok je u Zagrebu merilo za naprednost načela više odnos u pitanju narodnog jedinstva. Svi klubovi u Beogradu stoje, naprimer, u pitanju agrarne reforme na radikalnijem stanovištu nego njihove stranke: radikali-akademci traže „pravedno" rešenje, i formulišu svoje mišljenje o tom šta je pravedno kudikamo liberalnije nego što bi se dalo zaključiti iz rada vodja njihove stranke; demokratski se studenti otvoreno ne slažu sa nedovoljno odlučnim držanjem svojih starijih u ovome pitanju, i gledaju na stvar vrlo komunistički; dok se republikanci uopšte ne razlikuju od komunista osim što pre svega naglašuju u načelu pitanje monarhističkog ili republikanskog oblika vladavine. Najtešnje su vezani za svoju majku-partiju akademci komuniste, koji ili i nemaju zasebnih studentskih klubova, ili u svačem i bez pogovora primaju uputstva od svojih starijih. (U Beogradu je čak i glumačko udruženje komunističkih studenata integralno spojeno sa radničkom glumačkom družinom.)

Ponajbolje se oseća naprednost omladinskih krugova prema gradjanskim i ostalim starijim partijama i strujama u pitanju narodnog i državnog jedinstva. Moglo bi se skoro reći, da ovo za omladinu i ne postoji više kao načelno pitanje, pošto svi bez razlike polaze od neprikosnovenosti narodnog jedinstva i integriteta jugoslovenske države. U Beogradu jedino radikalni klub postavlja uopšte još načelo čuvanja pokrajinskih tradicija, ali i to samo ukoliko nije od štete po celokupni državni razvitak; otresiti predstavnici radikalne omladine odbacuju „šovinizam" „prečanskih" (vojvodjanskih) radikala i nazivaju njihovu sentimentalnu ljubav za „Veliku Srbiju" zabludom sličnom zabludi rodoljuba u nekim krajevima Hrvatske koji još uvek govore o „hrvatskom pravu" i „Velikoj Hrvatskoj". U Zagrebu, gde pitanje narodnog jedinstva, kao što je i prirodno, još uvek više zabavlja duhove javnih radnika, i akademska je omladina osetljivija prema njemu. Najradikalniji klub u tome pogledu („Seljačka demokratija"), doduše, neće više uopšte da se upušta u raspravljanje o jedinstvu, i traži naprosto da se predje na dnevni red i radi praktičan posao (ovaj klub, uostalom, odista radi: drži analfabetske kurseve, ide medju seljake i pomaže mu u obradjivanju zemlje, učestvuje u narodnom prosvećivanju predavanjima i svim drugim načinima). Demokratski klub u Zagrebu ispoveda narodno jedinstvo u njegovoj konačnoj formi: ne troimeni već jedan narod, ne Hrvati i Srbi, već Hrvati ili Srbi, Srbi ili Hrvati. Karakteristično za ovo napredno shvatanje bio je protest akademske demokratske omladine protiv jedne rečenice Dra. Seton-Watsona, u kojoj je — odgovarajući na pozdrav rektora Univerziteta pri promociji za počasnog doktora filozofije — uporedio Srbe i Hrvate sa Englezima i Škotima (Englezi i Škoti jesu dve rase koje su stvorile i održavaju jednu državu, dok je kod nas obratno: jedan narod po rasi i krvi, samo dosad veštački razdvajan, te razvijajući se u raznim državama pod raznovrsnim uticajima). Čak i članovi „Lige" izjavljuju, da bi bilo bezumlje odreći se blagodati narodnog i državnog jedinstva, i odbijaju odlučno zamerku da Hrvatska Zajednica stoji na provincijalnoj osnovici ili da radi protiv integriteta državnog; oni traže zajedničku vojsku, vanjsku politiku i finansije, pa bi pristali i na zajedničku ekonomsku i trgovinsku politiku, samo postavljaju zahtev — kao i radikali na suprotnoj strani

— da se pri ostalom ujedinjavanju i izjednačavanju vodi računa o tradicijama pojedinih pokrajina u kojima je, kažu, mentalitet narodnih masa dugom izolovanošću i posebnim razvitkom dobio delom drugu sadržinu i postao osetljiv i donekle različit od ostalih. Rečju, postoji razlika izmedju konservativnijih stranaka koje traže ujedinjavanje evolucijom, i radikalnijih struja, koje bi da što pre dodju do praktičnih plodova ujedinjenja, i koje se boje zastoja u tome pogledu, zbog separatističkih i lokalno snažno razvijenih tendencija u duši našeg naroda. Samo što se ova razlika — suprotno onom što bi se moglo očekivati — kod akademske omladine svodi na čist princip, dok su stariji političari i vodje podeljeni u neprijateljske tabore i lično tako zavadjeni da u njihovim diskusijama i sukobima principi jedva dolaze do izraza. Možda se iz ovoga i vidi najbolje naprednost omladine prema starijim generacijama političara, te se dobija lepša perspektiva na partajske prilike skore budućnosti. Inače, nisu retki ni direktni ispadi i tužbe članova partajskih omladinskih klubova protiv vodjstva svojih stranaka i nesavremenog držanja starijih političara u ovim za zemlju najvažnijim danima, posle tolike borbe i srećnog ishoda rata.

U svakom slučaju, sudeći po duhu koji veje kroz beogradsku i zagrebačku akademsku omladinu, mladi naraštaji narodne inteligencije nisu uzalud bili svedoci i učesnici velikih dogadjaja i svetskoga prevrata, iz kojih treba da nikne nov život i novo shvatanje politike, jer se iz razgovora s njima dobija utisak, da su iz krvave istorije izvukli „nravoučenije“, i da će ga umeti primeniti na delu kad dodje na njih red da upravljaju zemljom.

Ekonomski pregled.

Narodna Banka.

Jedan neodržan govor.

(Ovaj govor bio je spremljen za redovni zbor akcijonara na kojem bi imala likvidirati rad Privilegovana Narodna Banka Kraljevine Srbije. Taj zbor ni do danas nije sazvan od bančine uprave koja bi imala odstupiti, no koja je pretpostavila, da, popunivši broj svojih članova na vanrednom zboru 4. januara t. g., ostane i na upravi nove ustanove, Emisijone Banke Kraljevstva S. H. S. Nama je žao što nam se nije dala prilika, da prvo pred zbor akcionara iznesemo što imamo da kažemo protiv rada i držanja bančine uprave, a što nam — zbog važnosti našeg prvog i glavnog novčanog zavoda — izgleda da ne treba da ostane nekazano.)

Gospodo,

Na vanrednom zboru Narodne Banke, 4. januara o. g., zatražio sam reč, na izveštaj Upravnog Odbora, da bih uložio protest protiv rada uprave Narodne Banke za vreme izgnanstva. Tada su gosp. Vajfert i gosp. Marko Stojanović od strane uprave uputili apel na akcijonare, da odustanemo od reči, da bi vanredni zbor mogao rešavati o važnom projektu zakona o pretvaranju Narodne Banke Kraljevine Srbije u Emisijonu Banku

Kraljevstva S.H.S. — Gosp. Marko Stojanović izgovorio je tom prilikom i sâm vrlo oštre reči u osudu držanja uprave i njenih pojedinih članova za vreme izgnanstva, i rekao je da on možda ima više da kaže i da se potuži nego iko drugi, i da će on biti prvi koji će tražiti da sve izidje na javnost i da se krivci po zasluzi kazne; ali da je tome mesto na redovnome zboru akcijonara koji će uskoro biti sazvan. On nas je preklinjao, ako se sećate, da ne remetimo važan narodni posao koji je tada bio pred nama, nazivajući dan onog vanrednog zbora praznikom većim od Božića, pravim Uskrsom. Ukoliko se mene tiče, ja sam se onda ograničio na kratak, „platonski" protest, zadržavajući sebi pravo da na redovnom zboru ponovo uzmem reč; jedino sam još — videći u poslednjem času, da je na dnevnom redu i izbor nekoliko novih članova u upravni i nadzorni odbor — apelovao na akcijonare, da ne biraju u upravu ljude koji su dali povoda nezadovoljstvu ili su učestvovali u radu koji zaslužuje kritiku i osudu.

Medjutim, gospodo, šta se desilo? Ako mi dopustite da ostanem u okviru slike koju je upotrebio g. Marko Stojanović, nazivajući onaj dan Uskrsom za Narodnu Banku, za našu državu, i za ceo narod, onda bih rekao, da odista uz taj Uskrs nije falio ni Veliki Petak, — samo što je u ovom slučaju ovaj došao posle Uskrsa. Iskreno da priznam, ja tada još nisam upravo ni video jasno, šta se dešava. A nije ni bilo lako videti: Na nas obične akcijonare, koji smo došli bili kao na neku svoju redovnu dužnost, izvršen je prepad; gurnuli su nam u šake, na ulazu u dvornicu, odjedared sve: I dnevni red, i spisak akcijonara, i projekt zakona o novoj banci, i glasanice. Ko bi se tu razaznao! Jedino po dupke punoj sali, u kojoj smo se usred zime znojili čekajući da udju gospoda od odbora, moglo se opaziti da se nešto sprema. Setio sam se kako nam je gosp. Vajfert još na nekoliko dana pre zbora rekao, da se zbor na svaki način neće moći održati zakazanoga dana, kao ni inače na prvi saziv, jer se redovno ne odziva dovoljan broj akcijonara. Ovde je, medjutim, bilo očigledno, da akcijonara i glasača ima dosta i suviše. Da li su oni povrveli u tolikom broju zbog važnosti predmeta na dnevnome redu? — Kad sam dospeo da zagledam u Spisak prijavljenih akcijonara, i osobito kad je gosp. Stamenković u svome govoru dodirivao i iznosio neka fakta, u prvi mah čisto neverovatna, počeo sam da naslućujem prave razloge; a kad je to veče obavljen i objavljen izbor novih članova u upravu, stvar je postala jasna kao dan.

Da li vam je, gospodo, pri ruci Spisak prijavljenih akcijonara za vanredni zbor 4. januara? — Svakako vam preporučujem da taj spisak sačuvate, jer u njemu imate jedinstven dokumenat naših naravi i našeg finansijskog morala u godini 1920, u doba kad smo postali velika država, pošto je srpski seljak oslobodio zemlju i nama se ispunio naš petvekovni san. Ako zagledate u taj spisak, pašće vam pre svega u oči veliki broj akcijonara sa po pet deponovanih akcija. Pet deponovanih akcija daju pravo na 1 (jedan) glas pri glasanju na zboru. „Čudnim slučajem", od svega 550 prijavljenih akcijonara deponovali su ne manje nego dve trećine njih (362) baš po pet akcija. Dalje će vam pasti u oči, da se prezimena tih akcijonara sa po pet deponovanih akcija mnogo ponavljaju; i ne samo prezi-

mena, već i početna velika slova imena očeva akcijonarskih. Ako su vam poznata neka od tih imena, naći ćete tu čitave porodice beogradske, od dede i staramajke do dece u kolevci, — po tri, četiri, pet, šest i više članova iste porodice.

Bogdan O. Blagojević, Vidan O. Blagojević, Dragoslav O. Blagojević, Obrad Blagojević;

Aleksandar J. Radonjić, Vida J. Radonjić, Žarko J. Radonjić, Jordan J. Radonjić, Olga J. Radonjić, Stanka J. Radonjić, Stojan J. Radonjić, Dr. Jovan Radonjić;

Danica D. Janković, Gjordje D. Janković, Katarina D. Janković, Mladen D. Janković, Miroslav D. Janković, Draginja Janković, Dušan Janković, Lepa V. Janković, Ljuba V. Janković, Mila V. Janković, Dr. Velizar D. Janković;

Jovica J. Ćelović, Lepša J. Ćelović, Luka J. Ćelović, Ljubica J. Ćelović, Mara J. Ćelović, Stevo J. Ćelović, Tonka J. Ćelović, Jovo Ćelović, Luka Ćelović.

I t. d. I t. d.

Onaj ko bi imao strpljenja da se raspita za sve te glasačke porodice beogradske, da prebroji njihove članove i poredi njihova imena sa imenima u ovom spisku, pouzdano bi našao, da su od 550 prijavljenih akcijonara za vanredni zbor 4. januara 1920 većina bili maloletna deca beogradska. Zakon o novoj Banci, koji bi spadao medju najvažnije državne dokumente, jer se Banka Kraljevine Srbije pretvara u Banku Kraljevstva S.H.S., rešavali su dakle, i izglasali su, glasovi maloletne dece, — mali palilulci i palilulke, vračarci i savamalke, koji su se u to doba grudvali snegom ili igrali lutaka, ili, u boljem slučaju, sedeli u skamiji i pisali propis. Je li to dan Uskrsa, gospodine Marko Stojanoviću, — ja bih ga pre nazvao Vrbicom. Medjutim, danas znamo, da te stotine divne naše beogradske dece u spisku nisu bile skupljene radi glasanja za zakon o Banci, ili protiv njega, već zato da bi jurišali na Narodnu Banku uopšte. Deca su dala punomoć svojim očevima, stričevima, tutorima i tutorovim prijateljima, da dodju na zbor, i da njih zastupajući otmu Banku iz ruku stare uprave. — A šta je radila stara uprava? Ona je zapomagala i prizivala u pomoć nekoliko nedelja pred zbor; ali se u poslednjem trenutku, po svom starom lepom običaju, poplašila, i pristala je da primi u sebe još nekoliko od svojih protivnika samo da je ovi ne bi srušili. U samu noć pred zbor, u zadnji čas — tako da nije više bilo mogućno na vreme obavestiti sve one silne zamenike dečje, da nije potrebno da dodju jer da neće biti borbe, — kapitulirala je bančina uprava i primila kompromis. I tako smo doživeli nevidjeno pozorje — punu salu punomoćnika maloletne dece, koji su uzalud izrukovali na komandu da osvajaju bančine trezore: profesore Univerziteta, sudije, i tolike druge kategorije ljudi od zvanja i položaja, doveo je, kako reče tada g. Stamenković, „kao pse na lancu" g. Luka Ćelović, da glasaju onako kako on naredi. Izgledale su mi tada tvrde i oštre ove reči, — no odista, ko bi našao mekše i blaže kad vidi i zna šta se desilo! Podilaze nas „užasa plamovi" kad onu „premislimo vijeću", kad se setimo toga zbora od 4. januara.

Ali ne bojte se, gospodo, ja vodim računa o tome da ne govorim ovde na kakvom socijalističkom ili omladinskom skupu, već pred ljudima poslovnim, koji se ne podaju lako sentimentalnim razlozima u ovakim stvarima. Uostalom, oduvek sam i sâm držao da nema koristi od vajkanja i zgražanja nad onim što nam se čini zlo, već da zlu treba u oči pogledati. Ali baš toga radi, zlo treba pre svega obelodaniti; pa ako ljudi trgovci i finansijeri i nisu skloni da gledaju na stvari očima komunista ili studenata, moral je i za njih moral, i ima granica preko kojih se ne sme ići. Moraju biti čisti pojmovi i jasni glavni principi kojima će se rukovoditi u svome držanju i radu ustanova kao što je Narodna Banka, osobito u trenutku kad tako reći od toga zavise spas i blagostanje zemlje. Toga radi, gospodo, a posle onoga i onakoga vanrednog zbora, meni se ne govori više samo o radu uprave za vreme izgnanstva, već o radu i držanju bančine uprave uopšte, od kojeg je ono tek jedan deo.

Prošli vanredni zbor nije bio prva prilika da g. Ćelović juriša na Narodnu Banku. Kad spominjem po imenu g. Ćelovića, ja ne želim da napadam njega lično; naprotiv, ja se njemu lično pre divim: šta je sve uspeo da učini, koliko je i kakvih ljudi zadobio za svoje ciljeve, i kako suvereno vlada njima! Moje negodovanje i nezadovoljstvo ide isključivo na adresu uprave Narodne Banke, koja pušta g. Ćelovića da čini što mu je volja, i koja je dosad klonula ili se poklonila pred svakim njegovim prohtevom. Jer za upravu Narodne Banke nije tajna, ko je g. Luka Ćelović i koji princip on predstavlja u našoj zemlji. Biće tome uskoro deset godina, kad je uprava Narodne Banke, pred jedan svoj godišnji zbor, alarmirala sve svoje pouzdane akcijonare, pozivajući ih da dodju u što većem broju na skupštinu, jer da joj preti velika opasnost: Gosp. Luka Ćelović, govorilo se, udružio se sa tada poznatom i mogu reći zloglasnom Bankom Andrejević i Co., s namerom da učine prepad na Narodnu Banku. Ja sam tada prvi put deponovao akcije i bio na zboru. Nisam još bio mnogo posvećen u bankarske tajne, ali mi je bilo milo kad sam saznao, da g. Ćelović onaj put nije uspeo. Iduće godine, kad sam opet došao na glavnu skupštinu bančinu — ovaj put i bez naročito toplog poziva, — našao sam situaciju izmenjenu: Na svoje divno čudo, video sam gde sami članovi uprave, koji su godinu dana ranije dizali drvlje i kamenje na g. Ćelovića, glasaju baš za njega i biraju ga bez ikakvog protivljenja u upravu. Rastumačeno mi je, na pitanje, da je to najbolja politika za Banku, da će on (g. Luka) jedan biti nemoćan medju tolikim drugima, i t. d. Rečju, uprava bančina borila se pa se umorila, i kapitulirala je tada p r v i p u t pred g. Ćelovićem načinivši kompromis. Ali su se grdno prevarila gospoda iz uprave ako su mislili da će progutati g. Luku Ćelovića, izabravši ga za člana; u stvari, on je odmah počeo njih da guta, i da nije došao rat, ko zna šta bi do danas bilo od stare bančine uprave. Ni za vreme rata nije, kao što znamo, sedeo g. Ćelović skrštenih ruku, — ali o tome zna više i bolje g. Marko Stojanović, te se nadamo da ćemo čuti njegovu priču, kao što je obećao. Šta mu je, medjutim, bio prvi korak posle rata? —: U trenutku kad se imalo rešavati životno pitanje o ustrojstvu nove Narodne Banke, g. Ćelović je staroj

upravi stavio nož pod grlo: Ili ćete uzeti još koga iz moga društva, ili ću vas srušiti. A uprava? —: Opet se poplašila od borbe, i opet je popustila. Opet je znala vrlo dobro, baš onako kao i nekad za samog g. Ćelovića, da ljudi koje predlaže zboru za izbor u upravu reprezentuju orijentalski princip, protiv kojeg se mi borimo i koji ne dâ našoj zemlji da stane u red zapadnih evropskih država. Baš te ljude, koje je uprava predložila i koji su tada na vanrednom zboru izabrani, imao sam na umu kad sam apelovao na akcijonare da ne pomognu svojim glasom izbor lica čiji javni rad za vreme rata, i posle rata, ne može, da se najblaže izrazim, izdržati ozbiljnu kritiku.

Ako ima koga koji bi želeo da još jasnije govorim, i da na primeru pokažem šta mislim kad kažem orijentalski princip u finansijskom i trgovačkom pogledu, — evo, gospodo, primera. Neću ići daleko, uzeću ga iz bliske prošlosti, i to iz bliske prošlosti baš jednog od članova izabranih u upravu po naredjenju g. Ćelovića. Taj član o kome je reč rukovao je tada narodnim finansijama (— posledice toga rukovanja svi još osećamo, i još ćemo zadugo osećati). Jednog dana, gospodo, bilo je to posle velikog povlačenja naše vojske kroz Albaniju, taj danas vaš i naš član uprave, došao je u London kao predstavnik Srpske Kralj. Vlade da zaključuje zajam. Simpatije za našu vojsku i za naš narod nikad nisu bile veće u Engleskoj nego tada; jedno sposobno ministarstvo finansija moglo je da učini čuda od koristi narodu u onim prilikama. Naš gospodin ministar ostao je u Londonu, ne znam tačno da li osam ili četrnajst dana. Kad je otišao, ceo Foreign Office, od ministra do sekretara i pisara, govorili su o tome kako Srbi prave zajam. Prvo je, pričali su, naš ministar zatražio neku basnoslovnu sumu, tako da su se svi zaprepastili; kad se izjasnio, da bi se zadovoljio i sa polovinom, rekli su mu da je i to odviše. onda se on spuštao na niže i zadovoljavao se i sa manjim, sve dok mu nisu učtivo nagovestili, da on samo ide kući a da će oni već videti šta se može za nas učiniti. Ovo je, gospodo, autentična verzija britanskog ministarstva inostranih dela, i ja je imam iz prve ruke. Uostalom, nisam ja jedini koji ju je čuo. Jedan naš odličan britanski prijatelj, koji je u Londonu neobično mnogo uradio za nas, kad mi je o ovome govorio, uveravao me je, da nam cela bugarska i austrijska propaganda u Engleskoj ne mogu toliko nahuditi koliko ovakav način pravljenja zajmova. Ko poznaje Engleze, zna koliko je ovo tačno. — Ja, gospodo, ni u ovom slučaju ne krivim toga našeg ministra, — kriva je naša tadašnja vlada koja ga je poslala u London kad je znala kaki je; krivi smo svi mi, što smo imali i što još imamo takve vlade.

Ali ako u našoj zvaničnoj politici još dominira orijentalski princip, zar nije krajnje vreme da ga se otresemo bar u trgovini i u radu ustanova kao što je Narodna Banka! Zašto Narodna Banka u tom pogledu da zaostaje, mesto da vodi. Kad bančina uprava prima g. Ćelovića u svoje društvo, i bira ljude koji s njime predstavljaju nesavremeni i orijentalski način mišljenja i rada u našoj zemlji, i kad im dopušta da se osile i rade šta hoće, — onda se nama akcijonarima nameće pitanje, zašto ona tako čini: da li je i sama još sklona njihovu shvatanju, ili je slaba da

spreči prodiranje ovakih elemenata. Bilo jedno bilo drugo, za nas koji smo se jasno i konačno opredelili, i koji ne ćemo nipošto više na orijentalsku stranu, pa ma nas tamo čekao stoputa veći materijalni profit, ovaka uprava ne štiti dovoljno interese Banke kakvu mi želimo i kakva nama treba. Ako naš, evropski, princip prevladjuje medju akcijonarima, kao što se mi pouzdano nadamo i kao što tvrdimo, onda mi tražimo od bančine uprave ili da bude jača pa da odbija napadaje orijentalaca, u čemu ćemo joj pomoći svom svojom snagom, ili da odstupi i načini mesta drugima koji će bolje zastupati naše gledište. Nama se dakle ne radi više o tome, da li je bilo grešaka u radu bančine uprave i koga treba pozvati na odgovornost, nego: Da li uopšte možemo pokloniti ovakoj upravi poverenje, ili ne.

Ima, najzad, gospodo, još jedna važna okolnost, koja nam iz temelja pokolebava veru u današnju upravu i u načela kojima se ona rukovodi u svom držanju i radu. Reći ću odmah u čemu je.

One tajanstvene i mračne noći kada je uprava bančina opet pokleknula pred g. Ćelovićem i primila kompromis — pred vanredni zbor akcijonara 4. januara t. g. — imalo je mogućnosti da se ne prime kandidati koje je g. Ćelović predlagao u upravu, a da čak ni ovaj ne može osporiti važnost razloga, — i članovi uprave znali su za nju. Budući da je predstojao važan dogadjaj pretvaranja Narodne Banke Kraljevine Srbije u Banku Kraljevstva S. H. S., bilo je prirodno da se na upražnjena mesta u upravi izaberu ljudi iz proširene domovine. Članovi odbora, koji su imali pred sobom i predlog u ovom smislu, pristali su da podupru kandidaciju s a m o onu koju su m o r a l i, to jest po jednog člana iz Hrvatske i Slovenije, i radije su usvojili uz ove g. Ćelovićeve kandiate nego što bi pustili u upravu Banke i po jednog člana iz bivše Vojvodine i Bosne. Zašto, gospodo, da od boga nadjete! Zar vam je srce tako usko i lokalno, da radije izneveravate svoj princip nego da ga zajednički branite sa svojom braćom preko Dunava i Drine?! Da su Vojvodina i Bosna učinile rezerve ujedinjujući se sa Srbijom, dobile bi i one mesta medju vama, m o r a l e bi ga dobiti, kao Hrvatska i Slovenačka. Ovako, oni su isključeni kao pastorčad ili kao količina koju je slobodno zanemarivati; pre nego što bi njih uzela u obzir, uprava radije zaboravlja sve što je deli od g. Ćelovića i njegove grupe, i guta njegove kandidate zajedno s kompromisom. Dan koji osvanjuje u jutro posle tih konferencija, vidi divno čudo: Izmirene suprotne principe, — nalazi imena gospode Velizara Jankovića i Momčila Ninčića na istoj listi novoizabranih članova sa imenima gospode Voje Veljkovića i Dragutina Protića. Ali su tri žrtve ostale na mestu konferisanja: Dostojanstvo bančine uprave, širi interesi akcijonara, i širi interesi narodni. Onu prvu žrtvu mogli bismo još preboleti, — ona se tiče neposredno starih članova uprave, koji danas jesu sutra nisu. Šire interese akcijonara imamo prava da branimo što bolje možemo, i da odbranimo, ako možemo. Ali smemo li dopustiti, gospodo, da strada interes narodni i opšti usled tesnogrudosti i uskog vidika pojedinih članova bančine uprave? Smemo li dopustiti, da se odmah na prvom koraku, u novu tvorevinu zajedničke i široke narodne banke uvuče crv se-

paratizma i pokrajinske isključivosti? Zašto su članovi stare uprave pretpostavili kandidate g. Ćelovića predstavnicima Vojvodine i Bosne, kad su imali platformu sa koje su se vrlo lepo mogli odbraniti i sačuvati neželjenih drugova!?

Daleko je od nas pomisao da se stavljamo u pozu povredjenih Vojvodjana ili Bosanaca. Mi lično ne priznajemo ni trojstvo u narodnom pogledu, — za nas postoji jedan srpskohrvatski narod (od koga su Slovenci jedan ogranak), i mi smo isto toliko Hrvati koliko Srbi, isto toliko Srbijanci koliko Vojvodjani, kad je reč o narodu i narodnosti. Ili, ako ćemo govoriti više finansijskim jezikom, kako to priliči na ovom mestu, nama su jednaki, ili podjednako dragi, dinar i kruna. Hoću time da kažem, da mislim, da rešavajući sudbinu dinara i krune s narodnog i državnog gledišta, ne smemo stajati na stanovištu one monete koju imamo sami lično u džepu, — bar Narodna Banka ne sme raditi po tom principu ako želi da pomogne urediti zemlju a ne povećati privredni kaos. A šta, medjutim, rade članovi stare uprave? Oni biraju u upravu svoje načelne protivnike samo zato što ovi imaju istu monetu u džepu kao i oni sami, te što time sprečavaju da se u upravi poveća broj onih koji su s njima doduše istih načela ali u džepu imaju drugu monetu. To je jedno sebično i partizansko stanovište, u suprotnosti sa širokim patrijotizmom koji tražimo i trebamo od ljudi koji imaju da izvrše prevod banke Kraljevine Srbije u banku jugoslavenske kraljevine i države. Drugim su patrijotizmom bili zadahnuti, gospodo, naši stari kad su osnivali Narodnu Banku. Naši gradjani i trgovci iz Vojvodine, naprimer, upisivali su stotinama akcija u doba kad je to bila žrtva za narodnu stvar, kad se nije znalo da li će naša Srbija i Narodna Banka procvetati, kao što su — na našu sreću — procvetale. A evo kako im se dobro vraća! — Nego, sentimentalnost na stranu, govorimo kao ljudi od posla i praktičnog patrijotizma. I kao taki, gospodo, mi moramo osuditi staru upravu u ovoj prilici. Mi ne verujemo da zlo može ikad dobrim uroditi, niti da se suprotni principi daju udružiti. Mi ispovedamo preku praktičnu potrebu, da se svi oni u ovoj zemlji koji su protiv orijentalskog shvatanja i načina rada, ma gde bili — u Srbiji, u Hrvatskoj, u Bosni, u Vojvodini, u Crnoj Gori — udružuju, i da udruženi iz sve snage potiskuju zajedničkog protivnika. Najvažniji i najhitniji zadatak u tom pravcu čini nam se na trgovačkom i finansijskom polju, jer tu dolazimo neposredno i svakodnevno u dodir i vezu sa Zapadnom Evropom i Amerikom, koji ne trpe orijentalstvo u poslu, i koji će nas odbaciti ili pregaziti ako im i u mirno doba pošljemo ministre da se cenkaju kao bakali kad ugovaraju državne zajmove. Od uprave bančine tražimo dakle da nas vodi tim putem, a ne da ona sama prva popušta i posrće.

Uprava, koja je dala vrlo mnogo i opravdana razloga da budemo nezadovoljni njome i njenim radom u doba izgnanstva i teških dana preživljenih u ratu, pokazala je pri popunjavanju upražnjenih mesta prilikom vanrednog zbora neobičnu slabost, i — što je gore — tesnogrudost i oskudicu razumevanja velikog problema našeg narodnog ujedinjavanja na delu, tako da je teško verovati, da će ta uprava moći izvesti

kako treba teški i delikatni posao rekonstrukcije i proširenja izvora naših narodnih finansija. Ja stoga predlažem, gospodo, da se ovoj upravi uskrati poverenje za dalji rad, i da se prvom redovnom zboru akcijonara nove Emisijone Narodne Banke, kad pristupe izboru, ne predlože za izbor članovi dosadašnje uprave.

Milan Ćurčin.

Književni pregled.

Stendhal.

Početkom meseca jula ove godine otkriven je u Luksemburškom Parku Stendalov spomenik. Glavnu je besedu držao jedan akademičar: Paul Bourget. Da li to znači da se Stendal, koji je više od pola veka bio jedna književna moda, uzdigao postepeno u red velikih klasika francuske književnosti?

Kod svojih savremenika, naročito u doba Restoracije, on je važio kao kosmopolit i kao diletant. U jedno vreme kad je obrazovana publika putovala mnogo manje nego danas, Stendal je obišao dobar deo Evrope. On je proučavao karaktere stranih naroda, i usled toga bolje poznao i karakter svoga vlastitog naroda. Bio se oslobodio mnogih narodnih predrasuda, i izgledao svojim savremenicima neobičan i odrodjen. U jedno vreme kad se obrazovana publika interesovala mnogo više za književnost nego za ostale umetnosti, on je bio ljubitelj muzike i slikarstva, skulpture i arhitekture. To poznavanje drugih umetnosti otvorilo mu je nove vidike u književnosti; za razliku od tadašnjih kritičara retoričara on je bio kritičar estet. Za svoje savremenike on nije bio ništa drugo nego poznavalac raznih naroda i raznih umetnosti, pun svakovrsnih opažanja i utisaka, — u osnovi, jedan intelektualni probisvet, više drzak i paradoksalan, nego dubok i originalan. Pored drugih stvari, Stendal je pisao i romane, ali na njih se nije obraćalo mnogo pažnje. Od njegova dva velika romana, „le Rouge et le Noir“ nije učinio nikakav utisak. Što se tiče „Chartreuse de Parme“, Balzak je jedini video odmah da je to dobra stvar, — i u jednom oduševljenom članku pozdravio taj roman kao „veliki roman ideja“.

* * *

Šesetih godina prošloga veka, jedna grupa mladih književnika počela je ponovo govoriti o Stendalu, koji je već u pola bio zaboravljen. Ipolit Ten, koji je učinio mnogo za Balzakovu reputaciju, učinio je ne manje za Stendalovu. U studiji koju mu je posvetio, on je ostavio na stranu Stendala kosmopolita i diletanta, pa obratio pažnju na Stendala psihologa. Po njegovu mišljenju, medju francuskim književnicima XIX veka niko nije bolje razumevao čoveka i život ljudske duše od Stendala, — i iz njegova dva velika romana može se izvući čitava „teorija strasti“. Tenovo mišljenje ostalo je. Svojim savremenicima, Stendal je bio zanimljiv kao turist, čičerone i meloman, — potomstvu je zanimljiv poglavito kao pripovedač psiholog. Danas, kada je reč o francuskom romanu XIX veka, dva imena dolaze pre sviju drugih: to su Balzak i Sten-

dal; u njihovim delima francuski roman XIX veka dostigao je najvišu tačku. Balzak je, bez sumnje, imao jaču tvoračku snagu; izuzimajući Šekspira, nijedan drugi pisac nije stvorio tako veliki broj „živih ljudi" kao on. Ali Stendal je imao veću moć psihološke analize. Njegovi romani, namerno pisani „stilom gradjanskog zakonika", nemaju nikakve lepote oblika. Opisi spoljašnjeg sveta, tako važan sastojak realističkog romana, svedeni su kod Stendala na najmanju meru. On usredsredjuje pažnju na tri četiri ličnosti, koje sve od reda predstavljaju retka, složena, zagonetna bića. Te teške psihološke slučaje uzima on na promatranje, i sa tačnošću jednog aparata za merenje beleži sve, čak i najtajnije, trzaje i potrese njihove duše. Iz jedne mase sitnih notacija postepeno nam izlazi pred oči cela ličnost; ona ne živi onako kao Balzakove ličnosti, ali mi je bolje razumemo u njenom unutrašnjem jedinstvu nego ove poslednje. Stendalovi romani čine utisak romana u kojima se sve dešava „unutra"; tu je čak i jedna velika istorijska bitka opisana ne kakva je bila u stvari, nego kakva je mogla izgledati jednom mladom regrutu, — i taj čisto „subjektivan" opis, ne samo nije rdjav, nego spada u najbolje opise bitaka svetske književnosti. Stendalovi su romani osnovani na sitno tačnim opažanjima, a izgledaju apstraktni; u njima ključaju velike strasti kao kod Šekspira i Balzaka, a ton je izlaganja hladno rezonerski kao kod francuskih klasika XVII veka: to je jedna sasvim neobična mešavina života i logike.

•

Od prilike osamdesetih godina prošlog veka javila se čitava grupa Stendalovih poklonika, koja je postavila sebi za zadatak da neguje njegovu posmrtnu slavu, i koja se uživila u njegova dela onako kao što su se članovi raznih Šekspirovih ili Geteovih klubova uživeli u dela Šekspirova ili Geteova. Ti ljudi nalaze da je Stendal nešto mnogo više nego pripovedač psiholog. Što njih kod Stendala poglavito privlači, to je njegov „Stendalizam", — t. j. njegova filozofija života. On je imao svoje ideje o tome kako život treba shvaćati i kako ga treba živeti. I te ideje postale su za Stendalovce jedno „vjeruju".

Stendalizam se svodi na dve tačke: 1. ne dati se obmanjivati, i 2. voditi život kao lov na sreću.

Ne dati se obmanjivati, znači, na prvom mestu, ne dati se obmanjivati od sebe samoga. Čovek treba da promatra šta u njemu biva, da se ne da zaslepiti vlastitim strastima, nego da ih prati u njihovu nužnom i logičkom razvitku, kao što lekar prati tok bolesti. Kako treba proučavati strasti, Stendal je pokazao u svojoj raspravi o „Ljubavi", gde se nalazi njegova čuvena teorija kristalizacije. Po toj teoriji, žena koju volimo, ne dopada nam se zbog svojih stvarnih svojstava, nego zbog svojstava koja smo uobrazili da ona ima. Ona nam se ne dopada zato što je lepa, nego nam izgleda lepa zato što nam se dopada. Istina, ona mora biti takva da u početku dobijemo prijatan utisak od nje, ali odmah za tim nastaje kod nas jedna „operacija duha" kojoj sve služi za povod da kod žene iznalazi „nova savršenstva". U tom trenutku žena postaje lepa takva kakva je; čak se u ženi fizički nedostatci dopadaju čoveku. To je stanje potpunog blaženstva kada ne vidimo stvarnost onakvu kakva je, nego onakvu kakvu bismo želeli da je. Ali, čovek treba da zna da je to blaženstvo

jedna samoobmana, i Stendal je tu da mu objasni, kako se ona postepeno stvara, kako počinje s jednim malo jačim prijatnim utiskom, a završava jednim sasvim bolesnim stanjem u kome čovek vidi jednu ženu onako kako je niko drugi ne vidi, i dolazi u takvu osećajnu zavisnost od nje da bez nje nije više u stanju osećati „slast života".

•

Šta znači „lov na sreću"? Znači težiti za gospodarstvom ljudi i žena. Ljubav i ambicija jesu dva glavna izvora zadovoljstva.

I ljubav i ambiciju Stendal je shvatio na jedan svoj, stendalovski način. U ljubavi on nije bio don Žuan. On je analizirao don Žuanstvo, i našao u njegovoj osnovi sujetu, i to sujetu koja ne može doći do zadovoljenja bez mnogo aktivnosti i oštroumlja. Don Žuanu je više stalo do uspeha nego do žene; ljubav mu daje uživanja slična uživanjima lova, i on je često vodi s isto onoliko pribrane pažnje i hladnog računa kao što se vodi politička intriga. Stendal pretpostavlja ljubav Verterovu, a to nije ništa drugo nego naivna i sentimentalna ljubav mladih ljudi i pesnika. Ta je ljubav čist osećaj, koji nam kroz lepotu jedne žene otkriva lepotu sveta, i čini nam od jednom život novim i interesantnim. To je jedno stanje u kome čovek zaboravlja na sebe, a opet je potpuno srećan i zadovoljan, kao kad sluša dobru muziku, i kada mu izgleda da se sav pretvorio u jedno slatko treptanje.

Ambiciju Stendal shvata više ili manje isto tako kao i ljubav. Kao zadovoljstvo sujete, ambicija nije bog zna šta, ali kao ushićenje celoga bića za jedan veliki, gotovo nedostižan cilj, to je izvanredna stvar. Velike vlastoljupce, naročito Napoleona, u čijoj je vojsci služio, i koji je ostavio na njega neizgladiv utisak, Stendal je zamišljao kao velike pesnike. Ti su ljudi živeli u mašti; zatvarali oči pred teškoćama i opasnostima, bili gotovi da „skaču u nepoznato", i da sebe same stave na kocku radi jednog više ili manje himeričnog cilja, od koga upravo niko nije mogao imati koristi, — niti oni niti ko drugi. Kao veliki ljubavnici, tako i veliki vlastoljupci crpu snagu iz jedne jake emocije: sva je razlika u vrsti emocije: kod ljubavnika, ta je emocija nežna, a kod vlastoljubaca herojska.

Ali, na kraju krajeva, sve se svodi na to: imati jake emocije. Sreća je, uživeti se sav u jedno osećanje u kome će se rastopiti egoizam i naša sujeta. To usredsredjivanje osećajnih snaga tako podiže tonalitet života da nas prolazi sav mali strah i briga, pa gledamo na sebe same iz jedne više sfere, potpuno ravnodušni šta će s nama biti, voljni da ushićenja naše ljubavi i naše ambicije platimo čak i tragičnim krajem.

•

Ostaje nejasno na koji način Stendal dovodi u vezu psihološku analizu i lov na sreću Psihološka analiza čini nas nepoverljivim prema vlastitim strastima, i pretvara nas u njihova hladnog promatrača. Lov na sreću dovodi nas do usredsredjivanja celoga bića u jednu veliku strast. U Stendalizmu ima nečega protivurečnoga. Za svoj račun, Stendal je iz te protivurečnosti izišao na ovaj način. On je živeo nezainteresovanim osećajnim životom kao kakav mlad djak, ali je, zahvaljujući svojoj psiho-

loškoj analizi, bio toga života sasvim svestan, — i budući svestan, mogao uživati u njemu kao kakav epikurejac. To je bila jedna nova vrsta epikurejstva, — epikurejstvo sentimentalno, u kome se čovek, silom inteligencije, izdiže iznad vlastitih strasti da bi mogao iz ovih crpsti mirnije i finije naslade.

Slobodan Jovanović.

Stil Slobodana Jovanovića.

(Odlomak iz studija o „Beogradskom stilu".)

Nisam imala dovoljno veštine da iz dosada uradjenih tabaka svojih o beogradskom stilu odvojim samo takve delove koji bi činili sredjenu celinu. Rešila sam se bila da ću opservacije svoje izvesti gledajući poglavito u stil g. Slobodana Jovanovića, i da ću tako osigurati zaokrugljenost i preglednost. Znam da nisam uspela, ali ne samo zbog neveštine svoje u sažimanju i vezivanju delova, nego i zbog složenosti, koju predmet pokazuje u celini, i zbog rafiniranih delikatnosti, koje predmet nosi u pojedinostima svojim.

Sednem, naprimer, da pročitam ovu ili onu stvar g. Jovanovića, spremim beležnicu, uzmem pisaljku u ruke, i trgnem se onda kad sam se našla s one strane dočitanog rada. Slično onom vitezu u nemačkoj baladi koji je prejahao Bodensko jezero ne znajući šta je učinio. A trgnem se uvek i malo zadihana i vrela, kao da me je neko vijao.

Kakva je to čudna knjiga i kakvo je to čudno čitanje. Listovi se ne prevrću, zavesa se nikada ne spušta; zabeležiti što, pronaći, razglobiti, smešno je o tom i govoriti. Čovek se čisto naljuti. Pa šta to znači! Taj Slobodan Jovanović ne da misliti, kao da je lirski pesnik! Baci tu knjigu, uzmi drugu! Koju? Ne tu. Tu je Firenca, Savonarola, Cesare Borgia, pa atmosfera činkvečenta, pa Michelangelo, — lako je tako! Daj ovamo Peru Todorovića. Rezultat isti. Daj Ustavobranitelje. Isto. Daj ovo, daj ono, ništa ne pomaže. Nemožeš se zaustaviti, nemožeš se osvrnuti, baš kao što ni časa jednoga nemožeš prestati da živiš. Niti tu ima uvoda, koji polagano priprema, niti ima neki mostić, niti ima neka kopča, ni osovina, ni sredina, ni pol, nego kao ona Njutnova ćuprija bez klinova, ili celo ili ništa. Od prve rečenice počinje da hukti i bruji cela mašina, cela drama.

Da, drama. Jer ako stil g. Jovanovića treba sa nečim sravniti, onda se on samo sa elementima drame može sravniti. Pisao šta pisao, tudje ili naše, sadašnje ili vajkadašnje, svejedno, sve se to kreće na jednom dlanu i na jednom kanapu, i sve se svršava okretno, bujno i plaho, jer, šta je za dramu ma koji proces, ma koja katastrofa, šta je drugo do varnica jedna koja plane i poleti, zaluta u ponor, i ugasi se.

A dramu evo slušajte. Prva scena. S jedne strane Barthou, predsednik francuske republike, a s druge Mirabeau. Mirabeau je doduše pre sto i toliko godina umro, a Barthou je napisao biografiju toga mrtvaca, ali to ništa ne menja stvar. Figure su izbačene, susret je stvoren, drame mora biti. I, što je interesantno, mrtvac će biti jači od živoga, jer živi nije ništa drugo do jedan „trudoljubivi književni diletant".

— Vaša knjiga, gospodine predsedniče, — ceri se daroviti, raskalašni Mirabeau — vaša knjiga je ispala jedno „od onih korektnih dela, kod kojih nema šta da se kudi, ali nema šta ni da se hvali. Vi ste načinili jedan izvod, pregledan, ali površan, iz velike književnosti o meni. U svojoj oceni pokazali ste ne toliko pronicljivosti koliko takta: Govorite o mojim velikim osobinama bez preterivanja, a pred manama mojim ne zatvarate oči, ali se na njima ne zadržavate. O političkom geniju mome, vi, političar od zanata, niste rekli ništa novo. Lišeni umetničke osetljivosti, vi dajete jedan portret, brižljiv a ipak bezbojan, jedan od najbledjih mojih portreta koji postoje. Cela je knjiga pisana jasno i tačno, ali bez stila, gospodine predsedniče. Vi izgledate jedan od onih razumnih ljudi, bez originalnosti, koji nemaju snage da se odlikuju, ali imaju veštine da se ne kompromituju. A ja, gospodine predsedniče, kad biste vi samo i slutiti mogli koliko sam ja, naprotiv, imao i snage i veštine da se kompromitujem na sve strane, i da opet narastem veći od vašeg stila.

Druga scena. Vrtlog neki nevidljivi buči, a drski Mirabeau pravi nad njim škandale. Svadja se s ocem, pokreće brakorazvodnu parnicu, otima tudju ženu, zadužuje se, dolazi pod tutorstvo, dospeva i u aps. Kasnije, zapleće se u najamničke intrige, vrši polušpijunske misije u inostranstvu. Sve ukupno, gnusan život plačenog pisca i tajnog agenta. Vama je gadno, osećate miris i vlagu trule močari. Mrka trava, i pod njom debelo blato... Odjedared, tresak, pisak, tutanj, oganj se zapalio oko trule livade.

Treća scena: Francuska revolucija. Velika francuska revolucija, sa velikim svojim idejama, bukti kao požar, sjaje kao sunce.

Tada, četvrta scena, iz budžaka nekog se izvlači čovek pun pega i mrlja, uzvereno gleda u plamen, pipa se po očima i po džepu, zatim po srcu i čelu, s krikom jednim uleće u ždrelo vatre i kaosa, i, odjedared, na ledjima živih ljudi pojavljuje se veliki besednik i tribun, pojavljuje se Mirabeau furioso.

Šum, klicanje, harangiranje, triumfi, apostrofe, slave. Poslaniku kralja svoga pokazuje vrata nekadašnji čovek od pega i mrlja. „Idite i recite onome koji vas je poslao, i t. d." Vrhunac, paroksizam.

Ali, peta scena, velika parlamentarna diskusija, a pusti Mirabeau je hladan, logičan, suptilan, uvidjavan. I zatim, šesta scena, kabinet usamljen, polutaman, a Mirabeau, čist i slobodan od svih svojih demona, kao pričešćen narodnim mukama i krvlju, sabira rezultate revolucije, meri, sudi, bira, i tešku brine brigu.

I t. d. i t. d., nemam vremena da sve poredjam. Nagoveštavam samo, da se sad redjaju scene: gde Mirabeau pokušava spasti kraljevsku vlast, gde se pojavljuje Luj XVI, čije bele, u čipke ogrezle ruke ispuštaju vlast, a čija slabačka pamet ne shvaća, ni „šta je to borba s revolucijom, ni šta je to izmirenje s revolucijom"; i onda, motiv koji uskorava katastrofu, jer Mirabeau, koji vlada narodom, ne može da zadobije nijednu važnu ličnost; oholi Mirabeau opet pada, naglo; nudi se kome pre stigne; tu se već oseća i tragedija nesrećnog, usamljenog, izgubljenog čoveka; padanje ide munjevito; Mirabeau se prodaje; kome bilo prodaje šta bilo od sebe i iz sebe;

lažov, lopov; najzad i vrsta izdajnika prema otadžbini, jer prima, u isti mah, novac i od Španije i od Engleske, da, u isti mah, i podstakne Francusku na rat, i od tog istog rata je zadrži; na kraju, pred smrt, piše podao ratni plan za kralja a protiv skupštine, u kome pokazuje svu strašnu nemoralnost svoje prirode. Zavesa pada, kao u kakvoj strahovitoj socijalnoj ili političkoj drami, nad čovekom koji je, još živ, i samu smrt svoju osramotio.

Tako, eto, izgleda, i to otprilike, dispozicija jednog kratkog prikaza na jednu više manje beznačajnu knjigu iz političke istorije.

Šta goni jednog monografičara, istoričara i kritičara, da tako piše? Šta drugo do umetnički instinkt. Umetnički instinkt jedino može čoveku šapnuti, da je najbolja istorija jednog naroda, da je najbolja monografija jedne epohe, ne u nauci, nego u literaturi. Samo se oni dogadjaji pamte koji su scene.

Sa takvim umetničkim nervom, S. Jovanović, koji je po suštini svojih dela istoričar, kritičar, monografist i esejist, po umetničkoj osnovici svojih dela je čist i odredjen dramatičar. On gleda, sudi, komponuje i piše dramski naprasno i direktno. Kao iz puške, a ne kao iz pera, izleću njegove rasprave. Sve specije i klase političkih i pravnih ideja kod njega su dramatisane. On piše istoriju nekog političara, a kuje dramu čoveka. Piše inventar političkih intriga, a kuje tragediju narodnog života. On ismeje i prebriše momenat sile, uhvati u laži momenat vremena, a u kamen vam ureže moralni ili estetski refleks tih momenata. Kao raspravljač i naučnik on poriče, ništi, sahranjuje, a kao dramatičar, u isti mah, drži u životu i toplotom zadahnjuje ma koji tip iz opšte evolucije u svojoj oblasti. Knez Miloševi šeretluci, njegove često krupne pege na savesti čoveka, i odgovornost vladara obelodanjuju se, žigošu i osudjuju. Miloš kao političar i knez trpi redukciju, ali taj šeret-knez i taj ćivta-talent, kao dramatski vodjena ličnost, upotpunjuje se, lansira se, oživljuje se, i postaje nam, kao ma koja dobra dramska figura, večit saputnik.

Da pokušam još sa jedne strane istači dramski element u umetničkoj konstrukciji g. Jovanovićeva stila. Zapitajte, molim vas, nekog političara ili profesora pravnih nauka onako iznebuha n. pr.: šta je to Akermanska Konvencija? ili: kako se desilo da se Italija na berlinskom kongresu našla odjedared sasvim bez saveznika, ili: kako je postao i učvrstio se toliko ne prirodni trojni savez? Bože moj! Kakva mreža od dogadjaja, intriga, slučajeva, mrtvih i živih planova, brojeva, akata i poseta. A g. Jovanović nam kaže stvar u četiri pet rečenica. Kako? Tako. Vidi i on, zna i on sva raskršća i sve ćor-sokake krupnog i sitnog diplomatisanja. Ali, dramatskim svojim čulom oseti on onih nekoliko jednostavnih poteza ili potresa koji su večita igra i večito proigravanje života. I kad nam to otkrije, specijalan zaplet je sveden na opštu i poznatu temu. Dakle kao umetnik, g. Jovanović instinktivno brzo i sigurno nalazi i kupi samo ideje-pokretače i momente-pokretače, i onda nam je za čas jedno polje gledanja kontrahirano u jednu tačku gledanja.

Ovome suštinskom argumentu imao bi se dodati i jedan spoljašnji stilski argumenat. G. Jovanović, opet silom dramskog talenta u sebi,

veštak je da čisto konkretnim pojmovima baci u svet potpuno apstraktan proces. Kad nešto ima da objasni, laiku na pitanje da odgovori, onda je naročito konkretan. Znajući vrlo dobro, da su apstraktni pojmovi skoro uvek samo nagoveštavanja nekog zapletenog mislenog akta; znajući da sa apstraktnim pojmom uvek ide opasnost nerazumevanja, ili pogrešnog, ili raznog razumevanja; znajući, najzad, da kolikogod jezik, s jedne strane, omogućava naše složeno mišljenje, on, s druge strane, kao jako ograničen izraz naših umnih kapaciteta, izaziva zabune i dvosmislenosti, — znajući sve to, g. Jovanović nam Akermansku Konvenciju pokaže šahovskim figurama, a ne kauzalno-reciprocitetnim formulama.

Zapitajmo se sada, da li taj jaki umetnički kvalitet, koji je sa jednoga gledišta i suviše dobro došao, da li on, sa drugoga gledišta, nije možda manje na svom mestu, kad se uzme da g. Jovanović piše ipak naučnu prozu. To pitanje ćemo posmotriti, prvo s obzirom na shvatanje, pa onda s obzirom na prikazivanje u g. Jovanovićevim obradama.

Francuski naučnik, matematičar Poincaré, napisao je u uvodu jedne svoje knjige: „Veli se, duša se mora osloboditi predrasuda i strasti, pa da se dodje do moralnih istina; a ja pitam, zar to isto ne vredi i za naučne istine?" U toj rečenici leži velika svetlost. Pre svega, jedan matematičar podvodi pod isti princip i moralne i naučne istine; zatim podvodi pod isto biće dušu i razum. Ne vezuje predrasude za um, a strasti za dušu, nego veli da se duša ima oprostiti i jednog i drugog. Ko poznaje, ne kažem baš dela, ali bar nekoliko raznih uvoda Poincaré-ovih, taj zna što hoću da konstatujem. To da je taj matematičar ujedno i umetnik, da ne misli matematiku samo iz matematičkog mentaliteta, da je to čovek u kome veliki Pan kreće ideje i reči.

Poincaré-a sam spomenula slučajno. Mogla sam od Platona pa do Macaulay-a i Eemersona i Guyot-a i Bergsona, spomenuti još i druge naučnike-umetnike. A navešću, pre nego što iz tih navoda izvedem tezu, jedan sasvim neznatan, ali dosta zanimljiv slučaj. Baš ovih dana mi dodjoše do ruku dva stara španjolska monografičara, koji su razradjivali epohu pred sedmogodišnji rat, i koji govore o ministrima austrijskog cara Leopolda. Jedan, akuratno, počinje sa čitavim arsenalom tajnih sastanaka, datuma, kurira, nota, podmetanja, nadmetanja, i kinji Leopoldove ministre na način jedan da bi i sam Veliki Inkvizitor imao od njega šta da nauči. Drugi, Lerida, poslanik španjolski u Beču i poznati pisac onoga doba, počinje ovako: „Ministri me Leopoldovi potsećaju na rogove koza u mome rodnom kraju; a ti su rogovi mali, tvrdi, i jako uvrnuti". I na tom je osmehu od fraze napisao onda i lepu a verovatno i pravedniju ocenu od one prve.

Teza bi pak bila to, da pravi umetnik pomaže pravom naučniku. Niko se, pri ispitivanju i sudjenju ne može bolje odeliti od strasti i predrasude nego čovek koji je harmoničan kompleks naučnika i umetnika. Naučnik shvata i crpe sadržinu bez predrasuda, jer je njemu na tom poslu najpre u moći da ostane miran i pribran. A umetnik prikazuje bez predrasuda, jer je njemu opet na tom poslu najpre u moći da bude uzvišen.

Takvi duhovi, naravno, nisu odviše mnogobrojni. Ali ma koliko retki oni bili, g. Jovanović je izvesno jedan od njih. Kako bi izgledala studija o Svetozaru Markoviću da g. Jovanović nije umetnik. A kako izgleda ovako? Zadržana je bujica života, i izvadjeni su, na jednu stranu blato a na drugu zlato. Pa onda? Onda bi g. Jovanović sa zlatnom predrasudom završio tako što bi sakrio blato, a istakao zlato. A g. Jovanović sa blatnom predrasudom bi sakrio zlato, a istakao blato. A g. Jovanović bez predrasuda, u onim svojim klasičnim rezimeima na kraju odeljka i na kraju rada, smeša opet i blato i zlato, krene ponovo bujicu života, blatno-zlatnu, kakva jeste, kakva je uvek bila, kakva će uvek biti. G. Jovanović-umetnik ponovo sastavlja isecirana čoveka: idi, živi takav kakav si, svi smo taki, život je takav; ma kome se smejali, sebi se smejemo, ma koga kudili, sebe kudimo.

Eto takvi su ti umetnici-naučnici koji stvari vide na metafizičkom njihovu izvoru, koji ideje osećaju tople i originalne. To su ti ljudi koji razum i dušu nijednog trena ne dele, jer znaju da tamo, na dnu svaralačkih snaga života i prirode, da je tamo sve srodno i blisko, i da se tek posle, u konkretnomm svom razviću i proturanju, stvari razmiču i otudjuju.

Umećem na ovom mestu jedan pasus iz „Machiavelli"-ja:

> „Savonarola je bio prava apostolska priroda, jedna od onih retkih ličnosti koje su u stanju da se cele — ne samo umom već svom dušom — užive u jedan moralni ideal i da stalno trepte velikom nadčovečanskom emocijom".

Skrećem pažnju na rečenicu koja je rodjena sestra onoj Poincaré-ovoj. Umom i dušom se uživeti u moralni ideal; nadčovečanskom emocijom da trepte i um i duša.

> „Savonarolinu moralnu veličinu, njegovu veliku i tragičnu duševnost, osetio je više ili manje svaki ko je s njime došao u dodir. Ne samo da je masa išla za njim kao začarana, nego najinteresantniji ljudi medju njegovim savremenicima podlegali su njegovoj tajanstvenoj moći. Umetnici Fra Bartolomeo, della Robia, Lorenzo di Credi, Sandro Boticceli, sâm Michel-Angelo, bili su pod njegovim uticajem. Neki su od njih postali sasvim drugi ljudi pošto su njega poznali, — i nikada se neće moći znati, koliko je u svoje freske u Sikstinskoj kapeli Michel-Angelo uneo Savonaroline duše. Ali ne samo ove upečatljive umetničke duše, nego i ljudi koji inače izgledaju najdalji od Savonarole i njegova hrišćanskog misticizma, ljudi paganske kulture, učeni humanisti, kao Marsilio Ficcino i Pico dela Mirandola, nisu mogli a da se ne dive Savonaroli. Pico je rekao da je sav drhtao, i da mu se kosa dizala na glavi, kad je slušao fratra... Najzad političari, kao Karlo VII i Lorenzo Medici, osećali su se nelagodno pred Savonarolom; oni su razumeli da u tom čoveku ima nešto neobično i veliko što izmiče njihovoj političkoj moći; da se u njemu krije jedna nevidljiva snaga, jedan demon, protivu koga se oni ne mogu boriti svojom vojskom ni svojom diplomacijom.
>
> Vrlo je karakteristično za Makiavelija da na njega Savonarola nije imao naročitog uticaja. Makiaveli je bio suviše pametan da ne uvidi da je to jedan redak i veliki čovek. Ali ono što je u njemu bilo

najveće, njegovu moralnu veličinu, on nije osećao... U „Vladaocu" on objašnjuje da je Savonarola propao stoga što je bio „nenaoružan prorok". Uspevaju samo oni reformatori koji su u stanju da svoje reforme nametnu silom, reformatori kao Mojsije, Kir, Tezej, i Romul, koji šire nove ideje, idući na čelu jedne vojske, kao „proroci naoružani". Savonarola je išao napred goloruk: dejstvovao samo rečju; hteo da se održi onom verom koju je ljudima ulivao. I zato, čim je jednog dana ta vera stala slabiti, on se srušio kao idol s nogama od ilovače.

Ove refleksije, same po sebi, nisu netačne, ali je uopšte pogrešno to gledište na koje se Makiaveli stavlja kad govori o Savonaroli. On ga ne ceni kao apostola već kao političara. A posmatrati Savonarolu s čisto političkoga gledišta, znači biti slep za ono što je glavno kod njega, za njegovu moralnu misiju. U političkom smislu

Savonarola je odista propao, jer je na kraju krajeva dočekao da ga spale u toj Republici kojoj je on dao ustav.

Moralna kriza koju je Savonarolina pojava izazvala u Florenciji, nije se Makiavelija ni dotakla. Njegova duša nije bila obogaćena nikakvim novim osećajem; u njoj nije zabrujalo ništa neobično. Jedino njegov um bio je obogaćen jednim političkim iskustvom više. Iz tragedije Savonaroline Makiaveli je izveo tu pouku, da se čisto moralnim uticajem ne može stvoriti ništa trajno, i da ovim svetom vlada mač a ne vera. I zacelo, takav komentar još nikada niko nije napisao na život jednog apostola i mučenika..."

U tom, iako jako skraćeno navedenom odlomku, ja nalazim snažnu ilustraciju onoga što sam maločas rekla o metafizičkim vezama, pr ko logičnih veza, kod ljudi koji su umetnici-naučnici. U tom odlomku je esejist sabrao nekoliko sadržina Savonaroline tragedije, a umetnik ih je prikazao na način koji potresa, koji čini da se tekst sve tišim glasom čita, koji izaziva one čudne pauze kad čovek, ne dišući, živi samo dušom.

Ali ta lokalna umetnost ovde, to je samo jedna enuncijacija još dublje i ozbiljnije umetnosti, koja leži u svakom atomu teksta, koju ja lično osećam u senci svakoga sloga. Nije tu samo tragedija Savonarolina, tu je i tragedija Makiavelijeva, tu je i tragičnost one ideje da se u konkretnom životu sve cepa i deli i suzbija, da duša ne poznaje razum, da su najveći savremenici jedni drugima tudji, da čovek ne razume čoveka. Tu eto, nad tim procepom trepti veliki umetnički uzdah: ko će otudjeno vratiti izvoru, kako će se Savonarolin mučenički i Makiavelijev pepeo pomiriti? I otud, završna rečenica g. Jovanovića daleko je od one koju bi stavio čovek-neumetnik, čovek predrasuda. Niti je ta rečenica svečani rekviem spaljenome, niti je strašna kletva okorelome, nego je, kao paperje lak, ako hoćete beznačajan, ako hoćete sveznačajan uzdah: „I zaista, takav komentar još nikad niko nije napisao na život jednog apostola i mučenika".

Da vidimo sada da li možda, u stilu prikazivanja, umetnik nije na štetu raspravljača i kritičara.

Uverena sam da svako od nas ima manje više stalnu predstavu o kompleksnom stilu g. Jovanovića. Ali ne znam koliko su pojedinci ulazili u specijalna razmatranja, i koliko je njih opazilo jednu frapantno karak-

terističnu pojavu, t. j. da g. Jovanović, pored sve živosti i dramatičnosti saopštavanja, u nekim oblastima svoga prikazivačkog stila pokazuje čudnu strogost, suvoću i škrtost. Ističe jednu vrstu siromaštva, i to je ističe svesno i po unutrašnjoj potrebi. Jednom rečju, tamo, gde biste to najmanje očekivali, naučnik potiskuje umetnika. Jaki onaj umetnički elan staje, savija se čvrstom nekom voljom na troje na četvero, i nestaje negde unutri.

Pod ovom opštom napomenom kriju se neka moja zapažanja na shemu analiziranja i sintetiziranja, na jezik, i na nekoliko pomoćnih faktora pri formalnom i sadržajnom vezivanju rečenica u g. Jovanovićevu stilu prikazivanja.

Neka mi bude dozvoljeno navesti red kratkih stavova, sve iz poznatog prikaza biografije Mirabovljeve od Bartua. „Mirabo niti je bio u stanju da očuva vlast koju je imao, tim manje da pridobije vlast koju nije imao". „Kralj se nije mogao rešiti na borbu sa revolucijom, a nije se mogao odlučiti ni na izmirenje s njom". „Mirabo je vršio magnetski uticaj na gomilu, a nije umeo zadobiti prosto poverenje jednog važnijeg čoveka". „U Mirabou je bilo pomešano dobro i zlo." „On je imao najviše političke osobine i najniže." „Bartu nema snage da se odlikuje, ali ima veštine da se ne kompromituje."

Antiteza, zato što je čista i precizna, upada, naravno, odmah u oči. Ali ja nalazim da formu sheme treba i iznutra razgledati. Izmedju dve markantne, dve goreće, dve krajnje i suprotne tačke, razapinje g. Jovanović situaciju ili karakter i talenat svoga objekta, i postizava time to, da sve sadržine, koje leže izmedju tih jako osvetljenih žiža, iskaču pred nas odmah, i vrlo plastično i jasno.

Produžujem sa navodjenjima iz „M i l o š a O b r e n o v i ć a". „Ili će Srbijom upravljati jedan knez koji dolazi na presto po pravu nasledstva, ili će njome upravljati jedan knez koga Evropa po volji postavlja i zbacuje — prema tome, ili se moglo nadati da Srbija bude polusamostalna država, ili se bilo u opasnosti da ostane turska gubernija". „Trgovački agenti Miloševi bili su tako s jedne strane turski liferanti, s druge strane ruski špijuni — na taj način je Miloš dovodio u sklad svoje dužnosti prema Rusiji, svom protektoru, sa svojim dužnostima prema Turskoj, svom sizerenu".

Navodim iz „K r i s p i j a". „Tudje težnje i interese stavljao je Bizmark u službu svoje politike". „Ali ako Bizmark nije tražio da ima više no što je imao, on se plašio da ne izgubi što je imao".

Navodim iz „M a k i a v e l i j a". „Vladalac se uzdiže nad svojom pokvarenošću kao neko olimpijsko biće koje po sebi nije ni dobro ni rdjavo, ali koje, kako kad treba, može da bude dobro i rdjavo". „Najbolje bi bilo da se podanici vladaoca i boje i da ga vole. Ali kad oboje nije mogućno, bolje je da ga se boje. Bolje je da se vladalac osloni na jednu silu, kojom po volji raspolaže, nego na jednu blagodarnost, koja zavisi od tudje volje".

Itd. Itd. Ovakih je primera sila. To su stubovi g. Jovanovićeva stila. To su propileje njegova stila, kad se uzme kako je svako od tih mesta i teško po sadržini i lako po eleganciji. Ali, pored svega toga, taj je sklop stereotipan, da bi bez znalačkog i umetničkog variabiliteta koji pokriva shemu postao vrsta manira.

Otkuda u jednoj najživljoj drami stereotipnost? A da pitanje postane što teže, dodaću još neka svoja, a sigurno i vaša opažanja.

Svako prikazivanje i saopštavanje g. Jovanovića leži samo u pojmovima, u relacijama, u faktima, iza kojih se još kriju čitavi redovi mislenih procesa. Svaki odeljak je jedna do vrhunca izradjena misao, tako da je zaključak ponekad logična drastika, i ubode vas kao nož. Zatim, jezik g. Jovanovića je stegnut, puritanski. Rečnik mu je mnogo manji od rečnika g. B. Popovića ili pokojnog Skerlića. Figure izbegava. Superlative ne trpi. Taj je jezik upravo čudo od neke prkosne, sabijene, kao onaj duh iz Hiljadu i Jedne Noći u bocu začepljene snage. Rečenice su što kraće; u tu kratku rečenicu sme samo što je misleni elemenat i dopuna pojma; u trajanju jedne rečenice scena se ne menja, i pored svega toga se onda još i sintaktička priroda naše rečenice preobražava u smislu sažimanja i stezanja. Prema engleskom načinu izbegavanja glagola j e s a m, i prema engleskoj konstrukciji sa w h i l e, g. Jovanović ima počešće ovakove rečenice: „Religija je učinila političke dužnosti dubljim, jer ih vezivala za jedan viši, nadzemaljski svet". „Na taj način dolazi se do opštih zakona, koji, baš stoga što opšti, jesu u isto vreme i apstraktni". „Stari Rim je napredovao dokle republika a nazadovao odkako monarhija". Stil g. Jovanovića, zatim, pokazuje još jednu, i naročito špartansku surovost prema sebi samom. Ma da je jedna od najasnijih osećajnih dispozicija u umetničkom duhu g. Jovanovića dispanzija satiričnosti i humorističnosti, baš sa toga lova će se istraživač vratiti skoro potpuno prazne torbe. Ja sam jedva napabirčila nekoliko oksimorona (kola bez točkova, vojska bez oružja). Inače, nigde nema komike i satire u prikazivanju. One su direktne i strogo kontrolisane, uvek samo duboko unutri, u tome što g. Jovanović sadržine svoga negativnog junaka, stepen po stepen, odmiče od ideala.

Jednom rečju, kristalno čisti, laki, jednostavni i svakom pristupačni stil g. Jovanovića ističe odjedared apartnosti i zagonetnosti. A kada bismo se zapitali u čemu je ta zagonetka?

Ja sam se usudila rešiti tu zagonetku ovako: G. Jovanović piše beogradskim unutrašnjim stilom koji premaša engleski unutrašnji stil jednog Emersona na pr. A pošto je g. Jovanović nije našao u sebi i jedan adekvatan spoljašni stil, on je iz čudesnog talenta svog izbacio jednu zanimljivu specijalnost svoju u našu, specijalnost, da virtuozni stil njegov nema spoljašnosti, nema površine.

A šta je onda ona divna tečnost, ona glatka salivenost, ona suplesa i elegancija u njegovu stilu.

Ta tečnost, ta salivenost, ta suplesa i elegancija u stilu g. Jovanovića nije ništa drugo do reljef. Tvrdi, sa sadržinama homogeni, koštani, kameni ili gvozdeni reljef, i ništa drugo. Naš reljef. Reljef na padinama našeg Kopaonika i na talasima našeg Vardara.

Isidora Sekulić.

Knjige i listovi.

„Srpski Književni Glasnik“.

Sa svojom starom primernom tačnošću pojavio se 1. septembra, posle šestogodišnjeg prekida, opet naš stari dobri znanac i prijatelj, „Srpski Književni Glasnik“. Sve je u njemu, i na njemu, kao što je nekad bilo: Isti bledo-žuti omot, isti poredak sadržaja; isti onaj topli a tako razboriti i pismeni ton u svemu što dolazi od strane redakcije. Očigledna je simpatična namera urednikâ i vlasnikâ da zadrže i nastave dobre tradicije lista i da, osobito u spoljašnoj opremi, ne odstupaju od onog što se, s godinama dobrog uredjivanja, pokazalo kao najbolje, te postalo prijatno i intimno svakom pravom čitaocu Glasnika. Čak je zadržano u natpisu — i posle svega što se desilo — ono Srpski, iako — ako nam se dobro čini — sitnijim slovima; mi držimo, da ga je trebalo sasvim izostaviti, i da je u toj jedinoj tačci trebalo odstupiti od tradicije, radi stvari. Jer postoji opasnost, da se ono krivo tumači i smatra kao insistiranje na imenu, što je zacelo daleko i od pomisli urednikâ Glasnikovih. Neka nam se ne zameri što, iz ljubavi prema Glasniku, ističemo ovo svoje stanovište i u času kad od sveg srca pozdravljamo vaskrs časopisa koji je više nego iko poslužio Južnoslovenskoj Misli, i u svojih 300 svezaka dao skoro sve što se kao najbolje javilo u našoj književnosti od početka ovoga veka pa do Svetskoga Rata.

Prva sveska nove serije donosi, na prvom mestu, jednu pripovetku gospodje Isidore Sekulić, i, medju ostalim prilozima, članak Bogdana Popovića o Jovanu Skerliću kao književnom kritičaru. Od pesnikâ, javljaju se u ovoj svesci stari poznanici: A. Šantić, Dragutin Domjanić, A. Tresić-Pavičić, a pregled spoljne politike vodi još uvek Inostrani, koji je (pod svojim punim imenom) napisao za ovaj broj i članak o Jadranskom Pitanju. Kroniku o drugoj vladi Dra. M. Vesnića dao je Dr. K. Kumanudi.

Naša je radost potpuna, što ćemo opet imati razloga da nestrpljivo iščekujemo svaki 1. i 16. u mesecu (dan izlaženja Glasnika), a naročito smo zadovoljni što na čelu našeg Glasnika možemo pozdraviti opet gosp. Bogdana Popovića, pokretača i prvog urednika, i njegova glavnog prijatelja i najboljeg saradnika, gosp. Slobodana Jovanovića. Pod njihovom udruženom redakcijom, Književni će Glasnik biti još bolji nego što je bio, ako je to moguće.

Ć.

Scriptura Beneventana.

(Hrvatsko pismo X i XI veka.)

Dr. Viktor Novak izdao je djelo*) koje je, u današnjim nepovoljnim književnim i štamparskim prilikama, po čitavoj svojoj opremi jedna neobična pojava. Ni hartijom, ni tiskom, ni valjanim faksimilima, ne podsjeća ovo izdanje na razorne posljedice rata, pa će vanjski svijet, komu će ono dopasti ruku, jamačno bolje misliti o našoj književnoj proizvodnji nego što ona to zaslužuje. Stoga rado iskazujemo svoje priznanje autoru i svima onima koji su ga u ovome poslu pomogli.

---

*) Scriptura Beneventana, s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Paleografijska studija. Zagreb 1920. (U prilogu je 18 faksimila rukopisa i isprava, izradjenih po C. Angerer i Göschl-u u Beču.) Tisak „Tipografije“, grafičko-nakladnog zavoda u Zagrebu.

I inače valja ovu radnju toplo pozdraviti, jer ona zasijeca u područje pomoćnih povijesnih znanosti, koje je u našoj historiografiji — izuzev Račkoga — dosta mršavo obradjeno. Istaknuti naši historici bavili su se ponajviše političkom poviješću, te su kod toga zlo prolazile ostale historičke discipline.

Ovo je djelo „paleografijska studija", a pisano je strogo stručno i modernim naučnim metodom, no ta okolnost ne bi trebala odvratiti inteligentnog nestručnjaka, koga zanima naša prošlost, da ovu radnju prouči. Pismo je onaj vidljivi trag, što ga je ostavila kultura, pa vješto oko može na tom osnovu da rasvijetli mnogu tamnu stranicu prošlosti. Pismo je u zapadnoj Evropi prošlo jedan neprekinuti niz razvoja od rimske kapitale pa do danas, tako da se u pismu izvjesnog mjesta i vremena odsijeva cijeli njegov kulturni život, kao i utjecaji pod kojima je on stajao. Napose to vrijedi za ona pisma, koja su se općenitije i dulje vremena upotrebljavala.

Beneventanom zovemo onu vrst pisma koja je nastala u južnotalijanskoj kneževini Beneventu, a bila je u upotrijebi od konca VIII do konca XIII (odnosno početka XIV) stoljeća u južnoj Italiji, a od početka X do konca XIII stoljeća u Dalmaciji u cijeloj njezinoj protezi od Osora do Kotora. Autor si je postavio zadaćom, da prikaže povijest i izgled beneventane u cijelokupnom njezinom rasezanju, a napose da istakne njezin život u hrvatskim stranama. Beneventansko se je pismo razvilo iz mladje rimske kurzive, a njegovalo se je osobito u benediktinskim samostanima, tako da je živa literarna djelatnost toga reda dolazila do izražaja u beneventanskom pismu; a kako su se, naročito od X vijeka dalje, u Dalmaciji osnivali mnogi benediktinski samostani, širila se je tim putem i beneventana. U Dalmaciji je i u knjigama i u ispravama gospodovala u X i XI vijeku, ali već u XII vijeku, uslijed uskih veza s Ugarskom, preteže karolinško pismo bar u ispravama. Nikada, uostalom, nije beneventana posve istisnula karolinšku minuskulu, te je uvijek bilo pisara koji su se služili karolinom, a onda opet takovih koji su upotrebljavali beneventanu.

Dr. Novak iako se je poslužio rezultatima izvrsnog djela Loewova (The beneventan script, Oxford 1915), ipak nije nikada izgubio svoju samostalnost, čak se je u nekim bitnim pitanjima postavio u oprijeku sa tim izvrsnim poznavaocem beneventane. Tako primjerice u pitanju okrugle i uglate beneventane, Dr. Novak prikazuje nam stvar tako, da je u prvo vrijeme svoga razvoja beneventana imala samo jedan tip, ali se je u X stoljeću počeo u Monte Cassinu i u Beneventu javljati jedan novi tip koji se očituje u šiljatim i uglatim oblicima. Taj da je novi tip nastao uslijed želje da se uglatim i šiljatim oblicima jače naglasi oprijeka prema okrugloj karolini; nasuprot se je tradicijonalna okrugla beneventana sačuvala u onim krajevima južne Italije koji nijesu imali voditi borbe sa karolinom, i onda, iz istog razloga i u Dalmaciji. Loew naprotiv misli, da moramo uglatu beneventanu smatrati pratipom, a okruglu, koju on zove bari-tipom, odvojenjem njezinim.

Nas dakako više zanimaju rezultati do kojih je došao dr. Novak, koji se tiču posebnih prilika dalmatinske beneventane. Važno je i zanimljivo, što nam se priopćuje o slavizmima u dalmatinskoj beneventani. Dalmatinski je pisar bio dašto često prinuždep, da u svojim latinskim sastavcima navede koje slavensko ime, naziv, ili riječ, pa valja ustanoviti, kako je taj pisar slavensku vokalizaciju nastojao predati latinskim slovima. Dr. Novak nam je sastavio cijelu shemu takovih transkripcija. U vezi s time upozoruje na jedan kurijozitet u „Liber psalmorum" (što ga je c. 1015—1030 po narudžbi splјetskog nadbiskupa Pavla napisao Maio djakon): U latinskom tekstu homilija k psalmima dolazi četrnaest slova, od kojih je osam uzeto iz bene-

ventane, dočim su ostala slova dijelom iz rimske kapitale (odnosno grčke uncijale), a slovo „n" je neobično oblikovano. Slova ne daju niti latinsku niti grčku riječ, a dr. Novak ih čita kao slavenske: „/j/e svetost uresna", pa gleda u tome jedan pokušaj formiranja neke slavenske grafike koja bi bila svakako najbliža ćirilici. Ne možemo se ovdje potanje baviti tim pojavom i hipotezom dra. Novaka.

Nadalje je dr. Novak izgradio jednu misao koju su iako izdaleka, izrekli već Rački i Jagić; da je naime uglata glagoljica, kako se ona javlja u hrvatskim stranama, a u oprijeci prema okrugloj u bugarskoj, nastala pod utjecajem beneventanskog pisma, koje i u svojem okruglom obliku u XIII vijeku poprima vrlo oštre obrise, tako da pruža sliku znatne uglatosti. Pisari dakle glagoljaši, ili su sami poznavali beneventanu, ili su se bar s njome upoznali na taj način što su prevodili pa bi onda taj oštri ductus prenosili i u glagoljicu,

Koliko još koristi može da crpe naša historiografija iz ozbiljnih paleografijskih studija, najbolje nam je dokazao dr. Novak svojim analizama nekih isprava pisanih beneventanskim pismom, koje su lijepo i oštroumno provedene. Iako tim analizama pada žrtvom po koji navodni original iz dobe naše domaće dinastije, ne osjećamo mi to danas tako nevoljko kao što do pred kratko vrijeme. Naša se je politika u prošlosti upirala najvećim dijelom na historičke argumente, pa je svaki uništeni historički dokumenat značilo jedan uništen politički argumenat. U tom valja tražiti i razlog što je malone uvijek našoj političkoj borbi manjkala ona svježina koja je, primjerice, odlikovala u isto vrijeme česku politiku, koja je vidjela svoje najjače oružje ne u historičkim činjenicama nego u živoj snazi naroda. Svaki je naš historičar bio upravo prisiljen, sa strane javnosti, da dobro pripazi, ne slabe li dobiveni rezultati bilo u čemu naš politički položaj. Danas je zaista vrijeme da se prekine sa tom zastarjelom političkom metodom, a politička borba neka se vodi na drugoj osnovici, ne na historičkoj. Stoga možemo rezultate do kojih dolazi historija riješena političkih veza mirno sačekati. Dobi naše narodne dinastije posvećena je od naših historika najveća pažnja, ali ni nakon analiza dra. Novaka nije posao ovdje još svršen, pa će trebati s ove strane još jednom provesti podrobnu reviziju vrela, držeć kod toga pred očima jedino pravu svrhu povijesti.

Radnju dra. Novaka možemo smatrati u svakom pogledu uspjelom, a toplo valja pozdraviti, što se je nakon Račkoga opet jednom našao čovjek dara i volje koji će znati naše područje historičkih pomoćnih znanosti s uspjehom obradjivati.

Marko Kostrenčić.

„Južnoslovenski preporod."

Gospodin Herman Vendel, čija je knjiga „Južnoevropsko Pitanje" pre dve godine tako dobro primljena u našim političkim i književnim krugovima, a koji se sad opet nalazi u Jugoslaviji (u želji ovaj put da proputuje naročito Makedoniju, do Bitolja i Debra), dovršio je baš novu knjigu „Aus dem südslawischen Risorgimento", u monografijama (Dositije — Ljudevit Gaj — Omladina — Štrosmajer — Svetozar Marković — Janez Krek). Knjiga će ugledati sveta na nemačkom početkom iduće godine, a ima izgleda da će ujedno biti priredjeno i izdanje na našem jeziku (ćirilicom i latinicom). Pročitavši neke odeljke u rukopisu, možemo reći, da je g. Vendel ovaj za nas tako zanimljiv i važan predmet obradio s velikom ljubavlju i na osnovu temeljnih studija, i da mu je dao sasvim originalnu koncepciju. S dopuštenjem piščevim, donosimo ovde karakterističan predgovor, a o samom delu govorićemo opširnije kad izadje iz štampe:

„Medju ljudma koji mi žele dobra mnogi mi zameraju što trošim svoje vreme i svoju snagu, osobito u ovaka burna vremena, na nešto tako daleko kao što su prošlost, sadašnjost, i budućnost Jugoslovena, kad razni bliži i primamljiviji ciljevi leže pred nama.

„Ovi listovi, medjutim nisu napisani daleko od dnevnog žagora, u kuli od slonove kosti, i što u njima stoji nije „l' histoire pour l' histoire".

„Jer, prvo i prvo, spada u duhovnu rekonstrukciju Evrope. da se pokaže, za jedan narod, koji su krivo razumeli i nepravedno osudili, da i on ima neba nad sobom, i da ima zvezda na tom nebu.

„Drugo, ovde žubore talasi jedne reke koja i naše obale rosi, — južnoslovenski je preporod duhovna povest južnoslovenske države, a ova će postati neposrednim susedom naše nemačke republike kad se budemo ujedinili s našom braćom u Austriji.

„Treće, poznavanje nacijonalnog razvitka jednog tudjeg naroda pomoći će da savladamo svoj rodjeni nacijonalizam, ukoliko je ovaj tesnogrud i ograničen te usled toga i opasan; te će tako doprineti bar kamen za buduću zgradu udruženog čovečanstva.

„Četvrto, peto, šesto, i sve do stotog, — Južni su Sloveni zaslužili da baš Nemci jednom nauče ko su oni, te da ih poznadu bolje nego što su dosad imali prilike iz neslanih dosetaka šaljivih listova ili iz nezgrapnih opisa novinara neznalica."

Vojislav J. Ilić-Mladji, Antologija srpske lirike od Branka do danas.

„U ovoj knjizi ima dosta novoga i dosta dobroga." Šteta samo što je ono što je u njoj dobro iz Antologije g. Bogdana Popovića; a ono što je u njoj novo, nije dobro. Nove su, naprimer, ali nisu dobre urednikove napomene na kraju knjige. One su napisane parafrazom na predgovor g. Bogdana Popovića u njegovoj antologiji, i u polemici i opreci prema njemu; kao što je uopšte cela ova povelika knjiga postala, kako po svemu izgleda, „uz inat" Antologiji g. Bogdana Popovića: s očiglednom namerom da pokaže, šta u onoj antologiji ne valja i kako ju je trebalo sastaviti. Namera je promašila. Inače se sastavljač ove antologije držao, uglavnom, i pesnika i pesama koje je u svoju knjigu uneo g. B. Popović, samo je sve ispremeštao i krivo poredjao, „ispravio" stihove „da budu lepši", razvodnio i proširio obim pesmama svoga rodjenoga ukusa, i rečju — načinio knjigu drugoga i trećega reda, da bi tukao knjigu prvoga reda.

Najinteresantnija su novina u ovoj knjizi svakako popravci u pesmama i stihovima, koje je urednik preduzimao, da bi pojedinim pesnicima i nekim njihovim pesmama „uzdignuo merilo" te im omogućio ulaz u svoju antologiju. Branko Radičević, Djura Jakšić i Zmaj Jovan Jovanović, ostali su, jadnici, do kraja svoga života u zabludi o lepoti nekih svojih stihova; i umrli su ostavivši ih neispravljene, „u traljama". Srećniji je Milan Rakić, jer eto on živ gleda kako mu antologičar prekraja pesmu i odsekavši strofu spasava je, i ovaku kakva je sad — ali samo ovaku kusu — promoviše „jednom od najlepših u našoj literaturi."

Naporedo sa čudnim pretensijama Vojislava Ilića Mladjeg, urednika ili sastavljača antologije, ide čudna neskromnost Vojislava Ilića Mladjeg pesnika. On koji kaže u prvoj napomeni, da je savesno odabirao samo najlepše pesme u srpskoj lirici; i koji kaže dalje, da je pri odabiranju pesama primenio „visoko uzdignut estetički kriterijum" od kojeg posle Vojislava nikako nije odstupao; i koji još dalje govori o „lirskim velikanima" u knjizi i pijetetu koji treba imati prema njima, — on je uneo u svoju antologiju 8 svojih pesama na punih 13 strana, dok je dao Lazi Kostiću svega jednu

pesmu, Jovanu Dučiću takodjer samo osam na svega osam strana, Sv. Stefanoviću tri pesme, Simi Panduroviću četiri. Oglasivši (opet u napomenama) da daje izračunato onoliko mesta svakome pesniku koliko mu pripada prema broju lepih pesama, pa potrpavši istu količinu stihova braće Odavića, Bože Nikolajevića, i Save Petrovića (Armana Duvala) i čitave plejade beogradskih stihotvoraca medju pesme najboljih naših liričara, a davši sebi najveći broj pesama i najviše prostora, urednik ove lirske antologije stidljivo je proglasio sam sebe najboljim srpskim živućim liričarem. Da kažete ovo jednom Englezu, ne bi verovao.

Medjutim, prostije bi bilo, i iskrenije, da je g. Vojislav Ilić-Mladji izdao zbirku s v o j i h pesama, pa joj dao natpis „Antologija novije srpske lirike", ili: „E c c e Pesnik!"

Da pokupimo sve, pa da izreknemo sud o ovoj knjizi, pošto smo je pregledali sa svih strana —: Ko hoće da čita najbolje lirske pesme, srdačno mu preporučujemo da kupi Antologiju — g. B. Popovića.

O Društvu Narodâ.

Pod gornjim natpisom izašla je, kao 6. sveska „Narodne Političke Biblioteke",*) knjižica koja se deli na dva podjednaka dela nejednake vrednosti. Drugi deo doći će dobro svakome, jer donosi u prevodu tekst Osnovnog Zakona Društva Naroda. Prvi deo, u kojem je preštampana konferencija Dra. Milenka R. Vesnića, održana u klubu beogradskih radikala 30. januara 1920, dolazi dobro nama, jer ga možemo preporučiti kao dobru ilustraciju intelektualnih osobina, naučne spreme i stila našeg premijera, o kojima govori na drugom mestu naš portretist. Preporučujemo naročito pažnji filologa novo klasiranje članova indogermanske praporodice evropskih naroda, prema kojem su Sloveni i Gali „keltske krvi i duše", a prema Germanima na jednoj strani stoje Gali, Sloveni i Anglo-Saksonci na drugoj; i preporučujemo pažnji istoričara nove podatke koje donosi g. Vesnić o najvažnijim istorijskim dogadjajima.

Držimo, da je bilo korisno da g. Vesnić, kao jugoslovenski član Odbora kome je Konferencija Mira poverila izradu Osnovnog Statuta za Društvo Naroda, obavesti o ovom važnom predmetu svoje partajske drugove u radikalnom klubu. Ma šta on njima o tome rekao, dobro bi im došlo. Ali nije bilo potrebno dopustiti da se ovaj govor štampa, bar ne u ovom obliku, jer — kao što zna g. Vesnić — verba volant scripta manent. Sâm predmet zsalužuje kod nas ozbiljnije studije i pismenijeg objašnjenja nego što ih je dao u svojoj konferenciji g. Vesnić. —*c*—

Nove knjige.

Kosta Strajnić: „Josip Plečnik" (sa 82 reprodukcije). Zagreb, Ćelap i Popovac 1920. O ovoj za naše prilike vanredno raskošno opremljenoj knjizi, s čijim se sadržajem uostalom ne slažemo, donećemo u narednom broju opširniji prikaz, od našeg saradnika Dra. A. Šnajdera.

Ivo Andrić: „Ex Ponto" i „Put Alije Gjerzeleza". Ove dve lepe knjižice — prva u drugom izdanju (ćirilicom), druga u prvom izdanju (latinicom) — izdala je knjižara S. B. Cvijanovića u Beogradu u lepoj opremi. Mi ćemo ih prikazati opširnije u jednom od narednih brojeva „Nove Evrope".

---

*) „O Društvu Naroda — Beograd 1920, Izdavačka Knjižarnica G. Kona." — 43 strane u 8⁰, Cena?

„Svetozar Marković“ Slobodana Jovanovića, ugledao je sveta u drugom dopunjenom izdanju knjižarnice G. Kona u Beogradu. Ova odlična rasprava preštampana je u ovom izdanju s malim izmenama i ispravkama, onakva kakva je objavljena bila 1903; ali je dodan uz nju prikaz na Skerlićevu knjigu o Svetozaru Markoviću, koji je izišao 1910 u „Srpskom Književnom Glasniku“. Naši čitaoci imaće naročito interesovanje za ovu knjigu kad pročitaju članak gospodje Isidore Sekulić u današnjem broju našeg lista.

Beleške.

Sa sokolskog sleta u Mariboru. U Mariboru se pokazalo naše Sokolstvo jednim i snažnim. To se desilo kako na I. pokrajinskom sokolskom sletu (29. VIII), tako na I. saveznoj skupštini (30. VIII) o. g. — Iz skoro svakog sokolskog mesta, a iz cele države, doleteli su sokoli u neočekivanom broju u Maribor. A pokrajinska sokolska povorka i vežba nadmašila je daleko predratne svesokolske sletove. U povorki kroz Maribor išlo je oko 4000 sokola i preko 1000 sokolica; u prostoj vežbi „oslobodjenja i ujedinjenja“ je vežbalo 1120 sokola; u ženskoj prostoj vežbi je vežbalo 916 sokolica; na vežbama podmladka bilo je do 500 članova; preko polovine sokola i sokolica nije bilo iz Slovenije; put u Maribor je za vrlo mnoge trajao 2 i 3 dana; sem priredjivača utrošilo je članstvo za Maribor preko milijon kruna; i t. d. — Kovanje novog Sokolstva počelo je sa slobodom 1918, i u manifestacijama novog sokolskog života do danas ima samo dva dogadjaja od istorijske veličine i vrednosti: Jedno je sokolski sabor 28. VI. 1919 u Novom Sadu; onde je ideja prvi put pokazana. Drugo je Maribor, gde je ideja dokazana. Počevši od Maribora, postalo je u Sokolstvu nešto jasnim i svršenim: Plemenskoga u Sokolstvu niti ima, niti više može da bude!

Skupština Lekarskog Društva.

Uz sudelovanje 280 lekara iz cele Jugoslavije (od toga oko 150 sa strane, a ostalo iz Zagreba) otvorena je dne 6./IX o. g. u Zagrebu druga glavna skupština Jugoslovenskog Lekarskog Društva.

Rad skupštine je podeljen na tri dela: I. opšti, II. stručni, i III. raspravni deo. U raspravnom delu radi se o statutu lečničke komore za Jugoslaviju. U stručnom delu, radi se o referatima na temu: borba protiv veneričnih bolesti. Opšti deo je obavljen prvog dana i sastojao se iz 1) izveštaja o prošlogodišnjem radu društva; 2) izbora predsednika i novog upravnog odbora za 1921; 3) nekih manjih promena pravilnika i eventualija.

Iz izveštaja se kao najvažnije ima istaći energičan zahtev, da se u nastavne planove svih škola uvede kao obligatan predmet obuka u nauci o čuvanju zdravlja! Velika je pažnja posvećena materijalnom obezbedjenju lekarske siročadi i udovica, te neverovatno loše nagradjenih općinskih lekara. Naročito je istaknut protest protiv paragrafa 15. izbornog zakona, i protiv obilaženja postojećih sanitetskih uredbi prilikom postavljanja stručnog osoblja u ministarstvu narodnog zdravlja, počevši od zamenika ministra pa dole. Odista komičan utisak proizvelo je iz sekretareva izveštaja ono mesto, gde se govori kako je stari upravni odbor Društva podelio rad na plemenskoj osnovi, t. j. slovenački deo sprema statut lekarske komore, hrvatski deo priredjuje II. glavnu skupštinu i stručne referate kod toga, a srpski deo namerava da izda gradju za medicinsku nomenklaturu i terminologiju, što ju je u toku nekoliko desetina godina vredno sakupio g. dr. M. Jovanović-Batut, predsednik Društva. Ova se vedra komičnost ponovila još ne-

koliko puta, osobito kada je pred izbor novog predsednika predložio predsednik „Srpskog Lekarskog Društva“ da se sada, za ovu godinu, bira jedan „brat Hrvat“, te onda, kada je ipak za novog predsednika jednoglasno izabran opet „brat Srbin“, g. M. Jovanović-Batut, jer su „braća Hrvati“ našli, da je on počasni član „Zbora liječnika Hrvatske, Slavonije i Medjumurja“, — a ovaj zbor je „reprezentant hrvatskog plemena“. Zar nije komično kad se kao glavni princip života i rada Lekarskog Društva od strane sekretara utvrdjuje „plemenita plemensko-pokrajinska konkurencija“? Sve to dabogme da nije smetalo glatkom i nekako svečanom radu glavne skupštine, tako da se dobijao utisak neke vrlo otmene internacijonalnosti. Iz blagajničkog izveštaja se videlo skromno materijalno stanje Društva.

I kod našeg lekarskog društva vidi se samo ono, što se uopće kod svih naših lepih stvari može da konstatuje: jedno postepeno kretanje napred, i jedna stalna borba sa preprekama i smetnjama. To je jedan od možda najvećih kulturnih fakata u celokupnom našem životu. Sporedna je kod toga istaknuta komična ozbiljnost, kojom se od strane upravnog odbora uporno govori samo o „pokrajinsko-plemenskim“ članovima društva. Ovake vežbe Jugoslavenstva moraju ipak da se dobro svrše!

Najživlji momenat skupštinskog rada bio je kada se došlo do tačke o nepravilnom nameštanju osoblja ministarstva narodnog zdravlja! Po zakonu imaju lekari (glavni državni sanitetski savet), da kod toga nameštanja daju svoja mišljenja, — a odjednom je postavljen zamenik ministra zdravlja bez suda i mišljenja lekara!

Glavni državni sanitetski savet, imenovan bog zna odkud i kako i zašto, inače prividno naša najviša sanitetska instancija i branič lekara, umesto da podnese izveštaj skupštini o svojoj akciji ili reakciji povodom povrede glavnog sanitetskog državnog zakona, i da zatraži odobrenje od skupštine za tu svoju borbu, naš dobri glavni državni sanitetski savet nije učinio prosto ništa, nego se učinio manjim od makova zrna, kao da se ništa ni zbilo nije, — a Lekarsko Društvo na ovoj svojoj skupštini, zvanično ni sa koje strane neobavešteno o povredama nekih sanitetskih zakona, nepozvano da ih brani jer ih nije ni stvaralo, bez veze sa glavnim državnim sanitetskim savetom, upravo mladićski isturuje se napred, i jednom rezolucijom baca rukavicu celokupnom ministarskom savetu, i traži za sebe pravo, da kod osoblja ministarstva narodnog zdravlja postavljaju lekari kandidate!

Debata je bila živa, najviše je aklamirana lozinka koja glasi: zdravstvena politika, a ne politika u zdravstvo! Ogromnom većinom glasova primljen je predlog odbora o lekarskim kandidatima. Lekarsko je društvo dakle oficijelno stalo na stanovište, da je za našu državu od najpreče potrebe, da se ustanova ministarstva narodnog zdravlja radikalno otrebi i očisti od obične politike i njezine promenljivosti. Ostaje još da vidimo, da li će se i koliko ministarski savet obzirati na ovo stanovište.

Povodom ovoga predmeta izneseno je u debati mišljenje, da bi trebalo izvesti reviziju stručnih sposobnosti svih ličnosti koje su, tokom slobode a većinom putem političke konjunkture, pozauzimali razne važne položaje u sanitetskim zvanjima. Ovo je apsolutno dobro mišljenje!

L.

O izložbi britanskih slikovnih umetnika u Zagrebu, koja se namerava prirediti u proleće 1921, donećemo opširnije podatke u idućem broju; zajedno sa člankom o „Savremenoj britanskoj umetnosti“, koji nam je za „Novu Evropu“ poslao odlični engleski crtač i slikar, i dobar prijatelj našeg naroda, gospodin E. H. Collings.

Drugo izdanje. (1923).

Nova Evropa

Knjiga I, Broj 2. 7. oktobra, 1920

Pamet i poštenje u politici.

Pozivate i mene u kolo saradnika i pomagača kod »Nove Evrope«, kao da se ne bojite neke disonance, koju bi mogla izazvati moja starost prema Vašemu modernom programu. Vi znate slaboću starih ljudi, da su svi više manje laudatores temporis acti, da najvole govoriti o svojim mladim godinama, dakle o davno prošlim vremenima, koja sižu za pô stoljeća i više nazad, a nemaju nikakve zanimljivosti za savremenu generaciju; mojih savremenika, koji bi mogli kontrolisati moje uspomene, nema više. Što dakle da Vam kažem a da se ne ogriješim o Vaš prijateljski poziv? Prije pedeset godina — evo na, vidite! — imao sam u Zagrebu vrijedna prijatelja, s kojim sam mnogo drugovao i kumovao; taj bi svakome s kime bi se sastao, na sastanku preporučio: dao Vam Bog dobru pamet! Kako bi bilo, da i ja isporučim ovakav pozdrav Vama i preko Vas svima našim ljudima, koji se čime god ističu u našem današnjem javnom životu? Zapravo to nije savjet mojega prijatelja, ni moja poruka Vama, jer se već u jevangjelju govori: budite mudri kao zmije! Ja bih samo još dodao: budimo pošteni, čuvajmo lično i javno poštenje. Ako ja možda i ne poznam tačno prilika naše raširene i nadajmo se napokon definitivno ujedinjene domovine, ali sve mi se čini, da kod nas još nema dovoljno ni pameti ni poštenja... Na Vašu želju za što skorijim i temeljnijim evropejiziranjem, ja bih rekao, da kod nas ima neke kulture i odviše, to je onaj spoljašni „šlif", kojim bi naši ljudi po gradovima i palankama htjeli da se nadmeću sa Bečom i Parizom, to je lakomo uživanje i rasipnost, pusta tratnja vremena, nevršenje dužnosti i t. d. Znam, da Vi ne razumijevate i ne želite takova evropejizma, ali da ga već danas ima kod nas i odviše, to se, mislim, ne može zanijekati. Zato naša kultura, kolika je da je, nema svoga nacijonalnog obilježja, van ako ćete sve mahne, presadjene k nama sa zapada, nazvati našom srpsko-hrvatskom-slovenačkom kulturom, u kojoj ima smjesa orientalske lukavštine i dembelizma sa malodušnim ponizivanjem pred tudjinskim susjedima i majmunskim podražavanjem.

Eto vidite, u čemu bih ja želio vidjeti zadatak Vaše »Nove Evrope« za nas, da budemo jednom riječi bolji i pametniji no što jesmo.

Vi kažete: u našem programu nema više borbe za narodno jedinstvo; kulturno narodno jedinstvo izvele su generacije pre nas, a političko ujedinjenje nastupilo je usled oslobodjenja svih naših pokrajina i zemalja poslednjim ratom. Nato ću Vam odgovoriti ruskom poslovicom: U Vašim je ustima med sladak. Kamo sreće, da je tako. Ja sam jedan od rijetkih

svjedoka stare generacije, poslije ilirizma, vremena Štrosmajerovih, smio bih se čak pohvaliti, da sam savjesno pripomagao gradjenju kulturnog jedinstva Srba i Hrvata. I opet uza sve velike uspjehe, kojih niko ne može poreći, kako smo još daleko od toga, da se Srbi i Hrvati zbilja u srcu i duši osjećaju kao jedan narod! Za sada je to još uvijek cilj našeg naprezanja, da pravo jedinstvo sagradimo. U tome ja bih polagao osobito značenje u idealni polet naše mladeži, kad bih vidio u nje više idealnog poleta — — Kako vidite, ja imam na umu samo jedinstvo Srba i Hrvata, kod kojih je ilirizam sa svima fazama daljnjega razvitka izveo bar jedno veliko djelo: jedinstvo jezika u literarno-prosvjetnom i političkom životu. U kojoj će mjeri htjeti danas sutra i Slovenci saradjivati na tom jedinstvu, toga ja ne znam, to je, kako bi stari Grci rekli, u krilu božjem. Jedinstvo jezično nije dovoljno jemstvo za pravo jedinstvo. Mi borci u vrijeme ilirizma i u šezdesetim godinama nismo imali vremena, da i o tome razmišljamo, ali u novije doba kao da se osjeća istina tog aksioma sve življe, a to je dobar znak; kad znamo i osjećamo gdje što fali, lakše će se kao kod svake dobre diagnoze pristupiti liječenju. Za političko jedinstvo manje me je briga, ono je tako potrebito, tako prirodno i tako korisno, da mu se mogu oduprijeti tek ljudi bez poštenja, osjećaja za narodnu korist, sebičnjaci ili vjetrogonje. Po mojem mišljenju, najveća su danas smetnja zadovoljstvu naše političke situacije ljudi, koji hoće da političko jedinstvo grade na razvalinama svih dojakošnjih ideala, kao da nisu upravo ovi i ako polagano ali razborito i neprekidno vodili k cilju. Život ne dopušta da se ta nit odmah presiječe, na nju treba navezivati pokušaje prelaženja sa prošlosti u budućnost.

V. Jagić.

Staro dubrovačko poštenje.

(Ovaj aktuelni člančić našeg naučnika Dubrovčanina, i poznatog numizmatika, dobro će doći kao uteha i obaveštenje mnogim osetljivim dušama, koje su zdvojne nad današnjom oskudicom skrupula i niskim moralom u svetu; osobito će poslužiti samim Dubrovčanima — koji, kao naš pesnik Ivo Vojnović, ne mogu da prepoznadu svoga grada i neće u njega ovakva kakav je sad — za argument, da je ovako stanje posledica rata i prolazno, i da traje samo dok se ne stišaju ratom uzmućene vode.)

Sad kad poštenje veličanstveno caruje u svim granama javnoga života, možemo slobodno iznositi iz naše prošlosti i tamnije njene strane i s ponosom uskliknuti — kao ono farizejac u Svetome pismu: »Hvala ti, Gospode, što si nas učinio boljim od naših predaka.« Ali da ne bi ko rekao da s kakvih separatističkih ili centralističkih razloga (jer to su sada kod nas najači razlozi!) napadam na koji dio naše domovine, koja već svojim oficijelnim imenom jasno kaže, da u njoj živi jedan narod, iznijeću malu sramotu mojega miloga Dubrovnika, — a ta se sramota sastoji u tome, što je naš stari Dubrovnik bio za neko vrijeme ušao u broj krivotvoraca novca. Bilo je to poslije onog strašnog potresa od 1667, —

koji je uništio pola Dubrovnika, u njemu posmicao nekoliko hiljada ljudi, a pod ruševinama zakopao svu silu materijalnoga i duševnoga blaga. Stoga je dubrovačka vlada bila u velikoj neprilici, jer je opet trebalo podizati javne i privatne zgrade, potpomagati i bogatije i siromašnije gradjane, koji su od potresa izgubili veliki dio svoga imutka a mnogi i sve što su imali, trebalo je brinuti se za tolike udovice i siročad što su ostali bez hranitelja, jednom riječju trebalo je mnogo novaca, a bilo ih je malo, — situacija je dakle bila isto tako desperatna kao što je i danas, — samo što se onda nastojalo da se podigne ono što je porušeno... Ele dubrovačkoj je vladi trebalo novaca, pa se obraćala i papi i francuskom kralju i drugim kršćanskim vladarima za pomoć; — papa im posla svoj blagoslov, francuski im kralj ne naplati ni troškove što su imali da mu iznesu svoju molbu, a ostali kršćanski vladari pomogoše im još manje. I tako u svojoj velikoj bijedi latiše se sredstva, koje je isto toliko staro kao i kovanje novca, to jest falzifikovaše tudj novac! Kad je dakle, poslije velikog potresa, dubrovačka kovnica opet počela da radi, ona je kovala ne samo razne dubrovačke novce nego i neke inostranske srebrne, u koje je metala manje srebra negoli ga je bilo u pravim, i tako je imala od toga nečistog posla lijep čist dobitak; iz početka je kovala holandske talire, i poljske artiluke (komade po tri dinara) s likom kralja Šišmana III, onoga Šišmana, kojemu je Gundulić htio da posveti svoj prijevod Tasova »Jerusolima oslobodjena«, a bio je otac njegova Vladislava. Poslije se u Dubrovniku stvorila legenda da je Šišman III to Dubrovniku dopustio, ali to nije istina — to su Dubrovčani sami sebi dopustili. Videći pak da dobro prolaze ti falzifikovani srebrni novci, dvije godine kasnije dubrovačka kovnica poče kovati na svoju ruku i na svoj račun i ugarske i holandske zlatne dukate, u koje je opet metala nešto manje zlata, a nešto više bakra negoli je trebalo; istina, Dubrovniku je ugarski kralj Ljudevit I (1342—1382) bio dao pravo da kuje zlatne dukate (i da pečati pisma c r v e n i m voskom!), ali se to davno pozaboravilo, pa su se ugarski dukati u Dubrovniku krišom kovali. Nego time nije iscrpen taj taki rad dubrovačke kovnice: sačuvala se naime u općinskom muzeju iz dubrovačke kovnice željezna pločica s nekim slovima i dijelovima od slika što ih kovnica nije nikako trebala ni za svoje novce ni za te već spomenute svoje falzifikate, nego za još neke druge inostranske novce koje je ona kovala s istim pravom s kojim je kovala prave poljske artiluke i ugarske dukate. Istini na čast treba da rečemo, da je ovaj rad dubrovačke kovnice prestao čim se mala republika početkom 18. vijeka opet pridigla.

Ali ne govori zaludu naš narod: ko drugom jamu kopa, sam u nju pada! Tako i Dubrovnik, varajući drugoga, upao je i sam u mrežu lukavijeg varalice. Dubrovačkoj je vladi bilo i ono malo, pa se 1681 nagodila s dvojicom Talijanaca iz Napulja, da će oni od pravoga zlata i srebra, pridodavši neke svoje stvari, praviti mnogo više zlatnog i srebrnog novca, ili zlatnih i srebrnih predmeta nego li se obično moglo praviti. Talijanci su došli u Dubrovnik i počeli su, dabome sasvim potajno, svoje pokušaje, za koje su od vlade uvijek tražili, i dobivali, nove količine srebra, ali obećanih rezultata nije bilo; naprotiv, jedan je od njih falzifikovao dubrovački srebrni novac, s čega ga je dubrovačka vlada otjerala, a drugi je i nadalje varao i odgadjao, dok nije vlada i njega iduće godine otpre-

mila u Italiju, naloživši svojemu sekretaru da ga prije strogo ukori, što je — zajedno s visokom dubrovačkom vladom — htio da vara ostali svijet. Nego da ne bude nikomu krivo, pomenuću pri kraju još i to, da je u granicama naše Jugoslavije ili »Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« (a to je, bogu hvala, tako dugo ime kakvoga nema nijedna druga država na svijetu!), uz dubrovačku republiku, koliko ja znam, i jedna okrunjena glava kovala na svoj račun tudj novac ; to je bio bosanski ban Stjepan II Kotromanić (1313—1353) ; on je pri tome ostao u svom najbližem komšiluku te je kovao uza svoje bosanske i dubrovačke i srpske srebrne dinare. Interesantno je da je tako postalo nekoliko hibridnih dubrovačko-srpskih komada, koji na prednjoj strani imaju sliku dubrovačkog dinara sa Svetim Vlahom i s natpisom »S. Blasino Ragusii«, dok je na naličju nekih dinara slika cara Dušana (ime sjedi na prijestolju medju slovima R—V) ; to se tumači tako da su u bosanskoj kovnici imali gotove kalupe i za dubrovačke i za srpske dinare, pa se neki majstor zbunio i kovao nekoliko komada jednim dubrovačkim kalupom a jednim srpskim. Eto, nije ni Dubrovnik tako kriv, kad je u društvu s bosanskim banom, koji je štaviše za 350 godina ranije dao zli, ili dobri, primjer. A mogla bi ova tužna historija da pomogne i nama dandanas, ... kad bi se samo mogao naći recept onih majstora iz Napulja !

M. Rešetar.

Auguste Gauvain.

Vidajući rane i podižući ruševine, naš narod blagosilja prvo svoje mrtve, a odmah zatim on ne zaboravlja ni na svoje žive prijatelje, jer je zahvalnost urodjena njegovoj duši. Jedan od naših največih prijatelja u Francuskoj jeste Auguste Gauvain, i s ponosom beleži pokret »Nove Evrope« njegovo ime medju svoje osnivače i glavne pokretače.

Ceo svet se divi vojničkom geniju maršala Foša i njegovih ratnih drugova, i Francuza i saveznika. Ali nisu samo velike vojskovodje vodile i dobile ovaj rat ; ista slava pripada i onim smelim ljudima, koji su u to sudbonosno doba vodili i bodrili javno mišljenje, jer se nikad ne može dovoljno istaći presudni uticaj morala u konačnoj pobedi.

Medju te moralne vodje dolazi na jedno od prvih mesta, možda ispred sviju ostalih, G. Auguste Gauvain, politički direktor lista Journal des Débats, ovaj general na peru, jedna od najizrazitijih ličnosti savremene Francuske.

Niko od onih koji su u velikom liberalnom organu francuskom čitali svakodnevne članke ovoga pisca, — a njih je bezbroj, u Francuskoj i u inostranstvu, — neće zaboraviti njegove snažne i plemenite reči, visoko nadahnute, proročki tačne, koje su kao mač razdirale laži, obelodanjujući podmukle zamke naših neprijatelja. Čovek je bivao uzbudjen pred tolikom veličinom savesti, pred tako čvrstim ubedjenjem, pred tako vatrenom ubedljivošću, i čisto je osećao želju da mu dovikne svoje divljenje.

Nećemo ovde da definišemo neumornu delatnost G. Ogista Govena, njegove retke književne osobine, ni uticaj koji je vršio. To su, uostalom,

drugi, pozvaniji, već učinili, i učiniće. G. Marsel Kašen, naprimer, koji nije njegov politički prijatelj, odao mu je priznanje povodom jadranskog pitanja. Slaveći smelo držanje Predsednika Vilsona, koje je „probudilo kloroformisane narode", i ustajući protiv držanja štampe, socijalistički poslanik piše u Humanité od 28. aprila 1919: „Jedan jedini buržoaski novinar spasao je čast ovoga puta. G. Ogist Goven, u »Debatama«, bori se za stvar zdravog razuma, medjunarodne pravde i trajnoga mira."

Podsetimo ovde, u nekoliko reči, na glavne momente ovoga plemenitog života. Posle završenih studija u školi Političkih Nauka, G. Goven bi primljen na konkursu kandidata za diplomatsku struku. Ali ministar ga izbrisa sa liste, iz razloga unutrašnje politike.

On se onda posveti novinarstvu. Saradnik i sekretar časopisa Le Droit international privé 1887, on udje, dve godine docnije, u uredništvo »Debata«. G. A. Ribo, popravljajući nepravdu svoga prethodnika, odredi ga 1892 u evropsku dunavsku komisiju, i on ode u Rumuniju, gde je ostao do 1. januara 1904. Naimenovan u središnji birô za medjunarodni prenos robe, u Bernu, G. Goven je tu prvi put dobio priliku da učini usluge našoj zemlji, pri stupanju Srbije u medjunarodni savez za prenos robe železnicom.

Još pre svoga polaska u Rumuniju, G. Goven je bio preduzeo izdavanje jednog zamašnog dela: Politički život u inostranstvu*), prave enciklopedije spoljnje politike, koja služi kao model za tu vrstu dela. Vraćajući se svom pozivu, on daje ostavku na službu i stupa ponovo u »Debate«, u decembru 1908, nekoliko dana pred aneksiju Bosne i Hercegovine. Tada je on zauzeo svoj položaj u politici, položaj koji je sačuvao, sa sve većim autoritetom, kroz sve mene jednoga od najburnijih perijoda u diplomatskoj istoriji.

Nikad dublje poznavanje činjenica i oštroumnija pronicljivost nisu služili čvršćem karakteru. Treba prelistavati veliki politički zbornik Evropa iz dana u dan, pa shvatiti zaista proročku vidovitost ovog pisca. Godinama on već neprestaje obaveštavati i opominjati upravljače i javno mišljenje, i upoznavati ih sa širokim shvatanjem medjunarodne politike. Za gosp. Govena se može reći da se nikad nije prevario. To je često bolna osobina, i on je prvi zbog nje patio.

Još aneksija Bosne i Hercegovine koja je, ništeći Berlinski Ugovor, otvorila novu seriju nasilja u Evropi, otkrila je gosp. Govenu plan centralnog bloka.**)

Od tog časa veliki publicist ukazuje i komentariše, sa retkom jasnoćom pogleda, dogadjaje kako se razvijaju: slom Hamidova režima, svirepu i glupu hajku protiv austro-ugarskih Srba, politiku gosp. Gjolitija, nemački »blef« sa tobožnjim ustavom za Elzas-Lorenu[1]); marokansku krizu[2]);

---

*) Sveske od 1889 i 1890, pod uredništvom Ernesta Lavisa (Charpentier).

**) Evropa iz dana u dan. Delo nagradjeno od Akademije. Sveska I. Bosanska kriza 1908—1909. (Bossard).

[1]) Sveska II. Od turske kontrarevolucije do Agadirskog prepada. 1909—1911.

[2]) Sveska III. Agadirski prepad, 1911.

oba balkanska rata*); predigru skorašnje katastrofe**); najzad, razvoj evropskog rata[1]).

Delo Evropa iz dana u dan prava je enciklopedija savremene politike. Posle deset godina, gosp. Goven je mogao da objavi bez ikakvih izmena svoje članke, koji nose dvostruko obeležje: nepristrasne istorije i svedočanstva jednog savremenika. Doslednost piščevih ideja daje knjizi neko organsko jedinstvo. To je neprekidno izlaganje, pisano jednim potezom. U toj zanimljivoj i poučnoj povesti, gde prošlost obasjava sadašnjost, čitalac otkriva bez napora mnogostruko poreklo, duboke uzroke nasrtaja koji u malo nije podjarmio svet. Prirodan i sažet stil, odmeren i otmen, čini ovu kroniku tako primamljivom za čitanje.

Ali autoritet gosp. Govena nametnuo se naročito u toku rata javnom mišljenju savezničkih i neutralnih, pa čak i neprijateljskih zemalja. Nezavisan duh, iznad sviju diplomatskih i političarskih kompromisa, on je stekao ulogu Ambasadora potlačenog Prava i Pravde. Ma da nije bio zvanični izaslanik nijedne vlade, ovaj smeli novinar, jedna od najomiljenijih žrtava cenzure, postao je pred konferencijom Mira nepristrani arbitar i branilac potištenih naroda.

Za nas Jugoslovene ime gosp. Govena predstavlja jedan simbol. Sa Predsednikom Vilsonom, i sa dva tri naša britanska prijatelja, on je danas u našoj zemlji, i ostaće uvek, čovek čije se ime pominje sa divljenjem.

Od početka evropskog rata, za sve vreme našeg bolnog penjanja na Golgotu, u mračnim časovima kad je izgledalo da nam se i sama zemlja gubi pod nogama, za nas je to bila retka uteha, neiscrpan podstrek, videti sa koliko snage, sa koliko žarke ubedljivosti ovaj hrabri čovek brani našu narodnu stvar. On je uzvisio naše pravo, braneći ga ne samo kao stvar naroda koji je po svirepu cenu zaslužio svoju slobodu, nego kao stvar pravde i budućeg mira. Nikada niko, možda čak ni medju nama, nije bolje osećao ni dokazivao koliko je potrebno, i korisno, da se naš narod ujedini.

Iz dana u dan, u svojim člancima u »Debatama«, u »Revue de Paris«, u svojim brošurama[2]), neumorno, ne povijajući se ni pred kakvom »trenutnom nuždom«, ne uzmičući pred klevetama kojima su ga zasipali s one strane Alpa, Ogist Goven je razgonio maglu raznih »kombinacija«. Ovaj čovek slabog zdravlja ali čeličnog srca, uspevao je da, on jedan, nametne celom javnom mišljenju u Francuskoj zapostavljenu pravdu, da razveje intrige jedne bezobzirne propagande, i da izvojuje, bar u svima savestima ako ne u svima odlukama, pobedu našeg narodnog prava. Tolika je moć istine da je često jedan čovek dovoljan da je nametne.

Uspomene i primeri naviru pod perom. Da ih zabeležimo, trebalo bi dodirnuti sve mene ove strahovite borbe...

Sutradan po sarajevskom atentatu, kada je ceo svet zasipao nežnostima »uzvišenog monarha«, »nesrećnog« Franju Josipa, Ogist Goven imao

*) Sveska IV. Prvi balkanski rat 1912. Sveska V. Drugi balkanski rat 1913.

**) Sveska VI. Preliminari evropskog rata, 1913—1914.

[1]) Sveska VII. i VIII. Evropski rat.

[2]) Poreklo evropskog rata; Južnoslovensko pitanje. (Bossard).

je smelosti da optuži pravog krivca: gnusni austro-ugarski režim, i da ustane protiv ugnjetavanja čitavog jednog naroda. On nije prestajao ukazivati na snovanja Bugarske, na njen sporazum sa centralnim silama. Ali njegov glas se gubio u pustinji. Nedavno objavljeni tajni ugovori dali su mu pravo, ali, avaj! nakon potokâ krvi, nakon beskrajnih patnja i sloma srpskog naroda... Isto tako, on je prvi žigosao kobnu mlitavost Kerenskog, fatalnog čoveka Ruske Revolucije... Ceo svet poznaje sjajno držanje Ogista Govena u jadranskom pitanju. Za sve vreme te bolne krize za južnoslovenska srca, on nije prestajao braniti stvar razuma i pravde, predočavajući neizbežne posledice jedne politike koja, na ruševinama Austro-Ugarske, želi da vaskrsne njene metode...

Ogist Goven je često ostajao usamljen u obrani istine. U časovima kad su postupci savezničkih vlada i držanje velikog dela francuske štampe izazivali opravdano ogorčenje medju našim zemljacima, mogla im se doviknuti, radi umirenja, samo jedna reč: Ogist Goven. I oni bi se poklonili. Jer to samo ime, oličenje najslavnijih tradicija francuskog naroda, bilo je kadro da nas uteši za mnoga razočaranja. Nama danas Ogist Goven izgleda kao kakav veliki gradjanin iz starih vremena, jedan od onih čiji su podvizi oplemenjavali našu dušu u mladosti. Što su naše nesrećne zemlje najzad uspele da zbace mrski jaram koji ih je tako dugo davio, zasluga je, dobrim delom, Ogista Govena i moralne pobede koju je on zadobio svojim perom.

Mi smo ubedjeni da kazujemo prisnu misao naših zemljaka izražavajući želju da ovog velikog prijatelja dočekamo jednog skorog dana u našoj otadžbini, da mu svoje srce otvorimo, da pokažemo zahvalnost celog jednog naroda onome, koji mu je, u njegovoj bezmernoj nesreći, ostao prijatelj i branilac.

Miodrag Ibrovac.

Seljačka buna u Hrvatskoj.

I

Prvih dana meseca septembra došlo je do pobune seljaka i do krvoprolića na više mesta po kotarima oko Belovara, Varaždina, Zagreba i Siska. Neposredan povod dalo je žigosanje stoke i rekviriranje konja od strane vojnih vlasti, prema novo zavedenom srbijanskom zakonu o ustrojstvu vojske. Medjutim, ubrzo su se pokazali, pored ekonomskih, i socijalni i verski motivi, a politički moment igrao je naročito značajnu ulogu. Tako je, naporedo sa žestokim protestima protiv privrednog pritiska, došlo do otvorenih antidržavnih i antidinastičkih manifestacija. Ove pobune javile su se istim krajevima i u pratnji srodnih simptona kao i raniji nemiri u Hrvatskoj, od oslobodjenja pa naovamo, osobito poslednji nemiri u leto prošle godine; a prestale su (ili su u prestajanju) bez pouzdanih znakova da su odista iščezle, tojest ugušene su nasilno. Znači, da ovi nemiri nisu novi, trenutni, izolovani pokreti — erupcije vulkana koji se izbljuje pa utrne —, već sporadični izlivi pod kojima besprekidno latentno ključaju strasti, uzbudjenje i nezadovoljstvo. Medju njima postoji kontinuitet, koji se samo pritaji da bi se u danoj prilici ponova pokazao.

Ovakove bolesti, koje obuzimaju ceo organizam, ili koje truju snažno ceo jedan njegov deo, ne leče se lapisom ili pritiskom na jedno mesto koji je u jednom času izdigla zla krv.

Uzroka ovim pobunama ima mnogo, i oni su komplikovani, ali karakter im je čisto staleški, — bunio se samo jedan stalež i sloj društva, seljački. Imamo dakle tipične slučajeve seljačke bune sa svima mogućnim uzrocima.

Seljačke pobune priredjuju se od mase, gomile, koja je kolektivno i kod nas još relativno novo biće, i koja u jednoj seljačkoj državi kao što je naša ima otprilike značaj što ga imaju radničke mase u Zapadnoj Evropi i Americi. Kretanje te seljačke mase odlikuje se psihologijom koja je afektivna (prelazi i zahvata kao zaraza), i logikom koja nije racijonalna (»ne možeš mu dokazati«). Glavno mu je obeležje kolektivnost, »bezličnost", jer tek posle izvesnog vremena rasipa se i razdeljuje masa u svoje sastavne delove, u stare, obične pojedince. Do kretanja mase uvek dovode ideje, koje mogu biti lepe, junačke, i plemenite, ali mogu isto tako biti i glupe, divlje, apsurdne; kvalitet ne igra ulogu, jer, kao što rekosmo, ideja u masi ne podleži razlogu. Da ideja pokrene masu, potrebni su pogodni uslovi, u prvom redu materijalno-tehničke prirode; a prvi je uslov, da se masa uopće skupi. Ovo skupljanje, gomilanje mase može da ima za uzrok i nešto sasvim sporedno, iako obično postoji duševna i duhovna mogućnost (predispozicija) za nj usled opšteg raspoloženja (agitacije, uzrujanosti, nezadovoljstva). Kad se masa pokrene, uvek ima povoda, i ima jedan poslednji vidljiv uzrok pokretu — slično onoj kapi vode koja učini da se čaša prelije, ili dodiru kapsle na vatrenom oružju.

Pošto su kretanja ljudskih masa uvek i svuda bila jednaka i slična, otkako postoji društvo, to ove opšte misli važe i za dogadjaje o kojima je ovde reč, i mi imamo samo da ih ilustrujemo činjenicama koje treba nanizati i grupisati. I imamo da izvučemo moral koji se nameće.

II

Septembarske seljačke pobune u Hrvatskoj počele su, prema zvaničnim podacima, 2. septembra, kojega je dana jedna grupa seljaka iz Ivanjeg Sela — gde ima dosta življa češkog porekla — došla u Veliki Grdjevac (belovarski okrug), da protestuje protiv žigosanja i rekviriranja stoke, i da spreči rad komisije na tom poslu.

Žigosanje radi popisa stoke naredjeno je bilo od Ministarstva Vojnog, na osnovu srbijanskog zakona o ustrojstvu vojske koji je prošle godine pred rekrutovanje protegnut na celu Jugoslaviju. Povereništvo za unutarnje poslove kr. zem. Vlade, otpisom od 9. VIII. 1920 broj 22275, objavilo je žiteljstvu Hrvatske preko mesnih oblasti, da je ovaj popis i pregled celokupne stoke, vozova i pribora, »potreban vojnoj upravi, da za slučaj potrebe ima nužnu očevidnost«. Ujedno je u istom otpisu naglašeno, da »ova zakonom odredjena mera ima značaj redovnog uredovanja, a ni najmanje ne zadire i ne oštećuje interese posednika već nasuprot treba da osigura njihovo držanje«. U smislu toga otpisa, počelo se izvoditi žigosanje u pojedinim krajevima, 15. i 16. avgusta, bez obzira

na mrmljanje i nezadovoljstvo seljaka. Pod austrijskim vojnim vlastima vršen je popis stoke i konja, ali ne žigosanjem; ova nova i mnogo radikalnija mera od običnog popisivanja naišla je na snažno negodovanje hrvatskog seljaka. Hrvatski seljak uopšte ne voli žigosanje stoke, jer ima predrasudu da mu blago prelazi tako u tudj, državni posed; on preza od svakog »štemplovanja«. Osim toga, žigosanje, po njegovu mišljenju, unakazuje stoku, i unosi nemir u grla, što opet vojni stručnjaci odsudno poriču. Naposletku, udaranjem znaka 0 (nula) — obeležje da grlo nije za vojsku —, obaljuje se, po mišljenju seljaka, cena stoci, osobito konjima (na koje su u okolici belovarskoj naročito gordi zbog dobre pasmine). Pod Austrijom, sve što se u tom pogledu činilo, bilo je, da se sastriže malo dlake kad bi grlo imalo da predje kupom u druge ruke, ili, kako glasi termin za tu akciju, kad se za nj »vadila putnica« (pasoš).

Nabrzo posle žigosanja, izašla je još jedna naredba vojnih vlasti, koja je imala efekt sipanja ulja na vatru. Opet u smislu srpskog vojnog zakona, a bez paralele u ranijoj austrijskoj praksi, naredjeno je da svaki kotar ima dati izvestan broj konjskih zaprega za dvomesečnu vežbu. Pošto je u onom otpisu zem. vlade izrečno stajalo da »cilj popisa nije oduzimanje već priprava podataka, kako se to dešavalo i pre rata«, to je sad ova rekvizicija za vojnu vežbu shvaćena od seljaka kao nasilje i otimačina, i oni su počeli glasno protestovati. Ubrzo se stvorio poklič: »Prodali su nas Vlasima, — ne damo blago za Francusku!« — Kad su oni prvi nezadovoljnici iz Ivanjeg Sela stigli pred komisiju u Veliki Grdjevac i prouzrokovali prve nerede, te kad je povereništvo u Zagrebu poslalo u pomoć mesnoj oblasti 15 oružnika s jednim kapetanom, i jednog političkog činovnika da posreduje, zadovoljili su se bili seljaci u jedan mah s obećanjem da će im stoka biti procenjena i da će dobiti rekvizicijone liste, kao što su im to za vreme rata davali Austrijanci. Jer pre toga — kako pričaju očevidci koji nisu umešani u pobunu —, kad su seljaci pitali vojne poverenike ko će im stoku platiti, ovi bi im odgovarali upirući prstom u nebo. Ovaki odgovori bili su prvi neposredni povod da seljaci navale i otmu silom natrag što su mislili da im se oduzima, i da spaljuju i uništavaju popisne spiskove. — Kad se, medjutim, onaj politički činovnik udaljio sa sporazumom u ruci iz Velikog Grdjevca, a oružnici se razišli da ručaju, ostavivši puške na čuvanje dvojici drugova, još uzrujani seljaci iz Ivanjeg Sela i njihovi jednomišljenici iz Grdjevca navališe na ova dva žandarma i oteše im oružje. Našto se ostali žandari svi posakrivaše, a kapetan prerušen u seljačko odelo pobeže.

To je bio početak pobune, i to se desilo izmedju 2. i 4. septembra. Tada, 4. septembra, izbilo je nezadovoljstvo usled rekvizicije vozova i u Garešnici, u kotaru Grubišno Polje, zatim u samom Grubišnom Polju, u Štefanju, i po drugim opštinama; glasovi o pobuni stigli su svakako bili otud iz Grdjevca i Ivanjskog Sela, a glasnici na konju s porukama već počeli saobraćavati izmedju pojedinih mesta. Od Garešnice i Štefanja zahvatili su nemiri Čazmu i čazmanski kotar, i dalje dugoselski kotar. 6. septembra sakupila se rulja naoružanih seljaka u selu Bregi i pošla je otud, primoravajući usput svakoga da joj se pridruži, na Dugo Selo (udaljeno od Zagreba 22 km). Alarmirano povereništvo za unutarnje poslove

tražilo je hitno vojnu pomoć, pošto nije imalo više oružnika na raspoloženju. Od podne do večeri stajala je lokomotiva pod parom sa četiri vagona spremna da ponesu vojsku, koja bi preduhitrila seljački napad na Dugo Selo; ostaje otvoreno pitanje, zašto je ova pomoć pošla iz Zagreba tek posle osam sati uveče? . . . Medjutim je u Dugom Selu došlo do sukoba izmedju seljaka i oblasti, i tu je pao kao prva smrtna žrtva potporučnik Vujić, koji se slučajno onde bavio i nije imao nikakve veze sa popisom stoke. I nedaleko u Oborovu buktala je već pobuna. Od Čazme se plamen bio povio i zahvatio je na jednoj strani Moslavinu, dok se na drugu stranu širio duž Posavine, prema Sisku.

U noći od 5. na 6. septembra, prividno nezavisno od pokreta u Grubišnom Polju, digli su se seljaci u Svetom Ivanu Zelini, i počinili su grdne izgrede. Neposredni povod bila je i tu rekvizicija konjskih zaprega. Mesto da nametne dažbinu nekim milijunašima, kao što je već bilo dokonano, upravitelj kotarske oblasti Špiler dao se nagovoriti da uzme zapregu od jednog siromašnijeg obveznika, koji je već i sâm imao poći na vojnu vežbu; kad se ovaj protivio naredbi, oduzeli su mu zapregu silom a njega vezali. To je bio povod za svadju, i u sukobu s oružnicima ubijen je tad jedan seljak. Sutradan, pobunjeni seljaci uhvatili su predstojnika Špilera, i primorali ga da sam na svojim ledjima ponese krst i kovčeg, spremljene za poginulog seljaka, uzbrdo na groblje, gde su ga surovo ubili hrastovim kocem i metcima iz puške. Ovaj slučaj dovoljno je poznat iz novina i iz optužnice protiv ubice predstojnika Špilera. — Od Svetog Ivana Zeline i Kašine, gde je ubijen opštinski blagajnik, zahvatila je uzbuna Mariju Bistricu i dalje Donju Stubicu i Zlatar, i druga mesta u kotaru zlatarskom i donekle novo-marofskom. Najkrvaviji i najuporniji sukobi desili su se blizu Siska, gde su seljaci dali dug i snažan otpor oružnicima i vojsci u šumi kod Lekenika, i razorili prugu na više desetina metara. U toj šumi još i danas ima rasturenih buntovnika, iako je pobuna uglavnom svuda ugušena.

Seljaci nisu bili dobro naoružani (imali su sekire, kočeve i, redje, puške), i nisu imali nigde mitraljeze, kako se to pisalo po novinama. Gdegod bi se vojska pojavila, rasturali bi se nečekajući na dodir. Oružnici su se držali raznoliko, negde dobro, negde mlitavo, negde nikako. Osim potporučnika Vujića, predstojnika Špilera i blagajnika u Kašini, poginuli su još, na strani oblasti, opštinski ovrhovoditelj u Belovar-Moravči, tri vojnika, i jedan oružnik (poluživ sahranjen), dok je na strani seljaka bilo mnogo više žrtava (broj se još ne dâ tačno utvrditi). Mnogo više ima ranjenih, od rana i od batina. Koji se od seljaka nisu predali, nego su pali šaka vojsci ili oružnicima, u begstvu, imali su da izdrže teške odmazde. Iz same belovarske bolnice javljeno je u Zagreb da 50 seljaka leže tamo teško bolesni od batina.

III

Jedna od glavnih odlika ovih septembarskih seljačkih nemira bila je, njihovo p l e m e n s k o obeležje, — bunio se samo hrvatski seljak. Ovaj momenat upotrebili su odmah politički agitatori u svoje svrhe te su se narodnim nezadovoljstvom, koje je poticalo prvenstveno iz gospodar-

skih, ekonomskih razloga, hteli koristiti da izazovu politički prevrat u zemlji. Verovatno će se istragom utvrditi, da je Radićeva seljačka stranka kao organizacija imala udela u ovim nemirima, i da su njeni glavni korteši »nahuškali«, kako se to u ovim krajevima kaže, mesne odbore stranke da postanu središta pobune i da kao taka deluju. Njima se očigledno učinila prilika zgodna i doba zrelo za postignuće krajnjih stranačkih ciljeva, i oni su sav stranački moralni kapital, sakupljen poslednjih godina dobrom organizacijom, stavili na ovu kocku.

Kod samih nemira pokazao se politički momenat u sledećim pojavama.

Pokret u Velikom Grdjevcu, kad su seljaci oduzeli oružje od žandara a ovi se razbegli, nosio je još čisto privredni karakter. Niti su seljaci upotrebili zaplenjeno oružje, niti je bilo inače kakve neurednosti ili pljačke. Tek posle Grubišnog Polja, prema čazmanskom kotaru, počela se mešati u nemire politika, i kad se struja podelila, ono krilo koje se kretalo niz Moslavinu, gde se nalaze glavne opštine i stubovi Seljačke stranke, uzimalo je sve više vid političkog pokreta, dok je Posavinom dugo prevladjivalo ekonomsko nezadovoljstvo. U Svetom Ivanu Zelini i u kotaru zlatarskom, gde su zabeležena najveća divljaštva, vodjena je pobuna za sve vreme sa lozinkom »proti gospodi« i »proti Vlasima«, i izrodila se najčešće u pljačku. — Republikanski govori čuli su se na celom području, no prvenstveno u Moslavini, gde su u Križu, Velikoj Pisanici, i u još jednom mestu ili dva, iz opštinskih dvornica izbačene slike Kralja Petra i prestolonaslednika Aleksandra, dok je u selu Gušće proglašena hrvatska seljačka republika. U mnogim mestima svrgnute su mesne oblasti (bez obzira kojoj stranci činovnici pripadali, ma i Radićevoj) i na njihovo mesto postavljena je »narodna uprava« iz samih seljaka, verovatno svuda identična sa upravom mesne organizacije Seljačke stranke. Put i način na koji se u tim prilikama postupalo bio je više manje svuda isti, dakle predvidjen organizacijom za slučaj kad nastupi: Obično se prvo udarilo na oružničku postaju, pa se onda suspendovala vlast u opštini, a zatim htelo preći na vlast u kotaru. Narodni seljački odbori preuzimali su vlast i uredovali »redovnim putem«, izdavali su priznanice na ono što bi primili od razrešene opštinske uprave, a pisali zapisnike; čak su izdavali pasoše (putnice ili »potvrde«) pojedinim licima da mogu otputovati iz opštine, potpisane svojeručno od svih novih opštinara.*) Ceo način preuzimanja vlasti često je vrlo naivan, i pokazuje

*) Evo kako izgleda takav jedan pasoš:

»Potvrda

S . . . . . K . . . . . . izdaje se ova potvrda da može smjesta iz općine T . . . . . . otputovati mirnim putem. Neka se ne smeta i neka ga se propusti.

T . . . . , 9. rujna 1920.«

(Sleduju svojeručni potpisi 10 opštinara.)

(Pečat opštinskog poglavarstva.)

U ovom slučaju izdata je putnica jednom policijskom komesaru, koji

»buntovnike« ili neiskusne u ovakom poslu ili vrlo pomirljive. U mestu Topolovcu, naprimer, narodni odbor, pošto je preuzeo opštinu u svoje ruke i sastavio zapisnik o preuzeću, dodao je na kraju: »Prepis zapisnika ima se dostaviti kotarskoj oblasti u Sisku«! U samim odborima sedele su mnoge dobričine seljaci, koji su se trudili koliko je do njih stajalo da pokretu dadu pitomiji izgled. Ratoborni i krvožedni bili su najviše agitatori, »bolševici«, to jest boljševički diletanti — bivši vojni zarobljenici u Rusiji, koji se prozvali »sinovi Ljeninovi« i koji propovijedaju da »nema revolucije bez krvi«; zatim vojni dezerteri; stari austrijski žbiri i pljačkaši, i bivši austrijski vojnici poznati iz ranijih nemira pod imenom »zeleni kader« —, i pojedini seljaci, koji su uostalom, uvek prvi iščezavali na glas da dolazi vojska. Vezu izmedju opština i pojedinih grupa održavali su »glasnici na konju«, predvidjeni organizacijom Seljačke stranke.

Da li je bilo uticaja spolja (od strane antidržavnih i veleizdajničkih elemenata u emigraciji, i preko njih tudjinskih i neprijateljskih), to će istraga pokazati. Verovatno je, da se i ovaj uticaj, ako ga je bilo, ograničava na veze i dodire koji inače eventualno postoje izmedju vodjstva Seljačke stranke i inozemstva.

IV

15. septembra, kad su nemiri uglavnom bili utišani ili ugušeni, izdao je g. ban proglas »Stanovništvu belovarsko-križevačke, zagrebačke i varaždinske županije«, da bi se sprečilo »dalnje uznemirivanje pučanstva lažnim glasinama o oduzimanju stoke i t. d.«. Još ranije »čim se je ustanovilo, da se vojne mere krivo shvataju«, poduzeo je g. ban korake, da se i žigosanje konja i podavanje komore obustavi i »da se pučanstvu razjasni pravo stanje stvari«; time je stavljena ujedno van kreposti i naredba zem. vlade od 1. septembra: Da se 9. septembra ima otpočeti žigosanje uz asistenciju vojske. Neki vojni komandanti obustavili su u medjuvremenu žigosanje i rekviziciju i nečekajući rezultat poduzetih koraka. Državni odvetnici rade sad punom parom sakupljajući materijal da bi optužili više stotina pohapšenih seljaka, a kralj. dr. odvetništvo u Zagrebu podiglo je već prvu optužbu, protiv ubice predstojnika Špilera, i rasprava je počela 1. t. m. pred zagrebačkim sudbenim stolom.

Mi se, medjutim, pitamo, da li će sve to pomoći, i da li će presuda pogoditi prave krivce? Jer, ko je upravo kriv?

Naše političke stranke prebacuju jedna drugoj, da su, na kraju krajeva, one odgovorne za ovake »žalosne dogadjaje«. Hrvatska Zajednica upućuje na činjenicu, da odviše naglo bezprelazno centralisanje i izjednačavanje zakona i ustanova dovodi do nesporazuma i nemira, osobito kod seljačkih masa, koje su konzervativne i koje radije nastavljaju raditi po starom pa ma to bilo loše nego što bi poprimili odjedared i bez prelaza novo i dobro. S jednakim opravdanjem ističu demokrate, da centra-

---

je bio uhvaćen i od naroda osudjen na smrt, pa je u trenutku kad se mislilo da dolazi vojska od »narodnoga saveta« protežiran, da bi se i on kasnije, ako bi zatrebalo, zauzeo za svoje protektore.

lizacije i izjednačavanja mora biti, osobito u vojnom pogledu, ako hoćemo da smo jedna država i da se možemo braniti prema inozemstvu kad to zatreba, te da je posao zajedničara da na vreme obaveste svoje pristaše u narodu o potrebi novih mera i o novim prilikama. Vojska se tuži, da političke stranke ne pripremaju teren u narodu za rad koji ona ima da vrši; a političari, i demokrate i zajedničari, zameraju opet vojnoj upravi brutalnost i »balkanske metode« i, u ovoj prilici, nedovoljno brzu asistenciju gradjanskim oblastima. Najzad, svi zajedno krive lokalne organe i činovnike za mlitavost i oskudicu kontakta s narodom.

I jeste neverovatno, da se zakon o ustrojstvu vojske koji je važio za Srbiju, primeni bez daljih obzira i priprema na Hrvatsku, gde su dotle važili sasvim drugi vojni zakoni, i gde su prilike u mnogome različne od onih u Srbiji. Uzmite samo, kao primer, primenjivanje na Hrvatsku odredaba za one obveznike koji se ogreše o srpski vojni zakon a ne mogu se uhvatiti: za njih odgovara porodica — otac, sin, brat, pa čak i ženski članovi porodice. Ovo je razumljivo u zemlji gde je još razvijen zadrugarski porodični život, te gde starešina zadruge ima neograničenu vlast nad pojedinim članovima; ali u Hrvatskoj su porodične prilike sasvim druge, i zatvaranje oca zbog krivice sinovlje izaziva utisak varvarskog nasilja. Ili, drugi jedan primer, bliži našem slučaju. U bivšoj Austro-Ugarskoj nepoznata je bila volovska zaprega kao komora za vojsku, dok je ona u Srbiji sačinjavala glavni deo vojnih vozova (i, uostalom, bila od ogromne koristi srpskoj vojsci za vreme ratova); šta može, i šta mora, misliti seljak iz Zagorja, kad mu se sad odjedared traži ovakova zaprega, i to još bez otštete, ili čak i bez rekvizicijone cedulje, koju mu je Austrija u svakom slučaju davala sve i kad nije imala mogućnosti ili nije mislila platiti. Neverovatno je nepoznavanje psihologije masâ, i napose seljačke mase, kad se hoće da izvedu prekonoć ovake radikalne reforme i promene u navikama i načinu života čitavih narodnih krajeva. — Ali je isto tako neverovatno, da se od strane pokrajinskih i mesnih oblasti izvodjenje ovakih novih propisa prepušta neposredno vojsci, prosto »u smislu otpisa kr. zem. vlade broj taj i taj«, na nekoliko dana pred sâm akt, bez ikakvih p r e t h o d n i h priprema ili izvidjanja kako će se te vojne mere shvatiti. I to u zemlji gde je još dobar deo naroda nepismen, i naročito po krajevima za koje se zna da su nepoverljivi prema novoj državnoj administraciji, te u kojima je još tako lako voditi i podržavati antidržavnu i separatističku agitaciju. Ovako bezumlje bilo bi, odista, razumljivo jedino s gledišta onog višeg oficira koji je poručio civilnim strankama i oblastima: Da se vesele, jer im se eto dala prilika da pohvataju i obese sve smutljivce i agitatore!

Ali, da li je dosta samo konstatovati ovako bezumlje i absurdnost postupaka organa koji su nadležni po ovom predmetu i po sličnim predmetima, i koji su neposredno odgovorni za nerede u ovom slučaju? Da li je dosta, da svaka stranka vidi krivca u drugoj stranci i u onom delu njenog programa usled kojeg može doći do nemira i izgreda ove vrste? Da li je dosta, da Ministar Predsednik u Skupštini, na sve zamerke, i baš u ovoj prilici, odgovara samo sa: »Gospodo, merite reči!« i podešava ceo svoj govor jedino u svrhu nekog spasavanja narodnog dostojanstva? —

Izvršni organi mogu vrlo lako da odmahnu rukom i kažu: Recite vi to onima koji upravljaju ovom zemljom, i koji nama naredjuju šta da radimo ili nam odobravaju ono što radimo. A sa pozitivnog stranačkog stanovišta, zdrava pamet rezonuje ovako: Centralisati i izjednačiti treba prvo vrhove i političku državu (»Dajte narodnu vladu, reprezentativnu skupštinu, državni ustav!«); i na drugoj strani: Decentralizaciju državne administracije ne treba prepuštati huškačima i agitatorima, niti ove treba uzimati u obranu i povladjivati im, nego se ima ući sâm u narod, obaveštavajući ga o njegovim zajedničkim i posebnim pravima i dužnostima. Mesto uzajamnih optužaba i zameraka, naše stranke i njihove vodje neka se uzajamno pomognu, i neka, svaka sa svog gledišta, nastoje da pronadju uzroke nemirima na njihovu izvoru, da bi ih mogli jasno videti i iskoreniti zajedno sa žilama, a ne tek otkloniti ih privremeno i nepotpuno palijativnim i nekulturnim sredstvima, mitraljezima i batinama. Političari i vodji naroda ako i nisu proroci, mogli bi biti i trebalo bi da su psiholozi, te da iz simptoma i iz opšteg raspoloženja predvide dogadjaje, i upute ih pravcem za dobro celine, kolikogod do njih stoji. A gospodin ministar Predsednik, trebalo bi da dovikne svima, u ovom slučaju, »Gospodo, merimo dela!« i da ih meri, pre nego što bi bilo dockan.

Inače u ovom konkretnom slučaju, još se i sad daje učiniti bar nešto pozitivno, pored izraza sažaljenja zbog onog što se desilo i davanja dobrih saveta da »treba izbegavati ovake izgrede«. Svi mi možemo još uticati na vrhovne sudije i faktore u zemlji, da bar u poslednjem času shvate pravi smisao narodnog nezadovoljstva, te da ne izriču presude nad zavedenim i zloraбljenim seljaštvom, već da kazne huškače a puste sve ostale kućama. I da jednom za svagda stanu na put batinama i osornom držanju svojih potčinjenih organa prema narodu. Inače će i dalje buktati pod zemljom gradjanski rat, izbijajući na vidik sad ovde sad onde u jačoj ili slabijoj formi, i vrebajući priliku da zadaje što snažnije udarce ovoj našoj zajedničkoj državnoj tvorevini.

L. i M.

Narodno zdravlje.

(Želimo da obratimo naročitu pažnju ovom predmetu koji smatramo prvenstveno važnim za razvitak naše zemlje i našeg naroda. Poimence nas interesuju Ministarstvo Narodnog Zdravlja i organizacija naših medicinskih fakulteta, te ćemo se vraćati na raspravljanje o njima. Ovom prilikom hteli smo da istaknemo samo ono što nam se čini prvo i najpreče.)

a) Obrazuimo okružne fizikate.

Kadgod gledamo na Ministarstvo Narodnog Zdravlja, uvek nam se stegne srce, i troje nam pada na pamet:

1. Centralizacija vredi samo onda, ako je centralizacija onog što je najsposobnije i najbolje, u svrhu rada na jednoj odredjenoj ideji;

2. Centralizacija opća prirodno izaziva i pojačava pozicije pokrajinskih, manjih centralizacija;

3. Najposle, ima velikih narodnih radova, koje niti treba, niti se mogu centralisati. Medju ove radove spada i rad oko narodnog zdravlja. Čak izgleda, da se ovaj rad mora decentralisati, rasejati, posaditi i učvrstiti u što više manjih centara.

Uspešnost rada oko narodnog zdravlja jeste njegova raširenost i njegova širina, akcija sa sviju strana, jaka središta, u velikom broju, a sa manjim krugom i delokrugom. Možda se čini paradoksno na oko: ali za rad oko narodnog zdravlja ne treba nam Ministarstvo Narodnog Zdravlja, ne trebaju sedam pokrajinskih povereništva zdravstva, — već nam treba trideset do tridesetipet čestitih, sposobnih i kvalifikovanih okružnih fizika, koji su položili fizikatski ispit.

Kad kažemo da nam treba, to znači, da nam to najnužnije i najpreče treba. A kada budemo imali to što nam je najpotrebnije, — onda se ima vremena i mesta za razgovor o tome, kako da se što brže i što radikalnije unište pokrajinska povereništva, i kako da se organizuje Ministarstvo Narodnog Zdravlja, kao stvar korisna, i, ako hoćete, velika i lepa.

Onda bi se načelno rešilo i sve o odnošaju privatne i zvanične inicijative, kao i odnošaj i razmera centralizacije i decentralizacije, u radu oko narodnog zdravlja.

Mi nemamo, kaže se, kvalifikovanih okružnih fizika? Dobro, no kad možemo već drugu godinu da delimo desetine stipendija za lekare, da se na strani delimično obrazuju kao okružni fizici (lekari za veneriju, za tuberkulozu, za školsku i socijalnu higijenu, bakterijologiju i t. d.),ja ne razumem zašto se te stipendije ne bi upotrebile nato, da se obrazuje dovoljan broj celih okružnih fizika! Jer je upravo smešno kad samo Ministarstvo Zdravlja igra ulogu jednog velikog, državnog fizikata, umesto da svaki okružni fizik bude mali ministar zdravlja u svome okrugu! Treba li to još naopširno dokazivati!

Potpuno razumemo sve teškoće, i položaja, i rada, našeg Ministarstva Narodnog Zdravlja, i poznata nam je borba, što je prvi naši pijoniri imaju tamo da izdrže. Ali bez obzira na sve to, tražimo i očekujemo odande pre svega jednu jasnoću i odredjenost ideje. Sam rad na narodnom zdravlju prilično je odredjen i proučen kod naroda naprednijih, starijih, kulturnijih i jačih od nas. Tu nemamo šta da rešavamo, već samo da prenosimo blagodati, da se obogaćujemo. Glavni je zadatak dakle u tome, kako da taj rad oko narodnog zdravlja, poznat i odredjen već odavna, bude što pre širok i velik i kod nas, i obuhvati zbilja sav naš narod. Bezbrižni za naše narodno zdravlje možemo biti tek onda, i samo onda, ako na stolici okružnog fizika bude sedeo za taj posao specijalno obrazovan lekar, ako taj lekar bude imao odrešene i slobodne ruke, isto kao što i okrug bude — ako ni u čem drugom, a ono bar u pogledu rada oko narodnog zdravlja — samoupravan i svoj gospodar!

Izgradnja okruga je, držimo, uopće temelj našeg državnog života, društvene kulture, i narodnog napretka. A u pogledu rada oko narodnog zdravlja, ne možemo bez samoupravnog zdravstvenog okruga ni koraka napredovati. Samoupravni zdravstveni okrug, kvalifikovan okružni fizik,

i moderna okružna bolnica, — eto o to se troje radi i to nam treba; a oko toga se obilazi, ili se na to zaboravlja!

Kod broja zdravstvenih okruga se načelno može nastojati da ih bude što više; od veličine važnije je središte, — a isključeno je da im granice podju starim pokrajinskim granicama. Pitanje izgradnje političkog okruga (broj, veličina, središte, delokrug, i t. d.) je danas jedno teško političko pitanje; skriveno je, kao podvodna stena na koju će se nasukati mnogi politički brod. Do formiranja okruga mora ipak doći, ma kako bilo! Čim to bude gotovo, rešena je i ideja samoupravnog zdravstvenog okruga. Za taj momenat ima naše Ministarstvo Narodnog Zdravlja da se sprema! Je li tu već taj čas, da bude sve gotovo, i samoupravni zdravstveni statut, i okružni fizik, i okružne bolnice? Ako ima još godinama da se čeka na novo rasporedjenje okruga, onda se u radu oko narodnog zdravlja valja energično osloboditi od okova efemerne politike, i decentralisati energije onako koliko se i kako se može, a putem starih i nasledjenih okruga.

Ako se postavimo i na stanovište t. zv. prelaznog vremena u pogledu narodnog zdravlja, i to može jedino da znači: oboriti i uništiti sve staro, što je nevaljano, škodljivo i opasno, a graditi novo, jako i korisno. Stvar izlazi na ovo: osloboditi silna materijalna sredstva, što ih već dve godine gutaju pokrajinska povereništva zdravstva, i upotrebiti ta sredstva za obrazovanje okružnih fizika i podizanje okružnih bolnica! Zaista bi bilo zanimljivo, kad bi se objavilo šta od 1918 do danas staje birokracija svih manje ili više centralnih zdravstvenih ustanova, dakle Ministarstva, sanitetskih saveta, zdravstvenih veća, povereništava i t. d., pa da se onda to uporedi s onim, šta odatle ima naše narodno zdravlje.

Dr. L. Popović.

b) Naši medicinski fakulteti.

(Jedno objašnjenje.)

Povodom debate, da li da naši medicinski fakulteti preuzmu plan nemački, francuski, ili pomešani, potrebno je jedno objašnjenje. Ono se ne odnosi neposredno na gornju debatu, ali može da uputi poglede onamo kud treba, pa da tako indirektno donose koristi i za nastavni plan.

Šta je prvo i neodložno, pre svakog plana o čemu naši medicinski fakulteti moraju biti načisto?

Prvo je etična visina i moralna strogost djačkih ipita koji će se svršiti. Poznati su, i ne treba se na njima zadržavati, djački ispiti; kako su nedovoljno oni ne retko obavljeni pre rata na madžarsko-nemačkim medicinskim fakultetima, osobito sa djacima iz »orijenta«, i kako su ti ispiti obično otaljavani za četiri i pet godina rata; i kako su i posle rata nastavljeni na raznim mestima, čak i u Pragu, sa djacima »jugoslavenima«. Neistražujući ovde uzroke i nehoteći kriviti nikoga, moramo odsad od naših profesora na našim medicinskim fakultetima najozbiljnije i najenergičnije tražiti, da svom snagom i složno nastoje oko toga, da nivo djačkih ispita medicinara kod nas bude podignut i stalno uzdržavan na najvećoj mogućoj etičnoj visini i moralnoj strogosti.

Druga, pre svega ostalog važna stvar jeste: da naši medicinski profesori stvore što pre jednu južnoslovensku medicinsku nomenklaturu i terminologiju. To je potrebno iz dva vrlo jasna razloga, o kojima teško da može biti sumnje. Imamo tri medicinska fakulteta, koji su rasporedjeni čisto plemenski, t. j. imamo »srpski« medicinski fakultet u Beogradu, »hrvatski« u Zagrebu, i «slovenački« u Ljubljani. Nećemo da govorimo ovde sada o tome, da li je bilo potrebno podići odmah tri medicinska fakulteta, i da li je dobro da su oni plemenski razredjeni. Ali onako kako danas stvar stoji, postoji eminentna opasnost gradjenja i stvaranja trojake medicinske nomenklature i terminologije. A bez jedinstvene medicinske nomenklature i terminologije nije apsolutno moguće zamisliti niti predavanja profesora, niti učenje djaka na našim medicinskim fakultetima.

Rad naših medicinskih fakulteta na etičnom podizanju djačkih ispita, i oko gradjenja jedne jedinstvene južnoslovenske medicinske nomenklature i terminologije, smatramo prvim i glavnim radom u ovaj čas. Mi momentano ne tražimo od naših medicinskih fakulteta obilje originalnog i epohalnog naučnog ispitivanja, niti krajnjih tehničkih virtuoziteta i kurioziteta. To je zasad sporedno, i za to ima vremena. Da i to može da bude jednom, u toku vremena kad se razvijemo, potreba je da ima i postoji ono prvo.

Ne možemo se ovde dublje upustiti ni u opisivanje i izlaganje načina, kako je najbolje da se gornji posao izvede, ali označujemo zajednički i sporazuman rad sva tri fakulteta (kad ih već ima) kao nešto primarno, neophodno, nešto bez čega sve gubi smisao.

Ima još ovo, — na što moramo da se osvrnemo, a to je: skučenost materijalnih sredstava za medicinske fakultete, kako ih država danas može da pruži, — naša, tako reći, državna sirotinja. Država ne daje novaca, pa fakulteti ne mogu punom parom da krenu napred, — to je činjenica. Ako je to istina, da naša država danas nije u stanju da medicinskim fakultetima dade ni minimum koji se traži, onda ostaje, da se medicinski fakulteti živo i energično obrate na privatnu inicijativu. Jer poznato je da u ovoj siromašnoj državi živi vrlo mnogo bogataša; a opet znamo, da su i u bogatim državama pojedinci iz privatnih sredstava podizali ogromne i divne naučno-medicinske institute i škole. Ukratko: medicinski fakulteti treba da se sami bore za svoj opstanak, kad nije drukče. I nije uobraženje, niti preteranost ako tvrdimo, da u našoj privatnoj inicijativi može da bude još pomalo i idealizma. Umesto da se skrste ruke, treba samo da se stegnu pesnice! —

Dr. L.

Politički pregled.

Domaća situacija.

Izbori za ustavotvornu skupštinu raspisani su za 28. novembar t. god., i predizborno kretanje oseća se već na sve strane. Drže se pouzdanički sastanci i skupštine mesnih organizacija, i prave se kombinacije za kompro-

mise i sporazume. U Srbiji su nedavno održani opštinski izbori bacili unapred sen na izborne šanse za Konstituantu i za razmer poslanika po strankama. Biće zanimljivo izbrojati poslanike stare predratne srpske Skupštine u novom Saboru. I za Hrvatsku se ima donekle merilo u poslednjim izborima opštinskim, ukoliko ga ne pomere ozbiljni napori nekih stranaka da svoje pristaše bolje organizuju i izvedu na birалište. U Vojvodini će radikalna srpska stranka osetiti gubitak Jaše Tomića, koji je ostareo i oronuo zdravljem, te će morati prelaziti preko Dunava i Save »stubovi« iz Srbije da bi održali pozicije protiv demokrata. U Sloveniji će, opet, demokrate imati težak položaj naspram dobro organizovanim klerikalima. Seljačke stranke, bez razlike plemenske, ućiće zajedno u izbornu borbu. Bosna i Hercegovina su sasvim nepoznata jedinica u ovim izborima, dok će Crna Gora i Dalmacija, pored svojih demokrata, imati, kako izgleda, jaku struju za vanstranačku listu poslanika, koji bi zastupali — izmedju demokrata i zajedničara — gledište snažne integralno jedinstvene političke države sa širokim administrativnim samoupravama. Na žalost, rezultati večitih kriza i ličnog trvenja medju prvacima stranaka za poslednje dve godine, urodiće plodom, da će neke stranke istupiti sa programom čisto federalističkim, koji može uneti još više nesporazuma u naše stranačke odnose i zabune u narodne mase. Da li je neskromno iskazati bar želju, da medjusobni lični napadaji po stranačkim organima ne bi trebalo da prelaze izvesnu meru žučnosti, koja nas toliko unižava u našim rodjenim očima. — *a* —

Debata u Skupštini povodom interpelacije poslanika Bukšega o seljačkim nemirima u Hrvatskoj, i odgovora g. Ministra Predsednika na tu interpelaciju, dala je priliku govornicima političkih stranaka da opet jednom pokažu koliko se »razilaze u mišljenju« kad je reč o lokalnim i plemenskim pojavama. Možda ništa nije više karakteristično za fakt, da su sadašnje naše generacije političara još uvek ogrezle u separatizmu i slepoj ljubavi za svoju »užu« otadžbinu, nego mogućnost da socijalista Hrvat optužuje »balkanske metode« vojnih krugova, dok socijalista Srbin žali da neko »pokušava braniti« pobunjene hrvatske seljake koji neće da ispunjavaju svoje gradjanske dužnosti prema državi kao što to čine srpski seljaci. Osim ovakih »lokalnih tendencija«, skoro svi poslanici govorili su pro domo svoje stranke, s obzirom na predstojeće izbore. — Već odgovor g. Vesnića na interpelaciju uputio je raspravu pogrešnim putem. G. Vesnić je očevidno bio odviše dugo na strani, van zemlje, pa odviše važnosti polaže na ton kojim se govori i na utisak koji mogu reči u Skupštini izazvati van Skupštine, osobito u inozemstvu; pritom, on lično ima iluziju da »meri reči« ako se ne poda temperamentu, i u vrlo mirnom tonu čini sâm vrlo krupne i neodmerene pogreške, kao što je, naprimer, njegovo odvraćanje na upadicu poslanika Petričića. No ne radi se uopšte o tonu kod ovakvih važnih i životnih pitanja: Ublažavati interpelanta i poslanike, i činiti sebi komplimente, što je vlada prihvatila interpelaciju i što je stavila na dnevni red, mesto prihvatiti samu stvar i reći šta se sve misli preduzeti da bi se uklonili uzroci nemirima, to je isto tako površan odgovor na postavljeno pitanje, kao što su bile diletantske i površne i mere upotrebljene na licu mesta da bi se nemiri ugušili. G. Vesnić je branio srpsku vojsku; medjutim, nije napadnuta srpska vojska, nego vlada. —*č*—

Ekonomski pregled.

Naše pomorsko ribarstvo.

Pomorsko ribarstvo je za sve države što morem graniče veoma važna grana narodne ekonomije, pogotovu za našu mladu državu koja ima vanredno rasčlanjenu obalu (ukupno oko 3000 pomorskih milja, svaka milja po 1852 metra). Nema sumnje, da bi naše pomorsko ribarstvo, radeći racijonalno i intenzivno na 3000 pomorskih milja duljine, moglo dati znatne finansijske rezultate i za ribare same i za državu. Proučavajući našu pomorsko-ribarsku statistiku zadnjih 25 godina, moramo priznati, da ovi rezultati za ribare prosečno nisu bili baš loši, uvažavajući naravno sve neprilike, s kojima se naša narodna privreda nažalost mora boriti, a pre svega našu mlitavost. Fakt stoji, da smo hitri mi primorci, ali s druge strane moramo priznati, da smo mlitavi. Radi toga ni mi ni ostali svet nema dovoljno praktične koristi od naše inteligencije i hitrine. Za prvih šest meseci ove godine, a za područje što danas stoji pod jurisdikcijom drugostepene pomorske oblasti u Bakru (dakle od Bakra do Bara, izuzevši naravno što su nam Talijani zauzeli), ulovljeno je okruglo 900.000 kilograma ribe za okruglo 4 milijona dinara. Srednja cena ribi je dakle bila 4.50 dinara = 18 kruna po kilogramu. Nažalost to su tek približni podaci. Za točno vodjenje statistike treba u nas prebroditi mnoge teškoće, u prvom redu nazore svih onih čudaka, koji u statistici vide samo švapsku pedanteriju, a neće da razumiju, da bez tačne statistike nema, niti može biti valjane uprave u narodnoj privredi. Ali kad već približni statistički podaci daju tako znatne svote u doba goleme privredne krize, kad pomorsko ribarstvo nije još uredjeno kako treba, jasno je da treba razviti sve energije i države i samih ribara, da bi ovo ribarstvo postalo za sve koji dolaze u obzir važno vrelo blagostanja, a i naša dika prama inostranstvu, s kojim dolazimo morskim putem najlakše u dodir.

Kao što smo jadransko pomorstvo zatekli uredjeno austrijskim zakonima (za bivše ugarsko-hrvatsko područje Madžari su samo preveli austrijske pomorske propise), tako smo istim propisima zatekli uredjeno i pomorsko ribarstvo, koje je za austro-ugarsko doba bilo u nadležnosti pomorske uprave, a ova je bila pod ministarstvom trgovine. Mnogi prijatelji našega ribarstva govore o primenjivanju propisa američkog, engleskog, nemačkog, norveškog pomorskog ribarstva, ali pri tome zaboravljaju da prilike našeg mora nisu iste kao u onim državama, da mi imamo drukčije vrsti ribe, drukčije ribare, drukčiji alat itd., te da, usled toga, moramo ići svojim posebnim putem. Osim toga, treba još istaći, da su pokolenja nas primoraca stvorila austrijske pomorsko-ribarstvene organizatorne propise, da su dakle oni uglavnom proizvod našega ribarskog običajnog prava, a da ih je Austrija samo primila i sankcionisala.

Za ribarstvo, kao za svaku granu narodne ekonomije, potrebito je u prvom redu imati jasne, logične i pravedne pravne odnošaje. Ribar valja da znade, gde svršava njegovo pravo, a gde počinje pravo drugoga ribara. Ta prava se moraju temeljiti na zakonskim propisima, koji moraju do najmanje moguće mere ukloniti svako trvenje, svaki sukob interesa; a za takove slučajeve, ako ih ipak bude, predvideti zgodne mere. Kapital, pa bio

i onaj zadružni, ne može ribarstvo oploditi ustrojavanjem većih preduzeća, ako pravni odnošaji nisu uredjeni. Na nesigurno, na metež se novac ne može rizikovati. Ribar pak valja da znade, koje oblasti mora slušati, kod kojih će oblasti naći merodavna saveta, upute i zaštite, t. j. koja je oblast u pomorskom ribarstvu nadležna, koja oblast upravlja tom granom narodne privrede. U austrijskim ribarskim propisima bilo je sve to prifično austrijska). Posle podužih rasprava odredjeno je u nas, da pomoruredbe. No ljudi koji su došli na upravu naše nove države, izgleda da se nisu mogli složiti s austrijskom uredbom, da pomorstvo i pomorsko ribarstvo budu pod ministarstvom trgovine (premda ta uredba nije specifično austrijska). Posle podužih rasprava odredjeno je u nas, da pomorstvo dodje pod ministarstvo saobraćaja, a pomorsko ribarstvo je došlo pod d v a ministarstva: u poslovima ribarskoga reda na moru odlučuje u III stepenu ministarstvo saobraćaja, a u poslovima unapredjivanja pomorskoga ribarstva ima da odluči u istom stepenu ministarstvo poljoprivrede, pod koje je došlo i slatkovodno ribarstvo (ministarski savet 9. aprila 1920). Praksa će pokazati, je li ta uredba dobra.*)

U širem smislu moglo bi biti svejedno, pod koje ministarstvo spada pomorsko ribarstvo; dosta je, da se nadležnost ne mimoilazi, da ne bude sukoba u nadležnosti (kao na pr. na hrvatskom primorju), da treći stepen ne govori pre drugoga i prvoga (ako nije slučaj sasvim nove uredbe), i tome slično. Disciplinovani činovnici moraju nadležnost strogo poštovati i u svom radu iz nje logične zaključke izvoditi.**)

Ako za naše pomorsko ribarstvo i imamo prilično dobre propise od 1884 i 1897, ipak ćemo morati čim pre moguće pristupiti pretresu jednoga novog ribarskog zakona, koristeći se iskustvom od 1884 do danas i vodeći računa o novim potrebama. To će biti glavni naš rad za unapredjenje pomorskoga ribarstva.

Pomorsko zakonodavstvo može biti posao samo centralne vlade, kao nosioca državne suverenosti nad teritorijalnim vodama naše države, a nikako pokrajinskih vlada, čiji se samo saveti mogu uvažiti. U tom zakonu imali bismo važnih stvari da utvrdimo. Postojeća temeljna odredba našega pomorsko-ribarskog prava, da članovi općine imadu isključivo pravo ribolova u vodama odnosnoga općinskog područja, dobila je u novije doba više protivnika, koji su znali omesti mnogo štošta dobra u ribarstvu. Ribarske zadruge su takodjer stekle svoje neprijatelje. To su stvari

---

*) Pobliže o nadležnosti u pomorskom ribarstvu vidi u mojim člancima u »Naše more«, Dubrovnik, sveske za april i juni 1920.

**) Malko čudnovato je ovo:

Nedavno su javile novine, da je jedno ministarstvo pitalo splitsku trgovačku komoru, bi li dobro bilo, da se naša država pridruži čehoslovačkoj ribarskoj akciji u arktičkom moru. Splitska komora je pitala mišljenje bivšeg ribarstvenog referenta u Trstu, i on je dobrim obrazloženjem odbio za nas tu akciju. Pri tome je dakle dotični referent kod ministarstva zaboravio, da su za pomorsko ribarstvo nadležna dva ministarstva u III stepenu, a u II stepenu pomorska oblast u Bakru, i u I stepenu postojeće lučke oblasti na Primorju. Doista sve ove oblasti bile bi rekle što i bivši referent, ali nadležnost se u upravi ne sme mimoilaziti.

od kojih zavisi, hoćemo li u unapredjivanju ribarstva poći ovim ili onim putem. Mi moramo dočekati rešenje jadranskoga pitanja spremni i u pomorskom ribarstvu, i radi toga moramo biti načistu s temeljima na kojima hoćemo da gradimo. Za organizaciju velikoga ribolova, u koji bi spadao i tunolov, moramo osnovati jedno oveće udruženje s jakim kapitalom, koje bi imalo preuzeti i fabrike konservirane ribe iz ruku vlasnika tudjinaca. Moraće se ustrojiti jedna fabrika mreža i osnovati na najzgodnijem mestu jedna biološka stanica za proučavanje riba i morskih proizvoda.

Za razvitak našega pomorstva i pomorskog ribarstva mora se jako zainteresovati unutrašnjost naše države sistematskim radom. U prvom redu su na to pozvane centralne vlasti, koje treba oko sebe da okupe četu stručnjaka izvan političkoga vrtloga, koji bi se svojski posvetili svojim zadacima te da se brzo ostvare. Ko brzo, tačno i sigurno ne može, neće ili ne zna raditi, taj ne pristaje u današnje doba, pogotovo ne u nas, gde treba toliko ispraviti i izlečiti, da niko u ekonomskom i socijalnom pogledu ne požali istorijsku promenu koju smo doživeli. Lako je bilo pre rata narodu kazivati, da ćemo skoro bolje živeti. Danas se to mora ispuniti, a danas je za nas junački megdan u teškom sitnom radu. Mi stoga moramo na polju narodne privrede najintenzivnije raditi, a ko mora, taj i može i zna.

M. Sardelić.

Književni i umetnički pregled.

George Meredith.

I

Džordž Meredit rodjen je 1828, iste godine, dakle, kad Tolstoj i Ibsen, ali nije dospeo do velike svetske slave ta svoja dva vršnjaka. U samoj Engleskoj on je kasno, i s mukom, izašao na glas. Prvi njegov roman Ričard Feverel, objavljen 1859, prošao je kod čitalačke publike rdjavo, i čekao dvadeset godina na drugo izdanje. Nisu bolje prošli ni drugi njegovi romani. Tek 1879 kada je objavio Egoista, on počinje izlaziti na glas, ali samo u krugu književnika, a ne kod čitalačke publike. Pravu slavu donosi mu, 1885, njegov roman Diana. Otada njegovo ime postaje opšte poznato kao ime jednoga od najvećih pripovedača svoga doba. On dolazi u modu, i dobija svoje fanatike, koji ga, prilikom njegove smrti 1909 slave kao najveću umetničku snagu posle Šekspira u celoj engleskoj književnosti. Ali na kontinent, nije prodro ni do danas. U Francuskoj i Nemačkoj počeli su ga prevoditi tek početkom ovoga veka, kako izgleda, bez ikakvog uspeha kod čitalačke publike. Od velikih engleskih pisaca, nijedan, čak ni Karlajl, ne izgleda kontinentalnim čitaocima tako »insularan« kao Meredit.

Za svoju zlu sudbu Meredit je donekle sam kriv. On ima jednu veliku mahnu: nije jasan. Pripovedač, on priča ne samo nezanimljivo, nego i nerazumljivo. Umesto da dogadjaj ispriča direktno, on nam malo pomalo, putem aluzija, otkriva šta se desilo. I njegove aluzije neki put su nejasne kao zagonetke. Svaki njegov roman mora se čitati dva puta. Prvo čitanje služi nam samo na to da razberemo šta je predmet romana, jer Me-

redit priča tako kao da bi nam predmet bio poznat. Tek pri drugom čitanju, u stanju smo razumeti ceo roman, i ceniti Mereditovu veštinu.

Ova pripovedačka nespretnost pada tim više u oči, što Meredit ume da priča, kad hoće. Pojedine scene u njegovim romanima ispričane su izvrsno, s jednom veštinom munjevitog osvetljavanja, kratkog a blještećeg. Ima u Vitoriji opis jednog dvoboja ,— sablja i štilet, — koji se čita bez predaha, i od koga ostaju odsevi noža u očima. Ako, dakle Mereditovi romani u svojoj celini nisu ispričani dobro, to se može objasniti samo time, što njemu nije mnogo stalo do same priče.

Treba imati na umu, da je on pripovedač psiholog, kao Stendal kod Francuza, i Dostojevski kod Rusa. Sami dogadjaji njega ne zanimaju, nego njihov odjek u duši njegovih ličnosti. Ali izmedju Stendala i Dostojevskog s jedne strane, a Meredita s druge, ima ova razlika. Stendal i Dostojevski prvo ispričaju fakte, pa onda raščlanjavaju utiske koje su ti fakti učinili na njihove ličnosti. Meredit počinje ovim drugim; on prvo raščlanjava utiske svojih ličnosti, ostavljajući čitaocu da kroz te utiske nazre, ako, i koliko se može, fakte koji su ih izazvali. Mi ne vidimo same dogadjaje, nego senku koju su oni ostavili za sobom. I naravno oni nam onda moraju izgledati mutni.

Zatim, u svojoj psihičkoj analizi, Meredit ide suviše daleko. On se, kako sam veli, spušta u »ponore duše«, i traži po njenom mračnom dnu strasti u njihovu još embrionalnom stanju, prati njihovo potajno klijanje, i sva ona mnogobrojna kolebanja i menjanja kroz koja one prolaze, dok, najzad, ne izbiju na videlo duše sa svojim konačnim izgledom. Običnom čitaocu treba pokazati strasti dovršene, kada su već dostigle izvestan stupanj jačine i svesnosti. Uvoditi čitaoca, kao što Meredit radi, u laboratoriju duše, i pokazivati mu strasti u stanju stvaranja, kada još nisu izašle iz podsvesnoga, znači zbuniti čitaoca. On ima utisak da se nalazi pred jednim kaosom.

Najzad, ima još nešto što otežava čitanje Mereditovih romana. Meredit nije analizator miran i bezličan. U njegove analize utkana su njegova lična razmišljanja, i ta su razmišljanja ironična. On uzima svoje ličnosti s olimpijske visine. On je rekao jednom da čovečanstvo predstavlja »krajnje ironičnu povorku sa smehom bogova u zaledju«. U njegovim analizama uvek se čuje taj smeh bogova. Baš zato što tako duboko prodire sa svojom analizom, Meredit nailazi, najzad, na naše najtajnije pobude kojih mi sami nismo svesni, ili koje sami od sebe krijemo, jer u tim pobudama nema za nas ničega laskavog. Prekomerno gordi na svoju svest, a opet zato rukovodjeni nesvesnim pobudama, mi bez sumnje pružamo krajnje ironičan prizor, i Meredit nam daje to osetiti u punoj meri. Njegov je stil sav prožet ironijom. Ironija, medjutim, daje stilu izvesnu suptilnost, uvijenost, dvosmislenost, koja običnog čitaoca odbija. Ovaj mari samo ono što je jasno i odredjeno.

II

Gotovo svi Mereditovi romani pričaju jedno isto: istoriju jednog duhovnog razvoda. Dve duše koje su isprva bile tesno spojene, postepeno se odvajaju jedna od druge. Te dve duše nisu uvek, kao što bi se moglo

misliti, čovek i žena. U svoja dva najbolja romana, Ričard Feverel i Hari Ričmond, Meredit priča razdvajanje oca i sina, — i to razdvajanje nije ništa manje tragično nego ono čoveka i žene u njegovim drugim romanima.

Svako takvo razdvajanje pretpostavlja dve različne prirode, koje isprva nisu svesne svoje različnosti, nego tek postepeno dolaze do svesti o njoj. Obično, od ove dve ličnosti, jedna je većma uvidjavna. Svest o njihovoj različnosti razvija se poglavito kod nje jedne, i ona postaje žrtva tog osnovnog psihološkog nesporazuma koji ju je vezao za nesrodnu dušu. Proces razočaravanja koji se u njoj vrši, Meredit prati u svoj njegovoj postepenosti; svaka nova glava u njegovu romanu beleži novu fazu u tom procesu, i razlika izmedju te nove faze i one ranije sastoji se samo u najtanjim niansama. U Egoistu, koji važi kao najdublji, iako ne najbolji roman Mereditov, ovo beleženje niansa postaje prava psihološka mikroskopija: odvajanje jedne verenice od njenog verenika, koje se svršilo za nekoliko dana, analisano je na nekih pet stotina strana tog kompaktnog romana.

Na jednom primeru najbolje će se videti kakve su vrste Mereditovi romani. U romanu, koji se zove Jedan od naših osvajača, Viktor Radnor, jedna vrsta modernog nadčoveka, milijonar koji je sam stekao svoje milijone, živi nevenčano s Natalijom Oreton, jer nije mogao dobiti razvod svoga prvog braka. S istom onom energijom i smelošću koja mu je tako dobro poslužila u poslovima, on pokušava naterati svet da primi Nataliju, kao da bi ona bila njegova zakonita žena. Oni se bez snebivanja javlja s njome u društvu, i predstavlja je kao »Gospodju Radnor«. Ali, gdegod se pojavi, njegova se tajna pre a posle prokljuvi, i zato, od vremena na vreme, on mora da menja društvenu sredinu u kojoj se kreće. Viktor i Natalija žive u večitoj opasnosti da budu »bojkotovani«. Tu nervnu zategnutost, taj život u lažnom položaju, tu borbu sa svetom, Viktor izdržava dobro: to odgovara njegovoj osvajačkoj prirodi. Natalija, naprotiv, čezne za povučenim porodičnim životom; snaga da prkosi svetu, njoj nedostaje; ona se ni sama nije pomirila sa pogreškom koju je učinila, i njen nevenčan život izaziva kod nje grižu savesti. Isprva, zaljubljena u Viktora, sa slepom verom u njegove nadčovečanske moći, ona se dala povući njime u vrtlog društvenog života; ali postepeno njoj biva jasno, da to što može da održi on, ne može da izdrži ona, — i da ona nije žena kakva treba jednom osvajaču. Od tog trenutka ona počinje kritički promatrati svoga muža. Ako je pre videla samo njegove dobre strane, — njegovu snagu, aktivnost, kuraž, — sada vidi i njegove rdjave strane, — njegovu nedelikatnost, nedovoljnu skrupuloznost, podložnost samoobmani. On je prema njoj vrlo dobar, ali njena je savest finija od njegove, i, duhovno, ona ne može biti njegova žena. Roman se svršava time, što Natalija umire od jedne srčane bolesti dobivene od borbenog života koji je vodila uz svoga muža osvajača.

III

Kao psiholog, Meredit se ne ograničava na studiju interesantnih pojedinaca; pored lične psihologije on se bavi i društvenom; gotovo u svima

njegovim romanima, pored analize jednog neobičnog psihološkog slučaja nalazi se i slika društvenog života iz sredine Viktorijina doba. Taj isti čovek koji je u Tragikomedijantima proučavao, kao lekar za duševne bolesti, slučaj Ferdinanda Lasala i njegove verenice, taj isti čovek dao je u Bičonovoj karijeri jednu od najuspelijih slika engleskog političkog života.

Meredit obraća naročitu pažnju na englesko visoko društvo: njegove su ličnosti mahom plemići i bogataši. Po političkim načelima radikal, kao njegov prisni prijatelj Džon Morli, on nije naklonjen velikom svetu, i opisuje ga sa jednom nemilostivom pronikljivošću koja opominje na Tekereja. Ali izmedju Tekereja i Meredita ima ova razlika. Tekerej je više pisao satiru, a Meredit komediju, velikog sveta. Kao što svedoči njegov Esej o komediji, Meredit je mnogo razmišljao o prirodi komičnoga; svog Egoista nazvao je narativnom komedijom, i ne samo u ovom romanu, nego i u svima drugim, on je na mnogo mesta podesio pravi ton komedije, onaj ton kojim se odlikuju Molijerovi »Tartif« i »Mizantrop«. Kao i u ta dva komada, tako i u Mereditovim romanima, komika je gorka, sa nečim hladno intelektualnim, što je odvaja isto toliko od satire koliko i od tragedije.

Meredit je razbacao po svojim romanima masu komičnih ličnosti, od kojih naročitog pomena zaslužuje otac Hari Ričmonda u romanu istoga imena. To je jedan učitelj pevanja, koji je uobrazio da je vanbračni sin jednoga princa; zarekao se da svoga vlastitog sina mora oženiti jednom princezom, i taj ludi plan izvodi sa veštinom i drskošću prvoklasnog intriganta na jednom malom nemačkom dvoru, gde je sve moguće. To je jedna čudnovata mešavina zanešenjaka, glumca, opsenara, avanturiste i velikog varalice. Tu figuru Meredit je izradio u velikim razmerama Servantesova Don Kihota, i medju tolikim portretima iz engleske aristokratije koji se nalaze u njegovim romanima, nijedan ne privlači veću pažnju nego taj fantastički portret lažnog kolenovića.

U svojim opisima visokog društva engleskog, Meredit se zadržava naročito na preteranostima džentlmenske kulture. U onom narodu gde nema džentlmena, treba savetovati ljudima da budu džentlmeni; Englezima koji su narod džentlmena, treba savetovati da ne budu džentlmeni suviše. Džentlmen, kao što je opazio Meredit, ima sklonosti da se razvije u naročitu vrstu egoista, u egoista sentimentalnog. Njegovo vaspitanje, kao uostalom vaspitanje svakog aristokrate, osniva se na samopoštovanju. Samopoštovanje je lepo osećanje ali ga ipak valja držati pod prismotrom. Ono lako stvara kod čoveka uverenje da je drukčiji nego ostali ljudi, i da otmenost traži od njega da uguši opšte ljudske osećaje u sebi. Na taj način, čovek postaje gordo, izveštačeno stvorenje, koje suviše misli o sebi, i opet sebe samoga muči, jer ne radi ono što mu srce ište, nego ono što drži da mu lepo stoji. To preterano samoljublje, taj život pred ogledalom i glumljenje pred samim sobom, to je sentimentalni egoizam. Običan egoist gotov je žrtvovati sve drugo svojim prohtevima i interesima; sentimentalni egoist u stanju je učiniti to isto radi jednog stava koji smatra kao otmen. Nasuprot preteranostima džentlmenske kulture, Meredit preporučuje malo više široke ljudske simpatije i malo više popustljivosti prema

velikim prirodnim osećajima. Ne treba se suviše gorditi nad svojim bližnjima: to izvitoperava karakter; ne treba sasvim ućutkati glas prirode u sebi: to suši srce. Ko se upinje da bude nešto izvanredno i izuzetno, rizikuje da postane jedan monoman, opasan i za sebe i za druge. Džentlmen je dobra stvar, ali pod uslovom da ne ubije čoveka u nama.

Svi romani Mereditovi dodiruju pitanje džentlmenske kulture. Prvi njegov roman Ričard Ferevel opisuje jednoga oca koji je upropastio svoga sina, jer je hteo da ga naročitim sistemom vaspitanja načini mnogo boljim nego što su obični ljudi. Njegov posljednji roman Čudesni brak opisuje jednoga lorda koji, zbog preterane gordosti postaje nesposoban da izrazi svoje najprirodnije osećaje, osećaje muža i oca, — koji upropašćuje i sebe i ženu koju voli, i svršava time da ode u manastir. Izmedju ta dva romana, kao vrhunac Mereditove kritike na džentlmensku kulturu, stoji Egoist. Glavna je ličnost ono što se zove »savršeni džentlmen«, jedan mlad čovek ukrašen svima preimućstvima koja obično pisci romana daju svojim junacima. Ipak zato, njegova verenica kada ga je bliže poznala, hoće da beži od njega. Pored njega ona ne može da diše slobodno, jer u tom svetu misli i osećaja u kome treba da živi zajedno s njime, nema mesta za dve ličnosti, nego samo za jednu i to njegovu.

IV

Pored romana Meredit je pisao i pesme, i što je glavno, njegova se pesnička priroda oseća u njegovim romanima isto tako kao i u njegovim pesmama. Pre svega, njegov je stil, dobrim delom, stil jednoga pesnika. Stil psiholoških romana obično je apstraktan; treba se samo setiti Stendalova stila, kome je služio za obrazac gradjanski zakonik. Mereditov je stil, naprotiv, konkretan, pun uporedjenja i slika, sa jednim lirizmom koji opominje na humorističan lirizam Karlajlov. Karlajl sa svojom pesničkom prozom koja namerno prelazi u grottesco, dosta je uticao na Meredita u pogledu stila.

Meredit se, takodje, pokazuje pesnik u velikim tragičnim scenama svojih romana. Taj majstor komičnoga tona vlada isto tako sigurno i tragičnim tonom. U njegovim tragičnim scenama nema ni truni deklamovanja, sentimentalnosti, Dikensove i Dodeove plačevne dirljivosti. Mesto toga, ona jeziva prostota i mirnoća, ona nema zaprepašćenost pred »ozbiljnošću života«, kakva se nalazi kod starih grčkih tragičara.

Meredit se, dalje, pokazuje pesnik u svojim opisima prirode. Taj analizator naše unutrašnjosti i prikazivač socijalne komedije, oseća isto tako živu prirodu kao i čoveka. On daje, na svakom koraku opise šume, vode i neba: kod njega se veliki broj scena dešava na čistom vazduhu. On ima izvrsne opise velikih prirodnih nepogoda, i prosto izvanredne opise izlaska i zalaska sunca, naročito jedan opis izlaska sunca na moru, u Bičonovoj karijeri, i jedan opis izlaska sunca u velikim brdima, u Čudesnom braku. U njegovim opisima oseća se više lirizma nego prave živopisnosti; to su više opisi jednog pesnika nego jednog slikara, puni one panteističke ljubavi prirode kojom je prožeta engleska lirika iz prve polovine XIX veka.

Najzad, Meredit se pokazuje pesnik u svojim opisima žene. Ne treba misliti da on s pesničkim ushićenjem opisuje sve ženske ličnosti svojih romana. On ima isto tako nemilosrdne analize ženskih karaktera kao i muških; ima isto tako neodoljivo komične ženske figure kao i muške. On postaje pesnik samo onda kad govori o devojkama »devičanski čistim«. Interesantno je da te devojačke figure nisu kod njega ni najmanje eterične; pored sve svoje devičanske čistote, to ostaju »kćeri zemlje«, sazdane da budu žene i majke. To je isti onaj spoj čiste duše i zdravog tela koji se vidi kod Rafaelovih madona. Meredit je feminist, i smatra ženu kao najbolji lek od preteranosti džentlmenske kulture. Žena je mnogo bliža prirodi nego čovek; to je, kaže Meredit, »poslednja stvar koju će čovek civilizovati«, ali baš zato ona je u stanju da suzbije našu gordost i izveštačenost, i da nas vrati na prirodno i normalno.

V

Meredit sjedinjuje u sebi sposobnosti za koje bi se moglo misliti da se uzajamno isključuju: s jedne strane, sposobnost psihološke analize i ironične vizije ljudi i društva, — s druge strane, sposobnost pesničkog ushićenja pred tragičnošću ljudske sudbine, pred lepotom prirode i žene. Jedan književnik kod koga su intelektualna pronikljivost i jačina osećanja podjednako razvijene, predstavlja redak primer harmonije uma i srca. Ta mu harmonija daje jednu vedrinu koju ništa nije u stanju pomutiti, — ni one moralne slabosti koje otkriva na dnu naše duše, ni one laži i izveštačenosti koje otkriva u društvenom životu. On se drži visoko iznad komedije i tragedije života koju prikazuje, — i pored svega što je i razume i oseća, ne da se poljuljati u svojoj unutrašnjoj ravnoteži. On ima jednu bogovsku mirnoću kao antički pesnici i umetnici renesanse. U današnje vreme mekuštva i malodušnosti, takva mirnoća izgleda bezdušna, i Mereditu je zamerano da je svirep. Nama izgleda da to što se zove njegova svirepost, nije ništa drugo nego dobro zdravlje duševno. U kreposti dobrog zdravlja ima uvek nečega oporog.

Slobodan Jovanović.

Savremena britanska umetnost.

(Pisac ovog pregleda, i sam odličan crtač i slikar, najbolji je poznavalac u Velikoj Britaniji južnoslovenske umetnosti, i ujedno najbolji poznavalac uopšte radova i umetnosti našeg vajara Ivana Meštrovića. On je, uz Dra. Setona-Watsona, bio najaktivniji medju priredjivačima značajne Meštrovićeve izložbe u Muzeju Victoria i Albert u Londonu 1915, i on je docnije, u toku rata, ostao glavni priredjivač južnoslovenskih umetničkih izložaba u Londonu i po Velikoj Britaniji, koje su toliko doprinele da nam podignu narodni ugled medju Britancima. G. Collings napisao je čitav niz članaka i beležaka o našoj umetnosti po najpoznatijim engleskim listovima i časopisima, i napisao je članak o »Meštroviću u Engleskoj« za monografiju o Meštroviću, koju je izdala u Londonu 1919 poznata izdavačka radnja Norgate i Williams. Od iste monografije (za koju je napisao i bibliogra-

fiju rasprava i članaka o Meštroviću, i koja je rasprodana iste godine) sprema on sad novo, popularno izdanje.

Ovaj pregled napisao je g. Collings naročito za ovaj broj naše »Nove Evrope«.)

Poslednja izložba ratnih slika Kraljevske Akademije, koje su sve prekupljene od države za Ratni Muzej, pružila nam je zgodnu priliku, da možemo posmatrati radove nekih naših mladjih umetnika naporedo i u isti mah uz radove umetnika od imena i položaja. Priroda predmeta, doduše, i prilike, u kojima su ove slike postale, u mnogim slučajevima nisu dopustile da talenat pojedinih umetnika dodje do svog pravog i punog izraza; ali uglavnom, s malo opštijeg gledišta, mogao se dobiti dosta dobar pregled nad savremenim britanskim slikarstvom, i moglo se sa zadovoljstvom konstatovati, da ima u njemu novih struja i zdravih pokreta.

John Nash i Paul Nash izdvajaju se medju svima svojom snažnom i svečanom vizijom zemlje koja pati, sveta na kojem smrvljen leži čovek posred kaosa koji je sam skrivio i stvorio. Neke njihove slike sa britanskog fronta, na mestima poznatim iz zvaničnih vojnih saopštenja, pune uzdržanog izraza i dubokog osećanja, spadaju pouzdano medju najbolje ratne slike koje su ikada naslikane u našoj zemlji, tako da se može za njih reći da znače obrtnu tačku u razvoju našeg predelnog slikarstva.

Pažnju gledalaca, medjutim, privlačile su i izazivale, sa zidova ove izložbe, ponajviše i naročite slike Wyndhama Lewis-a i Williama Roberts-a, koje su u mnogome slične, jer se oboje, pod uticajem savremenog eksperimentisanja u apstraktnom crtanju, izražavaju s mnogo samosvesti i pouzdanja, baš kao da su pronašli tehničku formulu za svoje gledanje na stvari. Vojnici se kreću, na njihovim slikama, kao kakvi mehanizmi, sastavljeni očigledno s velikim naporom, bez života i veze sa svojom okolicom.

Skoro svi ostali slikari više ilustruju nego što interpretiraju rat i što je s ratom u svezi. Ali ih ima koji unoseći u svoje radove nov smisao za ilustrovanje postizavaju naročite efekte, kao naprimer Stanley Spencer, koji u jednoj svojoj slici (»Previjalište kod Smola, u Makedoniji«), s dosta uspeha pokušava da izazove iluziju trodimenzijalnog prostora. Oko se, medjutim, ipak radije zadržava na mirnijem kazivanju i normalnijim vizijama jednog Eric-a Kennigton-a, čiji nam vojnici izgledaju od mesa i krvi kao i mi sami, tako da nas tronjava simpatija koju on očevidno oseća prema njima. On i Glyn Philpot su pouzdano najbolji mladji engleski slikari na romantičnom polju, kojega se svesno pridržavaju.

Od pojedinaca van ove izložbe, koji se danas ističu u Velikoj Britaniji, treba svakako spomenuti po imenu Duncan-a Grant-a. Pre rata on je bio poznat naročito sa svoga individualnog crtanja; sad se pojavljuje i kao kolorist. Stalno eksperimentišući sa svojim predmetima, i kolebajući se izmedju mrtve prirode, pejsaža i figura, on je u svojoj najviše ambicijoznoj slici »Venus i Adonis« postigao dati jedan polu-ciničan komentar sladostrašća. Naglašujući boje popeo se u zagasito plavo i ljubičasto, a u crtežu otišao je u nabujale krive linije. Sva je prilika, da će se o Grantu i njegovoj umetnosti još govoriti u skoroj budućnosti.

Od izlagača na ratnoj izložbi neki učestvuju u pokretu dveju grupa umetnika koji su se u poslednje vreme pojavili, a koji idu za svojim naročitim idejama i ciljevima. Tako je Wyndham Lewis vodja Grupe X koja je nedavno imala svoju prvu izložbu. »Oni — kaže on u katalogu o umetnicima svoje grupe — ispovedaju, da eksperimente učinjene širom Evrope za poslednjih deset godina treba neposredno iskoristiti i razviti, i nedopustiti da napori malakšu«. Oni se uopšte, kaže, drže doba kada je Engleska sačinjavala deo Evrope i učestvovala u intelektualnom životu Francuske, Španije, i Italije, više nego doba kada se Englezi uvlačili u svoje umoljčane haljine provincijalne tesnogrudosti, kao naprimer u vreme kraljice Viktorije. Izgleda, medjutim, da ova grupa sa evropskim vidokrugom više važnosti pridaje nekim prolaznim pojavama moderne aktivnosti nego što traži osnovna načela, iz kojih proističe pravo umetničko stvaranje i izražavanje mnogo bujnije nego iz uskih estetskih kanona. Treba ih potsetiti, naravno u najboljoj nameri, da se prava moderna umetnost u Evropi sastoji u nečem višem i boljem nego što su kubizam, futurizam, i slično.

U ovoj grupi ima i jedan vajar, Frank Dobson, na kojem se još oseća uticaj pokojnog Gaudier-Brzeske, palog u ratu u najboljim svojim godinama. Dobson kleše kamen vrlo vešto i s mnogo pravog razumevanja za materijal, te je dobro došao jednoj zemlji koja ne obiluje originalnim kamenorescima. Jer, osim Eric-a Gill-a i gospodjice Jean Milne, jedva da ima još koga da bismo ga mogli istaći u ovom pravcu. Jacob Epstein izgleda da je, na svoju štetu, napustio kamen, da bi se neposrednije mogao izražavati u realističkom modeliranju, čega imamo nesrećan primer u njegovu toliko diskutovanom »Hristu«.

Vrlo su zdravi i vedri ciljevi umetničke grupe Sedam i Pet, koji bi hteli »da izraze što osećaju na način da ih može svako razumeti, a ne žele da postavljaju nikakve teorije niti da napadaju nešto što je pre njih bilo«. Oni bi da okupe oko sebe ljude koji ne misle da postanu poznati samo usled preterivanja u formi ili u bojama, već veruju da se može biti iskren pa ipak ne dosadan. — Niko ne sumnja u iskrenost umetnika ove grupe, ali njihova izložba pokazuje mnogo manje života i snage nego izložba one prve grupe. Ima, medjutim, jedan medju njima, koji opravdava otvaranje izložbe: William Wildman. Rodjen u Mančestru, on već poodavna vredno radi u Londonu, ali ga još uvek ne poznaju onoliko koliko zaslužuje. Njegove slike živim bojama vrlo su delikatne i sveže, no njegova glavna vrednost kao slikara je u njegovim pejsažima masne boje. Najbolji medju njima mogu poslužiti kao uzor, kako se slikaju engleski predeli kad neko voli svoju zemlju i svoj posao.

Učinila bi se velika usluga britanskoj umetnosti, kad bi se našao neki ljubitelj da priredi izložbu radova i umetnikâ čija smo imena gore spomenuli i drugih umetnika iz prošlosti, kao Rowlandson-a, Hogarth-a, Reynolds-a, Madox-a Brown-a, Alfreda Stevens-a, Blake-a i Turnera. Poredjenja koja bi se otud dala izvesti, bila bi vrlo korisna i zanimljiva, — privukla bi pažnju na ono što nam je dala stara umetnost, dok bi u isti mah bila potstrekom za rad mladim umetničkim naraštajima. I, dobro

sastavljena, mogla bi ići i pred ostalu Evropu, bez straha da nećemo biti dostojno zastupljeni u svetskoj utakmici lepih veština.

Ernest H. R. Collings.

Vinko Žganec: Hrvatske pučke popijevke iz Medjimurja.

(Drugi svezak, 1920).

Prvi svezak hrvatskih pučkih popijevaka iz Medjimurja, koji je izašao godine 1916, bio je pozdravljen neobično srdačno, i smatrao se u neku ruku otkrivenjem nekoga davno izgubljenoga blaga, koje nas je iznenadilo svojom bogatom sadržinom. Taj prvi svezak dobio je prije nekoliko dana novog druga, koji je imao bolju i mirniju historiju svoga postanka, jer nije više bilo madžarskih žandara, koji bi pazili na kretanje župnika Žganca, niti je on morao priredjivati potajnih sastanaka na kojima bi, slušajući pjevače, bilježio note i pod njih stavljao prekrasne stihove narodne poezije. Vrijedni sabirač i kompozitor sabirao je za ovu svesku popijevke na prelu i posijelu, gdje se sada slobodno ori naša pjesma, a pjevači mu i sami dolaze nesmetani i slobodni, sada svoji u svom. G. Žganec daje u ovoj drugoj svesci 43 harmonizirane popijevke od kojih je 30 iz samih Dekanovaca. Šteta što u ovoj svesci nema stvarnih bilježaka i opazaka, kao što ih je autor dodao u prvoj svesci svakoj popijevci, upotpunivši tako njihove folklorističke osobine, koje postaju tek onda jasne i dvostruko zanimljive kad ih prikaže i interpretira ličnost koja ih najbolje zna i razumije.

G. Žganec je harmonizirao i ove popijevke na svoj osobit način, stvarajući uvijek karakteristično izražene kompozicije, iz kojih progovara jasno i neposredno narodna duša. Kompozitor ostavlja melodiji njenu iskonsku snagu u posve jednostavnoj provedbi, podupirući je uvijek harmonijama koje se potpuno podudaraju s karakterom melodije, ritma i poezije. U ovoj je svesci Žganec nešto slobodniji i elastičniji u provadjanju melodijske linije,tako da će i te popijevke koncertna sala prihvatiti i zavoljeti.

U svim tim pjesmicama, s njihovim kratkim, značajnim motivima, ključa čar teksta i melodije. U tim, često naivno izraženim, mislima ima neiskazano bogatstvo osjećaja i velika skala najraznovrsnijih čuvstava. Otmenost i finoća njihova lirizma ima jednu naročitu plemenitu slovensku notu. Njihov arhaistički karakter izbija naročito iz onih popijevaka koje su posve blizu starim načinima (dorski, frigijski, eolski), i te su tipično medjimurske, osobito u svojoj melodijskoj gradji. U njima ima gotovih fragmenata starogrčkih ili crkvenih ljestvica, što znači »da su nastajale prirodno, bez utjecaja novije glazbe, koja se temelji na iskristaliziranim dur i mol ljestvicama«, kako to kaže njihov brižni sabirač. Upravo te pjesmice arhaističkoga karaktera imaju najviše dodira s velikim i dubokim sentimentom slovenske i poimence ruske popijevke. Često se čuje gotovo isti motiv koji se pjeva tamo daleko u ruskoj stepi. U pjesmi »Zrasla mi je ruža, kre dvora« (c-a-d-a), na primjer, čuje se upravo posve identičan uzvik burlaka s Volge (»Ej uhnem...!«). Uopće one imaju u tome više dodira i sa slovačkim nego s ostalim južnoslovenskim popijevkama. Uvjeren sam, da je upravo u tim popijevkama sačuvan kontinuitet s pradavnom slovenskom prošlošću, tako da bi se skoro moglo

reći za uspavanku u drugoj svesci (»Zibu, haju, dete malo . . .«), da je nastala kod kolijevke Slovenstva.

Žgančev rad ima dvojaku svrhu: On je, prvo, sabiranjem tih popijevaka spasao mnoge od potpune zaboravi, jer su ih samo najstariji ljudi u selima znali. Mladjarija nije za njih marila, stojeći pod utjecajem težnje za novim i svakidanjim; to je nalazila u ritmu madžarskog čardaša, ili u njemačkim pjesmama koje su dolazile sa štajerske granice. Žganec je mnoge iznakažene popijevke (redovno u ritmu i u t. zv. »cifranju«) očistio od zaraze, i uklonivši onaj tipični madžarski r u b a t o, pružio narodu opet njegovo blago u iskonskoj formi. Pjevački zbor (seljački) u Macincu (pod vrsnom upravom župnika Lipnjaka) postao je propagatorom Žgančevih nastojanja, pa se već danas, samo nakon nekoliko godina, vidi znatan uspjeh, tako da je strana zaraza upravo djelovanjem Žganca i njegovih pomagača osudjena na smrt.

Osim toga, obe ove sveske postaće priručnikom za mnoge pjevačke zborove, koji kultiviraju narodnu popijevku, jer je medjimurska popijevka u harmoniziranom ruhu g. Žganca, kao ono nekad rukoveti Mokranjčeve, pobijedila nesamo zagrebačku koncertnu salu nego i ušla u glazbene zavode inostranstva, na pr. bečkog »Musikvereina« (prije dvije godine, na koncertima »Lisinskoga«). I pravo je da taj narodni biser resi naše koncertne programe, kad se u tim melodijama i tekstovima »čuje historija stotinu put prekopanih medjimurskih grobišta, i iz njih naslućuje doba naših žreca iz predćirilovskih dana, doba knezova i kraljeva, naše radosti i bola. — one su doista svjedoci naše historije . . .« *Dr. Viktor Novak.*

Knjige i listovi.

Kratka istorija Engleske.

Englezi su od svih evropskih civilizovanih naroda najduže živeli u društvu i imali najbolju priliku da se razvijaju u svima pravcima. Iako je njihova povesnica puna borbe — punija nego što se na kontinentu obično misli, — njima je svaka borba pomogla da odu za stepen više, i nije ih bacala unatrag na odviše dugo vreme, kao na primer nas Jugoslovene. Samo je tako bilo mogućno, da je Engleska, koja u dvanaestom veku — u doba Nemanjića — nije bila ni veća ni kulturnija od Srbije — ode toliko napred i postane najcivilizovanija država u Evropi, dok smo mi tek danas na pragu da konačno stresemo okove orijentalske koji su sputavali i zadržavali za tolika stoleća razvitak naše narodne kulture i države. Iz toga razloga — zato što je borbom išla stalno unapred — istorija je Engleske vrlo poučna za sve ostale Evropljane: u njoj je već zabeležen svaki pokret koji iskrsava na kontinentu, jer se pre toga javio bio u Velikoj Britaniji; Engleska je, takoreći, prebolela sve bolesti koje snalaze evropsko društvo, pa ako nam njena istorija i ne može uvek dati lek, može nam bar pokazati kako je bolest tekla i čime se svršila. Čuveni »Mančestarski pokolj« od god. 1819, naprimer, potseća neverovatno ubedljivo na boljševičke izgrede u Rusiji posle pada Kerenskove vlade, ili, u manjem, na prizore u Sv. Ivanu Zelini neki dan. Da se ovake bune i neredi ne mogu

više ponoviti u Engleskoj — ni kraj svega nezadovoljstva radničkih masa —, može najbolje poslužiti za dokaz skepticima da i m a progresa i da Društvo Naroda nije utopija nego cilj prema kome se ima ići, i kome je Velika Britanija najbliža.

Ova kratka Istorija Engleske, štampana u Londonu*), prva je na našem jeziku, i mi je u toliko srdačnije pozdravljamo, što je njen pisac ugledni prijatelj našeg naroda i odlični saradnik naše »Nove Evrope« S i r C h a r l e s O m a n, profesor Istorije na Oksfordskom Universitetu i član Britanskog Parlamenta za Oksfordski Univerzitet. Profesor Oman napisao je naročito za ovo izdanje Glavu XXX («Dvadeseti Vek, i Svetski Rat«) u kojoj je doveo dogadjaje do kraja Svetskoga Rata, i pregledao je celu knjigu. Osim toga, napisao je, za predgovor, jedno poredjenje izmedju povesnice Engleza i Jugoslovena, koje zaslužuje da ga pročita i da o njem razmisli svaki Jugosloven. Kako je jasno, a s koliko pažnje i štednje, izrečena presuda nad našim slepim strančarenjem u politici u ovim rečenicama: »Podvojenost izmedju srbijanskih i bosanskih podanika Turske, i hrvatskih podanika Habsburgovaca, trajala je vekovima. Krivica nije bila do njih — osim u toliko što je svaki narod moralno odgovoran za svoju zlu sudbinu ako ga navala spolja zatekne razjedinjena a ne može da ga nagoni da se ujedini da bi odbio napadača«.

U ovom tonu, tumačeći dogadjaje koji su oštro zapaženi i izloženi, napisana je ova knjiga, koja je najpopularnija istorija Engleske u Velikoj Britaniji, i koja se godišnje otštampava u dva tri nova izdanja. Profesor Oman je predsednik Britanskog Istorijskog Društva, i važi u Engleskoj kao najbolji živi historičar; on je i urednik čuvene velike Istorije Engleske u 9 tomova, od kojih je dva sâm napisao.

Da bi se ovo izdanje u našem jeziku što bolje prezentovalo, doprineli su, pored pisca, mnogo i izdavači — ugledna londonska radnja Williams i Norgate, u čijem izdanju izlazi najpoznatija popularno-naučna zbirka »Home University Library«. Naposletku, mladome prevodiocu pomogli su napomenama i u savladjivanju jezičnih teškoća dobri prijatelji i poznavaoci našeg naroda, gospodjica L. F. Waring, pisac poznate istorije »Srbije«, koja je za vreme rata ugledala sveta u gore spomenutoj zbirci, i gospodjica H. L. Lorimer, od koje smo više uspelih prevoda s našeg jezika na engleski čitali poslednjih godina. Najtoplije preporučujemo ovu lepu knjigu svima našim čitaocima. —č—

Nove knjige.

Slobodan Jovanović, Vodji Francuske Revolucije, izašli su iz štampe, u izdanju G. Kona u Beogradu (Cena 15 dinara). Ove političke rasprave daju portrete nekoliko tipova revolucijonara — Mirabo-a, Dimurije-a, Dantona, Robespjera —, kakvi se više manje javljaju u svima revolucijama, ali koji su se možda, kako kaže sam pisac, u Francuskoj Revoluciji javili u najpotpunijem i najasnijem vidu. Naši čitaoci naći će u ovim portretima nove primere sjajnog stila gosp. Jovanovića, koji je u prošlom broju bio predmetom rasprave gospodje I. Sekulić.

---

*) Izdali Viljems i Norget, 1920. Ova se knjiga u Jugoslaviji može dobiti u knjižari S. B. Cvijanovića u Beogradu. Cena 15 dinara.

Isidora Sekulić, Gjakon Bogorodične Crkve (ćirilicom). Medju lepim izdanjima koja je knjižara Z. i V. Vasića u Zagrebu objavila u poslednje vreme, ističe se naročito novela gospodje Isidore Sekulić, od koje je jedan deo objavljen bio još u Književnom Jugu«. Beležimo ovde sa zadovolistvom činjenicu, da je danas —kako izgleda — isto tako lako izdati lepo opremljenu knjigu ćirilicom u Zagrebu, kao i obratno, latinicom štampanu knjigu u lepom izdanju u Beogradu. O samoj noveli gospodje Isidore Sekulić, kao i o njenom stilu uopšte, gledaćemo da donesemo uskoro sud sa pozvane strane.

Prikaz Dra. A. Šnajdera na knjigu K. Strajnića »Josip Plečnik« nismo mogli doneti u ovom broju zbog bolesti i otsustva prikazivačeva.

Beleška.

Meštrovićeva izložba.

Meštrović se na dva fronta tukao za našu južnoslovensku stvar. Pružajući, na jednoj strani, dokaz južnoslovenske sposobnosti za postizanje najveće čovečanske veličine, i stvorivši, na drugoj strani naše najbolje i najlepše tradicije, on je pobedio u toj borbi, te ide u red naših najglavnijih vojvoda. Veliki i čudan, on živi po zakonima svojim, nema uporedjenja ni premca, i stoji beskrajno udaljen od prašine dnevne. Naš i celog sveta, bez vremena i bez prostora, on je elementaran genij ljudskog roda u ime naše, — tako malo vezan za okolicu da ide jedino putem svojim, preko kojega se pružile dve sene: jedno je božanska veličina, drugo ljudska žalost; on tuda korača, jednak sebi, a nama tudj, rod meteoru sjaji sjajem svojim, — ko zna odakle je on postao i zašto!

U ovim je rečima otprilike sadržan sud sveta o Meštroviću, stvoren za vreme rata, dok se vojska kod kuće borila i dok je narod patio. Kad budu svi podaci izneseni, doznaće svaki naš čovek kod kuće, koliko je Meštrovićev udeo u našoj pobedi i šta njemu duguje južnoslovenska misao.

U njegovoj izložbi koja je, prva posle rata, otvorena u Nedelju 19. septembra, u Umetničkom Paviljonu u Zagrebu, izloženi su njegovi radovi za vreme rata i posle rata. Oni su većinom drvorezi, i medju njima je Veliko Raspeće, o kojem se toliko govorilo i pisalo u inozemstvu za vreme poslednjih godina. Mi zasad beležimo datum ove izložbe po kroničarskoj dužnosti, a na same radove Meštrovićeve novijeg perioda, i na utisak koji su oni učinili u svetu, vratićemo se drugom prilikom i govorićemo opširnije. *L.*

Izložba britanskih umetnika u Zagrebu kani se prirediti na proleće iduće godine. U njoj će sudelovati najodličniji britanski slikari i vajari, svih pravaca. Medju izlagačima imaće ih koji su u svojoj zemlji najsrdačnije dočekali i pomogli našu umetnost, i našu narodnu stvar uopšte, u teškim danima rata. Radi se dakle ne samo o jednoj izložbi prvoklasne umetničke vrednosti, već i o dugu koji mi imademo da vratimo našim saveznicima britanskim, pozivajući ih u našu najzad oslobodjenu i ujedinjenu zemlju. Medju članovima priredjivačkog odbora za ovu izložbu nalazimo imena naših prvih umetnika: I. Meštrovića, T. Rosandića, M. Račkog, T. Krizmana, B. Popovića, A. Babića, J. Kljakovića, i drugih.

Drugo izdanje. (1923).

Nova Evropa

Knjiga I, Broj 3. **14. oktobra, 1920**

Naše Jugoslovenstvo.

I

Vi ste rekli, a mi potpisujemo: Srbohrvati i Slovenci jesu i ostaće jedan jedinstven narod. O tome nema diskusije. Na toj osnovi ima se celokupno državno uredjenje, društveni i privatni život graditi i izvoditi.

Dogma o našoj jedinstvenosti je neodložni zahtev i uvet razvitka i opstanka svakog, pa i najmanjeg dela našeg naroda.. Kadgod smo prikupili na prizmi sve zrake daleke i najbliže naše historije i kadgod smo bacili pogled na naš geografski položaj: iskakala je ta dogma kao hladna, nepogrešiva, i dosta puta kruta, matematička istina.

Može li se naći umnik, koji bi nas mogao plemenski tako podeliti, da bismo svi bili zadovoljni, i da ne bi ni u jednom delu ostao žalac nezadovoljstva i boli za izgubljenim suplemenicima i radi prikrate u teritoriju; a u drugom delu jaki kvasac za iredentu? Bili smo mogli tako podeljeni živeti svojim i političkim i ekonomskim samostalnim životom, i bili smo se mogli razvijati uporedo s ostalim evropskim narodima?

Ne, odista ne. To je ta matematička istina, a u tome je i najbolji i najači temelj Jugoslovenstvu; a ne u nekom idealizmu i sentimentalnosti.

To je, vidite, nešto drugo. To nije ljubav, jezik, običaji, bratstvo, sloga, i druga gomila lepih reči i osećaja. To je hleb, život i opstanak; a tek tada, u drugom, trećem i desetom redu, osećaji.

II

Kruta sadašnjost. Jest ona je kruta. I mi znamo da je ta reč naumice bačena nama u lice. Mi ćemo se zamisliti, mi ćemo rasterati maglu ispred naših očiju i priznaćemo: Jugoslovenstvo je program, ali nije još svršeno delo. Ono ima doduše vanjsku koru, ali u nutrinji nije prokuhano.

I još ćemo vam nešto priznati. Svi slojevi, svi pojedinci, vide ga kako im prilazi, kako se uzdiže, raste, i kako ih obuhvata, pa ipak ga se boje, begaju od njega, premda nemaju snage, nemaju reči, da mu se opru, da ga unište, da ga pogaze. Pa i dalje: svi javno prisižu, da su mu verni, a ipak . . .

Mi ih shvaćamo. Da li čujete taj krik prošlosti, daleke pesme, dalekih sanja, krik krvi, srca, žila, i kosti.

Dakle sve to treba svući, odbaciti, zaboraviti, i obući novu haljinu, ući u jedan novi život: širi, jači, bučniji, ali ipak novi. A stari program, a historijska prava, a povelje, a, a, a, a magla, za boga, magla! Kako bi se izrazili. Da li nas shvatate?

To je duša, a s njom se drugačije govori. Reći ćemo vam: čovek se je obogatio i kupio je sebi palaču i preselio se je. Mi smo ga nekoliko jutara vidjali kako se neopaženo šulja oko one svoje stare potleušice, i uzdiše. Žao mu je te kućice, koja je sve njegove patnje, boli, i nastojanja verno krila. To je duša.

Bezuspešno dakle opiranje? Ne. Ono je potrebito. Bez boli nema poroda. U tim oprekama, borbama i mukama, Jugoslovenstvo se kristalizuje, dobija svoj odredjeniji i savršeniji oblik. Neka vas to ne zbunjuje. Tako je uvek u povesti. Rim je imao ime nekoliko vekova pre svog stvarnog postanka. Nemogućnost. Nije. Rim historije stvarao se je sedam vekova, a svoju punoću dao je u I veku, pre Hrista; a Rim grad nastao je u 750 godini pre Hrista.

III

Mi smo dobili ime i to će nam ostati. Ono nam je udareno u historijskom momentu, i svako otimanje je bezuspešno. To se vidi i to svak zna, ko hoće da zna. Ali ono drugo fali. Fali puni sadržaj, fali tip. Dogadjaji u historiji su nas pretekli, i mi smo na brzu ruku — kako smo mogli — stvorili državu, a sadržaj: svoju vlastitu naciju stvaramo sada.

Kako? Pročišćujemo i prokuhavamo ono što je najbolje, najotmenije i najčovečnije kod svakog plemena i kod svakog dela našeg naroda. Prikupljamo ono što je u prošlosti najboljega dato. Potencija plemenitih i dobrih osebujnosti svih nas jest Jugoslovenstvo.

Vi uzdišete. Napokon smo došli. Ne zamerite, nije nama namera da Vas umaramo.

A sada za nama. Prvo se ipak morate uveriti, da oni pojavi separatističnog, plemenskog okupljanja nisu ništa drugo, nego redoviti psihološki pojav zadnjeg otpora svih historijsko-plemensko-verskih navika, dvoumica i bojazni, koji što su jači i žešći tim su sigurniji preznak pobede Novoga. Ta okupljanja i otpori, u koliko nisu logična posledica istinsko-osećajnih pregrada, nesumnjivo su delom delo ratne boljetice, a dobrim delom izazivno, bezobzirno i netaktično postupanje nekih ljudi od vlasti i u vlasti.

Zašto to? Zato što jedni ne shvatiše pravog Jugoslovenstva, a drugi ga se bojaše. Zato što su se u Velikom Vremenu popeli na vlast mali i sitni u vremenu. Ali i to će proći i njih će vetar otpiriti.

IV

Novo Jugoslovenstvo. Mi drhtimo od silnih zvukova, punoće sadržaja, i snage te reči. Isto nam je kao zalutalom putniku koji se je celu noć u smrtnom strahu borio sa senama i šuštanjem drveća, dok o pomolu dana nije ugledao široku i sigurnu cestu. To je osećaj. A sadržaj?

Najšira i najpotpunija demokracija, koja provejava u svakom pojedincu, u svakoj vlasti, u svakom zvanju, u svim zakonima i uredbama. Stega bez prisile, slobodni duh bez banalnih ispada. Državna snaga na ljubavi gradjana.

To je Jugoslovenstvo. Ono je najpotpuniji i najsavršeniji program nacijonalne emancipacije od svakog šovenstva i brzo kročenje k čoveku

Sveta. Ono nosi potpunu slobodu misli i verovanja; društveno niveliranje, uzdižući rad uma i ruku kao jedino merilo gradjanske vrednosti bez privilegija, bez prerogativa, i bez parazita.

Takovo Jugoslovenstvo osvaja, a ne otudjuje. Ono daje vernost za vernost, sigurnost za poslušnost, unapredjenje za marljivost, i obezbedjenje za radinost.

Ovo je sadržaj, ovo je punoća, ovo je sinteza svega onog najboljeg što su Srbohrvati i Slovenci dali od sebe i za sebe, i za tudjina, u dugim vekovima svoga slobodnog i zarobljenog života.

V

Prisluškujte i čuti ćete, ispitujte i uverit ćete se. Jugoslovenstvo kroči brzo, ispunja se vidljivo i usavršuje osetno. Po njemu će Jugoslavija postati zemlja najpotpunije i najizrazitije slobode, i sa tom Slobodom svaki se mora ponositi i svako je mora duboko osećati.

Ako je Rim stvorio svoj vek, svoj tip, svoje ime i svog kulturnog čoveka, ako je Francuz i Severo-Amerčanin isto učinio, učinit će ga i Jugoslavija, nova, širokogrudna, i slobodna Jugoslavija. Mi u to duboko verujemo.

Dr. Ivo Kolbe.

Talijansko-južnoslovenski sporazum.

Po nedavnim izjavama talijanskih ministara Sforze i Giolitti, koji izraziše želju da se spor izmedju Jugoslavije i Italije reši nagodbom, imalo bi se zaključiti, da je službena Italija spravna na neke ustupke i odreke. Gotovo u isti čas čuo se na našoj strani, na zboru predstavnika okupiranih krajeva u Zagrebu, glas odlučno protivan svakom ustupanju i svakom kompromisu s Italijom. Kad se te dve pojave postave jedna kraj druge, Talijani na prvi pogled izlaze kao ljudi razumni i susretljivi, koji su radi mira pripravni i na žrtve, dočim Jugosloveni čine dojam večnih kavgadžija i nezadovoljnika.

Uistinu ipak nije tako. Talijanima, kojima su osigurani Trst i Gorica i Pola, i vrh toga samostalni položaj Reke, lako je govoriti o nagodbi, i pristajati na deobu, gde se već ne deli njihovo, već samo naše. Jednako je lako razumeti da protiv takove nagodbe najžešće ustaju baš oni naši ljudi koji bi njom imali biti žrtvovani Italiji, pogotovo kad vide, po svemu što su dosad iskusili, kakva ih tamo žalosna sudbina čeka. Ipak i ova naša braća ističu želju, da se jadransko pitanje reši na osnovu slobodno izražene volje odnosnog stanovništva. U nas uopće nema imperijalističke stranke kao što su talijanski nacijonaliste koji, prezirući volju naroda o čijoj se sudbini radi, protiv svakog narodnog i demokratskog načela traže aneksiju južnoslovenske obale Jadrana, grčkih ostrva u Arhipelagu, Male Azije itd. Svi Jugosloveni bez razlike podredjuju svoje teritorijalne zahteve plebiscitu, dočim se u Italiji ni jedna stranka, čak ni boljševička, nije izjavila za plebiscitarno rešenje čitavoga jadranskog pitanja. U tome je bitna razlika izmedju talijanskog i južnoslovenskog stanovišta.

Po svim znacima moramo očekivati da u najbliže vreme predstoje, ako li nisu već započeli, novi pregovori o nagodbi izmedju nas i Italije. Da naša država, ma koliko bile uistinu opravdane tužbe naše braće iz okupiranih krajeva, ne bi bez velike štete mogla odbiti da pregovara, to mora biti svakome jasno.

Hoće li pregovori dovesti do nagodbe, to je drugo pitanje, i ono zavisi mnogo više od Italije nego li od nas. Ne smemo pridavati odviše važnosti rečima gospodina Giolitti, da bi Crna Gora imala ostati nezavisna država, jer su te reči jedna puka fraza udvornosti prema kralju i njegovu tastu, i jer naša država stoji na stanovištu da je crnogorski narod svojom slobodnom voljom rešio da udje u sastav Jugoslavije, i time je crnogorsko pitanje za nas rešeno bez priziva.

Ali i bez obzira na to, našoj državi nije lako ulaziti u pregovore, već s razloga što se nad njom od strane velikih sila Antante vrši pritisak da se na korist Italije odreče velikih delova narodne teritorije, koji leže na zapad tako zvanoj Wilsonovoj liniji.

Kao što je poznato, tu se ne radi o kakvoj sitnici već o 7000 i više kvadratnih kilometara našega etnografskog područja i o preko 360.000 Jugoslovena, izmedju najsavesnijih i najprosvetljenijih članova našega naroda. To drugim rečima znači, da nas sile žrtvovati Italiji gotovo jednu tridesetinu naše zemlje, i isto toliki deo celokupnoga našega naroda, — veći broj južnoslovenskog stanovništva negoli ga je imala stara Crna Gora, a zemljišta jedamput i po veće nego čitav Srem. Za Slovence pak, kojih skupa nema nego jedan milijon i četvrt, a od toga bi ih više od jedne četvrti milijona moralo pasti pod Italiju, to bi bila neprebolna amputacija od blizu jedne četvrtine njihova plemenskog organizma.

Italija, iziskujuć da pristanemo na ove, čak i na veće ustupke, ne zna ili neće pravedno da oceni veličinu žrtve koja se od nas zahteva. Kad Italija govori da svi Jugosloveni do Julskih Alpi, koji bi njoj imali pripasti, ne bi sačinjavali više od 1% njenoga celokupnoga žiteljstva, ona pušta s vida da je naš narod tri puta manji brojem od talijanskoga pa da zato taj jedan procenat predstavlja za nas tri procenta gubitka. To bi bilo isto kao da Italija mora odstupiti drugoj državi ništa manje nego pun jedan milijon Talijana, t. j. deset puta više nego li ih je zajedno s Nicom ustupila Francuskoj. Ako li pak uporedimo Sloveniju s jednom talijanskom oblašću, od Slovenije se traži ista žrtva kao da bi se od Italije htelo otkinuti jednu četvrtinu Pijemonta ili jednu četvrtinu Lombardije.

Talijani su još više pokvarili raspoloženje našega naroda za nagodbu svojim postupanjem s Jugoslovenima u okupiranim krajevima. Naš ih je tamošnji narod primio kao prijatelje i saveznike, a oni su s njim postupali mnogo gore nego li je ikad postupala Austrija s narodima koji su čamili pod njenim jarmom. Lepo je čuti od današnjih zvaničnih predstavnika Italije da oni žele prijateljski sporazum i dobre susedske odnošaje s Jugoslavijom, ali što je god do sad radila službena Italija, to je sve išlo direktno za tim, da raspiri u našem narodu mržnju protiv prekomorske kraljevine te da od dva medjašna naroda učini, mesto dva dobra suseda, dva krvna neprijatelja.

Dosadanja politika Italije vodjena je u otvorenom protuslovenskom duhu, polazeći s gledišta da su Sloveni, u prvom redu Jugosloveni, rodjeni

neprijatelji Italije i njeni nepomirljivi protivnici. Iz te pogrešne pretpostavke izvodili su upravljači Italije zaključak da se sve sile Italije imaju okrenuti protiv Jugoslavije, kao protiv najopasnijega protivnika, makar se na svim drugim krajevima moralo popuštati. Potvrdu takoj političkoj orijentaciji možemo opaziti u svakom koraku što ga je učinila Italija u ove dve godine od primirja. U Libiji kao i u Anatoliji, u Grčkoj kao u Albaniji. To neprijateljsko raspoloženje podupire najveći deo talijanske štampe, koja, s namerom da opravda kod naroda svoj protuslovenski pravac, s dana na dan ponavlja da je svaki sporazum s Jugoslovenima nemoguć, jer da oni hoće da otmu Italiji ne samo Goricu, svu Istru i Trst, već i komad Friula do Udina, ili čak i same Udine. Istina je, naprotiv, da Jugoslovenima nije ni u snu palo na pamet da diraju u predratne granice kraljevine Italije, pošto ni maksimalni južnoslovenski program ne traži za Jugoslaviju nego samo one krajeve u kojima bi se pučanstvo za nju izjavilo, odnosno ni najveći nacijonalni fanatici medju Jugoslovenima ne traže da oduzmu Italiji nijedan kraj koji je isključivo ili u većini talijanski.

U Italiji ima raznih elemenata koji ne dadu da se ostvari sporazum s Jugoslavijom: pored militarista opojenih pobedom i željnih najveće slave, koju oni iščekuju od nove pobede nad nepredobitnim srpskim vitezovima, nalazimo u tom kolu talijanske nacijonaliste iz Trsta i signorotte iz Gorice, Istre i Dalmacije, koji znadu da ne mogu ostvariti svoj program nasilja i osvete ako Italija bude u miru s Jugoslavijom; uza njih pristaju svi oni koji, dok traje današnje stanje, uživaju u vlasti, časti i dobroj plati u okupiranim krajevima; napokon, nalazimo tu političare stare škole koji, gledajući predratnim očima svet, jednako traže kao jedini spas Italije savez s Nemačkom protiv Slovenstva, ne videći ni to da današnja Nemačka najviše nastoji da dobije za saveznika najveću slovensku vlast, Rusiju.

Sve ove raznolike elemente spaja, predvodi i nadahnjuje talijansko židovstvo, naročito onaj njegov deo koji stoji u tesnim rodbinskim, poslovnim i duševnim vezama s madžarskim i nemačko-austrijskim jevrejima. Ovi su austro-madžarski-talijanski židovi u Trstu i Milanu najveći talijanski nacijonaliste, dok su njihova braća i šogori u Beču najfanatičniji Nemci, kao što su u Pešti najveći madžarski šoveni, a u Zagrebu najveći Hrvati separatiste; uistinu su pak svi skupa pristaše programa jedne njima ekonomski podložne Mittel-Europe, pod političkom hegemonijom Nemačke. Pošto južnoslovenska država križa njihove osnove, oni su joj najveći neprijatelji, i kao što su pre svetskoga rata kroz svoje novine (Neue Freie Presse u Beču, Pester Lloyd u Budimpešti, Piccolo u Trstu, i Hrvatsko Pravo u Zagrebu) vodili besnu protusrpsku kampanju, da bi sprečili oslobodjenje i ujedinjenje našega naroda, tako sada, nastavljajuć isti posao, upotrebljavaju sva sredstva ne bi li uništili južnoslovensku državu. Zato nije puki slučaj da su se posle glasovite Wilsonove poslanice talijanskom narodu odjedared stvorili na čelu nacijonalističkog prosveda i besnog protu lovenskog pokreta u Italiji gg. Sonnino, Barzilai, Luzzatti, Nathan i Meyer, pet velikih jevreja i još većih slavofoba, da ne govorimo o Sem Benelli-u i inim veličinama drugoga reda.

Aktuelni je program ovih talijansko-jevrejskih imperijalista, podjarmljivanje svega južnoslovenskog Primorja, što bi se, kako oni misle, moglo prilično lako postići jednim kratkim ratom sigurna uspeha (svi imperija-

liste osnivaju svoje račune na sigurnim i kratkim ratovima!). Jugoslavija poražena bila bi prisiljena da se povuče s Jadrana u svoja brda, gde ne b mogla živeti. Kao što je Austrija 1914 mislila da je onda bio za nju najzgodniji čas da za naveke obračuna s iznemoglom Srbijom, tako sada ovi Talijani bečkoga mentaliteta računaju da je ovo jedinstvena prilika da se razbije južnoslovenska država, sada dok se ona nije još oporavila od silnih gubitaka svetskoga rata, dok se iznutra nije učvrstila, i naročito dok nema nijednoga ratnoga čamca na Jadranu. Zato ovi krugovi koji raspolažu grdnim parama i velikim delom talijanske štampe, dosad neumorno radiše da što više razjare jedan narod protiv drugome (Jugoslovene progonstvima, a Talijane otrovnom štampom), kako bi planula vatra koju oni pošto poto hoće da zapale. To je bila glavna svrha i Danuncijeve ekspedicije na Reci, a ne ćemo se prevariti ako i u zadnjim krvavim dogadjajima u Splitu, Trstu i Reci vidimo istu ruku i istu tendenciju, baš kao da se pod svaku cenu hoće stvoriti casus belli i prisiliti na rat onaj sigurno mnogo veći deo talijanskoga naroda koji neće rata s nama, jer nema zašto da ga vodi.

Istovremeno s ovim draženjem i izazivanjem, ovi isti nepomirljivi neprijatelji našega naroda, koji imaju vrlo moćne saveznike u Italiji, podmeću sa svih strana lagume našoj mladoj državnoj zgradi, kako bi je u zgodan čas sa više strana zaskočili i lakše oborili. Arbanaške četnike koji pod vodstvom talijanskih časnika upadaju u naše granice, kao i Nikoline crnogorske bataljune, koje talijanske ladje usred bela dana prevoze iz Gaete u Albaniju, kreće ista ruka koja je jučer pomicala bugarske komite k medjama Makedonije i madžarsku crvenu vojsku k Pečuju i Subotici, i koja je sokolila na ustanak muslimane u Staroj Srbiji i vajne Radićeve republikance u Hrvatskoj. Našem narodu predobro je poznato sve ovo što se protiv njega snuje i preduzimlje, pa zato nije čudo što danas naše široke mase počinju gojiti prema Italiji one iste osećaje koje su pred svetski rat gojile prema Austriji.

Talijanski imperijaliste, ako im dosad i nije pošlo za rukom da izazovu rat, ipak su svojom propagandom mržnje uspeli u toliko što su otešćali prijateljsko rešenje jadranskog spora, tako da svi prijatelji sporazuma i mira moraju da sa strepnjom gledaju u budućnost. Raspoloženje u našem narodu danas je takovo da bi u dvadesetičetiri sata postao najpopularniji u Jugoslaviji onaj, koji bi mogao osigurati narod da se ne će ustupiti ni pedalj naše zemlje Italiji. Kad bi se politika vodila osećajem, nema sumnje da bi velika većina našega naroda bila zato da se prekine svaka daljnja rasprava s Italijom i da se s njom obračuna s oružjem u ruci, ako li ne danas a ono sutra, ili makar do dvadeset godina.

Ali baš zato, što će, ako se spor ne reši nagodbom, biti neizbežan rat izmedju nas i Italije, rat koji će biti koban za nas i za nju, pravo shvaćeni interesi naše države nam nalažu da, doklegod ima i tračak nade, poradimo da se uklone razlozi oružanom sukobu izmedju nas.

Italija i Jugoslavija nisu same u Evropi. Iako u ovaj čas najviše trpimo od Italije, naš najopasniji sused nije na zapadu. Našoj potlačenoj braći bol pomućuje bistar pogled, te se oni u tom varaju — isto onako kao što su žrtva druge optičke varke ina naša braća koja, gledajuć Balkan predratnim mentalitetom, vide glavnoga i najopasnijega protivnika naše države na

istoku. **Najslabija naša strategijska i ekonomska granica nije ni na istoku ni na zapadu već na severu.** Tamo je naš najveći, najači i zato najopasniji protivnik, Nemačka, od koje je Austrija samo privremeno odeljena, ali je u duhu i sada jedno s njom, a u kritičnom času naći će se sigurno na njenoj strani. Tamo je i naš najzagriženiji sused Madžarska, koja nam nikada ne će zaboraviti raskomadanje njene gospodske baštine. Sa svim drugim našim susedima moći ćemo da tražimo sporazum i da se nagodimo, samo na severu morat ćemo uvek stajati na straži. Uzalud ćemo mi, kao miroljubivi seljački narod, hteti da živimo u miru s tim susedom, na toj strani imat ćemo samo primirje, nikad pravoga mira. Neumoljivi zakoni, koji vladaju svetom činit će da i u buduće kao i do sada osećamo teški pritisak sa severa koji neodoljivo teži k jugu. Posle ove nemačke oseke, koja će izgleda biti puno kraćega veka nego li se mislilo, neminovno će se vratiti germanska plima, koja ne može da se razliva nego prema jugu i prema istoku. Kakogod se uredila Nemačka i kogod u njoj vladao, Trst, Solun i Carigrad ostat će vazda tri glavne smernice nemačkoga prodiranja, a sve tri one seku u našu zemlju. Narod od osamdeset milijona, onakvih sposobnosti kakve je zapanjeni svet otkrio u Nemaca za vreme svetskoga rata, a još više posle poraza, takav narod ne da se ugušiti ni okovati. On će hteti da živi, i živet će, i nadalje sisajuć tudju zemlju, kad njegova ne može da ga hrani. Mi smo mu prvi na dohvatu. Ako ko misli da će se nemački **Drang** kaniti Podunavlja i Balkana i da će se sav baciti na Rusiju, to je ne samo slaba uteha za nas Slovene, već i varava nada, jer će se nemački kolos ojačan sokovima bogate ruske zemlje još većom snagom baciti na jug ka toplom moru, kročeć svojom hiljadugodišnjom stazom, niz Dunav. Predvidjajući to moramo već sada da dižemo nasipe i da stavljamo straže. Ne smemo se dati obmanuti časovitim miroljubivim raspoloženjem poražene Nemačke. Pretvaranje je kod Nemaca politička krepost, u kojoj oni natkriljuju sve narode Evrope. Oni se danas drže prema Balkanu kao lisica prema grozdju, koje joj je bilo kiselo. Ali sve i kad bi oni iskreno mislili da se odreku snova prevlasti nad jugoistočnom Evropom, to nas ne bi moglo umiriti, jer će željezna nužda naterati Nemce, čim sakuju novo oružje, da udare na granice suseda. Zato moramo uvek biti spremni i jaki, jer samo silni mogu da žive s Nemcem u dobru susestvu. Inače on će nas okrenuti pod svoje željezne zakone, s pomoću Madžara koji su spravni da mu i u budućnosti vrše službu spahija. Kakvagod bila politička orijentacija nove Rusije, mi se ne možemo pridružiti Nemačkoj, jer s Nemačkom nema drugovanja: ona ne traži saveznike već kmetove i robotnike. Prus hoće da ga drugi na silu slušaju, on hoće da drugim vlada. To mu je u krvi i ništa ga ne može promenuti.

Da odvratimo od naše države sudbinu koja od pamtiveka prati Slovene u nemačkom susestvu, treba da budemo što jači na severu, a zato treba da se mirimo na drugim stranama, naročito s Italijom koja nam, kad zapreti opasnost, može mnogo pomoći a najviše odmoći.

Italija ima gotovo jednaki interes da se nama približi. Nemačka je njen najopasniji takmac i ona će ostati njen najveći protivnik, kao što je i dosad bila, i ako u inim prilikama, njen vekovni neprijatelj od vremena prvoga Augusta do poslednjega Habsburga. Talijanski narod stisnut na malome prostoru kao i nemački, treba i on, ako će da živi, da izvan granica

svoje zemlje zaradjuje hleb. Prirodno polje njegove ekspanzije je donje Podunavlje, Balkan i Levant, koji će radije otvoriti vrata Talijanu nego Nemcu, jer su s Talijanom lakši drugarski odnošaji, i jer im je politički manje opasan od Nemca. U tim krajevima otvara se široko polje talijanskoj trgovačkoj ekspanziji. Danas Talijani, nezadovoljni poratnim stanjem, kao što je uostalom nezadovoljan celi svet, dižu viku na Francuze i Engleze da su ih ovi istisnuli iz svih pozicija na istoku, gde su oni mogli da što zasluže. Moguće je da su Englezi i Francuzi oduzeli Talijanima kakav veliki pothvat u tim stranama, ali oni im neće oduzeti sve one mnogobrojne manje i male poslove kojima je Talijan dorastao i koji se njemu najbolje isplaćuju. U tim poslovima neće mu činiti konkurenciju njegovi bogatiji saveznici, već će se na njih baciti Nemac koji je već dao haber da dolazi milijonima svojih starih mušterija od Pešte do Kaira. Francuski i engleski trgovački putnici lutali su neko vreme kao levente Balkanom i Podunavljem, ali se oni već vraćaju kući, jer niti su oni za ove pijace niti su za njih ovi krajevi, gde im je sve novo, sitno, i neobično. Ali koga se već sada sreta na svakom balkanskom drumu i na svakoj azijskoj skeli? Neke Švicare, Holandeze, Čehoslovake i Jugoslovene koji ne govore nikakav slovenski jeziik, a koji se začudo svi šaptom izmedju sebe razumevaju, čekajući nedaleki čas kad će moći da zbace obrazinu i da se pokažu što u istinu jesu — Nemci. S ovakim konkurentom, ako Nemačka opet dobije prevlast na bližem istoku, talijanskoj industriji, trgovini i radnoj snazi zatvoreni su puti.

K tome pridolaze tri nova politička računa koje Nemačka ima da obredi s Italijom; najprvo, osveta za »izdaju« saveznika u svetskom ratu; zatim, odmazda za ugrabljeni južni Tirol, taj jedini komad V a t e r l a n d a koji se grije na podnevnom suncu; i napokon, preosvojenje Trsta, toga direktnog izlaza Nemačke na Sredozemno More. Osvetu će Nemci možda zaboraviti, premda to nije tako verojatno, ali svojega Bozena neće zaboraviti nikada, kao što se neće nikada odreći ni pohlepe za Trstom, i ako nemaju nikakva prava na taj grad.

Od Nemačke dakle preti teška opasnost Italiji kao i Jugoslaviji, pa zato, ako ove dve zemlje pravo shvataju svoje interese, one bi imale postaviti za temelj svoje spoljne politike medjusobni obrambeni savez koji je jedini kadar da spreči germansku provalu preko Drave na Jadran i preko donjeg Dunava na Sredozemno More.

Oni kod nas koji traže politiku naperenu u prvom redu protiv Italije, ne misle ili ne mare da nas takva politika nužno vodi u zagrljaj Nemačke, jednako kao što i Italija, ako hoće voditi politiku svojih nacijonalista, mora se uteći Nemačkoj. Ova bi kobna utakmica oko milosti Nemačke neizbežno svršila na štetu i na sramotu obojice nas: slomom pobedjenoga i zarobljenjem pobeditelja. Propovednici narodnoga rata protiv Italije računaju da pomoću Nemačke možemo oteti Italiji doline Soče, Vipave i Raše, ali ne vide da bi naša država morala platiti tu uslugu faktičnim gubitkom svoje suverenosti, jer bi posle sloma Italije Nemačka opet postala a r b i t e r E u r o p a e, a Jugoslavija njen vazal. Tad bi naši činovnici doduše sedili u Gorici i u Pazinu, ali bi u najvećim pitanjima našega državnoga života imala poslednju reč u Beogradu — Nemačka, dokle joj se jednog lepog dana ne bi prohtelo da u formi kakvog podunavskog saveza uskrisi staru

Austriju pa da nas opet stavi pod očinsko krilo austrijskih grofova i bečkih burzijanaca.

Uzaludno je da pretresamo druge eventualne kombinacije rata s Italijom, koji bi, kako se govori, mogao srećno svršiti i bez nemačke pomoći. Ušla Nemačka u rat ili ostala po strani, ona će svakako izvući svu korist iz južnoslovensko-talijanskoga sukoba. Novo uredjenje srednje Evrope zahteva jaku Italiju i jaku Jugoslaviju, jer samo one dve su kadre da očuvaju ravnovesje protiv Nemačke koja će neprestano težiti da ga sruši. Ako dodje do rata izmedju nas i Italije, kakav god bio njegov rezultat, on mora svršiti oslabljenjem jedne ili druge države, ako li ne obojih, a tad se automatski vraća nemačka hegemonija koja će ponovno degradirati Italiju na rang sile drugoga reda, a nas dovesti u političku i ekonomsku podredjenost Germaniji.

Da očuvamo od te pogibije najveće blago naroda, a to je nezavisnost narodne države, koju smo stekli uz cenu tako strahovitih žrtava, moramo da svakako zaprečimo rat koji bi nam doneo take posledice; a najsigurnije ćemo ga sprečiti, ako utvrdimo prijateljske odnose s Italijom. Postignemo li to, blagodat toga prijateljstva osetit će najpre oni naši sunarodnjaci na zapadnoj granici, koji danas vide svoj jedini spas u ratu s Italijom.

Teškoće su na putu koji vodi k sporazumu, kao što smo već rekli, velike, i nije korist tajiti ih. Naprotiv, ako hoćemo da ih odstranimo, treba da ih bez straha i bez obzira u pojedinostima raskrijemo.

Osim smetnja koje smo već natuknuli, golema (možda glavna) zapreka uspostavi prijateljskih odnosa leži u tome što ne samo slabo obavešteno javno mnenje, već i službena Italija na nas još uvek gledaju istim očima kojima je gledala na Austriju, ne htijući ili ne moguć da uvide da smo mi nacijonalna država jednakoga postanka i ustrojstva kao Italija, samo mladja i slabija od nje. To se pogrešno naziranje Italije najznačajnije odrazuje u načinu kako su formulisani njeni zahtevi naprama našoj državi. Dok smo mi predlagali Italiji prijateljsko razgraničenje, na osnovi volje naroda, ona je stavila nama, ili tačnije bi bilo reći protiv nas, ove zahteve:

1. geografsko-strategijske granice;
2. jemstvo protiv napada s kraja;
3. jemstvo protiv napada s mora, — i
4. oslobodjenje svih Talijana ispod naše vlasti.

Ko je i malo pratio mirovne pregovore u Parizu, neće mu izbeći da ovi talijanski zahtevi, po svojoj sadržini i po obliku, sliče kao jaje jajetu uslovima koje je Versajskim ugovorom Francuska diktirala Nemačkoj.

Ako Italija ne promeni te svoje nazore, sporazum je izmedju nas nemoguć, i, kako se samo sobom razume, ostat će uzaludni svi naši pokušaji da stečemo njeno prijateljstvo. Ako smo dobro razumeli skore izjave ministra Sforze, izgleda da je u poslednje doba u tome nastao povoljan preokret, te se čini da je ozbiljnijim talijanskim krugovima ipak puklo pred očima da Austrija zbilja više nije živa, i da se ni mrtva nije povampirila u liku Jugoslavije.

Ako Talijani doista ovo uvideše, učinjen je prvi ozbiljan korak ka nagodbi. Da se učini drugi, ne manje važan, potrebno je da s talijanske strane svi delovi našega narodnoga područja, koji bi s našim pristankom

pripale Jugoslaviji. Bez te žrtve, uzalud je obmanjivati se, ne može doći utvrdjenje prijateljstva. U Italiji se govori i piše o južnoslovenskim predelima koje je Wilson bio pripravan dati Italiji, kao da je njihova sudbina već rešena, dočim mi, oslonom na narodna prava, ne možemo nikome da priznamo vlast da rešava o sudbini našega naroda bez njegove privole. Wilsonova pogranična crta nastala je bez pitanja i bez pristanka naše države, i zato ju ona ne veže. Ona uopće nema obavezne moći, jer je bila samo jedan predlog učinjen od Wilsona koji nije bio prihvaćen, a Italija ima najmanje prava da se na nj pozivlje kao na rešenu stvar. Ako Italija misli da reši jadranski spor bez nas, ona nema što da nas pita nit mi njoj što da odgovaramo; ali ako ona traži rešenje s našim pristankom, naročito ako želi da i posle ostanemo dobri susedi i prijatelji, potrebna joj je naša privola za svaki južnoslovenski kamen koji bi joj imao pripasti. Bez toga ostao bi otvoren put revanši.

Ako smo uvereni da nam najviši državni interesi nalažu da se i uz cenu žrtava nagodimo s Italijom, tad moramo svakako pregoreti neke teritorije u pograničnoj zoni, koje bi po narodnom pravu i plebiscitu sigurno pripale Jugoslaviji. Bez te žrtve, uzalud je obmanjivati se, ne može doći do nagodbe. Italija, da uzmogne održati Trst, Goricu i Polu, traži južnoslovenski okoliš tih gradova koji zajedno s njima sačinjavaju jednu geografsku i privrednu celinu. Tu, ili mi moramo ustupiti Italiji seoske oblasti tih gradova, ili Italija mora dati gradove nama. Niko sigurno ne veruje da bi Italija pristala na taku odreku. Ona je radi tih krajeva ušla u rat, jer je Trento mogla imati bez rata, pa bi bilo pravo bezumlje pomisliti da će ih se ona odreći sada, posle neočekivano velikih i teških gubitaka koje je radi njih pretrpila u ratu. Italija se samo novim ratom može prisiliti da odstupi te zemlje, ali je jasno da bi se ona odmah stala spremati da ih natrag dobije. Zato, ako se taj spor ne izravna nagodbom, stvara se perspektiva na čitavu seriju ratova, za otimanje i preotimanje kraja izmedju Učke, Triglava i Soče.

Prilike jače od nas i viši interesi državni sile nas dakle da mi tu popustimo Italiji. Ali ako moramo da joj na toj granici učinimo teritorijalnih koncesija, ne može biti medju nama govora o tako zvanim strategijskim granicama, jer su te granice nestalan elemenat koji se po ličnoj oceni može beskrajno menjati i premeštati, a to bi unelo medju nas trajni uzrok razmirica mesto trajnoga prijateljstva koje želimo osigurati. Za trajne prijateljske odnose izmedju Jugoslavije i Italije najpotrebnije je i najvažnije da se izmedju njih udari dobra prirodna granica koja će ih tako odeliti, da se svaka država bude mogla slobodno kretati u svojoj kući, a da jedna drugoj ne smetaju. Najzgodnije su za takve granice visoke planine i morske dubine, a dobre su uopće sve medje koje prolaze kroz krajeve puste ili slabo napučene, jer su time isključeni ili bivaju vrlo retki pogranični sukobi. Korist ovake prirodne medje najbolje uvidjamo kad u istoriji Evrope usporedimo stalnost vekovnih granica Alpâ, Pireneja, Karpata, Engleskoga Kanala i Baltičkoga Mora, sa labavim i radi toga uvek okrvavljenim granicama izmedju Francuske i Nemačke, ili izmedju Poljske i Rusije. Ako hoćemo da konačno likvidiramo naš spor s Italijom, treba da se razgraničimo s njom jednom zauvek jednom dobrom granicom, kakvom se na pr., Francuska odelila od Španije i Italije. Kraj tolikih otvo-

renih granica jedna tako jaka prirodna medja, imala bi za našu državu osobitu važnost.

Izmedju Italije i Jugoslavije moguće su samo dve prirodne granice. Jedna ide vrhovima zapadno od Soče na ušće te reke pa sredinom Jadranskoga Mora. Druga se vere vrhovima Julskih Alpa, pa kroz krašku pustoš silazi na ušće Raše, a odatle ide morem, sekuć po pola najpre Veliki Kvarner, pa pučinu Jadrana. Ni jedna ni druga ova medja ne slaže se na žalost s narodnom: prva ostavlja Jugoslaviji trećinu milijona talijanskih gradjana, a druga Italiji nešto veći broj južnoslovenskih seljaka. Prihvat jedne i druge ima, kako se vidi, za posledicu teške nacijonalne žrtve. Potreba da na ovoj strani dobijemo dobru prirodnu granicu sili nas da, ne moguć postići granicu Soče, pristanemo na onu Julskih Alpa i Velikoga Kvarnera.

Preko te granice Italija nema što da traži i Jugoslavija ne sme da joj ustupi ni pedlja zemlje. S istih razloga s kojih Italija hoće da bude nesmetani gospodar Soče, Vipave i Istre (u užem smislu reči), i Jugoslavija hoće da se može posve slobodno kretati u porečju Save, u liburnijskoj kotlini i na istočnoj obali Jadrana. Granica Julskih Alpa i granica kroz sredinu Jadrana imaju isti rezon i služe istoj svrhi. Mala je korist da se dve susedne države na severo-istoku razgraniče prirodnim zidom planina, ako bi Italija imala da zasedne u rečki zaliv ili na dalmatinsku obalu, jer bi tu svakidašnji sukobi sigurno doveli do rata. Ako Jugoslavija uzme na sebe tešku žrtvu ustupa južnoslovenskog zemljišta do Julskih Alpa, ona će to učiniti samo zato da osigura mir. Osobito ne može biti daljeg popuštanja s naše strane što se tiče teritorije kroz koju prolazi železnica koja iz Ljubljane vodi u Reku, i samoga grada Reke. Dok Talijani traže jemstvo za očuvanje talijanske narodnosti na Reci, mi možemo zato dati najtvrdje garancije. Slično vredi i za Zadar. Ali najviši interesi naše države nam brane da priznamo kraljevini Italiji ma kakovo pravo na Reku, rečki zalev i željeznice koje vode u Reku, kao i na Dalmaciju i na otoke. Gradu Reci možemo priznati samostalnu upravu sa najširom lokalnom autonomijom čak i sa statutom Gdanskoga, ali dalje od toga ne možemo ići. To nam nije moguće, jer bez istočne obale Jadrana, a naročito bez rečke luke i železnica koje Ljubljanu, Zagreb i Beograd preko Reke spajaju s morem ne možemo se nesmetano razvijati, ne možemo slobodno trgovati, ne možemo živeti punim životom suverene države. Kao što Italija ne može da bude bez Gjenove, tako Jugoslavija ne može da bude bez Reke. Reka je još potrebnija Jugoslaviji nego li Italiji Gjenova, jer mi nemamo tri mora, već samo jednu morsku obalu, jer mi nemamo ni Livorna ni Napulja ni Mletaka ni Ankone ni Brindiza, već ciglu jednu luku uredjenu za svetski promet i jedno jedino morsko pristanište vezano normalnim željeznicama s unutrašnjošću naše zemlje, a to je Reka. Pustiti Italiju na Reku, bilo bi otvoriti vrata sigurnom ratu u skoroj budućnosti. Odreći se neograničene vlasti nad lukom i željeznicama Reke, to bi bilo svojom rukom zagušiti novorodjenu našu državu. Ni jedno ni drugo ne možemo i ne smemo učiniti. To je granitna stena, preko koje naš narod ne može da ide s koncesijama, ma što bile prisiljene da prolazno potpišu prolazne naše vlade.

S granicom Julskih Alpa i Jadranskoga Mora, koja bi se u glavnom imala držati Wilsonove linije, Italija ne samo što bi dobila izvrsnu pri-

rodnu granicu na čitavoj istočnoj svojoj medji, već bi provela i političko sjedinjenje gotovo svih Talijana bivše Austrije. Od 759.000 Talijana, koliko ih je po popisu od 1910 živelo u »nespašenim« pokrajinama Austrije, Italija bi sebi anektirala:

385.000	Talijana	u	Tirolu
90.000	"	"	Goričkoj
119.000	"	"	Trstu
132.000	"	"	Istri (bez Liburnije i otoka),

t. j. ukupno: 726.000 ili 95½ procenata svih bivših austrijskih Talijana. Time bi pitanje iredente bilo skinuto s dnevnoga reda, te bi Italija sjajno postigla i svoj drugi glavni ratni cilj.

U granicama Jugoslavije ostao bi posve mali broj Talijana, i baš:

15.000	Talijana	u	Liburniji i na Kvarnerskim otocima, i
18.000	"	"	Dalmaciji

t. j. ukupno: 33.000. To bi bila doduše jedna žrtva sa talijanskog narodnog gledišta, ali žrtva koju bi na uzvrat morali da učine Jugosloveni veća je od te 11 puta, jer bi takim razgraničenjem došlo pod Italiju:

145.000	Jugoslovena	u	Goričkoj
61.000	"	"	Trstu
138.000	"	"	Istri
18.000	"	"	okrajcima Koruške i Kranjske,

t. j. ukupno: 362.000 Jugoslovena, kojima kad se nadodáde broj starih talijanskih podanika južnoslovenskoga jezika, Italija bi ukupno imala nešto više od 400.000 južnoslovenskih državljana.

Talijani Reke pak, a od prilike jednako i oni Zadra, uživali bi municipalnu autonomiju s talijanskim jezikom kao da su u Italiji. Tako bi bio spašen talijanski značaj tih dvaju gradova, koji toliko leži na srcu talijanskom javnom mnenju.

Preostali mali broj Talijana, koji bi bili podložni Jugoslaviji (izvan Reke i Zadra ne bi bilo nego 23.000) bili bi svejedno zaštićeni protiv svakog jezičnog nasilja zakonima koji bi im jamčili slobodnu upotrebu talijanskog jezika u crkvi, školi, sudu, općini i uopće u javnome životu. Ali jednaka jezična prava i jednaka zaštita protiv prisilnog raznarodjivanja morali bi biti obezbedjeni i Jugoslovenima koji bi došli pod Italiju i to na osnovu savršenog reciprociteta, jer samo pod tim uslovom može doći do iskrenog i trajnog prijateljstva izmedju dve države.

Ovaj uzajamni obzir prema manjinama ne bi imao svrhu da kod njih neguje iredentizam, već baš nasuprot da ga uguši u klici. Ako se manjinama dopusti da se mogu slobodno i nesmetano služiti svojim jezikom u javnom životu, oduzimlje im se glavni razlog da teže preko granica. Ako li uz to te manjine vide, da država njihova jezika ne pogoduje njihovim iredentističkim težnjama, tada je iredentizam naprosto onemogućen. Inojezične manjine priljubit će se tada u kratko vreme novoj državi, s kojom će i onako biti skopčani svi njihovi prirodni probitci, ne odričuć se zato svojega maternjega jezika.

Za ovakvu mudru i pomirljivu politiku Italiji ne treba ići u tudju školu. U njenim državnim granicama, i baš u severo-zapadnom delu Pijemonta leži dolina Aoste sa 180.000 stanovnika francuskog jezika, kojima

talijanska država dozvoljava da se slobodno služe svojim jezikom u školi, crkvi i općini. Premda su ovi ljudi od više vekova podložni inojezičnoj državi, sačuvali su do danas svoj jezik, a razlika im jezika ništa ne smeta da budu najverniji podanici Italije, kojoj su i u poslednjem ratu dali ponajbolje vojnike. Italija će najsretnije rešiti svoj slovenski problem, ako statute Val d'Aoste presadi u dolinu Soče, na Kras i u unutrašnju Istru. samo da drži daleko od uprave južnoslovenskih krajeva bivše austrijske Talijane, koji su u njima rodjeni, i koji su već dosad naneli toliko štete Italiji koliko ne bi ni najljući njezini protivnici.

Kao što nas iskustvo uči, blagi postupak s narodnim manjinama, nadasve jezična tolerancija s inorodcima, najviše koriste državi koja se njih drži (primer nam je na jednoj strani Švicarska, a na drugoj Ugarska). Zato, ako država uvidja da je tako postupanje za nju korisno, ne treba niko da je na to sili, ako bi uopće sila tu mogla da pomogne. Najsigurnija sankcija prava manjina u Italiji i u Jugoslaviji treba da budu prijateljski odnosi izmedju te dve države. Internacijonalna garancija ima u ovom pitanju posve malu vrednost, jer, dok traju prijateljski odnosi izmedju interesovanih država, ona je suvišna, a čim prestane prijateljstvo, internacijonalna garancija ostaje mrtvo slovo na papiru. Zato je posve suvišno i tražiti uplitanje trećih u poslove koje Italija i Jugoslavija mogu same najbolje da urede.

Ako mi i Italija postanemo dobri susedi te prestanu neprilike i progonstva koje danas trpe naša braća pod talijanskom vlašću, oni će moći da provode miran i snošljiv život, i ako se budu morali odreći želje da budu politički ujedinjeni sa ostalom svojom braćom. Premda svi kulturni narodi prirodno teže k potpunom političkom ujedinjenju, ipak to nijednom narodu na evropskom kontinentu nije u punoj meri uspelo. Kad toliki veliki narodi, kao što su Francuzi, Talijani i Španci (da ne govorimo o Nemcima), imaju na stotine tisuća i na milijone sunarodnjaka izvan granica svoje narodne države, ne možemo ni mi sami razložito zahtevati, da svaki i poslednji Jugosloven mora doći pod Jugoslaviju. Uostalom, mnogobrojni primeri u Evropi dokazuju da je srećan i zadovoljan život moguć i izvan države svojega jezika. Švicari od sva tri i Belgijanci od oba plemena, pa već spomenuti Francuzi u Aosti, Talijani na Korzici i u Nici, Flami u severnoj Francuskoj, normanski ostrvljani koji su britanski podanici, Švedi u Finskoj, i Katalani u francuskom Rusiljonu, sve te razne grupe, koje žive izvan države svojega jezika, zadovoljne su sa svojim stanjem, tako da ne traže promene državljanstva. Zadovoljstvo naroda s državom zavisi u prvom redu od načina kako država postupa s narodom, odnosno kako poštuje njegova prava, i kako štiti njegove interese. Zato ako se Italija odluči da blago i pravedno postupa sa svojim slovenskim državljanima, oni će moći da u njoj žive mirni i zadovoljni, onako isto kao što 400.000 Talijana u Nici i na Korzici mirno i zadovoljno žive pod Francuskom. Uz to bi Jugosloveni u državi talijanskoj, podržavajuć s nama kulturne veze, mogli da vrše lepu i korisnu ulogu posrednika izmedju nas i Italije, izmedju romanskoga i slovenskoga sveta.

Nema sumnje da će se naći, tamo i amo, ljudi koji neće hteti ili neće moći da se smire u tudjoj državi. Njima će trebati da obe države izidju u susret te da im olakšaju preselenje u državu za kojom ih srce vuče. To

će biti takodjer jedna uspešna mera da se predusretne iredentizam. Socijalni sastav inojezičnih manjina na jednoj i na drugoj strani slučajno je takav, da neće biti teško zadovoljiti one koji budu tražili da se presele, jer ko što će Italija moći da namesti u državnim službama na poluostrvu ili u svojim kolonijama onaj neveliki broj dalmatinskih i kvarnerskih Talijana koji će hteti da ostave svoj zavičaj, još lakše će Jugoslavija naći zemlje da na njoj naseli Istrane i Goričane, kolikogod ih bude htelo preći u južnoslovensko podanstvo.

Reši li se izmedju nas teritorijalno pitanje i osigura li se zaštita jezičnih prava manjina, pitanje vojnih garantija ne može da zadaje velikih teškoća. Ukoliko bi Italija još uvek smatrala potrebnim da ih traži od strane prijateljskog suseda, ona može računati na iskrenu i široku susretljivost Jugoslavije, koja će, neimajući nikakvih agresivnih namera, pristati na sve sigurnosne mere koje joj se predlože ukoliko one ne bi ugrožavale sigurnost njenih granica i obala ili im otešćavale obranu.

Italija, izmirivši se s Jugoslavijom, dobiva takodjer jedinstvenu mogućnost da sklopi povoljne trgovačke ugovore sa zemljom koja obiluje svakim blagom božjim, a najviše baš onim čime Italija oskudeva. U današnjoj teškoj svetskoj krizi Italija može da u sporazumu s Jugoslavijom nadje možda svoj spas, nakon što je vidila ispunjene sve svoje velike ratne ciljeve u većoj i u potpunijoj meri, nego li se itko u Italiji mogao nadati kad je ona navestila Austriji rat.

Hoće li Italija hteti da sklopi s nama nagodbu koja će voditi računa o životnim interesima naše države onako kao što mi vodimo o njenim, to danas još ne znamo. Medjutim, ako bi Italija uspela da, s pomoću saveznika ili bez njih, nametne Jugoslaviji uslove koji su za naš narod neprihvatljivi, onda ona nema čemu da se veseli. U tom slučaju, nastupit će izmedju Italije i Jugoslavije stanje kako je bilo nastalo izmedju Austrije i Srbije kad je Austrija provela aneksiju Bosne i Hercegovine. Ko god govori Italiji da će se Jugoslavija ipak smiriti, taj vara nju ili sebe. Ni koja sila neće moći da spreči Jugoslaviju da svu energiju svoje rase i sve bogatstvo svoje zemlje ulaže u pripravu novoga oslobodilačkoga rata, koji će joj povratiti što je po pravu njezino i izbaviti zarobljenu braću od neprijateljskoga jarma.

Podje li za rukom Italiji da po planu svojih nacijonalista provede permanentnu blokadu naše obale, stavivši pod ždrela svojih topova sve naše izlaze na more, ter se nigde ne nadje prijatelj da spreči to zločinstvo proti narodnom pravu i proti svetskom miru, naći će se jedan treći nepozvani koji će napokon staviti red na Jadranu — a to će biti žandar pruski. Jugoslavija neće nikada zazvati u pomoć Nemca, jer se protiv same te pomisli buni sav ponos, sva prošlost našega naroda. Ali će Nemac doći sam, ne čekajuć poziva, — a to bi morali da vide oni kojima je jednako strašna kao i nama pomisao da bi Jadransko More moglo opet postati domena pruskih podmornica. Ne treba biti prorok da se predvidi, da bi talijanskojužnoslovenski razdor pre ili posle imao za posledicu nemačku prevlast na Jadranu uz istovremeni gubitak svih ratnih stečevina Italije i Jugoslavije.

Nacijonalistička politika Italije vodi direktno k ovoj konačnoj katastrofi, a držanje velikih saveznika u Jadranskom pitanju samo ju pospešuje

Ništa nije podiglo akcije poražene Nemačke u ovom delu Evrope kao nehaj Antante za sve naše tužbe protiv talijanskih nasilja na Jadranu. Naši britanski i francuski prijatelji koji dolaze u uži dodir s našim javnim mnenjem, radi toga su već ozbiljno alarmirani. Tako je onomadne jedan saveznički ataše pitao prijatelje u Beogradu i Zagrebu: »Zar u vas zbilja niko više nije za Englesku i Francusku?« Teška je to stvar, kad takove sumnje nastanu o narodu koji je po svojim najvišim interesima rodjeni saveznik Britanije i Francuske, i koji se dosad i u dobru i u zlu pokazao kao njihov najverniji prijatelj. Po tim opasnim simptomima naši prijatelji mogu omeriti svu ozbiljnost položaja, te će, nadamo se, napokon uvideti da dalje otezanje u rešenju jadranskog spora može biti kobno ne samo za nas i za Italiju, već i za njih same.

Jedini je lek zlu koje nam svima preti jedan pravedni sporazum izmedju nas i Italije, ali će se do njega teško doći, ako naši saveznici ne pokažu više odlučnosti i više obzira za pravednu našu stvar. Kolikogod bili slabi izgledi za sporazum, sred opće razjarenosti duhova koja tamo i amo jedva dopušta da se čuje pomirljiva reč, dužnost je svih nas koji predvidjamo posledice preloma, da do zadnjega časa nastojimo da ga zaprečimo. Strah od nepopularnosti ne sme da nas odvrati od ove dužnosti.

Preporučujuć nagodbu, ne mislimo time da će kakva god nagodba odvratiti opasnost sukoba izmedju nas i Italije. To se može postići samo nagodbom koja će voditi računa o životnim interesima jedne i druge države, a ti su, za obe države, dobra prirodna granica i jezična zaštita manjina, onda za Italiju vojna sigurnost, a za Jugoslaviju nesmetani saobraćaj sa svetskim morem, kontrolom rečkoga zaliva. Ugovor koji ne bude vodio računa o životnim interesima države, vodi nas u siguran i neizbeživ rat. Zato nam i naši interesi i briga za svetski mir nalažu: tražiti svakako sporazum s Italijom, biti pripravni na žrtve do krajnjih granica, ali ostati nepomično na tim granicama.

Dr. Josip Smodlaka.

Vodič kroz Jugoslaviju.

Naš obrazovani čovjek, ako baš nije profesor geografije, nije mnogo naučio o domaćim i stranim krajevima, jer je zemljopis već u gimnaziji bio od naučne školske osnove tako zanemaren, da apsolvent srednje škole nije mogao s pouzdanom sigurnošću čitati novine, koje gotovo svaki dan javljaju o dogadjajima iz egzotičnih krajeva. Za takovog analfabeta u geografiji gotovo su svi krajevi egzotični, pače i njegova domovina. Samo onaj, koji hoće ili koji mora da putuje, uči nanovo i opširnije i temeljitije ono o čemu je slušao ili neslušao u školskim klupama. Tek kad planu ratovi, napune se knjižarski izlozi mapama velikim i malim o bojištima i granicama zaraćenih država i revni čitalac novina prvi put u životu otkriva, da ima na primjer u Sibiriji gradova kojih imena zvone slavenskim glasovima, da nam je to srodno i blisko. Tek onda on počinje da pamti nešto o dimenzijama država i o njihovim proizvodima, narodima, putovima, i položajima.

Za umornog ili dokolnog gradjanina, studenta, ili trgovca, putovanje je i potreba i nauka i navika, pa on seže nesamo za voznim redom željezničkim već i za vodičem po stranim zemljama. Nevježe i naivnici misle, da vlastitim očima mogu da vide sve. Hadžije ne trebaju štampanih vodiča jer ne umiju čitati, a vode ih kao krdo ovaca u grupama Cookovi špekulanti; sjede na nakaznim kolima s nekoliko redova sjedala, i gledaju kroz gradske ulice desno i lijevo slušajući i nečujući što im govori tumač, koji sjedi negdje uz kočijaša. Nema smiješnijeg pogleda od toga, kad prodje takav omnibus pun stranaca, od kojih nitko ne zna ništa o onome što gleda i koji vjeruju brbljavom čičeronu.

Francuzi, Englezi, i Nijemci imaju čitav niz štampanih vodiča i tumača kroz svoje i strane zemlje. Mi poznajemo ponajbolje one njemačke: Baedeker, Meyer, Grieben, Woerl itd. Takav vodič poučava u glavnom o tome, gdje ćeš naći stan i hranu i koje ćeš umjetničke osobitosti naći u kojem gradu, a povede te i u brdine, gdje ćeš se naužiti odmora i krasnih vidika. Baedeker štampa svoje Reisehandbücher i na francuskom, engleskom, talijanskom i španjolskom jeziku, a vodi čitaoca i putnika kroz sve zemlje evropske, osim Balkana, Meyerovi vodiči vode i kroz Balkan.

Kako su to savršene knjige! Koliko je truda uloženo u sastavljanje pojedinosti, koje se tako često mijenjaju; koliko je nepristranosti u opisima gradova i u navodjenju dobrih hotela! Kolika je tu preciznost u vodjenju, te si slobodan, nevezan i kreneš kud hoćeš i kad hoćeš. Crvena ti Baedekerova knjiga govori, ako je otvoriš, šuti, ako sjedneš pa nećeš više da je slušaš, — zaklopiš je. Nije kao nesnosni vodič, čovjek tudj i možda nesimpatičan, koji nezapitan klepeće. Baedeker šuti dok ga ne zapitaš. Penjemo se iz Chamonixa uz brijeg na ledenjak Mer de Glace. U knjizi je plan Chamonixa, gdje možeš da se orijentišeš i ako nisi geograf ili geometar. Hoćemo na Montanvert, i Baedeker nas onamo odvede kojim putem mi sami hoćemo: biraj sam. I onda nam veli, da ćemo za toliko minuta doći do ledenjaka, kako ćemo preći prijeko, i što nas čeka ako krenemo desno ili lijevo. Možemo u zimske večeri otvoriti takvu knjigu i čitati, putovati, gledati u duhu daleke zemlje i gradove. Otvorite Meyerov W e l t r e i s e, i čitajte što ćete doživjeti na putu iz Bombaya u Delhi. Iza postaje Baroda dolazite u Mehmadabad, gdje vidite, kako se podveče i podjutro čopori majmuna sigraju i skakuću uz vaš vlak, a u neznam kojem gradu šeću se panteri kraj vas u parku i dotiču se najskladnijim linijama svojih mekih ledja vaših nogu. Tisuću i jedna noć!

Koliko ima zanimljivosti i ljepota u našoj zemlji, državi, otadžbini, za koje znamo i ne znamo?! Koliko ima oko nas neobičnosti, rijetkosti i vrijednosti, o kojima nemamo pojma mi koji se ne bavimo stručno ni umjetnošću ni historijom ni mineralogijom ni trgovinom!? Baedekerov vodič kroz bivšu austro-ugarsku monarhiju vrlo je kratak i skup u riječima kad govori o našim krajevima, pače ima i malih netačnosti. Meyerov vodič kroz Balkan (Türkei, Rumänien, Serbien, Bulgarien) ima o Srbiji svega 25 stranica.

Kad sam lani polazio na bledsko jezero, zatražio sam prvo podatke u Baedekeru. Ti su skromni, neznatni i iz bog zna kojih razloga gotovo nikakvi. Baedeker, koji donosi plan svakog znatnijeg grada i gradića u Austriji, nema plana Ljubljane. Tu Nijemac prestaje biti objektivan. Razum-

ljivo je zato, da Nijemci nemaju vodiča kroz naše zemlje. Ne možemo im zamjeriti to, jer ni mi sami nemamo o svojim krajevima takvih vodiča. Ne našavši u Baedekeru gotovo ništa, a ne našavši ni u zagrebačkim knjižarama ništa o Bledu, pošao sam u Ljubljanu, i tu sam dobio knjigu Antona Mikuša »Bled in okolica«, a u samom Bledu knjigu »Veldes einst und jetzt« od Franca Kimovca, i Emila Bayera »Offizieller Führer durch Kurort und Bad Veldes«. Napokon sam se domogao i brošure »Slovenske Alpe«, što ju je izdalo turističko slovensko društvo. Koliko suvišnih stvari ima u tim knjigama natrpanim stihovima i nabožnim razmatranjima, koliko brbljarija o onome što ne zavredjuje nikakve pažnje, a ne možete saznati iz svih tih knjiga ni koliko je visok grad nad bledskim jezerom, jer to svaka knjiga drukčije tvrdi.

Predložio sam Matici Hrvatskoj, da izda vodič kroz Jugoslaviju, u kojoj bi knjizi po uzoru stranih vodiča bio iznesen rezultat ukupnog našeg znanja o našim gradovima i krajevima s podacima nesamo umjetničke naravi već i s datima i faktima našeg trgovačkog, gospodarskog i industrijalnog života. Odbor Matice Hrvatske prihvatio je taj predlog i sada se radi na prikupljanju materijala. Najprije bi se imao izdati kao pokusni svezak vodič kroz Zagreb, a onda kroz čitavu Jugoslaviju u jednoj knjizi.

Motiv ovom predlogu isto je tako praktičan kao i patriotičan, a podloga mu je tužni fakat, da mi sami o našoj zemlji ne znamo gotovo ništa i ne možemo niotkale da saznamo. Nemamo osim školskih knjiga nijednog priručnog djela, gdje bismo mogli naći pouzdane makar i zastarjele podatke o našoj domovini, a da tu nije upletena fantazija, basna i pučko pripovijedanje. Nedavno je jedno ministarstvo izdalo kao plod svoga rada neke statističke podatke iz knjige mog druga Lakatoša, koji ih je sabrao nasumce, jer nije mogao dobiti točnijih data. A ni ministarstvo ih nije sabralo, pa je ipak iznijelo, koliko blaga, marve, volova i konja ima u Jugoslaviji, vjerujući da su Lakatoševi podatci na osnovi računa od prije 10 godina i danas valjani. Ali to je opća statistika, koja ne interesira putnika po Jugoslaviji. Napokon statistika malo koga zanima, ma da se svi njome služe, a kako je ona dvosjekli mač, statistikom se može sve dokazati i oboriti. Imamo bližih, umjetničkih, primjera.

U Zagrebu ima dragocjena riznica u katedrali. O njoj nema nijedne knjige, nijedne riječi u knjigama koje su pristupne publici, a ipak je to znamenita zbirka rijetkosti i dragocjenosti. Ta zbirka nije gotovo nikom otvorena i stoji pod upravom koja ne mari za javnost. Dvadesetak redaka ima o tome u knjizi »Zagreb i okolica« od senatora A. Hudovskoga. Tko od Zagrepčana znade o krasoti palača gornjega grada reći ma ijednu riječ, ako nije star ili ako nije arheolog? Stari se ljudi mnogo toga sjećaju, dok je gotovo sav zagrebački gradski život bio tamo koncentriran. Po raznim je knjigama sve sadržano, no malo je kome to pristupno. A šta sadržavaju naši muzeji? O tome pišu već raspačani godišnjaci.

Trebam podatke o Bitolju. U knjizi Jevte Dedijera ne nalazim konkretnih podataka, koji bi pristajali u knjige za putnika, koji se nada, da će nešto vidjeti u tom gradu. Sve samo neka etnografija. Dobavio sam nekog »Vodju kroz Beograd« iz neke biblioteke putevodja, iz godine 1910, u njemačkom i srpskom jeziku, napisanog nemogućim stilom, a glavni je posao pothvatniku zacijelo bio sabiranje oglasa. Knjiga se počinje ovom frazom:

»Der serbische Schriftsteller Dragaschewitsch sagte, das Belgrad der blutigste Stein auf dem europäischen Schlachtfelde ist.«

I saberi sada podatke o gradovima, gdje se ulice drukčije zovu danas nego lani, gdje nema ni plana ni čovjeka koji bi htio odgovoriti na pismo. Stigoše mi takozvani negativni odgovori: u ovom gradu nema institucija navedenih tamo pod točkom 1 do 5, t. j. nema u tom gradu ništa, ni hotela, ni gostione, ni štedionice, ništa, baš ništa. Soldački, negativni odgovor.

A koja bi bila svrha ovakvom Vodiču kroz Jugoslaviju? Putujete, naprimjer, baš u Bled, i kupujete omašnu knjigu punu planova, slika i mapa, punu data i fakata o cijeloj državi. Sjedite u vagonu i tražeći liniju Zagreb-Ljubljana, Ljubljana-Bled, naidjete na plan Subotice i na opis toga grada, na plan Bitolja, Skoplja, Splita i Sarajeva, listate po slikama s dalmatinskih otoka i hrvatskih Plitvica, srijemskih manastira i srbijanskih kraljevskih zadužbina, i odjednom: kao da se svijetlo zapalilo u vašoj svijesti: vidite, spoznate, ugledate i osjetite, uvjerite se, kako je to stara kulturna zemlja, kako je lijepa, bogata i velika, i osjetite, tek onda, da se nalazite na svom tlu, u svojoj velikoj otadžbini. Jer treba uvijek da na umu držimo golemi opseg ovih naših krajeva, sliku nove karte, u kojoj je svuda naš jedan jezik i jedan narod. Toj bi svijesti, tom osvješćenju bi poslužio ovakav vodič kroz Jugoslaviju.

Kako ta knjiga ne bi bila samo vodič po krasnim krajevima i udobnim varošima, već u isti čas i uputa o gospodarskom životu našem, naišao bi putnik-čitač na podatke o tvornicama i o bankama, o eksploataciji prirodnih bogatstava i o trgovačkom životu kraja i grada o kojem čita. Ali, što je glavno, da knjiga takva bude korisna, mora biti istinita. Zato su suvišne i općenite fraze o zanatima, obrtima i industriji, ako nema oznaka firma, pothvatnika i živih ljudi, suvišne su kao što su suvišni stihovi o ljepoti kraja. Knjiga o poetično krasnoj zemlji bez stihova, knjiga o bogatstvu zemlje bez fraza!

Može li se takva knjiga izdati? Prvo će izdanje bez sumnje biti površno, manjkavo, gotovo loše. Takvo izdanje mora biti kontinuirano, popravljano i mijenjano, nadopunjavano i proširivano svake druge treće godine, — a zato treba suradnika, dobrovoljnih radnika, i makar i zlobnih, ali stvarnih prigovarača-ispravljača. Jedan će kraj ispasti bolje obradjen od drugoga, to se zna, ali se i nešto drugo zna: ta se knjiga sama od sebe neće napisati ni sastaviti nikada.

Koja je korist od takve knjige danas, kad nema za putnike mjesta ni u hotelima ni u vagonima? To je pitanje zaista na mjestu. No dok »Vodič kroz Jugoslaviju« bude gotov, bit će i mjesta po hotelima i u vagonima, jer će se napokon valjada ipak povratiti Evropa onamo gdje je bila.

Julije Benešić.

Politički pregled.

a) Prognostikon Konstituante.

Političko diferenciranje, kakovo imamo danas, neće vrediti i u Konstituanti. Nego će u samoj Konstituanti da se, u onaj čas i na onom mestu,

zbude nešto drugačije. Ljudi i mišljenja od danas, ti ljudi i ta mišljenja, nakon Sv. Andrije, neće se poznavati. U samoj će Konstituanti tek da nastupi svitanje ideja, i onda će, utakmicom i odabiranjem da se stvori raspodela njihovih glavnih nosilaca.

Nagao prekid sa idejama i ličnostima prošlosti nije kod nas niti dosada učinjen, niti će sada moći biti do kraja izveden. Za dve godine jedne »večne prelaznosti« prošlost se i sa idejama i sa ličnostima prvo zbližila, onda vinula unutra, onda kao slučajno zalutala, a najposle sela na mesto, odakle više ne može da se otera. Utešno je, da nije zauzela celo mesto nego je ostalo prostora i vremena i za ideje i za ličnosti nove, koje očekujemo još da dodju, a od kojih neke već imamo.

Konstituanta će dakle da ima jednu oznaku prošlosti. Jedino je zanimljivo oceniti, kolika će ta oznaka prošlosti da bude: koliko će da traje, i koliko će da vredi.

Sa ulaskom prošlosti u Konstituantu nije fiksirano sve. I prošlost će u Konstituanti morati da udje u merenje, natecanje i borbu za opstanak! A taj opstanak može da znači: ili da se prošlost svede na jedan minimum, ili da se razvije do vrhovne i odlučujuće snage, koja upravlja. A izmedju ta dva ekstremna položaja, imamo skoro beskrajan niz prelaza, koji se lako daju konstruisati.

Pod izrazom prošlost, uzimamo sve što je bilo do oktobra godine 1918. A vreme od tada do Konstituante izlučujemo, i zvaćemo ga e p i z o d o m. Epizoda je taman stara dve godine, i izgledalo bi — ako ništa drugo — da bar nju svi dobro znamo. Medjutim, ona je jako zamršena i komplikovana.

Glavna karakteristika epizode je, da je za sve vreme njezinog trajanja, a kraj sve borbe, načelo selekcije u pravcu prema lepšem, savršenijem i boljem, bilo potpuno umrtvljeno. Epizoda je dakle bila, da se nekako lepše izrazimo, aselektorna, ako ne i kontraselektorna. Ne osećamo se obavezani da razmršavamo sve pojave, uzroke, faktore, učinke ove epizode, nego prosto utvrdjujemo njezinu glavnu odliku. Zato što nam je jedino to potrebno da pronadjemo njezin uticaj na buduću Konstituantu.

Prema svemu, epizoda je loše uticala na Konstituantu, i što je duže trajala, sve je lošije delovala. Sa strahovitim upropašćenjem ideala i iluzija, epizoda nam je zadala jednu tešku i opću slabost, u svakom pogledu i obziru. I to je ono, što će kao nezaslužen dug da padne Konstituanti u račun, i zašto će pred potomstvom imati da odgovaraju današnji političari.

Pošto će prošlost morati sebi da tek izvojuje položaj u Konstituanti, i pošto je epizoda malokrvna, ostaje da pomišljamo i pogledamo na neku drugu stranu.

Ima jedna nezgodna pojava kod uznemirenog života društva i države. Dokle kod normalnog i staloženog razvoja napredak ide u neprekinutoj crti stalnoga gradjenja, dizanja, stremljenja u visinu, dotle kod pomerenog života primećujemo oblike talasa i krivudanja. Crta napretka isprekidano ide gore-dole, često zastajući na jednom mestu, ili polako nastupajući napred. tako se izmenjuju, i jedna za drugom dolaze, perijode silovitog zamaha u vis i perijode brzog padanja u dubine nazatka i reakcije. Nastupa dakle pitanje: da neće možda naša Konstituanta da bude jedan ovakav pad u dubinu, u reakciju, u mrak? I, ako je epizoda granice ništice, t. j. indiferentnog mesta kroz koje talas sa brega pada u dolinu, onda bi se moglo očeki-

vati da Konstituanta bude dolinom, bilo samo na početku svoga nastojanja, ili i kasnije i duže! »Eventualnost pobede reakcije«, kako bi se to učeno kazalo, mora dakle da se uzme u delove prognostikona za Konstituantu.

Kao neki stari lekari, mi se uglavnom držimo onoga, koliko bolesnik ima svoje snage, te prema tomu računamo šanse Konstituante, — ako je to uporedjenje dozvoljeno, — i držimo, da će život i rad Konstituante u krajnoj instanciji direktno zavisiti od njezine snage. A pod pravom životnom snagom Konstituante vidimo onu srećnu mogućnost, da u samoj Konstituanti, bez obzira na sve drugo, dodje borbom i izborom do novih ličnosti i novih ideja, koje će se roditi, grupisati, formirati i boriti se, bez neprekidnog saveza s ljudima i mislima pre Konstituante. Slobodu potpunog samoodredjenja Konstituante samo je na taj način moguće definisati i shvatiti: Da je njezina glavna funkcija, da dovede do novog stvaranja ideja i ličnosti, a ne da se bavi glasanjima i odlukama ... *L.*

b) Domaća situacija.

Celovac, 11. oktobra.

Vaš članak o »Koruškom Plebiscitu« nije zatekao više ovde g. Cvijića, koji se razboleo i otputovao na oporavak ostavivši predsedništvo južnoslovenske Delegacije gosp. Jov. M. Jovanoviću, kome svojski pomaže generalštabni potpukovnik M. Nedić, naš najpopularniji oficir u Sloveniji, uz generala Krstu Smiljanića. — Kao što Vam je poznato, radilo se o tom, da se plebiscit u zoni A izvrši u zakazan dan, 10. oktobra, jer je uzbudjenje u narodu bilo veliko, i svako odlaganje išlo bi u korist Austrijanaca, koji sad već ni sami ne računaju sa svojom većinom ni u zoni B, nego se uzdaju u pomoć slovenačkih »nemčura« i »omahljivaca«. Njihovi delegati, a još više talijanski, radili su na tome, da do plebiscita ne dodje. Ali uzaman. Svest narodna pokazala se sjajno, kraj sveg pritiska i svih intriga. Sad idemo da vidimo šta će biti u zoni B, gde je kao dan plebiscita utvrdjen 31. oktobra u smislu St.-Germainskog ugovora, da se glasanje u zoni B mora izvršiti najdalje na tri nedelje posle glasanja u zoni A. Mi možemo imati potpunu veru u bespristranost i pravdoljublje članova internacijonalne komisije, poimence pukovnika Peka, predsednika i britanskog glavnog delegata, koji tako bdi nad čistoćom plebiscita da nije dopustio pristup u plebiscitnu zonu ni dopisniku engleskog »Morning Posta«.

Pojedinosti rezultata plebiscita u zoni B javiću Vam odmah posle 31. oktobra. — *ć.*

Celovac, 13. oktobra.

Još se ni danas ne znaju tačni rezultati glasanja u plebiscitnoj zoni. Kraj sveg napora Nemaca, i njihovih zaštitnika, predana je većina glasova u korist Jugoslavije dosad u sledećim mestima: Bistrica, Medborovlje, Selce (98%), Slovenski Plajberg, Svetnavas, Bela, Loče, Kroška Bela, i druga. Red je održan svuda, iako je živost bila velika. Incidenata je bilo srazmerno malo na sam dan plebiscita, više ih je bilo u oči toga dana ranije. Komisija, i sam predsednik Pek, prisustvovali su lično na mnogim mestima glasanju, koje su pratili s velikim interesovanjem. Rezultat će biti proglašen sutra. — *ć.*

Ekonomski pregled.

Osvrt na rešavanje agrarnog pitanja.

(Jedno mišljenje.)

(Donosimo zasad ova nekolika opažanja i razmatranja jednog našeg mladog agronoma o agrarnom pitanju kojem želimo u buduće posvećivati naročitu pažnju.)

Nije potrebno naglašavati od kakve je velike važnosti, specijalno za naše prilike, agrarno pitanje. To se dosada hiljadu puta reklo i ponovilo. Svi se slažu u tome, da je to jedno od naših najvitalnijih pitanja, i kao takovo treba ga onda tretirati.

U Evropi, a moguće u celom svetu, nema države, koja je relativno bogatija i na zgodnijem položaju za izvoz i promet, nego što je Jugoslavija. Zemlja, koja imade najplodnije ravnice; zemlja, koja je još bogatija mineralima negoli čak i agrikulturnim proizvodima, iako se još ta mineralna bogatstva nisu razvila kao u drugim zapadnim državama, — taka zemlja treba i mora da uredi pitanje koje tangira ogromnu većinu njenog stanovništva.

Pogreška se pravi u tome, što mnogi misle da je jedini cilj agrarne reforme podela zemlje. Medjutim, to nije tačno. Samom podelom zemlje ne bi se ništa dobilo, dok bi se čak moglo i izgubiti.

Glad za zemljom, koja uvek postoji kod svih agrikulturnih naroda, treba zadovoljiti ne samo podelom zemlje već u isti mah i jednom definitivnom politikom ruralnog razvijanja. Ta politika trebala bi da se kreće uvek u istom pravcu, ako se želi da se zadrže oni ljudi koji su dobili zemlju i da se posvete agrikulturi. Imala bi se, naprimer, odmah obratiti pažnja na to u kakom se stanju predaje nekome zemlja na obradu. Uza svako dodeljeno imanje, trebalo bi sazidati kuće i kućice, i uz to još dodati i jedan deo zemlje, koji bi služio kao vrt. Pokraj toga, morala bi se izvesti razna poboljšanja u samom karakteru ruralnog života, i o tome bi se moralo voditi računa. U gradovima je mnogo drugačiji život nego na selima. Gradovi privlače mlade seljake sebi, gde se oni onda proletariziraju. Ovu emigraciju mladih ljudi iz sela u gradove trebalo bi sprečiti, ali se to ne može učiniti nikakom silom, već jedino privlačivošću samog sela i poljskog života. Država i općina mogle bi i morale bi sve učiniti da se to izvede.

Tu je, zatim, problem emigracije u Ameriku, koji je oštetio našu novu državu sa preko dva milijona mladih radnih snaga. To pitanje svakako treba nanovo pokrenuti, i to tako da dodje do reemigracije. Ovo napominjem na ovom mestu radi toga, jer je to vrlo usko vezano za samo rešenje agrarnog pitanja, i za način na koji se ono ima rešavati: zemlju treba tako urediti, da to bude atrakcija za one ljude koji se budu rešili da se bave zemljoradnjom, kad se vrate natrag. Treba im priskrbiti take zgode, da bi oni veselo pošli na rad na zemlju, od koje su se bili otudjili i odučili živeći po američkom načinu po američkim ogromnim gradovima.

Drugo jedno vrlo važno pitanje, pri rešavanju agrarne reforme jeste, da li ćemo mi imati i velikih poseda pokraj malih, ili samo male posede.

Još nisu dovršene rasprave o tome, da li su s gledišta produkcije veliki posedi ili mali posedi korisniji. Ali je jasno, da veliki posedi imaju više prilike za ekonomiju u upravljanju i u upotrebljavanju mašinerije; dalje, da mogu lakše pribaviti sebi stručno znanje. Jedan veliki posednik uspeo je češće onde gde je manji propao. Uopšte, postoji tendencija da veliki posedi rastu i razvijaju se na račun malih. Ali kad se uzme u obzir moderna organizacija malih posednika, njihova orijentacija da se grupišu u jednu zajednicu, pa da onda zajednički nabavljaju mašineriju, i sve ostalo što im je potrebno radi racijonalnog obradjivanja zemljišta, onda gornji razlozi, bar dobrim delom, otpadaju. To grupisanje malih posednika u jednu zajednicu mogu veoma uspešno vršiti zemljoradničke zadruge; one kao da su stvorene u tu svrhu. Sa organizovanjem ovih zajednica otpao bi dakle jedan dosada veoma važan razlog velikih posednika: da mali posedi ne mogu producirati onoliko koliko veliki. Opaža se, inače, da se onde gde su mali posedi, i gde je razvijena intenzivna kultivacija zemljišta, agrikulturna populacija silno umnožava; a u zemljama gde su veliki posedi, i gde se ne poklanja dovoljna pažnja agrikulturi, agrikulturna populacija opada. Primer za prvu pojavu je Danska, a za drugu predratna Engleska.

U vezi sa napred rečenim spomenuću jednu odličnu knjigu Sir Daniel Hol-a, »Agrikultura posle rata«, u kojoj se preporučuje osnivanje državnih farmova, radi toga što bi oni bili manjim i privatnim farmama jedan odličan stimulus za bolje obradjivanje zemlje. Prema njegovim predlozima nekultivisana zemlja trebala bi da se ekspropriira u ovu svrhu. Istina, mi imamo neke tako velike farmove, o kojima govori g. Hol, a koje smo nasledili od Austrije, ali oni nisu pokazali onaj uspeh kojem se on nada. Moguće da su oni bili suviše birokratski upravljani, i da su ih upotrebljavali pre svega kao neku vrstu sinekure za izvesne ljude.

U Engleskoj postoji jedan drugi plan, po kome bi vlada uzela u svoje ruke neka imanja, pa bi ih onda kolonizirala. Svaki kolonista, pošto dokaže svoju sposobnost u radu na tom imanju, dobio bi deo te zemlje. Koloniste bi onda obrazovali kooperativne organizacije radi zajedničkog nabavljanja mašina, a i radi prodaje produkata od zemlje. Ali svaki takav kolonista, za vreme dok ne dokaže svoju sposobnost i prema tome ne dobije zemlju, imao bi da radi na tom imanju samo na nadnicu. Na takav način misle da bi se mogao najveći deo te zemlje podeliti, ali bi ostao ipak jedan deo, koji bi služio kao centralni farm, na kome bi ovi kolonisti, u slobodnom vremenu, mogli raditi na nadnicu. Direktor ovakog centralnog farma bio bi dužan da savetuje i upućuje članove kolonije u tome, kako treba da obradjuju svoja vlastita imanja. — Možda bi se ovako nešto slično moglo i kod nas pokušati, pa bi se time dobio jedan agrikulturni radnik dobro izvežban u racijonalnom obradjivanju zemlje.

Opšta je tendencija poljoprivrednih država da se razvija u smislu agrikulturne kooperacije. Dansku smo spomenuli kao jedan vanredno uspeli i tipični primer takve jedne kooperacije u agrikulturi. Svi putnici, koji su išli tamo radi proučavanja tamošnjih agrikulturnih prilika, kažu, da se Danska nikad ne bi ovako razvila da nisu upotrebljavana kooperativna sredstva za kupovanje i prodavanje. Kombinovana aktivnost kooperatora može da dâ vanredne uspehe, naročito ako ih još i država potpomaže. Naše

zemljoradničke zadruge mogle bi izvrsno vršiti ove funkcije, kao što su ih u Danskoj kooperativne zadruge vršile. Naravno, u tom slučaju državna pomoć bi trebala da bude prema njima što izdašnija, jer ako se sve ostavi samo privatnoj inicijativi, neće se ni pokraj najbolje volje moći potpuno uspeti. Država bi mogla uspostaviti kreditne banke (kao što postoje u Nemačkoj), čija bi funkcija bila da pribave potrebni kapital, bilo od države bilo sa koje druge strane, te da daju ovim kooperacijama lake i kratkoročne zajmove. U prijašnja vremena, a i danas, pravili se takozvani hipotekarni zajmovi na zemlju, koji na prvi mah izgledaju vrlo korisni, ali su u stvari vrlo štetni. Seljak, koji je digao jedan takav zajam, ne mora upotrebiti taj zajam na poboljšanje svoje zemlje i za nabavu mašinerije, tako da se često dešava da on potroši novac a da nije ništa nabavio. Zemlja je u takovom slučaju samo nominalno njegova, a u stvari pripada banci. Potpuno je drukčija stvar sa kooperacijama: tu se svaki zajam mora utrošiti na odredjene svrhe, jer je ceo skup kooperatora odgovoran za taj zajam. Zajednički produkujući, oni mogu više i bolje da urade, tako da je zajam, koji bi oni učinili kod ovake kreditne banke, potpuno osiguran. Amortiziranje zemlje trebalo bi uopšte zabraniti, jer se na taj način može cilj agrarne reforme izigrati. Bolje je neupotrebljavati ovaj takozvani kredit, nego pasti u šake zelenašima i bankama. Da bi se, medjutim, zadovoljila moderna agrikultura, koja potrebuje dosta kapitala, funkciju davanja kredita mogle bi vršiti onake kreditne banke.

Bilo bi dakle potrebno, po našem mišljenju, da se odredi jedna velika komisija, koja bi bila u vezi sa Ministarstvom za Agrarnu Reformu i Ministarstvom Poljoprivrede, ali neovisna u svom radu od njih, te koja bi imala za zadaću da proputuje celu zemlju i da na mestu ispita sve što se odnosi na agrikulturu zemlje. Pored socijalne strane problema, ona bi imala da upozna i prouči i njegovu ekonomsku stranu. Rad te komisije mogao bi trajati 2, 3 pa i 4 godine. To bi mnogo korisnije bilo, nego što se šalju razne komisije u pojedine delove države, koje potpuno krivo obaveštavaju ministarstva, jer ne gledaju na ceo problem nego samo na njegove delove. Cela zemlja mora biti j e d a n problem, a pokrajine mogu biti samo aspekti tog problema. Ne smeju se unaprediti interesi jedne pokrajine na štetu druge. Lokalni značaj mora se gubiti pred općim i nacijonalnim. Ruralni transport, rekonstrukcije sela, kreditne pogodovštine za seljake, isušavanje zemlje itd., sve bi ovo spadalo u delokrug te velike komisije. Glavna svrha ovoga bila bi da se, ispitujući sve strane ruralnog života, pokaže put kojim bi se najbolje uredila i vodila produkcija, i kako bi se privukao u zemlju što veći broj naroda. Naravno, ova bi komisija morala raditi u duhu ranijih odredaba za rešenje agrarne reforme, ili uzimajući ove u obzir.

Trebalo bi, zatim, da se obrati velika pažnja na jedno drugo vrlo hitno pitanje, u vezi sa agrarnim. U gradovima ima velik broj industrijskih i drugih radnika. Ovi radnici žive većinom bedno, osim u izvesnim prilikama, kao što su u mnogom pogledu ove današnje. Zgodno bi, dakle, bilo, kada bi se ovim radnicima, u blizini gradova, dalo nešto zemlje koju bi oni mogli urediti i obradjivati kao vrt, te imali dovoljno povrća za se i za svoje porodice. Ovim bi se postiglo dvoje, a oboje vrlo važno za ceo socijalni ra-

zvitak zemlje, naime: a) radnici bi bili opskrbljeni hranom, te ne bi morali istu skupo plaćati po trgovima (što bi u isto vreme reagiralo na tržišne cene); i b) prestalo bi donekle besposličenje radnika u vremenu kad su izvan svojih radionica. Vreme, koje bi inače mnogi od njih provodili po gostionama i drugim mestima za zabavu, proveli bi tada u radu na polju. To bi opet delovalo vrlo povoljno na njihovo mentalno i fizičko zdravlje. Država i općina mogle bi uzeti na se izgradnju radničkih stanova, ali bi u isto vreme morale odrediti jedan deo zemljišta u blizini gradova, koje bi bilo isključivo za upotrebu radnika.

Još i jednu drugu funkciju bi država mogla, u zajednici sa općinom, preuzeti na se, a to je agrikulturni odgoj. U Danskoj postoje inspektori, koji su državni činovnici, a koji redovno obilaze mala poljoprivredna imanja i usporedjuju kvalitet i kvantitet produkata, i sam rad, a prema tome onda savetuju zemljoradnike i pokazuju im kako treba da rade.

Prema svemu što smo rekli, ili upravo tek natuknuli, svakako izgleda da je za našu državu mnogo bolje da imamo male posede; ali u isto vreme, treba te male posede organizovati u zadruge, tako da ni ekonomska strana tog problema ne bi ostala nerešena. Socijalnu pravdu dobićemo dajući seljaku zemlju na obradjivanje, a ekonomski ćemo ga podići, ako mu dademo inicijativu i pokažemo praktičnim načinom važnost osnivanja zadruge, u kojima u isto vreme ima slične uslove za razvijanje kao i jedan veleposednik, plus, da on može još više da obrati pažnje na onaj svoj manji posed nego jedan veleposednik na svoj veliki posed.

Aleksandar Bilić.

Književni pregled.

Beogradski stil.

(Uvod.)

(Ovaj članak, na koji se nadovezuje onaj o Stilu Slobodana Jovanovića, objavljen u prvom broju »Nove Evrope«, sačinjavao je predavanje koje je gospodja I. Sekulić držala na svečanoj sednici Društva za Srpski Jezik i Književnost u Beogradu u maju ove godine. Gospodja nam ga je ljubazno ustupila da ga objavimo u »Novoj Evropi«.)

Postavljam opšte pitanje: šta je to beogradski stil? ili, to isto pitanje u drugoj formi: ko je to beogradski stil? Zatim ponavljam specialna pitanja: u čemu je bitnost stila gosp. Bogdana Popovića? ili: izmedju stila pokojnog Jovana Skerlića i stila gosp. Sl. Jovanovića, koji nosi u sebi više predaka, a koji više škole? ili: fluidnost logike i takt u stilu gosp. Pavla Popovića; ili: Mostar i raskoš u stilu gosp. Jovana Dučića, itd., itd.

Već tih nekoliko primera dovoljno ističu teškoću u prilaženju obimnostima kod opštih pitanja, i dovoljno ističu smelost u tretiranju kod specialnih pitanja. Tim pre, što ja čvrsto verujem da sama suština i prava snaga neke retke i velike pojave ostaju uvek sakrivene.

Beogradski stil ne kaže da li se rodio u nekoj oštroj komandi Crnoga Djordja, ili u nekoj spekulativnoj dosetljivosti Obrenovića Miloša, ili u nekoj epigramatičkoj mudrosti Karadžića Vuka. G. B. Popović ne kaže kako nad jednom lirskom pesmom smisli aksiom i proroštvo. G. Jovan Dučić neće nikada reći kad se rastao od Mostara, kao što slavulj nikad neće reći za kim plače kad onako čarobno peva. Orao ne kaže kako leti, violina ne kaže kako svira, duga ne kaže kako se, bela i srebrna, raspadne u sedam boja. G. Sl. Jovanović, najzad, neće da kaže kako piše.

Svi ti fenomeni, sve te pojave zahvataju u tolike oblasti stvaralačkih energija, tajni i duha, da ispitivanje i kontrola malaksavaju i uklanjaju se, a ostaju, pred prirodnim pojavama, zanos i divljenje, a pred pojavama ljudskog duha, ostaje osećanje da su te pojave takodje misterije i to misterije ne samo jedne duše.

Da, osobiti govor jednoga čoveka, osobiti stil jednog čoveka, za mene bar, pre sviju drugih pojava znači složen simbol, znači čitavu procesiju duša.

Japanac jedan, pre dosta godina, kazivao mi je da se kod njih jezik ljudi razlikuje od jezika žena. Meni se to učinilo smešno. Ali Japanac je ostao ozbiljan i rekao: kako bi i mogao jezik žena i jezik ljudi biti sasvim jednak, kad su duše u jeziku ljudi druge, a duše u jeziku žena opet druge.

I toliko sam onda više protivna da se i beogradskom stilu, dakle stilu kojim piše i govori danas nauka i književnost celog naroda, da se tom stilu u jednom čoveku dade otac, u jednom vremenu dade kolevka, u jednom prelomu dade klica, ili kako je već običaj po istorijama književnosti ponižavati pred pokolenjima postanak najgigantskijih tvorevina. Isto sam tako protivna pretpostavci da stil g. Sl. Jovanovića ističem kao jedinku, kao stil nad stilovima u ovom našem izlaganju misli. Ne. Ja stojim na stanovištu da u jednom koliko toliko razvijenom i doradjenom stilu, stilu epohe ili stilu pojedinca, buji cela rapsodija jednog naroda. S tim, naravno, da inertne elemente, u toku vremena, mehanizam evolucije mrvi, ništi i izbacuje.

Govoriti o stilu, dakle, znači govoriti o sebi, filozofiji, karakteru, i istoriji celoga naroda. Ali kako su kod nas i psiha i filozofija i karakter i istorija još u jeku formiranja i razvijanja, to, govoriti o našem stilu, znači govoriti o intimnom životu i o intimnim mukama našim. O tome da smo još od juče stojali s rukom na orozu, s uvetom koje osluškuje, s dušom koja se boji, s uvek spremljenom boščom za zbeg. O tome da su večite migracije i emigracije naše razbacivale i mešale ljude po volji slučaja i zapovesti katastrofe: južnjake na sever, primorce u planinu, brdjane na more; brbljavce tamo gde se ćuti, ćutljivce tamo gde se brblja. O tome je večita neka zaprepašćenost upadala u prirode naše, u talente naše, u navike naše. Otuda u stilu našem, s jedne strane, zbijenost, istinitost i jasnost, otuda, s druge strane, čvornovitost, oporost, suhost i jednolikost. Stil naš, do skora još, bio je do pola vojnička zapovest ili vojnički raport, a od pola savladjivanje sebe da se ne kaže kako je u duši nego kako je u stvari. Otuda u beogradskom stilu, i danas još, ona karakteristika, da posle jednog punog, nabujalog pripremanja dolazi, mesto razlivanja, mesto harmoničnog rastvaranja, dolazi ono poznato presecanje: evo zašto, evo kako, evo otkud, i s tim nov

period, stvaran, argumentativan, enumerativan. To »evo zašto«, koje je za stilski razmaženog čoveka tako veliko razočaranje, to je bitna crta života našeg i u stilu. Begunac, s torbom na ledjima, na vetru, na kiši, koji ne zna šta mu je s kućom i s radnjom, ne zna koliko dece ima, koji dakle mora da odahne i prekine, ali koji ipak neće da ne dovrši, i neće ma šta da kaže.

Govoreći dakle povodom stila našeg o životu našem, trebalo bi spomenuti vrlo mnogo stvari, i još i vrlo mnogo novih, ili bar nespominjanih stvari. Trebalo bi, pored darovitosti naše, spomenuti jedared i tupost našu; pored krotkosti naše jedared i uočljivost našu; pored dobrote naše jedared i zloću našu, staru, zaostalu zloću vekovnih robova.

Sve to, i mnogo šta uz to ide u istoriju, evoluciju i biologiju beogradskog stila. Naravno da toliki materijal ispada iz tesnog okvira ovog mog referata. Ono što u ovoj prilici stižem spomenuti, to su nekolika opažanja na stil trojice najoriginalnijih, najrevolucionarnijih i najosetnijih neimara na izgradjivanju našeg t. zv. beogradskog stila. To su, gosp. Bogdan Popović, zatim, crna naša žalost, pokojni Jovan Skerlić, zatim gosp. Slobodan Jovanović.

Ta su tri čoveka, po nečemu, nerazdvojno jedno. Jedno i svejedno su kao predstavnici zrelosti i modernosti našeg stila i u nacionalnom i u evropskom smislu. Inače, ta su tri čoveka tri razna lica, tri razne škole, tri potpuno samostalne variacije beogradskog stila.

Pokušaću, ovom prilikom, po jednu kratku i brzu skicu o gosp. B. Popoviću i o pokojnom Skerliću, i nešto razradjeniju skicu o gosp. Sl. Jovanoviću.

Ali pre toga bih morala prodiskutovati, naravno u grubim crtama, jednu tačku iz nauke o literarnim načelima. U ovoj prilici je to pitanje o unutrašnjim i spoljašnim kvalitetama stila.

Čovek, koji s perom u ruci sedne da slobodno stvori, taj čovek, i ne zamočivši još pero u mastilo, mora nositi u sebi već dva prethodna stila. Mora imati stil shvatanja, t. j. moć i način da iz sirovog materiala prvo pronadje razne sadržine, pa onda iz tih sadržina odabere one koje će obraditi. Zatim mora imati stil prikazivanja, t. j. moć i način da pogodi na kojoj će osećajnoj ili naučnoj osnovici izabrane sadržine složiti, sliti, i saopštiti.

Pokušaću da ovu teoriju primerom bolje predstavim. Recimo, sirov material neka bude: karakter i stradanja jednog čoveka. Iz tog sirovog materiala dva razna pisca zaista neće izvoditi ni iste, ni istog broja sadržine. Izabravši svaki svoje sadržine, oni bi pokazali svaki svoj stil shvatanja. Sad bi došlo ono drugo, došlo bi da se treba rešiti za manje više umetničku osnovicu pri izradi i saopštavanju. Jedan od one dvojice će, na pr., izraditi delo na osnovici da je stradanje pozitivan ideal, drugi na osnovici da je nestradanje negativan ideal. Vi ćete verovatno reći da je to svejedno, da razlika nije markantna, da je sva razlika u tom što se jedared jedno dokazuje a drugo podrazumeva, a drugi put drugo dokazuje a prvo podrazumeva. S logičnog gledišta, ta bi primedba bila, iako ne sasvim, ali dosta opravdana. S umetničkog i estetičkog gledišta, naprotiv, nije sasvim svejedno koje će se obradjivati, dakle osećati i dati osetiti, a koje podrazumevati, dakle ili uzimati na znanje, ili, ako je pisac eminentan veštak, uopšte i ne zapaziti. — To bi od prilike bio način da se pokaže i svoj stil shvatanja.

Teoretičari francuske i talijanske književnosti čine sa stilom prikazivanja drugu distinkciju, a teoretičari engleske i nemačke književnosti opet drugu. Oni prvi stavljaju skoro sav stil prikazivanja medju spoljašnje kvalitete konačnog, kompleksnog stila, a ovi drugi, naprotiv, ostavljaju stil prikazivanja medju unutrašnjim kvalitetama stila. Podsećam, s jedne strane, na eseje Benedeta Kročea, koji predstavlja vrstu sinteze svega onoga što je u Italiji o stilu pisano; a s druge strane na Herberta Spensera delo Filozofija stila, koje predstavlja vrstu baze svemu onome što se medju Englezima o stilu piše.

A sada, si parva licet..., neka mi bude dozvoljeno reći kako i ja mislim. Ranije sam naginjala prvima. A sada, čitajući mnogo i napregnuto naše pisce, ja sam svoje mišljenje podelila. Ostajem sa romanskim teoretičarima kad je reč o stilovima velikih, kulturnih naroda i pisaca, a prilazim Germanima kad je reč specialno o stilu našem. Jer, kao cela naša istorija, ceo naš život, naš kulturni progres, svaka naša borba, tako je i stil naš jak, originalan i dobar pretežno, možda i isključivo, unutrašnjim svojim kvalitetima; dok su mu spoljašnji još vrlo malobrojni i nečisti. Prosto rečeno, mi izgradjenog, odredjenog, spoljašnjeg stila skoro nigde nemamo. Mi smo se i oslobodili i svet zadivili, i u elitu kulture se utisnuli, sve sa vrlo malo ili nimalo spoljašnjeg stila. Tako pišemo i knjige. Pravih izuzetaka imamo malo. Ali to nije uvreda. To je, zasada još, karakteristika. Velika, svetski znamenita literatura ruska sva je daleko od dobrog stila. Dostojevski, u Braći Karamazovima, napiše ceo tom dialoga i monologa o svemu i svačemu, i teško vama ako se ma gde zapitate: pa o čemu to upravo razgovaraju Ivan i Aljoša ili starac Zosima i njegovo društvo? Odjedared ispada rečenica: »Ali dok ne dodje vreme velikoj misli, pojedinci čuvaju i nose znamenje njeno. Ima ih koji izvode dušu svoju iz samoće i daju je da se prinese opštoj ljubavi bratskoj. Ima ih, iako su često jurodivi i ludi. Na taj način živi velika misao.« Ta je rečenica genialan rezime teških sadržina. Ta je rečenica u stilu. Ali, nažalost, ta prva rečenica u stilu, jedna je od poslednjih rečenica u knjizi.

Vraćajući se na svoje maločas spomenuto stanovište prema beogradskom stilu, ja mislim da prosečni stil prikazivanja u nas treba ostaviti medju unutrašnjim kvalitetima Stila. A prema tome onda smatram da u spoljašnje kvalitete, u ono što se zove forma, možemo računati samo grupisanje većih odeljaka, vezu izmedju manjih odeljaka i scena, izmenu u raznim elementima proze, crtanje sredine, zatim, s druge strane, bogatstvo, ritam i melodiju jezika.

Oko ovog malenog akta teorijskog razmišljanja pokušaću da grupišem maločas obećane skice, radjene iz posmatranja moga u praksi.

Gosp. Bogdan Popović, tretirajući ma koji književni slučaj, udaljava se od čoveka kao ličnosti. Ideju svoju zida on od samih ideja. Slično klasičnim piscima, koji, kako je poznato, skoro ništa drugo nisu ni pisali do živote velikih ljudi, a u takva dela unosili misli i principe svih pojava i vremena. Platon, na primer, napiše život Perikla ili Sokrata, a u tim sastavima vi čitate motive svega onoga što se danas opštim imenom zove svet kulture. Slično tome, gosp. B. Popović se bori za simbole, za zakone, za istine neprolazne. Tražeći samo to, on uspeva ostati potpuno nezavisan od

ličnosti. Otuda retka pojava da on zida i logično, i stručno i estetično po najkonsekventnijem planu. Tako konsekventno, da su pokreti njegova stila, skretanja njegova od reda redu toliko oprezna i spora, da su jedva zapažljiva, i nedovoljno uvežbanom čoveku zamorna. Uvežbanom čoveku, naprotiv, stil gosp. Popovića najpre pomaže da se nadje u nestalnoj filozofiji estetike, da koliko toliko sagleda dimenzije njene, koje su sve od reda dimenzije neizmernosti.

Jasno je, prema dosada rečenome, da su sadržine kod gosp. Popovića obično neslućene, neočekivane, nove po tome što donose novu istinu, a ne novu opservaciju. Gosp. Popović domaša sa zaključcima svojim vrlo često vrhunce, one, ili surove ili vrtoglave i srcu našem tudje vrhunce, od kojih se bojimo, i pred kojima onda toliki ljudi konstatuju da im je stil gosp. Popovića ipak odviše svetlo preobražen.

Da, gosp. Popović je, neosporno, novijem beogradskom stilu najviše dao, ali kako taj stil, kao organizam, ne može danas bar, u sebe da primi sve ono što bi mu gosp. Popović još mogao dati, to gosp. Popović, odista, zauzima prema tom stilu jedno neobično istaknuto mesto, a po snažnim subjektivno estetičkim elementima svoga spoljašnjeg stila on sasvim prestaje biti beogradski i naš.

Prelazeći na pokojnog Jovana Skerlića, neka mi bude dozvoljeno podvući surovu ironiju reči mrtvi Skerlić, kad bih baš živi Skerlić trebalo da kažem. Jer, cela Skerlićeva duhovna konstrukcija i jeste u tome što nije idejne i večite istine i temelje mislio i pisao, nego uvek samo istine i temelje našeg života. On nije umeo ideju krenuti dok uz nju nije vezao čoveka ili generaciju, dakle borca ili vojsku naše sredine, našeg vremena. On se i sam naročito vezivao za ljude, i trpeo da zavisi od svojih savremenika. On je u samu suštinu ideja svojih bacao žive ljude, prolazne i nesavršene, ali koji su u danom trenutku bili ili predstavnici dinamičnih, moćnih i opasnih sila, s kojima će ideja napredovati i osvajati, ili predstavnici zastarelosti i sklerotičnosti, s kojima će se ideja srušiti i propasti bez traga. Takav, uvek s vojskom za sobom, on je na zastarelosti i t. zv. osveštanosti u literaturi i u stilu najhrabrije kidisao, i, kako se veli, najviše im dohakao. Doduše, toj je nesreći davno pre Skerlića gosp. B. Popović stao podrezivati žile; ali onako na svoju: polagano, fino, nevidljivo ispod zemlje. Skerlić joj je, brzo i javno, podrezao samo srce. Najoštrijim nožem kojim se mumije i maniri istrebljuju: zdravim smejom omladine koja je za Skerlićevom kritikom išla. Ali ovim se ne želi reći da je Skerlić bio ekstatičar ko zna kakvih dalekih meta. Ne. Skerlić se borio za triumfe živih i svojih. Bio barjaktar svoga i našeg vremena i pokolenja, naših zasluga i istina. Kroz Skerlića je sudio i raspremao naš zajednički intelekt i osećaj. Naša estetika, naša psihologija, naš prkos, naša moć, takvi kakvi su. A Skerlić, bolji od svih nas, nije se ni za koje dubine ni visine hteo kidati od nas.

Iz toga izlazi da je Skerlić pisao unoseći sve svoje strasti i sav svoj temperament i u spoljašnje i unutrašnje kvalitete svoga Stila, pobedjujući, nekonsekventno, ali sigurno, kao i celo njegovo vreme, čas tu, čas tamo, čas dokazom, čas veštinom, čas znanjem, čas osećajem, zbunjujući tako svaku analizu subjektivno estetičkih i objektivno psiholoških elemenata ma kojeg njegovog stila. Izlazi dalje to, da Skerlić sjajni svoj talenat i sjajni svoj

radni kapacitet nije uvek bacao u najsuperiorniji posao u koji je mogao. Ali Skerlić je tako hteo, i tako je, po nagonu i ljubavi svojoj, morao. On je podmetnuo zdravlje svoga dara i svežinu svoga stila pod svoje čemerno i siroto vreme, i digao nas je sve za onu jednu, ali strmu i opasnu stepenicu, odakle se s nama još danas počelo računati kao s činjenicom budućih kulturnih epoha. Pod tim divnim i strašnim poslom Skerlić je poginuo zajedno sa svima onima koji su ga podupirali na teškom mestu najprešnijeg i najrodjenijeg našeg posla. A smrću svojom dao nam je ono što za života nije davao, dao nam je dva simbola. Ličnost Skerlićeva, to je simbol junaštva, u kome se slivaju smrt i život. Spomen na Skerlića, to je simbol lepote, u kome se slivaju radost i žalost.

Isidora Sekulić.

Knjige i listovi.

»Serbia«, osnovana u Londonu 1917.

Svetski rat doneo je bezbrojne prijatelje Srbiji i Jugoslovenima u Velikoj Britaniji. Naše poslanstvo u Londonu moglo bi objaviti iz svojih arhiva za vreme rata čitave knjige dokaza ovog prijateljstva, medju kojima mnoge vrlo dirljive izraze divljenja i ljubavi prema srpskom vojniku i južnoslovenskom narodu. Posle »Kosovskog Dana«, priredjenog 1916, mnoge desetine hiljada britanske djece znalo je oduševljeno recitovati uspele stihove Lorda Litona (Owen Meredith) u slobodnom prevodu naše narodne pesme: »There resteth to Serbia a glory . . .« I danas su još ovi stihovi i reč K o s o v o u svačjim ustima u Engleskoj i Škotskoj. — Kao jedan lep primer simpatije i istrajne požrtvovnosti za našu stvar, neka posluži rad i napor mladoga Edgara R. Brown-a, koji je 1917, još kao gimnazista, u svome rukom pisanom djačkom listu počeo da posvećuje sve veću pažnju našem pitanju, pa je ubrzo prekrstio i sam list u »Srbiju«. Izlazeći redovno svakog meseca, ovaj list malih Engleza odlikovao se od svog početka dobrim izveštajima i poglavito otsustvom netačnih obaveštenja, tako da se naš poslanik u Londonu u više mahova našao pobudjen da zahvali uredniku i da ga obodri na dalji rad. Pošto je svršio školu i prešao na rad u ministarstvo, g. Brown nastavlja lepo započeti posao, i nedavno smo dobili pismo u kojem izveštava, da će na opštu želju produžiti redovno izdavanje »Srbije«, i to u štampanim primercima. List će, kaže, imati ilustracija, a donosiće preglede, stihove, izveštaje, beleške o trgovinskim i finansijskim pitanjima, o književnosti, umetnosti i muzici, i t. d. Izlaziće i dalje mesečno, i stajaće 6 d. od broja. Adresa je: E. R. Brown, Esq. — 79, Claude Road, Upton Manor, London, E. 13. Mi ga toplo preporučujemo našim čitaocima koji znadu engleski, osobito našoj omladini koja je studirala u Engleskoj ili koja misli ići onamo.

Srpski Književni Glasnik,

Nova Serija, br. 2 i 3.

Drugi i treći broj »Srpskog Književnog Glasnika« imaju raznovrstan sadržaj, u kojem dosta mesta zapremaju naši »mladi«: J. Miličić daje svoju priču »Smrt oca«, Mirko Korolija pesmu »Reči«, a G. Krklec pesmu »Srebrna cesta«. Milan V. Bogdanović prikazuje, vrlo povoljno, Iva Andrića »Put Alije Gjerzeleza«, a Pavle Stefanović knjige Pjera de Laniksa »Narodi pred tifusom« i »Carstvo poslova« od Karnegija. Suviše, J. Miličić brani »mlade« još i teoretski, jednim člankom, koji završuje karakterističnom rečenicom, da »Čovek dobre volje može naći dokaza kako svi (naši mladi) idu svojim putem ka visini.« U iskušenju smo, da medju mlade ubrojimo i gosp. Dimitrija Popovića, koga smo dosad poznavali kao diplomatu a sad se srećemo s njim i kao s piscem članka o »Našoj diplomaciji«, koji vredi pročitati s pažnjom. Od starijih, medju ostalima, Mileta Jakšić ima dve pesme, Marko Car se ne oduševljava »Podgrejanim simbolizmom« nekih naših »mladih«, A. Pribićević piše o Seljačkoj buni u Hrvatskoj, Milan Grol dodiruje program beogradske pozorišne sezone 1920—21, dr. Mih. Petrović daje Naučni Pregled, a Jov. M. Jovanović i K. Kumanudi drže svoje rubrike spoljašnjeg i unutrašnjeg političkog pregleda. Naposletku, od najstarijih i vrlo starih, zastupljeni su poznati francuski humorist za vreme drugoga carstva E. Chavette, svojom zabavnom pričicom »Giljotiniran po pristanku«, u prevodu g. Dušana L. Gjokića, i arabljanski pesnik Šanfara svojom lepom Kasidom, u prevodu g. Bogdana Popovića. Osim toga ima još i čitav niz zanimljivih članaka i beležaka. »Književni Glasnik«, najbolji časopis, trebalo bi da se što bolje odomaći po svim krajevima naše proširene otadžbine. — *č* —

»Jugoslavenska Obnova-Njiva«.

Sa brojem od prošle subote promenula je »Njiva« svog urednika. Njen dugogodišnji neumorni urednik Dr. D. Prohaska, koji odlazi na duže vremena u Prag, ustupio je svoje mesto g. prof. B. Truhelki, jednom od svojih vrednih saradnika i pomagača. »Jugoslavenska Njiva« ima svoju povest, i može s ponosom pogledati unatrag, na teške dane za vreme rata, kada je ona bila ne samo jedino sklonište južnoslovenske misli u neprijateljem pritisnutoj domovini, nego ujedno i središte aktivnog narodnog pokreta za sve što je još smelo južnoslovenski misliti i osećati. Imaćemo vremena da s toga gledišta ocenimo izbliže njen uticaj i značaj u prošlosti, i zasluge njenog urednika koji odlazi. U ovom trenutku hteli bismo da se zadržimo za koji čas na njenoj budućnosti, povodom promene u uredništvu. Toga radi, našli smo prilike da se razgovorimo o svemu sa njenim novim urednikom, koji nam je vrlo ljubazno ponudio kolaboraciju.

Glavna reforma koju bi g. Truhelka rad zavesti u sadržini »Njive«, bila bi više u tonu nego u stvari. On bi da od nje stvori forum za temeljnu diskusiju i stručno tretiranje predmeta koji se javljaju na dnevni red, i kod nas i na strani, osobito na naučnom polju, i poimence na polju prirodnih nauka. On bi želeo da se pojedina pitanja u njegovu listu obradjuju jedinstveno i svestrano; naprimer, da se pridje sistematskom i podrobnom upo-

znavanju svih naših provincijskih i plemenskih problema i ispitivanju narodnih moralnih i materijalnih osobina i poseda. U tom pravcu, i u tu svrhu, »Njiva« bi pratila i beležila svaku pojavu koja doprinosi ovakom upoznavanju i ispitivanju, i zavela bi naročiti bibliografski odeljak, u koji bi ulazile knjige i rasprave sa doslovnim natpisima i u što većoj potpunosti. Rečju, novi urednik »Njive« želeo bi postaviti što stručniju i naučniju osnovicu za teme koje bi se raspravljale u njegovu listu.

U ovome je smislu i ponudio g. Truhelka »Novoj Evropi« kolaboraciju (podelu rada i čitalaca), koju mi u toliko radije prihvatamo, što smo i inače imali u programu da našem listu damo više pravac aktuelne političko-kulturne revije nego stručno-naučnog časopisa. Polja i područja se ne daju uvek glatko i bez ostatka podeliti, niti je potreba da se jedna tačna podela izvrši odmah prekonoć; ali s vremenom i s dobrom voljom lako će se udesiti, da naši pravci idu ne samo miroljubivo i u prijateljstvu naporedo već i da se dopunjuju i pomažu u svakom pogledu. U narodu od 13 milijuna mora se načiniti mesta i za više nego dva nedeljna socijalno-kulturna časopisa.

»Jugoslavenska Njiva« izlaziće u buduće samo latinicom. *Ć.*

»Prosvetni Glasnik«.

Pod uredništvom g. Svetislava Petrovića počeo je, jula meseca ove godine, opet da izlazi službeni list Ministarstva Prosvete »Prosvetni Glasnik« (37. godina), — u novoj i lepoj opremi, sa naslovnim listom na kojem sa zadovoljstvom vidimo šare izradjene verno po motivima iz Miroslavljeva Jevandjelja. S istim, i s još većim zadovoljstvom, vidimo, da je neslužbeni deo »Prosvetnog Glasnika« vrlo brižljivo i s velikim razumevanjem uredjen, tako da čisto ne verujemo svojim očima da je to isti onaj časopis u koji se, zato što je služben i što ga država plaća, turalo sve što nije primano u druge časopise, a do čega je nekom stalo bilo da bude naštampano i honorirano. Ovaj se put, na našu sreću, odstupilo od pravila pa uredništvo poverilo mladjem čoveku, i dobrom književniku i nastavniku, radi u r e d j i v a n j a a ne tek radi uhljebija? Dva broja, koja su dosad pred nama, tako su puna sadržajem, da nećemo ni pokušavati navoditi primere i isticati šta vredi naročito pročitati i na što pažnju obratiti. Zadovoljavamo se što možemo jednom svojski pohvaliti i nešto što dolazi »ozgo«, iz naših nadleštava, i pozdravljamo ovaj put samo ovako, srdačnom dobrodošlicom, našeg službenog druga i njegov neslužben deo. *— č —*

»Sokolski Glasnik«.

10. broj »Sokolskog Glasnika« od ovog meseca ima odličan uvodni članak: »Pred izbore!« u kojemu poziva sokole da stupe u izbornu borbu koja je već otpočela, ali da u njoj zastupaju i brane svoju ideju, a da se ne daju zavaravati od stranaka koje su sad u »lovu za glasove« spremne da obećaju kule i gradove, a posle ne ispunjavaju ni najskromnije sokolske zahteve. Ako ulaze u stranke, neka nastoje da dobiju garancije, da će ove voditi računa o potrebama sokolstva i o njihovu glavnom zahtevu: Da južnoslovenska država mora da primi jedan deo sokolskog rada na sebe. — Zanimljiv je

i članak o akademskoj omladini i sokolstvu, napisan povodom zbora napredne omladine u Mariboru prilikom svesokolskog sleta (30. avgusta t. g.).

Čujemo da u zagrebačkom Sokolu postoje neke separatističke tendencije, i da će na vanrednoj skupštini sazvanoj za 17. oktobra pasti predlozi u tom pravcu. Teško da i tu nisu politički korteši iza kulisa, koji ne prezaju ni od čega kad se približe izbori. Sokoli će im već dati dobru poruku da ponesu kući. — *č.*

Nove knjige.

Aškerčeva Čitanka, izbrane pesmi Antona Aškerca, — uredio i uvod napisao Dr. Ivan Prijatelj. — Ova lepa čitanka, sa odličnim uvodom profesora južnoslovenske književnosti na ljubljanskom Univerzitetu, izašla je sada u drugom izdanju (u Ljubljani, izdala »Omladina«), sa slikom Aškercovom. Ovake antologije, zanimljive i sastavljene od ljudi koji i dobro poznaju svoj predmet i imaju ukusa i smisla za odabiranje, poslužiće najbolje, da srpskohrvatsku čitalačku publiku upoznaju sa najboljim proizvodima slovenačke lepe književnosti, poimence s pesmama liričara koji su najviše vezani za svoj uži zavičaj, a koje je s tako malo napora lako razumeti i zavoleti. Realistični Aškerc jedan je od najpristupačnijih, jer on, po rečima urednikovim, i danas još živi i besmrtno dalje snuje i kuje u našim čuvstvima, mislima i u poetičnom izražavanju.

T. G. Masaryk, Nova Evropa. U nakladi »Jugoslovenske Narodne Obnove« počela su izlaziti pod uredništvom Dra. Prohaske, Masarikova Dela, od kojih smo zasad primili prvu svesku: »Nova Evropa«, najnovija knjiga Masarikova, u prevodu Stjepana Musulina. Zasad samo beležimo pojavu ove knjige (koja se može dobiti u upravi »Moderne Knjižnice« u Zagrebu, Marovska 24, po cenu od K 36.—), na koju ćemo se vratiti prvom prilikom.

Beleška.

Južnoslovenska umetnička udruženja nameravaju da izvedu jednu centralnu organizaciju, te su Beograd, Zagreb, i Ljubljana — koji su uzeli inicijativu u ovom pravcu — odredili da pošlju u Zagreb po tri delegata. za 20. oktobra, koji će rešavati o sazivu kongresa svih likovnih umetnika i o načinu izbora jedinstvene uprave. Medju umetnicima postoje dve struje: jedna je zato da se odbor bira na osnovi brojne reprezentacije, druga, na osnovi pariteta. Ma koji se način usvojio, glavno je da se i južnoslovenski umetnici bar sad organizuju, kad nisu to mogli učiniti prvi, kao što je trebalo, pre inžinira, i učitelja, i lekara, i žena.

U jednom od narednih brojeva „Nove Evrope“ počećemo donositi studiju G. Slobodana Jovanovića „LJUBOMIR NEDIĆ“. U ovom jednom slučaju odstupićemo od pravila, da ne prenosimo članke i priloge iz jedne sveske u drugu svesku, zato što su pojedini delovi ove studije u stvari male celine za sebe: u svakom se prikazuje po jedan naš ili stran pisac, ili grupa pisaca, o kojima je pokojni Nedić, „otac naše novije kritike“, pisao ili kazivao svoj sud.

Uredništvo.

Dosad su obećali saradjivati na „Novoj Evropi“ ovi naši ugledni pisci i javni radnici:

Pukovnik Dr. M. Aćimović, I. Andrić, N. Andrić, A. Arnautović, Dr. Josip Badalić, N. Bartulović, Dr. A. Bazala, M. Begović, A. Bilić, Marko Car, M. Crnjanski, I. Ćipiko, Gj. Ćurčin, Mirka Demirova, Dr. Gj. Djurić, A. Dobronić, Drag. Domjanić, Jovan Dučić, Dr. Vl. Dvorniković, U. Džonić. Dr. Tih. R. Gjordjević, Stevan Hristić, Dr. Vatroslav Jagić, Dragomir Janković, Jov. M. Jovanović, Slobodan Jovanović, P. Karlić, R. Katalinić-Jeretov, Dr. I. Kolbe, Petar Konjević, Mirko Korolija, Josip Kosor, Dr. M. Kostrenčić, Krešimir Kovačić, G. Krklec, Miroslav Krleža, Branko Lazarević, Mate Lisičar, Dr. Ante Mandić, Dr. Boža Marković, Dr. F. D. Marušić, Adela Milčinović, Andrija Milčinović, Vojvoda Ž. Mišić, Dr. Josip Nagy, ppukovnik M. Nedić, Dr. V. Novak, Branislav Nušić, pukovnik Živko Pavlović, Svetislav Petrović, Dr. Ladislav Polić, Dr. Dušan Popović, Pavle Popović, Milan Predić, Gj. Sabo, M. Sardelić, Isidora Sekulić, A. Šantić, prof. F. Šišić, T. Šlegl, Dr. A. Šnajder, Mih. Tomandl, B. Treščec, Dr. Br. Truhelka, Dr. A. Trumbić, Augustin Ujević, Branko Vodnik, Ivo Vojnović, Dr. P. Vujević.

Idući broj „Nove Evrope“ doneće, medju ostalim, članak Dra. Mitkovića:

„SKERLIĆEVA ZASTAVA“,

i novelu Branimira Livadića:

„ISABEAU“.

Šta se čuje.

Jedna od nazpoznatijih gostiona u Zagrebu, „Kod tri gavrana", preko puta od pošte, jednog lepog dana izvesila iznenadno cedulju, da je prestala da radi, jer je u njene prostorije ušla jedna banka. Pre kratkog vremena izbačena je iz svog dugogodišnjeg stana, kod pasaža na Preradovićevu Trgu, Budjejovička Pivnica, od Amerikanskog Odela Prve Hrvatske Štedionice. — A sad čitamo u novinama, da je kuću na Jelačićevu trgu, u kojoj je Narodna Kavana, kupila Krapinska Banka, te će slavna Narodna Kavana prestati da dejstvuje. — Po zagrebačkim gostionama i kavanama sve je gušći zrak i sve više gostiju seda za isti sto, — niti može stranac pristojno ručati niti može domaći popiti svoju belu kavu ili svoj „kapuciner". A izgledi su sve lepši i lepši.

Opštinstvo zagrebačko, koje svakim danom sve manje prostora i soba ima kod kuće, ako ih uopšte ima, gledajući kako se zatvaraju jedna po jedna vrata na još preostalim gostionama i kavanama, a na njihovim mestima uskrsavaju banke, vrti zabrinuto i zlovoljno glavom, i postavlja i sebi i drugima šapatom neka pitanja koja se sama nameću. Mi ih prenosimo kako ih čujemo, da bi doprla i do velikih ušiju naših vlasti i nadleštava, — bar neka od njih:

— Kako to da privatan čovek ne može da se useli u svoju novu kuću bez Stanbenog Ureda, a banke mogu?..

— Da li je, bože moj, poznato centralnoj vladi, i kr. zem. vladi, i municipalnoj vladi, i ako ima još kakva nadležna SHS-vlada, da ured za ukonačivanje stranaca šalje domaće i izvanjske goste, koji stižu često noću i izmoreni našim železnicama i pograničnim uredima — u ćumeze i prljave stanove, gde plaćaju po 50 kruna na noć za jednu postelju u koju ne smeju često da legnu iz raznih „razloga"? I, ako je to njima poznato, šta misle preduzeti da ovom zlu doskoče; ili misle možda da je najbrži i najradikalniji način da se spreči dolazak gostiju u Zagreb, ako dopuste da banke isteraju iz kuća i ono malo hotela i gostiona što je još preostalo?...

— Kad država nema novaca, i kad Ministar Finansija udara svaki čas namet na vilajet i diže tarifu železnicma sa 100%, otkud onda niču tolike banke, kao gljive iz zemlje, i zar to ne bi bio izvor za poreze i takse, kojem bi Gospodin Ministar trebao da obrati naročitu pažnju?...

*

G. Ljubomir Micić izdao je u 250 ekzemplara jedan „erotski misterij za bezbožne ljude čiste savjesti", pod natpisom „Istočni Greh", koji je „zbog svoje ideje i sadržine namenjen samo najužem krugu čitalaca", i kome je cena K 100.— (prvih sto vlastoručno potpisanih primeraka), odnosno K 50.—.

Da li je naš bledi parnaski sabrat baš siguran, da su ljudi koji danas mogu da plaćaju po K 100 i K 50 za jednu knjižicu naročito sposobni da razumeju ideje i sadržine pesničkih misterija, i da spadaju u „najuži krug čitalaca"; i to još u uži oni od K 100, jer dobiju i svojeručni potpis autorov?...

*

Komad lekcije iz buduće Južnoslovenske kulturne istorije:

„. . .Dolazimo na dva imena čiji su nosioci igrali ulogu u kulturnom životu svoga doba, ali su kraj sve svoje lične vrednosti od vremena pregaženi i danas zaboravljeni: Dr. S. S. i pukovnik M. P. Prvi je doduše rado govorio o „novom što doživljujemo", ali se na delu nije mogao odreći starog i prestarog, i, naprimer, kao sekretar Lekarskog Društva, još u godini 1920, predlagao je podelu lekarskog rada u Jugoslaviji na plemenskoj osnovi! A drugi je, još dugo posle rata, propovedajući jugoslovenstvo nastavio izdavati, za najnapredniji deo naroda, ratare i seljake, „*Srpsko* Kolo". To im duh vremena nije mogao oprostiti.

„Naprotiv, Jovan Skerlić . . ."

*

„Zidanje Skadra" u Zagrebu.

Predigra: Pred kazalištem. Ulaze na glavna vrata jedan Srbin i jedan Jugosloven. — „Nisam ni znao, veli prvi, da ima toliko Slovenaca u Zagrebu, kad su nadali toliku dreku za Koruškom!" — „Zašto Slovenaca, — to je naša akademska omladina, ona ne zna za plemenske razlike", odgovara drugi. — „A, dabogme, kaži ti to kome drugom".

1. Medjučin: U loži, isti. — „Ma, bogati, ovaj Korolija, je li Srbin ili Hrvat?" — „Ne znam, ali bih rekao da je Dalmatinac". — „To te nisam pitao!"

2. Medjučin: Isto mesto, isti. — „Srbin je". — „Otkud znaš?" — „Pa mora da je, kad peva o srpskoj vlasteli. A i čuo sam iz susedne lože, da Gojkovica predstavlja Srbiju". — „I zato misliš da je Srbin!"

Post-epilog: Na izlazu. Srbin, u neprilici, češka se po glavi: „O maj, sad ga tek ne znam šta je, Srbin li je, Hrvat li je, — ovi svi oko mene kažu da je Hrvat! . . ."

*

N o v i s a d, septembra.

Nemam mnogo da Vam javim, — kultura „bele ladje" obnovljena je, a Madžari igraju stalno nogomet. Bili smo na kolima u Karlovcima da vidimo paradu, bilo je tma božja popova. Glavni prosvetitelji još drže u tajnosti svoje velike planove, ali kad bude svečano proglašenje srpske prosvete, doći će opet ovamo Ministar Vera, da napravi raspored od stanice do matice i natrag. Ima još jedna velika stvar ovde, ali pre toga da vam kažem da se sve stranke hvale svojim sigurnim šansama za izbore; a velika stvar je ovo: do pre godinu i po dana, upravo do oslobodjenja, nije se ovde lako moglo poznati da li ko misli ili ne, ili da li je neko pametan ili ne, — sad se to zna, i vrlo je lako i prosto, ko je bogat — taj je i pametan!

Bačvanin.

*

Osnivači i saradnici britanske „Nove Evrope".

Osnivač R. W. Seton-Watson.

Belgija: Emil Kamarts, Ž. Destrê; Britanija: Oskar Brauning (Kembridž), pok. R. M. Burovs (London), Gj. Gj. Kaulton, Sir Artur Evans, Sir J. Gj. Freser (Kembridž), J. L. Garvin,, F. Herison, prof. F. J. C. Hirnšô (London), H. M. Hajndman, H. A. Lô, H. J. Mekinder, J. A. R. Meriot (Oksford), profesor R. Mjur (Mančester), Sir B. Pers (London), prof. V. A. Filips (Dublin), Sir F. Polok, Gj. V. Proterô, J. M. Robertson, J. Holand Rož (Kembridž), Sir Majkel Sadler (Lids), A. F. Hvajt, prof. Spenser Vilkinzon (Oksford), H. V. Viljems, C. T. H. Rajt, Sir F. Junghusband, A. E. Cimer (Aberistvis); Češka: prof. T. G. Masarik (Prag); Francuska: E. Butru, Andre Šeradam, Ernest Deni, L. Ajzenman, E. Furnol, O. Goven, P. Labê, H. Mojsê, Rene Pinon, Pjer de Kviriel, A. Pofilê, P. Sabatijê, Š. Senjobos, Andre Tardijê; Japan: Tokivo Jokoj; Jugoslavija: prof. J. Cvijić; Rumunija: Oktavijan Goga, Take Jonesku, prof. Nikola Jorga; Rusija: Aleksandar Amfiteatrov, A. Onu, S. Poljakov-Litovcev, prof. P. Struve, prof. Sir P. Vinogradov (Oksford).

Nova Evropa

Knjiga I, broj 4. 21. oktobra, 1920

Učiteljica Albanija.

Pre neku desetinu godina, u Nemačkoj, govorilo se mnogo o jednoj knjizi anonimnog pisca, pod natpisom „Čemu se možemo poučiti od Rembranta" (Rembrandt als Erzieher); ideje te knjige postale su ubrzo popularne a reči u natpisu krilate. Njihov se smisao daje vrlo zgodno preneti i na ono što se desilo s nama u velikom povlačenju, tojest za vreme i usled povlačenja Srpske Vojske kroz Crnu Goru i Albaniju, pred kraj godine 1915, kad smo, napadnuti sa tri strane, morali uzmicati brdskim stazama i tražiti izlaz na jadransko primorje. Albanija, grob tolikih tisuća mladih života, i nemila uspomena za mnoge stare političare i narodne prvake, postala je preporodom i odgojiteljicom mladjeg naraštaja. On se u njoj fizički napatio a moralno očeličio. Izbledeće uspomene na patnje, ali će sveži ostati, utisci na dušu svakog koraka po snegom zastrtim putanjama Rožaja i Čakora, i slika svake noći probdivene pored otvorene vatre po hladnim i negostoljubivim noćištima na putu od Peći do Andrijevice i od Andrijevice do Podgorice i Skadra.

Do Peći se došlo, doduše s teškoćama i posrćući putem, ali uzdignute glave, i s nadom da su pomoć i kraj nevoljama blizu. Vršilo se povlačenje kao vojna operacija, i iščekivalo se svakog dana naredjenje da se stane i podje opet napred, — kao tako često u ratu pre toga. Sve stanice od Velesa do Leskovca bile su iskićene u očekivanju prolaska objavljene savezničke vojske, a u Nišu su ostale zastave izvešane po kućama u počast saveznika koji dolaze. Ali ni naredjenje da se stane ni saveznici nisu došli... U Prizrenu, Vlada — koja, mesec dana ranije, na traženje saveznika, nije dopustila vojsci da udari na Bugare i da spreči njihovu mobilizaciju, i koja je sve vreme bodrila Vrhovnu Komandu, pokazujući telegrame i radiograme da je pomoć usput —, kad je saznala da se Francuzi, doprevši do Krivolaka, povlače, Vlada je u tišini pokupila što je najbolje našla sebi za put, i sa svojim članovima i stranim izaslanicima otišla je, ostavljajući za sobom nesrećnu zemlju a Vrhovnoj Komandi brigu da se snadje u situaciji. U Peći, kad se i Vrhovna Komanda spakovala da jedno jutro pre zore — ovake operacije rade se uvek pre zore — napusti vojsku i narod, svaki je znao da je igra izgubljena. Tada je tek, u Peći, počelo pravo povlačenje. — 15. novembra, ko još nije imao komad hleba u torbi ili uzice pričvršćene na opancima, da podje na put s umom za morem, taj je mogao išetati pred grad da gleda kako vojnici razvaljuju teške topove, i šoferi survavaju u provalije teretne automobile, da ne bi pali šaka neprijatelju. Da bi se ovaj grandijozan prizor što dublje užljebio u sećanje begunaca, pratila ga je

neprestana detonacija municije koja je eksplodirala, dok su unaokolo buktali plamenovi od komordžijskih vatara proždirući kola i sve što je na točkovima te što nije moglo ići dalje, po kozjim stazama i vrletnim putanjama kojima je trebalo poći. — Ne mislimo ovde opisivati veličanstvo strahota i bede koje je pratilo vojsku i narod u izgnanstvo. Želimo samo istaknuti značaj momenta u kojem se, pred ponorom iza stare Srpske Patrijaršije u Peći, zajedno s narodnim slavnim oružjem i orudjem, survala i nada u spas i izbavljenje, dok je, u isti čas, i skriveno tada još od svakog, otpočinjao drugi svet i novi život za one koji su umeli da vide šta se dešava, i šta se desilo, oko njih i malo dalje od njih.

Tri velike stvari naučili smo tad, idući za tri nedelje dana pognute glave i korak pred korak kroz Albaniju i Crnu Goru, od Peći do San Gjovanija. Tri stvari, od kojih je svaka jedno otkrovenje, i vredi svaka za sebe po jedan život. Naučili smo, prvo, da ne prezamo pred nepoznatim i neodredjenim, jer smo se sukobili s njim i videli ga oči u oči. Naučili smo, drugo, da nema vode koja se ne može premostiti, niti nevolje koja se ne daje savladati. I naučili smo, treće, da poznamo na muci junake, — da vidimo ko je ko. Ono dvoje biće dragoceno iskustvo svakome od nas, — ovo treće može koristiti i nama i narodu.

Posle Peći prestali su vika i guranje po putevima, svaki je sišao s konja i s kola, i sklanjao se s puta drugome. Upravo, niko nije više nikog ni video. Prolazilo se mimo prijatelja bez želje da se progovori reč; — niko nije zaostajao, ako nije morao. Niko nije imao ni kade ni volje ni moći da misli na one i na ono oko sebe. Iznemogao napušten konj ukraj puta, isto je tako slab utisak ostavljao na prolaznika obuzetog svojim brigama kao i mrtav čovek ili čovek na samrti smrznut u snegu. Oni koji su zadržali ponajviše duševne snage — pojedine engleske bolničarke i doktorke —, izazivali su još preostatak osećanja divljenja, ili možda i izvesnog negodovanja, što su još bili u stanju da načine napor i zastanu na putu, da bi podržali srpskog vojnika koji posustaje, ili da bi od svog oskudnog dnevnog obroka dali polovinu skeletima austrijskih zarobljenika od kojih nije nikada na svetu bilo jadnijih ljudskih stvorova nego tada u Albaniji. Ipak, kraj sve sive jednoličnosti i na izgled beskrajne ravnodušnosti za sve i prema svemu što se okolo dešava, bilo je medju nama razlike, i ta razlika bila je dosta velika. Mi smo je kasnije, retrospektivno, bolje uočili, i bolje shvatili nego tada u vreme samog tužnog pohoda kad je sav napor bio koncentrisan u jednu misao: „Dalje!“ Ko je imao dušu da, ma i nesvesno ili podsvesno, prima utiske, taj je u povlačenju osetio svakog čoveka, i osetio ga je s k r o z, kao da ga je progledao.

U Albaniji su ljudi postali onaki kakvi su uistini — spale su s njih haljine, i navike, i svaka konvencija koja im pomaže u običnom životu da zameću trag; ostali su nagi kao od majke rodjeni. Kad je navalila nevolja koja ne traje od danas na sutra, za koju se ne zna koliko traje, i da li će uopšte prestati ili će se završiti katastrofom, i to katastrofom koja je možda vrlo blizu, koja možda čeka i vreba već svoju žrtvu iza prve izvaljene stene ili u toku iduće noći, — kad je nevolja došla tako brutalno blizu i kad je stajala za vratom tako nemilosrdno bez prestanka, onda je svaki postao s v o j, samo svoj, i nije teško bilo videti ga kakav je. I to što se tada vi-

delo, i doživelo, nikada se ne može zaboraviti. Ko će zaboraviti onog pukovnika, ljudeskaru od čoveka, koji je još u Nišu počeo drhtati i zanemagati, dok je naredjivao da se što više kola i automobila zadrži za njega i njegovu svitu i za njihov prtljag, mesto da ih šalje onamo kud treba. Ko će zaboraviti one činovnike i načelnike, koji su zloupotrebljavali svoje činove i svoja zvanja da izmaknu ispred drugih i da od drugih otmu hranu i koriste se opštim stvarima isključivo za svoju ličnost. Gledali smo ministre i generale, narodne zastupnike i trgovce „rodoljube", kako se kukavno drže, kako prvo na državnim automobilima i kolima a posle na konjima izmiču drumom i po stazi bez okreta, mimo poznanike i žene i decu koje poznaju, da ne bi morali podeliti s njima mesto do sebe ili pogaču iz svoje torbe ili učiniti ma i najmanji napor za ljubav nekome drugome osim sebi. Jer, treba istaći i ne dopustiti da se preda zaboravu, da ni Albanija nije bila za svakog Albanija: Drukčije su prošli kroz nju vlada i ministri a drukčije mali činovnici i obveznici koji su do kraja ostajali na svojim mestima; drukče oficiri konjanici, a drukče pešaci, i drukče naročito vojnici, osobito oni koji su ostali van svoje komande i jedinice, i ranjenici; drukče britanski vojni ataše i britanski glavni komesar a drukče one engleske lekarske misije koje su bile gotove da i u povlačenju prave zavojišta za srpsku vojsku, bez obzira na blizinu neprijatelja i na veličinu oskudice.

Medju ljudskim predrasudama koje su ostajale po putu, u blatu i pod snegom, i to medju prvima, bila je ona što se zove junaštvo: Ono junaštvo, koje se sastoji iz sujete, u želji da se istaknemo mimo druge ili u bojazni da se ne osramotimo pred drugima, a koje prestaje na izvesnoj temperaturi ispod nule i sa stomakom koji ima da vari polu hleb polu zemlju. Ostaje jedino ono drugo junaštvo, koje se ne menja i ne izneverava: Držanje ljudskog dostojanstva i osećanje dužnosti. Koliko su njih imali to držanje i pokazali to osećanje u Albaniji?

Nećemo da ispitujemo. Ili bar, nećemo ovde, i sad. Ali potrudićemo se da zapamtimo, i da se setimo svega i svakoga, svakog dogadjaja i svakog pojedinca. Jer će to biti od koristi narodu i zemlji. Treba znati, koji su to pre Albanije, u zaklonu, ili na dobrom položaju, bili najhrabriji i najgrlatiji, a u Albaniji postali manji od makova zrna i još gore, jer ti će opet biti, i neki već i jesu, prvi da se isprsuju i hvale svojim junaštvom, — baš kao da nije ni bilo Albanije, i prave Albanije i raznih naših drugih Albanija za vreme dugoga rata. Ne damo se više tako lako zavarati ili prevariti. Jer to smo naučili u Albaniji i izneli iz nje sa živom glavom: da s nepouzdanjem posmatramo vodje i junake, i da im ne verujemo više na reč. Onog koji govori o krvi i o maču i junačkim delima, treba pitati u kojoj je jedinici služio, i ne treba pitati samo njega; a ko i opet traži i preporučuje rat, toga treba zatvoriti, jer taj će se prvi ukloniti ako se oglasi mobilizacija. Tako govori iz nas Albanija.

M. Ć.

Gospodin ministar.

Ko je to, ministar? — Još u najranijoj istoriji naroda nalaze se ljudi, više ili manje pametni, umešni, ili snažni, koji su posredovali izmedju naroda, ili koji su vršili vladarsku vlast u vladarevo ime. Josif, onaj Josif

iz Biblije, bio je, naprimer, prvi ministar misirskog faraona. U staroj Grčkoj i u starom Rimu postojali su taki ministri, i onda redom u svima državama sve do danas. Razlike izmedju nekadanjih i sadanjih ministara, naravno, ima, ali uglavnom svakad i svuda ministar je bio državni činovnik kome se poverava uprava nad jednim državnim poslom, s tim da ga vrši pod neposrednim autoritetom samog šefa države, a u granicama zakona. U državama koje imaju narodno predstavništvo, ministar je njemu odgovoran za ono što radi, i o tome postoji naročiti zakon, o takozvanoj ministarskoj odgovornosti.

Kako se postaje ministar? Ministar se postaje posle jedne ministarske krize. A ministarske krize su kao domaće zadjevice, — javljaju se s vremena na vreme, u svakoj kući. Vlada i Skupština se posvadjaju za čas, i ni oko šta. Pad i obrazovanje jednog ministarstva ne biva, ili bar retko, zato što je jedna partija pobedila a druga izgubila većinu; vlade, osobito kod nas, ne padaju na pitanjima opšte politike, ili što se glasovi u narodnom predstavništvu drukčije grupišu. Ne; vlade padaju zato što ne mogu da rade, što ne mogu da žive. A kad prestanu živeti, šef izvršne vlasti ima dužnost da pravi novu vladu, da dade narodu druge ministre. Nastaju savetovanja, razgovori, pregovori. Pred vladarem defiliraju predsednik narodnog predstavništva, šefovi stranaka (naročito šef najveće opozicione grupe), pa i po koji čovek koji nije umešan u partijske zadjevice, iz budi kojega razloga. Tu padne sto saveta, sto predloga i razloga, i, obično, unapred sračunatih solucija. Vladar razmišlja, dvoumi, pokušava; ne pogodi uvek pravu soluciju; obično predaje vladu onome koji ima ili skupi većinu, kakvu takvu, u narodnom predstavništvu. Onaj kome je poveren sastav vlade, vrši izbor ministara, uzima ih izmedju članova svoje partije, ili iz svoje grupe i iz drugih grupa koje će mu dati potporu u parlamentu. Ministri se biraju iz parlamenta, — to je običaj, gotovo pravilo. Ako ministar nije narodni predstavnik, to se donekle smatra kao diskvalifikacija. Ministar ne mora biti najbolji medju najboljima; ne mora biti ni mnogo školovan, ne mora biti ni stručan za poslove svoga ministarstva; ne mora imati ni visoke moralne kvalifikacije, pa ni one srednje moralne kvalifikacije, — samo ako je iz parlamenta, i ako je istaknuta ličnost u partiji koja dobija vladu.

Sve ovo važi kod nas možda još više nego drugde. Sasvim je sporedno kod nas, da li ministar poznaje poslove ministarstva koje mu daje partija, ili kakva koalicija partijâ. Otud kod nas, naprimer, da su gjeneralštabni pukovnici, ili profesori kemije, bili ministri inostranih dela. Otuda, da je jedan teolog danas ministar Saobraćaja, koje je u naše dane najvažnije ministarstvo, i za koje treba naročita stručna sprema. Otuda i da naši ministri, ako ne uzmu odmah dva portfelja, šetaju iz jednog ministarstva u drugo, menjaju ministarstva kao stanove, i zajedno sa stanom. Nekadašnji ministar finansija ide u Pravdu, iz Pravde u Trgovinu, iz Trgovine da upravlja Spoljnim Poslovima. Drugi ministar, pošto je bio za promenu diplomata, iz Prosvete ide za Ministra Vera; Ministar Unutrašnjih Dela ide u Prosvetu, i tako redom. Da su svi ovakvi ministri enciklopedisti u punome smislu te reči, ili univerzalni geniji, pa bi ipak bilo teško zamisliti da tolike i tako raznovrsne opšte poslove mogu raditi na korist države i naroda. A ovako? . . .

Šta radi danas jedan ministar? — Pre svega, ne treba zaboraviti da je ministar čovek, smrtan kao i svi drugi ljudi. A to će reći: I on spava, jede, boluje, raduje se i veseli, ima porodicu, ima društvenih obaveza, putuje, hoda, ljuti se i neraspoložen je, itd. Rečju, izložen je svima onim dnevnim dogadjajima ili konvencijama kao i svaki drugi smrtnik. Jedan francuski metodičar izračunao je život jednoga čoveka koji umno radi i to uzevši za primer jednoga čoveka koji pod najboljim pogodbama živi i nema mnogo dnevnih briga: Ako se na čovečji život od 60 godina (prosečan vek) odbije detinjstvo i vreme koje se provede u spavanju, ostaje taman 30 godina; kad se od ovih 30 godina odbije vreme koje treba za oblačenje, za dnevno hranjenje i varenje, na bolesti, na odmor, na posete, putovanja, na dnevno hodanje za poslom, na porodične radosti i žalosti, na prepisku, na besciljne i duge razgovore besposlenih ljudi koji kradu tudje vreme, i na sitne besposlice, one nepredvidjene besposlice, onda ostaje jedva, i to u najboljem slučaju, dvanaest godina za rad. A kad se dobro anališe i sam rad takoga čoveka, onda se vidi da on utroši, koje na učenje, koje na istraživanje, koje u lutanju, dve trećine toga vremena, — tako da se pravi umni rad, rad glave (kad glava lepo, bistro, zdravo, energično i s poletom radi), svede na nešto više od 4 godine. Na 60 godina života, svega 4 godine pravoga rada!

Koliko rada može dati danas jedan ministar, i kakvoga rada? I koliko vremena može posvetiti pravome radu? Da li jedan ministar danas uopšte radi, ili njegovo vreme prolazi uglavnom u sitnicama bez broja? Pre bi se reklo ovo poslednje. Njegov stvarni rad neznatan je, i sav njegov rad, upravo, nije drugo do jedno zaposleno petljanje.

Uzmimo kolektivno ministre, njihove sastanke, takozvane ministarske sednice, koje je bivši Predsednik Francuske Republike, Poincaré, nazvao „kinematografske seanse na kojima za dva tri sata prodefiluju svi državni poslovi: administrativni, finansijski, socijalni, i naročito parlamentarni." Ministri se skupljaju na sednice skoro svakoga dana, po neki put po ceo dan, pa i noću, da većaju. O čemu? —: o državnim poslovima, naravno; o tome, kako će ih u složnome radu najbolje voditi i najkorisnije po državu svršavati. Ko nije sâm prisustvovao tim sednicama, taj može i dalje tako misliti. U samoj stvari, ministarske su sednice pre državna kočnica nego državni motor, — najkabastiji balast današnjega sistema uprave. Na njima se gubi vreme, tupe se umovi, zamara snaga i troši energija u beskrajnim i beskorisnim diskusijama. Veći deo vremena za rad provodi se u razgovorima, objašnjavanjima, razlaganjima; jedva i retko kada izadje kakvo korisno rešenje. Koliko se puta čak i zaboravlja šta je na njima odlučeno. Bilo je primera da jedan ministar učini danas obrnuto od onoga što je odlučeno na jučerašnjoj sednici; a kad mu kažu drugovi ministri: „Pa mi, kolega, juče nešto drugo rešismo na ministarskoj sednici?" — on odmahne rukom i odgovori: „Eh, ono je bio samo razgovor. . . ." A koliko se puta opet na ministarskim sednicama samo ćaska o spoljnim dogadjajima, o dnevnim dogadjajima, o unutrašnjoj političkoj situaciji, o ministarskom položaju u narodnom predstavništvu, o onoj krizi koja večito visi kao Damoklov mač nad glavom ministara? Ima ministarskih sednica kojima predsedava sam šef izvršne vlasti, — to su takozvane vrlo važne ministarske sed-

nice; teško je reći da li se i na takvim sednicama uvek donose važne odluke, i sudbonosna rešenja.

Zamislite sad ministarsku sednicu jednog koalicionog ili koncentracionog kabineta, u kojem su zastupljene razne partije. Predstavite sebi koliko tu tek treba diskusije za kakvu veliku reformu, za kakvo bitno pitanje? Koliko treba vremena, dokle se dodje, ako se dodje, do nekoga sporazuma!

Toliko o kolektivnom ministarskom radu, a sad uzmimo jednog ministra posebno, onoga prosečno vrednog ministra koji uzima prvo svoju dužnost pa tek onda sebe, koji ozbiljno hoće da uradi nešto.

Kad ustane, recimo rano, prvo ima da pregleda pisma koja su mu lično upućena, od poznanika, političara, molilaca, itd. Za to mu treba bar jedan dobar sat. Posle toga obično dolaze novine, naročito domaće. (To je često najmučniji čas, to je čas kad se „gutaju žabe"). Posle toga, dolaze šefovi kabineta na referat, jutarnji, kratak, obično da kažu šta ima novo, „šta se čuje". — Ako nije toga dana ministarska sednica ili konferencija, ili klupska sednica, onda nastaje primanje narodnih poslanika, vidjenijih ljudi iz naroda, partijskih prijatelja, protektora, od čijih glasova zavisi izbor za narodno predstavništvo; svi oni dolaze s molbama da im se učini nešto, da svrše kakav posao, a samo bog zna koliko oni uvek imaju poslova za svoje birače. Redak je ministar koji ne prima sâm, ili svakog dana, ili dvaput ili triput, preko nedelje. Koliko se tu tek izgubi vremena!

U medjuvremenu, do ručka, ući će bilo ministrov pomoćnik, bilo šef kabineta, bilo direktor ili načelnik nekog odeljenja, za kakvu „važnu stvar", koja se na brzu ruku, preko kolena, rešava. Posle podne, ako nema skupštinske sednice, ili kluba, ili opet kakve konferencije, onda dolaze šefovi, donose na potpis mnogobrojna akta, pisma i rešenja, koja ministar potpisuje i ne zagledajući bolje, kao u snu, — jedva da u onoj hrpi akata koju mu podnose, razume sve što je u njima; ali će retko kad potpisati sve, potpisaće samo ona koja su najhitnija, a ostale će ostaviti „za sutra kad bude imao više vremena." Kad šefovi referišu, on s njima govori, ali tako brzo, da ili odmah primi predloge i sugestije njihove, ili ih opet odmah odbacuje; u oba slučaja, zavisi mnogo od toga kako je raspoložen. I kad primi i kad odbije, on misli da je presudio nepristrasno, lično i pametno stvar. Tom prilikom ministar često i ništa ne misli. Pre izvesnoga broja godina bio je ministar Narodne Privrede u Srbiji Rajović. Jedan njegov šef, referišući mu o nekoj stvari, reče: „Ja se nadam da gosp. ministar misli o ovome ....? „Ja ništa ne mislim," bio je brutalno iskren odgovor ministrov. Biće još poneki takav ministar i danas! — U tome je dakle prošao i ceo dan ministru, radni dan, u koji nisu ubrojani oni časovi koji spadaju u oblast društvenih obaveza — banketi, parastosi, državne i partijske svečanosti, izložbe, skupovi i sastanci na kojima ministar „m o r a d a u č e s t v u j e."

Uveče, ministru, ako ne čita novine, ili nije inače sprečen, ostaje nešto vremena da se ozbiljno pozabavi kakvim poslom iz svoga resora. Možda može i ujutru, pre nego što ode u ministarstvo, da nadje poneki trenutak zato. Ti časovi rada su kratki, pa nije uvek, baš u to vreme, ni ministrova glava vedra. Koliko se puta čuje kako on „ne zna gde mu je glava"! Ako je neki razborit čovek, ministar će možda uspeti da usvoji kakav rad kakvoga svoga šefa odeljenja, ili kakvog novog sekretara koji je došao sa

strane, sa novim idejama kakvog svog profesora.... Često se citiraju ministri koji rade po ceo dan i celu noć. Ne verujte. Pogledajte njihov rad, pa ćete videti da je ministrov dan, kako je kazao jedan francuski predsednik ministarstva, „niz izgubljenih sahata sa nešto, ovda onda, korisnoga rada."

Ministar je samo čovek, rekosmo, i zato ne može mnogo da uradi; ali njemu smeta još i nešto mnogo ozbiljnije, — to je nestalnost ministrova položaja. Kad je vlada nesigurna, onda je i ministar nesiguran. Današnji ministar, osobito kod nas, ne ulazi u ministarstvo nego prolazi kroz njega. Taman je neki stručni ministar počeo ozbiljno da radi, recimo da organizuje svoj resor, a kriza se javi, vlada se menja, i on mora da ide. I često ministar ide samo zato što treba da ustupi mesto nekom drugom; mnogo je ministarskih kandidata, a malo ministarskih portfelja. Novi ministar, naročito ako je novo ministarstvo sastavljeno iz opozicije, ima svoje poglede na stvari, — obično n i j e dobro što je njegov prethodnik uradio. Novi ministar dovodi redovno i nove ljude, naravno partijske — i onda počnu oni da zavode reforme. Tek on počeo da reformira, a ono opet kriza; opet ministar „čisti fijoke". Pa bar da se kriza brzo svrši, ali ona traje po nekoliko dana pa često i po nekoliko nedelja. Za to vreme ministri ne mogu i neće da rade; „to će uraditi novi ministar", govori ministar svojim šefovima odeljenja koji mu donose na rešenje hitne i često vrlo važne državne poslove.

Pa bar da su ti šefovi i njihovi potčinjeni činovnici stalni, da su oni obezbedjeni od tih čestih promena. Oni, nekad više nego i sam ministar, osećaju krizu koja unosi zastoj i pometnju u državne poslove.

Za samog trajanja svoga prolaska kroz ministarstvo, ministar je više izvršilac volje partijske negoli sluga opštih interesa, naroda. Koji je taj ministar koji sme da radi drukčije nego kako partija, koja ga je dovela na vlast, želi i reši? Partijska disciplina, pretnja isključenjem iz partije, nameću većini, ogromnoj većini ministara obavezu da budu advokati posebnih interesa jedne grupe. Opšti interesi, koji bi trebalo da idu ispred svih drugih interesa, nemaju svoga branioca u narodnom predstavništvu.

* * * *

Prema svemu ovom, dakle, jedan ministar ne mora imati kvalifikacije, i treba da je po pravilu narodni poslanik. Pri izboru ministra, politički su razlozi za vladu jači od svega: Ministri su partijski ljudi, i dužnost im je da osiguraju pobedu svoje partije. Ministar ne može da uradi nikakav ozbiljan i koristan posao od velikoga zamaha i značaja po državu, jer nije stalan. Kod nas, gore je možda u tom pogledu nego ma gde inače. I čini se, kao da ovako kako je ne može mnogo duže trajati. Promena, ne reforma, se nameće, i to promena iz osnova.

U Francuskoj, ministri moraju biti iz parlamenta, jer je u tome sadržina parlamentarne vlade. U Engleskoj, ministre uzima prvi ministar, iz parlamenta. U Sjedinjenim Sev. Američkim Državama, ministri ne mogu biti članovi Skupštine, — njih postavlja Predsednik Sjedinjenih Država uz pristanak Senata, ali ih otpušta sam Predsednik. — U Francuskoj se ne traže nikakve kvalifikacije za ministra; a za vreme rata postavljani su za ministre stručni ljudi i van parlamenta. U Engleskoj se uzimaju za ministre

ljudi koji su svojim javnim ili privatnim radom pokazali stručne ili organizatorske sposobnosti. Dok Francuz, postavši ministrom, ne gubi svoj poslanički mandat, dotle ga Britanac u Engleskoj gubi, s tim da se može odmah kandidovati za narodnog poslanika u istome izbornom krugu. U Severnoj Americi, ustav traži da ministri ne budu orudje narodnog predstavništva, — izvršni i zakonodavni organi potpuno su nezavisni jedni od drugih.

Francuski sistem je u toku poslednjih deset godina potpuno bankrotirao; britanski se pokazao u ratu defektivan, — a američki je izdržao probu. — Naš sistem, koji još u stvari i nije sistem nego ugledanje na sve pobrojane sisteme, pokazao se nemoguć. Rekosmo, da ga treba izmeniti iz osnova. Ali kako da se izvrši ta osnovna izmena u današnjem našem sistemu? Da li da narodni poslanik ne može uopšte biti ministar, sve i kad se odrekne mandata? Ili da, postavši ministrom, izgubi mandat i za neko odredjeno vreme ne bude opet biran za narodnog poslanika? Da li da se odrede neka prava skupštinskim odborima, koji bi obezbedili donekle kontinuitet u radu po ministarstvima, koji se tako često prekida zbog ministarskih promena, kao što je to slučaj u Francuskoj ili u Americi? Ovo su pitanja koja će imati da reši Ustavotvorna Skupština, a naše je ovde bilo da ukažemo samo na veliku potrebu za promenom u najvažnijem delu uprave.

Zaključujemo ovim: Ministru treba obezbediti, dužu ili kraću, stalnost; ministar ne mora biti narodni poslanik, ali mu treba dati pravo da učestvuje u diskusijama u parlamentu kadgod on to zahteva. Treba mu naročito dati pravo da može podnositi zakonske predloge, zato što on bolje poznaje potrebe države nego parlamenat; on ne samo da bolje poznaje, nego on upravo jedini i poznaje državne poslove, i zna teškoće na koje se nailazi pri vršenju vlasti. Neka Skupština vrši nad njegovim radom kontrolu, ali neka se ne meša u njegov resor, — neka ne vrši njegov posao nego neka samo saradjuje na njemu. Politika treba da ima što manje veze sa državnom upravom.

Jov. M. Jovanović.

Naša spoljna služba.

Ako potražite u Larusu, Brokhausu, ili kakvom drugom enciklopedijskom rečniku značaj reči „diplomatija", naići ćete, medju ostalim, i na tumačenje, da je to naročita vrsta nauke o odnošajima medju državama, i o pregovorima i ugovorima, koji uz čuvanje svojih rodjenih interesa, uredjuju te odnošaje. Majer izbegava tako zapletenu definiciju, i naziva diplomatiju prosto rečju: Staatsverhandlungskunst. I zaista je to i nauka i umetnost, jer u njoj ne odlučuju samo znanje i iskustvo, već i intuicija, dobar ukus i — dobar nos, svojstva za koja čovek mora biti disponovan od rodjenja, jer se ne daju steći samo trudom i istrajnošću. Diplomatska je povesnica puna primera koji pokazuju, koliko diplomatski dar i veština mogu da koriste državi? Mletačka republika upotrebljavala je diplomatiju za svoju privredu i trgovinu; Vizantija se često jedino njome održavala; a poznato je kakvu su veliku korist vukle pape od svojih

diplomata. Taljeran je, i posle poraza francuske vojske, svojom veštinom uspeo da igra prvu ulogu na Bečkom Kongresu.

Zadatak diplomatije bio bi, dakle, da sprečava ratove medju narodima, i da uredjuje mirnodopske odnošaje medju državama. Zakone u tom pravcu, koje su već Rim i Vizantija kodifikovali, izgradili su u naročito medjunarodno pravo ljudi kao Grotius, Bluntčli, i toliki drugi, i u toku vremena razvile se razne političke škole i pravci u medjunarodnim odnosima, koje obeležavaju reči: imperija, prestiž, ugovorni sistem, ravnoteža, makijavelizam, legitimitet, velesile, evropski koncerat, alijance, antante, i t. d. Poslednju kariku na tome lancu trebalo bi da predstavlja Društvo Naroda, koje bi diplomatiju dovelo na njenu prvobitnu idealnu zadaću, da održava mir i blagostanje medju ljudima. Ono bi ujedno absorbovalo odviše slobodnu diplomatsku umetnost, i primoralo ambasadore i poslanike, kao nekad u Vizantiji, da svoje znanje i svoju veštinu stave opet u službu trgovinske politike. Što bismo, uostalom, mogli samo poželeti.

Medjutim, to idealno doba kao da još nije nastupilo. Ogromni apetit pojedinih država, i u njima pojedinih stranaka, sprečava ostvarenje idealnih formula, i stabilizovanje medjunarodnih odnosa i položaja svake države u tim odnosima. Te teškoće iziskuju i danas dobro organizovanu, i veštim i rutiniranim ljudima popunjenu diplomatsku struku, iako preporodjenu i u shvatanju svog zadatka raznorodnu od one predratne. Usled toga su i države, koje su medjutim iz temelja promenule svoju državnu formu, zadržale svoje stare diplomatske i konzularne činovnike, i služe se njima.

Ni mi u Jugoslaviji ne možemo ništa drugo činiti; samo što je kod nas možda ovaj problem komplikovaniji i delikatniji nego u drugim državama, jer smo mi, na jednoj strani, nasledili još nepotpuno organizovanu srpsku diplomatsku službu, a na drugoj strani imamo da vodimo računa o južnoslovenskim činovnicima bivše austro-ugarske diplomacije, i spoljne službe, prema kojoj postoji kod nas opravdana nepoverljivost.

*

Predratna srpska diplomatija bila je orijentisala izranije svoju politiku po dosta prostom kalupu. Ona je oscilirala izmedju Rusije i Austrije, predajući se čas jednoj čas drugoj velesili. U Srbiji je doduše uvek bilo mnogo rusofila a malo austrofila, ali je Austrija bila bliža i agresivnija od Rusije. Frankofili i anglofili su pojave novijeg doba. Samo u privrednoj politici, pod nesnošljivim pritiskom dvojne Monarhije, u kojoj je prevladjivao uticaj madžarske vlastele, Srbija bi rizikovala ponekad samostalan gest. I baš ti izolovani pokušaji emancipovanja ispod tutorstva, koje su političari u Srbiji izvodili uz pomoć srpskih trgovaca, oslobodili su s vremenom Srbiju predrasude kao da ona nije u stanju terati samostalnu politiku. Tako vidimo gde Srbija ulazi u prvi i drugi balkanski rat, i sama počinje izgradjivati temelje za svoj dalji razvitak. Kad je nastupio svetski rat, preuzela je srpska vojska raspravu sa narodnim protivnicima, i izvršila svoj zadatak tako sjajno da je ugled Srbije u celom svetu neobično skočio. To je psihološki momenat, koji bi diplomatija nove kraljevine mogla odlično iskoristiti. Poslanici Srbije na strani, i ostali južnoslovenski narodni radnici koji su se u vreme rata i posle primirja nalazili u inozemstvu, zacelo će ovo potvrditi. Samo, dakako, imalo se i ima se raditi pot-

puno samostalno i pod novim okolnostima, jer je s Rusijom kao s političkim faktorom nestalo i tradicijonalne zaštitnice, koju je ranije valjalo slušati, a s Austrijom opet tradicijonalne protivnice, koja se ranije imala izbegavati. Osim toga se neki saveznici neprijateljski nakostrešili, pozivajući se na tajne ugovore, i njihove protiv nas naperene a dotle prikrivene aspiracije izbile su na površinu. Da nije bilo dobrih prijatelja po savezničkim zemljama, koji našu stvar prihvatiše kao svoju rodjenu, naša diplomatija, uza svu pomoć naše patrijotske propagande organizovane za vreme rata, ne bi bila dovoljno snažna da održi naš politički položaj. A spoljnim teškoćama se još pridružile teškoće unutarnje politike... Tako nam se u kritičnom času moglo vrlo lako osvetiti oklevanje i propuštanje dragocenog vremena u pogledu organizovanja naše spoljne službe. Niti je opasnost još i sada minula. I danas još naša tako labavo uredjena služba ili nema nikakve glave, ili ih ima i suviše, jer, dok je ministar spoljnih poslova skoro redovno daleko od Beograda, vršeći dužnost člana delegacije pod predsedništvom naročitog šefa, dotle je u Ministarstvu Inostranih Dela svako pola godine drugi načelnik, koji na svoj način tumači politiku, i koji se više povodi nagoveštenjima koja dobija od stranke koja je u ministarskom savetu najbolje zastupljena, nego što se drži uputstava svoga neposrednog šefa. Je li onda uopšte i moglo doći do kakve orijentacije u našoj spoljnoj politici, osim one koju su nam doneli Dr. Beneš i gosp. Take Jonesku?

*

Ova svakom čitaocu dnevnih listova poznata fakta govore dosta jasnim jezikom: Trebalo bi neminovno reformisati celu našu spoljnu službu, i postaviti je na proširenu i modernu osnovu, u duhu vremena. — Otkako je porastao značaj privredne politike, počele su neke države deliti diplomatsku službu od konzularne. Orijentalna Akademija u Beču, naprimer, ta najstarija škola za obrazovanje činovnika spoljne službe, pretvorila se prvo de facto a posle i nominalno u konzularnu akademiju. Medjutim je značaj trgovine i privrede nadmašio i samu politiku, tako da je šef diplomatskog zastupništva sve češće dolazio u priliku da lično posreduje u čisto privrednim stvarima. S druge se strane to polje rada tako proširilo, da znanje i rutina privredne struke konzularnih činovnika nisu više odgovarali svima potrebama. Zato su u najnovije doba neke države počele važnijim diplomatskim i konzularnim zvanjima dodeljivati naročite stručnjake, čije stručno znanje i obrazovanje odgovara specijalnoj dužnosti da u trgovinskim i privrednim pitanjima pomognu i dopune poslanika ili konzula (attaché commercial pri poslanstvima, Handelsfachbeamter kod konzulata). Druge su države opet počele ukidati podelu izmedju diplomatske i konzularne službe, jer danas i diplomate i konzuli imaju u istoj meri da proučavaju, bar u glavnim potezima, razne grane privrednih nauka. Konzularna akademija dakle postaje opet škola za celu spoljnu službu.

Osim trgovačkih stručnjaka dodeljuju se predstavništvima na strani, po potrebi, i činovnici sa drugom spremom. Tako, naprimer, Čehoslovačka Republika, koja namerava da preustroji svoje škole po američkom sistemu, i da vrši u Americi osim trgovačkih operacija još i finansijske, te usled toga želi da zainteresuje za svoju zemlju šire slojeve američkog naroda,

šalje uskoro svoga novog poslanika (bivšeg konzularnog činovnika) sa celom četom stručnjaka u Severnu Ameriku; glavnu ulogu u toj poslanikovoj pratnji igraju stručnjaci za spoljnu trgovinu, za finansije, i za nastavu, ali ih ima i radnika za propagandu, sa specijalistom za filmove i fotografije. Moderno uredjena predstavništva u inozemstvu postaju dakle središtima veoma razgranate službe, u kojima poslaniku ili prvom predstavniku pripada mesto glavnog organizatora, a diplomatama i konzulima uopšte uloga glavnog štaba sa stručnjacima za pojedine odeljke, i sa kancelarijskim činovnicima za manipulaciju oko arhive, protokola, pasoša i t. d. Dok bi, prema tome, za ove poslednje kao sprema dovoljna bila svršena srednja škola, a za stručnjake sveučilišta, tehnika, odnosno više stručne škole, sa izvesnom praksom po trgovačkim komorama i resornim ministarstvima, dotle ište odgoj podmlatka za samu diplomatsko-konzularnu struku, odnosno za službu pri ministarstvu spoljnih poslova, opširniju i svestraniju spremu, upućenost u privredno-trgovačke, istorijsko-političke, pravne i lingvističke predmete, koju bi spremu, do uredjenja naročitih kurzeva, kandidati za spoljnu službu morali dokazati, bar donekle, polaganjem za to propisanih ispita.

Ono što je potrebno za Čehoslovačku, i za druge države i državice, u pogledu uredjenja spoljne službe, zacelo nije manje potrebno za Jugoslaviju. Srbija je imala, može se reći, ponajslabije razvijenu narodnu propagandu u inozemstvu pre rata. Svi njeni susedi, i veliki i mali, obraćali su više pažnje ovom važnom pitanju, i imali su više prijatelja i protektora po stranim zemljama nego Srbija. To su najbolje iskusili Srbi i uopšte Jugosloveni za vreme rata po savezničkim zemljama, gde su u početku i sami njihovi neprijatelji — Austrijanci i Madžari, i Bugari — bili popularniji i bolje poznati nego Srbi; da o talijanskoj propagandi i ne govorimo. Današnja naša država ima dakle da naknadi što je u tom pogledu još ranije propušteno, pored posla oko svega onog novog što je pridošlo medjutim. Kakva bi košnica, naprimer, imalo biti samo naše londonsko poslanstvo, kad bi se moderno organizovalo, sa svim konzulatima po velikoj britanskoj imperiji, i sa svakovrsnim stručnjacima za sve — ekonomske i intelektualne — grane, u kojima bismo trebali održavati veze i uspostavljati odnose sa Velikom Britanijom. Londonski poslanik za vreme rata najbolje će možda umeti reći, kakve su široke perspektive za rad u ovome pravcu, i kolike su stvarne potrebe za što skorijim sistematskim organizovanjem ovake službe.

Pored moderno uredjenih predstavništva u gornjem smislu, morale bi naravno otpasti nesavremene trgovačke agencije, financijske komisije i delegacije, i sve druge slične ustanove u inozemstvu, koje postavlja i održava Ministarstvo Inostranih Dela. Uspešan rad ovakih agencija zavisi, na kraju krajeva, ipak do dotičnog diplomatskog ili konzularnog predstavništva, a biće i obilniji i potpuniji kad se izvede njegova centralizacija.

Svaka reforma diplomatske službe mogućna je, razume se, samo pod pretpostavkom da se pre svega preudesi samo Ministarstvo spoljnih poslova, koje se danas nominalno sastoji iz tri odeljenja — političkog, konzularnog, i administrativnog —, od kojih medjutim sve poslove od značaja, pa čak i lična pitanja, svršava političko odeljenje, dok je konzularno ode-

ljenje jedna vrsta poštanskog ureda, koje šalje akta od jednog resornog ministarstva drugom „na nadležnost" i „na dalji postupak", i dok je administrativno odeljenje kao neko javno beležništvo — za prevode, za overovljavanje potpisa, i tome slično. Trgovinsko-političkog odeljenja uopšte nema, a jedva ima referata za pojedine države, ili bar za grupe državâ, i sporazumnog rada sa drugim resornim ministarstvima; i t. d. — Jedan diplomata stare škole rekao je, da telegraf znači kraj diplomatije. On je tom izrekom jamačno hteo da kaže, da je težište diplomatske službe prešlo sa predstavništava na strani na Ministarstvo spoljnih poslova, koje je telegrafom osposobljeno da odmah dâ potrebna uputstva poslanstvima i konzulatima u važnijim pitanjima. Bez dobre organizacije Ministarstvo ne može da vrši uspešno tu zadaću, ma koliko važila i za nj, inače, izreka Bizmarkova, da su sve ljudske ustanove nesavršene a ponajviše državne.

Medjutim, ima još jedna važna akcija koja treba i mora da prethodi reformi spoljne službe u pojedinostima i potankostima, kao što su: izrada poslovnika i službene pragmatike, izbor i utanačenje spreme činovnika, i t. d., — a ta važna akcija je, obezbedjenje budžeta. Sporazumu ostalih resornih ministarstava i stručnjaka sa Ministarstvom Inostranih Dela, valja da prethodi intimna konverzacija gosp. Ministra Spoljnih Poslova sa njegovim kolegom iz Ministarstva Finansija, kojom bi prilikom jedan trebao da bude što ubedljiviji a drugi što velikodušniji.

Gj. Ć.

Iz istorije Svetskog Rata.

Ofanziva u povlačenju.

Jednoga dana, oko polovine meseca novembra 1915, u Peći, — kad je izgledalo da je sve propalo: kada su i Bugari već počeli nadirati i prelaziti preko Babune, te kada su saveznici najzad priznali da nam ne mogu više pomoći, i članovi Vlade sa diplomatskim i vojnim izaslanicima, pa i sâm štab Vrhovne Komande sa bolesnim Vojvodom Putnikom na nosilima, odoše put Crne Gore i Albanije prema moru; kada su praskale eksplozije na sve strane i survavali se u provalije iza stare Patrijaršije teški topovi i teretni automobili; kada su komordžije stali krhati svoja kola i ložiti njima vatre, ili se okretati s komorom natrag da se vraćaju kućama, u Srbiju, skupa sa ženama i decom izbeglicama koji su se prestrašeni od uskih planinskih staza i od snega po njima, stali vraćati, pretpostavljajući nesreću koju vide nesreći za koju ne znaju odakle ide, — toga mučnog i mračnog zimskog dana, posle podne, kada je odista izgledalo da sve srlja u kaos i nesreću, odjeknuše odjednom pećske ulice povicima: „Ura! Napred! Živeo Vojvoda Mišić!" I o tren oka sve je zastalo, prestalo da diše za koji čas, i sve je, odmah zatim, kao elektrizovano, udarilo u poklike i veselje. Kao da je svaki, koji se još onde zatekao, hteo reći: Znao sam da će doći ovaj čas, i čekao sam na nj, — nećemo da dalje uzmičemo, mora se napred. I odmah se prestalo s uništavanjem i zakopavanjem oružja

i topova, s paljenjem municije i komore; sve je diglo pognute glave, i čekalo na naredjenje da se podje napred. Ali naredjenje nije došlo. Poklič je bio preran, već sutradan stigla je naredba vojsci da se dalje povlači, i odmah zatim nastavljeno je kretanje prema moru.

Malo njih, od onih koji su se desili tada u Peći, i koji su čuli one povike i pokliče, znaju još i do danas, otkuda su oni potekli, i šta se iza njih krilo. Većina je, verovatno, mislila, da je i tu, kao toliko puta inače u ratu, posredi neka „komordžijska vest". Medjutim, taj put bilo je stvarnog razloga da se ova vest pronese, jer je odista malo trebalo pa da onoga dana izadje ona naredba za pokret unapred. Evo istorije onoga pokliča, iz najautentičnijeg izvora, iz uspomena i zabeležaka samoga Vojvode Mišića, tada komandanta naše Prve Armije.

•

Pre nego što će se krenuti iz Prizrena za Skadar, pravcem Ljum Kula — Spas — Pũka, Vrhovna Komanda izdala je naredbu srpskoj vojsci za povlačenje kroz Crnu Goru i Severnu Albaniju na Jadransko Primorje, a na liniju: Drač-Skadar. U aktu Vrhovne Komande, koji je 12. novembra 1915 potpisao Načelnik Štaba, Vojvoda R. Putnik, a koji je bio upućen komandantima armija, stajalo je, medju ostalim, da se na onoj liniji (Drač-Skadar) naša vojska ima da reorganizuje i snabde svim potrebama, a da će dalja naša akcija zavisiti i od stanja same vojske i od opšte političke i vojne situacije kod naših saveznika. Za izvršenje povlačenja naredjeno je, da se I II III Armija i Obrana Beograda imaju povlačiti pravcima Peć-Andrejevica-Podgorica-Skadar; Komanda trupa novih oblasti pravcem Gjakovica-Vezirov Most-Prizren-Ljum Kula-Spas-Pũka-Skadar-Lješ; a Timočka Vojska preko Ljum Kule na Piškopeju i Debar. Ova poslednja, pod čiju je komandu stavljen i komandant Bitoljske Divizijske Oblasti i Albanski Obred, imala je za zadatak da zaštiti Bitolj, dogod Francuzi budu ostali kod Krivolaka te pravac od Prizrena na Debar ne bude ugrožen. U istom naredjenju još je precizirano, kako se ima postupati sa poljskom i teškom artiljerijom, i sa komorom, i naglašeno je da pri povlačenju trupe koje idu istim pravcem održavaju medju sobom vezu.

Na osnovu gornjeg akta izdali su komandanti armija naredbe komandantima svojih divizija i odreda, kako da se kreću i kako da zaštićuju pravce za povlačenje ostaloj vojsci. Ali 16. novembra, na sastanku komandanata triju armija i obrane Beograda (Vojvode Ž. Mišića, Vojvode Stepe Stepanovića, generala Pavla Jurišića-Šturma, i generala Mihajla Živkovića) u Peći, modifikovana je naredba Vrhovne Komande prema postojećoj situaciji, tojest zbog očajnog stanja u vojsci stvorenog usled raznovrsnih neprilika (u zapisniku sednice navode se: begstvo vojnika u masama, oskudica hrane i furaži, teške komunikacije, velika hladnoća, pocepanost odela i obuće, krajnja iznurenost ljudstva i stoke usled neprekidnih boraba i pokreta, nemanje nikakve hrane na pravcima za povlačenje, ugroženost pravaca za povlačenje od pobunjenih Arnauta), i naredjeno brže povlačenje. No u toku vremena od 12 časova u podne do 3 časa po podne, primio je komandant Prve Armije depešu sa Ce-

tinja, od ondašnjeg našeg vojnog delegata, kojom se javlja da, prema zvaničnom nemačkom komunike-u od toga dana (16. nov.), Nemačka smatra svoj cilj postignutim, te prekida dalje operacije protiv Srbije nakon što je uspešno pomogla svoje saveznike Tursku i Bugarsku; i dalje, po radijotelegramu iz Lijona, da je znatna snaga nemačke vojske poslata preko Skoplja na srednji Dunav. Unekoliko ovu vest potvrdjivao je i izveštaj komandanta Dunavske Divizije, koji je istoga dana javljao da „bežanija koja dolazi sa neprijateljske strane govori, da je čula od neprijateljskih vojnika Bosanaca, da će još nekoliko dana biti u Srbiji, pa će se vratiti jer Rusi jako nadiru". Najzad, tri Arnautina, rodom iz Peći, koji su se bili vratili iz Mitrovice, izjavljivali su da na pravcu od Mitrovice neprijatelja nema u jačem broju sem izvesnih patrola. Prema ovim vestima, smatrao je komandant Prve Armije, da se vojna situacija iz temelja menja, te je našao za potrebno, da još istoga dana ponovo sazove ostale komandante sa njihovim načelnicima štabova, na dogovor, da bi na osnovu ovih dosta verodostojnih vesti potražili „iz ove mučne situacije drugo, verovatno daleko povoljnije rešenje, grupisanjem ovo snage sa kojom raspolažemo i prelaskom u ofanzivu u pravcu Mitrovice".

Tako se još istoga dana, 16. novembra po podne, sastadoše ponova vojvode i generali, i na osnovu prednjih podataka donesoše sledeću odluku: 1) Da se obustavi izvršenje rešenja konferencije komandanata Armija od toga dana pre podne; 2) Da se saopšti odmah komandantima divizija, da spremaju trupe za ofanzivu, i preduzmu pripreme za grupisanje i preformiranje pešadijskih jedinica prema njihovom brojnom stanju; 3) Da se preduzmu odmah daljnja konjička izvidjanja pred frontom svih armija, kao i da II Armija što pre uhvati vezu s Komandantom trupa novih oblasti i sazna o dogadjajima kod Djakovice (odakle su medjutim stigli uznemirujući glasovi), i 4) Da se čeka za dalji rad na zajedničku odluku komandanata Armijâ.

Na osnovu ovih odluka Komandant Prve Armije, Vojvoda Mišić, spremio je P l a n O f a n z i v e i izdao je još istoga dana naredbu svojim komandantima (Dunavske Divizije II poziva i Dravske Divizije II poziva), da preduzmu mere za ofanzivu. Ta je vest prodrla tada na ulicu, i izazvala je ono veselje, i one nade da je došao kraj patnjama i povlačenju.

Medjutim, sutradan (17. novembra) posle podne, kad su se komandanti Armija opet sastali, radi donošenja odluka za dalji rad, raspoloženje za ofanzivu medju njima bilo je popustilo, i mišljenja su bila podeljena. Nov momenat, koji je izazvao ovu promenu, bili su poglavito izveštaji komandanta Moravske Divizije II poziva, da još u toku toga dana mora napustiti Djakovicu, i komandanta Šumadijske Divizije I poziva, da je neprijatelj napao Timočku Diviziju II poziva i da se XIII puk povlači u neredu.

Sednica komandanata to posle podne bila je vrlo burna. U jednom času ponovila se scena iz narodne pesme, kad se ono srpska vlastela otimljući se o carstvo hteli „zlaćenima da pobodu nožma", — krupne su reči počele padati i revolveri se pojavljivati van svojih skloništa. Naposletku je i Vojvoda Stepa Stepanović prešao na stranu generalâ koji su bili protiv ofanzive, ostavljajući Vojvodu Mišića sama pri odluci „odnosno preduzi-

manja ofanzive i pod ovakim prilikama". Tako bi doneseno rešenje, da se pristupi odluci od 16. novembra pre podne odnosno priprema za povlačenje kroz Crnu Goru, i da se povlačenje na desnu obalu Istoka i Drima izvrši 19. tog meseca. U tom je smislu sastavljen i protokol s dnice.

Narodno zdravlje.

a) Borba protiv tuberkuloze.

Pet je stvari potrebno za borbu protiv tuberkuloze: 1. Škole za lekare i bolničare; 2. Zavod za naučno istraživanje; 3. Ambulante za sortiranje i prikupljanje bolesnika; 4. Lečilišta gde se bolesnici mogu duže vremena lečiti; i najposle 5. Jedna uprava svega toga.

Od ovih pet stvari, jedan deo treba da bude usredsredjen, centralisan. U taj deo ide prvo uprava, državna uprava borbe protiv tuberkuloze, — dakle jedan poseban deo (načelnik, inspektor, itd.) Ministarstva Narodnog Zdravlja. Druge stvari opet moraju biti decentralisane, razredjene po okruzima. Tu prvo dolaze ambulante, broj, kakvoća i razmeštaj njihov.

Lečilišta, ili sanatoriji, mogu biti i okružni, i središnji, — to je irelevantno. A škole, i zavodi za istraživanje tuberkuloze, mogu biti oslonjeni uz inače postojeće naučne zavode, dakle pre svega u blizini medicinskih fakulteta. Zavodi bi izravno mogli pripadati samoupravi fakulteta, a škole takodjer, u svom najglavnijem delu.

Za uspešnost borbe protiv tuberkuloze neizbežno je potrebno da funkcijonišu odjednom svi delovi, i to svi u isti mah. Delimičan rad ne vredi skoro ništa.

Mi momentano imamo neku državnu upravu borbe protiv tuberkuloze, njen načelnik (gosp. Štampar) je na svome mestu. Sem njega počeće — kako se navodi — da rade naskoro i ambulante. Te su ambulante državne, središnje. I to je ujedno sve što imamo. Ponavljamo, medjutim: Stanovište da je išta bolje nego ništa, u ovom slučaju ne vredi. Uvažujući tešku borbu pojedinaca, da se rad na narodnom zdravlju i kod nas ipak krene napred, moramo izjaviti opet i ponovo, kao već više puta dosada, da treba prvo biti načisto sa idejom, pa onda izvesti sve što mora da bude izvedeno.

Slušali smo da u Lezenu u Švajcarskoj ima gotovih lečilišta za tuberkulozu na prodaju. Ako bi država tako jedno lečilište uzela, imali bismo odmah gotovu školu za lekare i za bolničare, a imali bismo ujedno i moderno lečilište. Kraj zagrebačkog medicinskog fakulteta, može lako da se podigne jedan naš domaći zavod za istraživanje, a može da se uspostavi i jedan tečaj za lekare i za bolničare (t. zv. Fortbildungskurs).

Ali ovde nećemo da govorimo o detaljima. Borba protiv tuberkuloze ima iz sredine da dobije motive, impuls, inicijativu, pomoć, — ali borba protiv tuberkuloze može da se vodi jedino decentralizacijom vodstva, slobodom odluke manjih delova, samoupravom okruga. Bez okružnih fizikata, malih i mnogobrojnih ministara zdravlja, ne može da se ni zamisli borba

protiv tuberkuloze. Isto tako, kao što celokupna državna i upravna inicijativa ne može u ovom slučaju mnogo da vredi, ako se ne angažuje i privatna inicijativa. A što je najvažnije, to je da se ni onda ne sme nikako zaboraviti, da glavno načelo borbe protiv tuberkuloze nije lečiti: spasavati, iscelivati već bolesne od tuberkuloze, nego u pretežnom svom delu sprečiti da do obolenja od tuberkuloze uopće dodje, — ukloniti uzroke.

Ako makar i za momenat posmatramo stvari sa tog gledišta, onda se otvaraju pred nama novi, mnogobrojni, i lepi vidici, za organizaciju našeg rada u borbi protiv tuberkuloze. Ona, tuberkuloza, postaje jednim velikim i teškim, i krupnim, socijalnim pitanjem, sa kompleksom povoda i uzroka, i tu samo ceo jedan narod može da pomogne, samo jedan ceo narod ima da povede jedan opći i sveti rat za sebe i za svoje zdravlje. Tu onda moramo ozbiljno pomišljati na prosvetno, na ekonomsko, na kulturno stanje našeg naroda, na njegovu antropogeografiju i njegove rasne osobine, te svugde tu, i još na drugim stranama, trebiti, snažiti, čistiti, pomagati, voditi i prosvetljavati.

Dr. L.

b) Opće prosvećivanje prostitutke.

Jedan ponovan predlog.

Pre godinu dana publikovao sam u „Njivi“ u Zagrebu jedan predlog o tome, kako bi se po mome mišljenju mogla pojačati borba protiv veneričnih bolesti. Moj se predlog ukratko sastojao u ovome: treba prosvetiti prostitutku, iz razloga opće čovečanskog, i iz razloga da borba protiv veneričnih bolesti bude potpunija i bolja. Poslednji povod tome predlogu bila je u ono doba akutna moda prosvećivanja s obzirom na venerične bolesti. Mislio sam prosto ovako: Kad je dobro i korisno da se ceo svet prosvećuje na tome polju, kako ne bi bilo dobro i korisno da se i prostitutke tako prosvete!? Dalje sam mislio ovako: Ako već prostitutku hoćemo da angažujemo kao vojnika: borca u borbi protiv veneričnih bolesti, — bolje je da pokušamo proširiti moralni razlog takom angažovanju; prostitutka treba da se bori protiv veneričnih bolesti zato jer one njoj lično škode, ali će njezina uloga u toj borbi biti ugodnija, zanimljivija, i lepša za nju, ako se ona bori protiv veneričnih bolesti ujedno i radi drugih, ako njena sprema za borbu protiv veneričnih bolesti bude deo njezine opće spreme za stupanje iz pakla u čovečanstvo, njezinog općeg obrazovanja, i njezine opće prosvete.

Govorio sam, docnije, o tome sa našim venerolozima, kao i sa nekim feministkinjama. Dobio sam poneki kompliment, da je tako shvatanje originalno, interesantno i novo. I stvar je zaspala. Nameravao sam za vreme II glavne skupštine Južnoslovenskog Lekarskog Društva u Zagrebu da o tome povedem jednu diskusiju. No radi kratkoće vremena, silnih originalnih referata, te čisto venerološko-stručne boje celog rada skupštine, nije se o ovoj temi povela velika reč. I možda bih se zasada okanio toga, da nisam, slučajno prelistavajući medicinsku literaturu u druge neke svrhe, našao u berlinskim kliničkim novinama od meseca januara ove godine članak prof.

Dra. F. Lesera iz Berlina pod naslovom: „Discipliniranje prostitucije, jedan nov sistem u borbi protiv veneričnih bolesti.“ *)

Osnovna misao autorova je ovo: Prostitucija treba po mogućstvu da bude bezopasna; kako postoji profilaksa muška, tako treba da se sprovede i profilaksa ženska; ova je potrebna pre svega kod prostitutke, te kod nje treba probuditi zanimanje i smisao za to, i poučiti je u upotrebi sredstava da bi profilaksa bila uspešna! Jedan deo te profilakse ima da se izvodi obligatno i pasivno kod svih, a drugi deo profilakse zavisi lično od same prostitutke. Da bi njeno interesovanje bilo veće, predlažu se neke ekonomske olakšice i nagrade za one koje se u tome budu istakle. Cela ova stvar nije dakle utopija! Za vreme svetskog rata izvršen je ovaj veliki socijalni eksperiment u više velikih gradova, i sa ogromnim uspehom!

Ja ne pišem ovo radi traženja nekog prijoriteta. Nego zato, da upozorim, da smo mi mogli samostalno da dodjemo do istih stanovišta, na koja su se ispeli veći narodi od nas. I onda pišem još i zato, što stalno mislim da je naš predlog, t. j. opća prosveta prostitutke, i kao deo te opće prosvete njezino sudelovanje u jednoj plemenitoj akciji, — čovečanskiji i jači. Borba protiv veneričnih bolesti biće apsolutno drugačija, ako prostitutka nije pri tome samo jedna neizbežna stvar, nego ako je i svesna ličnost.

Pa kad već prostituciju ne možemo da uništimo, možemo sigurno da apsolutno umanjimo sva njezina crna i strašna zla. Dakle: Opća prosveta prostitutke, prosveta njezina i u borbi protiv veneričnih bolesti, a ne samo pasivno discipliniranje! *Dr. L.*

Politički pregled.

a) Koruški plebiscit.

Plebiscitna komisija, u Celovcu, proglasila je 13. oktobra u veče rezultat plebiscita u koruškoj zoni *A*, prema kojem je, u četiri distrikta (Božek, Borovlje, Velikovec, Pliberk) koji sačinjavaju označenu zonu, palo glasova za Jugoslaviju ukupno 15.278, i za Austriju 22.625. Od svih predatih glasova (malo preko polovine celokupnog stanovništva) dobila je dakle Austrija nešto ispod 60%, a Jugoslavija nešto preko 40%. Jugoslavija ima pretežnu većinu u okrugu Božek i malu većinu u okrugu Pliberk, a znatnu manjinu u okrugu Velikovec.

Rezultat plebiscita doneo je veliko iznenadjenje i razočaranje Jugoslaviji. Držalo se pouzdano da je pobeda na našoj strani. U samoj našoj delegaciji prevladjivalo je mišljenje, da ćemo dobiti bar 55% od svih predatih glasova. Medjutim, glavni delegat, gosp. Cvijić, u svome članku o plebiscitu (u prvom broju „Nove Evrope“), izneo je situaciju onakvu kakva je u istini i nije dao maha suviše optimističkim iščekivanjima. Kad se 11.

---

*) Berliner klin. Wochenschrift, Nr. 3. 1920: Prof. Dr. F. Lesser: „Die Disciplinierung der Prostitution, ein neues System zur Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.“

oktobra, u jutro posle dana plebiscita, nije javljao rezultat, počelo se slutiti da može biti i nepovoljan po nas, iako se još uvek verovalo u pobedu; 13., u sredu, znalo se već i pre oglašenja konačnih cifara, da je stvar za nas propala.

Tako smo izgubili jednu pokrajinu od preko 2000 kvadratnih kilometara, sa otprilike 130.000 stanovnika (u obe zone) od kojih su velika većina — po samom priznanju Austrijanaca — etnografski Slovenci, dakle Jugosloveni. Izgubili smo, osim u nacijonalnom i političkom pogledu, jedan vrlo lep i bogat kraj, privredno razvijen, sa mnogim rudnicima i sa organizovanom industrijom.

Naša javnost, i naše novine, dočekali su nemio glas sa zaprepašćenjem. U Ljubljani i po Slovenačkoj priredjene su odmah demonstracije, koje su odjeknule još istih dana u Zagrebu, osobito 14. oktobra uveče, i koje će se verovatno nastaviti i po ostaloj Jugoslaviji, a naši politički i stranački listovi objavljuju uvodne članke pod natpisima: „Novi zločin na našem narodu" i tome slično, tražeći i nalazeći ko je kriv za ovakav rezultat plebiscita. Kažu, da je i naša delegacija uložila protest protiv samog plebiscita, a naša je vojska posela zonu A radi održanja mira.

Mi razumemo uzbudjenost celog našeg javnog mnenja usled ovog za naš narod teškog gubitka, i nalazimo da je prirodno ako se narodnoj žalosti da oduška i vidljiva izraza. Ali mislimo da bi bilo i nepravedno i nepametno ići mnogo dalje, pa tražiti na sve strane, van nas, krivce i krivotvorce za ovakav „zločin", ili praviti odveć bučne manifestacije. U tom slučaju, mi bismo samo još više obratili pažnju cele Evrope i celoga sveta na naše rodjene, domaće, pogreške i krivice, i demonstrirali bismo u stvari protiv sebe pre nego protiv ikoga drugog. Jer, šta se desilo? —: Mi smo tražili plebiscit, i dobili smo ga, tojest izgubili smo ga, — proces je jasan, i tu nema apelata. Da se internacijonalna komisija držala neutralno (osim talijanskog delegata), to je van svake sumnje, — to zna svako ko je bio na licu mesta, i to priznaje i izjavljuje sama naša delegacija. Po rečima našeg prvog delegata, „date su povoljne prilike da se Slovenci zone *A* izjasne za našu državu i spasu od daljnje germanizacije"; ako oni to u svojoj celini ipak nisu učinili, ne treba kriviti ni medjusavezničku komisiju pa ni koruške Nemce, već treba uzroke tražiti bliže nama, i, možda, u nama. Oni se daju naći.

Da je plebiscit vršen pre godinu ili pre godinu i po dana, više je nego pouzdano da bi ispao u našu korist; bez tog izgleda naši delegati na Pariskoj Konferenciji ne bi bili ni prihvatili lako predlog ovakog rešavanja jednog za nas tako važnog i delikatnog pitanja. Čak je početkom 1919 učinjen i jedan pokušaj glasovanja u Koruškoj, koji je ispao za nas povoljno. Ali se od toga doba — od Konferencije u Parizu i od početka 1919 — mnogo toga desilo u svetu i u Jugoslaviji što je pokolebalo, ne svesne Slovence jer njih ništa ne može pokolebati, ali one „nemškutare" i „omahljivce" koji su bili podložni uticaju Nemaca i još više svakidašnjih dogadjaja. A ti svakidašnji dogadjaji u Jugoslaviji za poslednje dve godine išli su odlučno na našu štetu, osobito u privrednom pogledu, u problemima dnevnog života, koji su pre svega merodavni za nacijonalno polusvesne ili kolebljive elemente. Treba samo držati pred očima činjenicu, da je za

vreme rada plebiscitne komisije i spremanja samoga plebiscita u austrijskoj zoni *B*, osobito u Celovcu, ceo život bio tri, četir i pet puta jeftiniji nego u Jugoslaviji. Pobedjena Austrija, uprkos teškim obavezama koje joj nameće Senžermenski Ugovor, toliko se konsolidovala da može da daje hranu i stanove i cipele, i skoro sve što je za život potrebno, po istu cenu austrijskih kruna, što se kod nas pobedilaca plaća južnoslovenskim krunama, i još jeftinije. Taj na prvi pogled čisto materijalistički moment potiče, naravno, iz prvobitnih političkih i moralnih prilika u obema zemljama, i njih je pre svega osećao, ma i nesvesno ili polusvesno, onaj prosečni koruški „nemškutar" i „omahljivac" kad je predavao svoj glas. A kad bismo ispitivali, tačku po tačku, uzroke koji su doveli do ove razlike u privrednom pogledu i do one fatalne činjenice, došli bismo pouzdano do pravog krivca i vinovnika za sve što se dogadja danas u našoj zemlji. On je odgovoran za koruški rezultat kao i za svaki drugi gubitak narodni i državni, i za svaki zastoj i nazadak koji su neposredni uzroci tim gubicima. Taj je krivac lokalna ekskluzivnost pokrajina koje neće da se podrede jednoj jedinstvenoj državnoj ideji, i krivo shvaćeni državni centralizam koji ne vodi ozbiljna računa o slobodama i potrebama pokrajina i pojedinih narodnih delova.

—*ć*.

b) Akademska omladina i politika.

(Povodom našeg članka „Akademska omladina i stranačka politika", u 1. broju „Nove Evrope", primili smo iz akademskih krugova dopise koje dole saopštavamo. U vezi s predmetom drugog dopisa, napominjemo, da smo mi u našem članku naročito naglasili, da podatke o političkom grupisanju naše akademske omladine u Zagrebu i Beogradu donosimo onako kako su ih predstavnici pojedinih grupa i klubova dali Dru. Setonu-Watsonu, jer nije na nama, naravno, da proveravamo istinitost reči akademskih gradjana. Dosta zlo, ako su oni zloupotrebili priliku i ogrešili se o svoj akademski ugled. U tom slučaju, stvar je celokupnog studentstva da, u interesu svog neokrnjenog ugleda, obračunaju sa njima.)

1. *Naši akademci u Pragu.*

Prag je nesumnjivo najači centar naših studenata na strani. Ima u njemu oko tisućuipetstotina akademaca iz svih krajeva Jugoslavije. Tu su na okupu, i onaj koji je podnio sve podvige srpske vojske — do konačne pobede — zajedno s južnoslovenskim dobrovoljcem, i onaj koji je u austrijskim tamnicama čekao, čekao... zajedno s onim koji je bio zarobljen u Rusiji i dalekoj Sibiriji; tu je onaj koji je prešao duševnu Golgotu svih austrijskih frontova, zajedno s onim mladjim drugovima koji su u kolosalnoj tragediji prošlih dana (kod kuće i u školi) izgradjivali svoju novu ideologiju. I ovaj poslednji, mlad čovek nove generacije, odbacio je većinom romanticizam, i opredelio se ili na skrajnje levo ili je ostao u ovom političkom džumbusu današnjih dana neopredeljen, čekajući zacelo svež snažan val, koji će ga poneti ili izneti. I jedna je vrlina tih mladjih i naj-

mladjih naših akademaca u Pragu (a možda i kod kuće), što se znaju snažno odupirati žestokoj fermentaciji našega rasnog političkog milijea. To nije tako lako.

Ali, inače, u Pragu su u većini preratni studenti: Ljudi koji žele da što pre svrše. „Što pre svršiti" tumači činjenicu, da u Pragu, sem „Udruženja komunističke omladine Jugoslavije", političkih udruženja ni nema. Mala klerikalna grupa oko „Kreka" voli isticati, kako joj je glavni rad kulturno-ekonomski; uostalom, njih je tako malo, da im je i značenje minimalno. Komunističko udruženje ima takodjer malo članova (oko 60 osoba, ne računajući Bugare, koji su takodjer u udruženju), ali ima tim više gostova-simpatizera. Pače, kod osnutka ovog udruženja pokazao se medju našom celokupnom omladinom toliki interes, da u osrednjoj dvorani „Radničke Akademije" naprosto nije bilo mesta.

Kao neutralno i nepolitičko udruženje opstoji „Jugoslavija", kojoj pripadaju gotovo svi akademci. Društvo drži knjižnicu sa čitaonicom, sem toga kulturne sednice; priredjuje javne akademije, i reprezentira uopšte u svima naročitim zgodama pred češkom javnošću prašku južnoslovensku omladinu. Neko vreme morao je biti svaki akademac članom ovog društva, ako je reflektirao na hranu u menzi.

Medju praškom akademskom omladinom naročito je cenjeno i uvažavano društvo „Skerlić" (Radena), koje vodi nekoliko nadarenih i ambicijoznih omladinaca iz Herceg-Bosne. Društvo ima u prvom redu kulturnu tendenciju, te je konstituisano u različite sekcije, koje rade s velikim uspehom. Karakteristično je, da u ovom udruženju ima i nekoliko izvršnih članova komunističkog udruženja. Ali, dovoditi radikalno stanóvište „Skerlića" u socijalnim pitanjima u vezu s političkim gledištem komunista, bilo bi očito pogrešno. Brojem izvršnih članova, nažalost, ne može ni ono da se pohvali. — Društvo apstinenata ima vrlo malo članova (oko 15); pače od mnogo naših ženskinja jedva se po koja nalazi u njemu. — „Kulturni klub Delo" deluje samo utoliko, što ima u prostorijama menze uz ostale ploče i svoju firmu. — Staleške organizacije medicinara, tehničara, agronoma i t. d. postoje takodjer, ali pravog rada u njima nema.

A sad, imamo da konstatujemo jednu nemilu činjenicu: Naši su akademci uopšte, a praški napose, ekonomski u jednom nemogućem položaju. Njihovo provlačenje kroz život je jedna socijalna bruka. Nikakav separatizam, već prosto ekonomska strana studentskog problema prisililа je praške omladince, da se ekonomski organizuju — po provincijama. Srbijanci su to poslednji proveli, jer imaju najveće stipendije. Ponavljam, ovo bejaše ekonomska sila, a nikakva politička tendencija: Naredjeno je, da svaki studenat ima biti članom svoje ekonomske organizacije. A da bude apsurd još veći, mora da plaća još i članarinu. Pronadjoše, da je tako potrebno sve dotle dok se ne uredi studentsko pitanje, koje je obećao rešiti sadanji ministar prosvete, baveći se krajem juna na svesokolskom sletu u Pragu.

Iz svega se vidi, da su naši akademci u Pragu većim delom prema političkim partijama u domovini nevezani, a može se reći, da su skoro svi, i kad nisu komuniste, na mnogo naprednijim stanovištima nego naše stranke kod kuće, osobito s pogledom na narodno i državno jedinstvo.

Mene je, naprimer, zanimalo, kako naši akademci označuju domovinu uz rodno mesto, te odoh na kvesturu i zamolih nacijonale. Preko 90% označuju svoju domovinu — „Jugoslavija“, a tek neznatan deo — „Srbija“, „Slovenija“, „Hrvatska“, dok „Kraljevstvo Srba-Hrvata-Slovenaca“ ne upotrebljuje gotovo **n i t k o**. *V. H.*

2. *„Seljačka Demokratija“ na zagrebačkoj univerzi.*

U prvom broju „Nove Evrope“, u članku „Akademska omladina i stranačka politika“, istaknut je studentski partijski klub „Seljačka Demokratija“ u Zagrebu kao organizovan tako da nema veze ni sa kojom starijom strankom, „jer je svojim naprednim načelima ostavio sve ostale za sobom“. To, medjutim, ne stoji. Evo kakva je, **u s t v a r i**, ta stranka ili taj partijski klub.

Pre godinu dana izvršena je na zagrebačkom sveučilištu jedna mala djačka organizacija koja se nazvala imenom: „Prijatelji seljačke demokracije“, i u koju nije ušlo više, po njihovu vlastitu priznanju, od dvadesetak akademaca. Članovi ove organizacije zauzimali su, u svim studentskim akcijama, jedno čudno držanje, i na pitanja o njihovu programu, govorili su da oni stoje ne na nacijonalnom nego na klasnom stanovištu, ali se razlikuju od komunista i socijalista što traže prevlast seljaka a ne radnika i proletarca; inače, da su za jedinstvo narodno i državno. Odlučno su poricali, da su ma u kakvoj vezi sa kojom gradjanskom, ili seljačkom, ili kojom drugom klasnom strankom, jer im nijedna nije dosta napredna i „realna“. — Mi smo, medjutim, već odmah od početka sumnjali u istinitost izjava i u čistotu namera ove šake akademaca, a vrlo se brzo ispostavilo da oni, i pored svega poricanja, imaju dodira sa izvesnim poznatim mirnodopskim frankovcima kao i sa vodjama Radićeve Seljačke Stranke. Naposletku su izašli i sami s bojom na sredu: Radićev organ „Dom“, od 18. avgusta o. god., donosi izjavu predsednika i članova ove „Seljačke demokratije“ (od 10. avgusta 1920), da su oni oduvek radili za Radićevu Seljačku Stranku, pošto su držali „posve naravskim, da se prosvjetni rad Seljačkih Sloga nikako i nipošto ne deli od politike Hrvatske Seljačke Stranke“, i dalje, da su oni „duboko uvereni, da provesti zahteve H. S. S. znači pravo i valjano rešiti čitavo hrvatsko narodno i socijalno pitanje“, i da će „kao pristaše H. S. S. i u buduće raditi na tom, da se njezin program podpuno oživotvori.“

Stvar je dakle u ovome. Petorica šestorica bivših frankovaca osnovali su lane na univerzi udruženje, i prikazivali su se kao seljačke demokrate, jer nisu smeli javno reći šta su. Danas, kad misle da je potpuno bezopasno u Zagrebu biti protiv državnog i narodnog jedinstva, priznali su se javno pristašama Radićeve stranke. Tako su u stvari prokriomčarili u univerzu jednu organizaciju (iako vrlo malu, jer u njoj nema više od pet članova koji sačinjavaju „odbor“) sa frankovačkim i antidržavnim tendencijama. Akademska omladina, koja se sad polako iskuplja za zimski semestar, pokazaće da li može dopustiti na svojoj univerzi ovake organizacije, i da li može trpeti medju sobom ovake elemente.

Jedan zagrebački akademac.

Književni i umetnički pregled.

Sa Srbijom u povlačenju.

(Vadimo jednu glavu iz lepe knjige „Sa Srbijom u izgnanstvo“ Fortiera Jonesa, koja je prvi put ugledala sveta u Njujorku 1916 godine. Pisac je mlad američki publicist, koji je sa gospodjicom Florom Sandes (sada poručnikom u južnoslovenskoj vojsci) i sa gospodjicom Simonds, amerikankom, došao u Srbiju 1915, da pomogne kao šofer uz bolničku ambulantu. Od mnogih opisa i knjiga o srpskim ratovima i osobito o velikom povlačenju, ovo je pouzdano ponajzanimljivija i ponajistinitija, i vredelo bi je celu prevesti na naš jezik. Ovo je ovde IX glava, pod natpisom: „Prizren“.)

Stigao sam u Prizren oko četir sata po podne, a sutradan izjutra u četiri otišao sam iz njega. Nije bio dug boravak, ali dovoljno dug da mi nikad ne iščili iz pameti. Život u povlačenju bio je krcat pun dogadjajima i doživljajima, prelivao se uzbudljivim pojedinostima i šarenilom, — živa slika koja se i dan i noć razvijala s jednog kraja Srbije na drugi kraj, stajući tisućama i tisućama života pa i samog opstanka jednog naroda. Ko se našao u tom pohodu, taj je imao prilike da vidi najsurovije lice života i da se sprijatelji sa smrću. Kad se čovek svega onog seti, izgleda mu kao da je trajalo godinama ili da se u snu zbilo. Pokušati pisati, znači uhvatiti se u koštac sa nedoglednom hrpom motiva za priču, medju kojima nije lak posao odabirati one koji se naročito ističu; ali Prizren, u ono pola sata sunčeva zalaska kako sam ga gledao, i u onom zamagljenom osvitu kad sam iz njega polazio, odista zaslužuje da ga izvadim iz gomile.

Prispeo sam u grad s povorkama begunaca, izmičući ispred borbe koja se vodila, u poslednjem času. Sve tri srpske armije skoncentravale su se unazad prema albanskoj i crnogorskoj granici, na pravac izmedju Prizrena i Peći, neke s namerom da podju ka Skadru kroz Albaniju, a ostatak da udari putem kroz Crnu Goru preko Peći, Andrijevice, Podgorice, pa na Skadar. Put za Bitolj, kako su nam odmah rekli, bio je presečen; Vrhovna je Komanda naredila već bila evakuisanje Prizrena, i spremala se da podje u Skadar putem preko Albanije.

U doba mira, Prizren je grad od svojih petnajst do dvadeset hiljada stanovnika. Leži na ivici jedne široke doline, tako blizu brdima da se dobra njegova polovica puza u vis uz strmi obronak na više stotina pedalja, završujući se gore velikom sivom tvrdjavom, koja čini da cela slika neobično potseća na Napulj oko San Martina. Pri dnu obronka, a kroz sredinu varoši, protiče brza brdska reka, na čijim se obalama s obe strane dižu prostrani haremi imućnijih Muslimana. Što se ide dalje uz reku, obale su sve više obrasle travom iz koje, mesto kuća, strši gusto žbunje posuto belim cvetićima. Gde glavni sokak dodiruje reku, ima stari kameni most koji se sastoji iz jednog jedinog neverovatno dugog luka naslonjena na masivne ozidane stubove s obeju strana.

Kad smo stigli do mosta, moj vojnik i ja, nismo znali na koju bismo stranu, ali u tom času ugledasmo u gomili jednu englesku bolničarku. I ona

je nas videla, i odma zatim povela nas je po izrovanom putu uz rečnu obalu pa kroz neki prljav šor ka jednoj kući koju je uspela da dobije engleska bolnička misija za prenoćište. Tu nam rekoše, da će oni sutra izjutra dalje, za Peć. Ja im ispričah, kako sam ostavio u Mitrovici njihovu drugaricu, koja je na putu iz Kraljeva za Rašku u onoj gunguli i gužvi pala pogodjena zalutalim kuršumom iz vojničke puške, te za koju su držali da neće preživeti. Bilo im je milo čuti da nije sva nada izgubljena, iako je morala ostati u bolnici i dočekati Austrijance koji su tada zacelo već bili uveliko u Mitrovici. Mene pozvaše da podjem s njima, i moram priznati da sam rado primio poziv, jer odista ne bih znao kuda ću i šta ću; — novaca sam imao, ali hrane se nije moglo nabaviti za novac... Tako sam pošao s Engleskinjama i išao s njima sve do Rima, i neću nikad u svom životu zaboraviti kako su sve bez izuzetka bile dobre prema meni.

Nabrzo po mome dolasku naišao sam na admirala Trubridža, komandanta britanskog marinskog odreda, kojega sam izranije poznavao. Izgledao je uznemiren; tojest, manje miran nego što sam ga ikad pre toga video. Poslao je, reče, majora Elijota sa pedeset marinaca putem ka Bitolju, no tek što su oni otišli dobio je vest da su Bugari presekli put na toj strani; od tada nije imao izveštaja od njih, te nije znao da li su pali šakâ neprijatelju ili nisu. Posle sam saznao, da su ti mornari uspeli da uzmaknu baš u poslednjem trenutku. Da bi siromah admiral imao više brigâ, razboleo se još i pukovnik Filips, britanski vojni izaslanik, i nije bio u stanju da podje na put kroz Albaniju. Ali najviše od svega uznemirivalo ga je ono što je saznao bio o stanju zarobljenika u Prizrenu. Engleske žene, reče, treba da idu iz varoši čim pre, najkasnije sutradan. Jer, reče, Srbi su držali u starom gradu prizrenskom pedeset hiljada zarobljenika, bez dovoljne straže, a svakim časom pridolazilo ih je sve više. Nije bilo hrane za njih, te su počeli da boluju i besne od gladi. On se bojao, da bi oni mogli nadjačati stražu pa se sručiti na grad, paleći, robeći i ubijajući. Dok je on govorio, meni su pred očima jasno iskakale slike, šta bi sve bili u stanju da učine u tom mestu pedeset hiljada izgladnelih, prozeblih, odrpanih i podivljalih ljudi, kad bi se odjednom našli na slobodi. A verovao sam, kao i admiral, da se to lako moglo desiti, jer je bilo sve u svemu kudikamo više zarobljenika nego vojnika u gradu, — a u onoj vrevi i zabuni, teško da bi naišli na velik organizovan otpor. Stvari dakle nisu izgledale baš ružičaste. Basnoslovno dobro držanje onih ratnih zarobljenika ostaće za mene uvek nedokučiva tajna.*)

Osim ogromnog broja zarobljenika, bilo je u Prizrenu iskupljeno više izbeglica nego i u jednom mestu za vreme povlačenja. Reka koja je bujala na severu od Dunava i Save, i na istoku od bugarske granice, i koja je za dva meseca poplavila celu zemlju, najzad je zaustavljena. Nasip koji se isprečio i nije puštao dalje, pružao se pred našim očima od severa prema jugu u vidu divljeg i čarobnog venca suncem obasjanih vrhova. Kad bi begunci pogledali na vrleti pred sobom i čuli grmljavinu topova za sobom,

---

*) Rešenje ove tajne je u tom, da je većina ovih zarobljenika, medju kojima su prevladjivali Česi, bila protiv rata i protiv Austrije.

Uredništvo.

onda im je najzad bilo jasno da je Srbija izgubljena, — izložena napadima triju snažnih osvajača, napuštena sramno od tri velika saveznika. To je sad svaki osećao. I ja sam to slušao ponavljati neprestano, dan za danom, od gradjana, od vojnika, od oficira i od državnih činovnika. „Zašto Rusija ne dolazi? Gde su Francuzi? Zar nas je Engleska izneverila?" Ova su se pitanja toliko opetovala, da su kao odjek pratila svaki razgovor.

Kad sam ja stigao, bilo je u Prizrenu u najmanju ruku osamdeset hiljada izbeglica, a još jedno deset hiljada pristizalo je idući ispred same vojske. Ove rulje, pomešane sa pedeset hiljada zarobljenika, prosto su zagušile ulice male varoši. Hrane nije bilo, da se razda ili proda narodu. A osim svih tih izbeglica i zarobljenika trebalo je hraniti još i izgladnelu vojsku. Siguran sam, da u celoj toj masi nije bilo nikoga da ima dosta da pojede, a tisuće su stajale gladne — tisuće ženâ i dece bez zalogaja, bez strehe nad glavom pred kraj meseca novembra, u gradu načičkanom ljudskim stvorovima tako da su boleštine i zaraze mogle buknuti svakoga časa.

Pitam sam sebe, šta se sve zbilo u Prizrenu posle mog odlaska? Begunci su morali onde da zastanu. Jer nije bilo mogućno za porodice sa ženama i decom da predju preko brda bez ikakve hrane. Oni su imali, posle dvomesečnih neiskazanih patnji, da ostanu tu u mestu gladni i da čekaju neprijatelja da im donese hrane. A ako im neprijatelj nije mogao doneti hrane? Prizren je udaljen od železničke pruge na pedeset kilometara, a putevi su tamo zimi prosto neprohodni. Jedino se u volovskim kolima može transportovati hrana; a trebalo je u isti mah snabdevati svima potrebama vojsku koja se nalazila u Albaniji. Odista, izgledi nisu bili odviše ružičasti za jadne izbeglice.

Ulice prizrenske su strme i izvijene, i duž kuća sa obeju strana viju se loze i vise grozdovi vrlo gracijozno, u leto mora da pružaju gradu divan hlad. U ovo doba godine, naravno, nije bilo već više lišća, jedino suha loza spuštala se pokidana medju nebrojene tisuće gladnih beskućnih seljaka koji su, gurajući se i stiskajući se oko kuća, tražili put, i bez prestanka punili i dan i noć svaki prazan prostor. Crveni i beli fesovi i šarene hlače Turaka; Arnauti sa svojim plitkim belim ćelepušima na glavi i svetlim noževima za pojasom; visoki Crnogorci u sivim prslucima i s okruglim malim kapama; narod iz Sandžaka s turbanima oko glave; srpske seljanke, u njihovim šarenim izvezenim čarapama, u raznovrsnim opancima, bogatim košuljama i libadetima, i sa čudnom nošnjom na glavi; Srbijanci u zagasitim i crnim domaćim čakširama, priljubljenim uz nogu ali sa širokim turom; francuski majori i pukovnici i kapetani u njihovim uniformama; engleski i srpski oficiri, umorni i uvek u žurbi; žandarmi u otvoreno plavom odelu, sa zlatnim gajtanima i sjajnim dugmadma; kraljevski gardiste, u otvoreno crvenim čakširama i kao nebo plavim kaputima; sivkasto plavi austrijski zarobljenici, i sivkasto zeleni bugarski; zelenkasto žuti srpski vojnici — sve je to teklo u varvarskom šarenilu bojâ ulicama prizrenskim, baš kao i pre toga u Prištini, samo u većem razmeru i s više raznolikosti. Ovi prizori po ulicama spadaju zacelo medju najkarakterističnije crte jedne ovake neprijateljske najezde, jedinstvene i inače u mnogom pogledu. Ni u kakoj drugoj prilici ne bi bilo mogućno videti ovaku mešavinu rasâ, ovaku sliku sasvim srednjevekovnog izgleda.

A po tim ulicama, u polumraku, sukobljavajući se na svakom koraku sa masama, krčili su šumno sebi puta luksuzni francuski automobili, sjajni američki motori i ogromna automobilska teretna čudovišta. Život cele jedne nacije prosuo se i rasprskao iznenadno nad Prizrenom, i sve se zbunilo, okrenulo tumbe, i sunovratilo u kaos. Posao je stao, dućani se zatvoriše, — jer bi ih otvorene opustošile gomile mušterija odveć žudnih robe. Samo je život po haremima tekao nesmetano i dalje. Mogao je propasti ceo svet, Turci su imali svoje vajate pune, svoj novac u zlatnoj moneti, svoju sopstvenu filozofiju, i oni su bili jedini koji su mirno i neuzbudjeni išli ulicom.

Kad se noć približila, ja sam stajao u jednom malom udubljenju ograde starog mosta. Po visovima oko mrke tvrdjave počeli su svetlucati plamičci, a na površini vode ispod mene ogledali su se crvenkasti i zlatni odzraci prozora s rešetkama duž keja. Naidjoše vojnici dovikujući nešto na srpskom i pokušavajući da prokrče puta kroz gomilu. Mene pritisnuše sasvim uz kamenu ogradu kad im podje za rukom da se proguraju. Odmah za njima išle su neke bledunjave prilike. Žamor prodje kroz gomilu. Kad cela pratnja stiže do osvetljenoga kruga prema meni, prepoznah u jednome času tanku, oštru siluetu Kralja Petra. Čudno beše videti jednog kralja u ovoj okolici, i meni u tom trenutku pade na um jedan prizor koji sam gledao u Majncu 1913 godine: Nemački car kako vrši pregled svoje goleme i savršene vojske, na ravnici pred gradom. Čudesna ilustracija, mislio sam, uzroka i posledice. Odmah zatim, gomila nastavi bučiti i talasati se kao i pre toga...

Ni deseti deo begunaca nije mogao dobiti zaklona u gradu. Široki se logori dizahu svud unaokolo, pokrivajući osobito mnogobrojna turska groblja. Turska su groblja najzapuštenija mesta na svetu. Turci zakopavaju svoje mrtve — a kako bezbrojni izgledaju ti mrtvi! — gde stignu, na prvom praznom prostoru, da bi bili što bliže svojim pokojnicima. Nad grobom stavljaju odvaljeno komadje kamenja, koje se iskrivi na jednu ili na drugu stranu, — iako nikad, kako izgleda, ne padne sasvim, — tako da celome groblju daju sasvim poremećen izgled. Onda, izgleda, kao da brže bolje sasvim zaborave na svoje grobove. Izmedju tog razbacanog kamenja ponameštale su sad izbeglice sebi postelje, sterući po zemlji malo sena ili slame. Tako su svud oko Prizrena, u novembarskom večernjem sutonu, gorele velike vatre posred razbacanih kamenova, i stotinama premorenih ljudskih stvorova ležali su ispruženi po grobovima. Mučan i jezovit prizor, ta živa mesta mrtvaca, ali čudan samo kad se unatrag posmatra. Jer ima izvesna tačka do koje čovek kadikad dopre, kad mu ništa ne izgleda čudno do mir i sreća, i ništa prirodno do osećaj da još postoji. Do te tačke, eto, behu tada doprli nezvani gosti Prizrena.

Fortier Jones.

„Zidanje Skadra" od Mirka Korolije.

O proslavi 25-godišnjice današnje pozorišne zgrade u Zagrebu, 14. oktobra t. g., predstavljen je prvi put dramski poem Mirka Korolije „Zidanje Skadra". Istoga dana ugledala je sveta ova drama i u knjizi, u lepo oprem-

ljenom izdanju knjižare Vasića u Zagrebu. Drama ima tri čina i epilog, u kojem poslednjem je uglavnom sadržan sam predmet iz narodne pesme; u štampanoj knjizi ima lepa i iskrena posveta pesnikova „Majci Srbiji". Ova prva predstava dobila je još i prolog, ili intermeco: Pred kazalištem, gde se iskupila akademska omladina, koja je — pošto je prošla kroz grad demonstrujući protiv rezultata koruškog plebiscita — tražila da se u znak žalosti to veče zatvori kazalište. Time je pesnička tendencija drame dobila još više reljefa: Pesnik Dalmatinac obradjuje dramski, na podlozi narodne pesme o zidanju Skadra na Bojani, u Crnoj Gori, žrtvu Srbije za narodno ujedinjenje; njegovu dramu prikazuje kazalište glavnog grada Hrvatske proslavljujući jednu važnu kulturnu narodnu godišnjicu, dok napolju, pred kazališnom zgradom, južnosloveska omladina iskazuje svoju solidarnost sa slovenačkom braćom i daje oduška svojoj žalosti za gubitkom jednog dela naše nove velike otadžbine.

Predstava je imala lep uspeh, čemu su doprineli svi koji su oko njene pripreme bili zaposleni. Ako je dopušteno, u ovako letimičnom pregledu, isticati pojedince, mi bismo se, s prstom na kazališnoj cedulji, zadržali poglavito na trima imenima: Gospodja M a r k o v a c, G. K r i z m a n, i G. I v o R a j i ć. — Gospodja Markovac bila je odlična Gojkovica, i G. Korolija ima njoj da zahvali što su se njegovi jedanaesterci čuli isto onako lepi sa pozornice kaki su u knjizi kad se čitaju. G. Tomislav Krizman dao je svoju punu meru celom scenerijom ali je premašio svako išekivanje izradom kulisa u drugom činu (Dom Mrnjavčevića). Da li ćemo se prebaciti ako ustvrdimo, da je ovo bila najuspelija dvornica koju smo dosad videli na našim pozornicama? U njemu je g. Rajić našao dostojnog i vrlo korisnog partnera, osobito pri režiji ovakih komada, gde ima dosta problema da se rešava, i gde je domaća publika naročito osetljiva i kritična. Ako bi se „Zidanje Skadra" davalo u Beogradu, što je verovatno — i možda još u kojem od naših južnoslovenskih kazališta —, šteta bi bilo da se tom prilikom ne upotrebe iskustvo i tvorevine inscenatora i režisera ove zagrebačke predstave.

O samoj drami nećemo ovom prilikom davati opširniji izveštaj i odredjeniji sud. Razni kritičari i izvestioci sa premijere slažu se u tome, da je pesnička strana — „pesnička dikcija", kako se to u ovakim slučajevima kaže — jača od dramske, — stara pojava u našoj još uvek „nejakoj" narodnoj dramskoj literaturi. Ovo i nije toliko zamerka pesniku koliko je karakteristika, ili još bolje znak mladosti, naše novije književnosti. Izgleda dosta pouzdano da jedna mlada književnost može dati odlične liričare i prvoklasne pripovedače — osobito pokrajinske (Heimatskunst), ali da se za dobar roman i naročito za pravu dramu traže pokolenja književnih radnika i iskustvo više stoleća. I „Zidanje Skadra" dakle treba posmatrati s tog gledišta i odmeriti ga prema tom merilu. Pesnik-dramatičar svakako ne bi trebao da se odviše opire, ako mu dramaturg koji razume posao i koji mu je inače naklonjen, desetkuje stihove za prikaz, ma koliko oni lepi bili u knjizi, — to je samo u njegovu korist. Uostalom, dijalog u „Zidanju Skadra" teče vrlo glatko, a pojedine scene su i dramski vrlo snažne. Mi srdačno pozdravljamo ovaj uspeli prvi pokušaj G. Korolije u drami i na pozornici.

—č—

Knjige i listovi.

„Revue Yougoslave“, u Parizu.

Gosp. A. Arnautović vrši već drugu godinu u Parizu jedan vrlo koristan narodni posao. Vrši ga predano i s entuziazmom, i — ukoliko smo obavešteni — nenailazeći baš na suvišnu predusretljivost i potporu od strane naših prosvetnih i državnih nadleštava. U čemu, uostalom — ako mu to može biti od utehe — nije osamljen, jer se mnogome desilo tako, i za vreme rata i posle rata. Utoliko veće priznanje dugujemo mi ostali koji se brinemo o onome što se za narod radi gosp. Arnautoviću, gledajući ga gde u sred Pariza izdaje broj za brojem svoje revije, na francuskom jeziku, donoseći odlične priloge uglednih saradnika, kojima upoznaje šire čitalačke krugove francuske i strane sa proizvodima naše književnosti i umetnosti, i sa pitanjima koja se tiču naše zemlje. Njegov časopis biće neophodan svakome koji u buduće bude želeo znati ili pisati o odnosima izmedju nas i Francuza, i o onom što je za Jugoslaviju učinjeno u Francuskoj i na zapadu Evrope, osobito u ovom perijodu neposredno posle svetskoga rata koji je naše narode tako nerazdvojno zbližio. Mesto da donosimo prikaze pojedinih brojeva „Južnoslovenske Revije“, mi ćemo, s dopuštenjem urednika, preneti koji od članaka u naš časopis, a našim čitaocima najsrdačnije preporučiti da se pretplaćuju na „Revue Yougoslave“, te da tako pomognu jedan ozbiljan posao narodni medju saveznicima.

„Kritika“, književno-umjetnička revija.

Pod uredništvom gosp. S. Galogaže — s čijim smo se imenom sretali još u godinama koje su prethodile ratovima, osobito pod kritikama proizvoda naših mladjih književnika, i koji je već onda imao ponešto da kaže —, počela je izlaziti u Zagrebu 10. ovog meseca revija gornjeg imena. Ona već u podnatpisu ističe, da se natpis nema doslovno uzeti, a sam urednik nam je poverio da natpis treba shvatiti u prenesenom smislu. „Kritika“ znači ovde, ako smo ga dobro razumeli, kritično prelazno stanje u kojem se danas nalaze naša književnost i umetnost, pa i cela naša zemlja. Inače, program pokretača sadržan je u jednoj belešci, u kojoj se ističe želja jedne grupe književnih, likovnih i muzičkih umetnika, „da se dodje do istine i lepote“, i da se „unosi u široku publiku književnost i umetnost direktnim putem“. U ovom smislu napisan je i uvodni članak gosp. Nikole Polića o pokojnom Vladimiru Vidriću. Od saradnika u ovom broju zastupljeni su još, medju ostalim G. Krklec jednom pesmicom, ne bez duha, i A. B. Šimić dvema pesmicama; dalje gosp. Dragan Bublić člankom o „Ekspresionizmu“. Sačekaćemo još koji broj „Kritike“ pa ćemo se vratiti na nju. Hteli bismo ovde da učinimo samo jednu napomenu gosp. N. Poliću: Držimo da pesnici i uopšte stvarači imaju dovoljno razloga u načelu što nisu ushićeni sudom i „receptima“ kritičara; ali, je li potrebno, kad je o tome reč, udariti lično baš na gosp. Bogdana Popovića, koji nama izgleda kudikamo najspremniji i najširi medju svima našim kritičarima?

„Sloga“, nezavisan list.

Imamo u Jugoslaviji već čitav niz vanstranačkih listova i časopisa, i smatramo kao povoljan znak, za čišćenje opštih pojmova, i ujedno kao snažan protest protiv isključivosti i preterane žučnosti stranačke, što se broj ovakih nezavisnih javnih glasila stalno povećava. Skoro u svima njima ton je vrlo umeren, i težnja za objektivnošću očigledna, a redovno stoje na stanovištu integralnog narodnog jedinstva i što širih administrativnih sloboda pokrajina i oblasti. Nije možda daleko dan kada će se sve te grupe iza neutralnih organa udružiti i sporazumeti, te iz njih izaći nova stranka sa širim vidicima i savremenijim programom nego što ga izvode danas naše postojeće političke stranke. Mi ćemo prikupiti podatke o ovim listovima van stranaka, i donećemo prvom prilikom spisak njihovih imena i njihove naročite težnje ili tendencije, ako ih imaju. Ovaj put beležimo pojavu najnovijeg njihova druga, „Sloge“, koja se pojavila u Pakracu, početkom ovog meseca, pod uredništvom gosp. Jos. Špoljara, čije nam je ime poznato iz prvih meseca posle oslobodjenja, kada je — medju prvima od austrijskih oficira — prešao bio u južnoslovensku vojsku i kao major učinio znatnih usluga našoj narodnoj stvari. Uvodni članak u prvom broju „Sloge“ utvrdjuje nas u nadi, da će on i na polju žurnalistike nastaviti rad u istom pravcu.

„Gorski Vijenac“ i Petrovići-Njegoši.

Odlično izdanje „Gorskoga Vijenca“ s komentarom profesora M. Rešetara izlazi evo po sedmi put ćirilicom*). G. Rešetar nam je ustupio na upotrebu pismo pokojnog kraljevića Mirka Petrovića-Njegoša, kojim se ovaj zahvalio na pošiljci „Goskog Vijenca“ u jednom od ranijih izdanja, te koje ćemo ovom prilikom objaviti. Pismo je iz doba aneksione krize i datirano u Kruševcu 19. februara 1909, a zanimljivo je i što sadrži pokušaj sina da odbrani držanje očevo, kralja Nikole, u poznatoj Cetinjskoj Aferi. Ono glasi:

„Dragi gospodine Rešetaru,

„Uzeli ste trudnu ulogu i slavan zadatak, da „Gorski Vijenac“ razjasnite srpskom svijetu u djelove, koji su mu mogli biti nepoznati, što zbog lokalnijeh izraza i forma, što zbog visoke dikcije i filozofskih i istorijskih tajna, koje su ispisane na stranicama te slavne knjige. I prije vašijeh krasnijeh komentara, meni je kao Crnogorcu „Gorski Vijenac“ u potpunosti bio poznat, ali uvijek sam se bojao da našem potomstvu ostanu nejasni toliki u njemu divni izrazi, značajni i duboki filozofski pojmovi i tolike druge ljepote koje su više ili manje bile nepristupne i većem obrazovanju a kamoli vulgarnoj znanosti. Zato Vam od srca hvala, i kao Srbin, i kao Petrović-Njegoš, i kao potomak onoga velikana, čijim se pjesničkim umotvorom narod srpski ponosi.

„A sada, mudri i vrijedni naš književniče, dvije riječi... Poklanjajući mi svoje divno izdanje „Gorskog Vijenca“, izvoljeli ste

*) U Beogradu, izdanje S. B. Cvijanovića. Cena?

mi uputiti jednu hrišćansku i punu milosrdja molbu, naime, da posredujem kod moga Oca, u cijelji pomilovanja zatvorenih lica zbog one nesrećne afere sa bombama.

„Ja sumnjam da vi dobro poznajete mojega Oca; moj je otac što ću vam reći dobar čovjek, i, kao sin, ja neću da ga hvalim . . . On ima svoju povjest. On je sâm povjest — Kakav je bio, i što je sve razvio u svome političkom, vojničkom, zakonodavnom i pjesničkom radu, prećutaću, jer: „Pokolenja djela sude, što je čije, daju svjema". Od ciglijeh deset godina moj je otac znao na izust cio „Gorski Vijenac", a kad je napunio petnaestu, umio je već i tumačiti stihove: „Kome zakon leži u topuzu, tragovi mu smrde nečovještvom". Najlakše je iz daleka sumnjati u dobrotu jednoga srca, i kritikovati. Moj je otac velikodušan. U samoj nesrećnoj aferi sa bombama, pomilovao je sve one koji su od suda bili osudjeni na smrt, — pomilovao je dakle izdajnike, koji padaju pod strašnu kletvu Serdara Vukote . . . Zar bi u ovakoj prilici ljudsko milosrdje moglo i smjelo što više učiniti? — Nije grijeh što krivci jošt ispaštaju u tavnici pokušaj umorstva jednog vladara, jedne vladajuće porodice, i jedne narodne skupštine, — grijeh bi bio kada bi se takvo jato pustilo na slobodu, da truje i nove zavjere stvara. — Vi ćete veličinu njihovog zločina moći da shvatite samo onda, ako za trenutak zamislite, šta bi bilo od Crne Gore i koja bi korist od nje bila Srbstvu, naročito danas (sad me vi dobro razumijete) da je, nedaj Bože, uspio pokušaj onijeh prema čijoj sudbini ima sažaljenja vaše dobro srce?! . . . Pravo imate kada kažete, da su srbskom narodu danas sloga i jedinstvo najpotrebniji, samo dopustite mi da primjetim, da deset-petnaest Brankovića, koji su htjeli unijeti gubu u torinu, neće učinjeti prazninu u redovima našega junačkog rata. Niti se poznaje da nijesu suncu, koje grije one prave vitezove, koji zube oštre za susjeda. Pa i kada bi ih sjutra, u prkos narodnog ogorčenja, milost moga oca oslobodila, — tu bi slobodu oni upotrebili na štetu domovine. Ne brini se, dobri Srbine, za našu Gorsku snagu i jedinstvo! Čućete, mislim, brzo, da će propjevati pjesma od užasa, i utemeljiti se na sva vremena „Oltar pravi na kamen krvavi", i „Ponovno će izniknuti cvijeće za daleka neka pokolenja".

„Srdačno Vas pozdravlja uvijek naklonjeni vam

Mirko".

Nove knjige.

Primili smo na prikaz, sledeće knjige, čiju pojavu zasad samo beležimo:

Mišljenja i verovanja, od Gustava le Bona, preveo s francuskog Blagoje D. Marković, u izdanju knjižare Ćelap i Popovac u Zagrebu (ćirilicom), cena K 50.—.

Estetska oceanografija (Ljepota mora i obale), napisao Dr. Božo Cvjetković, 1 knjiga — u Dubrovniku, naklada štamparije De Giulli i drug, cena K 20.— (poštom 3 krune više), latinicom.

Prosvetina Biblioteka: Sveska 5, „O savremenom vaspitanju naroda" od P. Slepčevića, cena 20 K. Sveska 6, „Kratka uputstva za osnivanje, uredjenje i rukovanje narodnih javnih knjižnica" od Gjordja Pejanovića, cena 14 K. Sveska 7, „Pisma jednome mladiću: Kako se postaje bogat? Po Karnegijevoj knjizi „Carstvo Poslova" od Jov. M. Jovanovića, cena 6 K. — Izdanje Društva Prosvete — Sarajevo — 1920.

Filozofijska biblioteka, br. 1: „Wilhelm Wundt i njegovo značenje", napisao Vl. Dvorniković — Zagreb, 1920. (Naručuje se kod pisca, Zagreb, Sveučilište.) Cena 16 kruna.

Izdanja Kluba Hrvatskih Književnika u Osijeku: „Jeka od Osijeka", hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1920; — „Novi Osiječki Kalendar" — 1920; — „Slavenski Apostoli Sv. Ćiril i Metod 5. VII."; — Ljuboje Dlustuš, „Silvije Strašimir Kranjčević"; — Isti, „Književno jedinstvo naroda Hrvata i Srba"; — R. F. Magjer, „Erotika"; i t. d. i t. d.

Dr. Vojislav Jovanović i Miloš Ivković, — „Srpska Čitanka za Srednje Škole", za 1., 2., 3. i 4. razred, 4 knjige. — Beograd, Izdavačka knjižarnica Gece Kona — 1920. — Novo izdanje. — Cena?

„Prosvetni Glasnik, službeni list Ministarstva Prosvete, Urednik S. Petrović, Beograd — 1920." — Sveska 3, septembar 1920. — Godišnja cena 60 dinara, pojedini brojevi 6 dinara.

Beleške.

Hrvatski novinari Dru. Setonu-Watsonu.

Hrvatsko Novinarsko Udruženje zaključilo je, prilikom prvog bavljenja Dra. Setona-Watsona u oslobodjenoj Jugoslaviji (u junu t. god.), da sakupi sve što je u to vreme pisano po zagrebačkim novinama o njemu i njegovu radu, i da mu to preda u vidu jednog albuma, za uspomenu. Sad je taj album dovršen, prema crtežima grafičara M. Gjurića, u domaćoj knjigovezačkoj radnji M. Ramušćaka u Zagrebu. Korice knjige su u koži, urešene urezanom ornamentikom, sa šarama slavonskih kožorezaca, u čiju je kompoziciju unesen medaljon sa siluetom grada Zagreba, i kraj toga natpis: „Zlato se u vatri kuša, a prijatelj u nevolji." Album ima 108 stranica, na kojima su isečci iz svih zagrebačkih listova i časopisa. Prva strana sadrži posvetu, i mi njen kliše donosimo niže, zahvaljujući predusretljivosti nakladnog zavoda Vereš i drug u Zagrebu, pod čijim je nadzorom ovaj album izradjen. Inicijativu za ovaj poklon dao je predsednik Novinarskog Udruženja gosp. K. Kovačić, koji je vodio brigu i o sakupljanju materijala. Album će potpisati svi zagrebački novinari, pa će se onda dostaviti onome kome je namenjen, zajedno sa svima ostalim mnogobrojnim knjigama i poklonima što su ih dobili gospodja i gospodin Seton-Watson za vreme svoga boravka u Zagrebu.

Velikom Prijatelju
JUGOSLAVENA
SCOTUSU VIATORU
koji im je u teškim
časovima borbe
za slobodu i samo-
stalnost od svih ja-
vnih radnika u Ev-
ropi iskazao naj-
stvarnije usluge
Uspomen njegova
boravka u Zagrebu
mjeseca lipnja 1920.
HRVATSKO NOVINARSKO DRUŠTVO
U ZAGREBU

Sokolska vanredna skupština u Zagrebu, 17. oktobra t. g.

Koji su uzroci i pobude doveli do ove vanredne skupštine zagrebačkog Sokola, i šta će otuda izići?

Propisan broj članova koji je tražio saziv vanredne skupštine, motivisao je svoj predlog u više tačaka: 1. Traži se odbrana Jugoslovenstva, koje da je ugroženo simboličkom vežbom oslobodjenja i ujedinjenja, jer je u njoj na jednom mestu markirana i borba na solunskom frontu i proboj toga fronta, što da ide protivu Bugara; 2. Traži se odbrana Sokolstva, koje da se militarizira vježbanjima po kasarnama i sa vojnicima; i 3. Predbacuje

se dosadanjoj upravi neracijonalno gospodarenje društvenom imovinom, i uopšte destruktivan rad u sokolskom društvu.

Prvo ćemo reći, da nismo verovali u ovaku motivaciju za saziv vanredne skupštine, dok se nismo o svemu lično uverili. Nismo verovali, jer zadovoljenje ovog što traže neki članovi zagrebačkog Sokola isključuje, kako nama izgleda, sama ideja Sokolstva, osim toga što je Svesokolski Savez jednodušno prihvatio baš ona načela protiv kojih se ovde ustaje, te bi značilo ići unatrag ako bi se dopustila i sama diskusija ovakih predloga. Prva tačka je sasvim nečuvena insinuacija protiv celog jedinstvenog južnog Slovenstva, a naročito protiv onog dela koji je na svojim ramenima izneo tešku borbu i sjajnu pobedu narodne misli. I sami oni koji danas upravljaju Bugarskom najoštrije osudjuju bugarsku politiku koja je povela zemlju u rat, i otvoreno priznaju da je zaslužena kazna koju je Bugarska sa porazom dobila. Zar hoće sad šaka Zagrebčana da je bugarskija od samih Bugara? — Na drugu tačku, lako je odgovoriti: Ako sokoli idu u kasarne i vježbaju s vojnicima, to ne znači „militariziranje" sokola već „sokoliziranje" vojske, a celishodnost i lepotu toga tek nije potrebno opširno dokazivati. — Jedina stvarna tačka: traženje računa o rukovanju društvenom imovinom, postavljena je, kako se čini, da bi bilo više razloga za agitaciju protiv uprave, jer s tim se moglo čekati i do redovne skupštine. — I glavni i sporedni motivi, dakle, za saziv ove skupštine pokazuju da ovde igra ulogu političko-stranački momenat, koji se želi uvući u Sokolstvo s polja, a za koju su se lošu i nerodoljubivu rabotu dali zadobiti bilo nezadovoljni bilo separatistički raspoloženi članovi zagrebačkog Sokola.

Ako je trebalo potvrde za ovako mišljenje, mogli smo je dobiti obilato iz govora pojedinih vodja i sazivača na samoj skupštini, koja je više ličila na jednu burnu političku manifestaciju nego na dostojanstven zbor jednog od najvećih sokolskih udruženja. To je bio pokušaj političkih agitatora da i u Sokolstvo unesu klicu nesloge i separatizma. Ovi poslednji, medjutim, zaboravljaju jedno: Da izmedju separatizma i ideje Jugoslovenstva, koju je Sokolstvo ispisalo na svoju zastavu, ne može da bude niti sudara niti kompromisa, da su to dve razne, odvojene, i sasvim raznorodne stvari; da prema tome, pošto je Jugoslovenstvo domaćin i gazda i u sokolskom društvu u Zagrebu, separatizam ima da se odvoji, da se udalji, da izidje van, i da ide svojim putem. Razvijanja nema unatrag, i Sokolstvo ne može više da bude plemensko, ni srpsko ni hrvatsko ni slovenačko, — postoji samo južnoslovensko Sokolstvo, ono od Vidovdana 1919, i baš se zagrebačko društvo i zagrebačka župa najviše založili za nj. Debate može biti jedino o tome, kako i koliko da se izvodi Jugoslovenstvo, a nikako više o tome da li će sokolstvo uopće biti južnoslovensko ili ne, — ko neće biti Jugosloven, taj ne može biti Soko, i taj mora van! *l. m.*

U ovom broju donosimo, mesto Književnog Pregleda, novelu g. Branimira Livadića, „Isabeau“, na kraju sveske.

Peti broj, i naredni brojevi „Nove Evrope“ doneće, medju ostalim, osim ranije objavljenih članaka, još i sledeće priloge:

Sir Artur Evans, Italija i Reka.

Spectator, Austrijska politika 1906—1914.

R. J. Kerner, Austrijski planovi za rešenje balkanskih pitanja (1915—1916).

F. Foster, Moderna engleska novela.

Prof. M. Murko, Prethodnici Ilirizma.

Prof. M. Murko, Etnografski odnošaji u Rusiji.

Dr. Sv. Popović, Naš državni budget i naše državne finansije.

Dr. Sv. Popović, Naša komunalna politika.

Branko Lazarević, Istraživači pega.

Pukovnik Dr. M. Aćimović, Invalidsko pitanje.

M. B., Pogledi na našu privrednu politiku.

Branko Lazarević, Jugosloveni u Americi.

Julije Benešić, Šta ima smisla i šta nema smisla u jeziku.

Dr. V. Novak, Vasilije Marković i njegov rad.

M. Crnjanski, Pisma iz Pariza.

G. Krklec, Problem modernizma u umetnosti.

G. Krklec, „Kult toljage“.

Dr. J. Badalić, Ruski pozorišni simbolizam.

Nikola Andrić, Godišnjice zagrebačkog kazališta.

Turgenjev, Hamlet i Don Kihot (preveo M. Car).

Molimo naše saradnike, pretplatnike, i ostale redovne čitaoce, da nam javljaju svoj sud o „Novoj Evropi“, i u pogledu sadržine, i što se tiče tehničke strane i spoljašne opreme lista. Ne obećavamo da ćemo usvojiti svaki predlog i svaku želju, ali ih možemo uveriti da ćemo pokloniti pažnje svačjem sudu i uzeti u obzir svako ozbiljno iskazano mišljenje.

UREDNIŠTVO.

Šta se čuje.

Da li znate šta su to *hrisovulje?* Ne znate tačno? Neka vas nije zazor, jer to niko ne zna tačno što je, osim dvojice trojice staroslovenskih profesora i arheologa. Dosta je da se, iz škole, sećate, da to mora biti nešto staro i sveto, i dragoceno, — pa da s uživanjem pratite sledeću pričicu:

Ministarstvo Prosvete poslalo je dva tri naša priznata učenjaka u Beč, da prime i donesu kući iz bečkih arhiva one naše starine što su nekad pripadale srpskoj državi pa su ih u raznim prilikama i neprilikama odneli Austrijanci, a koje sad, po Senžermenskom Ugovoru, pripadaju Jugoslaviji. Tu ima tma božja dragocenih i skupocenih povelja i isprava starih srpskih careva i kraljeva, državnih i crkvenih dokumenata od velike vrednosti, rečju — hrisovulja. Najstarija, iz godine 1186, nosi svojeručni potpis Stevana Nemanje, oca Svetoga Save; odmah za njom dolazi, iz doba prvog krstaškog rata, godine 1189 — šest stotina godina pre Francuske Revolucije! — slavno pismo Kulina Bana, pa čitav niz pisama i poruka vizantijskih vladalaca upućenih srpskim vladaocima onoga doba. Tu je, zatim, niz isprava francuskih, španjolskih, i drugih stranih kraljeva poslatih Dubrovniku. Osobitu retkost — upravo senzaciju — čine pismena katalonskih vojnih upravljača, — jedne od onih malih kratkovečnih državica koje su nastale za vreme krštaskih pohoda na vizantijskom tlu, — upućenih srpskim vladarima. Dalje, samih fermana i pismena turskih sultana ima na 1000 brojeva, medju njima mnoga *unica*, — jedna duga tri metra, na svili, sasvim jedinstvena stvar u svetskoj diplomaciji. Same te turske isprave cene se na jednu milijardu kruna, ako se njihova vrednost uopšte daje utvrditi. Ukupno ima na nekih 4000 isprava, sve prvoklasni istorijski i arheološki materijal, koji će čitavu plejadu „književnih mravi" i mladih naučnika zabaviti kroz pedeset i sto godina!

Naši naučnici-delegati sedeli su u Beču i slagali blago u škrinje i sanduke ceo mesec dana, od polovine marta do polovine aprila ove godine. Upravnik bečkog arhiva, barun Mitis, i njegovi pomoćnici, gledali su s teškim srcem i pomagali su pri pakovanju, uzdišući Vae Victis! I ispratili su, naposletku, naše izaslanike, u svečanoj povorci, na železničku stanicu, gdje su ih čekala naročita salonska kola. Povodom službene predaje održani su govori i cela procedura izvršena je vrlo svečano: Kao što se priliči predaji dokumenata ovolike važnosti i vrednosti.

Usput, naši su delegati smišljali i udešavali plan, kako će poodgovarati svima obavezama kod kuće, i na sve pripreme koje budu učinjene za doček narodnog blaga. Kad ga je Beč tako oplakao, kako će ga tek srdačno i svečano dočekati Jugoslavija? Ta u njima je, u tim sanducima, cela narodna toliko opevana prošlost, u svim pojedinostima! — Beogradski delegat, u jednome času straha od odgovornosti, predlagao je da se bar najdragocjeniji spomenici ne nose u Beograd, jer tamo nema trezora, već da se zadrže u Zagrebu, privremeno. Ali zagrebački mu drug nije hteo da pristane nato, jer bi time stari kralj, i prestolonasljednik, i ceo kabinet i akademici i profesori srpski, pa najzad i ceo narod u Srbiji i u Beogradu bili uskraćeni i sprečeni da odmah, čim pre, ugledaju svoje tako znamenite

starine o kojima su toliko slušali i čitali. On je dakle navalio, da se produži put, do Beograda. I otišli su odmah dalje.

To je bilo oko polovice aprila. Danas imamo kraj oktobra, — sanduci sa svima poveljama i ispravama, s pismom Kulinovim i sa onim turskim fermanom na svili od tri metra, leže eno još onako kako su u salonskim kolima stigli u Beograd, zakovani, u zgradi Akademije Nauka, na mestu ničim neosiguranim . . .

Ko hoće, ne može da vidi našu prošlost, ali može našu sadašnjost.

*

„Lepo ti je u našemu Sremu . . ."

Retko je nešto tako često i na tako dugo vremena odlagano kao direktni pregovori izmedju Jugoslavije i Italije; a retko se o čemu toliko nagadjalo po novinama, i u diplamatskim krugovima, kao o tome gde će se pregovori voditi, u kojem mestu. Svaki čas iskrsava neka nova kombinacija, ali se najupornije i uvek ponova vraća ona o „nekom malom mestu" na pruzi izmedju Mletaka i Rima. — Jedan naš patrijotski list protestovao je protiv toga, da se pregovori vode u Italiji i predlagao je da se delegati sastanu u nekom *našem* mestu na pruzi Reka—Beograd. Ima i tu dosta malih mesta! Mi predlažemo, u državnom interesu, Sremsku Mitrovicu, i to da se pregovori povedu odmah na samoj železničkoj stanici, u onoj sobi gde stoje izvešeni na zidu portreti celokupne talijanske kraljevske obitelji. To će ugodno delovati na raspoloženje talijanskih delegata, pa dakle i na rezultat pregovora . . .

A ako bi došlo, nekim slučajem, do direktnih pregovara izmedju nas i Nemačke, imamo i za njih zgodno mesto: sremsku Indjiju. Tu su, u Indjiji, pre kratkog vremena, gradjani Nemci održali neku proslavu sa studentima, koji su došli u burševskim „kulerima" i pevali — osim „Bože pravde", na kraju — sve vreme „Du holde Burschenherrlichkeit", „Die Wacht am Rhein", i druge svenemačke pesme. To bi se tek prijatno dojmilo dotičnih delegata!

„Zum, zum, zum . . ."

*

U jednom društvu u Zagrebu — povodom diskusije o predlogu jednog „gradskog oca": da se Buratičina kuća, odredjena za stan prestolonasledniku kad je u Zagrebu, ne iznajmi na duže od pet godina, dok Konstituanta „ne rekne svoju" — poveo se razgovor i o tome, šta sve još „visi" po Jugoslaviji: kakvi portreti i kakve slike, po zidovima, lojalni i lokalni, nelojalni i nemoralni. Neko je pričao, kako je intersaveznička plebiscitna komisija u Celovcu sve vreme zasedala u jednoj velikoj dvornici, u kojoj su na zidu, nad samim zelenim stolom, visili u velikim okvirima pok. Franja Josif i njegova žena Jelisaveta. Drugi neko pričao je, kako je na više mesta u Zagorju, za vreme poslednje seljačke bune, iskrsla na zidovima slika Karla Habsburgovića i njegove žene Zite, koje su bile negde „u rezervi", a za koje smo držali, da ćemo ih videti jedino još na starim poštanskim markama. Opet neko pričao je, kako je negde u Hrvatskoj video na zidu portret Franje Ferdinanda u lovačkom odelu, za koji su ukućani tvrdili da je kraljević Gjorgje! Ali rekord je odneo onaj, koji je, još nedavno, u sobi jednog „dobrog Srbina", u sred Zagreba, video kako vise na zidu, kao pendant Svetome Alojziju, portreti davno počivšeg austrijskog prestolo-

naslednika Rudolfa i njegove žene Štefanije, smešeći se jedno na drugo kako se nikad nisu smešili dok su bili na životu. Da li je, bože, i taj pravoslavni Srbin držao te slike na zidu „u znak nezadovoljstva sa postojećim stanjem“? ...

•

Ko kaže da u nas nema rodjenih diplomata?

Za S...l Agu Ć........a, narodnog prvaka iz Hercegovine — našeg hercegovačkog Pašića — priča se da je rekao za sebe: „Volim kad vidim da su ljudi prilježni i da rade, — nema ništa lepše od rada; no što se mene lično tiče, ja u sebi osećam više sposobnosti da reprezentiram...“ Inače, on je ovu sposobnost i nedavno dokazao, prilikom posete prestolonaslednika u Bosni.

Bilo je ugovoreno da Dr. S......ć, predstavnik katolika (koji su u Hercegovini u većini), preda prestolonasledniku počasni mač u Mostaru; u zadnjem času, kažu, dohvati mač S...l Aga Ć.......ć i preda ga kome je bio namenjen. Kad su ga onda pitali, zašto to uradi, kad je drukče bilo uredjeno, on lepo odgovori: „E evo kako sam ja računao: Ja sam Musliman i Srbin, a njih zajedno ima, vala, više u Hercegovini nego katolika, zar ne?“ ...

•

Neki su prijatelji zamerili „Novoj Evropi“ što je poneko „Što se čuje“ odviše jetko, — osobito ono posljednje u prvome broju, o malom ministru za Konstituantu. Jedan piše: „Ako ministre treba kritikovati, to nije po stasu. Inače im se daje zavidan položaj nedostojno napadnutih“. Mi se slažemo s ovakim sudom, u načelu, utoliko pre što smo oduvek i sami mislili i ispovedali, sa Ničeom, da „biti bodljikav prema malima, izgleda mudrost za ježa“. Ali je kod nas, kad se gleda šta se radi, i ko sve postaje ministar, odista ponekad teško biti čovek a ne postati jedak. Eto, baš sad, isti mali ministar za Konstituantu sme da se kandiduje za poslanika u Mostaru. Zar Mostar Alekse Šantića, Svetozara Ćorovića, Atanasije Šole, Jovana Dučića, i one rodoljubive naše zemlje odakle nam je pre dvadeset godina sinula „Zora“, — danas, kad je celoj Jugoslaviji osvanuo dan, da padne u mrak i reakciju?!

Pa da se ne postane jedak.

•

Lako je njima u Beogradu ne biti jedak! ...

Pitali u Zagrebu jednog od upravnika Generalne Direkcije Plena, da li je za ovih pet meseca otkako je tu šta prikupljeno, i kuda je poslato.

— Kako da ne, bio je odgovor starog oficira; eto sam poslao već dva vagona bodljikave žice u Beograd!

A tek kad stigne sva ona žica sa bojnih polja po Makedoniji i Južnoj Srbiji! ...

Nova Evropa

Knjiga I, broj 5. 28. oktobra, 1920

Ni Sentandriju ne damo!

Dragi uredniče,

Dozvolite da vam prvo ispričam slučaj. Bili smo uhapšeni radi veleizdaje, zimi, krajem godine 1916, pri zagrebačkom sudbenom stolu, pa sam se u jednoj ugrabljenoj prilici razgovarao sa g. P. A., jednim starim (tada mu je moglo biti već oko 60) srpskim poštenjakovićem i idealistom. Ja sam bio zaustio da kažem, otprilike, tad, da bih bio zadovoljan ako granice naše južnoslovenske države na severu budu išle linijama stare Hrvatske-Slavonije, sa nekim južnijim delovima Bačke i Banata, — ali me g. P. A. prekinu, i razrogačivši oči pogleda me začudjeno i srdito, pa stegnuvši pesnice uskliknu: „Šta! Ni Sentandriju ne dam, ni nju!“ —

Kad ovo nazivam slučajem, to je pogrešno; kao priča jeste slučaj, ali u stvari, u dubini, ima jedno generalno značenje za sve nas, za stare i za mlade, za Srbohrvate i Slovence, za sve Jugoslovene, i nema čoveka u našoj državi koji ne bi imao svoju Sentandriju. Svaka naša pokrajina i svaka naša veća ili manja oblast ima svoju Sentandriju; stojim vam na raspoloženju s nekoliko primera: Trst je Sentandrija za Slovence, Sofija i bugarski krajevi za Srbiju, Temišvar za Banaćane, Blatno jezero za Hrvate, i t. d. i t. d. No dok je Sentandriia skromna želja ili privatna težnja, to nije greh, ili ne može da bude pogreška, ali se kod nas pošlo dalje, — sve organizacije, sve grupe, upravo i svi staleži, izgledaju u izvesnim svojim nahodjenjima kao da su neuračunljivi, premladi, i prepuni neograničenih i ničim obrazloženih želja.

Ovo se odnosi bez izuzetka i na još postojeće, stare plemenske organizacije, i na naše novije političke stranke, — to je jedna opća pojava od obaveznog značenja. Ona je, dabogme, štetna i nezgodna, i stoji nam svuda i stalno na putu, ma da bi bilo mogućno naći ili otkriti uzroke samoj pojavi, — bilo u našem općem iznenadjenju usled svršetka svetske borbe, bilo u našoj „mladosti kulture“, bilo u nečem drugom.

Neću, i nije potrebno, da nižem i izlažem sve slučajeve Sentandrije, a nisu ni svi slučajevi jednaki, to jest, nisu to uvek neobuzdani apetiti, ili požuda za nečim za što nedostaje snaga ili na što se nema pravo, već spadaju ovamo i sve nastranosti i preteranosti, svi rogovi naše glave, kojih ima toliko da se često od rogova ne može da vidi niti glava.

Slažem se potpuno s teorijom o nesredjenosti, o zbrci pojmova i uzrujanosti, i opštoj i našoj, ali imaju i teorije granica, i onda treba i njih početi tumačiti, kao i ono što one hoće da tumače. Ostaje neprotumačeno,

kod nas, da kraj svih naših praktično-mehaničkih obračunavanja i razračunavanja, kraj svega „prolazno“ i „privremeno“ zbrkanog, kraj silnih obećavanja da će sutra biti bolje i dobro, kraj uveravanja i dokazivanja o prirodnosti razmera i nesrazmera stvari u nas prema drugima, da kraj svega toga, i još koječega drugoga, nigde nema na pomolu ideoloških jasnoća, ideoloških vrednosti, objavljenih, utvrdjenih, izvedenih i sakupljenih u tvrdi sustav jednog odredjenog gledanja na svet, kako bi to odgovaralo duhu vremena, — otrebljenih, očišćenih, izlečenih od sentandrijskih napada i bolova.

To mi je, vidite, čudno i zagonetno, — pa kad gledam, na jednoj strani, kako sporedni i luksuzni surogati našeg života vrte svoje točkove bezbrižno i glatko, kao da se ništa zbilo nije, ili kao da je sve u stvari gotovo, obezbedjeno, i jasno, a vidim, na drugoj strani, paučinu i prašinu što je debelo legla na ideološko stvaranje naše, i primetim sve one silne Sentandrije naše, i u politici, i u literaturi, i u celom javnom i privatnom životu, onda me pohodi osećaj dalekog nemira i neiskazanoga straha, da se na jednu polugu meće jedno opterećenje koje ona neće moći poneti...

Ako smem da se poslužim jednim uporedjenjem, ja bih rekao, da se kod nas mnogo svira, i da mnogi dobro sviraju, ali da svi imaju da se oduče od pogrešnih i neskladnih nota i dometaka, — tada bi, neučinivši ništa novo, ne dodajući ništa onome što je već tu, samo oduzevši ono što kvari i što je preterano, postali svi dobri i osobiti svirači, i bilo bi harmonije, kao što bi se jedamput razgovetno i jasno začuli i osnovni akordi. Tražimo dakle, kao glavni uslov pravog i zdravog formiranja naše narodne i državne jedinke, amputaciju svih preteranosti i svakog prebacivanja preko normale.

Vaš

L. P.

Skerlićeva zastava.

Godine 1914, 2. maja, svirepa pakost sudbine ote nam za navek pionira modernog nacijonalizma, učitelja evropskog demokratizma, apostola velike ideje jugoslovenstva. Toplo smo ga oplakali jer smo ga silno voleli i osetili težinu gubitka. S vremenom tuga je rasla jer je praznina postajala veća a njegova darovitost potrebnija zemlji. Kroz Albaniju, na Krfu, u Solunu, u izgnanstvu, čuo se iskren i dirljiv uzvik: gde je Skerlić?

Jovan Skerlić nije umro. On živi dalje u svima nama, njegovo je ime duboko urezano u naša srca, u naš duhovni život. Zar nismo nadahnuti njegovim mislima, prožeti njegovim idealima? Kad pročitate ma koju njegovu stvar, zar ne osećate snažno pero, kitnjast jezik, viteški temperamenat, sjajnu rečitost, vanrednu intuiciju, katonsko poštenje? Zar vas njegove ideje ne osvetljavaju i ne zagrevaju kao zraci podnevnog sunca? Prijatelji, drugovi, saradnici, djaci, zar se nisu zakleli na njegovu svetlom grobu da će prihvatiti neugašenu buktinju i nastaviti titansku akciju na književnom, nacijonalnom i političkom polju? Zar nam Skerlić nije zaveštao da nikad ne dopustimo da zavlada laž nad istinom, intriga nad lo-

jalnošću, mediokritet nad talentom, ružno nad lepim, sebično nad humanim?

Gde je Skerlićev barjak? U orlovskom letu, survan grubom smrću, njegove muške ruke morale su da ga ispuste. Ko ga je prihvatio? Na političkom polju kao i na vojnom najveća je sramota izgubiti zastavu. U svima kulturnim zemljama, kada jedna stranka izgubi svog duhovnog vodju, zastava se dodeljuje najdostojnijem, ili grupi njegovih saradnika. U Francuskoj, naprimer, Gambetovu primio je Spiler, zatim Rank, Valdek-Ruso, Klemanso; Deruledovu: Bares; Žoresovu: Alber Toma, Kašen. Ko je imao visoku čast da prihvati Skerlićevu? Jamačno njegova grupa, njegovi drugovi i prijatelji, koji su se punih dvadeset godina borili za isti ideal, pod istom zastavom. Zajednički partijski život, zajednička ljubav i mržnja vezuju za navek. Za vreme nacijonalne krize i katastrofe oni su je sa pijetetom sklonili. Zastava je bila u žalosti kao i ceo naš narod.

Sada, kada je vekovna želja ostvarena, kada je narodno ujedinjenje jedan svršen čin, Skerlićeva zastava ne sme više nijednog trenutka ostati savijena. Greh je čuvati je na tavanu ili u podrumu. Ona treba da se istakne i da ponosno zaleprša na monumentalnoj zgradi čije je temelje Skerlić postavio sa žarom i neumornošću. Ko je savršenije od njega oličavao moralnu snagu i genije naše rase? Ko je imao dublje uverenje od njega u pobedu naše nacijonalne misli? Ko je smelije ustao protiv materijalizma bez veličine? Ko je zadavao veći strah lažnim vrednostima u zemlji? Ko je više i bolje radio na emancipaciji i duhovnom ujedinjenju rasutoga naroda? Čiji je rad glasnije odjeknuo i čije se ime sa većim kultom spominje od Vardara i Dunava do Soče i Jadrana?

Naša braća, dok su bila pod austrijskim jarmom, gledali su iz mraka Skerlićevu zastavu. Ona je bila njihova kula svetilja, sjajna zvezda, plamen šumadijskog Prometeja. Danas slobodni, radosni, njihove oči pune pobožne zahvalnosti traže uzaludno simvol koji je krepio u nesreći i proricao zoru lepših dana.

Skerlićeva grupa bila je pre rata ponos savremene kulturne Srbije. Ona danas treba da bude ponos moderne i demokratske Jugoslavije. Pogrešno je mišljenje, da nije oportuno pobiti Skerlićev barjak u času kada se radi na stvaranju nove Države i grupisanju partija. Skerlićeva zastava istaknuta je vidno prvi put za vreme mračnog perioda poslednjeg Obrenovića. Neustrašivi plebejac, sa drugovima iz „Dnevnog Lista" i „Odjeka", bori se očajno protiv ugnjetavanja slobode i uspeva da zbriše za kratko vreme trag naše prljave prošlosti.

Nestao je režim g. Vladana Gjorgjevića, ali je došao režim g. Stojana Protića. I jedan i drugi su lični. Prvi je pritiskivao zemlju fizički, drugi je guši moralno. Prvi je bio policijski, drugi uzurpatorski. Jedan dovodi na vlast dželate, drugi političke kepece, državne anarhiste, i dvorske lakeje. Jedan vrši izbore kandžijom, drugi alkoholom, zelenaškim novčanim zavodima, i sečom državne šume. Prvi ukida Ustav i rastura Parlamenat, drugi izigrava Ustav i beži od Parlamenta... Teško je reći koji je režim štetniji po javni moral i kobniji po budućnost zemlje.

Ne treba se obmanjivati: nikada otadžbina nije bila u većoj moralnoj i političkoj krizi nego danas. Na vrhovima državne uprave: pometenost, grabež, lakomost za vlašću, oskudica u ljudima od skrupula i državničke

pameti. Kronične ministarske krize ometaju sredjivanje zemlje unutra i slabe njen položaj spolja. Nacijonalni problem nedovoljno shvaćen. Bez ugovora sa Saveznicima, gosp. Trumbić se očajno bori da povrati što je nesrećno izgubljeno. U vojsci: dva nepomirljiva tabora, politički obojena. U štampi: svadje, lični obračuni, intrige, klevete, laži. U privremenom Nar. Predstavništvu: ružni ispadi, nezrelost, podivljalost. Demokratska i Parlamentarna zajednica, nemoćne jedna prema drugoj, pregovaraju mesecima o podeli portfelja, dok narod živi u bedi, očajava i ne može da se povrati od grozota ratom izazvanih. Otupljen svaki patriotski instinkt, izgubljena svaka načelnost, utrnulo svako osećanje morala. Nered i nerad na sve strane. Svaki dan donosi novo razočaranje. Sve ramlje, jer niko nije na svom mestu. Ceo svet postao nervozan, skeptičan, nepoverljiv. U srcima najvećih optimista zaleže se sumnja u umnu ravnotežu i političku sposobnost naših upravljača. Zaista, zar ne izgledaju bedni prema narodu koji stojički podnese tolike žrtve, zadivi svet svojim junaštvom, i izvojeva sebi dostojno mesto medju narodima? . . .

* * *

Mnogima se neće dopasti naš pesimizam i primetiće nam: lako je kritikovati i nezadovoljan biti; bez dogovora i kompromisa zemljom se ne može upravljati. To je tačno. U svima kulturnim zemljama čine se u političkoj borbi sporazumi, koncesije i transakcije. Stvaranje jedne nove države iza svetskog rata sa narodom raznih mentaliteta nije blagodaran posao. On zahteva mnogo pameti, tolerancije, i mobilizaciju svih snaga.

Ali ima časnih i sramnih kompromisa. Niko razuman ne bi smeo zameriti demokratima njihov sporazum sa radikalima i sa Narodnim Klubom u cilju što skorijih izbora za Konstituantu. Vršiti apel na narod koji sedam godina provodi u kasarni i rovu dok njegovi izabranici, sa isteklim mandatima, ministruju i bez stida prisvajaju sebi pravo da ga predstavljaju, takav postupak zaslužio bi svaku pohvalu. Isto tako bio bi možda razumljiv i opravdan sporazum izmedju dva protivnička bloka kao predohrana od boljševičke zaraze i odbrana od prevratničkih agitacija koje mogu ugroziti mladu državu i upropastiti skupo stečene tekovine.

Medjutim nikakav n a č e l n i k o m p r o m i s nije moguć sa strankom koja nema svog programa, koja se još nije jasno opredelila za oblik državnog uredjenja, koja vlada na Krfu 16 meseci bez Skupštine i traži globalnu sumu na ime budžeta; koja se nije oprala solunskog skandala, krfske špijunaže, krvavog studentskog mitinga, Šajnovićeve i Gluščevićeve afere, falsifikovanog kvoruma; koja uvodi „ukaz-zakone“ i vrši zakonodavnu vlast bez Parlamenta; koja cinično stavlja sebi u zaslugu narodno jedinstvo; koja plaćenim agentima obmanjuje strano javno mnenje o ljudima i prilikama u zemlji; koja poriče svoju prošlost i stupa u savez sa reakcionarnim i separatističkim elementima; koja očevidno beži od izbora i odluke naroda; koja ostavlja invalide da prose dok njeni prvaci broje milione; koja je uvalila zemlju u očajno rasulo za koje se ne pamti. I kada Demokratska Zajednica u prkos ovih žalosnih i nepobitnih istina stupa u sporazum sa Radikalnom Strankom, ona krnji svoj prestiž, ubija veru u slobodoumlje i budućnost.

Šta bi rekao Skerlić kada bi video svoje prijatelje danas u „opstrukciji“, sutra u „koaliciji“. Danas viču na sva usta da je taj i taj „sadeljan

od čista nevaljalstva" i „ponižen do skota", da bi nam sutra tvrdili kako je to jedini čovek sa kojim se može raditi. Danas izjavljuju da je radikalna stranka jedna „beznačelna gomila ljudi" da bi sutra primili portfelje pod predsedništvom jednog iz te gomile...

Skerlić se je morao prevrnuti u grobu kada je g. Davidović u svom kabinetu dodelio Prosvetu jednom bivšem ministru kraljice Drage, koji je nekada, kao novinar, dokazivao da Skerlić vodi poreklo od Skerleca i čiji je list prešao ćutke preko njegove smrti.

Je li obična slučajnost ili krajnja pometenost da u sudbonosnim danima koje proživljujemo g. Milenko Vesnić bude glavna figura, krmanoš državnog broda? Kraljevim kumstvom dekan radikalne diplomacije postao je doživotni ministar u Parizu. U svojoj sujeti izgubio je čulo smešnoga i trošio nemilice svoju snagu u negovanju poza, ličnom reklamiranju, ulagivanju Kruni, jurenju za titulama i dekoracijama, davanju beznačajnih intervjua. Učinio je masu gafova zbog kojih bi odavno izgubio položaj u svakoj zemlji gde se polaže na državni ugled i narodno dostojanstvo. Prvaci Demokratske Zajednice to vrlo dobro znaju. Zato mu nisu pridavali nikakvu važnost, izgovarali njegovo ime s ironijom i sumnjali u njegove državničke sposobnosti. Danas gosp. Vesnić, kao šef vlade, dodeljuje svojim dojučeranjim podsmevačima poslovni položaj resornih ministara...

Kuda vodi takvo shvatanje politike? Gde su principi, političko ubedjenje i poštenje? Zar ovo ne vodi razočaravanju ljudima i idejama, srozavanju javnog morala?

Posle razbijene krfske koalicije, pošten svet u izgnanstvu pomislio je da je završena era političkog oportunizma i kompromisa. Prevario se. Kada je gosp. Davidović uspeo da sastavi čist demokratski kabinet, misleni elementi u zemlji odahnuli su. Živelo se nekoliko meseci u nadi da je najzad učinjen kraj koketovanju sa radikalnom strankom kojoj je u političkoj borbi cilj vlast, koja sebe stavlja iznad Krune i Parlamenta, koja gleda na narod jedino kroz ministarske fotelje i koja traži sporazum sa poštenim političarima kao što *une femme galante* traži poznanstvo sa poštenim ženama.

Mi ne znamo niti želimo da ulazimo u ispitivanje motiva koji rukovode demokratsku stranku da stupi u koncentracionu vladu. Bilo da to čini iz kurtoazije prema Regentu, iz žudnje za ministarskim položajem, ili iz bojazni da opozicija na upravi ne zagrozi narodnom jedinstvu svojim separatističkim tendencijama, jedna je stvar apsolutno izvesna: saradnja sa radikalnom strankom podgriza njen mladi koren, krnji njen ugled i izlaže je velikoj opasnosti. Zar već, pod Vesnićem, nije doživela dva poniženja i izvršila dva prestupa? Poniženja: zabranjeno gosp. Davidoviću da dira u Protićeve policijske činovnike; njeni prvaci ostavljeni da rade sa jednim metiljavim disidentom i sa prirepcima radikalskih vodja koji se nalaze u banjama. Prestupe: atak na komunističku opštinsku upravu zbog jedne puke formalnosti; usvajanje pogleda radikalne stranke u rešenju ustavnog pitanja. Odreći Konstituanti suverenitet znači oduzeti narodu pravo da sam donese Ustav svojoj državi, pogaziti Krfsku Deklaraciju i Ženevski Pakt, žrtvovati bitni princip prave demokracije koja imperativno zahteva da državni oblik zavisi samo od volje naroda.

Mi iskreno žalimo što su radikalski prvaci, majstori zakulisnih metoda, uspeli da u ovom krupnom pitanju podvale demokratima koji su u Jugoslovenskoj Kulturnoj Ligi u Parizu stalno isticali neosporno i suvereno pravo Ustavotvorne Skupštine. Francuska Revolucija digla je princip narodnog suvereniteta na stepen dogme. Nijedna pravna država nije smela da tu dogmu oglasi za jeres. Izuzetak je učinila revolucijonarna Rusija. Lenjin je izvršio atentat na Konstituantu sa radničkim Sovjetom i stekao glas diktatora. Gosp. Vesnić se sprema da imitira njegov gest sa kraljevskim Sovjetom . . .

* * *

Ima li izgleda da zemlja skoro izadje iz političkog rastrojstva i opšte moralne krize? Sudeći po dvogodišnjem radu oba politička bloka u Parlamentu pesimistička prognoza se nameće. O demokratskoj stranci ne može se donositi sud jer je bila vrlo kratko vreme na upravi. Njene stranputice već smo izneli i osudili. Što se tiče radikalne stranke, ona živi od svoje prošlosti. Svoj program i svoja načela odavno je napustila. Najbolje svoje borce Taušanovića, Svetu Simića, Milovanovića, Pačua, izgubila je. Današnje vodje svirepo kompromituju njenu prošlost ukrašenu oreolom mučeništva i ludo rasipaju stečeni kapital. Teško je održati jednu zgradu večitim krpežom. Starim kamenjem, kako reče nedavno Klemansô, ne zida se nova kuća. I „Otac pobede“ povuče se sa visokog položaja ostavivši mladjim i sposobnijim od sebe krupnu brigu rekonstrukcije i uprave zemlje. Najteže je u politici izabrati momenat kada treba doći na vlast i kada se treba povući sa vlasti. To radikalski prvaci ne znaju. Lišeni svežine i snage, održavaju se na položajima rutinom i starim očima gledaju na nove stvari. Gosp. Pašić ima istu ambiciju kao čuvena francuska umetnica Sara Bernhard koja još igra mladićske uloge i želi da umre na pozornici. Samo s tom razlikom što nemaju isti talenat, i dok Sarina reputacija sa godinama opada, reputacija radikalskog šefa raste . . . Nedavno ga je „Samouprava“ sravnila sa Kavurom i Bizmarkom. Sutra će valjda uporediti gosp. Protića sa Gledstonom i Vašingtonom, gosp. Vesnića sa Taljeranom i Gambetom, gosp. Ninčića sa Rišeljejem, gosp. Velizara Jankovića sa Nekerom, gosp. Lazu Markovića sa Pitom . . .

Na žalost, te laskave komparacije i kult ličnog obožavanja ništa ne donose zemlji. Do balkanskog rata, pored tolikih genija, Srbija je pravila bedan utisak: politički razrivena, ekonomski slaba, prosvetno zapuštena, zdravstveno žalosna, vojnički zavadjena. Naš prestiž na strani bio je očajan. To najbolje zna gosp. Vesnić, kao i svi Srbi koji su se školovali i živeli van otadžbine. Tek ratovi i pobede iz 1912—1915 podigoše nam ugled i pružiše zgodnu priliku radikalnim šefovima da se isprse i okite tudjim perjem. Genije naših vojskovodja i junaštvo naših vojnika pokriše zemlju lovorikama i stvoriše joj lep glas na strani a ne državnička mudrost gosp. Pašića i njegovih ministarskih drugova.

Čak i za vreme nacionalne krize, i možda tada više nego ikada, radikali nisu bili na visini situacije. Produžili su u izgnanstvu svoju kobnu tradiciju pretpostavljanja ličnih i partijskih interesa državnim. Favorizirali su svoje pristalice izvlačeći ih sa fronta i šaljući ih za kurire i delegate sa poverljivim misijama i masnim dijurnama. G. Pašić provodi toliko vre-

mena u evropskim palas-hotelima koliko u svom kabinetu. G. Vesnić postaje dopisni član Francuskog Instituta, zahvaljujući žrtvovanoj Srbiji, i drži konferencije u Americi o guslama i braći Jugovića. Gosp. Protić inscenira, sa gosp. Ljubom Jovanovićem, solunski proces u cilju, da se radikalna stranka otrese jedine kontrole u zemlji: zaverenika.

„Samoupravine" legende o zaslugama radikalne stranke za srećan ishod ratova i narodno ujedinjenje zvone kao lažan novac. Pripisati jednom čoveku ili jednoj partiji ostvarenje najvećeg istorijskog dogadjaja, znači smanjiti veličinu naše epopeje, skrnaviti svetlu sen heroja i mučenika, revoltirati sve što je misleno i čestito u zemlji.

Iza duge upotrebe i zloupotrebe vlasti, iza teških ratova koji odgolitiše njenu nedovoljnost i istrošenost, radikalna stranka je definitivno kompromitovala svoj kredit u narodu. Od izjave jednog od najumnijih srpskih diplomata, gosp. Milovanovića, na tajnoj sednici u septembru 1908 o državničkoj sposobnosti gosp. Pašića, i poslednje iluzije su pale. Najprosvećeniji i najzasluženiji sinovi Stojan Novaković, Milovanović, Skerlić, Putnik, Supilo, Draža Pavlović, umiru nezadovoljni sa radikalskim vodjama i njihovim orijentalskim metodama u političkoj borbi. Partijska elita u Nici odvaja se od gosp. Pašića iz istih razloga.

Individue, stranke i nacije imaju svoje rodjenje, rašćenje, opadanje i smrt. Radikalna stranka ne može izbeći ovaj biološki proces. Odigravši svoju ulogu u političkom životu, ona se danas nalazi u stadijumu dekadencije. Izvesni simptomi te dekadencije već se jasno opažaju: njen savez sa reakcijonarnim elementima u času kada ostale zemlje, iza svetske oluje, favoriziraju demokratiju; oskudica unošenja novih vrednosti u borbu; nesposobnost prilagodjivanja novo stvorenom stanju koje traži izvesnu koheziju i promenu navika, pogleda, kalupa; malaksalost kod njenih prvaka, posledica starosti, umora i želje da se iskoristi stečeno bogatstvo. Doba uživanja je doba opadanja. Stari Rim je dao jedan lep primer. Stara radikalna stranka daće nam opet jedan. Slobodan parlamentarizam i demokratizam postali su za nju artikli za muzej. Svi režimi na izmaku lome strahovito svoje pobornike. Svi napori senilnih prvaka i servilnog podmladka da regenerišu partiju uzaludni su. Rusija je sahranila za navek Romanovski carizam, Jugoslavija će uskoro i mnogo lakše sahraniti Pašićev i Protićev radikalizam.

* * *

U današnjoj mutnoj i mučnoj situaciji, sve što ume da misli oseća potrebu za svežim i zdravim idejama, za korenitim reformama u cilju preobražaja našeg društva i države. Novo vreme zahteva nove ljude, nove programe, nov moral, nov način borbe, novo shvatanje države i njene visoke uloge. Novi šefovi moraju imati široku kulturu, idejnu čistoću, nesavitljiv karakter, intelektualno poštenje, duh inicijative, nepokolebivu veru u načela. U samom početku rada treba da se oseti njihova sposobnost i gotovost da reše probleme koje dosadašnji režimi nisu bili kadri da shvate i reše. Medju mnogim krupnim dužnostima koje im se nameću, spomenimo najvažnije.

Prva dužnost: Narodno jedinstvo smatrati kao najviši ideal, svetinju, izvor svih vrlina. Njegovo ostvarenje nije zasluga jednog plemena ili jedne

političke stranke već uspeh žive narodne svesti, nagrada napora čitave plejade nacionalnih boraca, sankcija bezbrojnih žrtava, trijumf Wilsonovih principa proklamovanih još Francuskom Revolucijom: pravo narodnog samoopredeljenja. Jedan pesnik naše rase rekao je: Narode Bogovi stvaraju a države ljudi. Od Triglava do Strume naš narod čini jednu celinu po krvi, osećajima i težnjama. On želi jedinstvo u slobodi i slobodu u jedinstvu. Ideje o superiornosti i nadmoćnosti jednog plemena nad drugim ne samo da su deplasirane već mogu biti od kobnih posledica po budućnost Jugoslavije. Svest o opštoj stvari imperativno nam nalaže da to zastranjivanje i nakazno shvatanje patriotizma uporno suzbijamo, ma s koje strane zablude dolazile.

Druga dužnost: Kidanje sa svima štetnim navikama iz prošlosti. Na prvom mestu razbiti predratnu tradiciju po kojoj se grupisanje ljudi, bilo u stranci bilo na vladi, vrši ne po ubedjenjima i programima već po ličnom afinitetu i ličnim interesima. Takvo grupisanje stvorilo je sramni sistem favoriziranja u državnoj službi od koga svi čestiti i spremni elementi trpe. Nema zemlje koja na visokim položajima broji toliko propalih tipova i promašenih egzistencija. Kao što nema zemlje gde titula ministra manje imponuje. Imena pojedinih članova vlade izazivaju često podsmeh i preziranje. Svi se još živo sećamo patriotskog revolta i krilate fraze Skerlićeve prilikom prvog postavljenja gosp. Velizara Jankovića za ministra. Skandal sa Hrasnicom odneo je rekord u tom pogledu.

Treća dužnost: političko vaspitanje naroda. Dosta je bilo demagoštva, obmana i laži. Narod koji ima u sebi toliko vrlina zaslužuje bolju sudbinu od strane profesionalnih političara koji nisu shvatili dovoljno njegove potrebe. Iza nacionalnog ropstva, došlo je političko-ekonomsko. Oteti mandat, pokupiti porezu, oterati regrute u kasarne, nametnuti monopol na sô, šećer i petroleum, bila je pre rata glavna državna briga. Javna bezbednost, pravda, zdravstvenost, prosveta, agrarni kredit, podizanje puteva, bili su potisnuti u drugi red.

U tom pravcu ne sme se produžiti. Svojim žrtvama i pobedama narod nas je toliko obvezao da mu u buduće moramo pokloniti svu pažnju i nastojati svim silama da mu olakšamo mučnu borbu za opstanak i da ga obavestimo o poslovima u zemlji. Gosp. Dragutin Ranković, dobar psiholog mase, ističe kao najviši princip svake nove partije „potpunu lojalnost u ophodjenju s narodom“ (*Misao*, sveska za juli, str. 1058). Sasvim umesno. Namerno i sistematsko neobaveštavanje odozgo bilo je naše veliko zlo. Tajenje sudbonosnih dogadjaja i izlaženje pred javnost sa svršenim činovima posledica je politike kolebanja, neodredjenosti i šeprtljanstva. Nesigurni u same sebe, bojeći se da kompromituju svoju reputaciju, naši upravljači zavijaju svoj rad u plašt misterioznosti i odigravaju svoje uloge podzemno, skriveno, vatikanski. Plaše se istine kao slepi miševa svetlosti, rade u pomrčini kao apaši, ili kao spiritisti u tami. Kada se nešto srećno svrši, zauzimaju poze velikih mudraca; a kada nešto naopako ispadne, onda krive ceo svet i nabacuju drugima svoje greške.

Politički ljudi dužni su da svoje ideje i programe unose u najšire mase narodne i tumače njihov značaj. Suzbijati sirove i surove naravi, razvijati osećaj poštivanja i tolerancije prema političkom protivniku koga ne

treba smatrati za neprijatelja i jeretika. Narodni poslanici dužni su takodjer da s vremena na vreme podnesu svojim biračima izveštaj o svom radu u Parlamentu kao što se praktikuje u svima kulturnim zemljama.

Današnje doba razmimoilaženja, podvojenja i lutanja izrično zahteva što veći broj prosvećenih sinova u javnom životu. Poveriti sudbinu zemlje jednoj šaki profesionalnih bukača i jednoj gomili beskičmenjaka, parazita i štrebera, znači ukočiti točak progresa i sprečiti svaku evoluciju. Dok ceo svet kuka na Zapadu od profesionalnog političarstva, radikalno-demokratska koalicija, sramnim § 15 Izbornog Zakona, otudjuje inteligenciju od Parlamenta u času kada treba udariti temelje novoj državi i povesti zemlju putem prave demokratije.

Od svetskog rata, čisto političkim državama odzvonilo je. U buduće mogu prosperirati samo države sa novim ekonomskim poretkom i novim društvenim reformama. To važi naročito za našu predratnu srpsku državu, partizansku, na vrat na nos stvorenu i obojenu balkanizmom kao i njeni tvorci. Za naše upravljače izgledalo je mnogo važnije postavljenje jednog okružnog načelnika nego podizanje jedne nove industrije, kao jedne nove železničke pruge. Južnoslovenska država mora biti jaka, moderna, savremena. Ona ne sme trošiti glavnu energiju u pravljenju ukaza i stvaranju birokratije već u razvijanju ekonomskog života, regulisanju odnosa izmedju rada i kapitala, podizanju narodnog blagostanja. Uspeh komunista na opštinskim izborima to jasno potvrdjuje. Partije sa političkim programima gube, partije sa ekonomskim programima dobijaju poverenje narodnih masa.

Četvrta dužnost: isticanje važnosti Jugoslavije u medjunarodnoj politici. Naši predstavnici na strani nisu sa dovoljnom ozbiljnošću shvatili nacionalni problem, nisu ga reljefno istakli pred savezničke vlade i svetsko javno mnenje. Celokupna akcija Krfske vlade bila je svedena na nekoliko banalnih zvaničnih izjava i na nepismene članke ženevske La Serbie pod uredništvom čoveka koji se nikada ranije nije bavio „Nacionalnom propagandom" a koji je polemisao sa talijanskom štampom tonom i rečnikom „Samouprave". U dva-tri maha Idea Nationale reprodukovala je gosp. Markovićeve ispade da pokaže kulturnom svetu našu političku nezrelost i balkansku surovost u vodjenju javne diskusije.

Pašićeva vlada nije bila samo u sukobu sa Vrhovnom Komandom i Skupštinom. Ona je bila na ratnoj nozi i sa Jugoslovenskim Odborom, pa čak i sa svojim ministrima na strani kojima je slala svoje strogo poverljive planove o Velikoj Srbiji kada je ceo misleni svet s obe strane Dunava bio za Jugoslaviju. Nije onda nikakvo čudo što je naša diplomacija podbacila, izgubila kompas u branjenju nacionalnih interesa i zauzela ponižavajući stav koji je krnjio dostojanstvo naše viteške rase.

Naš diplomatski kadar po svom kvalitetu nije konvenirao ni za malu Srbiju. Za veliku Jugoslaviju on je očajno nedovoljan i treba ga iz osnova menjati. Srpska diplomatija bila je partijska, rodbinska i lična. U izboru kandidata gosp. Pašić se je izgleda inspirisao Bizmarkovom pošalicom: „Svaki propisno umiven i obučen čovek može biti pošten diplomat." Otuda toliko mladih rastakuera sa berberskim manirima i balkanskim mentalitetom, koji krnje narodni prestiž i stvaraju utisak da smo nesposobni za asimilaciju zapadne kulture. Južnoslovenska diplomacija mora biti vanpartijska, državna

i nacionalna. Pored stručnih i moralnih kvalifikacija, aspiranti moraju imati lepo vaspitanje i solidno opšte obrazovanje. Po ugledu na Ameriku i Francusku, za ministre trebalo bi postavljati i ličnosti koje su se vidno istakle u politici, žurnalistici, književnosti, nauci. Francuska Republika broji svega dva ambasadora od karijere: Paleologa i Pol Kambona. Tušar, Pubel, Revoal, Dekre, Žil Kambon, Žil Feri, Barer, Konstan, Delkase postali su punomoćni ministri i ambasadori van diplomatske struke. Isto tako predsednik Vilson nema danas nijednog predstavnika u Evropi od karijere. Očevidno, samo duhovna i narodna elita može dostojno predstavljati svoju zemlju na strani, zastupati njene interese i dizati njen ugled. Diplomati od karijere nose stalno činovnički otisak, oskudevaju u dahu i inicijativi, postaju lako žrtve dvorske kamarile ili političke stranke. Rusija i Nemačka koje su rekrutovale diplomatski kadar u plemstvu i višem činovništvu, najgore su prošle.

* * *

Mi koji sa izvesne daljine i načelne visine posmatramo dogadjaje u zemlji, koji nismo zaraženi divljim partizanstvom, držimo da je sada više nego ikada potrebno razviti Skerlićevu zastavu, svetlu i svetu. Na njoj su ispisane: južnoslovenski nacionalizam, evropski demokratizam, društvena solidarnost. Južnoslovensku *književnu zastavu* koju je Skerlić tako visoko podigao prihvatili su ponovo njegovi stariji i mladji drugovi, medju kojima dva najdarovitija i najčestitija intelektualca naša. Zar se u velikoj Jugoslaviji ne mogu naći još dva ne manje dostojna javna radnika da prihvate Skerlićevu *političku zastavu?*

U doba velikog rušenja i zidanja, u času kada se rešava sudbina naroda za dugi niz godina, Skerlićev barjak bi pokazao pravi put kojim treba koračati da se izadje iz gliba u kome se valjaju ljudi, načela, javni moral. Neodredjena, mutna i lažna demokratija koja se godinama održavala kompromisima i pogibanjem levo i desno u politici oportunizma, zadovoljila je ambicije nekoliko prvaka ali je izdala tolike nade, istrošila tolike energije, otudjila tolike snage. Pravoj demokratiji vlast je sporedna, jer joj je cilj služiti narodu a ne vladati nad njim. Dok u Švajcarskoj narod bira direktno svoje ministre, dotle naše postavljaju partijski klubovi uz dvorsku milost i bankarski blagoslov. Samo tako može da se objasni žalosni fakat da je gosp. Milan Marković postao ministar pre Skerlića, g. Miša Trifunović pre Draže Pavlovića, g. Lazar Marković pre g. Slobodana Jovanovića, čiji pravnički talenat izaziva divljenje. Daleko smo, vrlo daleko, od savremene demokratije koja ne trpi ovakve anomalije.

Ako je, na završetku, dozvoljeno izlaziti na sredu s predlozima, nama se po svemu čini da je najpozvaniji za šefa i barjaktara nove Jugoslavije g. dr. Jovan Cvijić. Ono što je Skerlić u književnosti, to je neosporno Cvijić u nauci. On ima sve potrebne osobine za duhovnog vodju: svetsku reputaciju, moralni integritet, umnu ravnotežu, čelični karakter, tačno poznavanje evropskih i južnoslovenskih prilika i ljudi. Nema danas markantnije pojave u nas od Cvijićeve. Nema ličnosti koja više imponuje i koju su sve vlade u teškim situacijama radije konsultovale. U našem životu punom busija i zamaka on nije posrnuo i nije išao drugom linijom do pravom. Za vreme izbegličkog života gosp. Cvijić je svojim predavanjima na Sorboni činio

čast južnoslovenskom imenu i otkupio kod uglednih Francuza povijeni stav naših diplomata i orgije naših bezbrojnih delegata.

Sa Skerlićevom zastavom koja ima privlačnu i zanosnu snagu, i sa plejadom Skerlićevih drugova, prijatelja i saradnika, gosp. Cvijić bi uspeo da okupi rapidno oko sebe sve što je sposobno da se žrtvuje za veliko i istinito i protivno da pravi kompromise sa svojom savešću; jednom rečju, svu moralnu, duhovnu i političku elitu u zemlji.

Jedan narod koji je izdržao tri krvava rata, albansku katastrofu, koji je pokrio zemlju slavom i podigao njen ugled za čitave decenije, zaslužuje bolju sudbinu od ove koju mu rezervišu stari političari, bivši ljudi sa preživelim programima, sa azijatskim pojmovima i metodama upravljanja zemljom. Samo novi šefovi, prosvećeni i ukrašeni vrlinama kulturnih ljudi, mogu povesti Jugoslaviju putem spasenja i osigurati joj budućnost dostojnu njenog junaštva i njenih žrtava. Zato pravimo apel na njih da razviju Skerlićevu zastavu — simvol časti, slobode i napretka.

Dr. Mitković.

Historizam u politici.

Kad se je ispunilo vrijeme, pa je trebalo da se sredovječne preživjele ustanove i uredbe obore i maknu, bila je nužna jedna sila, jedan autoritet, koji bi bio dovoljno snažan da provede taj ogromni posao. Te su naime ustanove i uredbe zahvatile duboko korijen, a posvećene su one bile autoritetom u koji su svi vjerovali, — bila je to sama starina — i malo tko se odlučio laka srca u nju dirnuti. Sve što odavna postoji, sve što je naslijedjeno od otaca i djedova, sve to posvećuje ta misteriozna sila starine, tako te je dobro ono što je staro. U običnom životu govori se tako često o „starom dobrom dobu", a u sredovječnim spomenicima čitamo toli često „dobri stari zakoni" i slično. Što nas upućuje, kako se ozbiljno vjerovalo da epiteta „star" i „dobar" spadaju zajedno. Došlo je, kako rekosmo, medjutim vrijeme, kad se je taj autoritet o t r c a o, jer je iskustvo pokazalo da naprosto nije istina, da bi ono što je staro moralo biti samim tijem ujedno i dobro. Taj novi autoritet, ta nova sila s pomoću koje se rušilo ono ukorijenjeno „staro" i „dobro" bio je prirodni razum. Jednog lijepog dana nije se više smatralo samo ono dobrim što je bilo staro, i zato što je staro, već je razum išao po svojem posebnom mjerilu vrednota prosudjivati, da li nešto treba oboriti ili je ono vrijedno da i dalje postoji. Taj je „racionalizam" zagospodovao u pravnim i političkim disciplinama, i tada se je obrazovala posebna škola, škola prirodnoga ili, kako je zovu, škola umnoga prava, kojoj je najvišim autoritetom u svim spornim pitanjima bio razum; — tako je protiv „starog i dobrog" prava istupilo prirodno ili umno pravo. Pod ovim autoritetom razuma sakrivale su se dakako revolucionarne misli, da je prirodno pravo čistim umstvenim konstrukcijama dokazivalo nerazumnost starog poretka, i teoretski predlagalo način, na koji bi se staro trebalo smjeniti i zamijeniti novim. Tako je racionalizam 17. i 18. vijeka, osobito u krilu škole prirodnoga prava, proveo revoluciju, koja je najsnažnije izbila u Francuskoj, i koja je na izmaku 18. i na pragu 19. vijeka

izazvala poznati znatni preokret u socijalnom i kulturnom životu. Um je bio onaj gipki instrumenat s pomoću kojeg se je teoretski opravdavalo revolucionarne ideje i koji je mogao raznim svojim konstrukcijama, primjerice o društvenom ugovoru ili o prirodjenim pravima, proturiti svaki svoj postulat.

Ali u času, kada je u Francuskoj revoluciji um postavljen na božanski pjedestal, nastupa i preokret. Uvidjelo se je da treba tu silu, koja se je tako razorno razmahala i obarala sve što su prošli vjekovi priskrbili, malo stegnuti i sputati. I tadanji se je svijet, da bi to postigao, poslužio jednim jur prokušanim sredstvom — historijom, ili bolje, historizmom. Ovaj pravni historizam je tek jednom paralelnom pojavom historizmu u prirodnim naukama, koga nalazimo pod imenima evolucija, descendencija itd., a koji se javlja nekako baš u isto vrijeme. Dakako da je prije svega valjalo diskreditirati onu pokretnu revolucijonarnu silu, i taj je posao temeljito obavio Nijemac Kant u svom djelu „Kritik der reinen Vernunft". Time je bio utrt put historizmu, koji je u Njemačkoj naišao i inače na najpodesnije tlo, jer su se tu već od 17. stoljeća razvijale prilike koje su takovom pokretu prijale. Na početku 19. stoljeća počeo je već Savinji da pobija školu prirodnog prava i osniva suprot školu historičku, kojoj je jedna od osnovnih misli, da pravo nije i ne može biti ono što um po svojim konstrukcijama takovim proglasi, već da sadrži samo one norme koje su se dugim historičkim putem kao pravo razvile u svijesti naroda. U Njemačkoj je do najvećeg intenziteta došao do izražaja historizam — dakako u najširem smislu — u sistemu pruskog „državnog filozofa" Hegela, tako da nećemo pogriješiti, ako tome historizmu dademo prvo mjesto medju ostalim elementima njegove filozofije. Dok je apsolutni duh u procesu kojim prolazi dosta pasivan, svjetska je historija — po Hegelu — jedna teodiceja, — u njoj se izvršuje objava božja po nekom planu. Hegel je u svoj sistem zahvatio sve što je historički nastalo, a bio je tolikim poklonikom njegovim, da nam je ostavio poznatu izreku: „Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig". Uzmemo li još k tome njegovu apoteozu države, koja je sama sebi svrhom, moći ćemo razumjeti, zašto ne smatramo Niče-a, kako se to u krajnjem neznanju neopravdano čini, već Hegela predstavnikom ideologije njemačke imperijalističke i ratne politike.

U to vrijeme dakle nijesu stranice političke i diplomatske povijesti ispunjene revolucijonarnim geslima, kakova je postavila bila škola prirodnoga prava, već konzervativnim lozinkama o načelu legitimiteta, historičkim pravima, i tome slično. Ali treba imati na umu, da se historizam nije svagdje pojavio na jednaki način, niti jednako snažno. Već ovdje naglašujemo da su najvećma ostala poštedjena od njega područja koja su stajala pod uticajem duha anglo-amerikanskog.

Nije dakle nikakovo čudo, što je u takovim prilikama i hrvatska politika 19. vijeka krenula tim putem, pa je isprepletala svoj rad historizmom, a istaknuti naši političari bili su nerijetko historici po zanimanju. Jedno treba ipak naglasiti: rekao bih da se je taj historizam u našoj politici pojavio još u jačoj mjeri nego li drugdje; dapače, kada pozornije gledamo, dobivamo impresiju da su naši ljudi taj historizam najozbiljnije shvaćali, i u snagu historijskih argumenata upravo vjerovali, dok su se

drugdje zadovoljavali time, ako se moglo postići da im protivnici vjeruju. Radi toga i jeste ta naša politika, ne može se poreći, protkana nekom naivnošću. Tako je nastala u našoj historiografiji čitava jedna vrsta literature koja je nosila obilježje političko, pišuć o historičkim temama u svrhe političke. Kako se je naša politika nažalost ponajviše iscrpljivala u jalovim borbama protiv Madjara (koji su uostalom takodjer voljeli historizam u politici), to se i ta literatura kreće velikim dijelom oko onih tema, koje su se ticale našeg odnošaja prema Madjarima u prošlosti, uslijed čega je i sa strane hrvatske i sa strane madjarske poteklo mnogo crnila, na primjer radi dogodjaja na početku XII vijeka, kada je Hrvatska dospjela u uže političke odnose sa Madjarskom. Dok su Madjari skoro beziznimno naglašivali, da je Hrvatska u to vrijeme podjarmljena od Madjara, nijekalo se to sa strane hrvatskih historika i političara, i tvrdilo: ili, da je osnovkom te veze bio ugovor medjunarodnog značaja, što ga je sklopilo dvanaest hrvatskih plemena sa kraljem ugarskim; ili opet, da su madjarski kraljevi došli na hrvatski prijesto kao legitimni nasljednici hrvatskih vladara.

Od knjiga, koje su se u posljednje vrijeme o toj temi pojavile, najviše se spominje radnja bivšeg bana pok. dra. Nikole Tomašića, „Temelji državnog prava hrvatskog kraljevstva", koja je na hrvatskom jeziku izašla u dva izdanja (1910 i 1915), a na njemačkom u prijevodu dra. Ivana Bojničića (1918, u prometu tek 1920). Da ovo djelo nije posve slobodno od političkih uticaja proizlazi već iz same te okolnosti što ono nije dolazilo u promet netom što je bilo doštampano, već onda kada su to dozvoljavale i iziskivale političke prilike. Tomašić je bio prvo izraziti tip one mješavine političara i historika, ili bolje političara zasićenog historizmom, pa neće biti suvišno letimice osvijetliti njegovu osobnost i njegov javni rad.

Nije on bio, istina, običan čovjek, ali njegova okolina — ne može se kazati drugovi, jer takovih radi žestoke ćudi nije imao — okružila ga je legendama o njegovom znanju, učenosti, patriotizmu i slično, tako da ga dapače njegov prevodilac u predgovoru nazivlje jednim od najvećih duhova Slovenskog Juga, štaviše jednim od najvećih učenjaka sadašnjosti. Kako je taj prijevod odredjen za strani svijet, trebalo je hvalu izreći sa više suzdržljivosti, jer će se vani pitati, kako se može nešto takovog ustvrditi na osnovi ovog jedinog djela Tomašićeva. A onda, pravo uzevši, ovakovim se pretjerivanjima zaista ne počašćuje uspomena Tomašićeva. — Tomašić je bio vanredno ponosan na svoje plemstvo, za koje je rado slušao gdje se izvodi od starog hrvatskog plemena Mogorovića, pa se je ta njegova sklonost prema prošlosti reflektirala i u njegovu inakom držanju. Politički bio je učenikom Kuenovim, koji mu je i bio štitnikom u njegovoj zaista brzoj karijeri. Kuen, taj političar-realista par excellence, nije nikada priječio da se hrvatski radikalizam iscrpi u energičnim riječima sa natruhama historizma, tek djela su mu smetala i ta je pobijao. Tako je i Tomašić mogao govoriti što hoće, ali nije smio raditi što hoće; a u obrani hrvatskoga državnog prava, na historičkoj osnovici, mogao je biti radikalan koliko mu drago. Dok je on dakle u samoj praksi zastupao jednu vrlo odioznu politiku, i laćao se u provedenju njezinom sredstava koja su malo gdje naišla na simpatije, znao je on s druge strane povremeno predobiti jedan

dio naše inteligencije, osobito onaj koji se je i sam zagrijavao za ovakav historizam u politici, štaviše i vjerovao u nj.

U takovim je prilikama došlo i do prije pomenutog djela, u kojem nam Tomašić razlaže svoju teoriju o tom kako Hrvati, ili bolje dvanaest hrvatskih plemena, sklopiše 1102 sa ugarskim kraljem Kolomanom ugovor — pacta conventa — koji nam se u izvorniku nije sačuvao. Tomašić drži da su glavne tačke toga ugovora sadržane u onim poveljama što su ih hrvatsko-ugarski kraljevi podjeljivali (sa malim razlikama u tekstu) dalmatinskim gradovima, i od kojih je prva sačuvana dana Trogiru 25. maja 1108. Na tom osnovu, uzevši i druga vrela u pomoć, nastoji on rekonstruisati sadržaj tih pacta conventa, koja su mu dašto važan temelj hrvatskog državnog prava, osobito prema Madjarima. Ovu je svoju misao popratio Tomašić brojnim učenim izvodima i digresivnim komentarima, no koji, valja priznati, smetaju plastičnosti glavne misli koju hoće da dokaže. Dovoljno je na ovom mjestu ako istaknemo da, po našem mišljenju, Tomašiću nije pošlo za rukom da nas uvjeri o vezi trogirske diplome (odnosno njezinih družica) sa pacta conventa, naprosto zato, što su gradovi dalmatinski po svojoj neobično širokoj autonomiji imali posve zaseban položaj unutar države; taj položaj bio je utvrdjen snažnom tradicijom koja ne dozvoljuje da se akta u podelu njih protegnu, odnosno ma i samo dovedu u bližu vezu, s aktima koja se odnose na cijelu državu.

Ovo smo iznijeli jedino zato da bismo na primjeru pokazali, kako metoda historizma u politici lako dovodi u dvogubi položaj teorije i prakse: dok je Tomašić nalazio u teoriji snažnih riječi za hrvatsko državno pravo, u praksi se je on oportunistički prilagodjivao danoj situaciji, pa je zastupao i provodio jednu nadasve omraženu politiku. Ali nije samo to mana politike prožete historizmom. Takova je politika nesamo konzervativna, nego pače retrogradna; ona je nesposobna za bilo koju veću političku koncepciju, pošto je njezinim idealom svagda — prošlost; ona nema elana, anemična je i besilna, a ne može da ima ni većeg uspjeha, jer ide naprijed — unatraške! Najbolju političku silu, svježu snagu narodnu, ostavlja ona neiskorišćenom, na ljute narodne rane stavlja ona meleme od pergamene, a sujeti narodnoj povladjuje slaveć mu prošlost, uspavljujuć tako dobre instinkte željne napretka. Naša nas hrvatska politika zadnjih decenija može zaista najbolje uvjeriti o istini netom rečenoga.

Time ali dakako ne želimo reći, da treba sve što je historičko, u svakom slučaju i najedared i nasumce, rušiti i obarati, nepitajuć imademo li šta boljega čim bi staro mogli zamijeniti, pa držimo, da bi takav postupak bio bar toliko isto pogriješan kao i onaj koji staro hoće da neizmjenjeno pridrži, iako viši interesi protivno svjetuju.

Imade, medjutim, još razloga, koji govore protiv historizma u politici: On je nesavremen, i pojavile su se druge struje koje ga uspješno pobijaju. Borba protiv historizma uopće započeta je u filozofiji, a otvorio ju je, na onom tlu gdje je on nikao i gdje je bio najači — u Njemačkoj —, najsnažniji moderni filozof, Friedrich Niče. On, revolucionar i reformator, usprotivio se je dašto svojim čitavim radom historizmu, pa bi se njegovo raspoloženje već odatle moglo jasno razabrati; no on nam je još i medju svojim „Nesuvremenim razmatranjima" ostavio jedno u kojem raspravlja o koristi i štetnosti historije po život. On je htio tom raspra-

vom da utre puteve svojoj novoj filozofiji, pa je trebalo ponajprije oboriti staro. U njoj je, kako sam kaže u „Ecce homo", prvi put pokazao, da je „osjećaj za istoriju", na koji je ovo stoljeće toli ponosno, zapravo bolest, jer je tipični znak dekadanse. On bi da pokaže kako valja historizam shvatiti kao bolest, nedostatak, i ranu vremena, i kako mi svi bolujemo na jednoj uništujućoj istoričkoj vrućici. Prema njemu valja i historiju upotrebljavati samo u onoj mjeri dok to ne može da naudi životu, i njegovim potrebama. — Medjutim, bilo bi krivo misliti, da historizam nalazi svoju protivštinu u filozofiji Ničeovoj. Historizam jest jedna metoda, dok je Ničeova nauka filozofija u najodličnijem smislu te riječi. Ipak je ta filozofija naskroz prožeta novom metodom koja je suprotna historizmu, ali kojoj prava domovina nije Nemačka, iako ju je Niče, kako rekosmo, obilno primjenjivao jer je tako zahtijevala njegova nova nauka. Ta je nova metoda pravo čedo duha anglo-američkoga, a paznata je pod imenom pragmatizma. S njemačke se je strane pakušalo taj novi smjer osumnjičiti i poniziti, ističući vlastiti idealizam; ali kako je u novije doba anglo-američka „praktičnost" iznijela i moralno pobjedu nad njemačkim „idealizmom", to sada nema više zapreke, da ta nova metoda još i jačom silom no što je to bilo posljednih decenija prodre na kontinent i konačno ga osvoji. Ovo će biti tim laglje što se je ovdje ta metoda već upotrebljavala, iako je nitko još nije doveo u sistem, kao što je primjerice, gore napomenuto za Ničea.

Ma kako to opasno bilo, pokušati ću ovdje samo sa nekoliko riječi karakterisati pragmatizam, i reći u čemu se on sastoji. Jedan od najizrazitijih predstavnika pragmatizma, američki filozof Viljem Džems (James), hoće da je to „a new name for some old ways of thinking", — novo ime za neke stare metode mišljenja. Ovaj put mišljenja energično naglašuje prvenstvo praktičnoga nad teoretičnim, i tvrdi da teorija mora stajati posve u službi prakse. S toga stajališta valja prosudjivati takodjer naše mišljenje i njegove tvorevine. Ono treba da se orijentira posve praktički, pa se ono sa svojim rezultatima i prosudjuje jedino prema tome, da li i u kojoj mjeri unapredjuje život i njegove potrebe. Držeć se toga, pragmatizam izlučuje sve one probleme koji su za praktični život indiferentni, te u njihovo rješavanje neće da ulazi. Značajno je za pragmatizam na koji način on shvaća pojam istine, tako da se u literaturi često osebujno stajalište prema tom pojmu označuje kao bit same metode. Pragmatizam hoće, da se pojam istinitog i neistinitog imade odrediti prema tome da li djeluje povoljno ili nepovoljno na život i njegove potrebe. Jedan sud neka nosi na sebi, prema staroj metodi mišljenja, sve značajke neistinitosti, ako nam on u našem praktičnom životu može da koristi, pragmatizmu je istinit, pa dosljedno i dobar.

Preispitamo li s ovog pragmatičkog stajališta cijeli inventar našeg teoretskog znanja i umijeća, lako ćemo se uvjeriti da ima tuj mnogo balasta, mnogo donkihoterija, i još koječega što bi valjalo, bolje danas nego li sutra, ukloniti. S istog stajališta trebalo bi podvrći kritici faktore i pojmove političkog života, jer su mnogi od njih samo smetnja svakom bujnijem procvatu ljudskog društva.

Marko Kostrenčić.

Iz istorije Svetskog Rata.

Južnoslovensko pitanje u austrijskoj inostranoj 1906—1912.

Pisac savremene povijesti bivše austrougarske monarhije, Teodor pl. Sosnoski, lijepo je prikazao, u prvom dijelu svoje knjige „Die Politik im Habsburgerreiche" (1912), kakovu su politiku vodili ministri inostranih djela od Švarcenberga do Erentala. Na početku poglavlja u kojem je naročito o tom govorio, stoje ove karakteristične riječi: „S knezom Feliksom Švarcenbergom sišao je u grob i zadnji državnik austrijskog carstva širokih pogleda. Od svih onih koji su za njim dolazili na njegovo mesto, sve do Goluhovskog, nijedan nije razumio da sačuva, ili da povrati, monarhiji onaj ugled koji je ona imala pod njegovim vodstvom; pa ni Andraši, jedini koji bijaše odskočio iznad prosečne sredine." Pod vodstvom ovih Švarcenbergovih poslednika, vegetirala je monarhija iz dana u dan, i imala je svaki čas da pretrpi sad diplomatski sad vojnički poraz; velevlašću zvaše se tek po imenu, dok je u stvari živjela takim životom da se jednako imala prilagodjivati željama i težnjama drugih. To je stanje trajalo tako sve do jeseni godine 1906, kada su i bečko ministarstvo inostranih djela i gjeneralni štab austrijske vojske došli u nove ruke: Na mjesto Goluhovskog došao je baron Erental (Alois barun Aehrenthal), a grofa Beka zamenio je kao načelnik generalštaba Konrad od Hecendorfa (Franz Conrad von Hötzendorff).

Političkim prilikama koje su slijedile ovoj promjeni, i novim smjernicama austro-ugarske inostrane politike, posvjetio je bečki sveučilišni profesor Dr. Pržibram (u časopisu „Österreichische Rundschau" od 1. i 15. avgusta 1920) raspravu pod natpisom: „Konflikt Konrad-Erental. Jedan prilog ka temi ‚Politika i vodjenje rata' ", u kojoj se, medju ostalim, iznosi i kako se je, na najvišem mjestu izvanjske politike i pri vrhovnim vojnim vlastima, prosudjivalo južnoslovensko pitanje, u burno doba prije balkanskih ratova, za samo vrijeme njihova trajanja, i iza njih, sve tamo do svjetskog rata. Na taj način dobijamo uvid u neposredne uzroke koji su doveli do prekida odnošaja i početka samog rata. — Profesor Pržibram imao je pred sobom više spomenica i Erentalovih i Konradovih, upravljenih na samoga vladara, kao i neke njihove medjusobne dopise. Iz ovih poslednjih može se razabrati, da je Konrad htio počešće da predje granice svoga resora, i da se umješa u dnevnu politiku, dok Erental opet nije htio nikako da dopusti, da se iko dotakne područja na kojem je on radio i kojim je upravljao. Car i kralj Franjo Josip, zadnjih godina svog vladanja, skoro je uvijek slijepo prahvaćao predloge ministara pojedinih resora, pa je i u ovom slučaju skoro uvijek Erental imao kod njega pravo a Konrad krivo. To je dovodilo još više do nesporazuma i neraspoloženja izmedju ove dvojice, zatim do medjusobnih napadaja, pa je konačno učinilo nemogućnim da bi jedan uopšte mogao raditi uz drugoga. Ali, to je bilo na kraju.

U početku, medjutim, s jeseni 1906, kad su barun Erental i Konrad od Hecendorfa došli na svoja nova mjesta, nitko nije ni slutio, da se oni neće slagati i da neće moći raditi zajedno. Austrougarska štampa prika-

zivala je ove promjene na najvišim i tako delikatnim mjestima kao dogadjaje od najvećeg zamašaja, pogotovo u doba koje za monarhiju bijaše veoma burno. U to se doba jedna polovica monarhije borila protiv druge, jedna narodnost ustajala je na drugu. Oko monarhije radjala se i riješavala se velika svjetska pitanja, a dotadanji ministar inostranih djela, grof Goluhovski, držao se je stalno pasivno. Počeo se širiti glas da monarhiji ovog puta nema spasa, ako njenu upravu ne uzmu u ruke energični ljudi, koji bi imali neki stalan cilj pred očima. A za takove se je smatralo i Erentala i Konrada. Njih je podupirao tadanji prijestolonasljednik Franjo Ferdinand, koji je htio da i sâm reče odlučujuću riječ u unutrašnjoj politici, a i zapodjene borbu sa svima neprijateljima monarhije.

I Erental i Konrad bijahu oduševljeni patrioti tvrda uvjerenja da monarhiju čeka sjajna budućnost, vjerni vladaru, radini i puni ambicije. Nadarenošću, i smionošću, živahnošću, živom riječi i pisanim slogom, Konrad je premašao kudikamo Erentala, koji bijaše metodičan radnik i koji je htio da ostane uvijek na prokušanom čvrstom tlu. Različne prirodne nadarenosti mogle su da rad jednoga popune radom rugoga, — svaki je samo imao da ostane kod svoga posla i da ne prekoračuje tudjih granica, već da prilagodjuje svoje djelovanje djelovanju svoga druga. Ali do takvog složnog rada nije dolazilo. Ma da im cilj bijaše jedan te isti: snaga i ugled monarhije, — putevi kojim su mislili doći do njega vodili su svakoga od njih na protivnu stranu. Konrad je bio uvjeren da se monarhija mora ogledati na bojnom polju i sa Rusima i Srbima i sa Talijanima, pa kako je znao da ratna sredstva monarhije nijesu takova da bi se moglo najedamput obračunati sa svima, htio je da potuče svakoga napose, prije nego što bi se složili da zajednički istupe protiv monarhije. Erentalu je ratovanje bilo „ultima ratio", — prije nego što bi se država odlučila da ratuje, imala je da na drugi način, zgodnim diplomatskim koracima, nastoji da dodje do moći i ugleda. On je htio da tu svoju politiku vodi mirno dalje i da mu nitko u tome ne smeta, a kad tamo eto baš Konrada s izričitim zahtjevom da i on dodje do riječi kod riješavanja svih važnih političkih pitanja. Konrad je imao smjelosti da u spomenicama na samog cara kritikuje držanje ministarstva inostranih djela. Tu Erental naravno nije mogao šutjeti; on je predočavao vladaru, da je dužnost šefa generalnog štaba, da tako uredi i opremi vojsku da država u ratu pobijedi, ali da nije posao šefa generalnog štaba, već ministra inostranih dijela, na koji će se način da riješe sporna internacijonalna pitanja.

Ovo bijaše i Konradova i Erentalova polazna tačka za sve one spomenice koje su slali vladaru, počamši od konca godine 1906. Konrad je budnim okom pratio političke prilike u Italiji i Srbiji, a u pogledu unutrašnje politike nastojao je da osujeti svaki pokušaj Madžara da naruše jedinstvenost vojske. U svojoj spomenici od 6. travnja 1907, on ide i dalje te traži da se konačno urede odnošaji izmedju Madžara i ostalih narodnosti u Translajtaniji, a u prvom redu odnošaji izmedju Madžara i Hrvata, i to tako da Hrvati dodju do što veće samostalnosti. Uredjenje unutrašnjih prilika njemu je samo sredstvo da monarhija uzmogne čim prije udariti na vanjske neprijatelje. U isti mah htio je da se okoristi i nesredjenim prilikama u Rusiji, i sporovima izmedju Srbije i Bugarske. Italija bi, prema

njemu, morala dati sigurnih garancija da će u slučaju rata mirovati, a ako to ne bi htela da učini, trebalo bi svakakoo godine 1908, ili najkasnije u proljeće 1909, izazvati kakav spor s njom i odmah obračunati s tim „nevjernim saveznikom". Konrad je izrazit austrijski Nijemac i centralist, pa kad preporuča da se ne zabacuju želje pojedinih narodnosti, njega vode jedino razlozi oportuniteta i težnja da sačuva državno jedinstvo. On je pre svega vojnik, i na vojnički način hoće da riješava sporove. Ne mari mnogo što misle druge države, pa čak ni saveznička Njemačka, o inter nacijonalnim pitanjima. Sva se pitanja, po njemu, mogu lako da riješe, i monarhija će sigurno uspjeti ako se samo odluči da radi brzo.

Tim Konradovim površnim prosudjivanjem zamršenih političkih pitanja, koristio se je Erental već u svojoj spomenici koju je upravio vlamaru 12 dana iza Konrada (18. travnja 1907). On, Erental, rezonuje mirno, i Konradova izvodjenja prosudjuje kao diplomat, usvaja čak neke njegove predloge; hoće da monarhija riješi unutrašnja pitanja, ali neće ni da čuje o kakvom ofanzivnom koraku protiv Italije, jer u tom slučaju, misli, zapadne vlasti ne bi mirovale.

Šiljanje spomenica na vladara nastavilo se, i 4. septembra 1907 Konrad već odlučno napada Erentala. Ovaj još uvijek miran, ne želi konflikta s inozemstvom, i drži svoju politiku ispravnom i probitačnom za monarhiju.

Početkom godine 1908 izašao je Konrad pred cara s predlogom da monarhija mora svakako da inkorporira Srbiju, — Erental je u to doba radio na aneksiji Bosne i Hercegovine. Ovo njegovo djelo nije nastalo preko noći, a prvi poticaj da ga provede dao mu je bio mladoturski pokret i turska konstitucija, kako je to i sam priznao jednom u delegacijama. On je bio svijestan da se je odlučio na jedan pothvat koji je mogao da zaplete monarhiju i u pogibeljan rat, i on je htio da svoje djelo brani čak i oružjem. A kad evropski rat *nije* buknuo, kad je došlo do nekog iako samo prividnog sporazuma, Erental je slavio potpun triumf. Pristaše su mu se divile, protivnici mu bijahu nenavidni radi uspjeha, pa ga još jače zamrziše. Konrad je stajao po strani i od jednih i od drugih. On ono što Erental bijaše izvršio nije smatrao trajnim; žalio je što su se nastali sporovi raspleli nekako mirnim putem, jer mogla bi brzo doći prilika ratovanja, mislio je, ali sigurnost uspjeha biti će manja iz godine u godinu. 3. travnja 1909 iznosi on to i u novoj svojoj spomenici, kojom je u glavnome htio da dokaže, kako bi još i tada bilo lako potući i srpsku i crnogorsku vojsku. Takova prilika, kaže, neće se tako lako ponoviti, a do obračuna sa Srbijom i Crnom Gorom mora svakako da dodje. Propustiti ovako zgodnu priliku, znači učiniti ogromnu političku pogrješku, i dovesti monarhiju u jedno stanje da će skoro morati da vodi rat sa više neprijatelja, ili da će morati svakome popuštati. Da je tad monarhija izašla pobjediteljicom iz rata, bile bi se, po njemu, jednim mahom sredile sve nutarnje političke prilike, a upliv monarhije na Balkanu bio bio silno narastao.

Konradovu spomenicu imao je da proslijedi vladaru tadanji ratni ministar Šenajh; ovaj je upotrebio ovu priliku da se usprotivi Konradovim nazorima, i da osudi njegovo upletanje u politička pitanja, te da tako pristane uz ministra inostranih djela. Franjo Josip htio je takodjer da mirno riješava razne sporove, ali je Konrad iz dana u dan postajao sve

veći protivnik Erentalov, i 2. jula 1909 upravio je njemu, Erentalu, lično svoj exposé, osudjujući njegovu politiku i rad njegovih diplomatskih činovnika, a nada sve djelovanje tadanjeg austrougarskog poslanika u Beogradu grofa Forgača. Kako je Konrad ne samo kritizirao rad ministarstva inostranih djela, već i sastavljao svoje dopise u tonu sasvijem različitom od onoga na koji su gospoda u tom ministarstvu bila naviknuta, cijelo ministarstvo bijaše prema njemu vrlo neugodno raspoloženo. To je Erental i naglasio Konradu u julu 1909, a 15. avgusta 1909 razložio je u spomenici na cara još jasnije svoje mnijenje o odnošaju izmedju generalnog štaba i ministra inostranih djela. Početak te spomenice bavi se pitanjem, da li je bilo podesno da se u proljeću 1909 zapodjeo rat, i odmah ističe, da su političke prilike u Evropi već tada bile takove da austrougarskoj monarhiji ne bi nikako bilo pošlo za rukom da se stalno ustali u Srbiji i Crnoj Gori. Kad Konrad traži utjelovljenje Srbije i gospodstvo na Jadranskom moru, on odaje baš onakove imperijalističke težnje, kakove monarhiji predbacuju Srbija, Rusija, Italija i Engleska. Erental kaže: „Mi ćemo jednog dana misliti već na to da utjelovimo monarhiji jedan dio Srbije, ali prije toga moramo biti na čisto, kamo će gravitirati Južni Sloveni svojim težnjama, i kakovu politiku imamo da vodimo u Sarajevu i u Zagrebu. Za sad nemamo interesa da srpsko pitanje iznesemo na prvo mjesto, jer nam unutrašnje prilike ne dozvoljavaju da mislimo na povećanje teritorija. Naše gospodstvo na Jadranskom moru postaviti kao aksiom, moglo bi biti vrlo pogibeljno. Jadransko more ne smije da ima samo jednog gospodara, jer se tu sastaju interesi i Austro-Ugarske i Italije i Turske i Grčke. Promišljena austrougarska politika mora da ide za tijem da se spriječi svaki konkretni sporazum izmedju Italije i Rusije". Erental se ne boji napadaja sa strane Rusije, jer ona za deset godina ne može da vodi nikakvu aktivnu politiku. Što se Balkana tiče, monarhija mora da bude posrednicom izmedju Rumunjske i Bugarske, i da spriječi da bez nje dodje na Balkanu do bilo kakvih promjena. U interesu monarhije je da nesporazumljenje izmedju Bugarske i Srbije traje što moguće duže. Ovakovo držanje monarhije, po njegovu izlaganju, odgovara potpuno i interesima Njemačke i intencijama cara Vilhelma. Vojska mora da bude jaka i pripravna za rat ali inostrana politika mora da spriječi da dodje do rata.

I sad je Franjo Josip odobrio Erentalove nazore, i odlučio se za politiku mira. Konrad se je tome morao prilagoditi, ali je ostao kod svog nazora, da će radi Balkana i Jadrana doći do rata, i da će taj rat što kasnije dodje tim biti teži. To je svoje uvjerenje u više prilika iznosio i branio, pa tako i kod vijećanja njemačkog i austrougarskog generalnog štaba o konkretnim ratnim pripremama za godinu 1910. Tad se je raspravljalo i o tome, kako bi imale da postupaju Njemačka, Austro-Ugarska i Rumunjska, kad bi morale da istodobno ratuju s Francuskom, Rusijom, Italijom, Srbijom i Crnom Gorom. Najprije bi Austro-Ugarska imala da potuče Italiju a Njemačka Francusku. Ako bi na početku rata Italija i Francuska ostale neutralnima, imale bi da svečano izjave da se ni kasnije neće umiješati u rat. Ma bilo kakovom očitovanju sa strane Italije, Konrad nije htio da vjeruje, jer da ona uvijek prijekim srcem prati svaki razvoj monarhije i na kopnu i na moru. To je Konrad istaknuo i caru Franji Jo-

sipu pa istodobno zapitao Erentala što on o tome misli. Taj upit nije došao Erentalu u pravo vrijeme, jer je baš tada, sporazumno s političarima njemačkog carstva, pregovarao s ruskom vladom o tome kako bi se dali poboljšati oni napeti pregovori što postojahu još od godine 1906. Rim je imao da bude uvijek uvjeren o njegovoj iskrenosti, te nije htio da izadje s nikakvim pitanjem koje bi moglo da pobudi ma bilo i najmanju sumnju. 16. februara 1910 odgovoiro je Erental Konradu, da odnošaj izmedju Francuske i Njemačke nije identičan s odnošajem izmedju Austro-Ugarske i Italije. Njegova pregovaranja sa talijanskim ministrom inostranih djela San-Gjulianom poboljšala su bila dotadanji odnošaj. Onda je Konrad mirovao nešto duže nego obično, otprilike godinu dana. Početkom godine 1911 javio je Erentalu, da se Italija sprema na rat, i da će za godinu dana biti u stanju da udari na monarhiju. Erental nije tome vjerovao, jer je trojni savez izmedju Njemačke, Austro-Ugarske i Italije imao trajati do godine 1914, i jer ga je poslanik u Rimu, pl. Merej, umirio 21. siječnja 1911 da sa strane Italije ne prijeti pogibelj. Glavna je sad dakle Erentalu bila briga, da čim prije dodjo de obnove trojnog saveza.

Izmedju Konrada i Erentala postojale su tada već izrazite lične diferencije, kojima je izvor bio u načelnom pitanju, kao što smo naglasili, ima li austrougarska izvanjska politika da bude agresivna ili defenzivna. Ali se oni razilažahu i u svima specijalnim pitanjima, u pitanju povišenja vojničkih kredita, u pograničnom pitanju izmedju Austro-Ugarske i Srbije, u pitanju držanja bečke štampe prema napadajima talijanskih novina na monarhiju. Nije bilo mogućnosti, da izmedju njih dodje do sporazuma, jer se nikada i nikako nije htio jedan da da uvjeriti razlozima drugoga; sam car je pokušao da riješi njihov spor ali badava. Naprotiv, uskoro se digla još i nova bura, a nju je izazvao talijansko-turski spor. Koncem septembra 1911 buknuo je rat izmedju Italije i Turske. — Konrad je sad tražio od Erentala da se mačem u ruci štite interesi monarhije na Jadranu i na Balkanu, da se raskrinka lažno prijateljstvo Italije, i da se obračuna s njom. Konradov dopis, koji se je bavio ovim pitanjima, silno je uznemirio tada već bolesnoga Erentala, i on se odlučio da spomenicom od 22. oktobra 1911, iznese pred Franju Josipa kako je svaki rad s Konradom nemoguć.

U novembru 1911 uspjelo je Konradu da pribavi dokaza, da se Italija u proljeću 1909, za krize aneksije, bijaše spremila na rat s monarhijom, pa se tada dao nato da, u spomenici od 15. novembra 1911, i on prikaže caru opširno političko stanje cijeloga svijeta i odnošaje monarhije prema drugim silama, te da istakne da je sad ili nikad došao čas da se monarhija makne iz svog mirovanja. „Direktni protivnici" monarhije, po njemu jesu: Rusija, Srbija, Crna Gora i Italija — njih treba s pomoću Njemačke redom potući. Ali najveći neprijatelj mu je Italija; savez s ovom državom smatra on „sramotnim za monarhiju". Na Konradovu stranu stao je sad novi ministar rata Aufenberg, tako da ovoga puta Erentalovi protivnici bijahu mnogo jači nego prije. Erental je tad odlučno stupio pred cara, i očitovao mu u audijenciji, da može da ostane i dalje u svojoj službi samo uz uvjet da šef generalnog štaba ostavi svoje mjesto. I tada, kao i prije, pobijedio je ministar inostranih dijela. Konrad je morao predati demisiju, ali način na koji bijaše dignut sa svog mjesta, pokazao je da se

skoro mora opet tamo da vrati. Njegovim nasljednikom postade Blaž Šemua. Njemu je Erental, pismom od 3. januara 1912, opredijelio i njegovu i svoju kompetenciju. Svoju „politiku mira" nastavio je dalje sve dok mu je smrt nije prekinula, do zadnjeg časa svog života. Ali zadnjih godina, osobito za krize aneksione, njegova je politika sama uništavala ono na čemu je prije radio svim silama. Prije je svojski nastojao da izmedju Beča i Petrograda dodje do dobrih prijateljskih odnošaja, a sad je put za te odnošaje pošao polako preko Berlina. Berlin je uzeo malo po malo u svoje ruke vodstvo austrougarskom vanjskom politikom. Stvarajući novu politiku prema Turskoj, prelazio je Erental iz jedne inkonsekvencije u drugu, a da opravda svoje postupanje, nije se žacao da se posluži i nedoličnim sredstvima, kao što bijahu glasoviti falsifikati poznati iz raznih procesa. Erental je doduše izradjivao svoju politiku, ali on nju nije izradjivao sam — otuda nedosljednosti i otuda slabosti; njega su više puta slavili kad nije zaslužio hvale, i na njega samoga su često napadali, kad ne bijaše krivice samo do njega.

Dr. Josip Nagy.

Politički pregled.

Ko je kriv za koruški plebiscit?

C e l o v a c, 16. oktobra 1920.

Naša se predvidjanja nisu obistinila: Mi smo na plebiscitu izgubili Korušku, koja je Senžermenskim Ugovorom stavljena u položaj da se sama opredeli kojem će se privoleti carstvu. Na dan glasanja, koji ostaje sada jedan žalostan datum u našoj istoriji, Korotani su se odlučili za Austriju. Mnogi Slovenci, takozvani „omahljivci", glasali su za protivničku stranu. Naravno da smo svi bili iznenadjeni ovakim rezultatom i uopšte ovom pojavom. Svi smo očekivali da će slovenska većina, kojoj ne poriču egzistenciju ni neutralni nemački poznavaoci Koruške — naprimer sam član austrijske plebiscitne komisije, profesor Vute — glasati za sjedinjenje s ostalom braćom, i svi smo se prevarili. Prevarili su se i Beograd i Ljubljana, prevarili su se i Englezi i Francuzi, pa i Talijani; iznenadili su se i sami Nemci, koji su do poslednjeg časa gledali s pesimizmom na ishod glasanja.

Kad je stvar jednom izgubljena, onda su se stali javljati glasovi: Kako je to bilo mogućno, i ko je tome kriv? Najbliži, i najneposrednije zainteresovani: sami Slovenci, i Ljubljana, odgovarali su na prvo pitanje, da se je tako šta moglo desiti jedino na prevaru, a „Slovenec" i „Večerni list" — organi najače stranke u Slovenačkoj, — nalazili su odmah i krivca, u centralnom sistemu uprave.

Mi, koji smo bili prisutni i pripremama za plebiscit i samom plebiscitu — koji smo, kako se to u narodu kaže, ne samo kroz plot gledali već i kumovali — mi mislimo, da kod ovog plebiscita nije bilo baš toliko prevare kao što se sada piše; da je nije bilo uopšte više nego inače pri izborima. Mrtvi i lažni glasači, i dupli glasovi, nigde ne broje na hiljade, ne

broje ni na stotine. Pa tako ni ovde. Pored onih mera predostorožnosti što su ih bili preduzeli engleski i francuski oficiri iz Plebiscitne Komisije, protivna stranka nije mogla nafabrikovati skoro 7000 lažnih glasača. Nemci su, naravno, činili sve što se u ovakim prilikama daje učiniti, da bi dobili većinu, ali da nije bilo u narodu raspoloženja za njih ne bi nikad bili u stanju da istešu većinu od 6738 glasova. Glasačke su karte štampane u Engleskoj, pod kontrolom jednog oficira plebiscitne komisije. Glasačke kutije čuvali su i naši i austrijski pristaše, opet uz kontrolu savezničkih oficira. Iz opština gde se glasalo prenesene su kutije pod pečatom u centre za prebrojavanje cedulja, u pratnji oficira. Glasanje je svuda išlo u redu i u miru; na sam dan glasanja slušalo se na sve strane: „Očajno mirno i redovno". Optuživani su Talijani da su pomagali prevaru, otvarajući kutije i zamenjujući naše glasačke karte austrijskim; — to se nije moglo utvrditi. Uostalom, Talijani su bili čuvari kutija samo na nekoliko mesta.

Ne, prevara nije izvršena na dan plebiscita, — ona se dogodila ranije. Mi smo svi bili prevareni, još kad su stvarane odredbe Senžermenskog Ugovora u pogledu plebiscita u celovačkom bazenu. Još tada smo mi želeli da slovenski deo Koruške pripadne nama, i tu želju, koja se osnivala na neospornoj činjenici da je u zoni A slovensko stanovništvo u većini, mi smo polako sugerirali sebi kao neko neosporno pravo. I verovali smo u to kao u sigurnu stvar. Od svih Slovenaca, koji su ovaj predmet morali bolje poznavati nego mi ostali u ovoj državi, samo je jedan jedini liberalni političar govorio tada: „Ne idimo u Korušku na glasanje; ako se glasa, možemo izgubiti". Svi ostali verovali su, da plebiscit mora ispasti povoljno po nas, i bilo je malo, vrlo malo njih koji su računali tek sa neznatnom većinom. Rezultat plebiscita na dan 10. oktobra morao je, dakle, potresti sve nas, i to toliko da mnogi od nas još i danas ne mogu da veruju da pri samom glasanju nije bilo velikih zloupotreba. Docnije, dok se svi priberemo od ovako velikog poraza i potresa, dok se smirimo i počnemo prelaziti redom jednu po jednu činjenicu te dobijemo jasan pregled nad onim što se dogodilo, videće se sasvim dobro, da smo u Koruškoj imali samo onih 15.754 glasača, dobrih i svesnih rodoljuba, koji su od početka do kraja bili uz nas, pa su dali i glas svoj za Jugoslaviju, kad smo ih pozvali na glasanje. Svi drugi računi bili su pogrešni.

Da je stvar sa plebiscitom slučajno uspela, danas bi „Slovenec", „Večerni List", i ostali sa njima koji napadaju sad Beograd i centralizam, tvrdili da je to isključivo uspeh političara iz grupe oko tih listova. Ali, budući da je propala, ima se pronaći krivac, i sad je kriv, dabogme, beogradski centralizam. Pritegnut od demonstranata ljubljanskih, koji su tražili objašnjenja za ishod plebiscita, predsednik zemaljske vlade u Ljubljani, učinio je nepromišljenost da sa balkona Državnoga Doma, bez ikakvih obzira, baci na ulicu optužbu za poraz u Koruškoj na vladu u Beogradu. Beogradska vlada, medjutim, jeste kriva, ali je kriva zato, što je ostavila bila odrešene ruke baš tome svom tužiocu, da pripremi plebiscit, držeći da će on i njegovi činovnici bolje znati od svakoga drugoga šta treba raditi. Ovo će se lako dati utvrditi neospornim dokazima. Beogradska je vlada kriva što je lokalnoj vladi prepustila celu kompoziciju plebiscitnih zona, a docnije organizovanje uprave u Koruškoj. Ona je trebala obratiti i sama, od po-

četka, naročitu pažnju koruškom pitanju, pa izvršiti anketu o stanju i radu u onim zonama, a ne ostaviti sve isključivo na veru ekspertima ljubljanske uprave. Vlada beogradska kriva je, medju ostalim što nije poklonila više pažnje izveštaju Vilsonova izaslanika u Koruškoj, koji je vrlo jasno izrekao svoj sud, pošto je obišao celu spornu teritoriju: „U Koruškoj je većina slovenska, ali je ta većina više naklonjena Nemcima". Ona je medjutim, slepo verovala ovima koji sad prvi dižu tužbu protiv nje. Dockan je sada dolaziti s tužbama, i mi bismo se radije uzdržali od svakog komentarisanja „Ko je kriv", da nije lokalna vlada počela naopakim načinom skidati krivicu sa svojih ledja. Kad bismo stali redjati prigovore onima koji su „krivi", lista bi bila i duga i crna, i ne verujemo da bi išla u prilog lokalnoj vladi u Ljubljani.

Radi onih naših 16.000 ljudi, koji su dali svoj glas za Jugoslaviju, i čiji su bol i razočaranje veliki, nije trebalo, po našem mišljenju, potrzati pitanje, ko je kriv za plebiscit u Koruškoj. Kad se već to učinilo, trebalo je podeliti krivicu pravedno, i izvući moral iz nje. A kad se već bacila sva krivica na Beograd, nije trebalo uvlačiti još i vojsku, pa je optuživati za nemarnost prema Slovenačkoj. I nije se smelo prebacivati celome narodu, da mu nije stalo do Slovenačke i da će žrtvovati interese Slovenaca u pregovorima s Italijom. Oni koji to kažu, znaju da nije tako, te nije potrebno ovake neistinite i lako nabačene tvrdnje pobijati. Ali je sramota da se na ovaj način iskorišćuje narodna nesreća za izbornu agitaciju, u kojoj sad prvu reč igra formula: „Dalje od Beograda". Kad ne bismo znali da oni koji sve ovo rade, čine to samo zato što ne znaju šta je to država i koji značaj imaju političko zbliženje i neposredna veza izmedju svih delova jedne otadžbine, i kakvoj pogibiji izlažu celo naše pleme i ovu lepu tvorevinu što nam je doneo Versajski Mir, mi bismo ih krstili imenom svesnih rušilaca narodnog jedinstva.

Slučajni.

Predizborna politička situacija u Sjedinjenim Državama.

Izbor za Predsednika Republike Sjedinjenih Američkih Država je jedna od najvećih socijalnih i političkih pojava u svetu. Svake četiri godine uzburkaju se narodne mase od dna do vrha da izaberu „najdostojnijeg gradjanina Republike" sebi za vodju. Ova godina je, posle Revolucije i Gradjanskog Rata, u pogledu izbora, jedna od najinteresantnijih u istoriji Sjedinjenih Američkih Država. Posle osmogodišnje vladavine Demokratske Stranke, koja je Sjedinjenim Državama dala jednoga Vilsona, koga već danas nepristrasni američki istoričari stavljaju u isti red sa Vašingtonom, „ocem Republike", i Linkolnom, „najvećom figurom američke istorije"; koja je, dalje, rešila pitanje „finansijskih panika", što su ih trustovi izazvali prema svojim finansijskim i političkim potrebama, organizacijom federalnih rezervnih banaka; posle mnogih zakona opšte, ekonomske i socijalno-političke prirode, koji su regulisali mnoga pitanja izmedju kapitala i rada, izmedju državica i centralne vlade, činovnika i države, mnoga vojna i pomorska pitanja, i tako dalje; i, naročito, koja je, pre no što će ući u rat 1917 godine, donela zemlji toliko silno blago i zadužila Evropu

sa deset biliona dolara, i koja je, pošto je ušla u rat, donela zemlji i tako ogroman moralni ugled u svetu; — posle takve osmogodišnje vladavine Demokratske stranke, njen „meč“ sa Republikanskom Strankom, koja je bila na vladi skoro kroz tri četvrtine istorije Sjedinjenih Država, i koja sebe smatra za tvorca predratne Amerike, predstavlja socijalno-politički prizor najvišega i najvećega reda. Bitka je otpočela još pre više od godinu dana. Prva je meta bila, i danas je još, Pakt o Društvu Naroda. Republikanci su našli da je to najslabije mesto i na njega su poslali sve svoje snage. Duel je bio prvo u Senatu, bio je dug, i završen je pobedom Republikanaca. Usred bitke u Senatu, izašao je u narod sam Predsednik Vilson, da pred njega iznese celo pitanje i, posle desetak govora, pao je u postelju iz koje se još nije definitivno digao. U isti mah su izašli i najnepomirljiviji protivnici Pakta, senatori Džonson i Borah. Bitka je bila strašna. Perje je letelo na sve strane, i oblak borbe se bio digao do neba. U Senatu, i pred narodom, bitka se kod Republikanaca završila sa takozvanim „rezervacijama“, od kojih jedna, ona koja se tiče desetog člana, pogadja Pakt posred srca. Senat je likovao a narod je, uglavnom, ćutao. U junu, došlo se do partiskih konvencija. U Čikagu, Republikanci daju svoju „platformu“. Senator Lodž, vodja Republikanaca, vodi glavnu reč. Čuju se i „nepomirljivi rezervacionisti“, i „blagi rezervacionisti“: Džonson, Borah, General Vud, Lauden, Lodž, i drugi. Huver, ma da se lično ne pojavljuje i drži se neprestano izmedju Republikanaca i Demokrata, govori kroz svoje pristalice. Posle mnogo diskusije, i silnih manifestacija za ovoga ili onoga kandidata, dolazi glasanje i, posle glasanja, „mrtva tačka“: ni Džonson, ni Vud, ni Lauden, ni Huver. Posle „paktiranja“ i jedinstva partiskog rada, jedan od kandidata koji je bio medju poslednjim po broju glasova pri ranijim glasanjima, dobija većinu: senator H a r d i n g iz države Ohajo. Herstova štampa puca iz svojih listova, pa i sam republikanski „Njujork-Herald“ kliče: „Senatska kamarila je pobedila!“ Glavna „platforma“ i ideja-vodilja je ipak: „Smrt Društvu Naroda!“ — Pri kraju juna, u San-Francisku, Demokrati daju svoju „platformu“. Svi su za Društvo Naroda. Samo Brajen, bivši državni sekretar u prvoj vladavini Vilsonovoj, i jedan od velikih intelektualaca amerčikih, pravi male zamerke. Posle velikih govora, sjajnih manifestacija za Predsednika Vilsona, nabrajanja svega što su Americi i svetu dali Vilson i Demokratska Stranka, i, pošto je jedinstvo u stranci manifestovano na retko lep način, pojavljuju se kandidati: Palmer, Ministar Pravde; Makadu, bivši Ministar Finansija koji je do kraja odbijao da se primi kandidature; K a k s, guverner države Ohaja. Ohajo dobija čast da daje oba „narodna favorita“ koji pretenduju na Belu Kuću, za iduće četiri godine. Obojica su pravnici, obojica su novinari, obojica su stari politički protivnici. — „Progresivci“, „stara garda“, kao i druge struje, mahom iz sredine Republikanske Stranke, pošto su izneli svoje programe uglavnom miruju. — „Treća partija“, sastavljena mahom iz Republikanske Stranke i „neutralaca“, za sada je samo na programu, ali u predsedničku kampanju aktivno ne ulazi. — „Radničko-Zemljoradnička Partija“ izašla se sa jednim ultra-demokratskim programom i sad je u toku organizacije; „Laboristi“, Socijalisti i Komunisti, izneli su samo svoje programe, ali se, uglavnom, uzdržavaju od kampanje; ovi poslednji dali su se na aktivnu pro-

pagandu u cilju širenja svojih načela medju radničkim masama. — „Vanpartiska Liga" još neprestano nije dovoljno jaka za aktivan rad. — „Ženska Stranka" je postala naročito aktivna otkako je država Tenesi izglasala pravo glasa ženama i, na taj način, pošto su dve trećine država izglasale dosad to pravo, dobila mogućnost da se u Ustav unese Devetnaesta Dopuna koja bi dala pravo ženama da glasaju.

Glavni je „meč" izmedju Demokratske i Republikanske Stranke. U ovome trenutku, pošto se približuje Drugi Novembar, dan izbora Predsednika i Potpredsednika Sjedinjenih Država, partijske su kampanje u punom jeku. Sav je partijski aparat u sunovratom pokretu. Od Atlanskog do Tihog Okeana, od „obale do obale" ukrstile su mačeve te dve snažne stranke. Sva su sredstva upotrebljena: govori „turnei", žurnalistika, plakati, „pamfleti", insinuacije, reklame svih mogućih vrsta. Privrženici jedne i druge partije na svojim automobilima, po ulicama, po stanicama, na balkonima, na prozorima svojih domova, izvesili su i izlepili reklame sa lozinkama: „Glasajte za Kaksa!" „Glasajte za Hardinga!" Po ulicama, na telefonskim direcima, nameštene su ogromne trube iz kojih se glasno čuje ovaj ili onaj partijski privrženik, ili sami Harding i Kaks, te govore u prilog svoje stranke. Visoko gore u ulicama, izmedju „oblakodera", lelujaju se ogromna platna sa slikama jednog ili drugog kandidata, i sa natpisima: „Za Kaksa i Ameriku!" — „Za Hardinga, prijatelja naroda!" Kandidatima pretresa partijska žurnalistika iz raznih tabora stare škrinje, još od rodjenja. Naravno, u tome se ne ide daleko, jer u ovoj demokratskoj zemlji ne smete udariti na porodicu i čast: sama vas publika moralno linčuje. Karikature, humor, koji je ovde začin svemu od najozbiljnijeg do najneozbiljnijeg, „reči-krilatice" koje po nekoliko dana idu kroz Ameriku dokle ne izadju iz hatara, — sve je to pod punim jedrima. Svaki kandidat nosi na glavi svoj trnov venac: Kaks, naravno, Društvo Naroda; Harding, mahom, „Wall Street, ulicu svetskih finansijera". U poslednjem trenutku, otkako je bolje opipano bilo kod naroda, onaj prvi trnov venac nije tako težak kao što su ga Republikanci zamišljali, i, pre nekoliko dana, Harding je izneo, u jednom svom izbornom govoru, novo Društvo Naroda (Rut, izgleda, da je zato i otišao u Hag i Evropu). Sa svakim jutarnjim suncem, iznose se nove stvari: i kao programi, kao izmene i dopune, kao reklame, kao zapovesti i orijentacije partijskim komitetima: Društvo Naroda, skupoća životnih namirnica, pitanje železnica, nacionalizacija železnica čak i industrije, činovničko pitanje, radničko pitanje, poresko pitanje, pitanje ratne i trgovačke flote, uredjenje Aljaske, revizija Ustava, neposredno biranje sudija, kraći radni dan i povišenje nadnice, Monroeva Doktrina, pitanje Meksika, odnosi sa južno-američkim republikama, Engleskom i Japanom, i tako dalje. U sve to dolaze i orijentacije prema ostalim narodima, naročito prema onima čijeg naroda ima ovde u većem broju. Svaka „platforma" dodiruje i pitanje Irske, jer Iraca ovde ima oko devet milijona; i naš južnoslovensko-talijanski spor, jer nas ima preko sedam stotina hiljada a Talijana preko dva milijona; i pitanje Poljske, jer njih ima skoro dva milijona; i pitanje Čeho-Slovaka, jer i njih ima oko deset milijona; i pitanje Nemačke, jer i njih ima oko devet milijona; i pitanje Jevreja, jer i njih ima preko tri milijona, — i tako dalje. I naša južnoslovenska štampa — ima oko četr-

deset koje listova koje časopisa — uzela je, mahom uz Demokrate, puno učešće u kampanji. Uopšte, za vreme izbora za Predsednika Sjedinjenih Država, oseća se jedno socijalno i političko vrenje koje se više nigde u svetu, u tim razmerama, ne može da oseti. Preko dvadeset i dve hiljade listova i časopisa, dnevnih, nedeljnih i mesečnih, imaju kao svoje „goruće pitanje“ to pitanje; tridesetospratne štamparske i izdavačke zgrade po Njujorku, Čikagu, Filadelfiji, i Bostonu, izbacuju svakodnevno milijone primeraka listova, časopisa, „pamfleta“ i brošura, koje kroz više od dvestotinetrideset hiljada milja železničkih šina jure besomučnom brzinom od Njujorka do San-Franciska, i od Sijatla do Nju-Orleansa, da udju u publiku i povuku je na svoju stranu; nekoliko milijona milja telegrafskih i telefonskih žica zauzete su preko celoga dana tim izveštajima, telegramima, i razgovorima: jedan samum akcije, vrtoglava dinamika, urnebesna reklama, vihori govorništva, i huka štampe. Socijalna i politička misao zatreperila je kroz sve Sjedinjene Države: narod bira sebi vodju za naredne četiri godine. Drugoga novembra narod bira izbornike na osnovu „partijskih tiketa“. Oni će se, u svojim respektivnim državama, sastati drugog ponedeljnika meseca januara 1921 godine, i glasati za Predsednika i Podpredsednika Sjedinjenih Država. Druge srede meseca februara, pred Senatom i pred Predstavničkim Domom, Predsednik će Senata otvoriti certifikate i objaviti rezultat. Četvrtoga marta, „favorit naroda“ zakleće se na Ustav iući u Belu Kuću: Kaks ili Harding, Demokrat ili Republikanac.

Čikago, 3. oktobra 1920. *B. Laz.*

Knjige i listovi.

„Portraits and Sketches of Serbia“.

Jedna od britanskih „sestara“, pravih sestara srpskome vojniku i srpskim izbeglicama za vreme rata, gospodjica Francesca M. Wilson, napisala je ovu knjižicu „Portreta i crtica iz Srbije“, koja je ugledala sveta nedavno u Londonu (The Swarthmore Press Ltd. — Oxford Street, 1920. — 2/6). Štampane uspomene, članci, pesme, knjige i brošure, članova britanskih lekarskih misija, kojih je bilo na dve hiljade u Srbiji još pre povlačenja kroz Albaniju i Crnu Goru, sačinjavaju danas već malu literaturu, koju bi vredno bilo sakupiti i tačno pobeležiti, jer ima medju njima puno nepretencijoznih i privatnih zapisa, štampanih samo za prijatelje i najuže poznaničke krugove, koji će se lako izgubiti i zametnuti ako se na vreme ne pronadju i ne zabeleže. A šteta bi bilo nemati ih sve na okupu, jer se iz njih mogu dobiti dragoceni podaci i utisci o samim dogadjajima koji nas toliko zanimaju. Skoro svi od reda, oni idu u prilog nama, i napisani su sa puno simpatija, i često ljubavi, za naš narod i našeg vojnika-seljaka. Knjižica gospodjice Wilson spada medju one koje su od trajnije vrednosti, i napisana je s mnogo smisla za opažanja i analizu sredine, a ne retko i sa dosta pravog novelističkog dara.

Gospodjica Wilson bila je izaslanik „Serbian Felief Fund“-a u Londonu, koji je Fond imao, i još uvek ima, kudikamo najveći broj dobrovoljnih

i plaćenih britanskih radnika — poglavito doktora i doktorica, bolničkog osoblja i njihovih pomagača — u Srbiji, od samog početka rata. O „Serbian Relief Fund"-u govorićemo drugom prilikom, iako nema možda obrazovana Jugoslovenina koji ne bi znao za njega. O njemu, i njegovoj pomoći našem narodu u nevolji, ne može se dosta govoriti. Jedna grana delatnosti „S. R. F."-a (kako ga u skraćenoj formi svi u Londonu zovu), osobito poslednjih godina jeste nega srpskih onesposobljenih vojnikâ, invalidâ, — njihova obuka i obrazovanje, da bi mogli sebi radom zaradjivati hleb i manje osećati svoju ličnu nesreću. Gospodjica Wilson je radila medju njima, još u Bizerti, za vreme rata; pa je onda došla u Srbiju, da organizuje za S. R. F. sirotišta za napuštenu siročad poginulih ratnika. Iz te sredine — bolnica u Bizerti i radionice za invalide, i dečje sklonište ispod Avale — izvadjeni su tipovi koje obradjuje u svojim crticama, ili od kojih daje bar siluete onako kako ih je imala prilike posmatrati i zabeležiti na licu mesta. Mi ćemo tražiti dozvolu pisca, da jednu od ovih crta prenesemo — za prikaz — na naš jezik, ako se ne nadje medjutim kogod koji će celu knjižicu prevesti i objaviti, kao što bi i trebalo.

„Serbian Kolos (National Dances)."

Kratka povest ove knjižice crpe svoje gradivo iz one kuriozne grupe doživljaja i dogadjaja koje je — po mešavini elemenata iz kojih su sastavljeni i po posledicama ili rezultatima koje su izazvali — mogao produkovati samo jedan svetski prevrat kakav je bio ovaj rat. Medju šakom studenata-izbeglica, koji se iz Albanije spasavaju u Englesku i dolaze u London, ima dva tri igrača; oni, slučajno, igraju naša kola pred stručnim horeografima najpoznatijeg britanskog zavoda za fizičko izobražavanje, u Dartfordu, koji se zainteresuju za stvar i pronalaze iz djačkih skokova osnovne korake i kretnje našeg kola i uopšte naših narodnih igara. Njihove učenice, rodjene igračice, brže bolje nauče igrati naša kola, i — u odelu naših narodnih pokrajina — pronesu im slavu ne samo po stručnim školama već i po koncertnim salonima i javnim zabavama Londona i Velike Britanije. Gospodjica Lucy Smith, koja je kao bolničarka u Kragujevcu, pre povlačenja, videla igrati kolo u Srbiji, bila je prva kojoj je pala na um misao da pozove naše djake na igru u Dartford-College, gde ih je prihvatila njena drugarica, učiteljica igranja, gospodjica Clarke. One su najviše učinile da se tako naša narodna muzika i igra popularišu u Velikoj Britaniji, i sad su — uz pripomoć gospodjice Edwards, odlične pevačice naših narodnih melodija — objavili neka od naših kola i u knjižici, sa notama i objašnjenjima koja odaju savršeno poznavanje posla, tako da mi i sami možemo ponešto da naučimo od njih o našim rodjenim narodnim igrama. Knjižica je izišla u izdanju samog koledža (Bergman Österberg Union) u Dartfordu, a prihod je namenjen dobrotvornim fondovima u korist Srbije (3 šilinga).

„Hrvatska Opera (1870—1920)

o pedesetoj godišnjici njezina vijeka izdala uprava Narodnog Kazališta. — Omot crtao prof. Tomislav Krizman — Zagreb 1920, kr. zemaljska tiskara." — Kao što se vidi, ovo je prigodna knjiga, sastavljena i izdana na brzu ruku, da bi zadovoljila potrebe publike prilikom godišnjice hrvatske opere. U njoj

su dva dêla: Prvi je „Povijest hrvatske opere" Dra. M. Ogrizovića, kao nastavak njegove monografije „Pedeset godina hrvatskog kazališta"; a u drugom imamo „pregled opernih, operetnih, vodviljskih i baletnih predstava, koje su se izvodile od 2. listopada 1870 do 2. listopada 1920". — Dobili smo obećanje od bivšeg upravnika zagrebačkog kazališta, g. B. Treščeca, i od sadašnjeg upravnika g. N. Andrića, da će progovoriti u „Novoj Evropi" o godišnjicama i proslavama koje se redjaju ove godine u kazalištu, te se sada nećemo zadržati duže na tome. Ovde neka su nam dozvoljene još dve napomene koje imaju posredno veze sa gornjom knjigom. — G. Ogrizović kaže da sprema gradju za povest hrvatskog kazališta. Koliko je nama poznat ovaj predmet — a imali smo prilike da saradjujemo na njemu — držimo da ne bi trebalo odvajati gradju za hrvatsko kazalište od one za južnoslovensko kazalište uopšte, a nikako ne bar od one za srpsko-hrvatsko kazalište. — Druga je napomena sasvim sporedne važnosti: Zašto kazališna uprava, poput mode u Zagrebu i po dnevnim listovima, i u knjizi naziva gosp. Krizmana „profesorom", — on je mnogo veći i kompetentniji bez toga dodatka, baš kao umetnik, Tomislav Krizman.

„Les Chants Féminins Serbes".

Nije prvina da se naše narodne pesme, i poimence ženske, prevode na stran jezik. Broj prevoda je bio već legijon, a rat je taj broj još znatno umnožio. Ali je prvi put, kako kaže prevodilac ove sveske prevoda — poznat pesnik i književnik od ukusa Philéas Lebesque, — da se naše ženske narodne pesme prevode na francuski jezik sa uporednim komentarom, uz koji idu note za najpoznatije narodne melodije i razne kritične studije (Izdanje Edvarda Sansot-a u Parizu, 1920. Cena 4 franka).

Iz predgovora, koji je napisao g. Miodrag Ibrovac, saznajemo, da g. Lebeg sprema još dve antologije naših pesama, i to jednu epskih narodnih a jednu moderne umetničke poezije, tako da ova prva knjiga sačinjava upravo jedan deo triptiha. Iz reči gosp. Ibrovca daje se zaključiti, da su ovo najbolji prevodi naših pesama na francuskom, jer ih je sačinio ne samo dobar poznavalac našeg naroda nego i dobar pesnik. Imaćemo prilike da upoznamo naše čitaoce i neposredno sa pisanjem ovog našeg uglednog francuskog prijatelja.

„Južnoslovenske Narodne pesme",

album sa 43 pesme iz skoro svih južnoslovenskih zemalja, na tri jezika: srpskohrvatskom, engleskom, i francuskom. Album je za pevanje i glasovir u muzičkoj reviziji i redakciji gospodina Koste Manojlovića, a postao je inicijativom i nastojanjem odlične i ugledne dubrovačke obitelji P. Mitrovića u Londonu, da bi zadovoljio prvenstveno potrebu engleske i francuske publike, koja je za vreme rata imala prilike poznati i zavoleti našu narodnu muziku. Na njemu je saradjivalo, uz gospodju N. Mitrović, više južnoslovenskih i engleskih književnika, umetnika i muzičara, medju njima i Ivan Meštrović koji je izradio crtež za korice. Cena je ovom albumu 10 šilinga i 6 penija, a može se dobiti preko knjižare S. B. Cvijanovića u Beogradu.

BRANIMIR LIVADIĆ.

Isabeau.

Dogadjaji iza kulisa jednoga marionetskoga teatra.

Kad se svršio čarobni vaudeville na malome teatru i žuta svilena zavjesa po posljednji put lupnula o daščice, koje i ovdje znače svijet; kad se pogasili nečujni plameni uzdasi žarulja, i sva se dvorana zgrčila u tami; kad je već davno mala holandeskinja s dubokim dekolteom iz trećega reda parketa sklopila na mekim dušecima plave djetinje oči, — našao se drveni gospodin grof licem do lica, na gomili drvenih leševa, do gospodjice Isabeau.

On je bio jedan od vrlo otmjenih, koji su tik do fotelje Velike Kraljice motrili s udivljenjem ples Gejša, nenatkriljivu produkciju učiteljice baleteuse, signore Grondone. Gospodin se grof zalud patio na svojoj crnoj niti, da izmakne na čas laskavoj blizini Velike Kraljice, pa da potraži nakon plesa iza kulisa gospodjicu Isabeau, malu balerinu s desnoga krila, da joj pokloni krupni briljant u svome prstenu, ili četveropreg, ili svoj najljepši dvorac u zatišju Normandije... Sve bi joj bio dao u onom prigušenom zanosu, kad se nije mogao oteti crnoj niti, jer je osjetio, na pragu svojih pedesetih, opet ljubav, divlju ljubav kao prije trideset godina!

Gospodina su grofa prošli srsi svim njegovim drvenim udovima. On nije vjerovao prevarljivoj mjesečini, šta više, nije vjerovao ni svojim ro djenim očima, da je dodir na njegovim obrazima bio doista dodir lica male graciozne balerine, da je ona potražila upravo njega, i tu se namjestila posve udobno i prijatno u njegovoj blizini. Kod produkcije bilo je toliko mladih, otmjenih i ljepušastih kavalira, koji su sigurno takodjer primijetili dražesnu Isabeau, a ona ipak nije pošla s nijednim, odrekla se svih prijatnosti njihove naklonosti i potražila je ovo mrtvo mjesto na njegovim grudima. Da mu nije zapinjala riječ u grlu, on bi joj sigurno bio rekao: „Gospodjice, to nije moguće!" To bi joj bio rekao, a mislio bi u sebi: „Gospodjice, ja sam star, moji su udi ukočeni, ja se ne umijem više ni pokloniti elegantno, moje su noge od drveta, a ruke mi suhe i hladne..."

Ali zbilja je bila tako bezobzirno istinita, da nije mogao sumnjati: Gospodjica je Isabeau došla zacijelo namjerice k njemu, zahvatio ju onaj strasni val njegovoga čuvstva, i privukao neodoljivo k njemu. I sad je taj čarobni stvor njegov, njegov, do beskraja njegov!

...Zraka mjesečine pomaknula se nježno s njezina lica, pomilovala ga kao suha usna još jednom, i zaronila kao omamljena u tminu.

Ono što je čas prije morao vjerovati, sad se gospodinu grofu pričinjalo još više kao sanja...

...Pokucao je na vrata na kraju grada, gotovo u predgradju, i zapitao staru gospodju:

— Stanuje li ovdje gospodjica Isabeau?

Starica mu je otvorila mučke vrata od sobe. Došla mu je u susret mala stidljiva djevojčica u ružičastoj bluzi.

— Vi ste, gospodjice Isabeau! — uskliknuo je grof, a gospodjica stisnula je jednom rukom bluzu oko vrata, a drugu je položila povjerljivo u njegovu. Za čas preletjelo mu oko trošnim ubogim meublementom. Nije rekao ništa, zavirio je samo dublje u djevojačke oči. Dohvatiše mu stolac, kao umoran on se spusti na nj. Njegovi drveni udovi sudariše se, on se plašivo obazirao: nije li tkogod čuo štropota.

Nastala je mala neprijatna stanka.

— Izvolite, gospodine grofe? — zapitala ga smjelo gospodjica Isabeau.

Došao sam, — promuca grof, — da Vam čestitam. Vi ste plesali divno!

— O niste se trebali truditi...

Mnogo više nisu toga dana govorili.

... Kad je grof opet stupio u svoju palaču, krenuo je ravno u svoj kabinet. Zatvorio je naglo vrata i sio uza raskošni pisaći stol. Naslonio je glavu na ruku, a oko mu zapelo o fotografiju u zlatnom okruglom empire-okviru. Pred njime stajao je njegov trideset godina stari portret.

Jest, takav je bio on.

Jedva da bi ga tko danas prepoznao...

....„Mala Isabeau, o kad bi to mogla biti ljubav, ljubav kao nekoć! Kad bih Vam mogao doći i reći: Gospodjice, ja sam odabrao Vas! Tu nema izlaza! Vi me morate ljubiti! Ja sam mlad kao i Vi... i ja Vas ljubim kao i Vi mene!"... Sapleo bi je svu rukama, usne bi se našle...

Ali što će joj reći sutra, kad se sretnu poslije pokusa pred teatrom?

„Gospodjice, Vi mi se svidjate... Oprostite, ja sam star... gospodjice, ja Vas ljubim... ali zaboga ne rugajte mi se, ja Vam se kunem, na poštenu riječ, ja Vas istinski ljubim, ja nisam došao da Vas kupim... ne, ne... ja Vas ljubim kao nekoć!..."

A ona?...

„Ne rugajte mi se, gospodjice, jer ćete me učiniti smiješnim... Nijesam li i tako smiješan?... Ne, to ne može biti, to ne mogu vjerovati: ja Vas doista ljubim!"

O da sad tkogod pritegne crnu nespretnu nit, da ga digne u oblake ili da ga stropošta na zemlju!

... No kakogod su bile grofu misli na malu Isabeau teške i tegobne, on je od toga časa nije mogao više zaboraviti.

Njezina mu se slika utuvila u pamet i izlazila je pred njega svijetla kao vedar dan.

Zamišljao je kao nešta nadasve milo i drago, što ne bi mogao nikad više ostaviti.

U svaki je tren sigurno znao, gdje je, i što radi, i mislio je da će tako do vijeka biti.

Sve mu se navade poremetile: nikud nije više dospjevao u pravo vrijeme ili je dolazio kad više nije trebalo da dodje. Samo ondje kud je ona trebala proći, stajao je već sat prije nego je bilo potrebno.

Kad joj je prvi put uručio bombonijeru, bio je u većoj neprilici, nego ikad pred Velikom Kraljicom.

Nebrojeno je puta bio smislio, da joj kaže, kako sve ovo nije ono što ona misli, kako sve ono ne kazuje zapravo ništa od onoga što on oseća. Nebrojeno puta pričinilo mu se opet, da on ništa ne bi ni mogao da kaže...

Bojao se, da mu se ona ne bi narugala, da ga ne bi odala svojim prijateljicama i čitavom svijetu. No još se više bojao da mu ona ne bi rekla nešto ugodno, nešto u što ne bi mogao vjerovati a ipak bi htio čuti.

Tražio je po pozornici i nije vidio ništa drugo nego nju, a ipak bio je sretan kad se svršila produkcija i kad ju ispraćao u duhu do skromnoga njezinoga stana.

Kudgod se zamislio u svoj budući život, svagdje je vidio nju do sebe... ili uopće više nije bilo za nj života...

Čas su bili zajedno u kočiji, čas u barci, čas se uspinjali na proplanke Alpa, čas su stajali na obali mora i udisavali mirise slanih voda...

U uzbudjenim mislima znao bi joj katkad ispisati čitava pisma, knjigu pisama i bolnih ispovijesti...

„... Isabeau, moje milo dijete! Znaš li Ti zašto ja Tebe toliko volim?

„Ti mi pričaš, kako Ti je pralja loše izglačala suknju... a ja mislim, kako je moj život bez Tebe protekao u bezdan...

„Ti mi pričaš, da je Tvoj otac ostavio tvoju majku, a ona da leži bolesna u bolnici... a ja ne mogu pojmiti zašto je Tvoja kosa tako bešćutno lijepa, tako zlatno-crvena kao ništa na svijetu, ... zašto je obuhvatila Tvoju glavicu tako nježno, u tako beskrajno strastvenom dodiru...

„Ti mi pričaš, da Ti nisi tako mila kao što se činiš, da si prava zmija... a ja ne mogu preboljeti misli, da je moja mladost prošla, da moj život više ne može biti Tvoja sreća... da ne može više nikad biti ono, za čim moje srce umire od čežnje...

„Ti mi pričaš, da si za me osjetila nešto duboko, da me štuješ i u mojoj ljubavi proživljuješ slatku svoju sanju.... a ja poznam život, gledam budućnost i znam pouzdano, da će Ti jednoga skoroga dana sinuti pred očima pusta Tvoja zabluda, i ja ću biti samo jedna ružna uspomena Tvoja....

„Razumiješ li sada zašto ja Tebe toliko volim?..."

To su bila pisma koja nisu nikad stizala na adresu, a ipak se nisu izgubila...

Misleći neprekidno na nju, grof je doživljavao najpustolovnije avanture, tukao se s cijelim svijetom, vodio je raspre sa svojom ženom, izilazio pred sud i gubio i dobivao parnice.

Sav se njegov život kretao u ludom zamahu kao zvrk oko male balerine...

....Jedne večeri, uhvatio ju za ruku i posio na klupu ispod jedne rascvale lipe. Bilo je već nepodnosivo sve ono što se nakupilo u njegovim

prsima... zvijezde se lukavo probijale kroz grane, bilo je tiho kao pred molitvu.

— Isabeau, milo moje! — govorio je grof, spustio se na koljena, stisnuo glavu u krilo male balerine i zaplakao kao dijete. Ona mu je položila ruku na glavu... no dugo se nije mogao smiriti...

— Nisam mislio, da sam tako slab! — rekao je sjedajući opet na klupu. Mala se balerina zamislila, nehotice se dotakla njegove ruke i progovorila kao u ekstazi...

— Smirite se, gospodine grofe! Ljubav ni Vaša, ni moja, ni ičija nikad nije bila drugojačija!...

Grof je još točno zamijetio, kako se na nebu s lica mjesečeva pomakao sivi oblačić, onda se odrazila žarka zraka iz očiju male balerine, iz onih tamnih očiju, za koje je uvijek govorio, da im duguje pjesmu... Svijetlo ga je probudilo... našao se na svome starome mjestu: iza kulisa, licem do lica male balerine Isabeau.

Poslije svega što se dogodilo, htio je zagrliti i poljubiti... no njegove su ruke bile kao olovo, a drvene noge još nespretnije nego prije.

Mala Isabeau, tako blizu, bila mu je uistinu neizmjerno daleko....

Grčevita je bol stisla njegovo srce. Boljelo ga, što je ispao s crne niti, što ne stoji uz Veliku Kraljicu i ne gleda balet signore Grondone, makar i s mukama svojih pustih želja od kojih se tako slatko umiralo.

. . . .

Sutra dan se dogodilo još i ovo:

Vaudeville, iza kojega je gospodin grof došao u neprijatnu situaciju, bio je do zlaboga loš. Nitko nije ni pomišljao na reprizu. Direktor marionetskoga teatra skinuo ga odmah s repertoara, izgubivši na njemu teške novce. Sav je bijesan strpao u svoj prazni džep i gospodina grofa i malu balerinu gospodjicu Isabeau. O podne, donio ih je kući svojoj familiji. Svi su tu bili ojadjeni, ogorčeni i zlovoljni. Jedna se mala živa lutka s plavim uvojcima survala divljački na nesretni par. Grofova je elegantna toaleta bila za čas raskidana. Njegove su ruke i noge letjele po zraku bez gospodara, kao lastavice prije oluje. Glava mu se otkinula od trupa, kao da ju sasjekla gilotina...

Jedino što nisu mogli razoriti barbarski i surovi prstići, bio je krupni trup gospodina grofa. Neopaženo, on se skotrljao sa stola, pao direktno na parkete, i tu se zapleo u čipkaste rubove perzijskoga saga.

... Tek u kasnoj noći, kad se sve davno smirilo, da je došao tkogod i prisluškivao, čuo bi bio čudnu jednu melodiju, — grofovo je srce još uvijek mahnito kucalo...

U narednom, 7. broju „Nove Evrope“, počećemo donositi studiju g. Slobodana Jovanovića „Ljubomir Nedić“. U ovom jednom slučaju odstupićemo od pravila, da ne prenosimo članke i priloge iz jedne sveske u drugu svesku, zato što su pojedini delovi ove studije u stvari male celine za sebe: u svakom se prikazuje po jedan naš ili stran pisac, ili grupa pisaca, o kojima je pokojni Nedić, „otac naše novije kritike“, pisao ili kazivao svoj sud. — Ova studija g. Jovanovića utoliko je aktuelnija, što je baš ovih dana ugledalo sveta novo izdanje Nedićevih kritika i radova, u Beogradu (knjižara G. Kona).

Uredništvo.

Dosad su obećali saradjivati na „Novoj Evropi“ ovi naši ugledni pisci i javni radnici:

Pukovnik Dr. M. Aćimović, I. Andrić, N. Andrić, A. Arnautović, Dr. Josip Badalić, M. Band, N. Bartulović, Dr. A. Bazala, M. Begović, I. Belin, A. Bilić, Marko Car, M. Crnjanski, I. Ćipiko, Gj. Ćurčin, Mirka Demirova, Dr. Gj. Djurić, A. Dobronić, Drag. Domjanić, Jovan Dučić, Dr. Vl. Dvorniković, U. Džonić, Dr. Tih. R. Gjordjević, Stevan Hristić, Dr. Vatroslav Jagić, Dragomir Janković, B. Jeremić, Jov. M. Jovanović, Slobodan Jovanović, P. Karlić, R. Katalinić-Jeretov, Dr. I. Kolbe, Petar Konjović, Mirko Korolija, Josip Kosor, Dr. M. Kostrenčić, Krešimir Kovačić, G. Krklec, Miroslav Krleža, Branko Lazarević, Mate Lisičar, Dr. A. Mandić, Dr. Boža Marković, Dr. F. D. Marušić, Adela Milčinović, Andrija Milčinović, Dr. Nikola Milutinović, Vojvoda Ž. Mišić, Dr. Mitković, Dr. Josip Nagy, potpukovnik M. Nedić, Dr. V. Novak, Branislav Nušić, pukovnik Živko Pavlović, Svetislav Petrović, Dr. Ladislav Polić, Dr. Dušan Popović, Dr. M. Gj. Popović, Pavle Popović, Milan Predić, Dr. Lj. Radić, Ivo Rajić, Gj. Sabo, M. Sardelić, Isidora Sekulić, Bogdan Stanojević, A. Šantić, prof. F. Šišić, F. Šlegel, Dr. A. Šnajder, Mih. Tomandl, B. Treščec, Dr. Br. Truhelka, Dr. A. Trumbić, Augustin Ujević, Branko Vodnik, Ivo Vojnović, Dr. P. Vujević.

Šta se čuje.

Jedan prijatelj piše:

U prošlom broju „Nove Evrope" čitam gde kažete, da nema možda obrazovana Jugoslovenina koji ne bi znao za Serbian Relief Fund — Srpsko potporno društvo u Londonu, koje je toliko dobra učinilo našem narodu za vreme rata i posle rata; i koje je jednako slalo u Srbiju, i još šalje, lekarske misije, — doktore, bolničare, i bolničarsko osoblje. Dopustite da Vas zapitam, da li ste Vi tu ubrojali i ministra Narodnog Zdravlja, — ne sadašnjeg, nego jednog od prošlih?

Evo šta mi je pre kratkog vremena pričao sadašnji šef misijâ „Srpskog Potpornog Fonda" u Srbiji, pukovnik Dr. H . . . . g. — „Ima, kaže, šesnaest meseci otkako sam u ovom svojstvu u Srbiji. Naše je središte u Nišu, gde smo zauzeli okružnu bolnicu i bolnicu kod Ćele Kule, a imamo osim toga i ambulantu; oko Niša i po Šumadiji imamo još na šesnaest ambulanata i dispenzerija, i nema seljaka u onim okruzima koji ne bi znao za naše lekare i lekarke, i koji ne bi skinuo šešir kad prodje mimo našu „sestru" ili naše ostalo osoblje, kojega ima sada oko 200. Ali u Beogradu — kaže —, osobito na nadležnim mestima, niko za nas ne haje. Bio sam jedanput u Ministarstvu Narodnog Zdravlja, pa sam zbog nekog važnijeg posla tražio da vidim samog gosp. Ministra. Primio me je vrlo ljubazno, ali nikako nisam uspeo da mu objasnim ko sam i u čije ime dolazim, iako prilično govorim srpski. Najzad, posle razgovora od pola sata, gosp. Ministar se udari rukom po kolenu, i kliknu: „Aha, sad znam, Vi ste od Amerikanskog Crvenog krsta!" Posle toga — završi britanski doktor — nisam išao više ministru."

Verujemo.

•

Možda ste čuli o onom razgovoru, što ga je imao naš vajar Meštrović u Rimu sa pokojnim bugarskim poslanikom Rizovim, koji je voleo da važi kao „diplomat" i kao „pomirljiv" prema Srbima, i koji je, pored žene Srpkinje, imao izvesnog razumevanja i poštovanja za južnoslovensku umetnost i naročito za Meštrovića. On je, dakle, činio „koncesije" što je više mogao; ali, naravno, kad dodje reč na Makedoniju, tu za svakog Bugarina prestaje „pomirljivost", pa tako je i Rizov odjednom prekinuo Meštrovićeve argumente o Kraljeviću Marku i njegovoj bližoj postojbini rečima: „Pa dobro — evo, vama Kraljević Marko a nama — Prilip! . . ."

Nešto slično dogodilo se gosp. Trumbiću nedavna sa bivšim talijanskim premijerom, gosp. Nitijem. Gospodin Niti je vrlo razgovoran i vrlo ljubazan premijer, samo se na kraju razgovora s njim, poneki put, ne zna upravo na čemu je ostalo. Pri pregovorima o Jadranskom pitanju, u Parizu, ili u Palanci, gosp. Trumbić — za koga, uzgred budi rečeno, kažu da se vrlo izveštio pregovarati i cenkati se s Talijanima — uhvati priliku i predloži rekapitulaciju razgovora, da bi se utvrdile pojedine tačke; našto gosp. Niti srdačno pristade.

— Dakle, — otpoče gosp. Trumbić — prva tačka: Jadranski problem ima se tretirati kao celina, i sporazum mora obuhvatiti sva pojedina pitanja, — zar ne?

— Bravissimo! odgovara talijanski premijer, — sasvim je tako.

— Druga tačka, — veli Trumbić, — Rijeka —

— A, molim Vas, dragi kolega, — prekida Niti, — ostavimo Rijeku; Rijeka spada nama. Prva tačka vama, druga nama...

•

Ko kaže da kod nas nema jedinstva?!

Pre neki dan zašli civilni policajci po zagrebačkim kavanama i gostionama, pa ispituju svakog gosta, da li ima pasoš ili legitimaciju. Ako ima, sve je u redu, ako nema — opet je sve u redu. Gosti se pitaju, — čemu ovo? Jedan, uzgred, primećuje, da je šef policije bio nedavna u Beču i Pragu, da študira nove metode, pa možda pravi sad neke probe... Drugi nagadja, da po gostionama ima mnogo razbojnika i pljačkaša; ali, kaže, teško da će ih po pasošu poznati. Treći kaže nešto treće, ili misli nešto drugo. Tek svi se slažu, da je ovo novina.

Medjutim, nije baš tako ni novo, bar ne za širu Jugoslaviju. Sećam se, kako smo letos, prelazeći iz Banata ladjom u Beograd, na stanicama morali davati računa nekim „policajcima" u šajkačama, ko smo i odakle smo; i tu nije bilo razloga niti reda u tom „legitimiranju": zadržavali su samo neke, a druge puštali, nasumce, tek da se pita i da publika ima usput jednu neprijatnost više. Šteta za onu hartiju, koju posle niko niti čita, niti može da pročita što je na njoj nadrljano. — Jedamput sam išao s jednim našim univerzitetskim profesorom, čovekom od duha i istoričarem južnoslovenske književnosti. On brzo vide o čemu se radi, pa kad je došao red na njega da izidje iz ladje, on zastade pred „policajcem" i ja, za njim, čuh ovaj dijalog:

— Kako se zovete?

— Gundulić, odgovara moj prijatelj mirno.

— Ime?

— Ivan.

— Zanimanje?

— Književnik.

— Odakle ste?

— Iz Dubrovnika.

Još je samo trebalo da zapita, iz kojeg je veka!

•

Kako je sad načičkano puno gostiju po našim kavanama i gostionama, te za svakim stolom sede bar njih nekoliko više nego što mogu stati, to se nadamo da nam se neće zameriti što u jednoj prilici, negde u Bačkoj, nismo mogli prečuti ovaj privatni razgovor:

— Pre kratkog vremena pričao mi je član jedne poznate madžarske porodice o svom aristokratskom srodstvu, pa mi, medju ostalim, kaže, kako ima rodjaka koji su nekad u Austriji i pored sve svoje umne zaostalosti pravili često neverovatnu karijeru. Jedan je od njih, kaže, bio čak glavni podstrekač ovog svetskog rata Kadgod se setim kako su ga u svetu smatrali nekim političarem, moram da se smejem, jer ga u porodici niko nije uzimao ozbiljno. — „A ko je to bio?" — Pa, — Berhtold, austrijski ministar inostranih dela.

Meni počeše padati na um redom naši „diplomati"...
Sa koliko se malo mudrosti upravlja svet!

*

U Engleskoj se, za vreme rata, digao čitav skandal, što je vojna uprava dala sakupiti sve vojne automobile za opravku na jedno mesto, nedaleko od Londona, na prostoru od više stotina kvadratnih kilometara. Mi se ne možemo potužiti da je naša vojna uprava učinila istu pogrešku s ratnim plenom, jer ovaj leži razbacan na više hiljada mesta, po celoj Jugoslaviji.

U sremskoj Indjiji, naprimer, u samom mestu, tako reći nasred pijace, kažu, stoje još danas dva tri razvaljena automobila onde gde su se pokvarili i zaglibili u blato još pre dve tri godine, minus, naravno, onih delova koje su prolaznici mogli skinuti usput i poneti sa sobom.

Malo više na slučaj u Engleskoj potseća automobilska komanda u Zagrebu gde, kako očevidci kažu, silni automobili stoje i leže onesposobljeni u neredu, i bez izgleda da će skoro opet proraditi, kraj svih radionica i sprava na raspoloženju.

Uopšte, po svemu izgleda da je naša Generalna Direkcija Plena nadleštvo nad nadleštvima u pogledu reda i praktičnog uredjenja. Njena su odeljenja, po nekom naročitom shvatanju o važnosti ovog posla, poverena najčešće činovnicima i oficirima za koje nema boljeg uhljebija. U tom ratnom plenu leže, sad u punom smislu reči, t r u l i milijoni; — a što još nije potrulilo i zardjalo, to će sigurno to učiniti pre nego što se gosp. Ministar Finansija seti, da bi se otuda mogao lepo i bez nezadovoljstva narodnog okrpiti državni budžet.

Nova Evropa

Knjiga I, broj 6. 4. novembra, 1920

Istraživači pegâ.

Nije reč, u ovom razmatranju, o onima koji gledaju u sunce i nalaze i pege. To su uvek dobri ljudi. Reč je o onima koji gledaju u ljude i nalaze samo pege. To su redovno rdjavi ljudi. Danas je njihovo „carstvo i gospodstvo". Svetska situacija, pa i naša, za njih je naročito pogodna. Ima ih uvek; kad se pojave krize, najviše. U nas ih je, posle svega što se desilo, naročito mnogo. Čitav ih je niz čiji je jedini zanat i sredstvo za ishranu: istraživanje pega; po svaku cenu, na svaki način i, kao po zanatu, za svaki dan drugu jer svaki dan treba jesti. Ogroman je niz, što bi Sveti Pavle rekao, tih „šaptača, opadača, siledžija, hvališa, ponositih, izmišljača zala".

Svi se dali na traženje pega. Ma šta se pojavilo kao čovek, posao, pokret ili ideja, prvo je da će „šaptači" nešto došaptati, „opadači" i „siledžije" pustiti šiljate jezike i podići na nekoliko kvadrata „manu vrline", „hvališe" i „ponositi", mahom duhovno tromi i teški, pogledati odozgo iz dubine svoje smućenosti, a „izmišljači zala" naći sebe unutra. I, kuku, svi ti ljudi rade to spontano, kao što dišu, jedu i piju. Na svima njima je, u stavu i u tonu, apostolat, „narodni prijatelj", „dobro naroda". Rušeći moral i etiku kao Džingis-Kan Indiju i Atila Evropu, oni misle da stvaraju i konstruišu. Gazeći do kolena po svome kalu, noseći u svojoj glavi zala više no što ih je bilo u Pandorinoj kutiji, i u svojoj istoriji više nego oni u okovima, oni neprestano zaviruju u tudje dvorište, neprestano najdrskije obraćaju pažnju na sve što je dalje od njih, i svaki svoj lopovluk maskiraju sa: „Drž'te lopova!" Izgubili su sve: i glavu i srce i duh i dušu; ili nisu, što je najčešće, ništa ni imali, i, onda, neka ni drugi niko ništa nema.

I samo traže pege, i samo od toga žive. I sve je za njih pega. Mereći sve svojim aršinom, sve su izmerili rdjavo. U sve upleću sebe i, prema sebi, hteli bi da odmere. Na svaku stvar spolja, njihovo koješta pita: „A ja?" Oni su za sve mogući, oni se svega primaju, njima ni za šta nije potrebna sprema, njima ništa nije dovoljno, njima ne kazuje ništa niko. I samo oni nemaju pega. Svi su drugi, pa i sami njihovi drugovi, „pegaši", puniji pega nego šarac Kraljevića Marka šara.

I strahovito su ofanzivni, i uvek im je nedovoljno, i uvek su gladni: i kad nemaju šta da napadaju, i kad im je svega dovoljno, i kad im je puna trpeza djakonija: uvek, kao običniji psi, jednom šapom drže svoj komad, drugom tudji, a očima streljaju i na još drugi nečiji komad. I, naj-

zad, kada se presite i uhvati ih muka, čućete ih kako drugima dobacuju: Ala ste oblaporni i halapljivi!

I niko im ništa ne može. Jer uvek drže nogu gotovu za udarac na mesto, laktovima guraju kroz svet kao mahniti, i gaze svakoga koji im nije napravio tri puta širi put nego što im je potreban. Ako im skrenete s puta, a svako obazriv i mudar hoće, gledaće vas kao pobedjenoga; ako se rešite da mu idete pravce u lice, samo zato što je to baš on, on će vam do poslednjeg sekunda ulaziti u lice i, u poslednjem, skrenuti sa stavom kao da ništa nije bilo, ali će svima uz put skretati pažnju da ste lud; ako ste, najzad, on, on će vas osetiti u toj poslednjoj sekundi, i pozvati vas da zajedno produžite. I, kao što rekoh, niko im ništa ne može. Jer, u prvom i trećem slučaju on je pobedilac, a drugi vam se, kao filozofija praktike, nikako ne dopada.

Mudri su kao zmije i, kao zmije, sipaju otrov na sve strane a sebe ne otruju. Samoživost ih je neverovatno naoružala. Na vrhu svakoga zuba imaju otrove, sva kosa im je kao tobolac zatrovanih strela, i iz svake pore im izbija otrov. I sve čega god se dotaknu otruju.

A kad dodju teški momenti, kao ovo danas svetom, onda se pojavljuju naročito: kao bibliski skakavci, kao stara strašna atinska epidemija, kao indiska kuga. Kad dodje otrov od Boga, onda oni naročito i svojski dolivaju.

A strah je uvek po sredini, elementarni strah da će ih sve to sa sobom poneti, da će ostati gladni i žedni, i da za njih neće biti mesta pod ovim suncem. I taj strah malih koji ništa ne mogu da izdrže što udara po njihovu telu, goni ih mahnito da dolivaju otrova, da gase požar uljem, i da zaustavljaju poplavu otvaranjem breša.

A kad se sve svrši, i oblak prašine od borbe se digne, pošto će sve vreme, kad baš dodje najteže, oni biti sa miševima i krticama po rupama, — polako će prigvirivati, te videti tačno položaj, i uputiti se pravo pobediocima na koje su najviše otrova sipali, i, stisnuvši im ruku, reći će: Jedva pobedismo!

To su istraživači pega, i danas je njihova era.

Branko Lazarević.

Dubrovački arhiv.

(Donosimo ovaj članak g. profesora Rešetara ne samo kao vrlo zanimljiv izveštaj o jednom izgubljenom pa opet nadjenom blagu narodnom, koje se tiče osobito našega starog i dragog Dubrovnika, već i kao aktuelan prilog jednoj temi naše unutrašnje politike, koju treba što temeljnije i što pre raspraviti. Što se nas tiče, kolikogod „Nova Evropa" stoji na gledištu što čvršćeg državnog i političkog jedinstva, utoliko smo više protiv centralizacije u svemu bez razlike i po svaku cenu. Ovaj „centralizam" mogao bi, bojimo se, lako ubiti onaj centralizam. Imali smo, naprimer, već prilike naglasiti, koliko smatramo

pogrešnom i štetnom centralističku politiku na polju rada oko narodnog zdravlja. U ovom slučaju, „centralizacija" znači — kako g. Rešetar s pravom tvrdi — prosto otimačinu, i nije samo politički pogrešna i neopravdana, nego direktno nekulturna i produkt orijentalskog gledanja na stvari. Iskazujemo stoga tvrdu nadu, da će gosp. Ministar Prosvete u ovom slučaju, kratkim procesom, okončati dalju diskusiju, vraćajući odmah Dubrovniku Dubrovnikovo.)

Dubrovnik je i otprije dobro poznat svakomu obrazovanomu čovjeku u našemu narodu, ali ponajviše samo po tome što je o njemu čitao i slušao; nego otkada je Dubrovnik gotovo jedina tačka na moru do koje možemo bez prekidanja stići željeznicom a da ne prelazimo preko tudje zemlje, ili da nas ne dočekaju naši prekomorski saveznici i prijatelji, otada su ga vrlo mnogi i vidjeli koji za njega prije nijesu ni znali. I tako naše divno Jadransko more, blaga klima, i lijepi prirodni položaj Dubrovnika, pa neobična slika te potpuno očuvane starinske tvrdjave — sve je to zajedno kod mnogih ojačalo a opet kod mnogih pobudilo interes i za prošlost toga maloga grada, koji vijekovima prkosi moru što često bijesno na njega navaljuje kao da hoće da ga proguta. Vijekovima mu prkosi a vijekovima već iz njega crpe svoje bogatstvo, koje mu je opet dalo mogućnost da zasja kao sjajna zvijezda na našemu kulturnom i književnom nebu. Dubrovnik je tako uz svoje stare prijatelje u našemu narodu, stekao i mnogo novih, pa je nama Dubrovčanima osobito milo što sada nijesu više Nijemci i Madžari nego naši SHS-ljudi koji mu raznose slavu po svim krajevima naše „kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca". To poštovanje staroga Dubrovnika, i milovanje sadašnjega Dubrovnika, tako je jako da se u ozbiljnim krugovima mislilo čak i o tome da se od zemljišta stare dubrovačke republike napravi posebna administrativna oblast gdje bi Dubrovčani opet bili na okupu, da čuvaju staru slavu i stare tradicije uljudnosti i skladnosti, rada i reda. Ali moderne države ne mogu se obazirati na takve romantične sentimentalnosti, tim više što bi se time postiglo vjerovatno sasvim nešto drugo, — taj „živi muzej" pokazivao bi samo kako se Dubrovnik istrošio, pa ako je u prošlosti bio najkulturnija i najnaprednija tačka u cijeloj oblasti našega naroda, sada se uprav malo razlikuje od mnogih drugih naših varoši i varošica. Jedno je ipak nama Dubrovčanima ostalo čim se još danas razlikujemo od naše okoline — naša ponositost baš zbog te naše lijepe prošlosti; to je doduše neopravdana taština, jer nije zasluga potonjih generacija što su im stari bili mnogo bolji od njih, ali ne ponosimo li se mi svi i Milošem Obilićem i Markom Kraljevićem? Ne može se dakle zamjeriti ni sadašnjim Dubrovčanima što se — kao nekakvi južnoslovenski Španjolci — prikriju plaštom lijepe prošlosti i kažu: mi smo učinili svoje za narod i za čovječanstvo, a neka sada čine drugi!

Ko dakle iskreno voli naš stari i mladi Dubrovnik, treba da računa s tim jako razvijenim „dubrovčanizmom", koji je inače sasvim bezazlen, jer su davno prošla vremena kada se govorilo o „dubrovačkom narodu" i o „dubrovačkom jeziku"; ali taj je „dubrovčanizam" tu, pa se ne smije

bez potrebe u nj dirati. To bi se učinilo i u pogledu dubrovačkoga arhiva, kad bi vlada pristala uz mišljenje nekih naučnika u Biogradu. Ali prije nego o tome progovorim, biće dobro da kažem nekoliko riječi o samom tom dubrovačkom arhivu, o kojemu se u široj javnosti malo što zna. On je uprav skup oficijalnih spisa što su se čuvali u raznim uredima stare dubrovačke republike, pa ugovori i korespondencija sa stranim vladarima, pisma republike svojim zastupnicima i inostranstvu i njihovi izvještaji — jednom riječju diplomatska korespondencija, što se ponajviše čuvala u državnoj riznici u stolnoj crkvi. Nego to što se sačuvalo samo je jedan dio od onoga što je u njemu bilo: veliki požari od 1290 i 1463, pa potresi od 1520 i 1667, koji su jako oštetili kneževski dvor gdje su se čuvali najvažniji akti unutrašnje administracije i zakonodavstva, uništili su i mnogo toga što su stari Dubrovčani bili spremili u svoj glavni arhiv; osobito je veliku štetu nanio požar od 1290, od kojega je izgorio gotovo cijeli grad pa i glavni arhiv, tako da se malo što sačuvalo iz vremena prije te godine. Osim toga mnogo je dubrovački arhiv štetovao i od ljudi, osobito otkada su dubrovačke urede zapremile tudje vlasti — francuske 1808 a austrijske 1814, jer one nijesu više marile za stare dubrovačke akte. Osobito je mnogo arhiv pretrpio u prvim decenijima austrijske vladavine: ne samo što se iz njega prenijelo u državni arhiv u Beč preko 4000 najstarijih i najvažnijih povelja, nego je arhiv ostavljen na milost i nemilost nižih činovnika i slugâ koji su — kako se pripovijeda — iz njega iznosili stara pisma i prodavali ih trgovcima za omotavanje suhe ribe, sira, i druge robe! Tako je najstariju našu ćirilicom napisanu povelju, naime povelju bosanskoga bana Kulina od 1189, tadašnji ruski konzuo našao kod takog trgovca, premda to neće biti original nego prijepis iz istoga vremena. Pa opet, pored svih tih šteta i nedaća, dubrovački je arhiv najopsežniji i najvažniji u cijeloj Jugoslaviji, te je za historiju cijeloga Balkana najbogatije i najpouzdanije vrelo, tako da se u velikom dijelu tek s njegovom pomoći mogla rekonstruisati historija balkanskih naroda i država od XIV vijeka dalje.

Bez sumnje požar od 1290 uništio je nažalost gotovo sve starije spomenike, i tako, ako ostavimo na strani neke krivotvorene ili barem sumnjive povelje iz prve polovine XII vijeka, najstarija će povelja biti jedna pape Eugenija III od 1145—1152, dok se kancelarijske knjige, u koje su se pisali zapisnici, tužbe, rasprave, presude itd., počinju tek sa 1279, ali i to fragmentarno, tako da su tek od 1301 barem neke glavnije serije prilično potpune te idu sve do godine 1808, kada se 28. januara Veliko Vijeće za zadnji put sastalo (da bira kneza za mjesec februar), jer je 31-oga, po naredbi cara Napoleona, republika ukinuta i sve su njene vlasti raspuštene. Što je dakle ostalo od oficijalnih akta civilnih vlasti iz vremena republike, to je sada sve koncentrisano u „dubrovačkom arhivu", koji je smješten u nekoliko soba pri zemlji kneževskoga *dvora;* u arhiv su prije kakvih 25 godina prešli i akti iz vremena francuske okupacije 1806—1814 (u 96 debelih svezaka), a u najnovije vrijeme počela se prikupljati i mala biblioteka, koja zasada obuhvaća ponajviše djela dubrovačkih pisaca, i nabavljena je mala zbirka dubrovačkih novaca.

Od raznih serija što su u arhivu, najvažniji su zapisnici sjednica triju vijeća što imadjahu najveću zakonodavnu i egzekutivnu vlast: *Veliko vijeće (Consilium maius)*, u koje su ulazili punoljetna vlastela, stvaralo je zakone, po kojima je *Vijeće umoljeno (Consilium rogatorum)* izdavalo naredbe, dok ih je *Malo vijeće (Consilium minus)*, s knezom na čelu, vršilo. Prema tome bi se moglo kazati, da je „Veliko vijeće" bilo kao narodno predstavništvo, „Vijeće umoljeno" kao senat (tako su ga u Dubrovniku docnije i zvali) ili državni savjet, a „Malo vijeće" kao ministarski savjet. A ti su zapisnici stoga vrlo važni, jer se u tim vijećima raspravljalo i odlučivalo ne samo o unutrašnjim poslovima već su se i regulisali odnosi Dubrovnika prema njegovim bližim i daljim susjedima na istoku i na zapadu, — ima ih gotovo 450 knjiga. Vrlo je opsežna politička korespondencija dubrovačke republike, pa su tu za nas najvažnije ćirilske povelje — njih nekoliko stotina — što ih je dubrovačka vlada primala od naših samostalnih država, dakle od kraja XII do kraja XV vijeka. Dosta je ćirilskih povelja što su pisali Dubrovniku, od 1430 dalje, turski sultani i turski zapovjednici iz Bosne i Hercegovine; ali docnije su sultani pisali turski a bosanski i hercegovački činovnici često još uvijek našim jezikom samo arapskim slovima. Vrlo mnogo još neproučenog materijala ima pak u diplomatskoj korespondenciji republike sa svojim poslanicima i zastupnicima na strani. U 275 knjiga sačuvani su koncepti pisama i komisijâ što je vlada njima upravljala, a u gotovo 400 debelih svezaka sačuvani su njihovi originalni odgovori i izvještaji vladi; medju ovima je nadjeno i jedno pismo Gundulićevo — jedini njegov autograf što nam se sačuvao! Specijalno za kulturne, socijalne i ekonomske prilike staroga Dubrovnika i cijele njegove oblasti, a donekle i susjednih krajeva, od velike su važnosti testamenti (93 knjige od 1282 pa dalje), pa serija *Diversa cancellariae* (razne manje rasprave) sa 235 knjiga, i *Lamenta* (tužbe) sa 342 knjige, — ali i to treba da se većim dijelom tek prouči. Ostale manje ili manje važne serije neću ni spominjati.

Ima dakle u dubrovačkom arhivu još posla za nekoliko koljena historičara, samo im treba dati mogućnost da mogu u njemu raditi. Od 1914 arhiv je nažalost zatvoren, pa se nije još otvorio, premda su bogu hvala dvije godine da ga je oslobodjena i ujedinjena domovina preuzela. Istina, naše je ministarstvo ovoga maja bilo odredilo za arhivara jednog profesora Dubrovčanina koji službuje u Šibeniku, ali mu naši prekomorski prijatelji nijesu dali da ide na svoje novo mjesto. Čujemo, medjutim, da je sad, ovih dana, imenovan drugi jedan Dubrovčanin za arhivara. Inače, imenovanjem arhivara stvar ne bi bila svršena, jer treba da se arhiv uredi prije negoli će se moći u njemu raditi. Kad je naime buknuo svjetski rat, Austrijanci su važniji i veći dio spakovali u sanduke i poslali u štajerski Gradac, a što je u Dubrovniku ostalo, to se opet spakovalo u druge sanduke i prenijelo u općinsku palaču, kada se kneževski *dvor* htio da priredi kao stan regentov. Prva je briga nas Dubrovčana dakle bila da naš arhiv opet dodje na svoje mjesto, i da se u nj vrati što su Austrijanci iz njega odnijeli, pa sam zato i ja, kad sam bio lani u Biogradu, govorio o tome s tadašnjim

ministrom prosvjete (g. Ljubom Davidovićem), koji je odmah vrlo rado pristao da se ovo što prije izvrši, te u tu svrhu dao meni nalog i punomoć da od austrijske vlade zatražim sve što je iz naših primorskih arhiva odneseno u Austriju, pa da vratim na svoje mjesto. Poslije dugog raspravljanja (pri čemu su mi vrlo uspješno pomagali naše poslanstvo i naša komisija za likvidaciju u Beču — a odmagali oni isti prekomorski prijatelji, koji su tvrdili da je Dubrovnik „sporno zemljište"), austrijska je vlada pristala na to da preda onaj dio arhiva što je 1914 prenesen u Gradac, ali tada još nije nikako htjela da vraća povelje što su iz arhiva odnesene u Beč u prvoj polovici prošloga vijeka. I tako se arhiv u aprilu ove godine vratio na svoje staro mjesto, i ja sam ga, uz prijateljsku pomoć g. kanonika Dum A. Liepopili i prof. I. Sindika, donekle i uredio za ono kratko vrijeme što sam mogao da ostanem u Dubrovniku; stvar nije bila laka, jer nije bilo nikakva inventara ni kataloga, niti se moglo znati što se nalazi u svakom sanduku. Ele, i taj je posao svršen, a sad će arhiv konačno urediti i tako učiniti pristupačnim ljudima od nauke.

Medjutim je naše ministarstvo spoljašnjih posala, pošto je potpisan s Austrijom Senžermenski mir, poslalo u Beč komisiju od tri člana, da na njegovu temelju zatraži od austrijske vlade da izda povelje što su u prvoj polovici prošloga vijeka prenesene iz Dalmacije u Beč. Ta je akcija takodjer uspjela, i malo dana pošto je dubrovački arhiv krenuo put Dubrovnika, delegati Ministarstva donijeli su u Biograd preko 4000 povelja iz dubrovačkog arhiva i 33 povelje iz arhiva spljetskoga kaptola. Malo se ko tomu tako iskreno veselio koliko baš mi Dubrovčani, jer smo mi uvijek osjećali kao veliku nepravdu i poniženje što nam je austrijska vlada opljačkala i osakatila naš arhiv. Ali kao da će se naše veselje pretvoriti u još jaču žalost i ogorčenje, ako se stvar svrši kako bi željela neka gospoda u Biogradu, to jest da naprosto Biograd sebi zadrži ono što je Beč oteo Dubrovniku i — iako na silu — pošteno vratio. Ta gospoda pravdaju to time što kažu da bi se u Biogradu te povelje mogle mnogo lakše i mnogo bolje upotrebljavati u naučne svrhe, ali to je samo na oko dobar razlog, jer te su povelje u prvome redu dokumenti ***dubrovačke*** prošlosti, a ko tu prošlost hoće da uči i da temeljito pozna, taj mora da je uči u dubrovačkom arhivu, pa onda mu je opet zgodnije ako ima cijeli arhiv na jednome mjestu. Inače ta gospoda misle u prvome redu na ćirilske povelje srpskih vladara, pa je sasvim razumljivo da Biograd, koji nema nikakvih takih spomenika, želi da ih ima kao lijepu i svetu uspomenu; ali ima i drugih stvari kojih u Biogradu nema te bi mu dobro došle, a ima ih u drugim krajevima naše domovine, pa opet niko ne misli da bi se mogle i smjele naprosto otimati. Jer šta je drugo nego otimanje, kad se stvari od drugoga otete ne vrate onomu čije su nego za sebe zadrže? Austrijanci su za vrijeme rata sekvestrovali mnogim našim gradjanima što su imali u Austriji; sada to vraćaju, — pa je li iko pomislio da bi se to moglo „povratiti" nekomu drugomu a ne onomu kojemu je bilo uzeto? Za zadržavanje napose tih povelja u Biogradu ne može se iznositi ni argumenat da od njih tamo može da bude veće koristi, jer su one već sve

davno i dobro izdane, pa su već odavna upotrebljavane i još dandanas se upotrebljuju u naučne svrhe. Kad bi dakle neki biogradski naučnici uspjeli da predobiju za svoju misao i vladu, onda bi je oni natjerali ne samo da počini veliku nepravdu „našemu slavnom i milom Dubrovniku" nego i veliku političku pogrešku, a to je još mnogo gore, jer političkih pogrešaka počinjeno je već i previše.

M. Rešetar.

Englezi i Irci.

(Imamo obećanja s engleske i s irske strane, da ćemo dobiti za „Novu Evropu" članke o irskom pitanju, o kojem se u celom svetu danas tako mnogo govori i piše a o kojem se — u celom svetu a naročito u nas — tako malo tačno zna. Navodimo ovde, kao primer, kako je još pre neki dan jedan od boljih dnevnih listova beogradskih, u članku o irskom pitanju, pisao o tom da je Ulster sa Belfastom — protestantski i britofilski kraj Irske — na južnom delu irskog ostrva, dok su šin-feneri — irski nacijonalisti, stranka katoličkih Iraca, koji traže da se odvoje od Britanije i da osnuju Irsku Republiku —, po njemu, na severu; a suprotno je tačno. Još je možda veća zabluda, kad naši političari i novinari misle da treba u svakoj prilici, u vezi s irskim pitanjem, napadati Engleze i njihovu tobožnju netoleranciju naspram Iraca. Irski je problem i suviše težak i složen a da bi se moglo diskutovati o njemu bez temeljnog poznavanja stvari.

Dok ne dobijemo one članke iz prve ruke, da bismo mogli izneti pred naše čitaoce celo ovo važno pitanje, prenosimo iz jednog od poslednjih brojeva engleske „Nove Evrope" članak u kojem naši britanski prijatelji prvi put formulišu svoje gledište na ovaj predmet, a iz kojeg se može dobiti pregled situacije u ovom času, koju ne menja u stvari ni samoubijstvo usled gladi Lord-Mera od Korka, čija je smrt medjutim nastupila 25. oktobra. Iz ovog se članka ujedno lepo vidi koliko su široki pogledi grupe oko britanske „Nove Evrope" i u pitanjima domaće politike, i koliko je iskrena njihova težnja za pravičnim rešenjem svih još spornih narodnih problema, na osnovu načela samoopredeljenja i medjusobnog sporazumevanja narodâ.)

Ni sâm gospodin Šô ne bi umeo reći ništa novo više o Irskom Pitanju. Sve je rečeno dosad na tisuću raznih načina. Ali kako javna glasila postoje, i zato da daju izraza javnom mišljenju, i zato da ga vode, to ne može ni „Nova Evropa" preći ćutke preko sadašnje krize u irskim stvarima. Mi smo dosad ostavljali našim dopisnicima, koji su dobro upućeni u prilike, da izlažu svoja gledišta, a mi sami smo se uzdržavali da se opredeljujemo po ovom predmetu; ali, držeći da je baš u ovome času preko potrebno da se irsko pitanje kao faktor u internacijonalnoj politici ponovo izloži, mi ćemo rizikovati ovaj put da zauzmemo jedno stanovište, i da o njemu govorimo, ma i ponovili ponešto što je već odavna poznato.

Naglašujemo još jednom, i pre svega, da je irsko pitanje od internacijonalnog značaja, da ono izaziva neprijateljska osećanja prema Velikoj Britaniji, te da vrši presudan uticaj nad njenom inostranom politikom. Ono nije, doduše, jedno od velikih svetskih problema, jer nema naroda koji bi zaratio s nama za ljubav Dublinu; a ne spada ni medju ona pitanja koja bi se dala rešiti stranom intervencijom ma u kojem pogledu, iz razloga što britanski narod prosto ne bi trpeo ni sa koje strane upletanje u njegove domaće stvari. Ono je, na kraju krajeva, jedno pitanje koje se daje povoljno rešiti jedino sporazumom izmedju narodâ na ostrvima Velike Britanije i Irske; a takav sporazum moći će biti trajan samo ako zadovoljava, u velikoj meri, dvoje: i irsku narodnost, i britanski zahtev za sigurnošću. Onaj koji ne uzima u obzir ma koji od ova dva faktora, bolje neka i ne govori o irskom pitanju, jer će uzaludno trošiti reči ili mahnitati bez smisla. Isto bi tako, medjutim, opasno bilo potcenjivati uticaj što ga danas ima Irska u svima anti-britanskim kampanjama, ma gde one iskrsavale i vodile se. One koji u ovo sumnjaju, ili koji nisu dosad imali prilike da zapaze njihov značaj, potsetićemo na jedan-dva skorašnja dogadjaja. Ima u Sjedinjenim Američkim Državama jedan senator, po imenu Velš (Walsh), koji u senatu predstavlja, doduše, pokrajinu Mesašusets, ali svako u Americi zna da je on u stvari senator za Irsku, i da u njegovoj glavi prvo mesto zauzima Dublin pa tek onda Boston. On i njegovi drugovi, koji sačinjavaju jednu snažnu, okretnu i organizovanu četu ili bandu, upravljaju glasovima od otprilike jedne dvanaestine, ili možda čak desetine, američkih izbornika, pri svakom izboru, i predsedničkom, i kongregacijonom, i državnom, i municipalnom; a u predstojećim izborima Predsednika, kako se predvidja, ti će svi glasovi pasti na republikanske kandidate, kidajući na taj način tako lepo učvršćenu političku alijanciju izmedju irskih Amerićana i američke Demokratske Stranke. — Zašto? Zato što je Demokratska Stranka Vilsonova stranka; zato što je Vilson protagonista Lige Narodâ; zato što je Liga Narodâ, prema njihovu mišljenju, britanska izmišljotina koja bi imala da preda ceo svet na milost i nemilost Engleskoj, — a nije potrebno tek reći šta irski Američani misle o engleskom gospodstvu nad svetom.

Drugi jedan primer bio bi nadbiskup Maniks. Taj australijanski crkveni veledostojnik verovatno je veliko spadalo; da je za vreme rata učinio dosta usluga pour le roi de Prusse, to je više nego pouzdano. Ali on i je jedan od zloduha irskih, i preko njega se ne sme prelaziti ćutke. On reprezentuje istu silu kao i senator Velš, radeći u istom pravcu i stvarajući iste komplikacije za britansku diplomaciju, gdegod se nadju na okupu ma samo i jedan-dvojica irskih nacionalaca. U pogledu njega britanska se vlada načinila smešnom baš onako kao što sad rizikuje da izgleda nepristupačna u svom držanju prema Lordu-Meru od Korka. Može biti da sve to što se sada dogadja nama izgleda već sasvim obično, kao nešto što mora biti, dogod su vlade vlade i Irci Irci. Ivice naše mašte pomalo su otupele, zato nam je predmet odviše dobro poznat, i što priče o pritisku i nasilju u Irskoj ne služe više, avaj! da nas uvere o potrebi neke političke akcije. Javno mnenje u pogledu Irske bilo je indiferentno sve dok stvar sa Lord-Merom od Korka nije popretila da pospe Englesku uniženjem. Ali treba javno mnenje još bolje razdrmati iza sna, jer iza zla

može doći gore. Priče o ubijstvima, paljenju, i nezakonitostima svake vrste, koje vrše ne samo šin-feneri već i plaćeni služitelji Britanske Krune, dosta su strahovite već kao dokazi brutalnosti; ali kad se istragom utvrdjuje, da je to m o r a l cele zvanične Irske, za koju nosi odgovornost britanski narod do zadnjeg novčića, onda ne možemo reći drugo do da ništa na svetu ne može biti gore, čak ni šin-fenerska republika. Mi smo spali nato da vršimo ponižavajuće zvanje agenata anarhije, nemoćni da sprečimo našu rodjenu policiju od razoravanja sredstava i orudja potrebitih za život Irskoj. I uza sve ovo dolazi sad još štrajk gladju u brikstonskoj tamnici, da nas potseti da je ljubav prema svom narodu jedna od retkih stvari za koju je čovek spravan umreti. Na stotine su umirali za irsku narodnost u prošlosti; ali je malo njima bilo dato da izvode dramski peripetije jedne krize kao što je to uspeo da učini predsednik opštine i glavni državni činovnik grada Korka. Nećemo govoriti o zaslugama štrajka gladju, niti o zakonitoj opravdanosti položaja jedne vlade prema njemu, jer više gledište sa kojega mi posmatramo stvar lišava nas obaveze da o ovome diskutujemo. Lord-Mer Meksvini dokazao je i po stoti put, da vlade nemaju niti sredstava niti sile koji bi skrhali duh u slobodna čoveka. To je jedino gledište o kojem se daje diskutovati povodom ovog štrajka gladju. I izgleda nam traćenje vremena raspravljati o opravdanosti ili neopravdanosti vladinih zakonskih merâ i zakonitih prava u ovoj stvari, koju je čin jednog političkog zatočenika odveo već onamo, gde ima da rešava politička uvidjavnost i suverena diskrecija Krune.

Mi se ne pridružujemo nepromišljenome koru onih koji traže da se gosp. Meksvini pusti na slobodu samo zato što je verovatno da će umreti u rukama vlade i tako povećati jednim novim mučenikom listu irskih rodoljuba. Nije neosetljivost ili ravnodušnost prema patnji, niti je nedostatak simpatije prema irskom nacijonalizmu, koji nas gone da ovakve zahteve nazovemo, u njihovu pravom značenju i njihovoj goloj formi, irelevantnim i štetnim. Poštedeti život Lorda-Mera, ne pokušavajući ukloniti uzroke koji su doveli do njegova buntovnog čina, ne bi bilo delo milosti već delo kukavičluka, i poslužilo bi jedino da još dublje podrije već i onako dovoljno trulu gradju britanske vladavine u Irskoj, ne dajući u zamenu ni jedno jedino preimućstvo, osim, možda, olakšanje beskičmenim savestima engleskih humanitaraca.

U času kad ovako stoje stvari, jedan irski patrijot, čija je *bona fides* i kao Irca i kao službenika Krune dokazana u ratu, poziva na primirje. U svom drugom apelu na kralja, gosp. Redmond Hauard ište primirje, za koje bi se vreme potražilo i možda moglo naći kakvo rešenje srećnije nego što bi se dalo skalupiti sad u ovom času, dok u plamenu bukte dućani i umiru od rana oružnici u Irskoj. Poklič je dobar i dolazi u dobar čas, i korak koji se predlaže vodi nas u pravom pravcu. Primirje, prestanak zveketa mačeva i oružja u zemlji, koja je nominalno tobože u miru, preko je potrebno ako se hoće otpočeti pregovori o političkom sporazumu. Primirje bi moralo biti, naravno, potpuno. Njime bi se podrazumelo povlačenje većeg dela, ako ne i cele okupacijone vojske, od koje uzaludnije još nikad nije bilo u istoriji, jer politički smisao britanskog naroda nikad ne može dopustiti pravu surovost; ako to nije pravo konvencijonalistima, ili troglodi-

tima unionističkim, mi ih upućujemo da pitaju svoje jednomišljenike u Irskoj, koji će im iz svoga rodjenog iskustva potvrditi, da vojska danas nije nikakva garantija za sigurnost, — da se, naprotiv, onde gde ima najmanje vojske brojno, gde je ona najpomirljivija i najviše udaljena od pučanstva, najmanje oseća potreba za njom. U vezi sa ovim prvim koracima u novom pravcu, puštanje na slobodu Lorda-Mera od Korka bio bi jedan čin od značaja i učinjen u pravo vreme, dok bi bez njih isto to značilo i poslednju abdikaciju autoriteta Krune, učinjenu od vlade koja, videći vatru gde se pali u Egiptu i u Indiji, hoće grešna da je silom gasi kod svoje kuće.

Osnovica konačnog rešenja i odviše je krupna a da bi se moglo o njoj mnogo govoriti u poslednjem počelu jednog kratkog članka, — ali glavne crte ovake osnove su jasne. Nešto slično samoupravi britanskih dominija jedini je ustav koji bi zadovoljio oba glavna faktora koji dolaze u obzir, a koje smo gore već naveli: zahteve irskog nacijonalizma i traženje sigurnosti na britanskoj strani. Koje bi se taktike trebalo pridržavati kod primenjivanja, ta se stvar tiče drugih. Mi verujemo u konačno rešenje na ovoj osnovi zato što vodje šin-fenovaca znaju i sami da je njihova republika tek jedan veštački i uzaludan pokušaj s kojim se ne može daleko terati. Proklamovati je, značilo bi ne uzeti u obzir nepromenljive činjenice. Na drugoj strani, opet, Ulster će pristati da udje u ovake pregovore jedino ako se vidi da je konzervativna stranka u Engleskoj izgubila svoju staru moć da harangira svoje birače pozivajući ih na krstaške vojne protiv irskog nacijonalizma. Samo će na taj način stranke u Irskoj pogledati u oči svojim irskim problemima neporemećenim predrasudama i brigama engleske politike. A krajnje je vreme da vlada pokaže i Šin-fenerima i Ulsteru u isti mah da je voljna da radi.

„The New Europe“.

Naša tehnička terminologija.

Ovde shvaćam tehničku terminologiju u najširem smislu, od venčanice i strehe na težačkoj kući, preko pluga i tkalačkog brda, do najmanje burme na lokomotivi ili na modernom motoru. Na tom polju imamo čitavu literaturu, od skupljača narodnog blaga što su pisali po raznim časopisima pa do manje više sretnih prevodilaca i — kovača. Pa ipak mi nemamo još svoje utvrdjene tehničke terminologije. Taj nedostatak pravi nam ozbiljne neprilike u svagdanjem javnom i privatnom radu i postavlja naš jezik nezasluženo na niži stepen pred drugim kulturnim jezicima, koji imadu već utvrdjenu tehničku terminologiju.

Ta dva važna razloga morala bi, mislim, nagnati naše pozvane faktore, u prvom redu naše ministarstvo prosvete, da se potanje pozabave ovim predmetom. Neprilike u našem javnom i privatnom životu radi nedostatka tehničke terminologije postaju danomice sve veće, osobito od kada živimo svojim životom t. j. od kada vlada naš jezik u našoj zemlji. Znamo iz iskustva da je već graditelj kakve oveće kuće u nas u neprilici da sastavi trebovnik sa specifikacijom svakog pojedinog predmeta gradje, sve i kad bi

prilično poznavao naš jezik. U istoj neprilici se nadje u nas uopće svaki zanatlija, pa i sami inženjer koje mu drago struke. Odavna je u nas običaj, da se u trebovnicima i uopće spisima tehničke prirode, a i u raspravama, čak i u učbenicima, služimo i tudjom tehničkom terminologijom i to tako, da u onim predelima naše države, gde smo imali dodira sa nemačkim jezikom, upotrebimo nemački tehnički izraz, kad ne znamo kako bismo odnosni pojam rekli u našem jeziku, ili kad imamo naš izraz ali se bojimo da je kovanica ili lokalizam, što svak ne razumije, pa stavimo odgovarajući nemački izraz u zagradu tačnosti radi. U predelima naše države, gde je i turski jezik vladao, upotrebljavamo i turske reči; tako isto gde ima talijanštine i madžarštine, služimo se talijanskim ili madžarskim rečima.

Razlog te pojave nije uvek to što u našem jeziku odnosnih izraza uopšte ne bi bilo. Ponajviše je razlog što zanatlija, inženjer ili činovnik ne poznaju dovoljno našega jezika, koji za tehniku nije siromašan. Izgleda mi da se čovek ne bi prevario ni kad bi tvrdio, da je naš jezik za tehniku isto tako bogat i isto toliko siromašan kao svi ostali evropski jezici. U elektrotehnici n. pr. svi jezici su siromašni, jer su svi morali posegnuti za starogrčkim i latinskim. Mi tako isto. Ali elemente za terminologiju svih zanata (a to je tehnika) imamo i mi kao i svi drugi jezici, a i pozajimali smo, kao što su i oni pozajimali. Ovde mislim na reči pozajmljene od davnina sa „pravom gradjanstva" u našem jeziku, a ne na „aushoblovano, štirkano, šegano, šuprešano itd." Do tu skoro je mnogi mislio, da mi nećemo nikada imati ni pravničke ni medicinske terminologije, a danas ih obe, ako i ne sasvim potpune, imamo.

Drugi je razlog gore spomenute pojave baš bogatstvo našeg jezika. Isti pojam se u svim krajevima našega naroda ne kaže istom reči. Mi imamo n. pr. čekić i korać (nemački Hammer), premda bi možda mogla biti kakva fina stručna razlika izmedju čekića i koraća, kad bi se u narodu trăgalo. Da ne bude sumnje, pisci naših tehničkih spisa dodaju, kako gde, nemački, talijanski, madžarski izraz. — Treći bi razlog bio to što mi zbilja još nemamo zgodnih reči za mnoge moderne tehničke pojmove, pa ih moramo načiniti ili pozajmiti. Tu su naši „kovači" dosta zbrke načinili, pa i u tim slučajevima će u nas pisac tehničkog spisa upotrebiti reč naroda koji je u tehnici poodmakao i ima utvrdjenu terminologiju.

*

Na polju proučavanja našega narodnog jezika i života uradjeno je dosta u Srbohrvata. Imademo Vuka, skoro polovicu akademskog rečnika, Broz-Ivekovićev rečnik. Silne monografije o narodnom životu i jeziku, priče, pripovetke, pesme, i rasprave, nagomilale su se toliko, da danas i više ljudi ne bi dospelo kritično sabrati iz njih u razmerno kratko vreme sve što se tehnike tiče. Imamo i rečnika za skoro sve evropske jezike, ali u njima hramlje tehnička terminologija, jer se mnogi naši leksikografi ne slažu u tome, kako se ima u nas reći ovaj ili onaj strani tehnički izraz. Tu bi se mogli navesti mnogi primeri. Mnoge strane tehničke reči nisu u nas tačno definirane, pa im tačno odgovarajuća naša reč nije bila data, s razloga što ju do sada nismo mogli naći ili što nam sami naši tehnički nazivi nisu jasni, ili što ne znače jedno te isto svuda u našem narodu. Svi naši tehnički nazivi nisu tačno istumačeni, niti zgodnim primerima potkrepljeni,

niti im je suprotstavljen tačno odgovarajući strani izraz. Vuk, akademski rečnik, i Broz-Iveković, učinili su to donekle. Šulek se je takodjer svojski potrudio, ali je šteta što zgodnim primerima i izvorima nije potkrepio svoje nazive, za koje mnogi misle, da su kovanice. Ja imam za sobom trideset godina prevodilačkog rada, pa sam dovoljno iskusio što to znači u nas birati najzgodniji od tehničkih izraza predloženih u rečnicima. Neki kažu da se treba osloniti na auktoritet leksikografa. Doista, no to vredi samo za one naše leksikografe, kojima se nije potkrala nikakva nelogičnost. Neki opet kažu, da rečnici ne mogu biti potkrepljeni primerima i navodima izvora, jer bi tada rečnici bili preko mere veliki, a s druge strane, ko hoće da se uveri je li ova ili ona tehnička reč u narodu potvrdjena, neka se potrudi da uči onoliko koliko je učio onaj što je ovu ili onu reč predložio. Istina, dosta bi bilo da samo jedan rečnik ima dobre primere i izvore. Ali ko fragmentarno radi, n. pr. ko predlaže nazive za ovu ili onu tehničku struku, pa bilo to i u posebnom rečniku, valja ipak da potkrepi svoje predloge.

•

Mislim, da u nas neće biti čoveka, koji neće priznati da bez utvrdjene tehničke terminologije nije mogućan redoviti rad na tehnici, a pogotovo ne u tehničkoj pouci. Skoro svaki stručnjak zove tehničke pojmove i predmete drukčije. I ono malo tehničkih knjiga i učbenika što imamo, razilazi se u nomenklaturi. I u tehničare se je uvuklo puristâ, koji hoće da istisnu sve grčko, latinsko, englesko i t. d. iz tehničke terminologije. Bogom prosto, kad bi ti puristi govorili i pisali našim jezikom tako pravilno i dobro, da bismo im morali priznati pravo da nas jeziku uče. Ali, na žalost, to nije uvek tako.

Naš tehnički podmladak prisiljen je učiti strane jezike svoje struke radi. Dok bi bio na to prisiljen naš inženjerski podmladak, moglo bi se manje prigovoriti. Ali naš zanatlijski podmladak, i tako manje utvrdjen u materinskom jeziku, ne bi smio trošiti svoje energije na učenje tudjih jezika. Znamo koliko nas je bacilo natrag to što skoro u svakom našem mestu imamo tudje i otudjene naše zanatlije, malo da ne za svaku domaću potrebu, i to što smo malo ili nimalo uradili za ekonomski, socijalni i nacijonalni napredak naših zanatlija, koji, videći se u domovini zapostavljeni i zapušteni, idu ili u tudjinu ili u organizacije koje doista brane njihove ekonomske interese, ali koje ispovedaju teorije s kojima se državotvorne teorije ne mogu uvek složiti. Sve su to uzroci, koji su izopačili našu tehničku terminologiju ili joj ne dali mogućnosti da se razvije. Čujemo da sada naša vlada svojski nastoji obnoviti nekadašnje zanatlijske škole i podignuti nove. A imamo već i tehničkih visokih školâ. Sve to nameće potrebu, da čim prije dodjemo do naše jedinstvene tehničke terminologije za sve struke, da se u zanatlijskim školama uzmognu tumačiti svi potrebiti predmeti našim jezikom, a ne jezikom iskvarenim tolikom tudjinštinom, nekakvim žargonom koji je u svakom kraju našega naroda drukčiji, a svuda nam služi samo za ruglo.

•

Ima ih mnogo što tvrde, da mi pored najbolje volje ne možemo utvrditi našu jedinstvenu tehničku terminologiju, jer da se naš jezik nalazi u r a z v i t k u; neki hoće čak da je u — povoju.

Naš jezik nije u povoju, jer jezik u povoju ne može imati one veličanstvene spomenike narodne pojezije i filozofije kao što ih mi imamo, i za koje nam mogu zavideti mnogi odmakli narodi. A da se naš jezik razvija kao i svaki drugi, to je istina, i zlo bi bilo kad se ne bi razvijao. Ali njegov razvitak ni malo ne preči da utvrdimo našu tehničku terminologiju. Leksikografi drugih naroda nisu čekali, da se njihovi jezici bog zna dokle razviju, već su se i pred više vekova požurili izradjivanjem tehničkih rečnika, koje su ispravljali i dopunjavali, pa to i danas čine, jer se i kod njih i tehnika i jezik razvijaju još i danas. Istina, zla sreća našega naroda nije dala da se naši dedovi posvete i tome poslu, i tudjinske najezde su nam u mnogo čemu jezik iskvarile, ali danas je došlo eto doba, da se tim poslom ozbiljno pozabavimo i da dragoceno vreme nadoknadimo.

Naš jezik, kako rekosmo, nije za tehniku tako siromašan kako mnogi misle. On, kao i svaki drugi, pozajmljuje u svom razvitku iz drugih jezika, nadasve iz starogrčkog i latinskog. Ali jezik ne mora za sve i sva od drugih pozajmljivati. Nije, naprimer nikakvo zločinstvo, ako pored udomaćene (dobre ili rdjave) kovanice b r z o j a v upotrebimo internacijonalni t e l e g r a f, ili mesto b r z o j a v k e rečemo t e l e g r a m ili d e p e š a itd., ali je zločinstvo reći š p i g e l mesto z r c a l o i o g l e d a l o, r i n g l a mesto prsten, k o n t u z o v a n mesto o z l e d j e n, š i f o v i mesto b r o d o v i ili l a d j e i t. d. Neprirodnu razvitku jezika valja stati na put intenzivnom poukom. A pošto je duga perijoda zapuštenosti u našim zanatima prouzrokovala, da su naše zanatlije primile bez izbora koješta iz tudjih jezika, s kojima smo bili u dodiru, i to baš za najobičnije predmete svagdanje potrebe. čak istisnuvši postojeće naše reči, sad. kad možemo, moramo tome energično stati na put i utvrdjivati našu rodjenu tehničku terminologiju.

Put, koji će nas do toga dovesti, nije tako težak. Najprije treba utvrditi naše tehničke izraze, koji posvuda ili u većem delu naroda znače istu stvar (sekira, nož, staklo, toplina, vrućina i t. d.), a kojih nema malo, i dati im tačno odgovarajući izraz u stranim jezicima. Zatim se ima načiniti selekcija reči koje, po raznim autorima u raznim predelima našega naroda, znače istu (ili približno istu) stvar: Gvoždje, železo = Eisen; nado, ocal, čelik, mazija = Stahl; orah, gajka, omlek, matica = Schraubenmutter. i t. d. Onda se imaju utvrditi reči, koje imadu više tehničkih značenja, kao n. pr. matica, i t. d., i dati im odgovarajuće značenje u stranim jezicima. Pojavu da za istu stvar ima više reči, i da za više stvari ima samo jedna reč, imamo u svim jezicima, (engleski jezik je za ovu drugu pojavu klasičan primer), pa to ne možemo ni u našem jeziku izbeći; ali se one dadu tačno odrediti, eventualno svesti na najmanju meru, jer osobito se u tehnici mora nastojati da se postigne najveća moguća tačnost izraza.

Ovim poslom bi se verovatno imao pozabaviti naročit odbor, sastavljen od tehničara i od jezikoslovaca, a moglo bi ga postaviti i ministarstvo prosvete. Taj odbor bi morao imati posvuda u narodu svoje dopisnike iz kruga ljubitelja i njegovatelja jezika i poznavalaca tehničkih strukâ. Pogotovo bi se tu imali upotrebiti ljudi solidnog univerzalnog obrazovanja, u koje spadaju i naši bolji prevodioci i beletristićari, osobito oni što su iz naroda nikli i koji s njim žive. Beletristićari u njihovim opisivanjima mi-

ljea i dogodjaja, u prikazu razgovora, iznose raznolik stručni materijal (koji je uostalom bio i dosada dragocen za našu leksikografiju, pa ne sme otpasti ni u buduće). Rad izmedju odbora i dopisnika lako bi se mogao dovesti u izvestan stalan sistem, spretnom podelom. Tim putem bi se mogli i istumačiti naši tehnički izrazi (pri čemu bi slike pojedinih tehničkih predmeta i radnja mnogo doprinele), moglo bi se doći do novih zgodnih tehničkih izraza, kojima bi se istisle rdjave kovanice ili tudjinske manje više izopačene reči. Da bi se za tudje tehničke izraze mogli odrediti tačno odgovarajući naši nazivi, naši jezikoslovci imali bi dati etimologiju tih tudjih izraza, da se vidi njihovo postanje i njihova primena, što mnogo koristi odredjivanju našega ekvivalenta.

Takav odbor, radeći svojski, mogao bi doći razmerno brzo do praktičnih rezultata, te tako doskočiti silnoj potrebi i tehničkih škola i praktičnog života. Slojevi, koji su u neprestanom dodiru s granama tehnike, vrlo su široki i ministarstvo prosvete bi ovakom ustanovom zadužilo sav narod i stvorilo bi kulturno delo prvog reda. U našem susedstvu imamo primer brzog rada na polju postavljanja terminologije svih struka, a to je kod Madžara. Oni su od 1848 dalje tako reći ni iz čega stvorili svoju stručnu terminologiju, što se vidi i po velikom razvitku njihove stručne literature. I mi moramo danas brzo raditi i ne možemo čekati, dok se dovrši akademski rečnik, koji, ako i jest monumentalno delo, ipak je prvenstveno filološko, a ne tehničko delo, a radjeno je i po različitim kriterijima, jer su mu urednici bili različiti. U akademskom rečniku ima reči spomenutih u primerima ali neobradjenih. Te reči su doista lokalizmi, ali su tehničke prirode, a mi se za prikaz jednog tehničkog pojma našim jezikom ne smemo obazirati nato da li je naša reč lokalizam ili ne. Dosta je da je zgodna. Na dodatke i dopune akademskog rečnika ne možemo čekati, jer je potreba naše utvrdjene tehničke terminologije imperativna, i mi u tehničkoj terminologiji moramo preteći akademski rečnik. Kao što smo došli do pravničke i medicinske terminologije prije dovršetka akademskog rečnika, možemo doći i do tehničke terminologije, obavezne za sve škole, zvanja, inženjere i zanatlije. Treba samo svojski prionuti, kao što su prionuli naši pravnici i medicinari. Tim nije rečeno da je naša pravnička i medicinska terminologija ni blizu savršena i dovršena, a najmanje, jedinstvena. Ali se mora priznati, da je učinjen velik korak napred, da je mnogi materijal stručno ispitan i sabran, i da mi danas imamo priličnu pravničku i medicinsku literaturu na našem jeziku, tako da sudska administrativna i medicinska zvanja pišu našim jezikom sa sve manjom i manjom teškoćom. Bar do toga stepena moramo dovesti što pre i našu tehničku terminologiju, jer je to potreba svagdanjeg života.

M. Sardelić.

Politički pregled.

Predizborna borba.

Ko je želeo u svome životu što da poluči, pa nije uhvatio dosad priliku, — evo, sad je čas. Ako hoće da se partijski opredeli, sad je čas. Ako

hoće iz jedne stranke da uskoči u drugu, sad je čas. Ako hoće da dâ oduške svojoj govorničkoj sposobnosti, ili da se rukuje i sedi za istim stolom s ministrima i s velikim ljudima, sad je čas. — Ko želi doplatak, ili klasu, ili i jedno i drugo, bolje prilike neće naći da približi svoju želju ispunjenju. Koga su ministri ili vodje stranke odviše nakratko saslušavali kad je dolazio na razgovor, sad mu se nudi prilika da ga posade na divan, i da strpljivo pretrpe sve što ima da im kaže. Rečju, ko je god dosad živeo i radio „za narod", na jedan ili na suprotan način, sad je čas i sad je prilika da mu se njegov rad „honorira". — Izgleda da se ovo kod nas, širom cele Jugoslavije, vrlo dobro shvatilo, sudeći po listama imena koje već uveliko cirkuliraju na sve strane, i medju kojim imenima ima — da izvinite za narodski izraz — „i kusih i repatih". Bilo bi zanimljivo načiniti statistiku, koliko je od svih tih „kandidata za poslaničku klupu" reprezentovalo narod za vreme rata u boračkim redovima ili u ropstvu; u Aradu, u Albaniji, po veleizdajničkim parnicama, i po sličnim mestima, gde govornička sposobnost nije mnogo pomagala. Zasad se daje konstatovati samo jedno: da prevladjuju na listama kandidata imena, ako ne baš onih koji su rodoljube tužili i sudili a ono onih koji su ih branili, to jest advokata. Da li će oni umeti i u Konstituanti — odbraniti narodno i državno jedinstvo Jugoslavije; to se pitanje nameće sad brižnim biračima koji s pažnjom i s pomalo zebnje u srcu prate predizbornu borbu što se zahuktava i razbuktava, i preti da u pogledu huke i buke podje tragom netom svršenih izbora u Severnoj Americi. Kad bismo se bar ugledali na Amerićane i u tonu vodjenja borbe, u smislu kako to iznosi izveštač „Nove Evrope" iz Čikaga u svom poslednjem opisu predizborne borbe u Americi: „U ovoj demokratskoj zemlji ne smete udariti na porodicu i čast: sama vas publika moralno linčuje"!...

Inače, pored listâ kandidatskih, glavni momenat u ovoj fazi predizborne borbe za našu Konstituantu jesu skupštine, koje se održavaju na svima stranama, i na koje dolaze vodje i prvaci stranaka iz Beograda i iz provincijskih središta. Privremeno Narodno Predstavništvo opustelo je usled odlaska „vodja" i, kako izgleda, ugasilo se, — izdahnulo je bez velikih muka i bez jauka. Ničje oko neće za njim zasuziti.

Najveće stranke, bar zasad još, demokratska i radikalna (koja druga je u poslednjem času pred izbore postala još konzervativnija primivši u sebe Medakovićevu grupu veleposednika), šalju u provinciju svoje najbolje ljude. G. Svetozar Pribićević, pošto je bio u Subotici, otišao je i obišao svoju glavnu tvrdjavu, Liku, gde je s oduševljenjem dočekan. Drugi demokratski prvak, G. Drašković, imao je odličnu ideju da — prvi od srbijanskih političara od oslobodjenja — dodje u Zagreb i održi jedan vrlo iskren i promišljen govor, koji možda neće doneti mnogo više glasova njegovoj stranci nego što bi ova inače dobila, no koji doprinosi medjusobnom sporazumevanju i stvaranju bolje političke atmosfere. Sad se očekuje u Zagrebu i G. Pašić, koji je prvo išao u Novisad, zajedno s G. Protićem, s kojim se, kako izgleda, za ljubav stranke i izbora izmirio. Šanse demokrata se popravile u Bosni, usled sporazuma težačke stranke sa demokratama, — ako se ovaj održi. Inače, Seljački Savez istupa jedinstven po celoj Jugoslaviji, kao klasna organizacija, — samo što nisu sve seljačke stranke

u Savezu; Radićeva Seljačka Stranka, koja je vrlo dobro organizovana, ide svojim putem — ne pravim —, i imaće u Hrvatskoj, usled sticaja prilikâ, po svem izgledu, dosta uspeha, koji će najviše osetiti, na svoju štetu, Hrvatska Zajednica. Dok Seljačka Stranka nema dovoljno obrazovanih kandidata, pa uzima na svoju listu ljude polupismene ili politički nemoguće, stranke u Hrvatskoj Zajednici sastavljene su iz sasvim heterogenih elemenata, i medju njihovim poverenicima čudno odudaraju jedno od drugog imena naprednih rodoljuba od imena zadrtih pokrajinskih bukača i nazadnjaka. Uopšte, kod svih ovih izbornih listâ kandidata, čovek često dobija utisak, da te ljude nije iskupila zajedno pozitivna misao, već bilo lični interesi bilo prkos i separatizam, bilo nezadovoljstvo. Ali, mi smo opet kod kandidatskih lista, — a o njima se može više govoriti tek dok budu konačno utvrdjene i dovršene. —*a*—

Ekonomski pregled.

a) Pogledi na našu privrednu politiku.

Divimo se uvijek ekonomskoj snazi Sjedinjenih Država američkih i Velike Britanije. Njihova industrija i trgovina, njihova poljoprivreda, stoje na vrhuncu, savršeni su i funkcijonišu kao sat. Organizacija svih grana privrede, iscrpljivanje svih ljudskih, životinjskih, i prirodnih energija, sistem neprestanog napredovanja i usavršivanja privrednog aparata, stvorio je te države velikima i nezavisnima, načinio je iz njih pravi raj za one — koji hoće da rade i da privredjuju. I dok se divimo snazi tih država na ekonomskom polju, nameće nam se pitanje: zašto smo na tom polju toliko udaljeni od njih i zašto nam neuspjeva da podjemo njihovim tragovima, pa da stvorimo pored nacijonalno zdrave i jake Jugoslavije i jednu privredno očeličenu, privredno naprednu Jugoslaviju? Toliko zna već danas svako u nas, da je Jugoslavija iza Turkestana najžitorodnija zemlja svijeta, da imade stada marve neizbrojene čopore, da je prepletena vinovom lozom, da je puna dragocjenih neiscrpivih prašuma i hrastovih i bukovih, da ispod površine njenih bregova počivaju neotkrivene gomile ugljena, bakra, sumpora i ostalih ruda, da je prepuna vodenih snaga, neeksploatisanih, da je môrem vezana sa svim velikim lukama svjetskim, ukratko da imade izobilje svega što je preduvjetom stvaranja jedne moćne ekonomske vlasti...

I počeli smo pre dvije godine da gradimo ovu našu prirodom toliko darovanu Jugoslaviju. Počeli smo starim neproduktivnim metodama velike politike, partijskih nadmudrivanja, stavljanjem nestručnjaka na onakova mjesta gdje se hoće velika koncepcija, svestrana spremnost i utvrdjen cilj. Prošli smo sve moguće faze zabrana izvoza i uvoza, dotukli smo temeljito ono malo industrije što smo je imali, rešili smo se jednog dijela stranog kapitala a nismo mu našli zamjene na strani naših saveznika. Valutno pitanje prepustili smo sarafima, koji su svojim manipulacijama zgrnuli milijone, a čijim je radom pao dinar na svjetskim pijacama ispod talijanske lire, koja je pre rata bila najlošija moneta (jer je Italija imala najpasivniji trgovinski bilans). Nismo znali ni umeli da uredimo uvažanje obuće, odjeće,

i onakovih dnevnih potrepština koje ne izradjujemo sami, po cijeni koja bi bila u skladu sa dohotkom pojednih staleža, i tako je importovanoj robi, koju trebamo za život, išla cijena u vis onako kako se kome svidjalo; životne su prilike postale nesnosne, a problem vječnih radničkih, činovničkih, i srednjestaleških pokreta za poboljšanjem materijalnog stanja, ne može da sidje s dnevnog reda. Kruh i meso, naša glavna hrana, koju produciramo mi sami u tolikoj množini kao malo koja evropska država, imade u nas takovu cijenu da će nam skoro američki farmeri u našoj vlastitoj kući moći da konkurišu jeftinijom pšenicom i jeftinijim smrznutim bivolskim mesom. Sa pijaca naših susjednih zemalja, oni su nas već istisnuli u tim produktima! U Beču staje kilogram bijelog brašna 40 austrijskih kruna što, po kursu 35, iznosi 14 naših kruna, dok mi kod kuće plaćamo to isto brašno po 16 kruna kilogram. Ovaj mali primjer ilustrira nam svu golotinju naše privredno-političke primitivnosti, jednog neoprostivog dilentantizma.

Što jedno ministarstvo na privrednom polju uradi, to drugo obori i poništi; privredni se krugovi uopšte ne pitaju za savjet i mišlenje, nego ih jednostavno stavljaju pred gotove činjenice: naredjenje je tu, nastojte da se snadjete, da se uredite prema njemu! Donose se porezi, tereti se njima samo trgovina, obrt i industrija, a ove grane nastoje da svale porezni teret na konzum, — umjesto da se vrši oporezivanje na posve drugim, modernim osnovkama, koje bi onemogućivale ovakovo odvaljivanje tereta s jednih ledja na druga.

Tako bismo mogli da nabrajamo do vječnosti greške naše današnje privredne politike, za koju znamo svi da je štetna i nemoguća, i da nemože da posluži stvaranju ekonomski jake države. No to ostavljamo za iduće članke, u kojima ćemo se pozabaviti sa ponekom od privrednih grana, i sa važnijim pojavama i zadacima na tome polju. Zasada, pridružujući se nazorima iznešenim u članku „Gospodin Ministar" u broju 4. „Nove Evrope", konstatujemo samo da sav naš privredni svet traži da se, pored uklanjanja politike iz državne uprave, sva ministarstva stručna, to jest: saobraćaja, trgovine i industrije, finansija, ishrane, agrarne reforme, te šuma i ruda, popunjavaju uvek jedino i samo onakovim ljudima koji su medju stručno osposobljenima n a j b o l j i. Ovi prvaci neka sebi zajednički udare jedan cilj: jačanje, dizanje i usavršavanje našeg privrednog života po jednome planu po kojem ćemo stupati stazom napretka, da bismo postali ona ekonomska sila, koja treba da budemo, za koju nas je opredelila sama priroda. *M. B.*

b) Situacija Narodne Banke kraljevine SHS.

Novi zakon o ustrojstvu „Emisijone Banke Kraljevstva S. H. S." odredjuje, da banka svakih osam dana imade izvjestiti o svojoj situaciji a time ujedno i prikazati naše privredno-financijalno stanje. Poslije osam mjeseci poslovanja po novom zakonu, Narodna se Banka riješila da prvi put dade jedno takovo izvješće.

Prvi bilans „Narodne Banke" publiciran je dne 1. februara 1920, naime onoga dana kojega je zakonom postala emisiona banka za čitavu

državu, a drugi, dne 30. septembra 1920, dakle ravno poslije osam mjeseci. Situacija je za to vrijeme, naravno, skroz izmijenjena. Dok je opticaj novčanica na dan 1. februara iznosio okruglo 711 miliona dinara, dne 30. septembra imali smo u prometu 2,814.319.175 dinara ili okruglo 2.102 miliona novčanica više. Doduše, od toga viška otpada 1.189,657.000 dinara na krunske novčanice, tako da faktični višak iznosi 913 miliona dinara. Ovako dakle indirektno doznajemo da je kod zamjene novca povučeno 4 miliarde 760 miliona k r u n a.

Višak novčanica u iznosu od 913 miliona dinara nastao je uslijed sve većih državnih izdataka kod nedovoljnih primitaka. Dok je dug države prama Narodnoj Banci iznosio dne 1. februara 1920 samo 650 miliona dinara, taj je dug porastao do 30. septembra iste godine na 2 miliarde 790 miliona. Odbijemo li dug koji je nastao uslijed povlaćenja krunskih novčanica (jedna miliarda 190 miliona dinara), to faktični višak duga iznosi okruglo 950 miliona dinara.

Drugim riječima, državni izdaci od 1./II. do 30./IX. 1920 bili su za 950 miliona dinara veći nego državni prihodi; pa kako država mora da živi, jasno je da se je taj manjak morao pokriti tiskanjem novih novčanica.

Sad nam je jasno dakle gdje leži uzrok naše financijalne mizerije, i zašto naša novčanica ne može nikako da se popravi. Pokušaji ministra finansija da novim porezima povisi državne prihode i da uvede bilansiranje u državnom proračunu, zaslužuju drugu pažnju i kritiku nego što su ih do sada imali.

Po istoj zadnjoj bilansi Narodne Banke, opaža se i veća briga prema privatnom kreditu, i time približenje normalnom poslovanju. Dok je eskompt mjenicâ dne 1./II. iznosio samo 11 miliona dinara, dne 30./IX. iznosi eskompt već 125 miliona dinara. Nažalost, teška „mora" državnih dugova sprečava Narodnu Banku, da zadovolji velikoj potrebi kredita baš u današnjoj periodi našeg ekonomskog preporoda. Na drugoj strani opet vidimo stavku „potraživanja na žiro računu" sa 41 milion dinara. Banka bi morala sve učiniti da ovu granu poslovanja izgradi do savršenosti te da tako što više doprinese sredjenju naše kreditne organizacije.

Zlato i srebro ne pokazuje od februara nikakovu razliku. Zaliha zlata iznaša 63 miliona dinara, a srebra 15 miliona. Jedino zaliha strane monete smanjila se je od 10 na 2 milijarde dinara.

U bilansi vidimo i stavku od 2 milijarde i 158 miliona dinara kao državni zalog (šume, rude) za izdane novčanice. Izgleda nam, da praksa nije pokazala da bi ovakav zalog imao ikakovog uticaja na našu valutu.

Količine novčanica u otpicaju (2 milijarde 814 miliona dinara), iako je po sebi ogromna suma ipak, ukoliko ne bi dalje rasla, nije tako strašna da bi potpuno opravdavala nizak tečaj naše novčanice. Kad vidimo da Austrija ima u opticaju 22 milijarde kruna, Francuska 40 milijardi franaka, Njemačka 65 milijardi maraka, Rumunjska 10 milijardi lejâ, Poljska čak 75 milijardi maraka, onda naša situacija nije sasvim beznadna.

Razvitak naše financijalno-privredne situacije zavisi o tome dali će ministru finansija poći za rukom da uspostavi ravnotežu u proračunu, i time prestati da i dalje apeluje na trezor Narodne Banke.

Ivo Belin.

Književni i umetnički pregled.

Jubileji zagrebačke pozorišne kulture.

(1840—1860—1870—1895)

Osamdeseta godišnjica, šezdeseta, pedeseta i dvadesetpeta.

Dne 24. studenoga ove godine navršit će se šezdeset godina, kako su je u kazališnoj zgradi na Markovom trgu u Zagrebu — u kojoj se do toga vremena davale od veće česti samo njemačke drame i talijanske opere — prvi put prikazivana hrvatskim jezikom domaća izvorna gluma „Juran i Sofija" od Ivana Kukuljevića.

Dne 24. studenoga ove godine navršit će se šezdeset godina, kako su njemački glumci otjerani sa zagrebačke pozornice, da se nikad više ne povrate na nju i da se s nje nikad više ne začuje njemačka riječ.

Dne 2. listopada ove godine proslavljeno je pola stoljeća, otkad se u ovom narodnom i zemaljskom institutu, s malim počivkama, kultivira stalna operna struka, — a dne 14. ovog mjeseca prošlo je četvrt stoljeća, otkad radimo u novoj, modernoj zgradi.

Jubileji su to naročito zagrebački, a po tome hrvatski i opći južnoslovenski, jer se u drugim našim krajevima — osim pozorišnih početaka pod Joakimom Vujićem i bačke putničke družine, koji su počeli kultivirati dramu narodnim jezikom nekoliko decenija iza zagrebačkih kajkavskih prikazivanja 18. vijeka — zbog osobitih političkih prilika, tako rano nije ni mogla razviti prava pozorišna kultura.

Zagreb je u tim poslovima stajao na prvom mjestu. Daleko bi me odvelo, da raspredam i tražim historijske razloge ovoj kulturnoj činjenici. Tihi umjetnički smisao, koji je tinjao u zagrebačkim aristokratskim i gradjanskim porodicama (bile one u prvoj polovici 19. stoljeća zadojene narodnim duhom ili ne bile), objašnjava značajan fakat, da bi se 1930 mogla proslaviti već i *stota* godišnjica, otkako se u Zagrebu pjeva Mocartov „Don Juan", — dakako, ako ne stavljamo *narodnu* riječ kao jedini kriterij glazbenoga obrazovanja. Godine 1827 davao se u Zagrebu već Rosinijev „Tankred", pa redom *Boaldijê, Belini, Doniceti, Ober* i t. d. Valja istaći, da su se opere ovih muzičkih velikana davale u Zagrebu u jeku njihove slave, kad su se premijere ovih djela davale po velikim gradovima čitave Evrope! I samo ovako idući historijskim putem, možemo da shvatimo, kako su Štriga i Lisinski 1846 zatekli u zagrebačkom općinstvu već toliku glazbenu spremu, da se sa zanosom mogao primiti prvi pokušaj originalnog glazbenog nastojanja („Ljubav i zloba" od Lisinskoga). Hrvatska opera naime može da se shvati kao najviši umjetnički vrhunac „ilirskog" našeg rada, koji je od prvog početka bio zadahnut idejom južnoslovenskog jedinstva. A pošto je to jedinstvo danas ostvareno, mogla se pedeseta obljetnica stalne hrvatske opere istaći i kao obelisk nad cijelom našom kulturnom težnjom za narodnim jedinstvom (što sam ja i istakao uoči jubileja u jednom zagrebačkom političkom žurnalu). Zagreb i Hrvatska mogu s velikim zadovoljstvom pokazati prstom na 8. paragraf saborskog zakonskog članka od godine 1861, gdje je izrekom zapisano, da se „s vremenom ima

ustrojiti opera *jugoslovenska*". — Hrvati su naime, kao što je poznato, za ljubav jedinstva, u nekoliko mahova tečajem vijekova zatomljivali plemensko svoje ime i zamjenjivali ga širim geografskim nazivom.

I tako je opera ustrojena. Ne samo kao institucija, koja ima da se obazire na opći razvitak medjunarodne muzike, nego i kao čisti rezultat *narodnog* našeg stvaranja. Od 298 glazbenih djela — ne računajući ovamo i simfonijske koncerte — koja su se za pedeset godina izvodila na hrvatskoj narodnoj pozornici, bilo je 69 od naših *domaćih* kompozitora. Sâm Zajc komponirao je 28 opera i opereta. Da su baš Hrvati doprinijeli ovom zamjernom broju najveći dio, držim, da ne valja tražiti razloga u nekoj naročitoj glazbenoj darovitosti zagrebačkih krugova, jer je u tom pogledu cijeli naš narod podjednako nadaren, nego u čistom realnom faktu, što su zagrepčani imali svoju operu, svoj orkestar, soliste, zbor i dirigente, pa je svaki kompozitor znao, da će mu djelo izaći na pozornicu ako iole bude udovoljilo scenskim zahtjevima. Moralni i materijalni uspjeh jednoga kompozitora privlačio je drugoga, pa se u plemenitoj utakmici uhvatio u kolo toliki broj glazbenih radnika: — Adamović, Albini, Bersa Blagoje i Vladimir, Ajsenhut, Faler, Hace, Hreljanović, Lotka, Lisinski, Mitrović, Muhvić, Novak, Prejac, Širola, Vilhar i Zajc. (Značajno je, a to i potkrepljuje moju tvrdnju, da je Petar Konjović, jedini operni kompozitor od srpske strane, pristao uz ovo zagrebačko kolo, dovršio svoj „Vilin veo" i izveo ga na pozornicu za svog dužeg boravka u Zagrebu. Milijê ga je povukao za sobom.)

Isto ovo, što sam rekao za kompozitorsko stvaranje, može da se primijeni još u većoj mjeri dramskoj zagrebačkoj produkciji. Kukuljevićeva drama izašla je na pozornicu samo šest godina prije prve opere Vatroslava Lisinskoga, ali je ona prvi signal preporodnom dramskom stvaranju, koje je od onoga vremena iznijelo oko stotinu novih autora sa više od trista ozbiljnih drama, tragedija, komedija vodvila i lakrdija.

No početak je bio sumoran i diletantski. Niti je bilo glumaca, ni redateljâ domaćih, koji bi stavljali na noge prve pokušaje dramatske. U to doba — u prvoj polovici 1840 — životarila je u Novom Sadu jedna srpska putnička družina. Zagrebačkim patriotima sjevnu ideja, da bi bilo najzgodnije, da pozovu tu družinu u Zagreb i da s pomoću redatelja zagrebačke njemačke družine stvore sebi doličan umjetnički personal. Na taj način insceniran je ne samo „Juran i Sofija", nego i „Stjepko Šubić" od Kukuljevića, kao i „Hrvatska vjernost" od nepoznatog autora. U to doba inscenirali su zagrepčani na svojoj pozornici i tablô „Povratak Karagjorgjeva sina u domovinu" s pjesničkim objašnjenjem Ivana Mažuranića, kasnijega bana i stvoritelja najbolje narodne epopeje. Novosadjani donijeli su, osim nekih preradjenih drama iz stranih repertoara još i najpoznatija tadašnja djela Jovana Sterije Popovića: „Pokondirenu tikvu", „Miloša Obilića", „Tvrdicu", „Svetislava i Milevu" — i „Lažu i Paralažu". Promišljenost **sudbe odredila je,** da je dne 28. oktobra ove godine beogradsko Narodno Pozorište, koje dodje da počasti jubilej zagrebačkog svoga druga, odigralo upravo „Lažu i Paralažu", kojim se prije osamdeset godina pomogao stvarati zagrebački dramski repertoar! ... Koliku nam nauku pruža historija: — novosadjani, zagrepčani i beogradjani rade rukom u ruku o za-

jedničkoj narodnoj stvari. Ni jedni ni drugi nisu sami mogli ništa temeljito izgraditi nego zajedničkim silama. Samo složna braća — Skadar grade.

Ali ima još jedna činjenica, koja ovoj historijskoj reminiscenciji daje značajno obilježje. Novosadski glumci došli su u Zagreb s jezikom koji nije bio čist narodni, nego isprepleten riječima ruskih crkvenih knjiga, kako se to u to doba govorilo i pisalo u srpskim literarnim i gradjanskim krugovima. Zagrebački književnici nastojali su u to vrijeme oko čistoće narodnog govora više nego veći dio srpskih književnika, pa je Vuk Karadžić stavljao Srbima na dušu, da se ugledaju u Hrvate. I doista, za tri prve sezone u Zagrebu nesamo da se novosadskim glumcima pročistio jezik, nego im se i personal popunio novim zagrebačkim silama (Franjicom Vesel, Julijom Maretić, Jozefinom Vagi, Radlajem, Tkalcem itd.). I kad je u februaru 1842 zagrebačka narodna družina dobila poziv od beogradske vlade da ide onamo, nije ta družina više bila ni srpska ni hrvatska, nego — južnoslovenska. Beogradjani su je mogli smatrati, ako im je bilo volja, srpskom, a zagrepčani hrvatskom. No zagrepčani su ipak na nju gledali kao na svoju mezimicu i oči im se upravljale prema Srbiji i Beogradu, odakle su ih zanimale nesamo sve pozorišne, nego i — političke vijesti. Tako se, eto, počelo. Kulturna iskra zagrijala je narodnu svijest. U to doba je i knez Miloš podupro zagrebački kulturni rad — zlatnim dukatima. U Gajevoj Danici od 26. februara 1842 kliknuo je sa zanosom Hrvat-Ilir, da su „Srbin i Horvat sinovi jedne majke i da su obojica jednim mlijekom zadojeni. Horvat na srpskom kazalištu Srbinu predstavlja! Nije li to očiti dokaz, da Srbin i Horvat govore jednim jezikom, jer kako bi inače Srbin mogao razumjeti Horvata?"

Ali je prvog Zagrebačkog dramaturga, Dimitriju Demetra, boljelo, što su novosadski glumci, stižući u Beograd sa zagrebačkim dopunama, morali ondje opet upletati u svoje tekstove slaveno-srpske jezične floskule, kojih su se u Zagrebu jedva bili otresli, jer ih inače beogradski književni krugovi ne bi susretali s onom simpatijom koja je potrebna da se prenosi iz gledališta na pozornicu. „Čemu graditi", — pitao je on — „što se jedanput ipak mora porušiti? Tko bi pio iz bare kraj čistog i bistrog okrepljivog izvora?" — Zagrebački Hrvati smatrali su naime, od prvog početka, svoje kazalište najboljom školom čisto štokavskog govora, kojim je i tako govorio najveći dio hrvatskog ili srpskog plemena. Milota jezika prodirala je s toplotom žive riječi lakše do srca rodoljubnih krugova, nego s mrtvim i hladnim pismenom.

Što sam rekao za glazbenu spremu zagrebačkog općinstva u prvim počecima našeg opernog nastojanja, može se reći i za dramsku obrazovanost ovih krugova. Desetak godina prije Gajevih „Novina" i „Danice", slušali su zagrepčani već Šekspirova „Hamleta", „Lira" i „Otela", Geteova „Fausta", Šilerova „Vilima Tela", „Mariju Stuart" i mnoge druge drame tadašnjih najkrupnijih pisaca. U originalnoj produkciji, dakako, nismo se mogli ni u čemu prikučiti velikanima svjetskog repertoara, ali su se već prvih decenija javljali pisci (Demeter, Bogović) koji su imali snage i volje da polete junačkim dramatskim lijetom, dok nije došao Franjo Marković koji je — mnogo prije nego što je njegov „Drački" izašao na

pozornicu — svoju dramu smislio i izradio. Prva ova velika naša tragedija iza „Teute“, sa svojim silnim zamahom i ozbiljnošću, dočekala je sudbu prve naše velike narodne opere „Porina" — da se dade tek prije četvrt vijeka, nekoliko dana prije preseljenja u novu zgradu. Ali je zato Frajdenrajh sa svojim pučkim djelima prodro četrdeset godina prije njih!

Nije mi nakana da nabrajam ono trista dramatskih izvornih djela, koja su se izvodila u novoj kući. Pobrojana u 2. broju ovogodišnjeg „Kazališnog Lista“, a za mjesec dana, dok izadje historijski pregled cjelokupnog našeg dramskog rada, kako je prije mjesec dana izašao pregled „Hrvatske opere“, jasno će se razabrati sav kulturni napor narodnog našeg instituta. Od hrvatskih ili srpskih pisaca u novoj kući najviše su djelâ napisali: Milan Ogrizović (15), pa Branislav Nušić i Marija Jurić Zagorka (12), Petar Petrović (9), Milan Šenoa, Stjepan Miletić i Gjuro Prejac (7), Ivo Vojnović i Ferdo Miler (6), Josip Eugen Tomić, Ante Tresić Pavičić i Fran Galović (5). Književna vrijednost ovih djela, dakako, nije jednaka. Medju njima ima i takovih, koja se mogu smatrati najvišim rezultatom domaće naše dramatske produkcije, dok su druga tehničkom svojom dotjeranošću i duhovitošću izvršila svoju dužnost i doživjela primjereno priznanje.

Modernosti zagrebačke pozornice i snazi izvjesnih domaćih autora mnogo je doprinijelo ugledavanje naših pisaca u najbolja strana djela, koja su se u najobilnijoj mjeri izvodila na hrvatskoj pozornici, i proučavanje odličnih zapadnjačkih glumaca i pjevača, kao i najboljih poljskih i čeških dramskih glumaca, koji su gostovali u Zagrebu. Počevši od Ludviga Leve-a, čuvenog glumca bečkog „Burgteatra“, koji je 1847 (godinu dana iza gostovanja Franje Lista) bio prvi veliki gost zagrebačke pozornice, pa sve do Rosija, Zakonija, Novelija, Salvinija, Koklena, Sare Bernarove, Režanke, Depre-ove. Prevostice, Belinčonke, Smahe, Vojana, Adventovica, Hane Kvapilove, Visocke i Solske — svi su oni ostavljali bar po jednu uspomenu u umjetničkom i tehničkom laboratoriju naših članova. Ova gostovanja ne valja nipošto podcjenjivati, a zlo bi učinio onaj pozorišni upravnik koji bi se pobojao tobožnjih rdjavih posljedica ovakovog ugledanja. Dobar glumac ne će nikada ništa primiti u sebe što ne bi mogao prokuhati sokovima svoje unutrašnje umjetnosti, a na rdjavome nema ništa da se pokvari. Ugledanjem u najveće korifeje svjetskih pozornica upoznava naš glumac *sebe* i svoju snagu, pa će ili klonuti pod teretom svoje nemoći ili će odskočiti u visinu. Da ovako ugledanje nije ništa naškodilo nacionalnosti naše pozornice, najbolji je dokaz to da zagrebački dramski personal s najvećom snagom igra (upravo kao i beogradski) baš realističku dramu i komediju, koja se očituje u slavenskim, naročito ruskim i domaćim djelima ove vrste.

Specijalna odlika zagrebačke pozornice danas se razbira u neobičnoj obilnosti ženske herojske struke. Danas mi imamo tri vrsne Antigone i jednu nenadmašivu Majku Jugovićâ. Pomalo se radjaju Salome i Ofelije, a kad dobijemo još Koriolana i Lira, bit ćemo i opet potpuni, kakvi smo bili prije petnaest godina.

Jedna jedina stvar koju duboko osjećam, i koju za svoga sudjelovanja u upravi Narodnoga Kazališta smatram jednom od glavnih svojih za-

daća, bila bi, da se jasnoći govora posveti veća briga. Ne mislim: akcenatskoj pravilnosti, oko koje sam se i sâm brinuo već prije 26 godina, jer se u nju danas ulaže dovoljno truda, nego onoj prostoj jasnoći, da i slušaocu na galeriji ne izmakne ni jedna riječ, makar se kolikoj umjetničkoj intimnosti predavao glumac u najvećoj tišini svoje duše. U tom pogledu beogradski glumci nesumnjivo stoje iznad nekih zagrebačkih, a kad se zagrebačka i beogradska umjetnička „predavanja" sliju u jedno, imati ćemo i — jednu pozorišnu cjelinu.

Što se, napokon, tiče moderne inscenacije, neka mi bude dopušteno spomenuti jedan doživljaj posljednjih dana. Uoči dvadesetipete godišnjice došao je iz Beča bivši scenograf tamošnjega „Burgteatra", da nam ponudi dekoracije svoje današnje tvrtke. Slučaj ga je nanio upravo na glavni pokus Korolijina „Skadra". Poslije pokusa došao mi je u ured i rekao: „Dopustiti ćete mi, gospodine intendantu, da vam i ne pokazujem svoje nacrte, jer hrvatska pozornica, prema onom što sam čas prije vidio, stoji u dekorativnom pogledu na visini najsavršenijega bečkoga pozorišta." I oprostio se. A mi sve dekoracije izradjujemo sami u svom kazališnom atelieru prema nacrtima domaćega hrvatskog scenografa. U tom smo se pogledu naime već sasvim oteli supremaciji stranih velikih uglednika, i stavili na svoje vlastite noge. Najviši rezultat dosadašnje naše pozorišne kulture!

Nikola Andrić.

Beleške.

Jovan Cvijić i Vojvoda Mišić.

U časovima kad bi njihova sposobnost, njihova pamet, i njihovo poštenje, bili od najveće potrebe i koristi narodu, dolaze tužni glasovi, da su ova dva naša velika čoveka teško bolesni, da ne mogu napuštati sobe ni postelje. Gospodin Cvijić morao je zaostati u Českoj, u Karlsbadu, kamo je otišao na lečenje iz Koruške; a Vojvoda Mišić leži u sanatorijumu na Vračaru u Beogradu. Mi sa zebnjom iščekujemo glasove o stanju njihove bolesti i s jedne i s druge strane.

Gospodin Cvijić nam piše iz Karlsbada, pod 19. oktobrom: „Pišem Vam iz postelje. Napadi zučnog kamena se ponavljaju, i zbog bolova sam u očajanju. Uz to i srce slabo. Neka influenca oka jednako se ponavlja, tako da se bojim da mi se ne zamuti pogled. I t. d. Nema kraja mojim bolovima i bolestima... Zabranjen mi je rad bar za 3—4 meseca, zato vam ne mogu sad ništa poslati za „Novu Evropu", koja je odlična..." I povodom članka Dra. Mitkovića, „Skerlićeva zastava": „Nisam ni ranije mislio da pravim partije, pa ni vanstranačku. Mene ne uzimajte u obzir..."

IVAN TURGENJEV:

Hamlet i Don Kihot.

Prvo izdanje Šekspirove tragedije „Hamlet" i prvi deo Cervantesova „Don Kihota" izadjoše na javnost jedne te iste godine, u samom početku XVII-og veka.

Ta jednovremena pojava veoma je značajna u našim očima. „Hamlet" i „Don Kihot" oličavaju, kako nam se čini, dva do krajnosti oprečna tipa ljudske osobenosti — dva suprotna kraja osovine na kojoj se vrti čovečja priroda. Po našem sudu, ljudi se — više ili manje — daju svrstati u jednu ili drugu kategoriju navedenih tipova, jer gotovo svaki od nas pokazuje neku sličnost ili sa Hamletom, ili sa Don Kihotom. Istina: u naše doba ima mnogo više Hamletâ; ali ni Don Kihoti nisu mahom iščezli sa zemlje.

Da svoje reči objasnim.

Svi ljudi — svesno ili besvesno — udešavaju i provode život prema nekom svom ličnom idealu, ili, drugim rečima, prema tome kako i u čem oni naziru pravdu, lepotu, dobrotu. Mnogi naziru svoj ideal u već gotovim, istorijom odredjenim i staloženim oblicima života; oni prema tome idealu udešavaju svoj život, odstupajući od njega tek pripadom, kad ih na to navede strast ili slučaj; ali oni u njegovu dobrotu ne sumnjaju. Drugi, naprotiv, taj ideal podvrgavaju analizi sopstvene misli. Kako već bilo, mi se nećemo mahom prevariti, rečemo li da za veliku većinu ljudî taj ideal — podloga i smer njihova života — ili se nalazi van njih, ili u njima samim. Drugim rečima, svaki od nas stavlja na prvo mesto ili svoje ja, ili nešto drugo, izvan svoga ja, čemu on priznaje prvenstvo nad sobom.

Opaziće nam se, može biti, kako realni život ne poznaje tako oštrih razgraničenja, i kako u jednom te istom biću mogu naizmence da se odrazuju oba pogleda, pa čak da se do neke mere i stapaju; no naša namera i ne beše da poričemo mogućnost nelogičnosti i nesuglasicâ u ljudskoj prirodi; mi htedosmo prosto da istaknemo dva razna čovekova odnosa prema idealu života — a sada ćemo se potruditi da pokažemo kako su ta dva različita odnosa, po našem sudjenju, našla izraza u dvema ličnostima kojima su namenjeni ovi redovi.

Da počnemo sa Don Kihotom.

I, pre svega, treba napustiti sitno i plitko stanovište kao da Don Kihot nije drugo do onaj smešni vitez žalostiva lica, kojega svi površno znamo, a to znači ličnost stvorena da izlaže poruzi stare viteške romane. Poznato je kako je važnost ovoga lica, pod perom njegova besmrtnog tvorca postupno rasla, i svak se lako može da uveri kako Don Kihot iz drugog dela romana nije više onaj nastrani i smešni čudak, s kojim se sretamo u prvom delu knjige i na kojega se tako izdašno obaraju šamari i toljage. Da bismo njegovu figuru do kraja shvatili, red nam je proniknuti u suštinu samog dela.

Što nam svojom ličnošću, hoće da predstavi Don Kihot? Pre svega, veru; veru u nešto večito, nepokolebivo, veru u istinu, — u istinu koja je van čoveka pojedinca, u koju nije ni lako proniknuti, i koja od ljudi zahteva da joj predano služe i da joj prinose mnoge žrtve, no koja je ljudima opet zato pristupačna i uvek gotova da uvaži postojanost službe i silu žrtvo-

vanja. Don Kihot je mahom proniknut ljubavlju ka svome idealu; on je gotov da se, njega radi, podvrgava svakoj teskobi, svakom poniženju, pa da tome idealu žrtvuje i sam život. Život, uostalom, za njega ima smisla samo utoliko, ukoliko kroza nj može da se približi svome idealu: pobedi istine i pravde na zemlji. Reći će se: taj je ideal čedo Don Kihotove mašte, rastrojene i zagrejane čitanjem viteških romana; priznajemo — i u tom je sva komična strana Don Kihotova; ali njegov ideal ostaje netaknut u svoj svojoj čistoći. Živeti za se, starati se za svoju osobu, — to bi se njemu činilo zazorno. On živi sav (ako se tako smem izraziti) van sebe, živi za drugoga za svoju braću; on je tu da trebi zlo, da od ljudi odbija pakosne sile, gorostase i vračeve, jednom rečju: tlačitelje slabih. U njega ni traga od sebičnjaštva, on ne mari za se, on je sušti samopregor; ukratko, on veruje, veruje tvrdo i neograničeno. Eto zašto je on neustrašiv, strpeljiv, zadovoljan i s najmanjom plaćom, i s najbednijom odećom: nije njemu do toga!

Čedan u srcu, on je duhom jak i smeo. Njegova dirljiva pobožnost ne sprečava niukoliko njegovu slobodu; mada je prost od lične taštine, on ne sumnja zato ipak o svome pozivu, ni o svojim fizičkim silama; njegova volja — neslomljiva je volja.

Postojano teženje za jednim te istim smerom daje njegovim mislima izvesnu jednoličnost, a njegovom umu izvesnu jednostranost; njegovo je znanje ograničeno, ali njemu velika znanja i ne treba; on zna tačno što mu treba znati, kako mu se treba vladati i koji je njegov poziv na zemlji. A to je glavno. Don Kihot može ponekad da izgleda kao savršena luda, jer se i najočitija stvarnost od njegova žarkog oduševljenja topi kao vosak i izčezava pred njegovim očima. U drvenim lutkama on uporno nazire žive Mavre, kao što u mirnim ovnovima vidi oružane vitezove.

Ponekad može Don Kihot da nam se vidi kao čovek vrlo ograničen, jer ne ume da čestito oseća ni pravu samilost, ni pravu radost. Uzrok je tome što on, poput staroga drveta što je svoje žile duboko u zemlju zarilo, niti može da menja svoje poglede, niti je u stanju da ih prenosi s jednog predmeta na drugi; jedrina njegova moralnog sklopa daje osobitu snagu njegovim mislima i njegovim rečima, daje reljefa celoj njegovoj ličnosti, usprkos smešnim situacijama u koje neprestano upada. Don Kihot, to vam je zanesen stvor koji služi omiljenoj ideji, i ta ga ideja ožaruje svojim sjajem.

II.

Hamlet je, na prvom mestu, analiza i egoizam; on je zatim bezverje.

On živi samo za se, on je sušti sebičnjak; kao takav, on ne može da veruje samo u ono što je van njega i nad njime. Medjutim, ono njegovo ja, u kome nema nikakve vere, drago je Hamletu. To je polazna tačka, kojoj se on uvek povraća, jer u celom svetu ne nalazi ništa, čemu da se privoli dušom. Taj se skeptičar neprestano vrti oko samog sebe; on je neprestano zabrinut ne svojim dužnostima, no svojim položajem. Sumnjajući o svemu, Hamlet, razume se, ne štedi ni samog sebe; um je njegov suviše razvijen, da bi mogao da se zadovolji onim čega nalazi u sebi; on priznaje svoju slabost i s preteranim zadovoljstvom žigoše sam sebe, tragajući postojano za svojim ja, i držeći oči večito uprte u svoju dušu. On poznaje na dlaku sve svoje nedostatke, on sam sebe prezire do kraja — a u isto vreme od toga prezira živi, moglo bi se kazati: u njemu nalazi svoju piću.

Po tome se vidi da je svako saznanje jedna sila; a takova sila je i Hamletova ironija, koja tako snažno odudara od žarke vere Don Kihotove.

Nu otuda i protivurečja Hamletova. On ne veruje u se, ali je opet zato ponošljiv; on ne zna šta hoće, ni zašto živi, al' ipak drži do života.

U drugoj pojavi prvog čina Hamlet usklicava:

„Oh, da nisi, Bože, svojim večitim zakonom zagrozio samoubicama! Oh, kako mi bljutav, prazan i besmislen izgleda čovečji život!"

Ali on ne može opet da pregori taj bljutavi i besmisleni život; misao o samoubistvu vrze mu se po glavi sve do pojave očeve seni, one jezive pojave koja će svojom strašnom zapovedi skršiti njegovu i tako pokolebanu volju — ali on sam sebi kidisati neće. Ljubav ka životu izbija čak i iz samih njegovih misli o samoubistvu. Ljudima u proleću života ne treba tek tumačiti reči:

„Krvca bije, cvet mladosti pupi!"

No ne budimo odveć strogi s Hamletom; on duševno strada, a njegovo je stradanje jače i pečalnije no Don Kihotovo. Ovoga tuku glupi seljaci, robijaši koje je izbavio iz sužanjstva; Hamlet naprotiv, strada od svojih rodjenih udaraca, koje on sebi izdašno zadaje. I u njegovim je rukama mač — mač sa dve oštrice, što se zove analiza.

Don Kihot je, ne da se zatajiti, apsolutno smeštan. Njegova ličnost je možda najkomičnija ličnost koju su pesnici ikada stvorili. Njegovo je ime postalo smešnim nadimkom čak i na ustima ruskog mužika. Mi smo o tom mogli da se uverimo svojim ušima. Na sami pomen žalostivog viteza, iskrsne pred očima pamćenja jedna suha i uglasta figura sa zakučastim nosom, stegnuta u smešnom oklopu, popeta na otrcanom, golobrastom kljusetu, onom bednom, večito gladnom i večito bijenom Rozinantu, kojemu nije moguće odreći izvesnu polušaljivu, poluozbiljnu samilost.

Jest, Don Kihot je smešan, ali ta smešnost krije u sebi neku izmirljivu i iskupljivu silu, koja ima svoju cenu. Ako nije ovlaš rečeno: „Kome se budeš smejao, tome ćeš i služiti", tad bi se moglo dodati: „Na koga si se nasmejao, tom si već oprostio, a valjda si gotov i da se s njim poljubiš."

Hamletova je spoljašnost, naprotiv, privlačna. Njegova seta, njegova bledoća, pa donekle i telesna punoća; njegovo crno, baršunasto odelo, pero za šeširom, otmeni maniri, sušta poezija njegove reči, postojano osećanje svoga preimućstva nad drugima i uz to gotovost da sam sebi obara cenu — sve nam se to u njemu dopada, sve nas to k njemu privlači. Svaki bi od nas voleo da ga smatraju Hamletom, nikomu ne bi drago bilo da ga prozovu Don Kihotom. S Hamletom niko i ne pokušava da zbija šalu, i u tome je njegovo prokletstvo: voleti ga, to je gotovo nemoguće; jedino ljudi poput Horacija mogu da druguju sa Hamletima. Svi, koliko nas je, simpatišemo s njim, i to je sasvim razumljivo: gotovo svaki od nas nalazi u njemu nešto od sebe samog; no voleti ga, to je, ponavljamo, nemoguće, jer ni on sam ne voli nikoga.

Da nastavimo poredjenje.

Hamlet je sin kralja, kojemu je rodjeni brat život ugasio, da se dočepa prestola; smaknuti vladalac ustaje iz groba, iz „celjusti ada", da svome detetu na dušu stavi osvetu. No Hamlet se koleba, mudruje; on kao da uživa u tome što se sam sebi podruguje, i na kraju ubija svoga strica-očuha, — ubija ga, u neku ruku, slučajno.

Duboku ovu psihološku crtu ne shvatiše mnogi inače umni ljudi, koji se usudiše da stoga zameraju Šekspiru! Medjutim Don Kihot, bedno stvorenje, bez ikakvih sredstava, bez ikakih veza, mator, samohran, uzima na sebe da ispravlja nepravde i zaštićuje potištene na zemlji, koji su mu mahom tudji. Što se pak prvi njegov podvig protiv nasilja završuje dvostrukom bedom nevinosti koju hoće da zaštiti, i što darežljivi vitez, u uverenju da se bori sa zlokovarnim gorostasima, navaljuje na vetrenjače, to njega ni malo ne buni. Komična strana tih prizora ne mora da naše oči odvraća od njihova skrovitog smisla. Čovek koji bi, prinoseći neku žrtvu, stao da joj prethodno ispituje sve moguće posledice i da hladno ocenjuje korist svoga postupka, taj bi se teško za njega žrtvovao. Hamletu se slično što ne može desiti: kako da on, sa svojim pronicavim, gipkim, skeptičkim duhom, upane u tako grubu pogrešku! Ne, on se neće tući sa vetrenjačama, on ne veruje u gorostase... ali on, uvereni smo, ne bi na njih udario ni onda kad bi uistinu postojali.

Hamletu se ne bi moglo dogoditi ni to da, poput Don Kihota, u berberinovoj rukomiji uoči Mambrinov šlem; no, uvereni smo da, kad bi se naprasno pred njim javila ovaploćena istina, da bi se Hamlet jedva rešio priznati da je to glavom ona, Istina... On bi možda rekao: „Ko zna? Možda ni sa istinom nije stvar čista, kao ni sa gorostasima."

Mi se nad Don Kihotom smejemo; pa ipak, koji bi od nas smeo kazati da je uvek i u svakom slučaju znao da razlikuje berbersku kositrenu rukomiju od oračeva zlatnog šlema?

Stoga je važno za nas samo jedno: iskrenost i sila ubedjenja; sam rezultat u rukama je usuda. Jedino usud može da nam pokaže da li se borimo s utvarama, ili s pravim dušmanima, te kakvim smo oružjem štitili svoje glave...

Naša je dužnost, medjutim, da se naoružamo i da se borimo.

III.

Zanimljivo je promotriti odnošaje mase, takozvane ljudske gomile, prema Hamletu i Don Kihotu.

Polonije, to vam je praktičan, mada u isto vreme ograničen i brbljav starac. On je izvrstan upravnik, izredan otac, kao što svedoče instrukcije koje se po mudrosti mogu da mere sa izvesnim naredjenjima gubernatora Sanča Panse na ostrvu Barataiji. U očima Polonija, Hamlet nije toliko sumahnut, koliko detinjast, i kad u njemu ne bi video ogranak kraljevske loze, on bi ga prezirao radi njegove savršene beskorisnosti, radi nemogućnosti u njega da pozitivno i praktično primenjuje svoje misli. Poznati prizor o oblaku izmegju Hamleta i Polonija (III čin, II pojava) podoban je da potvrdi ovo naše mišljenje. Nek nam bude dopušteno navesti ga:

P o l o n i j e : Gospodaru, kraljica bi želela govoriti s vama, i to odmah.

H a m l e t. Vidite li onaj oblak, što gotovo izgleda kao kamila?

P o l o n i j e. Boga mi, nalik je na Kamilu, imate pravo.

H a m l e t. Čini se, nalik je na lasicu.

P o l o n i j e. Ledja kao u lasice!

H a m l e t. Ili kao kit...

P o l o n i j e. Sasvim kao kit!

Hamlet. E, pa ja ću doći mojoj majci odmah.

Nije li jasno, da je Polonije u ovom prizoru, u isto doba i dvoranin koji se ulaguje princu, i razborit čovek koji neće da se opire slabunjavu i razmaženu detetu? Polonije ne uzima ozbiljno Hamletove reči i u tome ima pravo; no on odviše polaže na svoju pronicavost, kad Hamletovo ludilo hoće da objasni njegovom ljubavlju prema Ofeliji. U tome se on, očevidno, vara; no njegova ocena Hamletova karaktera ostaje, opet zato, tačna. Hamleti nisu, zaista, ni od kakva vajde za gomilu; oni niti mogu da joj što dadu, niti da je kuda odvedu, jer ni sami nemaju odredjena smera. Pri tome Hamleti preziru gomilu. Što i koga može da uvažava čovek, koji ne uvažava ni samog sebe? I posle, da li vredi baviti se gomilom? Ta ona je, u njegovim očima, tako surova i tako prljava! A Hamlet nije aristokrat samo po rodjenju.

U sasvim drukčijem vidu prikazuje nam se Sančo Pansa. On se Don Kihotu smeje, znajući dobro da mu je gazda sumanut; on će, opet zato, tri puta ostaviti svoju postojbinu, kuću, ženu i kćer svoju, i otići za tim suludim čovekom; on ga uzastopce prati, podnosi njega radi svakojake neprijatnosti, odan mu je do skrajnosti, veruje u njega, ponosi se njime, i rida od jada nad samrtnim odrom svoga bivšega gose. Ta se odanost ne da objasniti prostim koristoljubljem; Sančo Pansa je čovek suviše razborit a da bi mogao misliti da štitonoša jednog tumarajućeg viteza može da se nada drugom čemu do li batinama.

Uzrok njegove odanosti ima kudikamo dubljeg korena; njega valja tražiti u onom divnom svojstvu široke gomile, da se bez premišljanja zalaže za sve što je dobro i čestito; u onoj gotovosti da se nesebično oduševljava za plemenita preduzeća (gomila je, nažalost, podvržena i drugim oduševljenjima!) i, najzad, u onom preziranju neposredne lične koristi, koje za bedne ljude znači što i preziranje nasušnog hleba. Široka masa svršava uvek time što se ona slepo povodi za ljudima od kojih je isprva zazirala, koje je čak grdila i progonila, samo ako su ti ljudi tako smeli da — prezirući grdnje i progonstva — kroče neustrašivo napred, s očima uprtim u njima samo vidljivu metu. Težeći za njom, oni padaju, ustaju, i najzad svrše da je dostignu ... I pravo je da je dostignu, jer je tražiše s ljubavlju, sa srcem. „Les grandes pensées viennent du coeur“, kazao je Vauvenargues.

Hamleti, medjutim, niti što nalaze, niti što iznalaze; oni ne ostavljaju za sobom drugog traga, druge suštine, sem uspomene na svoju ličnost. Samoživi stvorovi, oni nemaju od srca poroda.

IV.

I u odnosima danskog princa sa Don Kihotom mnogo je štošta značajno.

Don Kihot ljubi Dulčineju, umišljeno biće, za koju je gotov život dati (setite se njegovih reči u kritičnom času, kad ga je pobedilac oborio poda se i hoće da ga probode kopljem: „Prost ti, viteže, moj život, tek da moja mladost ne umanji slave Dulčinejine; jer ja uvek tvrfdim da je to najlepša žena na svetu.“ On ljubi idealno, čisto; tako idealno da ni začas ne dvoumi o istinskom postojanju svoje umišljene lepotice; tako čisto da okoreli sanjalo, kad se Dulčineja pred njim javi u licu nakazne i prljave se-

ljakinje, neće da veruje svojim rodjenim očima, i veli da ju je tako preobrazila (unakazila) zloba pakosnog čarobnika.

I mi smo, u toku života, nailazili na ljude koji su život posvećivali umišljenim Dulčinejama, ili ga žrtvovati kakvoj obmani, u kojoj nazirahu ostvarenje svoga ideala; i kad se posle uveriše da je taj ideal jedna varka, oni htedoše da svoje razočaranje upišu u greh zlim ljudima, slučajnostima, umal' te ne rekoh: vračevima. Jest, mi smo gledali te ljude, i kad ih sa zemlje bude sasvim nestalo, moći ćemo zaklopiti knjigu istorije, jer u njoj nećemo imati više što da čitamo.

O kakvoj pohotljivosti za ženskom stranom nema ni traga u Don Kihotu; sva njegova maštanja čista su i bezazlena, i nije možda preterano sumnjati da li se, u zabitnosti duše svoje, on uopće i nada konačnom združenju s Dulčinejom, ili se možda od toga združenja čak i plaši!

A Hamlet? Zna li on ljubiti? Da li je domišljati njegov tvorac, taj duboki znalac srca ljudskoga, imao nameru da jednog sebičnjaka, jednog skeptičara, čoveka prožeta tankim otrovom analize, kao što je danski kraljević, snabde osećajem tople, predane ljubavi? Nipošto. Šekspir nije upao u takovo protivurečje, i umni čitalac uveriće se lako da Hamlet — pohotljiv i sladostrastan čovek — nije zaljubljen, nego bi prosto hteo (mada mu to ne ide za rukom) da ga zaljubljenim smatraju. To nam, uostalom, potvrdjuje i sam Šekspir.

U prvom prizoru trećeg čina Hamlet veli Ofeliji:
„Ja sam te nekad ljubio."
O f e l i j a. Odista, gospodaru, vi učiniste, te vam verovah.
H a m l e t. Nisi trebala verovati... Ja te nisam ljubio.

Izgovarajući poslednje reči, Hamlet je mnogo bliži istini no što i sam sluti. Njegova osećanja prema Ofeliji, nevinom i gotovo svetom biću, ili su cinička, ili su proste fraze. Setite se samo njegovih dvomislenih izraza, poput onog u prizoru o glumi na pozornici, kad je moli da mu dopusti da joj... legne u krilo. U svima svojim odnosima prema devojci, on kao da ima u vidu jedino samog sebe, tako da u njegovu uzviku: „O, nimfo, seti me se u tvojim molitvama!" mi vidimo samo jedno: njegovo saznanje o svojoj bolećivoj nemoći — nemoći da ljubi. To ga saznanje primorava da gotovo sujeverno povija koleno pred „svetinjom čistoće."

No, da ostavimo na stranu mrke strane Hamletove ličnosti, iako nas te strane, može biti, jače zanimaju, u koliko su nam bliže i razumljivije... Pokušajmo sada da ocenimo ono što je u njemu ljudski-normalno i, prema tome, večito. U Hamletu je oličeno načelo poricanja, ono isto načelo dakle, koje nam drugi jedan veliki pesnik očigledno prikazuje u Mefistofelu. I Hamlet je neka vrsta Mefistofela, — no Mefistofela sužnja, koji se vrti u krugu žive prirode, čega radi njegovo poricanje može da sumnja o dobru, no nipošto o zlu, s kojim se neprestano upušta u borbu.

Hamlet sumnja o dobru; to znači da on dvoumi o njegovoj istinitosti i o njegovoj iskrenosti, i da mu je protivan ne zato što je dobro, nego zato što ga drži za lažno dobro i pod čijom se obrazinom tek vešto kriju i zlo i laž, vajkadašnji neprijatelji dobra. Hamlet se ne smje dobri fllk. nemilostivim kikotom Mefistofelovim; iz najgorčeg od njegovih podsmeha izvija se izvesna seta, koja nam govori o njegovu unutrašnjem jadu i tim

nas izmiruje s njime. Skepticizam Hamletov nije prosta ravnodušnost, i u tome je njegov značaj i njegova odlika. Mada ne veruje u neminovnu pobedu istine, skepticizam se taj bori ipak neumorno s lažju, postajući tako važnim pobornikom one istine u koju ne može da veruje do kraja. No u poricanju, kaogod i u ognju, krije se jedna razorna sila, koja ima svoje opasnosti; ali kako da se ta sila obuzda, kako da se odmeri granica pred kojom treba da stane, kad je ono, što bi imala da uništi, i ono što bi trebala da poštedi, često puta pomešano i nerazdvojno medju sobom spojeno? I ovde nailazimo na više puta zapaženu tragičnu stranu čovečjeg života: za delanje potrebita je misao, volja; no misao i volja kao da se razidjoše i svakim danom sve to više razilaze...

And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'ver by the pale cast of thought...
(Smelosti tako prirodjena rumen
Poboleva pod bledilom misli...)

opominje nas Šekspir kroz usta Hamletova. I tako, na jednoj strani stoje Hamleti i misaona, svesna, ponekad sveznajuća i sveobuhvatajuća, no katkad i sasvim beskorisna i na nepomičnost osudjena bića; a na drugoj strani polubezumni Don Kihoti, koji su samo utoliko od koristi ljudima i ljudskom napretku, ukoliko pred sobom vide tek jednu ograničenu tačku zrenika, tačku koja više puta i nije onakova kakvu je oni vide.

V.

Jedan engleski lord (dobar sudija u ovom slučaju) nazvao je Don Kihota uzorom pravog džentlemena. I doista, ako neizveštačenost i umerenost u ophodjenju može da se smatra kao obeležje takozvanog vaspitanog čoveka, Don Kihot ima potpuno pravo da se nazove džentlmenom. On je pravi hidalgo, hidalgo čak i onda kad mu obesna vojvodina služavka nasapuni lice, tobože da će ga brijati, pa se naglo ukloni, a njega ostavi na cedilu „ogrezla u peni.“ Prostota njegovih manira dolazi otuda, što u njega nema nikakva častoljublja, pa ni samouvažavanja. Don Kihot ne uznosi nikad svoju osobu; njemu ne pada ni na um da se kočoperi. Hamlet, naprotiv, usprkos svome visokom poreklu i svojoj otmenoj spoljašnosti, odaje ponekad (izvinite francuski izraz) des airs de parvenu. On je obično nestašan, a pripadom čak i osoran; on se rado ači i voli da se podruguje. Njemu je medjutim, otmenost i prikladnost izraza stvar prirodjena, a to i jeste svojstvo kojim se odlikuju ljudi naviknuti da razmišljaju i da po svojoj unutrašnjosti trgaju, — svojstvo koje, stoga, savršeno nedostaje Don Kihotu. Oštrina i dubina Hamletove analize, njegova mnogostrana obrazovanost (ne zaboravimo da se danski kraljević školovao u Vitembergu) doteraše njegov ukus do savršenstva. Hamlet je izvrstan kritičar; njegova upustva glumcima za čudo su tačna i pametna; u njega je osećanje lepoga isto tako jako, kao što je u Don Kihota jako osećanje dužnosti.

Don Kihot duboko poštuje stare ustanove: veru, monarhiju, plemstvo, i u isto vreme zahteva slobodu za se i za drugoga. Hamlet, naprotiv, grdi kraljeve i dvorane; on je, u suštini, nasilan i nesnošljiv,

Don Kihot je čovek jedva pismen, dok je Hamlet, po svoj prilici morao voditi dnevnik o svom unutrašnjem, duševnom životu. Don Kihot,

iako je neznalica, ima svoje utvrdjene misli o javnim poslovima, o državi, o upravi; Hamlet nema vremena, a jamačno i ne mari da se tim pitanjima bavi.

Cervantesu je prigovoreno bilo da svog junaka suviše podvrgava tučnjavi i batinama. Mi smo već opazili kako u drugom delu romana, Don Kihota gotovo više i ne tuku; ovde nam je dodati, da bi se remek-delo španjolske književnosti, bez tih batina, mnogo manje dopadalo deci, koja tako rado čitaju nezgode bednoga viteza; a i nama uzraslim izgledao bi Don Kihot, bez poznatih svojih stradanja, suviše hladan i arogantan, što dabogme ne bi odgovaralo njegovu karakteru. Kazali smo malo pre da u drugom delu romana Don Kihota više ne tuku; no pri samom kraju knjige, posle konačnog svog poraza u borbi s vitezom Jasnog Meseca, na malo dana uoči smrti i pošto se sasvim odrekao viteštva, Don Kihot biva pregažen čitavim krdom svinja.

Mi smo često imali prilike da slušamo kako se ovaj prizor upisuje u greh tvorcu Don Kihota, koji da je tobože u njemu podgrejao jednu staru, otrcanu šalu. No i ovde se Cervantes rukovodio instinktom svoga genija, te nema sumnje da se i u toj pogrdnoj šali krije duboko značenje. Don Kihoti, u životu, svršavaju uvek pod svijnskim papcima — naročito kad se primaknu svome kraju; to je kanda poslednji danak što su dužni da plate surovom udesu, ravnodušnom i drskom nerazumevanju svojih vršnjaka... To je, u neku ruku, zamlatica farisejeva... Kad su je dobili, oni mogu mirne duše umreti, jer su prošli kroz vatru sviju iskušenja i sebi izvojevali besmrtnost, koja se od tog časa pred njim rastvara.

Hamlet ume ponekad biti lukav, pa čak i svirep. Setite se zamke njime zapete dvojici kraljevih odaslanika u Englesku; setite se njegove besede nad mrtvim telom Polonija, kojega je istom lišio života. Uostalom, mi u tome vidimo odraz tek minulih srednjih vekova. S druge strane, i u poštenom, pravdoljubivom Don Kihotu dužni smo da konstatujemo izvesnu, napola svesnu a napola nevinu, težnju ka obmanjivanju ili samoobmanjivanju, koja je obično prirodjena ljudima ugrijane mašte. Priča o pećini Montezinosa, koju je Don Kihot očito izmislio, nije, medjutim, mogla da obmane hitrog prostaka Sanča Pansu.

Što Hamleta jako podiže u našim očima, to je njegova privrženost ka Horaciju. Horacije je jedno krasno lice, i kojemu — budi rečeno na svu čast našega vremena — nije ni danas mučno naći u društvu sliku i priliku. To vam je pravi tip sledbenika, učenika u najljepšem smislu reči. Čovek svetla karaktera i topla srca, no nekud ograničena duha, ovaj Hamletov drug oseća svoje nedostatke, pa je zato skroman, kao što su retko kada ljudi ograničenih svojstava. Horacije čezne za znanjem; on je čisto zanet nadmoćnim duhom Hamletovim, te se ovome predaje svom silom svoje poštene duše, ne tražeći nikakva uzdarja za svoju odanost. Jedna od najvažnijih usluga što ih Hamleti čine čovečanstvu, jamačno je u tome, što oni vaspitavaju i obrazuju ljude poput Horacija, ljude koji, primajući u se dragoceno seme njihovih ideja, znaju da to seme oplode i da ga rasture po celom svetu. Reči kojima Hamlet priznaje Horacijevu vrednost, služe na čast njemu samom. U njima se ogledaju njegovi rodjeni pogledi o ljudskome dostojanstvu, kao god i njegove plemenite težnje, koje ne može da zabašuri nikakva skepsa. „Čuj me — veli on drugu svome:

Čuj me samo.
Otkad mi duša steče vlast da bira
I da medj' ljudma razlikuje, ona
Izabra tebe, jer dok si ti trpeo
K'o da ništa ne trpiš, ti si
S jednakom hvalom primao dar i udar
I sudbinu, pa nek je blagosloven
Kome je razum s krvlju sretno smešan,
Te nije frula Sreće, pa da svira
Po njenoj volji. Ta pokaž'te
Čoveka tog, kog neće strast da metne
Pod jaram svoj: u dnu svoga srca
Ja ću ga čuvat', u srcu svog srca,
Kao što tebe čuvam.[1])

Pošteni skeptičar uvek poštuje stojika. Kad se stari svet raspadao — a i inače u sličnim epohama — bolji i bolji ljudi pribegavali su stojicizmu, kao jedinom utočištu, gde je još moglo da se zakloni ljudsko dostojanstvo. Skeptičari, kad nemadjahu srca da se upute tamo „odakle se nijedan putnik još povratio nije," preobraćahu se obično u epikurejce. Shvatljiva i svima dobro poznata pojava, no koja je i vrlo žalosna.

VI.

Obojica — i Hamlet i Don Kihot — dirljivom smrću umiru; ali kako im je konac nejednak! Divne su poslednje reči Hamletove. On je sa sebe stresao svaki trag obesti, primirio se, te Horaciju nalaže da živi; svoj predsmrtni glas on daje u korist mladog Fortinbrasa. Ali Hamlet ne mari da gleda pred sobom, da prodire u budućnost... „The rest is silence" („Ostalo je tišina"), veli skeptičar na umoru, i on se, zaista, stišava zauvek. Smrt Don Kihotova pobudjuje u duši neiskazanu miloštu. Omašnost i duboki smisao njegove ličnosti postaje, u tom trenutku, svakome jasan. Kad mu njegov bivši štitonoša, u nameri da ga uteši, stavlja u izgled nova preduzeća i nova viteška dela: „Ne, odgovara izdišući vitez: — sve je to zauvek prošlo, i ja vas, sve redom, molim za oproštenje; ja nisam više Don Kihot, ja sam snova postao „dobri Alonzo", kao što me nekad zvahu, — Alonzo el Bueno."

Ova poslednja reč žalostivog viteza vrlo je značajna; ovo ime, koje sada prvi put čujemo i o kom neće više biti pomena, hvata nas čisto za gušu. Jest, samo ta reč — el Bueno — kadra je da zadrži celo svoje značenje pred licem smrti. Sve prolazi, svega na svetu nestaje; i visoka dostojanstva, i vlast, i svemogući genij — sve se to raspada i pretvara u prašinu...

Zemna sila, zemna slava
Isčezava kao dim...

Jedino dobra dela ne iščezavaju sa zemlje; ona mogu da nadžive i samu lepotu. „Sve prolazi — kazao je apostol: — samo ljubav ostaje."

(S ruskoga preveo, *M. Car.)*

---

[1]) Hamlet, čin III, pojava II. Prevod Josipa Berse.

U ovom broju „Nove Evrope" počinjemo donositi studiju gosp. Slobodana Jovanovića „Ljubomir Nedić". U ovom jednom slučaju odstupamo od pravila, da ne prenosimo članke i priloge iz jedne sveske u drugu svesku, zato što su pojedini delovi ove studije u stvari male celine za sebe: u svakom se prikazuje po jedan naš ili stran pisac, ili grupa pisaca, o kojima je pokojni Nedić, „otac naše novije kritike", pisao ili kazivao svoj sud. — Ova studija g. Jovanovića utoliko je aktuelnija, što je baš ovih dana ugledalo sveta novo izdanje Nedićevih kritika i radova, u Beogradu (knjižara G. Kona).

Uredništvo.

Dosad su obećali saradjivati na „Novoj Evropi" ovi naši ugledni pisci i javni radnici:

Pukovnik Dr. M. Aćimović, I. Andrić, N. Andrić, A. Arnautović, Dr. Josip Badalić, M. Band, N. Bartulović, Dr. A. Bazala, M. Begović, I. Belin, A. Bilić, Marko Car, M. Crnjanski, I. Ćipiko, Gj. Ćurčin, Mirka Demirova, Dr. Gj. Djurić, A. Dobronić, Drag. Domjanić, Jovan Dučić, Dr. Vl. Dvorniković, U. Džonić, Dr. Tih. R. Gjordjević, Stevan Hristić, Dr. Vatroslav Jagić, Dragomir Janković, B. Jeremić, Jov. M. Jovanović, Slobodan Jovanović, P. Karlić, R. Katalinić-Jeretov, Dr. I. Kolbe, Petar Konjović, Mirko Korolija, Josip Kosor, Dr. M. Kostrenčić, Krešimir Kovačić, G. Krklec, Miroslav Krleža, Branko Lazarević, Mate Lisičar, Dr. A. Mandić, Dr. Boža Marković, Dr. F. D. Marušić, Adela Milčinović, Andrija Milčinović, Dr. Nikola Milutinović, Vojvoda Ž. Mišić, Dr. R. Mitković, Dr. Josip Nagy, potpukovnik M. Nedić, Dr. V. Novak, Branislav Nušić, pukovnik Živko Pavlović, Svetislav Petrović, Dr. Ladislav Polić, Dr. Dušan Popović, Dr. M. Gj. Popović, Pavle Popović, Milan Predić, Dr. Lj. Radić, Ivo Rajić, Gj. Sabo, M. Sardelić, Isidora Sekulić, Bogdan Stanojević, A. Šantić, prof. F. Šišić, F. Šlegel, Dr. A. Šnajder, Mih. Tomandl, B. Treščec, Dr. Br. Truhelka, Dr. A. Trumbić, Augustin Ujević, Branko Vodnik, Ivo Vojnović, Dr. P. Vujević.

Šta se čuje.

Seća se svako, kako je dinar bio skočio nabrzo po dolasku na vladu sadašnjeg Ministra Finansija, gosp. K. S . . . . a. Od svih nagadjanja, kako se to desilo, i gde treba tražiti uzroke tome skakanju i zatim opet brzom padu naše valute, najupornije se održava medju upućenima sledeća verzija.

Poznato je, i niko ne poriče, da je gosp. Ministar Finansija čovek dobrih intencija a rdjava temperamenta, te da je mnogo oštriji na rečima nego na delu. Kad je došao na vladu, smatrao je jednim od prvih svojih zadataka, da sazove bankarske „kaponje" u zemlji i da im, kako se to kaže po beogradski, „podvikne": da će on to i to, i tako i tako, i da će ih dati sve redom pozatvarati, ako i dalje veštački teraju u vis našu valutu i spekuliraju odviše — recimo, orijentalski. Naše bankokrate, medju kojima su bili i gosp. N . . . . . e, i gosp. B . . . h, i svi ostali naši finansijeri sa prezimenima na -ić i -vić, naši — kako bi ih dr. Smodlaka nazvao — Luzati, Natani, Sem-Beneliji, imaju, kao i svuda u svetu, slabe nerve, i ne vole da slušaju govoriti o zatvoru i drugim mestima sa nedovoljno komfora i higijenskog uredjenja, — stoga primiše k srcu reči ministrove i izidjoše od njega s podignutim moralom, što je nabrzo došlo do izraza i na berzi i na pijacama. — Medjutim, pored svih krupnih reči i pretnja, gosp. Ministar se pokazao vrlo mekan, — da li se istrošio u borbi sa kolegama (sa onim od Šumâ i Rudâ, ili s onim od Lokomotivâ), ili u izmišljanju novih poreza i prireza, nije poznato. Tek finansijerima se polako vratila stara hrabrost, i oni se opet smeškaju, samo sad s tom diferencijom (u pravom smislu reči) što ne dižu samo valutu iz dana u dan, nego i kupuju s njom najveće i najlepše kuće gdegod nadju koju. Još malo pa od samih banaka nećemo imati ni gde raditi, ni ručati, ni spavati.

Ne bi li se gosp. Ministar opet jednom, bar sad pred Konstituantu, mogao malo razgoropaditi, pa izvršiti svoju pretnju i odista uhapsiti nekoliko od naših bankarskih „prvaka". Možemo ga uveriti, da ga ovi ne bi doveli u nepriliku u koju je pokojni lord-mer od Korka doveo bio englesku vladu. A narod bi mu rekao: Aferim!

•

„Domaća situacija". — „Dijalog o svecima": Faktor traži od urednika rukopise za naredni broj.

— Šta, veli urednik, pa nije još ni ovaj izašao, danas je tek utorak.

— Znam, odgovara faktor, ali je u petak praznik, pa se ne radi.

— A u subotu?

— U subotu je kraći dan, jer se izdaje plata. Nego i u ponedeljak je praznik, pa nam propadaju opet dva dana.

— Dobro, daću — veli rezignirano urednik; samo vam ne mogu još dati politički i ekonomski pregled, jer to treba da je aktuelno.

— Onda nećemo moći izići na vreme, — odgovara faktor; sad su zabranjeni prekobrojni časovi rada —

— Pa šta da radim? — pita urednik u očajanju. Kako ja mogu unapred znati šta će se dogoditi u toku od deset dana?

— Možda se neće ništa dogoditi . . .

— Kako neće, eno su pošli već delegati na pregovore s Italijom?
— Pregovaraju oni već toliko meseci —
— Ali može naići ministarska kriza?
— Može, ali ta će i potrajati koju nedelju dana.
— Može Narodna Banka izdati nov bilans, prema zakonu?
— Čekaćemo mi na to opet osam meseci.
— Ali može Ministar Finansija objaviti nov porez —
— To jeste, imate pravo; moramo gledati šta se može učiniti . . .

*

Piše jedan dobar prijatelj:

Ima jedno pitanje koje je aktuelnije i važnije i od izbora za Konstituantu, — to je stanbeno. Oni u Beogradu kažu, da je tamo najgore; oni u Zagrebu tvrde, da je još gore u Zagrebu; a Ljubljana zna da ne može biti gore nego što je u Ljubljani. I tako je po celoj Jugoslaviji: Svi znamo da je sve puno ko oko, i da nema stanova ni od korova; ali što niko ne zna, to je: otkuda da ipak ima stanova za neke ljude? To mi još ne znamo, ali možda će nas naše „vlasti“ i „pretpostavljeni“ još naterati, da pokušamo silom prodreti u ovake tajne.

Ima, naprimer, u Zagrebu, jedan mlad doktor koji po ceo dan radi, a već od početka godine nema stana nego mora da spava u prosekturi (što se ponaški zove mrtvačnicom), na stolu, gde radi. Nije dosta što seče po ceo dan lešine, nego mora i da spava s njima! A evo opet jedna banka, i to ovaj put do nedavna neprijateljska — Wiener Bankverein — otvorila svoj „Amerikanski Odio“, i dovodi iz Beča petnaest novih nameštenika. I ima za sve njih stanove! Otkud?

Studenti, od kojih se toliki potucaju i spavaju po svakojakim uglovima i ćumezima, idu protestovati pred Stanbeni Ured. A u tom uredu bio je do pre neki dan jedan činovnik koji i sâm nema stana od više meseci. Trebalo je protestovati i demonstrovati nekoliko kuća bliže uspinjači . . .

Nama je, naprimer, dobro poznat slučaj urednika jedne odlične naše revije, kome je bio namenjen jedan skroman stan, za njega i za reviju, pa u poslednjem času, kod rasprave, došao drugi kandidat, sa pismenom na kojem je bio svojeručni potpis poslednika Jelačića Bana, — i odneo ključeve od stana. A urednika eno gde se još uvek muči bez stana! Kad gosp. ban nalazi da se i u ovakim stanbenim prilikama mogu deliti protekcije, kakav kaos mora tek da vlada u glavama manjih „nadležnih“ kod odredjivanja stanova, — osobito još kad se umešaju drugi motivi i banke, pa stiskavaju u levicu da ne vidi desnica!

Da niste „Nova Evropa“, pa da dodjem u iskušenje da preporučim stari, ne lepi ali ponekad korisni, običaj studentski — kamičkom u prozor, u poneki „Amerikanski Odio“. Šta velite?

*

Malo matematike.

Sekundaran lekar u Zagrebu ima platu 1200 kruna, i 400 kruna za stan (ako može da ga dobije), i koštu — u principu. Ako mu odrede da radi recimo u Zakladnoj bolnici, onda mu ovde ne daju hranu jer je on „zemaljski“ lekar; a u zemaljskoj bolnici neće da ga začisle na hranu, jer ne radi u njoj. On ima dakle da plati za svoju hranu od onog što uštedi

od plate i stanarine. Košta u Zakladnoj bolnici staje dnevno 50 kruna, to je mesečno 1500 kruna. S ostatkom treba da plati stan i da živi inače. Pa da sretni sekundarijus ne usklikne po beogradski: „Kud ću, bre, s pare!"

•

Jedan cvetak sa zagrebačkog korza.

— Znaš, sad nema više da se ženi od savjetnika kaže „presvijetla" — govori jedna gospodja drugoj.

— Je, znam, ali je ipak u redu da se kaže, kaj ne? . . .

•

Čuje se, da u inozemstvu ceo svet ima odlično mišljenje o načinu trgovanja i o visokom trgovačkom moralu u Jugoslaviji, i da to mišljenje svakim danom raste. Evo dokaza.

Predstavnik velike industrije Rheinische Eisenwerke, koji je nedavna bio u našoj zemlji da zaključi ugovor za jednu veliku poručbinu cevi — za izvore petroleja kod Lipika —, tražio je pri potpisivanju ugovora, u jednoj od velikih zagrebačkih banaka, garancije, da su gospoda od uprave odista opunomoćeni da pregovaraju i potpišu ugovor. Tako su mu, kanže on, rekli u Beču da radi kad dodje u Jugoslaviju . . .

•

Piše nam jedan naš pokretač iz Dubrovnika:

Varaju se naši odlični dubrovački savremenici, Conte Ivo i profesor Rešetar, kad misle da je sasvim ponestalo gospodstva i „skladnosti" starog Dubrovnika. Ima doduše i ovde puno „amerikanskih odijela" banaka i velikih automobila u kojima sede — današnji milijunaši, ali ima još i pravih dubrovačkih „gospara". Evo kakav sam prizor doživeo pre neki dan u jednom od prvih ovdašnjih hotela.

I taj hotel pripada, kako se čini, jednom od naših „pauka", ali je ovaj — za svoje „otmene goste" — potražio prikladnog upravitelja, i našao jednog Dubrovčanina, koji je bio u „diplomatskoj" službi, kao tumač pri poslanstvu na Cetinju, pa je onda otišao u „bele fratre", i sad se primio za maître-d-hotel-a. U ovom svojstvu, gospar Andriko čini čast i hotelu i Dubrovniku, jer je skladniji i lepše vaspitan od mnogih svojih bogatih gostiju, koji nisu još imali vremena da se vaspitaju, nego su ostali i u svome novom bogatstvu „poveri Morlachi". Dakle, neko veče, za večerom, čujem gde se neka gospodja, u velikom odelu i sa mnogim draguljama na sebi, raspravlja sa kelnerom oko računa, i videh kako pozvaše upravitelja da odluči ko ima pravo. Ovaj ih pažljivo sasluša, i jedno i drugo, pa se izvini kod gospodje i reče da kelner ima pravo: „Ima — kaže — razloga". Gospodja se tada tek naljuti, i stade grditi i kelnera i „metrdotela". Onda se ovaj drugi izmaknu, pogleda je malo ukoso, pa reče: „Oprostite, gospo, ali — ili govorite kako ste obučeni, ili da se bejaste obukli kako govorite." A kad se ona, još nezadovoljna, stade razmetati svojim bogatstvom, gospar Andriko odmahnu rukom i završi razgovor, učtivo ali kratko: „Vjerujem, gospo, da imate para, ali novac ne čini gospara."

Nova Evropa

Knjiga I, broj 7. 11. novembra, 1920

Beograd i Zagreb.

Iz daljine se pogledu na Jugoslaviju ukazuju dva oblika. Kao da su to neka dva tela, sastavljena iz jedne guste jezgre. A oko te jezgre kao središta cbvijeno je nekoliko koncentričnih krugova. Krugovi su sve manje gusti, sve slabije označeni, sve tanji i bledji. Razume se da su i sve širi i veći. Tako da se najposle šire preko cele Jugoslavije kao laka magla, pa se i ne vide i jedva razaznaju.

Jednom je jezgru središte Beograd, drugome Zagreb. Krugovi, što se oko središta obvijaju, jesu ideje, a izmedju njih su polja idejnih snaga.

U uskim, tamnim, malim krugovima, što uznemireno trepte, sadržane su ideje plemenske, pokrajinske, verske, stare i tvrde kao kajiši i brazgotine. Što su krugovi veći i bledji, na njima se talasaju ideje zajednice, Jugoslovenstva. Središta su tako gusto i hermetično zaokružena, da obično gledanje ne može da dopre do prvih idejnih granica. Tek što su krugovi veći, oni se počinju da dotiču, ponegde seku, prelaze jedan preko drugoga, i izgleda kao da se polja sudaraju i mere.

Veze medju samim središtima na prvi pogled i ne postoje. I ako se sa dovoljno ljubavi ne obasja ceo ovaj fenomen, može da se učini da su središta potpuno razdeljena, nejednaka, strana jedno drugom. Što su idejni krugovi veći, sve su sličniji, sve su više jednaki. I oni što obuhvataju celu Jugoslaviju su jedni i isti, kako po snazi idejnih polja, tako i po obliku.

No ako se bolje zagleda, to se brzo daje primetiti, da se kod oba središna oblika radi o jednom, jednakom i istom! Ne samo po težnjama prošlosti i po nagomilanosti neke tradicije, nego i po impulsima mladim i novim. Tako da nema razloga koji bi govorio protiv toga da su ta središta potpuno jedna i jednaka.

Ali ih ima dvoja!

Najbolji dokaz da su oba središta jedna i jednaka leži u tome, što u nadmetanju ko će dati više zajedničkih i velikih ideja, prvo uopće oboje čine isto, drugo postižu i iste uspehe! Jedno ne može da zaseni drugo, nego egzistuju oboja! Dakle su jednake snage! Pa dakle i treba onda oboja da postoje.

Imamo istina dva središta, — ali su to i dve snage, dvostruka snaga koja je naša! Dvostruka je po mogućnosti činjenja i stvaranja! I kao što na dva izvora može da izbije jedna nevidljiva reka na svet, pa da prostom oku izgleda da je to sada dvoje, tako je i sa Beogradom i Zagrebom,

izvorima nevidljive snage narodne, koja je jedna i jednaka, kao i nevidljivi narod što je jedan i jednak!

Kolikogod su obe oduške latentnih sila naših stare i kao od prirode stvorene, tako isto one sada dejstvuju i dalje u postajanju, u razvijanju, u gradjenju. I ta pojava može da ima prividno značenje radjanja jednog kontrasta, jednog manje više bitnog razdeljenja i rascepa, — jer je dvoje, pa što je prirodnije nego da do protivnosti dodje! Iz prividnosti postaje realnost kada se preskoči iz jedne atmosfere u drugu, atmosfere guste, uske i teške, atmosfere najače izražene oko središta, atmosfere koja egoistično u sebi gleda svrhu i sve, rečju atmosfere plemenske. Tu zaista postoji protivnost kulturne grubosti i prostote, te protivnost spoljnih oznaka, — isključivo i jedino protivnost spoljnih oznaka, imena! Dakle: Beograd = Srpstvo, Zagreb = Hrvatstvo. A Jugoslavenstva nema! I to treba da je sva dubljina problema i zagonetke!

Slučaj potseća na dve zgodne pričice. Prvo na onu staru od Menenija Agripe, gde su se želudac i ekstremiteti posvadjali, i počeli funkcijonisati svaki za se, pa postali oboje smešni. Drugo, na onu o detetu čiji se prsti na ruci nisu poznavali i nisu pomagali da zajednički naprave pesnicu. — Beograd i Zagreb su dva oka u jednoj glavi, u svakome je oku slika, ista slika predmeta koji se gleda, ali je jednostrana, nije potpuna i cela, i tek sa percepcijom obe slike, dopunom obojih, uzajamnim slaganjem, dobija se pravi, celokupan utisak, i tek je onda omogućeno gledanje u svet, i orijentacija, — inače ne!

Bez razdeljivanja nema cveta ni rasta, — celine su samo ideje, a u realnom svetu tražimo deljenje, diferenciranje, mnogobrojnost varijanata, kao osnovu i podlogu za razvoj unapred; jer je u utakmici konvarijanata jedini uslov napretka! U Jugoslaviji je prvi i sudbonosni razdeo tu, postoji, bitan je, pravi je, dobar je, i podnosimo ga bez boli, bez gubitka krvi, bez pokušavanja i okolišenja. Dobili smo — bez zasluga — jedan uspeh! Imamo dva izvora, dva oka, dve ruke, a sve to je naše, divno i snažno naše! Mi smo i sposobni za život jedino zato što imamo oboje! To je rešeno bez našeg uplitanja, izvan našeg domašaja, logikom i smislom istorijskog odredjenja za Jugoslaviju! Dakle, život je naš! Za naše gledanje je Srpstvo i Hrvatstvo naslov jedne i druge ruke, koje su prvi put rešene okova, još obamrle, utrnule, zgnječene, nekoordinirane, upravo detinjaste, i samo još za najkraće vreme nesposobne za zajednički i silan zamah.

L.

Dijalog o masama.

Bilo je baš iza seljačkih nemira u Hrvatskoj. Sretoh ga na ulici, i zapodenem o tome razgovor. Naši se nazori sukobiše, kao dva voza jureći jedan drugome nasuprot, kao dva sveta dolazeći iz dalekih, rastavljenih nebesa. I bi ovaj razgovor. On, senzitivni individualista, i suviše predan literaturi i racionalizmu, ja —, ali molim Vas pročitajte bolje naš razgovor.

Smelo generališući i prelazeći od posebnih na opšta posmatranja, on nastavi: Rečju, život je s one strane razuma. Nešto drugo, van razuma, upravlja svetom, postojanjem, životom. A politika je grana života, ne znanosti. To nije harmonična, simetrična igra logike, to je mešanje, plazmiranje krute mase u više državne oblike društvenosti. Masa se ne vodi ideologijom, ili ako baš hoćete ideje, te su ideje-vodilje sasvim druge vrste: to su Vam ideje-sile, ideje-osećaji, ideje-koristi, ukratko intuicija, instinkti. Masi treba nešto drugo nego filozofi, učitelji, — ona treba gospodara, vojskovodju. I u radu i u miru. Politika i nije drugo do vrsta mirnodopske strategije. Jedno je, posmatrati; drugo je, vladati ili voditi masu. Ljudi se dele u dve kategorije: ovde akcija, onde kontemplacija. Nemojmo prelaziti u tudje polje, — skepsa nije akcija. I Leonardo se kolebao izmedju akcije i kontemplacije. I njemu se razmatranje činilo uzvišenijim, ali on je priznavao da je akcija život, i da samo ona stvara i ostaje. Ljudi od akcije, i ako su materijalniji, brutalniji, nesavršeniji, nesavesniji, to su ljudi politike, stvaranja, sve ostalo je negacija. — Poklonimo se životu! Ali moja je duša umorna tog velikog sveta! Mi intelektualci nismo za život, nas je život iznurio, mi zaziremo od njega, i neznamo drugo do negirati. Znate li šta ja osećam pred tom odvratnom životinjom koja se zove masa? Užas, prirodjeni užas. Vidim je, tu stoglavu neman — bez mozga, to lice od sto lica — bez trunke pameti, tu smesu od sto pohota; glupu kao noć, zanešenu kao vihor, bez kraja, bez kontinuiteta, bez smisla. Prelazim granice naše domovine, naše povesti, i svuda je ista: Večno orudje, večna plazma, danas u rukama Brutusa sutra u rukama Antonijusa. Osudjena na blaženo robovanje, pod bičem, ili pak na časovito besnilo, paleći i koljući, eto u čemu se za mene kontemplatora, iscrpljuje njena socijalna funkcija. I to što smo svojom logikom, svojom skepsom napravili od mase, to ćemo isto mi intelektualci, učiniti i od demokratije, od problema napretka, od svakoga života. Ako smo dosledni, ako samo mislimo do kraja, mi u stvari preziremo demokratiju, negiramo napredak, i najradje bismo uništili život. To je fatalno, da ne kažemo tragično, jer mi hoćemo da racionaliziramo život, da ga posmatramo prema svojim osećajima i po svom intelektu, a ne uvidjamo kako se pri tom očigledno obelodanjuje, da je taj razum nešto sporedno, sekundarno, oprečno samomu životu. Svi su veliki intelektualci prezirali masu. Pogledajte Ferera, vi znate šta on od prilike kaže u tom pogledu: Varaju se, kaže, svi oni koji misle, da će iz izbornih žara izaći nešto dobro, nešto bolje, napredak ljudskog društva. Broj je materijalan, i ne znači drugo do sumu, ništa više. Samo jake ličnosti: vojskovodje, pesnici, umnici, poveli su svet unapred. Ponekad, kad posmatram tu bezumnu igru, naginjem i sam skeptičnom mudrovanju Anatola Fransa, i čini mi se da je život odista samo planetarna pojava, kolonija gljiva, bez veze i bez odnosa sa sideralnim životom, da može i da je nestane a da se smisao ili red tog života ni najmanje neporemeti. Jer u čemu bi bio razumni smisao te planetarne pojave života? Zar zmija sa svojim otrovnim zubima, ili ostali gmizavci, imaju manje smisla za život od ljudskog roda? I zašto nametati razum životu, koji ga ne poznaje; zašto se buniti protiv toga što su mase, čiji je život tako prazan i nesvestan, podložne, s vremena na vreme, nekom fatalnom neobjašnjivom pomoru i pokolju, da bi se uspostavila neka isto

tako neobjašnjiva ravnoteža? Mi se bunimo protiv toga, kao protiv nečeg protivurečnog — nemoralnog, a ne vidimo da to nije drugo nego jedna veriga na lancu pojava, i da nekoje vrste od iskona ginu, da bi služile za hranu drugim, krupnijim vrstama. Individualista sam, čak, ako hoćete, i intelektualni anarhista; zazirem od svake sile, i mislim da bih mogao živeti u apsolutnoj slobodi. Ali u isto vreme, osećam potrebe života, uvidjam potrebu sile, potrebu rata, potrebu države. Osećam potrebu protivljenja toj večitoj razumnoj negaciji, — potrebu uspostavljenja neke pozitivne svrhe životu. Svejedno mi je, dakle, što će onda nekoliko stotina, pa i nekoliko miliona tih neznatnih ljudskih života propasti, da bi se spaslo ono nešto više, ono što se zove država, poredak, zakon. A pogotovu kad se radi o tome da se spase ova naša mlada, teškom mukom sastavljena, još nedogradjena i slaba narodna država. Masa valja da strahuje, valja da znade da ima nad njom nešto jače; čisto bih je svu, ako bi zatrebalo, čini mi se, stavio pred mitraljez samo da odvratim pogibelj od narodne celine, — i ako bi se, u svetlu mog negativnog razuma, to nešto više, ta narodna celina, pokazala individualnom, militarističkom, ili kapitalističkom tiranijom. Svaki je zakon bolji od bezakonja mase: fiat lex pereat mundus, nek se vrši zakon pa ma propao svet.

Ne, ponavljam, mi intelektualci nismo za politiku. Sećam se — živo mi je u pameti —, svog političkog delovanja tamo u zapadnim kotarima Dalmacije. Radilo se o tome, da istrgnemo iz tudjinskih ruku onu veliku opštinu u kojoj je neuki naš seoski narod podržavao tudju zelenašku gospodu. Zajedno s drugim prijateljima odosmo jednom agitirati po onim selima. Dodjosmo u Golešnicu na kolima. Sidjosmo da govorimo narodu. Gde je taj narod? Kao neki trogloditi sakrivali su se ljudi, polugoli, u najvećoj nečistoći, u malim, začadjelim kolibama, zajedno s marvom, sa ono nekoliko svinja i koza od kojih se nerastaju celoga života, i od kojih su primili uplašeni pogled, dah, i duh. Gledali su na nas iz te tame, raskolačenih očiju, plahim pogledom. I podjosmo od kuće do kuće, i upoznasmo se sa tom našom masom i sa njenim životom. Kad sam stigao kući, činilo mi se da mi se ukrutio mozak, — morao sam trljati lice kolonjskom vodom, da oživim sumrle živce, i da zbrišem sa kože onaj odvratan utisak nečistoće i smrada. Et fugiens elongavi in solitudinem (i pobegoh u samoću), kako kaže Gjordano Bruno. To me je izlečilo od političkog delovanja. Mi smo intelektualci i previše umetnici, — ostavimo taj grubi posao grubim političarima, ljudima od volje i od akcije, koji se ne plaše sile, ljudima krutih savesti, bez skepse, bez velikog razuma. Parva sapientia regitur mundus — nerazum upravlja svetom!

I kao nagla bujica brzih, gorućih osećaja i misli, — više osećaja nego misli — moj prijatelj stade naglo, kao prekidom i bez svršetka i bez zaključka, — kao na nekom neshvatljivom mol-akordu potpune ništavosti i nesmisla svega i svačesa.

Paralogizmi, sredjeni, polunaučenjački, poluumetnički, a pre svega emotivni paralogizmi, — glasio je moj odgovor. Plod starih aristokratskih, intelektualističkih sujeta. Odi profanum vulgus et arceo — „omrznuh glupu masu i sklanjam joj se s puta“, na kraju krajeva, i više ništa. Vi zazirete

od mase, kao pravi individualista — aristokrata, vi je gledate kroz oči drugih kontemplatora, vama sličnih: Ferera, Sigele, Zole, Fransa, Hida, Novikova, i imate, kao sintezu, romantični utisak stoglave životinje — bez mozga. Ona vam se prikazuje nečista, gola u telu, deformisana, kaotična, eruptivna, bez kontinuiteta u duhu. I sa mnogo patosa, i sa još više paralogije — one pogibeljne pojave razuma, koja se daje zavesti od osećaja do ekstremnih anticipacija —, vas spopada užas od nje, i vi se predajete sili — socijalnom individualizmu, da vas spase od te nemani. I time mislite da ste rešili problem mase, a niste ga ni shvatili, ni postavili, niste uopšte ni pogledali u oči predmetu vašeg užasa — masi.

Vi se varate kad kažete da je život s one strane razuma. I razum je u životu. Ali razum, da uzmogne vršiti svoju pozitivnu funkciju regulatora, nesme da se gubi u krajne paralogije neke ideološke znanosti života. Razum nesme da anticipira neke dogmatičke zaključke koji su, pre i više svega, osećajni, fizijološki refleksi; on valja da je tempiran za vreme, za čas, za okolinu, u kojima je pozvan da vrši funkciju regulatora. Nije to individualni razum, to je više neki tradicijonalni, opšti razum, koji dolazi do izraza u osobito izradjenim mozgovima, gde nije tek puki odsjaj jedne hipertrofične, bolesne individualnosti. I skepsa, i nezadovoljstvo, potrebni su pokretači napretka, ali ne smeju da idu do negativnog ekstrema, i do onog ruskog, slovenskog — n j i č e v o; jer takovo ništa nepostoji, ili ga je barem u relativnom našem svetu nemogućno shvatiti. Paragraf drugi Vovenargova skepticizma konstatuje, da je i paragraf prvi njegove filozofije, koji utvrdjuje nestalnost svega saznanja, nestalan, jer je Ništa — apsolutna praznina, apsolutni ne-život, — u pozitivnom smislu, nesmisao. Ono je čisto razumni pojam crpen iz logične negacije, koja može imati smisla samo kad je pozitivno determinirana, dakle relativna. — Ali da se vratimo na našu bližu temu.

Vaš pojam mase ima u sebi mnogo elemenata neke fantastične utvare, neke apstrakcije bez odgovarajuće realnosti. Gde počinje i gde svršava ta vaša masa; koje su njene granice, — ko sve spada u tu masu, a ko se od nje odvaja? Nikome neće pasti na um, da se smatra masom, ni da se ubroji u tu masu; dočim, ako ta reč ima pozitivnog smisla, najveća većina sviju nas morala bi pripadati toj masi! Pošto se dakle, u subjektivnom pogledu, niko ne smatra tom opštom masom, ni sastavnim njenim delom, a stvarnih, objektivnih kontura za taj pojam nema, to je prilično sigurno da takva opšta masa celina i nepostoji u društvu, van da celo društvo, bez razlike, u celini, smatramo takovom masom. Ali to više ne bi bio ni vaš pojam mase, ni onaj vaših autora. Zablude takih teoretičara, koji su u realnosti ne samo uočili takvu masu već i stvorili neku opštu dušu te mase, neku duševnu individualnost te mnogobrojnosti, — poznate su i davno osudjene. Opštoj, ne-sindikalnoj organizaciji današnjeg društva, neodgovara nikakva takva skupna, kolektivna, državotvorna masa, vodjena od pojedinih jakih ličnosti, nego je to samo izmišljotina i sujeta intelektualaca, koji celi neuki narod smatraju glupom masom, iz koje se oni izdvajaju kao kakvi velikani. Samo takav sujetni naučni aristokratizam, koji je u tesnoj vezi sa ugledom državnog magistrata, mogao je stvoriti taj prazni, fantastični pojam mase kao neke celine.

Ali ako masa-celina ne postoji u realnosti, već samo u razumu, kao logični, kontradiktorni pojam, postoje i u razumu i realnosti — socijalne mase, kao socijalne skupine, koje odgovaraju tačno socijalnim privrednim zanimanjima, ili drugim rečima: socijalnim klasama. Jedne mase dakle nema, ali ima više masâ. Te socijalne klase, te razne socijalne mase su nešto realno, vidljivo, imaju karakter kolektivnosti, sa odredjenim mentalitetom, sa zajedničkim interesima, ciljevima, skupnim pojavama, a kadikada se neke od tih masâ pojavljuju i pred historijom kao egzekutivni organi pojedinih povredjenih ili nezastupljenih klasnih ili mesnih interesa, spremne da za te interese zametnu socijalnu borbu sa drugim klasama ili sa vladajućom klasom. Jer današnje društvo ne održava se nekim tajnim dogovornim pristajanjem opšte mase, niti je postalo kakvim ugovorom ili dogovorom socijalnih klasa, već je postalo i održava se potčinjavanjem jedne velike neorganizovane mase (podeljene u privredne skupine ili ne) pod jednu mnogo manju ali organizovanu vladajuću klasu. Danas se tako društvo održava sredstvom plaćenih činovnika i opštom vojnom obavezom, a ti činovnici i ta organizirana vojska, pored opštih ili neutralnih — društvenih i državnih funkcija — da brane postojeću državnu organizaciju, imaju i taj socijalni zadatak da brani zakonitu, radom stečenu imovinu i izvesno sistematsko sticanje imovine putem bezimenog udeoničkog kapitala. Ovo se sticanje često i lako izrodjuje, kao što znamo, u potčinjavanje — eksploataciju i ekonomsko ropstvo celih društvenih klasa. Te mase, koje su u večitom medjusobnom trvenju, te mase, koje predstavljaju elemente društvenog i političkog života, te su mase socijalne stvarnosti najvećeg značaja, i narod koji takih svesnih, politički organizovanih masa nema, taj je narod politički mrtvac. Vidite razlike izmedju tih i takih masa, i vaše mase. Vaša masa, to je kao neka nesvesna, glupa, gruba, nečista gomila razbojnika, dok su ove mase socijalna tvorevina za obranu staleških interesa protiv nadmoći drugih klasa, ili one klase koja pravi od države organizaciju pojedinaca za obezbedjenje svojih vlastitih interesa. Moderno vreme, moderna epoha, počinje pojavom tih socijalnih, politički organizovanih masa. U već staložene, pripravne mase, ulazi svest, ulazi duh, te bivaju klase. Moderna kultura nije donela drugo, u političkom pogledu, ona se i ne razlikuje od starih, od drugih kultura, drugim do tim staleškim organizacijama javnoga života. Cela društvena budućnost determinirana je tom pojavom. — A koji je zadatak tih novih, društvenih organa? Socijalna nužda, koja ih je stvorila, bila je odavna na radu, i njihova socijalna zadaća davno je već označena. Ako predjemo preko posebnih i prolaznih zadataka ovake posebne mase, lako ćemo uočiti opštu njihovu svrhu. Ta u prvom redu nije drugo do obrazovanje klase iz mase, stvaranje klasne svesti u svrhu uklanjanja privredne nejednakosti i stvaranja opšteg blagostanja uz najmanji napor, rečju: uklanjanje siromaštva, neukosti, nečistoće — podizanje čovečanstva, celog čovečanstva, u više fizičko i duševno stanje. Do te visine su se dosada penjali samo pojedinci. Čovečanstvo, realno čovečanstvo, i večno čovečanstvo, u tim masama koje se pretvaraju u klase — tek se stvara. Taj rad oko stvaranja novih kolektivnosti potseća na organizirani rad u košnicama. Dosada je čovečanstvo postojalo u sjajnim individualnim primercima, — danas, tako izgleda, ono hoće da se so-

cijalizira. Individuum i jest nešto prolazno, efemerno, u životu vrste; samo ukoliko vrline pojedinca postaju opšte, rasne svojine, čovečanstvo napreduje. Čovečanstvo se diže, ukoliko se mase dižu, i bez organizovanih, staleških grupa, nikada se narod, kao celina, ne bi podigao. Bez staleške organizacije, svi se plemeniti porivi i napori gube i izjednačuju u opštoj suprotnosti. Preko ovih posebnih društvenih organa, napredak ideje prelazi u večne rezervoare, tu se čuvaju i izradjuju talasi individualne energije, inače bi ono što je individualno stvoreno bilo izgubljeno kao talas u velikom okeanu. Tu se popunjuju, tu se spajaju pojedinac i klasa, tu se pojavljuje ona organska celina i organska izmena funkcija izmedju vodeće ličnosti i mase. — Vara se onaj, koji bi smatrao ovaj nazor za neku transcendentnu, aprijorističnu religiju, — cela naša mudrost i nije ništa drugo do konstatovanje pozitivnih fakata, i posmatranje pozitivnih društvenih tendencija i pravaca. Drugo je pitanje, da li će se ova društvena svrha postignuti uskoro ili kasnije, odjednom ili postepeno, i u kojoj će se formi konačno stopiti, ili kako će koegzistirati te razne društvene klase koje se sada nalaze na putu divergentne organizacije. Dangubno bi bilo svako predskazivanje, koji će oblik primiti proizvodnja i izmena dobara u novom društvu: da li će za sve privredne organizacije vladati strogi princip centralne državne socijalizacije, ili blaži princip industrijalizirane nacionalizacije, ili princip federativnih, nezavisnih sindikata; da li će, prema potrebama svake privredne grane u isti mah postojati i kooperativna organizacija u selu, i sindikat u manjoj industriji, i industrijalna nacionalizacija za sva opšta javna preduzeća; kao što bi bili rudokopi, prenosna i prevozna sredstva, industrija svih dobara prve i opšte potrebe, finansijska preduzeća i t. d. Predskazivanje ne može biti predmet diskusije, — ono je izvan granica spekulacije. Naučna spekulacija može jedino teoretski da izgradjuje sisteme, — na životu je da odredi oblike upravljanja koje bi primile kolektivne, specializirane radionice; a tu će praksa i nova iskustva igrati još veliku ulogu.

Ono što je van sumnje, to je da nije mogućno zamisliti, odsada, politički život bez klasnih organizacija. Ni u jednom narodu, pa dakle ni u našem. One su, za pravog političara, jedini pozitivan i stalan momenat u današnjem političkom vrenju. I kod naroda, kod kojih se kao kod našeg pretežno seljačkog naroda, staleške mase nisu još izradile do svesnih, klasnih organa, isti ovaj razvoj je neminovan. Same gradjanske stranke, koje su se okupljale oko opštih principa konservatizma, liberalizma, nacionalizma, i demokratije, a čiji su se programi ili preživeli ili ostvarili, i one se neće moći održati u svojoj današnjoj veštačkoj formi, nego će se rastvoriti, po principu specializacije, u manje privredne grupe, na primer u trgovačku, u industrijalnu, u činovničku, učiteljsku grupu, i t. d. Sigurno je i to, da je jedno društvo tim bliže socijalnoj revoluciji što su u njemu izradjeniji ti novi organi javnog prava. Isto tako je sigurno, da će i socijalna trzavica, koja je posljedica svake revolucije, biti utoliko kraća ukoliko budu dovršenije klasne organizacije. Ali je teško verovati, da bi se ova revolucija društva mogla provesti mirnim načinom, naprimer, putem državnih reforama. Mirna evolucija i generalizacija nauke bile bi mogućne

jedino nakon podignuća opšteg blagostanja, a to se blagostanje ne dâ zamisliti bez revolucije, u današnjoj formi produkcije. Neverovatno je, da bi znanost mogla doći do sredstava koja bi osigurala svakomu blagostanje bez velikog truda. Sve kad bi se takova sredstva, takove mašine, i pronašle, one bi opet postale plenom manje, organizirane i državom zaštićene trgovačko-industrijalne klase, koja bi ih primenjivala samo za gomilanje kapitala, a išla bi i dalje zatim da, reduciranjem ili regulisanjem produkcije po principima industrijskog sistema, uzdrži dosadašnji razmer privredne nejednakosti.

Naše društvo, kod kuće, mada još nije potpuno izradjeno u društvene klase, takodjer se nalazi na putu te evolucije. Fabrički, rudarski i obrtnički radnici, i u opšte svi varoški radnici, svih kategorija, shvaćaju svoje klasne interese i po njima se opredeljuju. Klasni duh i klasna organizacija počinje da ulazi i u najkonservativniji i najvažniji sloj našeg naroda: u težački stalež. Političke prilike kod nas, od ujedinjenja do danas, ubrzavaju tu dosada mirnu evoluciju. Te su političke prilike, posle rata, u celom svetu nenormalne, ali kod nas je gore nego inače, i one se nemogu drukčije označiti nego bolesnim. Ratni nemoral: pljačka, ušla je u sistem državne uprave i u privatnu privredu. Požuda, instinkt sticanja bez moralnih ograda, razbuktao se u duši skoro cele industrijalno-trgovačke klase, koja je narasla novim prilivom iz nižih socijalnih slojeva, ušla je u dušu državnih organa, od ministara do zadnjeg poslužitelja. Izvoznice, sekvestri, koncesije i razne druge povlastice — rečju, narodno dobro postalo je „pusto maslo" koje se sme raznositi bez straha od odgovornosti ili kazne. Sve se radi, tako reći, javno, pred očima slugu, stražara, pred očima celoga Beograda ili Zagreba. Izgleda kao da je propao stid. Cifre su izgubile svoju vrednost. Za jednu gozbu troši se po četvrt milijona jer četvrt milijona postaje sitnica. Nekoji narodni poslanici bave se više koncesijama i drugom trgovinom nego narodnom politikom. Što je najgore, te pojave nisu pojedinačne, izolirane, izuzetne, i nisu ograničene na Beograd i Zagreb. One uzimaju značaj epidemije, opšte korupcije. I može se lako zamisliti, kakva je za to vreme administracija države! — Onaj koji ima prilike da dodje s njom u češći doticaj, i koji ume da vidi nešto dalje, zna da samo Albanija zaostaje za nama. Lenost, tromost, dezorganizacija, neznanje, podmitljivost, raspikućstvo, to su samo nekoje oznake našega gazdinstva. U toj opštoj pljački države, učestvuju medju prvima banke; ako dinar pada, nije kriva ni londonska ni ciriška berza, — tamo se dinarska deviza sasma malo traži, — kriva je naša berza, ili bolje, krive su beogradske i ostale naše banke, naši domaći pljačkaši. A država gleda nemoćna, i državni ugled pada, država se srozava u očima sviju, jer stoji pasivna pri pljački, ili i sama uništava milijarde narodne imovine. Sve sekvestrirane fabrike, sva sekvestrirana ili konfiscirana imanja neprijateljskih podanika (Čekonić, Esterhazi, Montenovo, Nadvojvode Fridriha i t. d.), ili su propala ili su na najboljem putu da propadnu, a sva su bila predmetom pljačke državnih organa. Milijarde propadaju, a država se guši u dugovima. Državne su kase prazne, — naša država živi danas od milosti Narodne Banke, kao što je dosada živila od milosti Saveznika. Mlada, bogata država, po sudu stranaca najbogatija država u Evropi, a nema novaca da

isplati ni takove dugove kao što je onaj dug mlinarskom vojvodjanskom sindikatu, za izvoz lanjskog brašna, gde je država figurirala samo kao primalac tudjeg novca, i kod čega je zaradila četrdeset milijona! Prazne državne kase glavni su uzrok padanju vrednosti novca, nesrazmjernoj skupoći, i privrednom neredu, koji svi otud nastaju, i postaju — i postaće još više — neposrednim uzrocima socijalnih nemira i nezadovoljstva masâ.

Pravi prijatelji ove države, ovog naroda, pravi političari, ne samo da se neće opirati novoj društvenoj težnji za klasnom i stručnom organizacijom, nego će uočiti neminovni razvoj istorije, uočiti da je taj razvoj proces samoodbrane, samoohrane, i da ništa nije kadro spasti narod u buri socijalnih revolucija do te klasne organizacije. Samo putem tih organizacija narod će izaći i iz današnjeg nereda i kaosa. Duboki, vekovni, vertikalni preseci dele naš narod u plemenske skupine, te samo jedan širok, horizontalan presek organizacijâ narodnih privrednih slojeva kadar je da narod ujedini i sačuva. Sav rad naše unutarnje državne politike morao bi biti usredsredjen na to da se izgradi i sačuva ova naša narodna tvorevina. Iz mase će doći i ozdravljenje administracije, i zdrava, nova državna organizacija.

Neka se dakle samo razvija ta staleška organizacija društva, nek svaki upozna uz svoje lične i svoje staleške interese, nek se učvrste lanci interesa koji vezuju čoveka uz čoveka, i nek se stvore novi, opšti interesi koji će najpre biti staleški, jer je staleški egoizam pozitivna sila koja se izradjuje a koja je plemenitija forma individualnoga egoizma. Nek se samo ubrza to pretvaranje raznih staleških masâ u svesne staleške organizacije, nek iz magle bude što pre svetlo i svest, i naš će politički život krenuti putem izilaženja iz baruština, kamo su ga dovele manije rastrovanog individualizma. Mase neće više biti sinonim neznanja, nečistoće, nesvesti, već tvrdjave prava, svesti, i prosvete. Preko staleških organizacija, preko masâ, vodi put napretka.

Dr. Ljubo Radić.

Problem vrijednosti.

Teška kriza u kojoj se nalazimo tako je opsežna, tako je duboka, da je s punim pravom možemo nazvati krizom višeg, moralnog čovjeka. Nije ona nešto novo što je medju nama iznenada niklo, već se njezine niti zapliću u dalekoj prošlosti. Početka joj nije moguće vremenom ili kojim dogadjajem odrediti, a bila je sad latentnom, a onda je opet snažnije provalila. Ali se može kazati, da su renesansa, reformacija, prosvjetno-slobodoumni pokret u XVIII stoljeću te njegova reakcija u XIX, pa onda duševno gibanje u čijoj se sredini mi danas nalazimo, a koje pobliže odrediti ne možemo jer nam fali potrebna historijska perspektiva, — da su sve to dakle pojave jedne te iste krize.

Filozofskim bi jezikom mogli ovu krizu označiti krizom u problemu vrijednosti, koja u svojim krajnjim oblicima dovodi do onoga što Niče

zove nihilizmom. Tim imenom krsti on stanje u kojem vladajuće najviše vrijednosti postanu bez vrijednosti, — kada zavlada mišljenje da je sve što se zbiva besmisleno i uzaludno. Nihilizam je dakle daljni razvoj pesimizma. Uslijed toga, dašto, što se najviše vrijednosti kolebaju, postaju nesigurnima i relacije medju vrijednostima nižega reda. S tim u najužoj vezi stoji i problem vrijednosti.

Od bezbroja idealnih i materijalnih objekata, što nas okružuju, dobivaju izvjesni medju njima po nas osobitu vrijednost time što ili fiziološki uvjetuju naš život ili ga moralno promiču. Intenzivnost kojom mi težimo za pojedinim dobrima nije uvijek jednaka. Tuj utiče nesamo stepen obrazovanosti na kojem se tko nalazi, nego i prilike u kojim se živi; pa i pojedinac u raznim dobama života ne cijeni jednako razna dobra, štaviše, posebna raspoloženja i osobite situacije mogu vrlo odlučno mijenjati njegov sud o vrijednosti pojedinih dobara. Odgovoriti na pitanje, kojim ćemo dobrima pripisati najvišu vrijednost, kako ćemo ostala dobra osvrtom na najviše i relativno prema ostalim razredati, znači riješiti problem vrijednosti. Ovo je filozofski problem i, mislim, najdublji a i najvažniji od sviju. Ali ne treba se u toj stvari obraćati samo na djela filozofa stručnjaka, jer oni u svojoj sitničavosti taj problem često naprosto ignorišu i polažu veću važnost na druge probleme, primjerice na problem spoznaje. Ipak su se svi veliki filozofi bavili njime, a pored njih i svi oni koji su za svoje mišljenje o svijetu tražili i našli izraza u bilo kojem obliku ljudskog umijeća. Moramo tako kazati, jer bismo inače došli do apsurdne tvrdnje, da Kirkegard, Dostojevski, Tolstoj, Ibsen, ili, hoćemo li još i više, Budha i Krist nijesu bili filozofi. A baš u takovim „philosophies irresponsables“ naći ćemo za naš problem najviše materijala. To vrijedi možda još naročito za sisteme religije jer ove u bitnosti ne možemo razlikovati od prave filozofije, pa je svaka religija u svojim dubinama filozofija, a svaka filozofija u svojim visinama religija.

Iako je ovaj problem prvenstveno filozofski, to će si o njem ipak svaki čovjek koji hoće da živi životom višega reda morati dati računa, jer o tom zavisi da li će i kakvo će imati mišljenje o svijetu. A ne treba da nas od razmatranja toga problema odvrati uvjerenje da i onako nijesmo sposobni da dodjemo do njegova riješenja. Tuj može svatko poći svojim putem, pa je dovoljno i samo nastojanje da problem riješimo i da se u njem snadjemo, jer već i ono samo daje pojedincu vlastitu crtu i nutarnju sadržinu. Ako to vrijedi za pojedinca čovjeka, vrijedi toj još u većoj mjeri za one kojima je povjerena briga za veće ili manje socijalne jedinice. Ne može biti onaj valjan zakonodavac koji o tom problemu nema odredjenog mišljenja jer on i nema, da tako kažem, drugog posla do da izreče relaciju medju raznim vrijednostima, pa se svako kolebanje i nesigurnost u tom problemu mora nužno reflektirati i u samoj zakonodavnoj radnji, kojoj će manjkati toli potrebni značaj jedinstvenosti. A isto tako dolaze i sudac i upravnik neprestano u priliku da riješavaju probleme vrijednosti u onom, često širokom, okviru što mu ga pravne norme dozvoljuju.

Ali se može ovaj problem slijediti i na drugim područjima, gdje ga manje očekujemo. Ako, naprimjer, francuski ginekolog dolazi u priliku, da kod poroda ima birati hoće li svojim operativnim zahvatom spasiti

život majke ili živog djeteta, odlučit će se on u pravilu za ovo potonje, dočim recimo njemački ginekolog spasava majku, — ništa drugo, do li riješenje problema vrijednosti sa dva različita stajališta, francuskog i njemačkog.

Rijetko, vrlo se rijetko sastajemo u povijesti čovječanstva sa pokušajima, da se problem vrijednosti riješi u cijelom njegovu kompleksu, da se napose odrede najviše vrijednosti, prema kojima bi onda bilo moguće dovesti u relaciju ostale vrijednosti, — na ovakav se podvig spremaju vijekovi. Obično se diskusija ograničuje na pojedini problem i taj se nastoji riješiti. Tako, primjerice, Ibsen u „Divljoj patki" iznosi problem vrijednosti istine, i pokazuje kako istine svaki pojedinac ne podnosi, već mu ona znade biti štetna i opasna: Gregers Verle uništuje bezobzirnim otkrivanjem istine ni loš ni dobar brak Hjalmara i Gine u naivnoj nadi da će ga „istinom" oplemeniti. Ibsen dašto, po svom običaju, samo iznosi taj problem a neće da se angažuje lično u riješavanju njegovu.

Spretno formulisanje može kadšto tako jasno i plastično pojedini problem pred nas iznijeti da mu smjesta spoznamo bit i zamašnost. Kada su se počele dizati naprave kojima se namjeravalo urediti poplave Nila, ukazala se potreba da se sruše neki hramovi na nilskom otoku File; protiv toga ustao je u javnosti sir George Birdwood, zastupajući mišljenje da se nije smjelo žrtvovati jedan kulturno-historijski spomenik za volju modernih tehničkih naprava. Sir Henry Knollys bio je protivnog mišljenja, pa je postavio ovo pitanje: „Što bi učinio sir George Birdwood, kad bi se u gorućoj kući našao sam s jednim živim djetetom i sa Rafaelovom drezdenskom madonom?" U otvorenom pismu odgovorio je sir Birdwood, da bi spasio Rafaelovu madonu. U ovom se slučaju pita, u kojoj relaciji stoji vrijednost jednog kulturnog dobra prema vrijednosti ljudskog života. Tog se je problema dotakao i Ibsen u „Kad mi mrtvi ustajemo", pa Irena spočitava vajaru Rubeku što je u njoj poništio za volju umjetnine i čovjeka i ženu —: „Prije umjetnina, pa tek onda čovjek". Uopće je problem vrijednosti individualnog čovjeka često predmetom diskusije, pa organsko shvaćanje cijeni čovjeka samo i ukoliko je on dijelom cjeline, dočim mikrokozmičko shvaćanje gleda u čovjeku jedan svijet za sebe, koji ima pravo da mu se prema tome i vrijednost odredi. Izmedju oba mišljenja posreduje hierarhičko gledanje na svijet, po kojem pojedinac ima doduše za sebe vrijednost, ali je ima samo kao dio u sklopu cijeloga, — ako iz sklopa izadje izgubi i svaku vrijednost. Prema ovim raznim stajalištima odredjuje se onda relacija pojedinca prema društvu, napose prema državi; ovaj potonji problem je neiscrpljiv i vječno aktuelan.

Dok se u nauci i u literaturi mnogo raspravlja o vrijednosti kojeg opšte poznatog dobra, odnosno u relaciji vrijednosti pojedinih dobara medju sobom, rijetki su, kako rekosmo, pokušaji, da se odredi pojam najviših vrijednosti i njihov odnos prema ostalim, nižim vrijednostima.

Najvažniji pokušaji za riješenje problema viših vrijednosti učinjeni su u krilu triju najraširenijih religijâ svijeta, u bramanizmu, u budizmu, i u kršćanstvu. Ovim je religijama to zajedničko što sve tri skladno negiraju vrijednost ovoga svijeta, i uče da je život na ovome svijetu takav da nam je potrebno spasenje od njega.

Kad je indijska filozofija došla do spoznaje, da iza mnogih različitih pojava kao i iza raznovrsnih bogova mora da postoji neko „jedinstvo", koje i čini suštinu svega, trebalo je dakako tražiti to „jedno". Nadjeno je ono u mitološkom pojmu najvišeg boga Prajapati, a kad to nije zadovoljavalo onda u pojmu „b r a h m a n", što znači božanstvo koje ispunja svako biće u svemiru: napokon, na vrhuncu svog razvoja, otkrila je indijska filozofija t a j n u — „upanišad" — da se ono „jedno" nalazi u nama samima, u našoj duši — „atman" u nama —, koje je posve identično sa brahman, t. j. sa onim božanskim izvan nas, tako da možemo sa „atman" označiti i „brahman" i „atman". Ista nas filozofija uči da je „atman" jedina realnost, a dalje uči da ovaj svijet n i j e „atman", pa prema tome nije ni realan već prosto jedna varka i opsjena — „maya". Od takovog se svijeta treba spasiti, a to spasenje postizavamo jedino spoznajom da smo „atman", dakle da smo jedno i isto sa „brahman", od kojega više nema povratka. Ovo je spasenje nutarnje oslobodjenje od svijeta, nad koji se mi uzdižemo time što uništujemo u sebi težnju i želju za svjetskim stvarima, a konačno dolazimo i do toga da odbacimo sva dobra ovoga svijeta.

Isto tako negativno gleda na ovaj svijet i njegova dobra B u d h a, čija nam se nauka prikazuje tek kao nastavak i daljni razvoj sada pomenute bramanske nauke. Nauka Budina, nauka je boli i patnje. Nije u njoj govora, kao kod ostalih religija, o transcendentnim pojmovima, već se ona bavi pojavom ovoga svijeta patnjom i boli. Četiri svete istine Budine jesu: patnja, postanak patnje, ukinuće patnje, i način kako da se patnja ukine. Patnjom jest: rodjenje, bolest, starost i smrt. Postanak patnje pripisuje se žedji — „trišna", i to žedji za nasladom, za postepenim razvijanjem, i za moću. Odstranit i ukinut možemo patnje jedino tako ako poništimo u sebi izvor svih patnja, t. j. onu žedj za dobrima ovoga svijeta. To ćemo pak postići: ako pravo vjerujemo, pravo mislimo, pravo govorimo, pravo radimo, pravo živimo, pravo nastojimo, pravo se sjećamo, i u sebe se zamislimo. Držimo li se toga, poći će nam za rukom da udjemo i da se spojimo s „brahmom", „brahmanirvanam" ili jednostavno „n i r v a n a m". I Buda dakle propovijeda ništavilo ovoga svijeta, koga se valja odreći sa transcedentnom svrhom da u nepovrat utrnemo u „brahmi". Ovaj svijet sa svim svojim dobrima zao je, pun je patnja, i nema nikakove svrhe. — Isto to uči i Krist.

Židovska religija, na kojoj počiva Kristova nauka, prošla je u svom dugačkom razvoju razne faze, i primala je uticaje s raznih strana. Poimence su za njezin razvoj odlučni uticaji Zaratustrine nauke, sa strana iranskih. Odavle su uneseni u Mojsijevu religiju elementi kojih ona nije poznavala, to su pojmovi dobra i zla, i pojam besmrtnosti duše; konačno i to što se je imanentni eudaimonizam židovskog shvaćanja prerušio u transcendentni eudaimonizam. Pored ovih uticaja, djelovale su i nadasve loše političke prilike u pravcu da se je vjerovanje Židova glede kraljevstva Mesijinoga promijenilo. Židovi su iskonačno vjerovali, da će Mesija svoje kraljevstvo osnovati na o v o m svijetu, a tek u netom spomenutim prilikama počelo se javljati mišljenje da Mesijino kraljevstvo ne može da bude od ovoga svijeta. Tako je sve čekalo Krista, da on dade nov živi

izraz raspoloženjima tadanjega vremena, i svemu što je ono doba nesvjesno osjećalo. To rezignirano raspoloženje Židovstva, dakle, za koje je ono uslijed teških političkih prilika bilo predisponirano, a koje je nalazilo umirenja u odricanju ovoga i u nadi na drugi bolji svijet, postiglo je za Krista i u Kristu svoj vrhunac.

U cijeloj nauci Kristovoj vraća se neprestano misao, da je blizu propast svijeta, pa zato se propovijeda: „Činite pokoru, jer je blizu kraljevstvo nebesko". Sva Kristova briga i sve njegove misli posvećene su jedino ocu njegovu na nebesima, a najviša mu je zapovjed: „Ljubi gospoda Boga svoga". On je bio posve zaokupljen svojom misijom, da propovijeda kraljevstvo nebesko, pa je ovaj svijet i njegova dobra, ma kakova ona bila, prezirao, i njih se odrekao: „Ja sam nadvladao svijet". U negiranju svijeta išao je tako daleko da nije mario zatajiti svoju majku i braću svoju, i osloboditi se na taj način sviju veza što ga spajaju s ovim svijetom i njegovim poretkom. Što je provodio kod sebe, tražio je i od svojih sljedbenika: i oni treba da se odreku ovoga svijeta i njegovih dobara, treba, štaviše, da se odreku i sami sebe. Nalaže im, da se brinu ne za čovječje već samo za božje stvari, a savršeni će biti samo onda ako prodadu sve što imadu, razdijele siromasima i podju za njim.

Prema ovim najvišim vrijednostima kršćanskim poredane su dakako i druge, niže vrijednosti, tako da je cijela kršćanska etika orijentirana prema vrijednostima onoga svijeta. Sva ona dobra, koja unapredjuju život na ovom svijetu, negiraju se, a uzdižu se ona svojstva koja znače negaciju ovog života. Osobita briga Kristova jesu bolesni, siromašni, progonjeni, i slabi. Blaženi su siromašni duhom, oni koji su blaga srca i milosrdni. Požuda našeg tijela jest izvorom svakog grijeha, pa zato ne valja prezati od toga da ga sakatimo. Realizam se je dakle židovski, semitskog porijetla, prometnuo u rukama Kristovima u čisti idealizam, koji posve negira i ignoriše ovaj svijet i njegova dobra.

U protivštini sa židovskom religijom, koja je bila strogo nacionalna i jedino dobrom židovskog plemena, Kristova je vjera imala teoretski obuhvatati cio svijet i postati dobrom i Židova i poganâ. Bog Jahve imao je postati ocem sviju ljudi. U tu je svrhu Kristovu nauku, kako je nalazimo u evandjeljima Mateja, Marka i Luke, dalje izgradio apostol Pavao i približio se shvaćanju nežidova, a pored toga unio i neke nove elemente ne dirajuć, razumije se, u osnovne vrijednosti postavljene po Kristu. Osim toga je apostol Pavao obradio nauku o spasenju, prema kojoj je Bog poslao sina svoga da se žrtvuje za ljudske grijehe. Napokon, isto je tako Pavao historičku ličnost Kristovu, kako je vidimo u sada pomenutim trim evandjeljima, idealizovao; a na tom je opet osnovu sastavljeno četvrto, Ivanovo evandjelje. U ovom posljednjem obliku leži pred nama cijela nauka Kristova; ali u prosudjivanju vrijednosti kako ga je proveo Krist, nijesu, kako rekoh, ništa promijenili niti Pavao niti evandjelje Ivanovo.

Kristova religiozna ideja u ovom svom konačnom obliku spojila se je sa političkom idejom stare rimske imperije, i ta je sinteza dala katoličku crkvu. Ova je provodila imperijalističku ideju — Roma caput orbis, a služila joj je u njezinim ciljevima — religija Kristova sa njezinim vrijednostima koje su negirale ovaj život i ovaj svijet. Kao što je nekad Rim

vladao mačem, tako je sada vladao vjerom, koja je tražila od mase vjernika da budu krotka srca i da se odvrate od ovog svijeta. Sa ovakovima lako je vladati. No bilo kako mu drago, vrijednosti koje je Krist postavio zagospodovale su na dugo vrijeme, i skoro nemamo ni jednog pokušaja u novijoj povijesti čovječanstva, da se namjesto Kristovih vrijednosti postave druge.

Prvi snažni protest protiv vrijednosti kršćanskih iznijeli su Renesansa i Humanizam. Jedan i drugi pokret išli su zatim, da vrijednosti kršćanske nadomjeste onima klasičkog doba grčkog i rimskog, da uspostave, u protivštini sa kršćanskim, ideal klasički u njegovu iskonskom čistom obliku. Renesansa ne gleda mračno na svijet i na njegova dobra, već hoće da ih naivno uživa; za nju ovaj život nije dolina suzâ, već ima tuj mnogo i ugodna i lijepa za onog koji umije da nadje i da gleda. Ideal je: „Živi i uživaj, a za sutra se odviše ne brigaj".

Izgledalo je, časkom, kao da će ovaj vedri pogled na svijet sa svojim novo uskrslim vrijenostima pobijediti mračni transcendentni idealizam kršćanski. Da se ipak to nije zbilo, imade se pripisati onom pokretu što ga je pokrenuo u Njemačkoj bivši augustinski kaludjer Martin Luther. Reformacija je u zadnjem času spasila kršćansko shvaćanje vrijednosti dobara, jer je osvježila dekadentni duh koji se je sam u sebi rastvarao, i približila ga, koliko je najpreče vrijeme zahtijevalo, promjenjenim prilikama. S druge strane, taj buntovni akt naveo je crkvu katoličku, da svim raspoloživim silama pogleda u oči i predusretne novoj toj pogibelji, pa je tako akcija reformacije izazvala reakciju u krilu katoličke crkve, i učvrstila ju opet, a s njome i vrijednost što ih ona propovijeda.

I opet prolazi vrijeme, i ne donosi nikakova snažnijeg pokušaja da se umjesto starih postave nove vrijednosti. Slobodoumni pokret XVIII vijeka ima pune ruke posla da ukloni ostatke Srednjega Vijeka, i nije prema vrijednostima kršćanskim prijateljski raspoložen; ali unatoč toga iz njegova se krila ne javlja u tom smjeru ništa pozitivnog.

Tek druga polovica XIX stoljeća dobila je u Ničeu čovjeka koji si je postavio zadaćom nesamo oboriti postojeće kršćanske vrijednosti, već u isto doba postaviti nove ploče vrijednosti. Niče se nalazi u protivštini sa svakom filozofijom koja niječe i odbacuje ovaj svijet i njegova dobra, njegovi su argumenti upereni i protiv bramanizma i budizma, i Šopenhauerova pesimizma; ali ipak je glavni njegov udarac namijenjen kršćanstvu i njegovim vrijednostima: Dionizije protiv Raspetoga. Ali o tom, drugom prilikom.

Marko Kostrenčić.

„Ruska revolucija" od L. Trotskoga.

Po imenu svoga pisca, sve i kad ne bi opisivala jedan od najinteresantnijih perioda ljudske istorije, bilo bi vredno pročitati ovu knjigu, koja je izašla prošle godine na engleskom , u Londonu, a čiji se prevod objavljuje sad i na našem jeziku.

L. Trotski, ili kako ga buržoazija podrugljivo zove Braunstein, jedan je od glavnih vodja ruske revolucije kasnijeg razvitka, a u isto vreme

jedan je od najglavnijih izvršilaca i organizatora onoga što duh i um njegova većeg druga N. Lenjina smisli i proizvede. On je jevrej po poreklu, te zato mnogi ne veruju da je on iskren u svojoj revolucionarnosti. Mnogi kažu, da je on i izvrstan glumac, te da se sva njegova revolucionarnost sastoji u tome kako bi proizveo što jači dramatski efekat. Verovatno je da dosta toga i ima u njega; pa ipak, ne može mu se osporiti velika kultura i inteligencija, a osobito ono što se vrlo retko nalazi skupa kod ovakih ljudi: i velika volja, i oduševljenje i vera u ono što radi. Da nema ničeg drugog nego onu silnu i veličanstvenu organizatorsku sposobnost, koja je stvorila jednu dobro uredjenu vojsku iz onog kaosa što ga je ostavio Kerjenski posle svoga pada, pa bi ga trebalo ubrojiti medju značajne ljude našega doba.

Bacajući ovu kratku refleksiju na ceo njegov rad, zadržaćemo se zasad malo na njegovoj knjizi koja će svakako probuditi i kod nas interesovanje medju čitalačkom publikom.

Sama knjiga pisana je vrlo dobro, a njen nam autor još kaže, da on nije imao pri ruci nikakovih dokumenata na osnovu kojih bi pisao, nego je naprosto uzeo da priča dogadjaje iz pameti a po kronološkom redu. Tu se jasno izlaže put i pravci kojima su se kretale razne socijalističke partije, naročito one koje su bile sklone kooperaciji sa buržoazijom. U isto vreme, tvrdi pisac, da su oni, t. j. boljševici, proricali njihovu propast. O kadetima, ili kako ih on ponekad zove „liberalnim buržujima", izražava se prilično povoljno. Priznaje im sposobnost, i veli da su oni jedini bili, osim njih t. j. boljševika, koji su imali jednu odredjenu i definitivnu politiku: priznavanje kapitalizma kao baze društvenog uredjenja, te su konsekventno tome bili njegovi najodlučniji branioci.

Najinteresantnije u knjizi je, i ujedno najvažnije, Trotskijevo tumačenje S o v j e t a, i razlike izmedju njih i parlamenta, tako da mi se čini zgodno dati ovde jedan pasus iz njega: „Rečeno je, da su gradski odbori i zemstva, izabrani po općem pravu glasa, mnogo demokratskija ustanova nego Sovjeti, te da imaju više prava da predstavljaju celu populaciju. Ovaj formalno demokratski kriterij, ipak, nema stvarnog opravdanja u revolucijonarnom dobu. Revolucije se odlikuju pre svega ovim: da svest masa prelazi kroz rapidne mene i promene. N o v i d e l o v i p o p u l a c i j e s t a l n o d o b i j a j u n o v a i s k u s t v a, r e v i d i r a j u s v o j e j u č e r a n j e p o g l e d e, i z r a d j u j u n o v e, o d b a c u j u s t a r e v o d j e, s l e d e d r u g e, i u v e k i d u n a p r e d. U vremenima revolucije (formalno) demokratske organizacije, bazirane na glomaznom mehanizmu opšteg prava glasa, neophodno zaostaju iza razvitka političkih pogleda masa. Sovjeti nisu takvi. Oni direktno ovise o organskim grupama kao: radijonicama, fabrikama, rudnicima, četama, pukovima. Razume se da u ovim slučajevima nema onakvih legalnih garancija za perfektnu akuratnost izbora kao što to postoji kod gradskih odbora i zemstava, ali ipak u njima je sadržana jedna mnogo važnija garancija: neposredna veza izmedju predstavnika i njegovih izbornika. Jedan član gradskog odbora ili zemstva zavisi od jedne amorfne mase izbornika, koji ga investiraju vlašću za jednu godinu dana, i tada ga razreše. Sovjetski izbornici, naprotiv, ostaju u stalnom kontaktu jedan s drugim, sticajem okolnosti njihova ži-

vota i rada; njihov predstavnik je uvek pod njihovom direktnom pažnjom, i može u koji bilo momenat dobiti nove instrukcije, i ako je potrebno može biti cenzuriran, opozvan, pa čak i zamjenjen nekim drugim.

U parlamentarnim državama izbori se vrše opštim pravom glasa, tako da svi, i buržuji i proletarijat, glasaju u isto vreme, i pod takvim okolnostima kao da su im interesi istovetni; ili se glasanje vrši prema posedovnoj kvalifikaciji. U Sovjetima to je drukčije. Oni glasaju prema interesima koje oni predstavljaju kao ekonomske jedinice celog društvenog uredjenja: svaka vrsta industrije bira svoje predstavnike, zemljoradnici biraju svoga predstavnika, i t. d."

Dalje, Trotski prelazi na kritiku Demokratske Konferencije, i za nju veli da je nastala iz konfuzije i beznadežnosti koja je tada vladala, te da je usled toga i svršila potpunim fiaskom. Taj njegov sud, izgleda nam, uglavnom je tačan. Kerjenski, misleći da je pobedio na Konferenciji i da je utvrdio svoj položaj, u stvari je svojom neodlučnošću izgubio, jer je digao protiv sebe i boljševike i buržoaziju. Kerjenski je, po sudu Trotskoga, upravo jedna žalosna figura Revolucije: Kolebljiv, neodlučan, nedorastao zadatku koji je preduzeo, ambicijozan i t. d. — to su njegove mane, ili — ako hoćete — naličja njegovih vrlina. On je hteo da ide sredinom u vremenu kad se imalo odlučiti za ili — ili. Kasnija evolucija ove Demokratske Konferencije i njeno pretvaranje u Provizionalni Parlamenat, dovela je Revoluciju u jedan ćor-sokak. Trebalo je početi raditi, a medjutim ćeretanje i dogovaranje bilo je duša ovih raznih vrsta veštačkih parlamenata. Interesantno je, kaže Trotski, i Kerjenskovo laskanje buržoaziji, koju je sad počeo nazivati „posedovni elemenat", jer je smatrao da je reč „buržoazija" insultirajuća!

Kornilovljev pokušaj, prema Trotskomu, bio je samo jedna epizoda u toku Revolucije. Da je uspeo, bio bi verovatno sudbonosan za celu Revoluciju.

Vrlo je značajna i interesantna boljševička obrana raspuštanja Konstituante. Trotski kaže, da su oni bili prisiljeni da je raspuste. Prvo, zato što ona nije više predstavljala mišljenje naroda, pošto je bila izabrana prema listama koje su bile sastavljene nekoliko meseca pre izbora. Proporcionalni sistem izbora počivao je potpuno na partijskim listama; medjutim, socijalni revolucijonari bili su ispočetka najači, ali su malo po malo gubili glasove, a osim toga još su se i razdelili na „leve" i „desne". Dok su levi gravitirali i prilazili boljševicima, dotle su ih desni progonili, a ipak je Kerjenski bio nosilac listine za obadve grupe. Drugo, Konstituanta, prema njihovu mišljenju, nije bila više savremena, usled revolucije, koju je Karl Marks zato i nazvao „lokomotivom istorije". Otvorena i direktna borba za vlast omogućava radničkim masama, da za kratko vreme zadobiju veliko političko iskustvo, te da tako rapidno prelaze iz jednog stadija u drugi za vreme procesa njihove mentalne evolucije. Tako on dolazi ponovo do svog ranijeg zaključka, da teški mehanizam demokratskih institucija ne može da drži korak sa napredovanjem svesti u masama.

Prema tome, dakle, oni, boljševici, jesu učinili možda jednu nepravdu, ali samo na prvi pogled, jer kad se zna da oni kidaju sa zakonima

i tradicijama buržoazije, onda se je moglo očekivati da će oni ukinuti i Konstituantu.

Najzad, što se tiče Brest-litovskog Mira, Trotski kaže da su oni znali s kim imaju posla, ali da su ipak m o r a l i potpisati mir, iz razloga što dalje nisu mogli ratovati a da ne upropaste samu Revoluciju i njene tekovine.

A. B.

Narodno zdravlje.

a) Zdravstvena okružna samouprava.

U nastavku kratkog razlaganja ideje o reorganizaciji našeg zdravstvenog uredjenja (vidi br. 2. „Nove Evrope"), dolazimo do predloga za nacrt okružne samouprave u pogledu zdravstva.

Zdravstvena okružna samouprava je integralan deo celokupne okružne samouprave, za koju je neodeljivo vezana sposobnost za život jednog okruga. Pošto je država savez okruga i čuvar interesa celine, to državna i okružna samouprava moraju biti stalno u takovom odnošaju, da zajednica bude jača od delova, da dakle interes okruga ima dotle prava na opstanak dok ne bi došao u sudar sa interesom općim.

Zdravstveno blagostanje okruga je zadatak i deo zdravstvenog blagostanja zajedničkog i općeg. Zato okrug, i u svojoj samoupravi, mora ispunjavati one zahteve koji su potrebni za opću korist, — to prvo! A nakon toga može, sme, i ima prava, da svoju korist podiže dokle mu je volja.

Manje je važna decidirana definicija zdravstvenih potreba općih, od objašnjenja ko i kako da ih odredjuje. Prestavljamo sebi stvar ovako: Konstituanta ima da donese osnovni zakon o zdravstvu, a ministarstvo zdravlja, kao stručni ekspert vlade, ima da taj zakon uvede u život. U tome zakonu razdeljuje se i objašnjuje opće od pojedinog, te ocrtava jezgra zdravstvene okružne samouprave.

Pri svemu je tomu nacrt zdravstvene okružne samouprave ono što je važno, zanimljivo i teško! Samo letimično upozorujemo na razne položaje i stanja okruga, kako samih po sebi, tako prema interesu općem. Uzmimo n. pr. okruge u kojima je ulaz iz sveta i mogućnost donošenja svetskih zaraza (okrug rečki), ili pogranične okruge gde su saobraćajni putevi sa susedima, ili centralne okruge gde postoje posebne zaraze endemično (malaria, lues, i t. d.). Jasno je koliko sve to komplikuje nacrt zdravstvene okružne samouprave. Sem toga, nisu svi okruzi geografski, klimatski, saobraćajno, kulturno, zdravstveno i ekonomski jedni i identični. Uporedimo, naprimer, bogate okruge bačke i banatske, sa okrugom crnogorskim, ličkim i hercegovačkim. Ne sme kod ovoga gledanja da se previdi ni razmeštaj velikih varoši sa velikim medicinskim školama, te brojem lekara, jer će i to kod ranžiranja okruga morati da igra ulogu.

Nacrt okružne zdravstvene samouprave imaće dakle jedan zajednički deo, a mnogi okruzi će morati kraj toga da imaju nešto specifično svoje. Imamo prema tome, ispunjavanje dužnosti općih, pa onda dužnosti spe-

cifične. Ostatak je tek ono, gde prava okružna samouprava može da zahvati.

Sve su ovo samo konstrukcije od nevolje, i karakteristične za perijod budjenja, u kome se nalazimo. Jer da nam posmatranje bude zaokruženo i celo, moramo znati, da postoji jedno internacijonalno zdravstveno uredjenje, fiksirano u ugovorima čovečanstva, i da je naše državno zdravstveno uredjenje tek jedan deo čovečanskoga i zajednički svetskoga uredjenja, kao što je okružno zdravstveno uredjenje tek deo državnoga, narodnoga.

Na čelu okružne zdravstvene samouprave stoji kvalificirani okružni fizik. Bez njega ne može biti samouprave. Ako danas država, radi nekog eksperimenta izašilje godišnje dvadesetine mladih lekara na nekakovo specijaliziranje, a navodno nema sredstava da isto učini sa okružnim fizicima, onda sami okruzi treba tome da doskoče, i da o svom trošku dadu obrazovati i spremiti svoje fizike.

Okružni fizik je ministar zdravlja za svoj okrug, a njemu „uz bok sedi" okružno zdravstveno veće. — U okružnom zdravstvenom veću ima mnogo „virilnih" članova, i to su pre svega sami od sebe svi lekari okruga, srezova i općina, svi šefovi naučnih medicinskih škola u okrugu i t. d., — u koliko ih po potrebi okružni fizik na sednice veća pozove. Kako sa lekarima, isto je tako sa ostalim potrebnim stručnjacima (apotekarskim, prosvetnim, vojnim, graditeljskim, financijskim, socijalnim, i t. d.). Okružni fizik dakle po svome nahodjenju sastavlja i saziva okružno zdravstveno veće, — a mora ga sazvati najmanje jedanput godišnje. Okružno zdravstveno veće je pomoćni i savetodavni organ okružnog fizikata.

Okružni fizik ima dve vlasti nad sobom: okružnu skupštinu i ministarstvo zdravlja. Na okružnoj skupštini on je zdravstveni izveštač i kao takav i jeste član okružne skupštine. Po njegovim predlozima odlučuje okružna skupština. Ono što je glavno kod toga, jeste okružni zdravstveni godišnji budžet. Radi stvaranja zdravstvenog budžeta može okružna skupština da raspiše okružni zdravstveni porez i namet. Svaki okrug mora da ima veliku i modernu okružnu bolnicu. Po potrebi mogu se u okrugu podići i više bolnica, ambulatorija, dispansera, letovališta, klimatskih i sunčanih lečilišta, te sanatorija. Sve banje okruga pripadaju okrugu, ali moraju biti izdavane pod zakup privatnim licima. Okrug može da daje pomoći i štipendije kako djacima tako lekarima, može da ima svoju zdravstvenu knjižnicu (kao deo opće), da izdaje svoj list za zdravstvo, da načini svoj muzej, izložbe stalne ili pokretne, da angažuje nadzornike i predavače, da daje nagrade i odličja, te može da uspostavlja unutar svoje granice (a prema vezi sa susedima) nove saobraćajne puteve, da gradi lokalne željeznice, da podiže škole za slabunjavu decu, ferijalne kolonije, domove za nemoćne, slabe i invalide (za nahodčad, za slepe, i t. d.).

Druga nadležna vlast okr. fiziku je ministarstvo zdravlja. Oboje stoje u direktnoj vezi. Okružni fizik ima najmanje jedanput godišnje da lično podnese i donese svoj izveštaj u ministarstvo. Tom se prilikom sporazumno rešavaju opće stvari. Inače može ministarstvo zdravlja da po potrebi izdaje naloge ili savete okružnom fiziku u pogledu zajedničkog zdravlja, kao

što okružni fizik mora i može u prekim slučajevima da se kratkim putem obraća na ministarstvo. Kvalifikovan okružni fizik može da bude izabran i odredjen po ministarstvu.

Pre nego što bi se pristupalo nekoj kodifikaciji nacrta okružne zdravstvene samouprave, držali smo da je bolje ovako u neku ruku popularno izlaganje materijala, jer iako ovo sve nije precizirano i tačno, barem je jasno.

Dr. L. Popović.

b) Eugenika.

Eugenika, higijena čovečjeg začeća i problem nasledja. Dr. Vlada S. Stanojević. Beograd 1920. Izdanje ministarstva narodnog zdravlja.

Može se sa zadovoljstvom konstatovati, da prosvetno-propagandistično odeljenje našeg ministarstva narodnog zdravlja dobro ispunjava svoju dužnost; izdalo je do sada preko 40 tabaka „Glasnika ministarstva narodnog zdravlja", te već dve knjige, „Preporodjaj" od g. dr. Batuta, i sada „Eugeniku". Ostala odeljenja toga ministarstva ne mogu se ovako pohvaliti, a neka važna odeljenja u opće i ne postoje, kao n. pr. odeljenje za telesno obrazovanje naroda, ili odeljenje za zaštitu slabih i t. d. Uzrok za dobar efekat prosvetno-propagandističnog odeljenja ministarstva narodnog zdravlja leži u tome, što rad toga odeljenja ima u opće najmanje smetnji i prepreka, i što je udaljen od onoga velikoga i praktičnoga, što je preko potrebno a što je tako strašno teško. Za dokaz ovome vadimo iz poslednjeg broja „Glasnika" iz izvoda g. Štampara o sanitetskom zakonu, ono veoma važno objašnjenje, da je decentralizacija rada i organizacija rada na narodnom zdravlju jedno te isto, te da bez okružnih i županijskih fizika nema izgleda na uspeh. U svih 40 tabaka „Glasnika" ovo je jedino što je novo, što je jako, što vredi, i makar kako da se ovo objašnjenje dockan zbilo, još uvek ima vremena da se ova stvar svom snagom dohvati i izvede na čisto. Ideja kvalificiranih okružnih fizika i zdravstvene okružne samouprave to je ideja velika, radna i praktična. Ova je dabògme tek naznačena, i sada ostaje trudan posao i obrada oko prelaza ideja u život. Ovo ima donekle vezu i sa „Eugenikom". I ovo je jedna ideja, koja je stara kao što je svet star, poznata kao sve velike istine što su poznate, ima svoju prošlost, istoriju, ima svoj eksperimentalni deo, ima svoje kušnje, ima svoje borce, organizacije, nacijonalne i internacijonalne saveze, jednom reči ideja je tu, jasna je i velika je, pa je pravo da se g. pisac, radi opisa ove ideje na jeziku našem, javno istakne i pohvali. No i onda nedostaje ono što ostaje, a to je trudan posao i obrada oko prelaza ideje u život, u život u opće, a osobito u život naš, ono praktično. Da ovo nije neko nategnuto dovlačenje uporedjenja mogu lako da dokažem po tome, što u „Eugenici" nema glavnog i originalnog odeljka, onoga koji bi govorio o eugeničkim nazorima i radu našeg plemena i naše rase do sada, a to je nešto apsolutno potrebno i važno, te nema niti onog drugog odeljka, koji bi govorio zbijeno, praktično, ostvarljivo, jasno o tome, što i koliko eugeničkoga moramo i možemo mi da u našoj državi provedemo, i na koji način. I dodajem da je pri tome — verovatno nehotice — zaboravljeno prikazati naše moderne težnje u pogledu eugeničkom, a po-

glavito je zaboravljeno Sokolstvo. Držim da se to desilo nehotice, kao što je u opće od celog ministarstva, za dve godine njegova opstanka, zaboravljeno Sokolstvo. I to je lako razumljivo, ako se uzme da ljudi u ministarstvu i oko njega serviraju radije teoriju. Inače je „Eugenika“ dobro kompilovana, jer kod ovakih općih tema ne samo da je kompilovanje neizbežno, nego treba da je dobro, jasno i prema duhu našeg jezika izloženo. Možda ima nekih malih jezičnih grešaka (n. pr. grudno hranjenje = Brusternährung, itd.), ali to je sitnica, i spominjemo je samo uzgred. Ako dodamo, da je „Eugenika“ knjiga koju svaki obrazovani čovek naš treba da kupi i da čita, da o tome misli, da se nedaje odmah zaneti nekim kompleksom sugestivnih navodjenja, nego da kritički razmotri sve, onda mislimo da smo dovršili prikaz.

Dr. Laza Popović.

Politički pregled.

Pregovori s Italijom.

Naši pregovori s Italijom, koji su trebali da budu još u septembru, pa onda u oktobru, ipak će napokon početi. Zašto nisu već otpočeli, to se daje samo nagadjati, jer su i program i ličnosti odranije utvrdjeni, kao i punomoćija obostranih delegata. Čak su naši pregovarači naročito nastojavali — možda više nego što je trebalo — da se sastanak što pre odredi. Nesumnjivo je, dakle, da je odlaganje dolazilo s talijanske strane. Razloga zato bilo bi više, i mi ćemo pokušati da nabrojimo najglavnije. Pre svega, unutrašnji položaj u Italiji; neki od socijalista, koji su se podelili u boljševike i antiboljševike, u nekim krajevima Italije ovladali su gomilom i, sledujući primeru i naredbama Lenjinovim, počeli su rušiti javni red i poredak u zemlji. Danuncijo, opet, i njegovi jednomišljenici u Italiji — nacijonalisti — pokazuju od svoje strane želju za državnim udarom, i hoće silom da spreče pregovore sa Jugoslavijom o Jadranskom Pitanju, i u isto doba da učine kraj anarhiji koja je zahvatila neke radničke centre. Tako je Gjiolitijev kabinet došao u težak položaj, koji bi on sada da popravi u Parlamentu, gde će imati mnoge protivnike, da bi dobio što odrešenije ruke za pregovore s nama. — Drugi uzrok odlaganju pregovora mogao bi biti, bar donekle, u iščekivanju rezultata izbora za našu Ustavotvornu Skupštinu. U Italiji ima još uvek sveta koji se uljuljkuje nadom, da naša država nije dovoljno jedinstvena i jaka, te koji dakle žele da oblik vladavine kod nas bude suprotan obliku koji je Italija sama uzela 1860 godine. Te želje i nade su kod talijanskih nacijonalista toliko razvijene, da oni ne samo ometaju gdegod mogu razvijanje naše države, nego aktivno pomažu, i spolja i iznutra, svaku akciju protivnikâ našeg narodnog jedinstva i opstanka. — Ima i n a š i h političara, osobito u Ljubljani, koji bi pretpostavili da se pregovori s Italijom povedu posle izbora za Konstituantu. Oni drže da će tad položaj i države i vlade biti mnogo jači, te da će se i manji ustupci morati činiti Italiji, nego danas kad ni vlada ni ova naša iznurena privremena Narodna Skupština nisu ni u čemu izraz željâ ili mišljenja našeg naroda. — Treći, i možda najozbiljniji razlog za otezanje pregovora

s talijanske strane, bio bi izbor novoga Predsednika Sjedinjenih Američkih Država. U Italiji su se čvrsto nadali, da će predsednik biti izabran iz republikanske stranke, kao što se i dogodilo; a poznato je, da ova stranka ne deli Vilsonove poglede na stvari u Evropi, i poimence u pogledu Reke i buduće granice poznate pod imenom „Vilsonove linije". U Rimu drže da će Vašington orijentirati svoju politiku drukče nego demokratska stranka pod Vilsonom, — iako nema zato nikakvih znakova. — Četvrti razlog mogao bi biti, da Italijani čekaju da vide kako će se razvijati francusko-engleski odnosi u pitanju držanja prema Nemačkoj, koja se od svoje strane dovija na sve moguće načine kako bi izazvala izmene u odredbama Versajskog Ugovora. — Dalji jedan razlog možda treba tražiti u naporu Italije da sa republikom Austrijom uredi prijateljske odnose, — a izvesni znaci kazuju kao da je u tome pogledu Italija nešto i postigla. Prilikom koruškog plebiscita, naprimer, ova se njena težnja baš lepo manifestovala. — Još jedan razlog mogao bi se, najzad, naći u samoj inostranoj politici italijanskoj i u njenome glavnome predstavniku, Ministru Inostranih Dela, Grofu Sforci — conte nobile Sforza — koji je tipičan predstavnik talijanskog političara: Ono što je jučer mislio, ne misli danas; ono što je kazao danas, ne misli da mora održati sutra. Evolucija talijanskog ministra ne izvršuje se postepeno i diskretno, već brzo i bezobzirno, — večito preobražavanje! Konte Sforca je obećao bio nešto pre dva meseca u Londonu i Parizu, — e ali se medjutim nešto desilo, mora se ići za onim što donosi dan!

A šta je bilo to što je obećao Konte Sforca, sa blagoslovom svoga šefa, u pogledu Jadranskoga Pitanja? Obećali su, da će se to pitanje urediti što brže i što bolje, i što pravičnije, neposredno sa Kraljevinom SHS, i bez obzira na zahteve i prohteve talijanskih nacijonalista. Stavljeni su u izgled čak i ne odviše duga pogadjanja i raspravljanja, i ne velike teritorijalne žrtve; ekonomske povlastice i saobraćajne olakšice kao da su bile glavne pogodbe za sporazum. Idemo da vidimo.

Slučajni.

Prosvetni pregled.

Naša mornarica.

(Primamo iz Bakra, od jednog abiturijenta pomorske akademije, podože pismo, iz kojeg vadimo sledeće stavke. Ne želimo ovim hrabriti studente, da bi istupali protiv svojih školskih vlasti, ali se tužbe na bespotrebno premeštanje nastavnika i učiteljskog osoblja jednako množe, te nam izgleda potrebno izneti ponekad konkretne slučajeve pred javnost, da bi nadležni videli, da se o tome vodi računa. Jer se često, kako izgleda, iza premeštenja iz „nepoznatih" razloga kriju lični i lokalno-politički motivi, koji su naročito za osudu u današnjim prilikama, kad premeštaj može da znači životno pitanje ili može da baci u bedu čitave porodice.)

U Bakru imamo jedan pomorski zavod identičan s onim u Dubrovniku, i sličan onome u Kotoru... Ako ikoja nauka zahteva savremene principe; ako i u jednom stručnom predmetu treba da veje sveži vihor svetskoga znanja, — to je nautika, nautička nauka i nautička praksa. Kapetani duge plovidbe, u prvome redu, trebaju svestranu izobrazbu, a onda stručno znanje koje će im nadoknaditi univerzu ili velike škole; najzad, zadnje vaspitanje daje im široki svet u koji se otisnu kao apsolutni gospodari situacije na brodu. — Promotrimo li baš s toga gledišta naš pomorski zavod u Bakru, naići ćemo na simptome i prilike, koji ne mogu dobro uticati na razvoj naše mornarice. Stručnjak glavnog predmeta, same nautike, premešta se na jednu malovarošku gimnaziju, a njegovo mesto zauzima „profesor“ sa šest razreda pučkih škola, koji je dobar čovek i dobar kapetan, ali koji nema ni spreme ni sposobnosti da predaje ovako egzaktnu nauku, i da tumači astronomske pojmove, bitni deo nautike. Osim toga on predaje u zavodu još nekih sedam raznovrsnih predmeta, a ujedno je i zapovednik školske ladje „Vila Velebita“, koja stoji u Bakru više za paradu, nego što služi namenjenoj svrsi. U drugim državama, naime, odredjuju se po jedan-dva školska broda sa profesorima i djacima, da plove, a ne da budu tu samo radi školskih izveštaja. Molba, koja je od strane djaka upućena Vladi u slučaju gosp. profesora Šuljaka, izgleda da nije uzeta u obzir; doznajemo čak, da nam žele premestiti i odličnog predavača engleskog jezika, zajedno s omiljenim profesorom medicine...

I potreba knjiga spada medju velike brige naše škole. Slomom bivše monarhije, prestao je nastavni jezik talijanski, koji se obično uzimao u strukovnim nautičkim razredima, a novih knjiga na našem jeziku još nema te nema. Čitave generacije od triju nautičkih zavoda nemaju ni jedan pravi stručni časopis.

Naposletku, vrlo loše stojimo i u pogledu lečničkog pregleda. Učenici bi (ne samo u školskom izveštaju nego i u praksi) morali biti češće pregledani, da li su duševno i telesno sposobni i razvijeni za ovaj poziv, i morali bi se onda obavezati da će se posvetiti isključivo njemu, a ne da od 40 apsolvenata plove po dvoje ili troje, kako je to kod nas redovno slučaj.

Imalo bi dosta da se govori o potrebi trgovačke mornarice, i o važnosti koju ona ima za Jugoslaviju. Da li ćemo još i danas dozvoljavati našem pomorskom personalu da se seli u Ameriku i udaljene krajeve sveta, i da služi tudje brodove, kod naše velike otadžbine i našeg Jadranskog Mora! Da li je uopšte još potrebno govoriti o tome, da je budućnost naše mlade države i nove otadžbine na moru!

—šin.

Književni pregled.

„Kult toljage".

Wir bekennen uns zu dem Geschlecht,
das aus dem Dunkeln ins Helle strebt.
Goethe.

Ja sam već ranije negde spomenuo, da postoji posebna vrsta psihologije u odnosu čoveka prema umetničkom delu, i da je ta psihologija kod nas ekstremna; da se prema ličnim odnosima ocenjuju dela, i da u pozadini igraju najaču ulogu one stvari koje su najsitnije, i najmanje vredne.

Nije mi bila namera da tom konstatacijom povredim celokupnu našu književnu kritiku, nego sam samo hteo da istaknem bitnu oznaku jednog njezinog dela, koja se, naprimer u Hrvatskoj i poimence u Zagrebu, u generaciji od A. G. Matoša ovamo, sve više razvija na štetu literature, i čije su se posledice počele sve više opažati u našoj dnevnoj i povremenoj štampi. Polazeći od jednog tipičnog slučaja kao ishodišta, ja ću da povučem njene konsekvencije, i da dokažem istinitost gornjega navoda.

Kome su poznate bezbrojne Matoševe polemike, taj se sigurno seća i načina kakvim su se te polemike vodile, i izraza, epiteta, fraza, koje su se u tim polemikama upotrebljavale; taj se sigurno seća i toga, da se često za volju kakve duhovite doskočice prekoračila svaka mera takta, i da je reč često zamenila — toljaga.

To bi se, obzirom na samog Matoša, moglo možda i pustiti s vida, jer je Matoš kraj tih žučljivih feljtona dao i stvari literarne vrednosti; jer je, napokon, Matoš značio jednu revoltu, jedan prekid sa starom tradicijom, i donio nešto nova.

Osim toga, Matoš imao je ponekad duha, srca i snage, te je prkosio i sudbini koja ga je ganjala u milijeu u kome je živio. Zato je lakše shvatiti tu Matoševu stranu, jedno obzirom na njegov temperamenat, a drugo kao reakciju i prkos prilikama i vremenu u kojem je živio. To mu se danas ne bi upisivalo u greške, nego bi se verovatno po našem dobrom običaju zaboravilo, kad ne bi druga krivnja teretila njegovu uspomenu, a ta je: njegova baština. Ne ona, koju je ostavio u knjigama, revijama i dnevnicima, i kojoj mnogo nas mladih imade da duguje poštovanje, nego druga jedna, konkretnija i mnogo više poznata: Matoševa toljaga. Famozni Discipulus, koji je pokojniku još za života zavirkivao u skripta, koji se opijao čemernim i slatkim vinom njegovih diskusija irazgovora sa samim sobom, i sa svojom pratilicom senom, taj se Discipulus dočepao njegove toljage, i sada mlati i levo i desno, koliko mu dopušta okretnost duha i snaga junačke mišice.

Nije taj Discipulus personifikovan ni u kome; nego on kao zao duh upaljuje kandila žuči, i raspaljuje iskrice zlobe u slabim ljudskim srcima. Dobrome liriku, koji živi tihi život sa sonetima i belim kafama, izleže guju u duši, i lirik odjednom počinje da ujeda, da čitavim stranicama petita udara po romansjeru, da spletkari po redakcijama, i da se naposletku upušta u neke hajdučke avanture.

I tako odjedared mesto tihog ognja, koji je gorio u lirskoj duši kao molitva, bukne požar psovke, i — dobar se lirik pretvori u lošeg pamfletistu i polemičara.

Onda taj isti Discipuls donese lûk i strelice romansjeru, i romansjer praši lirsku dušicu, vitla je po svim uglovima, dok — od dobrog romansjera ne postane preko noći loš strelac.

Ovakvim i sličnim aluzijama moglo bi se ispuniti bezbroj stranica. A kad bi se ispunilo, došlo bi se do konačnog rezultata, da je Discipulus još uvek živ. Nekoja od njegovih viteških dela spodaju već u literarnu historiju i nije sada vreme da se otire sa njih patrijarhalna prašina.

Nego ja bih hteo, na ovome mestu, da ovo što kažem rasvetlim jednim slučajem iz nedavne prošlosti; slučajem koji najbolje poznajem jer se je desio meni, i koji mi daje pravo da javno konstatujem činjenicu s kojom sam započeo ovaj članak. Najme, da otkrijem lični motiv koji u nas kod kritikovanja dela igra najaču ulogu, i da dokažem da je još uvek živa Matoševa toljaga. Što više, da je njoj kod nas, u mladjoj literarnoj generaciji, posvećen naročiti kult.

Na ovaj slučaj namerice nisam hteo da se osvrćem ranije, da se ne bi činilo da je meni stalo do polemike i do nadbacivanja rečima, nego se osvrćem danas (kad se stvar skoro i zaboravila) kao na jednu lošu pojavu; zbog toga se i ne ograničujem toliko specijalnim slučajem koliko govorim općenito, dabome, s izvesnim aluzijama koje su potrebne.

Dogodilo se, da sam prošle godine štampao knjigu pesama, i malo zatim jednu dramsku rapsodiju. Sasvim je svejedno, ovde, da li su kritike bile povoljne ili nepovoljne; o jednoj knjizi mogu, kao što se zna, da postoje različita, i najprotivnija mišljenja.

Ali je dobri slučaj hteo da su o mojoj knjizi pesama kritike bile povoljne; što je opet, sasvim prirodno, rodilo izvesnim uzbunama medju mojom literarnom sabraćom.

Kasnije, kad je izašla iz štampe moja drama, koju je kazalište prihvatilo za prikazivanje još u rukopisu, izašao je u jednom zagrebačkom dnevniku napadaj na tu dramu, pisan takim tonom da bi mogao služiti za uzor onog što sam napred nazvao „toljagaštvom". O samoj drami u tom članku nije bilo govora. U njemu se kritičar obara na me lično, i to kao na „mistifikatora" i „ignoranta" poslednje vrste. Napada se na kritiku koja me hvalila, na profesore koji su me učili, na kazalište koje je dramu prihvatilo za prikazivanje, na redaktora biblioteke u kojoj je štampana, i, na koncu, u tom se članku u ime čestitosti i hrvatstva tražilo da me se „izgura" iz literature. Tim se člankom literarno prejudiciralo, tako da naposletku nije ni došlo do prikazivanja drame.

Saznao sam da je autor toga članka i sâm mlad književnik, koji se tek, tako rekući, okušao, a kasnije sam došao u priliku da se s njim lično upoznam. Sâm mi je priznao da je bio sa izvesnih strana uplivisan, naravno, od mojih literarnih suseda. Medjutim, to nije smetalo da taj isti članak izadje u jednoj regionalističkoj reviji, proširen svojim dimenzijama u nekoliko stranica petita, i bogatiji svojim rečnikom za bezbroj psovakâ

i pogrda. Tu se nije više napadalo samo na sve što sam dosada dao, nego se navaljivalo na mene kao na čoveka koji „imade buržoasku potrebu žene"; koji dolazi u kafanu sa „advokatskom servijetom" i slično, a na koncu se čak zaključilo, da ja nisam ni književnik, n i č o v e k !

Ja na taj članak, naravno, nisam reagirao. Ja ni danas ne reagujem na taj članak. Ja naprosto s h v a ć a m kako se on dogodio i smatram ga samo jednim opasnim pojavom u našoj književnoj kritici. Ne znam da li njegov autor imade drugih literarnih sposobnosti, i neću da se time bavim sada. Ali mislim, da je t o duh one Matoševe toljage, koja udara još i danas levo i desno, bez savesti, bez pitanja, i bez odgovornosti. I ponovno naglašavam: da se o literarnom delu mogu imati najrazličitiji sudovi i mišljenja, ali da se oni ne smeju iskazivati načinom, kakvim se toliko često izražavaju u našoj književnoj kritici. Jer napokon valjda je tek i Jugoslavija u — Evropi?

Gustav Krklec.

Ljubomir Nedić.

1.

Ljubomir Nedić proveo je skoro deset godina na stranim univerzitetima. Isprva je učio medicinu. Zbog darvinizma ostavio je medicinu i počeo učiti zoologiju i prirodne nauke. Kroz fiziologiju zainteresovao se za psihologiju, koja ga je sasvim odvukla u filozofiju. Njegova je doktorska rasprava bila iz logike, i učinila se tako dobra Vuntu, da ju je ovaj štampao u svom časopisu. Kao djak, Nedić se pokazivao duh živ i nemiran, koji ide iz jedne nauke u drugu, gonjen jednom radoznalošću koja se brzo budi, ali brzo i gasi.

Gotovo sve svoje djačke godine Nedić je proveo u Nemačkoj. Zbog svoje doktorske rasprave bio je godinu dana u Engleskoj. U Francusku je odlazio samo kao turist. Njegova je kultura bila anglo-germanska. Ni francuski „duh" ni rusku „dušu" nije imao prilike da bliže pozna. Po povratku u Srbiju, 1884, dobio je odmah mesto na tadašnjoj Velikoj Školi. Njegovo pristupno predavanje bilo je fiasko. Samo predavanje nije bilo rdjavo, ali je Nedić bio rdjav čitač. Čitao je brzo i nerazgovetno, sa teškim i neprijatnim izgovorom, kao da se davi. Nedić se docnije i sâm čudio da ga djaci nisu izviždali.

Ali, i pored ovog rdjava početka, Nedić je ubrzo izašao na glas kao dobar profesor; on je uvek govorio teško, ali njegovo je izlaganje imalo jednu jasnoću, vezanost i logičku oštrinu, koju su djaci odmah zapazili. Medju svojim drugovima na Velikoj Školi, on je imao najšire obrazovanje Van filozofije, on je, kao stari medicinar i zoolog, znao još i prirodne nauke, — i mogao, — što se u Beogradu osamdesetih godina smatralo kao vrhunac učenosti, — govoriti o Darvinizmu stručnjački. On je isto tako dobro znao nemački i engleski jezik i književnost, zahvaljujući svom prirodnom daru za jezik i svom rânom interesovanju za lepu književnost. Mnoge nemačke i engleske književnike on je, prvi, popularisao u našim književnim krugovima, — i, ako se ne varam, on je prvi kod nas počeo govoriti o Arturu Šopenhaueru. Njegovo književno obrazovanje bilo je jako cenjeno,

— i pre nego je ijednu kritiku napisao, on je važio kao pouzdan sudija u književnim stvarima. Prvih godina svoga profesorovanja, Nedić nije radio mnogo. Živeo je više kao djak o raspustu nego kao profesor. Voleo je da uživa i da se veseli, i bio je pao u jedno društvo dobro sastavljeno za noćni kafanski život. Sa svojim drugovima on je pravio terevenke o kojima je cela varoš pričala. Interesantno je za ondašnje naravi, da je jedan profesor Velike Škole mogao živeti ovakovim životom, a da ne izgubi skoro ništa od svoga ugleda. Lumpovanje se onda trpelo; lumpovala je više ili manje cela inteligencija; čak se smatralo da u lumpovanju ima nečega genialnog. To je bio kao neki daleki odjek zapadnog romanticizma: ne treba obuzdavati svoje strasti, nego im se treba podavati; čak ni sa moralnog gledišta nema ničega lepšeg i uzvišenijeg nego biti žrtva svojih vlastitih strasti. Moda se menja, i posle mladog čoveka osamdesetih godina koji se pravio pust i razuzdan, došao je, početkom XX veka, od prilike s pojavom „Književnog Glasnika", mlad čovek koji se pravio fini i otmen, i koji se mesto vulkanskim strastima, dičio slabim nervima i anemijom.

U tim prvim godinama svoga profesorovanja, Nedić je bio neobično vedar i rasdragan, osećao „slast života", i terao vetar kapom, kao kakav mlad umetnik koji celim svojim načinom života prkosi filistrima. Od takvog umetnika imao je nečega čak u svojoj spoljašnjosti: nosio malo razbarušenu kosu, vezivao kravatu à la Lavallierè, imao u odelu nešto neutegnuto i alvatno, a opet zato čisto i ukusno. Zapadnjak, on se dobro čuvao da njegova umetnička alvatnost ne predje u istočnjački murdarluk.

2.

Nedić je bio tek preturio trideset godina, kada su se kod njega javili prvi znaci tabesa: u najboljim godinama postao je neizlečiv bolnik. On se mogao kretati samo sa štapom u ruci, gledajući stalno u noge, naslonjen na nekoga ko bi ga vodio. Ako bi se našao sâm u mraku, pao bi odmah kao proštac. Zbog svoje bolesti, sve je manje i manje izlazio iz kuće, i najzad se toliko navikao na sobni život i dobio takvu lenost pokreta, da ga je čak mrzilo izaći u dvorište. Privezan za sobu, on je počeo na novo da radi. Dotle, bio je napisao samo nekoliko javnih predavanja; sad je seo pa napisao svoju prvu knjigu: „Iz novije srpske lirike". Ta njegova prva knjiga donela mu je glas našeg najboljeg kritičara, i ostala je njegovo glavno delo. Ta je knjiga objavljena 1893. Pre nego ju je objavio, Nedić ju je čitao na sastancima jednog književnog društva, koje se zvalo „Književna zajednica". Svakom pesniku o kome je Nedić govorio u svojoj knjizi, bila je posvećena zasebna sednica, i pošto bi Nedić pročitao svoju raspravu, otvorila bi se prepirka. Nedić nije imao nimalo besedničkog dara; ali, uočljiv i inadžija, umeo je i voleo da se prepire; on je odgovarao na sve zamerke, i to s toliko duha i temperamenta, da su neki put njegova usmena objašnjenja bila zanimljivija od njegovih pisanih rasprava... Sastanci Književne Zajednice držani su noću u jednoj maloj sobi kod „Kolarca". Soba je bila puna ljudi i sva u dimu; posluga je jednako nešto donosila i odnosila; tu usred jednog društva koje je pilo i pušilo, Nedić je sedeo naslonjen na štap, u mekom nakrivljenom šeširu, odgovarajući preko muštikle, sa čašom piva pored sebe... Njegovi odgovori brzi, promumlani

malo nabusitim glasom, imali su očevidno samo taj cilj da „poklope" protivnika; Nedić je vodio prepirke kao sport; glavno je bilo dočekati protivnikov razlog, i odmah odbaciti kao loptu... Svi ti književni razgovori vodjeni su u slobodnom kafanskom tonu, — i Nedić je izgledao jedan književni „čergar", kod koga se spaja književnost i noćništvo, i koji, u vazduhu punom narkotika i alkohola, dobija ideje smele i originalne o književnosti i književnicima.

3.

U svojoj knjizi Nedić je govorio o ovim pesnicima: Jovi Iliću, Kaćanskom, Jakšiću, Zmaju, Lazi Kostiću, Vojislavu. Najači utisak načinila je njegova rasprava o Zmaju; ona je čak naškodila ostalim raspravama, jer je u toj meri privukla na sebe pažnju, da je izgledalo da osim nje nema ničeg višeg interesantnog u celoj zemlji. Uspeh te rasprave objašnjuje se time, što je Nedić napao Zmaja, koji je dotle važio za neprikosnovenog. Zmaj, pored svoga velikog dara, imao je još i vrlo mnogo veštine da održava svoju popularnost kod publike. Umeo je, da zadobije za sebe i ljude i žene i decu. On je uredjivao jedan dečji list, u kome ga nije mrzilo da piše stihove za sasvim malu decu koja tek počinju čitati: to ga je načinilo dragim u svim porodicama, kao jednoga prijatelja kuće koji voli da se igra s decom i donosi im slatkiše. U isto vreme, taj stari dobroćudni gospodin bio je i jedan opasan politički satiričar. Pored jednog dečjeg lista, on je uredjivao i jedan šaljivi politički list, u kome je pisao vrlo duhovite članke koji su izgledali tim duhovitiji što su bili u stihovima. Bio je, kao što se onda govorilo, slobodnjak, ali bez odredjenih načela. Ni liberal, ni radikal, ni republikanac, ni socialist u pravom smislu, on je, po potrebi, mogao biti sve to. Išao je uvek za onom strujom koja je kad izgledala najnaprednija, — i stoga uvek bio drag našoj omladini koja ni sama nije imala odredjenih načela nego samo osećala potrebu da stalno ide napred. Prečanski radikali bili su ga proglasili za svoga pesnika; srbijanski radikali primili su ga od prečanskih, — i u novoj radikalnoj eri posle ostavke kralja Milana, Zmaj je stajao isto onako iznad kritike, kao i Viktor Igô u prvim godinama treće republike.

Ovom narodnom idolu Nedić je pristupio bez strahopoštovanja. On je uzeo Zmaja čisto kao pesnika, i to lirskog pesnika, — i onda našao da Zmaj nije naš najveći liričar. Čak je izrazio sumnju, da je Zmaj uopšte to što se zove liričarom. Po njegovom mišljenju, Zmaj je bio pesnik bez osećanja, stihotvorac vrlo vešt, ali i vrlo hladan. Ovaj sud o Zmaju uzbunio je sve njegove političke prijatelje, koji su u njegovoj književnoj slavi gledali svoj politički kapital, i sve njegove druge poštovaoce, koji nisu hteli verovati da su godinama jednog veštog stihotvorca veličali kao velikog pesnika. Na Nedića se digla povika kao na čoveka koji nije uvredio samo jednog pesnika nego čitavu jednu političku grupu i čitav jedan naraštaj čitalaca. — Nedić je bez sumnje preterao. Zmaj nije bio potpuno lišen osećanja, ali njegova osećanja nisu bila „ni obilata ni jaka ni duboka" (Bogdan Popović). Što je glavno, on je imao više satiričkih pesama nego čisto lirskih, i te satirične pesme bile su u većini slučajeva bolje nego

pesme lirske. Uzprkos svima svojim preterivanjima, Nedić je tačno video jednu stvar koju niko drugi pre njega, a to je da Zmaj nije čist liričar, i da se njegova snaga ne nalazi u njegovoj osećajnosti... Zmaj je, u stvari, bio veliki didaktični pesnik, koji se od naših ranijih didaktičara razlikovao time što nije davao moralne pouke nego političke, što nije bio ozbiljan i suhoparan nego duhovit i zanimljiv, — što, najzad, nije bio suv i hladan, kao što su obično didaktičari, nego imao izvesne topline i osećanja. To je bio jedan lirski didaktičar, nalik na jednog Beranžea, koji bi bio prošao kroz školu nemačkih liričara. To spajanje poučnosti, duhovitosti i lirizma načinilo je od Zmaja jednog pesnika za sve ukuse, — i kada se uza sve to doda njegovo izvanredno osećanje prigodnosti, njegov nepogrešni takt da nadje one teme koje u danom trenutku publiku najvećma zanimaju, — onda njegova velika popularnost kod savremenika postaje sasvim razumljiva.

Pored sve svoje strogosti prema Zmaju, Nedić ga je u jednom pogledu ipak bio precenio. On je s velikom hvalom govorio o obliku njegove poezije, i pokušavao, da sav njegov uspeh kod publike objasni prvorednom veštinom njegova stihotvorstva. Danas je za svakoga jasno, da Zmaj nije bio nikakav virtuoz stiha. Nedića je prevarila lakoća i tečnost Zmajeva stiha, i mislio da ima posla s jednim obdarenim improvizatorom. Zmajev je stih siromašan slikom, rogobatan zbog čestih i nagomilanih skraćivanja, tečan istina ali i proliven, bez ičega naročito živopisnog i naročito muzičkog, jednoliko skakutav, često nalik na slikovanu prozu. Ne samo po intimnim osobinama svoje poezije, nego i po njenom obliku, Zmaj opominje u nekoliko na Beranžea.

4.

Zmaj je bio jedna žrtva Nedićeve kritike; druga je bio Laza Kostić. Taj pesnik, proglašen od ranije kritike genialnim i uporedjivan sa Šekspirom, bio je za Nedića samo jedan izveštačen osobenjak, koji se usiljavao da bude originalni mislilac i veliki jezikotvorac, — a, u stvari, mesto originalnih misli, imao samo čudnjačke asocijacije, a mesto tvoračke snage izraza samo nakazne neologizme. Razmažen i pust, on nije imao prave originalnosti, ali je voleo da se pravi drukčiji nego ostali svet, i sa preterivanjima rdjava glumca „predstavljao" genialnog pesnika koji visoko stoji iznad svojih čitalaca i iznad svoje kritike.

Nedić je tačno zapazio sve što je kod Kostića bilo lažnoga i preteranog, ali je vrlo olako prelazio preko njegovih dobrih osobina. U svoje vreme Kostić je bio naš najobrazovaniji književnik. Znao je grčki, latinski, nemački, madjarski, francuski, engleski, ruski; prevodio Omira i Šekspira s originala. Imao je široko opšte obrazovanje; interesovao se za lingvistiku i folklor; za estetičke probleme, za darvinizam, za indijsku književnost. Razmišljao je o našem stihu, tražio interesantan bogat slik, i činio pokušaje da udomaći kod nas jamb. Obraćao je mnogo pažnje na jezik; nije istina, imao sigurno izvorno osećanje za njegovu čistotu i harmoniju, znao ga poglavito rečnički, i imao slabosti za provincializme; ali, s druge strane, raspolagao je obiljem izraza, i bio napabirčio iz raznih naših pokrajina

jedan jezik, šaren, zanimljiv, originalan. Prevodilac Šekspira, on je imao ambiciju da bude tragičan pesnik i učinio ozbiljan napor dati nešto mnogo više nego što je bila naša stara sentimentalno-patriotska drama. U njegovim tragedijama ima izvesne studije karaktera i psiholoških problema, ali ti karakteri i ti problemi nisu bili dovoljno jasni njemu samome, — i tražeći u njima pošto poto duboko i originalno, on je nalazio samo zamršeno i neobično. Kod njega je bilo više umovanja nego nadahnuća, više duha nego suda, više duha reči nego duha misli. To je bio jedan pesnik „iz glave", večiti istraživač, oštrouman, ali i krivouman. Po nekim svojim osobinama, po svojim kalamburima, interesantnim slikovima, zanimljivo skrpljenim srpskim jezikom, ukusom za nastrane oštroumnosti, on je pre mogao biti pisac komedije u stihovima, neozbiljno herojske, nego pisac tragedije... U svojim pesmama bio je lirski didaktičar kao i Zmaj, s tom razlikom samo što je Zmaj bio političar, a on filosof. Kao mislilac bio je oštroumniji i originalniji od Zmaja, ali i nastraniji; duhovit kao Zmaj, ali na jedan čudnjački način, bez Zmajeve prosečne zdrave pameti. Sa manje topline, a sa više otmenosti osećaja od Zmaja, on je, uopšte, imao jedan viši pesnički ton, koji mu je dopuštao da se ogleda u tragediji za koju Zmaj, očevidno, nije bio.

5.

Pre svojih kritika Nedić nije poznavao lično ni Zmaja ni Kostića; posle svojih kritika poznao ih je obojicu. Jedne godine, i on i Zmaj bili su članovi Marinovićeva odbora; zbog Nedićeve slabosti, odbor se morao sastati u Nedićevu stanu, i slučajno je ispalo da od svih odbornika Zmaj dodje prvi. Pesnik i njegov kritičar našli su se sami oči u oči. Nedić je imao preterano osećanje smešnoga; on je odmah osetio svu komičnu nezgodu svoga položaja, i to ga je zbunilo toliko da nije znao kako da počne razgovor. Siromah Zmaj, kome takodje nije bilo lako, morao je početi prvi. On je počeo s onom konvencionalnom ljubaznošću, kako mu je milo što mu se dala prilika da lično pozna Nedića, koga je dotle znao samo po njegovim spisima. Ovaj pomen njegovih spisa zbunio je Nedića sasvim; on se požurio da odgovori Zmaju s istom ljubaznošću, i rekao mu, s oborenim pogledom, da je i on njegove spise čitao. Ovo njihovo uzajamno srdačno uveravanje da su jedan drugoga čitali, dovelo je njihov razgovor na mrtvu tačku, jer, posle toga, trebalo je da izmenjaju još i komplimente za svoje spise, a to im, pored sve njihove dobre volje, nije bilo mogućno. Srećom, u tom su naišli i drugi članovi odbora, i Nedić i Zmaj bili su spaseni.

Laza Kostić došao je jednoga dana Nediću u posetu bez naročitog povoda, praćen Milanom Savićem, koji je bio zajednički prijatelj njegov i Nedićev. Kostićevo vidjenje s Nedićem ispalo je bolje nego Zmajevo, i Kostić je posle toga bio još dva tri puta kod Nedića. Kostić je imao svakovrsna znanja rasparčana i nepovezana, ali sigurna, i do sitnica tačna. Ta učenost nesredjena ali cepidlačka, učenost radoznalog i dokonog maniaka, jako je zanimala Nedića. Kostić je govorio jednim sanjivim flegmatičnim tonom, polu izveštačenim polu prirodnim, koji je neobično pojačavao ko-

mično dejstvo njegovih paradoksa i kalambura. U tom Kostićevu maniru Nedić je uživao: on ga je opominjao na engleske humoriste i njihovu prividnu ozbiljnost i ravnodušnost u ludačkim šalama. Na kraju krajeva, Nedić je sasvim odvugnuo prama Kostiću, i čak se po malo kajao za svoju onako oštru kritiku o njemu.

Slobodan Jovanović.

Knjige i listovi.

„Srpsko Kolo“, kalendar za 1921.

Medju prvima za narednu godinu izašao je kalendar Srpskoga Kola (uredili Milan Grčić i Adam Pribićević), u lepoj opremi i sa lepom sadržinom. Urednici su uspeli da skupe pravo kolo odličnih pisaca za rad na ovoj narodnoj knjizi. U tom kolu nalazimo Boru Stankovića, sa novom pričom, i druge pripovedače, Isidoru Sekulić, Ivu Ćipika, Branislava Nušića, i Čiča Iliju Stanojevića; od pesnika, Stevana Beševića, Simu Pandurovića, Miletu Jakšića, Aleksu Šantića, i Vojislava Ilića-Mladjeg. Inače su dali priloge Kosta Stojanović, o uslovima industrijskog snaženja Jugoslavije; Vasa Stajić, o socijalizovanju prosvete; Juraj Bijankini, pok. Živojin O. Dačić, Dr. Stanoje Stanojević, Dr. Laza Popović, Dr. A. Štampar, i drugi. — Vreme je bilo, da se izvede reforma u sadržini naših narodnih kalendara, te da se prekine tradicija „Orlova“ i „Godišnjaka“, i onog legijona gljivica starih novosadskih knjižara kojima se kljukao naš seljak i naš srednji stalež, pa i naša varoška poluinteligencija, desetinama godina. Sarajevska „Prosveta“ i „Srbobran“ u Zagrebu probili su led na ovom polju, i mi možemo sa zadovoljstvom konstatovati da je „Srpsko Kolo“ prihvatilo i ponelo unapred njihovu zastavu.

Prosvetin Popularni Almanah.

Urednik Prosvetinih izdanja, neumorni gosp. Pero Slepčević, objavljuje izdanje jedne knjige za narod od desetak štampanih tabaka, u obliku P o p u l a r n o g A l m a n a h a, za Savin Dan (28. januara 1921). Ko je video almanah „Prosvetu“, koji je gosp. Slepčević izdao u izgnanstvu (u Ženevi) 1918, i ko zna ili tek sluti s kakvim se neprilikama morao boriti jedan urednik tada da sakupi onako odličnu gradju za svoju knjigu, taj će s najvećim interesovanjem i sa savršenim poverenjem iščekivati jedan nov Almanah koji objavljuje urednik, čije je ime Pero Slepčević. Ali, pored toga, naročitu pažnju izaziva ideja koja kreće izdavače ovog Almanaha. U svome proglasu piscima od ugleda, da saradjuju na ovoj knjizi, g. Slepčević ističe želju, da ovu knjigu digne iznad poznatog tipa dosadanjih „knjiga za narod“, i čini uspeh zavisan od problema: „Ima li danas jedan most izmedju dobrih naših pisaca i narodne mase, t. j. mogu li i hoće li ugledni umni radnici da, bar u prilikama, uzmu pero u ruke samo za onaj najširi broj priprostih narodnih pokretača, koji su rasuti po Jugoslaviji, i željni da čuju takih reči.“

Ovako postavljen problem otvara široke vidike, i upire prstom na mesto na koje treba koncentrisati svu pažnju. Uzaman se intelektualci naturuju narodnim masama i prave se ravni njima, osobito pred izbore i u političke svrhe, — oni ne mogu iz svoje kože nikud, niti ih seljaci hoće da priznaju sebi ravnima. Ali to nije ni potrebno, kao što nije iskreno. Nego je potrebno, i to više nego možda išta drugo, da narodna inteligencija dodje jednom u pravi odnos prema seljačkim masama, da se uspostave medju njima veze koje počivaju na čvršćim temeljima, i koje se neće raskidati zato što učeni gospodin iz varoši (koji je uostalom danas često siromašniji od seljaka) neće da navuče opanke ili natuče šubaru, ili što seljak ne metaniše pred svakim varošaninom. Intelektualac prestaje biti izvor znanja i obaveštenja ako se izdvoji od života i ako postane nepristupačan masama, i on je onda promašio svoju glavnu funkciju u društvu. Naši intelektualci — mislimo na prave intelektualce — sticajem prilika, izdvajali su se u poslednje vreme i suviše, i nikad se više nego danas ne oseća kolika je šteta nastala otud za narodnu politiku. Bez veze sa njima, i sa poljima rada koja oni obradjuju, naši političari postaju sve nepismeniji, i nije preterano reći, da su retki naši politički prvaci koji mogu danas napisati ma i stilski korektan članak, a kamo li čitku i pismenu knjigu. Put koji ukazuje g. Slepčević pouzdano je najbolji i najsigurniji, da se stvari u ovom pogledu poprave. —*l*—

Beleška.

Sokolsko društvo u Zagrebu.

Kultivisanje nekog Južnoslovenskog Sokolstva na doze ili na procente nema, nego: ili sve, ili ništa! Može neko da se povuče u kraj i čini nevešt svemu. To nas ne zanima. Zagrebačko sokolsko društvo uzelo je na svoju grbaču zastavu Jugoslovenstva i izašlo s njome na videlo. Kada se bengalska vatra momenta, manifestacije i „proglašenja“ ugasila, videlo se da iza velike zastave stoje šareni redovi. U toku od godine i pol oni nisu koračali napred. Nego su se grupisali, i formirali u tri čete jednakih i sličnih.

Brojno najmanja južnoslovenska grupa poslužila je, i danas služi, pasivno, kao polje megdana, gde se dve druge čete o nadmoć biju, dve čete plemenske. Kolikogod su oba borca svesna —, ili bar tako sebe cene, — oni su u jednoj velikoj zabludi. Stalno im je pred očima pobeda jednog ili drugog plemenskog načela. Medjutim tu pobedu će da iskoristi jedino Jugoslovenstvo, pa pobedili „Srbi“ ili pobedili „Hrvati“. Pogreška je boraca u tome, što je okvir i polje megdana neplemensko. Ako borci hoće neku plemensku pobedu, onda su se zabunili sa bitkom i po vremenu, i po mestu.

Ali to nije tako strašno važno. Regulativ dešavanja ima neumitnu i sudbonosnu logiku. Ako bi borci uvidjali to što smo mi pretpostavili da oni ne uvidjaju, ako bi dakle taj prigovor otpao, ipak oni oboje, i pored toga, i iznad umišljene samostalnosti svojih akcija, služe nečem velikom što se zbiva, i što mora da se zbude. Ako plemenska borba mora da bude

otvaranjem vrata Jugoslovenstvu, onda je ta borba dobra. Onda je prirodno, da je sokolsko društvo zagrebačko dobilo ljuljanje talasanja općega.

Pre svega možemo da izvučemo otuda jednu korist: okršaj tradicija i vrednosti prošlosti nije u stanju da donese odluku. To se moglo i predvidjati. Ali je bolje da se o tome svako praktično uveri. Zato je i taj okršaj bio dobar. Dao je pogled, da staro oružje za nove megdane ne vredi.

Sa visokog sokolskog stanovišta sve je dobro, što se dosada zbivalo. Pre svega moralo je da se zbiva, — već i to je dosta da budemo zadovoljni. Ali ima još nešto drugo. Na pozorju plemenske borbe o pobedu, već se polako može da vidi i da nazre jedini put i način kako će uopće do raspleta i do pobede doći. To se sad u malom dešava u sokolskom društvu u Zagrebu, kao u mikrokosmu. Jer je sve to isto i jednako: ono drugo je opće, a ovo malo je pojedinačno. I sve zajedno vodi jedino mogućem i pravom megdanu oba plemena, — kad megdana mora da bude, — megdanu čistih vrlina i opće vrednih osobina. I to je ono o čemu stalno govorimo da je dobro i da dobro mora da bude. Jer iako plemenski sukob izgleda apsurdan, ukoliko strasti navode nato, on nije apsurdan zato što tek u sukobu, i u trajanju toga sukoba može da dodje do pravog shvatanja svega toga, i da dodje do onog velikog pitanja: borba traje suviše dugo, i malakšu obe strane, — kako da se pridje kraju, kako da se pobedi, kad je sve što smo bacali dosad u borbu bilo loše?! U rukama nemamo više oružja! — Pa lepo, kažemo, mi, d a j t e s r c a i d u š e n a p o l j e; dajte količine radinosti, čistote, morala, trpljenja, dajte vrline vi „Srbi“ i vi „Hrvati“, eto vam oružja, i onda zapodenite ponovo tu bitku! I vodite ju apsolutno do istrage!

Ovo nije mišljeno da bude lekcija, kraj svega ogorčenja što je za dve godine skupljeno. Nego trezno i hladno konstatovanje fakata izmedju zajapurenih protivnika. I ako smo ih krstili plemenskim imenima, to nije zato da ih podcenimo, ili da na dlaku ustanovimo identitet moralnih svojstva obojih, nego zato što je svejedno da li je neko 53% a drugi neko 36% Jugosloven. Jer Jugoslovenstva nema na procente. Jugosloven se može biti ili sav ili nikako.

Pred skupštinom zagrebačkog sokolskog društva, jednim dogadjajem i krizom, kako to nisu „najstariji sokoli zapamtili“, moramo još da izjavimo da slučaj apsolutno ne smatramo tragičnim. Nama je prilično svejedno, čija će lista da pobedi. Prosto zato što pobedila ma koja, ona mora postati odmah više i jače južnoslovenskom. I što mora da udje u rad sokolski sa davanjem vrlina. A to je glavno! — Jer, na kraju, — ko najbolji, taj će biti najači! *L.*

Šta se čuje.

Gospodine uredniče!

Radi se o rasporedu predsjednika biračkih odbora povodom izbora narodnih poslanika za „Ustavotvornu Skupštinu", a sačinio ga je naš Državni Odbor, pošto je „dobavio potrebne podatke kako o biračkim opštinama i glasačkim mjestima, tako i o licima koja se prema zakonskim odredbama mogu upotrebiti za predsjednike biračkih odbora". Raspored za Hrvatsku, Slavoniju i Medjumurje, štampan je službeno u „Narodnim Novinama" od 6. novembra 1920. Treba da prodjete samo dva tri stupca, pa ćete već naići na tri predsjednika koji vas podsjećaju Gogoljevih Mrtvih Duša, jer spadaju u raspored kakav je pravio u svojim kupoprodajnim ugovorima pokojni gosp. Čičikov. Kod nas se u Hrvatskoj mnogo tužilo do sada, da mrtvi glasuju; sad hvala Bogu ide na bolje, jer će od sada mrtvi i predsjedati. — Naći ćete, nadalje, predsjednike koji će u isto vrijeme vršiti svoju dužnost na dva različita mjesta. — No ima još toga! Tako na primjer neće biti nezanimivo držanje g. predsjednika glasačkog mjesta, koji se je nazad kratko vrijeme u istom mjestu pojavio bio kao kandidat izvjesne liste pa tu umalo ne doživio neugodnih „rukopipateljnih pripečenja", kao i držanje g. predsjednika koji se inače ne usuđuje u nekom selu ni pokazati zbog svoje, što kajkavci vele „obljubljenosti", a sad dolazi kao strogo službeno lice, kojemu glasači nemaju da osporavaju objektivnosti! — Nije bez interesa, što u jednom zagorskom kotaru dolaze za predsjednike četiri liječnika. Utvrdjeno je, da baš u Zagorju nemamo dostatno liječnika, pa sad je Državni Odbor htio pokazati, koliko ih odjedared ima. — Povoljno se djelovanje može bezuvjetno očekivati i od upotrebe gotovo sviju naših odvjetnika, jer, ako ikome, to zacijelo našim „fiškalima" čitav naš narod u punoj mjeri poklanja cijelo svoje povjerenje — srce i dušu.

Imalo bi još po štogodj, no o tom drugom prilikom.

Dr. G.

*

Santa Margherita di Ligure.

Rapalo će ostati, i posle pregovora italo-južnoslovenskih, slavno mesto u svetskoj kulturnoj istoriji. Jer je u njemu živeo Fridrih Niče, — zimi, kad bi ga mrazevi i pustoš sterali na jug sa snežnih bregova Gornjeg Engadina. Tu bi nastavljao rad na svojim delima: „Jenseits von Gut und Böse", „Menschliches Allzumenschliches", „Wille zur Macht".

Sad znamo zašto je Italija izabrala baš to mesto za pregovore —: da bi pokazala svoju „volju ka moći". A našim se delegatima desilo nešto „odviše čovečansko", i tako smo dobili sporazum koji je „s one strane dobra i zla". Ecce diplomacija!

*

„Konstruktivna snaga **demokracije**".

Demokratska „Riječ" od 10. studenoga ima lep uvodni članak pod gornjim natpisom, koji se završava rečima: „Konstruktivna snaga te ideje triumfirati će 28. o. m. definitivno . . . .". Izgleda nam da ona, u izvesnom pravcu, već triumfira: Na 5. strani istog broja „Riječi" čitamo, da je dne 6. studenoga obdržavana u prostorijama hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke konstituirajuća glavna skupština dioničarskog dru-

štva: Domovinska proizvodnja drva, d. d. u Zagrebu, sa temeljnom glavnicom od 20 milijona kruna. Izabrani su u ravnateljsko veće mnogi ugledni zastupnici zvanične demokratske ideje.

„Kako o Pašiću misle veliki ljudi".

Radikalski „Srpski Narod", u broju od 6. novembra, prilikom dolaska g. Pašića u Zagreb, drži da će „zgodno biti osvežiti poznata već mišljenja prvih ljudi u Evropi o našem slavnom državniku", i najviše mesta ustupa mišljenju Lojda Džordža, britanskog ministra-predsednika, navodeći komplimente koje je ovaj učinio srpskoj vojsci i srpskom narodu 1917, na jednom banketu u Londonu, priredjenom u čast g. Pašića.

U mogućnosti smo da damo obaveštenje „Srpskom Narodu" i ko je dao materijal za govor Lojda Džordža na tom banketu, i ko je bio glavni priredjivač samog banketa — Dr. Siton-Vatson.

*

Na konferenciju radikalne stranke u Zagrebu, 9. novembra, koju je održao u dvorani „Kolo" g. Pašić, došlo je mnogo sveta, medju njima i dosta radoznalaca da vide „najvećeg srpskog državnika", „starog Pašića". Ali je na vratima stajao g. B. . . . . . i, bivši austrijski kapetan, i nije puštao svakog unutra. Tako nije hteo pustiti jednog mladog vodju sokolskog, iako je ovaj uveravao da je došao jedino radi toga da vidi kako izgleda čovek koji je, kao Mojsije iz Biblije, četrdeset godina „vodio narod". — „Ne može", odbijao je kapetan, „vi ste demokrat, a razlika je izmedju nas velika". Onda se razljuti soko i odvrati kapetanu: „Boga mi i jeste, jer dok sam ja čamio tri godine u sjeničkoj tamnici, ti si služio ćesara; a sad me ne puštaš da vidim Pašića zbog koga sam uhapšen!"

*

Piše jedan pokretač, koji stanuje u blizini državnog kolodvora u Zagrebu:

8. novembra uveče, listam po Bibliji, kao često inače pred spavanje, i čitam stavove tu i tamo. Zastao sam na petoj knjizi Mojsijevoj. Kako to lepo govori stari prorok: — „A beše četrdesete godine prvi dan jedanaestoga meseca, kad Mojsije kaza sinovima Izrailjevim što mu beše zapovedio Gospod da im kaže . . . Gospode Bože! Daj mi da predjem i vidim zemlju koja je preko Jordana, i goru Livan. Ali Gospod beše gnevan na mene i ne usliši me, nego mi reče: „Dosta! — Popni se navrh gore, i podigavši oči svoje na zapad i na sever i na jug i na istok, vidi očima svojima, jer nećeš preći preko Jordana. Pred sobom ćeš videti zemlju, ali nećeš u nju ući —". I umre onde Mojsije sluga Gospodnji u zemlji Moavskoj po reči Gospodnjoj. I pogrebe ga Gospod —". Eto, pomislih, da lepe smrti, — vodio narod četrdeset godina, pa postade prorokom i svecem, kud ćeš više!

U tom se začu sa ulice —: „Živeo Pašić!" To je radikalska omladina dočekala beogradski voz sa g. Pašićem, za sutrašnju konferenciju. Da li će, Bože, reći, šta je njemu zapovedio Gospod da kaže narodu?! . . . .

Sutradan, g. Pašić je govorio da je umoran i da se mislio povući, posle vodjstva od četrdeset godina, ali — da se predomislio! — Da li je dobri Bog zaboravio za časak na svoj narod južno-slovenski, ili je g. Pašić prečuo što mu je Gospod zapovedio. Jer, Mojsije beše stoidvadeset godina kad umre, i ne behu potamnele oči njegove niti ga snaga izdala — što kod g. Pašića, sudeći po njegovu govoru na konferenciji, očevidno nije slučaj.

Nova Evropa

Knjiga I, broj 8. 18. novembra, 1920

Vatsonova „Nova Evropa".

Engleska „Nova Evropa" — The New Europe — prestala je izlaziti 28. oktobra ove godine, sa trećom sveskom svoje sedamnaeste knjige (Vol. XVII, No. 211), pošto je napunila četiri godine izlaženja, svakog četvrtka (od 19. oktobra, 1916).

„Nova Evropa", koju je osnovao Dr. Siton-Vatson, imala je od prvog broja označen pravac i odredjen plan, i objavila je odmah da se posvećuje proučavanju inostrane politike, i problemâ koje je Rat izneo na dnevni red. Već u uvodnim rečima obeležili su njeni pokretači kao svoj glavni zadatak: rad na stvaranju što tešnjih vezâ izmedju savezničkih publicista, koji bi povukao za sobom i što čvršću i iskreniju političku antantu, radi osiguranja konačne „potpune pobede" (victoire integrale). „Naša je najviša ambicija — kaže se tu — da se stvori pogodno zemljište za okupljanje i zajednički rad svih onih koji u rekonstrukciji Evrope na osnovu narodnih država i prava manjina, i u pravilnoj oceni nepobitnih geografskih i ekonomskih činjenica, vide jedinu garanciju da se neće uskoro ponoviti grozote ovoga rata". — Široka poznanstva Škotskoga Putnika, i njegova popularnost na kontinentu, osigurali su ovom pokretu odmah saradnju najuglednijih pisaca i javnih radnika, po svima savezničkim zemljama; od Jugoslovena nalazimo medju njima, još od početka, Dra Jovana Cvijića. Karakteristično je, da je prvi članak, o Pangermanizmu i Istočnom Pitanju, koji zaprema skoro ceo prvi broj, potekao iz pera G. T. Masarika, današnjeg predsednika čehoslovačke republike; a drugi je broj, od strane uredništva, posvećen u glavnom pitanju „Italije i Južnih Slovena", naravno u korist naših pravednih zahteva.

Ali, nećemo ovom prilikom govoriti o tom, šta je bila Vatsonova „Nova Evropa" za nas i za naš narod, i uopšte za novi poredak u Evropi i u svetu. Kako smo jednom negde istakli, Siton-Vatson i njegov krug nisu za nas više stranci, te ih nije potrebno spominjati i govoriti o njima samo prigodom, kad se baš nešto desi. Oni su bili naši najbolji branioci i savetnici pre rata i za vreme rata, oni će ostati naši najbolji prijatelji dogod su živi, — oni su *naši* i tu su medju nama, i niko ih više ne može sprečiti da rade i misle kao i mi sami. Nažalost, prilike su u Velikoj Britaniji danas take, da oni zasad neće biti u mogućnosti da sa visokoga postolja kakav je bila „Nova Evropa" govore svojim zemljacima i celome svetu. — Evo šta nam piše, o tome, Dr. Vatson, pre nego što će objaviti prestanak svoga lista:

„... Da Vam objasnim svoje ćutanje za poslednjih nedelja. Ovo će Vam objašnjenje doći verovatno kao grom iz vedra neba —: Iduće nedelje izaći će New Europe poslednji put. Morao sam se na ovo odlučiti, iz tri razloga: 1) Iz finansijskih. Mada imamo čitavu falangu stalnih pretplatnika, troškovi oko izdavanja lista tako naglo skaču da je nemogućno držati s njima korak; ne možemo računati da će i broj pretplatnika rasti u istoj meri, pre svega zato što su ozbiljni i pismeni ljudi u ovo sadašnje vreme prisiljeni da smanjuju svoje izdatke, a posle i zbog padanja opšteg interesovanja za inostranu politiku. Mi smo, kao što možete misliti, pretresali stvar sa svih strana, i zasad ne vidimo mogućnost da bi prilike, u ovom pogledu, pošle na bolje. 2) Moj drug u uredništvu, poslanik *Hvajt*, postao je prvim predsednikom novog Indijskog Parlamenta, tako da bi celo preduzeće palo opet na mene samog, a ja moram priznati da se ne usudjujem više poduhvatiti se sam ovolikog posla. To bi me lišilo moje slobode: Niti bih mogao putovati, niti nastaviti svoja istraživanja, a oboje je potrebno više nego ikad. 3) Nema ovde dovoljno *moralne* potpore za ovako preduzeće u današnje vreme. Da sam milijonar, mogao bih nastaviti i bez toga. Ovako, ne ostaje drugo nego za sad stati. Naše je iskustvo, da bi danas u Engleskoj ovakav list mogao opstati jedino ako bi imao za sobom bogate izdavače vlasnike ili kakvu veliku izdavačku organizaciju i mašineriju. Ja nemam ni jedno ni drugo. — Inače, meni lično izgleda da je „Nova Evropa" potrebnija danas više nego ikad, samo što tako ne misle i svi ostali. Nema sumnje, da bi naš položaj postajao iz dana u dan teži, jer bi nam bivalo sve teže naći čvrsta oslonca za naša gledišta usled potpune političke dezintegracije u svakoj zemlji, i izmedju svake zemlje i njenih suseda; a posle, i što je svaki i suviše zauzet svojim domaćim poslovima i pitanjima, — mi u Velikoj Britaniji, naprimer, krizom ugljarskom i akutnim industrijskim teškoćama i problemima s kojima ćemo, verovatno, imati da se bočimo još više meseci. Pri svem tom, mnogobrojni razlozi, na drugoj strani, govore u prilog mome mišljenju, tako da sam ja ipak i zvanično zadržao pravo da nastavim s izdavanjem „Nove Evrope" čim opet bude zato mogućnosti. — Što se tiče Vaše „Nove Evrope", vaše su prilike sasvim druge... Čim stignem, poslaću Vam svoj članak o južnoslovensko-britanskim odnosima, i obećane članke ostalih britanskih saradnika..."

Ostavljamo zasad, da ovo pismo samo govori. Sedamnaest knjiga „Nove Evrope" stoje pred nama kao sedamnaest stubova na raskršću izmedju starog i novog vremena, kroz koje se ide iz polumraka u svetlost. Ta četiri godišta unela su više jasnoće i čistoće pogleda u evropsku i svetsku politiku nego generacije diplomata i svi svežnjevi njihovih izveštaja i memoara, — ona su prosvetila i ozarila — ukoliko je to bilo moguće — i umove onih koji su vodili rat i zaključili mir. Tu je izvršeno jedno veliko delo, dovoljno veliko, u normalnim prilikama, i za više pokolenja. Njegovi tvorci, još u naponu snage, i nikad svesniji nego danas onog što hoće i što ima da se uradi, naći će brzo puta i načina da savladaju reakciju momenta, i da se što pre ponovno grupišu radi stvaranja novog dela. Mi ni za časak ne sumnjamo da obustava engleske „Nove Evrope" u ovom času označava jedino stanku u kojoj njeni osnivači i pokretači uzimaju daha za nove napore i vremena za nov zamah.

Slobodna crkva u slobodnoj Evropi.

Mada svetskog glasa, u nas je malo poznat Žorž Gojô, veliki pobornik socijalnog katolicizma i priznati pisac mnogobrojnih dela iz verske istorije, davnašnji saradnik „Journal des Débats", u kome su se njegova *pisma iz Rima* nametala čitaocu svojom dubinom zapažanja. Plod njegova boravka u vatikanskom svetu jesu prvi njegovi veći radovi: *„Papa, katolici, i socijalno pitanje"*, pod pseudonimom Leon Gregoar; i *„Vatikan, Papa, i Civilizacija"*, u saradnji sa Pol Fabrom i Andreom Perate. Po povratku iz Italije, u svojoj dvadesetpetoj godini, on postaje saradnikom „Revue des Deux Mondes", i u tom svojstvu odlazi u Nemačku da izučava socijalno pitanje i versku istoriju. Tu je izvor njegovoj čuvenoj knjizi: *„Religiozna Nemačka":* Trideset svezaka, punih dokumenata i znalačkih studija o nemačkim religioznim, socijalnim, i političkim prilikama, čine od ovog dela naučni spomenik kome ni Nemci nemaju ravna, po svom vlastitom priznanju. Pored tih opsežnih radova, Gojo je neprekidno pisao članke i brošure. Zalazeći u versku istoriju, bio je naveden na razmišljanja o celom društvenom životu uopšte. Otuda njegova *„Današnja škola"* i *„Ideja otadžbine i humanitarizam"*, u kojima se vatreni rodoljub i ubedjeni katolik diže protiv antiklerikalizma i svih doktrina koje pod vidom nekog čovekoljublja i pacifizma poriču otadžbinu.

I delom se borio Gojo za svoju Francusku. Za vreme evropskog rata, star i slab kakav je, proveo je u bolničkoj službi četiri godine. Tu je manje dospevao da piše, ali gradja se pribirala, i danas se evo javljaju opet nove knjige.

Veran sledbenik Anri Lorena, koji je smatrao da je jedino integralni katolicizam pozvan da pravedno reši neodložna socijalna pitanja koja postavlja savremeni život, i G. Gojô misli da je samo katolicizam kadar da pruži potpuno zadovoljavajuću doktrinu za rešenje socijalnih problema pred kojima se društvo nalazi. Tu doktrinu on svugde traži i propoveda. Otuda njegova težnja, da pomiri crkvene i svetovne vlasti, da privede bliže jedno drugom — Vatikan i ostali svet.

U smislu tih ideja napisao je i delo: *„Slobodna crkva u slobodnoj Evropi"* (L' Eglise libre dans l' Europe libre, Paris—Perin 1920), o kome smo namerni da govorimo, ne zato što bismo se naročito slagali sa piščevim mišljenjem, već zato što i u nas treba da se zna o knjizi koja se velikim delom odnosi na našu zemlju, i to povodom jednog problema koji mora interesovati i našu novu državu. Potrebno je čuti sva mišljenja, a pogotovu ona koja su rečena sa toliko iskrenog poštenja da se do istine dodje, kao što je to ovde slučaj; i kad su ona u isti mah izraz čitave jedne grupe u jednoj savezničkoj zemlji. Kad je reč o francuskim katolicima, kod nas se obično misli na ljude oko Action française, koji su rojaliste i otvoreni pristaše Madjara i monarhističke restoracije u Austriji, pored toga što su i branioci Italijana u Jadranskom pitanju. Po njima smo skloni da cenimo i vatikansku politiku. Medjutim, Vatikan *nije* sa tom manjinom francuskih katolika; on je sa onim drugim delom, o čijim smo politički idejama već imali prilike da sudimo po pisanju

„Journal des Débats", čije ćemo raspoloženje i namere prema nama moći najbolje videti iz ove knjige. Na prvom delu knjige, koji je posvećen u glavnom prikazivanju i raspravljanju našeg pitanja, mi ćemo se ovde poglavito i zadržati. Inače, glavna je težnja *„Slobodne crkve u slobodnoj Evropi"* da pokaže da danas kad svet teži ka jednom novom društvenom redu, i Crkva, najzad oslobodjena od izvesnih potčinjenosti, treba da kaže svoju reč i da bude saslušana. G. Gojô traži da to kao zaključak izvede iz onog što je bilo čak daleko pre rata, kao i iz dogadjaja za vreme samog krvoprolića, — iz celokupne vatikanske politike, i iz papinog držanja. Ono što je sputavalo Crkvu, po njemu, isto je što je potčinjavalo i Evropu: Austro-nemački Drang nach Osten, i želja za prevlašću na Zapadu.

Mi ćemo se ograničiti na prosto prikazivanje piščeva izlaganja. Desiće nam se može biti, naročito gde je reč o našem narodnom pokretu, da pomenemo opšte poznate stvari kod nas; no to ćemo učiniti zato da bi se bolje videla tačka sa koje pisac posmatra dogadjaje. Žaleći što nemamo naše izvorne tekstove, moraćemo beležiti navode po francuskim prevodima.

U predgovoru već G. Gojô ističe svoju glavnu ideju, o povratku Crkve na mesto koje joj pripada, i o pogodnosti današnjih prilika da se to ostvari. Danas, veli pisac, hrišćansko čovečanstvo prekida sa lažnim svatanjem slobode, koje je poteklo iz filozofije XVIII veka, i sa lažnim svatanjem političkog suvereniteta, koje su doneli renesanski paganizam i germanski neopaginizam. Ono se u tom sreće u mišljenju sa jednom intelektualnom i moralnom silom koju su neki njegovi članovi odavno bili izgubili iz vida, — sa Crkvom.

Posle kratkog pregleda o stanju Crkve, pre i za vreme rata, u pogledu vere, pisac prelazi na poslednje vatikanske izbore i, govoreći o samom papi Benediktu XV, diže se protiv onih koji traže da Papa bude isključivo religiozna ličnost. Pored toga što cela istorija Vatikana pobija tu mogućnost, to bi značilo, kaže, osuditi Svetog Oca da ostane izvan čovečanstva. Medjutim on bi i nehotice bio primoran da se bavi politikom koja bi onda, samim tim, morala biti rdjava. Papa mora voditi računa o političkim i diplomatskim posledicama svojih postupaka. I danas je to utoliko lakše, što je Benedikt XV uistinu političar i bogougodnik. Još pre nego što će se popeti na Svetu Stolicu, ovaj iskusni diplomat iz škole kardinala Rampole imao je prilike da izuči izbliza sva evropska pitanja, i da osluškuje neizbežni politički odjek vatikanskih odluka. Njegova će se delatnost moći potpuno pokazati tek sad kad je i Crkva odahnula zajedno sa oslobodjenom Evropom. Jer, pod vidom neke zaštite, nju su pobedjene carevine u stvari sputavale. One su htele, da im se Crkva prvo sama potčini, pa onda da im pomogne da čine nova tlačenja. Naprimer, kadgod je ona nameravala da pridje Slovenima, stotinu prepreka izviralo je na njenu putu. Danas je to prošlo. Pošto je već i sama počela bila da zbacuje jaram pod kojim je stenjala, tvrdi G. Gojô, Crkva je dočekala da je evropski rat napokon sasvim oslobodi.

Govoreći o tome *šta je Austrija bila, a šta je trebala biti,* pisac iznosi kako je stara monarhija životarila, osudjena na propast samim tokom

istorije. Da nije slušala samo svoje nezajažljive nagone za razdorom i tlačenjem, njena je sudbina još mogla biti i drukčija. Tako, kad su 1849 u Beču sakupljeni crkveni poglavari pisali mladom caru Franji Josifu, da je njegova misija da okupi u *jednu istinsku bratsku ligu* svoje razne narode, on je odgovorio starom habsburškom maksimom: „Naši narodi su tudji jedan drugom, — utoliko bolje. Oni se nerazbolevaju u isti mah od iste bolesti. Ja šaljem Madjare u Italiju, a Italijane u Madjarsku: svaki čuva svog suseda. Oni se ne razumeju i ne podnose. Iz njihovih antipatija se radja red, a iz njihovih uzajamnih mržnja opšti mir".

I doista, ova dinastija mislila je da se održi uvodeći kao pravilo unutrašnju borbu medju svojim narodima: primajući pomoć Hrvata protiv Madjara; uvlačeći zatim Hrvate pod madjarski jaram; buneći Italijane na Slovene, i Slovene na Italijane; čak medju samim Slovenima, u istom narodu, katolika Hrvata na pravoslavnog Srbina. Medjutim, G. Gojô nalazi, da je Austrija mogla da bude „probno polje na kome bi stare maksime hrišćanstva okušale novu snagu; jer ona je bila jedino što je preživelo i ostalo od nekadašnje hrišćanske Evrope, jednostavne a raznolike. Ali zahvaljujući habsburškoj vladavini, taj ostatak je ličio više na neku karikaturu". I Crkva je već odavna uvidela da je stara monarhija napustila odbranu hrišćanskog imena. Zar nisu 1877 Madjari bili na strani Turčina a protiv balkanskih Slovena? Po Pešti su tada kupljeni prilozi za počasni mač islamskom vojskovodji, pobeditelju srpskog kneza Milana. A posle nepunih četrdeset godina, medju ratnim ciljevima koje je Viljem II nametnuo Franji Josifu, bilo je i održanje Turčina u Svetoj Zemlji.

Ali, inspirisana jozefinizmom Austrija nije prestajala da izigrava naslednicu umrlog hrišćanstva. I bilo je ljudi u crkvenim krugovima koji su u to verovali, nevideći da je ta zemlja „religioznija po svom ruhu... nego po svojoj politici". Oni su i dalje sanjali o jednoj idealnoj Austriji, koja je bila sušta protivnost stvarnoj Austriji. Beč je, razume se, vešto iskorišćavao takvo verovanje i raspoloženje, dok je njegova birokratija ostajala u crkvenim stvarima verna jozefinizmu. Birokratska rovarenja su prvo paralisala, a zatim i sasvim oborila, konkordat koji je 1885 Franjo Josif potpisao sa Pijom IX. A dotle se austrijska diplomatija tiskala oko Pape, ukazujući mu prstom na uzrujanu i nemirnu Italiju: „Mi smo solidarni, Presveti Oče; mi vas štitimo". I da je Vatikan dopustio, zaštita bi brzo prešla u protektorat.

Da bi izneo kako se rimska Crkva pokazivala prema potištenim narodima u Austro-Ugarskoj, G. Gojô ističe držanje tamošnjeg katoličkog sveštenstva u pokretu za nezavisnost, i odziv koji je ono nalazilo u Rimu. Ni germansko tlačenje, ni madjarski pritisak nisu uspeli da uguše kod katolika (pisac samo o njima govori) osećaj narodne slobode i njihovu težnju ka ugledu Crkve.

Kad je početkom XVIII veka vladavina saksonskih luteranaca i madjarskih kalvinista pretila da utre u Vlaškoj, Moldaviji, i Transilvaniji svaki trag latinskom poreklu tih krajeva, katolički episkop Jovan Inokentije Miku, — episkop Klajn, kako ga je Beč zvao, — podiže svoj glas tražeći da se transilvanski Rumuni priznadu kao politička narodnost. Ra-

zume se da Austrija nije mogla mariti za takvog sveštenika, i Miku morade otići u Rim, gde je docnije i umro. Večna Varoš je medjutim postala ognjište narodne svesti austrijskih Rumuna. Njihovi bogoslovi, koje je Austrija slala u Italiju radi izučavanja teologije, vraćali su se otuda zapojeni veličinom latinske prošlosti, i prožeti svesnim rodoljubljem.

Dok su se Transilvanija i Moldavija budile, slovenska Češka se branila od smrti. Obesna zbog pobede nad Husom, Austrija je gonila češki patriotizam kao jeres. Česi su, kao svi potišteni, prizivali Boga u pomoć. Još od 1860 bilo je stavljeno u dužnost dvojici sveštenika praške saborne crkve, da se mole za „održanje češkog naroda". Da bi molitva bila topla i iskrena, ti sveštenici mogli su biti jedino Česi, Slovaci, Poljaci ili Hrvati. Tako je tražilo zaveštenje Pešine Čehoradskog, sveštenika i velikog znalca moravske istorije, koji je sredinom XVIII veka smelo pisao: „Svi mi, Česi, Moravci, Poljaci, Hrvati, Rusi, Vendi i ostala braća iste krvi, svi mi imamo jedno zajedničko poreklo u slavnom slovenskom plemenu". Govorima i delima dizalo se sveštenstvo Češke protiv germanštine. Bilo je jezuita koji su širili katoličke knjige pisane na češkom jeziku. — Ta velika ideja o opštem slovenskom bratstvu nalazila je svoje najubedjenije predstavnike medju sveštenstvom koje je za nju vezivalo i misao o jednoj zajedničkoj Crkvi. O tome je govorio još u XV veku, na saboru u Kostanci, dubrovčanin Stojković. San Gjorgja Križanića bio je, jedinstvo crkve i jedan jezik za sve Slovene.

Ali prvo je trebalo da se pojedini Sloveni oslobode ropstva. I u tom pokretu G. Gojô proučava, u ovoj svojoj knjizi, ulogu sveštenstva. Dosledno svome zadatku, ili možda zato što mu nije poznato i delanje pravoslavnog sveštenstva, on opet ostaje samo u katoličkoj sredini. — Dolazak Napoleonov i Vodnikov ilirizam probudili su na svagda Slovence, za koje se već Križanić bojao da će i sami na sebe zaboraviti otkako ih je sav svet zaboravio. U Vodnikovoj odi *Vaskrs Ilirije,* koja je pripremala Jugoslaviju, i predskazivala Navarin, Austrija i Turska mogle su čitati svoju sudbinu. Beč je medjutim nastavljao s ponemčavanjem. Ali se po glasovima Crkve, koji se već čuli, osećalo da se u izvesnim časovima dižu kamene ploče sa grobova narodâ, kao nekad sa groba njihova Spasitelja.

Austrija, koja je 1860 uzmakla u Italiji pred latinskim bratstvom, videla je odjednom kako usred Reichsrat-a ustaje jedan veliki pobornik slovenskog bratstva: *Štrosmajer.* — Duša ovog apostola nije znala za mržju , čak ni prema Madjarima koje je uvek smatrao za jednu „ponositu, egoističnu i u najvećem stepenu tiransku rasu". Njegova pastirska pisma uvek su nadahnuta mišlju da „mi možemo postati dostojni slobode i kulture jedino ako proširimo tu istu slobodu i na sve one s kojima dolazimo u dodir, ma koje vere ili plemena oni bili, iako ih pustimo da podele sa nama blagodati slobode i civilizacije"; „tome nas uči Sveto Raspeće", dodavao je on, ali Beč i Pešta nikad nisu umeli da izvuku taj nauk sa krsta. U Štrosmajeru se oličavao idealizam 1848-me. Kao ni istoričar Rački, ni on nije tražio smrt Austrije, već da se ona preporodi, i da živi — ali tako da dopusti svima narodima da žive svojim životom. Medjutim, Beč nije ni slušao ni razumevao, i svi su se narodni borci okretali od njega, da bi se posvetili samo radu u svom narodu.

Poznavši u svojoj mladosti teškoće školovanja za one koji nisu imućni, Štrosmajer je želeo da olakša novim pokolenjima pristup — nauci. 1867 otvorena je zagrebačka Akademija, a malo posle i Univerzitet. Njima je on dao svoju rečitost, svoje imanje, i svoje srce. Oko njega je radilo čitavo kolo naučnika, kao Marković, i Rački, koji je postao istoričarem Jugoslovena i branilac njihovih opravdanih težnja. Izdanja Akademijina brzo su pokazala naučnom svetu da se u tom kraju dunavskog toka rodila nova nauka, vaspitač jedne svesti. — Po njegovu poznatom pismu Gledstonu, vidi se da je Štrosmajer želeo, kao „Bogom označeni branilac", da i on kaže svoju reč u času kad su silni ovoga sveta rešavali o sudbini Bosne i Hercegovine, na Berlinskom Kongresu.

Tako se, tvrdi pisac, završujući u svojoj knjizi glavu o *Starim dunavskim narodimc,* Crkva javila pri preporodu i u obnovi ovih, kao što je ranije, u Srednjem Veku bdila nad njima. Nije li ona, kaže, ostala i kroz najteže vekove budna čuvarica njihovih tradicija, njihovih narodnih pesama? Medju Dalmatincima, medju Bošnjacima, kaludjeri su bili oni koji su štampom sačuvali od zaborava dragoceno usmeno predanje. Sjajni naslednik toga skromnog rada, svestan šta njegov narod duguje Crkvi, Štrosmajer je sjedinjavao u sebi hrvatskog episkopa i južnoslovenskog rodoljuba, kome je deviza bila: „Sve za veru i otadžbinu".

Svi ti apostoli narodne ideje, bili oni Rumuni, Česi, Slovenci ili Hrvati, svi su oni težili da svoj apostolat prošire i na braću izvan svoje crkve, na one koji su bili članovi crkava odvojenih i nezavisnih od Rima. Kad pocepanost naroda mora, pre ili posle, prestati, zašto nebi bilo moguće da prestane pocepanost medju crkvama? Ideje o jedinstvu imaju neki put zarazno dejstvo, piše G. Gojô u glavi o *Slobodi naroda i ujedinjenju crkve.* Tako su i oni radnici na narodnom ujedinjenju išli u isto vreme i ka jedinstvu crkve i radili na njemu. 1851, Slovenac Slomšek dobio je od Pija IX odobrenje za čitanje molitava, koje je on ustanovio pod okriljem Sv. Cirila i Metodija, za versko jedinstvo Slovena. Štrosmajeru se činilo da mu već samo njegovo zvanje djakovačkog i bosanskog episkopa, i apostolskog vikara za Srbiju, nalaže da stvara veze u ime rimske crkve sa drugim Slovenima, sa drugim hrišćanima. Prvi korak u tom pravcu imao je biti odobrenje iz Rima za slovenske unijatske crkve, da mogu služiti službu na svom jeziku. Rački je u zagrebačkoj Akademiji video veliku pomoćnicu za ostvarenje ove ideje. Od Rima se sve najbolje moglo iščekivati. U Srbiji bi popularnost Štrosmajerova bila od predsudnog značaja za uspeh. Ali šta je sve to vredelo, kad se takav plan nije svideo Njegovu Apostolskom Veličanstvu?! Verska razlika i podela medju austrijskim narodima bila je jedno preimućstvo za Beč i Peštu. Oni su voleli te brane, koje su u izvesnim trenucima bratskog zbližavanja mogle da pretregnu vagu na suprotnu stranu. Štrosmajer se, medjutim, neosvrće na Austriju, i nastavlja svoje delo u samom narodu, učeći ga da on neće svoju misiju prema sebi i drugima izvršiti dok neprestane sa stvaranjem nesuglasica što ga dele, i dok se nepomiri sa Zapadnom Crkvom. I Leon XIII je želeo ovako izmirenje, i tražio je da se približi Slovenima svojom enciklikom o Sv. Ćirilu i Metodiju.

Pre nego što će govoriti o *Svetoj Stolici i austrijskom protektoratu na Balkanu,* pisac iznosi dve karakteristične crte potlačenih naroda u Austriji. To su, po njegovu mišljenju, dve osetljivosti: surevnjiva privrženost narodnoj liturgiji, i čuvanje narodnog ponosa. Tim povodom, G. Gojô tačno zapaža otkuda potiče nepoverenje pravoslavnog dela ovih naroda prema Vatikanu i katolicizmu uopšte. Austrija, koja je govorila: Ja sam katoličanstvo, težila je da se predstavi srbijanskom, crnogorskom i bosanskom stanovništvu, kao zaštitnica i predvodnica rimske vere. U isto vreme radila je na tome, da navede rimokatoličku crkvu da govori samo latinski u ovim krajevima. Tako je ta crkva izgledala solidarna sa jednom tudjinskom silom, koju je slovenski Balkan mrzio kao ropsku pratilicu germanizma. Jedna od glavnih ideja Leona XIII bila je da obori tu prividnu solidarnost. Utoliko je pre on bio za ostvarenje Štrosmajerove želje, da se bar jednom, posle enciklike o Sv. Ćirilu i Metodiju, odsluži služba na slovenskom jeziku u katoličkim crkvama Hrvatske. Time je rimska crkva imala da pokaže svoje poštovanje prema starom crkvenom jeziku Slovena. Papa je bio, isto tako, i uz pokret dalmatinskog sveštenstva koje se borilo za narodnu službu. Ali se i tu Austrija isprečila sa svojim neumornim spletkarenjem na sve strane: U Rimu, i kod Dalmatinaca. Prema Vatikanu joj je bilo oružje: ruska opasnost („Austrija se uvek trudila da spreči zbliženje izmedju Rima i Petrograda: imam o tome pozitivnih dokaza", rekao je jednom kardinal Rampola francuskom otpravniku poslova de Monbel-u); ali, staroslovenski molitvenici, kaže G. Gojô, koje je Leon XIII štampao i slao s onu stranu Jadrana, pokazivali su da se on nije osvrtao na bečka rovenja. Istina, te pošiljke su se gubile gotovo uvek na putu, a često još i pre polaska iz Rima...

Obilazeći Austriju, Rim je tražio dodira sa Slovenima koji su bili odvojeni od njega. Tako je 1886 zaključen konkordat sa Crnom Gorom, posle direktnih pregovora izmedju Jovana Sundečića i kardinala Jakobinija. Zaključenje konkordata sa Srbijom upropastila je tada opet Austrija: Prvo je gledala da omete odlazak jednog izaslanika, koga je Štrosmajer uputio u Srbiju po dogovoru za Papom, i kome je docnije kralj Milan izjavio, da je konkordat potreba za Srbiju („Srbijino dostojanstvo zahteva, otkako je proglašena za kraljevinu, da duhovni poglavar 15.000 njenih katolika ne stanuje na strani".) Ali Kalnoki je hvalisavo tvrdio: „Da sam ja razgovarao sa Milanom o toj toliko ozbiljnoj stvari, on bi svakako promenio mišljenje". — Austrija se medjutim pozivala na politički princip, po kome bi njena dužnost bila da vrši jednu vrstu kontrole nad srbijanskim katolicima, pošto njima upravlja jedan austrijski episkop. Leon XIII ipak nije napuštao svoju zamisao. 1884, izjavio je markizu Roversô, koji je polazio u Beograd kao francuski poslanik: „Ja želim da nacionaliziram katolicizam u Srbiji". Ali ni Austrija nije prestala sa svojim snovanjima. Kad je za vlade kralja Aleksandra ideja o konkordatu imala da bude privedena u delo, zabeleške o pregovorima izmedju kardinala Rampole i G. Vesnića, iščezle su jednog dana sa kraljeva stola...

Leon XIII je znao na čemu je što se tiče Austrije. Njegove veze sa austrijskim episkopima navodile su ga na studije koje su mu otkrile mnogu mrlju. Uz to, nemačka deviza: *Los von Rom* lišila je svetu crkvu 45.000

privrženika u „rimokatoličkoj“ Austriji, 1902. Vatikan je izrično odlučio, posle pregovora izmedju G. L. Vojnovića i kardinala Rampole, da je rimski kolež Sv. Jeronima namenjen celom narodu ilirskom, i da se „pod tim imenom razumeju svi Južni Sloveni“. Prvi put je tada ovaj izraz bio zabeležen u jednom zvaničnom dokumentu. To je bio poraz za austrijsku diplomatiju, koja je nestrpljivo radila na rascepu izmedju Hrvata i Srba. Beč se zato osvetio 1903 sprečivši izbor kardinala Rampole za Papu. To mu je uostalom bila poslednjan pobeda, i nikakva mu dobra nije donela. 1904, Pije X obezbedio je naročitim merama buduće vatikanske izbore od ponovne upotrebe tobožnjeg prava na *veto*. 1906, pasivni otpor dalmatinske episkopije poništio je prividne uspehe koje je Austrija odnela u jedan mah nad slovnskom liturgijom. Najzad, 1904, kardinanl Meri-del-Val i G. Vesnić potpisali su konkordat izmedju Vatikana i Srbije. Što se tiče religije, zaključuje G. Gojô, Austrija nije više imala šta da radi na Balkanu. Nečekajući da rat obori njenu silu, Rim joj je pokazao put.

Pariz. *Mirka Demirova.*

Savremena crkva.

(Jedno mišljenje povodom jednog članka.)

U beogradskoj „Misli“ (od 16. septembra ove godine) izašao je interesantan članak gosp. dra. Lazara Bugarskog, pod naslovom „Crkva i Novo vreme“. Članak je vrlo aktuelan, jer se bavi jednim pitanjem koje duboko zaseca u socijalni i moralni život celog čovečanstva, naime pitanjem slobode duha čovekova i, sledstveno, kulturnog napretka ljudskog. U kratkim potezima prikazana je idejna istorija hrišćanske crkve, koja se, prema mišljenju pisca, jedino u svome početku borila za pobedu etičkog principa u svetu, te je tada i osvojila duše svojih sledbenika, dok se kasnije izvrgnula u cesaropapistički imperializam, pa se od tada datira njena tiranija, u vidu najmračnije epohe ljudske istorije, jer je to tiranija i nad telom i nad savešću ljudskom. I zbilja, kad se baci retrospektivan pogled na istoriju hrišćanstva, vidi se, nažalost, da je opšta i dominantna karakteristika hrišćanske crkve u svim njenim fazama: nezasitna želja visokih crkvenih predstavnika, i Vizantije i Rima, da vladaju svetom. Bilo je vremena kada su ovi visoki predstavnici Crkve dominirali celokupnim političkim i kulturnim ljudskim životom onih predela koji su potpadali pod njihovu vlast. Ako je tada i što dobro učinjeno, bilo je to — po našem uverenju — samo tako što su u koncepcijama o životu i političkim i kulturnim problemima nadvladjivali i pobedjivali uticaji paganskog svatanja sveta: Ko zna, da li nebi možda ceo naš sadašnji kulturni razvitak pošao bio mnogo boljim pravcem, da je u njemu dobio paganizam prevagu? Mi smo mišljenja, pa držimo da je to i uverenje svih slobodoumnih ljudi, koji su prosti od sentimentalnih tradicija i koji imaju intelektualne hrabrosti da se u svome duhovnom razviću nepodaju lako metafizičnim sugestijama i natprirodnim senzacijama, da bi ljudski kulturni i socijalni nivô bio mnogo viši da je paganizam pobedio.

I stoga se pitamo: da li se možemo čime god pomoći da bismo se otresli kulturnog balasta koji sprečava slobodu duha hrišćanskog dela čovečanstva? — Možda možemo, i to tako ako bismo — u smislu izlaganja gosp. dra. Bugarskog, — *celoj našoj religiji dali drugu podlogu i stvarniji cilj, a život Crkve okrenuli u savremenijem pravcu.* — Ovo specijalno nama izgleda potrebno i zbog toga, što naš celokupni narod počinje sad nov period u svome životu, te bi bilo grehota u ovom pogledu zastati pred starim tradicijama koje su nas sputavale u slobodi, i koje su čak naši neprijatelji iskorišćivali protiv nas u svrhu razjedinjavanja i razdora. Čini nam se skoro nepotrebno da ovo naglašavamo, kad vidimo danas još u kakve se ciljeve iskorišćuju verske dogme. Naše je duboko uverenje da se narod mora osloboditi svih klerikalnih koterija, a prvenstveno onih koje hoće da versku fanatičnost narodnih masâ iskoriste u političke svrhe. Tu bismo morali biti energični i nemilosrdni u borbi, jer klerikalizam ne sme dići kod nas glavu, — on znači Austriju sa svim njenim perfidijama i destruktivnim tendencijama... Ovih se dana baš na kongresu francuske radikalno-socijalističke stranke u Štrasburgu (Francuska) raspravljalo, od kolikog je kobnog uticaja ako se zvanične vlade stavljaju makar samo u diplomatske doticaje sa Vatikanom. Tu je sigurno francuskim političarima lebdela pred očima ona žestoka borba koju su Valdek Rusô i Emil Komb imali da izdrže u ime napredne Francuske protiv fanatičnog klerikalnog bloka. I naš narod u bivšoj Austriji imao je sličnu dugu borbu da izdrži protiv svoje zvanične crkvene jerarhije, koja je i suviše često bila poslušan skutonoša bečkih ćesara i peštanskih naduvenih džentrija.

Članak dra. Bugarskog mogao bi možda izazvati jednu interesantnu i plodnu diskusiju o jednom, kako nama izgleda, prvenstveno važnom i savremenom pitanju.

Beograd. *Dr. M. Popović.*

Crkva i omladina.

(Puštamo u list ova rezonovanja mladoga pisca, jer dodiruju jednu vrlo ozbiljnu i delikatnu temu, o kojoj smo više manje svi razmišljali, i preko koje ne treba više ni u nastavničkim i roditeljskim krugovima prelaziti mukom, pošto ona — sa popularisanjem prirodnih nauka i njihovim ulaženjem u sve škole i šire slojeve, — postaje sve aktuelnijom i željnijom rešenja.)

U svih mišljenja o svrhi čovječjega života jezgra je zajednička: da čovjek pre svega mora i biti čovjekom. Djetinjstvo i mladost jesu doba u kojima se postavlja temelj našemu razvitku. Da omladina podje pravim putem, stvar je odgoja, kojega vrši roditeljska kuća i škola, i u kojem hoće da uzme što većeg udjela i Crkva. Medjutim, šta se dogadja? Slušaju li se razgovori mladeži, čut će se gotovo uvijek omalovažavanje pojedinih vjerskih dogama, podrugivanje svecima i crkvenim obredima, i slično. Problem o bitnosti Boga i nastavku života obično je sveden samo na jedno, da Boga nema, a smrt da je potpuni prekid individualnog bivstvovanja; — ne vi-

deći dakle pravog cilja, mladež luta, i dolazi do zaključka da se život mora izrabljivati prvenstveno s materijalnog gledišta. Malo ih je koji o svemu tomu dublje misle, te se za glavni uzrok ovakvim pojavama obično uzima zlo društvo, djela „pokvarenih" pisaca i tome slično, a gotovo se ni ne pomišlja da ga ne bi možda valjalo tražiti u samoj crkvi onakovoj kakova je danas. Jer, čim je mladež sklona materijalističkom naziranju, to je znak da ono privlači, i isto tako znak da u religiji, naprotiv, mora biti nešta što odbija.

„Bog je uzrok i svrha; od Njega potječemo i k Njemu težimo", — tako crkva uči; ali djelomično, ili uopće, ona često i ne uspijeva, jer ni svi „vjernici" ne mogu golu riječ da prime kao jedinu mogućnost i dokaz, osobito ako se ono što iz nje proizlazi kao riješenje protivi znanosti. Hoću da navedem kako, naprimjer, izvjesni pojmovi i ustanove crkvene traže naročito objašnjenje jer ih ovako omladina ne može da shvati.

Uzmimo stvorenje andjela. Po učenju Crkve, Bog stvara andjele da budu dokazom Njegove moći i svjedocima Njegove slave. Postavivši to kao jedinu svrhu stvaranja andjela, Bog je morao nastojati da ih načini savršenima bar do nekih granica savršenosti; inače bi bili slabom slikom Njegove stvaralačke moći. Buna andjela medjutim dokazuje obratno — potpuni neuspjeh. Što više — držim se sveudilj Biblije — Bog sam nije siguran u uspjeh, čim ih „iskušava". Dalje bi slijedilo, da On nije Sveznajući, jer bi kao takov morao bio znati da će Mu se nastojanje izjaloviti, dakle rad svoj u opće ne bi ni započeo. Pobunjene andjele, Sotonu i njegovu četu, baca On u pakao, u „vječni oganj", na „vječnu" kazan. A zar su oni ma štogod skrivili? Nisu. Ta oni su djelo Njegovo: On ih je stvorio; da nije, tad niti njih ne bi bilo, dakle ne bi mogli zgriješiti. Da ih je opet načinio onakove kako je htio, ne bi se bili urotili. — Ne čini li se to atentat na svaki osjećaj pravičnosti? A da li je tako? To treba da nam objasni Crkva, jer ovaj čisto „teološki Bog" izgleda nam Bog tiranin. Ako je sve to samo priča, neka nam se kaže; ali čuvari Crkve, zvanični „pastiri stada" još to nisu nikada priznali, već su naprotiv svagdje i uvijek nametali kao jedinu i pravu istinu. Kako to utiče na odgoj omladine? — Poznato je kako djaci i mladež rado kritiziraju, i to osobito crkvu i njene „sluge", jer oni pružaju zato naročitu gradju. Sva protivurječja izrabljuju se na njenu štetu. Silovito širenje i prisilno izvršavanje religioznih dužnosti, odbija djake. Ima, mora se priznati, vjeroučitelja koji svojom spremom i svojim načinom postizavaju da vjeronauk postane jedan od obljubljenih predmeta, no takovi svećenici ne sile, niti ne nameću drugomu svoje uvjerenje, već istu stvar razmotre s više gledišta tako da slušaoci mogu sami stvoriti sebi sud i pristati bilo uz koju tvrdnju. Oni si daju truda da objasne, ili bar ublaže, protivurječja koja izbijaju iz Svetoga Pisma, i nesuglasice izmedju Crkve i znanosti. To je jedna apsolutna potreba u školama gdje se danas uče prirodne nauke, kod očite suprotnosti obih stanovišta. Vjeroučitelj tumači, na primjer, stvorenje svijeta i prvih ljudi, iznašajući priču o Adamu i Evi, dok profesor prirodnih nauka razlaže teoriju o descendenciji. Na učenicima dakle ostaje pravo da pitaju: koji od njih govori istinu? Znanost dokazuje,

Crkva „nalaže" da se vjeruje, — vjeroučitelj se znoji da „dokaže" svoje, a profesor hladno niže činjenice.

Omladina sve to vidi i smije se Crkvi, smije se i odlazi putem obratnim; ona traži skloništa u materijalizmu, kojega većim dijelom krivo shvaća, — a shvati li ga i dobro, nema snage da ostane na putu dobra, jer joj materijalizam ne daje utjehe kad pati i strada. Misli se: zašto da živim pošteno, kad danas tkogod je pošten slabo prolazi; zašto da ljubim istinu, kad se laž plaća, — a život je tako kratak!?

Pa kad je tako, zar da se vjeronauk izbaci iz škole, zar da se školska vrata posvema zatvore utjecaju Crkve? Naše je mišljenje, da se iz škole nema ništa izbacivati, već samo usavršavati. Nauk vjere neka ostane, imao bi se promijeniti samo način učenja. Štogod je nejasno, moralo bi se što je moguće jasnije rastumačiti, a tamo gdje tumač nije jasan, neka se ne obmanjuje, već otvoreno prizna. Osobito bi se valjalo kloniti protivurječja izmedju znanosti i crkve, jer uzalud Crkvi „nalagati", znanost je tu. Omladini se Bog prikazuje kao tiranin, a u isti se čas govori o Njegovoj dobroti; govori se o Njegovu savršenstvu, a ono što se uči pokazuje obratno. Sjećam se dobro svoga straha pred paklom i kaznom božjom, kad bih bez znanja majčina uzimao za zimu spravljene poslastice: uvijek bih uzeo toliko, da dodjem „bar u čistilište" — ta odanle ću i onako prije ili poslije u „raj". — Sve to bijahu nehotične posljedice one uzvišene nauke čiji je osnov *ljubav,* koja sve obuzima. Ta uzvišena i čista ljubav izražavala se, a na žalost izražava se još i danas rečenicom koja nam daje jasnu sliku krivo shvaćene i zlorabljene nauke, —: „Budite dobri, da vas Bog ne kazni!" Zaista divno, dakle svatko neka bude valjan iz pukoga egoizma, iz puke bojazni pred kaznom!

Sve nas, a poimence nas omladinu, čeka dakle velika i mučna zadaća. Mi moramo da se odmah, već danas, počnemo pripravljati za borbu protiv pogrešnog učenja crkve i njenih loših zastupnika, protiv zasukanoga klerikalizma. Približuje se doba u kojem se neće svijet zaglupljivati, niti silom laž nametati, već gdje će vladati, uz ljubav i slobodu, istina i razum. Vrijeme, koje se primiče mora dati slobodnu riječ i onim svećenicima koji danas ne smiju slobodno govoriti, već su prisiljeni zatomljivati glas razuma i govoriti ono što sami ne vjeruju. Ponavljam, pripravljajmo se! Ljubiti svjetlost istine nije dosta, treba za nju i raditi — u radu se očituje prava religija i ljubav. Danas smo još premladi i nemoćni za taj rad, no nama je u vlasti da budemo danas-sutra valjani pobornici prave crkve i istine, što ne možemo postati bez valjanih priprava. Velik zadatak nosi budućnost: Crkvu osloboditi lažne krinke koja ju danas krije, i preporoditi tako njen utjecaj na um i srce.

Marijan Mikac.

Ničeova filozofija i problem vrednosti.

I.

Ničeova je filozofija dospjela za vrijeme svjetskoga rata u čudnovato svjetlo, jer su jednako Nijemci kao i njihovi protivnici njega označivali duševnim pokretačem Rata, a njegovu filozofiju ideologijom njemačke imperijalističke politike: Londonske knjižare držale su za vrijeme cijeloga rata u izlozima velike oglase ratne literature pod naslovom „Prusko-ničeovski rat", a njemački je generalni štab Ničeovo djelo „Tako je govorio Zaratustra" slao u streljačke rovove, kako bi se čitanjem podizao bojovni duh u njemačkih vojnika. Neka mi bude dozvoljeno da već sada, iako van reda, tretiram ovo pitanje, i da istaknem, da se krvavije i bolnije uvrede od ove, da je on predstavnikom njemačkog imperijalizma, Ničeu nije moglo nanijeti. U svom mukotrpnom životu čuo je on o svojoj nauci mnogu gorku riječ, i sa mnogo nerazumijevanja je ona bila susretana, no sve je to on lako i sa smijehom podnosio; ali ove uvrede pouzdano ne bi mogao niti htio da podnese. On je već za života dolazio u priliku da se ruga što su gdjekoji, u svom nerazumijevanju, njegovu filozofiju nazivali „junkerskom", pa se i tuži da su njegovi neprijatelji postali moćni iskrivljujući oblik njegove nauke, tako da bi se i njegovi najbolji prijatelji morali stiditi darova što ih im on nosi. Istina je, da bi se iz pojedinih izrijeka i stavaka Ničeove filozofije moglo pričiniti, ako se ne uzme obzir na njegovu cijelu nauku, da ima nešto opravdanog na onakom mišljenju. Njegova je, naime, filozofija u svakom pogledu borbena i prožeta snagom, tako da on često dolazi u priliku da hvali ratove već radi njihova, kako on misli, povoljnog općeg uticaja na čovječanstvo, i na njegov razvoj unaprijed, ili da iskazuje svoje simpatije za „militarizam" i slično. Iako je Niče često govorio samo u slici, i pod ratovima razumijevao bojeve duhom, bez — kako kaže — baruta, ipak se ne može poreći da su njemu i pravi, krvavi ratovi bili simpatični, jer je u njima gledao nešto snažnoga i ujedno sredstvo s pomoću kojeg bi se dao razviti jedan viši tip bića, viši od današnjeg čovjeka. Ali mu nipošto nijesu mogli biti simpatični ratovi u službi njemačkoga imperijalizma, niti se je on mogao ikako zagrijavati specijalno za njemački militarizam, — nato nas upućuje malone svaka stranica njegova obilna rada. Njemu su trebali ratovi uopće, militarizam kao takav, a to dobiva u svjetlu njegove cjelokupne filozofije jedno sasvim zasebno značenje. S toga su dakle stajališta jednako mirne savjesti i Francuzi i Englezi mogli slati „Zaratustru" svojim vojnicima, da u njima bude tim čitanjem volju za rat. Značajno je za Ničea, da je on predvidjao da bi Nijemci mogli pokušati ovako zloupotrebljavati proizvode njegova duha u korist svoje politike, i to je konstatovao ovim riječima u predgovoru svom djelu „Volja za moću": „Nesavremeno je, što je ovo djelo napisano njemački, pa bih volio da sam ga napisao francuski, da ne bi izgledalo da ono služi ojačanju bilo kakovih aspiracija njemačkog carstva. Današnji Nijemci nijesu više mislitelji: nešto je drugo njima milo i svidja im

se. Volja za moću kao princip — to bi oni dobro razumjeli". — Kad ovako stoje stvari u tom pogledu, može li se ozbiljno svaliti krivica za Rat na Ničea, za koji je on isto toliko kriv koliko je kriv i Krist za onu silnu, nevino prolivenu krv — Krista radi.

Ne, Niče nije bio njemački nacionalista; on je htio da bude dobar Europejac a ne njemački „Vaterländer" i njegov politički credo bila je složna i jedinstvena Evropa. Bilo je čak časova u njegovu životu kad je htio dokazati da je porijetlom Sloven-Poljak, — kako bi on inače mogao dobaciti Nijemcima: „Sva velika kulturna zločinstva od četiri stoljeća unatrag imadu Nijemci na svojoj savjesti"; niti bi se onako nepovoljno i prezirno izražavao o njemačkom biću, što on tako često čini; ne bi se veselio što njega ne čitaju Nijemci, već Rusi, Skandinavci i Francuzi; ne bi državu nazivao najhladnijom od sviju hladnih nemani, dok je ona primjerice Hegelu, pravom teoretičaru njemačko-pruskog imperijalizma, „ostvarenje ćudoredne ideje"; ne bi... ali ne treba da duljim. Tvrditi, da Ničeova nauka hoće da zaodjene njemačku imperijalističku ideju u filozofsko ruho, jeste perfidija — prema riječima njegovim, da je najveća perfidija braniti jednu stvar sa krivim razlozima — sa strane onih koji poznaju njegova djela, a neoprostivo lakoumlje od onih koji mu nauke ne poznaju.

Tko hoće da se bavi Ničeom, mora biti unaprijed načistu da se ovakove pojave ne mjere običnim mjerilom, po kojem sudimo literate, pjesnike i filozofe; već mora da bude spreman da na njega primijeni posebno mjerilo — „mjerilo Niče". A tko toga neće taj će imati isti uspjeh, na kraju krajeva, kao i astronom koji mjeri astronomske daljine — metrom.

Ničeova je filozofija komplicirana, jer je ona odraz njegove komplicirane ličnosti. On je jednako pjesnik, naučenjak i filozof, a duševna tama u kojoj je proveo konac svoga života, samo posvjedočuje iskustvo o srodnosti ludila i ženijalnosti. Njegova je ličnost u najvećoj mjeri privlačiva, jer nosi izrazite tragove tragičnog heroizma. Da tek nešto spomenem: on koji se je u životu toliko i fizički i psihički napatio, on poriče bol, dapače uzdiže ju, on propovijeda životnu radost i na njoj gradi svoju filozofiju! To zaista znači da je nadvladao samoga sebe! Niče je kao obilno i izdašno vrelo: svaki tko do njeg dodje može da napuni svoj sud, a mnogo proteče što nitko ne zahvati. On je kao nabujala proljetna rijeka što nosi vode sa sviju gora. Ovoj bujnosti misli prilagodila se i forma u kojoj ih on, većinom, izriče — aforizam. Njegova razmatranja nijesu jedna logikom povezana cjelina, gdje izvodjenja stoje u vezi jedno s drugim u cilju da se prikaže osnovna misao koju hoće iznijeti, već je to najčešće niz aforizama koji često nemaju uže veze medju sobom, pa treba da sam čitalac sve to smisli u jedno. I nije samo ta jedina teškoća. Tko hoće da upozna Ničea, neka čita njegova djela a ne literaturu o njima, jer ćemo tuj susresti mnogo toga neshvaćenog, mnogo toga hotice ili nehotice iskrivljenog; zato treba vjerovati samo Ničeu i nikome drugome, makoliko se ko zato pozvanim pričinjao. Niče je mrzio „sisteme", pa nam zato i nije ostavio svoju filozofiju sistematično svrstanu i sredjenu, već imamo od njega cijeli niz djela koja nam svjedoče kako se je on u svojim revolucijo-

narnim mislima brzo razvijao. Kao putnik što se uzbrdo uspinje i svedjer priča o novim stvarima i ljepotama što se oku njegovu otvoraju, tako nam i Niče u svakom daljnjem djelu pripovijeda što vidovito oko mu gleda s uvijek višeg položaja. Ali, kao da nije dospio da nam kaže onoga što je na vrhu vidio jer ga je u tom spriječila duševna njegova smrt, u 45. godini. Svoje zadnje djelo, „Volja za moću", koje je imalo teoretski prikazati cijelu njegovu filozofiju, nije dovršio niti u onom obliku u kojem je on sam svoja djela smatrao dovršenima. Njegova je nauka došla do nas, iako stalno obilježena, kao torzo, koji u izvjesnoj mjeri nosi na sebi tragove revolucijonarne nesredjenosti.

II

Početak Ničeova rada pada u doba jake filozofske depresije. Nijedan od velikih sistema njemačkih filozofâ u prvoj polovici XVIII stoljeća nije niti iz daleka mogao da okonča krizu u kojoj se je svijet nalazio, bilo što su se nedovoljno riješili problem vrijednosti, bilo što su se uopće uklanjali riješenju tog problema svraćajuć pažnju na druge manje važne probleme; na osnovu ovih su doduše mogli graditi impozantne filozofske zgrade ali su one bile prazne i za praktični život nijesu imale nikakovog značenja. Nezadovoljan svijet ovakim pokušajima, i otkriv njihovu nutarnju prazninu, utjecao se radije makar i negativnom pesimizmu Šopenhauerovu, a veći dio, štaviše, konzekventnom materijalizmu bez koncesija.

Stanje koje je uslijed toga nastalo, zove Niče nihilizmom. Dok je njemu pesimizam spoznaja, da ovaj svijet i ovaj život nijesu toliko vrijedni koliko se mislilo, ide nihilizam na tom putu i dalje, pa tvrdi da je ovaj naš život uopće besmislen, da je sve što se zbiva bez značenja i uzaludno; riječju, nihilizam znači da dosadanje najveće vrijednosti postaju bezvrijedne, a novih još nema. Nihilizam nas obuzima kad se uvjerimo da je onaj „drugi, bolji svijet", u koji smo vjerovali, tek varka; u tom času deziluzije nemamo baš ničega: onaj smo „bolji svijet" izgubili a u ovaj život, u tu našu zemlju još ne vjerujemo. Sve to zajedno sačinjava „tragično doba". Niče si ne predstavlja da bi ta faza nihilizma mogla biti tek kratkotrajna, nego veli ,govoreći o nihilizmu, da piše povijest dvaju slijedećih stoljeća. On dakle ne misli da bi njegova filozofija mogla okončati smjesta ovo stanje, ali je uvjeren da bi njegova formula: „Volja za moću, pokušaj prevrata sviju vrijednosti" u izvjesnoj jednoj budućnosti mogla dokinuti ovaj posvemašnji nihilizam. Niče dakle računa sa nihilizmom kao sa jednom nepromjenljivom činjenicom, koja je za njega tek polaznom tačkom njegove filozofije. „Bog je mrtav, svi su bogovi mrtvi" za njega, — on hoće da nadje riješenje problema vrijednosti mimo svih transcendentnih vrijednosti; njemu ne treba niti kršćanskih, niti grčkih, niti kakovih drugih božanstva, — on dolazi sa dobrima ove zemlje. Zato nas opominje: „Zaklinjem vas, braćo, ostanite vjerni ovoj zemlji i ne vjerujte onima što vam govore o nadzemaljskim nadama. Otrovnici su to, bili oni toga svijesni ili ne". U ovom je pravcu dakako prijetila pogibao, da se prihvati čisti materijalizam — ali ne za filozofa kakav je bio Niče. On je dobro znao da, u

onom slučaju ako se postavimo na stajalište da sa fizičkom smrću čovjeka sve prestaje, ne može biti govora o pravoj filozofiji, a isto tako niti o kakovom moralu; on je dobro znao da je sve propalo ako interes čovjeka za ovu zemlju i za njezine stvari traje samo do časa njegove smrti. Niče se je, u tome, našao pred kritičnom tačkom svoje filozofije — pred problemom da zanijekav transcendentne vrijednosti, nadje način kako bi projicirao interes čovjeka za ovu zemlju i preko njegove fizičke smrti. Znajući da se radi o velikim stvarima, tražio je on u jakoj duševnoj napetosti taj izlaz, pa je razumljiva njegova egstaza, koja je kao reakcija slijedila njegovu ranijem duševnom stanju, u času u kojem je mislio da je taj izlaz našao — u nauci o „vječnom povratku". O njenom postanju priča nam Niče ovo: „Ideja o vječnom povratku", ta najviša formula afirmacije koju uopće možemo doseći, pada u mjesec august godine 1881: zabilježio sam je na komadić hartije riječima: „U visini od 6000 stopa, s onu stranu čovjeka i vremena". Šetao sam onog dana uz jezero, silvaplanskom šumom; ustavio sam se kod neke piramidalno osovljene hridi nedaleko od mjestanca Surlei. Ovdje mi je došla ta misao". Nauka o vječnom povratku jest jednom od osnovnih ideja čitave Ničeove filozofske koncepcije. On je držao da će ona morati djelovati i u sasvim suhoparnom obliku izrečena, jedino svojim velikim i dalekosežnim znamenovanjem, ali je kasnije došao do uvjerenja da je za ovakovu nauku jedino dostojan oblik ditiramb. Tome uvjerenju imademo zahvaliti Ničeovo djelo u ditirambima „Tako je govorio Zaratustra", za koje i sam veli, u „Ecce homo", da mu je temejna koncepcija ideja o vječnom povratku. Svoju nauku obrazlaže ovako. Kvantum sile u svemiru jest odredjen, i nije ništa beskrajnoga; prema tome je i broj stanja, promjena, kombinacija, i mogućih razvoja ove sile, doduše vanredno velik i praktički „neizmjeran", ali na svaki način odredjen a ne beskonačan. Nasuprot tome, vrijeme u kojem ta svemirska sila djeluje, beskonačno je — to znači, sila je vječno jednaka i vječno djelotvorna, do ovog je časa protekla jedna beskonačnost, pa su dosljedno tom morale i sve mogućnosti razvoja v e ć j e d n o m p o s t o j a t i. Prema tome, sadanje stanje mora da je tek jedno opetovanje, a isto tako i ono stanje iz kojeg je ono nastalo, kao i ono, koje će iz ovog postati, i tako dalje i unapred i unatrag! Sve je već nebrojeno puta bilo, i nebrojeno će puta opet biti! Uzmimo ovaj čas: on je već jednom, i nebrojeno puta, tuj bio, i isto će se nebrojeno puta opet povratiti. Cijeli život čovjeka jest kao pješčani sat koga okreću da opet isteče — a izmedju toga jedna velika minuta vremena — dok se sve pretpostavke iz kojih smo postali, u cirkulaciji svijeta, opet jednoć ne sastanu. I onda ćemo opet naći svaku radost, svakog prijatelja i neprijatelja, svaku nadu i svaku bludnju, svaku travku i svaki tračak sunca, i vezu sviju stvari. Sve se stvari vječno vraćaju, i mi sami s njima; mi smo već neizmjerno mnogo puta ovdje bili i sve stvari s nama, a tako će uvijek opet i opet biti. To je Ničeov anulus aeternitatis — ovaj život, to je naš vječni život: Non alia, sed haec vita sempiterna! Neka niko ne misli, da ima mnogo vremena do svog ponovnog povratka. Izmedju zadnjeg časa naše svijesti i prvog tračka novog života ne leži nikakovo „vrijeme", ono prolazi kao munja, iako to živi stvorovi računaju

na bilijone godina; štaviše, oni tog razdoblja uopće ne mogu da računaju. Mi treba dakle da na ovaj naš život udarimo žig vječnosti, jer se zaista radi o vječnosti. Sve se vječno vraća — a izmaći ne može nitko! Svaka naša misao, svako naše djelo, dobiva značenje za vječnost. Tko si posvema usvoji ovu misao, onoga će ona preporoditi, jer će se on pitati: „Da li je to djelo takovo da ću ga htjeti nebrojeno puta opet učiniti?" — a nauka Ničeova jeste: „Živjeti treba tako da ćeš poželiti i ponovo živjeti".

III

Misao o vječnom povratku kombinovana s nihilizmom jest, dašto, sama po sebi strašna. Ovaj život ovakav kakav jest, bez smisla i bez svrhe, neprestano se vraćajuć — ta se misao zaista ne može podnijeti. I zato se je Niče, kad mu je došla ta misao, prepao, prepao pred vječnošću bez smisla i svrhe. Ali i ovu je krizu riješio Niče, jer je svrhu našao — u nadčovjeku. „Jezovit je čovječji život i još uvijek bez svrhe. Ja hoću da poučim ljude o svrsi njihova bivstva: ta je nadčovjek. On j e s t smisao ove zemlje, ali on i treba da bude smisao života. Čovjek je nešto što treba pregaziti. Sva su bića stvorila nešto više od sebe, a vi hoćete da budete oseka ove velike plime, i volite još da se vratite natrag do životinje, nego li da pregazite čovjeka? Što je majmun čovjeku? Smijeh ili bolni stid. A to isto biti će čovjek nadčovjeku: smijeh ili bolni stid. Čovjek sam po sebi nije svrhom, nego je on most izmedju životinje i nadčovjeka, nadčovjek jest munja iz oblaka „čovjek". Ja volim one koji hoće da stvore nešto više od sebe i koji u tom nastojanju propadaju." Nadčovjek znači dakle Ničeu vrstu, species, tip bića najvećeg savršenstva koja fizički i psihički stoje nad čovjekom. Nadčovjeka svijet još nije vidio, i najviši čovjek imade još u sebi i odviše čovječjeg. Čovječanstvo bi se moralo žrtvovati kao što se prvijenci žrtvuju, da bi se iz njega razvila jedna jača vrsta, koja bi stajala prema čovjeku kao što stoji čovjek prema majmunu.

Da ostvarimo nadčovjeka, priječi nas današnji — kršćanski — moral, i njegove ustanove. Time dolazimo do bitnog dijela Ničeove filozofije — do kritike dosadanjih vrijednosti, naročito kršćanskih vrijednosti, i morala. Niče se s ovom kritikom stavlja u protivštinu sa stoljećima, pa se zato i sam nazivlje udesom. Iako u ovom našem prikazivanju borba Ničeova protiv moralnih kršćanskih vrijednosti nalazi tek ovdje svoje mjesto, ipak se ona u kronološkom razvoju njegove filozofije mnogo ranije javlja. Njegova, kako veli, vojna protiv morala započinje sa „Praskozorjem" („Morgenröte"), dakle prije nego li je ideja nadčovjeka bila gotova, bar u maločas prikazanom konačnom obliku. Ovom problemu posvećuje Niče svu svoju pažnju za cijelo vrijeme svoga rada, a pri svrsi njegova života on ga je posve bio zaokupio. Ali je potrebno, da se nauka o vječnom povratku, o nadčovjeku, i o prevratu sviju moralnih vrijednosti, drže u najužoj vezi, jer su sve ove misli tek dijelom jedne te iste filozofske koncepcije.

Kršćanska nauka odredjuje pojmove dobra i zla tako da dobrim označuje sve ono što poriče svijet i njegova dobra, a teži za onim drugim svijetom i njegovim transcendentnim vrijednostima. Dobro je dakle sve

što je slabo, kržljavo, potišteno i bolesno. Nasuprot tome, zlo je sve ono što afirmira svijet i njegova dobra. Zlo je dakle gordost, jakost tijela i duha, kao i sve što bilo u kojem pravcu unapredjuje život na ovom svijetu. To je moral robova, moral za krdo. Uza nj dašto, veli Niče, ne može se nikako razviti jedan viši tip nego što je čovjek, jer gdje ovakove vrijednosti važe, tuj moraju vladati slabi nad jakima, pa se dosljedno tome i posvećuje sva pažnja ne jakim podobnostima čovjeka nego njegovim slabostima, i ove se odgajaju, tako da izlaze sve slabije generacije — moral dekadanse. Zato on ustaje protiv ovakovog odredjenja pojmova dobra i zla. On se obara na svaku nauku koja negira ovaj svijet, ali su njegovi glavni udarci namijenjeni kršćanskom moralu i njegovim vrijednostima, jer mu je taj u praksi najpogibeljniji. Niče zove sam sebe imoralistom; to naravno ne znači da je on bez morala, nego da je protiv uobičajenog morala, koga on hoće zamijeniti svojim novim moralom, — a za taj treba, kako on kaže, mnogo moraliteta. Moral njemu nije ništa što objektivno postoji; nema nikakovih moralnih fenomena, nego samo moralne interpretacije tih fenomena, — zato i ne valja da gledamo u postojećim moralnim vrijednostima vječne, nepromjenljive i neoborive vrijednosti. Niče si je postavio pri ispitavanju morala ovo pitanje: Da li je zaista „dobri" (u teoretskom kršćanskom smislu) čovjek više vrijedan od „zloga" s pogledom na čovjeka uopće — uračunav ovamo i budućnost? Da li „dobri" nije dekadentna pojava, otrov, narkotikum, što omogućuje da sadašnjost živi na račun budućnosti? Niče drži, da ovaj dekadentni moral zaista omogućuje da sve što je slabo živi na račun jakoga. Zato on traži da se izvrši prevrat sviju vrijednosti. Niče poriče sve što slabi i umara, a afirmira sve što jača, što prikuplja snagu, i što opravdava osjećaj snage; on zabacuje i samilost prema svemu što je slabo, jer i tim se unapredjuje slabost na štetu jakosti. To je moral gospode. Taj prevrat sviju vrijednosti on slavi visokim riječima, njega uči i propovijeda Zaratustra, onaj Zaratustra koji je prvi postavio tu diobu na dobro i zlo, i koji, baš zato što je prvi počinio tu pogrješku, valja da i prvi upozna da je to pogrješka.

No ako i uklonimo te dekadentne vrijednosti, ako i postavimo na njihovo mjesto nove, time još ne znamo koja će sila tjerati da se od čovjeka razvije nadčovjek. Dali će se ta evolucija izvršiti po shemi koju je postavila Darvinova borba za opstanak — selekcija, hereditet —, što sve daje višu vrstu? Iz pojedinih iskaza Ničeovih dalo bi se doista zaključiti da je njemu lebdila pred očima Darvinova formula za razvoj vrsta; ali on je to izrijekom porekao. Njegova će nadčovjeka iznijeti jedna sila metafizičke prirode — volja za moću. — Šopenhauer je spoznao, da je Kantov „Ding an sich", volja, volja za egzistencijom, tamni nagon za životom koji se objavljuje u svakoj pojavi ovoga svijeta. Ovo riješenje ne zadovoljuje Ničea. Metafizički princip svijeta ne vidi on u volji, u nagonu za životom, nego u volji za moću. Život ne znači: htjeti se uzdržati, nego htjeti rasti; sve zbivanje nije drugo nego htjeti prevladati, postati gospodarem; volja za moću javlja se u svakoj kombinaciji sile, braneć se protiv svega što je jače, napadajuć sve što je slabije. Nije istina da čovjek čezne za srećom: čovjek čezne za vlašću, isto tako kako se stabla u prašumi bore za vlast.

U svem što živi ima volje za moću; i u volji onoga koji služi imade volje da postane gospodarom. Cijeli život nije drugo nego li volja za vlašću. Ukloniv vrijednosti dekadentnog morala kršćanskog, postaviv na njihovo mjesto nove vrijednosti jakog i snažnog, iznijeti će princip volje za vlašću nadčovjeka.

IV

Nije mi, dašto, u okviru ovog crteža, moguće kritički proći cijelu nauku Ničeovu. Ipak bih htio tek neke stvari napomenuti.

Ničeova zasluga leži, držim, u prvom redu u tome, što je on nasuprot suvremenoj njemačkoj filozofiji, koja je, makar „duboka", izbjegavala problem vrijednosti i bavila se drugim plitkim problemima, sigrajuć se pojmovima, — pokazao energičnim načinom da je problem vrijednosti prvi i najglavniji filozofski problem. — I kao što je Niče otklonio njemačku filozofiju, isto je tako otklonio i tradicionalnu utilitarističku englesku filozofiju, a i to valja ubrojiti medju zasluge. Dalje spada medju njegove neosporne zasluge, što je problem vrijednosti pokušao riješiti u cijelom njegovu opsegu. Nijesu, istina, svi dijelovi njegove filozofije od jednake vrijednosti. Ali se u njegovoj nauci sakriva jedna etička ideja s kojom se, po njezinoj dubini, teško što može uporediti. Niče je po svom nadčovjeku obratio svu svoju pažnju budućnosti, budućim generacijama; ovima treba žrtvovati sve, i sebe i svoje bližnje, i samo na tom raditi da djeca naša, buduće generacije, budu takove da će se iz njih moći razviti tip viši od čovjeka. „Novo plemstvo" ne pita o d a k l e tko dolazi, nego k a m o se kreće; pravo plemstvo ne gleda natrag, nego naprijed! Velika naša ljubav prema dalekim pokoljenima traži od nas: „ne štedi bližnjega svoga". Na djeci našoj valja da ispravimo što smo djeca naših otaca; na ovaj način treba da iskupimo čitavu prošlost. Ljubiti treba ne zemlju otaca svojih (Vaterland!), nego zemlju svoje djece (Kinderland!) Već same ove misli, u iskonskoj svojoj ljepoti, podobne su da nam „moralnu neman", Ničea, prikažu u drugom svjetlu nego li što nastoje da ga prikažu njegovi protivnici.

U tom svjetlu dobiva i nauka o vječnom povratku jedan osebujni kolorit. Zar se mi ne vraćamo vječno u djeci i potomstvu našem? Zar se naša djela ne naplaćuju i neosvećuju na dalekim pokoljenjima? Zar poroci sadašnjosti nijesu tek opetovanja poroka prošlosti? S ovog gledišta dobivamo neprocjeniv moralni princip: kod svakog djela pomišljati na potomstvo, pa izbjegavati sve što na poznije generacije nepovoljno djeluje, i što im može škoditi.

Borba Ničeova protiv svakog negativnog gledanja na svijet, a napose protiv kršćanskog morala i njegovih vrijednosti daje ipak njegovoj nauci najjaču notu, a imala je dobrih razloga. Asketski ideal kršćanske nauke bio je posebnom pojavom jedne pesimističke dobe, tačno ograničen prostorom i vremenom, i nestao bi bio kad bi nestali preduvjeti za nj, — da nije mise-en-scène te nauke preuzeo iskusni gospodar svijeta, stari Rim, koji je bio vičan vladanju, i koji je tu asketsku religiju učinio sredstvom svog gospodovanja. A koliko kršćana danas, budimo iskreni, živi po kršćanskom

asketskom idealu? I oni koji bi trebali da prednjače tek propovijedaju i drugima savjetuju, a sami? ... Zaludu, kad se duh vremena tome protivi, i kad nema za asketski ideal preduvjeta. Koje dakle čudo, da je Niče udario na nauku od koje je ostala tek ljuska?

Uporedjivati Kristovu i Ničeovu nauku nije lako moguće, jer se njihova stajališta isključuju jedan afirmira samo vrijednosti transcendentne, a drugi samo vrijednosti ovog života i ovog svijeta. Ali neke su paralele ipak zanimljive, i pokazuje da je Ničeova nauka u najvećoj mjeri neegoistična. Kršćanska nauka od nas traži, da naše djelovanje udesimo tako da iskupimo i spasemo svoju dušu, i da blaženstvu svojem na drugom svijetu žrtvujemo sebe na ovom svijetu. Niče od nas traži besprimjernu samozataju; žrtvovati sebe i svoje bližnje uopće, i to dalekoj ali velikoj budućnosti, žrtvovati sebe djeci svojoj i potomstvu.

Bilo kako mu drago, prodrla Ničeova filozofija ili ne, jedno jest sigurno: mnogi duh što traži orijentacije i smirenja, naći će i jedno i drugo u toj nauci, — gledajući u njoj imperativ, da se staramo za daleka pokoljenja, i da nastojimo fizički i psihički usavršiti ih tako da budu bolji od nas.

Marko Kostrenčić.

Vasilije Marković i njegov rad.

(Povodom izdanja njegova posmrtnog djela: „Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji", 1920.)

Vasilije Marković, historik, umro je u februaru ove godine u tridesetoj godini života, upravo na onom stupnju svoga naučnoga rada, kad je stao zauzimati odlično mjesto na polju naše moderne historijografije. Pred nama je njegovo poslednje djelo, koje je počeo već i sam štampati (u Sremskim Karlovcima, u Srpskoj manastirskoj štampariji), „Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji." Kod drugoga tabaka neumoljiva smrt otela je autoru iz ruku korekture i rukopise, ne dozvolivši mu da ugleda štampanu svoju mnogogodišnju muku. U času, kad je kao beogradski gimnazijski profesor imao sjesti za katedru crkvene historije na beogradskom univerzitetu, biše porušene nade njegove, njegovih prijatelja i učitelja, i naše historijografije koja s Vasilijem Markovićem gubi jednu pozitivnu energiju, koja je tek imala da mnogo toga izgradi na gotovo neoranoj njivi moderne historije srpske crkve.

Univerzitetski profesori St. Stanojević i N. Radojčić učinili su patrijotsko i nadasve kulturno djelo, i izdali su knjigu koju nije mogao izdati do kraja sam autor. Južnoslovenska nauka duguje zato hvalu izdavačima, jer je tako omogućen uvid u jedno golemo pitanje kojemu je dobrim modernim metodom pošao na korijen upravo V. Marković, pa će se ono moći sada uspješnije i lakše razgradjivati nego dosad. U tome će biti i trajna vrijednost Vasilija Markovića, da je na jednom mjestu skupljena silna gradja koju će kasniji historici izdašno upotrebljavati za ova pitanja,

i slična koja su s njima u vezi, a to su u prvom redu mnogi nerješeni kulturno-historijski problemi koje daje historija balkanskog poluotoka.

Vasilije Marković je već u svojoj najranijoj raspravici: „Odnosi Dubrovčana sa Srbijom od 1358—1362" (Letopis 1907) pokazao talenat za obradu historijskih pitanja. 1909 položio je doktorske ispite, a disertacija mu je bila „Istorija srpskih manastira". Kad su došli ratovi za oslobodjenje, daje Vasilije Marković sebe domovini, i sudjeluje „u svim ratovima od Kumanova do propasti Srbijine", kako za nj kaže gosp. St, Stanojević. — U jesen 1913, obavlja V. Marković osobito interesantan naučan posao: utiče na Srpsku vladu da izmjeni ukaz o službenim nazivima oblasti i mjesta u novoosvojenim krajevima koji je već bila objavila, pošto službeni nazivi nisu odgovarali pravom stanju, i revnosni referent našao se da posrbljuje i tamo gdje je eo ipso naziv bio iskonsko srpski. Marković se je već i prije, za univerzitetskih studija, bavio nomenklaturom balkanskog poluostrva (rezultat kasnijih studija u tom smjeru je „Istorijski atlas", koji će izdati Srpska Akademija), pa je sada dostavio vladi svoje rezultate; a kako je očito i gosp. Cvijić bio nezadovoljan, biše ispravljene pogrješke iz ranijeg ukaza na temelju naučnih rezultata. Marković je publikovao svoje rezultate u „Glasniku geografskog društva" (1914), a ovaj slučaj postaje interesantnim prilogom za evropejštinu jedne vlade koja hoće da sluša nauku kad je u čemu pogrješila. Ta radnjica o „Nomenklaturi balkanskog poluostrva" sadrži najzad i značajan momenat za evoluciju Markovićeve nacijonalne nomenklature, — od srpstva, ponešto zaguljenog i kratkovidog, do širokogrudnog jugoslovenstva, koje on već iskreno ispovijeda u svom posmrtnom djelu.

Posljednje djelo V. Markovića: „Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji" podijeljeno je u tri veća dijela, u kojima kronološkim redom prikazuje pomenutu temu. U prvome nalazi se prikaz monaštva i manastira do početka vladavine Nemanjića (do 1168); u drugome, vremena Nemanjića; a u trećem doba iza Nemanjića pa sve do kraja srpske samostalnosti (1371—1459).

Knjiga V. Markovića je već samom savjesno prikupljenom gradjom smanjila jedan veliki kompleks pitanja naše kulturne historije, koja su dosad stajala u mnogočem nerješena. Izdavači knjige ispravno označuju ovako stanje na polju srpske crkvene historije do Markovića: „Mi bismo se ogrešili i o njegovu milu uspomenu i o našu nauku, kad bismo pustili da ovo delo ostane neizdano, jer je ono prvi ozbiljni naučni pokušaj da se prouči i prikaže celokupna prošlost pravoslavnog monaštva i manastira u srednjevekovnoj Srbiji. Ta je prošlost dosad bila nepotpuno proučena, te je to bila jedna od glavnih zapreka za upoznavanje razvitka naše kulture, na koji je pravoslavno monaštvo vršilo dugotrajan i jak uticaj. To se odavno znalo, ali su teškoće oko proučavanja našeg verskog života i crkvenih ustanova u Srednjem Veku tako velike, da ih dosad nije mogao niko savladati, kogod ih je pokušavao u celini rešiti. Jer namera Ilariona Ruvarca, da sastavi opširno i temeljno delo *Serbia sacra,* ostala je samo njegova najmilija želja, a Stojan Novaković je iz velikog niza nerešenih pitanja, o uticaju pravoslavne crkve na naš progres, samo nekoliko obradio,

i već time, zajedno s ostalim našim istoricima, jasno dokazao, kako je uticaj pravoslavne crkve na naš kulturni razvitak bio veliki i kako je nama još slabo poznat."

Iako je u knjizi V. Markovića od dragocene važnosti sabrana i na njegov način obradjena gradja, ipak nam ona ne daje još ni približno cjelovit dojam onih, upravo golemih utjecaja koje je pravoslavno monaštvo vršilo na samu kulturu Srba. (Sasvim je paralelan i analogan slučaj sa utjecajem zapadnih katoličkih manastira u prvom redu benediktinskih, na početke i razvitak kulture u Hrvata.) Možda je to i bila eventualna zadaća Markovićeva, nakon ovog prvog djela u kojem je htio dati na pregledan način samo historijske podatke o pojavu i osnutku pojedinih manastira. Naime, već iz ove skupljene gradje nameću se kulturnom historiku čitav niz teorija i problema koji bi se i te kako lijepo dali izgraditi.

Uza sve to što su Srbi u Srednjem Vijeku bili u jakoj vezi s Vizantom ili, kako kaže Jireček, „i saveznici, vazali, takmaci i protivnici Vizantinaca" u jednom dugom vjekovnom nizu godina, ipak pravoslavno monaštvo Srbije nije osnovano ni razvijano pod utjecajem Vizanta. Ono je, naime, s jedne strane istočnog porijetla, a s druge, što će mnogom biti na prvi pogled začudno i zagonetno, postalo je pod utjecajem benediktinskih manastira Dalmacije. Ovih dviju tako zanimljivih tema dotaknuo se Marković nažalost tek s nekoliko riječi, a bilo bi vrlo važno znati o tome upravo njegovo mišljenje, koji je sigurno najdublje zaronio u kompleks monaštva Srbije. Jireček je u svojoj povijesti Srbije već dovoljno naglasio o tim vezama i utjecajima, pa je trebalo ovako valjanom poznavaocu stvari, kao što je Marković, poći tim putem dalje i iznijeti zaključke koji se gotovo sami od sebe izvijaju iz postavljenih premisa. Kako bi bio važan i potreban jedan uvid u razliku kinovijskog (srpskog) monaštva *(koinós i biós,* zajednički život) i onoga na Atosu, gdje su kasnije toliki Srbi monahovali! Jednako bi bilo privlačivo ispitati i uzroke za tu raznolikost, pa onu fazu prije i poslije 1313 kada su se monasi posve priljubili uz nauk Fotijev. Kako bi nas zanimao detaljan prikaz široke srpske tolerancije u vjerskim pitanjima (naročito prije cara Dušana Silnog, koji je još po najmanje tolerantan prema katolicizmu): Srpski knez Beluš podiže benediktincima manastir Banoštar na desnoj obali Dunava (kako se vidi iz jednog pisma Inoćentija III, iz godine 1198); Stevan Nemanja šalje darove Petrovoj crkvi u Rimu i znamenitom benediktinskom centru Sv. Nikoli u Baru (koji inače stoji u vezi s Dalmacijom); Stevan N. Prvovenčani (koji je sa svojim bratom Sv. Savom definitivno utvrdio pravoslavlje u Srbiji), diže zvonaru uz katoličku crkvu Sv. Trifuna u Kotoru i obnavlja katoličku crkvu Sv. Gospodje u Kotoru, a jednako podupire benediktinski manastir Sv. Marije na Mljetu, dok Gjorgje Branković moli u pape Nikole V dozvolu da diže srpske manastire u Ugarskoj.

Marković se zadovoljava, u ovom svom djelu mirnim i objektivnim iznašanjem tih momenata, ne tumačeći im uzroke ni posljedice, kojih je u organičkoj vezi nesumnjivo bilo veoma mnogo. Da je Markoviću bilo izradjivati ovo djelo mjesto u Atini u Rimu, zacijelo bi dao većih i potpunijih rezultata. Znam iz rodjenog iskustva, da ima tajni arhiv propagande u Rimu (u koji se uostalom teško ulazi, tek s iznimnim dozvolama)

veoma mnogo materijala koje su uračunavali u „partes infidelium et schismaticorum". Iako je većina toga nepoznatog materijala iz XVI i XVII stoljeća, ipak se nalazi skupljenih i starijih izvora. Objelodanjenje i istraživanju tih vrela obogatit će mnoge dosadanje mršave izvore, a na površinu će iznijeti mnogi uopće nepoznati fakat.

Markovićevo djelo zadivljuje nabrajanjem množine manastira, koji su kao zadužbine knezova, kraljeva i careva, pa i vlastele igrali važnu ulogu u kulturnom i političkom životu Srbije. Mnoge od tih još su i danas živim svjedocima velikih dana gospodske prošlosti, ma i s jadnim tek relikvijama i ostacima, — oni potsjećaju na vrijeme slave, moći, i sjaja kulturnog i političkog. Mnogi od njih su svjedoci strašne krvave epohe turske invazije i teških varvarstava, koja nisu dala da se nastavi započeti razvoj srpske srednjevjekovne kulture. Od mnogih je ostao tek dokumentarni spomen, koji je spasilo jedino Markovićevo istraživanje.

U djelu, medjutim, ima mjestimice argumenata s kojima se moderna historijska kritika ne može složiti. On, naime, tu i tamo ne dijeli sasvim jasno geografijsko-topografsku nomenklaturu od političko-historijskih principa, prosto zato što se još nije sasvim oslobodio zastarjelog i preživljelog patriotskog historizma, te neka kulturna fakta gleda na savremene oči.

Marković se služi pri obradjivanju svoga djela izvorima prve ruke, grčkim, latinskim, slovenskim, a jednako i bogatom svjetskom i domaćom literaturom, savladjujući sav taj golemi i nepregledni materijal osobitom tehnikom i modernim metodom. Ali ne smijemo a da i tu ne istaknemo, da Marković na jednom mjestu, zaveden jednim nesumnjivo apokrifnim hagiografskim dokumentom, iznosi pogrješne činjenice. Svima naime, koji su jednom čuli za bella diplomatica, za pojav bolandinističkih Acta Sanctorum i za svu onu beskrajnu ljubav monaškog dokumentarnog mistificiranja o autentičnosti relikvija, ili moštiju koje se čuvaju u pojedinim manastirima, mora se na prvi mah učiniti sumnjiva, a iza podaljeg ispitivanja upravo naivna u svojoj svjesnoj kompoziciji, Markovićeva tvrdnja (pozivajući se na Iv. Pavlovića), da su mošti sv. Luke Evandjelista, 12. januara 1453, prenesene iz Carigrada i smještene u smederevskom manastiru, Blagoveštenja. Nije uopće poznato ni mjesto smrti njegove, ni njegov pokop, ni njegov grob, jer po jednim izvorima pokopan je u Efezu, po drugima u Bitiniji, a po trećima u Ahaji. Četvrti već znaju, da ga je car Konstantin iz Ahaje dao prenijeti u Carigrad, a peti — t. j. neki rukopis, očevidni falzifikat, zna, da su 1453 prenesene mošti sv. Luke u Smederevo. Začudjuje, da historik Markovićeva kova može uzimati kao izvor onako loše paleografijski ocijenjen rukopis, kao što je to učinio I. Pavlović. Ovaj slučaj privlačan je u svojoj analognosti s tisućama slučajeva zapadnih manastira i monaha koji su, da bi proslavili svoju opatiju, tako padali žrtvom jednoj prostoj fikciji, a često naprosto svijesnoj laži s jednostavnim motivom i argumentacijom: gloria et laus abbatiae. Sasvim je dakle prirodno, da su se takove legende pojavljivale i u pravoslavnom monaštvu.

Uza sve to, kako je u početku istaknuto, Markovićevo djelo ima svojih visokih pozitivnih vrijednosti za svakoga koga ova pitanja zanimaju, a napose će njegovu knjigu morati uzimati u ruke, uz političkog i kultur-

nog historika, historik crkvene arhitekture, jer će tu naći nepoznatih historijskih podataka o pojedinim manastirima, koji će svakako olakšati i njemu istraživanje i iznijeti poneku novu hipotezu i kombinaciju. Djelo V. Markovića je jedan uspio pokušaj, koji će bez sumnje uroditi dobrim plodovima, i dati smjernice da se i u nas stvore djela kakova su za rusko monaštvo dali Kazanskij, Ratšin, Kudrjavskij i Zvjerinskij.

Vasilije Marković kao naučenjak nažalost je jedan tipičan primjer zle kobi, koja nam je opet otela jedan jaki talenat, upravo u onaj čas kad je tek počeo stvarati, i kad se formirao u izrazitu individualnost. Da je poživio, zacijelo bi njegova naučna akribija i njegov naročito razvijen historijski smisao osobito pogodovao mladoj energiji moderne južnoslovenske historijografije. Njegova uspješna naučna nastojanja sačuvat će mu medju nama trajan spomen.

Dr. Viktor Novak.

Politički pregled.

a) Političke struje Predstavništva na umoru.

(Ne slažemo se u svakom pogledu sa kritikom na rad naših najvećih stranaka u sledećem članku. Iako medju demokratama ima pokvarenih elemenata, i ljudi čija reputacija ne služi na čast ni na korist stranke koja ih prima i drži; iako bankokratske tendencije prete da celu stranku povedu stranputicom, — ipak je, držimo, očevidna nepravda postavljati demokratsku zajednicu na isti stupanj sa parlamentarnom zajednicom koja se sastoji iz samih reakcijonarnih delova. Demokratska stranka ima za sebe bar to opravdanje, da je nova, i da obuhvata celo narodno područje koje se ima politički i praktički ujediniti, zbog čega joj je potrebno izvesno iskustvo. To, naravno, ne tumači još nikako silne počinjene greške i od strane demokrata, a najmanje opravdava njihovo držanje u Privremenom Narodnom Predstavništvu, čiji se nesavremeni rad i čije se dugo trajanje i uopte opstanak, ne mogu dovoljno osuditi.)

Pri likvidaciji rada Privremenog Narodnog Predstavništva, pred izbore za Konstituantu, dok se stare izmoždene i oveštale stranke muče da što lepše stilizuju svoje programe, — danas se čini potrebno izvesti jednu vivisekciju, koja je dopuštena jer je političke prirode.

Pre svega: ovo Narodno Predstavništvo nije naroda ni predstavljalo. Stvoreno na podlozi snage stranaka od pre rata, kada su bili drugi razlozi za političku orijentaciju, — ili čak i bez te podloge —, ovo političko telo nije moglo da bude predstavništvo naroda koji je proživeo veliku revoluciju čovečanstva, plaćenu od naše strane balkanskim ratovima i albanskim stradanjem, i svakovrsnim drugim žrtvama Svetskoga Rata.

Narodno Predstavništvo ima da bude narod u minijaturi, ogledalo njegovih nastojanja i pogleda na svet; ova politička skupina bila je medjutim

ogledalo onoga što je prošlo, što je iza nas ostalo i spada u istoriju. U njemu se nisu ispoljavale težnje za socijalnom pravdom, niti su kroza nj provejavale ideje revolucije kojih je puna atmosfera. U našem Narodnom Predstavništvu nije ni jednom odjeknula borba izmedju rada i kapitala, koja dominira svetom i koja se vodi i kod nas, — čiji su detalji mnogi štrajkovi i nemiri na sve strane. U Narodnom Predstavništvu vodila se, mesto toga, borba izmedju dve frakcije južnoslovenske buržoazije, od kojih je jedna bila na strani velikog poseda a druga na strani finansijera. Osetivši, instinktivno, opasnost koja im preti od posledica ruske revolucije, čiji tamjan dopire i do naših noseva, svesni, da se narod mora kako tako zadovoljiti, naše su se buržoaske klase dohvatile, nastala je borba jednih protiv drugih, borba o život i smrt: mrtvim lešom svoga druga hteli bi i posed i finansije da nahrane narod koji gladuje. Zato su se odmah u početku „rada" Narodnog Predstavništva dogodile dve grupacije, nazvane Demokratskom i Parlamentarnom Zajednicom. Nije to bio nesrećan slučaj, kako misle i kako su to rekli ljudi od sentimenta. To je bila posledica uzroka koji su već postojali, — grupacije posve prirodne, uslovljene samoobranom dvaju živih organizama. Jedan predstavlja interese visokih finansija, velikih banaka i velikih trgovaca, a drugi interese velikih posednika. Demokratska zajednica htela je radikalno da reši agrarno pitanje, bez naknade štete bivšim vlasnicima. Parlamentarna Zajednica zahtevala je jako oporezivanje ratnih bogataša, velikih banaka i velikih trgovaca. Ni jedni ni drugi nisu primetili, da dovode u dijametralnu protivnost rimsko pravo i anglosaksonski liberalizam, na čijim je principima sagradjeno čitavo evropsko buržoasko društvo. Oni su se nalazili u samoobrani, a u tom slučaju i krivični zakonik dozvoljava ubijanje: Oni su dakle ubijali principe na kojim je sazdana njihova rodjena ideologija. I jedni i drugi, u polemici, upotrebljavali su socijalistički rečnik i socijalističku logiku. Medjutim, oboje su živeli od produkata otetih suvišaka tudjega rada.

Kao što je opšti slučaj u istoriji, da klase koje vladaju traže opravdanja za svoj opstanak u moralnim razlozima, a primenjivanjem opštih ideja dobijaju svoju fizičku snagu — u ranije vreme ideja vere, kasnije ideje plemena ili nacije —, i ove naše kapitalističke ili buržoaske grupe uzele su da se služe dvema rečima, dvama pojmovima koji se u stvarnosti u svojoj sadržini ni malo ne razlikuju. Podela njihovih ideja u ovome nije uslovljena, ona je bila slučajna. Kao uslovljeno bi moglo da se smatra jedino to što je starija forma kapitalistička (veliki posed) uzela i starije narodno ime (plemensko). — Ali da se izrazim jasnije: Naše stranke nisu smele da kažu narodu svoje prave namere, jer bi ga time odbili od sebe. Uzeli su dakle opšte ideje: Demokrati su navestili stvaranje južnoslovenskog nacijonalizma, a parlamentarci očuvanje plemenskih individualnosti . . .

Slučaj je hteo, da ni jedni ni drugi nisu bili pobedjeni. Bili su podjednako snažni. Za pokrivanje državnih izdataka izglasani su poreski zakoni, upereni protiv naroda koja radi.

To je bilans rada Privremenog Narodnog Predstavništva, koje nije imalo prava na opstanak, ili ga je imalo mnogo manje nego, naprimer, ruska Konstituanta, za čije raspuštanje Trocki daje opravdanje. Pošto su

pokušali okrnjiti narodnu suverenost uredbom o redu i radu, i zaprečivanjem ulaženja u Konstituantu izvesnim profesijama intelektualnih radnika, stare stranke istupaju sad pred narod, i nude mu se. Narod će na ovim izborima, najvažnijim u našoj istoriji, imati da položi ispit zrelosti: hoće li i dalje ostati u krizi, ili će umeti da razreši gordijski čvor koji se zove Jugoslavija. Jedno bi bilo pravo rešenje, po našem mišljenju: Grupisanje ljudi koji rade i ljudi koji ne rade, u dve partije. Pozitivni elementi na jednu stranu, negativni na drugu. Tako bi se održala ravnoteža i u unutrašnjoj i u internacijonalnoj politici, i samo tako bi izašli iz krize južnoslovenski narod i njegova država.

Asim Behmen.

b) Novi grčki kralj.

Kad je, u junu 1917, uklonjen s prestola kralj Konstantin, zbog njegove neustavne i germanofilske vladavine, došao je na njegovo mesto, za kralja Grčke, ne najstariji sin Djordje, već njegov mladji brat Aleksander. Napušten, i protiv svoje volje, i politički i diplomatski i socijalno, mladi se grčki kralj predao svojoj sudbini. Njegova je filozofija bila vrlo prosta: Ne mešati se u državne poslove. „Moj otac", kažu da je rekao, „čitao je državna akta pre nego što bi ih potpisao, — pa eno ga u izgnanstvu; moj ded potpisivao ih je pre nego što bi ih pročitao, — i umro je kao kralj". Moral je bio jasan i on je svojoj devizi ostao veran do kraja. Državno krmilo — koje je bilo sigurno u čvrstim rukama Venicelosovim — zamenio je krmom automobila, iz kojega nije izlazio gotovo ni danju ni noću. Roditeljesku ljubav, porodične i društvene funkcije, upražnjavao je u morganatičkom braku s ćerkom jednog grčkog pukovnika. U tome ga je položaju zatekla smrt, koja je nastupila usled ujeda jednog malog majmuna. — Ovakav glupi slučaj lišio je Grčku vladoca, i otvorio je ne samo pitanje o nasledju prestola — kralj Konstantin i njegov najstariji sin Djordje, budući lišeni prestola, pravo na grčki presto prelazi na kneza Pavla, mladjega brata pokojnog kralja Aleksandra —, nego možda čak i o dinastiji. Ako knez Pavle pristane na uslove koje postavlja Venicelosova vlada, to jest, da kralj Konstantin i njegov sin Djordje ostaju za uvek isključeni od prestola Grčke, onda je lako. Ali je drukče, ako on ne bi hteo na to pristati, — onda se otvara pitanje o izboru novoga kralja.

Atinska vlada pozvala je kneza Pavla, da se primi za vladara grčkog. Knez Pavle je odgovorio, da se on ne može primiti, jer presto pripada njegovu starijem bratu. Ovaj se odgovor, medjutim, još ne može smatrati definitivnim. Ako on ostane pri svojoj prvoj odluci, onda će se grčki kraljevski presto oglasiti upražnjenim, i — na osnovu grčkoga ustava — grčka se Skupština sastaje, deset dana posle smrti kraljeve, da izbere Namesnika kraljevske vlasti. To se već desilo. Dva meseca posle smrti kraljeve, ima se izabrati još onoliko novih narodnih poslanika koliko ima Skupština kad je potpuna. Stari i novi narodni poslanici sastavljaju onda Veliku Narodnu Skupštinu radi izbora novoga kralja. Kad se novi kralj izbere, onda se novi poslanici razilaze, a stari ostaju da produže zakonodavni rad.

Ako preoblada tvrdoglavost bivšeg kralja Konstantina, koji i danas još veruje — kao uostalom i mnogi drugi Grci —, da grčki narod hoće njega ponovo za kralja Grčke, onda bi se stvorila jedna mučna situacija u Grčkoj. Ovo bi dinastičko pitanje moglo lako dovesti do velikih zapleta, jer o njemu postoje u samoj zemlji četiri razna mišljenja. Jedno je u prilog kralja Konstantina; drugo je za kralja Djordja I; treće je za kakvog engleskog princa; a četvrto naginje republici. Svako je od ovih mišljenja dovoljno jako, da bi moglo doći do sukoba izmedju njihovih pobornika. Venicelos, koji je igrao dosad svoju ulogu veštije od sviju svojih drugova na Balkanu, ima i sad stvar u rukama. On koji ima tako mnogo ugleda u Velikoj Britaniji, toliko prijatelja u Francuskoj, mnoge branioce u Italiji, a obožavaoce i zavidljivce na Balkanu, ima da učini poslednji gest. Od toga zavisi, da li će opravdati glas velikog državnika i jakog čoveka, ili će stati u red običnih balkanskih političara i sujetnih staraca. Sav je izgled za ono prvo.

Atina, novembra 1920.

Slučajni.

Književni i umetnički pregled

Ljubomir Nedić.

6.

O Gjuri Jakšiću, Stevanu Kaćanskom, Jovanu i Vojislavu Iliću, Nedić je govorio s pohvalom. Jakšić i Vojislav bili su romantičari. Njihovo osnovno raspoloženje bilo je mnogo sumornije i tužnije nego osnovno raspoloženje Zmajevo i Kostićevo, — i obojica su, mnogo više od Zmaja i Kostića, davali opise prirode, i u opšte imali mnogo jače osećanje živopisnog. Jakšić je imao jake suprotnosti svetlosti i senke, voleo prirodu divlju i uzrujanu; puste stenovite predele, bučne planinske reke, munje i gromove. Vojislav je sve video kroz neku blagu maglu, bez jasnih crta i jasnih boja; voleo prirodu svečano mirnu ili melanholično uspavanu, — tihe zvezdane noći, sive jesenje dane, ruševine u mahovini, drevne istočnjačke šume i reke. Jakšić je imao nečega plahovitog, ćudljivog i buntovnog; strasti su u njemu vrile i kipele. Vojislav je imao jedno mirno elegično raspoložene, jedno istočnjačko osećanje opšte prolaznosti, koje je njegovu ličnu tugu i bol ublažavalo i umrtvljavalo. Jakšić je imao večma slikarsko oko: davao opise življe, obojenije, ispupčenije. Vojislav je imao muzičnije uvo, davao neobično blagoglasne i milozvučne stihove, koji su svojim širokim svečanim ritmom bili prijatni i onda kada nisu kazivali ništa.

Jovan je Ilić bio poznat poglavito sa svoga podražavanja ženskoj narodnoj poeziji. On je osetio i zavoleo istok kroz naš stari Dorćol, i pisao stihove pune turskih reči i pune onog istočnjačkog ljubavnog tugo-

vanja koje zovemo sevdahom. Kratkog daha i nedovoljne književne kulture, on nije bio u stanju obraditi žensku narodnu poeziju onako umetnički kao Hajne stari nemački *lied.*

Kaćanski je bio savim osrednji pesnik, koji je svega dva tri puta u životu imao malo jače patriotsko i ljubavničko nadahnuće, i onda ispevao pesme koje su izgledale potekle od srca. Ali ni tada ga nadahnuće nije držalo kroz celu pesmu, nego je padalo obično posle prve strofe.

I Kaćanski i Ilić bili su sentimentalni. Kaćanski je imao sentimentalnost koga bilo omanjeg nemačkog pesnika. „Sevdah" Ilićev, takodje, nije bio ništa drugo nego sentimentalnost, ali istočnjački začinjena nečim gorkim i opojnim.

Nedić je pretpostavljao Jakšića i Vojislava ostalim našim pesnicima. Njemu se dopadala njihova romantičarska živopisnost i njihov romantičarski pesimizam. Za njihove mahne i nedostatke bio je prilično neosetljiv. U Jakšićevoj plahovitosti video je znak neosporne pesničke iskrenosti i pesničkog nadahnuća. On nije opažao da je Jakšić patio isto toliko od navale reči koliko i od uzavrelih osećaja, da je često padao u deklamaciju i galimatijas, i da je u njegovim jadanjima bilo, istina, mnogo iskrenosti, ali i mnogo teatralnosti. Ako je kod Jakšića precenjivao pesnika, kod Vojislava je precenjivao umetnika. On je govorio o Vojislavu kao da bi to bio umetnik besprekoran i savršen po obrascu Teofila Gotjea i Lekonta de Lila. Vojislav je, bez sumnje, imao nešto od umetničke mirnoće francuskih parnasovaca ali njihova stegnuta i precizna forma sasvim mu je nedostajala. Vo obliku svojih pesama, on nije pripadao njihovu dobu, nego dobu Bajrona i Lamartina; sa pravim umetničkim nadahnućem spajao je dosta nemarnu i površnu obradu; čak i u najboljim njegovim pesmama ima nečega nedovršenog i rasplinutog.

Jovana Ilića i Kaćanskoga Nedić je cenio manje od Jakšića i Vojislava, a više od Zmaja i Kostića. Bio je dirnut njihovom sentimentalnošću, — i za ljubav toga što je u njihovim najboljim stihovima imalo neposrednoga i naivnog, on im je opraštao što su obojica bili kratkog daha i veoma jednoliki.

7.

Po ovim Nedićevim simpatijama i antipatijama, jasno se vidi priroda njegova ukusa. On je voleo romantično a, u vezi s njime, i sentimentalno, jer sentimentalizam nije ništa drugo nego opet romantizam ali blaži i prostosrdačniji. Njegov ukus razvijao se pod uticajem engleske i nemačke književnosti. Za njega je može biti najveći lirski pesnik u celoj svetskoj književnosti bio skotlendac Robert Berns, pesnik neškolovan, ali tako prirodan i neposredan u svojim stihovima pisanim u dijalektu, da izgleda da svoje osećaje daje u sirovom stanju bez umetničke obrade.... Posle Bernsa, Nedić je voleo Hajnriha Hajnea i ne samo Hajnea, nego u opšte sve nemačke liričare. Ovi, istina, nisu imali mnogo veštine, ali su imali izvesnu prostosrdačnost osećaja, — i Nedić je držao da je u lirskoj poeziji to glavno. On je u opšte bio nepoverljiv prema osećajnosti slože-

noj i niansiranoj, koja postaje svesna sebe same i sebe samu raščlanjava; on je držao da to nije prava osećajnost: ova mora biti prosta, jednostavna i naivna.

Pored pesnika koji su imali tu vrstu osećajnosti, Nedić je voleo i pesnike koji su imali mašte, ali ne mašte latinske, mašte harmonične i koja ne gubi vezu sa stvarnošću, nego mašte germanske, koja je pusta i haotična kao san. Otuda njegove simpatije za engleskog pisca de Kvinsija koji je opisivao snove jednog pivca opiuma; za američkog pisca Hotorna, čiji su romani nalik na bajke; za nemačkog pisca Hofmana sa njegovom „vampirskom" fantazijom, — za „Gavrana" Edgara Po-a i za „Leonoru" Birgerovu.

Najzad on je voleo pesimizam, koji je prvenstveno germanska bolest. Artur Šopenhauer bio je njegov najmiliji filozof; od Šekspirovih tragedija najviše se bavio „Hamletom", o kome je držao jedno predavanje, a od Geteovih dela „Verterom", u kome mu se dopadao baš sam „Verterizam".

Zmaj i Laza Kostić, u čijoj je osećajnosti uvek bilo nečega intelektualnog, i koji su imali mnogo više duha nego mašte, nisu mogli zadovoljiti anglo-germanski ukus Nedićev. Njemu su bili mnogo bliži ne samo Jakšić i Vojislav sa svojom melanholijom i svojim sanjarijama nego čak i Kaćanski sa svojom prostosrdačnošću i Jovan Ilić sa svojom primitivnošću.

Čitajući engleske i nemačke pesnike Nedić je naučio da ceni iskrenost nadahnuća, ali ne i lepotu oblika. Engleski i nemački pesnici imaju više osećajnosti nego pesnici francuski, ali ne i više umetnosti: umetnost ostaje preimućstvo ovih poslednjih. Nedić je malo čitao i slabo mario francuske pesnike. Razumevanje čisto formalnih lepota u pesništvu nije stoga bilo njegova jaka strana. Dovoljno je bilo da jedan pesnik ima malo više boje i lirike, ili makar samo malo više tečnosti, pa da ga Nedić proglasi za velikog umetnika stiha. On je ne samo precenio umetnost Vojislavljevu, nego čak i Zmajevu — i ne samo to, nego je, u jednoj prilici, gotovo s ushićenjem govorio o umetnosti Kaćanskovoj.

Slobodan Jovanović.

Rusi na našoj sceni.

Zagreb, 11. novembra 1920.

Jučer smo se u kazalištu oprostili od naših ruskih gostiju, gospodjom Sadoven i gospodinom Skupjevskim. To će nam veče — puno slasti i puno bola — ostati dugo u uspomeni. Šta mogu reći one hrizanteme čiji se tanki beli listići osuli u ruci ruske ciganke i njenog Don-Hozê! Mi bismo želeli izraziti više, mnogo više . . . Zašto idete od nas, dragi umetnici iz dalekog rodnog kraja, zašto nas ostavljate! Ili vam je tesna naša pozornica, ili vam nismo mi dosta topli? . . . Ne možemo vas obaviti skupocenim tkaninama sa sajma u Nižnjem Novgorodu, niti obasuti carskim adidjarima, — ali mi smo vas željni, i mi vas volimo. Dodjite nam opet.

Čudna je ova naša publika, i zanimljiv predmet za posmatranje i razmišljanje o onom čega nemamo. Nju su vreme i rat pokvarili, jer nekad nije bila takva. Nekad je ona s ushićenjem stajala pred zastorom sa slikom Vlaha Bukovca, — danas je sve to za nju tek dekoracija koja se može videti za toliko i toliko stotina ili desetina kruna! Nekad je bila burna i nesalomljiva u svome skromnom razumevanju, — danas je blazirana i kad razume i kad ne razume. Pored mene sedeo je namrgodjen gospodin, a ja sam čuo kad je primetio s važnošću: „Ne može se poznati Karmen!“ Hteo je možda da kaže: „Znam i ja nešto“. Jadnik, on ne poznaje sile koja sve u sebe pretvara, u sebi pretvara i daje svetu ponovo — iz sebe; kao život koji se večno radja. On ne oseća svežinu zraka u kojem se kupa. „Što nisi otišao u kavanu Korso“ — promumlah u sebi, i nastavih da se radujem ovoj Karmen iz južno-ruskih stepa, ovoj ciganki koju je stvorila slovenska Rusija. Sjajna Sadoven, budite Karmen, i ostanite Ruskinja! — Vi, i vaš ljubavnik, čistokrvni ruski Don-Hozê, vi ste triumfovali u srcu Rusije, u Moskvi. Avaj, mi vam toga ne možemo dati, mi nemamo takoga srca, — mi smo odgojeni u duhu podvojenosti, raskomadanosti, i sićušne lokalne sebičnosti. Svaki za sebe, posakrivani po prašnjavim tavanima i mračnim kulama, mi nismo mogli ni smeli živeti u svežini, ni postati velikima, nego smo ostali slabi, mali, i podjarmljeni. Ali hoćemo da se nanovo rodimo, da budemo veliki i slobodni, — da nadjemo naše j e d n o srce! Pa kad ga nadjemo, dodjite nam opet, i nećete nas poznati; namrgodjeni gospodin kraj mene, i on će vas tada gutati velikim očima, od uskićenja i iskrenosti, i u njemu će tad kucati slovensko, naše, veliko srce. Hvala vam što ste nam taknuli i žile kucavice, i što ste pomogli da izbacimo iz nas staro i rodimo novo. Hvala, i „do svidanja“! *B.*

Knjige i listovi.

„Lelek sebra“.

Augustin Ujević, najmladji medju starijim pesnicima, ili — ako se hoće — najstariji medju našim „mladima“, objavljuje, pod gornjim natpisom, svoju knjigu pesama (u izdanju S. B. Cvijanovića, u Beogradu; cena 5 dinara). — Mi koji verujemo u stare i nove političare, ali koji ne verujemo baš toliko u „stare“ i „mlade“ liričare (pre, u dobre i loše), možemo ukazati na Ujevića kao na jedan dobar argument u prilog našeg mišljenja. On je iz dobre, Rakićeve, škole, o čemu svedoči cela knjižica, počevši od natpisa (— u Zagrebu svi čitaju, mesto „sebra“, „srebra“ —), a pritom je ipak dosta svoj, bar koliko i najoriginalniji medju „mladima“, koji ga i smatraju svojim prvakom. Jedan od govornika „mladih“, koji sam nije više tako mlad, anonsirao je ovu knjigu pesama, i proricao da ćemo „vriskati“. od ushita i u ekstazi, kad je budemo čitali, jer toliko novoga i mladoga nosi u sebi. Ne možemo reći, da smo baš vriskali, ali nalazimo svakako da Ujević medju mladjim liričarima ima ponajviše talenta. Ovaj se, uostalom, i ne iskazuje kod njega prvenstveno u novotarijama misli i stila, i stiha i jezika, koje čak, rekli bismo, stoje ponekiput na smetnji uživanju u onom što je u njegovoj poeziji lepo kao u svakoj dobroj

poeziji. Mi smo već siti čeprkanja i pabirčenja po stihovima, da bismo na jedvite jade naišli na pravo pesničko osećanje i na prost izraz; dok razgrnemo floskule misli koje „se prave" komplikovanima, i dok pronadjemo red reči i smisao u onoj hrpi natucanja „impresija" i dovikivanja kroz pomrčinu, u nama utrne sposobnost da neposredno uživamo u onom što ostaje čisto pesničkoga i neizveštačeno iskrenoga u toj poeziji „mladih". Kad bismo imali vremena, i kad bi se isplaćivalo, ne bi bilo teško na ovim pesmama Ujevićevim pokazati na primeru da je „bolje" (u ovom slučaju „naprednije") neprijatelj dobrome. Ali bi se iz ove knjižice u svakom slučaju dalo „izljuštiti" dobar deo prave, dobre poezije.

Izdavač Cvijanović uspeo je opet da najprostijim sredstvima opremi jednu lepu knjižicu, da se čoveku mili uzeti je u ruku. Kod njega su i pre rata drugi izdavači mogli da se uče zanatu (ukoliko se nisu i naučili). Ali je dvostruka vrlina, u današnjim knjižarskim prilikama, umeti stvoriti ovako nešto, iz ničega. — *č*—

„Makedonija".

Medju mnogobrojnim knjigama takozvane „propagandističke literature", koja se razlila kao more za vreme dugih ratnih godina, nadje se i poneka od trajne vrednosti. Jedna od takih retkih je „Makedonija", Tih. R. Djordjevića, koja je prvi put ugledala sveta na engleskom jeziku, početkom 1918 u Londonu, a koju sad i na našem jeziku (ćirilicom) objavljuje pančevačka knjižara „Napredak", u ukusnoj opremi. Dokumentovana, i napisana od čoveka prave naučne i književne spreme, koji i nacijonalni rad na strani shvata ozbiljno i kaže samo ono što može i da dokaže, — ova je knjiga (govorimo iz neposrednog iskustva) učinila ogromnih usluga našoj nacijonalnoj stvari, jer je poslužila glavnim izvorom za informaciju o jednom važnom delu naše zemlje, u času kad je ta informacija bila od najveće potrebe. Da nije Dr. Tih. R. Djordjević ništa drugo učinio osim što je napisao ovu knjigu — a znamo šta je on sve inače uradio —, odužio bi se bio narodu i zadužio bi narod.

Dobro je medjutim, što je ovo delo izašlo sad i na našem jeziku, — jer je poznavanje ovog važnog predmeta i kod nas kod kuće još vrlo oskudno. A, kako kaže pisac u predgovoru ovom izdanju, ne samo da je Makedonija „i kolevka našeg hrišćanstva, i naše civilizacije — najlepši list naše Istorije", nego su iz nje „zasjali i prvi zraci radosti naše sadašnjice . . . Sa njom se skoro ceo naš narod našao u bratskom zagrljaju i u slobodnoj domovini". — Boljeg vodju po toj našoj slavnoj Makedoniji u prošlosti i u sadašnjosti ne možemo zamisliti od pisca ove knjige, niti preporučiti bolju i zanimljiviju knjigu o ovome predmetu. — *l* —

„Jugoslavensko lišće".

Dr. Mirko Dejanović i Niko Stipčević sakupili su za omladinu književne priloge i članke u jednu knjigu pod gornjim natpisom, koja je izašla nakladom knjižare Vinka Jurića u Splitu (Cena 27 kruna). U uvodu kažu pisci šta ih je rukovodilo pri ovome poslu: „Nenarodni duh u školama lišavao je našu omladinu štiva koje bi joj moglo utirati put k pravom pojmu domovine i narodnom jedinstvu". Ideja je svakako dobra, i skupljačima pripada zasluga da su uzeli inicijativu u ovom pravcu. I izbor priloga iz

hrvatsko-srpske i slovenačke lepe književnosti dobar je, i biće — sa svakim novim izdanjem — bolji, dok knjiga ne postane prava antologija bez koje neće moći biti nijedna južnoslovenska kuća.

„Pokušaj odredjenja filozofije

s osobitim obzirom na religiozni momenat u filozofiji", od Marijana Tkalčića, izašlo je kao druga sveska „Filozofske biblioteke" koju uredjuje u Zagrebu Dr. Vladimir Dvorniković. (Naručuje se kod pisca, Zagreb, Sveučilište).

Beleška.

Južnoslovensko Sokolstvo.

Za 21. i 22. novembra zakazan je prvi sastanak delegata Južnoslovenskog Sokolskog Saveza i Češke Obec Sokolske u Ljubljani. *Svrha sastanka je konačno formuliranje pravila jednog Saveza Južnoslovenskog i Češkog Sokolstva.* Cela ova stvar otpočela je inicijativom sa naše strane, i prethodni su pregovori, kako usmeno, tako pismeno, svršeni do juna, tako da je dne 28. junija o. g. u Pragu održan prvi sastanak obostranih delegata, i odmah zatim drugi dne 30. junija. Češko je stanovište bilo, da se ima uspostaviti stari Sveslovenski Sokolski Savez, kao i pre rata. Naše je stanovište bilo, da danas postoje samo dve velike sokolske organizacije, češka i naša, i prema tome može da se radi jedino i prvo o savezu ovo dvoje. To je stanovište tokom pregovora postalo zajedničkim. I sad se stvar bliži kraju. U našem nacrtu zajedničkih pravila dolazi na prvo mesto: oživotvorenje jednog i jednakog zakona u oba naroda i države o obligatnom fizičkom obrazovanju a po preradjenom sokolskom sistemu, te po tome preporod škola i vojske po načelima istim. U tu svrhu osnivaju se dve visoke škole za fizičko obrazovanje zajedničkim silama, jedna u Češkoj, druga u Jugoslaviji. Zajednički savez oba Sokolstva vodi celokupnu sokolsku politiku i saziva tokom 1921 u Pragu jedan Sveslovenski Sokolski Sabor; u obe države ima da se osnuju samostalna državna zvanja za fizičko obrazovanje. U Pragu su Česi na sve ovo načelno pristali. Pa pošto ni tada a ni dosada spornih tačaka nije bilo, a uvereni smo da s obe strane sve se vodi sa jednim pravim idealizmom, možemo od ovog sastanka u Ljubljani očekivati nešto zbilja veliko i korisno. *L.*

DVE ISPRAVKE.

1. U članku g. N. Andrića, „Jubileji zagrebačke pozorišne kulture", u 6. broju „Nove Evrope", molimo da se ispravi prvi red koji je, u reviziji, pogrešno ispao; treba da glasi ovako: *„Dne 10. lipnja ove godine nečujno je prošlo osamdeset godina otkad je"*.

2. U članku g. S. Jovanovića, „Lj. Nedić", u 7. broju „Nove Evrope", na strani 252, u 20. i 21. vrsti ozgo, mesto: „i mislio da ima posla s jednim obdarenim improvizatorom", treba da stoji: *„i mislio da ima posla s jednim velikim umetnikom stiha onda kad je u stvari imao posla s jednim obdarenim improvizatorom"*.

Šta se čuje.

— Koliko je „odličnih" članova privremenog Narodnog Predstavništva oduvao izborni oluj još pre nego što je i duhnuo? . . .

*

U zagrebačkom Narodnom Kasinu, za stolom, jedan južnoslovenski major i jedan južnoslovenski marinac raspravljaju s jednim trećim civilnim članom, dobrim delom na nemačkom jeziku, temu o talijansko-južnoslovenskom sporazumu. — „Nije smeo, mein Freund, Trumbić da potpiše ovakav ugovor. Das ist ein Skandal. Sad prestaje za nas pitanje Rijeke, odsad je granica Soča, jawol . . ."

Ovaj me je razgovor živo potsetio, kako su, u izgnanstvu, članovi Jugoslovenskog Odbora — koji se sastojao većinom iz Dalmatinaca — ponekad, u Parizu, posle dugih sednica u Hotel Madisonu, polazili uveče na večeru, i debatujući još avenijom de l'Opera, sa Corriere della sera u špagu, išli obično put talijanskog restorana Zucco na velikim bulevarima. Kad bi debata bila na vrhuncu — a to bi se desilo redovno kad je reč došla na Talijane — onda bi obično počeli govoriti talijanski.

*

S. H. S.

Od mnogih i raznovrsnih tumačenja i predloga za dopunjavanje naših državnih inicijala — kojima smo tako besmrtno zapečatili naše državno i političko jedinstvo pred celim svetom —, svakako ponajviše odgovara pravom stanju stvari ono nemačko *Sie halten Sitzungen.* Privremeno Narodno Predstavništvo moglo se, u tom smislu, s pravom dičiti imenom Es-Ha-Es, a i Konstituanta bi, bojimo se, u tom pogledu mogla zadržati dosadanji naziv. Inače, ako je da se vrača, onda bi već samo zbog ovog nomen-omen-a trebalo izmeniti ime države, da se naše sednice i naši razgovori ne nastavljaju u beskonačnost, i da se ne ponovi fatalni slučaj sa četiri S-a u srpskom grbu, koja su, kako neki kažu, jedina kriva što se Srbi još uvek ne slažu medju sobom.

*

Jedan prijatelj koji se ovih dana vratio posle dugo godina u domovinu, pre svega nas je pitao za naše plemenske odnošaje. On je oduvek bio žestok Jugosloven, a tamo na strani, kaže, izgledaju ovdašnje prilike strašnije nego što su u stvari. Izmedju ostaloga, čudio se da se kod nas tako napredovalo u pljačkanju i razbojništvu. — Pa dobro, kaže, ko su ti pljačkaši, jesu li Srbi ili Hrvati? — Dragi prijatelju, tu smo ti svi jednaki, Srbohrvati i Slovenci: robe, pale i ubijaju i Srbi i Hrvati, pravoslavni i katolici i muslimani, i država i banke i pojedinci, svi bez razlike — za sebe i u društvu! — Dakle, veliš baš, zajedno, i bez razlike imena i veroispovesti? No, to mi je baš milo, — odahnu on, — *i to* vodi cilju.

*

Dekoracije . . . Sve će to narod pozlatiti . . .

Orijent-Ekspres juri južnoslovenskom brzinom kroz Hrvatsku za Beograd. Na jednoj maloj stanici ulazi u vlak Dr. T., poznati zagrebački političar, — dolazi s kortešacije za izbore. Kako ga je bog dao spretna i otmena, i željna političke konverzacije, čim udje u kupe zapodeva razgovor s gospodom koja tu sede, i koju zbog polumraka ne može dobro da vidi. Neko je baš spomenuo odlikovanja. Naš političar skoči kao oparen:

— Eto, ordenje! Nema veće sramote i bruke, kome se sve podeljuje. Zamislite, jedan D . . . . ć, jedan K . . . . . . ć, jedan M . . . . ć, pa onda oni biskupi i vladike, sve po izbor madžaroni, — i svima njima Svetog Savu s lentom! A ljudima pravim demokratima, — evo, primera radi, ja lično — pa meni samo Sv. Savu III razreda. Da nisam hteo vredjati visoko mesto s kojeg se ordeni dele, bacio bih im ga pred noge. Verujte, gospodo.

U tom času, pade mu na pamet da se nije ni predstavio, i on u mraku stane pružati ruku na sve strane, izgovarajući svoje zvučno ime.

Prvi je odgovor glasio: „Vojvoda S . . . . S . . . . ć".

— A tako, baš mi je drago, a kuda putujete, gospodine Vojvodo?

— Ja u Čačak, u penziju.

Drugo je ime bilo: „L . . . V . . . . . . ć".

— O molim, g. poslaniče, a odkud Vi ako smem pitati?

— Ja iz Pariza. Idem u Ministarstvo Inostranih Dela u Beograd, da pokušam kod T . . . P . . . . . . a, možda će mi dati za pisara.

Treći gospodin bio je H . . . H . . . . . . ć.

— O, gle, ko bi rekao. A šta je s Vama, gospodine doktore?

— Idite Vi do v . . . . ako nemate ništa protiv, i ostavite me na miru, zajedno sa Vašim političkim drugovima, i Vašim kraljevskim ordenima . . .

*

Piše nam jedan bosanski student:

— Vi se čudite što Wiener Bankverein dovodi iz Beča u Zagreb petnaest novih nameštenika, i što se za njih našlo stana kraj sve stanbene nevolje. Možda ćete se manje čuditi kad saznate, da se mojim drugovima studentima isplaćuje stipendija od strane bosanske vlade preko Wiener Bankverein-a. Banka koja s državom radi mora se tek proširivati, i za njene nameštenike mora biti stanova u Zagrebu!

Odista, sad malo bolje razumemo ovu stvar, i zahvaljujemo dopisniku na izveštaju. Samo se ogradjujemo od njegove pretpostavke, da se mi čudimo . . . Davno smo mi prestali da se čudimo svemu što se kod nas dešava, mi samo još konstatujemo. I ovo sa bosanskom vladom samo je u stilu dobrih tradicija naše centralne vlade i njenih organa. Još za vreme rata glavni bankar Srpske Vlade bila je Otomanska Banka, koja je u Engleskoj stajala zapisana u Crnu Knjigu kao neprijateljska, — a pored nje bila je i još je uvek Francusko-Srpska Banka, koja nam nije neprijatelj nego — dušmanin. Ko bi se tu načudio!

Nova Evropa

Knjiga I, broj 9. 25. novembra, 1920

Priča o polugi.

Ako smo celina, ako smo Srbo-Hrvati jedno, kao što tvrdimo, kako je moguće da se dešavaju tolike opreke izmedju jednih i drugih, te da se nad našim glavama hori uzdisanje razočaranih rodoljuba, ili da odjekuje prkosna pretnja srditih iskustava, i da se tako daleko udalje i razdele i ckrenu jedan drugom ledja naš mali, mili Beograd i naš mali, mili Zagreb, kao dva sela što se posvadjaše zbog toga gde da bude prota!

Zamislimo jednu dvokraku polugu, na jednom je kraku Srpstvo, na drugom Hrvatstvo, poluga je položena na jedan mali potpor oko sredine, to je Jugoslovenstvo. I sve je zajedno jedan čvrst i tvrd sistem.

Ovaj je sistem neuravnotežen: Za to što su opterećenja pomerena prema krajevima poluge te udaljena od potpora. Poluga je dakle u kretanju.

Poluga je nastala našim narodnim oslobodjenjem i ujedinjenjem, tu je dobijen oslonac ili potpor, i poluga je iz mrtvila dignuta u život.

Kretanje poluge nastalo je na ovaj način: opterećenja su se počela pomicati i bacati od središta prema krajevima. Opterećenja nisu bila jednaka, nisu dodavana mirno, jednakom snagom i količinom. Nastalo je dizanje jednog kraka i spuštanje drugog. Jedan je pošao gore, drugi dole.

U prvi mah je dat polugi veći teret na srpskom kraku (hegemonija). Dobro je možda što je dat, ali pouzdano nije dobro što je stavljen sasvim na kraj, jer je poluga izgubila svoju ravnotežu, — hrvatski krak se počeo dizati gore (separatizam). Pritom je inercija čvrstog sistema igrala ulogu, čineći da se na opterećenja jedne strane poluge javlja svaki put efekat na drugoj strani pojačan, veći od primarnoga, od početnog.

Sistem se dakle ljulja, gore-dole, i amplitude ove dve šetalice igraju igru sve većeg podizanja i spuštanja. To je slika današnjeg položaja!

Svi oni koji se od oslonca poluge udaljuju, lete gore i dole, i izloženi su stalnom nemiru i strahu. Tek oko samog oslonca, na sredini, u blizini Jugoslovenstva, oba se kraka ravnomerno i jednako miču, i tu uznemirenja nema! —

Ako se ovo uporedjenje primi — a držimo da je prilično dobro i poučno —, onda može da se pita dvoje, — mislimo, uglavnom dvoje —: ako se ta poluga nastavi klimatati i ljuljati kao luda gore-dole, i bez potrebe i bez razloga, da li se ona možda ne bi mogla najedanput da prebije i da se razdvoji na dva posebna dela; a ako je sigurnost da se ta katastrofa neće desiti, kako će se onda zaustaviti to besomučno skakanje i džipanje u visinu i dubinu, kada će stati i završiti se?

Da Jugoslovenstvo nije veće i više i od Srpstva i od Hrvatstva, ne bi poluge ni bilo, ne bi se njezin sistem ni podigao, i ne bi nastala labilnost u krajevima. Ali je Jugoslovenstvo diglo polugu! I to je dobro bilo! Samo ne valja što se toliko ljulja.

Ako je bilo toliko čvrstine u sistemu poluge, da se na jednom, zasad još uskom i visokom, osloncu podigne u vis i ne prebije na dvoje, znači da je pokušaj izdržao i dokazao jačinu! Srpstvo i Hrvatstvo nisu dvoje i ne mogu da se odvoje!

Da bi uporedjenje bilo još lakše pratiti, zamislimo da je mesto te poluge jedna cev, šuplja kao neki veliki kanal, i da u tome kanalu, u toj cevi, ima i s jedne i s druge strane bezbroj malih, živih stvorenja, pokretnih, svesnih, budnih, uznemirenih; i da svi ti milijoni sada trčkaju i jure čas od sredine prema kraju, a kad se kraj primakne dubini i ponoru, opet od kraja prema sredini, pa kad kraj onda poleti u vis, opet prema kraju, itd.

Kako će to da se zaustavi? Ima jedan jedini prost način: sakupiti teret prema sredini, mirno i polako, i *perpetuum mobile* će prestati da radi! Kada je to gotovo, onda poluga ima da dobije potpor i oslonac i na jednom i na drugom svom kraju, a to je samo moguće proširenjem i pojačanjem središnjega oslonca, da ne ostane strm i uzak, nego prostran, širok, i siguran. A taj oslonac jeste i može da bude jedino čisto južnoslovenski.

L.

Ime naše države.

(Ako je još trebalo — a izgleda da je trebalo — dovesti do absurdnosti, i s filološke tačke gledišta, ovo naše sigranje imenom države, koje nam daje izgled potpuno neozbiljnog naroda u očima celog sveta, gospodin profesor Rešetar učinio je to vrlo lepo, iako po dubrovački skladno, u ovom članku. Nije potrebno da ističemo, da se u svemu slažemo s njegovim zaključcima.

Jedina tačka koja nam se čini otvorena diskusiji — koja je, uostalom, sporedne važnosti — bila bi, upotreba južnoslovenskog imena u oblicima „Jugosloven" i „južnoslovenski". Profesor Rešetar zastupa mišljenje, da je naravno da se ovi oblici imaju izvoditi iz reči „Jugoslavija", za svakog koji ovo zadnje ime kao opšte priznato i nezamenjivo prima; po tome bi dakle imalo da se kaže i piše i „Jugoslaven", i „jugoslavenski". Mi mislimo, da je doduše upotreba reči „Jugoslavija" potpuno i jedino opravdana, ali da u isti mah nije neophodno potrebno izvoditi ostale oblike iz nepravilno sastavljene osnovne reči, kad već postoje u upotrebi pravilni oblici; stoga smo dosad i pokušali sprovoditi ovako pisanje: JUGOSLAVIJA, ali JUGOSLOVEN i (kao pridev) JUŽNOSLOVENSKI. Mi ćemo, zasad, ostati pri ovim oblicima; ali smo, naravno, spremni pokoriti se mišljenju većine kompetentnih sudija po ovom predmetu, koje ujedno ovim pozivamo, da nam dostave svoj sud ili svoje mišljenje, ili da ga inače objave. — Ovo je ujedno i odgovor na upite koji su nam dosad u ovom pitanju upućeni.)

Ja sam u zagrebačkom „Književnom Jugu" (od 15. novembra 1918) štampao mali članćić gdje sam iznio nekoliko pitanja, uglavnome filološke naravi, što bi trebalo da se kod nas riješe. Otada su, eto, prošle gotovo dvije godine a da nije ni jedno riješeno — a kako bi i moglo to da bude kad su i mnogo krupnija i važnija pitanja još uvijek ostala neriješena? Mi se svi nadamo da će u tome pogledu, kao uopće u pogledu uredjenja naše domovine, Konstituanta — poslije dvije godine zanosa i razočaranja, nadanja i klonulosti — udariti čvrste temelje na kojima će se naš narod moći da slobodno razvija u kulturi i civilizaciji. Konstituanta će morati da riješi barem jedno od tih „filoloških" pitanja, to jest: kako ćemo zvati našu državu. To uprav i nije sitno filološko već krupno političko pitanje, a filološko je samo utoliko što može eventualno nastati potreba da se imenu dade u jezičnom pogledu ispravan oblik.

Ukoliko se kod nas otvoreno kaže što se misli i što se želi u pogledu imena naše države, može biti govora samo o dva imena — jedno je „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca", a drugo je „Jugoslavija": prvo je oficijalno ime što ga je sadašnje Narodno predstavništvo prihvatilo a ministarstvo provelo u oficijalnim publikacijama, drugo je vrlo obično u privatnom govoru i pismu, osobito u našim zapadnim krajevima, i u inostranstvu — da ukratko rečemo: prvo je ukočeno birokratsko a drugo živo narodno. Ko pak ne uzimlje u obzir, ili neće da uzimlje u obzir (jer ima nažalost i takovih!) nove prilike, taj ne govori ni o „Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca" ni o „Jugoslaviji" već o Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i t. d., prema tome odakle je ko rodom. I s te strane dakle vidi se nesredjenost i anarhija koja je prirodjena svakoj čisto slovenskoj duši, premda sam uvjeren da će željezna sila zahtjevâ praktičnoga života biti jača od svake ministarske naredbe pa i od svakoga zakona, te će se i kod nas i u inostranstvu govoriti samo o Jugoslaviji, dok će „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca" paradirati još samo na našim novčanicama, i poštanskim markama — ako medjutim dopre do ministarstva pošte, telegrafa i telefona naredba ministarskog predsjedništva da je naša domovina „kraljevina" a nije „kraljevstvo", kako se još čita — i ćirilicom i latinicom — i na najnovijim našim poštanskim markama. Već se dakle iz čisto praktičnih razloga ima dati prednost jednostavnomu i kratkomu imenu „Jugoslavija" prema složenome „kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca" koje se od jednog duška gotovo ne može ni da izgovori, a svakako je — ako se ne varam — najduže ime jedne države na cijelom svijetu; u tome pogledu (ali, na veliku žalost, samo u tome pogledu!) možemo da konkurišemo samo s oficijalnim imenom „Sjedinjenih država sjeverne Amerike (United States of Nordamerica)", premda su praktični Amerikanci, a za njima i ostali svijet, u običnom govoru jako skratili to dugačko ime zadržavši samo jednu riječ „Amerika", pa je „Amerika" njihova domovina, oni su „Amerikanci", a što je njihovo to je „amerikansko" — a samo se kod nas mi filozofi i brusojezičari svadjamo dali ćemo ih zvati „Amerikanci", kao što ih svi zovemo, ili „Američani" kao što ih niko ne zove. Lako bi dakle bilo, kad bi i u tom našem dugačkom imenu bila jedna riječ koja bi se mogla uzeti kao skraćenica za cijelo ime, ali take riječi nema, — već ako se nadamo i želimo da jedno od naša tri plemenska imena sasvim potisne ona druga dva.

U tom poslu ne pomaže nam ni diplomatska titula naše države, jer eto smo vidjeli da što je jednomu ministarstvu „kraljevina" drugomu je „kraljevstvo"... a što ćemo ako Konstituanta odredi da smo „carstvo", ili, ne daj bože, republika? Ono se dugačko oficijalno ime skraćuje doista i tako da se ne ispisuju, odnosno ne izgovaraju cijela ona tri plemenska imena pa se piše „kraljevina (ili kraljevstvo!) SHS", a izgovara „kraljevina (ili kraljevstvo!) Eh-Ha-Es"; nego time je oficijalno ime postalo istina kraće, ali zato i ružnije, pa kad se vidi „SHS" ili čuje „Es-Ha-Es", čovjeku i nehote padaju napamet svakojake takove skraćenice na zapadu, (kao na pr. za fabriku automobila u Turinu „Fiat" — Fabbrica Italiana Automobili Torino), od kojih većina ne znamo šta znače, kao što mnogi inostranac ne zna šta je naše „SHS", jer u potpuno ispisanom imenu nalazi u svojem jeziku (francuskom, njemačkom itd.) *C* (Croates), ili *K* (Kroaten) mjesto našega *H* pa ne zna znači li to *H* nešto što spaja ili što razdvaja prvo *S* od drugoga.

Inače, ni ta tako radikalna amputacija naša tri plemenska imena ništa ne pomaže, jer od Es-Ha-Es ne možemo sastaviti ni ime državi ni ime njenim državljanima, a samo bi koji humoristički list mogao stvoriti „Eshaešadiju" i „Eshaešane". Koliko pak smeta u praktičnom životu ono dugačko oficijalno ime, vidimo i osjećamo svaki čas. Eto na pr. sad kad su se, bogu hvala, naši delegati dogovorili s Italijanima, morati će da potpišu „ugovor medju kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca i Italijom", a lakše bi bili sklopili „južnoslovensko-talijanski" ugovor. Ni po jada, kad bi se radilo samo o imenu ugovora, ali kad god se bude ko pozivao na taj ugovor, mjesto da ukratko reče „po članu tome i tome južnoslovensko-talijanskog ugovora", moraće da kaže „po članu tome i tome ugovora medju kraljevinom itd. itd.".Nego i to bi se moglo pregorjeti, jer s državnim ugovorima nemaju posla obični ljudi već diplomati, koji imaju i više vremena i dovoljno papira da u miru pišu taka dugačka imena, ali svakome se od nas može dogoditi da ga pitaju — a mnogima se to zbilja i dogodilo —: „Iz koje ste zemlje?" a tada po zaključku Narodnog Predstavništva, nadopunjenu ministarskom naredbom, treba da odgovori: Iz kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ako neće da reče kraće — i ljepše! — iz kraljevine Es-Ha-Es. Drugoga pitaju: „Jeste li, molim Vas, Austrijanac ili Švajcarac?" a on opet treba da odgovori: Nijesam ni jedno ni drugo nego sam državljanin kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca; a možda će se naći ko će sasvim kratko i odlučno odgovoriti: Ja sam Es-Ha-Es, na šta će se pitač prekrstiti i od njega odalečiti misleći da je lud. Naravski, samo oni izmedju nas koji su duboko prožeti rešpektom pred naredbama zakonitih vlasti tako će odgovarati na inostranačka pitanja, a koji ima nešto manje toga rešpekta, ali zato nešto više zdrava razuma, taj će odgovoriti: Ja sam iz Bosne ili iz Vojvodine, ili će reći: Ja sam Srbin, ili Hrvat, ili Slovenac, — ako ne reče, ja sam Bošnjak, ili Crnogorac. I tako ono oficijalno dugačko ime naše države, koje bi trebalo da bude simbol našeg ujedinjenja i jedinstva, baš nas sili da i preko volje zadržavamo i ističemo plemenska i provincijalna imena, — da zadržavamo dakle i da ističemo *ono što nas dijeli i razdvaja* mjesto da prihvatimo — bar prema inostranstvu — ono što nas spaja i ujedinjuje.

Time smo sa praktičnoga stanovišta prešli na političko, koje je dabome u ovome pitanju mnogo preče i važnije, pa ja iskreno kažem, da ne razumijem kako ko iskreno želi jedinstvo naroda i države može ma i časom dvojiti hoće li pristati uz „Jugoslaviju“ ili uz „kraljevinu SHS“. Ja sam doista potpuno uvjeren da velika većina od onih što su stvorili tu blaženu „kraljevinu SHS“ iskreno želi to jedinstvo, samo što se i ovaj put pokazala i dokazala istina one latinske riječi „summum jus — summa injuria“, — da se ne učini krivo napose ni Srbima, ni Hrvatima, ni Slovencima, učinilo se je krivo svima, cijeloj državi i svemu narodu, pa je stvoreno ono dugačko ime koje najbolje pokazuje i dokazuje i domaćima i inostrancima da nijesmo jedno već troje. Rovove, što je izmedju nas izrovala historija, kultura, vjera — te nećemo tako lako ispuniti i izgladiti, ali — ako vjerujemo u naše sadašnje i buduće jedinstvo — kakva je potreba da tu prošlu rascijepanost zapišemo na naš barjak pa da ga ponosno vijemo na domu i na strani, te da svakomu jasno kažemo — i prijatelju i neprijatelju! —: Dragi prijatelju a još draži neprijatelju, koji si me toliko zadužio, mi samo *govorimo* da smo jedno, ali eto vidiš najbolje po imenu naše države da smo troje, pa ako ti jedan od nas što skrivi, možeš pokušati da isprave druga dvojica.

Mnogi zaziru od „Jugoslavije“, jer misle da bi se time zapostavljala plemenska imena; ja ne mislim da bi to bila baš velika nesreća ali me valjda vara moje subjektivno osećanje, jer mi Dubrovčani nismo znali ni za jedno plemensko ime, pa smo se tek privoljeli jednomu ili drugomu, kako je komu bilo milije; ali i bez toga to je sasvim krivo mišljenje, jer svak u Jugoslaviji i na dalje može da bude, i biće, Srbin, Hrvat, ili Slovenac, kao što je i doslije bio; to bi dakle bilo otprilike kao u Švajcarskoj, gdje su svi Švajcarci, iako su jedni Nijemci, drugi Francuzi, a treći Talijani, — samo što su tamo zbilja *tri različita naroda* pa su bili tako pametni da za svoju domovinu stvore i zadrže *jedno* ime, dok smo mi „jedan narod“, koji za svoju državu svakako treba *tri imena!*

„Jugoslavija“ dakle samo će pomoći i Srbohrvatima i Slovencima, a neće odmoći ni jednima, samo je treba prihvatiti s iskrenom ljubavi, s čvrstom vjerom i — s filološkom umjerenosti. Oponira se naime imenu „Jugoslavija“ s filološke strane što nije udešeno prema strogim pravilima našega jezika; prije svega trebalo bi da se zanj uzme oblik „Sloven“ a ne „Slaven“, koje je upravo prema ruskom *Slavjanin,* a onda ne bi se ime smjelo sastaviti od „jug“ i „Slaven“ već od „južni“ i „Sloven“. To je sve istina, ali je istina — kako sam istaknuo u onom člančiću u „Književnom Jugu“, — da i inače, baš za imena nekih naših zemalja imamo oblike što ne odgovaraju paragrafima naše školske gramatike: eto odmah ime *Srbije* koja se je zvala „srpska zemlja“ ili „Srbi“, pa je tek docnije nastalo ime „Srbija“ s pomoću tudjinskoga (romanskoga i grčkoga) završetka *-ija;* eto i *Slavonije,* koja je takodjer u starije vrijeme nosila ime „slovinska zemlja“ ili „Slovinci“, pa je i ona tek u novije vrijeme primila taj sasvim tudjinski (njemački i madjarski) oblik; kad nam dakle ne smeta ni „Srbija“ ni „Slavonija“, što bi nam smetala „Jugoslavija“? Inače, u ovako krupnim političkim pitanjima ko bi se smio obazirati na take filološke sitnice? Osim toga, ko se protivi „Jugoslaviji“ samo stoga što je oblik „Sla-

veni" uprav ruskog porijekla, taj nesmije zaboraviti da se i obliku „Sloveni" može prigovarati, jer je on upravo ekavski oblik, pa ko piše jekavski, taj bi morao kazati „Slovjeni", kao što su zbilja pisali Kurelac i njegova škola, i kao što su opet ikavski pisali naši stari pisci „Slovinci", „slovinski".

Mogao bi napokon ko prigovoriti „Jugoslaviji", da bi se pod tim imenom mogli razumjeti i Bugari, koji k njoj ne spadaju. Ja znam da su pokretači južnoslovenske misli zbilja tako shvaćali Jugoslaviju, da bi u nju ušli i Bugari, a neznam hoće li se to ikad ispuniti, — ako Bugari ostanu kakvi su bili od balkanskog rata amo, bilo bi sigurno mnogo bolje da i ostanu gdje su sada —, ali ni taj zadnji prigovor ne znači ništa, jer je naša „Jugoslavija" u prvom redu političko-geografski pojam s jasno odredjenim granicama, s kojim dakle Bugari nemaju nikakva posla dok su izvan tih granica.

Nama se čini prirodno da ko prima „Jugoslaviju" treba da primi i to da je on „Jugoslaven", a to jest državljanin „Jugoslavije" i pripadnik — kako se to u nas sada često govori i piše — „troimenoga naroda Srba, Hrvata i Slovenaca". To je opet neko malo filološko pitanje koje treba raspraviti, jer i mnogi što pristaju uz „Jugoslaviju" govore o „Južnim Slavenima", ili o „Južnim Slovenima" ili „Jugoslovenima", ili o „Južnim Slovanima" ili „Jugoslovanima"; mi bismo rekli da od „Jugoslavije" može logički i gramatički da bude samo „Jugoslaven"; na to treba osobito potsjetiti Slovence koji su listom pristali uz „Jugoslaviju", pa bi onda slobodno mogli da ostave češko „Slovan" za južnoslovensko „Slaven". Ako se provede „Jugoslaven" i „jugoslavenski", može se napokon i praviti neka u političkom i u etnografskom pogledu važna razlika: „Jugoslaveni" smo mi Sloveni u Jugoslaviji, pripadnici „troimenog naroda", Južni Sloveni su svi Sloveni na jugu, dakle i Bugari, pa tako je i „jugoslavensko" sve što se tiče Jugoslovena, a „južnoslovensko" sve što se tiče Južnih Slovena.

Eto, tako ja mislim da bi se moglo i imalo urediti pitanje imena naše države, pa bog dao da Konstituanta, koja će imati da njega riješi, udari i u tome pogledu pravim putem za dobro domovine a na utjehu svih onih koji govoreći o „jednom troimenom narodu" više misle na jedinstvo nego li na trojstvo.

M. Rešetar.

O Društvu Narodâ.

(Uzroci dosadanje pasivnosti.)

Govorimo li danas o Društvu Narodâ, pod tim imenom ne predstavljamo sebi nipošto u tijesnom prijateljstvu spojene narode, nego cio niz bitnih životnih zadataka koje bi imao, za dobrobit čovječanstva, uzajamno i sporazumno da rješava što veći broj kulturnih slobodnih naroda. Oni bi, naime, združeni u jedno stvorili organizovanu moć, koja bi sklopljenim ugovorima i medjunarodnim zakonima davala potvrdu i zaštitu.

Medju pomenutim zadacima, kojima bi u prvom redu davao životnu snagu duh ideje Mira, od osnovne su važnosti: *organizacija medjunarodnoga prava,* prije svega ukoliko se tiče nove ideologije o likvidaciji medjunarodnih sporova, i *stvaranje obaveznog medjunarodnog sudišta.* Sva druga

mnogobrojna pitanja, koja se radjaju u djelokrugu Društva Narodâ, više ili manje podredjenoga su značaja, ma koliko da su nekoja od njih važna sama po sebi, ona se bilo javljaju u vidu neposrednih pripremača obaju glavnih zadataka, bilo naturuju sama od sebe svoje riješenje, već po svom medjunarodnome značaju.

Opće duševno raspoloženje koje je vladalo pod konac svjetskoga rata, prije prestanka petgodišnjega rvanja, zahtjevalo je i s pravom očekivalo potpunu trijeznost duhova i ostvarenje ovakovoga Društva Narodâ, koje bi za kratko vrijeme zadobilo priznanje i svestrano povjerenje *sviju* narodâ, odnosno državâ. Ali ovo očekivanje doživjelo je nakon realizacije Društva razočaranje, i kritika, koja je odjednom započela, bila je potpuno opravdana.

Uzroci, da ta početna tvorevina Lige Narodâ nije primljena s podjednakim svestranim odobrenjem i oduševljenjem, i da ni do dana današnjega nije uspjela zadobiti potrebni autoritet i izvršujuću moć, jesu unutarnji i spoljni.

Već sâm dogovor o osnivanju Društva Narodâ, zamišljen kao uvodni dio svim ostalim uslovima za Mir, usljed svojeg pristranog sastava, nije bio naročito pogodan za ulogu uverture, koja bi daljem raspravljanju imala da dade iskren ton gotovosti i pomirljivosti. U odboru koji je sazvao dogovor bile su zastupljene samo vlade pobjedničke grupe, što se naravno protivi pojmu i duhu Društva Narodâ. Narodi podlegle koalicije bili su već od početka isključeni od sudjelovanja kod ovoga važnog temeljnoga posla, koji je po svojoj suštini zahtjevao saradnju *sviju* vlada dobre volje. I same neutralne države bile su objavom dogovora stavljene pred fait accompli, koji ih je pozivao na — naknadno sudjelovanje pri stvaranju u obliku pristupa u Ligu. Drugi glavni uzrok neuspjeha koji je takodjer odmah nakon objave dogovora postao predmetom žestoke kritike, bio je u uskogrudom unutarnjem ustrojstvu Lige, osobito u pogledu njenog delovanja i u protuslovlju s demokratskim načelima koja bi morala biti temeljem i bitnom oznakom *iskrenoga* Društva Narodâ. Uz skupštinu zastupnika sviju začlanjenih naroda, u kojoj svaki član ima po jedan glas, ustanovljen je i *Savjet* Društva Narodâ; u tom izvršujućem Savjetu od devet članova, imaju sjelo i glas samo pet velevlasti, koje tako odlučuju i u ime svih drugih začlanjenih manjih država i naroda, jer ove srednje i male države imadu sve skupa samo četiri zastupnika u Savjetu. To uredjenje važi još i danas, iako doduše točka 4 pomenutoga dogovora predvidja reviziju i — još uvijek omedjenu — mogućnost proširenja *Savjeta;* što, medjutim, nikako ne znači demokratizaciju Društva Narodâ, pošto cilj jedne demokratske revizije njegova sastava mora biti poziv sviju začlanjenih država da budu jednakopravni organi Lige.

Nije smjer ove raspravice da se bavi o tome, koliko opće političke prilike opravdavaju pomenute slabe strane osnovnoga dogovora. Jasno je da one oštro iskaču na vidik u svjetlu objektivne kritike, koja zahtjeva da temelj Ligi udari slobodan dogovor sviju slobodnih civilizovanih naroda, koji imaju da zajedno, *na demokratskoj i pravnoj podlozi*, izgrade tu naveliko zamišljenu medjunarodnu tvorevinu i organizaciju.

K izvanjim uzrocima, koji su već kod rodjenja Lige potkopali vjeru i nadu u njen uspjeh, spada Versaljski Mir, koji je neposredno slijedio dogovor o osnivanju Društva Narodâ. Budući u oštroj protivnosti s duhom osnovnih načela velike zamisli, koja bijaše kao preludij stavljena na čelo sviju mirovnih pregovora, označujući dolazak novoga doba u medjunarodnom životu, — nedostajalo je tome Miru prijeko potrebno *savladjivanje,* da bi se već od početka u atmosferi vjerovanja stvorilo zgodno tle za uspjevanje mladoga društva.

Ujedno je zavladala, poimence u srednjoj Evropi, velika nesigurnost u medjunarodnim odnošajima, i to u jednu ruku kao posljedica vremena poslije rata, a u drugu ruku kao posljedica razočaranja, koje je na sve strane izazvalo djelovanje pariske Konferencije Mira. Spoljni politički odnosi najbliže budućnosti ukazivali su se u tako maglovitim konturama, da to nije moglo ostati bez dojma na Društvo Narodâ, jer je sve to, naravno, usporavalo njegovo djelovanje i odlučnost u različitim pravcima i po raznim predmetima, i odgodilo je na neodlučno vrijeme pitanje o omedjenju i izvodjenju razoružanja, odnosno o sastavu medjunarodne oružane sile koja bi zajamčila obvezu odlukama Društva Naroda i tako ojačala i proširila njegov autoritet.

Najvažniji je izmedju izvanjih uzroka, koji smetaju konsolidaciji Društva Naroda kao izvršujuće sile, činjenica, da se ta velika zamisao pojavila u isto vrijeme s drugim jednim velikim pokretom, — sa socijalnom revolucijom, odnosno — u krajnjem njenom vidu — s boljševizmom.

Obje su ideje krepko oživjele poslije svjetskoga požara i usljed njegovih strašnih posljedica, i osvojile su plodno tle u tom općem potresu drijemajućih duševnih sila. Mada protivnici koji jedan drugoga isključuju, imadu oni ipak analogije, osobito u konačnom smjeru svoga djelovanja, ukoliko se tiče omogućivanja medjunarodnoga života. I boljševizam ima u svojoj teoriji kao konačni cilj izvršnoga programa mirovnu ideju, ukidanje rata i usredotočenje medjunarodnog života u centralnoj vladi sviju sovjetskih federativnih republika, koje bi imale za uredjenje medjunarodnih sporova svoje sudište socijalističke internacionale. Protivna su samo stanovišta i pogledi na svijet, iz kojih obje ideje proizlaze, i različiti su putevi i metode koje hoće da primene kod izvodjenja svoga smjera. Boljševizam se služi najradikalnijim sredstvom, bezobzirnom revolucijom, da bi ostvario glavne tačke svoga programa, to je: potpuno uništenje kapitalističkoga društvenog reda i uredjenje socijalne pravde. Društvo Narodâ, nasuprot, kojemu je glavna zadaća uredjenje medjunarodnih odnosa na pravnoj podlozi, htjelo bi različite socialne zahtjeve novodobnoga života riješiti evolucionim putem, da ne propadne sva dosadanja kultura i da narodi ne ogreznu u još veću bijedu. Razmatranja o osnovanosti obiju metoda za realizaciju socijalizma ne ulaze u okvir naše rasprave; ali sve, bar dosada pokazuje, da se boljševičke teorije još nisu pokazale praktično izvedive a prirodna ideja komunizma da se posve neprirodno izvršuje.

Kraj sveg tog jasno je da je danas talas socijalne revolucije potisnuo Ligu Narodâ, koja je u stvaranju, u — pasivnost. Već zbog samoga fakta da je socijalna revolucija istakla kao glavni svoj zadatak uredjenje i zadovoljenje socijalne pravde, opći je interes na strani boljševizma, koje iz

straha od njega, koje u očekivanju njegove pobjede. On zasad sve jače obuzima duhove sviju naroda, i na taj način prevladjuje nad zanimanjem za Ligu Narodâ. Sam boljševizam, sa svojom negacijom svega što je izrod kapitalističkog društvenog reda, otklanja Društvo Narodâ kao „kapitalistički bluf", pa je i u zadnje vrijeme jasno otklonio i svako miješanje Lige i njeno posredovanje u rusko-poljskom sporu. Boljševizam dakle paralizira takodjer uvelike aktivnost Društva Narodâ, i sprječava ga da stekne potreban ugled i autoritet. Tako se nemoć i pasivnost Lige produljuju, osobito i u pogledu plana općega oružanog istupanja protiv boljševizma, jer bi svjetsko socijalističko gibanje, sa svima svojim komunističkim i socijalističkim strankama i sa svim sredstvima, spriječilo ovakav pokušaj, iako nijesu sve te stranke suglasne s boljševičkom metodom borbe za ostvarenje socijalističkoga programa.

Napokon, Društvo se Narodâ bez sudjelovanja velike Rusije nemože uspeti do onoga stupnja izvršne moći, koji mu je potreban da bi ostvarilo svoju veliku zadaću. Dogod je Rusija sklonište bezobzirnoga boljševizma, odnosno diktature proletarijata, dok se ona tom nedemokratskom metodom isključuje od sporazumnoga djelovanja za konsolidaciju medjunarodnoga života, tako će dugo da bude i sudbina Lige Nacijâ neodlučena i njena nemoć u izvanjoj politici neizbježna. Sva njena aktivnost ostaje ograničena na proučavanje medjunarodnih problema, na izradnju onih lokalnih zadataka koje joj je odmjerila pariska mirovna konferencija, i na ispunjenje svoga nutarnjega organizovanja, koje se dosada sastojalo iz putujućih konferencija njenoga Savjeta (conferences d' études). Odlučno odredjenje njenoga položaja nastupit će, kada bude riješen problem boljševizma. Pobijedi li on u svim evropskim državama, preuzet će centralna vlada, odnosno sudište socijalističke internacijonale, ulogu Društva Narodâ, dakako prekrojenoga prema socijalističkom programu. Izjalovi li se diktatura proletarijata, — u slučaju da se ona ovakim svojim gospodarenjem sama uništi, — ukazaće se pristupom Rusije u pravilne medjunarodne odnose i veze široka mogućnost za razvoj Društva Narodâ. Onda će tek ono, *nakon temeljite demokratske revizije svoga ustrojstva* i dakako uz *iskreno uzimanje u obzir svih socijalnih zahtjeva novodobnoga života*, moći uspjevati kao organizacija medjunarodnoga prava, na dobrobit narodâ cijeloga čovječanstva.

Antun M. Petrinčić.

Liga Narodâ, Rusi, i Jadransko Pitanje.

(Pisac ovoga članka bio je, u svojstvu jednog od naših delegata, prisutan na konferencijama u Londonu, Brislu, i Milanu. Stoga ga donosimo kao jedan podatak iz prve ruke, iako je medjutim, usled postignutog sporazuma s Italijom, aktuelnost predmeta smanjena.)

Još nekonsolidovana ruska država nije učestvovala na Konferenciji Mira, i nije spomenuta u paktu o Ligi Narodâ, koji je ušao kao integralan

deo u mirovne ugovore, te zbog toga nije ni članom Društva Narodâ. Ipak, ruske su organizacije počele sudelovati kod konferencija koje su od početka godine 1919 držane po privatnim udruženjima u svima državama koje imaju za cilj da pomognu oficijelnoj Ligi Narodâ u teškoj borbi za organizaciju i za uspešno delovanje za postignuće svetskog mira. Kod prvih konferencija ovakih nacijonalnih udruženja (u Parizu i Londonu) Rusi nisu zastupani. Istorijski pak ostati će interesantno, da su se na londonskoj konferenciji (u martu 1919) delegati južnoslovenskog udruženja kao prvi setili bratskog ruskog naroda, te stavili predlog, da se Rusija odmah čim bude prestala kriza, primi u Ligu Narodâ. Na 3. konferenciji (u Brislu, decembra 1919) bilo je rusko udruženje zastupljeno po g. Braćaninovu, s kojim se je delegat južnoslovenskog udruženja složio kod raznih pitanja te su zajednički istupali. 4. konferencija tih udruženja, koja su se sada već organizovala u jednu zajedničku organizaciju, održana je u Milanu od 12. do 16. oktobra ove godine. Rusi su bili zastupljeni na njoj sa dva svoja udruženja, jedno je reprezentovalo više grupa ljudi starog režima, a drugo više socijalističkih partija (i to umerenije struje, neboljševika); predsednici ovih udruženja bili su g. A. N. Braćaninov, i g. N. D. Aksentiev. Prvo udruženje predložilo je pismeno konferenciji, pored 13 drugih veoma interesantnih predmeta, i jedan predlog glede rešenja jadranskog pitanja. Konferencija nije dopuštala da bi se otvorila debata o ovakim konkretnim aktuelnim pitanjima. Zbog toga nije mogao doći u raspravu ruskomu predlogu slični predlog delegata južnoslovenskog udruženja, koji je tražio da se jadransko pitanje reši po želji pučanstva u spornim krajevima. Ipak je naš delegat uspeo da će njegov predlog biti štampan i razdeljen medju članove konferencije te pridat protokolu. Šta će se dogoditi sa ruskim predlogom, nije poznato. Svakako će on ostati kao lep i plemenit dokumenat rusko-južnoslovenske solidarnosti, te ga stoga ovde saopštavamo (u prevodu, originalan tekst je francuski):

Predlog s obzirom na Jadransko Pitanje, podnesen IV Konferenciji Saveza Udruženja za Društvo Narodâ.

Srbija je opšte priznata proslavljenim pobornikom i mučenikom ne samo za prava južnoslovenskog naroda nego i medjunarodnog prava, koje je branila podignuvši od bečkog kabineta bačenu rukavicu godine 1914. To njoj daje neosporno pravo da ujedini u novoj državi južnoslovenskoj celo stanovništvo koje pristaje na ujedinjenje. Saveznici su pobedili protivnike Medjunarodnoga Prava, ne toliko svojim oružjem koliko poverenjem koje su umeli da zadobiju u pogledu iskrenosti svoje želje, da dadu svakome ono što mu pripada, i da priznadu svakome narodu, bio veliki ili mali, pravo da raspolaže sâm svojom sudbinom.

S ovoga gledišta, takozvano Jadransko Pitanje ne bi trebalo da bude uplitano u rivalstva državâ, i u tajne kompenzacione ugovore silâ koje nisu neposredno zainteresovane u konfliktu naroda nekadašnjih pokrajinâ habsburške monarhije. Društvo Narodâ imalo bi, u ovom pitanju, kao i u svakom drugom ove vrste, — u slučaju da se stanovništvo i zainteresovane države ne mogu same medju sobom sporazumeti, — da presudi, kome pri-

pada jedno ili drugo sporno zemljište koje je usled ugovora o Miru palo u deo pobediocima, držeći se isključivo načela, da narodi imaju pravo samoopredeljenja. Nikakav ugovor zaključen bez znanja zainteresovanih ne može vezivati ni njih, ni Društvo Narodâ koje predstavlja vrhovni organ Internacijonalnog Prava. Utoliko veće negodovanje izaziva pokušaj da se Jugoslovenima uskrati ovo opšte pravo, kad se zna da je jedino njihovim junaštvom istočno bojište moglo biti spaseno, i da su uvek oni žrtvovani, i u ovom ratu i pre njega, zato što se nije poklanjalo dovoljno vere njihovim redovno smišljenim i opravdanim predvidjanjima.

Narodno udruženje Rusâ za razvitak i praktičnu primenu Lige Narodâ smatra svojom svetom dužnošću da dâ izraza javnom mišljenju ruskom, koje je zahvalno plemenitom srpskom narodu za sve što je imao da pretrpi za dobro i za pravo potlačenih narodâ. Ono ujedno poziva IV Konferenciju Saveza udruženjâ za Društvo Narodâ, da primi u pogledu Jadranskog Pitanja sledeću rezoluciju, koja nam se jedina čini u skladu sa načelima medjunarodnog prava čistog, bespristrasnog, i snažnog.

IV Konferencija Saveza udruženjâ za Društvo Narodâ smatra da se trajan mir na području Jadrana neće moći uspostaviti pre nego što se ne odrede i ne utvrde granice izmedju država na jadranskom primorju, i to prema željama stanovništva koje na njemu živi, što bi se dalo postići organizovanjem plebiscita u svima spornim zonama, koji bi se vršio u ime Društva Narodâ, dok bi se medjutim zagarantovala apsolutna sloboda stanovništvu, ma i po cenu privremene vojne okupacije celoga primorja koje dolazi u obzir, — okupacije po jednoj od silâ nezainteresovanih neposredno rezultatom plebiscita, naprimer Sjedinjenih Američkih Država. *(Potpisani:)* Predsednik, A. N. Braćaninov; glavni tajnik, V. Terenin.

Leonid Pitamic.

Rusi u Rusiji.

(Gospodin profesor Murko poslao nam je za „Novu Evropu" svoje predavanje „Etnografski odnošaji u Rusiji", koje je držao u februaru ove godine u Lajpcigu, gde je bio na univerzitetu za vreme Rata, i odakle je sada prešao na praški univerzitet. Donosimo prvi deo toga predavanja, a drugi deo — o neruskim narodima u Rusiji — donećemo u jednom od narednih brojeva.)

Pre rata zapremala je Rusija (i bez Finske, Poljske i Kavkaza, koji joj geografski ne pripadaju) polovinu Evrope, i polovinu Azije, dakle šestinu čitavog svetskog kopna. Za britanskom imperijom zaostaje doduše za 8 miliona km², no dok je ova rasuta po čitavoj zemlji, ruska država sačinjava kompaktnu masu koja je u potpunoj kontinentalnoj vezi. Od ostalih velikih kopnenih država, od Kine i Sjedinjenih Država Severne Amerike, — ona je dvaput veća, a od Nemačke je četrdeset puta veća. Izgleda da je ova gorostasna država izašla iz svojih šinâ, i imade krugova koji tvrde da s Rusijom ne treba više računati kao sa svetskom silom, ma da jedino boljševici, koji sačinjavaju tek maleni deo njenoga pučanstva, prkose čitavoj

Antanti i svima protivnicima na severu, zapadu, jugu i istoku, koje ova protiv njih podržava. Budućnost je svakako nesigurna. Utoliko je važnije stoga da se, u vreme kada su na temelju principa narodnosti nove države nastale ili još nastaju, upoznaju realni faktori koji odlučuju sudbinom Rusije. S toga ću gledišta dakle da govorim o etnografskim odnošajima u Rusiji pri čemu polazim od najvažnije oznake: jezika, uvažavajući u isti mah kao vrlo merodavnu činjenicu: religiju, a dodirujući, gde je to potrebno, i istorijski razvitak.

1.

Radi boljeg razumevanja daljnih izvodjenja preporuča se ukratko prikazati, kako su postali i razvili se ruski narod i ruska država.

Najstarija naseljenja Slovena, što ih možemo istorijski domašiti. nalazimo u istočnoj Poljskoj i u susednim belo- i maloruskim područjima. Kao god na zapad i jug, širili su se odavle Sloveni i na sever i istok, tako da u X stoleću nailazimo na čitav niz slovenskih plemena od Novgoroda pa do Kijeva, i do njegove istočne i južne okolice. Dalje na severo-istoku, u čitavom porečju Volge i na Oki, bilo je finskih narodnosti, dok su južnom i južno-istočnom ruskom stepom vladali i prolazili mongolski i tursko-tatarski nomadi. U Kijevu, gde se je križao znameniti Istočni Drum (od Istočnoga do Crnoga Mora, i u Carigrad) sa trgovačkom cestom iz Poljske, nastalo je središte državnoga života, kod čijega su konsolidovanja imali osobitu zaslugu Varjazi, doseljenici iz istočne Švedske. Normanskoga porekla beše pouzdano dinastija Rurikova, čiji su članovi vezali vezom ujedinjenja najrazličitija ruska plemena i pojedine kneževine. I njihovo zajedničko ime „Rus“ potiče možda od germanskoga severa. Na čitavom području nastao je jedan jezik, čije zajedničke oznake odlikuju još i danas sve ruske dijalekte prema ostalima slovenskim jezicima. Osobito važna veza izmedju ruskih plemena bilo je kršćanstvo, što ga je Vladimir uveo 988 iz Carigrada, i crkveni i književni jezik, koji je poreklom iz Bugarske, dakle južnoslovenski jezik. „Pravoslavni“ i „ruski“ ostali su sve do danas identični pojmovi. Sa kršćanstvom preneseni su takodjer i temelji duševne i materijalne kulture iz Vizantije, koja tada nije bila neznatna, uporedjena sa zapadnom Evropom, ali koja je svojim konzervatizmom i svojom ukočenošću postala kobna i za Rusiju, Mi moramo osim toga imati u vidu, da je grčka crkva manje savladala pagansku religiju nego li latinska. Što to znači, pokazaću samo na jednom primeru. Sveti Augustin bori se u svojima „Ispovestima“ protiv mrtvačke gozbe, naših „daća“, i izveštava kako je milanski vladika sveti Ambrozije (na koncu IV stoleća) zabranio svojoj majci da po afrikanskom običaju donosi na grobove mučenika koljivo, kruh, i vino. Ovoga je običaja doista nestalo nabrzo na čitavom zapadu, ali kod Rusa i ostalih pravoslavnih Slovena posmrtne su gozbe, na grobu poslije ukopa i u izvesne dane, još i danas u običaju.

Prilikom velike provale Mongola u Evropu (1240) bi južna Rusija opustošena, a Kijev sravnjen sa zemljom. Usled toga pomaknuto je središte ruske države na severo-istok, najpre u Vladimir, a onda malo po malo u Moskvu, koja je sačinjavala jedno od važnih stecišta za trgovinu, i koja

je imala vrlo vešte knezove. Ruski knezovi na severo-istoku bili su zapravo namesnici tatarskih kanova, tako da su usled toga znatno ojačali orijentalni utjecaji na ruski državni i narodni život, te su delovali i onda kada su već moskovski veliki knezovi stresli bili tatarski jaram. Nakon pada Carigrada smatrala je Moskva sebe kao treći Rim, iza kojega četvrti više ne treba da sledi.

Moskovska je država medjutim rasla i dorasla bila sve većim zadacima, tako da je učinila kraj tatarskim kanatima u Kazanu (1552) i u Astrahanu (1556), te se u XVI stoleću velikoruski Kozaci utvrdiše čak i na Tereku pred planinama Kavkaza. 1581 osvojiše već i Sibiriju, i neverovatnom brzinom stadoše prodirati Rusi napred sve do obala Tihog Okeana. Ali je Moskva upirala svoje poglede i prema zapadu, prema obalama Baltičkoga Mora, i prema poljsko-litavskim provincijama koje su bile nastanjene pravoslavnim ruskim žiteljstvom. Nisu se uzalud moskovski vladari nazivali velikim knezovima a kasnije i carevima „čitave Rusije" (*vseja Rusi*, od XVI stoleća).

Moramo držati pred očima, da se je nakon pada Kijeva jedan deo južno-ruskog stanovništva povukao prema zapadu, čak u Karpate. U toj „Crvenoj Rusiji" (ime nije objašnjeno) igrale su značajnu ulogu kneževine Halič i Vladimir (otuda austrijsko ime „Galicija i Lodomerija"), ali ove na koncu postadoše predmetom raspre izmedju Madžara i Poljaka, dok se Pjastovići i Anžuovci ne udružiše te 1340 Kazimir Veliki prisajedini Halič s Lavovom Poljskoj, a 1366 takodjer i Vladimir u Voliniji. Ova područja zadržaše ime *Ruś*, pa su se tako nazivala i kao delovi poljske države. U sredovečnoj latinštini upotrebljavalo se za ovu zemlju ime „Ruthenia" a za njene stanovnike „Rutheni", koje ima da se smatra isto tako kao ime češko ili madžarsko, i koje nije tek Austrija pronašla kako su to tvrdili Poljaci i Rusi. U jednoj vizantijskoj ispravi dolazi za Halič još 1292 grčka oznaka „mikrè Rossia", dakle Mala Rusija, sa očiglednim obzirom na veću Rusiju na severo-istoku.

Čudna je bila sudbina ostalih malo- i beloruskih krajeva. Na teritoriju Litavaca, koji nisu Sloveni, postade jedna kneževina koja se uskoro stala širiti prema slovenskom istoku. Još je Gedimin ujedinio (1318—1320) s Litvom celo područje starih Kriviča, koji se imaju smatrati praocima belih Rusa, a malo pomalo pridružiše im se i maloruski krajevi sve do Kijeva, pa čak i preko Dnjepra. U toj Litvi bila je ruska kultura tako snažna da je i nakon krštenja Jagela (1386), koji je prave Litavce i priveo bio katoličkoj veri, ostala kao glavna u zemlji, a jedna vrsta crkvenoslovenskog jezika izmešanog sa veoma mnogo beloruskih i maloruskih elemenata služila je kao uredovni jezik od XIV pa gotovo sve do XVII stoleća, jer su prema litavskom statutu sve isprave imale biti napisane „ruskim slovima". Posle političke Unije sklopljene u Lublinu (1569), kojom je litavsko malo plemstvo u borbi protiv velikaša dobilo ista prava kao i poljsko plemstvo i posle crkvene Unije brestovske (1596), koja je velik deo Malorusa i Belorusa potčinila papi i latinsko-poljskoj kulturi, otpočelo je, dabogme, brzo napredovati popoljačivanje gornjih staleža, a nije, naravno, ostalo bez utecaja ni na niže slojeve, tako da su i u jezik Malorusa i Belorusa prodirali sve više poljski elementi.

Na jugo-istoku upotrebljavala je poljska država maloruske kozake za pogranične stražare protiv krimskih Tatara i protiv Turaka. Takovi pogranični krajevi zvali se *Ukrájna* ili *Ukrajina* (ovaj se akcenat upotrebljava sada u maloruskom jeziku), nešto slično onom što je Austrija imala protiv Turaka — svoju *krajinu* (nemački: *Militärgrenze)*. Drugo je ime bilo *hetmanščina*, t. j. područje hetmanovo, izabranoga poglavice kozaka. Ako ovom još dodamo ime *Ruś* u značenju Male Rusije, i *Malorossija*, onda nalazimo *tri*, ili upravo *četiri* oznake za područje Malorusa koji su se sve više i više naseljavali na jugo-istoku, ali nijedno ime nije označivalo čitavu zemlju. Ime „Maloruska" ušlo je u Moskvu 1654 službeno u carski naslov, kada su se kozaci — nezadovoljni sa političkim, verskim i socijalnim stanjem u Poljskoj s hetmanom Bogdanom Hmelnickim na čelu stavili pod zaštitu pravovernoga moskovskoga cara, koji im je zajemčio potpunu samoupravu; ali kada im ova nabrzo opet bi smanjena, kozaci se udružiše ponovo sa Poljacima i, štaviše, i s Turcima. Tada podeliše Moskva i Poljska, mirom sklopljenim u Andrusovu (1667) celo malorusko područje, pri čemu je čitava desna obala Dnjepra ostala Poljacima, sve do deobe Poljske godine 1772. Ukrajinu, koja je Moskvi prepuštena, nije mogao oživeti, pod Mazepom, ni švedski kralj Karlo XII, jer je izgubio bitku kod Poltave (1709); a carica Katarina II razorila je i poslednje utočište Kozaka, Sič u Zaporožju, t. j. u području „iza rečnih brzica" Dnjeprovih (1775). Carica Katarina iskoristila je ujedno i verske i jezičke prilike u beloruskim i maloruskim pokrajinama poljske države tako da bi ovu upropastila. Posle deobâ Poljske (1772—1795) pripadoše svi beloruski i veći deo maloruskih krajeva Rusiji, a Galicija Austriji; 1830 izmenjena je, pod carem Nikolom, crkvena Unija novom unijom, kojom se ponovo vaspostavljalo versko jedinstvo ruskih plemena, a uz Rim ostala samo Galicija.

Napredovanjem evropejizovanja Rusije skršen je polako otpor crkvenog jezika, i oko sredine XVIII stoleća otpoče uvodjenje narodnog jezika u književnost, u kojoj ovlada moskovski dijalekat. Ovaj proces dovršen je na početku XIX stoleća i medju velike spisatelje koji su stvorili ruski književni jezik, i na njemu znamenitu literaturu, spada i Gogolj, tipičan Malorus. Na isti način počelo se na jugu, još koncem XVIII stoleća, pisati maloruski; s ljubavlju su proučavane maloruske narodne tradicije, a kozaštvo je sasvim romantično proslavio u književnosti veliki i genijalni kozački pjesnik Taras Ševčenko, koji je bio i sam poreklom iz kmetskoga seljaštva te je tako odista karakterističan za demokratski duh novoga pokreta. U Kijevu je jedan krug učenjaka i književnika, kojemu je pripadao i Ševčenko, obrazovao Ćirilo-Metodsko Bratstvo, koje je u svom programu imalo medju ostalim i federaciju slovenskih naroda. Vlada je raspustila ovo društvo i progonila sve više ukrajinofilstvo koje je izašlo bilo na zao glas, dok nije 1876 zabranila svaku upotrebu maloruskog jezika. Ali je ovaj medjutim dobio snažnu potporu u Galiciji, kamo su tada Ukrajinci upravili svoje poglede, te su i duševno i materijalno potpomagali tamošnje časopise i lavovsko učeno društvo „Ševčenko", koje se s vremenom razvilo u pravu akademiju. Karakteristična je raznolika upotreba imena, za jezik i za narodnost u njegovu području i pod njegovim uticajem: prvo „Ukrajina-Ruś" i „ruśko-ukraínskyj", zatim samo „Ukraina" i „ukrainskyj", — sve-

opšte narodno ime „Ukraina" i „ukrainski", prema tome veoma je mlado. Medjutim, imao je i u Galiciji u isto vreme jedan pravac koji je ostao veran i dalje jedinstvu ruskog književnog jezika i ruske kulture. Ironično su nazivane ove dve razne struje prema izgovoru glasa „s" u imenu „ruski" *(ruśkyj* i *russkij)* „mekima" i „tvrdima". Doista vrlo karakteristično za odnošaj izmedju velikoruskog i maloruskog jezika!

2.

Prema ovim pretpostavkama, da pregledamo u velikim potezima današnja područja na kojima su nastanjena ruska plemena. Kompaktne naseobine idu na zapadu od Beloga Mora preko jezera Ladoge na ušće Neve, pa duž Finskog Zaleva do Narve i duž jezera Pejpus sve do na sever od Drise; otuda idu zapadno do Dvinska, zatim malo na jug, i tada u velikom poluokrugu zaobilaze Vilnu, pa zapadnim pravcem od Grodija do Augustova, odakle južno otprilike u pravoj liniji do Tomasóva na galicijskoj granici, — samo je ovo poslednje područje veoma izmešano sa Poljacima, tako da komad t. zv. kongresne Poljske zapadno od Buga pokazuje neverovatno komplikovane odnošaje, jer ovde ima i katolika, koji govore maloruski i koji se lako pretapaju u Poljake (ovo i objašnjava raspre za holmsku oblast, poljski Chelm). Zapadno odavde, kod Tarnogroda, prekoračuje granica ruskih naseljenja Galiciju i dodiruje severno od tvrdjave Przemisl reku San, ali u Karpatima ide još i mnogo dalje na zapad i prelazi čak preko njihovih obronaka u Ugarsku sve do Bukovine od koje je severozapadni deo takodjer maloruski. Medjutim ima u istočnoj Galiciji dosta gust sloj poljskih viših klasa i isto tako u susednim ruskim gubernijama Voliniji i Podoliji, gde granicu sačinjava Dnjestar; jakih maloruskih manjina ima onda i na desnoj obali Dnjestra u Besarabiji, sve do ušća Dunava. Na Crnome Moru dopiru Rusi sve do visokih planina Kavkaza, no na njegovu istočnu delu ima ih samo na obali Kaspijskoga Mora, zatim na obema obalama Volge na njenu donjem toku; dalje u čitavom porečju Volge istočno od Nižnjeg Novgoroda, pa sve do Urala, utisnuli su se medju Ruse razni finski i naročito brojem jaki tatarski narodi. Na severu naselili su Rusi obale reka koje su plovne i bogate ribom, jer su ribe važna hrana za Ruse koji imaju duge postove. Krajevi na jezeru Onege i na Belomu Moru su „Islandija" ruskog narodnog epa — Bilinâ — koje imadu za sobom tisućletnu povest. Oni Rusi koji se tamo na Belome Moru bore protivu opore prirode nisu siromasi već naprotiv vrlo samosvesni, i nazivaju naprimer, činovnike — „carevim prosjacima". Ovo je zanimljiv prilog povesti ruske kolonizacije, i objašnjava nam zašto provincijalni Rus — osim zato što je po prirodi tako strpljiv — srazmerno tako lako podnosi autokratiju a sada teror, — jer je Bog visoko, a Car je — i sada Lenjin — daleko.

U Sibiriji jezgra ruskoga stanovništva zahvata širokom trakom od Omska pa do Bajkalskog jezera i odatle do zavijutka Amurova (zadnje veliko mesto je Nerčinsk), — inače ima Rusa samo na obalama reka i na morskoj obali. Gorostasni krajevi prave Sibirije gotovo su posvema ruski, ali su naseobine veoma retke (0,5 na 1 kvadratnu vrstu), i statistika je bro-

jala 1897 samo 5 miliona Rusa, i 3/4 miliona najraznovrsnijih stranih naroda, koji su nadaleko razasuti i žive većinom u malenim grupama. Medjutim se ruski kolonisti jako namnožili, — u devet godina što su sledile iza 1897, uselilo se onamo kažu, ne manje nego 1,350.000 Rusa.

Kolonisti u evropskoj i azijskoj Rusiji su pretežnim delom Velikorusi. Ali ima svuda, i u Sibiriji, i Malorusa; Belorusi idu retko izvan područja koje oni nastanjuju.

Belorusi pretežu samo u četiri gubernije: Mogilevu, Minsku, Vilni, i Vitebsku. Malorusko ili ukrajinsko žiteljstvo preteže u osam južnih gubernija: Poltavi, Podolju, Harkovu, Kievu, Voliniji, Jekaterinoslavu, Černigovu, i Hersonu.

Godine 1897 brojala je Rusija 128,924.289 stanovnika, od kojih 83,933.567 Rusâ; dakle (neuzevši u obzir Finsku) dve trećine (66,8%) čitavoga pučanstva bili su Rusi: Od toga 55,667.469 Velikorusa, 22,380.551 Malorusa, i 5,885.547 Belorusa. Prema tome, ima Velikorusa dvaputa toliko koliko Malo- i Belorusa zajedno. Ako se ovamo pribroje i galički Malorusi (3,340.000), i bukovinski (340.000) i ugarski (653.000), prema popisu pučanstva od 1900, onda je pred kraj prošloga stoleća bilo svega Malorusa preko 26 milijona, a Rusa uopšte oko 88 miliona. Za kasnije godine može se broj stanovnika izračunati samo prema koeficijentu prirasta, za koji neki uzimaju 1,25 a drugi 1,5. Prema tome, imala je Rusija pre rata 1914 ukupno pučanstvo od otprilike 141 odnosno 193 milijona, dočim je ocena ruskih statističara uzimala za 1913 176,4 milijona. Pravo stanje stvari moglo bi da bude otprilike u sredini, tè bi onda, prema gornjim koeficijentima, račun za godinu 1914 ispao ovako: Rusa svega 105 do 126 milijona, i to: Velikorusa oko 70 do 83,5 milijona, Belorusa 7,356.933 do 8,828.520, Malorusa oko 28 do 33,5 milijona (u samoj Rusiji). Kod toga nisu uzeti u obzir iseljenici. kojih ima osobito u Severnoj Americi.

Sada se možemo ukratko osvrnuti i na *glavno* pitanje ruske etnografije: Da li je mogućno ili verovatno razdvajanje i razilaženje ruskih plemena u *tri narodnosti, na tri književna jezika, i na tri države?* Kod Belorusa to je isključeno; o njih će se jedino otimati Rusi i Poljaci. Treba se samo setiti, da je Mickijevič rodjen u Novogrodku, u guberniji Minsk, i da prve reči njegova eposa „Pan Tadeus" glase: „Litvo, otadžbino moja!" Ova istorijska Litva, sa njenim litavskim i beloruskim stanovništvom, leži svakome Poljaku na srcu. S druge strane opet beloruski se dijalekat doduše filološki marljivo ispituje, ali zanj nema nikakve praktične gramatike, i pokušaji da se piše na beloruskom jeziku ne nadmašuju pisanje u dijalektima kod ostalih naroda. Prema tome je „Beloruska Republika" bila već unapred mrtvorodjenče.

Veoma je zamršeno pitanje u pogledu Malorusa ili Ukrajinaca, o kojima su mišljenja jako podeljena. Vrlo mnogo zavisi s koje se tačke podje, što ću jasnije pokazati ako iznesem sledeći primer: Moj prethodnik na Univerzitetu u Lajpcigu, A. Leskin, odlični komparativni filolog i gramatičar, slavist, smatrao je maloruski samo za jedan dijalekat ruskoga jezika, dok je opet odeljenje za ruski jezik i literaturu petrogradske Akademije Nauka odgovorilo 1905, na jedan upit vlade, kao svoj sud, da je saobraćajni jezik Malorusa postao književnim jezikom u novoj maloruskoj literaturi te da je

usled toga opravdano da se upotrebljava i dalje neguje. Političke razloge ruski su liberali osporavali: tako je, na primer, literarni istoričar i etnograf Pipin otklonio sumnju u veleizdajnički separatizam dobacivši pitanje, kamo bi to Malorusi i mogli otpasti. Predsedniku ruskog odeljenja Akademije, nedavno preminulom, A. Šahmatovu, vodećem ruskom lingvistu, koji je snažno potpomagao da dodje do onog odgovora, prouzrokovalo je stoga držanje Ukrajinaca u svetskom ratu najveće iznenadjenje, i zadalo mu više jada nego li seljačke rulje koje su uništile njegovo dobro kod Saratova. Ali i sama Nemačka, koja je sa nezavisnom Ukrajinom sklopila zaseban mir, nije znala šta da počne s njom, i terala diletantsku i labavu politiku koju još i danas živahno pobija nemačko-ukrajinsko udruženje u Berlinu. Oprezno i razumno raspravlja to pitanje geograf A. Hetner, koji izjavljuje da geografski odnošaji nisu pogodni za deobu, jer se narodna granica ne podudara s prirodnom granicom. To, uostalom, može da vidi odmah i jedan lajik, ako n. pr. obrati pažnju na područje stepâ ili zemlje crnice. Osim toga su Velika Rusija i Ukrajina i politički i ekonomski upućene jedna na drugu. O narodnim željama samih širokih masâ teško je stvoriti sebi sud, ali što se tiče književnog jezika, naišao sam u katalogu ruskog odjela Bugre statistiku koja me je zapanjila: Prema njoj, izašlo je na ruskom jeziku 22,321 originalnih dela, a na maloruskom — 180. Ukrajinci dolaze, izmedju narodâ Rusije, u ovom pogledu tek na 9. mesto. Nakon revolucije 1905, pojavilo se doduše mnogo novina i časopisa, ali kako izgleda, većinom im nije bio dosudjen dug život; inače mi je pao u oči veliki broj gramatičnih i sličnih priručnika, ali bi očevidno nešto više od toga trebalo za svoje duševne potrebe narodu od 30—40 milijona, kakovim bi hteli da budu Ukrajinci. Iz ove statistike vidi se ujedno i visoka kulturna vrednost ruskoga jezika, koji je odista svetski jezik za ovu gorostasnu državu, i koji stoji na čelu svih slovenskih naroda, ma koliko da su oni Sloveni na zapadu otišli unapred. Za karakteristiku duševne sposobnosti ostalih naroda Rusije, o kojima ćemo još govoriti, navodim iz gornjeg kataloga sledeće brojke: na drugome mestu dolazi poljski jezik sa 2062 delâ, zatim židovski sa 903, nemački sa 884, letski sa 649, estonski sa 454, tatarski sa 313, jermenski sa 203, francuski (bez odgovarajućeg pučanstva) sa 132, gruzinski (georgijski) sa 117, litavski sa 103 i t. d., — tek na 18. mestu stoji beloruski dijalekat, sa 14.

Mi se možemo, dakle, rastati od ukrajinskog pitanja s uverenjem, da u obzir može doći jedino veća ili manja autonomija, i da bi još mnogo trebalo učiniti za negu ukrajinskog jezika u Rusiji. Primera, kako bi moglo da se reši ovo pitanje, već je pružio po slovenskim državama svetski rat. U Čehoslovačkoj Republici je slovački jezik ravnopravan sa češkim u bivšoj severozapadnoj Ugarskoj, a on je u stvari tek malo samo različit dijalekat češkoga; ipak su Slovaci upućeni — a i biti će još dugo upućeni — na češku literaturu. U novoj južnoslovenskoj državi (Jugoslaviji) slovenački je jezik ravnopravan sa srbohrvatskim, ali je on s ovim tako srodan da su slovenski narodni poslanici — kad se je imao u Narodnom Predstavništvu u Beogradu prvi put protokol pročitati i na slovenskom jeziku — izjavili da to nije potrebno. Osobito interesantan primer su neznatna naselja Malorusa koji su zalutali u Ugarsku, za koje je obrazovana u Čehoslovačkoj Republici autonomna provincija. *M. Murko.*

Inteligencija i parlament.

(Čitaoci „Nove Evrope" prepoznaće u ovom članku krepki način neposrednog iskazivanja mišljenja pisca političkog pregleda „Narodno predstavništvo na umoru", u prošlom broju našega lista. Iako gosp. Behmen govori za dve tri nijanse glasnije i višim tonom nego što smo se mi — ogrezli u evropskim i domaćim tradicijama — naučili slušati i sami govoriti, držimo da on u suštini ima pravo, i stoga ne samo da rado saopštavamo njegove članke, koji su novi i zanimljivi sa svoga stanovišta, nego i sa svoje strane obraćamo na njih pažnju čitaocima koji ne zaziru od novih pogleda na stvari, i koji su se napokon ipak izmirili s idejom da se svet neće više vratiti u stare kolotečine, i da to možda i nije baš tolika šteta.)

Gomila parazita koja je zasedala u Starom Dvoru, učinila je atak na narodnu suverenost, i nametnula se, u vreme pobede principa narodne punoletnosti, za tutora narodu, zapretivši ulaženje u Konstituantu izvesnim profesijama intelektualnih radnika. Ako se smatra svršenim zaključak koji se usvojio u parlamentu, onda se u osudjivanju ovoga akta naših vlasnika moraju naći skupa svi slojevi naroda. Ali se oni ne smiju solidarisati s motivacijom koja se kao nit vuče kroza sve zborove intelektualaca:

„Ako inteligencija ne udje u parlamenat, ući će u nj manuelni radnici, sa sela i iz varoši, koji će uneti kaos u parlamenat, i škoditi njegovoj radnoj sposobnosti."

To je tvrdjenje ne samo smelo, ono je i rdjavo, a da ne postoji već i od pre, i da nije svojom sedinom i starošću dobilo neku vrstu legalnosti, moglo bi se nazvati grešnim. Intelektualci njime stavljaju obranu svojih prava na labavu podlogu, upotrebljavajući za osvojenje pozicija strategiju koja ne odgovara ni vremenu ni terenu na kom se bore.

Ulaženje manuelnih radnika u parlamenat ne bi ni malo škodilo njegovoj radnoj sposobnosti. Ova istina vrlo je stara, i ona se mnogo puta ponavljala. Nju je pokušala da obori birokratska plutokratija, koja je demokratsku Srbiju obukla u odeždu despotizma i reakcijonarstva, i koja, po svojoj funkciji, zamenjuje aristokratiju zapadnih zemalja. Paradoksalni duh Maksa Nordaua vrlo je dobro jednom primetio, da gomila ljudi koja bi se sastojala iz samih Getea, Njutona, Tolstoja i t. d., ne bi bila u stanju da reši nijedno praktično pitanje bolje nego gomila u kojoj bi se nalazili sami obućari, krojači i zemljoradnici. Svaki od njih ima po jednu osobinu koja im je zajednička, jer je opšteljudska, i k tomu po jednu individualnu; kod rezultovanja njihovih misli, uvek pobede one koje su produkti zajedničkih osobina, dok individualne iščeznu.

Kriza, prema tome, nije u strukturi parlamenta, — ona se nalazi u samome pojmu parlamentarnog sistema u opšte. Parlamenat, čim je prestao da bude ustanova za kontrolu (a to mu je bila prvobitna zadaća), čim je počeo da stvara, zapao je u krizu, i u njoj se danas nalaze svi parlamenti na svetu. Čovečanstvo gleda bezizlaznost stanja u kom se nalaze njegova predstavništva parlamentarnog sistema, i traži spas u sistemu profesijo-

nalnih predstavništava, jer najsposobniji ljudi iste profesije najbolje rešavaju i sva pitanja koja se odnose na same profesije.

Neka se, dakle, naši intelektualci ne uobražavaju da bi oni uneli u parlamenat neku sredjenost, i neka time ne operišu. Neka se revoltuju radi sužavanja narodne suverenosti, radi protivzakonskih dela naših vlasnika. I neka iz svega ovoga što ovi rade izvuku naravoučenije, da će danas, u vreme carovanja fizičke snage, moći samo onda da pobedjuju ako pristupe sindikalnom savezu, kao zasebna organizacija. Dok to ne učine, cinički će se smejati svakoj njihovoj protestaciji svi naši vlasnici — odgovorni i neodgovorni. Inače, ako se intelektualnost naših intelektualaca ne sastoji jedino u tom što znaju trideset slova naše abecede, biće u stanju da unesu života u naše sindikalno delanje, prodrmaće mrtvim dogmama koje još uvek sputavaju naš zvanični socijalizam, čija dogmatičnost odaje svoje nemačko poreklo.

Bankarski činovnici iz Bosne, naprimer, zaključili su ulaženje u sindikalni savez, po uzoru svojih francuskih drugova, koji su stupili u Glavnu Konfederaciju Rada. Taj korak čini nam se vrlo pametan, i mi ga pozdravljamo kao početak ozdravljivanja naših prilika. Provadjanje grupisanja naših radnika u klase, deoba u ljude koji rade i ljude što ne rade, daće nove smernice našoj unutrašnjoj i internacijonalnoj politici. Tako bi se održalo i ravnovesje u našem državnom životu, a eventualno bi se moglo izbeći i socijalnoj revoluciji, koja se inače u prilikama u kojima živimo, u privrednoj anarhiji koja vlada danas, čini neminovna. Bankarski činovnici u Bosni su počeli, a činovnici drugih pokrajina, u privatnoj i državnoj službi, i ostali intelektualci, trebali bi da slede.

Asim Behmen.

Prosvetni pregled.

a) Jedna reč pred Konstituantu.

U današnje doba socijalnih prevrata, egoizma, zastoja i neproduktivnosti, kad je svaki pojedinac i previše zaokupljen samim sobom, često se dešava da zaboravljamo na ono, što bi zapravo moralo biti pokretačem našega života, da zaboravljamo na decu, na našu budućnost! Posvuda danas, medju celom današnjom inteligencijom, osobito sada pred izbore, u svim društvima, svim revijama, i gotovo svim političkim strankama, svagde se živo tretira pitanje našega narodnoga jedinstva, a kroz to i naše konsolidacije. Različiti su putevi kojima se to kani postići, različite intencije kojima se vode pojedine stranke. Svi misle da su najpametniji, i svi su uvereni da su odabrali pravi put! Jedni su centraliste, drugi decentraliste! treći su republikanci, jer misle, da taj oblik vladavine sve spasava, a ima ih napokon i revolucijonaraca koji drže da se jedino revolucijom i prevratom sve postizava. Svi ti oprečni nazori, sva ta nastojanja mogu biti plodonosni ako su pozitivni, i ako hoće da i grade a ne samo ruše. Ali svi oni malo će postići, ako zaborave na one koji dolaze, sada mališe, a posle naslednike naše.

Nikada nije trebalo toliko brige deci kao što sada, a nikada nije se valjda tako malo činilo za njih kao upravo sada. Što je prvi uvet konsolidacije? Rad! A prvi uvet jake, uredjene i snažne države? Zdrava, jaka, i dobro odgojena deca! Tko će promeniti današnji naraštaj? Nitko ga od nas neće promeniti, jer otrovane današnje prilike ne mogu se menjati ljudima koji su te prilike skrivili, koji su doprineli današnjem kaotičnom stanju. Naravno, da se nitko od nas ne priznaje krivcem; ali, budimo iskreni, fakat je da smo svi zajedno krivi današnjim prilikama, bilo direktno, bilo indirektno. Kako ćemo ispraviti svoju krivicu? —: Deca su ono na što bismo morali svratiti svu našu pažnju, ona su nosioci i rada i narodnoga jedinstva i konsolidacije!

To je polje još nepokvareno, puno svakoga i najboljega semenja. Ali su baš deca, kojih organizam pod današnjim prilikama najviše trpi, i kojima bi trebalo brze i radikalne pomoći! Medjutim, što vidimo? Pogledajte ovogodišnji budžet naše države! Što zauzima na njemu prvo mesto, sad posle rata; što proždire najveće svote? Ne socijalna skrb ili prosveta, nego još uvek vojništvo! Pa napokon i odgovorne ličnosti kod socijalne skrbi i prosvete, većim su delom samo diletanti i eksponenti pojedinih političkih stranaka, a nisu nikakovi odgajitelji mladeži i dece. Svima su najpreče njihove stranačke dužnosti, a svojim se resorom bave samo onako uzgredice. A kad i dodje jednom, kao slučajno, sposoban čovek, voljan rada i reda, pre nego je išto još i započeo, mora da ide, a njegovo mesto zauzima drugi, možda posve drugačijih načela i intencija. Za decu nema razumevanja, za decu nema novaca, za decu nema zgradâ! Po 60—70 ih je natiskano u jednome razredu! Pogledajte ih samo jutrom kad idu u školu! Svakim danom propadaju, danomice slabe! Za decu nema ljubavi ni pomoći ni otkuda, jer je politika i strančarenje važnije od dece! To je naša rak rana, i na tu dosada tako malo spominjanu stranu naših javnih prilika hteo bih da upozorim našu javnost i da doviknem novim narodnim zastupnicima pri ulasku u Konstituantu, da ne zaborave jedno: da je u deci budućnost naša!

B. Gussich.

b) Gospodarsko-šumarski fakultet u Zagrebu.

Ovih dana navršuje se godina dana kako je osnovan gospodarsko-šumarski fakultet u Zagrebu. Ako uvažimo, koliki je to posao organizovati ovakovu školu, moraćemo priznati da je dosada prilično toga učinjeno. Ali se besumnje moglo učiniti i daleko više. Mi želimo u ovom pregledu da se zadržimo zasad samo na gospodarskom odjelu ovog fakulteta.

Gospodarski odio smješten je u zgradi bivšeg učiteljskog konvikta, koji je u tu svrhu i adaptiran. Cijeli ovaj uredjaj, poradi tjesnoće zgrade, samo je provizoran. Kašnje će se morati sve iznova i u većem opsegu da gradi. Dosada je već gotovo uredjen zavod za živinogojstvo, a uredjuje se zavod za mljekarstvo, i laboratoriji za poljodjelstvo, bilinogojstvo, itd.

Veliku teškoću osjećaju slušači ovoga fakulteta usljed pomanjkanja literature. Posve je razumljivo da osnutak toga fakulteta nije zatekao u

univerzitetskoj knjižnici gotovo nikakvu zbirku specijalno gospodarske literature, nego je takovu trebalo istom nabaviti. A da se jedna knjižnica nabavi, potreban je dosta veliki kredit, koji je, moramo priznati, pokraj uredjenja tolikih visokih škola i tolikih državnih potreba, u jedan mah vrlo teško odrediti. Ali ima druga stvar: Osnivanjem gospodarskog fakulteta u Zagrebu likvidiralo je više gospodarsko učilište u Križevcima. Posve je logička stoga bila odluka zemaljske vlade, da se i knjižnica kao i druge zbirke, ukoliko odgovaraju svrsi, imadu upotrijebiti za potrebe gospodarskog fakulteta. Knjižnicu su već izaslanici fakulteta i preuzeli bili, i ona se je imala u Zagreb dopremiti, ali je to najedamput zastalo. I, dok bogata knjižnica stoji u Križevcima gotovo neupotrebljavana, oskudijevaju ovdje na fakultetu gospodarski akademičari uslijed pomanjkanja i najpotrebnije stručne literature. Zašto? — Iako je medjutim osnovana u Križevcima srednja gospodarska škola, to, držimo, ne mijenja ništa na stvari. Fakultetu je knjižnica preča, jer je njegova potreba veća. U Zagrebu bi tu knjižnicu odmah upotrebljavalo preko 100 akademičara. Osim toga, imade u križevačkoj knjižnici i takovih čisto znanstvenih djela, čija je naklada već davno izašla, te se ne mogu više nabaviti; ona su od velike vrijednosti za fakultet, dok ih srednja škola kao takova uopće ne treba.

Dakako, kada bi vlada imala sredstava da nabavi odmah fakultetu novu knjižnicu, niko od nas ne bi ni tražio da se križevačka knjižnica dopremi ovamo; ovako je, držimo, posve opravdan zahtjev, da se ta knjižnica bar podijeli izmedju te novo osnovane srednje gospodarske škole i fakulteta, i to prema tome za koga pojedina djela više odgovaraju i kome su potrebnija. Tako bi se moglo zadovoljiti momentanoj potrebi a kašnje će biti već moguće potpuno urediti obe knjižnice.

Od glavnih predmeta, nepopunjene su na fakultetu još poljodjelska i mljekarska stolica. Provizorna predavanja iz tih predmeta ne mogu dakako da zadovolje zahtjevima u istoj mjeri kao što bi to činila ona strogih specijalista. Za mljekarstvo nam se bilo govorilo da će doći jedan naš stručnjak, koji u praksi znanstveno radi na polju mljekarstva; no dosada ništa. Sa poljodjelstvom je još gore, jer, kako čujemo, ne izgleda da takova stručnjaka uopće imamo. No i to bi se možda dalo riješiti bar privremeno. U Beogradu naime, na gospodarskom fakultetu imade tri profesora bilinogojca (svi su Rusi); ondje se taj predmet ove godine neće uopće još predavati, te će ti profesori imati posla jedino sa organizacijom laboratorija i t. d., — zar ne bi jedan od njih mogao privremeno, bar ovu godinu, predavati ovdje? Jer, narodno jedinstvo ne smije samo da je na jeziku, nego treba da bude i na djelu, a za gospodu profesore smo sigurni da bi se rado odazvali ovakome pozivu.

Konačno, jedno od najvažnijih pitanja ove škole jeste *uzorno ili pokusno dobro*. Već je tomu dugo, kako se to pitanje pretresa u javnosti, i kako se cijela vlada i svi mjerodavni krugovi izjasnili, da je *Maksimir* jedino dobro koje odgovara svima uvjetima u ovom pogledu. No i pokraj toga, prošla je eto godina dana a mi još uvijek bez „Maksimira", te smo tako izgubili i ovogodišnju sjetvu. Razlog je tomu, što se do ponovnog istupa g. ministra Krizmana za agrarnu reformu nije o ovome ozbiljno go-

tovo ništa radilo. Ranije je postojao plan da se Maksimir nabavi slobodnom kupnjom. Ali se zato nije mogao pribaviti potrebni kredit (sve da je do pogodbe i došlo), i tako se cijela stvar nije ni maknula. Sad je opet g. ministar skrenuo cijelu tu stvar pod udar agrarne reforme, te je odmah izrekao i načelnu odluku, da se „Maksimir“ imade ekspropriirati i predati cijeli, kakav je (izuzev jedino neke male parcele, što će ih dobiti okolišnji seljaci), sa cijelim „fundusom instruktusom“ „u upravu i uporabu“ gospodarsko-šumarskom fakultetu. Agrarna direkcija u Zagrebu provela je već postupak o ekspropriaciji, i sad cijeli gotovi elaborat treba još da prouči i potvrdi ministar za agrarnu reformu.

Sa „Maksimirom“ kao uzornim i pokusnim dobrom dobio bi zagrebački fakultet upravo nevjerojatne izglede u budućnost. Ondje bi se mogli sagraditi potrebni zavodi, predavaone i djački stanovi, tako da bi u ovom fakultetu bile spojena i sva preimućstva što ih daje induktivno poljoprivredno školstvo na temelju praktičnih demonstracija, i osobito neposredna blizina kulturnog centra.

Prošle godine slušalo je gospodarstvo oko osamdeset akademičara. Ovi su se udružili u „Akademski gospodarski klub“, koji je pokraj specijalnih zadataka u okviru fakulteta pokazao smisla i za druge, šire poslove. Tako je, na primjer, pred 3 mjeseca organizovao sabiranje materijala za uredjenje gospodarske terminologije.

Tu i tamo čuje se gdje pojedinci iskazuju zabrinutost radi neizvesnosti u pogledu agrarne reforme; ali, uglavnom, agronomi i nalaze svoj poziv baš u izvršavanju agrarne reforme, za koju je neophodno potrebno stručno znanje i velika obrazrivost, a ne diletantske mjere i politički-stranačko sitničarenje, — što smo već dosad, držimo, dovoljno iskusili. Na tome su putu uredjenje gospodarskih pokusnih stanica, podizanje gospodarske prosvjete i zadrugarstva, od najvećeg značaja.

Jedan kandidat agronomije.

Politički pregled.

Talijansko-južnoslovenski sporazum.

Posle tolikog nećkanja, najzad je naprečac postignut sporazum, i (12. novembra) potpisan ugovor izmedju Italije i Jugoslavije, koji bi imao da učvrsti srdačne susedske odnose medju njima.

Prema tom ugovoru, Italija dobija definitivnu granicu na našoj strani, koja je uglavnom, i politički i ekonomski, potpuno u korist Italije. Ona nam oduzima ne samo celu Istru, nego uopšte jedan deo naše teritorije koji je dosta veći čak i od onog što ga je na toj strani predvidjao Londonski Ugovor. Osim toga, od Reke se stvara jedna nezavisna država, čija teritorija obuhvata samu varoš Reku, rečki kotar, i jedan deo istranskog zemljišta, na zapadu od rečkog kotara, i to tako da kraljevina Italija ima neposrednu suhu granicu sa slobodnom rečkom državom. — Napokon, kao sastavni delovi kraljevine Italije priznaju se ostrva Cres i Lošinj, sa svima

ostrvima koja ulaze u sastav Istre. Uz ova lepa ostrva, ovim ugovorom ustupaju se i ostrva Lastovo i Pelagruž, opet s odgovarajućim sitnijim ostrovljem oko njih. — I, mimo sve ovo, Rapalskim Ugovorom pridružuje se Italiji i grad Zadar, s izvesnom teritorijom u pozadini.

Ovo su svakojako žrtve koje je naša kraljevina prinela da bi najzad došla do ugovora s Italijom. Uz njih, i s njima, primili smo i sve obaveze koje je bivša Austrougarska uzela bila na sebe prema Italiji, još pre rata, a koje se tiču raznih koncesija u Dalmaciji ili inače na spornom zemljištu.

Naši su delegati pristali, isto tako, da Italijani koji ostaju u našoj državi mogu da u roku od godine dana optiraju za talijansko podanstvo, bez obaveze da napuštaju svoje sadanje mesto stanovanja. Osim toga, zajemčeno im je pravo upotrebe svoga jezika i svoje vere.

Pored ovog ugovora moraće se izraditi i jedan dodatak, konvencija, koja bi se redigovala — u smislu naše konvencije sa čehoslovačkom republikom — na osnovi i sa ciljem održanja stanja stvorenog Senžermenskim i Trijanonskim Ugovorima.

Kad je naša delegacija potpisala ovakav ugovor s Italijom, očevidno je da je morala biti u teškom položaju, a izgleda čak i u neprilici. Ovo proizilazi već iz same činjenice, da je ovim ugovorom predvidjeno do sitnica precizno ono što Italija dobija a očajno neodredjeno ono što bi nama imalo da pripadne. Očevidno je, da je Italija dobila sve što je želela, a da smo mi izgubili sve što smo mogli dobiti još pre godinu dana. Ali ne mislimo se ovde upuštati u kritiku ugovora. Kažu, da je naša situacija i spoljašnja i unutrašnja — osobito unutrašnja, zbog trvenja i oskudice kohezije medju delovima naše države — bila vrlo loša, i da su se Talijani time koristili. Verujemo. Ipak nam ostaje zagonetno, da je ugovor, bez obzira na same žrtve i ustupke, tako sasvim neodredjen što se tiče naše strane, — nije verovatno, da su talijanski delegati stavili našima ultimatum, jer se to u ovakim prilikama ne radi; a ko bi pametan i medju Talijanima zamerio bio našim poklisarima, da su ovi za naše manjine koje ostaju u Italiji tražili iste garancije koje su dali Talijanima na našoj teritoriji? Tu ostaje, držimo, dosta da se još objasni.

Ostaje nam jedna uteha više kategorije za ovaj sporazum, ili nesporazum, s Italijom, a to je: da ovaki kaki smo, nismo bolje ni zaslužili. Treba istaći samo neozbiljnost s kojom se manifestovalo naše nezadovoljstvo s ovakim talijansko-južnoslovenskim sporazumom. Te manifestacije, i pojavi koji ih prate, pokazuju ponajbolje kolika nesredjenost vlada u našoj politici i koliko „zamešateljstvo" duhova u našem općinstvu. Kad smo izgubili Korušku, i to svojom rodjenom krivicom — zato što je većina naših sunarodnika glasala za Austriju, studenti su išli po ulicama vičući proti Austriji, i zatvarajući kavane i tražeći da se odlože pozorišne predstave. A kad nam se uzimaju Istra i Zadar, niko ne demonstrira, već se drže stereotipni protestni zborovi, koji su priredjeni tako skandalozno da ih novine moraju krivo da prikažu, da nam ne bi pucala bruka na sve strane. Zbor u Zagrebu, naprimer, bio je posve stranački, — na njemu su pojedini govornici davali izjave u ime svojih stranaka (neki napadajući naše delegate pri pregovorima), tako da su ih skidali dole sa govorničke tribine;

nakon rezolucije govorilo se i dalje, i predsednik je morao preklinjati zbor da „se razilazi", iako ovaj, na drugoj strani, nije prihvatao predloga jednog omladinca da se ide u svečanu povorku. Uostalom, povorka u Beogradu, posle zbora, bila je sve pre nego „svečana". — Sve su to stranke u svojim organima, pošto su se sporazumno obrukale, sporazumno prećutale. Zar nije onda pametnije ožaliti ovake narodne nesreće u tišini, bez galame?

Slučajni.

Književni pregled.

Ljubomir Nedić.

8.

Svojom prvom knjigom kritičkih studija, Nedić je obeležio nov pravac u našoj književnoj kritici. Dotle, u književnoj kritici vladali su „prečani". Većina književnih listova izilazila je u Vojvodini: „Letopis", „Javor", „Stražilovo". U Beogradu se bila održala samo „Otadžbina", koja se svačim više bavila nego književnom kritikom. Glavni kritičari bili su prečani: Milan Jovanović, Milan Savić, Jovan Hranilović. Ta prečanska kritika, bar prema književnicima od glasa, koji su, takodje, bili mahom prečani, bila je postala suviše popustljiva i suviše pohvalna. Prečanski kritičari bili su pošli od tačne postavke da je glavni posao kritike da otkrije dobre strane književnih dela, i da ih da osetiti čitaocu. Velika kritika velikih književnih dela uvek je pohvalna. Ali sa tom pohvalnom kritikom prečanski kritičari nisu umeli da rukuju. Kod naših čuvenih književnika oni su hvalili sve od reda, nisu odvajali dobre stvari od rdjavih, — i nevešti da dobre stvari iznadju i istaknu, oni su se topili u praznim komplimentima, koji nisu objašnjavali ništa, i navodili čitaoca na jedno divljenje bez razumevanja. Njihova se kritika bila izmetnula u otužno laskanje, i unosila u naš književni život nešto lažno i preterano.

Nedić je iznenadio ceo svet time, što je smeo da i najčuvenije pesnike podvrgne tako strogoj kritici kao da bi bili književni početnici. On je govorio o njihovim mahnama isto tako kao i o njihovim vrlinama. Šumadinac, on je, bez sumnje, imao suviše oštro oko za mahne, i isticao ih s izvesnom zluradošću. Ali, kada se u književnoj kritici tako pretera sa hvalom kao što su prečani bili preterali, — jedan kritičar koji sme i voli da kudi, javlja se kao spasonosna reakcija. U književnom životu nastupa od vremena na vreme jedan trenutak kad više ne postoje iskrena uverenja nego konvencionalna mišljenja, i kada se stečene reputacije više ne pretresaju nego primaju na veru. U takovom trenutku dobro je došao jedan kritičar koji sve stečene reputacije na novo stavlja pod pitanje, i izaziva reviziju svih utvrdjenih sudova.

Vrednost Nedićeve kritike nije se sastojala samo u njenoj kuraži i iskrenosti. U njoj je takodje bilo mnogo više psihološke analize i esteti-

čkog suda nego u ranijoj prečanskoj kritici. Ova je hvalila sve naše velike pesnike na isti način, nije istraživala njihove lične osobenosti, i davala im više ili manje svima prvi rang. Nedić je više nego iko dotle pretresao koliko ko od naših pesnika ima osećajnosti i mašte, odvajao njihove intelektualne osobine od njihovih emotivnih, gledao da izvrši kod naših pesnika „individualisanje karaktera", i davao kritike koje nisu bile samo pohvale i pokude nego takodje „portreti". U isto vreme, postavljao je pitanje i o rangu naših pesnika, pokušavao da neke pesnike digne na viši rang no što su ga dotle imali, druge opet da spusti na niži. Istina, njegove psihološke analize nisu bile onako duboke ni njegovi estetički sudovi onako motivisani kao kod nekih docnijih kritičara, ali njegova zasluga ostaje da je prvi od naših kritičara počeo obraćati naročitu pažnju na psihološke analize i estetičke sudove.

9.

Na čitalačku publiku Nedićeva je knjiga načinila dubok utisak; kao god što je za Lazu Lazarevića, čim se pojavio, rečeno da je veliki pripovedač tako je za Nedića, čim se pojavio, rečeno da je veliki kritičar. Ali kod nas je onda, kao u ostalom i sada, bila velika razlika izmedju onoga što se o jednom piscu govori i onoga što se o njemu piše, — izmedju usmene i pismene kritike. Prema književnicima sa stečenim imenom pismena je kritika mnogo blaža od usmene; prema novim književnicima mnogo stroža. Ovu razliku izmedju usmene i pismene kritike Nedić je iskusio na početku svoje književne karijere. Njegova je knjiga bila jedan od najvećih knjižarskih uspeha svoga doba; svugde se samo o njoj govorilo, i Nedić je bio preko noć postao slavan književnik; medjutim u novinama i časopisima nije o njegovoj knjizi izašla nijedna povoljna ocena. Pismena se kritika bila obrnula sva protivu Nedića i osporavala mu svaku vrednost kao kritičaru. Na njega su bili ustali radikali, koji nisu mogli da mu oproste što je dirnuo u njihova Zmaja; — prečani, koji nisu mogli da mu oproste što je, u predgovoru svoje knjige, napao prečansku kritiku, — filolozi, koji nisu mogli da mu oproste što se, i ako nefilolog, usudio da udje u književnu kritiku.

Od svih ovih protivnika, Nedić je imao najviše posla sa filolozima. Tim imenom nazivani su, devedesetih godina, stručni znalci našeg jezika i književnosti. Filolozi stajali su na gledištu da je književna kritika jedna grana nauke o jeziku i književnosti, i da se stoga njome ne može baviti niko ko nije naš jezik i književnost stručno izučavao. Nedić, koji po struci nije bio filolog nego filozof, bio je prema tome „nenadležan" da piše o našim lirskim pesnicima. Po mišljenju filologa, Gjura Daničić, naš najveći filolog, bio je u isto vreme i naš najveći kritičar, — i oni su neprestano navodili kako je Daničić pogodio za Branka Radičevića da je veliki pesnik.

U svojim napadima na Nedića, filolozi su samo pokazali da ne uvidjaju da filologija i književna kritika nisu jedno isto, i da ova poslednja nije suva nauka kao filologija, nego jedna vrsta umetnosti, jer pored znanja traži još i osetljivosti. Nedić bez sumnje nije bio nadležan da govori

o jeziku naših starijih pisaca i da odredjuje njihov istorijski značaj; to odista nije bio posao jednog običnog ljubitelja književnosti kao Nedić, nego posao jednog stručnog filologa. Ali, Nedić je pisao o našim novijim liričarima, od kojih su četvorica bili još živi, od kojih se nijedan nije mogao još videti u istorijskoj perspektivi, i koji su svi pisali jednim jezikom koji još nije bio zastareo. Za ocenu tih pesnika nije se tražila filološka učenost nego umetnička osetljivost. Da li je i koliko Zmaj imao čistog lirizma, to se moralo osetiti, to je bila stvar utiska, a ne stvar znanja. Čistota Zmajeva lirizma imala je da se utvrdi na sasvim drugi način nego čistota Brankova jezika. Gjura Daničić bio je sposobniji nego iko da ovu poslednju oceni, ali, pored sve svoje filološke učenosti, on ne bi bio u stanju pretresati naše liričare na onaj način na koji je to Nedić činio. Ovo izgleda danas i suviše jasno, ali, u svoje vreme, Nedić je morao voditi čitavu borbu, da bi književnu kritiku ocepio od filologije, i izvojevao joj pravo na samostalan život.

10.

Početkom 1894, Pavle Marinković pokrenuo je politički list „Red", za koji je rekao, da će biti „uredjivan u duhu konservativnom". Nedić je odmah pisao Marinkoviću da se raduje pojavi jednog konservativnog lista, jer je, po njegovu mišljenju, sva naša nesreća dolazila otuda što nismo imali pravih tradicija „ni u školi, ni u književnosti". Mi jednako jurimo za onim što je novo, i ne vidimo da pravilno, organsko razvijanje pretpostavlja „slaganje novih tekovina na ranije".

Nedić je smatrao sebe za konservativca. Vaspitan u Nemačkoj, on se vratio u Srbiju s vrlo malo liberalizma, a još manje demokratizma. Njegovo su najbliže društvo bili naprednjaci, i on je primio dosta od njihove intelektualne nadmenosti prema puku i gomili. Ljubitelj romantičnoga i sentimentalnoga, on je osećao poeziju starih dobrih vremena, koja, baš zbog toga što se gledaju u istorijskoj perspektivi, izgledaju živopisna i naivna, — zabavljaju našu maštu i dovode nas u tiho elegično raspoloženje. Kao Laza Lazarević, tako je i Nedić voleo naš stari patriarhalni život. Prvi naši naraštaji koji su se školovali na strani i poznali zapad, bili su uspeli da samo u pola prekinu sa patriarhalnom sredinom u kojoj su ponikli. Zapadnjaci umom, oni su srcem ostajali vezani za patrijarhalni život, i osećali za njime kao neku čežnju. To ushićavanje za starim dobrim vremenima i za patriarhalnim životom bilo je glavno obeležje Nedićeva konservatizma.

Ja sam se poznao s Nedićem tek tada kada je „Red" pokrenut. Ja sam bio saradnik toga lista kao i Nedić, i to nas je dovelo u vezu jednoga s drugim. Kada sam prvi put ušao u njegovu sobu, video sam ga zavaljena na divanu, — on je, kao bolesnik, uvek sedeo na divanu a ne na stolici, — i uz taj divan bio je privučen jedan sto s knjigama i hartijama u najvećem neredu. Nedić je bio u raskopčanu kaputu, bez prsnika, bez kragna i kravate, bolesnički bled i mučenički mršav, — na prvi pogled, jedna fizionomija ruskog nihilista, sa razbarušenom kosom, reavom bradom, ispup-

čenim jagodicama i krompirastim nosom. Prvi je utisak bio mučan, kao kad se čovek nadje kraj bolesničke postelje.

Ali utisak je taj prolazio brzo. Pored sve svoje bolesti, Nedić je imao skoro mladićsku živost pogleda i hitrinu pokreta. Imao je lepe crne oči, koje su gledale sa pametnom radoznalošću i srdačnom neposrednošću. Ruke mu nisu nikako mirovale, i pored sve nervoznosti i rasklimatanosti njegovih pokreta, u njima se osećala izvesna brzina i otsečnost. Njegov je govor bio živ, a njegovo raspoloženje vedro, on je izgledao kao bolesnik, a ponašao se kao zdrav čovek.

Što je kod njega odmah padalo u oči, to je njegova neposrednost i prirodnost. On nije imao ni malo profesorski stav, i bio je gotovo sasvim lišen poze. Govorio je s jednom otvorenošću i odlučnošću, koja je opominjala na ono potpuno nekonvencionalno izražavanje koje je svojstveno mladim umetnicima. Bilo bi suviše reći da je govorio i ponašao se kao „čergar"; ali moglo bi se reći da u njegovu govoru i ponašanju nije bilo ničega „filišćanskog".

11.

Od svega što je Nedić napisao u „Redu", najveći je odjek imala njegova kritika na „Delo", jedan nov časopis pokrenut od radikalne omladine. Prvi broj „Dela" Nedić je dočekao jednim neobično oštrim člankom, koji je opominjao na njegove kritike Zmaja i Kostića. Uredništvo „Dela" odgovorilo je Nediću; ovaj je uzeo reč nanovo, i bio u drugom članku još oštriji nego u prvom. Odavno se kod nas književne prepirke nisu vodile sa toliko žestine; to je već ličilo na političke svadje, i zanimalo je publiku isto toliko koliko i ove poslednje. Sve je stvar temperamenta, i nema tako sitnog spora, koji ne može postati zanimljiv, kad se u nj unese vatre i strasti.

Ja sam posmatrao Nedića za vreme te polemike sa „Delom". On je uživao u borbi; svoje protivnike udarao je od sveg srca i iz sve snage, — i udarce koje su mu oni vraćali, osećao je isto tako malo kao i zagrejan borac rane koje bi dobio. „Ja volim vašar", govorio je Nedić, „nisam se zabadava rodio na Markov dan"... Bolesnik vezan za sobu, on je bio još pun životne snage; kao što je pre osećao potrebu da se istutnji u terevenkama, tako je sada osećao potrebu da se istutnji u polemikama.

Nedić se okomio na „Delo" poglavito stoga što je to bio časopis radikalne omladine. Po njegovu mišljenju, radikali, pošto su pobedili u politici, hteli su da prodru, isto tako, u nauku i književnost. „Vi ste", govorio je Nedić pokretačima „Dela", „pokrenuli svoj časopis da njime iz književnosti istisnete bolje i spremnije od sebe, kao što ste ih istisli i u politici; vi ste sastavili družinu da izvršite prevrat u književnosti, da bi ste i u njoj, kao i u državi, vi nespremni i nedoučeni ovladali. Ali znajte da u tome delu nećete uspeti, i da se varate kada se uzdate u vašu brojnu nadmoćnost sa kojom se toliko dičite. U politici je bivalo i biva da sude i upravljaju oni koji bi, po svojoj pameti, trebali da slušaju; ali u književnosti još nije nikada bilo, pa neće ni u nas biti, da u njoj vodi reč *gomila*."

U ovoj oceni bilo je nečega preteranoga. Saradnici „Dela" bili su bez sumnje strasni radikali, koji su svoje partizanstvo pokazivali naročito u

književnom i naučnom pregledu toga lista. Poneke od kritika u „Delu" bile su pisane u istom duhu, istom tonu, i od istih ljudi od kojih i uvodni članci u „Odjeku", tadašnjem organu radikalne stranke. Nedić je imao sasvim pravo što je napao „Delo" kao jedan časopis koji uvlači politiku čak u nauku i književnost. Ali, s druge strane, on nije imao pravo, kada je saradnicima „Dela" svima od reda osporio svaku vrednost, i predstavio ih kao jednu rulju varvarâ koja je upala u nauku i književnost. Kao svaka koterija tako i ova oko „Dela" imala je svoje „repove", imala članove ispod osrednje vrednosti. Čak se može reći, da je u toj koteriji, više političkoj nego književnoj, procent takvih članova bio veći nego u čisto književnim koterijama. Ali pored članova ispod prosečne vrednosti „Delo" je imalo članova dobre prosečne vrednosti i članova iznad prosečne vrednosti, — i kraj svega svoga sektaštva, koje je u ostalom u toku vremena znatno popustilo, „Delo" je postalo mnogo bolji časopis nego što se, prema Nedićevoj kritici, moglo očekivati.

Nesaglasnost izmedju Nedića i „Dela" izgledala je na prvi pogled politička; u stvari, ona je bila više literarna nego politička. U grupi oko „Dela" preobladjivali su filolozi, čiji su pogledi na književnost bili iz osnove drukčiji nego Nedićevi. To su bili zakasneli Vukovci i Daničićevci, koji su borbu za narodni jezik produžavali, pošto je glavna bitka bila dobivena, — i kod kojih se stoga borba za narodni jezik morala izmetnuti u cepidlačko čistunstvo. Oni su, na primer, tražili da se piše „podoban" mesto „sposoban"; „pogodba" mesto „uslov"; „verojetan" mesto „verovatan". U našoj književnosti oni su cenili samo Branka i njegove poslednike, jer su tek od Branka književnici stali pisati Vukovim jezikom. Oni nisu uvidjali da su pojedini književnici pre Vuka, — na primer Sterija — stajali, pored svega svog rdjava jezika, na višem književnom nivou nego pojedini književnici posle Vuka, — na primer Milićević, — pored svega svoga „čistog srpskog jezika". Osetljivi samo za jezikovne, a ne i za umetničke osobine književnog dela, oni su ostali, tako reći, bez merila u oceni savremenih književnika, koji su svi pisali Vukovim jezikom, i kod kojih se nisu više mogle nalaziti krupnije jezikoslovne pogreške. U isto vreme, filolozi su bili suvi stručnjaci bez višeg književnog obrazovanja i s nedovoljnim poznavanjem velikih stranih književnosti, — i usto još oduševljeni nacionalisti, skloni da precenjuju „naše", a potcenjuju „tudje", kao obično svi oni koji se suviše udubu u proučavanje narodne istorije i književnosti. Iz tih razloga, oni su u oceni suvremenih književnika bili i suviše popustljivi; postavili su kao načelo da naše književnike valja ceniti „prema našim prilikama", a ne prema stranim književnim obrascima, koji su filolozima bili dvojako mrski, — prvo, što su bili strani, drugo, što su nosili književno obeležje za koje oni nisu imali razumevanja.

Nedić, koji je svoj književni ukus razvio na stranim književnostima, nemačkoj i engleskoj, i koji se nikada nije bavio istorijom srpske književnosti, nalazio je da kod nas treba jednom prekinuti sa filološkom kritikom. Književna dela imaju da se ocene po čisto književnom merilu, — a to se merilo može dobiti samo tako, ako se naša književna dela budu uporedjivala sa delima stranih književnosti, koje su starije i razvijenije od naše. Naša književnost ne može krenuti napred ako se našim književnicima ne

budu isticali za ugled visoki strani obrasci, i ne bude od njih tražilo da se uzdignu iznad „naših prilika".

Filolozima je Nedić izgledao neznalica, izgledao nenacionalan element u našoj književnosti, izgledao „skolastičar", jer, kako nisu znali u čemu se upravo sastoji to književno merilo o kome je on govorio, to su mislili da Nedić hoće da obnovi staru formalno-estetičku kritiku. Nediću, opet, filolozi su izgledali lišeni svake književne kulture, sa uskim nacionalističkim vidikom u književnoj kritici i sa smešnim purizmom u pitanjima jezika. Po njegovu mišljenju, oni su bili dobrim delom krivi za zastoj naše književnosti. Ovaj spor izmedju Nedića i filologa završen je u korist Nedićevu. Nova škola kritičara koja se za tim javila, i koja je imala kao glavne predstavnike Bogdana Popovića i Jovana Skerlića, nije imala ničeg zajedničkog sa filološkom kritikom. Ona se, u glavnom, razvijala u onom pravcu koji je Nedić bio obeležio.

U književnim stvarima, filolozi su bili konservativci i nacionalisti, a Nedić zapadnjak i reformator. Interesantno je, medjutim, da je u političkim stvarima bilo sasvim drukčije. Filolozi oko „Dela" bili su u politici radikali, — i kolikogod u književnosti nisu marili za strane obrasce i držali se slepo „naših prilika", toliko su u politici, bez obzira na naše posebne prilike, hvalili francusko slobodnjaštvo, engleski parlamentarizam, belgijsku ustavnost. Nedić, na protiv, koji je u našu književnost hteo da unese evropsko merilo i bio veliki poštovalac engleske književnosti, nije pokazivao u politici ništa od ovog modernizma i anglomanije. U politici on je bio konservativac, ljubitelj stare patriarhalnosti i dobrih prošlih vremena. Kod filologa oko „Dela" književni konservatizam spajao se s političkim radikalizmom; kod Nedića, obrnuto, književni modernizam spajao se s političkim konservatizmom. Mi smo svi, više ili manje, sastavljeni od ovakvih protivurečnosti, ma koliko da smo uvereni da smo u svome radu i mišljenju osobito logični.

Slobodan Jovanović.

Ruska književnost u izgnanstvu.

Skoro po celom svetu nalaze se rasuti danas ruski književnici i umetnici, koji su zbog revolucije i posle revolucije napustili svoju otadžbinu. Mnogi od njih pokrenuli su u izgnanstvu razne novine i časopise, i izdaju knjige za rusku inteligenciju koja deli s njima istu sudbinu. Dodirnućemo u ovom kratkom pregledu samo neke od najzanimljivijih pokreta i pojava u tom pogledu, bez pretenzije na sistematičnost i potpunost.

Berlinska kooperativna zadruga „Ruska kolonija" izdala je zbornik odličnih delâ savremene ruske književnosti. U njemu su izašle pripovetke Iv. Bunina, An. Sobolja, K. Treneva, S. Juškevića, V. Gorjanskog, i drugih. Ista zadruga izdaje i časopis „Ruski Emigrant". — U Parizu osnovano je rusko izdavačko društvo „Sever", u čijem izdanju izlazi ruski dečji list, na kome rade odlični ruski pisci. Dalje ima u Parizu izdavačka knjižara „Mišen", čije je najpoznatije izdanje umetnički album N. Gončarove i A. Larijonove, kao i čuveni spev Aleksandra Broka „Dvanaest". — U Beču

izdaje P. Eljfimov list „Nova Rusija", na ruskom i nemačkom jeziku. — I u Njujorku ima ruskih izdavača, medju kojima naročito knjižara „Narodopravstvo", koja je izdala dva tri zanimljiva zbornika („Ruska zemlja", „Zemlja patnje").

Boljševička literatura vrlo je razgranata u inostranstvu. — Od pisaca socijalista, najpoznatiji su Gavronskij, Višnjak, Voljski, Sokolov i Zenzinov, koji objavljuju svoje knjige u Parizu i Francuskoj.

Najveći uspeh medju ruskim emigrantima stekao je odlični humoristični časopis „*Bič*", koji izlazi u Parizu.

*

U trećem i četvrtom broju „Srpskog Književnog Glasnika" izašao je članak poznatog ruskog filologa, profesora A. Pogodina o „Ruskoj književnosti za poslednjih deset godina"; a u časopisu „Misao", u Beogradu, objavljena je istodobno rasprava profesora Narodnog Univerziteta u Poltavi, Petra Mitropana, „Beleške o najnovijoj ruskoj književnosti". I jedan i drugi rad daju vernu sliku stanja ruske književnosti za doba pred rat i za vreme rata: reakcijona perioda (1907—1914), vojna perioda (1914—1917), i revolucijona perioda (1917—1920).

Energični izdavači braća Gruzincevi, koji su ranije izdali knjigu „Rusi u Srbiji", pa „Rusko-srpski rečnik", i nekoliko svezaka narodnih ruskih pesama s notama, otpočeli su nedavna s izdavanjem serije pripovedaka klasičnih ruskih pisaca u srpskohrvatskom prevodu, pod naslovom: „Jeftina biblijoteka ruske literature". Dosad su izašle dve pripovetke Puškinove i dve od Turgenjeva. Izdanje je lepo, i svaka sveska staje po dinar.

Skoplje. *L. Gorović.*

Knjige i listovi.

Macinijeva pisma.

Nikad možda nije Macini bio tako savremen kao danas. Ideje i ideali ovoga apostola narodnosti i solidarnosti medju narodima danas su uglavnom ostvareni. Poredak Nove Evrope zasnovan je na načelu narodnosti, a Liga Narodâ stvorena je od slobodnih narodâ, — ili je bar trebalo da bude tako stvorena. Macini je otišao unapred, ispred svojih savremenika, i tražio ono što je danas u načelu priznato od sviju, iako se na delu još nije u potpunosti izvelo: On je tražio oslobodjenje i Taljiana, i Jugoslovena, i svih ostalih ugnjetenih narodâ; on je bio protivu militarizma, merkantilizma, i krivo shvaćenog nacijonalizma, protiv kojih se i danas još borimo, ali s mnogo većim izgledom na uspeh. — U ovim pismima, koja je ovaj večiti zaverenik i nepopravljiv idealist pisao engleskim sestrama Ešherst u godinama 1844—1854, a koja su sad objavljena u Londonu (Mazzini's letters to an English family, by E. F. Richards, Lane, 1920), nema mnogo novoga i važnoga u pogledu samih dogadjaja koji su uzrujavali tadašnju Evropu; ni u tekstu izdavača ovih pisama, gospodjice Ričards, koji je začinjen iz-

vadcima i navodima iz studija o Maciniju, nema mnogo više nego što se već znalo o njemu. Ipak je i zanimljivo i prijatno čitati ova pisma, iz kojih izviruje svuda, na svakoj stranici, uvek isti Macini: blagorodan, nežan, mučenik, inspirator-konspirator, čovek bez truni smisla za stvarnost. Ovde se javlja još i u ulozi ljubavnika, — zaljubljenog idealiste, koji nemir svoje rastrzane duše saopštava, „odmara na srcu" svoje učenice i ljubavnice: „Pišem Vam na brzu ruku, nekoliko reči, ali Vam u srcu pišem čitavu knjigu, — volim Vas..." U tom tonu piše on ženi koja ga je razumela, hrabrila, pomagala u borbi za narodne ideale; njoj kazuje sve svoje jade, i svoja nadanja, i misli. Večito razočaran u ljudima, u stvarima, u očekivanjima, zalažući život za ispunjenje svojih ideala, dižući bune, i tvrdoglavo verujući da će se Italijani kad tad odista ujediniti, i da će stvoriti svoju Italiju — kakva je onda, u tri etape (1860, 1866, i 1870) i stvorena —, takav je Macini u svemu što je radio i govorio, i pisao, čak i u svojim ljubavnim pismima.

J. J.

„Savremena filozofija".

Pod gornjim naslovom objavljuje vredna knjižara Z. i V. Vasića u Zagrebu drugu svesku dela g. Dra. Vladimira Dvornikovića (Cena 80 kruna). Ima nas koji nismo veliki prijatelji velikih knjiga o filozofiji, i koji, sa Šopenhauerom, nepoverljivo pratimo „plodnu" delatnost univerzitetskih filozofa i „profesora" filozofije. Ipak nam je, s drugih gledišta, milo da i kod nas može biti već ovakih kompendija sa stručnim i sistematskim pregledom filozofije kao nauke, te ćemo gledati da o ovoj knjizi donesemo opširniji prikaz u jednom od narednih brojeva.

—l—

Beleška.

Pismo g. Vatroslava Jagića.

Pred završetak lista primamo sledeće pismo od gospodina profesora Vatroslava Jagića, koje saopštavamo jer će pouzdano, sad pred izbore, naročito interesovati naše čitaoce.

U Beču 20./11. 1920.

Mnogopoštovani Gospodine, Dragi prijatelju!

Već se dugo nakanjujem, da Vam sa nekoliko iskrenih reči izjavim svoju veliku radost nad izvrsnim sadržajem Vaše „Nove Evrope", koju od kraja do kraja s najvećom zadovoljštinom čitam te iz nje mnogo pouke crpem. Istina, ja nemam prilike da poredim Vaš organ sa drugima, kojih će biti za celo mnogo, ali jedva koji tako otmen kao Vaš. Da Vam pravo kažem, po programu bojao sam se nekog ukočenog doktrinarizma, al kad tamo Nova Evropa uhvatila život, kakav je, za grkljan te ga vuci u javnost više na žalost, jer se tako mora, s prekorom, nego li s priznanjem. Za onaj ima u mnogim pojavama obilata povoda, za ovo vrlo malo. Osobito me zanimao onaj jedan članak „Skerlićeva Zastava" u kojem pisac očitao lek-

ciju i demokratima i radikalima, tako da ne znam, koja mu je stranka veći krivac, a krive su obadve upravo zato što nisu umele svući staroga čoveka te obući novoga, u novo ruho prema novim potrebama. Ako novim izborima ne prebrodimo srećno preko tog rvanja, gde jedni rade drugima o glavi, ako se ne nadje jedna jaka vodilja misao, u kojoj će se obe ujediniti, tada zbogom SHS, zbogom jedinstvo! Ovde i onako već danas političari od zanata ne veruju u trajnost našeg jedinstva. Ja sam pre dva dana imao prilike razgovarati se s jednim odličnim liberalom bečke škole, nekošnjim članom gospodskog doma, koji si nije dao dokazati, da naša SHS država još nije na umoru. Imao sam prilike govoriti, kaže, s ljudima koji su bili u Zagrebu te pričaju o velikom nezadovoljstvu hrvatske inteligencije, jer da žali što se ne kreće u svojem nutarnjem životu više tako slobodno, kao dok je Hrvatska imala svoju avtonomiju, itd. Vi živite u Zagrebu, imate priliku uveriti se, da li zbilja naše jedinstvo stoji na tako slabim nogama, da je posle oduševljenja godine 1918 zavladalo razočaranje 1920, i tko je tomu kriv. Ja sam istina već tada bio u strahu, da će iza onog ekstatičnog stanja slediti otrezvenje, ali moja je skepsa bila na drugoj strani, ja nisam mogao verovati u jedinstvo sa Slovencima, jer tomu nedostaje jedan veliki, upravo glavni uzrok — jedinstvo jezika. Velika, nepromišljena je bila pogreška srpskih krugova što su, čini se, da lakše istisnu Hrvate, povladjivali u svemu Slovencima. Odatle razne suvišnosti, kao n. pr. *čitav* univerzitet, čak s medicinskim fakultetom itd. Što se time postiglo? Ne znam, vidim samo, ako se može reći da ja odavle iz svoje samoće što god pravo vidim, da je jednim i drugim zazorna suviše istaknuta hegemonija srpska, koja bi se pored opreznije politike lakše i voljnije snosila!

Nestrpljivo čekam, što će Nova Evropa reći o ugovoru izmedju Jugoslavije i Italije. Meni je, bit će blizu godina dana, pisao Cvijić, kojega poštujem kao rijetku bistru glavu, da su naši diplomati počinili veliku pogrešku što nisu prihvatili kombinaciju Vilsonovu, — sada se na nama osvetila tadašnja pogrešna politika. Mislim da bi se ipak moglo za Istru bar onako tražiti garancija u zaštitu njihove narodnosti, kako su to Talijani tražili i postigli za svoje umišljene dalmatinske Talijane. Ovako mi izgleda, i to me boli u duši, da je Talijanima više stalo da ograde garantijama i posljednjega Talijana, nego li nama za tolike hiljade prekrasnog naroda istarskoga. Kao dokaz, kako se pojedini delovi te „ujedinjene" kraljevine SHS slabo poznavaju, kako se njihovi mentaliteti razilaze, može se upravo navesti Istra i njena neprežaljena sudbina. Što su Srbijanci znali o tome, kako je kroz desetke godina Hrvatska sebi otkidala od svojeg siromaštva, da sabranim novčićima otvara i podupire narodne škole po Istri? Oni su znali samo za Makedoniju, a Istra bila im je deveta briga. Ta indiferentnost ogleda se i u tom dogovoru.

Oprostite, što sam i suviše na opširno izjadao bol svoje duše. Znam, da sve to ništa ne pomaže. Kakvi smo da smo, što postigosmo ne zaslužismo, čega ne postigosmo, to zaslužismo!...

Srdačno Vas pozdravljam.

Vaš

V. Jagić.

Šta se čuje.

Pančevo, u Banatu — novembra 1920.

Interesovaće Vas jedan postupak s t a r e Evrope. Naš gradski načelnik upotrebljuje ovaj trik iz Srednjega Veka, da bi potpomogao svoju stranku na izborima za Ustavotvornu Skupštinu: on naprosto iz biračkih spiskova briše imena gradjana protivničke stranke. Tako je izostavio, medju ostalim, i našeg starog protu, koga svako dete zna u našoj varoši i čiji unuci imaju već pravo glasa. Kad se prota ogradio protiv toga, gradski mu načelnik dostavi akt u kojem traži da dokaže da je punoletan i da stanuje više od šest meseca u našoj varoši. — Usled ovoga, šuška se medju gradjanstvom da naš načelnik i službi božjoj prisustvuje žmurećki kao što radi i sve ostalo.

Chanteclair.

*

Pozor šverceri! Evo lova!

Piše nam jedan saradnik iz Dalmacije: „Rešenjem Jadranskog Pitanja idemo ususret skorom zaposednuću novih krajeva, u kojima kola sva sila nežigosanih austrijskih krunâ, što se nagomilala za dve godine talijanske okupacije, iz svih delova propale monarhije, u kojima je taj novac dignut iz prometa. Istina je, velik broj trgovacâ pobrinuše se već da takove nežigosane novčanice zamene s našim dinarima, ali seljaci, koji nisu znali kako da se pomognu, poseduju još uvek veliku množinu toga novca. Ne usledi li žigosanje tih novčanica, odnosno izmena, od strane Ministarstva Finansija, *u najkraćem roku po zaposednuću*, naša će država, zajedno s našim seljakom, mnogo štetovati. U tim će se krajevima stvoriti milijuni i milijunaši, koji će da bace još niže našu valutu."

Ni briga te, pomorče, uteraće to naš Gospodin Ministar novim porezima.

Ž. V.

*

Jedna od mnogih.

Jedna učiteljica piše, i tuži se da joj već godinu dana nisu doznačena beriva.

Kakav bi izgledao izveštaj Narodne Bankė, da je ova nekim ugovorom obvezana da isplaćuje za državu zateznu kamatu u svima slučajevima kao što je gornji? . . . *Ja-čak.*

*

Piše nam jedan pomorac: „Imate pravo, gospodo, dobro je da se ma i ovako svršila Jadranska Komedija! Inače bi nas još odjugoslovenila naša južnoslovenska propaganda.

— Pučanstvu iz dosad okupirane zone dozvoljeno je bilo izvesti stanovitu količinu živeža iz Jugoslavije. Da, ali je carinska vlast izdala naredjenje, da taj izvoz može da usledi *samo preko Splita.* I tako seljak sa

Visa ili Mljeta mora da plati 200 kruna za ladju, da kupi ono nevoljnih 10 kg južnoslovenskog brašna!"

Sad će i ona braća iz okupiranih krajeva imati zadovoljstvo da poznadu izbliza „rad" naših carinikâ. *Ž. V.*

*

Zli jezici govore, da su „stanbenoj" nevolji u Jugoslaviji u mnogome krivi baš oni koji su od naroda plaćeni zato da je uklone, ali svaki pametan čovek zna da je to laž, jer bi se inače barem kadikada desilo da koji javni nameštenik čeka po koji mesec, a bogami katkad i celu godinu, da mu se doznači stan, dok bi se za strance što dolaze u naše prestonice s velikom željom da rade za narod (a nipošto za svoj džep) našlo odmah stan od više soba s kupatilom. Kako se pak to, bogu hvala, kod nas nikako ne dešava, to je najbolji dokaz da naša razna nadleštava, viša i manja, više i manje — (više više nego manje! — *Nap. Uredn.)* — ne odgovaraju za tu veliku našu nevolju. Ali ima i izuzetaka! — Ministarstvo Finansija usrećilo je narod i institucijom „carinarskih posrednika", koji s velikom ljubaznošću posreduju medju carinarnicom i publikom, i zato pobiru od publike neku sitnicu — taksu od 50 krunica za paketić, što, naravno, izidje na nekoliko hiljada krunica dnevno, — tek da životare. Nedavno se desilo da je jednoga od ovih „povjerenstvo za izgon stranaca" u Zagrebu — sa „dobrih" razloga — htelo da makne iz Zagreba, te da ga vrati odakle je i došao; isti je, u hitnji da što pre dodje u Zagreb, zaboravio da se krsti kad se rodio . . . Ali na raspravi, ovaj zaboravni . . . hrišćanim turi slavnome povjerenstvu pod nos ukaz Ministarstva Finansija kojim je baš on odredjen da pobire one svagdašnje krunice i hiljadice. I od toga dana, čuje se, on još kuražnije i svesnije posreduje izmedju carinarnice i publike — za dobro domovine i ministarstva koje ga je darovalo belome Zagrebu.

R.

*

Konstituanta kao zavod za odgoj u poznavanju otadžbine.

U Dubrovniku kandiduje na radikalskoj listi gospar Š . . . i R . č . ć iz Londona, koji se nedavna oženio ćerkom gosp. P . . . . a, radikalskog prvaka. Ako bude izabran, imaće prilike da vidi kako izgledaju Jugosloveni i u životu, kod kuće. Dosad ih je poznavao samo u inostranstvu.

*

„Agramer Tagblatt" od 25. novembra oplakuje smrt advokata Dra. Hercoga, i kaže: „U pokojniku *gubi* naš list svoga *nekadanjeg* saradnika."

Da li je naš zagrebački dnevni sadrug siguran, da ga je *sad* tek izgubio?

Nova Evropa

Knjiga I, broj 10. 2. decembra, 1920

Mehanika jedinstva.

Mehanika jedinstva Srbo-Hrvata, bilo da se rascep umanjuje bilo da se spoj stvara, počiva na nečemu vrlo prostom i realnom, to je *mešanje elemenata*. Elemenata ima idejnih, i ima fizičkih, bijoloških u užem smislu. Regulacija i svestan zahvat nema samo da se zbiva na polju fizičkih jedinica. Ako govorimo ovako o deobi elemenata, to je namerno; u stvari, to nisu razni elementi već delovi jednaki, koji prelaze jedan u drugi. Ali praktična jasnoća traži ovaka objašnjenja, po nevolji. Na dva će primera stvar, jednim udarcem, postati još jasnijom. Uzmimo s jedne strane izmenu univerzitetskih profesora izmedju središta Beograda i Zagreba, a s druge strane, recimo, jedan uspeo način uticanja na sklapanje brakova izmedju individua koji se nazivaju Srbi i Hrvati, Srbijanci i „prečani", i t. d.

Ima nešto što je, iz raznih uzrokâ, s vremenom postalo, i dovelo do diferenciranja u smislu razdeljenosti i podvojenosti plemenske u našem narodu. Prepuštanje ovoga fakta t. zv. *prirodnom razvoju*, može jedino da znači: voditi o njemu što više računa. Jer ništa ne postaje samo, bez razloga i poticaja, a nama nije svejedno, da li će podvojenost da se razvija i da raste dalje; ko bi mogao reći, dokle će to da ide i kako će da se svrši! Da verujemo u okamenjenu i večnu razliku, nemamo razloga; a ako postoji mogućnost pomeranja razdela na jače, onda postoji ista takova mogućnost pomeranja i na slabije. Nema sumnje da ima snagâ što deluju, i hoće da deluju, na raskid. Radi se dakle o pronalasku i provokaciji snagâ što ujedinjuju. A dok nema mešanja, dotle je i priča o ujedinjenju i jedinstvu narodnom samo jedna priča, i snaga slepa.

Prosti i suviše jasni princip mehaničkog mešanja elemenata morao bi imati korisnu svrhu i kod potpuno raznorodnih delova. U ovom se slučaju o zajedničkom i jednom korenu i jednoj osnovi u opće i ne sumnja. Medjutim, cilj jedinstva i potpunog ujedinjenja, mešanja i izjednačenja do kraja, ovde je i u drugom jednom velikom smislu važan. Taj je: stvaranje većeg i jačeg! A veće i jače nije samo dobro i korisno za momente borbe za opstanak u izvesnom času i u jednom sudaru, nego i za stvaranje boljeg i šireg polja za nadmetanje u životnom zakonu odabiranja, kao uslov napretka.

Teorija o apsolutnoj nadmoći jednoga dela narodnog, isto tako kao i teorija apsolutne odbrane od stvaranja zajedničkog i novog, ne može da izdrži kritiku. I jednu i drugu izazvao je oluj dogadjaja. Sve je to tako golo, mlado, sveže, iznenadjeno! Ali zadovoljstvo jedne generacije, koja

iako umorna i iznurena ima da gradi nove temelje budućnosti, mora sad da je jedino u tome, da ne bude, kao mrtva jedna stvar, uzidana u dno, nego da svesno potroši i poslednji dah svoj za velike i večne ideje. I nije svima i za sve došlo sve ovo iznenadno i nepredvidjeno. Ima nečeg silnog u tome, da je za najbolje pojedince narodne, na raznim stranama, problem totalnog jedinstva bila svršena stvar onda kad mase o tom ni sanjale nisu. Danas, bez ikakva zanosa i uobraženja, i bez potrebe da smo najbolji, imamo pred sobom gotov i svršen istorijski čin; delovi, što imaju da sačine jedno, novo i veliko, na okupu su, i tu su skoro svi. Sasvim je sporedno naše neverovatno nesnalaženje u novom položaju, — glavno je prihvatiti niti što ih je čovečanstvo počelo da plete, i sad ih dalo nama u ruke. Imamo da pletemo žicu dalje!

Sve apsolutno upućuje na krajnju odlučnost, na realnost, na rad, upravo na bezobzirnost prema protivnome. Neverovatno je kako se lako daje u nas ustavljati i zaplašiti. Ima nešto strašljivoga i iskrivljenoga u nama od pre! Onda opet progovaraju iz nas starci ili se ističu stara mišljenja. Mi zastajkujemo, kao deca kad prohodaju. Ali ma koliko da je to zanimljivo za opservaciju, ne sme nikada da se ispusti iz vida i da se pobrka dvoje: tromo, sporo, strašljivo pokretanje i zatalasavanje širine, i energično, oštro izbijanje ideje i aktiviteta pojedinca, izabranog i zgodno oružanog za davanje novog impulsa.

Jedinstva i ujedinjenja, rekosmo, nema bez realnog mešanja. Ako to stoji, onda — nasuprot svemu — mora to mešanje da se sprovodi! Medjutim, morao bi čovek biti slep kad ne bi opažao, da se kod nas dešava sasvim nešto obratno od mešanja. Fakat je, da se izdeljujemo, da se neke snage direktno bore protiv mešanja, da silom sprečavaju da se pomeša ono što su priroda, slučaj, sudbina, ili makar što drugo, odredili ili predvideli da bude jedno. Svejedno je, kolika je i kakova je namera kod toga, fakat postoji! I dok se kod celog ostalog sveta normalno dešavanje kreće u smislu jednog čvrstog odnošaja akcije i reakcije, mi činimo bez potrebe izuzetak.

Mi dakle imamo da izazovemo mešanje narodnih elemenata, da bismo izazvali i posledice mešanja. Smer nam je veliki i više kategorije, pa nam je svejedno da li nekome ili nečemu obratnome smetamo. Efekt dosadanjeg mešanja vojskom, ili razmeštanjem činovnika, ne možemo da ocenimo. Ako su motivi bili objektivni, nema razloga da sumnjamo u uspeh. Svakako su državni faktori, milom ili silom, samim stanjem stvari, došli do problema mešanja. Pa kada su jedanput već zaboli nos u to važno pitanje, onda neka i otvore četvore oči za dalje. Ali je potrebno, možda, da ovde upozorimo na to, da elementi vojnički i činovnički nose sobom, u ovom pogledu, nešto umrtvljeno, ukočeno, suho, neslobodno, kao kamenje što se razmešta nekuda, s jedne gomile na drugu. Mnogo je važnije mešanje elemenata više životvornih, plodnih, svežih, punijih latentne snage semena i klijanja, mešanje slobodnog života i življenja. S time dolazimo do tačke, gde se jedno u drugo prelivaju kretanja državna sa kretanjima privatnim. Bogatstvo, šarenilo, punoća mešanja, ne daje se zamisliti bez privatne akcije i bez privatne inicijative. I tu bi bila dužnost države, prvo, da pomaže, drugo, da ne smeta.

Mi upravo ne znamo, koji stalež, koje doba, koji spol, te koja vrsta radnika u raznim krajevima našeg naroda ne bi bila zgodna za mešanje! I ko se zadube u ovaka razmatranja, iskaču mu pred oči upravo i neizmerni zgodni načini i neizmerna količina elemenata. To nije uobraženje ni maštanje, jer se to u malom, na polusvesnim primerima, može već svugde da vidi. Kako bi to mešanje tek izgledalo, da njime upravlja jedna lepa, čista, visoka svest!

Potpuno se slažemo s time, da u celoj toj akciji mešanja elemenata narodnih iz raznih krajeva mora da bude neki tempo, neka postepenost, ili recimo pokušavanje. Ali akcija treba da je tu! I mi prosto ne razumemo kad gledamo sve te silne profesore, učitelje, novinare, spisatelje, djake, popove, lekare, advokate, inžinjere, arhitekte, glumce, bankare, industrijalce, it.d. — na što čekaju, i kuda su se zavukli i posakrivali, i zašto se ne počnu razilaziti iz tih malih gomilica, zašto u opće neki istok i zapad kod njih stvara granice, koje neće — ili zbilja ne mogu ? — da prekorače! *L.*

Masarikov nacijonalizam.

(Za ovaj članak poslužili smo se dvama odeljcima iz knjige G. Vladimira Dvornikovića, „T. G. MASARYK, FILOZOF I VODJ ČEŠKOGA NARODA“, koja će uskoro ugledati sveta, i koju nam je pisac ljubazno stavio na raspoloženje za ovu svrhu.)

„Naša narodnost mora biti isto što i čovjekoljubivost!“ Nacionalizam bez duboko-etičkog sadržaja, bez temeljne ideje humane pravednosti, puki je egoizam i nasilništvo. Valja tražiti pravednost za se, — ali i za druge. Ne samo za svoju naciju, već i za cijelo čovječanstvo. Nacionalizam je samo uže polje za ostvarenje opće-humane ideje. I zato se politika toga nacionalizma ne smije služiti drugim sredstvima do onima što ih i lična individualna etika dopušta. *Istinitost*, bezobzirna i neumoljiva istinitost prije svega, a ne spletka i laž, u ime patriotizma. Masarikova borba protiv lažnih „narodnih svetinja“, zelenogorskog i kralevodvorskog rukopisa, najvidnija je potvrda za duboku iskrenost ove Masarikove nauke. Nema dvojakog morala, „malog“ i „velikog“. Iako su metode političkog rada druge no individualnog, etika im je ipak jedna te ista. Nacionalizam se osniva na prirodno-historijskoj evoluciji, on zahtjeva jedinstvenost i povezanost s tom historijom. Istinski etički nacionalizam, onaj koji se slaže s borbenim humanizmom i apsolutnom istinoljubivošću, taj nacionalizam gleda otvorenim očima, vidi i sve ono sitno, maleno, konkretno, iz čega doista polazi realizovanje i najvećih ideja. *To* je Masarikov „politički realizam“ — tek logička dedukcija njegova aktivnog humaniteta. S njime je izišao Masarik, kao politički i nacionalni učitelj, pred čitav češki narod. I premda je tada postao tom svojom dosljednom i odredjenom etikom — i političkom i nacionalnom i ličnom i općečovječanskom — nepopularan, i udaljio se od sitnog vašara svagdanje politike, ipak je, na kraju, probio iz njegove ličnosti, toliko prožete najdubljom zbiljom i istinitošću, tako snažan i osvojan

dojam na čitavu okolicu, da su Masarika počeli poštivati i oni koji se nikada, ni u teoriji ni u činu, nisu s njime slagali. Jedinstvenost tvrde jezgre njegovih uvjerenja i svega onoga najraznovrsnijeg njegova djelovanja i istupanja, uticalo je na kraju toliko neodoljivo i snažno kao jedna cjelina, da se toj superiornoj snazi nije više nitko mogao da otme. Masarik političar ;este jedno s Masarikom filizofom, a Masarik filozof jedno s Masarikom čovjekom. U sve te tri velike projekcije, s kojima Masarik ulazi u široki javni život, slio se pred našim očima tek jedan jedini lik, i to je ono što je, i kao ljudski psihološki pojav, nešto posebno —, a u politici našeg doba, do u srčiku amoralnoj, nešto sasvim jedinstveno.

Kad je Masarik izmirio socijalno i nacionalno pitanje u opsegu opće humane etike, jasno je bilo, kako će se opredeliti prama politici, njenoj teoriji i njenoj praktičnoj primeni.

U politici treba da se očituje rad i borba za ideale čovečanstva. Ako je ideal političkog djelovanja visok, onda mu ni sredstva ne mogu biti niska. Spletka, laž, makijavelizam i jezuitizam — sve samo metode za raznovrsne ciljeve — ne mogu nikada uroditi dobrim plodom. Iste etičke motive, koje tražimo u životu pojedinaca, — potpunu istinitost i težnju ka pravednosti — treba preneti u politički život, i dosljedno razviti u velike demenzije političkih, državnih i medjunarodnih odnosa. Ne može da bude posebnog „privatnog", a posebnog „političkog" morala; ako je duboko organički u čovjeku usadjeno, da zahtjeva moralnost u odnošaju pojedinaca, onda je pogotovu prirodno i socijalno-biološki nužno, da se i organizovani rad čitavih naroda u njihovoj politici osniva na istoj moralnosti. A kako svako političko nastojanje mora da potiče iz dubokih etičkih potreba i uvjerenja, to ne mogu ni politička sredstva biti druga do jedino ona koja su etički opravdana. Etički je dualizam nemoguć, jer u sebi već nosi klicu propasti, — provizoran je i neodrživ, jer se protivi tendenciji razvijanja koju nam dokazuje čitava povjesnica čovječanstva. Svako djelovanje, pa tako i političko, znači predvidjanje budućnosti na osnovi prošlosti; samo se to predvidjanje mora osnivati na realno, istinski i strogo naučno shvaćenoj prošlosti. Zato treba političari da budu naučno i etički najizradjeniji ljudi, — zahtjev diametralno suprotan onome stanju što ga je Masarik zatekao oko osamdesetih godina u češkom nacionalnom i političkom životu. Otuda onolika opozicija i nepopularnost, koju je Masarik ubrzo navukao na se. Stupivši pred javnost neodoljivom silom prilika, kao političar, nije hteo ni jednog časa da svuče sa sebe etičara- filozofa. To mu ne mogoše oprostiti političari dvostrukog „patriotskog" i „nacionalnog" morala. Istinitost njegova činila im se strašna, nepatriotska, izdajnička. Učenik mu Jan Herben ovako ocrtava reakciju tadanje sitne okolice spram etički visoke pojave Masarikove: „Masarik je počeo da stvara red. Njegov je um radio da bi odstranio sve što beše lažno. Njegova je kritika bila neumoljiva, porazna ... Ne bi bilo lako izbrojati nepravedne napade i laži, koji su se na nj sasuli: napisao je spis proti samoubojstvu, i nazvaše ga „filozofom samoubojstva", t. j. propovjednikom njegovim; započeo je svoj rad na univerzi borbom protiv skepse, i izvikaše ga skeptikom i nihilistom; najavio je, u svom prvom javnom predavanju, borbu protiv verskog indiferentizma, i iz-

nesoše mu da je bezbožnik; obarao se na najveće naše neprijatelje Beč i Rim, i rekoše da je c. i kr. Austrijanac; napunio je pojam *Čeh* i *domoljub* dubokim sadržajem, misaonim i moralnim, pošto je polovicu svoga života proveo razmišljajući o češkom pitanju, i proglasiše ga narodnom izdajicom, kozmopolitom, internacionalcem, itd. itd.... A ipak nije bilo *krasnijeg idealizma* od onoga kojim je ispunjeno doba Masarikova djelovanja medju nama".*

Taka je bila sudbina Masarika, idealiste u cilju, a realiste u sredstvima. Da je i u njega bilo obratno, kao u većine običnog današnjeg tipa „političara", došao bi daleko ranije do „priznanja" i položaja. Ali kako je njegov pogled bio upravljen nadaleko, tako je i to priznanje moralo doći kasno. Medjutim, kako danas vidimo, ipak nije zakasnilo.

Vl. Dvorniković.

Socijalizam i nacijonalizam.

Gde se god danas dodje i zapodene razgovor, reči *socijalizam* i *komunizam* i *boljševizam* iskrsavaju svaki čas. Odmah se na tome skup i podeli, jedni su *„za"* drugi *„protiv"*. Oni koji su protiv, stavljaju kao antitezu *nacijonalizam* i individualističko shvatanje društvenog uredjenja, i još k tome nadodaju, da je natecanje temelj svakom napretku, dok, opet, oni koji su za radikalnije i radikalno shvatanje govore, da je doba nacijonalizma na izdisaju, da je on svoju misiju, i to na prilično nezadovoljavajući način, završio, padnuvši u šake onima kojima je jedina svetinja novac.

Svaka tvrdnja, pa tako i ova, naći će dovoljno razloga, i to dosta ubedljivih kojima se daje opravdati. Nacijonalizam, u svom prvom početku, a to je polovinom 18. stoleća, bio je idealom svih ugnjetanih i potištenih narodâ, jer su se ovi od njega nadali spasenju. Francuska revolucija bila je jedan odjek te filozofije, i jedan izliv tog snažnog pokreta 18. veka. Oslobodjenje naroda ispod kraljevske vlasti, koje je proklamovala revolucijonarna Francuska, imalo je spasti narode od tiranije i dozvoliti im da sami sobom upravljaju. Revolucijonarna Francuska, izgleda, mislila je, da će sloboda sama od sebe doći, samo ako se kraljevi obore. To su bile posledice sentimentalnog učenja filozofâ 18. veka, naročito Rusô-a, čija nauka nije imala nikakove istorijske podloge, i koja je, čak, istorijski i netačna. Borba za oslobodjenje narodâ ispod tudjeg jarma jeste simpatična, jer je to borba protiv tiranije; ali kad se strana tiranija prosto zameni domaćom, ona je utoliko strašnija. Kad neko nosi u desnoj ruci neki teret, pa ga onda premesti u levu ruku, on, stvarno, nije tim ništa dobio, — teret je ostao isti; jedino što ima trenutnu olakšicu, jer mu je leva ruka bila odmornija. Tako je i sa tiranijom: Ona je teška i mrska pa ma odakle dolazila, — dali je ona tudjinska ili domaća, to je od male važnosti za one koji pod njom trpe. Koja je korist govoriti o Kosovu i Kraljeviću Marku, kao sim-

* J. Herben, u članku o vjeri u budućnost, prevedenom u zbirci „Masaryk" (izašloj u Sisku 1911).

bolima nekadanje slave, snage i slobode, kad se pod tom firmom i dan danas eksploatišu potomci onih junakâ! Koja je korist narodu od njegova „oslobodjenja", kad se njegove najbolje tekovine predaju samo *jednoj* klasi, ili delovima jedne klase, da iz njih crpu, samo za sebe lično, korist! Jedino ljudi, koji su i suviše sentimentalni mogu tu ostati ravnodušni. Ta „stara slava", taj „nacijonalni ponos", u stvari su najbolje oružje u rukama kapitalista. Oni ga eksploatišu, i njime manevrišu„ — upotrebljuju lepe narodne ideale u svoje gadne i sebične svrhe. — Toliko o nacijonalizmu kao idealu.

A kakav je odnos socijalista prema tom nacijonalizmu? U prvom redu, tačno je da socijaliste — internacijonalne socijaliste o kojima je ovde reč — ne favoriziraju čisto nacijonalističke pokrete. Socijaliste ne dele moderno društvo ni po rasi, ni po narodnosti, ni po veri. Oni ga dele *po klasama.* Postoje, u glavnom, dve klase: kapitalistička, ili kako se u običnom govoru kaže „buržoazija", i radnička klasa. Pored ove dve glavne klase, postoje još i neke manje, ili bolje reći neke posebne klase, ali i one sve simpatišu bilo sa jednom bilo sa drugom od one dve velike klase. Postoje i mnogi ljudi koji, po svom interesu, pripadaju jednoj od one dve glavne klase, ali se u stvari osećaju kao da pripadaju drugoj. Činovnici, naprimer, naročito niži, koje do zla boga eksploatišu, po svom interesu spadaju svakako medju proletere, a ipak velik deo njih, po svojim osećajima, pripada buržoaziji.

Radnička klasa celog sveta, bez obzira na političke i geografske granice, ima jedan i isti zajednički interes. Prema tome, njen odnos prema raznim nacijonalnim problemima vrlo je jednostavan. Radnici misle, da bi se pobedom radničke klase, u celom svetu, razni nacijonalni problemi sami od sebe, automatski, rešili, jer sa zadobijanjem ekonomske slobode — a to znači, i upravo je uvek i značilo, cilj borbe proletarijata — stiču se ujedno i socijalne i političke slobode za sve društvene delove. Kao što je buržoazija nekad tražila, a i danas još traži, *političku demokraciju,* tako i proletarijat traži *industrijsku* demokraciju. On misli, i — kako izgleda — s dosta razloga, da je politička demokracija laž, a da je prava i jedino istinita industrijska demokracija. Amerika i Engleska tipični su primeri političke demokracije. Uostalom, odnos socijalista, u onim zemljama koje su potištene od kakve velike sile, prema čisto nacijonalističkim pokretima, indifirentan je. Nacijonalistički pokreti smatraju se u tim slučajevima kao buržoaski, jer sve i kad bi uspeli ne bi doneli potrebnu slobodu radničkom narodu, nego samo onoj klasi čiji eksponenti sede na vlasti u svim takvim prilikama. U slučajevima gde postoji, pored ekonomske potištenosti, još i nacijonalna, socijalisti koncentrišu sav svoj napor u to da bi stvorili solidarnost izmedju *radnikâ* i potištene i vladajuće nacije. Samo solidarnost radnika celog sveta može razbiti okove koji sputavaju proletarijat, pa će pritom i svi politički, socijalni, i nacionalni problemi doći do izražaja i do svog rešenja.

Ne treba, dakle, misliti da je socijalizam antagonističan prema nacijonalizmu kao ideji. Socijalisti priznaju nacije, pa se prema tome i nazivaju: Ruski socijalisti, francuski socijalisti, itd.; ali se oni odriču današnjeg

degenerisanog i u lažne svrhe zloupotrebljenog nacijonalizma. Što se god danas želi da uradi, a misli se da radni narod na to, možda, ne bi pristao, zagudi se samo nacijonalistička pesma, jer to izgleda kao najnesebičnije, i kao da se time poziva na borbu za neke više ideale. Uistini, jedini pravi i čisti nacijonalizam može doći do svog izražaja samo kroz socijalizam i u socijalističkoj državi.

Pri svem tom, socijaliste priznaju da je, u onim zemljama gde, pokraj klasne ekskploatacije, postoji još i nacijonalno robovanje, teško započeti i razviti jedan istinski radnički pokret. Naše su zemlje tipični primeri za to. Bosna je imala, pre rata, jednu malu socijalističku stranku, u kojoj veliki deo naroda nije bio zastupljen, baš radi toga što je u Bosni tada postojalo, uporedo sa klasnim, još i jedno strašno nacijonalno robovanje. U tim zemljama, dakle, gde postoje još potištene nacije, socijaliste zahtevaju oslobodjenje tih nacija. Primeri su suviše mnogobrojni a da bi ih trebalo nabrajati. Da navedemo jedan-dva, radi bolje ilustracije: U Engleskoj vodi se očajna borba izmedju jednog malog naroda, Iraca, i Britanaca. Po svojim tendencijama, taj pokret i ta borba nisu simpatični socijalistima, pa ipak socijaliste dižu svoj glas u korist oslobodjenja Irske. Drugi primer: Sadanji naš odnos sa Italijom najoštrije su osudili baš socijaliste, kako naši tako isto i italijanski. Oni, medjutim, bolji sporazum nisu ni očekivali od strane onih koji su te pregovore vodili. Jedna stvar što upada u oči, a koja je u isti mah i tragična i komična, jeste da se obadve strane obvezuju, da će se vladati i poštovati te odredbe trajno i večito. Socijaliste tu mogu da kažu, — a držimo, da i buržoazija, radi svojih vlastitih ciljeva, isto tako misli —: Do prve prilike.

Socijaliste zahtevaju oslobodjenje malih naroda iz dva glavna razloga: 1. Naturanje vladavine jedne zemlje drugoj, akt je tlačenja i tiranije, a socijaliste se bore i protiv tiranije i protiv ugnjetavanja gdegod na njih naidju. Ljudi, koji ceo svoj život posvećuju borbi protiv tiranije, ne mogu je trpeti pa ma kakav oblik ona uzela. Revolucijonarno radništvo uvek je u toj borbi ustrajalo. 2. U borbi za slobodu malih narodâ, socijaliste se bore protiv imperijalizma, koji se osniva: a) na nasilnom ugnjetavanju stranih malih naroda, i b) na prisilnom ugnjetavanju domaćih radnika.

Primer rešavanja nacijonalističkog problema dala nam je Rusija. Kad su boljševici došli na vlast, oni su odmah proklamovali pravo samoodredjenja narodâ bivše Ruske Imperije. Svaki narod mogao se odmah potpuno odvojiti samo ako je hteo. A šta se dogodilo? Dok je buržoazija tih mali narodâ odmah prihvatila tu ponudu i počela da osniva samostalne države, dotle su socijaliste tih istih malih naroda, kraj sve želje za samostalnošću, ipak gledali da i nadalje ostanu u Ruskoj Federativnoj Republici. Buržoazija se je bila odmah udružila sa nemačkim imperijalistima, i uzela neprijateljski stav prema radničkoj klasi koja se počela emancipovati. Radnici tih zemaljâ, koji nisu bili protivni nacijonalnoj nezavisnosti, želeli su, medjutim, i nadalje da ostanu u vezi sa zemljom koja im je dala slobodu i za koju su oni stekli toliko ljubavi u dugogodišnjoj borbi za radničku emancipaciju.

Aleksandar Bilić.

Organizacija Čehoslovaka u Jugoslaviji.

Nacionalno gibanje Čehoslovaka u Jugoslaviji dobija konačno realnu formu. Na svečanom zboru u Daruvaru, u prvoj polovici oktobra ove godine, osnovana je uz brojno sudelovanje delegata kolonija Čehoslovačka napredna seljačka stranka (Československa pokrokova rolnicka strana), i dok usledi formalno ujedinjenje ove sa slovačkom narodnom organizacijom za Vojvodinu i Srem, dobiti će oko 150.000 Čehoslovaka u Jugoslaviji svoju nacionalnu organizaciju i reprezentaciju. Ta akcija nije samo od velike moralne i kulturne važnosti za same Čehoslovake, nego i za nas, pa je svakako vredno da se na nju osvrnemo. Činimo to, poglavito, iz dva razloga. Prvo, jer nije ni onako daleko vreme, kada će naša država morati da uredi pitanje narodnih manjina na svojoj teritoriji, a drugo, jer je nužno da se i u pogledima naše javnosti obavi revizija shvatanja našega odnosa prema tim manjinama uopšte, a specijalno prema Čehoslovacima.

Nakon našeg oslobodjenja i ujedinjenja postrujao je i suviše naglo politički život u našim masama, i na žalost suviše brzo razvilo se slepo partizanstvo, koje u neplodnoj borbi koči kola našega napretka. Prirodno je, da je tako bujno političko gibanje imalo svoj refleks i na narodne manjine, ali se mora požaliti, što se njihovi pokreti s naše strane prate sa izvesnim nerazumevanjem i neshvatanjem. To je dokaz, da je dobar dio naših ljudi ušao u novu otačbinu, u svoju nacionalnu državu, sa starim odgojem, shvatanjem i mentalitetom. To naročito vredi za nas „prečane". Dok smo bili pod žezlom Habsburgovaca, vezani na uski i prostorno i idejno narodni život u granicama hrvatske autonomije, jasno je, da smo mogli podleći magjarskim teorijama o državi i državnom narodu, odnosno da smo morali ne samo sa nepoverenjem nego i sa izvesnim neprijateljstvom pratiti useljavanje stranoga elementa u naše krajeve, i njegovo gibanje. Jasno je konačno i to, da smo nastojali te strane elemente asimilirati, da bismo brojno bili što jači. Jaka emigracija našega naroda u Ameriku, kao posledica loših ekonomsko-socijalnih prilika, i imigracija stranoga elementa, naročito Magjara i Nemaca, u naše krajeve, značila je za nas veliku opasnost. Tim više, što se je sa strane magjarskih vlastodržaca posve otvoreno zastupala i podupirala tendencija, da se ta emigracija, odnosno imigracija, izrabi u svrhe sistematske magjarizacije naših krajeva. Mi smo u onim sitnim prilikama, kraj jadne naše autonomijice i u teškoj borbi za svoju nacionalnu egzistenciju, morali budno čuvati svaku pa i najmanju poziciju.

Shvatljivo je bilo, stoga, za ono vreme, da smo se mi u Hrvatskoj i Slavoniji opirali svakoj organizaciji Magjara i Nemaca, jer smo u njima vidili avangardu *Dranga nach Osten*, odnosno jedinstvene magjarske države od Karpata do Adrije. Shvatljivo je i to, da je u onakim prilikama, a uz negovanje starčevićanstva u stilu dra. Franka, mogla magjarska teorija o državnom odnosno političkom narodu i u nas naići na odziv, i da se je kultivirao u Hrvatskoj hrvatski politički narod posve šovinističkim metodama. Koliko je nepotrebne, a ako danas gledamo na ono sitno vreme, i smiješne borbe proteklo, dok je velebna ideja narodnog jedinstva srpski deo našeg naroda oslobodila od zagrljaja političkog hrvatstva! Naivna ideologija hrvatskih šovena kretala se je oko pretpostavke da je svaki onaj

tko se je u Hrvatskoj rodio, Hrvat. Dakako, proti Magjarima i Nemcima nije mogao taj šovinizam da istupi onom oštrinom, kojom je istupao protiv Srba, a u čemu su ga podupirali peštanski i bečki vlastodršci. Ipak se je išlo za tim, da se što više Magjara i Nemaca asimilira, dok se je kod Čehoslovaka držalo da je ta asimilacija logična konzekvencija njihova Slovenstva. Magjari i Nemci nisu se u masama asimilirali, jer su imali jako zaledje i neposredne veze, i jer su zadnji decenij pre oslobodjenja dobili i svoje školstvo i svoje organizacije. Židovi su se, kao praktični ljudi, priklanjali čas uz one od „Pester Lloyda", a čas uz „politički" narod. Čehoslovaci su se posve zanemarili, dok nije uspelo Slovacima u Vojvodini i Sremu, da se nacionalno organizuju. I dok su Slovaci imali bar kakove takove organizacije, Česi i nešto Slovaka u gornjoj Slavoniji bili su do nedavna posve zapušteni.

Naseljavanje Čeha u Hrvatsku i Slavoniju zapada u drugu polovicu prošloga stoleća i ono je povoljno utecalo na podizanje agrikulture, naročito na intenzivno iskorišćavanje zemlje. Kako su dolazili ovamo, prirodno je, da se je naš čovek, osećajući se po njima deposediranim i slabijim od njih, držao prema njima u rezervi, koja je prema lokalnim prilikama zauzimala ili blažu ili oštriju formu. Oni opet držali su se skupa za se, a moguće i nehotice prema našem čoveku pokazivali izvestan prezir i nadmoć, uvetovanu njihovom pismenošću i boljom spremom u ratarstvu. Inteligencije svoje nisu imali do nedavna, pa nije bilo nikoga tko bi ih sljubio sa našim svetom, a s vremenom su izgubili posve kontakt sa Češkom. Zatekli su umetno podržavani i raspirivani antagonizam izmedju Hrvata i Srba. I tada, ili su ostali posve na strani, ili su se zahvaćeni demagogijom i pod utecajem vere priklonili Hrvatima. Nemajući nikakav kontakt sa Češkom, bez svojih škola, knjiga i novina, oni su polazili naše škole, i shvatljivo je, da je ovakav odgoj morao na njih zlo delovati, oni su zastranili, to jest, niti su ostali pravi Česi, niti su postali pravi Hrvati. Asimilacija donosi svagde sobom padanje moralnog i kulturnog nivo-a — to nam jasno svedoče Medjimurje, Koruška, naši Šokci i Bunjevci u Vojvodini. Taj proces zahvatio je i Čehe, kod kojih je usled njihove nacionalne žilavosti asimilacija išla slabim korakom, a većinom stvarala neku čudnu češko-hrvatsku mešavinu. Nacionalni dualizam nije nikada simpatičan, pa tako nisu naše napredne generacije, poznavajući Čehe u otačbini i ovde, o njima imale bogzna kako dobro mišljenje.

S vremenom došlo je u naše krajeve i dosta čeških inteligenata, koji su kao stručnjaci bili dobro primljeni. Njih je onako padanje Čeha ovde svakako bolelo, i oni su počeli pomišljati na njihovu organizaciju. Inicijativa za to dolazila je i iz Češke, gde su počeli voditi računa o svima širom sveta rasejanim češkim nacijama. Veliki radnik na tom polju dr. Auerhahn dolazio je i pre rata ovamo u češke kolonije. Radi prilika pre rata nije uspelo njegovu zauzimanju i trudu ovdašnjih čeških inteligenata da se u jednu solidnu narodnu organizaciju okupe svi Česi i Slovaci ovde — Slovake u bivšoj Ugarskoj organizovali su tamošnji inteligenti — već je početak udaren sa osnutkom nekoliko Čeških Beseda. Tek posle prevrata napredovalo je ovo delo, pošto je rat sam po sebi, pa veliki preokreti na ce-

lome svetu i herojska borba Čehoslovaka proti Austriji, revolucionirala dušu svakoga Čeha. Naši su kolonisti većinom služili kod čeških pukova, i to je moralo ugušiti u njima onaj nacionalni indiferentizam a probuditi češku dušu, i svest o pripadnosti narodu koji cela Evropa spominje sa poštovanjem. Danas su udareni solidni temelji nacionalnoj organizaciji Čehoslovaka u Jugoslaviji.

Nas to mora veseliti i mi nesmemo na taj pokret gledati sa nepoverenjem a još manje sa neprijateljstvom. Situacija je izmenjena. Mi imademo svoju nacionalnu državu, sanje naših pradedova su ostvarene. Kakva je da je: naša je, i samo o nama ovisi da bude onakova u budućnosti kakvom si ju u srcu zamišljamo. Nama danas ne preti ni magjarizacija, ni germanizacija, — inorodne manjine gube se procentualno u broju Jugoslovena. Za to moramo u dobro shvaćenu državnom interesu podvrći reviziji naš odnos prema svima tima manjinama. Mi ne smemo biti tesnogrudni i šoviste kao bivši vlastodršci monarhije, naš cilj mora biti da Jugoslavija bude svima svojim državljanima draga otačbina, da se oni medju nama osecaju kao u svojoj kući, i da budu u dužnosti i pravima posve s nama izjednačeni. To moramo provesti i bez obzira na ustanove senžermenskog ili trianonskog ili bilo kojeg ugovora, jer to zahteva *naš* interes. Nama na žalost nije uspelo da postignemo potpuno ujedinjenje u etnografskim granicama, našega je elementa dosta ostalo u Magjarskoj, Austriji, Italiji i Rumuniji. Nije nam svejedno, kakova će biti dalnja sudbina i život te od nas silom rastavljene braće, i mi otvoreno naglašavamo da Jugoslavija ne sme i neće tu decu svoju da zaboravi. Misleći na njih, mi moramo da prema tome udesimo i život našim inorodcima, jer ćemo tek onda imati moralno pravo, ne samo po internacionalnim ugovorima, nego i na osnovu prijateljstva i reciprociteta, da tražimo u jednakoj meri zaštitu naše braće. Mi „prečani", koji smo toliko trpili pod tudjim jarmom, moramo to naročito tražiti, ugledajući se u priznati liberalitet braće iz Srbije, i moramo nastojati da sav naš javni i državni život bude zadahnut tom slobodom i liberalnošću.

Dakako, da ta sloboda i liberalnost ne smeju prelaziti granica interesâ državnih, što znači, da bilo kakova organizacija stranih narodnih manjina na našoj teritoriji ne sme biti uperena proti našoj državi, da ne sme održavati vezâ sa pokušajima restauracije Habsburga ili uspostave „jedinstvene" Ugarske. Magjari, Nemci, Talijani, Rumuni, moraju računati s time, da oni u Jugoslaviji nisu nigde starosedioci, već da su se u duljem ili kraćem razmaku doselili u naše krajeve. Jugoslavija nije prisajedinila skoro ni pedlja zemlje, koji ne bi etnografski spadao k nama, pa prema tome n. pr. vojvodjanski Magjari ili dalmatinski Talijani ne smeju svoj položaj shvaćati onako kako bismo mi mogli da gledamo na etnografski naš Zadar, našu Istru, Goričku, Gradišku, Korušku, bajski trokut itd. Zato nije nikakav iredentistički rad s njihove strane dozvoljen, jer ide za tim da se od nas otkida ono što je naše, i da se svude naše većine bace i opet pod tudji jaram. Medjutim, držim, da će to uverenje ovladati i Magjarima, Nemcima, Rumunima i Talijanima, i da će se oni smiriti sad kada su svršeni pregovori sa Italijom, kad se sredi Magjarska, i kada Konstituanta razbije mnoge posve krive kombinacije o budućnosti Jugoslavije.

Ali svima njima moramo dati vremena da se smire. Uzmimo samo naše Magjare i Nemce. Nemci su odgajani u veri o neslomivoj snazi Germanstva, koje silazi preko inferiornih Jugoslovena na Adriju i u Aziju. Kod Magjara odgajana je inteligencija, a i mase, u jednom ludom šovinizmu, — sva energija bivše Ugarske upotrebljavana je jedino u svrhu da se izgradi nacionalna, velika magjarska država. Strašno razočaranje došlo je i suviše naglo; danas Nemci i Magjari u Jugoslaviji ne oplakuju samo sanju velike Germanije, odnosno Magjarske, nego i svoju vlastitu, po njihovu nazoru, nesrećnu sudbinu, da su spali pod gospodstvo inferiorne rase, kojoj su dosada zapovedali. Oni moraju proći period ozdravljanja, a naša je dužnost, da im taj olakšamo. Čini se, da je početak tu. Dok se Magjari još ne javljaju, jer čekaju kako će se stvari razviti u Ugarskoj, Nemci su se počeli organizovati. To što kao nesloveni nisu dobili pravo da učestuju kod nutarnje izgradnje naše države, oni neće da shvate, iako je razumljivo s obzirom na sve što je prethodilo našemu oslobodjenju i ujedinjenju. Ali inače treba da vide da hoćemo pošteno. Meni nije poznato u kojim se je granicama imala kretati najavljena nemačka organizacija, ali je svakako o tome vlast znala kad ju je dozvolila. Ipak su neke naše novine udarile u viku proti toj organizaciji kao pangermanskoj, još pre nego li je počela delovati — što, držim, nije nikako bilo na mestu, jer to svakako otešćava medjusobno zbliženje. Zato je nužno, da se to pitanje što pre uredi u pravcu koji sam napred označio, a naša javnost treba da se već jednom priuči na to, da u demokratskoj Jugoslaviji imadu pravo inorodci da se organizuju, i da dobiju sve garancije slobodnog razvitka.

Malo sam možda zastranio, jer mi se čini potrebnim istaknuti s koliko se malo takta postupa i prema organizaciji Čehoslovaka. Jer ako je i moguće, da se ima više ili manje opravdanih skrupula prema organizovanju Nemaca i Magjara, u pogledu Čehoslovaka nema baš ni za trun. Veze koje vežu nas Jugoslovene sa Čehoslovacima, bratske su po krvi i po sudbini. Neprijatelji Jugoslavije neprijatelji su Čehoslovačke; geneza našeg oslobodjenja je ista, a i sudbina naših slobodnih, nacionalnih država. Onih 150.000 Čehoslovaka u Jugoslaviji već s obzirom na te veze, da o broju njihovu i ne govorimo, ne mogu imati nikakvih zasebnih interesa, oni moraju s nama istupiti i braniti ovu slovensku Jugoslaviju u svom vlastitom interesu. — Pa što Čehoslovaci zapravo traže? Oni neće da se asimiliraju silom, oni hoće da u svojoj Jugoslaviji ostanu Čehoslovaci, i da dobiju potpunu ravnopravnost s nama. Toga do sada, na žalost, nisu imali. Nato se oni tuže, ne samo u svojim ovdašnjim glasilima nego i u listovima Republike. I kad je naš parlamenat pokazao prema njima toliko bratske predusretljivosti pa im dao pravo glasa, da bi sudelovali već od početka pri izgradnji države, ne smemo na tom putu stati na polovini.

Ovako bi moralo biti, a ne dočekivati organizovanje Čehoslovaka sa prigovorom da su „separatisti". Neki naši ljudi uobrazili sebi, da bi bilo posve u redu da se Čehoslovaci asimiliraju, da postanu Hrvati. Ta se formula, u raznim varijacijama, čula naročito sada u izbornoj borbi. Čehoslovaka ima u par kotareva toliko birača, da su oni pri prijašnjim izborima odlučivali. Mnoge su stranke računale sa tim faktom, kao i dosad neodredjenim položajem Čehoslovaka. Medjutim su se eto baš pred Konstituantu

Čehoslovaci nacionalno organizovali, i kao ljudi takta i osećanja izjavili da oni nemaju ući aktivno u rešavanje pitanja dali centralizam ili federacija ili republika, već da ovo najosetljivije pitanje imadu Jugosloveni rešiti sami. Zato ih pristaše federalističke partije zovu „separatistima", a organ seljačke partije nazire u njihovoj organizaciji „Pribićevićeve prste", dok neke vodje krsti sans gêne „Pribićevićevim agentima". Predbacuje im se „slovensko židovstvo", podmetalo im se da rade sporazumno sa Talijanima na nekom koridoru iz Češke do Rijeke itd. — rečju nekim našim ljudima je krivo što se oni neće asimilovati. Svaki ostaje sebi dužan odgovor, po kome zakonu ljudskom ili prirodnom bi se moralo 150.000 Čehoslovaka odreći svoje nacionalne individualnosti i pretopiti u ime tako izvrnute „slovenske uzajamnosti" u Srbohrvate? To Čehoslovake vredja i boli, jer su oni svesni ne samo svoje lojalnosti nego i ljubavi prema ovoj državi, pa se čudom pitaju, zašto je specijalno u naše inteligencije manje shvatanja za njihove stvari nego li u Nemaca ili drugih nacija, koje nikako nisu ni tako srodne ni tako blizu njima kao što smo eto mi. Meni je na jednom sastanku, u Češkoj Besedi u Daruvaru, u augustu ove godine, bilo zazor, što su dr. Auerhahn i drugi morali da ovakove izlive predratnog mentaliteta korigiraju, i da uveravaju da oni nemaju ne znam kakovih sve „tendencija" na umu pri svome organizovanju. Jedini je izgovor, što se sve to dogadja u času kada su strasti i suviše uzrujane, i kada se mnogo ne pazi šta se govori, pa je sve to prolazno a doćiće era stišavanja i pozitivnog rada koja će odstraniti ostatke magjarske ideologije.

Drugo što se zamera posve opravdano s češke strane jeste, da im vlasti u Hrvatskoj prave dosta neprilika kod osnivanja beseda, prosvetnih društava itd. jer se traži n. pr. da po pravilima ne bude jezik uredovanja čehoslovački (kao jezik vlastima „nepoznat"), i čine se druge zamerke, kojih je naša birokracija prepuna. Opravdanom zahtevu da čehoslovačko dete spada u čehoslovačku školu, isto se s naše strane zamera, i ne pokazuje se ni najmanje predusretljivosti, da mu se udovolji. Dogodio se čak slučaj, da je jedna slovačka škola ukinuta, sa motivacijom da su u istome mestu zatvorene i magjarska i nemačka škola pa da će, „sa pedagoškog gledišta", biti uspešnija obuka sve te mešavine narodnosti na našem jeziku! Kod opštinskih izbora nisu mogli Čehoslovaci da u opštinama dobiju odgovarajući broj mandata, jer ih se prema starom shvatanju smatralo „strancima". Ima sijaset ovakovih stvari, koje nas ne prikazuju u najlepšem svetlu ni pred ovdašnjim Čehoslovacima a još manje pred Republikom. A ipak se svi ugodno sećamo onih dana što smo ih proveli u Pragu, gde su nam išli svi na ruku, koliko su god mogli, i gde je n. pr. profesor Kadlec našim studentima držao na našem jeziku predavanja iz predmeta koji se je po našem univerzitetskom propisu morao slušati. Sećamo se ugodno svi i one velike moralne potpore što su je češki političari, sa Masarikom na čelu, i pre rata i za vreme rata ukazivali našoj nacionalnoj stvari.

Mogao bi tko reći, da su to sve sitnice. U moru velikih i malih problema koji nas obuhvataju, moguće je da je i ovo pitanje „sitnica"; ali s druge strane stoji istina, da narodi baš u shvaćanju na oko sitnih stvari pokazuju svoju veličinu. S obzirom na one tople veze koje nas vežu sa našom braćom Čehoslovacima i ovde i u Pragu, smatrao sam za svoju dužnost

da ovo „sitno" pitanje iznesem, u želji da se s naše strane popravi ono što ne valja i što je odjek naše tužne prošlosti. U slobodnoj i naprednoj Jugoslaviji neka nikome ne bude tesno, neka svatko slobodno diše, pa tako i Čehoslovaci kao naša prva i najbliža braća.

Dragan Novak.

Nemci u Jugoslaviji.

(Gospodin Herman Vendl, osvedočeni prijatelj našeg naroda medju Nemcima, poslao nam je ovaj članak, koji je napisao za „Frankfurtske Novine" posle svoje zadnje posete u Jugoslaviji. Kod celoga pravca našega pokreta, nepotrebno je naročito isticati, da odobravamo potpuno stanovište G. Vendla, i da ga usvajamo. „Nova Evropa" vraćaće se uvek ponovo na pitanje narodnih manjinâ u Jugoslaviji, i tražiće i od države i od publike najodlučnije, da se prema našim Neslovenima uzme onako držanje kakvo bismo mi želili, i kakvo ćemo tražiti, da uzmu druge države prema Jugoslovenima koji žive u njihovim granicama. Što se tiče isključenja Nemaca, i ostalih dosad neprijateljskih narodnosti od izbornog prava za Konstituantu, držimo da bi ovu stvar trebalo pokrenuti medju prvima u novoj Narodnoj Skupštini, i podvrgnuti reviziji dosadanje zaključke u ovom pogledu. Ne smemo, uopšte, propustiti ništa — koliko do nas stoji — što bi moglo doprineti da naši neslovenski sugradjani iskreno prigrle i ispune lozinku nemačkog Kulturnog Saveza u Jugoslaviji: „Državi i narodu verni!")

U svom delu „Jugoslavija u svjetlu statistike" (Zagreb 1918), navodi G. J. Lakatoš medju pučanstvom ništa manje nego li 1,030.895 Nemaca. Iako on granice svojoj domovini vrlo široko odredjuje, tako da se pomenuta brojka ukazuje previsokom, sačinjavaju ipak Nemci u toj mladoj državi znatan odlomak sveukupnog stanovništva, i premašuje ostale neslovenske narode kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Madžare, Rumune, i Talijane) nesamo brojem, nego uvelike i po svom značaju.

Ovi Nemci ne nastavaju, dašto, jedno neprekinuto područje, a isto tako ne čine oni jedne celine po svojoj istoriji, po svojoj socijalnoj strukturi. Nemci u Sloveniji (čiji broj sa 142.000 Lakatoš zato previsoko odredjuje jer uključuje u državu SHS i celu kotlinu celovačku) jesu — izuzmemo li nekih 20.000 stanovnika jezične enklave Kočevja, što leži na medji slovensko-hrvatskoj — ostaci velikog nemačkog talasa, koji je pred tisuću godina prodro u slovensku zemlju. Nastanjeni kao trgovci, zanatlije, i radnici po gradovima, kojima je, istina, okolina pretežno slovenačka (kao što su Maribor, Celje, Ptuj), proživeli su oni poslednje odlučne decenije nemačke povesti u neprestanoj i svesnoj vezi s celim nemačkim narodom čiji su izdanci pa su toga radi vrlo podložni nacijonalnim osjećajima. Ali njima preti isti udes kojemu su podlegle i talijanske naseobine na dalmatinskoj obali, da će naime grad progutati pre ili posle slovenski okoliš koji bez prestanka u zidine mu prodire. Kako osim toga austrijski Nemac,

a napose Štajerac ili Korušćanin, bilo ne može bilo neće da se upozna s dušom svog slovenskog suseda pa je zato nacijonalno-slovenačka nastojanja nesamo pobijao nego im se štaviše izrugivao, to sada Slovenci, postavši gospodarima, gledaju da vrate Nemcima, često na nelep način, milo za drago, pa gorljivo rade na brzom i nasilnom sloveniziranju nemačkih gradova. — Nemcima hoće svakako da osujete da u politički život stupe kao nacijonalna stranka.

Ali naši sunarodnici u Sloveniji ne čine ni izdaleka najači i najvažniji deo nemačkog pučanstva u Jugoslaviji. Pustimo li po strani onih 23.000 Nemaca što su se posle 1878 doselili iz drugih krajeva Austro-Ugarske u Bosnu, nalazimo velike i guste mase Nemaca u Hrvatskoj i Slavoniji (gde ih Lakatoš broji na 134.000), a napose u krajevima koji su do nedavna bili ugarski, i to u Vojvodini, gde ih južnoslovenski statističar broji čak na 706.000, dočim austro-ugarska statistika, koju treba oprezno upotrebljavati, utvrdjuje za Baranju 58.000, za Bačku 192.000, a za Banat 450.000 Nemaca, od kojih poslednjih je sada dobar deo pripao Rumuniji. Ukoliko se ne radi ovde, kao naročito u Hrvatskoj i Slavoniji, o Nemcima koji su usled vojnih pohoda Habsburgovaca protiv Turaka bačeni ovamo na jugoistok Evrope i tu se naselili, to su ovi Nemci neposredni potomci onih naseljenika što su ih ovuda naselili Karlo VI, Marija Terezija, i Josip II, a kojima su se još u XIX stoleću pridružili novi doseljenici. Terani iz domovine raznim nevoljama a i sistematski primamljivani, nagrnule su tečajem decenija iz Virtemberga, Badena, Nasaua, Hesena, Falačke, Elzasa, pa iz rajnskih provincija tisuće i tisuće obitelji u ove krajeve; izmedju samih godina 1763 i 1787, uselilo se je u Bačku i Banat 19.000 obitelji sa 80.000 osoba. Bez obzira na njihovo plemensko poreklo, zvali su ih bez razlike „Švabama“, pa nazivajući se tako i sami, donosili su sa sobom u porečje donjeg Dunava, Drave i Tise, nesamo nemačke običaje, nego i nemačku marljivost, te su postali svojim boljim sredstvima i metodama rada, te većom odanošću stvari, pionirima jedne jače kulture. Iako su Srbi s vremenom štošta naučili od svojih suseda, odaju oranice još i danas na prvi pogled, da li ih je obradjivao Nemac ili Sloven, a švapska sela, primerice u Sremu, sa svojim širokim, drvećem zasadjenim ulicama, sa izvana i iznutra neobično čistim kućama s velikim prozorima, brižljivo uredjenim baštama i cvetnim lejama, nisu samo naslada oku putnika koji se slučajno, kao ja, vraća iz maćedonskih pustinja, već i rečito govore o blagostanju njihovih stanovnika. I doista, govorilo se već pre rata, da su Nemci u Hrvatskoj i Slavoniji, gde ih je jedva bilo više od dvadesetine celokupnog pučanstva, plaćali jednu šestinu državnog poreza, a kako su zemljišta u vrednosti tako nesrazmerno porasla, nisu milijonari medju njima nikakva retkost.

Ali, kako su se svojoj domovini otudjili u vreme kada je Nemačka bila čist geografski pojam, a nemačka socijalna svest jedva tinjala, nisu ovi medju Srbe i Hrvate rastureni Nemci proživeli onaj socijalni, politički i kulturni proces, iz kojega je nastao moderni nacijonalni osećaj, unutar nemačke zajednice duha i udesa. Budući da oni — pošto u devet desetina čine teško pokretljivu seljačku masu — nisu ni medju sobom samima bili izloženi nikakovim blagotvornim ekonomskim i socijalnim evolucijama, to je u njih danas kao i u 18. stoleću nacijonalni osećaj jedan zasuti bunar.

Tamno se sećaju domovine svojih praotaca, čiju su nošnju često verno znali sačuvati, ali njihovo nemačko poreklo tako malo utiče na njihovo delovanje, kao kod nas naša pripadnost kavkaskoj rasi. Od široke struje nemačke kulture doprla je do njih tek po koja uska pritoka, — malo njih piše ispravno nemački; čak i njihovi lokalni listići sastavljeni su kadikada na nemačkom jeziku od koga bi se naježila koža ne samo kojem učenjačkom pedantu. Ali zato je njihov lokalni patriotizam vrlo razvijen: Švabi je njegovo selo svet, a neokretnost, tesnogrudnost, i egoizam, loša su svojstva, koja mu se često opravdano upisuju u greh.

Ova nacijonalno neosvešćena masa nije imala niti volje niti mogućnosti da svoju narodnost brani protiv madžarskih šovena, koji su hteli da u Ugarskoj bude samo jedan narod, razume se madžarski. Pored onih 30 osnovnih škola s nemačkim nastavnim jezikom u Hrvatskoj i Slavoniji, imali su nemački naseljenici u Vojvodini i nemačke konfesionalne škole, ali šovinističko zakonodavstvo u poslovima nastave, poslednjih decenija, koje se poimence vezuje za ime grofa Aponjija, omogućivalo je da se, jedna za drugom, ove škole podržave i madžarizuju. Možda i nije opravdana bojazan, o kojoj se je često slušalo, da bi naime Nemce Bačke, Baranje, i Banata, za malo decenija Madžari asimilirali bili, i da bi ih bilo nestalo, jer stalno naseljenog seljaka ne možeš baš lako odnaroditi, ali je otpadnika, na sramotu, bilo dosta. Ma koliko da je mnogo bilo, naime, Nemaca pod krunom Sv. Stevana, madžarski šovinizam nije dozvoljavao niti jedne nemačke više škole u zemlji. Svi oni dakle koji su se posvećivali višem duševnom pozivu, madžarizovali su se brzo i odviše spremno. Izučeni Švaba nije hteo da bude Švaba; čak i sveštenici i učitelji osećali su posvema kao Madžari, pa tim primerom zavedeni počeli su i imućniji seljaci — gazde — sve više misliti po madžarski.

Tek u našem stoleću javlja se protupokret. Listovi, kao „Deutschungarischer Volksfreund" u Temišvaru, „Deutsches Volksblatt" u slavonskoj Rumi, pa organizacija kao što je Ungarländische deutsche Volkspartei, zapisali su na svoju zastavu: svesno Nemstvo. Ali protiv bezobzirnog madžarskog terora nije se dalo mnogo učiniti; i kod poslednjih izbora nije Nemcima pošlo za rukom, izuzev erdeljske Sase, koji su uvek uživali neki posebni položaj, da pošalju u peštanski parlamenat niti jednog svog poslanika. Ali otkako je postanak južnoslovenske države nakon austro-ugarskog sloma poveo Nemce u Vojvodini iz sredovečne oligarhije neposredno u demokratiju, opaža se i medju njima snažnije kretanje. 20. juna ove godine osnovan je u Novom Sadu takozvani Schwäbischdeutscher Kulturbund, kojemu je svrha, da svim shodnim sredstvima oživi zamrlu nemačku svest, i to u smeru jedne nacijonalne kulture, a pre svega da se odgoji i stvori jedna švapsko-nacijonalna inteligencija, jer je za one Nemce najpogibeljnije što nemaju jedne obrazovane klase koja bi mogla preuzeti vodstvo. Pod lozinkom: *Državi i narodu verni*! hoće taj kulturni savez (čiji je organ „Deutsches Volksblatt" u Novom Sadu) da organizovanu nemačku narodnu snagu uzida kao čvrst kamen u temelje južnoslovenske države; „mi smo," rekao je prigodice vodja celog tog pokreta, dr. Gjuro Grasl, „svesni Nemci, ponosni što pripadamo velikoj nemačkoj kulturnoj zajednici, ali mi nismo niti pangermani niti iridentiste" — a Adam Müller-Guttenbrunn, pesnik

banatskih Nemaca, pozdravio je srdačno državu SHS, ako kroči i praktički dalje na putu kojim je pošla odobrivši Nemački Kulturni Savez, rečima: „Ova država daje nama Švabama opet domovinu".

I doista, dok Madžari ne bi bili dozvolili ovakovom udruženju, kao što je ovo pomenuto, da ma i za časak samo postoji, pojavila su se sada, za južnoslovenskog gospodstva, ispod madžarizovanih oblika opet stara nemačka imena mesta, a na svima višim učilištima dozvoljene su paralelne nemačke klase ako imadu dovoljni broj učenika; a objavljeno je da će se otvoriti i nemačke gimnazije, odnosno realne gimnazije.

Beogradska školska politika, medjutim, imade s druge strane nameru da s levom rukom uzme što je sa desnom dala, pa, naporedo s uveravanjem viših i nižih državnih organa o iskrenoj simpatiji za Nemce i njihova nastojanja, ide nepravda i nasilje, kao što je isključenje Nemaca od izbornog prava za Konstituantu, pod izlikom prava opcije što im ga zajamčuje mirovni ugovor, ali koga se prava, kako danomice „Deutsches Volksblatt" uverava, oni rado odriču, jer neće da budu drugo do li dobri državljani nove države, i to sa svima pravima i sa svima dužnostima. Držim da se ima u prvom redu pripisati kolebljivu vodjenju politike države SHS, što se za južnoslovenske Nemce imade u pripravi čas šećera a čas opet bič. Iza izbora za Konstituantu postati će i južnoslovenska politika prema Nemcima opredeljenijom i postojanijom.

Država SHS radiće u svom vlastitom interesu, bude li svoja dela dovodila u sklad sa svojim lepim rečima, jer u jednu ruku ekonomska snaga Švaba sačinjava važni deo njezine vlastite snage, a u drugu ruku opet, nema boljeg jemstva protiv svih onih suludih pokušaja za uspostavom „madžarskog globusa" nego što su nastojanja kulturnog saveza koji, daleko od svakog pangermanizma, zaslužuje, radi svojeg kulturnog, demokratskog, i pacifističkog rada, i kod nas svaku simpatiju i potporu. Napokon, čini mi se, da su baš ovi nacijonalno osvešćeni Nemci Jugoslavije pozvani da budu mostom i posrednikom medju njihovom sadanjom domovinom i njihovom nekadanjom postojbinom.

Hermann Wendel.

„Kulturbund" i školsko pitanje Nemaca u Vojvodini.

Kad je, nedavna, Dr. Siton-Vatson došao i u naš ravni Banat, on se je mnogo interesovao za Nemce koji žive u Vojvodini, i tražio je razne podatke o njihovu brojnom stanju i o stanju njihova nacijonalnog, kulturnog, socijalnog i ekonomskog života. O Srbima i Rumunima bio je već od pre dovoljno informiran.

O našim Nemcima nije bilo teško dati informacije. Njima se u svakom pogledu može da istavi najlepša svedodžba: oni su nacijonalno svesni, a privredno najači i najkulturniji u Vojvodini. U političkom pak pogledu, oni su se brzo prilagodili novim političkim prilikama, — što je, konačno,

njihova sudbina. Za vreme madžarskog režima bili su oni uvek vrlo lojalni, i kad je madžarizacija s pomoću doseljenog šovinističkog madžarskog činovništva počela u Vojvodini da preotima maha, oni su onda u svojoj lojalnosti preterali, te su mnoge njihove narodne jedinice prešle u madžarski tabor. Oni su od svih naroda Ugarske bili najpristupačniji madžarskoj kulturi. i na svoj rod sećao ih je samo jezik, koji su negovali u svojim domovima, i to u ograničenoj meri.

Njihovu lojalnost nisu Madžari umeli da honoriraju. Kao i svi drugi narodi u Madžarskoj, tako su i oni bili zapostavljeni, i svi ustupci koji su im od strane Madžara činjeni, plaćani su uvek skupo. Ipak Madžari i Nemci našli bi uvek neku platformu na kojoj su zajednički radili i živeli. Madžari — pošto su u Vojvodini bili u manjini —, nužno su ih trebali proti svojim slovenskim narodima, a i protiv Rumuna. Nemci opet, iako to za starog režima nisu nikada otvoreno priznavali, osećali su madžarsku nesnošljivost, jer su videli da njihov nacijonalni elemenat sve više popušta, i uvidjali su potrebu svoga oslobodjenja. I mi danas možemo mirne duše konstatovati, da je naše oslobodjenje Nemcima dobro došlo, i da naše oslobodjenje oni mogu da smatraju i svojim oslobodjenjem ispod istog jarma.

To se i pokazalo odmah nakon prevrata. Mladja i napredna njihova inteligencija odmah se snašla u novim prilikama, i počela je raditi na tome da sve svoje narodne jedinice okupi u jedno kolo, u svrhu nacijonalnog, kulturnog i ekonomskog preporoda. Duh nacijonalne slobode osetiše oni istom jačinom kao i mi, samo s tom razlikom što mi svoju slobodu ne znamo da iskoristimo, dok je naši Nemci iskorišćavaju temeljno već od prvog dana otkako je osetiše. Pod devizom „staatstreu und volkstreu" baciše se oni na nov posao, da bi ostvarili označeni program. Kako su Nemci, već po prirodi svojoj, savesni, marljivi i tačni do pedantnosti, to je njihov rad ubrzo uzimao sve širi obim i njihova je nacijonalna organizacija danas skoro već sasvim provedena.

Temelj njihovu nacijonalnom organizovanju udaren je osnivanjem ustanove „Schwäbisch-Deutscher Kulturbund", dana 20. juna o. g. u Novom Sadu. To je bio nemački nacijonalni kongres, na kojem su bili zastupljeni svi Nemci iz cele Jugoslavije. Naša im vlada nije činila nikakve zapreke, nego im je, šta više, organizaciju potvrdila, postupajući sasvim konzekventno i stavivši se na demokratsko stanovište, da mi u svojoj državi ne trebamo ni podjarmljenih ni podredjenih gradjana, već da svi treba da budemo ravnopravni i jednaki gradjani ove države. Temelj državni potkopavaju potišteni i potlačeni, a kako smo i sami vekovima bili potlačeni, umemo da cenimo slobodu i za sebe i za druge. To je načelo za našu državu od velike važnosti, i mi ga ne samo slobodno ispovedamo nego hoćemo da ga se i doslovno pridržavamo.

„Kulturbund" je odmah započeo svoju delatnost, i to prvo na prosvetnom polju. Još jula meseca ove godine izradio je svoj školski program, i predao ga Ministarstvu Prosvete, u nadi da će još za ovu školsku godinu biti usvojen. U tom su programu opširno obrazložene želje naših Nemaca u pogledu školskog odgoja njihove dece, i to počevši od zabavišta pa sve

do viših učilišta. On polazi od stanovišta potpunog nacijonalnog odgoja svoje omladine, i to nesamo rečima nego i duševno, smatrajući da ovo ne spada samo u dužnost roditelja, nego i društva i države. Dalje traži da se „naporedo sa razvijanjem i odgajanjem vlastitog nacijonalnog osećanja, nastava ima da stara za budjenje i oživljavanje domovinske svesti — bez ikakvog nametanja, ali svakako već počevši od zabavišta. Što se tiče državnog jezika, to treba s podukom istoga tek onda započeti, kada je dete dovoljno učvrslo u svojem vlastitom narodnom osećanju, i kada je maternji jezik nesamo dovoljno naučilo čitati i pisati, već takodjer i ljubiti, dakle tamo posle četvrte godine osnovne škole. Ali se zato kasnije u toliko većoj meri i s većom intenzivnošću ima prionuti oko njega, tako da apsolventi nemačkih srednjih škola budu u stanju služiti se njime slobodno i nesmetano u svojem usmenom i pismenom saobraćaju. Abiturijenti imaju srpsko-hrvatski jezik nesamo učiti, nego njime i tako vladati da ga u govoru i pisanju rado i upotrebljuju".

Prema današnjem duhu vremena, prema današnjim našim političkim i nacijonalnim, kulturnim i ekonomskim prilikama, mi možemo ovo stanovište da usvojimo, možemo da se postavimo na liberalno stanovište i da dozvolimo Nemcima obuku u svom maternjem jeziku sve do svršetka osnovne škole, tražeći da tek u srednjim školama započne intenzivno učenje i državnog jezika. Ludo bi bilo i pomisliti, da bi nam kakva nemačka iredentistička propaganda mogla biti za vratom, i da bi nas mogla dovesti u opasnost, jer su Nemci u ogromnoj manjini prema nama, a pri tom i silno geografski odvojeni od matere zemlje.

Obazrimo se sad na ostali deo njihova školskog programa. Spomenuo sam već da s obzirom na nastavu u *osnovnoj školi* oni traže da ova bude na maternjem jeziku do četvrtog razreda, a onda, pošto „Kulturbund" pretpostavlja šestogodišnji školski tečaj, da se nastavi sa intenzivnim učenjem našega jezika, i to s 4—5 časova u nedelji. K tome pridolazi još zahtev da učitelji u osnovnim školama budu narodnosti svojih učenika t. j. Nemci; a s obzirom na broj i mesto, oni traže na svakih 50 učenika po jednu osnovnu školu, kao i na svakih 10 učenika iznad toga broja jedan razred. Pristaju na spajanje razredâ, i na koedukaciju muških i ženskih učenika, osobito tamo gde je malen broj učenika. — S obzirom na *zabavišta*, njihov je zahtev, da se na svakih 40 nemačke dece uspostavi po jedno zabavište, i tu, naravno, da zabavilje budu Nemice. — Za *gradjanske škole* traži taj program četverogodišnju školsku obavezu s tim da se srpsko-hrvatski jezik podučava u dva niža razreda 4—5 časova nedeljno a u trećem i četvrtom razredu da se samo domovinska (naša) istorija predaje na maternjem (nemačkom) jeziku. Na ovim bi školama takodjer morali učitelji pripadati narodnosti učenika, jedino bi vredela iznimka za učitelje iz matematsko-prirodopisne struke. — Što se tiče *stručnih škola*, u koje ubrajaju poljoprivredne, trgovačke, zanatlijske, obrtničke i njima slične škole, traže Nemci kao preduvet dokaze da su potrebne, a njihov bi broj ovisio o socijalnom i privrednom napretku nemačkog pučanstva. Zasad traže otvaranje takovih škola u Novom Sadu i Vel. Bečkereku.

Od gimnazijâ *(srednje škole)* traži njihov program, da se postojeća madžarska škola u Novom Vrbasu pretvori u nemačku, i to već sa početkom

školske godine 1920/21 u svih osam godišta. Dalje traži, da se u Apatinu uspostavi jedna niža gimnazija, koja bi se u slučaju potrebe imala sukcesivno da razvije do jedne potpune srednje škole, analogno onoj u Novom Vrbasu, dok za Novi Sad traže priključenje državnih nemačkih paralelki uz postojeću višu srpsku gimnaziju. Ovo su zahtevi za Bačku. — U Banatu traže, na prvom mestu, da se održi postojeća autonomna nemačka realna gimnazija u Žombolji, a da se uspostavi nemačka paralelka kao samostalna srednja škola u Vršcu, dok uz postojeće državne škole u Vel. Bečkereku, Beloj Crkvi, i Pančevu, traže uspostavu nemačkih paralelnih razreda. — U Sremu treba da se otvori potpuna nemačka srednja škola, i to ili u Zemunu, ili u Indjiji, ili u Rumi. Za sve ove srednje škole traži se — ako inače budu ispunjavale sve zakonske predpostavke — javno-pravni položaj, kao i pravo održavanja ispita zrelosti.

Preparandiju traže po jednu u Bačkoj, Banatu, i Sremu, u svrhu izobraženja nemačkih učitelja.

U pogledu *školskog nadzora*, Nemci traže postavljanje nemačkih nadzornih organa, smatrajući, da nenemački nadzorni organi ne bi mogli udovoljiti zahtevu da učenici u svakom slučaju budu odgojeni u čisto nacijonalnom nemačkom duhu. Kategorički traže oni ovo za osnovne i gradjanske škole, dok za stručne i srednje škole, i preparandije, dopuštaju i naizmeničnost južnoslovenskih i nemačkih inspektora, naglašavajući time izričito da oni ne žele izbeći nikakvoj kontroli sa strane državnih vlasti. Pritom traže još i uspostavu jednog odeljenja za nemačko školstvo kod Ministarstva Prosvete, s jednim posebnim nemačkim načelnikom, koji bi posredovao izmedju vlade i nemačkog pučanstva, što nam se čini potpuno na svom mestu.

Nabavku *školskih knjiga* prepuštaju Nemci, prema svom programu, rado vladi. Oni bi te knjige podastirali vladi na odobrenje, i uvidjaju, da bi se čitanke, a i udžbenici za istoriju i geografiju, morali preudesiti prema današnjem državnom stanju i političkim prilikama. „Kulturbund“ bi u tom pitanju radio sasvim saglasno s državnom vladom.

Zadnja tačka školskog programa Kulturbunda govori još o *nastavnicima*. Isti bi se u prvom redu imali uzimati iz vlastitog domaćeg nemačkog učiteljskog kora, i jedino bi se (da čitav školski program ne bi ostao „na papiru“) uzimala *pomoć* iz vana, i to takovi ljudi, koji bi bili besprekorni i koji bi se bezuvetno priznavali našim državljanima.

Ovo bi bio, uglavnom, školski program „Kulturbunda“, i taj je program predat sadanjem Ministru Prosvete. On nije do danas odobren ni potvrdjen, Ne znamo, da li je došlo do ankete koju je „Kulturbund“ tražio u tu svrhu, ali držimo da nije, jer to nisu dopuštale naše nesredjene unutrašnje političke prilike. No držimo, da ne bi bilo ni politički a ni državnički otegnuti s ovom stvari suviše dugo. Na nama je da ispovedamo slogu i jednakost, da prvi izidjemo nasusret i time pokažemo svoju moralnost, svoju kulturu, i — svoje pravo na opstanak. Šovinizam ne sme da nas zavede u kolotečine onih koji su zbog njega onako prošli; medjutim, valja nam reći da naš narod u Vojvodini, nadasve u Banatu, gde je Nemaca najviše, ni ne poznaje šovinizma prema Nemcima, čemu je najbolji dokaz da mnogi naši ratari, iz čistih srpskih sela, redovno posećuju Nemce po ne-

mačkim selima u svrhu poduke u racijonalnom gospodarstvu, i da u selima gde žive Nemci i Srbi, odnosno banatski Hrvati, zajedno, vlada najveća sloga i medjusobna ljubav. U takovim selima nije ni za vreme rata bilo interniranja, jer su Nemci jamčili za svoje suseljane Srbe.

Samo još jedna reč. Kakom merom budemo merili, onakom će nam se odmeriti. Mi ne smemo zaboraviti, da se velik broj naše južnoslovenske braće nalazi u istom položaju kao i naši Nemci. Tako braća Slovenci u Austriji, i Hrvati i Slovenci u Italiji, dok je i dosta lep broj Srba pod Rumunima i Madžarima. Svi će oni tražiti od svojih vlada ovo što danas traže Nemci od nas. Pa ako mi budemo na staro-evropski način osporavali pravo odgoja u nacijonalnom duhu Nejugoslovenima u Jugoslaviji, to će isto i ostale države osporavati i našoj braći van Jugoslavije. To se samo po sebi razume, a i pravo bi bilo.

Mihovil Tomandl.

Ekonomski pregled.

Nemanjića blago.

(Naš viši klir nikada se nije odlikovao naročitom hrabrošću. Kad se episkop Georgije, sadašnji administrator karlovačke metropolije, odvažio da, kao predsednik Vrhovnog Upravnog Odbora, podnese Ministarskom Savetu predstavku, pod zvaničnom numerom (Ad No. 1665/334—1920), u kojoj se otvoreno iznosi i žigoše kao veliki skandal afera s Beočinskom Kajom, onda odista mora da je kucnuo već dvanaesti čas da bi se sprečio jedan nov narodni poraz. Da li je mogućno da su naši državljani, i ljudi od izvesnog imena, kao: Miloš Savčić, Mihajlo Dragičević, dr. Vlada Marković, Nastas Petrović, kao predstavnici beogradskih banaka, ušli u konzorcijum sa madžarskim jevrejima Eduardom Špicerom i zloglasnim Leopoldom Mandlom, da bi im pomogli orobiti našu narodnu imovinu? Njihova su imena protokolisana eno pred mitrovačkim trgovačkim sudom, i oni moraju pohitati sa ubedljivim i dobro potkrepljenim uverenjima, ako žele da na njima ne ostane večita mrlja i osuda narodna.)

Odigrala se jedna krupna komedija: veliko madžarsko industrijalno društvo „Unija, beočinska tvornica cementa d. d. u Budimpešti", koje kao neprijateljsko poduzeće stoji pod državnim sekvestrom — udružuje se s nekoliko beogradskih banaka, i pretvara u novo akcijsko društvo sa glavnicom od 6,750.000 dinara. Svrha takog pretvaranja u tobože domaće poduzeće jeste, da se izigraju materijalna i moralna prava našeg naroda i Kraljevine Jugoslavije. Evo, ukratko, istorijata ove skandalozne afere.

Kad su Turci porušili Dušanovo Carstvo i bio sasečen cvet srpskog roda, onda je sve što je moglo — emigriralo u susedne zemlje na severu, da se tu stavi u ratnu službu Habsburgovcima, da krvlju zasluži pravo na

slobodu i opstanak. Predjoše srpski vojvode i vladike, vojska i narod, i prenesoše sa sobom blago i kulturne tekovine, državno-političke i crkveno-religiozne tradicije. Po ugovoru s Habsburgovcima, Srbi će braniti srednjeevropsku carevinu od turske poplave, a u nagradu za to uživaće prava i privilegije, verske i političke, a isto tako zemaljska dobra. Politička autonomija srpske Vojvodine u toku potonjih vekova ne mogaše se održati pod crnim dvoglavim grabljivcem. U narodu se bar toliko nastojalo spasti, koliko je mogla obuhvatiti neka bleda crkveno-školska autonomija. Bogati narodno-crkveni imetak postade temeljem na kome se imala održati nacionalna ekzistencija u tudjini, do boljih vremena. Odlučnu ulogu u kulturno-nacionalnoj borbi trebali su imati srpski jerarsi i fruškogorski manastiri, kao naslednici stare srpske prosvete i čuvari narodnih svetinja. Na žalost, ti čuvari nisu ostali na visini, i crkvena jerarhija počela je brzo klecati. A neprijateljski raspoložena državna vlast radila je stalno i na sve načine na tome da se stubovi srpskog nacionalizma u Austro-Ugarskoj demorališu, i da se narodni imetak koliko god više moguće okrnji. Tome ima i suviše mnogo dokaza, a monstruozna prodaja i proces „Beočinske Kaje" jeste samo jedna epizoda iz onog sistematskog moralnog i materijalnog potkopavanja nacije.

Godine 1869, dobio je neki Samuel Ornštajn u zakup do 30 katastralnih jutara zemlje manastira Beočina u Sremu, gde se nalaze znatne naslage kaje (cementa) i kreča. Prvobitni ugovor, sastavljen na 20 godina, produžen je bio na daljih 20 godina, a Ornštajn se udružio sa još dva madžarska jevreja (firma Redlich, Ornštajn i Špicer). Već 1890 R.O.Š. rade na tome da otkupe manastirsku zemlju s krećom i kajom, i to za 100.000 forinata a. vr. Uprava manastira Beočina bila je voljna da pristane na ponudu iz Pešte, i požurila se da za čitavih 18 godina unapred s firmom R.O.Š. sklopi kupoprodajni ugovor, po kome ne samo da je oko 30 jutara zemlje s cementom i krečom prodano za 100.000 forinata a. vr., nego se manastir Beočin „potpuno složio" i s time da R.O.Š. u buduće prema svojoj potrebi kupuju manastirsku zemlju za 1.000 forinata a. vr. po jutru.

Ali otudjivanje narodno-crkvenog dobra nije imalo pravne moći dok ne bi usledila odnosna odluka Srpskog pravoslavnog crkvenog Sabora i kraljevsko odobrenje. Zato je firma R.O.Š. našla madžarskog ministra predsednika i druge uplivne ličnosti, te ih za svoju stvar angažovala. Šta je bila pred kraj prošlog veka Srpska Pravoslavna Nar.-Crkv. Autonomija! Nju su i sami narodni sinovi ponekad zvali „šugava autonomija" .... Narodno-crkvenim organima može se ipak priznati da su u neravnoj borbi s peštanskim vlastodršcima štitili koliko-toliko narodne interese — doduše vrlo lojalno prema gore, pozivajući se stalno na carsku reč i kraljevske reškripte.

Poznata je stvar, da sila boga ne moli, i ugarski ministar-predsednik Banfi javi jednog dana srpskom patriarhu da je „Njegovo c. i kr. apostolsko Veličanstvo blagoizvolelo" iznimno dozvoliti, da se svojina manastira Beočina ipak proda za 100.000 forinata a. vr. na večita vremena. Gruntovni prepis manastirskog zemljišta na firmu R.O.Š. bi brže bolje pro-

veden, tako brzo da zakonom propisane formalnosti, srećom, nisu bile učinjene, te je nekoliko godina docnije drugi jedan ugarski ministar predsednik priznao da je taj gruntovni prepis nezakonit. Način, kako se sve to forsiralo, pokazuje jasno u kolikoj je meri ugarska državna vlast bila angažovana pri ovom privatnom poslu. Firma R.O.Š. nije sedela skrštenih ruku, nego je jednako kupovala i dalje manastirsku zemlju u Beočinu, na osnovu ranijega ugovora.

Srpski nar.-crkv. Sabor u ono doba bio je u opoziciji prema državnoj i svojoj crkvenoj vlasti, pa se nije mogao ni sastajati a kamo li raditi. Raspoloženje u narodu bilo je revoluciono prema crkvenoj jerarhiji. Tek 1902, data je Saboru mogućnost da se sastane. Odmah je hitno došla na red i afera Beočinske Kaje. Sabor je konstatovao da je prodaja bila u svoje vreme učinjena bez odobrenja Sabora, i s očevidnim povredama zakonskih uredaba. Rešeno je tada, preduzeti potrebne korake u pogledu saniranja tih povreda. Zatim je Saborski Odbor dao ponovo proceniti prodato zemljište manastira Beočina. Ispostavilo se je tom prilikom, da naslage cementa na zemljištu manastira Beočina predstavljaju vrednost od preko sto milijona kruna! Protiv firme R.O.Š. pokrene Sab. Odbor parnicu za uništenje pogodbe.

Vrzino kolo oko Beočinske Kaje otpoče tad nanovo. U to kolo uhvatiše se opet kr. ug. ministri, peštanski jevreji, i srpski kaludjeri. Ko čita ogavne peripetije komedije s Beočinskom Kajom, tome se mora mozak u glavi okrenuti. Bilo je tu svega i svačega. Najposle, 12. julija 1912, bude celokupna srpska nar.-crkv. autonomija jednim potezom pera naprosto ukinuta, a u upravu nar.-crkv. poslova, otpisom ug. min. predsednika, uveden komesarijat. Firma R.O.Š., pretvorena u firmu „Unija", obraća se sad upravi manastira Beočina s ponudom da se sve medjusobne parnice obustave, i da manastir sve svoje obaveze prema firmi prizna konačno pravovaljanima, a osim toga da izda istoj firmi pod zakup na 50 godina još 60 jutara svoje zemlje za vadjenje kreča i cementa, uz razna druga ograničenja u korist firme. U toku rada, namesto Redliha dolazi zloglasni Leopold Mandl iz Budimpešte, koji onda ostaje jedan od glavnih članova firme, imajući u rukama najveći deo akcija, koje su kotirane na budimpeštanskoj berzi, i koje god. 1912/13 donose svojim posednicima čistu godišnju dobit od mnogo milijona kruna. Uprava manastira, i ovaj put, prihvatila je ponude firme Unije kao najpovoljnije, a srpski patrijarh potvrdjivao je manastirske zaključke! I šta sve ne bi bilo s nar.-crkv. dobrom, da nije svetski rat i one predjašnje račune i ove sadašnje pomeo, i sve okrenuo tumbe.

Kr. banski sto, povodom utoka Vrh. Upr. Odbora srp.-prav. Mitropolije Karlovačke, rešenjem od 12. jan. o. g., naložio je da se monstruozna parnica po Beočinskoj Kaji ponovno u pretres uzme i da se u stvari po zakonu postupi. Ali ni firma Unija nije ostala gde je bila. Ona je pokušala da se pretvori opet u novo (ovog puta d o m a ć e!) akcijsko društvo, i da za svoju stvar angažuje jake i uplivne beogradske novčane zavode, a preko njih političke ličnosti, kako bi pravog interesenta, t. j. srpski pra-

voslavni narod i majku Jugoslaviju, učinila konačno bezopasnima. Na tome se zasad prekida istorijat Beočinske Kaje.

Videli smo, dakle, kako je bivša ugarska vlada činila pritisak i nezakonitosti u prilog svoga jevrejsko-madžarskog kapitala i njegove ekspanzije. A sada, kad bivše ugarske vlade više nema — vidimo da jedno tudjinsko i neprijateljsko poduzeće, podignuto na račun našeg narodnog imetka, radi na tome da se prevarnim načinom izvuče ispod zakonskih propisa koji važe za imovinu neprijateljskih podanika, da bi došlo u mnogo povoljniji pravni položaj prema domaćem interesentu, i to korporaciji javnog značaja. Sasvim je razumljivo, ako je bivša ugarska vlada bila zainteresovana u napretku jednog madžarskog kapitalističkog poduzeća. Ali je danas Kraljevina Jugoslavija zaintersovana tu u toliko više što srp.-crkv. imetak ima služiti izdržavanju srp.-prav. crkve i njenih kulturnih ustanova u Kraljevini. Jasno je, da onaj deo materijalne potrebe te crkve koji se iz srestava njenog imetka ne bi mogao pokriti, pada na teret državnog budžeta. Prihodi Beočinske Kaje idu u milijone, njene vrednosti su ogromne. Te vrednosti biće za našu državu izgubljene ako ona dozvoli da se provede lažna nacionalizacija madžarske firme Unije. Glavnu korist iz toga i takvog poduzeća vukli bi i nadalje nekoliko madžarskih jevreja, a dve-tri beogradske banke primale bi tribut zato što štite tu kompaniju u nesmetanom posedu nezakonitih koristi, stečenih nasilnim odredbama nekadanje madžarske vlade. Zar to nije bruka!

Mi verujemo, i znamo, da do toga neće doći. Ali neka što pre dodje kraj ovoj ružnoj stvari. Ako je narod dosad bio u „nužnom stanju", da mnogo šta podnese što se u slobodi ne trpi, to je žalosno stanje narodnog poniženja prestalo za nas, nadamo se, na svagda. Mi nećemo dozvoliti da traje i za časak duže — za ljubav uortačenih stranih i domaćih kapitalista i zelenaša.

B.

Prosvetni pregled.

S temelja ne s krova.

(Osnivajmo pučke škole!)

Za stare Grke mudrost je bila zadobiti, a još veća mudrost znati upravljati. Što se je krvavim ratom zadobilo mora se duševnim intenzivnim radom sačuvati, izraditi, upotpuniti. U dva pravca: vanjskim i unutarnjim radom. Što je ovaj rat doneo, mogao bi kakovom zlom sudbinom drugi rat i odneti. Ali ima u dubini narodne duše nešto, što se ne da nikakovom materijalnom silom osvojiti ni odneti. To je duboka i budna svest naroda, da opstoji, te hoće samostalno da živi. U toj dubini prvi su temelji narodne snage i budućnosti. Kako da se grade temelji u toj dubini? Školom, prosvetom.

Pre je letila kroz klance narodne borbe ova krilatica: *slobodom prosveti!* Sa danom 28. listopada 1918 stekli smo žudjenu političku slobodu, te ćemo danas toj krilatici dati drugi pravac: *prosvetom slobodi!* Bez prosvete prava se sloboda ne dobiva. Samo kulturni, izobraženi narodi mogu govoriti i osećati o duševnoj slobodi. Ko je potpuno svestan sebe, svojih prava i svojih dužnosti, taj znade ceniti i zlatiti slobodu. Bacimo stoga pogled na ovu stranu našega naroda.

Ima li žalosnijega bića pod svodom nebeskim do slepca bez očinjeg vida? U kolu prosvetljenih modernih država, imali išta nedičnijega do visokog postotka nepismenog naroda? A tu se baš mi Jugosloveni nahodimo. Ako li se barometar kulture meri po visini i nizini broja pismenih i nepismenih, onda mi dolazimo pred sofru unapredjenih naroda pognutim licem. Moramo se zasramiti. Švedska i Norveška broje nepismenih samo 0.2%, Nemačka 1%, Česka 3%, a Jugoslavija ništa manje nego 75%. Puno smo, avaj nama, zaostali! Velika je razlika izmedju pojedinih predela: Slovenačka, n. pr., broji samo 14%, Hrvatska-Slavonija 46%, Dalmacija 64%, Srbija 73%, Bosna-Hercegovina 88%, a Crnagora čak 95% nepismenih. Da rečem pravo, nije se tomu ni čuditi. Srbin i Crnogorac, od prvog balkanskog rata 1874 do drugog 1912 te do konca svjetskog rata 1918, nije skinuo pušku s ramena da brani svoju domovinu, a kamo li da uzme u ruke pero i bukvar.

Ko nema srama nema ni ponosa. Dobar deo odgovornosti nose za nas i stari gospodari, kojima smo robovali u zapadnim krajevima pre rata. Danas smo mi nosioci naše sudbine. Svi bolno osećamo tu prazninu, pa je dužnost naša, da tu ružnu mrlju od 75% nepismenih čim pre skinemo s lica naše lepe Jugoslavije, ili je barem istanjimo i umanjimo da se bude mogla jedva videti. To je ozbiljan problem novomu parlamentu, koji će se iza ovih izbora sastati.

Što da rečemo o privremenom parlamentu, je li kroz prve dve godine narodnog oslobodjenja na ovo ozbiljno mislio? Rek bi da je važnije bilo pitanje ko će zasesti na ministarsku stolicu, ili zapremiti predsedničko mesto u kojoj pokrajini nego li te pokrajine osloboditi analfabetizma. Nešto se je i uradilo, ali se je počelo s krova mesto s temelja.

Na svu hitnju zasnovala su se tri medicinska fakulteta: u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, tri pravnička (Ljubljana, Skoplje, Subotica), dva tehnička (Zagreb, Ljubljana), a da ne napominjem druge više strukovne škole. Ne sme se poreći važnost i potreba svih ovih viših kulturnih ustanova, ali se mora prigovoriti, za što se nije istodobno promislilo i providilo za druge bitnije kulturne interese, kao što su seoske osnovne škole. Valjda su u tom prevladali politički razlozi, da se pri prvom ujedinjenju udovolji svim plemenima i krajevima od Skoplja do Subotice i Ljubljane. Nisam uveren, da se i politički može ovo opravdati. Nije li uputnije bilo, da se je zasnovao u Ljubljani tehnički, u Zagrebu medicinski fakultet za naše zapadne krajeve. Tako bi se ta potrebna mešavina bolje izvela i tekom vremena Slovenci se izjednačili u jezičnom pogledu sa hrvatskim ili srpskim pravopisom. Čvrstoća svake zgrade ovisi o čvrstoći njezina temelja. Kulturna snaga naroda počiva na prvim temeljima osnovnih škola. U našoj mladoj državi ima još 15.000 ovećih sela bez škole. Da barometar nepismenih počme padati, hoće se najmanje 10.000 seoskih škola sa 12.000 učitelja. Ovo je *conditio*

sine qua non za izgradnju naše države. Bez ovoga temelja slabi su zidovi, a još slabiji je krov, pa makar bio i od zlata. U svetu nam je već sveopće priznato da — kao što je naša zemlja obdarena prirodnim blagom šuma, ruda, voda, tako je i naš narod obdaren duševnim blagom uma i srca. Zemlja ne daje ploda, ako se ne obradi; šuma ne raste ako se ne goji; ruda ne skače sama iz zemlje; — isti su prirodni zakoni i na duševnom polju naroda, u kojemu stoje latentne tolike energije a da ih nije niko iskopao, probudio i obradio. Imamo očitih dokaza. Naši ljudi u vanjskom svetu od Amerike, Zelandije do Evrope sjaju posvuda svojim vrlinama, što im na domaćem ognjištu nije bilo moguće iskazati, jer nisu imali duševnog poriva, — nije ih izobrazila škola. Naš slavni umetnik Ivan Meštrović možda bi i danas kao zagorski težak orao plugom u svojim Otavicama, da ga nije brižna izobražena ruka povela u svet, uputila u školu, te da danas svojim majstorskim dletom bude svomu narodu na čast. Možda još Meštrovićâ ima zakopanih u seoskim kolibicama našega naroda, do kojih *nije* dopro tračak prosvetne svetlosti? Za političku, kulturnu, gospodarsku izgradnju naše države hoće se mladih vrsnih sila. Treba ih tražiti u narodu u nižim slojevima, kojima je najveća potreba kulture. Današnja se naša inteligencija sastoji ponajviše iz varoških slojeva. Činovnik radja činovnika. Višoškolci se rekrutiraju iz srednjih škola u koje se stupa iza dovršene osnovne pučke škole. U selu, gde nema pučke škole. sasvim je retko videti inteligentna, recimo bolje, iškolovana čoveka. Inače ne može da bude, Činovnik u gradu ima pred sobom gimnazuje, realku i druge srednje škole. Poseda, trgovine nema, da svoje dete u tomu zaposli, već ga šalje u školu, makar bio i ispod mediokriteta, da se bilo kako protura kroz ispite i razrede, kako će jednom osigurati sebi žitak. Drukčiji je položaj seljaka, zemljoradnika-posednika na selu. Njemu su deca aktivna, činovniku u gradu pasivna glavnica. Seljak se veseli porodu, jer dobiva radnu snagu u kući. Njemu nije kao činovniku u gradu za nuždu, da šalje sina na srednje i više škole, — on ima za njega posla u vrtu, u polju, u podrumu. Seljak šalje sina u srednje i više škole samo ako vidi u njemu dara i osobitu volju za naukom, inače pleti kotac ko i otac. Stoga se i opaža na srednjim školama, djeca sa sela obično se odlikuju osobitom nadarenošću. Kada bi se dakle po svim selima osnovale puške škole, otkrilo bi se bez sumnje sijaset zakopanih inteligencija, koje će očamiti u neznanju, dok bi iškolovane mogle biti jake poluge državnog stroja i stupovi narodnog napretka.

Narod bez škola jest narod bez svesti, bez budućnosti. Čovek vredi onoliko koliko znade pravedno sebe oceniti. Ratna statistika dala nam je zanimivih primera, što vredi pismenost u našem narodu. Pismenih vojnika najmanje je poginulo, dok se u nepismenim krajevima Dalmacije najviše udovica zavilo u crno. Pismeni imao je narodne svesti, nije hotio da gine za drugoga, nepismeni nije imao pojma ni o čemu, slušao je, ko muha bez glave, srljao u vatru i padao. Neka nam je ovo poukom za budućnost. Svestan narod, junak narod. Školom i knjigom treba održati živu svest u nižim slojevima o jedinstvenosti i jakosti našega naroda. Bez toga, slabi su nam izgledi.

Zanimiva je slika izbora za konstituantu. Svaka partaja hoće da okiti svoj izborni barjak nazivima „pučke“, „seoske“, „demokratske“ (demos =

puk), „težačke" zemljoradničke stranke. To je veoma lepo u demokratskoj državi. Ali bi puno lepše bilo, da ove stranke iza glasovanja 28. novembra, s istim zanosom nastave dolaziti automobilima seljaku u pohode, da ga prosvete i nauče pisati, gde nije škole. Vrlo je pohvalan korak zemaljske vlade u Zagrebu, koja će udeliti potporu siromašnim djacima, ako ti dokažu da su naučili nekoliko nepismenih čitati i pisati. Još je pohvalnija odluka vojničke komande u Sarajevu, koja, kako čujem, otpušta pismene pre iz službe, a za nepismene je priredila naročiti tečaj, i dok vojnik ne nauči čitati i pisati, ne ide kući. Tako valja! Ali na tome neka ne ostane. Reč ima Konstituanta.

Iz Dalmacije, Novembra 1920.

Frano Ivanišević.

Književni pregled.

Ljubomir Nedić.

12.

„Red" je izlazio samo tri meseca. Odmah iduće godine, 1895, Nedić je pokrenuo „Srpski Pregled", koji nije bio politički list kao „Red", nego književni.

Kao urednik lista, Nedić je imao velikih mahna. On nije umeo da podešava rashode prema prihodima. On je mnogo držao na spoljašnji izgled knjige; njegove rasprave „Iz novije srpske lirike" bile su, s tehničkog gledišta, najlepša knjiga svoga vremena; on je, isto tako, želeo da i „Srpski Pregled" bude po formatu i po hartiji i po štampi nešto vrlo ukusno i vrlo otmeno, — i razume se, da se ubrzo pokazalo da naša čitalačka publika, u ono vreme tako malobrojna, nije u stanju pokriti troškove tako luksuznog časopisa. Pored toga, Nedić je bio izdašan u honorisanju saradnika. On nije honorisao sve saradnike od reda; davao je samo onima za koje je držao da su slabog materijalnog stanja, ali ovima je davao bez ikakva računa, prema njihovim potrebama, a ne prema količini i vrednosti njihovih priloga. Nedić je bio vrlo slab prema prijateljima, i ta se slabost ispoljavala i u ovim novčanim stvarima. Blagajnica „Srpskog Pregleda" postala je zajmodavna kasa za Nedićeve prijatelje, od kojih nijedan nije mislio da uzajmljeni novac vrati, nego samo da odradi. Posle pet meseca, „Srpski Pregled" je ostao bez novčanih sredstava, i morao prestati.

Ali finansiranje bez računa nije bila jedina urednička mahna Nedićeva. Druga njegova mahna bila je isključivost. On je skupio oko sebe vrlo uzak krug saradnika; to su bili više ili manje oni isti ljudi koji su radili i u „Redu"; nov je bio samo Bogdan Popović. U svakom broju vidjala su se jedna te ista imena. „Izgledamo", govorio je Stevan Sremac, „kao oni gosti u palanačkim apotekama koji svakoga dana, u isto vreme, dolaze na „stomakliju" i na razgovor o politici". Krug se saradnika mogao lako proširiti, ali Nedić nije hteo. On je više voleo da radi s malim brojem ličnih

prijatelja; prema novim licima osećao je neku nesavladljivu nelagodnost i nepoverenje. Urednik mizantrop, koji odbija saradnike umesto da ih prikuplja, Nedić je jednako patio od oskudice rukopisa, i jedan je broj morao izdati sa dva prazna lista. „Više volim", govorio je gorko, „da ih ostavim prazne, nego da ih ispunim koječim".

Prema svojim stalnim saradnicima, od kojih nije mogao da se odvoji, nije bio ni najmanje slab i popustljiv. On nije bio u stanju da im se odupre kada su dolazili da traže zajmove, ali je, u naknadu zato, dobijao neobično otpornu snagu, ako bi oni pokušali da mu poture rdjavu stvar za list. Da vrati rukopis na popravku, ili da ga popravi sâm, čak i bez piščeva pristanka, bila je kod njega obična stvar. Ako bi se kome sradniku potkrala kakva veća omaška, Nedić je nalazio naročitog zadovoljstva da mu na nju svrati pažnju, i to pred svedocima, — i posle toga, nekoliko dana, pričao bi svima svojim gostima kako se taj i taj nezgodno „okliznuo". Inače, saradnike je držao u velikoj stezi i neprestano gonio na rad. Onaj koji ne bi bio na vreme gotov sa člankom, imao je da izdrži pravu šibu. Nedić bi odmah uočio šta je u njegovu izvinjavanju imalo nategnutoga i apsurdnoga, i podvlačio to sa svirepim uživanjem. Profesor Momčilo Ivanić, dobar Nedićev prijatelj, i ne samo po struci nego i po nazorima filolog, zadocnio se jednoga dana sa rukopisom, i pokušao da se izvini oskudicom inspiracije. Nedić se uhvatio za tu reč „inspiracija", i nije je više puštao. Rekao je Ivaniću da on nije lirski pesnik da mu treba inspiracija, — i onda nastavio, da su njegovi članci prosto redjanje fakata, bez naročitog logičkog vezivanja, pisani „suvim filološkim stilom"; da takve stvari čovek može pisati u svako doba, i „bez pomoći Muza"; da Ivanić sebe samoga vara kad svoj nerad objašnjuje oskudicom inspiracije; da njemu ne oskudeva inspiracija nego vrednoća; da je on, u osnovi, len čovek, koji ne voli da radi, nego voli samo da „cunja po knjigama", — i da je samo kod ovako neobaveštene publike kao naša mogao tim cunjanjem steći glas vrednoga čoveka... Ovo je bilo izbačeno bez predaha; Nedić, koji inače nije bio besednik, i šta više zapinjao u govoru, dobijao je u ovakovim prilikama jednu besedničku tečnost i širinu, koja je poražavala. Siromah Ivanić, samo je tražio šešir — i, kako je bio kratkovid i nespretan, nije mogao da ga nadje.

Najzad, kao urednik, Nedić je imao i tu mahnu, da je u oceni rukopisa bio prilično ćudljiv. Zbog jedne sitnice mogao je da odbaci jedan prilog, kao što ga je zbog jedne sitnice mogao da primi. Te njegove kaprice stajale su u vezi sa njegovom osetljivošću. Ova je bila vrlo fina, ali on nije umeo da vodi nadzor nad njome: jedna sitnica koju bi jače osetio, mogla je stoga da ima presudan uticaj na njega. To se najbolje pokazalo u njegovim odnosima prema pesnicima. Od svih njih, on je pustio u list samo Dragutina Ilića, a ostale isključio sve. U stihovima Ilićevim bilo je nešto istočnjačke boje i biblijskih metafora, i Nediću se to tako dopalo, da je tvrdio da su te pesme najbolje što ih je Ilić ikada napisao. Kod drugih pesnika, navek bi se našao jedan stih ili jedna reč, koja je zbog čega bilo vredjala Nedića, — i tako je Dragutin Ilić stekao skoro isključivo pravo da predstavlja pesništvo u „Srpskom Pregledu".

Svaki urednik smatra za potrebno da ukrasi svoj list velikim imenima nekoliko priznatih starijih književnika. Tu uredničku slabost imao je i Nedić, ali i u tom izboru starijih književnika pokazivao je izvesnu isključivost i ćudljivost. Od svih književnika koji su tada bili na glasu, on je našao da ima svega dvojica od kojih može tražiti priloge. To su bili Jovan Ilić i Čedomilj Mijatović.

Jovan Ilić bio je već prestao da piše, ali, starački tronut Nedićevom pažnjom, on je preturio stare hartije, i iščeprkao dva još neobjavljena soneta. Nedić je bio sav srećan što ih je dobio, kao kakav skupljač kad naidje na jednu dragocenu starinu.

Čedomilj Mijatović privlačio je Nedića kao najveći zapadnjak medju našim političarima, i najveći romantičar medju našim istoričarima. On je dao Nediću jednu raspravu o *Gospodji Balšićki*. Kroz svoju istoričarsku maštu on se bio na smrt zaljubio u tu carsku kćer iz XV veka, i pisao o njoj više u tonu jednog trubadura nego jednog istoričara. Mijatović je bio poznat kao najljubazniji čovek na svetu, veliki majstor lepih reči i preteranih komplimenata. Može se misiti kako je Nedić bio iznenadjen, kada je, posle prvog broja „Srpskog Pregleda", dobio od Mijatovića jedno pismo, cenzorski strogo, u kome se s hvalom govorilo samo o stihovima Jovana Ilića, a za sve ostale priloge, ne izuzimajući ni Nedićeve, bilo rečeno da su mogli biti bolji... Nedić se nije ljutio na kritike svojih prijatelja, ali kod Mijatovića bilo mu je krivo, što taj čovek koji je kadio celom svetu, nadje baš njega da udari kadionicom po glavi, kao da bi on bio najgori... U stvari, „Srpski Pregled" nije se mogao dopasti Mijatoviću. Mijatovič je bio jedan romantičar, koji je osećajnost i maštu unosio u sve što je pisao, — ne samo u svoje pripovetke, nego i u svoje naučne rasprave, — kako u istorijske, tako i u finansijske. Sa godinama, on je iz romantizma prelazio u „rokoko", dobijao jedan sladunjav cvetni stil, jednu maštu koketno teatralnu, jednu osećajnost koja se prenemagala i opominjala na „čustvitelnost" romana iz XVIII veka... Kako bi takav čovek mogao uživati u „Srpskom Pregledu", kome je opšti ton davao Ljubomir Nedić, koji je, istina, voleo romantiku, ali sâm imao jedan neromantičan način pisanja, bez ikakve topline, nimalo kitnjast, stegnuto argumentativan, ozbiljan, opor i polemičan...

13.

U „Srpskom Pregledu" najviše je pisao sâm Nedić. On je bio uzeo suviše na sebe. Držao je ne manje nego tri stalne rubrike: uvodni članak, književni pregled, i društvenu hroniku. Osim toga, kada bi umro koji od poznatijih književnika, Nedić je hteo da odmah napiše o njemu čitavu studiju.

Nedić nije imao novinske izvežbanosti i nije mogao da piše za broj, naročito, ako bi mu došli oni periodični napadi koji su se javljali kod njega kao posledica tabesa. Većinu svojih članaka radio je u žurbi, neki put još i izlomljen bolom, bez dovoljno svežine i pribranosti.

On je, lično, mnogo držao na društvenu hroniku, koju je vodio pod potpisom „Netko". Ta je hronika imala da bude kritika naravi kao en-

gleski esej XVIII veka, ali za takvu kritiku tražio se lakši ton, prijatniji stil, veća moć satiričnog opažanja nego što je Nedić imao. On je pisao svoje hronike con amore, ali one su kod publike imale manje uspeha nego druge njegove stvari.

Od svega što je objavio u „Srpskom Pregledu", njegove kritike bile su najbolje. O piscima i knjigama Nedić je kazivao svoje mišljenje sa neobičnom neposrednošću i oštrinom. On je bio sveo svoju redakciju na najmanji broj članova, i nije morao imati prema našim književnicima onih obzira kojih obično ima jedan kritičar-urednik koji oseća potrebu od književnika kao od saradnika. Zatvoren bolešću u sobu, on nije održavao skoro nikakve društvene veze sa književnicima o kojima je pisao, i mogao je govoriti o njima sa slobodom jednog kritičara koji živi na strani. Bio je raskrstio sa svima koterijama, a svoju još nije bio stvorio, — i s toga imao odrešene ruke kao nijedan naš kritičar ni pre ni posle njega. On je znao dobro u kakvim se izuzetnim prilikama nalazi, i koristio se njima u punoj meri.

Ova bezobzirnost njegove kritike uvukla je Nedića u razne polemike, od kojih je naročito zapažena ona s Drom. Milanom Jovanovićem.

Milan Jovanović, doktor medicine, bio je poliglot i „globe-trotter". Znao je sve glavnije evropske jezike, i kao lekar jednog parobrodskog društva putovao po svetu, video Misir i Indiju. Bio je veliki ljubitelj muzike i književnosti. Mnogopisac, objavio je medicinske knjige, tragedije, komedije, pripovetke, književne kritike, estetičke rasprave, putopise, i t. d. Njegovo znanje stranih jezika i njegova daleka putovanja davala su mu u ondašnjoj Srbiji, neprosvećenoj i zabačenoj seljačkoj zemlji, toliko autoriteta da je smeo govoriti o svemu . . . Njegovi putopisi zanimali su jako našu publiku, jer su govorili o dalekim istočnim zemljama, za koje je ona osećala skoro detinjsku radoznalost. Književnici su naročito hvalili stil tih putopisa — stil polu književni a polu novinarski, koji je Jovanović dobio čitajući bečke feljtoniste. Stil bečkih feljtonista postao je ukrštanjem nemačkog romantizma i jevrejskog novinarstva, i u njemu su bili čudnovato spojeni jedno prilično otužno „čustvovanje" i jedna prilično neukusna praskavost. Držeći se tog obrasca, Jovanović je dobio jedan stil pretrpan novinarskim frazama, — sasvim lažnoga tona, više razmetljiv nego duhovit, više bombast nego rečit.

U svojim estetičkim i kritičkim studijama, koje su bile visoko cenjene, Jovanović je bio sledbenik stare nemačke estetike, apstraktne i formalne. Celoga je veka raspravljao nešto o tragičnoj krivici, a nije uspeo da postane jasan ni sebi ni drugima. Imao je punu glavu pravila kako valja pisati drame i pripovetke, pokušavao da ih po njima i piše, i dobijao drame i pripovetke, koje, čudnovatim načinom, nisu bile ni malo dobre. Pored svega svoga znanja estetike, on se stalno preturao u svojim književnim ocenama. Uzimao je ozbiljno pesnički dar Andre Gavrilovića, s velikom hvalom govorio o romanima Laze Komarčića, pisao čitave rasprave o tragičnoj krivici u komadima Miloša Cvetića. Kao urednik „Otadžbine", prepunio je taj časopis tako slabim početničkim radovima, da je „Otadžbina" izgubila svaki glas, i morala prestati.

Jovanović je bio u najboljim odnosima sa radikalnom omladinom oko „Dela“. Na prvi pogled, to je moglo izgledati čudno. Ljudi oko „Dela“ bili su filolozi i nacionalisti; Jovanović sa svojom nemačkom estetikom i bečkim stilom, izgledao je neposredni potomak visokoučenih prečanskih književnika, kao Jakov Živanović, Jovan Sterija Popović, Miloš Svetić, sa kojima je Vuk imao da se bori. Ali ti isti filolozi, koji su u Nediću videli jednu opasnost za nacionalnu čistotu naše književnosti, nisu zazirali ni najmanje od Jovanovića. Ovaj je bio ušao u njihovu koteriju, — i to objašnjuje sve.

Nedić je napao Jovanovića zbog njegove pristupne akademske besede o indijskoj drami. Nedić je zamerao Jovanoviću da je govorio o indijskoj drami bez znanja sanskrita, dakle iz druge ruke, — a iz druge ruke mogu se ponekad pisati popularni članci za časopise, ali ne i stručne rasprave za jednu akademiju nauka. Nedić se ljutio na našu Akademiju što je Jovanovićevu raspravu primila, i tvrdio da tako šta ne bi bilo moguće „ni u *Lumiru,* ili inom kakvom češkom književnom *spoleku*“.

Siromah Jovanović bio je iznenadjen i zaprepašćen, kada je video kakvu je oštru pokudu navukao na sebe zbog jedne rasprave za koju je bio siguran da će, već zbog svoje egzotične teme, izazvati opšte divljenje. Na oskudicu svoje naučničke stručnosti nije ni pomišljao. Ta se stručnost nije tada tako strogo iziskivala, — i on je naivno mislio, da on koji je bio u Indiji i koga je ceo Beograd zvao „Bombajski“, — ima prava govoriti o svemu što se tiče Indije, pa i o indijskoj drami.

On je pokušao da se brani, ali Nedić ga je tako stegao da nije mogao mrdnuti. Nedić je, kao svi veliki polemičari, umeo da usredsredi diskusiju na jednu tačku, i to na onu koja je za njegova protivnika bila najnepovoljnija. On se nije davao odvući na druga sporedna pitanja. Zabadava se Jovanović branio da on nije govorio o indijskoj drami nego samo bacao pogled na nju, — i da ga se ona sama nije ticala, nego ga se ticao njen uticaj na grčku tragediju... Na sve ovo Nedić je odgovarao da je Jovanović ipak govorio o indijskoj drami, a to nije smeo činiti, — bar ne u akademiji nauka, — bez znanja sanskrita. On je toliko ponavljao i toliko podvlačio Jovanovićevo neznanje sanskrita, da je Jovanović, veliki estetičar i putopisac, izgubio bar za trenutak svoju dotadašnju književnu fizionomiju, i pretvorio se u jednoga gospodina čija je sva karakteristika u tome, što ne zna sanskrit.

Slobodan Jovanović.

Knjige i listovi.

Čaklovićeve umetničke monografije.

Umetničko-nakladni zavod Jos. Čaklovića u Zagrebu počeo je izdavati monografije o našim umetnicima, i, kao prve dve, objavio je sveske o Beli Čikošu-Sesiji i Frangešu-Mihanoviću. (Cena svakoj svesci 40 kruna.) Tekst je u oba slučaja napisao gosp. V. Lunaček, a — osim fotografije

samih umetnika — ima u svakoj svesci po dvanaest reprodukcija njihovih radova, — kod slikara, u bojama, na satiniranoj hartiji; kod vajara, na hrapavu takozvanom *Tiefdruck* kartonu.

Izdanje ovih monografija — učinjenih po uzoru tolikih poznatih izdanja nemačkih, francuskih, engleskih, i drugih narodâ umetnikâ — pokazuje koliko se može već i kod nas daleko ići u pogledu tehničke opreme. Ove se dve sveske mogu meriti vrlo lako sa uspelim izdanjima iste vrste na zapadu.

Inače, u samim monografijama, ne kaže se, kome je povereno uredništvo ovih izdanja, što je vrlo važno, jer od izbora umetnika i izbora njihovih radova, i uopšte od pravca uredjivanja ovake kolekcije najviše zavisi. Stoga se, za ovaj mah, ne možemo upuštati u opširniji prikaz ovih izdanja, jer nam je polazna tačka nedovoljno poznata.

Dozvolićemo sebi samo jednu napomenu, u pogledu teksta. Držimo da je kod ovakih monografija potrebno da se dâ što više podataka o samim umetnicima, biografskih i inače; a sud o njima i njihovim radovima svesti na što manju meru. Time će se najbolje ugoditi umetnicima, i „učiniti pravda" njima, što i jeste glavni smer ovakih izdanja. Jer umetnici, kao što je poznato, imaju vrlo umereno mišljenje o vrednosti umetničke kritike. Ne bez opravdanja. —*l*—

Nove knjige.

Savremena Ratna Tehnika, napisao Dragoljub M. Dinić, ppukovnik (Kragujevac, Štamparija Sp. R. Vuletića, 1920. — Cena?) — Karakteristično je za ovo naše doba posle rata, da mesto rasprava i knjiga o Ligi Nacijâ i Internacijonalnom Razoružanju, dobijamo knjige sa gornjim natpisom. Mi bismo jedino još pristali da podgrevamo ratne uspomene prikazujući kakvo odlično pesničko delo, ili iznoseći anekdote iz vojničkog života, naših divnih seljaka-vojnika, — ali neka niko od nas ne traži da ocenjujemo stručne i popularne vojne studije. One će i tako biti bespredmetne i zastarele kad bukne idući rat, jer će ovaj doneti sa sobom nova sredstva za ubijanje i uništavanje svega što je najbolje na svetu i na čoveku.

—*č*—

Beleška.

Savez čehoslovačkog i južnoslovenskog sokolstva.

Dne 22. o. m. osnovan je u Ljubljani ovaj Savez, primljena su pravila, izabran je upravni odbor, rešeno je mnogo važnih sokolskih pitanja, i izdana je ova svečana deklaracija:

Težeći za tim, da se obnovi zajednički rad u svrhu jačanja svojih naroda, ujedinjuje se danas Češko-slovačko i Južnoslovensko Sokolstvo u Savez Češko-slovačkog i Južnoslovenskog Sokolstva. Živo se sećajući strašnih posljedica rata, držimo za neophodno potrebno, da se Sloveni od sada imaju najviše da staraju za preporod svog fizičkoga bića i vaspita-

nja novih pokolenja, kako bi se mogli svi veliki zadaci, što u budućnosti čekaju na Slovenstvo, najbolje ispuniti. Zahtevamo zato pre svega od naših država, da tome pitanju posvete svu svoju brigu i pažnju, a mi Sokoli im od naše strane dragovoljno nudimo naše sudelovanje, naša iskustva, i snagu cele naše organizacije. Pod fizičkim preporodom ne mislimo samo ojačanje telesnog bića slovenskih plemena i naroda, i razvijanje bojne zemljište za vaspitanje podmlatka u bodjenje od svega onoga što im uništava zdravi razvitak i zadržava im sve dalji razmah. Telesnu snagu i zdravlje smatramo za temelj duhovne i duševne snage i zdravlja čovječjeg i naša je najiskrenija težnja, da ostvarimo savršen i novi tip Slovena, što čistim putevima stremi vrhuncu čovečanske savršenosti. Baš u radu za narod i za njegovo telesno, duševno i duhovno podizanje, nalazimo najsigurniju zalogu i jedini izvor za dalji rad na sveopću korist čovečanstva, za onaj rad, što odstranjuje ono što narode medjusobno razdvaja i deli i što ih dovodi do ratova, sprečavajući ih time da ostanu na stazi čovečanskih ideala. U toj težnji hoćemo pre sviju i svakoga da zbližimo sve slovenske narode, i da iz mora nevolje i patnje podignemo sve što je lepo, uzvišeno i općečovečansko u slovenskom karakteru; ovo je već često vodilo čovečanske smernice ka novome mišljenju i novome životu, i dovodilo do idejnog i moralnog preporoda celoga sveta. Tvrdo verujemo u budućnost Slovenstva i u njegovu sposobnost da ide do kraja čovečanskih težnji. Time hoćemo da sebi prokrčimo put u srce svega Slovenstva i da pomognemo i drugim radnicima za njegovo socijalno, kulturno, i ekonomsko razvijanje. Najsnažnijim radom u našim narodima spremamo zato snage njihove, nego i čišćenje i oslojedno čvrsto pokolenje, koje će biti prožeto velikim smislom za celinu, zadahnuto dubokom ljubavlju za narod, i koje će biti gotovo i sposobno da svoje lične koristi podredi napretku i cvetanju općem. U tom cilju služimo našim narodima na temelju velikih načela: slobode, jednakosti, i bratstva, i ne obaziremo se na razlike plemenske, staleške i verske, i ne tiču se nas interesi nijedne političke stranke, i ne priznajemo ničije staleške povlastice ili koje mu drago društvene nejednakosti. To hoćemo, tome idemo i za to radimo!

L.

Šta se čuje.

Izborne kuglice.

28. novembra izjutra, vidim gde jedan zagrebački „purger" ide Ilicom, polako, i svaki čas zastaje pred izbornim oglasima i objavama; već dva tri puta kako pročitava po jednu od onih mnogobrojnih komunističkih ceduljica, na kojima piše krupnim slovima: Spustite svoju kuglicu u *drugu* kutiju.

Podjem za njim, do izbornog lokala, i uguram se nekako u dvornicu za glasanje. I odista, vidim kako posmatra redom kutije, i kako zastaje pogledom na drugoj; onda pridje i spusti svoju kuglicu u — drugu kutiju, onu do nje....

*

Stjepan Radić — hrvatski Marâ.

Pred „Slavenskom knjižarom i papirnicom" u Jurišićevoj ulici, od dana izbora, stalno puno sveta da ne možeš proći ulicom: guraju se novoizabrani poslanici i izbornici H. S. S., čitaju neke letke, i ulaze u dućan da vide i pozdrave vodju koji je baš došao iz zatvora. Tu u knjižari, na galeriji, Stj. Radić piše svoje članke za letke i za „Dom", daje intervjue, i razvija program pred prijateljima i novinarima. — Ova će knjižara još postati slavna, kao ona iz Francuske Revolucije, u Parizu, u kojoj je Marâ uredjivao svoga „Prijatelja naroda", a koja još postoji i može da se vidi u Passage du Commerce, preko puta Dantonova spomenika na Senžermenskom Bulevaru. Samo ako se galerija pod teretom ne sruši, ili ako, u ovom slučaju, Šarlotu Kordej ne zameni kakva srebrna tabakera s visokog mesta ili ministarska fotelja...

*

„Nemanjića blago".

Na hrvatsku seljačku revoluciju koja šalje 50 Radićevaca u Konstituantu, odgovorio je Srem s izborom sedam srpskih radikala. Veliki deo nekadašnjih sremskih samostalaca, kažu, poradikalio se; baš kao i skoro svi jereji i protojereji i činovnici narodnih fondova. Ostaje sporno, da li je većina otišla u radikale baš iz opozicije prema hrvaštini, ili što su radikali najizdašniji pri deobi narodnoga blaga i državnih položaja.

Biće da je, bar nekima, krivo, što milijoni od Beočinske Kaje i drugih narodnih dobara idu u džep peštanskim Špicerima i Mandlovima, pa se sad još udružuju s njima i beogradski bankari, kao da nema i u Sremu patrijotâ koji još nisu milijunaši.

*

U Beogradu je, tako se čuje, najzad povoljno rešeno „stanbeno" pitanje —: toliko je narodnih poslanika ostalo bez mandata, da ima sad stanova na pretek.

*

„Da živimo, kako dolikuje“.

(U oči Konstituante.)

Sastali se srpski poglavari
I hrvatski, braćo, i slovenski;
Sastali se bani i župani,
Zbor zboriše dvoje godin' dana.
Prvih dana upute se dobro,
Al' naskoro pokvari se sabor,
Pa od njega vajde ne bijaše.
Gospoda se složit' ne mogoše,
Svaki svome naginjaše ćaru.
Al' besedi stari Jug-Bogdane:
„Što je vama, braćo moja draga,
Što se, eto, tako obrukaste,
Što li svoju pamet ištetiste?
Nije l', braćo, grijeh i sramota,
Da s' krvite k'o dušmani pravi?
Svadjate se, mače potežete,
A dušman nam na kućnome pragu,
A kuća nam, braćo, u neredu!
Ja sam mnoge jade preturio,
Gledao sam neslogu nesrećnu,
Gde razdire zemlju na sve strane,
Brat na brata gde se podigao.
A sad evo, i vi se krvite,
Rek' bi neke tudjin da potplati, —
Sve se bojim, dočekaću, tužan,
Gore jade i nevolju grdnu.
No čujte me, braćo moja draga,
Ne dajite umlje za bezumlje,
Ne krv'te se, braćo, medju sobom,
Valjaćete, braćo, jedan drugom.
Jer kad dušman na zemlju nagrne,
Što će jedan bez braće ostale?
Ne čudim se vašem srcu živu,
U junaka srce plahovito,
Al' se čudim, sokolovi sivi,
Mudre glave što govore ludo.
Neću vama govoriti krivo,
Po atoru, niti po gospodstvu,
Nit' po babu, ni po stričevima,
Već po pravdi Boga istinoga.
Nije teško upraviti zemlju,
Dobra volja i pošteno srce
Sve ispravit' može i namestit'.
Rad'te, braćo, kano čele, mravi,
I učite knjige starostavne,
Da vas hitri ne preteče tudjin,
Ne gubite vreme dragoceno,
Pravdu kroj'te zemlji našoj slavnoj,
Pravda neće porušiti duše,
A krivda će i telo i dušu.
Pravo kaž'te, da bi poginuli,
Pravo čin'te, da bi poginuli,
Sve će tada narod pozlatiti,
Drage volje žrtve prinositi,
Na oltare kralju, otadžbini.
Vi pijete i gospodujete,
Zadužbine nigde ne gradiste,
Ni na vodi kamene ćuprije
Ni na drumu kamene kaldrme,
Ni na zemlji brže željeznice.
Dajte posla sirotinji ljutoj,
Da ne ide s praga doma svog
U tudjini da se ne potuca
Od nemila, braćo, do nedraga.
U nas ne sme sirotinje biti,
Kom' se radit neće, taj nek' mora,
Ima blaga koliko nam drago,
I u polju, majdanu, i šumi,
I na reci i na moru sinjem.
Gon'te p'janstvo, kockanje i bludi,
Leč'te slabe, bolne, i bogalje,
Doskočite rgji i nevolji;
Diž'te decu, novo pokolenje,
Da nam pleme ozdravi i stvrdne.
Novac jeste od pšenice zrno,
Što od sebe stotin zrna daje.
Ne trpajte na gomile blago,
Ne dajte ga bezumno rasuti,
Već ga dajte da plodove nosi,
I gradite svuda zadužbine
I za zdravlje i za dušu našu.
Prodj'te s' kavge, moja deco draga.
Čekaju vas dužnosti visoke,
Da zemljicu našu uredite,
Uredite, braćo, utvrdite,
Da joj niko naudit' ne mogne,
I da milu braću što još stenju,
U kućicu našu dovedete.
Hajte, braćo, na čardake gornje,
Novi onde zbor da načinite,
Da zborite kano prijatelji,
Da živimo kako dolikuje!“

Nova Evropa

Knjiga I, broj 11. 9. decembra, 1920

U izgnanstvu.

Ovih dana izašla je knjiga gospodina profesora Šišića, u kojoj se objavljuju sakupljeni dokumenti i pismena poglavito iz doba našeg izgnanstva za vreme Rata, po uzoru na zbirku akata i dokumenata povodom rešavanja Jadranskog Pitanja na Pariskoj Konferenciji koju je profesor Šišić nedavno izdao. Mi smo uvereni da je učeni izdavač i ovom prilikom prikupio sve do čega je mogao doći, i što njemu — koji nije bio u izgnanstvu — može izgledati od veće ili manje važnosti za rasvetljenje onog važnog perijoda u kojem smo mi, kao država bez teritorije i vojska bez zemlje, vodili spolja rat s neprijateljima, naporedo sa saveznicima i s njihovom pomoću, dok je veći deo naroda čamao u ropstvu kod kuće ili pod neprijateljskom okupacijom. Ali smo isto tako uvereni, da ni najmarljivije sakupljeni pisani materijal neće dati, u ovom slučaju, ono što se od njega traži; čak, bojimo se, da će se iz njega protumačiti stvari i dogadjaji u mnogom pogledu sasvim drukče i suprotno nego što su se uistinu zbili. Jer, ako i ima možda predmeta i odseka ljudske istorije koji se mogu donekle iscrpsti kad se dokumentarno prikažu, kad se poredjaju zvanična i poluzvanična akta, i prepiske, i memorandumi — kao što je to, naprimer, slučaj sa onim tekstovima notâ i akatâ u vezi i povodom Jadranskog Pitanja u Parizu, koji su verovatno i naveli profesora Šišića da pokuša isto to i ovde —, doba našeg izgnanstva, koje je trajalo preko tri godine, i sve što se za njega i u njemu sa nama dešavalo, zacelo ne spada u tu kategoriju, i svaki onaj ko bi se poveo za ovim „dokumentima", mogao bi lako da dobije sve pre nego pravu sliku stanja stvari, te da usled toga stvara sasvim pogrešne zaključke. — Ovo nije tek jedno „skromno" mišljenje, već jedna pozitivna tvrdnja, postavljena sa svim naglaskom, i sa naročitom namerom da se obrati pažnja na ono što je bilo i kako je bilo, svima onima koji nisu bili u izgnanstvu, ili koji su bili ali nisu bili u položaju ili u mogućnosti da dobiju pregleda nad onim što se oko njih, ili malo dalje od njih, dešavalo. Knjiga gospodina Šišića služi tek povodom da ovo kažemo, jer bi se razgovor o ovome morao ionako povesti, pre ili posle, — a što pre, to bolje. Jer, ne radi se ovde samo o tom da se svako postavi na svoje pravo mesto — da se oda priznanje onom kome ono zaista pripada, a da se ne dozvoli suvišno isticanje onima i onih koji su uvek tek po svršenom činu izlazili na videlo, i kojima je urodjena tendencija da beru slavu i nagradu za ono na što nemaju prava, ili čak da od svojih pogrešakâ i manâ grade vrline —; nego se radi pre svega o tome, da se iz onog što se desilo, i kako se radilo, izvuče moral i uputstvo

za sadašnji i dalji rad. Kako danas kod nas stoje stvari, izgleda da je ovo od veće potrebe nego ikad, jer je prosto nemogućno zamisliti, da bi se posle rata moglo učiniti mnogo štošta od ovog što se uistinu učinilo, da je bolje bilo poznato ono što se ranije desilo, i kako se ko držao u izgnanstvu, onima koji danas učestvuju u javnom životu i u pokušajima da se uredi ova nova država, i uopšte celom narodu.

Treba, pre svega, pokušati predstaviti sebi konkretno, kakva je bila naša situacija napolju, pred slomom Srbije, u zimu 1915, i neposredno iza njega. Zvanična Srbija i Crna Gora imale su svoja predstavništva, poslanstva — medju ovima najvažnija, upravo tada jedina: parisko, londonsko, petrogradsko, rimsko, i ono u Vašingtonu — (*konzulata* nismo imali, osim „počasnih", mahom u rukama imućnih ili umešnih jevrejâ, kojima je trebala titula konzula ili vicekonzula), i imali smo članova raznih nekih misijâ i komisijâ, i delegatâ, poslatih od strane vlade radi vojnih i drugih nabavaka, radi finansijskih isplata i transakcija, ili radi propagande. Od strane južnih Slovena, većinom Srbohrvata iz bivše monarhije, bilo je pojedinih emigranata koji su, u sporazumu (a neki i u bližim vezama) sa Srpskom Vladom, obrazovali jedan Južnoslovenski Odbor („Jugoslovenski Odbor"), sa nekoliko uglednih narodnih radnika na čelu. Ovaj Odbor nalazio se tada još sa sedištem u Rimu, ali su mu članovi bili rasuti po svim savezničkim i neutralnim zemljima, tako da Odbor nije redovno funkcijonisao, nego se ograničio na propagandistički pojedinačni rad svojih članova; oni, naprimer, koji su — zbog raznih pogodnih uslova — izabrali sebi za stanovanje Švajcarsku, i poimence Ženevu, radili su ponajintenzivnije i ponajviše zajednički, u društvu sa zvaničnim narodnim radnicima na propagandi iz Srbije (izdajući „pregled štampe" i dajući korisna obaveštenja). U doba samog sloma izradjivao je Južnoslovenski Odbor baš prvi svoj politički akt od većeg zamašaja: memorandum za savezničke vlade o južnoslovenskom pitanju, i raspravljao je o njegovu tekstu i o njegovoj predaji sa zvaničnim predstavnicima Srbije na strani. Inače, ponavljamo, rad ovog Odbora ne treba zamišljati kao organizovan; veze, naprimer, izmedju njega i naših južnoslovenskih kolonijâ po Amerikama i britanskim kolonijama, ili, na drugoj strani, sa našim zarobljenicima i dobrovoljcima u Rusiji, bile su u to doba vrlo labave ili i nikake. Na drugom mestu govorimo opširnije o odnosu Srpske Vlade prema Južnoslovenskom Odboru, o njihovu radu i stanju u ovo prvo doba izgnanstva, i o oskudici kolaboracije i zajedničkog rada uprkos prilikama.

Kad su prve izbeglice iz Albanije, vojne i civilne, počele stizati preko Italije u Francusku, Švajcarsku, i Englesku, naši poslanici i emigranti u tim zemljama nisu se još prikupili ni od zaprepašćenja koje ih je snašlo bilo pri čitanju vojnih komunikea o povlačenju vojske i od prvih izveštajâ i pričâ po novinama o očajnom hodu kroz Albaniju. U svom mirnom i sporim tempom otaljavanom radu na nacijonalnoj propagandi po velikim i udobnim gradovima kulturnih zemalja, u kojima se jedva tek počeo osećati rat, oni nisu nikako mogli ni hteli razumeti, da je došao kraj, i da naša vojska neće opet negde stati i poći napred, kao ranije kod Suvobora i na Kolubari. Kad smo, naprimer, na našeg pariskog poslanika navaljivali

tada da organizuje poslanstvo kao središte akcije za izbeglice i za pomoć ostacima vojske, on se branio da nema naredjenja od Vlade, i da mora telegrafirati u Skadar; nije, bolan, ni slutio, šta se desilo s njegovom Vladom, i kakva hrpa jadâ ostade od gospode ministarâ, koji — zabrinuti jedino za sebe (i za svoju ženu ako su je poveli sa sobom) — traže što dublje podrume da se sklone od austrijskih aeroplana, i pitaju na sve strane da li je već stigla ta saveznička ladja, koja će ih, uz pratnju monitora, poneti već jednom s one nesrećne obale, na kojoj su svakim danom rasle gomile izbeglicâ, izmučenih vojnikâ, i skeletâ austrijskih zarobljenikâ. Kad je onda naišla sva ona rulja u Italiju i Francusku, i kad je najzad svima postalo jasno šta se desilo tamo dole, naša zvanična i poluzvanična predstavništva bila su potpuno nedovoljna da se bore sa navalom, i nisu, uostalom, to ni pokušavala; nikada se naš nesmisao za organizaciju nije obelodanio u tako savršenoj golotinji kao tada. U našem pariskom poslanstvu sedeli su u to vreme, kao sekretari i doglavnici ministrovi, poluzreli dečaci, ili kriminalni tipovi, koji su trgovali platinom i drogama u korist neprijatelja, koji su svoje oslobodjenje od vojske iskorišćavali na sraman način za svoje lične prohteve i interese, a naš poslanik o tome nije imao pojma. U Londonu je poslanik — diplomat od karijere — silazio u kancelariju i dalje, baš kao da se ništa nije desilo, posle dvanaest sati u podne, na pola sata ili malo više, i nije dospevao da vidi i sasluša ni najvažnije ljude i najhitnije izveštaje. A šta da se kaže o petrogradskom poslanstvu i poslaniku u to doba?! Južni Sloveni po savezničkim zemljama, poimence po britanskim kolonijama, ležali su po logorima za internirane kao neprijateljski gradjani, i zapomagali su za pomoć uzalud, dok su se u isto doba pravi neprijatelji slobodno šetali i kretali ulicama pariskim i londonskim, soleći pamet našim saveznicima kako je njima bilo volja. U Londonu je, naprimer, Madžar Šebênji pisao iz dana u dan u jednom od najvećih svetskih listova „Morning Post"-u dopise iz Budimpešte, još u trećoj godini rata, i falzifikujući činjenice iznosio stanje u Ugarskoj pred Engleze u formi koju je sam izabirao; a slikar Laslô održavao je nedozvoljene veze sa Ugarskom s pomoću diplomatskih kurira. Dok su i madžarska i bugarska propaganda nastavljale punom parom gotovo nesmetano svoj posao po savezničkim i neutralnim zemljama, svaka naša organizacija na strani — ukoliko ih je uopšte bilo — bile su ne samo nemoćne nego često i potpuno pasivne, pa šta više ponekad i negativne. Ono što je otac Nikolaj Velimirović govorio tada za poslanstvo u Londonu, da je to *„naša mrtva kuća"*, važilo je više manje i za sve ostale naše ustanove na strani. Jedino neki pojedinci bili su na svojim mestima, i činili su koliko pojedinac u takim prilikama može da učini. Ali je već i mnogima od njih bilo dodijalo, i neki se — ne mogući krenuti naše zvanične organe na pravi rad ili na rad u pravom pravcu — behu sasvim povukli, kao naprimer Jovan Cvijić, koga je slom Srbije zatekao u Nju-Šatelu u Švajcarskoj, malaksala od uzaludnih pokušaja da kod saveznikâ popravi pogreške naših ministara i zvaničnih predstavnika. Reči koje je on tada govorio, karakterišući rad Srpske Vlade i njenog premijera, mogle bi poslužiti kao dobar moto kakvoj knjizi koja bi bila u stanju da dâ odista ono što bi profesor Šišić želeo da dâ svojom zbirkom.

Taj deo naše izgnaničke istorije, ti prvi meseci posle albanske katastrofe — dok su ostaci vojske transportovani na Krf i spremani za reorganizaciju od strane saveznika, dok se Srpska Vlada (koja je upotrebila vojnu i narodnu nedaću još u Skadru da zbaci Putnika, i da rasturi revolucijonarne potrijotske elemente u vojsci, i ako oni u taj čas nisu imali gde i rašta pokazati svoju revolucijonarnost) pribirala i oporavljala od pretrpljenog straha, i dok su ranjenici i invalidi prenošeni u Bizertu a deca i ostali begunci na Korziku i u Francusku; ti meseci u koje su naši predstavnici na strani, zvanični i nezvanični, tek saznali i počeli slutiti i pojimati svu težinu i tragičnost situacije, — taj je deo i najzanimljiviji i kudikamo najvažniji, jer se tada, na muci i u nevolji, videli naši ljudi i pokazali pravi prijatelji, i tada su postavljeni temelji za dalju akciju, i u pogledu vojske, i u smeštanju i uredjenju izbeglica, i u vodjenju politike. Ali, naravno, — iz ovog što smo dosad rekli daje se naslutiti, — te temelje nisu postavili ni Srpska Vlada, ni njeni organi na strani, ni naša južnoslovenska emigracija s Južnoslovenskim Odborom na čelu, — te su temelje postavili naši saveznici, i to pre svega oni medju njima koji su nam bili već naklonjeni pre Rata ili su to postali za vreme Rata. Francuska i Engleska, a malo kasnije i Amerika, prihvatili su svojski našu vojsku i naše izbeglice, i učinili su sve što se daje zamisliti da se može dobra učiniti prijatelju ili svome rodjenom. Francuska je, nečuvenom plemenitošću, zvanično prigrlila i vojsku i izbeglice, i uzela na sebe najveći deo reorganizacije vojske i smeštaja izbeglicâ; Engleska je zvanično pomagala vojsku, a privatno i vojsku i izbeglice. Italija se, od samog početka, nije držala kao njene starije drugarice, iako smo mi, možda, u svojoj nevolji i suviše oštro cenili njeno držanje. Rusija bi bila za nas sve učinila, da nije tako daleko, i da nije uskoro imala da se nosi sa svojim rodjenim nezgodama. Od neutralnih zemaljâ, Švajcarska nas je izdašno pomogla, i u mnogome pogledu bila od ogromne koristi pri materijalnom spasavanju onog što se još dalo spasti; osobito kasnije, posredovanjem u ishrani naših ratnih zarobljenika u Nemačkoj, Austro-Ugarskoj i Bugarskoj, i ponudom da posreduje i u ishrani Srbije pod neprijateljem, neutralna je Švajcarska zadužila zanavek naš narod. Organizovanje ove pomoći na svima stranama — u Italiji, u Francuskoj, u Engleskoj, u Švajcarskoj, u Rusiji, u Americi, i po drugim zemljama, uzeli su bili u ruke pojedinci i pojedine grupe, naši prijatelji čiji su redovi svakim danom rasli i širili se u hiljade, i koji su u svemu vodili i predvodili, dajući uvek i svuda i uvek iznova podstrek i inicijativu za nov rad.

Ti prijatelji, i njihovi prijatelji, spasli su nas i situaciju za nas, ukoliko se ona dala spasti, i vodili su našu narodnu stvar za vreme izgnanstva — *od početka do kraja*. U svakom pogledu, ne samo što se tiče neposredne pomoći i održavanja golog života i reorganizacije ostataka narodne snage, već i *politički*, posrednim i neposrednim uticajem na svoje vlade i na javno mnenje svojih zemaljâ, i radom kod svojih kuća i medju svojom domaćom publikom. Naši ljudi u emigraciji — ubrajajući tu i pojedine ministre i poslanike, ili činovnike zvaničnih predstavništava, i članove Južnoslovenskog Odbora i drugih narodnih misijâ — bili su od koristi, i mogli su biti od koristi, ko više ko manje, skoro isključivo tako što su *njima* pomagali, i često

jedino time što su im pomagali. Ko bi izredjao sve te naše prijatelje, koji broje na hiljade i na desetine hiljada, a medju kojima ima vrlo skromnih i mnogih za čija dela malo ko zna. Ali ko može govoriti o ovom predmetu a da ne spomene bar neka imena koja za nas označuju danas ne samo dobrotvore već naše prve ministre i prave ministre: u Francuskoj, Ogista Govena, Emila Omana, Viktora Berara, i žená ovih dvaju poslednjih; u Engleskoj, Dra. Sitona-Vatsona i gospodje Vatson, Ser Artura Evansa, Vikema Stida, Ser Čarlsa Omana, Dr. Elsi Ingls, Flore Sends, Ledi Pedžet, Ledi Kodre, gospodje Vajld, gospodje Stobart, gospodjice Paliser, gospodje Heverfild, gospodjice Mêr, gospodjice Vering, i manje poznatih po imenu ali ne manje požrtvovnih za našu stvar: Doktorke King-Mê, gospodjice Mekgled, doktorke Mekfêl, i tolikih drugih doktoraka i bolničarki, od kojih su tolike za nas i život dale.

Kad su svi ti naši prijatelji prionuli uz posao i radili ga uvelike, onda se, naravno, nisu mogli oglušivati ni o *naše* organizacije i zvanične ustanove, koje su medjutim radile ili opet proradile, naročito ne o Srpsku Vladu kad je ona na Krfu ponovo stala funkcijonisati, i docnije nastavila to isto u Solunu. Naprotiv, oni su ih uzimali u obzir gdegod su samo mogli i kadgod su mogli, i pomagali su im čak da što bolje funkcijonišu, ili da uopšte funkcijonišu. To nije uvek išlo. Poslanstvo u Londonu, naprimer, uspelo je da dugo vremena, u najkritičnije doba, bude u zavadi sa našim najboljim britanskim prijateljima, i da do kraja Rata, i posle njega, održava jedino hladne zvanične veze sa najvećim potpornim društvom za Srbiju, Serbian Relief Fund-om u Londonu, koje je samo skupilo i utrošilo za nas dosad do milijon engleskih funata, i koje je uzimalo inicijativu za tolike korisne poslove i ustanove u našu korist. — Koliko su se u Parizu mučili naši prijatelji organizovanjem školskog nadzorništva, za sve one naše djake rasute po Francuskoj, i kako su im malo pomagale u tome naše vlasti i naši organi, o tome će se moći naći i pisanih dokumenata po francuskim ratnim arhivima i ministarstvima. O večnim nesporazumima i prepirkama i sukobima izmedju savezničkih nadleštava i naših zvaničnih poverenikâ i delegatâ — recimo na Korzici — bolje da i ne govorimo. Obratiti se na Vladu i na naša ministarstva na Krfu, značilo je tada unapred se odreći rešenja po nekom predmetu, — redak je bio akt da ga nije progutala — recimo, nemačka podvodnjača. To su dobro znali svi naši prijatelji, i obično su se prema tome i upravljali.

Kako se, dakle, može dobiti prava slika stvari iz akata koja ima na raspoloženju gospodin profesor Šišić? Uzmite naprimer, jedno uputstvo ministra trgovine, da treba naša poslanstva da prionu kod saveznika oko skupljanja pomoći i organizovanja ishrane za naše ratne zarobljenike, čije je stanje očajno i t. d. Taj je akt poslat s Krfa upravo godinu dana pošto je londonski Serbian Relief Fund otpočeo bio akciju za ishranu naših zarobljenika, i o tome, preko poslanstva, izvestio vladu na Krfu; čak je tekst ministrova uputstva, koje je stiglo kada je u Bernu uveliko već radila sekcija za ishranu, — koncipovan prema tekstu onog izveštaja poslanstva! Uostalom, iznositi ovake primere, znači sipati vodu u more, — teško bi bilo učiniti protivno: navesti primer, da je naša vlada na Krfu uzela inicijativu za kakvo *pozitivno* delo i izvela ga do kraja. Ona je bila savršeno neupu-

ćena u sve što se dogadjalo na strani, i to je još najpovoljniji oblik za ono što bi se imalo reći o njenu radu i držanju. Kad je, 25. jula 1918, engleski ministar inostranih delâ, G. Balfur, u londonskoj opštinskoj kući (Mansion House), pred celim svetom, i u prisustvu talijanskog ambasadora, *prvi put* u ime britanske vlade priznao i pozdravio Jugoslaviju, pa kad je njegov govor i ostali izveštaj o ovome značajnom mitingu i velikom uspehu dostavljen našoj vladi na Krf, ona je, u odgovor, poslala našem londonskom poslaniku opomenu, da ne troši novac na telegrame za nedovoljno važne stvari; i to od vlade koja je kapom i šakom davala za dijurne i putne troškove trutovima i držala na platama vojnih atašea besposlene popove.

Medjutim, ni ovaj govor g. Balfura, kao ni toliki drugi govori, objavljeni ovako svaki za sebe u knjizi, ne može dovoljno jasno prikazati dogadjaje onoga doba i njihove uzroke. Da je, naprimer, Dr. Siton-Vatson bio i u ovom slučaju glavni priredjivač mitinga u londonskoj opštinskoj kući, to bi možda i mogao pomisliti ko je čitao šta je on inače sve radio za nas; da je g. Vikem Stid (Steed) učestvovao u toj akciji, i to bi se još dalo zaključiti po tome što je i on sâm održao jedan odličan govor istom prilikom; ali ko bi mogao i slutiti, da glavna zasluga što je baš g. Balfur govorio, i što je onako govorio, pripada profesoru Čarlsu Omanu, jednome od najvećih i najdiskretnijih prijatelja našega naroda, koji nije samo ovo učinio za nas, a za čije ime toliki naši ministri i političari ni čuli nisu. I isto tako bilo je i sa svim ostalim, počevši od prve svečane političke izjave Prestolonaslednika pred članovima oba doma britanskog Parlamenta, početkom 1916 u Londonu, pa preko svih mogućih paktâ i sporazuma, govorâ i deklaracijâ (ubrajajući tu i krfsku i onu u Rimu), sve do Pariske Konferencije, — svuda i u svemu davali su ne samo poticaj naši prijatelji, nego su većim delom oni izvodili stvar i do kraja, do rezultata i do samih tekstova koji su se imali objaviti. Kad bi se želeli pronaći pravi ili duhovni roditelji i pisci svih tih zvaničnih dokumenata, trebalo bi objaviti ne samo arhive svih *naših* poslanstava i ustanova, nego i one naših saveznika. Samo iz britanskog Foreign Office-a moglo bi se, naprimer, zvanično utvrditi, da za prevoz naših dobrovoljaca iz Rusije britanskim ladjama imamo pre svega da zahvalimo doktorki Elsi Ingls, koja nije htela da se vrati kući sa svojim bolnicama dok britanska vlada nije pristala da preveze i južnoslovensku diviziju, i koja je iz Odese, po svojim bolničarkama, slala izveštaje iz kojih je britanski podsekretar za vanjske poslove, Lord Robert Cecil, tek i saznao ko su upravo ti Južni Sloveni.

Ali, najvećim delom, i nema po zvaničnim aktima i u objavljenim dokumentima ono što je najglavnije i iz čega se može dobiti najasnija slika o onome što se dešavalo u izgnanstvu. Ta istorija živi u uspomeni tisućâ ljudi i žena koji su aktivno uzeli ućešća u radu, bilo u kojem pravcu, i bilo na kojem mestu. Ona je već i napisana u hiljadama brošura i knjigâ i u tisućama članaka na svima jezicima i u svima oblicima. Tri godišta Vatsonove „Nove Evrope", da istaknemo samo jedan primer, pretežu svu zvaničnu prepisku i sva akta pod zvaničnom numerom. Ali i to je još daleko od potpunosti. Proći će još mnoge godine, dok se na toliko strana i na tako razne načine rasuti podaci prikupe, koji će onda i zvaničnom materijalu dati pravi značaj i njegovu vrednost. Onda će se desiti sa ovim doku-

mentima — samo još u većoj meri — nešto slično onom što se pre neki dan desilo našem Privremenom Narodnom Predstavništvu pri izborima: videće se, da ogromni deo predstavnika nije naroda predstavljao, — da su svi oni razni ministri i poluministri, na Krfu i inače u izgnanstvu, radili bez mandata, i, što je gore, najčešće bez obzira i bez sposobnosti, što će se ogledati i na njihovim „dokumentima". Dok ne stigne taj komentar, dobro je uzdržati se od suda u većini slučajeva kod ovog zvaničnog materijala.

M. Ć.

Dr. Elsie Inglis.

(Ovih dana navršilo se tri godine od smrti jedne od najblagorodnijih ženâ u evropskoj istoriji, i najveće dobrotvorke našega naroda za vreme Rata, Škotkinje Dr. Elsi Ingls. Ona je umrla — kao što se zacelo sećaju svi koji su tada bili u izgnanstvu — u ladji, na povratku iz Rusije, pošto je stigla s poslednjim transportom naših dobrovoljacâ, do Njukastla na engleskoj obali i pošto je — iznesena na nosilima na kopno za nekoliko časa, teško bolesna — ispratila i poslednji odred naših vojnika za Solun. Njima je ona bila otišla (sa 75 britanskih ženskih lekara i bolničarki) u Dobrudžu, u jesen 1916, da ih neguje, i bez njih se nije htela vratiti kući ni na ponovne pozive britanske vlade. Šta je sve uradila ova junačna i pametna žena za našu vojsku i za naš narod — u Srbiji, kod kuće u Velikoj Britaniji, i u Rusiji — o tome je nešto pisano, a više će se još pisati. Ovde donosimo oproštajne reči njenog bližeg zemljaka i najboljeg prijatelja, Dra. Sitona Vatsona — s kojim je tolike planove u našu korist zajednički skovala; članak je bio napisan za englesku „Novu Evropu", od 6. decembra 1917, povodom njene smrti.)

Elsi Ingls bila je jedna od herojskih figura Rata, i uspomenu na nju čuvaće njeni prijatelji s ponosom i s poverenjem, — s ponosom zato što su imali sreću da rade u društvu s njom, a s verom u rasu koja radja ovake žene. Nije ovde mesto da se isprića cela istorija njene predanosti mnogoj dobroj stvari kod kuće, u našoj zemlji; ali „Nova Evropa" duguje njoj naročitu pažnju i ljubav. Jer ona je lično najsnažnije zastupala ono stanovište, da odnošaji medju narodima moraju počivati na simpatijama i razumevanju, ako hoćemo da ikada budu ostvareni ideali Nove Evrope.

Iako je njen životni zadatak do Rata bio na sasvim drugoj strani, ona je — kao da je vidovita — poznala potrebe tragične situacije; i kada je izbio rat, posvetila je sav svoj nesalomljiv duh i svu svoju neumornu energiju jednom narodu koji je, do pre kratkog vremena, bio nepoznat ili čak nerado gledan u našoj zemlji. Kao naš stari Duglas, ona se vinula onamo gde je bojak besneo najžešće — jednako tražeći i najzad postignuvši da podigne svoje bolnice onde gde su nevolje bile najteže i opasnost najveća. Ali, iako obuzeta sva svojom plemenitom zadaćom da vida rane i diže junake, ona je kroz nju dogledala visoki narodni ideal kojim su Srbi bili zadahnuti izdržavajući patnje besprimerne čak i u ovome Ratu.

te je tako postala oduševljenim pobornikom južnoslovenskog jedinstva. Za nju, kao za svakog pravog Evropljanina, načelo narodnosti nije bilo, dabogme, suštinom i svrhom ljudske mudrosti, nego tek čvrsta osnova na kojoj se ima podići nov i zdrav internacijonalizam, i koje označava jedno neosporno pravo isto tako za male kao i za velike narode. Može biti da je činjenica, što je i ona sama ponikla iz malog naroda, koji je, baš kao i Srbija, umeo da proslavlja svoje pogibije, doprinela dosta da se ona ovako opredeli u svojim simpatijama.

Puno političko značenje onoga što je Dr. Ingls učinila, još nije poznato niti objašnjeno njenim zemljacima, ali će je njeno delo ipak nadživeti. Već ono što je radila u samoj Srbiji, 1915, dosta je značajno, iako je to bio tek uvod u ono što će sledovati docnije na istočnom ratištu. Srpska Divizija u Južnoj Rusiji, kojoj su u pomoć otišle škotske žene sa svojim bolnicama, nije ni bila srpska u običnom smislu te reči. Njeno je pravo ime Južnoslovenska Divizija, jer se ona sastojala iz dobrovoljaca sakupljenih od Srbohrvata i Slovenaca iz Austro-Ugarske, koji su bili pali u ropstvo ruskoj vojsci. Tisućama su se ti ljudi upisali u vojsku na strani Antante, a u službu Srbije, da bi učestvovali u borbi za ostvarenje južnoslovenske nezavisnosti i narodnog ujedinjenja pod dinastijom Karagjorgjevića. Oni su znali da ih, pored redovnih ratnih opasnosti, čeka, ako bi pali šaka neprijatelju, ista sudba koju je Austrija priredila bila junačkom talijanskom narodnom zastupniku Čezaru Batisti; neki od njih, ostavljeni na bojištu pri povlačenju, ubijali su, kažu, jedni druge, da ih ne bi žive uhvatili. U dobrudžskim bojevima borili su se ovi dobrovoljci očajničkom hrabrošću, protiv nadmoćnog neprijatelja, i, ne dobijajući pomoći ni zamene niodkud, od 15.000 ljudi spala je glavna njihova snaga na 4000. Najzad su ih povukli u Odesu, da se reorganizuju i dopune, pošto su izdržali što su duže mogli braneći rumunski južni front.

Ovim dobrovoljcima poslala je Srbija, u leto 1916, izvestan broj viših časnika; ali, u pogledu opreme i sanitetske pomoći, oni su zavisili o onome što bi Rusi bili u stanju odvojiti od svojih rodjenih upravo nepreglednih potreba. U najcrnjem času, u najtežoj nevolji, stigla je Dr. Ingls sa svojim bolničarkama u pomoć Jugoslovenima, da podele s njima njihovu oskudicu i zlu sreću i da im se nadju na ruci što se bolje može.

U povesnici ostat će zapisano ime doktorke Elsi Ingls, pored imena Ledi Pedžet, kao prvo medju onim ženama koje su za sva vremena podigle i utvrdile čast Velike Britanije na Balkanu. Medju Srbima, ta su imena već priznata i slavna, i o njima se priča na sve strane. Nama, ona će pre svega poslužiti da nas podsećaju, da žene kao Florans Najtingel neće nikad iščeznuti medju nama. A naročito će je svaki pravi Škoćanin zadržati u dragoj uspomeni, i svaki onaj koji veruje u stvar za koju je ona dala svoj život crpšće iz njenog primera novu hrabrost.

R. V. Siton-Vatson.

Južnoslovenska politika u ratu.

(Članak koji niže saopštavamo, napisan je u leto 1916 u Londonu na nekoliko meseca posle povlačenja naše vojske, i upućen je početkom godine 1917 svima zvaničnim i nezvaničnim vodjama i uglednim narodnim ljudima na strani, kao nepartajsko mišljenje mladjeg pokolenja narodnih radnika (koji ranije nisu učestvovali u partijskoj politici) o situaciji u kojoj se tada nalazili južnoslovensko pitanje i južnoslovenski političari, i o prekoj potrebi da dodje do zajedničkog rada i organizacije cele narodne snage u izgnanstvu. U sprovodnom pismu istaknuto je, da ovaj apel treba smatrati kao prvi korak jednog pokreta u izloženom, pravcu koji će se pre ili posle obnoviti i organizovati. Na ovaj „memorandum“ nije odgovorio nijedan od zvaničnih i poluzvaničnih političara u izgnanstvu (osim G. Vesnića), ni rečju ni delom; tojest, sve je ostalo po starom, ili išlo na gore. Od onih naših nacijonalnih radnika na strani koji su bili tada sporazumni sa sadržinom ovoga članka, nalazi se danas većina medju pokretačima „Nove Evrope“.)

Srpskom prestolonasledniku Aleksandru,

Ministru Predsedniku Srbije, g. Pašiću, i članovima Srpske Vlade,

Poslanicima i zastupnicima Kraljevine Srbije na strani,

Predsedniku i članovima Južnoslovenskog komiteta, i

Svima ostalim narodnim političarima i rodoljubima od misli i ugleda.

Mladje narodno pokolenje, koje nije učestvovalo u partajskoj političkoj borbi pre ovog Rata, ali koje je pažljivo pratilo dogadjaje i vodilo aktivnu narodnu politiku šireći misao o narodnom ujedinjenju, gleda danas sa zebnjom i strahom kako prolazi dan za danom ovog sudbonosnog vremena, u kojem se preokreću sreće naroda i stvaraju budućnosti mnogih pokolenja, a da se od naše strane niti pristupa svesno i odlučno postavljanju našeg narodnog pitanja na čvrstu osnovu i njegovu unutrašnjem rešavanju, niti se ono iznosi pred savezničke i neutralne krugove u jednom više manje odredjenom vidu, da bi ovi saznali jasno i razgovetno šta mislimo i šta hoćemo te da bi se prema tome mogli upravljati. A kritički trenutak konačnog rešavanja može svaki čas nastupiti.

Dok su se vodile borbe na srpskom zemljištu, u Srbiji, te dok je bilo prirodno da se glavna pažnja srpskih zvaničnih krugova okreće na tu stranu, i dok su, na drugoj strani, po Zapadnoj Evropi i po neutranim zemljama južnoslovenski elementi van domovine lutali i bili bez dodira jedan s drugim, naše pitanje izgledalo je prilikama osudjeno da čeka dok se bude u celosti moglo postaviti pred Evropu. Danas, medjutim, posle svega što se desilo, oklevanje ili polovni koraci znače čisto neshvatanje situacije i nevodjenje računa o ogromnoj šteti koja će otud proizaći za narodnu stvar. Dosta je, za primer, uputiti samo na odnose Srpske Vlade prema Južnoslovenskom Odboru, i na korake koje oboje preduzimlju, a koji pretpo-

stavljaju važne akcije važnih faktora, pa da se vidi kako su površni planovi naše današnje narodne politike, i kako se ni pred najsudbonosnijim trenutkom i najvećom nevoljom ne možemo da organizujemo i ujedinimo.

Nepoznati vodjama zvanične Srbije, zato što nismo učestvovali ranije u partajskoj politici, a ne mogući uzimati udela u radu Južnoslovenskog Odbora ovakovom kakav je, sve kad bi se i dala prilika, nama koji smo bili stalno aktivni i pozitivni u smislu narodne politike, ne ostaje drugo do da ovako, spolja, pokušamo skrenuti pažnju faktorima koji dolaze u obzir, da je nastupilo poslednje doba za važne i odlučne korake, i da će oni biti odgovorni pred narodom ako prilika iščezne jedared za svagda, a oni se nisu njome koristili kako treba. Mi smo u krugu mladjeg narodnog pokolenja imali udela u radu koji nam daje pravo da predstavljamo njegovo mišljenje iako nemamo mandat da govorimo u njegovo ime. Stojeći pred izgledom da se borba za naše narodno jedinstvo može nastaviti kroz vekove, ako oni koji vode ne prikupe krajnji napor u poslednjem času, u današnjim našim prilikama svaki ima pravo da govori ko ima nešto da kaže i ko je oduvek radio za narodnu stvar. U tom smislu mi upućujemo ovaj apel.

Evo dakle kako od prilike izgleda naš položaj pred očima mladje narodne generacije, koja se čuvala od partajskih i pokrajinskih borbi da ne bi izgubila iz vida veliku narodnu stvar, i šta mi držimo da se ima raditi odmah i bez odlaganja.

I

Danas se rešava sudbina Južnih Slovena. Ako ih ovaj rat ne ujedini, idući pogodan čas za ujedinjenje ne daje se dogledati. S pomoću cele snage narodne i sa krajnjom odlučnošću koja se može imati, treba danas rešenje Južnoslovenskog Problema, u smislu Ujedinjenja, nametnuti Evropi po svaku cenu.

Po svaku cenu, — to znači, pre svega, po cenu unutrašnjih užih i širih separatističkih težnji i lokalno-patrijotskih tendencija, koje su podjednako drage svakom našem sunarodnjaku, i pojednako duboko usadjene u dušama sinova istoga naroda. Svaki narodni pojedinac mora sam steći uverenje o potpuno jednakoj vrednosti za državnu i političku celinu svih naših narodnih krajeva bez razlike, i mora sam jasno i odredjeno znati šta misli i šta hoće, da bi mogao druge o tom obaveštavati. Dok Dalmatinci ne brane istom žestinom Makedoniju kao što brane svoje Primorje, i Srbijanci isto tako Hrvatsku ili Banat i Bačku, neće se moći u strancima, ma oni bili naši najveći prijatelji i dobroželatelji, izazvati mišljenje da smo mi u stvari isto, i da je Ujedinjenje ne samo neophodna potreba već i jedino konačno rešenje problema.

Kako danas stoje stvari, mi smo tako nemoćni da savladamo naše kobne separatističke instinkte, naočigled štete i propasti koje nam otuda prete, da su čak stranci, koji su nam prijatelji, često napredniji od nas samih u tom pogledu, te oni nama postavljaju kao uslov svoje potpore, da se imamo držati načela narodnog jedinstva bez ograničenja i bez popuštanja.

Isključiti se moraju od naše strane politička cenkanja i pregovaranja, raspravljanja koje bi se parče narodne zemlje imalo žrtvovati da bi se spaslo drugo parče. Ni jedno naše selo ne može se u načelu napuštati ili

ustupiti. Niko ne zna danas, koji će ljudi rešavati konačno i u pojedinostima naše pitanje, i u kakvim prilikama. Obaveštenja, koja mi danas dajemo, važe za sve podjednako, ona moraju biti jasna i odredjena, i postavljena u načelu. Tražimo *naše*, sve što je naše, ne jedno pre drugog ili ako ne jedno onda drugo.

Naše, to znači sve što je srpsko ili hrvatsko, svih vera, i iz svih krajeva. Srpsko je, naravno, sve što je slovensko u Makedoniji[1]); uz Hrvate idu Slovenci, medju kojima je uticaj zapadno-nemačke kulture bio ponajači.

Vodjstvo pri Ujedinjenju pripada Srbiji, jer je ona živela slobodnim životom, pošto je sebi slobodu sama ponovo izvojevala, i jer je ona i sad prinela najveće žrtve za narodno oslobodjenje. Ali, Srbija je samo prva medju ravnima, a svi su krajevi, naravno, ravnopravni i jednaki, i nema „gradjana drugoga reda" kao što ih je bilo pod Austro-Ugarskom. Ogromna većina naroda u Srbiji, koja je svesno ili nesvesno shvatila zadatak, izjavila se za ovu politiku, i nju je aktivno prihvatila i pomogla i zvanična Srbija, i dinastija Karadjordjevića. I danas, kad je Srbija privremeno osvojena i pregažena od neprijatelja, Srpska Vlada i Srpska Vojska, pred saveznicima i pred celim svetom, nastavljaju ovu politiku, i još više, svečano izjavljuju da je Ujedinjenje jedini cilj naše borbe i da drugog programa ne možemo imati. Budući, dakle, da je stanovište Narodnog Ujedinjenja u ovom času i stanovište srpskih zvaničnih krugova, prema njihovoj vlastitoj izjavi, to njima već po tome pripada prva reč u pogledu taktike, koje se imamo držati, da bi se u Evropi u što kraćem roku razvilo puno razumevanje za naše prilike i za naše potrebe, te ujedno za pravilno rešenje našeg pitanja.

II

Sledujući prirodnom toku istorijskih dogadjaja, Srpskoj Vladi daje zadatak kako je napred postavljen od svoje strane kudikamo veći ugled i snagu nego što ih ona inače može imati, i postavlja je u najbolji mogući položaj. On je čini predstavnikom ne jedne male zemlje, koju je neprijatelj osvojio, već jednog naroda koji niko ne može pokoriti niti uništiti, i koji će bilo pre ili posle doći opet do značaja. Budući uteha i nada našem narodu koji je ostao pod neprijateljem, ovako držanje Srpske Vlade ujedno uliva snage i u sve rasparčane delove i deliće narodne koji su u slobodi, bilo da se bore na frontovima protiv neprijatelja, bilo da medju Saveznicima ili na neutralnom zemljištu svojim radom pomažu borbu. Slabeći redove neprijateljske na njegovoj strani, Srpska Vlada na ovaj način jača našu poziciju pred Saveznicima i neutralnima, koji imaju da računaju ne samo sa restoracijom jedne državne teritorije — koja bi zavisila od svih mogućih niansa oružanog uspeha i sporazuma oko zadovoljavanja raznovrsnih pojedinačnih savezničkih i neutralnih interesâ — već sa nesalomlji-

---

[1]) Bugari nisu Sloveni već su poslovenjeni te po prirodi i rasi ne spadaju u naš jedinstveni narod; ovo je jasno pokazao ovaj Rat, i pre njega Balkanski Ratovi. Budući da niko, ni Bugari, ne spori da je većina stanovnika u Makedoniji po rasi izrazito slovenska, to ne može biti sumnje kamo spada.

vom i intrasingentnom voljom jedne narodne celine, koja traži ujedinjenje, ne kao kompenzaciju već kao svoje pravo, koje joj niko ne može odreći ni osporiti.

Odobravanje i oduševljenje sa kojim su prihvaćene zvanične izjave Srpskog Prestolonaslednika i Ministra Predsednika u ovom pravcu, i medju Južnim Slovenima i u krugovima naših pravih prijatelja, pokazalo je na očigled koliko se jasno osetila tačnost ovakog držanja Srpske Vlade u ovo doba. U kritičnim časovima koji će nastupiti, Srpska Vlada imaće sav uticaj i svu potporu onih medju Saveznicima koji su u prvom redu pozvani da dadu svoju reč i kažu svoje mišljenje, — bez obzira nato što već jedno jako, odredjeno i nepokolebivo načelno stanovište samo po sebi daje najbolju platformu pri svakom pregovaranju ove vrste, i pri diplomatskim pregovorima koji imaju da izmiruju raznorodne interese.

Nije bez značaja, pored toga, ni materijalna i brojna pomoć koja staje na stranu Srpske Vlade s ovakim držanjem. Ono je postavlja legitimno na čelo svih južnoslovenskih kolonija po savezničkim i neutralnim zemljama, a ovih ima i velikih i bogatih, i treba ih samo organizovati i snažnije obuhvatiti pa da se vidi kolika se korist može od njih imati. Kao najbolji primer blagodati ovake južnoslovenske politike Srpske Vlade može poslužiti obrazovanje Dobrovoljačkih Divizija od Srba i uopšte Južnih Slovena iz Austro-Ugarske u Rusiji, i njihovo odlično držanje na frontu u Dobrudži. Ne treba se varati, ovi se ljudi bore pod mnogo težim prilikama i sa većom požrtvovnošću od svakog drugog, i ma kakvi drugi faktori bili tu još od uticaja, van sumnje je da je južnoslovenski patrijotizam i osećaj narodne jedinstvenosti glavni potstrek bio za ovako organizovanje i dobro držanje. Vera u Srpsku Vladu, ako je ova bude opravdala, pomoći će pouzdano mnogo da održi na okupu te ljude kraj svih separatističkih instinkata, koji su u njima razvijeni i koje mogu dogadjaji izazvati jače na površinu.

Naposletku, Srpska Vlada, sa ovakim zadatkom, ne samo da snaži i svoj *unutarnji* položaj, već ga možda jedino tako i čini mogućim. Bez njega, izložila bi se opasnosti da se sav njen rad za vreme ovog rata preobrne u negativan. Južnoslovenski program, kao prirodno produženje pobuda za ratovanje, daje punu sadržinu svemu što je ona dosad učinila i opravdava njen opstanak; na drugoj strani, dižući joj ugled pred strancima i pred Južnim Slovenima napolju, štiti je ujedno i pred predstavnicima i faktorima same Srbije, čuvajući je da se ne izgubi u jalovu partizanskom proterivanju, koje kod nas ne isčezava ni u najkritičnijim prilikama. A kad dogadjaji budu sazreli, tojest kada se rat privede kraju i dodje doba „obračunavanja", Srpska Vlada sa južnoslovenskim programom, i sa tekovinama koje će na osnovu njega zadobiti, imaće na svojoj strani sve nezavisne narodne elemente novooslobodjenih krajeva i naroda van domovine, i biće u stanju da se meri sa svakom domaćom opozicijom i demagoškom strankom. Njen rad pokazaće se kao dosledno izvodjenje velike ideje Ujedinjenja, i nikakva kritika neće ga moći umanjiti niti ocrniti; u isti mah, stvoren položaj na ovoj osnovi biće najpogodniji za dalji rad svake Narodne Vlade.

Da bi se što jače i pozitivnije istakla želja Srpske Vlade za ostvarenjem narodnih ideala, i da bi se što pre stvorila realna podloga za to ostvarenje i za što brže savladjivanje spoljašnjih i unutrašnjih teškoća, Srpska

Vlada mora prva i do krajnjih posledica primenjivati osnovna načela o kojima je napred reč, mobilišući još sada sve faktore koji dolaze u obzir, i organizujući sve snage koje joj stoje na raspoloženju. Ona ne sme ostavljati ništa na hartiji i na reči, jer bi joj se prazna obećanja krvavo osvetila. Ona mora biti što širih grudi i ne zastajati na polovici puta, i ne sme prezati ni od kakih spoljašnjih struja ma koliko one bile snažne, kao što ne sme uzimati u obzir nikakve unutrašnje separatističke i uskogrude izlike i prohteve. Ona mora bezobzirno i bez milosti gaziti predrasude i sitne obzire koji bi mogli smetati saglasnom velikom poslu na narodnom preporodu.

III

Glavni faktori koji, uz Srpsku Vladu, dolaze u obzir za vodjenje južnoslovenske politike u pravcu narodnog Ujedinjenja jesu, pre svega, još: 1. Naši prijatelji medju Saveznicima, koji uglavnom stvaraju savezničko javno mišljenje ukoliko se ono nas tiče; i naročito 2. Srbi i Hrvati, odnosno Srbohrvati i Slovenci, van Srbije i sad van domovine, t. j. njihovi prvaci i poznati političari i rodoljubi; oni predstavljaju i za nas i pred svetom naš narod van Srbije i Crne Gore, i u isto doba vode južnoslovenske kolonije i imaju najveći uticaj na njih i na njihovo držanje u narodnom pogledu.

Krugovi naših savezničkih prijatelja dosta su široki, iako smo daleko od toga da imamo onoliko prijatelja koliko bismo mogli imati da se ranije nismo posvećivali skoro isključivo svojoj unutrašnjoj politici i polemici. Kao primer za ovo možda je najbolje spomenuti, kako smo na početku ovoga Rata jedva imali koga koji je govorio engleski ili koji je poznavao Engleze. Na drugoj strani, samo usled naše nemarnosti u ovom pogledu bilo je mogućno da se naši neprijatelski susedi ugnezde i tako učvrste po savezničkim zemljama, da još danas, posle tri godine ovakog rata, ima bugarskih i madžarskih dopisnika i poverenika posred Pariza i Londona, čija se reč sluša i saopštava po najvećim listovima, i čiji utecaj imamo da uklonimo pre nego što bismo mogli sami nešto učiniti. U toku ovog Rata stvar je naravno krenula za nas na bolje; u Engleskoj, u Francuskoj, u Rusiji, pa onda po Americi, Švajcarskoj i drugim neutralnim zemljama, broj naših prijatelja i zaštitnika raste svakim danom. Naročito dobru propagandu čine nam oni koji su za vreme ovog rata bili medju nama i zavoleli srpskog vojnika i seljaka na frontovima i po bolnicama, te koji su postali glavna veza i spona izmedju nas i javnog mnenja svojih zemljaka. Njima se mora od naše strane ukazivati naročita pažnja u svakom pogledu, i bez obzira na to što su mnogi od njih osobe od uticaja. Medju njima ima političara, naučnika, svakovrsnih stručnjaka po zanatu i profesiji, zatim osobito novinara i žena. Mnogi od njih posvetili su ceo svoj rad i sve svoje vreme našem narodu i kada su se natrag vratili, i potporna akcija za naš narod po savezničkim i neutralnim zemljama vodi se poglavito od strane ovakvih dobrovoljnih radnika. Ugledni listovi imaju sada stalne i naročite dopisnike i saradnike za naše stvari, koji sasvim drugim očima gledaju na naše prilike nego njihovi predšastvenici.

Južni Sloveni van domovine dolaze pre svega u obzir kao vrsta rezerve narodne snage, naročito u materijalnom pogledu. Ima ih veliki broj

koji su ranije napustili zavičaj i odomaćili se u tudjini, gde se za vreme ovih ratova u njima obnovio narodni osećaj, koji je bio ustuknuo pred teškim ličnim prilikama koje su ih odagnale od kuće. Velika većina ovih Južnih Slovena je iz Austro-Ugarske; malo ih ima iz Srbije. Ovim južnoslovenskim kolonijama pridružili su se u ovome ratu oni Srbohrvati i Slovenci iz Austrije koji su uspeli da izbegnu iz svog zavičaja pre Rata ili za vreme Rata, i oni koji su ga napustili kao vojnici predajući se dobrovoljno u pogodnoj prilici srpskoj ili ruskoj vojsci. Svima njima po savezničkim zemljama dobro dolazi zvanična zaštita Srbije, ako neće da ostanu po logorima za zarobljenike i internirane. Uklanjanje teškoća u ovom pogledu pruža vrlo zgodnu priliku zvaničnom srpskom aparatu da pokaže širokogrudost, i da tako zadobije simpatije svojih sunarodnjaka i budućih gradjana iste zemlje. Isto tako zvanična Srbija ima široko polje rada medju našim kolonijama po neutralnim zemljama, poglavito u Americi, posredovanjem medju organizacijama i uklanjanjem nesporazuma i nesnosnih odnošaja u koliko ih ima. Dosada nije ni blizu sve učinjeno što bi se moglo učiniti u ovim pravcima.

Kao glavni činilac medju Južnim Slovenima, i kao glavni nosilac same Južnoslovenske Ideje u Evropi, istakao se na početku rata, sporazumno i uz saradnju Srpske Vlade, jedan krug ljudi, narodnih prvaka i njihovih više ili manje poznatih prijatelja i drugova, od kojih su neki u poslednjem času izbegli iz Austro-Ugarske, ili koje je rat slučajno zatekao na strani, pa se naravno nisu vraćali kućama. Oni su obrazovali jedan *Južnoslovenski Odbor.*

IV

Dok je Srpska Vlada, u početku Rata, imala pune ruke posla zbog rata u samoj Srbiji, „Južnoslovenski Odbor" zastupao je pred savezničkom Evropom takoreći neograničeno načelnu južnoslovensku politiku u smislu Narodnog Ujedinjenja. Sticajem prilika i usled brzine kojom su se dogadjaji razvijali, „Južnoslovenski Odbor", onakav kakav je u brzini i otprilike stvoren, igrao je vrlo važnu i vidnu ulogu, koju je zvanična Srbija u stvari preuzela tek svojim izjavama i posle evakuisanja Srbije. Tek tada stvar je dobila donekle drugi oblik, i Srpska je Vlada postala faktično i formalno vodja južnoslovenske politike Narodnog Ujedinjenja i pred prijateljem i pred neprijateljem. Samo što je Srpska Vlada propustila da odmah povuče sve konzekvence ovakve promene, na jednoj strani, a na drugoj strani „Južnoslovenski Odbor" nije potpuno shvatio izmenu situacije, te nije davao nove direktive svome radu i kretanju, tako da je uskoro došao u vrlo neodredjen i skoro nemoguć položaj.

U „Južnoslovenski Odbor" iskupili su se bili, na početku Rata, više manje patriotski elementi koji su, desivši se van zavičaja, hteli pred svetom da manifestuju solidarnost Srba i Hrvata iz Monarhije, sa Srbima iz Srbije koji se bore za narodnu slobodu i za narodno ujedinjenje. Njima su se odmah pridružili i Slovenci. Sve se imalo učiniti što pre i sa onim što je stajalo na raspoloženju, te se nije mnogo probiralo ko će i s kakvim će ko kvalifikacijama ući u Odbor. Svaki ko je hteo ući, bio je dobrodošao. Tako su ušli u Odbor, pored odličnih narodnih boraca i prvaka (Trumbić,

Hinković, i drugi), i narodnih velikana (Meštrović), i oni političari kojima se učinio zgodan čas da se rehabilituju, i najzad ljudi nepoznati i ranije više manje povučeni ili osrednjih sposobnosti. Srpska Vlada imala je puno razloga da podupre ovakav pokret, i da se sa njime solidariše pred Saveznicima. Sve je bilo ostavljeno više manje slučaju: U Odboru su srpske i hrvatske pokrajine reprezentovane prema tome da li je bilo ili nije članova napolju; iz nekih pokrajina ušlo je u Odbor više njih, dok iz drugih opet nije ušao niko. Od stranaka u Hrvatskoj najveće stranke jedva su ili nisu nikako došle do značaja, — hrvatsko-srpska koalicija, naprimer, nesamo najveća stranka u Hrvatskoj već i jedina koja je u Austriji vodila aktivnu južnoslovensku politiku za Narodno Ujedinjenje, nije imala više od jednog člana u Odboru, a čudnim slučajem našli su se u Odboru ljudi koje je srpsko-hrvatska koalicija isključila iz svoje sredine i koje smatra kompromitovanim u narodnoj politici. Iz same Srbije uopšte nije ušao bio niko u Odbor, jer je pokret u početku imao više vid iredentistički, manifestacije solidarnosti naroda iz Austrije sa narodom u Srbiji. Samo je jedan član imenovan od Srpske Vlade da održava vezu sa zvaničnom Srbijom. Sve je ovo možda moralo biti ovako na početku, i bilo je dobro kad nije moglo biti drukče. Ali su se medjutim prilike iz temelja izmenile, te ako je imalo razloga da se stvori ovakva organizacija ad hoc, sa svima njenim nedostacima, nema razloga da se ona i dalje vodi na istoj osnovi, u beskonačnost, kad se može izmeniti na bolje, sa izmenjenim prilikama.

Ovakav kakav je, „Južnoslovenski Odbor" danas nikako više ne odgovara zadatku ni po organizaciji i skupu svojih članova, ni po pravcu i načinu svoga rada. Imale bi dve mogućnosti za dalji opravdan opstanak i za dalje razvijanje Odbora: Jedna je mogućnost, da ovakav „Južnoslovenski Odbor" nastavi rad u mnogo skromnijem obliku. On bi onda korisno poslužio kao organizacija koja vodi računa o svima južnoslovenskim kolonijama i o pojedinim Jugoslovenima, te koja daje potrebna obaveštenja i čini predloge Srpskoj Vladi, da bi ova što bolje i podjednako mogla štititi sve Jugoslovene svojim položajem i svojim predstavnicima na strani. Ovaj Odbor, u tom vidu, bio bi kao neka centralna Južnoslovenska Kancelarija. Druga je mogućnost za opstanak „Južnoslovenskog Odbora" mnogo privlačnija, i bila bi za stvar korisnija: Odbor bi mogao ostati važno telo za koje se sada izdaje, u kojem je reprezentovano celo Južno Slovenstvo, i koje pred celim svetom ispoveda Narodno Jedinstvo i radi aktivno na njegovu ostvarenju. Ali, u tom slučaju, Odbor bi se imao preporoditi i prilagoditi novim prilikama: skinuti sa sebe karakter slučajnog skupa ljudi, pa dobiti predstavnike svih narodnih pokrajina u izvesnoj proporciji, i ući u sastav Uprave nad Narodom predvodjen od Srpske Vlade. Ovaka izmena pretpostavlja ne samo snagu i veliku aktivnost pojedinih južnoslovenskih vodja, koji bi znali zadobiti za sebe Južne Slovene van Srbije, i raditi u njihovo ime, već pretpostavlja, na drugoj strani, i veliku državničku uvidjavnost i širokogrudost zvanične Srbije, koja bi trebala da uvidi i oseti unapred ogromnu potporu za narodnu politiku od ovakog udruženja i stapanja sa narodnim prvacima van Srbije u najtežim časovima kada se rešava zajednička sudbina. Za ovako važno telo i važan zadatak, sa svima pretenzijama

i pravima i dužnostima koji su s njim skopčani, današnjem „Južnoslovenskom Odboru“ nedostaju glavni uslovi: ne reprezentujući sve naše pokrajine podjednako, ili ne reprezentujući ih nikako, ni oni članovi koji se nalaze u njemu danas nisu organizovani ni sporazumni, već su rasuti na sve strane i razjedinjeni i po mestima i po mislima. U njemu nema predstavnika Srbije i Crne Gore, iako zato nema više razloga. U njemu se glavna snaga trošila i još uvek troši oko ličnih pitanja i nesporazuma. On danas ne reprezentuje ni ujedinjeno Južno Slovenstvo, ni ujedinjene Južne Slovene samo iz Habsburške Monarhije kakva je bila pre ovog rata, te on ovakav kakav je nema prava na opstanak.

U današnjim našim prilikama može biti samo dvoje: ili Srpska Vlada mora predvoditi Južne Slovene pomognuta od njih i u jedinstvu sa njima, u kojem slučaju ima povući sve posledice i nepraviti razlike izmedju naroda u Srbiji i naroda iz Austro-Ugarske, ili mora podrediti sebi „Južnoslovenski Odbor“ kao organ koji će vršiti neku pozitivnu i korisnu funkciju u poslu što se ima svršavati. Izvor i leglo nesporazuma i nedogledno rdjavih rezultata biće, za konačno rešenje narodnog pitanja, ako ostane dvojstvo u vodjenju narodne politike. — Srpska Vlada vodiće narodnu politiku na jednu stranu a „Južnoslovenski Odbor“ na drugu stranu; živiće u zabludi da idu istim putem a u stvari radiće svako za svoj račun. Svet će misliti, da mi znamo šta hoćemo, a kad dodje odlučan trenutak, videće svi i videćemo i mi sami, da nismo načisto ni u načelu a kamo li u pojedinostima. Onda ćemo hteti da brže bolje sve uredimo, ali će biti dockan.

M. Ćurčin.

Narodno zdravlje.

Okružne bolnice.

Ceterum censeo: Decentralizacija našeg zdravstvenog uredjenja je glavni uslov našeg zdravstvenog uredjenja. Dotakao sam se ranije donekle dveju tačaka o tome: prva je bila, okružni lekar, — specijalno obrazovan za svoj posao, lekar koji neće i nipošto ne sme „terati praksu“; druga je okružna zdravstvena samouprava. T r e ć e j e, o k r u ž n a b o l n i c a. Ovo troje čini jednu realnu i živu celinu, i razdvojeno ne može da vredi. Prelazno vreme, doba lutanja i pokušaja, ima da se završi jednom energičnom pripremom u odredjenom i jasnom pravcu.

Kandidate za okružne lekare imala bi država, ili i sâm pojedini okrug , da izašalje na učenje, a dosadašnje lekarske stipendije trebalo bi, uglavnom, obustaviti ili preobraziti u stipendije za okružne lekare. Ministarstvo zdravlja imalo bi da spremi nacrt okružne zdravstvene samouprave, i da taj podnese Skupštini. Sa raznim državnim, provincijalnim, i ko sve zna kakovim sanitetskim većima, ovaj se nacrt daje lako udesiti. A svemu tome ima da se doda i statut o okružnim bolnicama.

Država treba da odredjuje plan za gradnju bolnice, minimalan broj kreveta, soba i odeljenja, i najduži rok dokle bolnica ima da bude gotova.

Zato bi država davala pomoć za gradnju i nameštaj okružnim bolnicama. A ako okrug nije u stanju, mora država i celu bolnicu podići i urediti sama. Svaki okrug morao bi da ima najmanje jednu okružnu bolnicu, sa najmanje četiri odeljenja, i to: unutrašnjim, kirurškim, veneroloških, i očnim. Stručni šefovi odeljenja treba da su kvalificirani po jednom našem medicinskom fakultetu, — oni bi imali biti činovnici okruga, i samo iznimno mogli bi „terati praksu", Pomoćni lekari bi se vrbovali iz reda svršenih studenata medicinara, koji bi pre prava na praksu imali u jednoj okružnoj bolnici da provedu godinu dana.

Problem podele države u županije, okruge, oblasti, i već kako će to sve da se nazove, ovde je sporedno. Može Skupština da se zaglibi u dugu debatu o toj podeli, — ova se izvršiti mora. Za raspored okružnih bolnica ne radi se uopće o granicama, niti veličini samoupravnih jedinica, — glavno su središta! Ne geometrijska, nego životna središta, prirodno postojećih, ekonomsko-saobraćajno-klimatsko-geografskih delova.

Mnoga središta postoje i bez „naše zasluge." Ne samo da su tu središta, nego su gotove i bolnice. I mali je broj novih okružnih bolnica što bi trebalo sagraditi, — većinu valja samo dograditi i preustrojiti. Za funkciju okružne bolnice, baš kao i za funkciju okružnog fizika, sasvim je sporedno, dakle, kada će i kako će Skupština da „zaokruži" okruge. Prema novom zdravstvenom uredjenju, imala bi država da se podeli — ako već drugačije u ovaj čas ne ide — na toliki i toliki broj zdravstvenih okruga, srezova, općina, — pa kraj! Inače ne može da bude kakvog bilo zdravstvenog uredjenja. Vreme dok se naše stranke osveste i do okruga zbilja dodje, sigurno je kratko, — i okrug može samo da se odlaže, nikako da se izbegne. Najposle, ako u političko-plemenskoj nesuglasici stvaranja okruga bude bilo nekih poteškoća, to je prirodno i nije baš tako škodljivo. Samo će svakako i u tom pogledu doći do čistine pre ako se sa nepolitičke i kulturne strane bude tražio okrug kao conditio sine qua non za život. Tako bi dakle novo zdravstveno uredjenje bilo u tom pravcu pretečom i provokatorom državnog uredjenja.

Dr. L. Popović.

Politički pregled.

Rezultat izborâ.

Predsednici biračkih mesta prebrojali su kuglice, i sad stranke prebrojavaju svoje vodje i sabiraju glasove, da vide šta je ušlo a šta je izostalo. „Und sieh', es fehlt manch teures Haupt". U samoj Srbiji, kažu, neće se vratiti u Skupštinu ni jedna trećina od dosadašnjih narodnih poslanika. U Hrvatskoj, dobru polovinu mandata dobila je Radićeva Seljačka Stranka, koja dosad, u stvari, nije imala nijednog poslanika, osim Radića. U Slovenačkoj su klerikali pali na trećinu od svih mandata, u Bosni i Hercegovini su kao jedina kompaktna stranka izišli iz izbora Muslimani, a u Makedoniji i Crnoj Gori pobedili su pretežnim delom komuniste. Sa-

mo je Vojvodina ostala šarena kao uvek, i reakcijonarni elementi našli su u njoj plodno polje i svoje zadnje utočište. — Ima i drugih iznenadjenja, osim gornjih, kad se porede liste izabranih narodnih zastupnika po raznim našim krajevima. Komuniste su, kad se zbroje, postali, po jačini, treća stranka u Parlamentu; demokrate su u Sremu iznele jedva jednog kandidata; zajedničari — Narodni klub, ostaci nekadanjih naprednjaka i starčevićanaca — propali su u Hrvatskoj skoro sasvim. Nosioci mnogih imenâ na koja smo nailazili svaki dan u novinama, moraće povući posledice nenaklonjenoga im količnika, i s njima i svoju dragu ličnost iz politike, — ukoliko to već nisu učinili i ne izišavši pred izbornike. Moraćemo se polako navikavati na nova imena i na nove ljude, koji su zasad količine potpuno nepoznate, ne samo nama nego, u većini slučajeva, i svojim rodjenim strankama. Ko je, naprimer, seljak Bradica u demokratskoj stranci, i kakav će biti njegov odnos, — ili bar osećaj, — prema drugovima sa sela u stranci Mihajla Avramovića, ili prema težacima iz Bosne, ili onima iz Slovenije? Ili prema njegovim bližim zemljacima, iz Radićeve stranke? I ko su svi ti poslanici iz Hrvatske Seljačke Stranke, — osim Radića, koga znamo. Bilo bi sijaset ovakih i sličnih pitanja, koja se nameću danas svakome od nas. S kim će, naprimer, držati Milan Pribićević od „Srpskog Kola", koji je izabran na demokratskoj listi, ali koji je, po onom što radi i što kaže, bliži Stepanu Radiću nego Svetozaru Pribićeviću, zbog čega ga, očevidno, jedinog Radić i ističe imenom kao „odličnog muža" medju poslanicima u ostalim strankama s kojima bi se dalo raditi. I zatim, hoće li demokrate i dalje trpeti medju sobom političare potpuno kompromitovane kao što je Pavle Marinković, koji se kandidovao u Bačkoj gde ga još dobro ne poznaju? I kako će se uopće demokratska stranka opredeliti prema svojim bankokratama i koruptivnim elementima, koji joj nikada neće dati da svoj program pošteno u delo privodi. Sve su to pitanja zanimljiva, pa donekle i važna; ali u ovom času, ona idu u drugi red, i nas interesuju rezultati izbora prvenstveno sa širokog, opšteg, načelnog gledišta. Šta su izbori doneli sa sobom velikog i krupnog, odlučnog, iako možda ne vidljivog na prvi pogled? Koji su dublji uzroci i izvori izbornih rezultata, koje su velike misli ili koji nagoni rukovodili biračke mase pri spuštanju kuglicâ u glasačke kutije?

Jedno pada u oči odmah, i osetiće se zacelo vrlo brzo u Konstituanti. U nizu imena, kuglicama pogodjenih za Veliku Skupštinu, kraj svih onih prosečnih, iznadprosečnih i ispodprosečnih vrednosti i zaslugâ — zvonkih šupljina i izvetrenih energija —, koje nisu ustupile svoje mesto došljacima i neznancima, nema nijedne dimenzije veličine. Čast i poštovanje masama, grupama, organizacijama, — ali neko mora izvršiti podelu posla; zadruga ima radom da izvršuje misao, ali misao daje pojedinac. Beskonačno može biti uredan i uredjen ovaj život, ali je on jednoličan i nepodnošljiv ako kroz njega ne struji toplina i iz njega ne bije plamen ličnosti; žalost pokolenja nastaje kad nema junaka, heroja, njegova božanskog lika, i istorija čovečanstva ostaje bez vrednosti kad u njoj nema velikih, dragih, i lepih pojedinaca. Ako na ovo zaboravimo, onda sve teče tokom dosade, okreće se uokrug, i tapka u mestu, — na-

staje jedno tupo i bezlično talasanje koje ne vodi nikamo i ničemu, i veliko pitanje o smislu života, čini se, biva postavljeno uzalud.

U redu ljudi izabranih za Ustavotvornu Skpuštinu nema neprosečne dimenzije, — nema izabranoga! Velika Narodna Skupština biće dolina, ne iskoči li Mesija iz velikog broja onih nepoznatih, koji se prvi put javljaju pred narodom i koji dolaze sa snagom i sa potencijama „mladih". Ipak, manje bi nam tužna i beznadežna izgledala situacija, i strpeljivije bismo čekali pojavu heroja, kad bi bar postojala jedna široka i tvrda organizacija za praktično izvodjenje južnoslovenske misli. Njeni dosadašnji parlamentarni nosioci ne izgledaju nam dosta dosledni i ne pružaju nam dovoljno garancije, da će je na vreme i do kraja sprovesti. Sve su te stranke polomljene i iskidane, ili još nepovezane i neizradjene, i Konstituanta će imati da računa samo s olupinama i komadima, ili s počecima i pokušajima, i moraće svakako bar otpočeti rad krparenjem.

Ali šta je tu je, silom se ne satvoriše heroji, niti se može odjednom, kako izgleda, preskočiti preko svih neravnosti terena i jazovâ iskopanih vekovima na istome narodnom području.

Ovako kako je, Srbija je pokazala na izborima najveću ozbiljnost i političku zrelost. Najstarija od družine, u slobodi odgojena — iako još umorna od ratovanja, sa nezalečenim ranama i neobnovljenom snagom —, ona je najhladnokrvnija i najpribranija, posred svih svojih uzavrelih rodjaka. Ona je ponajmanje plemenska a ponajviše državotvorna, i njena je deviza, u dnu duše, odredjena i kratka: Održati! — održati pošto poto da se ne raspadne ono što se sa toliko krvavog znoja i muke sastavilo i združilo. Ona se još oporavlja i prezdravlja, pa ipak će, u velikom plemenskom sudaru što će da zatrese i zvekne, i da odjekne velikom Narodnom Skupštinom, naći snage — ma napregla i poslednju svoju žilicu — da spreči rascep i raspad. Konzervativni srbijanski seljak, pošto je proživeo i propatio, u toku od više godina, sve peripetije grčke tragedije, nakupio iskustva i video sveta na sve četir strane, te stekao — ako iko — prava na svaki izraz i izliv nezadovoljstva i revolta, ostao je krotak i tih. Odoleo je čak iskušenju da bez revolucije izvrši prevrat i da listom pridje Seljačkom Savezu čija mu organizacija nudi sve što seljak kao stalež poželeti može. Izabravši tek mali broj komunista-socijalista, Srbija je poklonila poverenje, u ogromnoj većini, svojim dosadašnjim strankama, ali više njihovim programima nego njihovim ličnostima. I više, — medju obema velikim grupama, Srbija je glasala kompaktnije za nehomogeni demokratski blok, nego za starinom i slavom osveštanu radikalnu stranku, samo zato što demokrate ispovedaju integralno narodno i državno jedinstvo. U ovakom držanju leži snaga Srbije, — u njemu je ujedno najutešniji momenat u šarenoj slici izbornih rezultata.

U Hrvatskoj, ono što se desilo pre 2—3 meseca, u takozvanoj Seljačkoj buni, sada se ponovilo na izborima. Hrvatski seljak, prvi put politički potpuno slobodan u svojoj narodnoj državi, ostavši momentano bez vodja i prvaka dostojnih sebe, formirao se u aktivan oblik mase, i progovorio je, — ali nejasnu reč. Na njenu korenu, kao da se zgrušala

čitava smesa afekata: vekovima uzdržavana i silom suzbijana plemenska svest pretvorila se u jedan težak, polusvestan instinkt, koji je jedva dočekao trenut da se izlije. Hrvatski puk — zdravom dušom odvojen od svoje gospode i inteligencije što luta i sumnja i boluje — neimajući vremena da ga gubi u ludo, jurnuo je bezobzirce ususret jednoj organizaciji, i instinktivno se oberučke uhvatio za plemenski oblik kao najbliži, ozaren slatkom radošću jedne silne i rodjene svoje narodne mladosti. On to nije imao ranije, on to nije još proživeo, u njegovu velikom srcu razvila se široka bela krila svih čežnjâ, svih nadanjâ, svih uzdanjâ u sebe, i sve to naivno i prosto, čisto i čedno, kao kada se na čovečjem licu sretnu i poljube suza i smeh. — Oskudica regulatora, u vidu vodja, i sticaj socijalnih prilika, učinili su da ovaj izliv bude tako spontan, da su se iznenadili, osim svih ostalih, i sami oni koji su ga izazvali. Na širokoj pučini bljesnuo je silan refleks udaljenog sjaja plemenske misli, — bez ičije „zasluge" ili „krivice" — po sili svakog prirodnog zakona.

Nešto slično, iako ne toliko spontano i silovito (jer manje nesvesno i instinktivno), — i ujedno kao reakcija na ovaj izliv plemenskog osećanja kod hrvatskog seljaka: da se narodna individualnost jedanput plemenski oplodi, izleže, učvrsti, i zasiti, pre nego što bi, možda za svagda, ustuknula i podredila se nečem jačem i višem —, javilo se i kod Srba, prilikom ovih izbora, onih Srba iz tek sad oslobodjenih krajeva, koji su bili nacijonalno ugnjetani, i koji su zbog toga moralno patili baš kao i Hrvati, — u Vojvodini i u Bosni. Pa taj plemenski osećaj, samo sa verskim obeležjem, manifestovao se i kod bosanskih muslimana i slovenačkih katolika. Postoji on, u stvari, još uvek živ i budan čak i u nekim kulama demokratskim van Srbije, naprimer u Lici, gde je jedino ljubav prema vodji i njegov autoritet učinio da ne izbije svom silinom. Radikalna stranka ima da pripiše ovome momentu mnogi svoj uspeh, osobito u Sremu i u Slavoniji; — ona je, uostalom, i računala s njim, i svesno ga eksploatisala.

Kad se samo setimo, šta je neprilike i nedaće prouzrokovalo nepoznavanje i nepriznavanje ovog elementarnog prava narodnog, da se plemenski „naživi", od strane „Narodnih Veća" pa kroz celo ono apsurdno dugo Privremeno Narodno Predstavništvo, sve do danas! ... Sad je to svršeno. U ime dobroga i divnoga hrvatskog seljaka doćiće mu zastupnici u sabor, — čudni, nepoznati, s punim srcem; zagnjuriće se, utopiće se, nestaće ih u bučnoj, ogromnoj, nestaloženoj, tajanstvenoj, stvaralačkoj gomili Konstituante, koja će prva imati čast i smelost da piše prvu istoriju našeg naroda. Nelogična ideologija federalizma, — s kojom taktički operiše radikalna stranka, a koju više manje iskreno iako ne vrlo inteligentno ispovedaju nekoliko hrvatskih intelektualaca, — rasplinuće se, nestaće je, bez teškoća, niko neće pitati gde je; prosti razlog jedne apsolutne nemogućnosti stvaranja i odredjivanja i omedjivanja jedne hrvatske republike, ili kakve posebne države i državice, kraljevinâ ili banovinâ, i kako bi se sve to nazvalo i ne zvalo, pobediće. Sa prestankom izazivanja u plemenskom pogledu sa srpske strane, prestaće odazivanje na hrvatskoj strani, i borba u velikoj Narodnoj Skupštini udariće novim pravcem.

Dok se ukrste prvi mačevi, povodom ustava, dobiće zloglasne reči centralizacija i decentralizacija pravi i odredjen smisao, videće se da u našoj integralno jedinstvenoj državi ima puno toga što se ima decentralizovati. Ali će naporedo sazrevati svest, da se u okvir i u temelje jedinstvene države ne sme i ne može dirati, bez opasnosti za jednog i za sve, — da je celina nada sve, i da je spas celine i države vrhovni zakon. Onda će nastupiti diferenciranje na savremenoj osnovi, ne po rasama već po klasama, i socijalna pitanja zameniće plemenska.

Uostalom, konture socijalne i klasne plodonosne borbe obeležili su već i ovi izbori, iako tek u drugom redu u onim pokrajinama gde se plemensko osećanje nije još zasitilo. Sasvim jasno, možda i odviše rano, kao izraz nezadovoljstva sa postojećim prilikama, pojavila se klasna borba u nekim našim pokrajinama koje su socijalno najnazadnije, a koje plemensko pitanje ili ne interesuje više dovoljno (Crna Gora), ili još ne interesuje dovoljno (Makedonija).

L. i M.

Ekonomski pregled.

Uticaj valute na skupoću.

Rat sa svojom destruktivnom snagom, djelovao je da je skupoća postala opći svjetski problem; a kako ona jednako raste, to prijeti da će zadrmati čitavim današnjim društvenim poretkom. Nego, dok su cijene u Švajcarskoj, Americi, Engleskoj, porasle za 3—4 puta, u Italiji i Francuskoj za 5—6 do 10 puta, kod nas su porasle za 50 pa čak i 100 puta. Da nesrazmjer bude veći, dosta je spomenuti da mi spadamo u one rijetke evropske države koje izvoze glavne životne namirnice; a da stvar predje u apsurd, moramo istaći, da su mnoge stvari koje mi kao pretekle izvozimo kod nas daleko skuplje nego u onim zemljama koje su upućene na taj naš izvoz, i koje — po općem mišljenju — stoje na rubu financijalno-ekonomske katastrofe.

Predaleko bi išlo da ovom prilikom iznosimo opće i vulgarne razloge naše skupoće, — kao poreze, visoke carine, tarife i slično. Isto tako ne mislimo ovaj put ispitivati psihološke uzroke, kao što su: jagma za brzim i jeftinim dohotkom, sticanjem imetka preko noć, nesolidnost naših privrednih krugova, i slično. Pri ovom ispitivanju našega problema skupoće, u ovaj mah držaću se čisto narodno-gospodarstvene strane problema, i poimence utjecaja valute na skupoću.

Usljed devalviranja krunsko-dinarske novčanice, robu koju kupujemo iz inozemstva, sve kad ova i ne bi bila poskupila u zemlji proizvodnje, moramo da platimo za onoliko puta više za koliko je puta pala vrijednost naše valute. A kako su cijene u čitavom svijetu za nekoliko puta porasle to je naravno da nam ta roba za toliko puta dolazi skuplja. Ako je, dakle, jedna stvar u Švajcarskoj porasla za 3 puta, a švajcarski franak prema

kruni za 20 puta, onda roba uvezena danas iz Švajcarske zapada, bez obzira na druge troškove, za 60 puta više nego u predratno doba. Ovo je dosta prost račun, i nije ga teško razumjeti. Ali, dok je poskupljenje onih artikala koje mi uvozimo iz inozemstva donekle razumljivo i za šire slojeve naroda, uzroci skupoće kod onih predmeta koje mi sami izvozimo većini su potpuno nejasni, i treba na njima malo zastati.

Glavna težnja današnjeg društva jeste da se u svakom slučaju poluči najveća korist, bez obzira da li će to štetno djelovati na druge, ili na cjelokupnost i državu. Ako netko može da neku stvar izvozom dvostruko proda nego što bi ju prodao kod kuće, on se neće žacati ni za časak da to učini, makar uslijed toga njegovi sugradjani i njegova zemlja bili oštećeni ili stradali. Utoliko smo mi, i usprkos raznih ograda, čvršće vezani uz svjetsko tržište jer naravno, uz današnju relaciju naše valute svaka promjena svjetske cijene ili naše valute prije ili kasnije djeluje i na naše domaće tržište.

Taj odnos najbolje vidimo kod razvitka cijena naših žitarica. Uzmemo li kao sadašnju svjetsku cijenu pšenice *80 švajcarskih santima* po kg. to kod nas odgovara 8, 16 ili 24 kruna po kg, prema tome dali jedan švajcarski franak vrijedi 10, 20, ili čak 30 kruna. Što naša valuta manje vrijedi, utoliko je veći profit za eksportera. Budući da svaki eksporter nastoji da što više izveze, a kako je količina robe za izvoz ipak ograničena, to nastaje neka jagma za robom. Po prirodnim zakonima narodnog gospodarstva, ta roba mora da prema tome i poraste u cijeni. Eksporter je gotov da kao maksimum plati onu cijenu koja mu još uvijek ostavlja srazmjeran dobitak. Naravno, u početku će zasluga biti najveća, pa će kod sve veće konkurencije padati na normalu. Ako trgovac, uz kurs franka od 30 kruna za 1 kg pšenice zaradi 24 krune, njemu je skoro svejedno dali će za taj kg platiti 5 ili 10 kruna. Njemu je glavno da dodje do robe. Najveća cijena koju je gotov trgovac da plati, odredjena je drugim troškovima, osobito prevozom i carinom. Što su ti troškovi veći, tim manju cijenu može da plati za samu robu.

Ako poredimo razvitak cijene naših žitarica sa razvitkom kurseva strane, dobre valute, opazićemo stalnu paralelnost. Čim bi porasle strane valute, porasle bi i cijene naših žitarica. Na svjetsko tržište nema utjecaja dali mi bacimo na nj 1000, 10.000 ili nešto više vagona žita. Svjetska je potrošnja tako velika, da ovakove malene količine ni najmanje ne djeluju na razvitak svjetske cijene. Ali dok je cijena u inozemstvu skoro stalna, i samo se u većim razmacima znatnije mijenja, promet u našem domaćem novcu varira prema kurzu *naše* valute. Ako postoji tendenca naše valute na padanje, onda je tendencija cijena naših izvoznih predmeta na dizanje. U ovom slučaju gotovi su eksporteri da na domaćem trgu plate sve više i više cijene.

Težina problema naše skupoće leži dakle u tome, što je praktično nemoguće imati dvije cijene za iste predmete, — jednu cijenu za eksport, a jednu cijenu za domaći konzum. Taj je dualizam u cijenama moguć jedino kod onih predmeta kojih je produkcija koncentrirana u nekoliko čvrstih ruku (željezo, ugljen, šećer). Nijedan trgovac nije voljan da nešto proda po 10 kruna, ako eksportom može za isto dobiti 15 kruna; a nijedan producent

ne vodi računa o tome da li su predmeti koje on nosi na trg odredjeni za domaći konzum ili za eksport, te prema tome nije voljan ni da pravi dvije cijene. Cjelokupna potrošnja, bez obzira dali za eksport ili za domaći konzum, stavljena u relaciju sa cjelokupnom ponudom dotične robe, reguliše cijene tržišta. Što je potraživanje veće, utoliko su i cijene veće, bez obzira dali je roba odredjena za eksport ili za domaću pijacu.

Jedan pokušaj da bi se postigao dualizam u cijenama, bio je uvodjenje u život izvozne carine na glavne životne namirnice. Izvozne carine bile su zamišljene kao mjera privredne politike, da bi se spriječilo da se cijene domaće izravnaju sa svjetskim cijenama; a svršile su kao čisto financijalne mjere, naime, krpanjem državne kase. Udarivši taksu na izvoz, htjelo se je da izvjesni predmeti za taj iznos budu u tuzemstvu jeftiniji. Jer jasno je, ako na 1 kg pšenice udarimo izvoznu carinu od 5 kruna, da će za toliko manje eksporter da proda 1 kg pšenice. A kako on nije voljan da snosi taj gubitak, to on ne može više da plaća prijašnje cijene, i zato djeluje na pad istih. Razlika cijenâ izmedju domaćeg i vanjskog tržišta zavisi od troškova i pristojaba plus dobitak za eksportera. Što je trošak veći (a izvozne carine ubrajamo u trošak), tim je i razlika cijena veća. Ako je pak carina previsoka, onda onemogućuje eksport i nastaje kriza, dok se u isti mah razvija krijomčarenje.

Glavna je pogreška naše izvozne carine u tome, što je ona čvrsto odredjena. U ovaj čas carina za izvoz pšenice, naprimjer, iznosi 3 krune po kg. bez obzira dali je vrijednost franka 10 ili 30 kruna, pa prema tome i svjetska cijena pšenici 8 kruna ili 24 krune. Dok je franak vrijedio 10 kruna, izvozna carina od 2 krune mogla je da utječe na razvitak cijena; kruna, i prema tome 1 kg. pšenice preračunat prema svjetskoj cijeni — 8 ali kad franak vrijedi 30 kruna, i prema tome 1 kg. pšenice 24 krune, izvozna carina od 2 krune gubi svaki utjecaj. Da je izvozna carina elastična, to jest da je tako udešena da raste sa svakim padom naše valute (a time i porastom eksportne cijene), onda bi ona u stanju bila da zapriječi niveliranje unutrašnjih cijena sa cijenama inozemstva. — Taj elasticitet izvozne carine dade se postići na dva načina. Prvo, da se odredi carina u formi jedne skale koja bi se ravnala prema cijenama robe: što viša cijena, tim viša i carina, i obratno. Drugi bi način bio, da se carina odredi u zlatu plativo u našem novcu prema burzovnom kursu. Čim bi se pogoršala naša valuta, porasla bi cijena zlata, i time i izvozna carina. Ovu zadnju metodu moraćemo primijeniti čim se naša valuta stane definitivno i stalno popravljati, jer će onda carina od jednog dinara po kg. biti u stanju da apsolutno onemogući svaki izvoz. Ako bi mi imali velike zalihe za izvoz, to bi visoka izvozna carina mogla toliko djelovati na pad cijena da bi produkcija dotičnog artikla postala nemoguća. A svako smanjivanje produkcije djeluje katastrofalno na opću narodnu — a posredno — i svjetsku privredu.

Jedan drugi način koji može da spriječi da se domaće cijene niveliraju sa cijenama u inozemstvu, bio bi, da država preuzme opskrbu pučanstva najnužnijim namirnicama, a da razliku u cijenama stavi na svoj teret. Ovim su putem pošle Francuska, Italija i Austrija. Država kupuje žito po svjetskoj cijeni, a prodaje ga u unutrašnjosti daleko jeftinije. So socijalne strane to je stanovište pohvale dostojno, osobito u slučaju kad je po-

rezni sistem tako uredjen da državne terete snose ekonomski jaki elementi, ili da su državne financije u takovom stanju da mogu da podnesu ovakove terete. Ali, sa finansijalne strane znači katastrofu, kad Austrija, koja se nalazi u veoma nepovoljnoj situaciji, žito koje danas kupuje po 60 austrijskih kruna sutra prodaje po 5—6 kruna. — Mi u Jugoslaviji taj princip ne možemo provesti ni iz financijalnih ni iz socijalnih razloga, pošto su svi naši prihodi bazirani na indirektnim porezima, na carini i trošarini, a ovi terete većinom ekonomski slabije elemente. Osim toga, mi još jednako imamo velikih poteškoća da državni proračun dovedemo uopće u neku ravnotežu.

Jedno radikalno sredstvo za rješavanje skupoće bilo bi, apsolutna zabrana izvoza. Ova je mjera provediva jedino u državama koje imaju znatan višak produkata za eksport. Taj višak tako djeluje na uslijed zabranjenog izvoza smanjeno potraživanje kod kupovanja, da cijene konstantno padaju. Ali ta je mjera ekonomski neprovediva, jer ona ne rješava *uzroke* već samo posljedice skupoće. Time ne bi pale cijene svima predmetima. Nemoguće je a i nepravedno prisiliti seljake da prodaju jeftinije svoje proizvode, ako ne padaju i cijene predmetima koje oni potrebuju. Kad bi se ipak pokušao ovaj eksperimenat, produkcija bi našim artiklima znatno pala, a to pouzdano ne vodi temeljnom rješenju problema.

Nešto slično ovome bile bi i *rekvizicije.* One po svojoj suštini obuhvaćaju samo poljoprivredne artikle, a jednostrano rješenje problema ne vodi nikakovom rješenju. Uostalom, rekvizicije su tijekom rata postale tako odvratne, da bi one uz našu sadanju političku situaciju teško i bile provedive.

Mome dosadanjem izlaganju moglo bi se zamjeriti, što uzimlje kao da je glavna orijentacija našega eksporta zemlje sa zdravom valutom, dočim većina našega eksporta ide u zemlje sa još lošijom valutom nego što je naša. Ali mi ne smijemo zaboraviti, da je čitav svijet *jedna* ekonomska cjelina, i da postoji u svim državama, u svim valutama, paralelnost cijena. Na primjer, Austrija mora da uvozi žito, a mora da plaća zanj svjetsku cijenu, prema stanju valute dotične zemlje. Ona pouzdano neće skuplje platiti našu pšenicu ako je može jeftinije da dobije iz Holandije, a isto tako neće je Holandiji platiti skuplje ako smo mi jeftiniji. Ako je svjetska cijena pšenice 80 švajcarskih santima po kg., a jedan švajcarski franak vrijedi 80 austrijskih kruna, to Austrija mora da plati za 1 kg. oko 60 svojih kruna bez obzira gdje je tu pšenicu imala da kupi.

Glavni uzrok naše skupoće, stoga, leži u niskom tečaju naše valute. Sa relacijom naše valute mi smo čvrsto vezani za svjetsko tržište, i svaka promjena u kursu naše valute djeluje i na naše cijene.

Kad se je ono ljetos bila snažno popravila naša valuta, i cijene su — osobito za životne namirnice — bile znatno pale. Taj se pad najprvo osjetio kod onih artikala koje izvozimo, dakle kod žitarica. Usljed popravka naše valute, eksporter je tada u našem novcu daleko manje dobijao sa izvozom robe nego prije. Naravno, da je tada bio i sam spreman da kupuje novu robu tek uz daleko niže cijene, pa je nekima čak konveniralo da svoje zalihe plasiraju u tuzemstvu, jer tako otpadaju izvozna carina i drugi troškovi. To

sve djeluje na ponudu i potraživanje, te uslijed ekonomskih razloga cijene moraju da padnu. U zemljama koje imaju viška, cijenu jednom artiklu ne odredjuje direktno producent, već je odredjuje eksporter, a ovaj se upravlja po svjetskim cijenama i po kursu domaće valute. Producent može tek u toliko djelovati da, uslijed nepovoljnih cijena, zanemari produkciju izvjesnih artikala, i time onda utjecati na razvitak cijena. Da se je poboljšanje naše valute nastavilo i dalje, mi bismo danas imali daleko niže cijene.

Isto vrijedi i za robu koju importiramo. Importiramo li potrebne artikle kad je naša valuta bolja, to nam oni uslijed toga dolaze daleko jeftinije nego kad je loša. Doduše, trgovci koji imaju stare zalihe nećkaju se za neko vrijeme da priznadu novo stanje, pretendujući da oni imaju skupu robu koju bi prvo da rasprodadu da bi mogli da kupe jeftiniju; ali u tom slučaju uvijek se nadje trgovaca koji nisu angažovani u dotičnom artiklu, te koji su spravni da jeftino kupljenu robu jeftinije i prodadu. Ako se pad valute i dalje nastavi, trgovci koji su mnogo i skupo anganžovani, boje se od još većih gubitaka, pa postaju mekši i spremni na popuštanje. Sa druge strane, mušterije, u očekivanju dalnjeg pada, kupuju samo što im je neophodno potrebno, i time doprinose dalnjem rušenju cijena.

Kako dakle vidimo, jedino radikalno saniranje naše mizerne valute može da i radikalno riješi naš problem skupoće. Sve su druge mjere samo ublažavanje posljedica bez uklanjanja dubljih uzroka.

Prvi uvjet za saniranje naše valute jeste i ostaje, da država imade toliko prihoda koliko imade rashoda, te da prestane sa zajmovima kod Narodne Banke, i time sa puštanjem u opticaj novih novčanica. Na koji će način država da dovede u red svoje finansije, to je stvar socijalne politike, — dali modernim progresivnim porezima, ili dosadanjim sistemom indirektnih poreza sa teretima širokih narodnih masa.

Drugi je uvjet za sanaciju naše valute, da naša trgovačka odnosno plaćevna bilansa bude aktivna. Mi danas za 3—4 puta više importiramo nego što eksportiramo. Sve potrebe koje bismo mogli kod kuće da produciramo, moramo nastojati da doista i produciramo. Jedna od prvih mjera bila bi ukinuće sekvestara po raznim poduzećima, jer su sekvestri samo paralizirali domaću produkciju. Dizanje i razvijanje novih velikih preduzeća zavisi o interesu stranog kapitala, jer mi sami niti smo dovoljno jaki a ni dovoljno organizirani za sve potrebe.

Većih uspjeha dalo bi se postići i na polju forsiranja eksporta. Sve ono što nam nije neophodno potrebito moralo bi se izvoziti. Izgleda paradoksalno a ipak je fakat, da samo forsirani eksport može da smanji našu skupoću — jer on poboljšava našu valutu, a ovo djeluje na razvitak cijena. Ovdje bi u prvom redu trebalo revidirati i modernizirati izvoznu carinu i, ukoliko ona onemogućuje izvoz, ublažiti je. Sve one carine, koje služe samo kao financijalna mjera i relativno malo nose, a kompliciraju izvoz, trebalo bi sasvim ukinuti. Carina bi morala biti progresivna i obuhvatiti samo naše glavne izvozne artikle, čiji bi izvoz morao biti potpuno slobodan.

Moram još spomenuti, da brzo i radikalno rješenje naše skupoće, ne samo što je nemoguće nego bi bilo i opasno. Mi smo sada sa našim cijenama

dosegli svjetski paritet. Po tim cijenama upravljaju se uglavnom i plate našeg radništva, tako da naša industrija normalno ne producira jeftinije nego što staje import iz inozemstva. Ako bi sada, uslijed rapidnog poboljšanja valute, cijene naglo pale, domaći producenti ne bi bili u stanju da izdrže konkurenciju inozemstva, jer nadnice radništvu ne mogu se tako lako sniziti. Povišenje nadnica išlo je postepeno u znaku borbe i štrajka, te će se u znaku borbe i štrajka svojedobno morati provesti i sniženje nadnice. Dobivene pozicije radništvo lako ne napušta; samo eventualne krize i besposlice mogu ih prisiliti na popuštanje, ma koliko se ekonomske prilike medjutim budu izmijenile. Ako cijene naglo padnu, naša bi industrija bila tako izložena konkurenciji inozemstva, da bismo morali posegnuti za jakim carinskim zaštitama, ili dopustiti da nam industrija propadne prije nego se je upravo porodila. Besposlica i ekonomsko-socijalna kriza bili bi neminovna posljedica, i pitanje je da li bi naš mladi politički organizam mogao da izdrži bez velike štete ovakovu krizu.

Samo lagano ali stalno poboljšanje naše valute, a usljed toga i lagano i potpuno snižavanje cijena uz racionalno povećavanje produkcije, može nas približiti srećnom predratnom stanju u ekonomskom pogledu.

Ivo Belin.

Književni pregled.

Ljubomir Nedić.

14.

Posle prestanka „Srpskog Pregleda", Nedić je počeo spremati novu zbirku književnih kritika. Njemu je sve teže išlo pisanje. Njegova je bolest uzimala maha, i on je sve češće imao one napade koji su ga ostavljali izlomljena i bez potrebne pribranosti za rad. Nova zbirka njegovih kritika, pod imenom „Noviji srpski pisci", objavljena je tek 1901. Tu su bile rasprave o Ljubomiru Nenadoviću, Milanu Milićeviću, Miloradu Šapčaninu, i o književnoj kritici uopšte.

Ljubomir Nenadović bio je didaktičan pisac kao Dositije, pun dobrih saveta i praktične mudrosti. Pisao je i u prozi i u stihovima — i njegovi stihovi jako su ličili na njegovu prozu. Njegove su pouke imale mnogo manje filozofske podloge i mnogo manje moralne dubine nego Dositijeve, ali Nenadović je i pored toga, zahvaljujući svojoj prosvetiteljskoj onkciji, bio u svoje vreme mnogo čitan i voljen. Imao je mnogo duhovne vedrine i humora, i bio izvrstan u pričanju anegdota. Od svih njegovih spisa, najomiljeniji su bili njegovi putopisi, koji, istina, nisu osobito živopisni, ali su nadahnuti pravim turističkim raspoloženjem, koje je tako lepa stvar. Poslednjih godina svoga života, povučen u Valjevo, on je predstavljao jednog osobenjaka, šaljivca i filozofa, kod koga se nije znalo kad je ozbiljan, a kada se šali, i u čijoj se nastranosti trebalo da krije vrlo mnogo mudrosti.

Nedić je video u Nenadoviću jednog starog didaktičnog pisca Dositijeve škole, koji istina nema velike originalnosti misli, niti jedan književni dar prvoga reda, ali koji iskreno voli svoj narod, iskreno veruje u moć prosvete, i vrši svoj prosvetiteljski poziv s takovom dobrom voljom i prostosrdačnošću, da mora biti simpatičan ne samo kao književnik nego i kao čovek . . . Nema tog književnog roda koji jedna duša dobra i blaga ne može učiniti prijatnim; ona je u stanju dati izvesnu draž čak i tako suvim stvarima kao što su poučni stihovi. U svakom slučaju, Nedić je više voleo jednog iskrenog didaktičara kao što je bio Nenadović, koji je u svoja „nravoučenija" uneo svu svoju dušu, nego jednog neiskrenog liričara kao Zmaj, koji je svoje ljubavne stihove više pevao duhom nego srcem.

Meni lično navek je izgledalo da je Nedić precenjivao dobrotu i duševnost Nenadovićevu. Kod toga prosvetitelja nalazi se na dnu karaktera jedna neizlečiva neozbiljnost. Pored svega svoga filozofisanja i moralisanja, Nenadović je bio lišen široke ljudske simpatije, bio lišen dubine osećanja i dubine uverenja. U njegovu pogledu na svet bilo je nečega ravnodušno razočaranog, a u njegovoj duhovitosti nečega neosetljivo bezbrižnog. To je jedan lakomisleni egoist, nalik na francuskog basnopisca Lafontena, koji je isto tako bio mešavina dobroćudnosti i suvoće, naivnosti i razočaranosti.

Milorad Šapčanin imao je u svojim rasplinutim pripovetkama i u svojim nategnutim stihovima prijatan prisan ton. Voleo je da priča, i imao, premda ne mnogo, i humora, i opažanja, i osećanja. Uživao je u prirodi, ali na jedan knjiško-idilički način. Davao je opise staroga Beograda, palanačkog života, fruškogorskih manastira, — opise familiarno-realističke, sa jednom humoristički sitnom tačnošću, vrlo tople i srdačne. U njegovim stihovima, koje je nazivao: „Žubori i Vihori", bilo je „žubora", ali ne i „vihora", — bilo je prisne, blage osećajnosti, s onom neodredjenom čežnjom i tugovanjem dečaka u doba sazrevanja, — ali velikih bajronskih strasti nije bilo. Pesničke dikcije nije imao ni malo; inače bi mogao postati nešto nalik na one male familiarne liričare kakve su Englezi imali s početka XIX veka. On je voleo da bude pesnik, smatrao da je pesnik sasvim drukčiji nego ostali svet, nosio kosu i vezivao kravatu kao najbujniji nemački romantičari. Ali sav taj pesnički romantizam spajao se kod njega s jakim moralnim optimizmom i s velikim osećanjem društvene pristojnosti. Pesnik i „buržoa" u isto vreme, on je bio vrlo podesan pisac za porodice i za malovarošku publiku.

U oceni Šapčanina Nedić je bio vrlo popustljiv. On je nalazio da su osećanja Šapčaninova, sama po sebi, lažna, ali mu se, s druge strane, činilo da je u tim lažnim osećanjima Šapčanin sasvim iskren. Ovo, na prvi pogled, izgleda čudnovato. Kako se može govoriti o osećanjima koja su po sebi lažna, a iskrena po onome koji ih oseća, — kada osećanja ne postoje van onoga ko ih oseća . . . Istinitost osećanja leži u njihovoj iskrenosti, — i zato taj pojam osećaja jednovremeno i lažnih i iskrenih koji je Nedić stvorio, teško se može shvatiti. Govoreći o osećanjima koja su po sebi lažna, Nedić je jamačno mislio na ona osećanja kojima odgovara jedno netačno, neiskusno, naivno, mišljenje o svetu i životu. U jednom primeru iz Šapčani-

novih pesama, koji Nedić navodi, vidi se, doista, jedno sasvim iskreno ushićavanje seoskom čistotom i čednošću, koja pretpostavlja sasvim nerealističko shvaćanje sela, puno optimističkih obmana, naivno, idiličko, — i, u tom smislu, lažno. Ova rasprava o Šapčaninu vrlo je karakteristična za Nedića. Ona pokazuje da je Nedić voleo ne samo „romantično" i „sentimentalno", nego čak i „naivno". On je znao šta sve ima neiskusnoga i lažnoga u „naivnome", ali ipak njegovu čaru nije mogao da odoli. On je imao izvesnu mekotu i blagost osećaja koju niko ne bi očekivao od jednog tako oštrog i bezobzirnog kritičara.

O Milanu Milićeviću Nedić je napisao jednu od svojih najoštrijih kritika koja je načinila isto tako jak utisak kao i ona ranija kritika o Zmaju. Milićević je bio jedan skupljač iz Vukove škole, koji je pisao vrlo čistim srpskim jezikom, sa velikim obiljem narodnih izraza, i sa jednim rečeničnim sklopom u kome nije bilo ni germanizama ni galicizama. Radi ovih dobrih strana, njegovu se pisanju moraju oprostiti izvesna seljačka prenemaganja, koja su postala česta naročito u njegovim poznijim spisima, kada je Milićević, razmažen hvalama, počeo preterivati čistotom svoga srpskog jezika. Filološka kritika bila je proglasila Milićevića za jednoga od naših najvećih književnika. Nedić je dokazivao, da Milićević, strogo uzimajući, i nije književnik, kao što ni Zmaj, strogo uzimajući, nije bio pesnik. Milićevića je ceo svet hvalio kao književnika; medjutim, niko nije znao da kaže u kome se književnom rodu on odlikovao. On je pisao o svemu, i opet bio bez svoga književnog roda. Čistoj književnosti mogao je najpre pripadati po svojim istorijskim biografijama i svojim pripovetkama. Ali njegove biografije, upravo, i nisu biografije nego zbirke anegdota, sastavljene od jednog skupljača bez prave književne spreme, koji se kod velikih ljudi više interesuju za njihove male nego za njihove velike osobine. U tim se biografijama nalazi puno zanimljivih sitnica, ali jasna i potpuna slika pojedinih istorijskih ličnosti nikada se iz njih ne izdvaja, — i neki put ta istorijska pričanja jako liče na istorijska preklapanja. Njegove pripovetke jesu mahom istiniti doživljaji, ispričani više ili manje onako kako su se desili, bez ikakve umetničke obrade; kao u istoriji, tako ni u pripovetki, Milićević nije bio u stanju izići iz okvira anegdote. Ali i u istoriji i u pripovetki Milićevićev je jezik bio izvrstan, tako da su njegove stvari, i danas još, pored sve mršavosti svoje sadržine, prijatne za čitanje.

Govoreći o Zmaju, Nedić je uneo više jasnoće u naše pojmove o lirskoj poeziji. Isto tako, govoreći o Milićeviću, Nedić je povukao oštriju i sigurniju razliku nego što se dotle činilo, izmedju jezikovne i književne vrednosti jednoga pisca. Ali, kao god što je preterao kod Zmaja, koga je sveo na rang stihotvorca, tako je preterao i kod Milićevića, koga je sveo na rang nadriknjige, i kome nije odao dovoljno hvale za njegov rad van književnosti, za veliki skupljački posao koji je svršio, i za njegov čist i lep srpski jezik.

15.

Rasprava o „književnoj kritici" bila je kritičarska ispovest Nedićeva. On je tu izložio kakav je kritičar želeo da bude. Želeo je da bude kritičar-

portretist, koji iz književnih dela izvlači sliku njihova pisca. Po njegovu mišljenju, svaki je književnik imao dve ličnosti: jednu realnu, koja se vidi u njegovu svakodnevnom životu, — drugu, koja se ogleda u njegovu književnom delu, i koja bi se mogla nazvati njegovom idealnom ličnošću. Te dve ličnosti ne stoje u tešnjoj vezi jedna s drugom. U trenutku umetničkog stvaranja književnik nije onakav kakav u svojim običnim trenutcima. Kritičar-portretist ne mora mnogo proučavati privatni život piščev; piščeva idealna ličnost, jedina koja se kritičara tiče, ostavila je traga samo u njegovim spisima.

U ovoj idealnoj ličnosti Nedić je držao da se može naći izvesno jedinstvo karaktera, i da se ona može svesti na jednu ili dve osnovne osobine, iz koje se sve ostale dadu izvesti deduktivnim putem. Ta strogo logička metoda imala je mnogo draži za Nedića, kao profesora logike.

Ja sam Nedića vidjao vrlo često za to vreme dok je spremao svoje rasprave o „Novijim piscima", i mogao sam pratiti sve faze kroz koje su njegove rasprave prolazile od prve zamisli pa do konačne izrade. Nedić je polazio od izvesnih neposrednih utisaka, koji su bili živi, ali fragmentarni, nalik na parčeta razbijene slike, koja je valjalo sastaviti u jedno. On je davao sebi grdna truda da izmedju tih nevezanih utisaka vaspostavi logičko jedinstvo. On je toliko polagao na logičko jedinstvo, da je radi njega bio gotov žrtvovati one utiske koji se s ostalim nisu dovoljno slagali. Više je voleo portret siromašan karakterističnim pojedinostima, ali s potpunim unutrašnjim jedinstvom, nego portret obilan karakterističnim pojedinostima, ali nabacan i nesredjen. On je sve potčinjavao jedinstvu karaktera, kao što su francuski tragičari klasičnog doba sve potčinjavali jedinstvu mesta, vremena, i radnje. To je bila tiranija logike nad istinom i stvarnošću.

Što je najbolje u Nedićevim kritikama, to nisu njegove logičke konstrukcije. Te konstrukcije, i onda kada s najvećom veštinom izvedene kao kod Tena i Fagea, imaju u sebi nečega proizvoljnog i nategnutoga. Kod Nedića one su izgledale u toliko više proizvoljne i nategnute, što on nije imao književnu majstoriju Tena i Fagea; osim toga, on je tražio jedinstvo karaktera kod naših pisaca, čije književne i moralne osobine, kao i kod svih pisaca jedne mlade književnosti i jednog mladog naroda, nisu još izradjene, nalaze se, tako reći, u stanju razvijanja, imaju u sebi nečega fluidnog, neodredjenog i protivurečnog.

Što je u Nedićevim kritikama najbolje, to su oni prvi utisci koji su mu služili kao polazna tačka. On je imao glavnu sposobnost dobrog kritičara, — sposobnost da oseti onog pisca o kome piše. Nijedan naš kritičar pre njega, čak ni Andra Nikolić ni Svetislav Vulović, nije imao tako razvijenu osetljivost: to je prvi naš kritičar koji je pisao sa svojim nervima. Ali njegova je osetljivost bila kratka, istrzana, neregulisana. On nije osećao *celoga* pisca sa svim njegovim osobinama, u svoj složenosti njegova karaktera. Osećao ga je samo delimično, — i to delimično osećanje bilo je suviše jako, sa nečim bolesno preteranim. Ono što bi osetio, osetio bi tako silno da bi bio sav uzdrman i zaljuljan u svome sudu. U svima njegovim

ocenama ima preterivanja: ono što je uhvatio kod jednoga pisca, doista je postojalo kod njega, ali je bilo istrgnuto iz skupa njegovih ostalih osobina, i onda istaknuto i osvetljeno kao da bi bilo, ako ne njegova jedina, a ono njegova glavna i osnovna osobina. Kritičar osetljiv, ali s velikom nervnom uznemirenošću, on nije imao široku i mirnu osetljivost, onih kritičara kod kojih pisac ostavlja kao na fotografskoj ploči ceo svoj lik, niti preciznu i uravnoteženu osetljivost onih kritičara koji sude, istina, na osnovu utisaka, ali se čuvaju da ih nijedan utisak ne povuče suviše na svoju stranu. Ipak zato, Nedićeva zasluga ostaje da je on kod nas bio prvi kritičar impresionist, u jedno vreme kada je to kod nas bila nova stvar, na koju je zvanična kritika gledala kao na jeres.

Što se tiče spoljašnjeg oblika Nedićevih kritika, on nije bio osobito sjajan. Nedić nije bio obdaren stilist. Nervozan i razdražljiv, on je mogao, naročito u napadu, naći jaku reč koja je ostajala u sećanju, — npr. da su Kostićeve pesme ispevane „na mamurluk", da je Milan Jovanović „načitan i naputovan čovek", da Milićević, koji je istu stvar, po nekoliko puta, u raznim oblicima, davao, — vrši književna *pretakanja* i t. d. Inače, rečnik je Nedićev bio siromašan, veština razvijanja mala; u celom načinu pisanja bilo je nečega istrzanog i zgrčenog. Njegova rečenica, logički dobro sklopljena ali ne i muzički, izgledala je teška, i tek u polemici dobijala je življeg pokreta. Njegov stil bio je više profesorski nego umetnički, — jasan i pravilan, ali bez ičega naročito originalnog. On je najviše vredeo svojim moralnim tonom. U tome je stilu bio jedan naglasak dubokog uverenja i muške ozbiljnosti kao kod engleskih besednika; osećalo se da je to stil jednoga čoveka kome je do stvari a ne do efekta, i koji je gotov da legne sav za ono što kaže. Kod nas je bilo kritičara sa mnogo više stila od Nedića, ali nijedan od njih nije imao taj *demostenski* naglasak koji je Nedio imao. Čitaoci su taj naglasak osetili, — i zato je Nedić dobio vrlo veliki autoritet, i pored sve povike koju su njegovi protivnici bili digli na njega.

Slobodan Jovanović.

Beleške.

Nezgode plebiscita.

Gospodin Jovan Cvijić napisao je članak „Granice i sklop naše zemlje", od kojeg je prvi deo izišao u „Srpskom Književnom Glasniku" od 1. decembra o. g. Prenosimo u sledećem po želji G. Cvijića, iz toga članka nekoliko stavaka, u dopunu njegova članka o „Koruškom plebiscitu", koji je objavljen u 1. broju „Nove Evrope".

„U Zapadnoj Evropi i Americi odavno se došlo do uverenja da se za prelazne oblasti ne treba upravljati ni prema najboljim etnografskim kartama, pošto su izradjene samo na osnovu lingvističkih i etnografskih podataka. Mesto toga je postavljeno načelo da se narodnosna pitanja prelaznih

oblasti mogu pravilno rešiti jedino na osnovu narodne svesti i narodne volje, dakle prema tome kome taj sam narod želi pripasti. Svi drugi razlozi nemaju praktičnog značaja za posao pri kome se države razgraničavaju. Ali to je ono što se u oblastima sa flotantnim narodnim masama upravo ne zna. Zato su Velike Sile za vreme Pariske Konferencije slale tamo svoje komisije koje su imale da utvrde na licu mesta narodnu volju i želju. Rezultat rada tih komisija je osporavan. Pitanja bi ostala bez rešenja da se nije pribeglo plebiscitu (Koruška, Šlezvig, Gornja Šlezija, Tešin). Smatralo se da je ozbiljan i čestiti plebiscit jedini način da se takva sporna pitanja reše. Nije se mogla iznaći nikakva druga pravičnija mera. Medjutim, rezultati plebiscita izvršenih posle Pariske Konferencije u mnogome nisu opravdali ta očekivanja. I ovom najboljem načinu mogu se sada staviti ozbiljne zamerke.

Rezultat plebiscita vrlo zavisi od toga kako je plebiscitna oblast ograničena, da li su u nju uvučene ili su iz nje izdvojene partije susednoga svesnoga stanovništva. Tako je, na primer, u Koruškoj učinjena dvostruka pogreška, koja je upravo bila jedna od uzroka da je nemačka Austrija tamo dobila većinu: izdvojene su iz zone A, i date našoj državi, dve oblasti slovenačkog stanovništva na jugu Koruške, a uvučene u zonu A prostrane oblasti na severu od Drave, gde jako preovladjuju Nemci i ponemčeni Slovenci.

Na osnovu većine glasova, cela se plebiscitna oblast dosudjuje državi za koju je glasala ta većina, čak i u slučaju kad je ta većina neznatna. U tome ima hazardnoga. To je slično načelu apsolutne većine u parlamentarnom režimu, koji su mnoge države napustile i uvele zastupništvo manjine pri izborima. I pri plebiscitu bi bilo pravilnije, pošto se on vrši po opštinama, prisajediniti jednoj državi one opštine, u kojima njena narodnost ima većinu.

Nije ni to zgodno što se pri plebiscitu mora glasati za države, a ne za narodnost. Time se kadšto ne postiže pravi cilj. Da se, na primer, u Koruškoj glasalo za Nemce ili za Jugoslovene, onda bi, neki misle, sijnulo u zamagljenim glavama mnogih Slovenaca, i oni ne bi glasali za Austriju. Ovako, neobavešteni kao što su bili, ne znajući da će Austrija na kraju krajeva prići Nemačkoj, oni su glasali upravo za austrijsku administraciju, na koju su se vekovima navikli. Glasalo se dakle za administracije, ne za narodnosti.

Mnogi drže da bi plebiscit u nekim oblastima drukčije ispao da je izvršen ranije ili docnije od utvrdjenoga dana, drukčije da je s jedne ili s druge strane bila drukčije organizovana propaganda."

Jugosloveni u Australiji.

Iz pisma češkog generalnog konzula u Sidni (Australija) — g. Jirži Daneša, — g. J. Cvijiću (novembra 1920):

„... Vaših ima ovde otprilike 200 duša (sa porodicama na 300), i to u glavnom njihovu centru Boulder City kod Kalgoorlie, gde su osnovali društvo koje im je bilo od koristi za vreme rata. Svi su nacijonalno oduševljeni, deca im znaju maternji jezik; u početku rata molili su ruskoga

konzula da im pomogne, i on se verovatno za njih pobrinuo te nisu posle bili tretirani kao austrijski podanici. Najviše ih je rodom iz Dalmacije, ali ima nekoliko i iz Hrvatskoga Primorja. Svi pošteno rade na ispiranju zlata. Ima po nekoliko Jugoslovena i po drugim zlatnim poljima (Goldfields) u Zapadnoj Australiji i u Brema;tle i Pertu. Poveći broj ima ih i u Broken Hill (JJZ), no nisam još imao prilike da dodjem u vezu s ovima.

U Novoj Zelandiji ima ih mnogo, ali tamo nisu u dobrom položaju. Svet je tamo prema njima neraspoložen, i gleda ih još uvek kao Austrijance, praveći im dosta neprilika. Najveća je potreba da Jugoslavija ima ovde svoga predstavnika, koji bi zaštitio vaše sunarodnike a radio i na propagandi za Jugoslaviju. Za nas, demokratske evropske države, osobito je važno da britanske dominije budu o nama dobro obaveštene, pošto će one imati važnu reč u Ligi Narodâ, a pritom su pravi demokrati te nas mogu razumeti. Treba jake propagande, jer dosada ne znaju takoreći ništa o nama.

To je vrlo važan problem, i treba da dodje jedan ozbiljan čovek, najbolje možda iz naučnoga sveta..."

„Ljubomir Nedić".

Studija G. Slobodana Jovanovića, koja je izazvala tako živ interes medju čitalačkom publikom, završiće se — sa dvadesetom glavom — u 13. broju „Nove Evrope" (od 23. decembra), i biće otštampana ujedno u ograničenom broju primeraka, i latinicom i ćirilicom, u nakladi „Nove Evrope". Ko je od naših pretplatnika i čitalaca želi imati, neka se obrati bilo knjižari S. B. Cvijanovića (Knez-Mihajlova 16), bilo knjižari Z. i V. Vasića u Zagrebu (Akademički Trg 8). Cenu ćemo objaviti naknadno.

U IDUĆEM BROJU „NOVE EVROPE"

izvestićemo o načinu izlaženja „Nove Evrope", i o svemu ostalom što interesuje pretplatnike i čitaoce „Nove Evrope", za iduću godinu.

UREDNIŠTVO.

Šta se čuje.

Piše jedan naš lekar iz Beča jednom svom drugu lekaru u Zagreb:

„Ovde ti se iskupilo sijaset nekih mladjih lekara koji su „napraktícirali“ nešto parâ po provinciji, ili za vreme rata, pa sad došli ovamo da uče za — docente na našim trima medicinskim fakultetima. Poznajem neke od njih izranije, — bili su žestoki hrvatski ili srpski frankovci, ili mladi madžaroni, ali su „evolucijonirali“, i sad nema većih Jugoslovena od njih. Preporučujem im da studiraju za okružne fizike, — neće ni da čuju: „Jok“, kažu ovi naši Jugosrbi i Jugohrvati, „ili docent, ili se ne vratio živ majci!“

*

Za svaki slučaj.

Došla nam je do ruku ova karta: „Dr. Gustav Kleinberger, specialista za ženske bolesti i primaljstvo — Zagreb, Trg br. I. kuće br. 18. *(Franje Josipa trg).* Ordinira od 3—5.“

Uvršćujemo je besplatno.

*

Nove vrednosti. Nekad smo učili: „Ako i ne može svako biti lep i bogat, može biti dobar i pošten“. Sad je druga moda: „Ako i nije svako pametan i sposoban, može biti nepošten i bogat“.

Piše nam jedan naš zagrebački pretplatnik: „Popnem se sinoć na tramvaj u Jurišićevoj ulici, da izbegnem kiši, i dam kondukteru novčanicu od dvadeset kruna. On udje u kola, i posle tri-četir minuta iznese mi punu ruku nesloženih kruna, i odmah se opet vrati u kola. Pokušam brojati kusur: 4 nežigosane novčanice po dve krune, i dve male krune prepolovljene na dvoje. Kad sam se silazio kod Medulićeve kavane, otvorih vrata od kola i pružih kondukteru tih deset kruna, govoreći mu, — da je mnogo dati *jednom* gostu *svih* deset! On se nešto nećkao, i kao hteo da predloži neki kompromis.

— Nije mi, brate, — rekoh mu —, stalo toliko baš do to nekoliko kruna, već do *principa.*

I sidjoh. Čuh samo gde on zamnom reče:

— Šta je to?

*

Slušam u kavani, posle izbora, gde jedan gospodin govori svojim drugovima: „Šta će im tolike sednice —“

— Kako *im*, prihvati jedan od društva; pa i ti si valjda u stranci, nećeš nam sad okrenuti ledja, što smo propali —?

— Eh, odgovara onaj, da ste vi pametno radili, ne biste propali. Vi u cilinderu i na automobilu idete kortešírati medju seljake. Eno, don Basilio nikako i ne skida cilinder —

— St, nemoj tako glasno —

*

Jedan od predsednika izbora, koji je pripadao stranci čija je kutija bila po redu prva, ovako je objašnjavao glasačima na selu sam akt glasanja: „Prvo turiš pesnicu sa kuglicom u prvu kutiju, tu je otvoriš, ali pre nego što je izvadiš moraš pesnicu opet sklopiti, i tako redom u svima kutijama . . .“

Ada Ciganlija.

Beograd, na dan otvaranja Konstituante.

Gospodine uredniče!

Znam da se nećete odmah dosetiti, šta hoću s ovim našim ostrvcetom tu na Savi, ispod naše prestonice, čije ime ispisujem na čelu ovog mog pisma. Verujte, pre jedno mesec dana, ni sam ne bih znao išta da kažem o njemu, gledajući ga tako s Topčiderskoga Brda pri zalasku novembarskoga sunca, kako tamo dole, u otmenoj usamljenosti leži, daleko od meteža beogradskih ulica, a ipak tako blizu jednoj varoši svetskog glasa i značaja, prestonici jednog tako jedinstveno neujedinljivog naroda kao što je ovaj naš južnoslovenski. Ali prateći iz dana u dan pripreme za izbore po svim našim krajevima, pa onda i same izbore, — slušajući i čitajući ispade i izlive tolikih naših nezadovoljnika protiv „postojećeg stanja" u zemlji, protiv svega i svakog — njihova cepidlačenja, prenemaganja, izmotavanja, zameranja i zapevanja, zakeranja i zanovetanja, — a gledajući ovu našu usamljenu i tajanstvenu Adu Ciganliju, meni jednog dana dodje na pamet misao: Kako bi to bilo, kad bi se iz cele naše zemlje sakupili svi ti naši Veliki Nezadovoljnici, pa da održe — naporedo sa Konstituantom — jedan Veliki Kongres na ovome ostrvu. Mogli bi oni tu ostati i većati do mile volje. Garantujem da bi se isplatilo državi da im sagradi barake — jer to su mahom junaci, stradalnici iz rovova i strojeva, pa bi im bilo drago osvežiti uspomene na prošle godine, — da im otvori dobru kantinu (jer svi ti ljudi polažu na jelo), razorati im jedno hektar-dva ledine da sade povrće, radi telesne vežbe. Ja bih predložio, da se ne puštaju otud kućama sve dok ne podnesu konkretne predloge, kako bi ovu našu lepu Jugostradiju trebalo izgraditi da po njoj poteče med i mleko.

Ovako razbacani po celoj zemlji, ovi naši Nezadovoljnici do danas još ništa pametno ne iznesoše. Ja sam, kao što znate, novinar od zanata, pa čitam sve naše listove i idem na sve zborove, ali evo vam dajem reč, da od svih onih plačnih tužaljki i bolnih uzdisaja još ništa nisam uhvatio od čega bi narod video neke vajde. Jednima je za sve zlo kriv Beograd, i samo Beograd, — drugi neće da čuju za Zagreb i za Radića, treći tvrde da su Slovenci najlukaviji i da hoće sve za sebe. Niko im nije dovoljno pametan, ni rodoljub, ni organizator, ni ništa. Na kongres s njima, da ih vidimo na okupu, i da ih čujemo na radu!

I da vidite, gosp. uredniče, otkako mi dodje ova misao, ja nemam mira ni mirnoga sna — ovaj Kongres Nezadovoljnika na Adi Ciganliji obuzeo me je sveg. I svakim danom mi se čini savremenijim i potrebnijim. Izradio sam u pojedinostima i dnevni red i ceo program Kongresa, i sastavio spisak glavnih naših Nezadovoljnika, koji na njemu ne bi smeli faliti. Uzgred budi rečeno, skoro svi oni su pismeni, ali zato ipak nisu ni toliko od koristi narodu koliko onaj Banačanin što tamo preko nepismen seje žito na svojoj njivi ... Poslaću vam sve to što sam sačinio, ako želite, a zasad neka se bar ovo čuje.

Evo, Adu Ciganliju baš sad osvetljava sunce pri zalasku, — gledam je, kao stvorena za Kongres. Verujte, g. uredniče, Kongres naših Velikih Nezadovoljnika na Adi Ciganliji savremena je stvar. Ne skidajmo je lakomisleno s dnevnoga reda. Vaš

Dr. N. K. M.

Nova Evropa

Knjiga I, broj 12 — 16. decembra, 1920

Dva pokolenja.

Govoriti o našem narodnom jedinstvu, to je, pre svega, govoriti o generacijama koje su nam prethodile, počev od onih junaka koji, s Karadjordjem na čelu, digoše buntovničku zastavu oslobodjenja, pa do pokolenja naših otaca, kojima je palo u deo da ostvare političko jedinstvo našeg plemena. No, u isti mah, to je i govoriti o nama, sasvim mladima, jer se naše jedinstvo ne može zidati samo na prošlosti, — mora se računati i sa budućnošću. Naše bi se jedinstvo moglo uporediti sa još nejakim detetom: porodila ga je Prošlost, i ono će moći ojačati i razviti se samo tako ako ga Budućnost bude umela da odneguje.

Istorija nas uči da se savremeni dogadjaji nikada nisu pravilno ocenjivali. Kad je izvršena podela Rimske Imperije na Istočno i Zapadno Carstvo, savremenici nisu ni izdaleka pojmili svu važnost toga epohalnog političkog dogadjaja, niti su slutili da od toga dana nastaje jedno novo doba u istoriji čovečanstva. Isto tako, u prva vremena, značaj velike Francuske Revolucije nije bio potpuno shvaćen od savremenika, koji su tu preporodilačku revoluciju smatrali isprva kao čisto lokalan dogadjaj. Trebalo je, isto tako, da protekne nekoliko decenija pa da savremenici Macinijevi uvide važnost procesa koji se vršio u njihovoj zemlji, a u licu karbonaraca. U svoje vreme, prošlo je nezapaženo i smanjivanje broja nemačkih država u doba Napoleonovo.

Što važi za dogadjaje, važi i za ljude. Svoje savremenike mi ili podižemo u nebesa ili ih svlačimo u prašinu. Retko kad da ocenimo njihovu stvarnu vrednost i ozbiljnost njihove uloge u narodnom životu. Mi vidimo ili samo njihove mane ili samo njihove vrline. Primera za to pruža nam u obilju istorija novih vremena. Sećate li se sa kolikom je žestinom Rišeljê, ministar Ludovika XIV, čovek koji je učinio besmrtnih zasluga svojoj otadžbini, bio napadan i klevetan od svojih protivnika? Zar niste slušali gde neki tvrde da je Bizmark, koji je nesalomljivošću svoje gvozdene volje ujedinio nemački narod, bio protivnik naroda i najljući neprijatelj demokratije! Poznati su prigovori činjeni, još i dandanji, Gambeti, tvorcu Treće Francuske Republike, kako je do same smrti tobož naginjao reakcionarnim elementima. — Osvrnimo se i na našu sopstvenu istoriju. Kako su neki sitni kneževići smatrali Karadjordja? Kao samovoljnika, kao čoveka koji će da upropasti narodnu stvar. I ubiše ga. Nije li se na Miloša Velikog gledalo nekada kao na prosta svinjarskog trgovca koji je, sticajem okolnosti, uspeo da se dočepa despotske vlasti? Njegovi savremenici imali su oči samo za njegove

mane; mi danas, medjutim, ne previdjajući njegove rdjave strane, smatramo ga kao jednog od najmudrijih srpskih vladalaca.

Isto tako, u nas još nije istaknuta dovoljno zasluga naših otaca, onoga pokolenja koje je u svakom novom neuspehu crplo novu snagu i svežu veru u budućnost: isprva u budućnost srpske otadžbine, a docnije u budućnost jugoslovenstva. Kad bismo se hteli upustiti u poredjenja, mi bismo mogli reći da je pokolenje naših otaca za našu otadžbinu isto što i Rusovljevo za Francusku, Kavurovo za Italiju, Bizmarkovo za Nemačku. I ono bi imalo pravo da primeni na sebe Horacijeve stihove: „Dovršio sam spomenik trajniji od tuča i viši od kraljevskih piramida. Non omnis moriar!"

Odvelo bi nas daleko kad bismo pokušali dati makar i najkraći pregled razvijanja južnoslovenske misli. Preko Ilirije i preko neispunjenih namera kneza Mihajla, predjimo odmah na ono mučno doba posle sloma na Slivnici, kad je jedino pretvorna intervencija Austrije sprečila nadiranje Bugara i donekle spasla Srbiju od kobnih posledica maloumnosti njenoga suverena. Zemlja, u strahovitom političkom i finansijskom položaju, nalazi se na rubu propasti. Treba je spasti, — ona je uzdanica svih Južnih Slovena, zvezda-vodilja u koju su uprti, puni strepnje i iščekivanja, pogledi podjarmljene braće. Nalazi se očajnih mišica koje čine kraj jednoj bezdušnoj protivnarodnoj vladavini. Svesni da su time zadužili otadžbinu, jer otklonili mogućnost da ona jednoga dana postane austrijskom kolonijom, naši se ocevi ne obaziru na sračunate proteste germanske štampe; na prezrivo i neobjašnjivo držanje kulturne Engleske, koja opoziva svoga predstavnika; na neuputne manifestacije nekih italijanskih oficira, koji vraćaju data im odličja. Kao čovek koji zna šta radi i koji samo svoju savest uzima za sudiju svojih dela, pokolenje naših otaca, olimpijskom mirnoćom, pustilo je tu buru da protutnji nad svojom glavom, neprekidno radeći dalje na ostvarenju zavetne misli.

Balkanski oslobodilački ratovi, koje su oni spremili, divan su rezultat njihovih napora u tome smislu. Posle tih munjevitih ratnih uspeha, pomišlja se na Bosnu i na Hercegovinu. Na ostvarenju Velike Srbije radi se punom parom. Podvig Gavrila Principa, čije će ime ostati zabeleženo u povesnici Južnih Slovena, služi kao povod za svetski rat. U doba našeg tragičnog nacijonalnog sloma, kada ceo svet očajava nad junačkom Srbijom i oplakuje njenu sudbinu, naši ocevi, jednim valjda besprimernim gestom u istoriji, odbijaju ponudjeni povoljan mir, uzdižu čast srpskog imena na nedostižne visine i proklamuju svoju nesalomljivu veru u pobedu Prava, u trijumf Jugoslovenstva. Neklonuvši duhom, daleko od toga da se odreknu svoga ideala, oni ga još proširuju: umesto Velike Srbije oni traže Jugoslaviju! Legendarno junaštvo naših otaca, dokazano ponova stihijskom žestinom u proboju Solunskog Fronta, okrenulo je točak Sreće u našu korist i doprinelo krajnjoj pobedi. Proglašenjem ujedinjenja Srbohrvata i Slovenaca u jednu državu, ovenčani su uspehom napori te trudoljubive generacije.

Svoju ulogu naši ocevi odigrali su sjajno. Čist im i slava! — Trebalo je da se zavesa tu spusti i novi glumci da se pojave pred publiku. No opijeni dotadanjim uspesima, a podajući se uz to opštoj slabosti velikih pisaca i velikih glumaca, oni ponovno stupaju na pozornicu, oni hoće da

stvore i izvedu šesti čin komada koji se završuje petim. Neuspeh je, naravno, morao brzo doći. Medjusobna trvenja u pogledu uredjenja novostvorene države, i lične zadjevice, pokolebali su njihov s početka ogroman autoritet i veru koju je mladji naraštaj polagao u njih. Nesumnjivo je da su naši ocevi, osobito u poslednje vreme, pokazali slabost i neodlučnost koji su za žaljenje. Dok se ogromna većina posvetila narodu i privodjenju u delo njegove zavetne misli, dotle je jedan mali broj sramotio čitavu generaciju i kaljao njen svetli obraz. Zbog ovakvih se mračnjaka ugled toga tako zaslužnog i tako uzoritog pokolenja srozao, toliko da su tvorce jedinstva počeli smatrati kao najgore protivnike njegove; da su ljudi, koji su celoga veka služili dobru naroda i države, dočekali da budu klevetani kao najljući neprijatelji njihovi, — doživeli da budu oglašeni budalama, lopovima i zločincima! I zvani i nezvani, zaslepljeni bezobzirnim i sumanutim člancima stranačkih organa, smatrali su i smatraju za najsvetiju patrijotsku dužnost, da se bace blatom na te u istini zaslužne ljude, da ih obaspu pogrdama i klevetama. Tako se i ovaj put obistinila reč Bože Kneževića: „Kad veliki čovek pogreši i padne, onda se i najsitniji čovek oseća veći od njega".

Istorija, koja je nepristrasan posmatrač dogadjaja i ljudskih strasti, izreći će svoj sud o generaciji koja prethodi našoj. Ona će utvrditi da naši ocevi nisu bili ni nepošteni, ni nevaljali, ni neznalice, ni neprijatelji naroda, — već naprotiv, najbolji i najpouzdaniji čuvari časti njegove, radnici koji su na svojim snažnim plećima, kroz sve tegobe i patnje i nesreće, proneli ideju punog narodnog jedinstva, i naposletku uspeli da je i ostvare. Ona će još utvrditi, da tragičnost tih rodoljuba od karaktera leži u tome što se nisu umeli na vreme da uklone, i da ustupe mesto mladjim, svežim silama, dostojnim da nastave i usavrše njihovo delo. Rečju, Istorija će — obeleživši nečasne izuzetke žigom srama i prezrenja — odati našim ocevima puno i zasluženo priznanje, koje im savremenici odriču.

Dok je uloga naših otaca bila prvenstveno politička, dotle naša ima da bude pretežno kulturna. Oni su stvarali krvlju, nama ostaje da stvaramo mozgom. Naša deviza, pošto je doba klanja i ubijanja minulo, treba da bude pomirljiva i radna, prema Gundulićevim stihovima:

Da je umrijet mnogo bolje
Neg isprazno dni trajati.

Posle mača — rad u miru. Mi imamo da dovršimo i usavršimo slavno započeto delo. Da bismo to što pre postigli, mi moramo odbaciti neke predrasude, moramo donekle krenuti novim putem, odajući pritom dužnu poštu prethodnicima.

Mi se možemo razilaziti u mnogim stvarima, možemo ne biti složni u pitanju oblika vladavine, u pitanju državnog uredjenja, — ali ima izvesnih tačaka u kojima ne sme biti podvojenosti medju nama, u kojima bi podvojenost značila pravo izdajstvo prema otadžbini i prema onima koji za nju izginuše.

Svoju zemlju mi moramo voleti iznad svega, — „Svoj narod treba iskreno voleti pa tek onda moći za njega raditi" (G. Pašić). Ali zato ne-

mamo prava biti šoviniste, — mi ga, neka mi se dopusti izraz, moramo voleti *prosvećeno*. Ljubav prema rodnoj grudi je preduslov svakog dobra i napretka, jer se radeći za svoju otadžbinu radi istovremeno i za ostalo čovečanstvo. Tako misli sve što je čestito i iskreno; u tome nema nikakve podvojenosti medju nama.

Narodno jedinstvo — Jugoslaviju — moramo smatrati kao najviši ideal, kao dogmu o kojoj se ne raspravlja. Mi ga moramo očuvati i ojačati uprkos svemu i uprkos svima, jer ono nije stvoreno zaslugom samo jedne stranke, samo jednog plemena ili samo jednog pokolenja, ono je „nagrada napora čitave plejade nacijonalnih boraca, sankcija bezbroj žrtava" (Dr. Mitković), delo mnogih i mnogih generacija. — Tako misli sva omladina. Na žalost, ima još ljudi koji sanjaju o Velikoj Hrvatskoj, o Velikoj Srbiji. Mi te ljude razumemo, mi poštujemo njihova osećanja, ali — neka nam ne zamere — mi moramo ustati najodlučnije protiv takvih shvatanja. Mi ih razumemo — jer iz njih govori, iz njih viče, prošlost. Oni liče na onoga čoveka koji se obogatio i podigao velelepan dvorac, i preselio se u nj; ali mu je žao one svoje stare kućice u kojoj se patio, u kojoj se nadao, u kojoj je proživeo srećnih dana, i on bi se ponekad rado vratio tamo bar na dan-dva. A kako i ne bi? — ta tamo mu je ostao jedan delić njegove duše. Ali zar zato da napušta velelepni dvorac, da se vraća u onu milu malu udžericu, — zar nije bolje da napravi od nje mali muzej kojim će se ponositi?

Da vaspitamo narod, kulturno i politički, — to je naš glavni zadatak, to je naše pravo na opstanak. Mi se moramo više i iskrenije približiti narodu i raditi uvek otvoreno. Mi se ne smemo plašiti istine kao slepi miševi svetlosti, mi ne smemo raditi u pomrčini, — narod je u punoj meri zaslužio, svojim vrlinama i svojim žrtvama, da ga oni koji treba da ga vode ne obmanjuju više demagoštvom i lažima. I, na drugoj strani, ni mi ne smemo poći za rdjavim instinktima mase.

„U misli, treba se odvojiti od gomile;
U radu, treba se s njome spojiti". *(Lamartin).*

Naposletku, moramo razviti osećanje tolerancije prema političkom protivniku; njega ne treba smatrati kao neprijatelja, već kao čestita čoveka čije mišljenje ne delimo u izvesnom pogledu. Držimo, dakle, da treba u polemisanje unositi manje žučnosti a više, mnogo više, predusretljivosti.

Grozote ovoga rata mi ne smemo potrzati svaki čas, kadgod su u pitanju naši odnosi sa dosad neprijateljskim državama. Daleko od toga da održavaju uvek svežom mržnju izmedju nas, grobovi treba da nas sjedine; umesto da nas opominju na odmazdu, da nam posluže kao opomena za složan rad u buduće. Zločini i užasi minulog rata, umesto da rasplamte još veću mržnju izmedju pojedinih naroda i plemena, treba da budu večiti i silan protest protivu ratova uopšte, da budu nezaboravan nauk šovinistima svih zemalja. — Ovake reči, možda, zvone neobično onima u čijim ušima još prašte pucnji iz pušaka i odjekuje rika od topova, pred čijim očima još lebdi dim od baruta. Neobično, ali se do toga najposle mora doći, ako se želi pravilan razvitak i ekonomski polet našoj državi. Naši ocevi to moraju razumeti, iako možda ne mogu još jasno da osete. U interesu je na-

šega jedinstva da bude što manje potresa. Stoga mi, sačuvavši nešto od nepoverljivosti svojih otaca, moramo mnogo toga zaboraviti, ili bar mnogo što-šta ne pominjati svakog časa.

Krstače naših heroja kazuju nam, da jalove borbe izmedju gradjana iste zemlje samo slabe njenu životnu snagu, kazuju nam da te borbe moraju da ustupe mesto plemenitoj utakmici u radu za dobro i za napredak države, i pozivaju sve ljude od srca i od dobre volje da se okupe pod jednu zastavu: zastavu rada i poštenja.

Radoje L. Knežević.

Ko je ko i šta je šta u Jugoslaviji.

Još u decembru 1918 napisao sam, pod gornjim naslovom, članak za almanah „Prosvetu“ za 1919 godinu, ali kako tada „Prosveta“ nije mogla izaći, ja sam ga (u novembru prošle godine) naštampao u beogradskoj „Demokratiji“. U članku sam istakao da je, sad posle našeg narodnog ujedinjenja, jedna od najprečih potreba, da se medju sobom potpuno upoznamo, i da jedni drugima pokažemo šta sve imamo. Uz to sam se trudio da primerima utvrdim koliko mi jedan narod, braća po krvi, a sada, bogu hvala, i gradjani jedne zemlje sa jednim istim ciljem i idealima, malo znamo jedni o drugima, i koliko ne znamo šta je svaki od nas imao kao svoju tekovinu koja je danas opšta i zajednička. Sem toga, rekao sam i to da ni o našim ljudima ni o njihovim tekovinama i nemamo odakle da se brzo, lako, i dovoljno obavestimo. Najzad, predložio sam jedan način kako bismo se u tome mogli pomoći.

Moj predlog, kao i mnogi drugi, nije imao još sreće da se čuje, diskutuje i, makar donekle, ostvari. Mi i dalje ne znamo ni o svojim ljudima, ni o onome čega ima medju njima, pa, ako hoćete, i van njih. Menjaju se vlade u Beogradu, Zagrebu, i Ljubljani, svet čita imena novih njihovih članova, a ne zna ni ko su ti ljudi, ni šta su, ni šta su učili, ni šta su radili, ni gde su dosada bili, ni jesu li stari ili mladi. Izgleda kao da su s neba pali. Poslednjih dana imali smo pravu poplavu od novih imena ljudi na izbornim listama poslanika, o kojima niti što znamo, niti imamo gde da se obavestimo. A ipak, ti ljudi nisu makar ko. Oni će nas od juče sve predstavljati i raditi na stvaranju naše budućnosti. Mogao bih navesti još puno primera našega uzajamnoga nepoznavanja, ali je ovaj, sad, posle izbora, zacelo najmarkantniji.

Ovakvo neznanje o sebi može imati teških posledica. Ljudi se logičnije vole (ili ne vole), i pravilnije cene, kad se znaju. Od kolike je pak vrednosti medjusobno poznavanje u nas, sad, kad imaju da se svršavaju solidarno toliki zajednički poslovi i kad ima da se vrši solidno učvršćivanje naše zajednice, ne dâ se izkazati. To je uzrok, što se, evo, opet vraćam na svoj stari predlog i ponavljam razloge iz njega.

Današnje naše neznanje o sebi samima nije ništa čudnovato i ima svoje logično opravdanje. Uostalom, ni drugi narodi nisu sebe upoznali odjedanput, niti kakvim čudom. I oni su morali svoje upoznavanje razviti i

odnegovati. Njima, medjutim, to nije bilo tako teško izvršiti kao, izgleda, nama. Oni su bili ujedinjeni i slobodni u svemu, ili u najvećem, svom prostranstvu. Medju njihovim delovima nije sejan razdor. Medju njima je bila neometana komunikacija, slobodno opštenje i nesprečavani novinarski i književni promet. Samo to bilo je već dovoljno da se medju sobom bolje znadu, no mi. Pri svem tom, i oni su morali, da bi se što intimnije znali, učiniti nešto i preko toga, da ga tako nazovem, prirodnog upoznavanja. Oni su morali stvoriti i praktične knjige za to.

Južne Slovene, medjutim, nije rastavljao samo prostor, već i mnogo jače smetnje. Tu su bile državne granice, nasilno postavljene medju njima i oprezno čuvane; dalje, tudjinska uprava i administracija, cenzure, zabrane, i druga, često vrlo odvratna, sredstva, kojima se sa sistemom i bezobzirno išlo na to da se medju Južnim Slovenima stvori što sitnija deoba, da se poseje zavada i nenavist, da se stvori antagonizam, da se omete komunikacija, spreči opštenje, uništi novinarski i književni promet, i da se rasparčani delovi održe u neznanju, ili u što slabijem znanju, jednih o drugima. Sada kada su sve granice medju nama pale, i sve prepone uništene, sad nam ništa ne smeta da se medjusobno upoznajemo. To bi doduše došlo i samo po sebi, ali i mi treba da pomognemo, da upoznavanje bude što brže i što intimnije. Za taj posao mi imamo gotove obrasce kod drugih naroda, — treba da ih samo usvojimo i na sebe primenimo.

Moj bi se predlog sastojao u tome, da i mi stvorimo jednu knjigu koja bi nam u preglednom i zgodnom obliku kazivala: *ko je ko u Južnih Slovena.* Da bismo, pak, zadovoljili što veću potrebu, ja mislim, da bi u nju trebalo uneti još jedan deo, koji bi nam kazivao i: *šta je šta u Južnih Slovena.* Knjiga bi se, kao što se to čini i u drugih naroda, popravljana i dopunjavana, periodično preštampavala i uvek bila aktuelna. Ona bi se, opet po ugledu na druge narode, mogla i zvati: „Ko je ko i šta je šta u Južnih Slovena". Ja naročito neću da kažem: „Ko je ko i šta je šta *u Jugoslaviji*". — ne zbog toga što bih imao nešto protiv imena Jugoslavija; naprotiv, ja mislim da u knjizi treba pod Jugoslavijom shvatiti i sve naše zemlje izvan nje, ali u naslovu treba svakako da ostane „u Južnih Slovena", jer Južnih Slovena i njihovih tekovina ima i daleko van Jugoslavije, pa i o njima treba svi da znamo. Da stvar bude jasna, dovoljno je pomenuti V. Jagića u Beču, N. Teslu u Njujorku, Sveto-Jeronimski manastir u Rimu, Srpsko Podvorje u Moskvi, i tako dalje. Uostalom, ne bih imao ništa protiv i ako bi se knjiga zvala drugim, zgodnijim imenom. To je ovde sasvim sporedno.

Knjiga bi imala dva dela:

Prvi deo, *„Ko je ko u Južnih Slovena"*, obuhvatao bi jedan azbučni spisak kratkih biografija danas živih ljudi u Južnih Slovena, o kojima treba da se zna ko su. Tu razumem: akademike, profesore univerziteta, naučnike, književnike, verske poglavice, aktivne i bivše ministre, vodje političkih stranaka, istaknute političare i narodne poslanike, aktivne i bivše državne savetnike, aktivne i bivše poslanike na strani, sudije viših sudova, okružne načelnike, vojvode, djenerale, predsednike kulturnih društava, direktore banaka, šefove velikih trgovačkih firmi, i tako dalje.

Biografski bi podatci obuhvatali: 1. Ime i prezime i sadašnje zvanje; 2. Mesto rodjenja; 3. Datum i godinu rodjenja (naravno sve po jednom

kalendaru); 4. Roditelje (ime i prezime oca i matere); 5. Školovanje i ispite; 6. Karijeru; 7. Rad (naučni, književni, politički, ekonomski, ili koji drugi, koji je dotičnu osobu učinio vidjenom i poznatom); 8. Kojoj političkoj grupi pripada; 9. Odlikovanja; 10. Sadašnju adesu (i broj telefona).

Ovakve biografske podatke ne bi bilo teško dobiti. Pošto se stvori spisak važnih naučnih, književnih, verskih, kulturnih, ekonomskih, vojničkih iz spiska poslati formular sa pitanjima, i svaki će rado o sebi poslati odgovor. Dobivene podatke treba složiti po azbučnom redu prezimena, i posao je gotov.

Drugi deo, *„Šta je šta u Južnih Slovena"*, obuhvatao bi jedan azbučni spisak važnih naučnih, književnih, verskih, kulturnih, ekonomskih, vojničkih i tako dalje, institucija Južnih Slovena, o kojima treba da se zna šta su. Tu računam: akademije nauka, univerzitete, matice, književne zadruge, zadužbine, više škole, muzeje, pozorišta, časopise, listove, važne crkve i manastire, episkopije, banke, centrale zemljoradničkih zadruga, udruženja (sveštenika, profesora, lekara, učitelja, inžinjera, trgovaca, zanatlija, žena i druga), i tako dalje.

Ti bi podaci obuhvatali: 1. Ime institucije i gde joj je sedište; 2. Cilj; 3. Koliko ima i kakvih članova; 4. Kad je stvorena (datum i godina); 5. Ko ju je ustanovio; 6. Kratak istorijski pregled rada; 7. Današnje stanje; 8. Tačna adresa i broj telefona.

Ni ove podatke ne bi bilo teško pokupiti. Oni se mogu dobiti, ili preko ministarstava, ili, ako bi se u pismu za skupljanje biografskih podataka svakome označilo da, ako je član kakve institucije, poradi na tome da se pošlju podaci o njoj.

Ostaje još pitanje: Ko bi ceo taj posao izradio i izdao? U drugim zemljama to su obično privatni poslovi izdavačkih firmi. Ako bi tako moglo biti i u nas, bilo bi vrlo dobro. Ne mogadne li, onda bi morali pasti na državu, bar za prvi mah. Ministarstvo Prosvete imalo bi stvoriti mogućnosti nekolicini ljudi da ovaj posao izrade i podneti troškove oko izdavanja. Oko idućih izdanja mogao bi voditi brigu samo jedan čovek.

Da li će se „Ko je ko i šta je šta u Južnih Slovena" štampati svake godine, ili svake druge ili svake treće, pitanje je na koje ne treba sad odgovarati. Glavno je doći, i to što pre, do novog izdanja.

Nije mislim nužno vraćati se na to i dokazivati potrebu jedne ovakve knjige u nas. Napominjem samo, da bi i državna nadleštva, radi službenih potreba, i privatne ustanove i korporacije, radi orijentacije, i žurnaliste, i obični gradjani, radi informacije — svi bi u njoj našli ono što im treba. No najglavnija je korist ta, što bismo u njoj videli: Koga sve i šta sve imamo u svome narodu.

Predstavljajući nam pregledno i jasno našu sadašnjicu, ta bi knjiga činila veliki deo znanja o nama, te bi na taj način bila, za danas, jedan deo „Južnoslovenske Enciklopedije", a za budućnost dala bi znatan deo istorijskih podataka o našoj sadašnjici. Sve je to od ogromne koristi.

Izdavanje ove knjige bilo bi čak i rentabilno. Bez nje ne bi moglo biti nijedno ministarstvo, nijedno nadleštvo u zemlji, nijedno poslanstvo i konzulat, nijedna redakcija, nijedna institucija, i nijedan javni radnik.

Na svaki način, moj predlog nije ni potpun, ni savršen. Možda bi u južnoslovenski „Ko je ko i šta je šta“ trebalo uneti još kakvih podataka, na primer geografskih (naročito istorijska mesta), istorijskih, etnografskih, statističkih, ekonomskih i tome slično. Možda bi valjalo podatke drugojače urediti no što sam predložio. Ja nemam ništa ni protivu većeg materijala, ni protivu drugojačeg rasporeda. Možda će o ovom predmetu biti još reči, i dobro je ako ih bude. Ali ma kako nesavršen i nepotpun, za prvi mah, ispao južnoslovenski „Ko je ko i šta je šta“, ipak će biti bolje s njim no bez njega, a samo vreme biće mu najbolja kritika i najbolja korektura. Glavno je da Južni Sloveni ne treba više jedni za druge da ostanu nepoznati.

Tih. R. Gjorgjević.

Južnoslovenska Nacijonalna Biblioteka.

Objektivni posmatrač naših prilika od prevrata i narodnog ujedinjenja do danas, mora priznati da se one, ako i polako, ipak stalno sredjuju; samo je žalost, što velika kulturna pitanja moraju čekati na politički i financijalno-ekonomski sredjenija vremena u našoj mladoj državi.

Medju ovim velikim kulturnim pitanjima, zauzima neosporno vrlo važno mjesto takodjer i pitanje izgradnje velike nacijonalne biblioteke po uzoru na one sviju kulturnih naroda. Svakom je narodu ponos njegova nacijonalna biblioteka, jer ona, podignuta materijalnim i kulturnim prinosima cijelog naroda, reprezentira, kod kuće i vani, prema blagu što ga krije, visinu kulture dotičnog naroda.

Danas imademo mi u našoj državi, uz mnoštvo manjih biblioteka, samo *tri velike* biblioteke, i to zagrebačku univerzitetsku, ljubljansku licejsku, i beogradsku narodnu biblioteku.

Zagrebačka univerzitetska biblioteka, osnovana početkom 17. vijeka od Isusovaca kao kolegijska, stopila se (nakon izgona Isusovaca iz Zagreba) sa bibliotekom pravoslovne akademije zagrebačke u takozvanu akademijsku (1777—1874), dok se napokon, otvorenjem univerziteta u Zagrebu (1874) nije pretvorila u univerzitetsku, preuzevši tom zgodom i bogatu biblioteku zagrebačkog muzeja. Prema svom historijskom razvitku, bila je današnja zagrebačka univerzitetska biblioteka namijenjena u prvom redu stručnoj naobrazbi kolegijske, akademijske i, konačno, univerzitetske mladeži, ali paralelno sa prikupljanjem stručnih djela, nužnih za studij fakultetskih disciplina, nastojali su hrvatski rodoljubi, što poklonima, što kupom, učiniti univerzitetsku biblioteku istodobno nacijonalnom. Darovima (počevši od kanonika i opata Baltazara A. Krčelića i Ivana P. grofa Sermage od Susjedgrada, pa sve do najnovijih bibliotečnih dobrotvora, Milana Amruša, bana Nikole Tomašića, Ise Kršnjavoga, i dr.), zatim kupom raznih domaćih i stranih biblioteka (kao one bana Nikole grofa Zrinjskog, Ljudevita Gaja, i dr.), te napokon poklonima i nabavom pojedinih dragocjenih knjiga i rukopisa (kao Paltašićeve inkunabule, rukopisa o Vinodolskom zakonu, rukopisa Gundulićeva „Osmana“, Mažuranićeva „Čengić-age“, autografa Vraza,

Preradovića, Štrosmajera, Šenoe, i dr.), uspjelo je sakupiti u univerzitetskoj biblioteci skoro sve duševne produkte hrvatskih, a dobrim dijelom i srpskih i slovenačkih pisaca, od najstarijih vremena do danas.

Što smo ustvrdili za nacijonalni karakter zagrebačke univerzitetske biblioteke, vrijedi više manje i za licejsku biblioteku u Ljubljani, koja reprezentira kulturnu Sloveniju.

Beograd, centrum mlade naše nove države, stoji *danas*, žalibože, u tom pogledu najgore. Bivša bogata, kat'exochen narodna biblioteka, danas je od neprijatelja i mase nepoznatih bibliofila tako poharana i raznesena, da će trebati mnogo vremena dok razgrabljeno narodno blago bude ili povraćeno ili, koliko se dadne, nanovo nabavljeno.

Ali sve da su kojom srećom neprijatelji ostavili i netaknutu beogradsku narodnu biblioteku, ipak bi nastalo pitanje, koje se danas nameće svakom kulturnom radniku, — pitanje *jedne* nacijonalne biblioteke, koja bi vodila podjednaku brigu o svima, i o Srbima i Hrvatima, i o Slovencima, jer dosadanje naše velike biblioteke bile su u prvom redu, plemenske t. j. srpske, hrvatske, i slovenske, a tek u drugom redu, ukoliko su to sredstva i prilike dopuštali, južnoslovenske.

Evo odoše već dvije godine od ujedinjenja u zaborav, a pitanje izgradnje naše zajedničke jedinstvene nacijonalne biblioteke ostade netaknuto. Priznajemo, da su naši najistaknutiji ljudi ispunili ovo vrijeme radeći na drugim hitnim i važnim državnim potrebama, odlažući time ovo i slična kulturna pitanja za sretnija vremena. No jednom se mora i ovo pitanje uzeti u pretres, i to čim prije tim bolje.

Velika, za cijelu državu zajednička nacijonalna biblioteka imala bi za prvi početak ove tri glavne zadaće: 1. Nabavljati sva djela *naših* pisaca, što se štampaju izvan granica naše države, kao i sva djela *stranih* autora, koja, kojim bilo načinom, iangiraju nas i naše prilike, bilo to u političkom, gospodarskom ili kulturnom pogledu; — 2. Sakupiti i pregledno svrstati te štampom izdati popise sviju djela, časopisa i rukopisa, koji se nalaze razbacani po našim velikim i malim bibliotekama, i 3. započeti sa izdavanjem stručnog časopisa.

Da protumačimo potrebu gore istaknutih zadataka nacijonalne biblioteke.

I. Mnogi naši ljudi, boraveći i pišući u tudjini, nijesu slali svoja djela domaćim bibliotekama (premda bi to bilo i u njihovu i u narodnom interesu), pa je tako mnogo djelo domaćeg autora štampano u stranom svijetu ostalo nenaručeno, bilo s toga što je nezapaženo, bilo iz kojeg drugog razloga. Pogotovo je ovakovih slučajeva bilo vrlo mnogo za vrijeme Rata, kad je naručivanje djela izašlih izvan područja „Centralnih vlasti" bilo ili nemoguće ili u najboljem slučaju spojeno sa ogromnim poteškoćama. Još je, naravno, kudikamo veći broj onih djela što izlaze vani od stranih pisaca a tangiraju u kojem bilo pitanju nas i naše prilike. Šta se u ovakovom slučaju dogadja? Ovakovo djelo naruče ili sve blibioteke ili jedna, a često ni jedna, i to s razloga, bilo da je djelo prema raspoloživim sredstvima preskupo, ili da strogo uzevši ne spada u područje dotične biblioteke (zagrebačka univerzitetska biblioteka, na primjer nabavlja samo strogo naučna djela *stranih pisaca).* Na ovaj način trpe sve biblioteke veliku materijalnu

i kulturnu štetu, a kako sve naše biblioteke izdržava in ultima linea naš narod, pada sva šteta na narod — materijalna na sadašnji naraštaj a kulturna na buduća pokoljenja. Kulturna će se šteta istom kasnije zapaziti, kad se stanu sravnjivati knjige i časopisi pojedinih naših biblioteka, pa se konstatuje da mnoge knjige iz današnjih, za nas tako važnih i odsudnih dana, imadu sve velike knjižnice, a nekojih, možda isto tako važnih — nema ni u jednoj. I s kulturnog i materijalnog gledišta, dakle, trebala bi da samo jedna (centralna nacijonalna) biblioteka naručuje, i drugim domaćim bibliotekama posudjuje, ovu vrstu knjiga. Na taj bismo način imali *sve* knjige štampane izvan područja naše kraljevine, koje tangiraju nas i naše prilike, u jednoj biblioteci. Materijalna, a kroz to i kulturna korist od ovog načina centralizacije stranih djela (što ne nose strogo naučni karakter) nastala bi što bi ostale naše velike biblioteke mogle za uštedjeni novac naručivati u mnogo većoj mjeri takova strana djela koja po svom sadržaju spadaju u dotične biblioteke (tako bi univerzitetske biblioteke, naprimjer, mogle u mnogo većem opsegu naručivati naučna djela i časopise). Samo se po sebi razumije, da nacijonalna biblioteka ima i nadalje (kao i univerzitetske) besplatno primati dužne primjerke od štampara iz cijele kraljevine, „da bi se štampani spisi sa cjelokupne teritorije kraljevine SHS. mogli očuvati i iskorišćavati, kada bude bilo potrebe i da bi glavne naše kulturne ustanove, koje imadu za zadatak, da skupljaju publikacije u javne knjižnice“.... do tih publikacija besplatno došle (kako to doslovno veli naredba Ministarskog Savjeta, od 5. jula 1919, o dužnim primjercima).

II. Kod nas ima državnih i privatnih biblioteka sviju vrsta, i to narodnih, akademijskih, univerzitetskih, seminarskih, muzejskih, kaptolskih, manastirskih, srednjoškolskih (profesorskih i djačkih), gradskih, općinskih, pučkih, zatim biblioteka privatnih društava i pojedinih privatnika, a mi smo svi manje više jako slabo upućeni u to veliko blago što ga te biblioteke u sebi kriju. Do danas još ne možemo ni od prilike reći, koliko imade u ovim bibliotekama rijetkih skupocjenih knjiga, nepoznatih i neispitanih rukopisa, incunabula, exlibrisa, i drugih za naučenjake i bibliotekare vrijednih primjeraka. Prva bi dužnost nacijonalne kao centralne biblioteke za cijelu državu morala biti, sakupiti tačne popise knjiga, časopisa i rukopisa sviju biblioteka u državi, i po tim popisima urediti i štampom izdati pregledne kataloge. Tim bi načinom mogao svaki domaći i strani kulturni radnik u svako doba saznati, koja sve djela imadu sveukupne naše biblioteke, i u kojoj se biblioteci može dobiti koje djelo, koje bi po svom autoru, nakladniku, štamparu ili sadržaju moralo biti u kojoj od naših biblioteka. (O ovom pitanju govori vrlo stručno ravnatelj zagrebačke sveučilišne biblioteke Dr. Franjo *Fancev* u 39. broju Jugoslav. Obnove-Njive.)

III. Potrebu stručnog bibliotečnog časopisa, držim da nije nužno obrazlagati. Zapadni kulturni narodi skoro će da slave stogodišnjicu svojih prvih bibliotečnih listova, stoga držim da neće biti preuranjeno da mi tim datumom bar počnemo sa prvim brojem prvoga godišta *našeg* stručnog bibliotečnog lista. Hitnu potrebu takog jednog lista dovoljno dokazuju stručni članci koji se u posljednje vrijeme sve češće javljaju u našoj javnosti. Od kolike bi koristi za jedinstveni i sporazumni način rada u svim bibliotekama bio ovakav časopis znadu najbolje svi oni koji su kad zavirili u koji

bilo strani bibliotečni časopis, a pogotovo oni koji znadu koliko u nas imade neriješenih bibliotečnih pitanja koja valja što brže riješiti. O potrebi, zadaći i redakciji bibliotečnog lista govorićemo opširnije drugom prilikom.

Govoreći o izgradnji i ovim najhitnijim dužnostima jedne centralne nacijonalne biblioteke, nijesam dodirivao izgradnju same zgrade ili doma velike nacijonalne biblioteke. S tim poslom može se možda čekati i na bolja vremena ali *posao* što bi ga imala izraditi za cijelu državu zajednička nacijonalna biblioteka — ne trpi odlaganja.

Nastaje pitanje, koja od naših velikih biblioteka treba da preuzme taj ogromni posao. Beogradska, zagrebačka, ili ljubljanska. Da se beogradska narodna biblioteka uslijed neprijateljske invazije ne nalazi u onom stanju u kome se nalazi, najprirodnije bi bilo da se ona, jer je u centru države, od srpske narodne biblioteke proširi u „Nacijonalnu biblioteku kraljevine Jugoslavije“ i odmah preuzme sav gore izloženi posao. Ali dok beogradska narodna biblioteka ne bude, iz mnogih razloga, u stanju ovakav rad na se uzeti, mogao bi se taj posao povjeriti zagrebačkoj univerzitetskoj biblioteci, koja je najmodernije uredjena u cijeloj državi, i koja i po svom današnjem poslovanju daje najbolju garanciju da bi mogla zadovoljiti ovom teškom zadatku, i po svom sadržaju reprezentira *danas* našu najbogatiju južnoslovensku biblioteku, kako sam to u uvodu u kratkim crtama predočio. Ali i svako drugo rješenje ovog pitanja mi ćemo srdačno pozdraviti, ako je dobro.

Nije dakle pitanje podizanja veličanstvene palače buduće velike Nacijonalne Biblioteke tako važno i hitno pitanje, nego je važno i upravo „goruće“ pitanje, tko da preuzme i to čim prije cijeli gore razloženi posao. To se pitanje ne smije skinuti s dnevnog reda ako ne želimo potomstvu ostaviti vrlo lošu sliku ovog našeg vremena, koje smijemo — uza sve zlo što nas bije, što našom što tudjom krivnjom — nazvati najljepšim i najvažnijim perijodom naše dosadanje historije.

Danas smo stečenom političkom slobodom upućeni u svakom pogledu sami na se, pa nam valja o toj činjenici ozbiljno voditi računa, i složnim rasporedjenim radom podizati vrijednost i ugled naših biblioteka.

Bogdan Stanojević.

Značaj savremenih arhiva.

G. profesor Rešetar je u 6. broju „Nove Evrope“ posvetio krasan članak dubrovačkom arhivu, toj bogatoj riznici spomenika iz naše političke i kulturne prošlosti. „Nova Evropa“ treba i kasnije da se vrati dubrovačkom arhivu, i podigne svoj glas u korist njegova definitivnog uredjenja. Ali neka ne ostane samo kod dubrovačkog arhiva, nego neka se radi na tome da se urede i drugi arhivi naše kraljevine, i da se uopće organizuje *jedinstvena arhivalna uprava i jedinstvena arhivalna služba.* Tu upravu i tu službu morat ćemo urediti otprilike onako kako je uredjena u većini kulturnih država, i to onako kako je uredjena *sada* a ne kako je bila uredjena u osamnaestom i za prvih decenija devetnaestoga vijeka.

O arhivima, o arhivalnoj upravi i o arhivalnoj službi, ima prilično dobrih članaka po raznim administrativnim i drugim enciklopedičnim djelima. Eno n. pr. *Lelongov* članak o francuskim arhivima i o francuskom arhivalnom zakonodavstvu u *Fuzier-Hermanovu Répertoire général alphabétique du droit français;* o engleskim arhivima, u *Encyclopaedia Britannica;* o belgijskim u *Répertoire de l' administration et du droit administratif de la Belgique;* o talijanskim u *Enciclopedia giuridica italiana*, itd. itd. Već prema tome, u kakvim se djelima nalaze ti članci, vidi se, da kulturne zapadnoevropske države smatraju arhive jednim važnim dijelom svoje administracije. U tim člancima nalazi se i definicija državnih arhiva, koja bi bila otprilike ovakova: arhivi su zavodi u kojima se čuvaju spisi o riješenim administrativnim i sudbenim poslovima, ugovori sklopljeni izmedju država i spisi o vladajućim kućama. Ti riješeni administrativni i sudbeni poslovi mogu biti iz nedavno minulih vremena, kao i iz vremena od kojih nas dijele mnoga stoljeća. Za historičara je jedna stara listina kudikamo dragocjenija od kakvog novijeg važnog dokumenta, ali za onoga kome je povjereno čuvanje arhiva, i jedno i drugo ima jednaku cijenu. I stara listina i moderni spis moraju da budu na svom mjestu, i treba da budu tako tačno inventarisani i katalogizirani da se u svako doba može doći do njih, i da bude isključena mogućnost da nestane bilo jedna bilo drugi. Iz zakona i odredaba, koji su u cjelini ili u izvodima priopćeni u gore spomenutim člancima, vidi se i to, u koje svrhe imadu da služe arhivi. Oni imadu da zadovoljavaju i naučnim i praktičnim potrebama. Naučnim će potrebama odgovoriti onda, ako u svako doba mogu onome koji se bavi naukom pružiti cijeli materijal koji se u njima čuva o bilo kojem historijskom, literarnom ili kulturnom pitanju; a praktičnim će potrebama služiti ako će se pomoću izvjesnog njihova materijala moći da riješavaju sporna pitanja, naprimjer, moći će da se ustanovi da li je opravdano kad neko kaže da ima prava na neki posjed, koji bi od starine bio vlasništvom njegove porodice, i t. d.

Evropske su države danas više ili manje na čistu i sa znanstvenom i sa praktičnom stranom arhiva, ali su one o tome došle načisto tek okolo polovine XIX stoljeća. Prije je kudikamo bila popularnija znanstvena strana od praktične, i to s razloga što su se za same arhive mnogo više interesovali pojedini naučnjaci nego državna uprava. Pisanje i proučavanje historije nije moglo nikada da bude bez arhiva, — državna uprava, naprotiv, imala je svoje rezultate i bila je uvjerena da „quod non est in registraturis non est in mundo“. Ovakovo stanje i poimanje dovelo je do toga, da se je uprava arhiva povjeravala ljudima, koji bijahu kudikamo spremniji za druge stvari nego za tačnu arhivalnu admnistraciju. U starije su doba arhivi bili u rukama starih profesora, diplomata, nesposobnih za diplomatsku službu, pjesnika, novinara i umjetnika. Državna bi ih uprava namještala kod arhiva, ne s razloga da svoj rad namijene uredjenju, čuvanju i obradjivanju arhiva već da budu negdje namješteni, da primaju neku stalnu plaću, i da uzmognu raditi ono što im je po volji. Oni su zadovoljni tim poslom, žive „sine cura“ i rade ono isto što su radili i prije nego što su došli u arhive. Nema zakona ni naredaba ni o tome, kakva bi im imala da bude plaća, — činovnik jednog arhiva prima jednu plaću,

činovnik drugoga drugu, ali uvijek mnogo manje od plaća njihovih administrativnih i sudbenih drugova. Arhivar sâm, ima li da živi od svoga drugog rada, po miloj volji zatvara arhiv kad hoće i ide da radi štogod drugo. A ako nema da ide drugamo, on sjedi u njemu, osobito zimi, cijeli dan; na svom pisaćem stolu ima svakakvih knjiga i hartija ali najmanje onakovih iz kojih bi se vidjelo što radi u korist svog zavoda. Za ravnateljskim stolom arhiva zajedničkog Ministarstva Financija u Beču, sjedio je neko vrijeme Grilparcer i marljivo radio — na svojim dramama. Inače bijaše on savjestan ravnatelj arhiva, — kako sam kaže u svojim memoarima, bijaše mu vrlo neugodno kad bi činovnici pustili da se nakupi odviše prašine na arhivnim fascikulima.

Ali je došlo novo doba, koje je u ovu Arkadiju donijelo novog duha. Razne upravne reforme i veće kulturne potrebe dovele su i do arhivnih reforama. Državna uprava zavirila je i u arhive i uvjerila se da ona i o njima mora voditi računa, da mora i njih nadzirati isto onako kako je činila i sa drugim svojim uredima i drugim svojim zavodima. Arhivalni materijal nije smio više da za nju bude zatvoren sa sedam ključeva, a drugima, manje pozvanima, tako otvoren da su neke stvari mogli ne samo proučavati već i uzeti sobom i više ih ne vraćati. Stoga državna uprava nije više povjeravala arhive ljudima od kojih nije mogla da traži računa, nego je postala vrlo oprezna u izboru. Conditio sine qua non je, u drugoj polovini XIX vijeka, da arhivalni činovnik mora biti čovjek s akademskom naobrazbom. Ali s kojom akademskom naobrazbom, kad mu filozofski fakultet ne pruža prilike da se dovoljno pripravi za praktičnu stranu arhivalne službe, a juridički za znanstvenu? Teološki fakultet nije mogao dati nego samo nešto malo od onoga što mu treba u životu. Trebalo je dakle zakonom ustanoviti posebne nauke, posebne ispite; trebalo je spojiti skupa predmete raznih fakulteta i učenje raznih jezika i živih i mrtvih. Ništa zato ako oni idealisti, koji hoće da služe kod arhiva, provedu na univerzama ma i koju godinu više nego njihovi drugovi koji se spremaju za drugo zvanje. Francuska, Engleska, Italija, i Njemačka, znale su da cijene te nauke, i onima, koji su ih učili, podjeljivale su obilne novčane potpore a kasnije su im službu tako uredili da postade prava elita državne službe. Od raznih škola, na kojima se mladi ljudi odgajaju za arhivalnu službu, na glasu su naročito Ecole des chartes u Parizu, Escuela superior de diplomatica u Madridu, Institut für österreichische Geschichtsforschung u Beču. Ima i drugih takovih zavoda, sad sa širim sad s užim djelokrugom. U Italiji, naprimer, uz ovakove recimo središnje zavode imadu pojedini arhivi *svoje* škole, te kroz njih moraju svakako da prodju oni koji se hoće da posvete arhivalnoj službi. Ali svi oni koji su svršili takove škole ne moraju baš da služe u arhivima, mnogi od njih idu posle u administrativnu ili inostranu državnu službu, drugi u ravnateljstva raznih nakladnih zavoda, i t. d.

Pogledamo li malo u povjest naših arhiva, vidjet ćemo da i mi nijesmo bili poštedjeni od onih zala koja su snašla druge evropske arhive; ali će se ipak morati priznati da smo išli naporedo sa ostalim evropskim arhivima. Spomenimo, kao primjer, samo zagrebački zemaljski arhiv. Sad je red da se, kod općenitog uredjenja države, i naši arhivi definitivno urede. Ne smiju se vratiti vremena da oni padnu u ruke ljudi nesposobnih da

njima vladaju, — arhivalni činovnik može da bude samo čovjek s višom stručnom naobrazbom. Država mu mora osigurati život i rad, i ne smije da njegovo znanje i njegov rad zapostavlja za radom drugih radenika na javnim mjestima. Arhiv će mu bit njegovo carstvo, — tu mora da neumorno radi i taj rad treba da bude namijenjen i znanosti i državi i narodu.

Josip Nagy.

Naši medicinski fakulteti.

Optužujemo pred narodom naše državnike i političare kao loše neimare —: oni ne zidaju s temelja već s krova. Dok u našoj novoj državi ima, jedno na drugo, ništa manje nego 75 posto nepismenih, dok na 15.000 ovećih selâ ostaje bez svojih osnovnih škola, oni — iz čisto političkih obzira — dižu na sve strane velike škole i univerzitete; oni, medju ostalim, „poklanjaju" narodu odjednom *tri* medicinska fakulteta. Ako je igde politička pesma ružna pesma („politisch Lied, ein garstig Lied"), to je ovde i ružna i ubitačna. Mi nismo od onih koji zabadaju trn u zdravu nogu, ili vole da zameću kavgu kavge radi, — ali, u ovom slučaju, doista moramo zapitati: Da li su oni koji su dekretirali ta tri medicinska fakulteta i za časak razmislili o onom što rade?

I.

Za jedan medicinski fakultet treba — da nabrojimo samo ono što svakom laiku pada odma na um —: čitav niz spremnih i odličnih lečnika i stručnjaka-specijalista, najboljih medju najboljima; treba celo predgradje pogodnih i naročito u tu svrhu nazidanih i rasporedjenih zgrada i prostorija — predavaonicâ, bolnicâ i klinikâ, salâ za operacije, labaratorijâ, i t. d., osim stanova za profesore i za djake; treba jedno carsko imanje za nabavku instrumenata i nameštaja; trebaju svakodnevne knjige i učbenici, i učila, osim stručnih biblijoteka i raznih zbiraka. Za tri medicinska fakulteta treba sve ovo *tri* puta. Osim toga, i pre toga, treba, ako ga već nema — kao što ga u nas još nema —, jedan medicinski jezik — terminologija i nomenklatura — na kome će se medicina predavati, na kome će se knjige pisati, i koji će se onda ostaviti u nasledje potomstvu. Sve ovo, i svaka pojedina od ovih stvari za sebe, traži ne samo ogromne, tako reći nepregledne, svote novaca, i druge materijalne žrtve, nego i ono što se ni za kakav novac ne može dobiti — izvesno vreme, neki rok i tok u kojem bi se sve ovo po redu stvorilo i ustrojilo, javilo i razvilo i izradilo, neke preduvete bez kojih se ne dâ zamisliti njihovo ostvarenje u jednom bar približno zadovoljavajućem obliku. Zbog toga, pitanje otvaranja jednog novog medicinskog fakulteta zadavalo je, i zadaje još uvek, posla i velikim, naprednim državama, kod kojih postoje obično svi preduveti, i kod kojih ne treba, kao kod nas, sve tek stvoriti i podići iz ničega.

Mi smo imali univerziteta i visokih škola i pre rata, ali bez medicinskih fakulteta, baš zato što je njihovo otvaranje skopčano s tolikim teško-

ćama. Da li, možda, u tom pogledu stojimo sada bolje? — Naprotiv, Osim svih gubitaka i sve zaostalosti, usled rata, u lekarskom i bolničarskom našem osoblju, potrebe naše mlade države, na svima poljima i u svima pravcima, tolike su da bi nemogućno bilo i pokušati redjati ili porediti šta sve nemamo i šta bi bilo najpreče; dosta je, u prosvetnom pogledu, obratiti samo ponovo pažnju na oskudicu osnovnih škola i na golemi postotak nepismenog naroda Jugoslavije, pa da svaki bude prinudjen postaviti pitanje: da li se, u ovakim prilikama, uopšte može misliti na visoke škole i medicinske fakultete, i da nije to luksuz koji možda ne bismo smeli sebi još dopustiti. Ima, medjutim, dobrih razloga — i nije potrebno ovde ih ponavljati — koji traže medicinski fakultet za Jugoslaviju, i koji nam nalažu svaki napor da bi se ova državna i narodna potreba zadovoljila. Već to što ćemo ogromne svote prištedeti na državnim stipendijama, rekrutujući kod kuće svoje lekare, govori u prilog domaćeg medicinskog fakulteta. Ali, ako već otkidamo od usta i od nasušnog državnog budžeta, da odjednom podignemo i organizujemo jedan medicinski fakultet, ne treba, otvarajući tri u isti mah, da ugušimo odmah onaj jedan, ili da pustimo da se tavore tri fakulteta mesto da se koncentrišu sve snage i sva sredstva na raspoloženju da bi se iz ničega izgradio jedan ali valjan. Ovo što mi sad radimo, ne znači drugo do projicirati odgoj spremnih domaćih južnoslovenskih lekara, mesto na deset-petnaest godina, na trideset, četrdeset i više godina. A to opet, prosto i popularno rečeno, znači i — to treba svi da čuju i da prime k srcu —, da će se kod nas razbolevati i umirati i dalje bez potrebe, da će tuberkuloza i druge zaraze nastaviti da tamane neuki narod, da ćemo jednako živeti, kao i dosad, neracijonalno i nehigijenski, bez zraka po sobama, bez kupatila po kućama, rečju, po ćumezima i u prljavštini. Jer trgovac i zanatlija mogu raditi na parče, i nedoučen pravnik ili polovan filozof neće, osim sebi, nikome naškoditi, ali lekar ne sme ostati na pola puta, jer rdjav lekar postaje opasnost za narod i za celinu. Za medicinu se traži sve ili ništa, i jedan medicinski fakultet mora odmah biti savremena ustanova sa potpunim najnovijim uredjenjem, ili ne može odgovarati svome zadatku. Ako je već takav jedan fakultet teško podići, kakve nade možemo imati u život i rad triju fakulteta koji treba da niknu naporedo u isti mah?

Pitali smo mnoge lekare za mišljenje po ovom predmetu, i nije bilo nijednog koji nije osudio kao krajnju lakomislenost ovako rasipanje fakultetima. A ako je trebalo da se pogrešnost ovakog „prosvećivanja" i na delu pokaže, već dosadanji počeci i „rad" na organizovanju naših triju fakulteta učinili su to isključujući svaku sumnju.

II.

Naši novo osnovani medicinski fakulteti raspodeljeni su *plemenski*, pa im je, verovatno, u tome i životni razlog. Jer njihov je ishod zavijen donekle u misteriju i tajnu, kao što se to već često u ovoj državi desilo.

Sve kad bi medicinska obuka i nauka bila kod svakog od „tri plemena" posledicom vekovnih naprezanja, originalnih tradicija, i uopšte vrednoga rada, i tada bi za nas svaki plemenski razlog kod medicinskog fa-

kulteta bio neprirodan. Zašto? —: Zato što ionako siromašna sredstva cepamo na troje, što nema realne potrebe za tri fakulteta odjednom, što plemenski začetak smeta i preti razvijanju na bolje i na šire (jer u plemenskim središtima ima jedan opasan aparat prošlosti, i danas plemenski znači političko poduzeće i kampanju egoističnog tipa), što dosada niti na jednom od sva tri plemenska fakulteta ne vidimo napretka, što nije istina da su plemenska središta ujedno i veliki gradovi, što uporedjenja sa odnošajima kod drugih za nas ne moraju da vrede, što se neodložne plemenske diferencije mogu rešiti i na zgodniji način, što medicinska obuka i nauka ne sme da ide s maloga na veće nego ima da podje od onog što joj je uopšte potrebno, a to je odmah i veliko, što je raspoloživ stručni personal ionako premalen, itd. itd.

Ako ima kod nas morala i pameti da se sve ovo uvidi, i ako se ima odvažnosti da se popravi ono što se loše započelo, onda valja povesti što pre plodnu diskusiju u raznim pravcima. Mi, evo, imamo odma nekoliko tačaka od kojih bi se moglo početi. Prvo, preko je potrebno, čini nam se, da se medicinski fakulteti ljubljanski i zagrebački odmah spoje; sedište toga fakulteta da bude Zagreb, a da se u predavanja uvede za prvo vreme način takozvanih „paralelki", tako da se predaje i na jeziku hrvatsko-srpskom i na slovenačkom. U isto vreme, imao bi se ovaj fakultet osloboditi potpuno od zavisnosti prema pokrajinskoj vladi, i vezati akademskom samoupravom sa fakultetom beogradskim, kao državna i općenarodna ustanova. Ova potrebna redukcija medicinskih fakulteta sa troje na dvoje mogla bi se izvesti tako, da na njoj sudeluju podjednako i zagrebački i beogradski fakultet, jer to na stvari načelno ništa ne menja.

Drugo. Obligatornom izmenom profesora, koja bi se lako dala regulisati, bila bi oba preostala fakulteta, zagrebački i beogradski, idejno i materijalno najbolje vezani i pretvoreni, takoreći, u jedno i zajedničko telo, što najzad biti mora, ako se hoće da izgradi jedinstvena medicinska nauka i da otpočne sa izradjivanjem jedne nomenklature i terminologije. A onda bi morala državna i privatna inicijativa da izadje nasusret medicinskim fakultetima sa obilnim materijalnim sredstvima, tako da prestanu jednom silne smetnje i tegobe i medicinska nauka i obuka i kod nas razmahne krilima i poleti unapred.

Treće: Krajnje je vreme, da sva tri sadašnja profesorska kolegija medicinskih fakulteta — još sada za vreme Konstituante — izadju nasredu, i porade na tome da javnost bude obaveštena, šta se sve dosada radilo i zbilo na medicinskim fakultetima, — jer se svašta priča i govori, i to ne samo u profesorskim i lekarskim krugovima nego i medju studentima, pa i u široj publici. Jedno znamo pouzdano: da su političari — zato što su s političkog i plemenskog gledišta odredjivali koliko će biti i gde medicinskih fakulteta — poverili organizaciju njihovu ljudima za koje su držali, da će najmanje pogrešiti ako baš njima povere ovako važan posao, tojest, najstarijim lekarima od iskustva i imena koje imamo po našim središtima. Oni su se i u tome prevarili. Jer, čast i poštovanje starim lekarima i njihovu iskustvu, ali se za ovakav posao, u našim prilikama, hoće mladjih ljudi, bržih nogu i gipkijeg shvatanja, da ne bi zamrla stvar odmah u početku. Znamo mi da je jeres kod nas ustati na staro, jer nema patrijarhalnije i konzervativ-

nije sredine od ove naše, — ni u politici, ni u vojsci, ni u državnoj administraciji. Ali neko mora lupiti posred ove predrasude, pa neka nam se ne zameri odviše što mi to činimo i ovom prilikom. Da se podigne moderan medicinski fakultet, tu treba umeti potrčati i podviknuti, i raditi po ceo dan i celu noć, pa ostati ponekad i bez ručka ili večere, — a ko to može zahtevati od onih naših uvaženih starih doktora u Beogradu i Zagrebu, kojima je povereno organizovanje fakulteta!

Još samo, zasad, kratke napomene o stručnom personalu. Razumljivo je, da se ide od Jugoslovena na ostale Slovene, — Ruse, Poljake i Čehe, a ako je ovo vrelo iscrpeno, i na Neslovene. Ali je, pritom, ovo glavno: prvo je merilo stručna sprema, naučna kvalifikacija, a tek u drugom redu sve ostalo. Nepoznavanje našeg jezika, prvo, ne mora da bude večno, a drugo, mogu za prvo vreme ispomagati i domaći docenti i asistenti.

Priznajemo sve teškoće početnih, privremenih i prelaznih stanja, kako sve lepo može ovo naše stanje da se nazove; ali ostajemo kod toga, da i to treba jednom da prestane, — a to će biti kad se jednom ono što je glavno bude imalo stalno pred očima: jasnoća i čistota ideje! *To* mora da bude. Onda je sve drugo lako podneti i preživiti.

III.

Na kraju, evo kako se ovi naši sukobi kulture s politikom ogledaju u glavama mladjeg naraštaja, koje najviše trpi od njihovih posledica, i koje za to neće reći hvala svojim očevima. Jedan student medicine u Zagrebu, kome smo se obratili s molbom za izveštaj o stanju medju djacima na medicinskom fakultetu, uputio nam je ovo pismo.

„Pitate, koliko nas ima djaka? Na anatomiji ima nas preko osam stotina.

Kao idealni i dobri mladići u prvom redu treba da učimo. Osobito da čitamo! Ali sve su knjige na stranim jezicima. Jer Jugoslavija o tome što mi treba da znamo nema ni retka svoga!

Pomislite, koliko smo imali odbora, i ko sve nije „ginuo" za Jugoslaviju! Danas, kada je ona tu, mi stojimo golih ruku, bez igde ičega. Da li je uopće išta bilo spremljeno, bilo gotovo! Gde je i jedan južnoslovenski bukvar, jedna čitanka! — Opori i srditi gledamo natrag u tu prošlost, i ne možemo da razumemo. U šta su utučene sve te sposobnosti, kad svi tvrde da ih je bilo?! Šta se nas tiče što „naši prvi pisci" čeprkaju po starim i prašnim istorijama i papirima. Mi tražimo da nam dadu knjige za učenje, knjige što nam danas trebaju, hleb naš nasušni. Ako se u Jugoslaviju verovalo, ako se za nju radilo, onda smo valjda i mi ta Jugoslavija, nas skoro devet stotina djaka medicine u Zagrebu, što stojimo bez ijedne svoje knjige? Ne može da nas uteši vest, da je osigurana mogućnost da nastavni plan škola u Jugoslaviji bude s vremenom jedan i jednak! To će biti posle, a mi živimo danas.

Koliko imamo kulturnih radnika, gde su svi oni i što rade?! Je li političko zanimanje bolest, i je li ta bolest kod nas postala zarazom! Poremećaj vrednosti stvari čini nam se strahovit, ako se jedan narodni poslanik, izabran ma gde i ma kada i ma u kojoj stranci, može da oholo šeće

i radi što mu volja, dok profesori univerziteta gladuju i sede u nenaloženoj sobi. A što da kažemo za nas djake? Najveći broj glasova što je na jednom izboru pao, ništavan je i mali prema broju djaka što crkavaju! Političke, uske i prolazne vrednosti zakrčile su i zagušile ulicu, da se jedva krećemo, a kulturna se vrednost gazi! A ima li politika uopće vrednosti, koja sa kulturom nema veze. Postoji li politika kao posebna i vrhovna doktrina ljudska? Je li ona sve, kao takova? Što znači kod nas politika? Biti član stranke. Šta je stranka? Jedna ad hoc skupina ljudi za dobijanje većine? A većina? Većina znači vladati. Kako vladati? Prvo osigurati vladanje da što duže traje, i objaviti pesmu o teškoćama. Je li to sve. I to traje dve godine! Jedna lažna ideja jaše nas kao parazit. Mozga i srca nema više. Jugoslavija je jedina zemlja koja nema svog kulturnog problema, — sve što je tu, samo je pitanje politike. Iz politike trebala bi da se razvije kultura, kao iz Zevsove glave boginja Atina!

Poverujemo li i za jedan časak u ono „posle", moramo da se zbunimo pred užasnim gubitkom od ove dve prohujale godine. Ako kulturna vrednost mora u ovaj mah u kraj i da se pokloni političkoj, gde je naša kulturna snaga bila dve prošle godine, i šta nam je dala? Osim fraza, ni jedno delo niti makar delce. Doživeli smo solunske i krfske vlade, južnoslovenske odbore, narodna veća, privremena predstavništva. Što ima kultura od toga, što je tu kulturnoga učinjeno, dogotovljeno, spremljeno i stvoreno?

Pruža nam se kao vrhovno iskustvo to da pobedjuju većine, organizacije. Ako ideje kuju veze organizacijâ, zar nema ni jedne kulturne ideje da sakuje vezu jedne *kulturne* organizacije? Gde su pojedinci da dadu ideju, i pripreme delo? Dok se vi stariji bijete i lupate, mi stojimo po strani, ostavljeni, goli i slabi. Mi smo bez knjiga i bez vere. Naše je raspoloženje sumorno i teško, i mi nismo zadovoljni. Oprostite, gospodine uredniče, što nisam mogao radosnije da Vam odgovorim."

L. i ***M.***

Politički pregled.

Situacija u Americi posle izbora.

Prvoga novembra po danu i u noći izbačeni su bili i poslednji izborni metci. I poslednji put je senator Varen Harding ponovio svoju tezu: „Ko hoće Društvo Naroda taj hoće rat; ko neće, taj hoće mir!" I poslednji put je guverner Kaks ponovio svoju tezu: „Ko hoće Društvo Naroda, taj hoće mir; ko neće, taj hoće rat". Drugoga novembra, po noći, raznosači novina vikali su ulicama: „Harding je izabran". Republikanci su pobedili ogromnom većinom.

Glavna „jabuka razdora" i osnovna izborna platforma bilo je pitanje o Društvu Naroda: hoće li Amerika da postane članom Društva Naroda ili neće; ostale su platforme bile od sporednijeg značaja. Republikanci su bili protivu a Demokrati za Društvo Naroda. Prvi su propovedali da njihova teza znači mir Americi i očuvanje materijalnog i finansiskog status quo, i

da zato treba Amerika da ostane u „sjajnoj usamljenosti"; drugi su propovedali, da njihova teza u stvari znači mir. Glasači su poverovali prvima. Pri predsedničkim izborima u 1916 godini, Demokrati su izašli bili sa tezom: „Vilson znači mir, Hjuz znači rat", i pobedili su. Republikanci su danas izašli sa tezom: „Harding znači mir a Kaks rat", i pobedili su. Ali, kao ono što je u 1916 godini „Vilson značio mir", a u 1917 godini je objavljen rat, tako i danas, nimalo nije isključeno da Harding neće u Društvo Naroda, iako je toj tezi dano značenje rata. Jer, i pokraj senatora Džonsona i Boraha koji, medju Republikancima, sa svojim „bataljonom smrti", označavaju nepomirljive protivnike Društva Naroda, već se danas čuju reči o „Društvu Naroda sa rezervacijama" i o „promeni člana X Pakta". Glavno je svršeno: Republikanci su dobili. Društvo Naroda će tek sada biti predmet diskusije medju izabranima. Uglavnom se može reći, da je narod bio odsudno protiv Društva Naroda. Vilson je sa svojim „svečanim referendumom" pretrpeo poraz. Kaks je toliko potučen da se, prilikom izbora, zaljuljao i „solidni Jug" koji je bio oduvek tvrdjava Demokratâ. U državicama Tenesi, Oklahomi i Nju-Meksiku, koje pripadaju „solidnom Jugu", sem u poslednjoj koja je još sumnjiva jer nisu stigli krajnji rezultati, Harding je u većini, iako nikad ranije tu Republikanci nisu mogli ništa dobiti; u ostalim državicama „solidnog Juga", Demokrati su apsolutni pobedioci (Virdjinija, Kentuki, Nort-Karolajna, Saut-Karolajna, Georgija, Florida, Alabama, Misisipi, Arkanzas, Luiziana i Teksas); u ostalim državicama, na Severu, Zapadu i Istoku (trideset i četiri na broju), Republikanci su skoro apsolutni gospodari. Od 531 izaslanika (Ustav, član II i Dopuna XII), Harding je dobio 404; medjutim većina predstavlja 266 izaslanika. Od 1888 godine, niko nije — izuzev Vilsona, 1912, sa 435 izaslanika — imao takvu većinu. Ali, uz ovaj poraz za Demokrate, idu porazi i za Kongres, čiji se jedan veliki deo ovom prilikom birao, i čitav niz guvernera pojedinih državica, i državne legislature i državne i lokalne vlasti. U predstavničkom Domu Kongresa situacija je ovakva: 285 Republikanaca, 148 Demokrata, jedan Socijalista, i jedan nezavisni Republikanac, a u Senatu: 58 Republikanaca, i 38 Demokrata.

Od ostalih kandidata za Predsednika, socijalista Debs, koji je još neprestano u zatvoru, u odnosu na prošle izbore, imao je dosta velik broj glasova, a kandidat Zemljoradničko-Radničke Stranke, Kristenzen, i pokraj toga što je njegova stranka imala vrlo primamljiv program, prošao je slabo.

*

Novo izabrani Predsednik Sjedinjenih Država, Varen *Harding*, koji će biti „prvi gradjanin Sjedinjenih Država" od 4. marta 1921 do 4. marta 1925 godine, rodjen je u Korsiki, u državici Ohajo, 2. novembra 1865 godine. Osnovnu školu je svršio u Kaledoniji (Ohajo), gimnaziju u Iberiji, i 1882 godine je dobio „degree of bachelor of science". U mladosti se bavio zemljoradnjom i mlinarstvom. Docnije je učio prava, i najzad se dao na novinarstvo. On i danas izdaje list „Marionska Zvezda". Od 1900 godine bacio se na politiku i, u dva maha, bio senator Senata državice Ohajo, i jedanput pomoćnik guvernera. 1910 godine je bio kandidat za guvernera državice Ohajo, u trenutku kad su se pojavili medju Republikancima „progresivci"

i, tom prilikom, bio je tučen na izborima. 1914 godine izabran je u Senat. 1916 je izabran za privremenog predsednika Republikanske Narodne Konvencije. Važi kao dobar govornik, vredan radnik, i izdržljiv i okretan političar. Za vreme debate u Senatu povodom Ugovora o Miru i Društva Naroda bio je protivnik i Ugovora i Društva Naroda. Za ulazak Sjedinjenih Država u Društvo Naroda rekao je jednom prilikom, da bi to značilo „izdajstvo prema Americi". U svom programnom govoru na Republikanskoj Konvenciji u Čikagu (22. jula ove godine), dodirujući to pitanje, rekao je i ovo: „Bolje je biti slobodan i nezainteresovan agent medjunarodne pravde i napredne civilizacije, pa ma i sa Paktom Društva Naroda na savesti, nego li biti vezan jednim pisanim aktom, koji znači odreći se naše slobode akcije i predati jednom savezu pravo da objavi obaveze Amerike prema svetu. Nikakvo predavanje prava jednom svetskom savetu i njegovu vojnom savezu, i nikakav mandat, makako privlačan, ne sme pozvati sinove ove Republike u rat. Njihovo uzvišeno poržtvovanje sme biti pozvano samo za Ameriku i za njenu čast. U tome pravu koje mi nećemo da delegiramo, leži svetinja." Ali, i pokraj svega toga, sutra dan po izboru, počelo se da govori, i medju najnepomirljivijim protivnicima Društva Naroda: „A sada? Šta je sa Društvom Naroda?" Narod je, zajedno sa senatorom Borahom, rekao, da je ovaj izbor „pobeda nacijonalizma i smrt Društvu Naroda". To je rekao narod, i to su rekli političari. To je rekao i političar Varen Harding. Ali, 4. marta 1921 godine političar i senator Harding postaje državnikom i Predsednikom Republike, Varen Gemaniel Harding...

Čikago, decembra 1920. *B. Laz.*

Književni i umetnički pregled.

Ljubomir Nedić.

16.

Od kako sam poznao Nedića 1894, ja sam ga vidjao stalno sve do njegove smrti 1902. Za tih osam godina našega poznanstva razgovarali smo o svemu i svačemu. O politici govorio je vrlo retko; o filozofiji, koja mu je bila struka, samo uzgred; o čemu je govorio uvek, kad god smo se videli, i to s jednim interesovanjem koje nije nikako popuštalo, to je o književnosti.

Od stranih književnosti, francuska mu se malo dopadala. Izgledalo mu je, da u njoj ima više veštine nego nadahnuća, i da je književni jezik francuski toliko preizradjen, da je izgubio svu krepost i svežinu. Takva jedna fina ali malokrvna književnost nije odgovarala njegovu ukusu.

Nemačka književnost bila mu je mnogo milija. On je u njoj najviše voleo lirsku poeziju zbog njene neke osećajnosti i nežne sete. Od *Geteovih* stvari najviše je cenio „Vertera", Margaritinu istoriju u prvom „Faustu", i pojedine pesme. Kod Šilera pretpostavljao je balade tragedijama. Hajneovu „Knjigu pesama" voleo je jako, ali još više njegov spev „Severno

more". Od *Lesinga* mario je samo „Minu Barnhelmovu". Od manjih pisaca pominjao je s hvalom *Klajsta, Hofmana*, i *Rikerta*. Iz ovoga izilazi jasno da je Nedić u nemačkoj književnosti voleo najviše ono što se zove *Gemüt*.

Ali književnost koja mu se prvenstveno dopadala, nije bila književnost nemačka nego engleska. Nedić je bio naš prvi i najveći angloman. U francuskoj književnosti, po njegovu mišljenju, nije bilo dovoljno nadahnuća, a u nemačkoj nije bilo dovoljno veštine: engleska je književnost imala i jednoga i drugoga. Ona je bila dostigla visok stupanj umetničke kulture i opet zadržala dosta od sirove snage primitivnih književnosti, kao god što je i sâm engleski narod, pored svega svoga varoškoga života, zadržao seljačko zdravlje i jedrinu.

Interesantno je da se, u engleskoj književnosti, Nedić nije mnogo interesovao za lirske pesnike, kojima je ona naročito bogata. Upravo, od engleskih liričara, on je navodio češće samo dvojicu, — *Bernsa* i *Bajrona*. Izgleda da su, u lirici, Nemci, kao mekši i osećajniji, bili bliži Nediću nego Englezi. Od engleskih pisaca (računajući medju njih i američke), on je gotovo najviše voleo fantastične pisce kao *Po, de Kvinsi, Hotorn*, i t. d., koji su osećali poeziju bajke, pisali kao u polusnu, bili tajanstveno jezivi. Takvi pisci dejstvuju kao jedna vrsta književnog opiuma. Kod anglosaksonske rase ukus je za tim opiumom jako razvijen, — i Nedić ga je bio primio čitajući englesku književnost, i ako je sam pripadao jednoj sasvim drukčijoj rasi. Posle ovih fantastičnih pisaca Nedić se najradije bavio starim engleskim realistima,, počinjući sa Fildingom a svršavajući sa Tekerejom. On je voleo njihov realizam poglavito s toga, što je to bio realizam sentimentalan, u kome tačnost opažanja i opisivanja nije isključivala izvesnu nežnost osećaja. Kao što je osećao nemački Gemüt, tako je osećao i engleski humor. On je pisao: „Humor je stvar srca, ne samo pameti. To je blag osmejak, kao kad se smejemo manama i slabostima prijateljâ, koje, ipak za to, volimo ... To je pravi humor, što u svemu, u slabostima ljudskim, i nedostatcima naše prirode, nalazi onu opšte čovečansku žicu, i gleda na njih milosnim očima ljubavi." Kod engleskih realista, realizam je bio začinjen sa mnogo takvog humora, — i taj njihov humor, i ako samo začin, dopadao se Nediću mnogo više nego njihov realizam. U opšte, realizam sâm za sebe, bez osećanja, — hladan kao kod Flobera, ili brutalan kao kod Zole, — nije imao ničega privlačnoga za Nedića. Ako je on, medju našim realistima, stavljao na prvo mesto Stevana Sremca, to je bilo poglavito stoga što je Sremac bio realist na engleski način, imao realizam prostosrdačan i dobroćudan, razvedren humorom i razblažen sentimentalnošću.

17.

Medju engleskim književnicima Nedić je imao nekoliko velikih ljubavi za ceo život. Ti književnici koje je neprestano prelistavao, i koji su mu bili poslednja razonoda i uteha u dugim i mučnim bolesničkim godinama, bili su ovi.

Pre svih drugih *Šekspir*. Kao svaki Angloman, Nedić je obožavao Šekspira, kao najvećeg pesnika svih vremena i svih naroda. Od njegovih velikih tragedija voleo je naročito „Hamleta"; bio prijemljiv za romantizam

njegovih istorijskih tragedija, a još više za lirizam njegovih komedija, — i ushićivao se njegovim sonetima. U svojoj tako mnogostrukoj prirodi, Šekspir ima čitavu jednu stranu osećajnu, nežnu, meku, setnu, bolnu, i gotovo žensku. Tu stranu Nedić je voleo poglavito kod njega.

Posle Šekspira treba odmah pomenuti ova tri pisca iz XVIII veka: *Fildinga, Sterna* i *Gibona.* Filding je bio za Nedića najveći pripovedač, Stern najveći humorist, a Gibon najveći istoričar.

Kod Fildingova velikog romana „Toma Džonsa", Nedić je hvalio izvrsnu kompoziciju, veštinu u individualisanju karaktera i dve ličnosti, — Skvajra Vesterna i Patridža, — ocrtane sa Šekspirovom širinom i reljefom, a sa Servantesovim suvim humorom. Filding je bio jedan od najjačih temperamenata engleske književnosti, opominjao na staru „veselu Englesku" pre puritanske revolucije, koja je imala u sebi nečega Falstafovskog, bila puna dobrog zdravlja i duhovne vedrine, i skoro sasvim lišena moralnog stida. Sva ta sangvinična bujnost bila je kod Fildinga ublažena i umerena prosvetiteljskom filozofijom XVIII veka, i nije izgledala onako raspasana i brutalna kao kod Šekspirovih savremenika. Ta smesa primitivnosti i civilizacije, bujnih strasti i mudre razumnosti izgledala je Nediću glavna i najbolja odlika cele engleske književnosti.

Stern je bio spojna tačka izmedju prve i druge polovine XVIII veka, izmedju doba Voltera, cinički intelektualnog, i doba Rusovljeva, sanjalački osećajnog. Stern je bio sentimentalan, ali na ironičan način, — u isto vreme, i nežan i razvratan, — lak na suzi i opet zato sa nečim suvim i sebičnim u svom karakteru. Nedić, koji je bio vrlo inteligentan, a voleo sentimentalisanje, morao je uživati u ovakovoj jednoj osećajnosti na intelektualno ironičnoj osnovi, kao svi oni koji vole mekše osećaje, a boje se da ne izgledaju smešni.

Gibon je bio veliki istorijopisac po tome što je nekoliko vekova propadanja rimske carevine umeo da zbije u jednu dobro rasporedjenu i panoramski preglednu naraciju, u kojoj stil nije gubio nijednog trenutka svoju laku i prijatnu tečnost. Nedić je mnogo držao na logički sklop književnih sastava, i divio se Gibonovoj istoriji, gde je logički sklop bio dobio monumentalne razmere. Pored Gibona pisca ima i Gibon čovek, koji nije manje interesantan: jedan skeptik i egoist, ali lepo vaspitan i dobro uravnotežen, sa jednim ugladjenim cinizmom i potuljenom ironijom. Ali Nedić je obraćao pažnju samo na Gibona pisca, a ne na Gibona čoveka.

Posle ova tri pisca od kojih je svakoga u njegovoj vrsti stavljao na prvo mjesto, Nedić se najviše interesovao za *Svifta, doktora Džonsona,* i *Karlajla.* Na prvi pogled može izgledati čudnovato da se Džonatan Svift nalazi medju Nedićevim književnim simpatijama. Divljina Sviftove satire, besnilo njegove mržnje, njegova patološka gadljivost prema čoveku i svemu što je ljudsko, grozotni realizam njegovih mizantropskih snova i alegorija, koji opominje na jednog Dantea bezbožnog i prozaičnog, sve su to bile stvari koje su malo odgovarale Nedićevu ukusu. I, u istini, te se stvari nisu ni dopadale Nediću, bar ne na prvom mestu. On je kod Svifta cenio poglavito pisca, — cenio njegov krepak idiomatičan jezik, njegov prost popularan stil, njegovu veštinu da sa rečnikom običnog čoveka bude rečit i izrazit. I ako protivnik filologa i filološke kritike, Nedić je imao osećanje je-

zika, voleo pisce čiji je jezik, u književnom obliku, zadržao svu svežinu i jedrinu narodnog govora. On je zamerao filolozima da oni pravo osećanje jezika nemaju, da oni znaju samo pravila jezika, a to je nešto sasvim drugo. Da li su ti filolozi, s kojima je Nedić ratovao, osećali jezik, drugo je pitanje; glavno je da ga je Nedić osećao — i to osećao ne samo naš jezik, nego, za jednog stranca, doista u znatnoj meri, tako isto osećao nemački i engleski jezik. I zato kada je našao u Sviftu jednog majstora engleskog jezika, on se je toliko zagrejao za toga pisca, da je nabavio njegova skupljena dela i pročitao ih skoro sva, čak i njegove političke članke koji danas mogu imati samo još istorijskog interesa. Ja sam mu jednom doneo jedan svoj prevod iz Svifta; on je odmah zapazio jednu reč, i rekao: „Da je Svift pisao na srpskom, nikada ne bi tu reč upotrebio; to nije rdjavo srpski, ali nije onaj srpski jezik koji odgovara Sviftovu engleskom."

Doktor Džonson, ako ne svojim spisima, a svojim razgovorima koje je zabeležio Bosvel, zabavljao je Nedića beskrajno. Džonson nije mogao da razgovara, a da ne polemiše, a polemisao je tako kao da se pesniča. Medvedje naravi, mrzovoljan i nabusit, sa nečim masivnim u svom pisanju i razlaganju, duhovit čovek i veliki dijalektičar po pojmovima jednog naroda mornarâ i sportista kao što su Englezi, Džonson je bio strahovito opasan u polemikama: onaj s kime bi se dohvatio, bio je siguran da će ostati onesvešćen na zemlji. I sâm polemičar, Nedić je uživao u ovakovom atletu polemike, i opraštao mu sve nezgrapnosti radi onoga snažnog i veštog udarca kojim je za tren oka obarao svoga protivnika.

Sentimentalni konservativac, koji se osećao nelagodno u sadašnjosti i tugovao za prošloću, Karlajl je bio srodna duša sa Nedićem, koji je takodje osećao izvesne čežnje za starim dobrim vremenima. Kao polemičar, Karlajl je imao jednu naročitu veštinu, — veštinu ponavljanja i naglašavanja; niko nije umeo, po Nedićevim rečima, tako da „zaintači" kao Karlajl. Kad bi imao nekome nešto da prigovori, on s time nije više prestajao; to je postajalo jedan pripev koji se na svakoj strani ponavljao. Ta rdjava narav i taj svadjalački način dopadali su se Nediću. On je više mario ljude na krivo nasadjene i kavgadžije, nego ljude ispravne, pitome i pomirljive. U svojim istorijskim spisima Karlajl je pre svega bio veliki humorist. Sva naša velika istorijska dela i dogadjaji njemu su izgledali žalosno smešni, jer on se jednako pitao, kako oni izgledaju sa gledišta večnosti. On je osećao svu taštinu i prolaznost ljudskog roda na zemlji, — i to ga je žalostilo. S druge strane glupa napućenost čovekova, njegovi napori da predstavlja nešto u ovom svetu fenomena gde ništa nema značaja, — izgledali su Karlajlu neiskazano smešni, — i on je stoga imao u pisanju istorije jedan naročiti ton, polu elegičan a polu podrugljiv, pravi ton humorista, koji se Nediću, velikom ljubitelju humora, morao dopasti. Najzad, Nedić je cenio Karlajla i kao stilista i ako je Karlajlov stil bio sasvim drukčiji nego Sviftov. Sviftov je stil bio prost i prirodan, Karlajlov visoko pesnički. Rembrant engleske proze, Karlajl je u svojim istorijskim opisima sve ostavljao u senci, osim pojedinih fizionomija i pojedinih scena koje su izbijale iz tih tamnih dubina, kao ognjem osvetljene... Engleska je proza navek padala ili u Sviftovu krajnost, i bila poslovna kao jedan bankarski izveštaj, — ili u Karlajlovu krajnost, i bila lirička kao jedna pesma. Engleska

proza nije našla zlatnu sredinu francuske proze, koja nije ni suviše prozaična ni suviše poetična, i koja ume da bude lepa, a opet da ostane proza. Nedić je imao, u pogledu proze, engleski ukus, i smatrao Svifta i Karlajla kao dve najviše tačke do kojih se u prozi može doći.

Kao kod Svifta i kod Gibona, tako i kod Karlajla, Nedić se bavio poglavito piscem, a ne čovekom. Karlajl je, medjutim, baš kao čovek bio interesantan. On je imao razvijen unutrašnji život sa tragičnim krizama kao Paskal; u *Sartor Resartus*-u, toj ispovesti svojih mladićskih sumnji i očajanja, on izgleda rastrgnut i izlomljen, kao da su ga na čengele metali. Ali moralni slučaj Karlajlov nije mnogo zanimao Nedića.

Najzad, u ovom spisku književnih simpatija Nedićevih, treba bezuslovno pomenuti i jednoga od manjih pisaca, — to je Valter *Bedžhot*, jedan esejist iz XIX veka, koji je pisao o engleskom ustavu i o engleskim bankama, o engleskim književnicima i engleskim političarima. Bedžhot nije bio sistematičan mislilac, davao je samo svoje opaske, ali te su opaske bile i tačne i originalne. On je u nekim stvarima prvi uhvatio onaj osnovni, glavni fakt, koji posle objašnjuje sve ostalo. Njegove rasprave, i ako pisane bez većih pretensija, kao promatranja jednog diletanta, ostale su i danas od velikog interesa. Takav jedan diletant koji pristupa stvarima bez preduverenja, koji ima duhovne svežine i radoznalosti, i ume odmah da uoči šta ima kod njih karakterističnoga, Nedić je želeo i sâm da bude, — i Valter Bedžhot izgledao mu je njegova vlastita slika idealisana.

Slobodan Jovanović.

Ruski pozorišni simbolizam.

Najsvetlija epoha u ruskoj knjizi, slavno razdoblje ruskoga literarnoga realizma, kloni se k svome zapadu kada i minuli vijek: u devedesetim godinama. Čehov, „obožavani Anton Pavlović“, koji dostojno završuje galeriju literarnih veličina ove epohe, javlja se već u izvjesnom dijelu svojih radova spojnom karikom s novim literarnim pravcima, koji dolaze u to doba na smjenu sazrelom do opadanja realizmu. Čehovljev naime literarni metod sustavna psihologizovanja nije manira, nije izvještačenost, ni rutina što je sa sobom donose ustaljene i vremenski opredijeljene literarne škole, nego je simptom svoga vremena, glasnik novih, diferenciranijih pokoljenja, s novim, komplikovanijim potrebama. I tako se dogadja, da sâm Čehov, član ove slavne plejade ruskih realista, u nekim od najblistavijih stranica svojih radova najavlja završetak literarne epohe svoje i svojih. Ruski je književni realizam učinio svoju dužnost, učinio ju je slavno, ali je i njemu došao kraj, te je i on morao da ode, iako ne prije nego što će izvršiti zadatak, da postane zaokruženom, velikom cjelinom u ruskoj literarnoj istoriji.

Medjutim, sâm Čehov, iako je po nekoj vrsti svoga književnoga rada bio pretečom ruskoga dekadentstva i u neku ruku nagovijestio ruski simbolizam, nije mogao nijednoj od novijih literarnih škola dati ništa sustavna ni osnovna, već zbog toga, što se on, u to doba prvih traženja i traganja za novim književnim oblicima i sadržajima, nalazio u zenitu svoje stvaralačke snage, te posjedovao odveć opredijeljenu literarnu fizijonomiju. A

novo se htjelo i moralo da gradi i izgradi odozdo, iz temelja: trebalo se načeti s proljeća, s *lirike*, a Čehov je u to doba bio već sazreli jesenjak, dramatičar, — pisao je svoju „Čajku". Da je odista valjalo proći taj istorijski put od lirike do složenijih literarnih oblika, najbolji je dokaz ona elementarna bujica talentovanih lirika-simbolikâ, koja se javlja u ruskoj knjizi na izmaku minuloga stoljeća, i koja uspijeva da već u prvom deceniju našega stoljeća udari sustavne temelje novoj poeziji, *lirskom simbolizmu*. *Minskij i Merežkovskij* nijesu još doduše sasvim čisti i „stilni" simbolici u svojoj lirici (djelomice i zato što oni uopće nijesu čisto lirski talenti), ali je zato tim izrazitija literarna fizijonomija grupe simbolika-lirika kao Baljmont, Sologub, Brjusov, Vjač. Ivanov, A. Bjelyj i drugi, koji uspijevaju da u lirici utvrde simbolizam kao specifičnu, samostalnu literarnu školu.

Medjutim, pokret ruskih simbolista, naravno, nije se mogao ni ograničiti ni zaustaviti svojim uspjesima na području lirike. I mi doista vidimo da, uporedo s marnim i svijesnim radom na području lirskoga simbolizma, ide i jednako marljivo i svijesno traženje novih literarnih oblika i u drugom granama literarnog stvaranja. Vrijedi to za roman, a onda poglavito za dramu.

Književna kriza, iza zapadanja zvijezde realizma, u devedesetim godinama, dotakla se jednako nemilosrdno i ruske drame i cjelokupnoga ruskoga teatra. Odriješiti boj, koji se na području drame i romana vodio poglavito pod zastavom borbe simbolista protiv t. zv. realističkoga domaćeg „mrtvoga života" (Stilleben) u literaturi, pogodio je punim udarom cjelokupni tadanji ruski pozorišni repertoar. Njime su u to doba dominirali *Gogolj, Turgenjev, A. Tolstoj*, i poglavito *Ostrovskij*. Ruski se dramski i pozorišni simbolizam tada jasno opredijelio kao organički nastavak simbolističkoga pokreta u lirici, označujući svojim istupom organizovanu stvaralačku borbu protiv naturalizma, verizma i realizma, i u dramskom i u teatarskom stvaralačkom radu, ili ukratko kao pokret protiv *empirizma* u literaturi i teatru. Domaća slika u dramama pomenutih tadašnjih gospodara ruske pozornice postaje glavnim nišanom nepomirljivih dekadenata i simbolisti. Realističko kopiranje svakodnevnog života, kao i fotografsku tačnost u iznošenju detalja i u crtanju ljudi, smatraju simbolisti preživelom realističkom zabludom, reprodukovanje običnog života besplodnom besposlicom, jer život nije nikakvo ponavljanje ni podvostručavanje. Tu činjenicu potvrdjuje, po njihovu mišljenju, i instinktivno saznanje savremenoga pozorišnog posjetioca, koji danas više ne gleda i neće da gleda na pozornicu kao u ogledalo, gdje se odražava svakidnevno lice običnoga života, nego hoće da na njoj vidi savršeni, oblagorodjeni lik realnosti, — njezinu drugu i postojaniju stranu, njezin *simbol*. U tom se pogledu neće odviše pogriješiti, ako se teatar usporedi s velikom igračkom, kojoj je psihološka suština poglavito u tome, što je ona nedovršena, natuknuta, što nam ne daje samu stvar nego tek njezinu ideju, *simbol same stvari*. I prema tome je, konačno, udešena i psihologija publike, te odrasle djece, koja dnevno posižu za tom igračkom, za teatrom, s isključivom namjerom da si nakon mučna gledanja svakodnevne zbilje oterete umorno oko i *dušu*, pribjegnuvši makar na časak — i makar po cjenu vlastite samoobrane — u začarano carstvo mašte i

misli. Taka je uglavnom, prema njihovu shvatanju, psihologija i logika savremenoga misaonoga posjetioca teatra, kojega ne mogu ni u kojem slučaju zadovoljiti manje ili više loše i izlizane dramsko-scenične kopije odvratnoga svakodnevnoga života. A povrh toga, da ovakav misaoni gledalac uzmogne oprostiti teatru njegovu još uvijek do banalnosti oskudnu tehniku, i da može mirno i bez povrede za sebe gledati njegovo bogogrdno igranje s čovjekom, s njegovim životom i smrću, — treba da se teatar uzvine do uzvišena karaktera simboličnih misterijâ. Strogo uzevši, potrebna je samo drama, čista dramska misao, dok je njezina materijalizacija na sceni tek mučna koncesija našoj tako reći antropomorfnosti, zbog koje nijesmo kadri da shvatimo golu, čistu apstrakciju. I baš ta naša nesposobnost radja potrebu ilustrovanja čiste dramske misli putem scenične materijalizacije, onako po prilici, kako se to čini kod djece, kad im se za lakše shvaćanje azbuke ilustriraju u učbenicima pojedina slova naročitim slikama. Prema svemu se tome može reći, da je ruski pozorišni, jednako kao i dramski i lirski, simbolizam tek svjesno formuliranje onog principa, da pravom sadržinom literarnog stvaranja ne može biti gola zbilja života sama po sebi, nego tek ono što se krije duboko i daleko iza te površne maske svakodnevnosti, ono što je u srčiki života sakriveno, i što sačinjava religijozni, t. j. jedini i pravi njegov smisao.

To bi bio u svojoj suštini simbolistički credo, koji napisaše na svoj barjak najtalentiraniji nosioci imena savremene ruske literature: Leonid Andrejev, Fjodor Sologub, Vjačeslav Ivanov, Andrej Bjelyj, Valerij Brjusov, Aleksandar Blok, Maks. Vološin, A. Voznesenskij i dr. Njihov je rad jednako intenzivan u dva pravca: u stvaralačko-dramskom i u kritički-teatralnom. Na području čistoga dramskoga stvaranja, unose oni u dramatiku sasvim nove elemente, obogaćujući i produbljujući dramu dosele nepristupnim psihološkim nijansama, i utirući istodobno put k čisto umjetničkom dešifrovanju iracijonalnih elemenata života. Uvodjenjem naime simbola u dramu, beskonačno je potencirana izražajna moć jezika, i data je pjesniku mogućnost da pronikne u misterij sutonskih sfera duše, tako da se pred našim očima otvara jedan grandijozan pokus, da se pristupi k odgonetanju vječnih zagonetaka na umjetničkom području sasvim novim metodama i novim alatom.

Sasvim je prirodno, da se s novom simboličkom dramom javljaju istodobno i novi teatralno-scenični problemi: materijalizacija nove drame. Sve što je iz stare realističke drame izbačeno kao empirijski slučajno, izbacuje se još nepomirljivije sa simbolističke scene. Scenički kult domaćih rekvizita sa svojom „protokolnom" realnošću, koja je dosele pretrpavala celu scenu nevažnim detaljima, uklanja se bez ikakva kompromisa od čitave sekte simbolističkih teatralaca, koji s najvećom odlučnošću vojuju za uprošćavanje scene, za scenski „purizam". Dosljedno tome gone se svi strani elementi, štono se nepažnjom ili lošom pažnjom uvukoše na scenu i zasjeniše glumca, taj centar i bit teatra. I bivši teatralni dekorater-zanatlija nestaje sa simbolističke scene, a njegovo mjesto, čvrsto i konačno, zauzimlje umjetnik-slikar, — koji se odsele trsi da poda novi tip sasvim individualne dekorativne teatralne slikarske umjetnosti. I tako vidimo gdje simbolistički

teatar postaje sintezom kolektivnog rada glumca, dramatičara, i umjetnika-slikara, pod zajedničkom upravom reditelja.

Ova sinteza teatralne umjetnosti nalazi prvu svoju uspješnu primjenu u čuvenom moskovskom *„Hudožestvenom teatru"*, koji se osniva u devedesetim godinama i podvrgava cjelokupnu dramsku teatralnu umjetnost sustavnom i egzaktnom studiju. Uspjeh je „Hudožestvenoga teatra" bio sasvim neočekivan i ubrzo tolik, da on, nakon kratkog vremena, daje odlučni smjer cjelokupnom tadanjem i poznijem dramskom i poglavito teatralnom stvaranju. Čehov, Ibsen, Hauptman, a onda Materlink, Andrejev, i Sologub, protagoniste savremenoga dramskoga simbolizma, odomaćuju se ubrzo u „Hudožestvenom teatru", izgradjujući svojim repertoarom, pod genijalnim rukovodstvom osnivačâ „Hudožestvenoga teatra", Nemirovića-Dančenka i Stanislavskog, novi, simbolički teatar. Prvi znatniji pokušaji dramskoga simbolizma, ruskoga i neruskoga, kao što su „Kad mi mrtvi ustajemo", „Potonulo zvono", „Modra ptica", „Život čovjeka", „Pobjeda smrti", itd., ne nalaze ni na kojoj sceni svijeta tako smišljene i duboko umjetničke interpretacije kao baš u „Hudožestvenom teatru", za koji i najrazmaženiji njemački teatralni kritičari, prigodom njegova gostovanja u Njemačkoj (još u devedesetim godinamá) s entuzijazmom klicahu: „Kapu dolje, pred tobom, Moskvo! Evo dolazi svjetlo s Istoka!"

Medjutim valja priznati, da ovaj simbolizam — jednako dramski kao i scenički — nije do danas ni izdaleka iskupio svih svojih gromkih obećanja, usprkos mnogih i neprolaznih tečevina i na jednom i na drugom području. On nije još ni izdaleka izrekao svoje nesamo posljednje, nego ni odlučne riječi. Najistaknutiji njegovi predstavnici, kao što su Leonid Andrejev i Fjodor Sologub, još uvijek nijesu izašli iz sfere misaona literarnog traženja. Nije od posljednjih razloga tome i činjenica, da su se i simbolisti — jednako i liričari kao i dramatičari — našli pred neizbježnim faktom, da im valja prije svega izgraditi svoj vlastiti jezik, — naročiti, *simbolički* jezik. S ne manjim poteškoćama probija sebi ruski simbolizam put unaprijed i na području scene, boreći se u naše vrijeme do žučljivosti sa takozvanim „teatralnim teatrom" Jevrejinova, Maksa Rajnharta, Georga Fuksa, Julijusa Baba, i drugih, koji uz bučnu „revolucijonarnu" lozinku „rethéâtraliser le théatre" hoće da izbave teatar od t. zv. „robovanja literaturi", nahodeći suštinu teatralne umjetnosti isključivo u kultu stilne i dekorativne ljepote. Simbolisti pak, nazirući u teatralnom umjeću „umjetničko otkrivanje života čovječjega duha" (Stanislavskij) ne mogu se zadovoljiti plitkim kultom teatralne spoljašnosti, lišene duha i najblagorodnijih duševnih pretenzija.

Vojna i njezine istorijske posljedice u Rusiji presjekle su, ili barem prigušile na časak, intenzivnost nastojanja ruskih simbolista: nestalo je sa sa scene Leonida Andrejeva, a i Muze „Hudožestvenoga" hrama ne djejstvuju danas tako intenzivno kao do vojne, zbog neprekidna zveketa oružja. No, čini se, da je najgore prošlo. Bujno budjenje literarno-umjetničkoga i napose teatralnoga života, koje u intelektualnom životu najnovije Rusije zabilježiše posljednji dani, svjedoče o tom, da će privremeno spušteni barjaci ruske literarne i umjetničke misli biti podignuti novom i možda još

elementarnijom snagom negoli dosele. Pritom neće jamačno ni barjak ruskih simbolista biti posljednji koji će zalepršati na svome započetom putu.

Dr. Jos. Badalić.

Umetnička kritika.

(Objavljujemo u sledećem tri prikaza, od tri pisca, devete izložbe „Proljetnog Salona“ u Zagrebu. Pravo da kažemo, činimo to s primišlju, a ne što bismo ovu izložbu smatrali naročitom manifestacijom naše umetnosti. Hteli bismo, naime, da pomognemo onima koji žele da dovedu do apsurdnosti — ili kako se to jače kaže, da „utuku u pojam“ — diletantsku i šarlatansku umetničku kritiku, koja se i kod nas, po uzoru na inostranstvo, razmahala po svima dnevnim listovima i časopisima svake vrste. Poznavanje umetnosti i ocena umetničkih delâ — čini nam se — spada u najteže i najdelikatnije rabote, i ko hoće da stvori sebi sud o umetnicima i njihovim delima, a nije sâm umetnik, mora — rekli bismo —, pored urodjenog smisla i ukusa za lepotu, obići ceo svet i steći golemo iskustvo, da još uvek, na kraju krajeva, nadje da je ovaj život odviše kratak za ovakav zadatak. Pa ipak, toliki „stručni“ i nestručni kritičari govore i pišu tako mnogo i olako o umetničkim problemima i vrednostima, o izložbama (o slikama „pod brojem tim i tim“) i o pojedinim umetnicima, kao da nema ništa lakše od toga na svetu. — Pokušavamo, stoga, dati tri razna mišljenja o istoj izložbi „Proljetnog Salona“, od tri očigledno darovita mlada čoveka, od kojih je najstarijemu (g. Miciću) dvadesetipet a najmladjemu (g. Batušiću) osamnaest godina, i od kojih nijedan još nije bio van domovine niti video umetničkih delâ van po knjigama. S koliko se nepoverenja mora primati ono što toliki „kritičari“ govore — ne samo po salonima i kavanama nego, avaj, i po listovima i časopisima — o umetnosti, kad većina njih nemaju ni toliko i ne umeju tako da kažu, kao ova tri mlada pisca povodom jedne izložbe u Zagrebu! —M. Ć.)

I. *Deveta izložba „Proljetnog Salona“.*

Udruženje umetnika „Proljetnog Salona“ sagradjeno je na odviše kompromisnoj osnovici, tako da svaka izložba slika imade radova koji zbog svojih i odviše loših kvaliteta nikako ne bi smeli da budu izloženi. I u ovoj su izložbi našle svoje vidljivo mesto neke slike — dobrim delom radjene ženskom rukom — koje ne samo da ne znače ništa za umetnost, nego često unose disharmoniju, i kvare celokupni dojam izložbe. — Ne bi ništa smetalo što su se na ovoj izložbi sastali razni smerovi likovne umetnosti poslednjih godina; naprotiv, to bi prikazalo njezin razvoj, i bacilo unapred sen na dalju evoluciju u sutra, — kad bi u izložbu ušlo najbolje što je dosad u kojem smeru dano. Jer je dobra akademska slika uvek više nego loša impresijonistička, a dobra impresijonistička opet više od loše ekspresijonističke, i tako redom, — kad već moramo da se poslužimo tim potpuno relativnim pojmovima i nazivima pojedinih novijih smerova slikarstva. — Govoreći dakle kolektivno o poslednjoj izložbi „Proljetnog Salona“, najpre

nam valja napomenuti, da kod kasnijih izložaba treba prepustiti *jury* spremnijim ljudima, tako da u „Proljetni Salon" ne udju radovi koji mogu biti na štetu njegove umetničke reputacije.

To bi bila prva napomena, pre konstatacije da je ovo ipak najbolja izložba od sviju koje je dosada priredjivalo ovo naše umetničko udruženje. U njoj se, kao u zrcalu, odrazuje sav umetnički život današnjega naraštaja, — sve njegove potencije, sva moderna nastojanja, težnje i putevi, koji idu (na našu radost) paralelno sa težnjama i nastojanjima umetničkim kod ostalih naroda Evrope.

Na prvi se pogled vidi, da je mladji naraštaj umetnika (gg. Dobrović, i njegovi učenici: Gecan, Mijić, Tartalja, Trepše, Šulentić, Uzelac i Varlaj) prekinuo sa svim starim tradicijama, i da istorija njihova razvoja počinje tek tamo od Cézanne-a i van Gogh-a, prvih izrazitih oslobodilaca likovne umetnosti od zastarelih shvaćanja, prvih utirača puteva oslobodjenju od jučerašnjeg. Radovi ovih mladjih umetnika „Proljetnog Salona" oslobadjaju se sve više vanjskih forama prirode; oni streme ka formama koje *slutnjom izražavaju prirodu,* i koje se radjaju u dušama umetnika, kao izrazi njihovih unutarnjih potreba stvaranja. Na toj umetničkoj raskrsnici puteva, sa koje se naziru perspektive pravaca u kojima će se razvijati mladji talenti, nije teško zapaziti, da dela koja su izložena nisu jošte savršeni izrazi njihovih umetničkih kvaliteta. — ona su u većini slučajeva *pokušaji,* prvi krici i povici za oslobodjenjem od tradicija. U njima se češće osećaju i vide jaki uticaji evropskih majstora, i posredni i neposredni. Tako se dogadja, da se u slikama ponekog od ovih mladih umetnikâ opaža borba izmedju dvojice, trojice, a često i više, od onih pod čijim uticajima umetnik radi; dok drugi opet podražavaju verno jednome, koji im je najbliži, služeći se njegovom tehnikom i njegovim načinom rešavanja slikarskih problema.

Svejedno, svi ovi radovi više-manje garantuju, da u našoj mladoj umetničkoj generaciji imade volje, snage i života, i što je glavno: čistog umetničkog temperamenta, te se s mnogo verojatnosti može očekivati postepeno razvijanje na bolje. Samo kad bi mladi umetnici više tražili *u sebi,* u svojoj nutrini, nego vani u svetu i u prirodi; i kad bi se jednom već odrekli svega onog čime se postizavaju pusti efekti, svakako na štetu prave umetnosti. Verujemo, da će oni to učiniti.

Oni, medjutim, o kojima ovde ne govorim, *imaju* već svoje udobne fotelje u istoriji likovne umetnosti, i oni su možda most preko koga mladost prelazi na drugu obalu. Skoro će se, iza poslednjih koraka mladih, srušiti taj stari most.

Gustav Krklec.

II. Kroz „Proljetni Salon" 1920.

Vi odvajkada već vični, očekujete i od mene, da vam „rastumačim" slike i *sve* opširno, i naročito „stručno", o „Proljetnom Salonu". Žalim — vas — to vaše očekivanje se neće ispuniti. I tako, vi razočarani a ja grdno prekoren, što vam nisam „dao" ono što vi nemate i što svuda tražite: da se umetnost tumači. Umetnost se ne može i ne dâ tumačiti. Ona *sama* daje čoveku ono što on nema, i *sama* neposredno govori. A vi naučite taj jezik,

da joj možete pristupiti, i neće vam trebati tumača ni kolportera što se rado nazivaju zajedničkim imenom „kritičari". Potrudite se i naučite pre japanski ako hoćete govoriti s gejšom, i isto tako naučite jezik umetnosti, jer ljudi se moraju približiti umetnosti, ako uopšte iskreno žele osetiti njenu duboku dušu.

Zato, ja neću ni pokušati da opisujem slike ili da kažem što sam vidio očima. Ne kanim, šta više, reći nikakovu poslednju reč, — jer jedva što se dâ reći i prva. Ove su reči bez ikakvih pretenzija i ne žele dokazivati naročito da IX izložba „Proljetnog Salona" *nije* nikako umetnički dogadjaj, — to ona i sama govori. Ona je jedna dekorativna izložba *slika*, impresionistička odnosno imitatorska.

Ali ipak moram istaknuti dve iznimke: *Marin Tartalja* i *Vilko Gecan*. Oni su umetnici koji slute dušu stvari, i koji su osetili ono strašno i golemo, što se je poput strašnog krsta diglo i isprečilo u našoj duši. Oni su šta više i uspeli (isključujem Gecanove slike u boji) da iznesu nesmiljenu unutrašnju bol čoveka (Gecanov ciklus crteža „Klinika"), i oduhovili materiju (Tartalja: Autoportret). Tartaljine su sumorne i bezbojne boje tužne i teške kao opela, a Gecanovi nezaboravni crteži deluju kao turobna muzika čovečjeg pogreba.

Ostali članovi „Proljetnog Salona", koji su, čini se, prospavali crne dane, dobri su i ujedno loši *slikari*, u doslovnom značenju te reči: Svi se oni još i danas trude da „ispune zrak" šarenim bojama izmedju predmeta, držeći da je to najveća zadaća slikara, te da su rešili vrlo važan problem. Oni drže, da se još uvek ne može biti slikar ako se nema modela. Njihova sadržina je vrlo jednostavna, jer je redovno nema. Oni prenose materijalni svet na platna ili papir, bez ikakova pokreta duše ili krvi, umesto da se mnogo jednostavnije posluže fotografskim aparatom. To je t. zv. impresionizam. Ne! dalje se više ne može i ne sme ovako. Dosta je *slika* i slikarija. Slikari u bogataške salone (a mnogi su zato i zgrešili!); a *umetnici*, izdvojte se, i stvarajte — u drhtaju i strepnji svoje duše — golu crnu čovekovu sudbinu.

I tako, kao logička nužda, dolazi ozloglašeni *ekspresionizam: umetnost, koja prestaje s imitacijom*. Ona je, nažalost, u „Proljetnom Salonu" nepoznanica, i ja ću reći još nekoliko reči o njoj, nekoliko reči o crnoj dubini čovekove duše, koje su ujedno i poslanica novoj mladoj umetničkoj generaciji Jugoslavije.

Ekspresionizam ima svoj koren duboko u *duši*, koja je postala subjektom umetničkog stvaranja. Ta „anarhija" koja razara ustaljene forme, istina je, *još* nije stvorila nove forme, *ali* je omogućila potpunu i apsolutnu manifestaciju *duha*. A duh, koji mrzi formu, stvara danas neku vrstu „apstraktne forme", pošto je velika ekstaza duše spoznala napokon i u umetnosti metafiziku stvari, za koju filozofija već odavna zna.

Umetnost ne može imati odredjene forme, jer je život neodredjen i amorfan. On svaki dan ima drugo lice. Jaka struja i valovi vreve grabe nas danas magičnom snagom, — podiže nas visoko i ruši u provaliju bezdana. A mi smo nesretna legija osudjenika što bespomoćno napinjemo uzavreli mozak, drhtave i razorene živce. Probijamo se iz tamne crne sadaš-

njosti, i tražimo spasa i smirenja. *Mi hoćemo da iznesemo naše unutarnje lice.*

Dušom je našom prohujao vetar olujni, i mi od sablazni pobegosmo u duboku svoju očajnu samoću — u samoću duše. U našoj duši, kô u širokoj ruskoj stepi, odjekuje glas mučenih na svetu i raspetih na krstu.

Pred očima našim podigoše vešala, čiji krvavi konopi još i danas vape za osvetom. Otvoriše bezbrojne bolnice u koje su vodili kraj nas ludjake, što nas očima moliše, da ih spasemo, da im ruke pružimo. A mi nemoćni i sapeti, zagrlismo ih tek u duši, i bezgrešno zaželesmo: Umri! Umri! I već sutradan pokapali smo mrtve...

I mi se zavetovasmo u svojoj samoći, u ime bezbroj rana čovekovih, da će biti naša vera, naša religija svuda u umetnosti — *doživljaj*, strašni. goli doživljaj, koji je u nama ostao kao crni memento.

Ljubomir Micić.

III. Lepota ili Rugoba.

U spomen „Proletnomu Salonu".

Okrutni bog i apsolutni gospodar sadašnjega doba zove se „Danas". On harači neumoljivim besom i praiskonskom varvarskom silom krtim živcima sadašnjih bednih, bolesnih, nervoznih i prezrenih ljudi. On je svojim surovim egoizmom oborio svu prošlost, sve tradicije, sve pijedestale, sve autoritete... Njegov je kategorički imperativ: protuci se, probij se, živi!

Dakako, neminovna je posledica u umetnosti — histerični dadaizam, ludilo i vandalizam, koji već prestaju biti umetnost.

Ne velim da „Danas" ne zadaje ljudima, koji i malo čovečanski osećaju, silne boli, da im neka gorčina ne steže grlo, da ih čak nisu opsele čete opakih demona što iz njih vrište i mahnitaju. Ne velim, da za njih nije život i svet neka siva, blatna močvara, koja ih čas ubija svojom mrtvom tupošću, a čas nagoni u apsurd, — da noktima paraju svoje grudi, iskapaju krvava srca, i bacaju ih pred svetinu kao u cirkusu. To nikako!

Nisam „kritičar" što propoveda filistarski moral, i smeje se, glupo se smeje, na sve što je novo i originalno, uveren jedino o svojoj veličini i neophodnoj važnosti. I ja sam osetio Bol Stvaranja, tu večnu zagonetnu nepoznanicu, tog samrtnog andjela slike, pesme i melodije. Ali jedno je i jedno ostaje zauvek pitanje: *Ima li duboka, prava i iskrena Bol da rodi Lepotu ili Rugobu?*

„Sva dvojba je samo u tome, što je lepše: Šekspir ili čizme, Rafael ili petrolej? A ja vam kažem, da su Šekspir i Rafael više od narodnosti, više od socijalizma, više od mladoga naraštaja, više od kemije, više gotovo od čitavoga čovečanstva, jer oni su već plod, pravi plod čitavoga čovečanstva, i, možda, najviši plod koji je uopšte moguć! *Forma lepote dostignuta je*... Ta znate li, a ako ne znate čujte, — da čovečanstvo može poživeti bez Englezâ, i bez Nemačke, i, vrlo lako, bez Rusâ; može i bez znanosti i bez kruha, ali ne može jedino bez lepote ne može... U tome je sva tajna, sva povest."

Ove reči stavlja veliki učitelj Dostojevski u usta Stjepanu Trofimoviću Verhovenskom, u svom najvećem delu — takodjer jednom od najviših plodova čovečanstva — u „Demonima". On, koji je podneo Hristov-

ske muke na svojoj Golgoti, u Sibiriji; on, koji je već na smrt osudjen stajao pred ždrelima hladnih pušćanih cevi; on, koji je sigurno znao i poznavao onu najčišću primarnu bol, — on nam kao krajnji cilj svih tih lutanja i svega života propoveda Lepotu!

Rugobu može da rodi jedino mala, prljava, zlobna i osvetljiva dušica. I ona je onda kadra da je iznese kao plod Boli, baš kao što velike duše stvaraju kao plodove Boli — Lepotu. Ali mnogi toga ne razume, jer velika iskonska tajna prekrita je gustom i teškom koprenom . . .

U sivim prostorijama Umetničkoga Paviljona prelivaju se kaotično sve sile mutnih i močvarnih boja, iz dna duše iscedjenih tonova i nijansa, i iz dna života sabranih linija, izvijenih u očajnim spiralama što jecaju i vrište kao žrtve nekih potajnih ali groznih muka. Neću da diram ni u čije umetničko „Vjeruju", ali ko je sa tihim skladom u duši prošao kroz ovu novoveku mučionicu linijâ i tonovâ, kroz ovaj surovo razgaljeni inferno mogućih i nemogućih nakaza, morao je osetiti i priznati da je Lepota, ona čista Lepota, umrla. Oni pejsaži tmurni su i pjani, — iz njih odiše teški zadah vina, dima, i znoja podzemnih krčama. Hristos se ne razlikuje nimalo od razbojnikâ. Na portretima imade bolesnih i kriminalnih tipova.

Tamo vlada Rugoba, apsolutna Rugoba. Ona je, doduše, očajna, i možda, samo prolazna; nju i nisu rodili oni mladi umetnici, već strašni i poput Usuda neumoljivo „Danas". Metafizički je ona, kažu, isto što i Lepota, — samo prolazan oblik. Ali za naša čula Rugoba ostaje Rugoba!

Zar je *ono* proleće, kad se budi uspavano cveće i drveće, i potiče uledjeni gorski potočić na žubor novih pesama? Zar je to prebujna i preraskošna Mladost? — O, ona je tmurna i pusta i nevesela, kao novembarsko nebo, kad čitavi dan vitlaju vetrovi ogoljelo drveće čije grane tužno strše poput osušenih staračkih udova bez krvi i života.

Sve forme izobličile se i postale ružne, sve govori o nekoj strašnoj, neshvatljivo strašnoj katastrofi Lepote. Čuju se reči i pozivanja na autoritete: Cézanne, Van Gogh. To je sasvim suvišno i nedosledno. Na jednoj strani, apsolutna negacija svakoga umetničkoga autoriteta, na drugoj strani pozivanje na nove uzore. Uzori su sporedno, i oni narušavaju princip umetničke slobode i individualnosti stvaranja. Neka samo projicira umetničke doživljaje kroz *svoju* dušu, ali neka pazi da projekcije ne budu Rugoba, jer to je onda boja njegove duše.

Vidio sam tek *jednu* dušu, iz koje je — kao iz tmastih i olovnih oblaka — prodrô sjaj sunčeva svetla obasjavajući male kućice što su blistale u kalejdoskopu duginih boja. Oni mali šareni mozaici vedrih boja deluju odista kao projekcije jedne duše koja je tragajući za nečim u svojoj tihoj čežnji — osetila i našla Lepotu. Ona mi je bila jedino utočište u onome moru burnih i izobličenih tonova, linija i forama.

Dosta je već bure, dosta je histeričnih živaca i napetih mozgova, dosta je lomatanja i razbacivanja, — dosta je Rugobe! Ona ne sme postati apsolutnom vladaricom, jer onda mora da propadne i da izgine Lepota i Harmonija, — a to znači smrt umetnosti, smrt svega . . .!

Slavko Batušić.

Pretplatnicima i čitaocima „Nove Evrope“

„NOVA EVROPA“ izdržala je probu. Pokret je naišao, u krugovima na koje smo računali, na srdačan prijem, a pokušaj s listom u svima slojevima čitalačke publike na veliko interesovanje, koje se proteže na celo narodno područje, i svakim se danom širi. Osnivači „Nove Evrope“ produžiće, stoga, rad u započetom pravcu. Sada se radi o tom da se listu, u današnjim prilikama, osigura budućnost i stalnost u svakom pogledu.

„Nova Evropa“, koja je počela izlaziti 16. septembra 1920, i čija se I knjiga (14 svezaka, sa 30 araka u izdanju latinicom, i 34 arka u izdanju ćirilicom) navršuje sveskom od 28. decembra t. g., produžiće svoje izlaženje u idućoj, 1921, godini, sa ovim izmenama:

1) Mesto, kao dosad, svakog četvrtka u sveskama od 32 stranice, izlaziće „Nova Evropa“, odsad, TRIPUTA MESEČNO, i to svakog 1., 11., i 21. u mesecu —, u sveskama od 40 stranica. Omot, i dodatak „Šta se čuje“, ostaće.

2) U godini 1921 izaći će svega dve knjige (II i III) — 28 svezaka — „Nove Evrope“ (svaka knjiga po 14 svezaka, 35 araka). Prvi broj II knjige izaći će 21. marta 1921.

3) Cena, u pretplati, na jednu knjigu (14 svezaka) biće 40 dinara (160 kruna). Pojedine sveske prodavaće se po 4 dinara (16 kruna). Za inostranstvo tražiće se još i naročita poštarina.

4) Uz dosadašnjeg urednika, M. Ćurčina, preuzeće odgovornost za uredjivanje „Nove Evrope“ još i Dr. Laza Popović i Dr. M. Kostrenčić.

Sve gornje izmene, pod 1 do 3 ,preduzimaju se iz tehničkih i materijalnih obzira. Cena pretplati odredjuje se — prema dosadašnjem iskustvu — tako da bi prihod pokrio troškove, bez naročitih žrtava i bez naročitog profita za osnivače. Interval od deset nedelja potreban je radi pregovora sa „Tipografijom“ (koja je dosad štampala „Novu Evropu“) ili s kojim drugim štamparskim zavodom, i za organizovanje administracije.

List će izlaziti i odsad, kao i dosad, uredno i tačno, u zakazano vreme, — pretplatnici i čitaoci mogu nam mirno pokloniti, u svakom pogledu, svoje poverenje. Svaki dosadanji pretplatnik dobiće na vreme poštansku uputnicu da je ispuni i pošalje novac, ako želi i dalje primati list; isto ćemo tako poslati uputnicu i svakom novom pretplatniku, koji nam se javi do polovine marta 1921.

Molimo sve pretplatnike i čitaoce, i uopšte prijatelje „Nove Evrope“ da nam, od svoje strane, idu na ruku, i to, pre svega, šaljući uredno pretplatu i dostavljajući nam svaku neurednost u pogledu primanja lista; a zatim, zauzimajući se da u svome krugu zadobiju nove pretplatnike i čitaoce. Tako će najbolje pomoći da „Nova Evropa“ uhvati što dubljeg korena u našoj zemlji.

Za osnivače „Nove Evrope“,
UREDNIŠTVO.

Šta se čuje.

Slušam za stolom u kavani, kako teče „razgovor ugodni naroda slovinskog“ — štono rekô pokojni prota Vasa Živković — „bujno kô golema reka“. Ova reka nabuja osobito u vreme izbora i posle njih. U ovom slučaju bio je to više monolog nego razgovor, jer je jedan zagrebački radikal uhvatio za dugme jednog vanstrančara, pa mu nije dao oka otvoriti:

— Svi vi govorite, da će radikali propasti, da će skrahirati i Pašić, i Protić, i svi redom; a eto, hvala bogu, mi opet ponajači! Sad, pred izbore, demokrati obiše svetu uši vičući: Propadoše radikali, ode radikalna stranka! A šta kažu sad? — Tâ njihova predskazivanja živo me sećaju na pad Skadra u balkanskom ratu, i na moga prijatelja Peru. Kad su naši opseli Skadar i Taraboš, Pera se zarekne za našim društvenim stolom „kod tri pištolja“ da neće poručivati svoju uobičajenu dvolitru dogod ne čuje da je pao Taraboš, nego da će piti vodu „pa ma odmah postao žaba“, reče .... Od tog večera, počeo je Skadar jednako da pada, i Pera je na svaki nov glas poručivao svoju meru, da proslavi slavni istorijski dogadjaj. Nikad nije Pera toliko vina pio, a nikad nije Taraboš čvršće stajao nego baš onda.

U tom puče dugme, i vanstrančar, oslobodivši se neposredne blizine radikalskog govornika, odmače malo stolac, i samo reče:

— Ali je Skadar, na koncu, ipak pao . . .

*

Piše u novinama, da je stigao iz Beča južnoslovenski sitni metalan novac, i da je već stavljen u promet. Ima ga od 10, pa čak i od pet para! U promet se može staviti, ali da li će biti koga da ga primi!? Vredno bi bilo povesti o tome anketu medju kelnerima po Jugoslaviji, od kojih velik deo spada danas medju milijunaše.

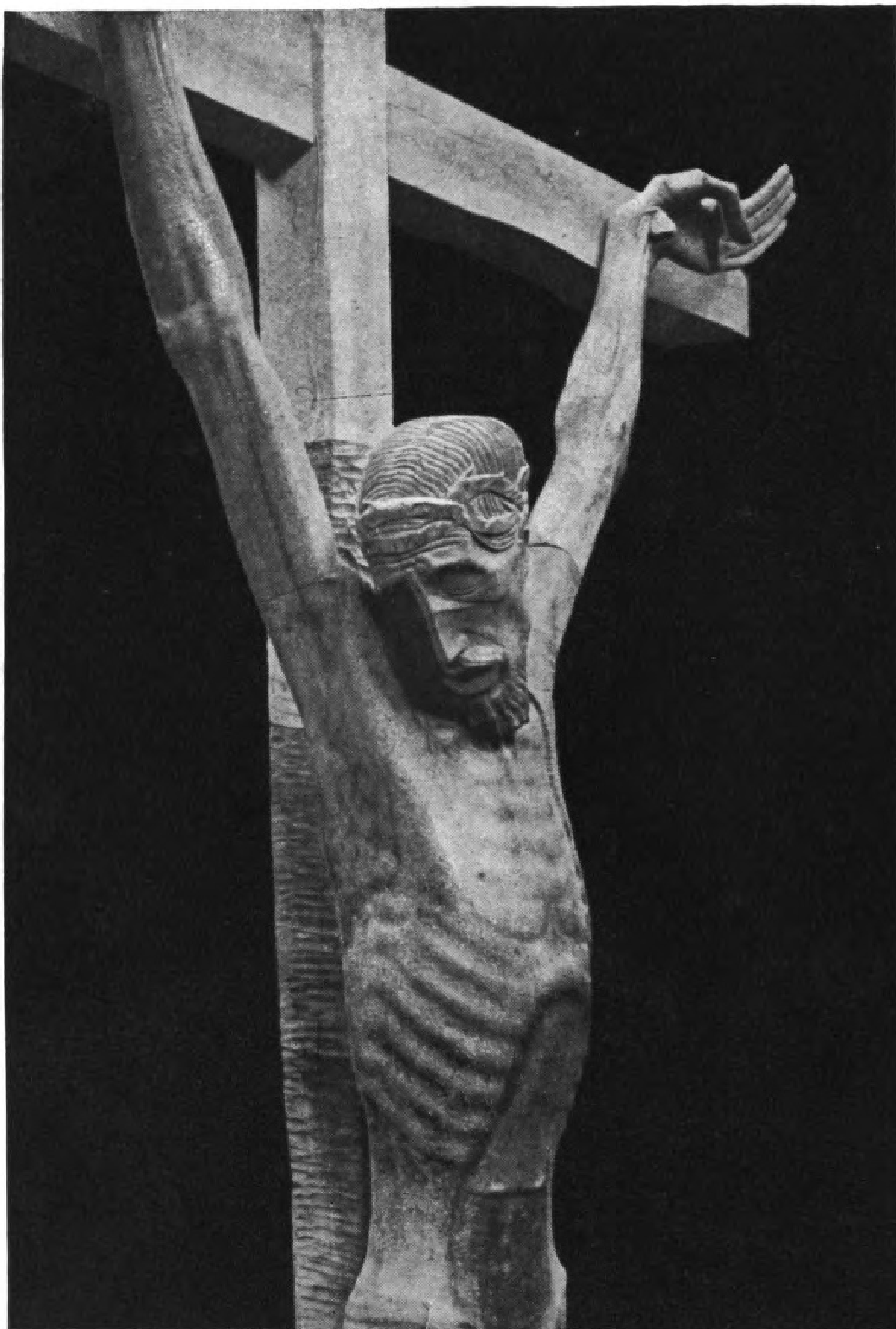
Evo šta jedan redovan gost zagrebačkih kavana priča: Zamolim, kaže, u kavani „Zagreb“ calkelnera Franca, da mi za jednu novčanicu od dve krune dâ dve po jednu krunu; — „dve *krunice*“ — ponavlja Franc, bacajući papir na sto, i jureći dalje da kupi danak. — A u kavani „Korzo“, kaže isti gost, protestujem što mi Maks daje same nežigosane krune; — „ko će danas na to gledati“ — odgovara prezrivo Maks —, „ako imate neštemplovanih, ja ću ih u svako doba primiti“. Naravno, u tolikom prometu, šta čine nekoliko stotina „neštemplovanih“ dnevno! — I calkelner Ljuba od Grand Hotela i prima i daje nežigosane krune bez naročitog uzrujavanja. — A gledao sam, — kaže taj moj izveštač, — gde novčanica od dve krune leži na zemlji, pod stolom, pa je kelneri vide i neće da se sagnu da je dignu, — ko bi se još i zato mučio!

Ipak, držim, da će nov sitni novac najteže pogoditi onog kasira od Uspinjače, na donjem kraju, koji nikad ne vraća kusur zato što, kaže, nema sitnine. Taj bi se, medjutim, mogao povući u mir, jer mora da je već „zjelo“ bogat čovek.

*

Dva ponajbolje posećena lokala u Zagrebu momentano nalaze se u istoj ulici: Radićeva knjižara i City Bar, obe u Jurišićevoj ulici, — rastavlja ih samo sokak i pošta. Jedan je pun prekodan, drugi prekonoć.

Jedan stanovnik iz iste ulice, konstatujući ovu činjenicu, učinio je refleksiju, da bi dobro bilo kad bi posetioci ovih lokala izmenili lokale; „onda bi,“ kaže, „bilo u Hrvatskoj sve u redu . . .“

MEŠTROVIĆEV HRIST

(DETALJ)

Nova Evropa

Knjiga I, broj 13. 23. decembra, 1920

Meštrovićev Hrist.

Kako je mala i siromašna, jadna ta soba čovečanstva, niska, mračna, kao tamnica, —

A u tamnici je usamljen i okovan najveći čovek, Hrist, i sa njime najveća ljubav i najveća bol...

Da li je Hrist bio zato tako nesrećan, što mu niko dobro dobrim nije vratio, —

Da li je još u poslednjem času, prikovan na krstu, mučen i bijen, očekivao jedan blag pogled, jednu milu reč?...

Gde je ležala tajna i slatka obmana njegova, da treba ljubiti bližnje i kada su zli, —

Da li bi srećan Hrist mislio na celi svet, i zagrlio ga rukama — kojih veličinu, snagu i težnju eto pokaza Meštrović —?

Kojim pravom nagrdjujemo stradanje njegovo, govoreći da je stradao za sve nas, a ne i za sebe samoga?...

U maloj, siromašnoj, jadnoj sobi čovečanstva, duh Meštrovića okovao je i ponovo na krst razapeo Hrista, velikog, divnog, nesrećnog, kako niko nesrećan, divan, i velik nije bio, —

Nerastumačen i neizmeran, ali mio i drag u ćutanju, ostavljenosti, i patnji, obnovljen u našem sirotom i željnom srcu, prikazan je srodnom snagom i darovan večnosti; —

Ispod njegovih prebijenih i unakaženih nogu buči i danas gmizanje sveta, daleko i tudje, kao i onda, kada je očajan i žalostan zavapio svoje poslednje reči, —

A kad mu je glava pala dole, video je ponovo pred sobom ženturine, kockare, pjane vojnike, fukaru, životinje, zemlju, jedan propao grad, i umorne mu se oči zaklopile...

Blaženstvo i sreća je živeti za druge, i što te više ne razumeju, ismevaju, varaju, prljaju, pljuju, biju, i muče, sve je više potrebno dati sebe drugome, —

To se čita na mučeničkom i svetom licu Meštrovićeva Hrista, —

I taj je Hrist naš.

L.

Meštrović u Engleskoj.

Prvu i poslednju godinu Rata proveo je Meštrović dobrim delom u Engleskoj. Njegove izložbe u Londonu, i po Velikoj Britaniji, nisu samo donele i pronele njemu slavu i glas najvećeg medju živim umetnicima svetskim, nego su u isti mah poslužile i kao najbolja propaganda — propaganda u najboljem smislu te reči — za našu narodnu stvar. Nikoji primer ne ilustruje bolje ono što kaže, malo dalje u ovom listu, g. Cvijić o značaju civilizacije za medjunarodna pitanja, nego slučaj s Meštrovićem. Može se mirne duše reći, da su dela *srpskog vojnika* i dela *Hrvata Meštrovića* — u duhovnoj vezi jedna s drugima, i dopunjujući jedna druga — stvorila onaj moralni kapital koji je našoj naciji bio od tolike koristi u ratu, i od kojega uglavnom, što se tiče inostranstva, i danas živimo. Meštrović, dalmatinski seljak, koji je još pre četvrt veka čuvao stado po brdima svoje kršne postojbine, dokazao je, jasnije nego iko, da sposobnost i istrajnost srpskohrvatskog seljaka-vojnika, oprobana u vatri i ratnim naporima, nije pusta fizička snaga divljaka i varvarina, već da u njima leže civilizatorske osobine rase. Celom je svetu postalo na očigled jasno, da se mora računati s narodom koji ima seljačku rasu tako pozitivnih kvaliteta kakvi se obelodanjuju u njenim predstavnicima kao što su srpski vojnik i dalmatinski skulptor. Ceo svet je doveo u vezu borbu srpskih heroja za osvećenje Kosova sa proročkom inspiracijom umetnika koji je poklonio svome narodu, još pre ratova za oslobodjenje, obrasce u kojima se simbolički oličavaju jačina i duh rase. I, napokon, ceo svet je video, da su ta snaga i ta rasa iste i u Srbiji i u bivšoj Austro-Ugarskoj. Tako su srpski vojnik i Meštrović, pre i bolje od svih ostalih, zajednički i svaki na svoj način, učinili da naš narod može zauzeti, najzad, mesto koje mu pripada medju kulturnim nacijama.

U tome poslu, osobito u pogledu Meštrovića, niko nam nije više pomogao nego Engleska, odnosno Velikobritanci. Dirljivo je, upravo, s kolikom su srdačnošću prihvatili i prigrlili našeg umetnika i njegove radove naši britanski prijatelji, i kako su svojski i nesebično britanski umetnici — *svi od reda, počevši od najvećih* — ne samo odali poštu stvaralačkom geniju tudjeg naroda i druge zemlje, nego i prionuli oko toga da se o njemu što dalje čuje i njegovo delo što bolje proslavi. Oko Dra. Sitona-Vatsona, koji je i u ovoj stvari dao inicijativu i prednjačio, okupila se čitava plejada umetnika, pisaca na glasu, i ljubitelja umetnosti, koji nisu požalili truda da im sunarodnici i ceo svet vide ili čuju za njihova južnoslovenskog velikog druga. Prilikom izložbe južnoslovenske umetnosti u Graftonskim Galerijama u Londonu, koja je otvorena 1. decembra 1917, organizovan je ciklus predavanja o Jugoslaviji i Balkanu, od kojeg sjajnijeg pouzdano nije nigde bilo; ishodište i središte tih predavanja bio je Meštrović. Tada su o njegovoj umetnosti govorili indijski umetnički kritičar Jusuf Ali i profesor Bogdan Popović, a predavanjima su predsedavali poznati engleski slikar Ser Džon Laveri i D. S. Mekôl, direktor čuvene galerije Valas (Wallace Collection) u Londonu; inače su, medju ostalim, još predavali Ser Tomas Džekson, član Britanske Akademije, o „Crkvama i Arhitekturi Srbije", i Ser Artur Evans o *Dalmaciji*. — Kad

je poznata izdavačka radnja u Londonu Williams & Norgate odlučila da izda monografiju o Meštroviću, sa reprodukcijama fotografija njegovih skulpturâ (što je u one kritične ratne dane već samo po sebi značilo jedno odlikovanje), pristali su od prve reči najbolji i najpoznatiji umetnici i umetnički kritičari da saradjuju na njoj: *Sir John Lavery* napisao je predgovor, *James Bone* odličan članak o umetnosti Meštrovićevoj, ženski vajar gospodjica *Milne* pesmu posvećenu svome srpskom sadrugu, Siton-Vatson članak o Meštroviću i Južnoslovenskoj ideji, a odličan crtač *E. H. R. Collings* ne samo da je napisao članak o „Meštroviću u Engleskoj", u kojem je pokupio sve podatke o umetniku u Velikoj Britaniji, nego je izradio i bibliografiju svega što je o Meštroviću pisano na engleskom. Gospodin Kolings, koji je ukrasio knjigu i nekim svojim crtežima, izazvanim uspomenama na Meštrovićeve skulpture, preuzeo je uredništvo popularnog izdanja ove monografije, koja je bila rasprodata već dva meseca po svome izlasku. Iz te knjige — kojoj nema još premca na našem jeziku — donosimo u sledećem pojedine deliće, iz članaka njenih engleskih saradnika, koji će potvrditi ovo što smo unapred rekli, i po kojima se daje lako naslutiti kakvom je inspiracijom ispunio Meštrović najbolje medju britanskim i svetskim umetnicima i medju ljudima od ukusa i prefinjene kulture.

„. . . . Dobro se sećam onoga dana, u Rimu, kada sam video njegove radove prvi put. Obilazio sam razne paviljone Medjunarodne Izložbe 1911. Dan je bio topao i ja vrlo umoran. Ali kad dodjoh do Srpskog Paviljona, koji je bio skoro ceo posvećen delu Meštrovića, nestade umora kao da je rukom odnesen, i ja se osetih u prisustvu jednog velikog duha — strašnog duha! Srpski junak, Marko Kraljević, stajao je tu na konju. To je bila najizrazitija statua na konju koju sam ikad video. Opšte je mišljenje da nema u Evropi statue na konju koja bi se mogla meriti sa Koleonijem u Mlecima, ali ja moram reći, da je na mene učinio ovaj Marko Kraljević mnogo jači utisak nego ugladjena i do u tančine izradjena tvorevina Verokijeva. U skupu Meštrovićevih skulptura što ih donesoše u London i izložiše u Viktoria i Albert Muzeumu godine 1915, kao i u onom na izložbi Graftonskih Galerija 1917, pokazala se ista neobična i zanosna lepota. Istinu vam kažem, oni koji su videli te skulpture, mogu sebi stvoriti pojam o ne drugo već božanskoj veličini ovoga dela, i morali su osetiti da je Srbija dala svetu novu svetlost da je predaje dalje u nasledje novim naraštajima."

John Lavery.

*

„. . . Njegov veliki „Hrist" u drvu, nedavno sadeljan, zamišljen je tako da bi se imalo gledati nanj iz daljine, prema samome nebu. Nije nimalo realističan; naprotiv skulptor je uveličao ruke i noge preko životne veličine, dajući time još više skrušen izgled samoj figuri i pojačavajući njenu moralnu izrazitost. Niko još nije pravio izrazitije ruke i noge od Meštrovića, niti od njih čudesnije prikladne „služitelje tela". Potičući iz zemlje primitivne, gde se noge još ne kriju i do potpunosti razvijaju svoj fleksibilan karakter, i gde su sve ruke razvijene do svoje potpune snage, on

doprinosi jedan primitivan detalj prikazu svete legende. Ovaj je Hrist dugo visio razapet na krstu. Vekovi su prošli, a duhovnom promenom nisu se još preporodila srca ljudi. Svirepost još uvek korača uzdignute glave kroz svet. Čitavi se narodi razapinju na krst, i krv se proliva po celoj Evropi. To nije realistička umetnost, ali joj je strahovitu realističnost dao umetnik koji je lično iskusio agonije pũti i duha, i u njoj imamo strasan iskaz, da se ovako što nije dešavalo samo za detinjstva sveta, i da se sve to još i te kako strašno tiče i nas dan-danas, ljeta Gospodjneg hiljadu-devetsto-i-osamnaest. Nije ovo tek dobro uspela akademska vežba, niti u radnji vešto izvedeno delo za ugled. To je autentična riligijozna pesma, koja sadrži u sebi jednu strašnu lepotu, a koju je jedan majstor snabdeo i svim tehničkim lepotama. Trup je mrtav a glava je klonula u zasenak, — duša prolazi iz tela kroz ruke uzdignute gore...

U tome velikome „Hristu", kao i u drugim Meštrovićevim skulpturama rezanim u drvu, materijal dolazi do reči, ali na sasvim poseban način. Karakter materijala oseća se u konturama i rezu cele figure na krstu, i uzima udela u utisku koji ona ostavlja na našim mislima. Raspeće, nagomilanošću svojih nebrojenih zareza i krtošću svojih linija, govori jezikom drveta, kao što bi, u kakvoj legendi, samo drvo moglo progovoriti u svom napaćenom srcu o „Njemu koji umire na drvetu"...

...Puna je inspiracije pomisao, da je palo u deo baš Srbiji, najmanjoj državi u ovome ratu, i to onoj koja je imala da pretrpi najstrašnije patnje, da proizvede ovake čudesno divne cvetove jedne nacijonalne kulture; da baš u času, dok germanske sile i Bugarska čine sve što mogu da bi zbrisale s lica zemlje srpski narod i da bi poništile i istrebile njegovu kulturu, ostali svet s udivljenjem pozdravlja srpskog genija što se obelodanjuje u velikom delu Ivana Meštrovića, koje se kao kakva kula izdiže nad ostalom skulpturom svoga doba."

James Bone.

*

„Škotska, koja je imala prvu priliku da pozna Meštrovićevu umetnost u Kralj. Glazgovskom Institutu Lepih Veština (1915), imala je zadovoljstvo da obnovi svoje studije na krupnijim radovima u Škotskoj Akademiji Umetnosti u Edinburgu 1918. Pravo ushićenje za skulptora izazvala je dirljiva svetkovina, priredjena u Akademiji prilikom predaje od strane kraljevića Gjordja, u ime Srpske Vlade, poprsja pokojne Dr. Elsi Ingls Škotskom Narodu. Zamisao ovog spomenika nezaboravljenoj kćeri Škotske porodila se u glavi samoga umetnika, i silina vizije, koja tako karakteriše njegovu umetnost, imala je posledicom da je pogodio njen unutarnji lik iako je lično nije poznavao. Srbi iščekuju dan kada će biti u mogućnosti da ponesu sa sobom jedan odliv ovog poprsja, da bi ga postavili nad grobnicom u Kragujevcu, u kojoj leže pokopane kosti tolikih britanskih ženâ koje su otišle bile u Srbiju zajedno sa doktorkom Ingls. Kao što je rekao srpski poslanik pri predaji poprsja: ‚Svaki Srbin prolazeći kraj njega skinuće zahvalno kapu, a svaka srpska žena položiće cetak na njihov grob'...."

E. H. R. Collings.

*

„Umetnik Meštrović je elementarna snaga, i kao takova on oličava i izražava želje i težnje jednoga naroda dugo neuslišana ali nikad neklonula. Njegovo je delo besmrtno, i s njime će zadobiti i slaviti konačnu pobedu Južnoslovenska Misao".

R. W. Seton-Watson.

Značaj civilizacije za medjunarodna pitanja.

Londonski Ugovor od aprila 1915 osnovni je uzrok našega neuspeha u Rapalu. Nismo uspeli ni da sprečimo da se on donese niti da ga docnije poništimo, iako su menjane slične odredbe o teritorijama na koje je Grčka polagala pravo; štaviše, i nama je ispalo za rukom učiniti da ne vrede odredbe ugovora izmedju Saveznika i Rumunije po kojima je ceo Banat pripao bio Rumuniji, kao ni pogodba po kojoj je ona ušla u rat, uz naše Saveznike.

Učesnici Pariske Konferencije često su u razgovorima pretresali sve razloge koji su nam smetali da izmenimo Londonski Ugovor, pa kako političke prilike nisu bile dovoljno jasne da to potpuno objasne, osećalo se da ima još jedan razlog, koji teži u svesti zapadnjaka ali se nerado pominje: ne smatraju nas ravnopravnim u kulturnom pogledu. Više puta, izgledalo je da Londonski Ugovor ne bi smeo biti ni donesen da smo mi, Jugosloveni, visoko kulturni narod, ili da smo imali prošlost od visoke civilizacije kojom bismo uticali na razvitak čovečanstva; konkretnije govoreći, da smo Grci slavne jelinske civilizacije, ili Italijani, koji su imali periodu Renesansa, onda se iz respekta prema opštoj ljudskoj svesti ne bi, verovatno, smela nad nama izvršiti onakva amputacija kakva je izvršena Londonskim Ugovorom.

Što se Italiji povladjivalo i povladjuje, to nije samo zato što je velika i mnogoljudna, i nije, zna se sigurno, zbog vojničkih uspeha i straha od vojničkih vrlina italijanskih. Ne zbog toga, ali u opštoj svesti svakoga obrazovanoga čoveka, čak u svesti širokih narodnih masa Zapada, postoji respekt od velike italijanske civilizacije: od crkvene civilizacije, od Renesansa, od nauka i umetnosti koje u mnogome čine osnovu današnje evropske civilizacije. Bilo je slučajeva da su Amerikanci, koji su došli na Konferenciju sa čistim principima pravde i istine i mislili da ih do kraja primene, da su i oni bili uzdrmani u tim svojim namerama onim imponderabilijama civilizacije, po kojima narodi nisu jednaki i ne mogu biti na ravnoj nozi.

Za ime Jugoslovena, osim malog broja stručnjaka, niko nije znao pre ovoga rata. Oni koji su sebi dali truda, saznali su, da to nisu divljaci, da nisu ni na stupnju kavkaskih junačkih plemena, štaviše uverili su se, da je to narod od budućnosti, da u njemu ima lepih početaka civilizacije u nekim pravcima. Najviše ih je impresionirala velika moralna vrednost Srbije, junačka dela njene vojske, i ogromna sposobnost za požrtvovanje. I to je bio naš glavni oslonac za vreme rata i na Konferenciji Mira. Te su vrline takodje i kulturne vrednosti, jer svaka velika vrlina je kulturna vrednost. Ali je od toga do velike kulturne vrednosti za čovečanstvo još daleko.

Prosvećenost na koju misle zapadnjaci, nije u tome što bismo imali veći ili manji procenat pismenosti. Odavno su misleni ljudi utvrdili da ima mnogo formalistike pismenosti koja vrlo malo vredi. Ja sam se prošloga leta očigledno uverio koliko malo vredi veliki procenat pismenosti kod Slovenaca. I sa njom su im glave često prazne, dok u glavama i nepismenih „balkanskih" seljaka vri, jer imaju narodne svesti, puni su istorijskih tradicija, imaju svoju volju i odredjenu misao. Nije prosvećenost ni u tome što bismo postigli izvestan stupanj materijalne kulture, i kad bismo zemlju prekrilili fabrikama, iako bankokrati svuda u svetu misle da je civilizacija u tome. Sve to, razume se, ima izvesne vrednosti.

Psihološki je jasno, jer je duboko usadjeno u ljudskoj prirodi, da se cene samo oni koji najvećim delom svoje akcije rade za celinu. Svet traži ono što njemu treba. Tako i sa medjunarodnim autoritetom. Kad ostali narodi imaju koristi u pogledu ideja, u pogledu pronalazaka, u pogledu umetničkih senzacija, od naših ljudi, od velikih ljudi čije su tvorevine i ideje izdržale svetsku konkurenciju, onda će se tek priznati da smo ravnopravni sa civilizovanim narodima. Sve drugo, — i ono što su Česi postigli, — samo su etape na tome putu.

Na novim generacijama je da učine te najviše napore, i da dadu takvu seriju velikih ljudi.

Ne valja sama najviša civilizacija bez veze sa narodom, bez dizanja najširih narodnih slojeva. Štaviše, u njima baš treba najpre tražiti najveće talente, koji će originalno narod predstaviti. Samo tako, i uporedo s time, mi ćemo stvoriti svoju samostalnu civilizaciju, kojom ćemo najviše doprineti opštoj, svetskoj civilizaciji.

U zaletu i huku za stvaranjem duhovnih i materijalnih vrednosti, ne sme se ni za trenutak zaboraviti kultivisanje onog unutrašnjeg, moralnog, organa koji čini boljeg i savršenijeg čoveka. Bez toga je i najviša duhovna i materijalna civilizacija nesavršena, prolazna i, kašto, štetna.

J. Cvijić.

Zadar posle rapalskog ugovora.

Time što je naša kraljevina, članom II rapalskog ugovora, pristala na to da se *Zadar sa teritorijom prizna kao sastavni dio kraljevine Italije,* nastupilo je novo stanje stvari, koje zahtijeva nove odluke u pogledu državnih kotarskih i središnjih nadleštava, smještenih u Zadru kao središtu kotarske političke i sudbene oblasti, i kao glavnome gradu današnje pokrajine Dalmacije; a takodjer u pogledu narodne baštine koja se je u Zadru nakupila tokom povjesnog razvoja narodnog života.

Uvjereni smo, da je rapalski diktat žrtvovao grad Zadar postepenoj ali stalnoj ekonomskoj propasti, i da je od njega stvorio jedinstvenu političku i geografsku nakazu. Uvjereni smo, da se to stanje stvari, bude li se uopće moglo u život provesti, neće održati, već da će u dogledno vrijeme nad strašću prevladati razbor, i da će Zadar opet pripasti, jednoglasnom voljom svih njegovih stanovnika, onom privrednom, geografskom, i političkom sklopu, kojemu po položaju svome i po povijesti svojoj pri-

pada, biva južnoslovenskoj državi. Svejedno držimo da je dužnost javnog mišljenja da se pozabavi pitanjem koje sam gori natuknuo, i da pozvanim činiocima, kod nas i preko Jadrana, pokaže način kako bi se to pitanje, uglavnom, dalo riješiti, u cilju obezbjede pravednih želja i osnovane potrebe našega življa u samome gradu i u njegovoj okolici (porezne općine Bokanjac, Crno, Arbanasi, i dio porezne općine Diklo), kao takodjer u interesu bivšeg zadarskog političkog kotara, ukoliko politički pripada našoj kraljevini, a da se pri tome ne dirne ni u čija postojeća ili umišljena prava. U tome nas naumu utvrdjuje i ta prilika, što će se u idućim pregovorima izmedju naše i talijanske države „zasebnom konvencijom utvrditi sve što se odnosi na izvršenje člana II rapalskog diktata, u pogledu opštine zadarske i njenih odnosa sa kotarom i sa pokrajinom Dalmacijom, kao što će se urediti i uzajamni odnosi izmedju teritorije dodijeljene kraljevini Italiji i ostatka teritorije koja je dosada bila sastavni dio iste opštine a dodijeljena je kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, obuhvatajući i pravednu podjelu pokrajinskih i opštinskih dobara i odnosnih arhiva“, — kako se čita u istome članu navedenog diktata.

Riješenje pitanja nasljedja Zadra kao sjedišta političke općine neće zadavati poteškoća: trebaće dijelove te političke općine, koji ostaju našoj kraljevini, pridati okolnim političkim općinama (Obrovac, Benkovac, Novigrad, Biograd na Moru), prema njihovoj geografskoj udaljenosti od središta ovih političkih općina.

Ni nasljedstvo Zadra, kao središte političkog kotara, neće dati povoda osobitim teškoćama. U blizini Zadra, na moru, uzduž obale zadarskog kanala, prostire se ubava varošica Biograd na Moru, poznata u našoj narodnoj starijoj, novoj, a i najnovijoj povijesti. Do nje, na par kilometara udaljenosti, ovamo bliže Zadru, položena je isto tako ubava varošica Filip-Jakov. Veže ih lijepi kolski put i more, i već danas mogu se obe smatrati dijelovima jednog te istog mjesta. Položene na obali morskoj, u jednome od najljepših krajeva Dalmacije, vezane u zaledju dobrim kolskim putevima, snabdjevene dobrom, zdravom, pitkom vodom, ove su varošice pozvane već od same prirode da preuzmu sve državne, društvene, i privredne funkcije, koje je dosada vršio grad Zadar, kao središte političkog kotara. Ukoliko opredjeljenje pojedinih dijelova bivše političke općine Zadra političkim općinama Obrovca i Benkovca ne bude ove dijelove učinilo ovisnim od već postojećeg političkog kotara Benkovac, sva preostala teritorija bivšeg političkog kotara Zadra imala bi sastavljati novi politički kotar Biograd na Moru, sa sjedištem u istoimenoj varoši, a ovome bi se političkom kotaru mogle pridodati i neke porezne općine, koje danas pripadaju benkovačkom političkom kotaru, a koje s njihova geografskog položaja privredno i komunikaciono teže prema Biogradu na Moru. Sa kotarskim poglavarstvom imala bi se prenijeti iz Zadra u Biograd na Moru i sva ostala kotarska nadleštva, tako školsko, finansijsko, žandarmerijsko, i druga.

Nas osobito zanima školsko pitanje, jer je ono usko skopčano sa riješenjem pitanja, da li će biti moguća saradnja Italije i Jugoslavije. Dolaze u obzir: muška i ženska osnovna škola, te dječja zabavišta u samomu gradu

Zadru osnovane 1885; mješovite osnovne škole u zadarskim predgradjima „Voštarnici", „Stanovima" i „Arbanasima"; južnoslovenski odio ženske gradjanske škole zavoda sv. Dimitrija, i velika gimnazija u gradu Zadru, osnovana 1898. —

Uzmemo li u obzir, da je za najveće talijanske strahovlade, školske godine 1919—1920, osnovna škola u Zadru brojila 319 učenika i 308 učenica, ona na „Voštarnici" 180 a ona na „Stanovima" 53 školske djece, moramo doći do zaključka, da je prijeka potreba da sve ove osnovne škole ostanu u gradu Zadru, odnosno u njegovim predgradjima. Budu li slijedila djela riječima, kojim je grof Sforca, u sjednici talijanskog parlamenta povodom rasprave o rapalskom ugovoru, pobliže označio zdravu politiku koju bi Italija imala da vodi, s jedne strane naprama preko pola milijona svojih novih južnoslovenskih podanika a s druge strane prema našoj državi, nema opravdana razloga držati da će se Italija protiviti da preuzme uzdržanje tih osnovnih škola.

Isto vrijedi i za zadarsku južnoslovensku gimnaziju. Ova je, iste zlokobne školske godine 1919—1920, brojila 352 djaka iz samoga grada Zadra, 76 iz zadarskog a 29 iz benkovačkog političkog kotara. Iako će uslijed premještaja raznih ureda broj srednjoškolskih djaka na zadarskim srednjim školama, osobito na južnoslovenskoj gimnaziji, osjetljivo pasti (jer će se mnoge činovničke porodice seliti, a za njima će se, silom prilika, morati povesti i onaj dio zanatlija, obrtnika i trgovaca, čije su radnje sasvijem ili od česti o njima živjele), broj djaka na toj gimnaziji neće ipak toliko opasti da bi to opadanje moglo opravdati njezino ukinuće. Možda će nove prilike zahtijevati promjenu vrste ove srednje škole, — o njezinom dalnjem postojanju ne može a i ne smije biti sumnje. Svakome pojedinom Jugoslovenu — nacijonalnom ili političkome — koji ostane u Zadru, ili se tamo naseli, Italija, u samome interesu grada Zadra, mora pružiti sve kulturno-socijalne pogodnosti koje drugi njegovi sunarodnjaci uživaju u oslobodjenoj domovini; nasilno odnarodjivanje nekolicine tisuća Jugoslovena na pragu i u trajnom dodiru sa južnoslovenskom državom, bilo bi ne samo bezizgledno već i nepolitički čin prvoga reda, podoban da uvelike otešća svaku prijateljsku saradnju izmedju dvaju pograničnih država.

Pitanje učiteljskih sila, potrebitih da ispune zadaću općeg i nacijonalnog vaspitanja zadarskih Jugoslovena, neće naići na poteškoće, jer će Jugoslavija uvijek moći raspolagati sa nužnim brojem takovih sila koje bi se tamo namjestile uz prethodni dogovor sa Italijom.

Uredjenje školskog pitanja ne samo u Zadru, već i drugdje na teritoriji nove Italije, obitavanoj od Jugoslovena, predstavlja dakle jednu od osovina okolo koje će se vrtiti prijateljstvo izmedju nje i naše kraljevine. „. . . . Zar bi bilo pametno kad bi Italija bez potrebe promijenila obilježje po plemenu i po jeziku jedinstvenog pučanstva . . .? Ovim Slovenima . . . zajamčujemo najširu slobodu u jezičnom i kulturnom pogledu. Za nas će to biti časna obveza i čin političke razboritosti." Ove riječi, koje je grof Sforca izrekao u talijanskom parlamentu, 28. prošloga mjeseca, potvrdjuju ono što mi ovdje napisasmo, i bude li ih zvanična Italija, ma tko bio njezin eksponent, htjela da honoriše, školska će se pitanja urediti na obostrano zadovoljstvo, a s uredjenjem njihovim skinuti sa dnevnog reda jedna od

najvećih zapreka talijansko-južnoslovenskom saradjivanju pri izgradnji Nove Evrope na obalama Jadranskoga Mora.

•

Južnoslovenske kulturne tečevine u gradu Zadru, predstavljene od ustanova u kojima se odrazuje visoki stepen kulture tamošnjih Jugoslovena, i od onih iz kojih su vrcnule iskre narodnog osviještenja čitave pokrajine a i čitavog plemena (Matica Dalmatinska, osnovana 1861; Narodna Čitaonica, osnovana 1863; Sokol, osnovan 1885; Dobrotvorno Društvo, osnovano 1885; Hrvatski Dom), ne pripadaju, osobito ove zadnje, samo kulturnoj baštini zadarskih Jugoslovena, već su sastavni dijelovi kulturne djedovine čitavog hrvatskosrpskog plemena, a po njima čitavog južnoslovenskog naroda. Ne može se dosta požaliti što talijanska okupatorna vlast nije pokazala toliko takta, da ne dira barem u one od ovih ustanova koje sa svoje prošlosti pripadaju čitavome južnoslovenskome narodu i koje su znale odoliti čak i progonstvima zloglasnog austrijskog namjesnika Mamule.

Sve su ove ustanove porodile se u Zadru, i tamo treba da ostanu, da vrše i nadalje kulturnu misiju za koju su nikle. Da će to tako i da bude, jamče nam opet netom navedene riječi grofa Sforze kao i dobro shvaćeni interesi samog talijanskog dijela grada Zadra, koji neće htjeti da se oko grada podigne onaj kineski zid od koga s pravom zazire, a kojega se, s razlogom boji — grof Sforca.

Naš južnoslovenski živalj u bivšem glavnom gradu Dalmacije ima, osim kulturnih, još i jakih privrednih interesa, koje će trebati očuvati i obezbijediti. Osim novčanih zavoda sa preko 600,000.000 godišnjeg gira (godine 1918) ima u Zadru nastanjenih Jugoslovena koji imadu svoju nepokretnu imovinu izvan perimetra nove državne tvorevine, a ima i takovih koji su nastanjeni izvan njenih granica, u našoj kraljevini, dok im nepokretna imovina ili dio iste leži unutar toga perimetra. Pošto ima i dosta talijanskih posjednika koji se nalaze u istim prilikama, način da se ovaki obostrani interesi praktično i pravično riješe neće naići na poteškoće, jer će nužda reciprociteta izgladiti eventualne razlike.

Najbolje riješenje tog pitanja mi vidimo u tome, što će idući pregovori izmedju obih kraljevina, na jeftin i praktičan način, obezbijediti tamošnjem našem življu pravo opcije za južnoslovensko državljanstvo, barem u tolikoj mjeri u kojoj je to pravo zajamčeno Talijanima, koji su bili do 3. novembra 1918 pripadnici teritorije bivše Austro-Ugarske Monarhije a koja je teritorija, po ugovorimo o miru sa Austrijom i sa Ugarskom i po rapalskom ugovoru, priznata kao sastavni dio naše kraljevine. Ovim Talijanima priznato je pravo opcije za talijansko državljanstvo kroz godinu dana od dana stupanja na snagu rapalskog ugovora, a da nijesu obavezani da svoj domicil prenesu izvan teritorije naše kraljevine (član 7., točka 2. rapalskog ugovora).

Talijani Zadra, jednom kad su prezasićeni u svojim narodno-političkim ciljevima, radili bi i proti svom boljem uvjerenju i protiv vlastite koristi, kada bi i dalje ustrajali na tjesnogrudnom stanovištu tjeranja politike koja samo od česti odgovara potrebama gradskog mikrokozma. Takvo sta-

novište, ukoliko je možda razumljivo u seljačkoj politici, nije nikako opravdano u municipalnoj upravi grada, koji je nacionalno izraz jedne narodnosti koja zastupa samo neznatni dio pučanstva zemlje, narodnosti koja se je u stvari i porodila tek godine 1874. Talijanstvo grada Zadra ima, poslije rapalskog ugovora, kudikamo bolje i čistije čuvare nego li su dosadašnji talijanski koljenovići Giljanovići, Krekići, Medovići, Domjakušići, i slični, pak ovi i njihovi sistemi mogu mirne duše da podju u zasluženo stanje mira, i da ostave mjesto onima koji će pod drugim, vedrijim i zdravijim, vidicima znati i htjeti da očuvaju Zadar pravome, prem malobrojnijem ali svakako nepatvorenom i neizvještačenom talijanstvu, — budu li to tražila vremena koja će doći, pravo shvaćena korist Italije, i interesi grada Zadra i njegova ekonomskog razvoja.

Nego, red je da ostanemo pri predmetu, ma kako privlačiva bila historijska, etnička, politička digresija, koja bi imala da slijedi netom prekinutom nizu misli.

Prva briga naše Vlade, po provedenju rapalskog diktata, biti će uspostavljanje prometnih sredstava u onome dijelu bivše političke općine Zadar koji je pripao našoj državi. U posvemašnjem pomanjkanju željeznica, treba se zasada ograničiti na izgradnju kolskih puteva, potrebitih da se obezbijedi nesmetani promet izmedju onih mjesta koja su dosada bila medju se spojena mrežom kolskih puteva, koja se je stjecala u Zadar. Zbog promjene suvereniteta, svi ti putevi postat će barem djelomice neupotrebljivim; tako onaj Diklo—Zadar, Ljubač—Bokanjac—Zadar, Murvica—Zadar, Zemunik—Zadar, Bibinje—Zadar, ukoliko se iz Dikla neće moći u Ljubač, ili na Bokanjac, ili na Zemunik, ili u Bibinje, ili pak dalje po danas postojećim kolskim putevima već će trebati odmah graditi uzduž nove državne medje, u polukrugu oko Zadra, novi kolski put, koji će spojiti navedenu mrežu te joj na taj način omogućiti da vrši prometnu funkciju kojoj je bila i namijenjena.

Što se tiče premještaja pokrajinskih nadleštava i ustanova, koji su imali svoje sjedište u Zadru kao glavnome gradu zemlje, naići će se na poteškoće tehničke prirode zbog nestašice zgrada, koje će se poteškoće na prvi mah pokazati nepremostivima. Ovamo spada premještaj dviju teoloških škola, prizivnog i zemaljskog suda, učiteljske škole, i pokrajinske bolnice pošto su namjesništvo i zemaljski odbor ili već opsoletni ili će takvim postati netom se proglasi ustav zajednički čitavoj kraljevini, dočim su pak druga nadleštva već ranije prenijela ili sasvim ili od česti svoj djelokrug u Split. Teološke škole dale bi se, barem za čas, prenijeti ili u Benkovac ili u Šibenik, ili bi se mogle pripojiti sličnim, već postojećim zavodima naše kraljevine. Prizivni sud moraće pod svaki način u Split, dok bi zemaljski sud koji, osim specifičnih agenda kao takav, koje ne traže posebnih prostorija, nije drugo već jedan okružni sud, imao seliti u sjedište novog kotara pri moru, biva u Biograd n/m ili u Filipjakov, prema raspoloživim prostorijama. U interesu je odnosnih općina da za prvo vrijeme nadju potrebite, privremene prostorije, a da odmah za tim, uz sudjelovanje pokrajine i države, pristupe izgradnji prikladnih zgrada.

Provizorij, koji bi išao za tim da jedno ili više tih nadleštava ostavi u današnjem im sjedištu, u Zadru, imao bi se à priori odbaciti, jer bi prema prilikama koje sada vladaju, i prema stečenome dugogodišnjem iskustvu, davalo samo povoda trajnim sukobima i sterilnim trvenjima, za koje u ovome času naš narod niti ima vremena a niti opravdane pobude. Jedina iznimka mogla bi se dozvoliti za pokrajinsku bolnicu i za učiteljsku školu u Arbanasima, a i to samo u vremenskim granicama diktovanim od poteškoća tehničke prirode. Njima bi se morao priznati značaj eksteritorijalnosti, kako ga uživaju inostrana poslanstva i osoblje njima dodijeljeno.

Što se, napokon, tiče „pravedne podjele" pokrajinskih i opštinskih arhiva, predvidjene u članu 2. rapalskog diktata, izričemo osnovano uvjerenje, da se ovaj stav ugovora proteže samo na isprave koje se tiču pokrajinskih i opštinskih dobara (zemljišne knjige, katastralni elaborati, isprave što se odnose na osnutak kakove zadužbine i slično).

Ovako se nama prikazuje novo stanje stvari nastalo rapalskim ugovorom, pak u želji da se tačnost tog našeg prikaza — koji svakako ne svojata ni svojstvo nepogrešivosti ni vrlinu iscrpnosti — javno pretrese, pohitasmo da ga saopćimo široj javnosti, a da se zbog kratkoće vremena i žurbe ne držasmo one: „nono prematur in anno".

Dr. Hugo Werk.

Naš položaj na Jadranu.

(Jedno stručno mišljenje.)

Ujedinjenjem srpskohrvatskih i slovenačkih zemalja u jednu državnu celinu, dobila je nov oblik pomorska politika Evrope nesamo na Jadranu nego na celom Sredozemnom Moru. Koliko se sa tom činjenicom računa, dokazuju nam najbolje poteškoće u pregovorima naše države sa Italijom, ali i držanje drugih evropskih pomorskih vlasti, koje kao da ne pokazuju mnogo susretljivosti prema izbijanju slovenskih narodâ na Sredozemno More. Naši budući sutakmaci, svim sredstvima dozvoljenim kao prijateljima i saveznicima, sada već istupaju protiv mogućnosti zdravog i brzog razvitka našeg pomorstva.

Ali što naši budući takmaci na moru predvidjaju i proti čemu se oni sada već bore, za to u našem, većinom kontinentalnom, narodu nema još dovoljno shvatanja. Veći deo našeg ujedinjenog plemena nije za svog celog istorijskog opstanka nikada bio na moru, i more nije imalo dosada nikakav vidljiv uticaj na njegov razvitak. Stoga je opravdana bojazan, da ne bi ova generacija, a može biti još i sledeće, ostale odviše pasivne u pogledu naših pomorskih interesa. Zakasnela akcija u tom pravcu iskala bi to većih žrtava što bi naša pasivnost dulje potrajala.

Ne deli naše pleme više nejednakost rase, kulture, ili vere, nego nas, po našem mišljenju, deli stanovište koje zauzimamo prema pojmu mora i kontinenta. Treba već jednom uvideti, da su to polazne tačke za rad u

cilju ekonomnog i dalnjeg kulturnog razvitka naše narodne države, te pomorskom našem problemu dati ono mesto koje mu pripada, i koje zauzimlje sada već kod naših — susedâ.

Neka mi bude, stoga, dozvoljeno da kažem nekoliko reči o pomorskoj politici uopšte, pa da onda predjem na naše osobite prilike.

Pomorska politika kao deo sveukupne politike jednog naroda, mora da se osniva na pomorskom značaju zemlje. Pomorski značaj zemlje, pak, uslovljen je: 1. Duljinom i prirodnim osobinama obale, i njenim privrednim okolnostima; 2. važnošću pomorskog prometa za državu; 3. pomorskim i kolonijalnim interesima, i 4. političkim položajem države.

Prema tome, pomorska politika uopće imala bi da se osniva na sledećim načelima, prema veličini i značaju pomorskog naroda:

1. Država, kojoj bi sigurne veze preko mora bile uvetom za opstanak i blagostanje naroda, mora da sebi osigura potpunu prevlast nad svim morima i putevima na kojim imade trgovačkih i plovidbenih interesa. Jedino sredstvo kojim se može steći prevlast na moru jest moćna i brojna flota, sastojeći se iz najačih i najmodernijih jedinica, koje tehnika vremena usavršava.

2. Država, kojoj održanje apsolutne prevlasti nad morima ne bi bilo od životne važnosti, i koja bi se mogla zadovoljiti i time da sebi osigura promet i interese na glavnim linijama, izradiće svoja vojna plovna sredstva prema svojim glavnim takmacima. I u tom je slučaju jedino sredstvo flota, koja bi se većim delom sastojala iz najačih brzih krstarica, torpednih jedinica i podmornica. Pored toga, mora se skrenuti pažnja i na odbranu obale defanzivnim uredjenjima, naročito uredjenjem podesnih zaštićenih skloništa za trgovačku mornaricu, i vojnih baza za flotu.

3. Manje pomorske države, koje ne raspolažu dovoljnim sredstvima, moraju da vode uglavnom vrlo veštu medjunarodnu i trgovinsku politiku, ako se žele koristiti blagodati što im zemlja graniči morem. U slučaju pak oružanog sukoba sa kojom pomorskom državom, teško će moći slabija država da štiti svoje interese izvan svojih voda, nego će njeno dejstvo biti ograničeno na odbranu same obale. Program u vezi sa ovakom pomorskom politikom baviće se pribavljanjem najpodesnijih pomorskih vojnih sredstava za rešenje sledećih zadataka:

a) da se održi neprijateljska vojna sila izvan vlastitih voda, u takoj daljini da naseobine, luke, skloništa za trgovačku mornaricu, pomorski tehnički uredjaji, vojne baze i ostale mornaričke ustanove ostanu izvan dometa neprijateljskog oružja; i

b) da se osigura promet i saobraćaj bar na vlastitoj obali, i pomorska veza u vlastitim vodama.

U vezi s ovim problemima pomorske politike, ovde ćemo samo posvema ukratko navesti nekoliko primera za prednju klasifikaciju država po pomorskom značaju.

Velika Britanija i Japansko carstvo države su koje imadu u svemu vrlo sličan razvitak, pa su time došli i do sličnih ciljeva.

Budući da je sigurna veza preko mora od životne važnosti za opstanak narodâ koji pripadaju ovim državama, to oni nastojavaju svim silama da uspostave svoju apsolutnu prevlast na moru. I Nemačka je, već dugo pre rata, upoznala bila važnost pomorskog problema, i prema tome je i vodila vrlo energičnu kolonijalnu, trgovinsku, i flotnu politiku, tako da je time ugrozila britansku prevlast na morima; ali je veliko obračunavanje medju velesilama zateklo Nemačku jošte nedovoljno spremnom, i ona je odmah s početka bila prisiljena da obustavi plovidbu i da se zadovolji time što će naneti što većih gubitaka neprijateljskoj svojini na moru, prvo krstaricama a posle u velikoj meri s pomoću podmornica. — Francuska i Italija vodili su svoju pomorsku politiku prema načelima za države kojima apsolutna prevlast na moru nije životna potreba, ali koje ipak treba da poduzmu sve mere da bi očuvale glavne svoje pomorske interese i plovidbene veze. Dogadjaji su za vreme rata pokazali, da mornarice obeju tih država nisu bile sastavljene iz podesnog brodovlja, jer nisu mogle da spreče ogromni gubitak trgovačkih brodova na svim morima. Ovake države, koje ne raspolažu dovoljnim vojnim pomorskim silama, moraće u buduće, u slučaju oružanog sukoba sa jačom silom, blagovremeno obustaviti okeansku trgovačku plovidbu, okupiti svoj trgovački plovni park na kojem zaštićenom i dobro odbranjenom mestu, ili uputiti svoje trgovačke brodove za vremena u sigurne neutralne luke, a svojoj ratnoj mornarici poveriti čuvanje svojih užih pomorskih interesa i odbranu obale, — kao što su to za vreme rata učinile Švedska, Norveška, Holandija, Danska, i Grčka.

Jedno od najranijih iskustava pomorskih naroda bilo je, da je slobodno more najbolja veza medju zemljama koje imadu medjusobom saobraćaja. Stoga je svaki pomorski narod težio za tim da sebi osigura slobodu na moru, i samo je onaj narod mogao razviti svoju pomorsku trgovinu, koji je u slučaju potrebe imao dovoljnih sredstava ne samo za odbranu obale nego i za uzdržavanje sile nad zainteresovanim morima. To znači, da se samo pod zaštitom pomorske vojne sile može razviti pomorska trgovina. Ovo osvedočenje nije tek ostavština davno minulih vremena, dok su još sloboda i pravo zavisili o fizičkoj jakosti, nego se ono osniva na načelima koja i danas važe.

Jači i bezobzirniji razumevali su uvek pod frazom „slobodnog mora" — „da, ali samo za moje brodove!" Oni koji su imali vlast, monopolisali su veze medju narodima, a suparnicima su onemogućivali razvitak i svaki otpor čim bi se oni njima, ma u kakvom pogledu, pokazali opasnim. Ovo treba, pre svega, imati na umu!

Od vremena pre rata postepeno su se medjunarodni odnošaji učvrstili bili ugovorima i pravnim aktima, prihvaćenima od vlada sviju kulturnih naroda, i borba za prednost na morima primila je bila ugladjeniji i kulturniji oblik trgovačke konkurencije. Rešenje nesuglasica i nesporazuma bilo je u mnogim slučajevima moguće čisto diplomatskim sredstvima. Ali je sad, posle rata, zavladao ekstremni materijalistički duh nesamo pojedincima nego i čitavim narodima, te svaki gleda da se, posle zadnje katastrofe, obezbedi, pa bilo to na štetu i najboljeg svog prijatelja; biće, stoga, nužno da, kraj svih zaključaka medjunarodnih konferencija i svakovrsnih ugovora,

osobito, i manji narodi budu spremni da brane svoja prava, pa u današnjim prilikama čak i svoju imovinu, ako ustreba i oružjem u ruci.

Naša je zemlja po dužini obale, po njenim prirodnim osobnostima, po privrednim okolnostima naroda, po važnosti pomorskog prometa za nas, i po političkom položaju prema kontinentalnim i pomorskim susedima, država eminentno pomorskog značaja. Jednu trećinu naše zemlje ograničuje more, a znatan deo našeg naroda imade more neposrednim izvorom svojih životnih potreba. Koju pak ulogu imade pomorska plovidba za privredu i opstanak tog dela našeg naroda, vidi se najbolje iz učešća u plovidbenim poduzećima nesamo na Jadranu nego i po svim morima sveta. Ali kako slobodno ribarstvo i slobodna plovidba ne služe samo za pomorski deo našeg pučanstva, nego bivaju izvorom blagostanja i napretka cele države, treba da celi narod posveti svoju pažnju tim važnim granama narodnog gospodarstva, te da se što pre odluči za uredjenje i pravac svoje pomorske politike. Nema sumnje, da su našoj državi dani svi uslovi da vodi što aktivniju pomorsku politiku, razvitkom produktivnosti naših prirodnih i poljoprivrednih izvora, i stvaranjem nužnih industrijskih ustanova.

Bilo načelo, po kojem će se voditi naša pomorska politika, koje mu drago, jedno je posvema neosporno, da ćemo, pri realizovanju i najskromnije pomorske politike, morati imati oslon i na pomorske vojne sile, uvažujući današnje svetske prilike. Doduše, u ovaj čas ne možemo da učinimo drugo do da, po primeru malih pomorskih država, uspostavimo odbranu obale; ali bi se, u načelu, morala i naša flotna politika ipak već zasnovati, predvidjajući razvitak našeg pomorskog problema, u pravcima koji su značajni za narod koji ne zaradjuje samo posrednom trgovinom nego čija zemlja i sama obilno proizvadja vrednosti.

Naravno da će zadaci naše flote i docnije biti uglavnom defanzivnog značaja, te će se sastojati u tome da zadrže, ako zatreba, neprijateljske vojne sile u udaljenosti od naših voda, da nam ne bi mogle oštetiti naše naseobine i druge objekte od važnosti na našoj obali, i da bismo osigurali pomorske veze i promet ne samo u našim vodama, nego i na linijama glavnih naših interesa. Na nama je, da ovaj faktor, sa kojim bi i eventualni naš protivnik imao da računa, ne bude premalen i nedovoljan.

B. Ljubački.

Bergsonova filozofija intuicije.

Ima jedna tačka gledišta s koje nam se cijela filozofija, sviju vremena i sviju smjerova, ukazuje samo u jednom vidu, u jednom jedinom tipu — a taj je izraziti tip *muške intelektualnosti.*

Na ovaj psihičko-spolni momenat osvrtala se dosad sama filozofija ponajmanje. Upregnuta do vrata u svoj vjekovni zadatak „najvišeg i apsolutnog spoznanja", zamučena teškom mukom „domaćih" prepiraka, trvenja i pobunâ, nije filozofija do dana današnjeg, uza sve svoje „izlaženje iz sebe same" i „popinjanja nad sebe samu", ni toliko izašla iz sebe da bi uz ostale svoje „relativnosti" zamijetila i tu: da svi ti smjerovi i načini, či-

'avo biće i historija filozofije nose pečat *muškoga* intelekta. A baš time je izrečena jedna velika odredjenost i omedjenost unaprijed. Ne mislim time naglasiti činjenicu, da je udio žene u filozofskom stvaranju od prvih početaka do danas bio neznatniji no u ikojoj drugoj grani duševnih stvaranja. (I u matematici je bilo jakih ženskih stvaralaca, ali u filozofiji, bar dosada, još nije.) Već drugo je na što htjedoh prstom uprijeti: Da je i u habitusu toga muško-filozofskog uma, u klici, zaostao jedan sastojak ženskosti; da je on pod površjem živio, iako zatajen i neiskazan. Prema spoljašnjem licu, vrijedilo je „diskurzivno mišljenje" kao jedini organ spoznanja. Jedino mišljenje, racionalnost, vrijedi kao priznato, uzakonjeno i posvećeno sredstvo spoznaje ljudske, — osjećaj, neposrednost, tek se prikriveno pomicala pod tvrdom korom „čiste umstvenosti". Ali ta kora je pukla, ono što je bilo već otprije pod njom provalilo je i izraslo. U filozofiji naših dana podigao se odriješit glas i za onaj dublji podpovršni organ spoznanja, *za osjećajnu neposrednost i doživljaj.* Po prvi put ulazi službeno i „feminalni" momenat u najviši intelektualni svijet, i „filozofija intuicije" Henrika Bergsona postaje senzacijom.

Svijet je osjetio u toj Bergsonovoj intuiciji kao filozofskom principu spoznanja „novo", i u tom osjećanju novine najači momenat bio je taj, da je nešto što je u svima odavna živjelo i radilo napokon ozbiljno „predloženo za legitimnost". Nešto prastaro postalo je „novim", kaošto uopće sva velika i nova otkrovenja u carstvu duševnosti donose nešto što je od najdavnije davnine drijemalo u duši ljudskoj. Instinktivno se pojavilo osjećanje, da je ovim principom ljudsko spoznanje prošireno, obogaćeno, uravnoteženo. Jednostrani biljeg racionalnosti, logičnosti, taj *masculinum* u filozofiji i nauci, dobio je svoj pendant intuitivnosti i neposredne zahvaćenosti, — *femininum* filozofije, dosad pritomljen i zatajen.

Zašto već unaprijed ovu filozofiju instinktivne neposrednosti nazvasmo feminilnom, to bi možda trebalo sada razviti i obrazložiti — psihološki, na jednoj strani (s obzirom na psihu ženstva), te filozofski na drugoj strani (s obzirom na muškost dosadanje filozofije). Ali tu širu psihološku podlogu bergsonizma ostaviću za drugu priliku. Ovde hoću da istaknem samo to, da mi nije bila na umu nekakva feminilnost u prenesenom ili metaforičnom smislu riječi, već prava pravcata feminilnost u smislu spolnodiferencijalne psihologije. A ujedno ću istaći i to, da će se razvijanjem glavne sadržine i značaja bergsonizma, za svakoga tko hoće i može da razumije, sami sobom ukazati i razlozi s kojih sam Bergsona već unaprijed „obijedio" sa ženskosti. Da li ta ženskost u isto vrijeme znači i „inferiornost", to neka čitatelj sam razabere iz dalnjih redaka — ako mu je i do toga stalo.

U nezadovoljstvu, neskladu i kritici, porod je svake uistinu originalne filozofije. U reagiranju radjaju se oprečnosti, koje se onda nastavljaju „u beskrajnost" na protivnu stranu. Niče se s početka kreće u okviru Šopenhauerova pesimizma i negacije života; zatim se budi nesklad i opreka u njemu, koja ga na kraju krajeva odbija od negacije i vodi ravno na protivni pol: najviše ekstatičnu afirmaciju života. I Bergsona ćemo pri prvim koracima najbolje razumjeti u njegovu reagiranju. Što je to o što udara njegova filolzofija intuicije, i protiv čega se tako bojovno podigla?

Bergson se diže protiv jednog prastarog nefilozofskog vjerovanja u filozofiji. Metafizička težnja za apsolutno-filozofskim spoznanjem, za zahvatanjem duševnog i tjelesnog, prostornog i vremenskog, sadanjeg, iskonskog i budućeg — sve u jednom, ta silna težnja zalegla se od ranih kulturnih početaka u čovjeku, kidala ga i morila sve do danas a da taj jadni čovjek, i pored sve svoje „znanosti i filozofije", nije još postao svijestan ni toga: *koji je to pravi organ apsolutnog spoznanja u njemu?* Nije postao svijestan onog metafizičkog demona što ga je nosio u sebi. Tražio je na sve moguće načine apsolutnu metafizičku istinu; primao „rješenja" vjekovnih pitanja i od vjerovanja i od objava, i od egzaktne znanosti, te mjemjerenja i brojenja, odasvud samo ne odande gdje im je jedino ključ: od sebe samog i u sebi samom, — ali ne u *sebi* — *umu*, već u *sebi* — *cijelom*. Novije naučno doba donijelo mu je vjerovanje da samo znanost, u prvom redu prirodna, može da donese odgonetke vječnih zagonetaka. Istina može da bude samo u jasno i racionalno izradjenom „zakonu", kako ga stavlja precizno i kvantitativno nauka. Samo u najsvijetlijoj sferi uma može da se sakuje ono što zovemo istinom i spoznanjem. U tom smjeru razvila se sva dosadanja školska filozofija, odjevena potpuno u oblik znanosti. U tom smjeru morao je na koncu da zaglavi svaki „racionalizam", koji bi u logičkim i matematičkim formulama da staloži i najviši filozofski „credo". I zaglavio je, veli Bergson, jer je metode *jednoga dijela* znanstvenog iskustva htio naprosto prenijeti na cjelinu, na filozofiju. Tu je racionalizam dospio do najvrtoglavijih opreka, zapleo se u protuslovlja i doživio u svojim najraznijim sistemima, koji se medjusobno negiraju, potpuni slom. Što sada? — pita Bergson nad ruševinama racionalizma.

U pokušaju da odgovorimo na pitanje, pomoći će nam, po njegovu mišljenju, ove refleksije: Može li „znanost", napose matematska prirodna znanost, i nadalje ostati „podlogom" filozofije, ili čak metodičkim „uzorom" njenim? Najviši problem filozofije, to je ipak naša *duševnost*. Može li za metafizičko shvatanje te duševnosti, i cijelog onog tradicionalnog sklopa pitanjâ oko duševnosti, da posluži onaj tip naučnog metoda što ga je stvorila i izradila egzaktna prirodna znanost? Ne može, veli najodlučnije Bergson. Organ spoznajni, koji se razvio na toj egzaktnoj nauci, jeste um, diskurzivno logično mišljenje, koje imade svoj poseban biološko-psihološki korijen. Taj se um razvio iz praktično-djelatnih potreba, jer svako mišljenje u početku je isto što i djelovanje. I znanosti su tako nastale, u potrebi utjecanja na životnu okolicu čovjekovu, u nastojanju oko prilagodjivanja toj okolici, te u iskrišćavanju životnih uvjeta njenih. Podrijetlo naučnog uma i metoda skroz je *pragmatično*, ono je prionulo uz materijalni svijet i od njega se nikad ne odvaja niti udaljuje. Sve misli materijalno, sve tumači materijalno, i zato su se na primjer fizika i kemija mogle tako daleko razviti, jer se drže tog svog prvobitnog biološkog osnova, te potpuno i udovoljavaju svojoj uistinu jedinoj svrsi: snalaženju u materijalno-životnoj sredini i u što većem savladjivanju i iskorišćivanju te sredine. Tu je fizika doista moguća, opravdana, i „zakonita". S pomoću statičkih brojki, formula, i zakona, steže fizika sve materijalno zbivanje u neke kalupe, ukrućuje tijek njegov u stalne oblike, traži stalnosti i opetovanja prirode, i tako sve sigurnije upravlja koracima naše orijentacije. Džemsov pragma-

tički kriterij istine vrijedi za tu diskurzivno-materijalnu spoznaju bez ograde, i zato su neki prebrzi sistematičari i ubrojali Bergsona medju pragmatičare. Nu oni se varaju, jer stvar tu ne svršava, nego tek počinje. Osim te materijalno-kvantitativne, znanstvene spoznaje, ima još jedna druga, apsolutna, uistinu metafizička, spoznaja. Imade i jedan posebni metafizičko-spoznajni organ sa svojim posebnim psihološkim korijenom, a to je: *intuicija.* Ona je, u stvari, i dosad stvarala *ispod* površine, i sve što je ikad nova i velika ispečeno u filozofiji, potječe jedino od nje — premda ona sama nije još dosad nikad iskreno i otvoreno priznata. Kopajući u temelju te „intuicije", naišao je Bergson na jedan praosnov, zajednički čovjeku i životinji, na *instinkt.*

U čovjeku se nagon tek napola razživio, u nekim životinjskim vrstama dospio je do svog vrhunca; zato je opet intelekat u čovjeka najrazvijeniji. Instinkt je bliži realnosti i više srastao s njom, ali se ne penje do autorefleksije; um se dovija doduše i samome sebi, ali se zato udaljuje od realnosti — u metafizičkom smislu riječi. Um se razvio u kategorisanje svijeta po pojmovima, i to još ne bi bilo zlo. Ali je zlo to što taj um oblike i kategorije mišljenja o materijalnom svijetu naprosto prenosi i na nutarnji duševni život, te i taj svijet tumači u pojmovima i u „slikama" materijalnoga svijeta. Naučni današnji oblik toga nastojanja oko kvantifikovanja i „matematiziranja" duševnog života ogleda se u takozvanoj psihofizici, u eksperimentalnoj psihologiji, a naročito u zloglasnom psihofizičkom „paralelizmu". Duševna stanja imala bi da budu tek neka pratnja, funkcija, ili odbljesak fizioloških radnja u tjelesnom našem sustavu. Prostom analogijom zaključuje se od materijalne zakonosti na duševni život, neposredan i slobodan, u nama. Koliko nasilje! Sva dosadanja filozofija ogriješila se o našu najintimniju nutarnjost — jer je toj nutarnjosti htjela da nametne kalup, metodu, i šablonu, stvorene našom naučnom „orijentacijom" u spoljašnjem fizičkom svijetu. Nijedna od tih filozofija nije dosada htjela iskreno da prizna da duševni život nosi u sebi nezatajivi potez slobode, da je neiscrpiv u razvijanju, i da se ne da ukalupiti u zakone, veličine, i pojmove, stvorene jedino i samo za fizički svijet. Ovaj fizički svijet možemo slobodno sapinjati u zakone i formirati, jer to će nam poslužiti u našem „ravnanju" prema tome svijetu: slobodno je tu — i potrebno možda — matematički i kvantitativno formulirati i omedjivati. Ali nutarnji, neposredno duševni svijet — to je nešto posve drugo!

Fizikalnom zakonu ili kakovoj „paralelnosti" s tim zakonom ne ima tu mjesta, šablona vanjskoga svijeta ne da se tu primijeniti i naprosto na živo tijelo navući. Duševnom svijetu valja drugačije pristupiti, i na drugi način pokušati savladati nedogledno mnoštvo iskustava, doživljaja, i *stvaranja* duševnog. Slike vanjskoga svijeta tu ne pomažu, i zato valja prići bliže, neposrednije samoj stvari i posve specifičnoj naravi duševnog zbivanja. „Zakona", u prirodoznanstvenom smislu, ne može tu da bude već ni stoga što u duševnom zbivanju ne ima opetovanja niti jednoličnosti, a baš to ponavljanje i jeste uvjetom za izvodjenje zakona. Svako duševno stanje jest jedno stvaranje, i donosi nešto novo, — tijek duševni jest tijek stvaranja. „Vrijeme" koje se tako duševno doživljava, posve je nešto drugo nego li, naprimjer, „vrijeme" egzaktne fizike. To je onaj glasoviti Berg-

sonov pojam „durée réelle“, ili drugdje nazvan „temps-inventeur“, stvaranje duševnosti u samom čistom toku te duševnosti. Uz tu stvaralačku duševnu evoluciju (l'evolution creatrice) valja što tjesnije prionuti, nju valja osluškivati, i u nju potpuno utonuti; ne s posudjenim shemama iz fizike i fiziologije, već neposredno — *intuitivno*.

To, doduše, nije posao svačiji. Rijetki su oni koji mogu uopće da dožive u jačoj mjeri taj način spoznanja: intuiciju! Malo ih je koji su u stanju, jednim posebnim duševnim naporom, da se toliko zadubu sami u sebe da bi im postalo moguće onu nutarnju durée réele *sagledati* tako reći licem u lice. Jer „intuicija“, taj organ neposrednog samospoznanja, bliža je gledanju, zoru, osjećanju, nego li logički rastvorljivoj, apstraktnoj inteligenciji. Samo tom intuicijom možemo da zahvatimo ono „apsolutno“, ono u sebi vječno aktivno bivstvo svijeta, kojemu može nauka da se primakne tek sa raznih tačaka gledišta. Kao što se jedan grad može da naslika s raznih strana, od kojih ipak nijedna za sebe ne daje cjelinu grada, tako isto i naučna spoznaja pristupa samo s relativnih stajališta, i ne daje nikada cjeline. Samo u duševnoj svojoj neposrednosti možemo da zahvatimo cjelinu, i ključ duševnosti naše u isti je mah i ključ metafizike čitavoga svijeta. To je jedina moguća metafizika. Ona polazi iz analogije našeg najnutarnjijeg životnog zamaha (élan vital) i tumači čitav svijet duševno, spiritualistički.

Krivo bi bilo pomisliti, da su tu sad specijalne znanosti suvišne. Naprotiv, one su baš potrebne, i to za najbliže, najintimnije spoznanje i drugovanje s njima. U činjenicama nauke valja se udomiti, živiti s njima, i ne puštati ih nikad s vida. Ali sam čin apsolutnog, metafizičkog spoznanja, nastupit će tek posebnim i novim zahvatom intuicije. Iza svega toga znanja, iza čitavog tog iskustva prijavit će se ona u pravi čas — samo kad jednom bude zauvijek probijen pogled na jedinu joj otvorenu stazu: zahvaćanje aktivnog bivstva svijeta iz svoje rodjene duševne aktivnosti. U tom smjeru moguća je sigurna, pozitivna metafizika u beskonačnost. U beskonačnost zato, jer kaošto sama dinamika svijeta nije nikad dovršena, tako ne može ni naše intuitivno spoznanje o njemu biti dovršeno. Ali su cilj i smjer tu, — u to Bergson vjeruje apsolutno. Podjite za mnom, veli Bergson — svi vi koji ne ćete dugog okolišanja znanstvenog uma, nego hoćete da spoznate osjećajem, njuhom, odjednom; — podjite za intuicijom!

Dr. Vladimir Dvorniković.

Politički pregled.

Venicelos i Konstantin.

Naša predvidjanja o pobedi Venicelosa u Grčkoj, nisu se **pokazala** tačna. Tešiti se možemo, medjutim, da se isto to desilo celome svetu. Venicelos je na izborima izgubio bitku. Njegova je stranka dobila samo jednu trećinu poslanika, a Konstantinova ostale dve trećine. Nijednome se još grčkome državniku, vrednosti Venicelosove, nije tako što dogodilo, — sem

Aristidu. Venicelos je prošao još gore nego Aristid, — jer je Aristidov protivnik bio i sâm Grk, i čovek od vrednosti, Temistokle. Ovaj put, grčki je narod imao da bira izmedju svoga sina, državnika koji je, svojom mudrošću i svojom veštinom, spasao narod u više mahova i proširio otadžbinu i teritorijalno i po ugledu do stare Vizantije, na jednoj strani, i stranca, Konstantina, jednog neustavnog i nevernog vladaoca, koji je zemlju dovodio do propasti, na drugoj strani. Glasajući protiv jednog od najprosvećenijih i najsposobnijih političara u Evropi, a za jednog prosečnog i nelojalnog soldata, Grci su stavili sav svet u zadivljenje, — zašto? Razlozi koji se navode, mnogobrojni su, — kao uvek post festum. Jedni kažu, zato što je Grcima dosadilo vojevati. Drugi opet, zato što je u zemlji režim bio autokratski. Treći se dovijaju, da atinska aristokratija nije mogla da trpi na čelu zemlje jednog čoveka iz naroda, i da je uopšte ogromna razlika izmedju „kontinentalnih" Grkâ — koji da su mahom ćifte i slabići, nesposobni za energičan rad i napore — i Grkâ sa otokâ ili iz brdâ, u kojima treba gledati potomke starih Grka, a čiji je predstavnik Krićanin Venicelos. Sve ovo, izgleda nam, može biti donekle tačno; ali sve to nije dovoljno da dâ potpun odgovor na postavljeno pitanje: Kako je bilo mogućno da Venicelos pri izborima tako svečano padne?

U staroj grčkoj povesnici stoji zabeležena ova anekdota o Aristidu, koga su zbog čednosti i pravdoljublja prozvali „pravednim". Kad je izneseno na glasanje rešenje Temistoklovo, da se Aristid protera iz Atine, jedan nepismen grčki seljak pridje Aristidu, koga nije lično poznavao, i zamoli ga da mu na školjki za glasanje napiše: „Za progonstvo". — „A šta ti je učinio krivo Aristid?" — upita seljaka pravedni muž. — „Ništa — odgovori seljak —, ali mi se dosadilo slušajući kako ga svi nazivaju pravednim." — Nešto slično dogodilo se i Venicelosu. U Atini se, pred izbore, odista često moglo čuti: „Dokle će taj Venicelos, sve on pa on, — dosta već jednom"!' Njemu, dakle, kome nije mogla naškoditi mržnja ekskralja Konstantina, došla je glave njegova popularnost, — nezahvalni narod prognao je iz otadžbine Venicelosa, a pozvao natrag u zemlju njegova nedostojnog takmaca, Konstantina. To su fakta. Ostaje ipak još da se rasvetle *dublji* motivi te narodne „nezahvalnosti", jer jedan narod ima razloga za ono što hoće ili neće i onda kada je, ili kad se bar tako čini, i nezahvalan.

I ostaje, isto tako, da se vidi šta će dalje biti. Kako će se velike sile, koje su uklonile Konstantina s prestola, odnositi prema plebiscitu u Grčkoj? Zasad se pokazuje medju njima raspoloženje da izvrše reviziju ugovora zaključenog s Turskom (u Sevru) — po kome Grčka dobija, sem Trakije, Smirnu, jedan deo Male Azije i Dodekaneza —, jer, kažu, nov red stvari u Carigradu i u Maloj Aziji mora se zasnivati na nečemu stalnijemu i manje prevrtljivome nego što je raspoloženje grčkog naroda; one, velike sile, kažu, moraju tražiti jemstvo za mir na Bliskome Istoku na drugome mestu, sigurnijem nego što je Grčka, makar i na štetu grčkog naroda. Konferencija u Londonu ima biti odlučna u tom pogledu. — Koliko će od te Konferencije biti štete po Grčku, to ne znamo; ali jedno znamo: da se time nastavlja rdjava praksa revidiranja ugovora o Miru, koja je već naškodila i nama i drugim državama. Mnogo bi se više vajde videlo od

cele versaljske rabote i njenih drugâ, kad bi ih državnici ostavili na miru, pa se — bilo skupa, iz Lige Naroda, bilo pojedinačno — udubli u studiranje dubljih uzroka koji dovode narode do nervoze i do očajanja, odnosno do ovake „neblagodarnosti" kaku je na sebi iskusio čestiti Venicelos.

Slučajni.

Književni pregled.

Božićna legenda.

Jedno dugo beskrajno vrijeme držalo je zemlju našu u ropstvu.

Moj je sinčić o Božiću molio skrušeno: „Djetiću mili, otvori kapije tvome Suncu, pusti majku Slobodu i u naše dvore, jer će nas nestati!"

Djetić Isus se smiluje djetinjoj molitvi i otvori kapije Suncu.

I mi začusmo kako netko pokucava po ulazima naših dvorovâ.

Zora je svitala vedra ko sunčani dan noseći nam Kraljicu majku.

Od sreće je drhtalo dijete:

— Eto je, eto je, ide.

— — — — — — — — — — — — — —

. . . I Kraljica majka Sloboda došla je u sjaju velike sreće. Sve se planine naše zaodjenuše sunčanim zlatom a livade vodenim srebrom. Svi se valovi našega mora podigoše smjelo, svi se otoci nasmijaše Suncu, kad začuše kako lanci ropstva padaju u dubine mora.

Tako je nova Sloboda postala pravom majkom ujedinjenih sinova . . .

Kada sam, nakon nekoga vremena, vidio sinka da plače, bilo mi teško i rečem: „Zašto mi plačeš, dijete?"

— Plačem, jer majka nam plače.

„Zašto nam, sinko, majka plače?"

— Kod nas joj nije dobro, ona hoće da ode, jer joj gasimo Sunce. — Djetetu opet navrnu suze i ponovno kleče pod božično drvce, i zamoli Božje Rodjenje, da nam Svjetlost božićne zvijezde prosvjetli pamet, eda nam ne ode majka.

F. D. M.

Predanje.

(G. Fileas LEBEG, francuski književnik, jedan je od retkih naših prijatelja koji nas vole zato što nas dobro poznaju i razumeju. Prevodeći sa originala našu narodnu i umetničku poeziju, on je duboko zagledao u našu dušu. Za sve vreme rata, G. Lebeg nije prestajao tumačiti i braniti, sa žarom ubedjenja, naše pravo, naročito u Jadranskom pitanju. Bezbroj njegovih članaka i prevoda, u La Vie, Le Monde nouveau, Mercure de France, prikazuju našu književnost i umetnost. U ovom poslednjem časopisu, pod pseudonimom Ljubo Sokolović, G. Lebeg vodi stalnu kritiku o našoj književnosti, i u svesci od

1. novembra govori o Rakiću, Dučiću, Šantiću, i našim mladjim liričarima. Nedavno su mu drugovi i poštovaoci posvetili naročitu knjigu, ogledalo njegove široke i blagotvorne književne djelatnosti, i na jednom banketu proslavili njegovu pedesetgodišnjicu. Mi ga srdačno pozdravljamo kao saradnika sa ovim prvim njegovim člankom, punim istine i poezije, pisanim naročito za „Novu Evropu".)

Miodragu Ibrovcu.

Na svima poljima književnosti gde sanjarija uveličava preživljenu stvarnost, Žerar de Nerval bio je čarobni inicijator; njemu dugujemo što nam je u svojoj *Silviji* otkrio beskrajno dirljivu riznicu narodne poezije Il-de-Fransa.

Ja sam pre nekoliko godina čuo sa usana jedne stare seljanke iz moga kraja, na razmedju Pikardije i Normandije, varijante starinskih pesama čiju je nesravnjivu ljupkost umeo da zapazi proročki genije pisca *Puta na Istok;* i pošlo mi je za rukom da nadjem, izmedju ostalog, jednu zanimljivu verziju pesme o *Devojci što se tri dana pravila mrtva da bi sačuvala svoju čast,* i koju je moj prijatelj Adolf van Bever preštampao u zbirci: *Pesnici rodne grude* (Poètes du terroir). Ali vaj! Žetva je danas svršena; razna *tra-la-la* koja je proneo fonograf, prešla su preko starinskih pesama kao vetar preko peska; popevke i tužbalice, sve je sada zaboravljeno, i poslednji tragovi predačkih običaja iščezavaju, kao što iščezavaju narečja i ljubav prema slobodnom i umerenom poljskom životu.

Medjutim, izučavanje tog skromnog blaga, koje su najvećim delom spasli od propasti istrajni istraživači prošlog veka, pruža dubok nauk. U srcu folklora većina evropskih naroda nalaze svedočanstva o svom srodstvu, i ništa nije zanimljivije od toga istraživanja. U istini, naša savremena civilizacija beskrajno je složena, a svi koreni zapadne kulture ne nalaze se, kao što bi se moglo misliti, u grčko-latinskom tlu. Ako uzmemo u obzir samo Francusku, intelektualnu i moralnu, ona nam izgleda kao kakav idealni zbir u kome su se srele ne samo razne struje predanja zemalja oko Sredozemnog Mora, već i struje severne Evrope, koja nije isključivo germanska nego u prvom redu keltska i slovenska.

U VI veku pre Hrista, svi suvozemni putevi za Indiju bili su u rukama Kelta. Oni su bili stvorili ogromno carstvo koje se prostiralo od Karpata do Finisterskog rta, a i još dalje na jug, pošto legenda tvrdi da su oni osnovali i Krakov i Koimbr (univerzitetska varoš u Portugaliji). U svakom slučaju, tragovi njihova prvobitnog prebivanja su mnogobrojni u Češkoj, u Iliriji, da ne govorimo o severnoj Italiji, kuda su Kelti dospeli Dunavom, zaobilazeći visoke gromade alpiske. Oni su, van svake sumnje, imali nesamo moćnu političku organizaciju, nego još, kao Kinezi, Hindustanci i Egipćani, i jedno od najpronicavijih filozofskih shvatanja koja su ikad težila intuitivnom i racionalnom tumačenju velike tajne postanja.

U tom pogledu, Druidizam je, izgleda, uveliko prevazišao sve što je Rim ikada dao. Svakako, njegove doktrine, koje su neki hteli da dovedu u vezu sa Pitagorinim, bile su tesno vezane za kult Sunca i Vatre, za obredno obožavanje izvorâ, kamenja i drveća, koje je ostavilo toliko traga u običajima zapadne i severne Evrope. Njegove mitove nalazimo u predanjima

Velsa, u tajanstvenom *Mabinogijonu*, koji stoje u tako zanimljivoj vezi sa viteškim legendama Okruglog Stola, a priče *Ma mère l' Oye*, od *Palčića* pa do *Plave Ptice*, kao i *Lais* Marije Francuske, vezuju se, kako po svemu izgleda, za jedan stari izvor koji je s druge strane uticao na stvaranje nekih severnjačkih epskih ciklusa. Ne hoteći da tražimo koje su dodirne tačke mogle postojati izmedju tema obradjenih u *Kalevali* i tema koje su još do juče bile rasprostrte po našim selima u obliku priča za decu, dovoljno će biti da potsetimo da je bog *Ugnis (Agni* iz *Vede, ignis)* imao svoj oltar u Vilni pre nepuna tri veka, kao što je to G. de Labinova tačno izneo u *Revue battigre*, i da je *Agni-Ugnis* bio svakako preteča našeg hrišćanskog Mesije, koji se svakodnevno priziva u našim crkvama ovim latinskim stihom: *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi*. Zar prvi pastiri naše rase, paleći novu Vatru s pomoću drvene čivije koju bi trli medju dlanovima i bacali na granje — zar oni nisu raspirivali plamen duvajući na jagnjeći loj koji je cvrčao oko rupe? Ovaj obred u čast Vatre koja prečišćava padao je u prolećnu ravnodnevicu, oko našeg Uskrsa, koji označava vaskrs Sunca i Života. Kroz celu ljudsku istoriju, narodi u znaku *Jagnjeta* bili su protiv narodâ u znaku *Bika (Thor, Touran)*.

Van svake je sumnje da običaje koji se odnose na sunce, običaje Badnjaka i Ivanjdanske Vatre, treba dovesti u vezu sa kultom Vatre i Sunca, kome je hrišćanstvo sledovalo stapajući se s njim.

O, braćo iz Ilirije, kako vaš Badnjak budi u meni najlepše tradicije stare Francuske!

Što se tiče letnjih vatri u čast sunca, i njih nestaje svake godine po malo; ali bi bilo netačno misliti da je keltska Bretanja zadržala monopol toga običaja. Ja znam jedno selo koje mi je naročito drago, i koje je samo na dvadeset milja od Pariza, u jednom šumovitom predelu načičkanom dolmenima i preistoriskim tragovima; tu se svake godine, jednog jutra početkom juna, na polju koje je tradicijom osvećeno, diže obredni hrast, okićen ružama i okružen grančicama; potpaljuje ga sveštenik u beloj odeždi, dok se malo podalje lepršaju šarena znamenja na barjacima litije i dok se svete pesme dižu u nebesku vedrinu, uz puckaranje plamenih mlazova. *Ave maris stella* završava ovaj obred, koji uvek privlači mnogo sveta; ali obredno oro (srpsko *kolo)* zaboravljeno je, i još samo nekoliko starica prikupljaju ugarke koji čuvaju od groma ljude i životinje. Na zvoniku treperi brezova grana, znak veselja.

Ja sa čežnjom očekujem jednu opsežnu i nepristrasnu raspravu koja će utvrditi srodstva medju Evropljanima, ne više prema ovoj ili onoj političkoj, verskoj, ili socijalnoj težnji, već po svedočanstvima zabeleženim u najdostojnijim predanjima.

A ta predanja, u pogledu Francuske, nisu sva iz krajeva oko Sredozemnog Mora, — daleko od toga; neki put čak neke čisto keltske legende — legenda o Morholtu na primer, pa legenda o Tristanu i Izoldi — vezuju se za stare prejelinske mitove, u ovom slučaju za mitove o Herkulu i Tezeju.

Galija je u Evropi kao neki zemljouz gde se svi putevi sastaju; otuda se iz Evrope, iz Azije i iz Afrike, puno ljudskih vrsta srelo na našem tlu. To mora da je od velikog značaja za osobinu univerzalnosti koju nepri-

strasni rado priznaju našoj kulturi. Zašto ne snevati o jednoj idealnoj Francuskoj koja bi bila zborno mesto sviju naroda svesnih svog pravog srodstva i željnih da, ističući ga, u celini očuvaju svoj etnički genije?

(S francuskog rukopisa, *M. D.*)

Philéas Lebesgue.

Dve himne umetniku.

I.

Ivan Meštrović.

Od fenomenalnih velikana umjetničkog sazdanja rijetko je koji proživio toliko potresnih dramatskih krizâ kao Meštrović. I dok druge takove krize nište, njemu daju u rodjenoj vatri vječnog zanosa — porast; dok bi druge stravična vrtoglavica sunovratila u crnu bezdan, on razmještajući rukom po beskrajnom prostoru dúge i bacajući čarobne vatre, nema u svojoj nesmiljenosti za mološke bogove ništa drugo do tvrdi usudni smiješak. Meštrović je prošao gigantskim krokom, praćen triumfalnim orkestrom pobjednih boginja, svu sintezu vajarskog *stvaranja* i sazdao samome sebi: „Vidovdanski hram". On je sveprisutni stanovnik vječnosti, koji ne pozna opasnosti. — Egipćani su prikazali haotično stvoriteljsko preobraženje Zemlje i primarne ispolinske forme života (o čemu velebna Sfinga, u britskom muzeju u Londonu, pod neumitnom pandžom čuva preduboku tajnu). Babilonci i Asirci, epopejom borbe, ovjekovečili su životnu borbu o „bit". Grci, isto tako, veliku borbu simbola Lepote i Harmonije. Mihelandjelo džinski, novovjeko nadljudski, kreće stvaranje prema našoj periodi. Roden analizuje duh našeg vremena obnovljenim linijama tijela i psihe. Menijê iznosi i predskazuje buntovno socijalizam i današnji boljševizam, — dok Meštrović ostaje svevremeni „Prometej", boreći se sa bogovima tajna za dragocjeni plijen svevidjela, koji bi predo prebjednom čovječanstvu. U svojoj svemirskoj viziji i svom stvaralačkom instinktu, on stoji neposredno u krvnoj vezi sa metafizičkim silama, nesvjesno no veoma moćno sudjelujući na sveradu kozmijskih zakona. Njega se ne može kritizirati kao nijednu silu kozmijskih zakona — ogrnutu koprenom stvaralačke tajne —, tek imati za nj udivljenje i obožavanje. Tko ga hoće kritizirati, pati od haotične zbrke inferiornih osjećaja... Njegovo je stvaranje slično stvaranju sunčanoga svjetla, a mi se ljuto varamo ako mislimo da je svrha suncu na nas sjati i oplodjivati naša polja hljebom i vinograde vinom... Sunce ima nesravnjivo višu, neponjatnu svrhu. Meštrovićevo primanje svjetova u dušu je strasno i neobuzdano kô pučina, kad prima u se okeane, mora i rijeke, gutajući ih i uvlačeći u azurni beskraj. Njihovo je umnožavanje bezbrojno kô života na svijetu... Asocijacija misli i impresija munjevna, a stvaralačko davanje neukrotivo, preraskošno, sa sjajem i čarom psalama Davidovih i Solomunovih, indijskih mitâ, epopejâ, draži sunčano razbjeljene i rastaljene Nirvane, herojskim mirisom Ilijade...

Mnogi žale, da je Meštrović privremeno ostavio svoju gigantsku plastiku, okeane bučne strasti, i prešao u zavjetrinu i podsunac „maistral". Nu šta mogu žaliti oni koji tek jednostrano osjećaju, i nemaju čula da čuju

njegove nove serafimske simfonije. Njegov „Isus na križu" izražava svebol čovječanstva, on je rekao sve što su prepatili ljudski vjekovi, bol sveukupnog života u zagonetnom gorkomedenom srhu postajanja ... Tko ne pozna skrajnje strasti preplastične tišine — opreka svirepoj vanjskoj plastici — neka je traži u Meštrovićevim tvorevinama.

Meštrović je unio u vajarstvo „novu čuvstvenost", i dao vajarstvu nove darove. Njegove „Madone" savršeno su nove. Njihova lica i ruke pokazuju preobraženje kakovoga nema u evandjelju, tek u slutnji sinova božjih, velikih proroka, pjesnika i vidovnjaka ... Neizmjerno je zanimljivo kako Meštrović, iz vanjskih, prepotentnih, ahilejskih zamaha i skokova forama, pada, magičnim preobratom, u plastiku tišine, šutnje mramora, mûkä zagrobna, kakvim nije znalo mučati nijedno stvorenje pre njega.

Njegovo je djelo prepuno ideje i nečuvenog svjetla ... Prijašnje njegove izložbe pružahu sliku prašume sa džinskim borbama i huraganom krvi! — sadašnje, velebni mir velikih hramova, sa prisutnim nevidivim božanstvom, s nadsfernim mirisom i aromom vječnosti. On stoji pod neposrednim uplivom najviših i najsretnijih planeta, koje mu tiho i nesvjesno saopćuju svoje najdublje i najuzvišenije tajne ... On vidi njihovo veliko gibanje, čuje im dušu opijajuće melodije, vidi neizrecive linije. Malo je sretnih smrtnika, koji su tako vidili *Liniju* i *Oblik*. On nosi u svome stvaralačkom srcu i dubokoj duši veliki umjetnički „Tao" — zakon zakona ... i štogod on stvori, bit će tek velik i sjajan odraz prirodne ljepote i harmonije.

Zagreb, u septembru 1920. *Josip Kosor.*

II.

Skulpture Ivana Meštrovića.

Umjetnički paviljon je preobražen, dignuto je zlato i srebro, raskoš i prostor; skromne tri ćelije sivih zidina primile su radove umjetnika. Na ulazu je Krist, gorostasno drvo križa, pa ti se čini da ulaziš u veliki gotički hram.

Samo Meštrović mogao se je odvažiti danas da postavi Krista na ulazu jednog umjetničkog doma. Krista, mučenika, spasitelja čovječanstva, vidimo eto opet miljenikom umjetničke ruke, koja ga vraća ubogom zalutalom čovječanstvu. Danas, u doba općeg pokvarenja, nevjerstva, i nemoralne trgovine, dolazi raspeti Nazarenac da nam na pragu naše slobode bude obilježjem mukâ pretrpljenih našega naroda. Onaj narod koji je nosio najteže drvo križa, taj je narod dao umjetnika koji je istesao najtužnije propeće, i nikad nije Krist bolnije umro nego na našem križu.

Meštrović je glasnik vjekovâ i stvoritelj najvećih ljudskih djela; — On je uzvanik na velikoj gozbi besmrtnika, pjesnik forme i umjetnik naše veličine, jer njegova ruka stvara život iz mrtvih stvari. On je gospodar materije: Drvo i kamen pretvara u misao, svojim genijem ore granit. On je jedini majstor naših hramova.

Kad sam ušao u te umjetničke odaje, gdje strše njegova suva drveća, prag tog doma bio mi je ulaz u otačbinu, — ulaz u kulturu i čovječanstvo.

Boraveći kod tih veličina, osjetio sam u srcu neizmjernost po kojoj on plovi, — nema lanaca, koji bi ga sapeti mogli, jer je njegova snaga iz vasione. Sumorno je to drveće; samo bogorodica sa djetetom lebdi u koru andjelâ, ona je eterično sveta, baš kao i naša sloboda.

Meštrovićeva nacionalna religija rodila nam je naše spasenje. On je ovu našu slobodu gledao pred jednim decenijem, vizijom genija. Pod njegovom rukom uskrsnuše naša junaštva. A sada je vjera otaca naših dirnula njegovu snagu, da progovori čitavom čovječanstvu. Nikad se ne vidje u jednom čovjeku toliko veličine. U njemu su sve naše duše i sva naša srca; po njemu oživiše naše slave. On im je dao vidljivu formu. Mi smo svi osjećali Marka i Miloša, on im je dao obličje. U tim umjetničkim dvorima pale su sad velike tišine, — one govore kroz suho drvo kao robovi narodâ, i vi osjećate daleke dubine, koje samo misao čuje.

Mi danas gledamo umjetnine, koje do sad ne vidje nitko do nas. Meštrovićeve linije su velike u prostoru i vremenu, u misli i osjećaju, one su velebne kao da su radjene da budu smještene u gotičkom hramu koji do neba siže. Meštrović je pobjeditelj vremena i pobjeditelj umrlosti, jer će sa imenom svojim hodati po stoljećima kao piramide. Velik je kao vrijeme u kome žive, a jer su svi manji od ovoga vremena, to se On uzdiže gordo nada sve, pa ih je malo koji ga vide, jer je otišao previsoko . . .

Meštrović nam je unio u domovinu ljepote svojih misaonih svjetova, i tim svojim darovima stekao nam je pravo na slobodu pred velikim svijetom. On je jedini kadar da rastjera oblake, što popadoše po našim obzorjima, jer On je majstor našeg svjetla.

Njegova je škola u svemiru blizu sunca. U toj je školi vidio prošlost i budućnost, tamo je osjetio dubine misli i zamah osjećaja. Sve je odnio iz te škole i darovao ovom svom drvu i kamenju. Kad sam sve to vidio, činilo mi se da sam bio u svetim livadama davnog proljeća, gdje živu ljepote grčkog vremena. Sada čekam i mislim, šta mogu još većega da stvore te zlatne ruke.

Njegove statue živu i misle kao bogovi, neumrle su kao grčki kipovi, i govore kao duboki mislioci. Bulje u prostor gledajući budućnost, bez straha da će ih tko ukoriti s površnosti. Kadgod tamo stignem, susrećem se sa tim umjetninama kao sa starim znancima. Već je čitava legija tih umjetnina koje te gledaju i zovu na razmišljanje. Njihova je tišina duboka kao u svemiru, one razgovaraju samo sa zvijezdama i s misaonim ljudima. Ti su razgovori moje najsvetije intimnosti, čitave knjige iz njih govore. To su saputnici, s kojima se putuje u najudaljenije krajeve duševnih svjetovâ. To su božanstva nove religije, to su govornici duše, koji nikada ne izreku sve svoje tajne, čuvajući uvjek nešto nova za novi sastanak. I kad ostanem sâm, okružen čitavim tim svijetom skulptura statua, likova i reljefâ, osjećam se okružen mnoštvom jednog dubokog svijeta. Misli kruže kao orlovi po pećinam, i ti se uzdižeš nad ovim niskim ravnicama, po kojima gmižu mali smrtni ljudi.

Meštrović je u tim skulpturama razasuo zrake jednog sunca, otvorio nove izvore i razlio bistre vode da nas osvježi u ovim danima misaone tromosti. On nam je otvorio nebesa, da gledamo u raj. Dao nam je krila da letimo, probudio nas je iz letargije u sfere dalekih vidika.

Teški portali naših velebnih katedrala otvoriti će se sami da prime ta djela. Peristil Dioklecijanove palače u Splitu čuva Mauzolej carev za Meštrovićeva Hrista, jer samo onakav dom pristoji onom čarobnom djelu, samo tamo je njegovo prestolje.

Nakon što nam je Meštrović sazidao Vidovdan, istesao nam je Raspeće, iz njegovih ruku primili smo i krst časni i slobodu zlatnu. Da si nam zdravo umjetniče, Majstore naše zemlje, i da su blagoslovljene tajne tvog velikog uma.

Zagreb, Septembra 1920. *F. D. Marušić.*

Ljubomir Nedić.

18.

Ni u engleskoj ni u nemačkoj književnosti Nedić nije mario one pisce koji su u njegovo vreme bili „najnoviji". U nemačkoj književnosti on se nije interesovao za novu književnu epohu koja je nastala sa stvaranjem Nemačke Carevine; u engleskoj književnosti, njegovo se interesovanje zaustavljalo od prilike oko osamdesetih godina prošloga veka. Da i najveći ljubitelj književnosti prestane od jednog trenutka čitati nove stvari, to je sasvim obična pojava. U Nedićevu slučaju karakteristično je samo to, da je on svoje neinteresovanje za novu književnost objašnjavao opadanjem književnosti uopšte. On je smatrao da pravo umetničko stvaranje pretpostavlja pre svega drugoga jako nadahnuće: umetnici ne rade razumom nego intuicijom. Medjutim, u toku vremena, književnici su postajali sve svesniji; oni su sve više znali kojim se sredstvima koji efekti mogu postići, — i najzad se došlo do jedne vrste književnosti gde ništa nije više spontano, nego sračunato, — i gde je hladna veština potpuno zamenila pravu strast i pravu maštu. Nediću je izgledalo da se književnost stala fabrikovati kao vino; ni kod jednog književnika ne oseća se više njen pravi, prirodni ukus. Znanje, veština, kultura ubili su književnost, kao što je mašinska proizvodnja ubila umetnost starih ručnih radova. U ovom gledištu na književnost ima nečega što opominje na Ruskina, koji je, istina u drugom redu idejâ, došao do istog zaključka, da današnje vreme ne stvara povoljne prilike za razvitak umetnosti. Kada je govorio o književnosti pravljenoj iz glave, Nedić je imao poglavito na umu francuske parnasovce, čija je umetnost bila suviše hladna i pravilna, i na francuske naturaliste, kod kojih je nadahnuće bilo zamenenjeno dokumentovanjem, i koji su pisali romane „na osnovu fakata", kao što se rasprave pišu. Posle Nedićeve smrti, intuiciji je počela opet da skače cena, i u književnosti obladao jedan manje intelektualan način pisanja, sa većim davanjem maha slobodnom zanosu i podsvesnoj osećajnosti. Ali onda se videlo da je intuiciju, kada jednom postane moda, mogućno „simulirati" kao sve drugo, — i da književnost koja se na taj način dobiva, nije ništa manje „fabrikovana", nego ona književnost iz glave na koju se Nedić jadao.

Kada se predju redom sve književne simpatije Nedićeve, pada u oči da je Nedić voleo pisce koji su imali Gemüt-a, humora, fantazije, a nije voleo one koji su imali psihološke analize, samopromatranja, razvijenog

unutrašnjeg života.* Francuska književnost koja je dala veći broj psihologa i moralista nego i jedna druga, bila je baš ona medju velikim svetskim književnostima, koja ga je najslabije privlačila. U nemačkoj književnosti najveći psiholog i moralist bio je Gete, ali kod Getea Nedić nije voleo psihologa i moralista nego sentimentalnog ljubavnika i skladnog liričara. On je rado čitao „Vertera", a ne Vilhelma Majstera; zaustavljao se u celom „Faustu" samo na Margaritinoj istoriji i taj spev, uzet u svojoj celini, sa svojim skrivenim filozofskim smislom i svojim simbolizmom, nije ga naročito interesovao. Filosof Artur Šopenhauer bio je, istina, jedan od njegovih omiljenih pisaca, ali i Šopenhauer bio je privukao njegovu pažnju više kao čovek i kao pisac nego kao filosof. To je bila jedna interesantna ličnost, jedan mrzovoljan osobenjak jednostavnog nesavitljiva karaktera, sa neobično čvrstim i stamenim načinom pisanja, i sa neobično čistim i jedrim nemačkim jezikom, kome se Nedić stalno divio kao i Sviftovu engleskom jeziku... U Engleskoj književnosti, isto tako, Nedić je kod Karlajla voleo i pesnika i humorista i polemičara, samo ne moralista; ovoga je ostavio na stranu, i malo vodio računa o tome da je Karlajl bio „najveća moralna snaga" svoga vremena. Džordž *Eliot*, koja je u engleski roman unosila više psiholoških promatranja i studije moralnih problema, nego njeni prethodnici, — nije se nikada činila Nediću vredna naročite pažnje; on je pročitao dva tri njena romana, i nije osećao potrebe da ih čita nanovo, kao što je čitao romane Dikensove i Tekerejeve. Mereditov psihološki roman i Brauningovu filosofsku poeziju nije tako reći ni primetio, i ako je književnost Viktorijina doba bio svu prokrstario. On nije prestajao sa hvalama, kada bi bilo reči o fantastičnom amerikanskom pripovedaču Hotornu, čiji romani izgledaju nešto izmedju jave i sna; medjutim, najveći američki moralist, koji je uz to bio i sjajan pisac, *Emerson*, nije mu kazivao skoro ništa.

Ovo neinteresovanje za psihologe i moraliste pada tim više u oči, što je Nedić, kao profesor filosofije, celim svojim obrazovanjem bio prvenstveno upućen baš na moraliste i psihologe. Ali, filosof po obrazovanju, Nedić nije bio filosof i po temperamentu. On nije imao ukus samopromatranja i unutrašnjeg života, nije osećao moralne probleme kao pitanja svoje vlastite savesti. U opšte on je malo živeo u sebi samome. Kao mlad čovek osećao je „slast života"; voleo društvo, vino, i žene. Kada je ušao u književnost, odmah je pokazao jednu borbenost i aktivnost koja nije ništa manje svedočila o njegovoj životnoj energiji nego taj veseli život koji je ranije vodio. Ljudi sa razvijenim unutrašnjim životom nisu ni toliko vedri ni toliko aktivni ni toliko slastveni. Oni vole mir i samoću, i imaju jednu žalosnu, asketsku crtu karaktera. Kolika je bila životna snaga kod Nedića, vidi se po tome što je ni njegova duga opaka bolest nije mogla slomiti. Kada bi mu došli bolovi, on bi se sav povio, istezao i kršio ruke, ali to je bilo samo za trenutak; čim bi bol popustio, Nedić se povraćao, bio opet oran za šalu i razgovor. On je pisao do poslednjega časa, i njegove najpoznije kritike, na pr. ona na Miletu Jakšića, ne izostaju ni po živosti tona ni po snazi napada iza njegovih prvih kritika. Ni najveći bol nije mogao razbuditi unutrašnji život u njemu. On je, istina, proučavao Šopenhauera i naginjao pesimizmu, ali njegov pesimizam nije bio vrlo

dubok. Pesimizam je zadovoljavao njegove romantičarske potrebe raznežavanja i tugovanja; to je bilo jedno estetsko uživanje malo gorče vrste kome se od vremena na vreme predavao; to nije bilo njegovo stalno duševno raspoloženje. On je bio priroda živa i aktivna, više stvorena za društveni rad i borbu, nego za odvajanje od sveta i povlačenje u sebe samoga. Često biva da ljudi od akcije koji žive burnim životom, vole u književnosti osećajnost i sanjarije; Napoleon, na primer, rado je čitao Vertera. Mirni filosofi koji žive u čistom promatranju, vole, na protiv, realističke opise ljudske prirode, cinizam i brutalnost. Ovo pravilo potvrdjuje se potpuno na Nedićevu primeru.

19.

Književni ukus Nedićev nije bio vrlo širok; to je bio ukus jednog romantičara vaspitana na nemačkoj i engleskoj književnosti. Ali, u svojoj jednostranosti, Nedićev je ukus bio vrlo samostalan i vrlo siguran.

Nedić se nije povodio za modom, nego sudio po svom ličnom utisku. U našoj književnosti on je najžešće napao baš one pisce koji su bili u modi, ili imali veliki glas, — kao Zmaja, Lazu Kostića, Milana Milićevića, Milana Jovanovića. Njegov napad bio je u opšte prva nepovoljna ocena o tim piscima, i publika je bila njime iznenadjena i sablažnjena.

Nediću se dešavalo da jedne pisce prehvali a druge prekudi, ali mu se nije dešavalo, ili mu se bar dešavalo posve retko, da rdjava pisca uzme za dobrog. On je umeo da raspozna lažni biser od pravoga. U našoj književnosti on je izvrsno osećao ono što je površno, ono što je lažno, ono što je nastrano. On je prvi obelodanio naučničko i književničko polutanstvo Milana Milićevića i Milana Jovanovića, prvi obelodanio nedovoljnu pesničku iskrenost i dubinu Zmajevu, prvi obelodanio sve što je bilo preteranoga i neozbiljnoga u usiljenoj genialnosti Laze Kostića. On je isto tako osećao svaki pedantizam, jer u pedantizmu ima i površnosti i lažnosti i nastranosti. On je prvi obelodanio pedantizam filološke kritike i odmah poveo rat s njome.

Ovakvu samostalnost i sigurnost ukusa imaju samo kritičari od najboljeg i najčistijeg soja, — i zato Nedić ide u njihov red, pored svih svojih jednostranosti i uskosti.

Njegov uticaj u našoj književnosti bio je neosporan. Njegovi sudovi istina, nisu se svi održali. On je pokušao da pojedine naše pisce koji su mu izgledali podcenjeni podigne na viši rang, ali ni s jednim od tih pisaca nije bio srećne ruke. Ni Jovan Ilić ni Kaćanski ni Šapčanin ne stavljaju se danas u književnoj istoriji na onako visoko mesto na kakvo ih je Nedić stavljao. Ali, ako njegove pohvale nisu imale trajnog dejstva, imale su ga njegove pokude. On je iz osnove promenuo opšte mišljenje o Lazi Kostiću, o Milanu Milićeviću, o Milanu Jovanoviću. Što se tiče Zmaja, on nije uspeo nametnuti svetu gledište, da je Zmaj samo stihotvorac, ali je jednom za svagda učinio kraj obožavanju Zmaja. Posle njegove kritike nije se više verovalo da je Zmaj naš najveći pesnik, pa se čak javila sumnja, da li je on uopšte veliki pesnik. Najtrajnijeg i najvažnijeg uspeha imao je Nedić u svojoj borbi protivu filološke kritike. S ovom je svršio

jednom za svagda. Posle njega postalo je jasno da je filološko i istorijsko poznavanje književnosti jedna stvar, a ocena književnih dela druga, — i da profesori srpskog jezika ne moraju biti dobri kritičari. Nedić je prokrčio put novoj školi kritičara koji nisu bili filolozi, prokrčio put Bogdanu Popoviću i Jovanu Skerliću.

On ostaje u nas jedinstveni primer književnog borca koji obara stara gledišta i postavlja nova. On se nije bojao nikakvih autoriteta i smeo da napadne najveća književna imena svoga doba. U prepirkama koje je izazvao, smeo je da stoji sâm protivu celoga sveta. On nije imao uza se nikakve koterije, i ono nekoliko ličnih prijatelja koji su išli s njime, nisu mu bili od velike pomoći. On će verovatno ostati zapamćen u tom stavu borca, kao jedan pusti vitez ili musketar kritike, koji je u našu književnost upao iz nebuha, zametnuo kavgu na sve strane, i s nekoliko hitrih udara očistio za čas teren oko sebe.

20.

Mi koji smo ga poznavali lično, pamtićemo ga kao čoveka još više nego kao književnika, ma da ga kao književnika cenimo vrlo visoko. On je bio voljen od svih onih koji su stupili s njime u bliži dodir; imao jednu ličnost u najvećoj meri privlačnu. Po ozbiljnom i oštrom tonu njegovih kritika, mnogi su držali da je to čovek mrgodan i zao. On je, medjutim, bio vedre i vesele naravi, voleo ćaskanja i zadevanja, imao onaj naročiti humor kojim se odlikuju ljudi iz Podrinja, odakle je i on bio po materinoj strani. Njegovo je ponašanje bilo tako prirodno i otvoreno, tako bez poze i rezerve, kakvo se vidi samo kod jednog velikog gospodina koji nema šta da krije u svom karakteru, i koji se ne snebiva ni pred kim. On je imao savršenu moralnu ispravnost, sa sigurnim osećanjem onoga što je pravo i časno; u svakoj situaciji odmah nalazio svoj pravac, i terao njime bez zastajkivanja i krivudanja. Te moralne osobine ogledale su se u njegovu pisanju; on nije imao ni malo straha od publike i kazivao je ono što misli bez uvijanja i ublažavanja. Isti je takav bio i u ličnim odnosima; nije se snebivao da kaže prijatelju šta mu se kod njega dopada, a šta ne; ako bi ovaj učinio kakvu neispravnost, bio je siguran da će mu je Nedić, čim ga vidi, kresnuti u oči. Kod ljudi koji su od prirode čestiti, a imaju duh živ i temperament borben, često se nalazi ovakova brzina i sigurnost moralnog suda. Po otvorenosti svoga držanja i smelosti svoga mišljenja, po svom lepom prirodnom stavu i po čvrstini svoga moralnog merila, Nedić je bio u punom smislu reči zapadnjak i kulturan čovek. U njegovo vreme, takvi su ljudi bili kod nas retki; čak i kod onih koji su važili kao najobrazovaniji, čim bi se malo zagreblo, naišlo bi se na geaka i na ćiftu. Kod Nedića je bilo drukčije: on je imao mnogo finiju i otmeniju moralnu osnovu.

Krf, 1917. *Slobodan Jovanović.*

Knjige i listovi.

„Novi put" i „Novi rod".

U isto vreme, skoro u isti dan, pojavila su se u nas dva časopisa, koje kreće ideja reforme Crkve: jedan medju katolicima — u Zagrebu, „Novi Rod", „glasilo Narodne Crkve" (izlazi svakih petnaest dana, odgovorni urednik: Josip Vujnović) —, a drugi medju pravoslavnima — u Sremskim Karlovcima, „Novi Put" (izlazi svakog četvrtka; vlasnik: Radoslav Marković; urednik: Gliša Mikić). Ne osećamo se dovoljno spremni da se upustimo u kritiku ovih pokreta i da im odredjujemo sada još važnost; nas interesuju oni, prvenstveno, kao pojavi, koji nisu usamljeni — što potvrdjuje već sam slučaj da su se pojavili u isti mah, bez veze jednog sa drugim —, a što nam postaje još jasnije kad se setimo pokreta gospodina Zagorca i njegovih drugova, koji je nedavno obratio na sebe toliku pozornost, a koji nema veze sa pokretima čija su glasila gornji časopisi. Ako još spomenemo, da je „Novi Rod" veoma antiklerikalan i u tonu agresivan, a „Novi Put", naprotiv, uzdržljiv — i, uzgred budi rečeno, vrlo pismen i dobro obavešten —, držimo da smo rekli, uglavnom, ono što nam je izgledalo zasad potrebno reći; ali ćemo svakako pažljivo pratiti dalji razvitak ovih pokreta, i donositi izveštaje o rezultatima, ako ih bude.

-č-

Nove knjige.

Edvard Palji, Komunizam, njegovo biće, njegov cilj, njegovo gospodarstvo, preveo Mihovil Tomandl. O ovoj zanimljivoj knjizi, koju je izdala knjižara „Napredak" u Pančevu (cena 8 dinara) gledaćemo da donesemo opširniji prikaz u „Novoj Evropi".

Žil Pajô, Intelektualni rad i volja, u prevodu Jov. M. Jovanovića, izdala je knjižara S. B. Cvijanovića u Beogradu (Cena?). — Ovo je drugi deo, ili upravo nastavak poznatog i proslavljenog francuskog dela „Intelektualni rad i volja", koje je prije izdala ista knjižara u prevodu istog prevodioca, i koje je vrlo dobro primljeno u našoj publici. Izdanje je vrlo spretno.

Sveslovenska knjižarnica M. J. Stefanovića u Beogradu izdala je, u prevodu Milice Janković, „Dečaštvo" L. N. Tolstoja. Prva knjiga, „Detinjstvo", izašlo je pred svetski rat, 1914, — a treća, „Mladost", nalazi se u štampi. — Nemci imaju po dvadeset i više raznih prevoda Tolstojevih dela, dok mi, nažalost, još nemamo sva ni jedanput prevedena. Utoliko srdačnije pozdravljamo napore pojedinih izdavača i prevodioca u ovome pravcu.

Beleške.

Zamisao Kosovskog Hrama.

Evo kako sâm Meštrović, u jednom pismu pisanom na početku svetskoga rata, izlaže zamisao svoga Vidovdanskog Hrama:

„Misao o kosovskom hramu začela se u meni odmah neposredno pošto sam napustio školu, ali tada se još nisam osećao dovoljno jak da je počnem izvoditi na široj osnovici. Tek povodom aneksije Bosne i Hercegovine, 1908, kad je izgledalo da je naša narodna katastrofa potpuna i da je sudba naše rase zapečaćena, na vrhuncu naše narodne nevolje i u groznici koja nas je sve tresla, usudih se da otpočnem rad na nekim fragmentima, i u toj i idućim godinama izradih što je od njih ostalo.

„Teško bi bilo objasniti ukratko i na odredjen način zamisao kosovskog hrama. Meni je lebdelo pred očima, da pokušam dati jednu sintezu popularnih narodnih idealâ i njihova razvitka, da izrazim kamenom i gradnjom kako je duboko u svakome od nas usadjena uspomena na najveće momente i na najodlučnije dogadjaje u našoj povesti, — stvarajući u isto doba jedno središte za nade u budućnost, posred prirode i pod vedrim nebom. — Posle poraza na Kosovu, srpski narod nije hteo da primi ovu nesreću kao svoju krajnju sudbinu, već samo kao kaznu za nekolika pokolenja, koja će patnjom imati da utiru put ka novoj slobodi — neka vrsta čistilišta koje vodi konačnom oslobodjenju. Surovi Turčin potukao je Cara Lazara, srpske junake i srpsku vojsku, i podjarmio je zemlju za više stoleća, ali nije bio u stanju da podjarmi narodnu dušu koja je ostala netaknuta i snažna, i spremna da čeka na idući veliki i sveti čas kada će zametnuti opet smrtni boj da bi zadobila pravdu i slobodu. Najbolji u narodu, slepi guslar, uzeo je na sebe da sokoli svoje sunarodnike, i idući od kuće do kuće, od sela do sela, pevao je „slavnu pogibiju", jačajući tako veru narodnu i održavajući veze unutarnjeg jedinstva, nevidljivoga Carstva. Narodna pesma kaže, da je sam Bog dao Caru Lazaru da bira kome će se privoleti carstvu, zemaljskome ili nebeskome, i on izabra ovo drugo; i guslar je išao po zemlji da kazuje narodu, da Car nije mrtav, već da se samo preselio u nebesko carstvo, skupa sa svima onima koji su mu ostali verni, njegovim čestitim vitezovima, i da on gleda otud na one, koji su zaostali i koji će isto tako živeti i umreti za istu stvar, za oslobodjenje. Ti vitezovi i junaci, baš kao docnije i hajduci i uskoci, i svi redom narodni pojedinci koji su se isticali u borbi protiv Turčina i nepravde, udjoše svi u narodnu pesmu i u dušu svakog srpskohrvatskog seljaka, postadoše deo njegova bića i života, njegova uteha i njegova vera u ono što će doći. Moral iz ovih pesama prost je i jasan: treba se boriti do smrti protiv ugnjetača i svireposti, za pravo i pravdu, i za svoju zemlju — i ne žaliti nikoje žrtve. I ta vera živela je i ostala nepromenjena od Kosova pa sve do donas, a vojska Cara Lazara množila se tako i rasla u milijone i milijone. Cela naša zemlja služila je oltarom ovoj veri i isto onako kao što je Car Lazar središte Vidovdanskog Hrama i guslar njegov svećenik, isto je tako — u idealnom smislu — središte hrama želja za pravdom, i težnja za napretkom ka višem životu čovečanstva, a oni koji je ispovedaju i propove-

daju njeni su svećenici. Taj hram ne može biti posvećen nijednoj konfesiji ili pojedinoj sekti, već svima njima zajedno, svima onima koji veruju u ideale iskazane u narodnim pesmama. To odgovara duhu našega naroda, koji je pobožan ali ne prepobožan, i koji drži da je svaki onaj „pravovernik" koji je pravedan i pošten, ma kojoj veroispovesti pripadao.

„Eto tako bih, možda, u malo reči mogao opisati zamisao s kojom sam prišao da radim na svome kosovskom hramu."

Šta je s Kosovskim Hramom?

Pre mesec i po dana, povodom prve Meštrovićeve izložbe u Jugoslaviji posle oslobodjenja, oživela je u nama uspomena na Vidovdanski Hram. Uspomena, kažemo, jer se o njemu danas vrlo retko govori. Šta je bilo s njim?

Poznato je, da je jedno od prvih rešenja Ministarskog Saveta u našoj novoj zemlji bilo usvajanje ponude g. Meštrovića, da njegovi kosovski fragmenti predju u svojinu južnoslovenske države. Time je Meštrović svoj kosovski hram upravo darovao narodu, jer doživotna renta, koju je tražio, jedva da bi pokrila danas cenu materijala onih fragmenata kolosalne veličine, a da i ne spominjemo troškove transporta i priredjivanje izložabâ u svrhu nacijonalne propagande, koji su bili ogromni a koji su najčešće padali na teret samoga umetnika. Vlada je, medjutim, smatrala, kako izgleda, da je time njen posao po ovom predmetu svršen. Da nije sâm Meštrović nastojao da se njegove, odnosno sada državne skulpture krenu iz Pariza i Londona, one bi i danas još onde ležale po gostoljubivim podrumima muzeja savezničkih država, gde su našle bile utočišta za vreme rata. Ovako, jedan je deo otpremljen iz Pariza upravo u Beograd, a jedan deo, iz Londona, na putu za Beograd, u Holandiju, gde su proletos priredjene tri izložbe po najvećim gradovima. Neki od onih sanduka iz Pariza otvoreni su u Beogradu i pojedine skulpture razmeštene po zgradama Ministarstva Prosvete, dok drugi sanduci stoje još zapakovani u kapiji Umetničkog odeljenja ministarstva. One skulpture iz Londona, posle izložaba u Holandiji, prenesene su u Anvers, gde su izložene prilikom Olimpijskih Utakmica. (Ovo je učinjeno bez znanja i odobrenja g. Meštrovića, i na način kako on nikad ne priredjuje izložbe.) Najzad, znamo da ima poviše fragmenata u Splitu, gde ih je zatekao svetski rat.

Ovo su činjenice. Mi ne želimo da kritikujemo rad Vlade i ponaosob Ministarstva Prosvete u ovoj stvari, jer ne znamo što se dalje namerava činiti s kosovskim fragmentima. Ali usled onog što dosad *nije* učinjeno — jer ima više od godine dana otkako su fragmenti svojina države —, u nama se radja bojazan, da može proteći još dosta vremena pre nego što se išta učini a da će to biti na veliku štetu samoga umetničkoga dela, pošto su kosovski fragmenti većinom u trošnom materijalu (sadri). Neka se „Miloš" ili „Udovica s detetom" nekim nesrećnim slučajem razbiju, niko ih više ne napravi, ni sâm Meštrović! Kad se već nema muzeja ili paviljona za ovake dragocenosti, zar se bar neki komadi ne bi mogli dati izliti iz gvoždja onih topova koji rdjaju po slagalištima ratnog plena? Preporučujemo pozvanima ovaj predmet na razmišljanje. -č-

Tvrd povez za „Novu Evropu“.

Udesili smo sa knjigovezačkom radnjom M. Ramušćaka u Zagrebu (Mažuranićev Trg 11), da izradi originalne korice za pojedine knjige „Nove Evrope“, u *platnu* i u *poluplatnu* po ceni od 16 kruna (4 dinara) odnosno 12 kruna (3 dinara). Poručbine treba slati neposredno knjigovescu, ili preko Uprave „Nove Evrope“.

Šta se čuje.

Naši medicinski fakulteti.

Piše nam jedan prijatelj iz Beograda: „U isto doba kad je izašao vaš članak o našim medicinskim fakultetima, otvoren je ovdašnji medicinski fakultet pristupnim predavanjem G. Dra N. Miljanića, koji je pozvan na katedru normalne i sistematske anatomije, — pod predsedništvom dekana G. Dra. Jovanovića-Batuta, — skromno i bez spoljneg sjaja, pred mnogobrojnim slušateljstvom iz studentskih redova i iz krugova medicinske beogradske publike. Neću se ovde zadržavati na samom predavanju, niti isticati ogromnu važnost dana koji beleži datum u našoj kulturnoj istoriji. Hoću samo da konstatujem, ovom prilikom, dve stvari koje su mi toga večera pale u oči. Prvo: i predavač i predsednik govorili su samo o osnivanju p r v o g s r p s k o g medicinskog fakulteta, i o počecima s r p s k e medicinske nauke i naučne terminologije, — dok mi svi znamo, a znaju zacelo i pomenuta gospoda, da postoji već četvrtu godinu jedan medicinski fakultet u Zagrebu i jedan u Ljubljani, koji su isto tako srpski kao ovaj u Beogradu, to jest, sva su tri južnoslovenska. Gospoda su valjda htela govoriti o prvom fakultetu na teritoriji Srbije; jer, posle dva kongresa južnoslovenskog lekarskog društva, teško bi bilo pomisliti na drugo što, i to još od strane po drugiput izabranog predsednika Južnoslovenskog Lekarskog Društva! Drugo: G. profesor Miljanić govorio je, kako neke

naše anatomske terminologije uopšte nema, baš kao da i ne postoji katedra anatomije na zagrebačkom fakultetu, sa koje predaje već četvrtu godinu isti predmet njegov bliži stručni drug Dr. Perović . . ." —**dr.**—

*

Imalo je dobrih Jugoslovena koji su mahali glavom kad je došlo do sporazuma s Italijom. „Nije dobro, — govorili su —, našem narodu treba uvek da preti neka opasnost s p o l j a, da se ne bi raspao i z n u t r a". Ovo gledište, koje nije „bez nečeg", palo nam je na um pri čitanju pisma jednog našeg pomorca: „Na jednom otoku — kaže —, okupiranom po Talijanima, seljaci, vraćajući se uveče s rada, pevaju pesmu ‚Nije ovo zemlja talijanska', i viču: ‚Van s njima!' — i ne boje se straže. Kako je taj narod svestan i jednodušan iako nema tko da ga vodi (jer je inteligencija ili pozatvarana ili se razbegla). Njega je ova dvogodišnja narodna nesreća zbližila i stvorila u njemu fantastičnu sliku obećane zemlje — Jugoslavije. Kako će se taj čestit svet razočarati, kad vidi da nema Jugoslavije nego padne u neku zemlju Eshaes! Dodje mi da zaplačem . . . Vaš **Z. V.**"

*

Radikali su imali u Dalmaciji više uspeha na izborima nego što se očekivalo. Čak je u Dubrovniku gospar Š . . . i R . . .ć dobio dve tri stotine glasova. Njegovi plakati bili su vrlo rečiti; svojim bližim zemljacima, Cavtaćanima, napisao je kratko i jasno: „Ja spadam u stranku g. P . . . . a (zaboravio je reći, da mu je zet), time je sve rečeno". Medjutim, izgleda da je uspehu radikalskom više doprinela blagoglagolivost iskusnoga mnogostrukog bivšeg ministra g. L . . . . , koji je polaskao gosparima dubrovačkim, nego lakonizmi gospara Š . . . i. Još bi veći bio uspeh, da je u pratnji kandidata bio ministar dete-V . . . . .re, mesto ministra malog L . . . ce, kojega dubrovački gospari nisu poznali ni priznali. Naš stari poznanik, gospar Andriko, naprimer, metr-d-otel u jednome od prvih dubrovačkih hotela, nije ovome hteo da dâ ključeve od poručenih soba, na sve njegovo navaljivanje.

— Pričekajte, kaže, malo dok dodje sâm gospodin ministar.

— Pa ja sam gospodin ministar!

— Vi? . . .

A kad gospodin ministar ode uz basamake, gospar Andriko ne mogade se uzdržati od smeha:

— I to ministar! Pa što, bolan, ne povede nekoga da ga isa (podigne) kad zbori!

A onda zastade malo, i zamisli se: „Lijep ćemo imat ustav! . . ."

““# Nova Evropa

Knjiga I, broj 14. 30. decembra, 1920

Idući broj, 21. marta 1921.

Nova je *Evropa* postigla što je, za prvi mah, želela da postigne. Lep odziv na koji je naišla, i kod pisaca i kod čitalaca, pokazuje da je potreba za ovakim časopisom, koji obuhvata i kontroluje ceo političko-kulturni narodni život, sa neutralne ali odredjene tačke gledišta, i kod nas postala savremenom. Ko bi zagledao u prepisku uredništva i uprave „Nove Evrope“, i u spiskove pretplatnika i poverenika, mogao bi utvrditi sa zadovoljstvom — već sada, jedva nakon nekoliko meseca —, da se obelodanjuje izvestan duhovan sporazum izmedju jednog na prvi pogled heterogenog općinstva, iz raznih slojeva i iz svih krajeva naše nove domovine, — čisto bismo rekli, da se pomalja jedna *Jugoslavija u malom*, jasnije ocrtana i čvršće povezana nego što bi se po ovoj našoj velikoj i zvaničnoj Jugoslaviji dalo nazreti. Osnivači „Nove Evrope“, koji ni inače nisu mislili zastati na pola puta, nastaviće s udvojenim snagama rad u započetom pravcu i, ohrabreni početnim uspehom, pokušaće da prošire program svoga pokreta, bez obzira na teškoće na koje nailaze.

Ove su teškoće, u današnje doba, i na početku ovakog poduzeća, osobito velike u tehničkom i materijalnom pogledu. Potrebno je, stoga, posle prvih iskustava, preduzeti izvesne izmene u izdavanju i uredjivanju „Nove Evrope“. Najvažnija medju njima sastojaće se u proširenju uredništva, koje prihvataju — uz dosadašnjeg urednika, M. Ćurčina — još dvojica od pokretača, najbolji savetnici i najaktivniji pomagači „Nove Evrope“ za prošla tri meseca, g. Laza Popović i g. Marko Kostrenčić. Već ono što je pod njihovim potpisom ušlo dosad u „Novu Evropu“, uliće čitaocima poverenje u buduće uredjivanje lista, za koji su oni sad spremni da preuzmu i neposrednu odgovornost, te ne sumnjamo da će ova tačka naići na opšte dopadanje, medju izmenama za iduću godinu koje smo već objavili. Malo duže treba da zastanemo, držimo, na ostalim tačkama.

Što se tiče izlaženja lista *triputa mesečno*, mesto — kao dosad — svakog četvrtka, ova se izmena pokazala potrebna usled skoro fizičke nemogućnosti da se na vreme urede i opreme dva identična izdanja (latinicom i ćirilicom) jednog broja svake nedelje; dva dana više daće neophodni razmak, da se može dovršiti jedan broj pre nego što se počne s idućim.

Računi štamparije i ostali troškovi oko uredjivanja i administracije „Nove Evrope“ pokazali su nam, da smo cenu listu stavili bili ispod cene koštanja. Plaćanja samoj štampariji (za slog, tisak, papir, i povez) iznose za svaki pojedini broj, u oba izdanja, do 22.000 kruna. Posle 10.

broja (2. decembra), račun izdavanja „Nove Evrope" — bez troškova uredništva — prešao je bio 300.000 kruna, dok prihodi nisu dosegli još ni 200.000. Pritom se naklada u 3500 primeraka, bez malo, cela rastura, tako da se — prema dosadašnjim iskustvima časopisâ u nas — može govoriti o sasvim jedinstvenom uspehu „Nove Evrope", u pogledu pretplate i prodaje lista. Izneli smo gornje podatke pred javnost, jer je inače, u današnjim prilikama, teško dati jasnu sliku o ovakim stvarima, — a nama je naročito stalo do toga da je naši čitaoci i prijatelji dobiju. Stalo nam je do toga da svi znaju — sad kad je sav izgled tu da će list uspeti, — da ne želimo od našeg preduzeća naročitog profita, isto kao što ne želimo — i kao što smo uvereni da niko ne želi — ni da podnosimo naročitih žrtava, u materijalnom pogledu. U tom smislu, i u tom srazmeru, podigli smo i odredili cenu listu za iduću godinu.

Najviše nam je žao, što smo prinudjeni prekinuti izdavanje lista za nekoliko nedelja. Ali, ko je imao prilike da vidi i oseti teškoće oko uredjivanja i organizovanja ovakog ili sličnog posla u današnje vreme, taj će lako razumeti preku potrebu ovakog intervala u našem slučaju. Ako smo i uspeli, dosad, — ne bez muke — da svaki broj izadje na vreme, ne možemo se pohvaliti, da smo savladali i sve teškoće administracije, da bi svaki pretplatnik i čitalac dobio svaki broj u odredjen dan, ukoliko to do nas stoji. Moramo se postarati, da i uprava „Nove Evrope", iduće godine, funkcijoniše besprikorno. Ovo organizovanje traži, u današnjim našim prilikama, osobito kod novog poduzeća kao što je naše, više vremena i naročit napor.

Molimo naše pretplatnike, i sve prijatelje „Nove Evrope", da ovo uvaže, i da budu uvereni da sve činimo samo u interesu stvari i pokreta, kojemu bismo da osiguramo što veću stalnost i što lepšu budućnost.

Ujedinjenje i jedinstvo.

To su dva pojma. Prvi znači, da se jedan mali broj elemenata veoma približio jedan drugome, ali da su još neprestano jedan do, jedan pored, i jedan uz drugoga. Drugi znači spajanje tih elemenata, i pojavu jedne *nove* formacije.

Posmatrana sa tog gledišta, naša narodna organizacija nalazi se još uvek u prvom stadiju. Posle mnogih stremljenja naših narodnih masâ, posle mnogih elementarnih napora, i posle jednog velikog rata, — srpsko-hrvatske i slovenačke narodne mase došle su, napokon, u jednu organizaciju. Ali, u toj organizaciji, mase su — od najviših intelektualaca do najobičnijeg čoveka iz mase — još uvek sa svojim nakalamljenim specifičnim osobinama. Duga je istorija radila na tome: nekoliko antipodnih kultura, nekoliko religija, nekoliko psihologija, pogleda na svet, državnih shvatanja, pogleda na jedinstvo i jednu državu, nekoliko amblema, grbova, simbola i zastava. Nesporazuma ima, i nije čudo; bilo bi čudo da ih nema. Ima i krivih shvatanja, namernih i nenamernih, i nevezanosti, i tudjenja, i potcenjivanja, i podsmeha, ponekad i mržnje. Jedni su za ovo, drugi za ono,

treći za nešto po sredini, a četvrti, na nesreću, ni za što. Jedni pružaju ruku, drugi pruženu ruku odbacuju, a treći je i ne pružaju. Na jedan isti predmet jedni gledaju belo, drugi crno, treći sivo, četvrti bezbojno. Jedni su Srbi, drugi Srbohrvati, treći Hrvati, četvrti Slovenci, peti Jugosloveni. Jedni su za svoje, i drugi, treći i četvrti su za svoje posebne plemenske i državne ideale. Jedni idu od plemena na državu, a drugi obratno. Jedni su prvo Srbi, ili prvo Hrvati, ili prvo Slovenci, i idu prvo u pleme i čak u pokrajinu, a drugi su to isto samo s razlikom, da idu pravce u državu. Čak i Jugosloveni, koji su najdalje otišli, idu, pomalo i ponekad, u sve to. I oni su Srbi-Jugosloveni, ili Hrvati-Jugosloveni, ili Slovenci-Jugosloveni; najmanje je Jugoslovena, koji su samo Jugosloveni.

I sve je to jasno kao jedan put jedan. Mi smo u prelaznom dobu Ujedinjenja; to jest, mi smo jedan s drugim, ali ne baš sasvim, već *pored* i *uz*. Pre Nemaca bilo je Bavaraca, Saksonaca, Prusa; pre Talijana, Lombardjana, Mlečana, Kalabreza; pre Britanaca, Engleza, Velšana, i Škota; i čak pre Amerikanaca, Virdžinijaca, Lujzijanaca, „severnjaka", „južnjaka", torijevaca. I danas svih tih još pomalo ima. I mi ne možemo postati Jugosloveni od izlaska do zahoda sunca. Svaki je doneo u zajednicu svoju glavu i svoju poslednju dušu: čitav niz tradicija, navika, pogleda, religija, slovâ, povelja, „knjiga indžijela", i starih lavri. Za jedanaest stotina krvavih godina, svako je stvorio ponešto. Srbi, tri velika gospodstva; ko bi to mogao da im izvuče, — i da li je to uopšte moguće, — Nemanićevu Državu, Djordjevu i Miloševu Revoluciju i Državu, i našu Epopeju pod Kraljem Petrom, i sve one silne mitove koji s njima idu? Kraljevi Tomislav i Zvonimir, Zrinjski i Frankopani, za Hrvate, kao i tradicije sa Gosposvetskog Polja i o Kralju Matiji, za Slovence, nisu stvari, koje se zaboravljaju. Tako isto, može neki laki „novoverac" da tvrdi što hoće o pravoslavlju, katolicizmu, i muhamedanstvu, ali su oni tu i vide se mnogo jasnije nego li njegova bezverja. I, najzad, ima valjda nešto zbog čega — ma da je do neba ludo — postoje *tri* književnosti, dva više manje književna jezika, i dva pisma. Svaki je doneo nešto, i za to se sad grčevito, i kad je ludo i štetno, uhvatio. A ima nas od svake ruke. Kao čupavci iz kutije, svaki čas iskrsavaju odnekud još i duhovi Pešte ili Beča — u merama koje nisu nimalo opasne, ali tek tu su — za dokaz da proces ujedinjenja još nije potpuno završen. To nije sasvim jasno. Doduše, ima i procesa čisto južnoslovenskih, koji sve to kontrabalansiraju, i koji znače jedinstvo, ali, posle svakojakih dogadjaja i neprilika u zadnje vreme, mora se sa olovom u srcu reći, da ni ti procesi nisu apsolutni niti završeni.

Uglavnom, ipak, može se reći da su dva konstruktivna procesa u akciji: proces ujedinjenja, u svoj širini i na celom frontu, medju Srbima, Hrvatima i Slovencima, i južnoslovenski koji znači jedinstvo.

Ovaj poslednji proces je državotvorni i duboko-narodni proces. On je taj koji će doneti snažnu državu, snažne akcije i poletnih pokreta. Mi moramo da stvaramo jednu naciju sa dubokom i pravom zajednicom interesa i ideala, i sa jednim duhom koji prožima celu naciju. Radi najuspešnijeg učestvovanja u unutrašnjoj našoj zajednici, i radi stvaranja prave ljudske, gradjanske i svake druge slobode, mi se moramo lišiti i odreći podvojenih akcija, plemenskih interesa i pokrajinskih egoizama, i

doći na jednu i jedinstvenu akciju, u nerazlučivu zajednicu i na opšti narodni rad. Onaj na Ohridskom Jezeru i onaj kod Bledskog Jezera moraju osetiti da su delovi celine, da imaju jedno ekonomsko, socijalno, političko i svako drugo shvatanje, da imaju jedan ideal, jednu akciju i isti cilj, da nose jednu zastavu, i da znače jedan narodni organizam. Sa jedinstveno organizovanom Jugoslavijom, tako organizovanom od najmaterijalnijih do najspiritualnijih akcija, mi ćemo lako ući u Jugoistočnu Evropu i, odavde, u Evropu i široki svet.

Toj akciji, naravno, treba vremena, i treba ljudi. Prava demokratija, koja se danas kuje, koja se danas u svetu stvara, pod udarcima medjunarodnog boljševizma i medjunarodnog kapitalizma i koja treba da nadje solidan izlaz iz ove strasne i strašne bitke izmedju kapitala i rada, — prava će demokratija, za kratko vreme, dati ljude koji će za kratko vreme dati jedinstvo. Od ove prelazne svetske perijode teško je tražiti i u nas drugo do prelazne ljude. Oni koji se i jave, pravi i visoki, moraju da padnu; jer ih je malo, jer govore za sutra, a danas je, kao u vreme nepogode, svako vezan za kuću, i neće i ne sme da se reši na duži put. Prelaznih je pak ljudi — i to je za utehu — dosta; oni će moći biti solidan most da Srbija predje u Hrvatsku, i Hrvatska u Srbiju i Slovenačku, i obratno, i svaki sa svojim najboljim. Od svega toga, „biće bolja čija ne potone", smešaće se i stvoriti jedna zdrava, jedra, štedra, bogata ljudska i čovečanska država jednog organizma, jedne organizacije, jednoga duha, jednoga bila, i jednog ideala, pod jednim simbolom i jednom misaonom zastavom. To će biti država „sposobna za demokratiju i čovečanstvo".

Čikago, decembra 1920.

Branko Lazarević.

Putem Jugoslavije.

I.

Federalizam ili Centralizam? Kolike li doktrinarnosti, i sa kolikom smo se naučnom pozom raspisali o tome. Pa onda niansiranje od federacije do konfederacije, i sitno cepidlačenje o razlici izmedju „Bundesstaat" i „Staatenbund", te „Staatenstaat", — a konac je nabrajanje autora . . .

Čemu to zaboga? Čemu ti silni autori, kao da se na njima i po njima gradi država i ravna narod u državi?

I nije ni to dosta. Gde nedostaje naučna sprema, barata se sa podvalama. A glavni je udarac: „austrijski mentalitet", i crnožuti mentalitet. Ne, to ne pali, i tako se ne rešavaju najkrupnija pitanja u državi.

Nije pitanje kakav je čiji mentalitet, a još manje da li delovi federacije u svojim zastupničkim telesima vrše zakonodavnu, suverenu, ili statutornu vlast. To se pitanje ima drugačije postaviti —: *kakav unutarnji uredjaj najbolje odgovara potrebama, snazi, i razvitku Jugoslavije?*

Pred ovako postavljenim pitanjem pada svaka ukočena učenost i glagoljiva podrugljivost. Široka ljubav za celinu, dalekovidni pogled u buduć-

nost, duboko poznavanje naroda i njegovih potrebâ, te susretljivost i potrebita popustljivost, daće tačan odgovor na to pitanje.

II.

Moramo raspršiti sumnju. Ni upeti federaliste, a ni preterani centraliste ne snuju propast ovoj državi. Ne traže njeno komadanje. Oni su svi svesni da im je opstanak moguć jedino u zajedničkoj Jugoslaviji. To je polazna tačka svih članova i svih stranaka ove države.

Nešto je drugo što ih je razdelilo u dva tabora. Ne duboko uverenje, da bi za celovitost bilo najbolje kad bi se država uredila ovako ili onako. Pred tim uverenjem mi bismo se poklonili. Nego većina koja se izjavljuje za federalizam, nastupaju kao Hrvati; a isto tako dobar deo onih koji su za centralizam, nastupaju kao Srbi. Eto, *u tome* je pogibelj.

Pogibelj je tu, jer se na taj način manifestuju posebni plemenski interesi, jer se time hoće da podignu neke brane protiv „srpske hegemonije" ili protiv „hrvatske emancipacije". Dosledno tome, govori se, i piše i traži ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca, te ista sloboda za katolicizam, pravoslavlje, i muslimanstvo; a ne traži se — kao što bi trebalo — ravnopravnost za *sve* gradjane u Jugoslaviji, i slobodu ispovedanja *svih* vera i svih nauka. To je najosetljivije mesto. Najteže i najopasnije, jer je na prvi pogled neshvatljivo, kako se možemo plašiti nečesa čega nema. Kako možemo strepiti za nešto što ne postoji.

U našim se mozgovima nalaze ukalupljeni pojmovi za ljude iz stanovitih predela i sa stanovitom religijom. I upravo prema tim teritorijalnim i verskim razlikama zovemo jedne Srbima, druge Hrvatima. U tome je ukalupljenju sva zabluda i sva naša nesreća. I zato se je dogadjalo, da su se u Zagrebu bunili kada bi za jednoga katolika iz južne Dalmacije čuli da se naziva Srbinom; kao što u Beogradu nisu verovali da se pravoslavni Ličanin može nazivati Hrvatom. Kako, zašto, i jeli to moguće? Hiljadu pitanja, ali pravog odgovora nije moglo biti, osim onog sadržanog u „kalupima".

Iz ovih kalupa nastalo je jedno mišlenje, a iz mišlenja verovanje: mišlenje da smo mi posebne dve grupe, a verovanje da smo iz tih grupa stvorili i dali narod: narod srpski, i narod hrvatski.

Mi u svojoj samoobmani nismo tragali za osobinama jednog potpunog i razvijenog naroda. Nismo opazili da se jedan narod u historiji predstavlja kao jedan poseban tip, sa svim svojim vrlinama i manama, koje ga razlikuju od drugih, u delovanju i u saobraćaju u društvu i prema čovečanstvu. Smeli smo s uma da je jedan narod jedna posebna stena u gradji historije, u razvoju ljudstva, koja se već izdaleka tačno razabire, i koja stvara sebi posebno mesto sa posebnim delokrugom. A šta smo mi dali od sebe i po sebi? Čime se odlikuju posebno Srbi, a posebno Hrvati?

Ta nas pitanja moraju boleti, jer nam vredjaju našu sujetu, ali je vreme da počnemo rušiti predrasude, i da delimo stvarnost od naše uobrazilje. Treba da se pogledamo u svoj svojoj nagoti.

III.

Mi smo narod koji nastaje. To je sadašnjost; a što se tiče prošlosti, stvorena je gradja za povest jednog zdravog, obdarenog, i izdržljivog naroda, i ništa više. Ne treba se obmanjivati. Ono što smo mi nazivali narodom, bile su gomile, mâse neizgradjene, potčinjene sad uticaju Istoka, a sad Zapada.

Borba dvaju mišlenja, dvaju pogleda na svet, dvaju takmaca za svetsku imperiju, — borba izmedju Rima i Carigrada morala se je baš tu nad našom glavom skršiti. Plime i oseke u sitnim pobedama jednoga ili drugoga prelivale su se preko nas, ubrizgavajući u nas svoje mišlenje, svoje nazore i svoje verovanje, a ponajviše svoje predrasude. Nažalost, odlučne pobede nije bilo ni na jednoj strani, te tako i mi ostadosmo podeljeni na dvoje, prema dohvatu upliva ovde Rima, onde Carigrada, — jedni sa žigom šiljasto-rimskog, a drugi vizantinsko-tupog krsta na čelu.

To je bilo sudbonosno za nas, — zato što se naš pravoslavni čovek s onkraj Drine osećao bližim i pravoslavnom Rusu, pa i Rumunu, nego li katoliku iz Hrvatske. Sudbonosno i zato, što su nas te dve kulture paralizovale, jer su prejake bile a da bismo ih mogli potpuno shvatiti i usvojiti, — a preslabi mi da ih se oslobodimo, da se emancipujemo, i da damo potenciju sebe: *Svoj Narod.*

Potrebito za narod jedinstveno osećanje i suučestvovanje u boli i ljubavi, u obrani i mišlenju, i u nazorima, — u medjusobnim odnosima, i u odnosu prema narodima izvan nas — tek se pomalja, tek nastaje. Ta zajednica, koja čini narod narodom (koja se je najbolje manifestovala kod Židova razasutih po celome svetu), izbija iz svoje uspavanosti i kod nas, i u velikim bolima i trzavicama objavljuje nama i celom svetu da Jugoslovenstvo nastaje, da se razvija u poseban narodni tip, i da nastupa na arenu sveta kao jedinica u kulturi, u čovečanstvu, i u historiji.

Oslobodjeni atavizama, historicizma i doktrinarstva, koji su nas zapajali verovanjem o „velikom, slavnom, kulturnom i hrabrom našem narodu", mi ćemo se svi naći na okupu, te na istim cestama i sa istih vrhunaca uvidećemo i uverićemo se, da pred nama stoji jedna jedinstvena gomila sa istim potrebama, sa istim opasnostima i strahovanjima, istim vrlinama i manama, da ta masa, ta gomila, jednim jezikom govori i uz iste melodije pesmu poje.

IV

Kako će se iz te mase, pune snage i života, koja bukti i vri razviti narod? Koji su mu putevi u dalekoj budućnosti, i dali će možda baš on — plakan od tri mora — biti pozvan da nastavi udarenim tragovima Velikoga Rima i Carigrada? Ili će, možda, dati nov pravac čovečanskoj misli i ljudskom delanju, jači i puniji, i koji je bliži njegovoj etičkoj podlozi: izmirenja medju ljudima široke pravičnosti, rušenja granica i imperijalizma sveta, a ne narodâ?

Ko bi znao. Ali je sigurno, da će unutarnji uredjaj ove države, danas i u skoroj budućnosti pospešiti ili otešćati — a ni u kojem slučaju zausta-

viti — njegov historijski razvoj. To smo hteli naglasiti. Ako smo, dakle, svesni sebe i svog vremena, mi ćemo lako naći rešenje za taj uredjaj koji će zbilja odgovarati potrebama, snazi, i razvitku Jugoslavije.

On, medjutim, svakako mora u sebi da usredotoči: pristanak i zadovoljstvo svih delova i svih skupina prostrane nam domovine; zatim, osiguranje za budućnost, da u pojedinim krajevima neće ovladati tudji elementi kao protivnici punog, kulturnog, i širokog Jugoslovenstva; i, napokon, potpunu obranu i sigurnost od uspostave onih „kalupa" koji su u pogrešnoj i nametnutoj podeli izbacivali i posebno srpstvo i posebno hrvatstvo, a koji su na našim krilima stvorili i Bugare i Slovence.

Da li su ljudi, novi i stari, koji udjoše u Ustavotvornu Skupštinu svesni svega toga, da li će oni nastupati iskreno i otvoreno i ubedljivo, oslobodjeni vizantijske podmuklosti i zapadnjačke kolebljivosti? Da li će biti nosioci zajedničke domovine, i u sebi imati jednako topline i za Šumadiju i za Zagorje i za Primorje i za Makedoniju, ili će im se horizont prostirati, kao dosad, od stanovitih reka i medja u duhu, i suziti još većma u shvatanju i ograničenosti pojedinih „kalupa"?

Vidićemo. Jedno je ipak pouzdano: da sve ono što ne bude stvoreno u duhu jednog jedinstvenog širokog Jugoslovenstva, neće biti duga veka, nego će ostati krparija koju će brzo poderati i odbaciti vreme i novi ljudi, da uzmognu stvoriti ono što su nam putevi u prošlim vremenima sastavljeni budućima namenili.

Ivo Kolbe.

Posle Venicelosa.

Venicelosov pad iznenadio je i zbunio naše javno mišljenje. U uvodnim člancima, u kojima se veliča Venicelosov državnički genije, osudjuje se slepilo njegovih zemljaka. Prenerаženi tolikom nezahvalnošću, jedni pisci zadubli su se u drevnu istoriju Jelade da nadju slične primere prevrtljivosti, dok se drugi nisu ustručavali obasuti grčki narod grdnjama i prezrenjem. Sve se čudi i pita: kako to da čitav jedan narod ne vidi put ka svojoj sreći tamo — gde ga jasno vidi, i prstom mu nanj ukazuje, svaki novinarski saradnik u Beogradu i Zagrebu?

Što grčki narod nije video svoj interes tamo gde mu ga mi s Terazija gledamo, pitanje je koje ćemo mi u ovom članku samo mimogred dodirnuti; za nas je glavno ono drugo: zašto smo mi dopustili da *naš* interes zavisi od jedne tako ćudljive okolnosti?

Ovo drugo, za nas glavno pitanje, jedva da je gde i dodirnuto. Medjutim, jasno je da su sveopštem ogorčenju dve pobude: prva je što Venicelosov pad izmiče jedan od glavnih zidova u onoj kući od karata što se zove balkanska politika naših državnika; druga je, što atinski poremećaj uzdrmava čitavu jednu političku ideologiju: sve kvalitete i svu logiku dodanašnjeg otimačkog balkanskog nacijonalizma.

„Grčka pod vodstvom Venicelosa više nego udvaja svoju teritoriju, izlazi iz ratova napunjena zlatom, obasuta čašću, i dolazi pod zidine sta-

roga Bizanta". Šta je to što bi još trebalo pa da grčki narod pokloni svoju ljubav i zahvalnost zaslužnome državniku? — pitaju svi. Dok jedan od listova počinje svoj članak ovim rečima: „Tri puta je spasao svoj narod, i tri puta je, izgleda, učinio to *protivu volje narodne*. Dva puta mu je proneo slavu širom celog sveta, i oba puta, izgleda, *protivu njegove volje*. Dva puta mu je snažno razmahao stare državne granice, i oba puta izgleda, *protivu njegove volje*." Iza ovakovih tvrdnji, ne bi trebalo da je u našem veku zagonetan pad državnika, koji je godinama *silom* naturivao narodu sreću kakvu ovaj nije želeo. Moglo bi se samo još pitati: zašto grčki narod nije video tu sreću tamo gde su mu je prstom pokazivali Venicelos, Antanta, i mi?

Ne gubeći se u tim razlaganjima, mi ćemo pomenuti samo nekoliko momenata. Poznato je, da se od svog prvog dolaska u Atinu do danas kritski mentor, istakao kao malo nesnošljiv mentor. Narodi ne vole nestrpljive reformatore. Venicelos je bio i nestrpljiv i netrpeljiv. U sektaškoj partiskoj politici na Balkanu, ovim drugim svojstvom završuje se neminovno. Isto kao strasna unutrašnja politika, i spoljna politika Venicelosova — politika tesnog naslona na Antantu — sprovodila se s mukom. Trgovačko-pomorska Grčka pretpostavljala je uvek da u Sredozemnom Moru, a na Levantu naročito, bude što samostalniji štićenik — što udaljenijeg zaštitnika. Pokroviteljstvo Nemačke činilo se Grčkoj uvek snošljivije i izdašnije, no pokroviteljstvo Antante, i poimence Francuske koja se sa svojom starom i neposrednom ekspanzijom na Levantu smatra tu kao kod svoje kuće. Taj splet ekonomskih i moralno-psiholoških momenata ne preseca se tako lako a naročito ne voljom jedne stranke. Duga, unutrašnja partiska borba, tegobe tri rata, od kojih je u poslednji naročito Venicelos Grke nagnao, — sve to je moralo jednog dana oboriti i autoritet najdubljeg korena. Magistralno izvedeno povećanje Grčke, onom istom smelošću i veštinom kojom je krićanski tribun nametnuo svoju volju grčkom narodu, nije mogla spasti Venicelosa.

To se teško shvata u našem teritorijalnom nacijonalizmu. Nema Balkanca koji se nije začudio odbijanju Holandije da se uveća na štetu Nemačke, ustezanju Danske da primi odveć veliki pojas Šlezviga, ili nepristanku Švajcarske da primi u svoju konfederaciju jedan tirolski kanton (čak i nakon plebiscitom izražene volje toga kraja). Jer je malo Bugara koji ne bi primili Beograd isto kao što je malo Srba koji bi odbili da prime Sofiju. I Grci, koji se u Balkanskom Ratu nisu ustezali da uzmu i Korču i Vodenu i Kavalu, u svetskom ratu isto tako pohlepno zahvatili su Dedeagač i Smirnu. Valja priznati, samo, da su se oni rešili da podju u pljačku jedino pod uslovima minimalnih žrtava a maksimalnih garantija, i povrh svega uvek još gurani u ledja revolucijonarnom akcijom Venicelosa, skupom propagandom i čitavim armijama Sporazuma. U našem patrijarhalnom i još hajdučkom patrijotizmu, gde se vrednost meri samo smelošću, a životi i danas često žrtvuju „za slavu oružja", tako što krsti se kukavičlukom. Medjutim, pre no što se ta pogrdna reč izgovori, treba ispitati: s kojim se pravom može zahtevati od jednog naroda herojsko požrtvovanje za ideje koje njega ne oduševljavaju?

*

Prva pogreška u takvom olakom sudjenju bilo bi nevodjenje računa o etničnom tipu i mentalitetu. Izvesno je da Grci atinski, Grci iz proredjenih naseobina u južnoj Makedoniji i Trakiji, Grci s ostrva i sa dalekih pristaništa maloaziskih, po naravima, težnjama, i interesima, ne čine ono prirodno geografsko, ekonomsko, i moralno jedinstvo, koje se ispoljava u nagonskom osećanju potrebe i u neodoljivoj volji za nedeljivu zajednicu. Nacijonalni revolucijonar s Krita prevario se kada je poverovao da će plamena ideja o obnovi Bizanta raspaliti neojelinizam trgovačke Grčke. Ono o čemu Venicelos od prvih dana nije imao velikih iluzija, bilo je krepkost jelinizma u Makedoniji i Trakiji. Zato je Venicelos, smelije no iko, u početka bio pristalica sporazuma s Bugarskom — do kojega je u stvari on i doveo —, i, kao što je poznato, sve do rata nije pomišljao na maričku dolinu, nego se štaviše pokazao spreman ustupiti Bugarskoj Kavalu. Ali je „apetit došao jedući". Naročito odkada je nastupila borba na život i smrt izmedju njega i Konstantina, i kada je trebalo pošto poto uvući Grke u rat, Venicelos se smatrao prinudjen da poveća mamac nacijonalizmu. Na Konferenciji Mira Grčka je nepomirljivo uskratila Bugarskoj slobodan izlaz na Belo More. Tim zahtevom (isto kao rumunskim u Dobrudži) Bugarska je bila pogodjena ne u sujeti i sentimentalnosti makedonskih „dejaca", no u svome životnom damaru. Venicelos tom tekovinom nije osnažio svoj položaj, a otežao je staložavanje stanja na Balkanu. Pad Venicelosov, povratak Konstintinova režima, manifestacije u Atini protiv Sporazuma, protiv Francuske naročito, i, u isto vreme, odiseja Bugara koji traže reviziju Nejskog ugovora po prestonicama Evrope, i već izražen pristanak Francuske za promenu Nejskog i Sevrskog ugovora, — sve to odjednom, za nekoliko dana, pokazalo je stanje na Balkanu mnogo manje solidnim i spokojnim no što su ga predstavljali njeni oblaporni i oholi tvorci.

Danas to oni i sami vide, ali ne još i svoj deo greha uz onaj koji tovare na ledja grčkom narodu. Greše li Grci što odbacuju Venicelosa a prihvataju Konstantina, to je pitanje o kome je sud samih Grkâ verovatno pouzdaniji a izvesno pozvaniji. Ćudi naroda, isto kao njegova volja, nisu bez ozbiljnih pobuda. O tome smo se mi trebali poučiti na prvome skupom iskustvu s grčkim saveznicima. Dvaput zidati na istoj varljivoj podlozi, i, što je još gore, dvaput zidati isključivo na njoj, izvesno ne pokazuje ni proročki duh ni prostu obazrivost.

*

Srpsko-grčki savez bio je sasvim prirodna kombinacija dogod je bio nadahnut idejama s kojima je sklopljen prvi balkanski savez. Njemu ne može biti prigovora ni u docnijoj fazi zajedničke odbrane od Bugara — ukoliko se politika srpsko-grčkih državnika uistinu uvek ograničavala na nužnu odbranu. Ali je karakter toga saveza izmenjen od dana kada su se Saveznici, iza sloma bugarske pustolovine, krenuli u onako istu otimačinu na račun Bugarske kakvu je hteo izvršiti, na štetu Srbije, Grčke i Rumunije, Ferdinand Koburg. Od Bugara su se s pravom imale tražiti naknade i zadovoljenja za štete i zla koje su počinili svojim susedima. Ma koliko ti zahtevi padali teško bugarskom narodu, on bi ih morao razložno priznavati kao pravedne, dok im smer uistini vidi u ublažavanju zala koje

je Bugarska počinila svojim susedima. Ali se nijedan narod nikad ne može pomiriti sa očiglednim smerom onesposobljenja, porobljenja, i uniženja. A ovakav je smer bio jasno ispoljen u izvesnim zahtevima Saveznika na Konferenciji Mira u Neji.

Na Srbe, koje su Bugari u svetskome ratu najdublje za srce ujeli, Bugari se — srazmerno — najmanje imaju da žale. Jedino veliko i ozbiljno pitanje izmedju njih — makedonsko — prestalo je biti sporno. I najzatucaniji šovinist u Sofiji, morao je za ono nekoliko burnih godina shvatiti, najzad, da to nije pitanje ni etnografskih diskusija ni nacijonalne sentimentalnosti već jedne materijalne geografsko-ekonomske neophodnosti. Moravska i vardarska doline ne mogu biti razdvojene. Ali zato ipak ni najliberalniji Bugarin ne može isto tako gledati na pitanje Dobrudže i Trakije. Zatvaranje Bugarskoj izlaza na Jegejsko More, predstavlja jednu od onih političkih ludosti za koje se pri stvaranju znalo da se ne mogu održati. Medjutim, tom ludošću u balkanskoj politici završio je trezveni i mudri Venicelos. I završio je našom saglasnošću.

Danas, jedva godinu dana iza potpisa u Neji, ugovori s Bugarskom i Grčkom podvrću se reviziji. Delo Venicelosovih smelih i veštih kombinacija — kao sva dela diplomatskih kombinacija bez stvarne podloge u snazi i svesti naroda — ruši se. I mi se ponovo — treći ili četvrti put za ovih deset godina — stavljamo pred isti problem. Deset godina čatrlje na Balkanu krpe se, lepe, i prekrečavaju, i deset godina one se ruše, padaju nam na glave, i zatrpavaju milijone života. I uvek isti nesvesni i slepi neimari nastavljaju graditi i krpiti istim metodama i u istom duhu. I izdajnik je svako ko im ne oda hvalu i ne prizna slavu.

Iza svih albanskih strahota, oni su nas juče predstavljali u Parizu, danas nas predstavljaju u Ženevi, a za koju nedelju možda predstavljaće nas u Londonu. Njih ništa ne zbunjuje, oni se ni zašto ne osećaju odgovorni. I oni će i sutra, ako treba, ponovo načiniti nove maske, nove izjave, i nove zdravice za novu politiku. To će biti jedna nova kombinacija stare diplomatije , koju srpski i bugarski narod neće osetiti kao iskrenu i trajnu, koju će Grci dočekati kao neprijateljsku, a Rumuni po trenutnoj nuždi usvojiti ukoliko izdaci za nju padnu isključivo na teret Grčke. Ako sve to gledamo u vezi sa svima drugim otvorenim pitanjima oko nas — pitanjem Albanije, sve većim prohtevima Turaka ohrabrenih uspesima Sovjetske Rusije, i upletanjem Italije — slika našeg položaja, u najkritičnijem momentu našeg unutrašnjeg vrenja i previranja, biće nam jasna.

I drukčije danas ne može biti, niti to čak zavisi samo od naših državnika i naše diplomatije. U drugom duhu i s drugim metodama ne mogu raditi državnici, dok drugi duh i druge metode ne zavladaju javnim mišljenjem jednog naroda. U nas svakoga dana niču demokratske partije s novim imenima a starom sadržinom. Prirodno je, da se od njih ne može očekivati doslednjiji demokratizam u uredjenju Balkana nego što je onaj za koji su one pokazale smisla i hrabrosti u komunalnoj politici svojih rodjenih opština.

Milan Grol.

Jugosloveni i nemački „Drang“.

Može se kazati da je od svega što se o Josipu Smodlaki pisalo, najživahnije i najsvijetlije stranice napisalo njemačko pero; i onome, tko o tom južnoslovenskom narodnom čovjeku inače ništa ne zna i kome je poznat jedino unutrašnjom toplinom prožeti opis Hermana Bara u *„Dalmatinische Reise“*, utisnula se zacijelo neizbrisivo u dušu slika ove jake ličnosti. Zato se Nijemca, koji je prijatelj Jugoslovena, to bolnije doimlju Smodlakina mišljenja o Njemačkoj u članku „Talijansko-južnoslovenski sporazum“ u 3. broju „Nove Evrope“. Njemačka je tu doduše samo sredstvo, svrha je Italija. Ali, da bi se potreba talijansko-južnoslovenskoga sporazuma utvrdila, prikazuje se Njemačka kao najveći, najači i zato najopasniji protivnik Jugoslavije. Štaviše, Smodlaka upravo tvrdi, da Jugosloven može preko svih svojih granica svim susjedima prijateljski pružiti ruku, samo Nijemcima ne; po njegovu mišljenju može medju Nijemcima i Jugoslovenima biti samo primirja, a nikada zbiljskoga mira; na sjevernoj granici srpsko-hrvatsko-slovenske države moraju ostati žične prepone.

U opisu, što smo ga gore spomenuli, kaže Bar o Smodlaki, da nije fantast, već račundžija. No u članku „Nove Evrope“ on je odviše isključivo račundžija, i zamjenjuje, računajući sa stalnim veličinama, politiku i matematiku. Jer u politici nema stalnih veličina, i treba uvijek promisliti, da li se može govoriti o „rodjenim“ protivnicima i saveznicima, o „nasljednim“ neprijateljima i prijateljima; odviše je blizu opasnost, da se gleda šablonski na povjest svijeta. Još u danima Fašode držahu se mnogi Francuzi i Englezi „nasljednim“ neprijateljima; po mišljenju šovinističkih listova u Londonu i Parizu bilo je neprijateljstvo medju ljudima s ove i s one strane Kanala predvidjeno u božjem planu prigodom stvaranja svijeta. Pa i Smodlaka je još djelujući doživio vrijeme, kad su u mnogim glavama postojale predodžbe o Hrvatima i Srbima kao „rodjenim“ i „nasljednim“ neprijateljima; najgrlatiji su bojovnici i u tom nalazili djelovanje „neumoljivih zakona, koji vladaju svijetom“. I dok po Smodlakinu mišljenju Nijemcu leži „u krvi“ da vlada drugim narodima, misle, kako je poznato, površni posmatrači, da Jugoslovenu leži „u krvi“ nedostatak državotvorne sposobnosti, nered i nemarnost. Naprotiv, posmatrač koji ima razumijevanja, dovesti će neugodnija svojstva južnoslovenskoga naroda u uzročni savez ne s njegovom krvlju, već s njegovom povješću, sa stoljetnim turskim gospodstvom, s raskomadanošću i odvojenošću od zapadnoga razvitka.

No upravo je tako i s njemačkim narodom. Smodlaka doduše kaže za nj, da će Trst, Solun i Carigrad ostati uvijek smjernicama njegova prodiranja; to je glasoviti *„Drang nach Osten“*, koji je bez sumnje u golemoj mjeri kriv što se rasplamtio svjetski rat. No stoljećima nije nikakav „Drang“, jer ga uopće nije bilo, trovao odnošaja medju Nijemcima i Jugoslovenima i Slovenima uopće. Ne kanim podati velike slike, već samo nabaciti nekoliko boja: Herder je sa svojim djelom *„Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“* više učinio za probudjenje slovenske duše nego svi Francuzi i Englezi zajedno; ideja o pozivu Slovenstva, da otkupi

svijet ljubavlju i pravdom, kako se zrcali medju ostalima u Slovaku Kolaru. Rusu Pogodinu, Poljaku Cieskovskomu, i Jugoslovenu Preradoviću, potekla je neposredno od Herdera; Kolar ga je zato i smjestio u „slovensko nebo". Ništa se nije znalo o „Drangu", kad su Vilim Humbolt i Jakov Grim probudili u Vuku Karadžiću svijest o njegovoj sopstvenoj zadaći, ili kad je Leopold Ranke u jednoj klasičnoj knjizi oduševljeno opisivao srpski rat za slobodu i „raju koja se podigla da bude narod"; tada je pjevao Karl Adam Kaltenbruner:

Ein echter Deutscher bin ich,
Darum auch Freund der Slawen.

(„Ja sam pravi Nijemac, i *zato* sam prijatelj Slovena.")

I na samom području politike nije „Drang" imao nikakve uloge, kad je knez Mihajlo 1867 dao zahvaliti pruskome kralju Vilimu I, jer je tek bitka kod Kraljičina Graca, time što je paralizovala Austriju, omogućila da se odstrane zadnje turske posade iz Srbije. A kad je Engleska s Davidom Urkartom još plivala u najneplodnijem obožavanju Osmanlija, nazvao je jedan od najvećih Nijemaca svih vremena, Karl Marks, evropsku Tursku vidovito „prirodnom baštinom južnoslovenske rase".

No i poslije osnivanja njemačkoga carstva nije medju aktima berlinske spoljašnje politike bilo nijednoga s natpisom: „Drang nach Osten"; Bizmark je bio tako zabavljen bližim pitanjima, i u tolikoj se mjeri bavio „kurfürstlich brandenburškom" politikom, da mu se cijeli Balkan zajedno s Trstom, Solunom i Carigradom, prema njegovoj glasovitoj rečenici, nije činio vrijednim ni „kosti jednoga pomeranskog grenadira"; njemački je narod jedino u tom griješio, da je imao premalo duševnoga „Dranga" na istok, da se za probleme bliskoga istoka nije brinuo, i osobito, da je južnoslovensko pitanje uvijek promatrao kroz bečke naočare.

Na prelazu iz devetnaestoga stoljeća u dvadeseto stoljeće počeo je, istina, Vilim II da drži prazne govore za „trista milijona Muslimana", njemački je kapitalizam smišljao kako da se ugnijezdi u Maloj Aziji s anatolskom i bagdadskom željeznicom, a njemački je militarizam nastojao da sredovječnu krivu ćordu osmanlijsku prekuje u moderni ubojiti mač. Fata morgana Berlin-Bagdad bijaše zamamna, a da put u zemlju oko Eufrata vodi preko lešine Jugoslovenstva, to je bilo glasnicima ovih pretjeranih planova prilično svejedno. Tada je imperializam zaista bjesnio kao vrućica u žilama Njemačke.

Ali Smodlaka tvrdi, da će Njemačka vazda i u vijeke imati 40° tjelesne temperature; on proglašuje „Drang" nepromjenljivim sastavnim dijelom njemačke politike, „ma kako Njemačka bila uredjena i ma tko u njoj vladao". U istinu je pak bilo u svako doba, i izmedju 1900 i 1914, mnogo milijona Nijemaca koji su imperialističko ludovanje gospodskoga sloja potpuno odbijali ili su mu bili otvoreni neprijatelji. Južnoslovenski su krugovi rado i često priznavali, da je bečki list „Arbeiter Zeitung", u ime njemačke socijalne demokracije u Austriji, s uzornom srčanošću pobijao zločinačku politiku Erentala i Berhtolda protiv Srbije. Socijalna demokracija u Njemačkom Carstvu nije u tom zaostajala za svojom bratskom strankom

u Austriji; ona je uvijek bila pravedna prema Jugoslovenima uopće, a napose prema Srbima, i u tom su se milijoni Nijemaca s njom slagali. Poslije sarajevskoga je čina ludjak na berlinskom prijestolu mogao koliko mu drago u deliriju govoriti o Srbiji kao o „razbojničkoj bandi, koju treba za zločine pograbiti", sva štampa najveće njemačke stranke žigosala je politiku Habsburgovaca prema Jugoslovenima kao pravi uzrok onih hitaca, s takvom oštrinom i jasnoćom, da bi to mnogom južnoslovenskom listu moglo bilo kao uzor služiti. „Vorwärts" je u temelju osudio ultimatum kao „djelo ludjačke i drske imperialističke balkanske politike Austro-Ugarske", a uvodni bi članak bečkoga „Arbeiterzeitunga", od 24. jula 1914, trebalo od početka do kraja odštampati, da se pokaže kako su onda milijoni Nijemaca mislili o zločinstvu bečkih vlastodržaca. Rat je svakome metnu brnjicu na usta tko nije htio da viče hura, no odviše je poznato, a da bi to trebalo pobliže prikazivati, da su se i u najtužnije vrijeme, kad se militarizam srednjeevropskih sila bio utovio i ugojio od krvi i pobjeda, i kad se činilo da je Srbija zbrisana sa zemljopisne karte, u austrijskoj i njemačkoj socijalnoj demokraciji javljali ozbiljni glasovi za pravedno postupanje s nesrećnim narodom.

A danas? U svjetskom je ratu prebijen mač njemačkoga militarizma, lonac je njemačkoga kapitalizma dobio znatnu pukotinu, a zračne su se kule njemačkoga imperializma srušile. Revolucija je donijela ustav od 11. augusta 1919; prvi član glasi: „Njemačka je republika. Državna vlast izlazi iz naroda." O političkom su mišljenju ovoga naroda dali objašnjenje zadnji izbori za državnu skupštinu. U ljetu je 1920 glasalo $5\frac{1}{2}$ milijona za socijalne demokrate, $4\frac{3}{4}$ milijona za nezavisne socijaliste, a $\frac{1}{2}$ milijona za komuniste; eto, skoro 11 milijona Nijemaca kojima sasvim sigurno ne leži „u krvi" nagon da vladaju drugim narodima, skoro 11 milijona Nijemaca koji ni u snu ne misle na prodiranje prema Trstu, Solunu, i Carigradu! Ali i od onih $2\frac{1}{4}$ milijona birača, koji su glasali za demokrate, i onih $3\frac{1}{2}$ milijona, što su glasali za centrum, ima najviše vrlo odlučnih antiimperialista i pacifista, koji hoće jedino miran razvitak Njemačke i sporazum sa susjedima, a nemaju nikakva apetita na Carigrad, Solun i Trst. Od 7 milijona pristaša stranaka na desnici, njemačkih nacionalaca i njemačke pučke stranke, najveći je dio, istina, plovio pogubnim vodama Vilimove politike „oklopljene ruke", iako ne bez izuzetka i bezuslovno; ovi ne misle ni na što dobro, to je tačno, kad zapjevaju: *Deutschland über alles!* Ali, prvo, protiv ovih 7 milijona, koji nisu pacifisti, stoji punih 15 milijona odlučnih protivnika imperijalizma; a drugo, ovi „*Herrenmenschen*" mogli bi dobiti kormilo u svoje ruke samo proturevolucijom. Žične su prepone na sjevernoj granici južnoslovenske države zasada suvišne, jer sad bi put ponovno probudjenoga njemačkoga imperializma u Carigrad, Solun i Trst vodio ponajprije preko krvava gradjanskog rata u Njemačkoj.

Pošto sam sve ove neoborive činjenice nabrojio, ne kanim preporučivati možda kakav savez izmedju Jugoslavije i Njemačke. Doduše, Njemačka se danas ne nalazi medju jakima, a Jugoslavija nije više medju slabima. Uza sve to je savez manjega s velikim načelno nezgodan; pritom je svejedno, kakve boje taj veliki ima u svojoj zastavi, jer slabiji u takvom slučaju radi ponajviše „*pour le roi de Prusse*", i ondje gdje na drugoj

strani nema ni „roi" ni „Prusse". Stogodišnja povjest južnoistočne Evrope otkriva na svakoj svojoj stranici istinu, da je sve zlo za Jugoslovene i ostale južnoistočne narode dosada uvijek dolazilo od sebične politike velikih sila, i da ima za njih samo jedan put koji ne vodi do stranputica, a to je čvrst savez za čuvanje svojih prava.

(Preveo s rukopisa, *K.*) *Hermann Wendel.*

Nerusi u Rusiji.

(Sledeći članak jeste drugi deo predavanja gospodina profesora Murka, „Etnografski odnošaji u Rusiji", koje je držao u februaru ove godine u Lajpcigu, a koje je preštampano potpuno u časopisu „Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik, 14. Jahrg. 7. u. 8. Heft, Berlin." Prvi deo ovog predavanja donela je „Nova Evropa", u svom 9. broju (od 25. novembra t. g.), pod natpisom „Rusi u Rusiji").

Govoreći o neruskim narodima u Rusiji, neću svoj prikaz udesiti sistematski prema pojedinim jezičnim grupama, već ću prije svega spomenuti pogranična područja, jer su ova ponajinteresantnija.

Finlandija geografski ne pripada Rusiji, ali je godine 1809 pripojena od Švedske ruskoj imperiji, s kojom je bila u personalnoj uniji sve dok nisu koncem prošlog stoljeća birokratski i vojnički imperijaliste, gradeć se nacionalistima, jer im je takova država u državi bila trn u oku, počeli da silom uništuju njezina prava. Većina stanovništva jesu luteranski Finci (2,200.000 u godini 1897, koja godina vrijedi i za ostale brojeve), dok bivši gospodari, Švedi, (350.000) živu ponajviše na obali. Filandija će biti u buduće jamačno tampon-država, te će, vjerojatno, poput ostalih nordijskih država energično čuvati svoj neutralilet.

Dijelovi Finaca, kao primjerice pravoslavni Karelijci, živu u susjednim područjima, a razasuto i u udaljenim krajevima Rusije, a odlomaka još ima i u olonjeckoj (Vepsi) te petrogradskoj guberniji, uz finski zaliv. Pored Finlandijaca čine još jednu veću jedinicu medju baltičkim Fincima jedino luteranski Esti (900.000) u Estlandiji, istočnoj Liflandiji, i na otoku Oeselu, koji će sada sačinjavati jednu državu. Od starih Liva imade nešto ostataka jedino u Kurlandiji (oko 2000).

Dalje slijede takodjer luteranski, ali već indogermanski Latiši (1,436.000) u južnoj Liflandiji, u Kurlandiji, i u trima zapadnim okruzima vitebske gubernije. Da li će i ovi potonji pripadati novoj latiškoj državi, ne može se zasada prosuditi.

Medju Estoncima i Latišima predstavljaju brojni Nijemci (1897, poprilici 10% cjelokupnog stanovništva), kao veleposjednici, sveštenici, te uopće zastupnici inteligencije i stanovnici gradski, viši društveni sloj, koji imade znamenitu prošlost, ali je potisnut u pozadinu uslijed demokratskih i socijalnih struja što se sve jače afirmiraju. Ovakova

pitanja nijesu tek nacionalne prirode, nego i socijalne; tako je revolucija u Rusiji uperena i protiv plemstva, iako ovo govori istim jezikom.

Jednak položaj koji imadu Nijemci medju Latišima i Estoncima, zauzimlju Poljaci medju katoličkim L i t v i n i m a (1,800.000), koji su naseljeni naročito uz Vilju i uz donji tok Njemena, u guberniji Kovno, u zapadnoj polovici gubernije Vilna, jednom dijelu gubernije Grodno, zatim u guberniji Suvalki (kongresna Poljska). Latiški, litavski, i izumrli pruski jezik, čine zajedno posebnu baltičku jezičnu skupinu, koja je sa slovenskim jezicima u osobito bliskom srodstvu. Litavski jezik imade osobitu vrijednost za uporedno jezikoslovlje; tako je drevan, da ga opravdano možemo nazvati mamutom medju indogermanskim jezicima. Litvini stajali su stoljećima pod kulturnim uticajem poljskim, a ruski se jezik počeo javljati tek u posljednjem stoljeću putem administracije; osim toga, učili su mnogi Litvini na ruskim univerzama, a slobodoumne ideje, što su ih tu upoznali, primijenili su na svoje prilike tako da su svoj narod nastojali u jednakoj mjeri emancipovati i od Rusa i od Poljaka. Netom pomenuti baltički krajevi pripadaju geografski Rusiji, te su zbog svojih luka za nju od najvećeg značaja. Moguće da će i ove nove države smatrati korisnim, da s Rusijom stupe u neke bliže odnose, jer će inače i latiška i estonska država doći i odviše pod engleski uticaj; ali bi Litvu i nova poljska država rado predobila za ponovnu uniju. Granice su litavske od najveće važnosti kad se radi o tom, da li će Njemačka biti u neposrednom doticaju s Rusijom ili ne.

Dosadašnja P o l j s k a, koju je stvorio bečki kongres, sa 9,455.943 stanovnika, od toga 71.8% Poljaka, nije geografski pripadala Rusiji, već se zabila kao klin u srednju Evropu. Gubitkom Poljske dobiva Rusija znatno skraćenu, malone ravnu obranbenu liniju; centralne ruske gubernije, opet, neće žaliti, što će sada otpasti poljska industrija, koja im je snažno konkurisala, ali će zato potonja teško osjećati gubitak neizmjernih ruskih tržišta. Istočne granice Poljske još nijesu odredjene.

U Poljskoj, kao u svim nekadašnjim poljskim, litavskim, bjelo- i maloruskim pokrajinama, naročito u gradovima i trgovištima, imade neobično mnogo Ž i d o v a. Godine 1897, bilo ih je u Rusiji 5,200.000, u Galiciji oko 815.000, u Bukovini 100.000, dakle već onda u Rusiji i Poljskoj više od šest milijuna. Oko 90% cijelog tog židovskog pučanstva čini masu bez posjeda, pravi proleterijat koji živi u siromaštini i nezdravim higijenskim prilikama. Trećina njih jesu obrtnici, druga se trećina bavi trgovinom; 10% su nadničari 2.1% tvornički radnici, 2% ekonomi, a 18.8% sirotinja koja pada na teret općini. Ovi se Židovi služe nekim iz Njemačke donesenim, iskvarenim jezikom, hebrejskim i drugim elementima natrunjenim, franačkim dijalektom (J i d d i s c h, J a r g o n), izdaju knjige, časopise i novine, nesamo na hebrejskom jeziku već i na netom pomenutom dijalektu sa hebrejskim pismenima, imaju literaturu kojoj su uzorima veliki ruski pisci, i vrlo realistično pozorište. Time se tumači da ovi poljski i ruski Židovi ponajviše otklanjaju asimilaciju, drže se zasebnim narodom, pa i traže prema tome svoja naročita prava. Zato se je, štaviše,

i nalazio u prvom ukrajinskom kabinetu (a i u nekojim docnijim) i ministar za židovske poslove. Jedan izdanak ovog nacionalizma jeste i zionizam, kome treba sad da pripadne Palestina, što, medjutim, ni izdaleka neće dostajati za sve njih. Dakako da su kod Židova našle i socijalističke i revolucijonarne ideje osobito prikladno tle, pa je i „opći židovski radnički savez u Ruskoj, Poljskoj, i Litavskoj", kratko nazvan „Savez", nadaleko poznat.

Prije nego li ostavimo zapad, treba da spomenemo brojne njemačke koloniste u Poljskoj, a zatim u volinjskoj, besarabijskoj, herzoneškoj, tavričkoj guberniji, te na Volgi. Ratom su pretrpjele mnogo samo kolonije što leže na austrijskoj granici. Općenito živu njemački kolonisti u vrlo dobrim prilikama. Veoma su jake kolonije na Volgi, gdje ima i mnogo katolika.

Nijemaca imade inače po cijeloj Rusiji, naročito u obim glavnim gradovima. U Petrogradu imadu u najotmjenijem dijelu grada dvije škole. Broj sviju Nijemaca u Rusiji cijenio je Florinskij (1907) na dva milijuna.

Geografski ne pripada Rusiji Kavkaz, koji čini jedno administrativno područje za sebe. Od toga neće biti izgubljena za Rusiju ni polovica, jer s ove strane Kavkaza obitavaju ponajviše Rusi. U visokom gorju, i s onu stranu Kavkaza, nalazimo veliki broj raznovrsnih narodâ, koji su često ograničeni tek na pojedine doline, i koje će biti veoma trudno organizovati.

Tu imademo prije svega indogermanske narode, koji pripadaju iranskoj jezičnoj skupini. Najbrojniji su Jermeni (1,200.000), koji su rastureni po guberniji erivanskoj, (50%), jelizavetpolskoj (35%), i tifliskoj (25%), a i inače po Kavkazu i uz Crno More. Oni su neobično agilni i valjani u poslu, „kapitaliste" i „Židovi Kavkaza"; samo što i ove i Grke, kako se misli, još natkriljuju. Glava njihove stare nacionalne crkve „Katholikos" sviju Jermena, imade svoje sjedište od 1878 u Rusiji, u Ečmijadžinu. Nadalje pripadaju iranskoj jezičnoj grupi Tati (125.000) i Talašinci (oko 50.000), u guberniji Baku; Kurdi (oko 100.000), koji su kao Muhamedanci, sa svojim suplemenicima u Turskoj najžešći neprijatelji Jermena, i Osetinci (oko 70.000), u srednjem visokom gorju.

Nadalje imade grupa kavkaskih naroda, tako Gruzini (Georgijci), u tifliskoj guberniji (oko 400.000), Imeretijci i Kurijci (oko 500.000) u Kutaisu, Mingrelijci u Kutaisu i Lasi u Batumu (oko 220.000), Lezgini (oko 600.000) u Dagestanu, i čitav niz manjih plemena, koji će se jamačno ujediniti u novoj gruzinskoj (georgijskoj) državi. Nijesam na čistu što će se dogoditi sa ostalim sićušnim plemenima, kao što su Čečenci, Čerkezi, i Abhazijci.

Srazmerno mnogo imade na Kavkazu Tatara, napose Aderbendžani (125.000), koji bi prema Florinskome imali da budu potomci seldžučkih Turaka, a prema Fr. Mileru i karti Hartovoj, nasuprot, iranski Turci. Nadalje valja spomenuti Nogajske Turke, poglavito u stavropolskoj guberniji, onda Kumike, Osmane itd.

Kao što je parisko vijeće priznalo Jermensku, čiji je veći dio uzet medjutim od Turske, i Gruziju (Georgiju), priznalo je ono i samostalnu državu Aderbendžan, koja bi imala da obuhvata samo Tatare što stanuju u južnom Kavkazu. Težak će biti život Jermenskoj, jer će imati Turke i Tatare nesamo kao susjede, nego i unutar svojih granica. Nijedan narod nije ratom izgubio toliko ljudi kao Jermeni, i to masakrima, pa onda „interniranjima" u pustinjama gdje su dašto izginuli i iščezli. Broj ovih žrtava iznosi navodno 1,200.000, tojest isto toliko koliko imade Jermena u cijeloj Rusiji.

Na Kavkazu i na Crnome Moru imade i G r k a (oko 190.000). Pored toga vrijedi spomenuti u području Crnog Mora još i R u m u n j e, na lijevoj obali Dnjestra, i b u g a r s k e k o l o n i s t e (u cijelom oko 200.000), koji su se naselili tek poslije rusko-turskih ratova, ponajviše tek u 19. stoljeću. Zanimljiva je činjenica, da su se oko polovice 18. stoljeća u jekaterinoslavsku i heronešku guberniju doselili mnogi S r b i i z U g a r s k e, kojima su dodijeljene posebne teritorije, ali su danas ponajvećma iščezli medju okolnim Malorusima, što je tako lako shvatljivo s obzirom na veliku bliskost jezika i istu vjeru.

Na Krimu imade, osim svega toga, na 150.000 nekoć moćnih i brojnijih, ali sada, uslijed jakog iseljivanja, oslabljenih K r i m s k i h T a t a r a, s kojima su se stopili takodjer Grci, Gjenovezi i Goti. Još se na mnogom Tatarinu oko Jalte jasno vidi da je potomkom onih muževa kod kojih je Ifigenija bila sveštenicom, a na to podsjećaju i imena Ai Petri, Ai Todor (ai od hagios-svet.).

O narodima u unutrašnjosti i na istoku Rusije govoriti ću ukratko.

Prije svega treba napomenuti, pored baltičkih Finaca, f i n s k e n a r o d e n a V o l g i i n a K a m i. Grupu na Volgi sačinjavaju Č e r e m i s i (oko 400.000), poglavito u guberniji kazanskoj, i M o r d v i n i (približno 1,000.000), u raznim gubernijama desno i lijevo Volge. Milijun jeste prema zapadno evropejskim pojmovima dosta mnogo, ali valja imati pred očima, da su Mordvini na velikom prostoru a u malim grupama rastureni medju Rusima i Tatarima. Kako su oba naroda pravoslavni kršćani (istina često samo polovično), to vrlo lako preuzimlju ruske uredbe i običaje a na kraju i jezik, štaviše, oni su upravo prinudjeni da se što uže prislone uz Ruse, gdje stanuju uz sljedbenike autokratskog pače i ofenzivnog Islama. Na Kami nalazimo V o t j a k e (oko 400.000) u guberniji Vjatka, P e r m j a k e (sada tek 90.000), nazvane po gubernijalnom gradu Permi, i Z i r j a n e na sjeveru (170.000). I ovi svi narodići rado preuzimlju rusku kulturu. Ali da se i oni mogu dobro razviti, to se razbira odatle, da Zirjane zovu „Židovima sjevera", a to znači mnogo, jer je i sam Velikorus u trgovačkim poslovima veoma okretan. Valja, medjutim, priznati da eksploatacija srodnih Samojeda baš i nije odviše tegobna stvar.

Od ugrofinske grupe preostali su tek neznatni ostatci. Već na Uralu stanuju V o g u l i (ne više od 7.000), a u sjeverozapadnom Sibiru O s t j a k i (25.000), najbliži, po jeziku, srodnici Magjara u Ugarskoj.

Daleko na sjeveru Rusije i zapadnog Sibira stanuju razne grane S a m o j e d a, koji nazaduju (oko 20.000).

Pored finskih dakle naroda mogla bi Rusija mirno da spava. Većeg značaja su narodi a l t a j s k e jezične grupe: Turci, Mongoli, i Tunguzi. T u r a k a je bilo oko dvanaest milijuna (1897), dakle 10.8% cjelokupnog pučanstva, dok je Finaca tek 2.72%. Oni žive razbacani, u raznim plemenima, od Volge do istočnog Sibira, od Transkavkaza sve do polarnog kruga. Ovi su turski narodi bili nomadi, pa su to ponajviše još i dandanas, iako su se mnoga plemena stalno naselila i počela se, štaviše, baviti ratarstvom; mogu se paće i unutar jednog te istog plemena zamijetiti razne stepenice razvoja. — T a t a r e Kavkaza i ostatke krimskih Tatara već smo spomenuli. Najnapredniji su Tatari uz Volgu (1,350.000), koji su razasuti po svim gubernijama na daleko i na široko desno i lijevo od Volge, sve do Astrahana. To su pravi ostaci onih Tatara koji su nekoć vladali Rusijom. Vrlo ih je malo ostalo. Nakon propasti njihovih država, viši su slojevi postali kršćanima, da si tako osiguraju neki privilegovani položaj, i nestalo ih je medju Rusima, tako te je naslov „knjaz" dobio sasvim nisko značenje (još i danas zovu tako putujuće tatarske trgovce); ali veće su mase pošle na jug i na istok, pa su docnije opet potpale pod rusko gospodstvo. S druge strane su Tatari asimilirali finska plemena. Takova su smjesa Finaca i Tatara Č u v a š i (oko 650.000), poimence u gubernijama kazanskoj, desno od Volge, i simbirskoj. Svojih se finskih predaka sjećaju još M e š č e r j a k i (oko 130.000), i T e p t a r i (preko 300.000) u gubernijama ufskoj i orenburškoj, a djelomice takodjer u samarskoj, permskoj i vjatkovskoj, koje već broje medju Baškire. B a š k i r e same (preko 1,300.000), u ufskoj i orenburškoj, a djelomice i u samarskoj, permskoj i vjatkovskoj guberniji, spominju već arapski pisci od 10. do 12. stoljeća; oni su pripojeni već 1566 Moskvi, i služe primjerom kako postepeno nazaduje jedan stepni narod, koga su, djelomice silom, učinili seljacima.

Nomadsko su uredjenje bolje sačuvala plemena s one druge strane Urala. Najači su K i r g i z i, koji broje više od tri milijuna duša, a razdijeljeni su od 18. stoljeća u tri horde: veliku, srednju i malu, od kojih je mala najbrojnija; oni nastavaju velika stepna područja od bazena balhaškog jezera i predgorja Tianšanskog sve do Kaspijskog mora, a od nje se je godine 1801 odijelija jedna „nutarnja" horda, koja nomadizira od Urala pa do Volge u astrahanskoj guberniji. Južno od Kirgiza, od istoka prema zapadu, nastavaju K a r a k i r g i z i (oko 350.000), U z b e k i (oko 600.000), S a r t i (oko 700.000), jedno po porijetlu iransko pleme, u ruskom Turkestanu (još su i danas ovdje Iranci T a d č i k i), T a r a n č i (oko 50.000), i T u r k m e n i (oko 600.000).

U sjevernom Sibiru imade mnogobrojnih malih plemena, koja su djelomice porijetlom Finci. Važni su samo J a k u t i (oko 230.000), u istočnom Sibiru, naročito u bazenu Lene, čiji je jezih najbolje sačuvao staroturski značaj, pa je za ovu grupu jezika ono što je sanskrit za indogermansku. Bave se stočarstvom, ratarstvom, i trgovinom (zovu ih „Židovima istočnog Sibira"), ne napuštaju svoje stare običaje i jezik, oficijalno su orijentalni

kršćani, ali imade još i sada sljedbenika šamanizma. Isto su tako Čuvaši na Volgi tek u 18. stoljeću, i to napola samo, postali kršćanima. Medju Tatarima uz Volgu ima tek malo krštenih, dok su svi ostali turski narodi privrženici Islama. Najortodoksniji jesu Tatari uz Volgu, koji, pored Sarta u Centralnoj Aziji, daju manje revnosnim u vjeri stanovnicima stepe sveštenike.

Mongolskoj grupi pripadaju još Kalmiki (oko 202.000), koji su razasuti po guberniji astrahanskoj, na desnoj obali Volge, i stavropolskoj na Kavkazu, i osim toga u nekim drugim područjima evropske i azijatske Rusije. U istočnom Sibiru, oko Bajkalskog Jezera, nalazimo Burjate (oko 270.000). Oba ova plemena pripadaju budistima. Sljedbenike Dalai-Lame može se dakle proučavati u Evropi, tko se uputi Volgom do njezinog ušća ili tko od Crnog Mora preko Rostova na Donu svrati do Kalmika.

Tunguzi (oko 44.000) lutaju na ogromnoj površini od Jeniseja i sjeverenh tundra sve do Ohotskog Mora i Amura. Manji narodi ove grupe broje samo na hiljade, dok su mnogobrojni Kinezi, Koreanci, i Japanci, na ruskom tlu; na sjeveroistoku, imade opet naroda koji broje samo na hiljade, štaviše na stotine, o čijoj pripadnosti nismo načistu, ili koji pripadaju već amerikanskoj grupi. Kod Kamčadala otkriveno je još koncem 18. stoljeća kameno doba, a kod Čukča pače još daleko u 19. stoljeću.

Iz svega ovoga razabira se, da tih stotina i više naroda što ih možemo nabrojiti u Rusiji, ne imadu osobitog značenja na istoku. Tek srazmjerno brojni turski narodi mogli bi, jer ih vezuje Islam, postati nekom silom; ali i tu valja imati na umu, da su oni razasuti na ogromnim područjima rastrojeni i neotporni prema tečevinama moderne kulture.

Navodjenjem najvažnijih činjenica pokušao sam pokazati, da će Rusija, došlo šta mu drago, ostati velikom i moćnom državom, jer da će uvijek, i poslije najačih osakaćenja brojati preko 150 mil. stanovnika. I ako izgubi Finlandiju, Poljsku, i južni Kavkaz, koji joj geografski ionako ne pripadaju, neće biti time nigdje smrtno pogodjena, već će se nasuprot riješiti mnoge neprilike, ojačat će uslijed većeg jedinstva, — vladajući će elemenat postati samo snažnijim, pa će se ta tisućljetna država moći tim uspješnije posvetiti svojim zadaćama u nutarnjosti i na istoku. Po zakonu, da velike mase privlače male, mogla bi štaviše Rusija i sačuvati područja, koja izgleda da su izgubljena, naročito ako joj podje za rukom da obrazuje jednu uredjenu federativnu republiku. U svakom slučaju, svijet treba, — iz gospodarstvenih, kulturnih, i političkih razloga, — slobodnu, demokratsku Rusiju, koja će biti naročito prijeko potrebna u jednom pravom Savezu Naroda.

M. Murko.

Politički pregled.

Muslimani na izborima.

Poslednju pobedu iznele su danas, o izborima, obeljele vlasi muftije Maglajlića, — pobedu nimalo načelnu i nimalo lepu. Ona uokviruje u sebi mnogo uzroka i povoda, postalih i razvijanih u dugovečnoj dekadansi našeg islamskog sveta, kroz leta i dane vaspitanog i verskom sujeverju. Taj svet je učio da gleda sve kroz prizmu svog verskog odgoja, da u verskom svom čuvstvu traži utehu, i da se na njegovu osloncu opredeljuje u životu. Taj izrazito verski mentalitet našeg muslimanskog sveta nije ni po čemu klerikalan; on ima svoje osobeno značenje, koje ne nadahnjuje verska svest, nego nešto drugo, — *kismet*, ubedjenje da drugačije ne može biti. Pred njim su potamneli svi drugi osećaji, pojam klasnog i nacijonalnog interesa, sve što se označuje kao apsolutna potreba napretka. Poslednji put, danas, on se i opet tako afirmirao; i odsev svoje ćudi dao je železnim svojim birlukom (jedinstvom) na biralištu, jednom nemom manifestacijom svoje duše za lepšim životom koji još uvek primitivno očekuje od verskog svog jedinstva. Poslednji put, ovaj put, trunuće pod plaštom vere i njegovi ideali, dok se pod silnim udarcima života ne rastoči kao fluid ono bezmerno dugo prosledjivanje starog življenja i starih navika, — dok ne nastupi jedno skoro, korenito otrežnjenje: pomračenje svih njegovih idolâ . . .

Iz udaljenih decenija poneo je naš svet tu svoju ćud; onda, kad mu je vera predočena uz primesu orijentalne mistike, da ga tim vezuje i na stvari koje nisu s verom u doticaju. Naša davna pokolenja izvela su iz toga izvesne ograde u životu, ostavivši ih u nasledje poznijim naraštajima, koji nikad više ne uspeše da se izuzmu iz ovisnosti toj tradiciji; da se izuzmu, i da se snova solidno orijentišu, kako bi izbegli mirnoći i tupom rezignovanju, koje je menjalo njihova rasna obeležja i sužavalo njihove vidike. Ne uvidjajući zato potrebu, oni su tokom vremena zalazili sve više u dvojako sužanjstvo: u sužanjstvo tradicije, koja je najposle smatrana verom, i u sužanjstvo sâmog sebe, svojih posebnih i ličnih prilika i svoje krajnje začmalosti, koja je gotovo ugasila u njima svest zdravog prosudjivanja. Valjalo je to da se na mnogo mesta oseti kod njih: u životu, u napredovanju i u kulturi. A ponajviše u onom mrtvom ćutanju koje se je ugnezdilo u njima na sve pojave iz vana. Oni te pojave nisu saosećali, niti su ih sledovali, pa nisu po njima stvarali ni svoje dobro shvaćene ideale. U tome ih je sprečavala njihova ugnjetena svest, kojoj život još nikad nije mogao da ubrizga svežih, pokretnih emocija — o koncu, posledica je toga bila jedna prirodjena, suva apatija za sve, — ono što su tako volele sve tudjinske vladavine, i što su s veštinom favorizirale, jer je išlo u račun njihovih povremenih planova.

U ovo naše vreme, gde nema tudjinskih orlušina, nestalo je i povoda privilegijama. Nestalo je varavog svetla koje nam je pružalo posve slučajnu vrednost, sen u oči, da se pod tudjinskom egidom zanosimo mrvicama, otkinutim od usta našeg rodjenog brata (agrar). Na žuljavoj ruci danas je cena životu i pesma našeg lepšeg proleća. To sve oseća naš čovek, i u njegovoj dubini komeša se nešto krupno, lomi se sve ono što je povesnica i

tradicija slagala. Ni njegova ćud, ni socijalni nivô zemlje, ni kulturni njegov nivô, ne odgovara danas ni izdaleka onim zahtevima što mu ih postavlja kruta borba za egzistenciju. On stoga redovno podleže u toj borbi, koja mu se čini i nepravičnom i neumerenom, a iz njegovih prsiju izvija se krik nezadovoljstva. Izgleda mu u opasnosti i rad i ceo opstanak, jer u susret vrlo otežanim prilikama ne izlazi s izradjenom individualnošću, koja bi umela prkositi svim vetrima i duhu vremena. Tu se je začela u njemu sumnja u novi poredak stvari. Kad bi bilo svesti u njegovih vodičâ, i malo više umešnosti u politici odozgo, stabilizovalo bi se ubrzo to disoniranje prema poretku i najvišim tekovinama slobode. Ali i jedni i drugi za pune dve godine dana težili su posve drugom cilju: da do nemorala iskoriste časovite njegove slabosti, i da u njihovom kolebanju obezbede svoj lični i partijski prosperitet. Dokle je to sezalo, taj bezdušni atak na narodnu čast, vidi se svirepo danas, gde sumnja našeg čoveka u nov poredak stvari prelazi u očito ubedjenje da mu se čini krivo, da je taj poredak zao, i da je on lično neravnopravan. U jetkom tom osećanju čini on eto i ovaj svoj zadnji napor, doletevši biračkoj žari u ogromnom i neslućenom broju, da svojim srcem, svojim poštenjem i svojom krvlju, izbaci na površinu onih pâr tuceta prestavnika muslimanskog jedinstva, koji su verno umeli da namiguju njegovim ćutilima i da za sebe izmame njegov protest.

Ova konfesijonalnost dala bi se još i podneti kao nešto što momentano odgovara nadahnuću mase, kao izvestan prelaz, kad bi bila upravljena u cilju istinskog pridizanja naroda, njegove duše i kulture, njegovih pozitivnih vrednosti. U ovoj formi danas, ona je daleko od toga; više-manje ispoljuje se u njoj jedino ružna partijska manifestacija, u kojoj partijsko-politički interes zauzima mesto najvišeg akcenta, razume se na štetu naše obnove i svih naših kulturno-socijalnih nastojanja. Da je tako, vidi se posve belodano iz mnogobrojnih primera u drugih naroda, kako je udešavana taktika da se u neprosvećenom narodu popularise delo slobode. Tu ima samo jedan put i samo jedan način: da se svet priučava radu, intenzivnijem radu, kako bi se pojačala njegova produktivna i moralna snaga. A pored toga, u svakoj prilici, valjalo bi stišavati njegov nemir u novim okolnostima, neosvežavati stare rane nego ih lečiti spretnim upućivanjem na žive primere. Taka tiha, nečujna renovacija narodne duše nigde nije bila popularna, ona ne vodi olakom slavlju, pa su joj i naši otkazali svoje poverenje. Put kojim su pošli, put je onih koji nikad ne misle na sutra, koji nemaju u sebe vere, nego samo svoje svakodnevne račune. I uspeli su. Staro, rastočno oponiranje medju decom jednog naroda, teško i razarajuće još od pre, uspeli su svojom neuvidjavnom politikom da dignu do vrhunca, tako da se ni za jedan decenij neće stišati posledice ovog njihova rada. Uspeli su da ubede ovaj naš svet, kako njegovo staro socijalno zlo proističe iz zlonamernosti sa strane naroda i države, i da mu sugerišu pristanak uz svoju konfesijonalnu politiku kao akt nužde, kao akt koji će preko noći ukloniti to socijalno zlo, i opravdati sve one lakoverne nade što ih mogu gojiti samo jedni primitivni, neprosvećeni narodni moždani. Ovde, u ovako postavljenom zadatku, treba tražiti uzroke Maglajlićeve pobede, — u nesvesnoj iznurenosti jedne gomile koja se ćuti povredjenom a još ne poznaje povoda svoje boletice.

Što sad? To pitanje nameće se samo po sebi, jer posledice jedne loše konfesijonalne (muslimanske) politike biće tu. Ta politika, suviše, nije ni klerikalna, jer se ne osniva na uzgojnom verskom sistemu, i jer se ne zasniva ni na širem socijalno-verskom i kulturnom programu, koji bi omogućio njenim sledbenicima nesmetanu životnu ekspanziju, kao što se to vidi kod svih klerikalnih stranaka. Ona nije ni klasna, jer za sobom vodi sledbenike posve oprečnih interesa; nije ni idejna, jer osim svoje konfesijonalnosti nema apsolutno ideje-vodilje kao jedne više obuhvatne sile; pa, napokon, ta politika nije ni nacijonalna, jer ne polazi sa izradjenih nacijonalnih pogleda na svet. Kako, u kome smislu, misli ona dakle da prosperira? Da izdovolji u svom konstruktivnom radu sve heterogene elemente u sebi, svih klasa i svih ideja? Ima li veštine i snage za rad u tom konglomeratu svega i svačega? Odgovora na ovo ne nalazimo ni u njenu programu, ni u dosadanjem radu. A ipak bi ta pitanja imalo pre svega da povoljno reši vodstvo Južnoslovenske Muslimanske Organizacije, te da tako pred narodom opravda smerove svoje konfesijonalne politike, uz koju su danas vezali sve muslimanske staleže i njihov udes.

U postavljanju ovih neodgonenutih pitanja, lako je videti i svu odgovornost koja nastaje za inspiratore ovake politike, za one koji su, vešto intrigirajući, posejali u duši narodnoj seme nezadovoljstva, da ga tim lakše okupe na verskoj osnovici. Ko će da tom narodu odgovori, kad on bude mimoidjen u svojim nemogućim prohtevima: beg u pitanju agrara i srazmernoj njegovoj otplati, težak u snižavanju dažbina i poreza, radnik u pitanju skupoće i pojeftinjenja? Odatle, iz čisto socijalnih uzroka, poraslo je narodno nezadovoljstvo, odatle su ga oni crpli i eksploatisali za svoje namere, pa im odatle nastaje i shvatljiva moralna odgovornost. Kad im naš narod danas daje svoje poverenje, ni on sam ne misli da mu je vera u opasnosti, premda se je tako agitovalo. Njegova odluka pada na tu stranu samo usled mišljenja koje mu je po odgoju vrlo blisko, da će, naime, u verskoj zajednici biti ponajbolje očuvan njegov klasno materijalni položaj. On ih, po tom, i ne odabire da mu brane veru, nego da mu olakšaju teške životne prilike. Ova konfesijonalnost imala bi, verovatno, delomičnog uspeha, kad bi stajala na jednom odmerenom staleškom interesu, kao što je to slučaj kod Muslimanske Težačke Stranke. Ali čim jedna stranka svoju delatnost, bez izrazite načelne tendencije, proširuje na sve klase, i to baš u vreme najžešćih klasnih sukoba, to znači da ona nije više homogena celina, niti da može imati izgleda na uspeh. Interes težaka, radnika, i jednog veleposednika, ne može se nikad, pa ni pod plaštom vere, stopiti, i neko bezuslovno valja da bude prevaren. Taj neko dosada je svaki put bio pretežni deo naroda, nešto poradi toga što se rane nazadne iznemoglosti ne leče samo višom kabinetskom politikom, nego sitnim prosvetnim i socijalnim radom, a drugo i poradi toga, što su u muslimanskoj politici imali uvek dosada prvu reč najgornji slojevi naroda. I ovaj put biće tako. — Nije isključeno da će oni nastojati da svoj neuspeh zabašure dvoličnom politikom: drugom u Beogradu, a drugom u Sarajevu. Ovde nastaje nova dilema: hoće li se ovaj naš svet dati ponova zavarati, možda izmenom ljudi, programâ ili taktike, kad on svoje zlo danas u svakom trenutku i svakoj žilici oseća? Neće, držimo, jer je doveden, usled njihove politike,

u jedan nečuven bezizlazni položaj iz kojega je jedini spas osvešćenje. A tada, posve logično, pogodiće njegov gnev ne samo ljude i programe, nego i platformu na kojoj je okupljan, pogodiće dakle veru, iza čijeg je prestiža dizano njegovo sebeljublje do opojnosti. Zazivan je u njeno ime, i uvek dosada zavaran na njezin račun, pa će se njegovo mišljenje okrenuti u indignaciju prema njoj. I ne samo prema veri, nego i prema radu i okupljanju na svim prividno sličnim osnovicama, idejnim i nacijonalnim. Podozriv i podučen iskustvom, lek u svojoj boletici tražiće on onda u posve drugim uslovima, u radikalnoj izmeni svega društvenog poretka, u komunizmu, po primeru svojih istočnjačkih suvernika. Prirodno je, da će vodje islamijeta i za ove nove proletere po svom običaju svaliti krivicu na narod i državu, na postupanje u pogledu agrara i na njihovu podredjenost. Ali to ih ne rešava suodgovornosti, ne rešava ih jer su oni ojačali i raspirili sve levičarske namere, postavivši se u očitu kontrapoziciju prema stvorenome poretku, koji kraj sve svoje nepotpunosti i nesredjenosti nosi danas simbole našeg nacijonalizma i slobode.

Vide se već konture toga rada, kako se hitno i neminovno ocrtavaju. Za primer uzećemo Skoplje, gde kraj najvišeg verskog terora udruženih Muslimana i radikala, po drugi put komuna pobedjuje na opštinskim izborima i to isključivo muslimanskim glasovima. Retko iskustvo pružaju nam i ovi izbori za Konstituantu, koji u Makedoniji izbaciše toliki broj komunista, voljom pretežno muslimanskih birača. Socijalistička „Zora“, organ njihove partije u Skoplju, za tih dana izlazi u tursko-arapskim slovima! U tuzlanskom okrugu (najačem po Muslimanima) u Bosni, nosilac komunističke kandidacione liste je Musliman, pa je i izabran! Sve je ovo tako značajno u psihozi gomile, da nas i nehotice podseća na onu staru reč o „krajnostima koje se dodiruju“.

Na ovoj skretnici muslimansko pitanje postaje punim nacijonalnim problemom. I u ovoj formi ono izaziva sumnju, da će nam jedan lepi narodni ogranak postati mrtvim za naciju. Bez nacijonalnog odgoja za sobom, u dugoj duševnoj čami, stvoreni su već u njemu podesni uslovi za ekstreme komunizma, mnogo okrutnijeg nego ga provodi Trocki i židovstvo u Rusiji. I mnogo ekstremnijeg nego što ga ispovedaju neki naši ljudi, kojima nacijonalni odgoj ne dozvoljava da ostanu posve bez nacijonalne samosvesti. U Muslimanima komunizam bi dobio nešto posve drugo: *zatočenike jedne slepe, bezbojne ideologije, koji su do kraja verski deprimirani i nacijonalno indiferentni.*

Pred suvom zbiljom, koja iz ovog ističe, vreme je da se trezveno zamisli celo naše društvo, a napose muslimanska inteligencija; da s predanošću pokuša izravnati svako zlo koje bi moglo ukočiti naš nesmetani nacijonalni razvoj. Tu je izlišno pogledati na uspehe odozgo: od povoljnih izbornih rezultata po Muslimane. Oni su, po mom mišljenju, posve negativni, jer nisu dali maha jednoj zdravoj, izradjenoj politici, koja bi umela zaći i dublje u naš socijalni problem od pukih aluzija na agrar, kako bi se za Muslimane izvukao koji groš više ili sačuvalo koje parče zemlje. Uspeh u ovom ne može obnoviti naš iznureni socijalni front, pa se ni naše razviće ne sme podrediti ovakom cenkanju. Mi valja da budemo mnogo opsežniji:

da otkopčavamo zatvorene snage svih rasnih naših delova, da ih klasno i nacijonalno osvešćujemo, da im, napokon, dademo i povoljne socijalne uslove mesto izandjalih prividnih i površnih pogodnosti, hipnoze i ladovanja. Jedino tako, ojačavanjem pozitivnoga, ojačaće u našem narodu i onaj viši kult svesti i mišlenja, potreban za izgradnju našeg društvenog ravnovesja. Jedino tako, — daleko od konfesijonalnog uopštavanja na sve klase i ideje, vežbanog pod Austrijom. Ako još u zadnji čas podjemo tim putem, onda će i ova pobeda, što je na račun svog patenta na islamijet (veru) sa izbora danas nosi muftija Maglajlić, biti odista poslednjom njegovom pobedom i pomračenjem svih idola u muslimanskom pitanju.

Munib Osmanagić.

Ekonomski pregled.

Uloga banaka u narodnoj privredi.

— Jedno stručno mišljenje —

Valjda ni na jednu granu naše privrede nije delovalo oslobodjenje našega naroda kao na razvitak naših novčanih zavoda. Dok naša poljoprivreda pokazuje isto stanje kao i pre rata, pače u mnogome i pogoršano, dok se naša industrija jedva razvija, i to samo u nekim granama, — novčani su zavodi danas sasvim nešto drugo nego što su bili pre rata.

Pre rata je, i u Srbiji i u krajevima bivše monarhije, bankarstvo u nas bilo tek u razvitku. Većina zavoda nije bila drugo do ekspozitura stranih zavoda, tako da su svi veliki poslovi obavljani posredstvom Beča i Pešte. U Bosni i u Vojvodini išlo se još i dalje, i tamo su svi važniji novčani zavodi, direktno ili indirektno, bili čisti eksponenti stranog, nama tudjeg, kapitala.

Posle prevrata, situacija se postepeno menja. Već u drugoj polovini rata unutrašnja situacija pojedinih zavoda pruža novu sliku. Dok se ranije glavni posao sastojao u eskomptu i reeskomptu menica, danas je taj deo posla u izumiranju. Sa druge strane, opaža se znatan porast uložaka na štednju, tako da pojedini zavodi prestaju biti odvisni od velikih zavoda. Poslovanje u tekućem računu, toj glavnoj poslovnoj grani modernog novčarstva, uzima nepredvidjen obim.

Usporedo s ovim naglo rastu vlastita sredstva pojedinih zavoda. Godine 1916 započeto povišavanje deoničke glavnice nastavlja se bržim tempom, i uzima velike dimenzije. Neke banke, koje su pre rata imale glavnicu od samih 5 milijuna kruna, raspolažu danas glavnicom od 100 milijuna plus rezervom od isto toliko milijuna, dakle vlastitim sredstvima od 200 milijuna kruna. Druge banke, koje pre rata nisu uopće egzistirale, imaju danas glavnice od 100 milijuna kruna, i rezerve od 30 milijuna kruna i više.

Isto tako se i pravac poslovanja naših novčanih zavoda znatno menja. Pre rata, naši su se novčani zavodi slabo interesovali na primer za industriju, dočim danas ima banaka koje su usko vezane sa 30 do 40 industri-

jalnih poduzeća. Usled ovakih veza i uticaja koji otud nastaju, moć novčanih zavoda raste iz dana u dan. Uporedo sa monopoliziranjem industrije ide i uticaj na trgovinu, osobito vanjsku. Bilo direktno (beogradska metoda), bilo putem posebnih društava (zagrebačka metoda), većina naše izvozne trgovine stoji danas pod kontrolom naših novčanih zavoda. U eri izvoznica išlo se je čak tako daleko da je eksport naših žitarica bio gotovo monopolisan po nekim našim novčanim zavodima.

Sve veći uticaj novčanih zavoda na industriju i na trgovinu, počeo je da radja reakcijom, i da upliće novčane zavode u dnevnu politiku. Osim stranaka, nosilaca današnjeg privrednog sistema u državi, koje već dobiše i naziv „bankokratske", pojavljuju se nove skupine koje hoće da „socijalizacijom" banaka reše današnje socijalne probleme.

Sve ove pojave nameću nam dužnost, da ulozi i razvitku naših novčanih zavoda posvetimo što više pažnje.

•

Uloga novčanih zavoda u narodnoj privredi imala bi da se sastoji, uglavnom, u tome da one kapitale koji bi inače besplodno ležali prikupi, i privede onamo gde postoji potreba za novim sredstvima. Današnja kapitalistička privreda ne dâ se ni zamisliti bez sudelovanja novčanih zavoda. Već normalna napredna poljoprivreda upućena je na pomoć novčanih zavoda, a prelaz sa ekstenzivnog na intenzivno obradjivanje zemljišta traži ogromna sredstva, koje samo dobro organizovani novčani zavodi mogu da dobave. — Kudikamo veća zadaća nego u poljoprivredi čeka novčane zavode na polju organizacije trgovine i podizanja industrije. Osobito kod nas. Do pred rat, sva nasa vanjska trgovina ležala je u rukama stranaca. Naše žito eksportirali su peštanski mlinovi i trgovci, potrebne industrijalne artikle dobivali smo posredstvom bečkih trgovaca, a kolonijalnom robom opskrbljivali su nas trgovci iz Trsta. Jedina Srbija imala je nešto bolji položaj nego li krajevi s ove strane Dunava i Save. Još kudikamo veću zadaću, nego u poljoprivredi i trgovini, imaju da ispune novčani zavodi u pogledu industrije. Podizanje jedne moderne tvornice iziskuje danas tako ogromne iznose da ih, barem kod nas, redovito niko ne može u posao da uloži. Jedna moderna tvornica potrebuje ne samo kapitala za uredjenje već, redovito, još više obrtnog kapitala za uspešno vodjenje samog poduzeća. Kupovina sirovine i plaćanje radnika zahteva velike svote, prema karakteru poduzeća. Jedna tvornica šećera ima da kroz tri do četiri nedelje kupi čitavu potrebu repe, da ju onda sukcesivno preradi, a preradjeni šećer tek tekom čitave godine raspačava; takova tvornica, dakle, treba s jeseni velike kapitale, koje onda tekom čitave godine postepeno realizira. Naš najveći mlin, kad bi u jesen kupio čitavu količinu pšenice koju on može da samelje, trebao bi ništa manje nego pola milijarde kruna. A naše najveće šumsko poduzeće, da se privede potpunoj eksploataciji, potrebuje danas iznos od 200 do 300 milijuna kruna.

Bez obzira na osnivanje novih poduzeća, finansiranje već postojećih tvornica i industrijskih ustanova stavlja na naše novčarstvo tako velike zahteve, da je otvoreno pitanje da li im naši domaći zavodi mogu da udovolje. Do pred rat, većina velikih industrijalnih poduzeća na našem terito-

riju behu strana. Preuzimanje po domaćem kapitalu dotičnih poduzeća, barem delomice, traži tolike iznose, da ih jedino novčani zavodi mogu da stave na raspolaganje. A preko brige oko uzdržavanja već postojećih i preuzimanja stranih poduzeća čekaju nas, baš na polju industrijalizacije naše zemlje, silni zadaci. Jer, kolikogod mi imali karakter agrarne zemlje, mi moramo u isti mah da nastojimo da, uporedo s organizovanjem naše agrarne produkcije, ide i podizanje one industrije za koju imamo sve sirovine i sve preduvete za uspešni razvitak. Nije svejedno da li mi izvozimo naše agrarne produkte u formi žita ili u formi brašna, ili čak u formi spirituoza i sličnih preradjenih produkata. Isto kao što nije svejedno, da li mi naše šumske produkte izvozimo u formi drva ili u formi pokućstva, tanina, ili ostalih produkata destilacije drva.

Mi smo po prirodi bogata zemlja, to svako zna, samo što to bogatstvo leži neiscrpeno. Nas čeka ogroman posao, pa se samo nameće pitanje da li ćemo mi i kad biti kadri da, uz izdašnu suradnju države i novčanih zavoda, taj posao počnemo svršavati.

•

Vrlo zanimljiva bila bi statistika koja bi nam pružila jasnu sliku razvitka svih naših novčanih zavoda, od najvećeg do najmanjeg, sve tamo od godine 1912 do danas. Ali će dugo da prodje dok naša službena statistika bude tako funkcijonirala, a privatnici nemaju ni vremena ni sredstava da se time bave.

Mi ovde ne možemo dati iscrpnu i jasnu sliku razvitka celokupnog našeg novčarstva tamo od pre rata pa do danas. Ali da bismo dali barem tendencu toga razvitka, pokušaćemo da prikažemo globalno napredak 19 zagrebačkih (na zagrebačkoj burzi notiranih) zavoda kojima svakom glavnica iznosi preko 10 milijona kruna, i to za perijodu 1912—1919.

Godine 1919 iznosila je dionička glavnica svih tih zavoda (u koliko su postojali) 62,000.000 Kruna, koncem godine 1919 380,000.000 K, a danas (uzmemo li u obzir već najavljena povišenja) 860,000.000 K. Rezervni fond od 17,000.000 K, povisio se je do konca godine 1919 na 206,000.000, a danas iznosi oko 700,000.000 Kruna. Dakle, vlastita sredstva svih tih zavoda iznosila su godine 1913 80,000.000 K, a danas preko jednu-i-pol milijarde, ili za dvadeset puta više. Beogradski novčani zavodi, skupa sa svim zavodima iz Srbije, koji notiraju na beogradskoj burzi, bez Emisione Narodne Banke, nemaju ni dvadeset milijona dinara dioničke glavnice, to jest manje nego što ima jedan veći zagrebački zavod sâm.

Razmerno prema glavnici razvili su se i drugi poslovi tih zavoda. Sami ulošci, naprimer, porasli su od 147,000.000 Kruna koncem 1912, na 757,000.000 K koncem 1919. Ovaj razvitak je, prema općim prilikama, skroz nepovoljan, a uzroke mu moramo pripisati konzervativnosti našega naroda koji nema poverenja u novčane zavode. Drugi bi uzrok bio u slaboj organizaciji oko prikupljanja tih uložaka.

Celokupna aktiva svih tih 19 zagrebačkih zavoda porasla je, od 1912 do 1919, od 528,000.000 na 3.970 milijona Kruna, a danas je sigurno već prešla i petu milijardu. Čisti dobitak, koji je godine 1912 iznosio 5,700.000 K, popeo se je godine 1919 na 51,000.000 Kruna.

Velike potrebe kredita traže velika sredstva. Taj potrebiti kapital novčani zavodi prikupljaju bilo putem emisija svojih deonica — to su dakle vlastita sredstva — ili putem kreditnih operacija (ulošci, verovnici, i slično). Budući da su i verovnici i ulošci kod nas srazmerno još slabo razvijeni, jer se nalazimo tek na početku modernog kapitalizma, to ne preostaje našim novčanim zavodima drugo do da svoje potrebe za kapitalima podmiruju jednako novim povišenjem vlastite deoničke glavnice. Samo tekom ove godine, 18 naših najvećih zavoda povisilo je vlastitu glavnicu i rezervu od ukupno 600,000.000 K na jednu milijardu i pol K, ili za 900,000.000 Kruna.

Ali i za povišenje vlastite glavnice preduvet je jedno jako novčano tržište koje bi bilo u stanju da sve ponudjene deonice uz povoljne uvete apsorbira. Za uredno funkcijonisanje novčanog tržišta potrebna je jedna burza, kao centar gde će potražba i ponuda za izvesnim papirom da se susretnu, te da se prema tome ravna i razvijanje kursa. Naša burza, a time i naše novčano tržište, funkcijonisalo je, iako tek prividno, sve tamo do marta-aprila o. g. kad je nastao nagli preokret. Sve potrebe privrednih krugova za novim glavnicama uspelo je bez velikog truda podmiriti. Sve nove emisije, barem na oko, mogle su se smatrati kao uspele. Preokret je nastupio u martu i aprilu, ali prvi počeci leže dublje. Šta mu je uzrok? Glavni je uzrok, da ima previše hartija na tržištu, a premalo jakih kapitalista. Ali sve kad bi se naša burza momentano i popravila, to bi odmah usledile nove emisije deonica, tako da bismo se skoro opet našli onde gde smo i danas.

Veliki deo krivice za krizu naše burze i našeg finansijalnog stanja uopšte leži na našim novčanim zavodima. Oni su u periodi takozvane „hose" (hausse) svakom davali kredita bez obzira na dovoljno pokriće, dočim su danas, u perijodi *„baisse"*, potpuno obustavili davanje svakog kredita. Koja ih je nevolja, i koji su ih razlozi na to navodili, to ćemo zasad ostaviti na stranu; činjenica je, da većina novčanih zavoda, s obzirom na razvitak poslovanja, trebaju jednako nova sredstva, isto kao što i činjenica, da oni ta sredstva ne mogu u tuzemstvu da pribave. Ulošci i verovnici ne idu u korak sa sredstvima koja banke trebaju za finansiranje obrta i trgovine, a povišenje deoničke glavnice kod mnogih je zavoda momentano neprovedivo. Velika potreba za novim kapitalima, i momentana nemogućnost da se ti kapitali pribave u tuzemstvu, sili dakle mnoge banke da traže pomoći u inostranstvu. Tako je otpočela i kod nas imigracija kapitala sa zapada, i već su francuski, engleski, i talijanski kapitalisti, koji su uhvatili korena kod bečkih i peštanskih banaka, sada bacili oko i na nas, nalazeći da je i na nas došao red. Prva je započela Sveopća Kreditna Banka, nastavila Eskomptna Banka, a spremaju se i ostale. Pače neki samo čekaju, da se pojavi kakav ozbiljan interesent.

Veoma je teško dati pouzdan sud o shodnosti uticaja stranog kapitala na naše novčane zavode. To je pitanje u tesnoj vezi sa drugim načelnim pitanjem, — da li je bolje imati jako razvijenu privredu makar i uz pomoć stranog kapitala, ili je bolje biti u zaostatku ali gospodar u svome? Kod prosudjivanja ove pojave, ne smemo zaboraviti da naši novčani zavodi, prepušteni sebi, ne bi bili u stanju da našoj privredi pridonesu one kapitale koje ona za svoj potpuni razvitak treba. Štetnost uti-

caja stranog kapitala leži poglavito u tome što krije opasnost ekonomske, a gdekad i političke, podredjenosti dotičnoj zemlji čiji je kapital u znatnoj meri angažiran. Štetne posledice uticaja stranog kapitala dadu se medjutim utoliko ublažiti, da se pazi, da kod jednog zavoda bude angažiran kapital *raznih* država, ili barem da je kod jednog zavoda interesiran francuski, kod drugog engleski, kod trećeg nemački i t. d. kapital. Konkurencija internacijonalnog kapitala izmedju sebe može sprečiti da naša zemlja bude eksploatisana u korist jedne ili druge strane privrede.

*

Težište čitavog ekonomskog razvitka jeste koncentracija. Čak i poljoprivreda, gde je iz tehničkih razloga prava koncentracija nemoguća, nastoji da se, indirektnim putem — putem zadrugarstva — koncentriše. Zadruge za kupovanje, zadruge za unovčenje i za zajedničku produkciju agrarnih produkata, sa svojim središnjim zadrugama ili savezima, nastoje sve više da se koncentrišu. — Princip koncentracije još se jače ističe u modernoj trgovini. Velike tvrtke, koje rade jednako en gros i en detail sa velikim brojem filijala, gledaju da istisnu iz konkurencije manje trgovce. Mi vidimo gde se podižu deonička društva koja rade u brašnu isto kao u tekstilnoj robi, i slično. U velikim gradovima postoji sistem magazina, gde se u jednom jedinom dućanu sve prodaje što kulturan čovek potrebuje. — Sistem koncentracije je savršen u industriji. Male tvornice redovno ne odolevaju konkurenciji velikih tvornica, jer što veća produkcija tim su niže cene za pojedini predmet. Drugu formu koncentriranja vidimo u nastojanju da se prikupe čitave grane produkcije u jednu ruku, takozvani *trustovi*.

Tom općem nastojanju za koncentracijom ne mogu da se odupru ni novčani zavodi. U svijetu svaki dan čujemo i čitamo, da je ta i ta velika banka preuzela tu i tu srednju ili manju banku, ili taj i taj provincijalni zavod. Kao glavna zasluga koncentracije uzima se, da ona savršeno prikuplja i upotrebljava uštedu širokih masa narodnih u ona poduzeća koja imaju najveći izgled za razvitak i prosperitet. Koncentracija, dalje, s pomoću filijala, omogućuje da se iz krajeva gde je relativan višak na kapitalu stavljaju sredstva na raspolaganje krajevima koji osećaju manjak. Uistini glavna zasluga koncentracije u industrializaciji jednog naroda leži u činjenici da samo jaki zavodi mogu da zadovolje potrebama današnje industrije. U pojedinim zapadnim državama, koncentracija je danas tako napredovala, da imaju samo 7—8 velikih zavoda, a svi drugi manji zavodi nalaze se u bližem ili daljem odnošaju prema glavnim zavodima.

Mi smo u tom pogledu udarili drugim putem. Mi imademo tri do četiri tuceta većih i srednjih zavoda, a skoro nijedan zavod koji bi po svojoj finansijalnoj snazi mogao samostalno provoditi najveće transakcije. Mesto da se je išlo zdravim putem fuzije i spajanja srednjih zavoda u nekoliko jakih zavoda, mi danas vidimo da se danomice osnivaju novi zavodi. Samo ministarstvo finansija, svojom naredbom da samo novčani zavodi sa deoničkom glavnicom od najmanje četiri milijuna kruna mogu da se bave trgovanjem deviza, sili i poslednjeg sarafa da se pretvori u deo-

ničarsko društvo. Kod nas, gde je osoba daleko nad stvari, lična će pitanja za dugo vreme sprečavati da se priključimo modernom pokretu koncentracije silâ. Ali i tu će vreme, na kraju, da uradi svoje.

Ovom zgodom treba da spomenemo i one zavode koji su pre sloma bili filijale stranih zavoda, ili su, iako prividno samostalni, bili samo eksponenti tudjeg kapitala. Proces asimilacije ovih zavoda išao je dvojako. Jedan deo tih zavoda, ili filijala takovih zavoda, preuzet je od domaćih zavoda, dočim je drugi deo nacionaliziran t. j. pretvoren u nova, više ili manje domaća, društva. Bez dvojbe da je prvi sistem asimilacije ispravniji, jer ne samo što se tako strana poduzeća potpuno nacionaliziraju, nego se njime doprinosi i koncentraciji našega domaćeg kapitala. Drugi sistem, osim što ostavlja još uticaja stranom kapitalu, povećava ionako nezdravu dekoncentraciju. Ima još dva velika zavoda koji su i dalje pod sasvim tudjim uticajem (Wiener Bankverein i Francusko-srpska banka). Mnoge naše nedaće na finansijalno-valutarnom polju imamo da zahvalimo baš delovanju ovakih zavoda.

•

Na temelju ovde izloženog, i još drugog podrobnijeg materijala, dati jednu objektivnu kritiku naših novčanih zavoda, teška je stvar. Ako bi se htelo naše zavode uporediti sa modernim zavodima zapada, onda bi ta kritika u svakom pogledu ispala nepovoljna za nas. Ali ako imamo u vidu prilike u kojima živimo, — našu dojučerašnju primitivnost u novčanom saobraćaju —, onda će ta kritika morati da bude mnogo blaža. Doduše, pravile su se i prave se danomice velike pogreške, ali dobar deo tih pogrešaka treba pripisati dosadanjem neiskustvu naših vodećih krugova. Svakako je prva i glavna greška naših novčanih zavoda, da su oni u nas bili glavni nosioci burzovne spekulacije, te da su oni, protiv svakom zdravom i ispravnom kriteriju, sudelovali i sami za vlastiti račun u toj spekulaciji. Same banke namerno su terale u vis vlastite deonice, i deonice svojih afiliranih poduzeća, premda su morale znati da se te papirnate kule moraju jedan skori dan da ruše.

U savezu sa burzovnom spekulacijom, treba istaknuti oskudicu organizatornog talenta naših novčanih zavoda, osobito u planu da dobar deo svojih deonica plasiraju u sigurne ruke provincije odakle, po iskustvu, ne dolaze tako lako na tržište. Usled vlastitog angažmana u spekulativnim papirima, a još više usled prevelikog lombarda, nalazi se većina zavoda u jednoj teškoj i prenapetoj situaciji, pa samo mali potres mogao bi da deluje katastrofalno. Što se tiče uopšte solidnosti poslovanja, mnoge naše, osobito manje, banke ne mogu baš da se pohvale. Novčani zavodi ne bi nikada smeli stajati pod uticajem momentanih prilika, jer su oni pozvani na dulji život, pa već radi toga morali bi veću brigu polagati svom dobrom glasu. Normalna vremena i konkurencija pojedinih zavoda prisiliti će i njih, napokon, da se povrate starim dobrim principima.

Druga velika mana naših novčanih zavoda leži u njihovu odnošaju prema industriji. Sva velika industrija nalazi se u rukama novčanih zavoda. Ali naše banke nisu vodjene višim ciljevima, pa mesto da svim silama pridonesu snažnom razvitku pojedinih poduzeća, a time i cele naše

privrede, oni u većini slučajeva u svim tim industrijalnim poduzećima vide samo objekt za eksploataciju i zadovoljenje svojih vlastitih interesa.

Što se tiče delovanja novčanih zavoda, oko uspostave kreditne organizacije, oko uvodjenja čekova i clearing-prometa. oko ponovnog uredjenja meničnog kredita, tu je njihovo delovanje savršeno negativno. Mi se nalazimo u nekom revolucijonarnom finansijskom stanju. Sve se menja pa i naši novčani zavodi. Na putu povratka u normalna vremena, novčani zavodi kao stupovi narodne privrede moraće da prednjače. Ali sve te današnje kapitalističke organizacije moraće se preporoditi najpre u sebi, ako hoće da igraju vodeću ulogu u našem ekonomskom preporodu.

Ivo Belin.

Književni pregled.

Pesma seljaku.

Počuj me, divni hrvatski, srpski seljače,
Ti što obraz sačuva Rodu, i naše tle
Dušmanu ote, — nisu još prošle dnevi zle
Po narod naš; još jednom treba sile sve
Da prikupiš, za zadnji napor, seljače,
I smrviš neman što ti život tre.

Udri po glavi gospodu svoju snagom svom, —
Proteraj stražnje mimo prve, s praga svog
Oteraj kugu, i zgrebi trulež doba zlog;
Poteraj vodje i prvake gdegod sretneš kog, —
Još jednom, zadnji put, svoj preturi dom,
Odloži za čas slobodu, i sudi kao Bog.

Zar ne videsmo, Pašiće te, i Radiće,
Što reč dajući narodu osediše,
Kako, kad izvesni kucnu čas, preblediše
I nogom zakopaše, niti privrediše
Zemlji išta; i što još osta, razgradiće
Te narodske neradiše i neštediše.

Ti svrši sve, sâm, dòvede ih na gotovo,
Okaja stare grehe, novom osu nas
Slavom: San petvekovni pretvori o čas
U javu —; ujedinjen i spreman čeka vàs
Narod — vodje, a njih otrovô
Duh lične borbe. Jadni rode naš!

Um im kratak; misli, spore, nedosledne, —
Razdesiće sve, rasturiti i raspiriti;
Uski im vidik ne dâ se proširiti,

Iz starih dušâ već počinje viriti
Sujeta —
O, duše sitne i pohlepne,
Novo se doba s vama neće miriti.

Vaš tu je kraj. Dok samo šaka veseljakâ
Gjakâ preti i viče, vaš će luč da tinja;
Al' će vas nestat kô pred suncem inja,
Il' niza šturih, bledih avetinja,
Kad se uzruja duša u seljaka,
I zasja, alem sa dna mora sinja.

Ja tebi pevam, seljače, i kličem:
Dodji! Zove te novo pokolenje,
Da poučiš ga da ne bi u ničem
Pošlo za starim. Uspostavi bičem
Jednakost, bratstvo, i ujedinjenje, —
Ja tebi pevam, seljače, i kličem.

Novembra, 1919. *M. Ćurčin.*

Svi stranci koji su bili u Srbiji, ili inače s našom vojskom ili našim dobrovoljcima, naši saveznici u ratu i prijatelji, iskreno su zavoleli našeg seljaka, i hteli bi da ostanu u prijateljstvu i u vezi s našim narodom. Niko ne voli našu gospodu, i niko ne želi da ima opet posla s njima. Slavna i teška vremena, koja su nam donela oslobodjenje i ujedinjenje, a koja sad traže da uspostavimo red i poredak, i preporodimo narodni život u svima pravcima, zatekla su našu gospodu nespremnu i nedoraslu zadatku. Novo pokolenje moraće neposredno iz dobrih svojstava, iz duše seljaka crpsti snagu, sposobnost, i volju za veliki posao podizanja naše zemlje na novim temeljima. *M. Ć.*

•

Ne mislimo pisati komentar ovoj pesmi. Ali je potrebno dati objašnjenje, zašto odstupamo od dosadašnjeg običaja i objavljujemo u našem listu stihove. Ovo činimo utoliko manje rado, što su oni slučajno baš od urednika. Donosimo ovu pesmu zato što je drugi nisu hteli štampati. I držimo, stoga, da je potrebno dati uz nju, i uz napomenu koja s njome ide, i komadić njene istorije, u nekoliko reči.

Ona je bila namenjena da izadje, prvo, u „Savremeniku“, kad je polazio njegov prvi broj posle oslobodjenja, početkom ove godine. Ali G. M. Marjanović, tadanji urednik „Savremenika“, kome je predata, s tim da bude štampana na uvodnom mestu, vratio je rukopis ubrzo natrag, s kratkim pismom da on ne može pesmu doneti. Onda je predata uredništvu „Srpskog Književnog Glasnika“, za njegov prvi broj posle rata, i G. Slobodan Jovanović ju je primio; ali drugi urednik, G. Bogdan Popović, nije pristao, da se ona objavi u „Glasniku“. U jednom pismu piscu, G. Bogdan Popović je motivisao svoje nepristajanje, time što on ne misli „da treba ikoga ubiti“.

Meni je stalo bilo, da ova pesma ugleda sveta stoga što ona sadrži jedno pesničko (ili bar stihovano) iskustvo stečeno u Ratu i usled rata.

Ti su stihovi napisani u inostranstvu, pre nego što se njihov pisac vratio kući po zaključenome miru, i pre nego što se javili znaci seljačkih pokreta koji su docnije uzeli odredjenije oblike u raznim pravcima. Izgleda nam suvišno pobijati interpretaciju koju izvesnim rečima u pesmi daje, na našu žalost, G. Bogdan Popović. „Udaranje po glavi“ u jednoj rodoljubivoj pesmi ne mora da znači, držimo, udaranje u fizičkom smislu, kao što i imenovanje pojedinih javnih ljudi može, držimo, imati i simbolički smisao, i predstavljati principe a ne individue. U našem slučaju, i G. Pašić i G. Radić i suviše su poznati, kao nosioci izvesnih težnji i predstavnici nekih svojstava (po našem mišljenju, onih koja su više negativna nego pozitivna) narodnih, a da bi im lično moglo bilo naškoditi bilo pomoći isticanje njihovih imena u jednoj pesmi. *M. Ć.*

Knjige i listovi.

„Uzduž i popreko kroz našu otadžbinu.“

Izgleda da ćemo dobiti, još pre knjige koju sprema Matica Hrvatska (a o kojoj je izvestio u svom članku g. J. Benešić u 3. broju „Nove Evrope“), vodiče kroz Jugoslaviju, ili bar zgodan materijal za takve vodiče. Nova izdavačka radnja Dra. Nikole Milutinovića u Beogradu — koja će, kako objavljuje, izdavati samo dela koja se rade, pišu i sredjuju pod njenim uredništvom — počeće već od nove godine s izdavanjem ilustrovane zbirke pod gornjim natpisom, koja će donositi, u pojedinim sveskama, male monografijice naših gradova. Ove sveske štampaće se u dva izdanja, ćirilicom i latinicom, i izlaziće mesečno, po jedna ili više svezaka (Beograd, Miloša Velikog ulica 56, iz dvorišta).

Gradovi u Hrvatskoj.

Profesor Gjuro Sabo izdao je (kao vanredno izdanje Matice Hrvatske) odlično delo *„Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji“*, koje će pobuditi pažnju ne samo ljudi od struke i nauke. U njemu su prikazani rečju i slikom, mnogobrojni gradovi (burgovi), kojih ima na dve stotine i više, u Hrvatskoj i Slavoniji, a koji su — kako kaže pisac — „svedoci života već davno minulih generacija, bez čijeg rada ne bi bilo ni našega sadašnjega kulturnoga stanja“.

Ovo je prvo delo ove vrste u nas, i mi smo zadovoljni, što je baš njegov autor — prema svemu što možemo kao nestručnjaci reći i oceniti — bio u nas najpozvaniji od svih da ga napiše. Tako nismo dobili tek početnički rad, koji bi otkrio neko novo polje na kome će drugi raditi, već delo trajne vrednosti, koje zadovoljava jednu pravu potrebu i uvodi ispitivače odmah posred gradje ispitane i još neispitane, otvarajući vidike i postavljajući putokaze na sve strane. Mi ovake stvarne knjige uvek najradije beležimo i najsrdačnije pozdravljamo. *—č—*